TIMOTEI CIPARIU

OPERE

EDITURA ACADEMIEI ROMANE

I 28220

TIMOTEI CIPARIU

OPERE
II

Ediţie îngrijită de
CARMEN-GABRIELA PAMFIL

Introducere de
MIOARA AVRAM

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE
Bucureşti, 1992

ISBN 973-27-0185-4
ISBN 973-27-0186-2

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE
R 79 717 București, Calea Victoriei nr. 125

GRAMATICILE LUI TIMOTEI CIPARIU

1. Timotei Cipariu s-a ocupat de gramatică în cea mai largă accepţie a acestui termen, curentă în vremea sa : studiul structurii şi funcţionării limbii, care, pe lîngă domeniile la care limităm astăzi gramatica — morfologia şi sintaxa —, cuprindea fonetica şi ortoepia, ortografia [1] şi punctuaţia, formarea cuvintelor şi chiar stilistica retorică. Una dintre definiţiile pe care le dă gramaticii este „ştiinţa carea se ocupă cu pertractarea limbei" (G I 3), ceea ce pare să o identifice fie cu lingvistica, fie cu studiul integral al unei limbi ; cf. şi începutul altei definiţii : „Gramateca e ştiinţa prin care învăţăm a ne cunoaşte limba după natura şi legile ei" (E 1, CG 3).

El a predat gramatica la şcolile din Blaj şi a scris lucrări de acest fel de-a lungul întregii sale vieţi active, perioada de valorificare maximă fiind cuprinsă între 1847 şi 1877. Avînd cunoştinţe solide de gramatică generală şi de gramatică aplicată la multe limbi, a scris un manual de gramatică a limbii latine[2] prelucrat după M. Schinagl şi, mai ales, lucrări originale de gramatică a limbii române. Cele din urmă — cărţi şi articole — sînt nu numai numeroase, ci şi variate, atît ca tip de studiu (gramatică istorică, comparativă, descriptivă, normativă), cît şi ca nivel şi dimensiuni, legate şi de destinaţia lucrărilor pentru cercetare sau învăţămînt.

Dintre lucrările sale referitoare la limba română gramatici propriu-zise sînt trei, în ordine cronologică : *Elemente de limba română după dialecte şi monumente vechi* (Blaj, 1854), *Compendiu de gramateca limbei române* (Blaj, 1855)[3] şi *Gramateca limbei române* (Partea I. *Analitică*, Bucureşti, 1869 ; Partea II. *Sintetică*, Bucureşti, 1877; *Despre limba română. Suplement la Sintactică*, Blaj, 1877). Acestea sînt cuprinse, de obicei, în formula „gramaticile lui Cipariu"[4].

---

[1] Cipariu ştia totuşi că încadrarea ortografiei în gramatică nu (mai) era unanim acceptată ; vezi nota 1 din E 2 : „Gramateca cuprinde într-adevăr şi ortografia, însă acestea acum se despărţesc, în cît gramateca numai cu legile vorbirei, iar ortografia numai cu ale scrierei se cuprinde".

[2] *Gramatecă latină pentru II, III şi IV clase a Gimnaziului de jos, după M. Schinagl.* Partea I Blaj, 1857. Partea a II-a Blaj, 1860.

[3] Cu încă patru ediţii în timpul vieţii autorului (1858, 1862, 1865 şi 1876), dintre care ultimele două poartă menţiunea „emendată", avînd adaosuri. După moartea lui T. Cipariu, CG a mai fost reeditată de două ori de Silvestru Nestor (1888 şi 1897), totalizînd astfel şapte ediţii. În cele ce urmează fac trimiteri la textul primei ediţii (corespondenţele cu cel reprodus în volumul de faţă sînt indicate alături în paranteze drepte), avînd nevoie uneori de stabilit vechimea unor observaţii.

[4] Vezi Romulus Ionaşcu, *Gramaticii români. Tractat istoric despre evoluţiunea studiului gramaticei limbei române de la 1757 pînă astăzi*, Iaşi, 1914, p. 199—209 ; Iorgu Iordan, *Limba română contemporană*, ediţia a doua, Bucureşti, 1956, p. 757—765 ; D. Macrea, *Contribuţii la istoria lingvisticii şi filologiei româneşti*, Bucureşti, 1978, p. 52. Cf. chiar la Cipariu formula „gramatecele noastre", folosită în P 296 cu referire la E şi CG ; în aceeaşi lucrare apare în alt loc formula „operele noastre gramatece-ortografice" (P 284).

Într-un anumit sens însă, şi *Principie de limbă şi de scriptură* (în „Organul luminarei" 1847–1848; „ediţiunea a II-a revăzută şi îmmulţită" Blaj, 1866; ediţia a III-a, neterminată, dar cu adaosuri, în A 1867[5]) este parţial o lucrare — mai exact o serie de studii — de gramatică (istorică)[6]: în primul rînd prin „catalogul"[7] de forme „gramatece" (forme flexionare şi derivate) şi „ortografice" (variante grafice şi fonetice) pe care îl conţine, dar şi prin interpretările lor, constituite uneori în capitole de morfologie istorică românească (vezi cap. XIII *Formarea timpurelor ausiliare româneşti* şi XIV *Articlul românesc* + XVI *Originea pospunerei articlului primariu românesc*); în orice caz, această lucrare este, prin materialul ei, fundamentul celor următoare, care trimit mereu la ea pentru citate din „cei vechi (ai noştri)". De aceea, recunoscînd strînsa conexiune şi completarea reciprocă[8] a celor trei lucrări cu profil predominant filologic incluse în primul volum al acestei ediţii, mi se pare că ordonarea lor tematică, şi nu cronologică, deci care ar fi început cu *Crestomaţia sau analecte literare* pentru a trece apoi la *Principie de limbă şi de scriptură* şi la *Elemente de limba română...*, ar fi asigurat legătura cu volumul de faţă, consacrat lucrărilor cu profil exclusiv gramatical.

Dată fiind existenţa acestor mai multe gramatici, se pune în mod firesc problema raportului dintre ele şi a profilului fiecăreia în parte. În linii mari, se poate spune că E şi P sînt gramatici istorice şi descriptive, la nivelul varietăţilor limbii, CG este o gramatică normativă care descrie numai limba literară, iar G, mai ales G I[9], are un caracter complex: istoric (şi comparativ), descriptiv la diverse niveluri şi normativ-corectiv.

De fapt, toate gramaticile lui Cipariu au, mai mult sau mai puţin, un caracter mixt. Chiar E, cu profilul cel mai clar precizat de autor prin titlu (*Elemente de limba română după dialecte şi monumente vechi*) şi prin mărturisirea din prefaţă: „Gramateca presente s-a scris din punt de vedere istoric" (p. V; spaţiat în original), nu este numai o gramatică istorică şi dialectală, ci are şi elemente de teorie gramaticală — definiţii şi clasificări —, care servesc la introducerea unor termeni necesari pentru tratarea propriu-zisă, iar în secţiunea de ortografie este normativă, după cum şi CG are cîteva elemente de gramatică istorică (referiri la limba veche şi chiar la latină). G este, în concepţia autorului, o „gramatecă completă a limbei", care trebuia să cuprindă „toate formele limbei cîte sînt şi a [sic] fost undeva în uzul ei" (I 384), deci o gramatică-tezaur ca material şi cu o perspectivă complexă în tratarea acestuia[10].

---

[5] Vezi Valeriu Niţu şi Traian Vedinaş, *Timotei Cipariu. Arhetipuri ale permanenţei româneşti*, Cluj-Napoca, 1988, p. 47, 49.

[6] Vezi Mihai Eminescu, *Opere*, vol. al X-lea, Bucureşti, 1989, p. 114: „gramaticii sale istorice, cunoscute sub titlul de *Principie de limbă*"; Helmuth Frisch, *Beiträge zu den Beziehungen zwischen der europäischen und der rumänischen Linguistik. Eine Geschichte der rumänischen Linguistik des 19. Jahrhunderts. Hauptströmungen der Sprachwissenschaft im 19. Jahrhundert*, Bochum–Bukarest, 1983, p. 97, cf. 150 (la p. 163 însă P este considerată numai „cea mai importantă lucrare preliminară pentru o gramatică istorică a limbii române"). Cf. o poziţie mai rezervată la Mioara Avram, în *Istoria lingvisticii româneşti*, coordonator: Iorgu Iordan, Bucureşti, 1978, p. 59.

[7] Care, deşi foarte bogat, nu este „complet, din acea simplă raţiune că aici nu scriem nece gramatecă, nece dicţiunariu, ci numai *Principie de limbă şi [de] scriptură*, cu esemple din monumentele româneşti mai vechi" (P 103).

[8] Vezi citatul din P reprodus ca argument în *Notă asupra ediţiei* (*Opere*, vol. I, Bucureşti, 1987, p. XXXI).

[9] Pentru deosebirea dintre G I şi G II sub aspectul componentei istorice vezi Carmen-Gabriela Pamfil, nota 176 din O. I.

[10] Pia Gradea, *Din preocupările lexicografice ale lui Timotei Cipariu* (II), în „Cercetări de lingvistică" XI, 1966, nr. 2, p. 310–312, susţine că Cipariu ar fi avut intenţia să întocmească

Din alt punct de vedere, CG este o gramatică practică, manual școlar[11], în timp ce toate celelalte sînt lucrări științifice, G fiind chiar o lucrare academică[12]. Caracterul didactic pe care îl are CG este evident în prezența părții a III-a, *Lectură*, care cuprinde „sentințe“, „maxime“, „anecdote“, un medalion despre Traian, tablete și istorioare morale, precum și 35 de „proverbe românești“. O listă de proverbe (52, dintre care numai 32 comune cu CG și chiar între acestea unele cu variante) există și în G II 302–303, dar nu ca „lectură“, ci ca ilustrare a unor forme de dicțiune „traslată“ (=figurată).

În general, E este recunoscută drept „întîia gramatică istorică a limbii române“[13], prioritate concurată cel mult de P în versiunea din OL[14]. Cea mai puțin cunoscută astăzi dintre gramaticile lui T. Cipariu este CG, despre care s-au făcut afirmațiile surprinzătoare că ar fi „o completare“[15], „un fel de completare sau anexă“[16] a lucrării E, dar și „un extras pentru uzul școlilor“[17] din aceeași lucrare; menționez și descrierea incompletă pe care i-a făcut-o R. Ionașcu[18], care înregistrează unele modificări de ordin tehnic din edițiile postume, fără a observa adaosurile introduse de Cipariu însuși la ultimele ediții antume (a IV-a și a V-a, „emendată“, Sibiu, 1865, respectiv 1876)[19].

Ca dimensiuni, gramaticile lui Cipariu se ierarhizează în următoarea ordine crescătoare: CG 104–120 p., E 200, P 407 (toate acestea de format in 16°), G 795 – I 384, II 411 – și S 59 (ultimele in 8°).

În ce privește compartimentele studiate, pornind de la modelul reprezentat de G, care cuprinde fonetica, ortografia, morfologia, sintaxa, formarea cuvintelor, punctuația și chiar elemente de stilistică, se observă că numai E se apropie de acesta, cuprinzînd aceleași secțiuni cu excepția ultimelor două, dar cu mențiunea că sintaxa se reduce la cîteva pagini, pe cînd CG conține numai morfologia (cu cîteva „regule sintactice“ la p. 74–77 [80–83]) și ortografia (în care se includ și unele noțiuni de fonetică[20]), formarea cuvin-

---

și o gramatică (pur ?) istorico-comparativă, la care a renunțat, utilizîndu-și materialul în gramatica academică. Afirmația autoarei citate că Cipariu „nu a ajuns să realizeze“ o gramatică de acest tip este combătută de Carmen-Gabriela Pamfil (în nota 174 din O. I p. 424–425), care consideră astfel lucrările E și G I, neobservînd că Pia Gradea se referea la un profil predominant comparativ.

[11] Ceea ce explică, probabil, faptul că CG nu e amintit de Ovid Densusianu, în *Literatura română modernă* (*Opere* IV, București, 1981, p. 548), între lucrările publicate de T. Cipariu „în direcția filologică“; lista cuprinde totuși nu numai marile lucrări (E, AL, P, G) și revista A, ci și discursuri și broșuri.

[12] Vezi Mioara Avram, *Prima gramatică academică a limbii române*, în „Limba română“ XV, 1966, nr. 5, p. 490, și *Istoria lingvisticii românești*, p. 59–60; Aurel Nicolescu, *Studiu introductiv* la *Morfo-sintaxa limbii române. Cercetare bibliografică*, redactor coordonator Maria Negraru, B.C.U., București, 1970, p. LXIX–LXX. Cf. însă Ion Gheție, *Societatea Academică Română și unificarea limbii române literare*, în „Limba română“ XV, 1966, nr. 5, p. 524, și *Baza dialectală a românei literare*, București, 1975, p. 495, și Mariana Costinescu, *Normele limbii literare în gramaticile românești*, București, 1979, p. 87–88.

[13] R. Ionașcu, *lucr. cit.*, p. 199. Cf. Iorgu Iordan, *lucr. cit.*, p. 757; D. Macrea, *lucr. cit.*, p. 52; Flora Șuteu și Mioara Avram, în *Istoria lingvisticii românești*, p. 40 și 59. Face excepție L. Șăineanu, *Istoria filologiei române*, București, 1892, p. 292, care consideră astfel volumul I al lucrării *Cuvente den bătrîni* de B. P. Hasdeu.

[14] Vezi nota 6.

[15] D. Macrea, *loc. cit.*

[16] Iorgu Iordan, *loc. cit.*

[17] Pia Gradea, *lucr. cit.*, p. 310.

[18] *Lucr. cit.*, p. 201.

[19] Mă refer la adăugarea capitolului *De dialecte* (p. 98–105). În *Fonetică și dialectologie* VII, 1971, p. 334, Laurenția Dascălu, Maria Mărdărescu și Aurelia Ulici afirmă că ediția a V-a ar avea „nou față de celelalte ediții: p. 84–91 elemente de fonetică generală“.

[20] Vezi p. 78–85 [84–91].

telor lipsind cu totul; în P se tratează probleme de morfologie, de formare a cuvintelor (exclusiv derivarea cu anumite sufixe) și de ortografie[21].

Celei mai mărunte — sub toate aspectele — dintre gramaticile lui Cipariu, CG, i-a fost dat să aibă cea mai mare răspîndire prin folosirea îndelungată ca manual pentru școlile elementare și gimnaziul inferior „în majoritatea școlilor din Transilvania, mai bine de o jumătate de secol"[22], ceea ce i-a atras numeroasele reeditări. La un nivel cu mai puțini beneficiari — „gimnaziul superior" — și lucrarea E a fost folosită drept manual, în aceeași provincie, deosebirea dintre aceste două gramatici ale lui Cipariu făcîndu-se prin formulele familiare „Gramatica mică" și, respectiv, „Gramatica mare", cum sînt numite într-un „emis ministerial" din 21 ianuarie 1856[23]. După publicarea lucrării G însă, ea a devenit opera la care contemporanii și urmașii se referă cu formula „Gramatica (sau chiar: gramatica) lui Cipariu"[24], citînd eliptic titlul *Gramateca limbei române*.

Diversele gramatici ale lui Cipariu reprezintă nu atît versiuni complementare, cît etape ale aprofundării și extinderii cunoștințelor sale asupra gramaticii românești. Pentru secțiunile cu temă comună este firesc ca o bună parte din tratare să fi trecut dintr-o carte în alta, cu sau fără modificări. „Conștiința laborioasă" a lui T. Cipariu este ilustrată de obicei[25] prin lucrarea P, la ale cărei trei „ediții" 1847—1848, 1866 și 1867 se poate adăuga fragmentul publicat cu anticipație în 1841 cu titlul *Ecstract de ortografie cu litere latinești pre temeiul limbii și ortografiei bisericești și osebirea dialectelor, precum s-au urmat de la 1835 în Tipografia din Blaj*[26]. Cipariu însuși și-a definit lucrarea P — la care se pare că ținea cel mai mult[27] — un „comentariu perpetuu"[28] asupra limbii române. O asemenea caracterizare se potrivește însă la fel de bine pentru întreaga sa activitate gramaticală, care nu s-a oprit în 1867, anul ultimei ediții din P, cînd numea această lucrare „întîiul și ultimul frupt al cercetărilor și studiilor noastre asupra limbei române"[29], ci a continuat cel puțin încă un deceniu, marcat de G I (1869) și G II + S (1877). Faptul că acestea din urmă au fost realizate după principiile stabilite de Societatea Academică Română în programa de concurs nu înseamnă nicidecum că gramatica „academică" a lui Cipariu „nu preia scrierile sale anterioare"[30] : deși este o lucrare nouă, ea nu numai că reia, în aceeași concepție de bază, studiul întreprins în cărțile anterioare, dezvoltînd „observații proprii mai vechi"[31], sau că trimite la ele, în special la P, pentru informații suplimentare, dar și preia formulări întregi, pe care le reproduce ca atare sau cu minime variații de redactare : de exemplu, G I 17/E 7 ; G II 315—317/P 286 — 291 ; G I 148 — 150 /

---

[21] Din punct de vedere gramatical deci E nu este „mai limitată oarecum ca problematică" decît P, ci invers. Afirmația lui G. Istrate din O. I p. XXIV se referă desigur la problemele de istorie a limbii.

[22] Carmen-Gabriela Pamfil, în O. I p. XXXII.

[23] Vezi Aurel Nicolescu, *lucr. cit.*, p. XXXV.

[24] De exemplu, T. Maiorescu, *Critice*, vol. I, București, 1926, p. 113 ; M. Eminescu, *Opere* IX, București, 1980, p. 392 ; D. Macrea, *lucr. cit.*, p. 52 ; Mioara Avram, în *Istoria lingvisticii românești*, p. 60—61.

[25] Vezi Valeriu Nițu și Traian Vedinaș, *lucr. cit.*, p. 47.

[26] În „Foaie pentru minte, inimă și literatură" IV, 1841, nr. 25 (p. 195—198) și 26 (p. 202—207), și extras.

[27] Vezi V. Nițu și Tr. Vedinaș, *lucr. cit.*, p. 120.

[28] În A.

[29] În A 81, citat după A. Bunea, în C. Diaconovich, *Enciclopedia română*, tomul I, Sibiu, 1898, p. 841, col. 2.

[30] Aurel Nicolescu, *lucr. cit.*, p. XXXVIII.

[31] Mioara Avram, *Prima gramatică academică...*, p. 501.

P 297–300 / E 83–84; G II 348–350 / G I 163–164 / P 281–282 / E 92–93, cf. CG 86 [92–93]; S 16–18 / G II 304–305 / AL X–XV. De aceea, pe de o parte, este riscantă orice afirmație referitoare la prioritatea sau meritele uneia dintre lucrările sale fără confruntarea cu cele anterioare (astfel, nu G I[32] cuprinde „cea dintîi descriere științifică a sunetelor limbii noastre“, ci E[32]), iar, pe de alta, este ciudată aprecierea contradictorie, de către unul și același cercetător, a două lucrări foarte asemănătoare între ele (de exemplu P și G[34]). Procesul continuu de reluare și reelaborare a unor teme face dificilă și stabilirea surselor de influențare a altor autori de gramatici, care, cînd își recunosc modelul, nu specifică totdeauna lucrarea avută în vedere.

Lăsînd la o parte dezvoltările datorate diferenței de dimensiuni, comparația între gramaticile lui Cipariu relevă deosebiri atît în ce privește organizarea tratării (ordinea unor secțiuni sau capitole, chiar ordinea părților de vorbire sau a speciilor unora dintre ele; raportul dintre textul principal și note), cît și în ce privește conținutul însuși (numărul părților de vorbire, statutul de specie sau subspecie a unei părți de vorbire, tipurile flexionare recunoscute, explicațiile date, atitudinea normativă) și modul de exprimare (formularea definițiilor, începînd cu cea a gramaticii, și terminologia). În marea majoritate a situațiilor se constată că E și G se grupează împreună, deosebindu-se de CG, ceea ce permite avansarea ipotezei că lucrarea CG, în forma din prima ediție, a fost scrisă înainte de E și doar publicată mai tîrziu. Cronologia redactării primelor două gramatici propriu-zise ale lui Cipariu n-ar corespunde deci cu cronologia apariției lor expusă la p. V. Ipoteza aceasta — spre care conduc multe amănunte prezentate în paragrafele următoare — ar avea nevoie, desigur, de confirmări documentare, dar cred că redactarea lucrării CG la o dată mai timpurie este sprijinită și de apropierea de (dacă nu chiar coincidența cu) perioada în care Cipariu a funcționat ca profesor de limba română[35].

2. În măsura în care au fost apreciate, gramaticilor lui Cipariu li s-au recunoscut merite mai mult pentru secțiunile lor de fonetică și, în acest domeniu, în special pentru contribuțiile de fonetică istorică. Cu excepția lui V. Burlă[36], care a criticat sever și pătimaș secțiunea de fonetică din G, laudele sînt în această privință unanime, de-a lungul anilor, de la H. Tiktin[37], I. Stoian[38], R. Ionașcu[39] la Iorgu Iordan[40], D. Macrea[41] și I. Coteanu[42]. Ele nu sînt însoțite

---

[32] Cum spun D. Macrea, *lucr. cit.*, p. 51, și C. Jalbă, *Timotei Cipariu*, in Academia R.S.R., *Istoria literaturii române*, II *De la Școala Ardeleană la Junimea*, București, 1968, p. 625–628.

[33] Cum spune Aurel Nicolescu, *lucr. cit.*, p. LXXXIII.

[34] Vezi L. Șăineanu, *lucr. cit.*, p. 168, care își motivează atitudinea prin absența/prezența dogmatismului în lucrările respective; A. Philippide, care consideră că P este „o capodoperă a lingvisticii românești“ (*Specialistul român* III, în „Viața românească“ IV, 1907, p. 230–231), dar critică lucrările E și G (*Știința noastră*, manuscris, apud Carmen-Gabriela Pamfil, în O. I p. 426 nota 189).

[35] El a predat această disciplină între 1827 și 1830 (vezi Jana Balacciu–Rodica Chiriacescu, *Dicționar de lingviști și filologi români*, București, 1978, p. 96) sau 1842 (vezi C. Jalbă, *lucr. cit.*, p. 625).

[36] În „Convorbiri literare“ V, 1871.

[37] *Ibidem*, XIII, 1879, p. 338–339.

[38] *Der Grammatiker Timotheus Cipariu*, in „XII. Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache (Rumänisches Seminar) zu Leipzig“, 1906, p. 1–87.

[39] *Lucr. cit.*, p. 203 și 290.

[40] *Lucr. cit.*, p. 759.

[41] *Lucr. cit.*, p. 51.

[42] *160 de ani de la nașterea lui Timotei Cipariu*, în „Limba română“ XIV, 1965, nr. 3, p. 300.

însă, de obicei, de analiza aprofundată a operei, iar uneori argumentele se opresc chiar la aspecte exterioare, ca prioritatea în timp sau dimensiunile proporționale ale capitolelor respective[43].

I se recunoaște, în general, fără excepție faptul de a fi dat „o istorie a sunetelor limbii noastre căreia noi nu i-am aduce astăzi prea multe modificări"[44] sau, altfel spus, de a fi construit „regulile foneticii istorice"[45], stabilind „principalele corespondențe fonetice dintre latină și română"[46]; unii cercetători admit chiar că, „deși n-o spune niciodată direct, el are totuși în minte noțiunea de lege fonetică în formă empirică"[47]. Cu toate acestea unele priorități concrete — de metodă, de concepție sau de observație — sînt atribuite unor cercetători ulteriori, în primul rînd lui A. Mussafia[48] și lui Al. Lambrior: de exemplu, relativ recent, I. Nuță[49] menționează printre meritele lui Lambrior importanța acordată analogiei și o serie de explicații particulare prin fenomenul respectiv fără referire la importanța pe care i-o acordase anterior Cipariu încă din E 75–76 și apoi în G I passim[50], uneori cu aceleași exemple concrete; tot ce citează același cercetător[51] din studiul lui Lambrior *Essai de phonétique roumaine: voyelles toniques* („Romania" IX, 1880, și X, 1881) despre evoluția vocalei *a* accentuate se găsește la Cipariu în E 7—10 și mai pe larg în G I 18—24. Analizele secțiunii de fonetică din G I — valabile, de fapt, și pentru E — remarcă[52] distincția făcută de Cipariu între sunetele originare sau primitive (nemodificate față de latină) și cele derivate sau secundare (modificate), tratarea în consecință a unor consoane „pe perechi": *s*—*ș*, *t*—*ț*, *d*—*z*, *k*—*č*, *g*—*ğ*, *j* și degajarea unor cauze sau explicații ale schimbărilor fonetice: eufonia — identificată de Iorgu Iordan cu asimilarea sau armonia vocalică, deși „clasele eufonice" stabilite de Cipariu corespund tuturor accidentelor fonetice (vezi E 69, 73, G I 126—132)[53] —, analogia și accentul. Pentru caracterizarea acestei părți a operei lui Cipariu sînt necesare cel puțin încă trei remarci. Una vizează originalitatea prezentării în raport cu lingviștii români care au urmat: nu de la sunetul latinesc spre cel românesc, ci — mai ales la vocale — de la sunetele românești moderne, arătîndu-se din ce provin, deci cu o diacronie subordonată sincroniei, într-o perspectivă reluată abia în unele lucrări din zilele noastre, cu deosebirea că Cipariu se oprește la elementele de origine latină, referindu-se doar incidental la forme „slovenizate" (cf. G I 23), la cuvinte grecești (G I 80) sau chiar la presupuse influențe fonetice de acest ultim fel (G I 56). A doua remarcă este aceea că în problemele de fonetică Cipariu are cele mai multe referiri la alte limbi romanice, evidențiind atît tratamentele asemănătoare (de exemplu : G I 23, 24, 27, 57), cît și unele evoluții fonetice specifice limbii române, ca transformarea lat. *-l->r* (E 52, G I 96) sau „muietura cu lăpădare a lui N“ (G I 90). Ultima precizare privește faptul că Cipariu nu distinge în mod consecvent cantitatea sau apertura la vocalele latinești[54], vorbind adesea nediferențiat de tratamentul lui *e, i* (cf. totuși G I 29, 31, 34), *o* sau *u*, ceea ce mi se pare singura limită reală a capitolelor sale de fonetică istorică și deci singurul său element de inferioritate calitativă[55] față de Al. Lambrior, al cărui progres în lingvistica istorică românească se poate demonstra cu monografia consacrată lui „*E* scurt latinesc în română“ („Romania“ VII, 1878)[56].

---

[43] Vezi R. Ionașcu, *lucr. cit.*, p. 203, și Iorgu Iordan, *loc. cit.*

[44] Iorgu Iordan, *loc. cit.*

[45] I. Coteanu, *loc. cit.*

[46] Idem, *ibidem.*

[47] Idem, *ibidem*; vezi și: Flora Șuteu, în *Istoria lingvisticii românești*, p. 40; Carmen-Gabriela Pamfil, în O. I p. 425 nota 180.

[48] Vezi Lorenzo Renzi, *Gli studi di rumeno di Adolfo Mussafia*, în *Omagiu lui Alexandru Rosetti la 70 de ani*, București, 1965, p. 745—750, care exagerează „pionieratul" lui Mussafia în fonetica istorică a limbii române. Pentru *Zur rumänischen Vocalisation* (1868) Mussafia s-a bazat, pe lîngă Diez, pe Molnar 1788, Cipariu CG și Pumnul 1864. De ce *nu* și Cipariu E și P? *În* orice caz „progresul" reprezentat de A. Mussafia ar fi trebuit demonstrat în comparație nu cu lucrarea de romanistică generală a lui Diez, ci cu lucrările de gramatică istorică ale lui Cipariu, în speță cu E, anterioară cu 14 ani studiului lui Mussafia. Vezi și Carmen-Gabriela Pamfil, în O. I p. 425—426 nota 180, și G. Istrate, *ibidem*, p. IX.

[49] *Studiu introductiv* la A. Lambrior, *Studii de lingvistică și folcloristică*, Iași, 1976, p. XVI.

[50] Vezi și: Iorgu Iordan, *loc. cit.*; Carmen-Gabriela Pamfil, *Contribuția lui Timotei Cipariu la teoria limbii*, în „Limba română" XXXII, 1983, nr. 2, p. 90.

[51] *Lucr. cit.*, p. XX.

[52] Vezi Iorgu Iordan, *loc. cit.*

[53] Pentru eufonie vezi Carmen-Gabriela Pamfil, *Contribuția lui Timotei Cipariu...*, p. 89—90.

În ce privește fonetica descriptivă, s-au relevat pînă acum mai puține elemente concrete, și nu dintre cele mai semnificative : de exemplu, clasificarea fiziologică a consoanelor[57], care nu constituie o noutate în istoria gramaticilor românești. Sub acest aspect mi se pare surprinzător că au rămas neremarcate cele două „scheme“ = reprezentări grafice date de Cipariu vocalelor (E 6 și G I 16) și, respectiv, consoanelor (fără cele sonante : E 35 și G I 70) limbii române, de care el se servește nu numai pentru descrierea și clasificarea sunetelor, ci și pentru explicarea schimbărilor fonetice din variante și alternanțe. Tabloul vocalelor, cu înscrierea într-un dreptunghi a 9 unități — cele 7 general admise + cele notate[58] ѣ (= *ę* sau *ęa*) și ѡ (= *ǫ* sau *ǫa*) —, este practic[59] identic cu cel propus de B. Havránek[60] în 1933 și de Malecki[61] în 1934, iar dacă îl limităm la nucleul constituit din cele 7 vocale devine identic cu triunghiul propus de Al. Rosetti și Al. Graur[62] și foarte asemănător cu schemele lui S. Pușcariu[63]. Ciudată este nu atît ignorarea de către lingviștii moderni care au avut astfel de preocupări[64], cît ignorarea de către contemporani și urmașii imediați, în primul rînd de B. P. Hasdeu — care a conceput alte reprezentări în 1875[65] și în 1882[66], citînd numai bibliografie străină și afirmînd chiar că, „trecînd peste unele sisteme de tot izolate, vocalismul se clasifică generalmente într-un treunghi“[67] —, de H. Tiktin[68] și de I. Manliu[69] — care recurge în 1894 la o variantă, mai puțin adecvată, fără referire la precursorul său, admirat de altfel[70] —.

---

[54] Vezi și Carmen-Gabriela Pamfil, în O. I p. 425 nota 180.

[55] Inferioritate afirmată de Iorgu Iordan, *lucr. cit.*, p. 765.

[56] *L'E bref latin en roumain*, în A. Lambrior, ediția citată, p. 25—32.

[57] Vezi Iorgu Iordan, *loc. cit.*

[58] Cipariu notează de obicei sunetele prin litere chirilice ; mai rar, recurge și la majuscule din alfabetul latin.

[59] În amănunte se deosebește prin plasarea lui *i, î, u* la bază (nu pe latura superioară) și prin dispunerea vocalelor pe 5 coloane verticale (în loc de 3).

[60] *Zur phonologischen Geographie (Das Vokalsystem des balkanischen Sprachbundes)*, în „Archives néerlandaises de phonétique expérimentale“ VIII—IX, 1933, p. 1—7, apud E. Petrovici, *lucr. cit.* în nota 64.

[61] Malecki, în „Bulletin international de l'Académie polonaise des sciences et des lettres“ 1934, p. 156 și urm., apud A. Graur și A. Rosetti, *lucr. cit.* în nota 62.

[62] *Esquisse d'une phonologie du roumain*, în „Bulletin linguistique“ VI, 1938, p. 5 ; cf. și Al. Rosetti, *Curs de fonetică generală*, București, 1930, p. 41.

[63] *Considerațiuni asupra sistemului fonetic și fonologic al limbii române* (1934), în *Cercetări și studii*, București, 1974, p. 366—367 ; *Limba română*, II *Rostirea*, București, 1959, p. 43, 45.

[64] Vezi Emil Petrovici, *Corelația de timbru a consoanelor rotunjite și nerotunjite în limba română*, în „Studii și cercetări lingvistice“ III, 1952, p. 172—173 ; Andrei Avram, *Asupra clasificării vocalelor românești*, în aceeași revistă, VI, 1955, nr. 3—4, p. 219—220.

[65] *Principii de filologie comparativă ario-europee*, în *Studii de lingvistică și filologie*, București, 1988, 2, p. 64.

[66] *Laletica sau fiziologia sonurilor*, în *lucr. cit.*, p. 289—290, 296, 301.

[67] *Ibidem*, p. 289.

[68] *Studien zur rumänischen Philologie*, Leipzig, 1884, p. 4.

[69] *Gramatica istorică și comparativă a limbii române pentru cursul superior*, București, 1894, p. 35.

Demnă de subliniat este grija lui Cipariu de a releva sunetele specifice ale limbii române în raport cu alte limbi, în special cu cele romanice. Sînt considerate ca atare vocalele *ă* („caracteristică limbei românești, deși se află și între-alte limbe, însă nici într-atîta măsură în cele de viță romană, nici așa sistematică în altele" E 22; cf. G I 48 și 50—51, de unde aflăm că „Vocalea ъ se află multă și în limba albanese, carea are și alte multe din limba latină, însă la ei ъ e stațiunariu, nu alternativ, precum și în alte limbe. În dialectele italice vulgari încă se află ъ, însă iarăși numai stațiunariu. Singură limba sanscrită are ъ alternativ cu A chiar, ca în limba românească") și *î* („nu mai puțin caracteristică în limba rom. și care iarăși nici într-un dialect roman nu se află așa des și răspicat ca într-al nostru" E 23; în G I 51 este numită „mai atît de caracteristică limbei rom. ca și ъ", arătîndu-se că „în adevăr se află în alte limbe foarte multe, ales orientali, pr. în cea sanscrită, arabă, turcească etc. și în limbele slavice, dar în limbele nouă latine, afară de a noastră, lipsește mai în toate și mai de tot"), precum și semivocalele *i* („*I* jumătățit... e asemenea cu *i* al latinilor în diftong, însă diferinte întru aceea că în capetul cuvintelor nu numai după vocali, ci și după cosunătoare, una sau două, încă și cu cealaltă vocale jumătățită se poate pronunța fără de a face silabă; de aceea e și așa anevoie de pronunțat pentru străini, încă și pentru românii din unele parți, carii mult sau mai puțin o lapădă" E 27, cf. G I 58) și *u* (care „după una au două cosunătoare, pr. în *domnu*... se pronunță așa de puțin, cît se pare a lipsi cu totul, de unde nu numai străinii nu-l pot pronunța, nici-l pronunță, ci și din români sînt carii se par a-l nega și gramateci carii-l ignorează" E 32, cf. G I 64). Tocmai pentru că sînt specifice limbii române, vocalele *ă* și *î* beneficiază de descrieri amănunțite, care relevă asemănările și deosebirile *față de vocalele apropiate ca localizare și apertură. Astfel, despre ă se spune* că „este alternativa vocalei A, pentru care se și poate considera ca un A degradat din linia primă întru a doua, întru o linie cu E, cu care încă alternează, însă și mai puțin și după alte regule. Dar și în pronunție e mai aproape și mai asemenea cu E decît cu A, așa cît ъ se poate considera ca un A defigurat în E, însă reținîndu-și asprimea, sau ca un E care și-a pierdut moimea, de aceea se și întoarce în *ă* înainte de cosunanti aspre sub condițiunile înfirate atît sub A, cît și sub E", trimițîndu-se la paragrafele respective și la „schema sau scara vocalilor românești" (G I 48). Descrieri de același tip se dau și vocalelor derivate notate prin ѣ (G I 54) și w (G I 56—57). Cipariu avea nu numai cunoștințe de fonetică generală, ci și o ureche sensibilă, care i-a permis descrierea corectă — sau aproape corectă — a consoanelor *ţ* ca *ts* (G I 110), *z* ca *ds* (G I 112) și *ğ* ca *dș* (G I 114)[71], precum și sesizarea unor nuanțe dintre cele mai fine, ca acel „sunet mai gros decît ч [=*č*], care l-am numit ч cîmpenesc, pentru că în Cîmpia Transilvaniei se aude mai mult decît aiurea, dar și în Italia e foarte uzitat, iar cu ч l-am semnat pentru că nece în alfabetul greco-român[72] nu se află literă pentru acest sunet" (G I 71; în E 36 îl notase cu ш pus între paranteze).

De asemenea este notabilă prezența observațiilor referitoare la frecvența unor sunete: vocala *u* („una din cele mai multe vocali în limba rom., atît primitiv, cît și derivat“ E 18 ; G I 42 : *adese* în loc de *multe*) și consoana *r* („una din cele mai copioase[73] cosunătoare în limba rom., în cît nu numai e originară, ci și mare parte strămutată din *l* “ E 53, cf. G I 100) cu frecvență mare și consoana *l* cu frecvență scăzută față de latină („în limba rom. astăzi se pronunță puțin, pentru că : a) cea mai mare parte a trecut în *r*... ; și pentru că : b) urmînd *i* jumătățit au *i* lung duplecat... se moaie și se soarbe în *i*“ E 50, cf. G I 93).

---

[70] *Ibidem*, p. 23.

[71] În G I 71 și E 35 explică însă pe *ğ* din *g+ș*, ceea ce i-a atras ulterior critica lui A. Philippide, reprodusă de Carmen-Gabriela Pamfil în O. I p. 426 nota 189.

[72] Este una dintre denumirile folosite de Cipariu pentru „alfabetul chirilic românesc" alături de *cirilian* P 294, *cirilic* G II 308, *cirilo-român* P 295, *greco-cirilian* P 284 și *slovenesc* P 355.

Importanța dată de Cipariu accentului — în paragrafe speciale și în diverse note din alte locuri — este atît de mare, încît este nedrept să nu i se recunoască acest merit. Iorgu Iordan[74] observă că „Lambrior înregistrează existența unor cuvinte «atone» în vorbire : «prepozițiile, pronumele conjunctive, verbele auxiliare, articulul substantival și adjectival»“, fără a reține că Cipariu înregistrase și el, încă din E 77—78 și mai pe larg în G I 137—139, existența unor asemenea cuvinte[75], cu notații fine referitoare la gradele de accentuare, la fenomenul transferului accentual[76] și la diferențierea semantică prin accent, cum sînt cele din următoarea notă : „După *nu*, *prea* întru înțelesul ‘peste măsură’ (lat. *nimium*), *cam-mai*, *mai* întru înțelesul ‘cu mult mai’ și *cel mai* — cuvîntul următoriu se pare a-și pierde accentul, au de tot de sînt scurte, pr. *nú-știu*, *preá-bine*, *cám-mai rău*, *mái bine*, au în cîtva, dacă sînt mai lunge, pr. *preá-bine-știu*, *cél-mai-mare*, de unde părticeaua dintîi cu atîta se accentuează și mai tare“ (G I 138, cf. și E 77—78) ; pentru *mai* cf. și G II 159 : „Uneori *mai*, cu ton mai emfatic, însemnează și mai mult decît comparativul, ca ‘încă mai’, pr. *mái-mare*, *mái-bine*, ales în răspunsure la întrebari, pr. *era așa de mare, ca mine ? ba, mai-mare* etc.“. O observație subtilă cu privire la accentuarea diferită a lui *cîte* + numeral în funcție de valoarea distributivă sau colectivă apare în E 132 („Iar *cîte* înainte de numeri însemnează și însoțire sau despărțire, pr. *cîte unul*, *cîte doi*, și totalitatea cu numeri mai mari, pr. *cîte șepte*, adecă ‘toate șepte’, în care însemnare e totuna cu cel lat. *cunctus*, *-a* și *quot* sau *cott* în *quotannis*, *quotidie* sau *cottidie*, ci usul e mai rar și se destinge prin accentuarea mai apăsată în *cîte*“), fără a fi reluată în pasajul corespunzător din G I 238—239, care notează numai aspectul semantic și corespondentele latinești.

Un loc important în prezentarea fiecărui sunet este rezervat alternanțelor fonetice din flexiune și derivare : de remarcat în această privință înșiși termenii tehnici moderni *sunet alternativ* (G I 17), *alternativă* (G I 48, 49) și *a alterna* (G I 49). Cipariu distinge sunetele „fipsate“ (G I 17) sau „stațiunare“ (G I 50) de cele schimbătoare (G I 17), indicînd totdeauna sunetul sau sunetele „alternative“ (*ibidem*) și făcînd uneori chiar observații de frecvență relativă asupra diverselor alternanțe cu un termen comun (vezi, de exemplu, citatul din G I 48, cu descrierea lui *ă* reprodus mai sus, la p. XII). Condițiile de realizare a unei alternanțe sînt de obicei atent expuse : de exemplu, pentru *a*—*ă* (G I 17, 49), *e*—ѣ (G I 54) sau *o*—w (G I 57) ; reproșul care i s-a adus că nu a specificat restricțiile etimologice/cronologice pierde din vedere faptul că Cipariu nu prezintă, în general, decît situația cuvintelor moștenite din latină.

3. Pentru o imagine completă a contribuțiilor lui Cipariu în materie de fonetică trebuie avute în vedere și capitolele de ortografie, care nu o dată dis-

---

[73] Marea frecvență a lui *r* (primul loc între consoane) a fost confirmată de cercetarea statistică a frecvenței sunetelor din limba română pentru stabilirea fizionomiei ei fonetice ; vezi D. Macrea, *Probleme de fonetică*, București, 1953, p. 35 și 36.

[74] *Lucr. cit.*, p. 766.

[75] Cu nuanțări referitoare la lungime și cu adaosuri (cuvinte monosilabe de orice fel).

[76] Vezi acum Andrei Avram, *Transferul accentual în limba română*, în „Studii și cercetări lingvistice“ XIX, 1968, nr. 5, p. 457—462.

cută probleme de fonetică propriu-zisă. În orice caz, capitolul de ortografie din G II reia, cu unele nuanțări, multe noțiuni de fonetică expuse în G I, conținînd în plus un amplu paragraf „pentru diftongi" (§ 151, p. 328–336), fără corespondent în G I nici la fonetică, nici la ortografie. De altfel, în concepția lui Cipariu ortografia sau „*grafica*" era o subdiviziune a secțiunii de „*fonologie*", ca și fonetica, fără a cărei „cunoștință... exactă" nu considera posibilă ortografia (G I 7, cf. E 2). Remarcabilă pentru epoca sa este distincția pe care o face între sunete și litere (în E 1 și G I 3, nu și în CG 3; cf. însă [3]).

Concepția lui Cipariu despre ortografie depășește cadrul gramaticilor sale, în care ortografia ocupă totdeauna un loc de seamă. Ea a fost expusă și în diverse articole, discursuri în adunările Astrei și dezbateri în ședințele Societății Academice Române. Întrucît ideile și sistemul său au fost pe larg descrise și comentate de Carmen-Gabriela Pamfil în *Nota asupra ediției* din O. I p. XXXII–LIV[77], nu e cazul să mai fac aici o analiză a capitolelor de ortografie din gramaticile lui Cipariu. Trecînd peste detalii, aș sublinia totuși cîteva elemente. În primul rînd, caracterul moderat al etimologismului său, pe care l-a afirmat ca atare fie în restricția „principiul etimologic nu are să se estindă mai încolo de marginile limbei românești" (G I 144, cf. A 191) sau de „terminii istorici ai limbei" (G I 168), fie în recomandarea de „a nu forța în contra usului constante și generale a limbei" (G I 153), de a se proceda „cu cea mai mare cruțare și nece ună dată a se forța" (G I 154), întrucît „usul vorbirei... nu se poate ignora" (G I 167), iar luarea în considerație a acestuia echivalează cu admiterea unei combinări a principiului etimologic cu cel fonetic („Noi am adoptat... principiul etimologic ca principiu primariu, însă cu tot respectul ce se cuvine și principiului fonetic, ca unui principiu secundariu" P 296), căci „nu numai etimologia, ci și fonetica limbei rom. au drept de a fi respectate și aprețuite în stabilirea formelor limbei gramaticale și ortografice " (G I 167). Așadar, „basa și fundamentul oricărei ortografie nu poate fi decît însuși usul vorbirei, nu numai materiale, ci și formale, — iar corectivul și regulatoriul etimologia limbei" (G II 313). După sentința pe care ar subscrie-o oricine: „Limba se scrie carea se vorbește și cum se vorbește —, iar nu carea nu se vorbește sau nu s-a vorbit și cum nu s-a vorbit nece ună dată" (*ibidem*), susține însă necesitatea ca uzului să i se pună un „regulativ" care „nu se poate afla decît în sistema formelor etimologice ce le dă gramateca, și această sistemă este principiul etimologic" (G II 313–314). Justificarea acestui corectiv sau regulator al uzului o vedea în „statorirea unității limbei române" (G I 147, 150, cf. P. 298–299), al cărei model îl identifica în „forma limbei băserecești, ca ceea ce este pretutindenea receptă și tuturor românilor cunoscută" (G II 315). Nu propune deci etimologismul în sine și pentru sine, ci ca o soluție de unificare a limbii scrise, de la care aștepta consecințe și pentru ortoepie (vezi E 94).

În al doilea rînd, sînt de subliniat militantismul său în problemele de ortografie, pasiunea cu care și-a expus, și-a popularizat și și-a apărat ideile. În capitolele de ortografie din gramaticile sale, Cipariu este mult mai critic, chiar polemic, decît în celelalte secțiuni; aici apar și cele mai multe referiri nominale la părerile altor autori de sisteme. În același timp, corectitudinea îl oprește să ia poziție fermă în probleme pentru care nu are argumente solide și, într-un asemenea caz, admite ca scrierea să nu fie normată: „Întrebare se naște dacă prepusețiunile sînt a se scrie separat și în adverbiele formate din prepusețiuni cu nume sau împreunate ele de ele între sine, pr. *a-casă, a-minte* ; *în-a-inte, în-apoi* etc., — sau dacă sînt a se scrie și acestea într-un cuvînt, la care s-a răspuns pro și contra, însă ar putea rămîne nedecisă și a se lăsa în voia scrietoriului" (G I 369). Chiar atunci cînd preferințele sale sînt fixate, ca în cazul scrierii lui *į<li* și a consoanelor palatale *k, ǵ* — în legătură cu care a susținut, în perioade diferite, păreri opuse —, el se arată relativ tolerant, admițînd că rezolvarea aparține viitorului : „Timpul însă va alege care formă va să se susțină, cea regulată și domestică cu LI, CLI, GLI, ori cea neregulată și străină cu I, CHI, GHI, toate fiind astăzi cu putință" (G I 162). Alteori concesiile sînt circumscrise la un anumit nivel de însușire a ortografiei, datorîndu-se experienței sale didactice : semnele cărora noi le spunem diacritice („cum sînt : cedila frîncească și alte coade deasupra și dedesuptul vocalilor și cosunantilor") nu au după el „nece un fundament în scrierea romănă cu litere latine" și „sînt de tot superflue, — decît pentru inceputori" (G I 165).

---

[77] Vezi și bibliografia citată acolo, în special cea din notele 3–6.

Propriul său sistem a cunoscut în timp unele modificări de detaliu, ceea ce explică inconsecvențele constatate în aplicarea din una și aceeași lucrare. În ce privește conformarea ortografiei din G I și II față de *Propunerea ortografică* a Societății Academice Române, publicată între „documentele" din fruntea primului volum, aceasta nu a pus, desigur, probleme, dat fiind că *Propunerea* îl avea ca autor principal pe Cipariu însuși[78], „regula ortografică generale" de aici (G I p. XII), reprodusă cu variații minime (G I 151, G II 320), reluînd, în altă formulare, conținutul regulilor prezente și în primele sale gramatici (E 85, CG 85 [84]).

Anacronică și pentru epoca ei, ortografia este partea cea mai perimată, dacă nu singura care poate fi calificată astfel, a gramaticilor lui Cipariu și cea care le-a hotărît, într-un fel, soarta nedreaptă, făcînd să fie uitate, întrucît ortografia nu reprezenta în ele numai o subdiviziune a cuprinsului, ci și haina sau forma exterioară a întregii expuneri. Ea a fost literalmente condamnată în urma criticii făcute de Titu Maiorescu, care, în ciuda poziției opuse, preluase ceva din concepția lui Cipariu : ideea combinării celor două principii ortografice, în altă ierarhie desigur, de astă dată cel fonetic fiind principal, și ideea etimologismului în marginile limbii românești, aplicat acum în adevăratul înțeles al formulei[79]. Acuzația de „siluire a limbii"[80], valabilă aproape exclusiv pentru forma grafică a gramaticii sale academice, a dus la ignorarea ei, cu pagube pentru dezvoltarea ulterioară a studiilor de gramatică românească.

4. Termenul *ortoepie* desemnînd o diviziune a gramaticii apare numai în CG 3 [4]. Probleme de ortoepie se discută însă în toate gramaticile, în capitole de fonetică și de ortografie. În E 94 tratarea ortografiei se încheie cu un paragraf intitulat *Pronunțarea*, în care „pronunțarea bună" este opusă unor „vițiure de pronunțare" și se emite ideea că, „deși pronunțarea bună se ține numai de usul din viață și, așa, e pusă afară de termenii gramatecei, deoarăce însă prea mult influește asupra scrierei, se cuvine a se aduce pre cît se poate în armonie cu ortografia"[81], menționîndu-se apoi cîteva vicii de

---

[78] Care e primul ei semnatar (vezi G I p. XIII). Vezi și Flora Șuteu, *Proiectele ortografice ale Societății Academice Române*, în „Limba română" XV, 1966, nr. 5, p. 504—505.

[79] Vezi Flora Șuteu, *Proiectele ortografice...*, p. 507—517.

[80] Adusă de T. Maiorescu, *lucr. cit.*, I, p. 113, care pune pe nedrept gramatica academică a lui Cipariu (G) în aceeași categorie cu *Tentamen criticum* de A. T. Laurian și cu dicționarul lui A. T. Laurian și I. C. Massim, față de care Cipariu însuși își exprimase dezacordul.

[81] Cf. textul foarte asemănător din G I 166, în care în plus se arată că această armonie este în „interesul culturei naționale".

pronunțare, grupate aici după cum se referă la vocalism sau la consonantism. Liste asemănătoare de fenomene caracterizate drept „pronunție și scriere rea“ (CG 90 [97]) sau „vițiure în vorbire“ (G I 166—167) se dau și în celelalte două gramatici propriu-zise în cîte o notă de la sfîrșitul capitolelor de ortografie; în CG lista respectivă este precedată de o recomandare deosebit de importantă pentru raportul dintre ortoepie și ortografie în strategia didactică și pentru atitudinea față de ortoepie : „De luat aminte este ca mai întîi de toate pronunția rea să se schimbe în bună și regulată, căci numai atunci se poate și scrie bine; iar pronunția bună se cîștigă prin studiul limbei, iar niceunădată prin nepăsare“. Fenomenele reprobate sînt numai în parte aceleași în cele trei lucrări. Marea majoritate o reprezintă fenomenele regionale : *e*>*ă* și *i*>*î* după consoane șuierătoare (E și G I); *e* în loc de *i̯e* după consoane labiale (CG); *i̯a* în loc de *è* în *si̯arpe* sau *i̯aste* (CG); „iotacismul“ = *i* în loc de *î* sau în loc de *e* (G I); palatalizarea labialelor (E și G I); palatalizarea dentalelor (E și G I); africatizarea palatalelor *k*>*č* și *ǵ*>*ǧ* (E); *j* în loc de *ǧ* și, invers, *ǧ* în loc de *j* (CG și G I); fonetisme particulare ca *eream* (CG și G I), *picere* (CG și G I), *deșt* (G I). Fenomene neregionale sînt diftongarea lui ѣ și ѡ (E) și metatezele *ver un*, *formos* în loc de *vreun*, *frumos* (CG). Unele fonetisme care nu sînt selectate în toate lucrările în aceste liste finale de abateri sînt discutate în note la sunetele respective; în astfel de note se mai semnalează și multe alte fonetisme considerate incorecte, ca *noștri*>*noșli* și *voștri*>*voșli* (G I 110), *s*/*ș* în loc de *č* și *z* în loc de *ǧ* (G I 117), alternanța *a*—*ă* în formele de plural și de genitiv-dativ singular în *-i* ale substantivelor feminine (G I 19). Sînt foarte puține opțiunile lui Cipariu care n-au fost confirmate de normele limbii literare: dintre cele menționate aici intră în această categorie numai preferința pentru *ẹ* în loc de *e̯a* (în cuvinte ca *leagă* G I 55) și *ọ* în loc de *o̯a* (în *moarte*, *foarte* G I 57) și pentru lipsa alternanței *a*—*ă* (în forme de tipul *carți*, *judecați* G I 19); la ele se poate adăuga susținerea pronunțării cu ѣ (=*ẹ*) în loc de *e* în *lége*, *féte* (G I 56) și a pronunțării *mi̯eu* împotriva lui *meu* (G I 254). Ultimele exemple arată că Cipariu nu se orienta după asemănarea superficială cu latina, ci chiar avea grijă să-și prevină cititorii că, de pildă, „neschimbarea lui E, deși la aparență e mai etimologică, e foarte modernă“ (G I 56). Din asemenea atitudini rezultă că, cel puțin în ortoepie, el practica etimologismul în marginile limbii române, neconducîndu-se exclusiv după fonetismul latin[82]. Aceeași concluzie este sugerată și de recomandarea pronunțării diftongate a lui *e-* ca *i̯e-* în cuvinte de tipul *eram*, *este* (G I 27) și a lui *o-* ca *u̯o-* în cuvinte de tipul *om*, *ou* (G I 36—37), ambele susținute de existența unor paralele romanice.

5. Firește, principalele merite ale gramaticilor lui Cipariu sînt legate de obiectul propriu-zis al gramaticii : morfologia și sintaxa. De tratarea acestor secțiuni în G I și G II m-am ocupat pe larg într-un articol consacrat gramaticii sale academice[83] — în care am expus și istoricul lucrării în cauză —, reconsiderînd aprecierile negative curente pînă atunci și reabilitîndu-l pe autor în punctele pentru care fusese mai mult criticat. În studiul de față nu vreau să repet observațiile făcute acolo, de aceea mă voi mărgini să punctez cîteva aspecte și, mai ales, să mă refer și la celelalte gramatici ale lui Cipariu ; cu privire la G voi adăuga lucruri nediscutate în articolul citat.

Capitolele de morfologie ocupă comparativ cel mai mare spațiu, dacă ținem seama de faptul că și cele de sintaxă se ocupă în bună parte de sintaxa părților vorbirii, adică de valorile formelor, obiect al morfologiei în concepția cea mai răspîndită astăzi. Tratarea morfologiei este aprofundată și complexă, sub dublul aspect al formelor și al valorilor acestora ; de altfel, ea fusese apreciată pozitiv, măcar parțial, și în trecut, mai ales pentru componenta ei istorică. Cipariu prezintă la morfologie o bogăție de forme[84], insuficient ierarhizate însă sau ierarhizate după criterii subiective, nu după uzul real.

---

[82] Cf. părerea opusă la Carmen-Gabriela Pamfil, în O. I p. XXXVII.

[83] *Art. cit.* în nota 12, p. 487—502 ; vezi și *Istoria lingvisticii românești*, p. 59—61.

Sintaxa propriu-zisă — în care nu se include sintaxa părților vorbirii — este într-adevăr mai puțin reprezentată decît morfologia și — spre deosebire de aceasta — tratează aproape exclusiv stadiul limbii literare moderne. Totuși sintaxa propoziției și chiar a frazei — atîta cît există, în special în G II — este mai dezvoltată decît în alte gramatici vechi. Pentru a evalua la adevăratele dimensiuni spațiul acordat sintaxei propoziției și a frazei trebuie reținute din G II nu numai capitolele consacrate explicit propoziției și părților ei, acordului (numit concordațiune) și topicii (numită locațiune), ci și anumite părți din capitolele consacrate recțiunii, care, tratînd de fapt sintaxa părților vorbirii, conțin și elemente de sintaxă a propoziției și a frazei în cele mai neașteptate locuri : de exemplu, la recțiunea adverbelor (§ 118) se tratează afirmația și negația de diverse feluri, cu propozițiile corespunzătoare (254—256), precum și propozițiile interogative împreună cu tipurile de răspunsuri la ele (256).

De reținut este valoarea componentei descriptive a gramaticilor lui Cipariu culminînd cu G I și G II, în care profunzimea și detalierea tratării denotă spiritul de observație al autorului. El a înregistrat nu numai fapte nesemnalate înainte, ci și unele care au scăpat și descrierilor ulterioare. Remarcabilă este consemnarea unor forme și construcții duble, a unor situații de diferențiere semantică (G I 174—175, 216) și a altora de sinonimie gramaticală (G II 154), precum și distincția pe care o face între situațiile obligatorii („din necesitate“) și cele facultative („din voie liberă“ G II 172 sau „după plăcere“ E 166). De asemenea este meritorie preocuparea lui Cipariu de a evidenția unele particularități ale structurii gramaticale românești ; la lista de asemenea pasaje pe care am dat-o cu alt prilej[85] adaug acum pe cele referitoare la formele cazuale moștenite („ceea ce dă limbei rom. în respectul latinetatei ună superioritate notabile între limbele neolatine, recunoscută de toți cîți se ocupă cu studiul limbelor neolatine“ G II 44), la folosirea auxiliarului *a avea* cu orice fel de verbe (G II 77—84), la bogăția relativă a flexiunii verbale (cu forme „multe, și încă mai multe decît în celealalte dialecte neolatine ; cel puțin atîtea cîte ne sînt de ajuns spre a ne esprime deplin orice cercustanțe temporali, fie cît de mice și de fine“ G II 197) și citez integral pasajul referitor la mulțimea prepozițiilor — în special a celor compuse —, elocvent pentru sentimentul de mîndrie națională al autorului : „Prepusețiunile românești sînt în mare număr, ales prin compusețiune, și uzul lor e atît de amplu și prin compusețiunea liberă a mai multor prepusețiuni de ună dată atît de binefăcutoriu, încît nu este nuanță atît de fină cît limba românească să nu o poată esprime chiar și esact prin combinațiunea prepusețiunilor, precum se va vedea din esemple, — și nu este nece ună limbă care în acest respect să se poată măsura cu limba noastră“ G II 262.

Interpretările date sînt de cele mai multe ori juste și nu puține își mențin valabilitatea sau pot oferi încă sugestii de cercetare. Din păcate, numeroase observații ale lui Cipariu au rămas nevalorificate și sînt atribuite în bibliografia problemelor respective altor cercetători, mai apropiați sau mai distanțați în timp. La exemplele de acest fel date cu prilejul amintit[86] adaug acum trei pentru care se vorbește nejustificat de meritele sau prioritatea lui Al. Lambrior: vezi felul cum sînt prezentate contribuțiile lui Lambrior cu privire la articol în textele românești vechi[87] (cf. E 106, G I 178–179, 190–191) și la modul conjunctiv[88] (cf. G I 275, G II 230, 233), precum și citarea aceluiași Lambrior în lucrări recente[89] ca autor al explicației prin franceză a folosirii formulei *domnia voastră* cu valoare de plural (cf. însă G I 247).

---

[84] Eliade Rădulescu a numit G I „magazin de forme ale limbei române“ (în „Analele Societății Academice Române“, tomul I, 1869, p. 164).

[85] *Art. cit.*, p. 498.

În timp ce înregistrarea faptelor de limbă diferă de la o gramatică la alta numai sub raport cantitativ — în CG fiind selectivă, iar în G tinzînd spre exhaustivitate (în acest scop în G II se aduc multe completări la G I: vezi, de exemplu, conjunctivul perfect de tipul *să fi(u) fost* omis în G I 302–303, dar descris în G II 86) —, interpretarea și clasificarea lor prezintă unele deosebiri mai profunde. Astfel, Cipariu a oscilat mult în legătură cu recunoașterea articolului ca parte de vorbire (admis în CG, tolerat în E, respins în G I), ca și în legătură cu speciile pronumelor, îndeosebi cu statutul general al pronumelor demonstrative (în E și G I subspecie a celui relativ; în CG specie separată) și al celor posesive (vezi G I 386 față de 245), dar și cu statutul particular al unor pronume ca *atît* și *cît* (relative în CG 17 [18–19]; numerale în E 132; adjective cantitative nedefinite în G I 237); de asemenea în legătură cu încadrarea la imperativ a formelor echivalente de conjunctiv (vezi CG 64 [69] față de E 156–159 și G I 291–293) și cu numărul și clasificarea modurilor nepersonale (o clasificare aparte în E 153). Existența supinului, absent în E, CG și G I, este recunoscută numai în G II (90, 244), unde se modifică și interpretarea formei nepersonale din structura timpurilor trecute compuse: supin, nu participiu perfect (cum se spusese în E 165, CG 51 [56], G I 300 și chiar G II 75).

6. Secțiunile de gramatică propriu-zisă înglobează în unele lucrări și capitole care aparțin unor domenii extragramaticale în accepția noastră: formarea cuvintelor, stilistica retorică și punctuația.

Formarea cuvintelor este distribuită în diverse locuri din cadrul morfologiei și al sintaxei. Un capitol intitulat *Derivațiunea*, plasat la morfologie între părțile de vorbire flexibile și cele neflexibile (G I 348–362), tratează aparent[90] numai derivarea cu sufixe, dar în fapt și derivarea regresivă (substantive postverbale 356), precum și conversiunea (substantivizare 357, adverbializare 361). Formarea cuvintelor cu prefixe este descrisă atît la morfologie, cît și la sintaxă, în cadrul prepoziției, întrucît prefixele sînt considerate prepoziții neseparabile G I 367, G II 262 și, fiind încadrată la compunere, este menționată (G II 7) împreună cu compunerea însăși (G II 7–9) la sintaxă (deși autorul este conștient de faptul că tratarea compunerii ca procedeu de formare a cuvintelor, pentru care el folosește denumirea *compusețiune etimologică*, nu ține de sintaxă, căreia îi este proprie împreunarea liberă și nesudată a cuvintelor, numită *compusețiune sintactică* sau *construcțiune*). Limitate la afixele considerate a fi moștenite din latină, inventarele sînt mai sărace decît cele din unele gramatici anterioare (compară îndeosebi inventarul sufixelor diminutivale din G I 350—351 cu cel de la I. Golescu 1840). Ele sînt însă bine sistematizate, iar pentru prefixe se poate remarca distincția din G II 262 între afixe vii și moarte, înțeleasă ca distincție între formații analizabile (de exemplu, *întristez*, *prelungesc*) și neanalizabile (ca *încep*, *precep*). Pentru compunere stabilește deosebiri de frecvență și productivitate între diverse părți de vorbire la care se întîlnește acest procedeu : bine reprezentate sînt verbele prefixate, prepozițiile compuse și compusele din prepoziții și adverbe, compusele pronominale și adverbiale nehotărîte și compusele de orice fel cu *ne-* ; rare sînt compusele din nume cu nume, nume cu verbe, prepoziții cu nume (G II 7—9).

---

[86] *Ibidem*.

[87] I. Nuță, *lucr. cit.*, p. XXI; L. Renzi, *lucr. cit.*, p. 749, susține prioritatea lui A. Mussafia în explicarea lui *-ei*, *-ii* din *-ăei*, *-eei*, *-iei*.

[88] Idem, *ibidem*, p. XX–XXII. De fapt, în frumosul studiu al lui Lambrior *Ceva despre conjunctivul românesc* din 1882, nouă și valoroasă este numai explicația originii lui *să* (greșită la Cipariu); restul — și despre conjunctivul prezent, și despre cel perfect — se găsește la Cipariu, ca și chestiunile laterale referitoare la indicativul prezent al lui *a fi*.

[89] Al. Niculescu, în ultimul loc în „Limba română" XXXII, 1983, nr. 2, p. 147 și 152, citează pe A. Lambrior și H. Olsen.

[90] Cf. Iorgu Iordan, *lucr. cit.*, p. 761.

Stilistica retorică este inclusă în sintaxă ca „sintaxă ornată" (G II 272) sau dicțiune (G II 290—303). Dacă tropii, dicțiunea tropică sau figurată (G II 297—303) nu interesează de fapt gramatica[91], „virtuțile și vițiele dicțiunei" sînt direct legate de ea. Paragrafele respective din capitolul *Formele dicțiunei* (G II 290—296) constituie un corp de principii generale de cultivare a limbii, pe care Cipariu le prezintă ca valabile pentru „toate limbele bine organisate și înaintate în cultură" (291), dar le ilustrează cu exemple românești. Virtuțile sau calitățile dicțiunii sînt corectitudinea, exactitatea, precizia, claritatea și eleganța („simetrie, ritm și armonie, cu gust estetic și tact artistic" 295), iar vicii corespunzătoare sînt solecismul și barbarismul, inexactitatea sau defectul, imprecizia sau pleonasmul, obscuritatea sau amfibologia și trivialitatea. Din aceste paragrafe este de relevat insistența lui Cipariu asupra necesității ca „dicțiunea, vorbirea și scrierea, să fie pre cît se poate mai conformă naturei și usului limbei românești" (290), în speță „să fie românească, nu francese sau italiană, — nu, nece măcar latină" (291). Obligația de a respecta regulile gramaticale „în flesiune, concordațiune, costrucțiune și ordinațiune" (290) este completată cu aceea „ca și cuvintele și însemnarile lor să fie curat românești, cel puțin să nu fie în contra usului recept al limbei" (292). Iar la corectitudinea lingvistică trebuie să se asocieze cea stilistică : „Tot asemenea se recere și pentru stil, ca să fie corect, în cît adecă stilul diferește de dicțiune, stilul variind după persoane, iar dicțiunea după oserbațiunea legilor cuvîntarei, — amîndouă însă, ca să fie corecte, depinde mult de la esercițiu și studiu, precum și de la talente destinte ale vorbitoriului sau scrietoriului" (*ibidem*).

Elemente de stilistică se pot găsi și în alte capitole de gramatică, de exemplu în tratarea topicii, unde se menționează „inversiunea poetică" (G II 276), în descrierea formelor verbale supracompuse pe care poporul le folosește „cînd vine în afect" (G II 87) sau în observațiile subtile cu privire la întrebuințarea prepoziției *întru* în loc de *în* „înainte de vocali sau în cuvîntare maiestatică" (G II 263) sau la articularea lui *mult* antepus „în stil patetic" (G I 240).

Punctuația este prezentată ca servind „spre destingerea cuvintelor și a propusețiunilor, pentru mai mare facilitarea lectoriului de a le înțelege" (G I 350). Semnele de punctuație sînt clasificate în ordinare (punctul, două puncte, punctul și virgula, virgula) și extraordinare (semnul întrebării, semnul exclamării, paranteza, semnele citării, linia de pauză, cratima) ; pentru fiecare dintre ele se dau principalele reguli de folosire, recunoscîndu-se însă că pentru unele semne (două puncte, punct și virgulă, virgule) nu există un consens (353—354). Într-o notă finală la capitolul de punctuație se atașează regulile scrierii cu litere majuscule (354).

---

[91] Pentru precedente în tratarea figurilor de stil în gramatici vezi Mioara Avram, *art. cit.*, p. 491. O gramatică recentă care procedează astfel este *Gramatica de bază a limbii române* de Ion Coteanu, București, 1982.

7. Gramaticile lui Cipariu care au (și) caracter istoric conțin prin forța lucrurilor numeroase etimologii, necesare mai ales pentru ilustrarea fenomenelor fonetice, mai puțin a unor fapte de morfologie, iar uneori și în discutarea unor probleme de ortografie. Chiar fără a lua în considerație lucrările sale pur lexicografice[92] — nedefinitivate —, prin contribuțiile lui Cipariu din E, P, G I și G II „se poate spune ... că fondul lexical românesc de origine latină era în mare parte identificat“[93], la acesta adăugîndu-se și identificarea sporadică a unor elemente de alte origini. Din păcate, rezultatele cercetărilor sale etimologice au rămas în mare parte necunoscute sau nerecunoscute ulterior, între altele și pentru că apăruseră risipite în diverse capitole ale gramaticilor și nu organizate într-un dicționar, deci erau greu de descoperit în edițiile originale. Indicele de cuvinte al ediției de față aduce în această privință un enorm serviciu cercetătorilor actuali interesați de etimologie, ajutîndu-i să reconstituie ușor corpusul de etimologii românești care au avut girul lui Cipariu, fie că au fost chiar propuse de el pentru prima oară, fie că au fost numai acceptate din lucrări anterioare (în primul rînd din Lexiconul de la Buda, supus unui sever examen critic). Cercetările viitoare de etimologie a limbii române nu vor mai putea găsi nici o scuză dacă vor continua să ignore opiniile lui Cipariu așa cum au făcut cele de pînă acum, în care, în cel mai bun caz, menționarea lui Cipariu este întîmplătoare[94]. Pentru a se aprecia amploarea corpusului în discuție — care ar fi putut constitui un dicționar etimologic dacă împrejurările ar fi fost favorabile și dacă Cipariu s-ar fi mulțumit cu ceea ce reușise să realizeze, netinzînd spre exhaustivitate —, menționez că, după o estimare provizorie înainte de verificarea cu indicele acestui volum, îl consider de peste 1000 de cuvinte.

Cei[95] care s-au pronunțat pînă acum cu privire la contribuțiile etimologice ale lui Cipariu și la soarta sau valorificarea lor au relevat cîteva elemente importante: numărul mare de etimologii juste, acceptate și azi ca atare, care a fost bine explicat prin erudiția, poliglotismul și spiritul critic al autorului; studierea cu precădere a fondului latinesc moștenit, cu mențiunea că etimoanele latinești ar fi numai dintre cele atestate sau chiar numai în forma clasică; existența unor etimologii greșite, pusă eventual în legătură cu orientarea sa latinistă; limitarea discuției aproape exclusiv la aspectele evoluției formale; neglijarea totală sau parțială a etimologiilor sale de către cercetătorii ulteriori, ca lucrare de referință luîndu-se dicționarul etimologic al lui Al. Cioranescu, în care contribuția lui Cipariu este „foarte rar relevată“[96], iar etimologii existente în operele sale sînt atribuite unor urmași. La aceste observații am de făcut unele completări și precizări.

Este adevărat că preocupările lui Cipariu ca etimolog s-au îndreptat cu precădere spre cuvintele moștenite din latină, dar el nu a fost nici exclusivist, nici tendențios. În gramaticile sale — la care mă limitez aici — el dă și explicații etimologice, totale sau parțiale, prin alte limbi: slavă (*oțet*, *osie* G I 24, sufixul *-nic* P 274), greacă (*har* E 44/G I 80, *mic* E 128/G I 226, *proaspăt* E43/G I 84), maghiară (vezi P 271—274: *belșug*, *făgădui*, *heleșteu*, *neam*, *sălaș*,

---

[92] Pentru care vezi Pia Gradea, *lucr. cit.* (cf. și I, în „Cercetări de lingvistică“ V, 1960, nr. 1—2, p. 70); Mircea Seche, *Schiță de istorie a lexicografiei române*, vol. I *De la origini pînă la 1880*, București, 1966, p. 76.

[93] Carmen-Gabriela Pamfil, *Latina populară de la baza românei în concepția lui Timotei Cipariu*, în „Limba română“ XXXVI, 1987, nr. 3, p. 183.

[94] De exemplu, în *Diccionario etimológico rumano* de Alejandro Cioranescu, La Laguna, 1958—1966; vezi și nota 96.

[95] I. Șiadbei, *Lexicografia română și istoria cuvintelor*, în „Limba română“ VI, 1957, nr. 6, p. 18—19; Carmen-Gabriela Pamfil, *lucr. cit.* în nota 93; G. Istrate, în O. I p. X și XXII.

[96] Carmen-Gabriela Pamfil, *loc. cit.*

strajă, tăgădui; *viteaz* și sufixul *-șag*); vezi și corectarea cîtorva etimologii fanteziste „dacice“, preluate de D. Fotino de la D. Cantemir, nu numai prin latină, ci și prin slavă, maghiară sau — greșit — franceză (P 245, cf. 271). Pentru stadiul din vremea sa al lingvisticii și al instrumentelor de lucru nu e de mirare că are unele etimologii greșite (de altfel, se recunoaște că, „din fericire, exemplele acestea nu sînt prea numeroase“). Chiar dacă la cele două exemple de acest fel date de I. Șiadbei (*coajă*, slav, explicat din lat. *cauda* E 62, și *șindrilă*, maghiar, explicat din lat. *scindula* E 61) am adăuga unele ca slavele *cloci*, *horn*, *mreană*, explicate prin lat. *glocio* G I 117, 121, respectiv *furnus* G I 205 (și *fornax* E 43 /G I 83) și *muraena* G I 48, cred că interpretarea lor drept rezultat al unei tendințe de latinizare ar fi un proces de intenție care nu se justifică din două motive. Ca atitudine principială, Cipariu a criticat nu numai pe savanții „străini antilatiniști cari nu vor să recunoască nemică latinesc în limba românească și mai bucuros derivează *ochiul* nostru de la *oco*[97] slovenesc decît de la *ochio* italianilor și *oculus* latinilor“ (P 234), ci și pe românii care „voiau a demustra cum că tot ce se află astăzi în limba românească e din element latin“ și care „se feceră de rîsul lumei literate și al străinilor“ „derivînd *slava* mai bine de la *salve* al latinilor decît să recunoască că e curat slovenesc слава“ (*ibidem*; cf. P 353: „De care să ne păzească D-zeu, măcar că și noi am auzit de unele ca acestea în limba românească, mai ales de la cei care vor să derive toate cuvintele, și cele străine, din limba latină, de cari sînt și *slavă* de la *salve*, *mierță* de la *merces* etc.“)[98]. Ca explicații concrete, Cipariu a greșit uneori și în etimologia unor cuvinte latinești, de exemplu la *alunec*<lat. *(h)allucinor* (în loc de *lubrico*) E 73, G I 132 sau la *merg*<lat. *migro* și *pergo* (în loc de *mergo*) G I 86 sau la conjuncția *să*<lat. *sim*, *sis*, *sit* (în loc de *si*)[99].

Etimologia *merg*< lat. *migro* și *pergo* îmi servește și pentru alte remarci. Una dintre ele este doar o ipoteză, pe care aș supune-o reflecției: dacă un cunoscător al latinei de talia lui Cipariu nu a propus derivarea cea mai simplă din punct de vedere formal: *merg*<lat. *mergo*, explicația nu poate sta decît în dificultatea de ordin semantic a acestei etimologii, care și azi suscită discuții[100]; de aceea faptul că etimologiile sale nu sînt însoțite de obicei de discuții asupra sensului (vezi totuși „*mascur*<lat. *masculus*, la noi numai de porci, ci la albanesi în aceeași formă ca la noi, cu semnificațiunea latină“ G I 96 sau discuția asupra verbului *mîngîi* P 146; de asemenea explicațiile reproduse mai departe pentru *către*, *lîngă*, *mire*) nu înseamnă că dezvoltările semantice ar fi la el „mai puțin avute în vedere“[101], „ocupînd un plan secundar“[102]. Cipariu definește etimologia drept „forma originară a cuvîntului, care și etim (ἔτυμον) se numește“ P 297, pentru că numai această componentă îi era necesară în explicarea principiului etimologic din ortografie, dar știa că „Etimul semnează și semnificațiunea originară a cuvîntului“ P 299—300.

Altă remarcă prilejuită de etimologia *merg*<lat. *migro* și *pergo* are semnificații mai profunde. Ea demonstrează faptul că Cipariu recurgea la eti-

---

[97] Într-o notă Cipariu citează pentru această etimologie pe Fr. Miklosich, E. R. Rösler și W. Schmidt.

[98] Cipariu se referă, desigur, la Lexiconul de la Buda (1825), unde, s. v. *slavă*, se dă această etimologie: „a Lat. *salve* forma salutandi; vel e Lat. *ex*... et Graeco: εὐλαβεια, religio, reverentia...“.

[99] Greșeala surprinde, dată fiind observația din CG 53 [58] că „*să* însemnează atîta cît lat. *si*“.

[100] Vezi, în ultimul timp, Al. Graur, *Alte etimologii românești*, București, 1975, p. 60—62; Eric P. Hamp, *Romanian Etimologies*, în „Studii și cercetări lingvistice“ XXVIII, 1977, nr. 1, p. 73—76.

[101] Carmen-Gabriela Pamfil, *loc. cit.*

[102] G. Istrate, în O. I p. XXII.

mologii multiple[103], înțelese fie drept contaminări ale unor etimoane din aceeași limbă-sursă (vezi rom. *atît*<lat. *tantum* și *tot*, respectiv *cît* < *quantum* și *quot* G I 40; *gutui*<lat. *colonium* și *cydonium* E 48, 63, cf. G I 113; *horn*<lat. *furnus* și *fornax* E 43, G I 83; *limbă*<lat. *lingua* „de la *lingo*, însă și *lambo*" G I 75; *prea*<lat. *prae* și *per*), fie drept influențe adăugate (vezi „Forma *oltariu* și *oțet*, lat. *altare* și *acetum*, e după slovenie... Forma *osie*, lat. *axis*, încă poate fi după slovenie" G I 24; „De prepusețiunea *cătră* sau *către*, pre alocurea *cătă* și *cîtă* fără R, încă se pare că la formarea ei au concurs atît *contra* cel latinesc, cît și κατὰ cel grecesc, cu cari și întru înțeles mult aduce, ales că și aici lipsește N al latinilor" G I 40; vezi și explicația lui *sfînt* E 43/G I 84—85, cf. E 10/G I 23).

Deosebite de explicațiile etimologice combinate (coordonate prin *și*) sînt ipotezele multiple (coordonate prin *sau*) pe care Cipariu le propune în caz de dubiu, cînd, neajungînd la o concluzie fermă, prezintă două sau mai multe soluții posibile incompatibile între ele; de exemplu: *lespede* („e cu îndoială dacă s-a derivat de-a dreptul din *lapede*, lat. *lapis-de*; sau din cel grecesc λᾶς lat. lapis, compus cu πέδον pămînt" G I 21—22), *lîngă* („din *lunga*, ital. *lungo*, în semnificațiunea aproape: de-a lungul; însă se poate și din *la* și *îngă* gr. ἐγγύς aproape: *lengă* G I 46), *măr* („poate fi dubiu dacă *ă* e din A, lat. *malus*, *malum*; sau din E, grec. μῆλον, plur. мѣре ..." G I 20; cf. G II 54, unde se adaugă posibilitatea unei explicații interne a alternanței *a—e*), *mire* („sau de la lat. *mas-ris*, abl. *mare*, mutînd pre *a* în *i*, sau de la *miles* întru însemnarea de bărbat, precum și la latini *Mars* și *mas-ris* încă se par de aceeași origine, unul ca zeul virtutei și bărbăției, celalalt întru însemnare de bărbat" G I 215), *pînă* G I 39—40, *tău*, *său* G I 45, *viață* G I 122. Uneori dubiul vizează numai variantele aceluiași cuvînt: de exemplu, vocala finală din *față*, *laudă* G I 50, vocala din participiul *fost* G I 42. Procedeul caracterizează în același timp demersul său etimologic — complexitatea procesului de căutare a adevărului — și probitatea sa științifică. Faptul că între soluțiile multiple pe care le oferă există sau nu și cea justă (vezi cele trei soluții propuse pentru *a* ca marcă a infinitivului, între care și cea reală din lat. *ad* G II 239, față de cele trei soluții inacceptabile pentru *-ne* din *mine*, *tine*, *sine* E 138) are mai mică importanță decît atitudinea în sine.

Recunoașterea cinstită a dubiului nu însoțește, de altfel, numai ipotezele multiple, ci și cîte o soluție unică propusă: de exemplu, *oft* < lat. *opto* G I 78, 84. De remarcat de asemenea că el admite existența unor cuvinte „dubii" (G II 338) în ce privește originea.

Și în materie de etimologie părerile lui Cipariu au cunoscut oscilații și modificări în timp. Deosebirile constau aici mai ales în opțiunea pentru o explicație unică sau multiplă (*către* în P 396 e explicat numai din lat. *contra*, nu ca în E 18/G I 40; *gutui* în E 48, 63 și G I 117 numai din lat. *colonium*, nu ca în E 61 și G I 113; vezi și *horn*<lat. *furnus* sau *furnus* și *fornax*), precum și în prezentarea unei etimologii drept sigură sau îndoielnică (*apuca* în E 73 și G I 132, în ultimul loc cu „dacă se derivă din...") ; uneori deosebirile vizează explicarea evoluției, în speță menționarea unei faze intermediare (*zgură*<lat. *scoria* E 213, prin *scura* G I 117).

În legătură cu unele păreri despre Cipariu ca etimolog și gramatic istoric, se cuvine să arăt că O. Densusianu nu a avut dreptate să afirme despre el că, în ciuda concepției juste asupra descendenței limbii române din latina vulgară,

---

[103] Pentru acest concept vezi Al. Graur, *Etimologie multiplă*, în „Studii și cercetări lingvistice" I, 1950, nr. 1, p. 22—23 (sau *Studii de lingvistică generală. Variantă nouă*, București, 1960, p. 67—77), și *Etimologii românești*, București, 1963, p. 11—18.

„cînd a vrut să explice cutare sau cutare cuvînt românesc, totdeauna a luat ca punct de plecare latina clasică“[104]; într-o lucrare inedită A. Philippide îi făcea lui Cipariu un reproș similar, circumscris la problemele de fonetică istorică, în care — cu excepția transformării *o*>*u* și a alternanței *e*/*i* — pornise „de la elementul latin clasic și nu de la cel popular, cum procedase în cazul declinării“[105]. În realitate, Cipariu operează cu forme latinești vulgare în multe etimologii și explicații fonetice; iată doar cîteva exemple din G I: *amblu*, lat. *amblo*, la clasici *ambulo*; *betranu*, lat. *betranus*, la clasici *veteranus* 18, cf. 24, 26, 47 sau lat. *avunclus* și *auricla*..., *oricla* în latinitatea medie 24.

Afirmația conform căreia „Cipariu nu a reconstituit etimoane“[106] este adevărată în linii mari, dar excepții există: „*rătund* lat. *rotundus* de la *rota*, însă și italianii au *ritondo*, care presupune forma *retundus*, poate că usitată și în limba vulgare“ G I 39.

Circulația etimologiilor lui Cipariu a fost în general bine caracterizată, dar nesatisfăcător demonstrată. Carmen-Gabriela Pamfil[107] a constatat că multe etimologii existente la Cipariu „sînt socotite... descoperiri ale lui Philippide, Pușcariu, Candrea, Tiktin, Mussafia, Meyer-Lübke și alții“, referindu-se concret la *Diccionario etimológico rumano* de Al. Cioranescu, dar nu dă nici un exemplu, iar G. Istrate, care reia această observație[108], o ilustrează cu o listă de 15 cuvinte, dintre care numai 2 (*asupra* și *rătăci*) corespund enunțului, în sensul că la articolele respective din dicționarul citat nu este menționat numele lui Cipariu; dintre celelalte, 12 (*acătare*, *altminteri*, *cam*, *care*, *cărunt*, *curechi*, *cutare*, *dator*, *însura*, *peste*, *roib*, *zbiera*) reprezintă, dimpotrivă, cazuri în care Al. Ciorănescu notează etimologia lui Cipariu[109], iar unu (*ie*) ar putea ilustra ambele poziții aici în discuție, întrucît Cipariu este invocat numai la *ie*< lat. *linea*, nu și la omonimul *ie*<lat. *ilia* (deși această etimologie figurează în P 360, E 50, 114, G I 90, 99). Desigur, ambele situații trebuie luate în considerare și pentru ambele se pot alcătui liste bogate, cu subdiviziuni, după cum etimologia lui Cipariu este acceptată sau nu și după cum numele său este citat sau nu drept primul în ordine cronologică (în această privință ar conta foarte mult trimiterea la E, care este anterioară lucrărilor despre română ale lui Fr. Miklosich, A. Mussafia sau Roesler și mai clar distanțată în timp chiar față de Cihac în comparație cu G I[110]). Chiar dacă dicționarul etimologic nu-și propune să înfățișeze istoria soluțiilor etimologice date, cred că notarea primei etimologii valabile este necesară, mai cu seamă în cazul soluțiilor mai puțin banale sau al celor încă în litigiu. De aceea, dacă se poate admite neglijarea lui Cipariu în articole ca *limpede* sau *lînă*, considerate bunuri comune, ea mi se pare mai supărătoare la *destul*, *frămînta*, *ierta*, *mormînt*, *spinteca*, *străin* și îndeosebi la *apuca*, unde Ciorănescu, pledînd pentru etimonul *occupare*, îl prezintă în mod expres drept „propus de Cihac“, fără a-l fi descoperit la Cipariu, în E 73 și G I 132. M-am referit pînă acum — ca și cercetătorii citați — numai la etimologii latinești, dar e de reținut că neglijarea contribuției lui Cipariu vizează și etimologiile date de el unor cuvinte de alte origini: vezi ignorarea lui s. v. *belșug*, *har*, *heleșteu*, *tăgădui*, cu trimiteri la Cihac (și Gáldi), Roesler (și

---

[104] *Histoire dela langue roumaine*, I *Les origines*, nouveau tirage, Bucarest, 1929, p. XIX.

[105] Vezi Carmen-Gabriela Pamfil, nota 179 din O. I p. 425.

[106] Carmen-Gabriela Pamfil, *Latina populară...*, *loc. cit.*

[107] Idem, *ibidem.*

[108] În O. I p. XXII.

[109] Deci ar fi putut ilustra mai degrabă afirmația din O. I p. X, conform căreia „doar Alejandro Ciorănescu citează, cu oarecare consecvență, cuvinte discutate de Cipariu...“.

[110] Vezi, de exemplu, *suoară*, la care Cipariu este citat cu G I, *oricum necronologic*, după Cihac, deși etimologia lat. *sub ala* o dăduse în E 10, 70; cf. și *proaspăt*.

DA). Ignorarea este uneori de preferat citării denaturate, care se întîlnește, de exemplu, s. v. *oțet* : se precizează aici că „Derivarea din lat. *acetum* (Cipariu, *Elemente* 10) nu este posibilă“ ; de acord, dar la locul indicat Cipariu spune „*o* în loc de *a*... în *oțet*, *oltariu*, lat. *acetum*, *altare*, e după sîrbie“, ceea ce e altceva, căci etimonul admis de Cioränescu însuși este „sl. *ocĭtŭ* din lat. *acetum*“. Mai ales în cazul explicațiilor combinate, multiple sau cu variații în timp se produc asemenea ușoare deformări ale lor în redarea lor incompletă : de exemplu[111], din cele trei ipoteze expuse de Cipariu cu privire la *viață* în G I 22 („În віацъ și вієці, încă e cu îndoială care e vocalea originare : A sau E ; dacă e derivată de la *viu*, *vietia* ca *dulce dulcetia* ; sau de la *vivax-ce*, *vivacia*, sau de la *vivatus -a*, *viatia*“) Al. Cioränescu citează, s. v. *viu*, pentru opinia acestui învățat doar pe cea de la mijloc („din lat. *vivacem*, după Cipariu...“), în timp ce pentru explicația pe teren românesc din *viu* „cu sufixul *-eață*, ca *roșu* > *roșeață*, *negru* > *negreață*“ este citat abia Iorgu Iordan.

Cipariu a presărat etimologii și în lucrarea pur filologică AL (s. v. *peste* Cioränescu îl citează cu etimologia din această lucrare), precum și în articolele și disertațiile sale. Este de așteptat ca manuscrisele nepublicate încă să conțină și ele asemenea roade ale căutărilor sale. Etimologiile publicate în gramatici au avut șansa intrării în circuitul științific, dar aceasta nu s-a realizat decît parțial. Să sperăm că reeditarea operelor în cauză va scoate măcar acum aceste etimologii din uitare sau din anonimat !

8. Componenta comparativ-istorică a gramaticilor lui Cipariu este dată de referirile la aproape toate limbile înrudite („surori“ sau „cumnate“) cu româna — numite romane (ori „de viță romană“), romanice, neoromane (ori „nouă romane“) sau neolatine (ori „nouă latine“) și chiar romano-latine —, dar în primul rînd la italiană și franceză[112]. Referirile constau fie în fapte de limbă (îndeosebi corespondentele etimologice, dar și fenomene fonetice sau gramaticale), fie în fapte de istorie a limbii literare, legate de istoria culturii (baza dialectală a limbii literare, fixarea ortografiei). Astfel, mai ales în G I, se fac paralele, de obicei cu citarea formelor respective, cu franceza[113] (G I 11, 21, 24, 27, 45, 47, 150, 255, G II 81, 282) — și chiar vechea franceză (G I 33, 57) —, italiana (G I 11, 24, 27, 36, 45, 47, 149, 255, II 82 ; dialectul toscan E 138 sau florentin G I 149), provensala (G I 43, 84, 113, 247, 255), spaniola (G I 34, 35, 38, 43, 57), portugheza (G I 120, 247, 255), catalana (E 126) și retoromana (G I 33, 36, 247, 255). Pe lîngă acestea gramatica academică are referiri la situații din multe alte limbi, vechi și noi, apropiate și îndepărtate în spațiu : sanscrita (G I 50, 77), greaca (G I 56. 182, 247, G II 15, 62), idiomuri vechi italice (umbrica G I 51, osca G II 77, 5), celtice (G I 181), daca (G I 181, S 19), gotica (G II 79, S 19—20), albaneza (P 68, 98—100, G I 50, 116, 181), basca (G I 181), bulgara (G I 180—181), vechea slavă (numită uneori *sîrbă* G I 250, cf. „sîrbi sau schiai“ P 84, alteori *schiavică* P 81, cf. 79, dar și *slavică* G II 292 sau *slovenească* G I 81) și limbile slave în ansamblu (P 67, G I 51), germana (G II 15, 62, 81, 282) și dialectul săsesc (G II 80), engleza (G I 150, G II 21, 62, 78), „limbele scandinave, danică și suedică“ (P 64), maghiara (G II 282), araba (G I 51, 120), turca (G I 51), persana (P 254, G I 77), sau, mai vag, limbile orientale (P 34, G I 51). Depăşind chiar aria poliglotismului legendar al lui Cipariu[114], varietatea limbilor atrase în discuţie este în măsură să indice erudiţia sa şi extensiunea informaţiei utilizate.

---

[111] Și Carmen-Gabriela Pamfil, *Latina populară...*, *loc. cit.*, citează incomplet etimologia cuvîntului *gutui* din G I 113 (numai *cotoneus* în loc de „*cydonium*, ci și *cotonium*“).

[112] Tratamentul diferit este explicat de Cipariu în G II 83 : „Paralelismul ce l-am tras aici și mai în sus între limbele neolatine, italiana și franc., și a noastră nu l-am estens și la celelalte dialecte : spanica, portugalica, provinciala etc., nu numai pentru că sînt mai puțin cunoscute la noi, ca cele două, dar și pentru că sînt în mai notabile depărtare decît acestea și de aceea nece că au fost în contact cu limba noastră [...]“.

[113] Numită de obicei *francese* sau *frîncească*, dar uneori *galică* (G II 5), *galică de acum* (P 79) sau *neogalică* (G II 15) ; pentru vorbitorii ei — numiți și *francesi* (G II 93) — de remarcat termenii *neofrîncii* (G II 61) alături de *frîncii* (G II 15) și *galii de azi* (P 79).

9. O anumită componentă dialectologică este direct implicată în orice gramatică istorică, iar indirect şi în gramaticile normative care descriu normele limbii literare (şi) în opoziţie cu unele norme dialectale, cu atît mai mult într-o gramatică tezaur. Iată de ce elemente care interesează dialectologia se pot găsi, în proporţii diferite, în toate gramaticile sale, cu precizarea că pentru dialectele sud-dunărene ele lipsesc în primele două ediţii din CG şi sînt puţine în G II, deci apar mai ales în E, P, G I şi S. Meritele lui Cipariu ca precursor al dialectologiei româneşti au fost relevate mai întîi de Th. Capidan[115] cu privire specială la dialectul aromân şi apoi, în ansamblu, de Aurel Nicolescu[116] şi de Carmen-Gabriela Pamfil[117]. Contribuţiile ultimilor doi cercetători mă scutesc de tratarea pe larg a acestui aspect din gramaticile lui Cipariu, dar lasă loc pentru anumite sublinieri şi completări.

Cipariu defineşte clar conceptul de dialect (P 300, G II 314) şi are în acelaşi timp conştiinţa subdiviziunilor teritoriale de diverse grade. Cu privire la configuraţia dialectală a limbii române el stabileşte, în ultimă instanţă, următoarea ierarhie, pe care, deocamdată, o transpun parţial în terminologia actuală, pentru a facilita nu numai înţelegerea ei, ci şi sesizarea coincidenţelor cu opinia consacrată: dialectul dacoromân sau nord-dunărean vs dialectele sud-dunărene, care, conform datelor cunoscute în vremea sa, erau numai dialectul aromân şi cel istroromân, acesta subordonat celuilalt; pentru dialectul dacoromân menţionează diverse subdiviziuni considerate de obicei la nivelul provinciilor istorice (Muntenia, Moldova, Basarabia, Bucovina, Transilvania, Banatul; Muntenia si Moldova sînt numite uneori, global, din punctul de vedere al unui transilvănean, cu formula *de preste munţi* sau termenul *tramontan* P 259), iar pentru Transilvania şi unele mai mici (Sălajul, Tîrnavele, Cîmpia [Transilvană], Ţara Bîrsei, mărginimea Sibiului, Munţii Apuseni; cf. şi aici formula globală *cesti dincoace de Carpaţii de mijloc* P 137). Stabilirea structurii dialectale a limbii romîne este însoţită de precizarea cu substrat polemic: „Dialectele romanice şi latine [sic] din Elveţia, Friaul etc. sînt dialecte neolatine particulare, dar nu sînt româneşti, va să zică nu se ţin de limba noastră“ S 30, cf. P 99, care astăzi ar părea fără obiect dacă nu am şti că în epocă o asemenea idee fusese susţinută de I. Eliade Rădulescu[118].

Cu excepţia dialectului aromân, pentru care a reunit un număr de particularităţi într-o prezentare de ansamblu (P 87—99, cf. şi CG [99—105], S 29—30), şi parţial a celui dacoromân, pentru care are şi unele caracterizări generale, unităţile dialectale nu au fost descrise de Cipariu ca dialecte, subdialecte sau graiuri, ci menţionate în referiri atomiste, nu totdeauna circumscrise şi nici chiar localizate (vezi formule vagi de tipul „în munţi“ CG 71 [77] sau chiar „pre alocurea“ G I 92). Menţiunile vizează fie unităţile lingvistice ca atare, fie pe vorbitorii acestora, ambele categorii fiind definite spaţial.

---

[114] Toate sursele vorbesc de cunoaşterea a douăsprezece limbi; vezi, de exemplu, *Dicţionarul literaturii române de la origini pînă la 1900*, Bucureşti, 1979.

[115] *Aromânii. Dialectul aromân*, Bucureşti, 1932, p. 91—92.

[116] *Cipariu şi problema dialectelor limbii române*, în *Fonetică şi dialectologie* IX, 1975, p. 180—196. Cf. Matilda Caragiu Marioţeanu, Ştefan Giosu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Romulus Todoran, *Dialectologie română*, p. 41—42; *Tratat de dialectologie românească*, coordonator Valeriu Rusu, Craiova, 1984, p. 112—113.

[117] *Importanţa cercetării dialectelor şi subdialectelor pentru istoria limbii române în concepţia lui T. Cipariu*, în „Anuar de lingvistică şi istorie literară“ XXX, 1985, p. 361—368.

[118] În corespondenţa sa cu C. Negruzzi: vezi Ion Heliade Rădulescu, *Scrieri lingvistice*, ediţie de Ion Popescu-Sireteanu, Bucureşti, 1973, p. 113, 114, 128.

Pentru principalele unităţi dialectale sau dialecte — numite uneori şi limbi[119], fără ca termenul să implice nesubordonarea faţă de limba română — Cipariu foloseşte o varietate de termeni asupra cărora e necesar să se atragă atenţia.

Dialectul dacoromân este numit nu numai cu acest termen, *dacoromân* (P 100, cf. G I 74), ci şi cu termenul *dacic* (P 300, S 29, 31) sau cu perifraza *al Daciei vechi* (E p. V) ; cel mai des referirile la acest dialect se fac fie prin pronumele personal *noi* G I 92 sau posesivul *(al) nostru* S 57, fie prin formule care specifică poziţia faţă de Dunăre : *cești dincoace de Dunăre* P 155 şi, eliptic, *cei dincoace* E 152, fie prin formulele combinate *noi cești dincoace* E 65, 103 sau *noi cești de dincoace* G I 197.

Dialectul aromân şi vorbitorii săi au cele mai multe denumiri. Paraleli cu *dacoromân* sînt termenii *moesoromân* P 87, 155, 165, 201 şi *macedoromân*[120] P 89, G I passim (de exemplu 288), iar paraleli cu *dacic* termenii *moesic* P 300 şi *macedonean* G II 233 (cf. şi *români macedoneni* G II 119) sau *macedonic* P 4, S 29, 30 ; paralele cu *al Daciei vechi* sînt îmbinările terminologice *al celei nouă* E p. V, *(românii) din Dacia Aureliană* P 97 şi *românii aureliani* P 99 (care în locurile indicate se referă în mod cert la aromână şi aromâni, deşi în S 29 „limba românească din provinciele aureliane“, identificate cu Serbia şi Bulgaria, este calificată drept ţinînd de dacoromână şi delimitată de „limba ce se vorbeşte dincolo de Balcan... în Thracia, Macedonia, Thesalia şi Epir“, denumită aici „dialect... macedoromân“). Sfera denumirilor raportate la poziţia faţă de Dunăre, cu sau fără menţionarea explicită a acestui punct de reper, cuprinde formulele *de preste Dunăre* (românii ~ P 88, cei ~ E 137, 167, dialectul ~ E 188) şi *de dincolo* (cei ~ E 132, 149, P 96, dialectul ~ E p. V), precum şi termenul prefixat *tradanubian* (poporul ~ 90, românii ~ P 97, limba română ~ P 98) ; toate aceste denumiri au sensul propriu „sud-dunărean“, incluzînd cel puţin în principiu şi dialectul istroromân, dar ele pot viza şi numai dialectul aromân, după cum demonstrează clar îmbinarea *limba de preste Dunăre şi în Istria* (AL p. VII).

Pentru dialectul istroromân se foloseşte numai termenul *istrian* E p. V, P 99, S 30 şi îmbinarea *din* sau *în Istria* (S 30, AL p. VII). În legătură cu acest dialect este de remarcat, pe de o parte, statutul oarecum ambiguu pe care i-l acordă Cipariu, cînd ca subordonat dialectului aromân (S 30) — de unde numărul total de două dialecte româneşti „principale“ (E p. V, S 29) —, cînd pe acelaşi plan cu acesta (S 56), ceea ce ar fi trebuit să crească numărul dialectelor la trei, şi, pe de altă parte, evoluţia cunoştinţelor sale despre acest dialect : în E p. V, Cipariu mărturiseşte că acest dialect „nu ne-a fost destul cunoscut“, de unde şi absenţa unei „probe de limbă“ în anexa lucrării, ca şi absenţa referirilor concrete la el în descriere, pe cînd în G I el este menţionat la fenomenul specific al rotacismului lui *-n-* (92), iar în S 57 ilustrat prin două texte însoţite de o traducere italiană.

În repetate locuri Cipariu subliniază marea unitate funciară a limbii române, demonstrată cu posibilitatea de înţelegere interdialectală ; o afirmase din 1838 în formula lapidară „Românii se înţeleg din orice corn de lume să fie“[121] şi el era în măsură să aprecieze aceasta, ca unul care ştia că, de exemplu, vorbitorii dialectului săsesc din Transilvania nu se pot înţelege între ei şi sînt nevoiţi să apeleze la limba română[122]. Cunoscînd deci diferenţierea teritorială a limbii române, era conştient de existenţa unităţii în varietate: „Limba rom. este una din cele ce se conserbează mai bine şi, cu toată vechimea şi estensiunea ei, ea şi astăzi este întru atîta una, în cît românii din toate provinciele de dincoace de Balcan tot se mai înţeleg româneşte. Dar de aci încă nu se poate conchide că româneşte se vorbeşte numai întruună formă şi fără variaţiuni, precum fiecare s-a putut convinge conversînd cu munteni, moldoveni, ungureni şi din Transilvania cu cîmpeni, mocani, sălăgeni etc." G II 314. Dacă în pasajul abia citat se referă anume la unitatea dialectului dacoromân, în alte rînduri remarcă explicit unitatea dintre acesta şi dialectul aromân, deci unitatea de amsamblu a românei nord- şi sud-dunărene: „Fost-a cîndva dialectul dacic tot unul cu cel macedoromân şi apoi s-a despărţit în două, cum sînt astăzi, ori că fiecarele dintr-însе s-a format în sine separat încă nu se poate şti; destul că diferenţă între aceste două dialecte sau limbe româneşti esiste, însă nu atît de mare încît unii pre alţii să nu se poată înţelege" S 29 (cf. P 99).

---

[119] Cf. Carmen-Gabriela Pamfil, *lucr. cit.* în nota 117, p. 362, nota 4.

[120] În traducerea apropiată de original a titlului gramaticii lui M. Boiagi, şi *macedonovlahic* (P 89).

[121] „Foaie literară“ I, 1838, nr. 7, p. 54.

Cipariu făcea deosebirea necesară între unitatea dialectelor şi limba comună („dialectul general al limbei" G I 149) sau limba literară unică, între unitatea structurală reflectată în varietate şi unitatea efectiv realizată în limba cultă, pledînd şi acţionînd pentru crearea unei limbi literare supradialectale, căci „o limbă românească... una şi nedivisibile... se cuvine să fie ţinta a tot românul carele-şi voieşte cultura limbei sale" P 300. De aceea în descrierea limbii corecte i se părea indicat „a nu urma din punt în punt nici unui dialect, ori nou, ori vechi, ori dincoace să fie, ori dincolo de Carpaţi sau de Dunăre" P 262. După cum se ştie, soluţia la care ajunge în această privinţă este de a lua ca bază „forma limbei bisericeşti", „regulînd-o în cele neregulate după alte forme mai corecte, însă tot usitate" (sau „regulînd-o în puntele divergenti, cari sînt prea puţine şi numai mărunte") G I 314.

Cele mai multe elemente de dialectologie concretă — semnalări ale unor fenomene particulare — se găsesc în componenta normativă şi corectivă a gramaticilor sale, acolo unde Cipariu notează „viţiurele" exprimării. Conştient de importanţa cunoaşterii dialectelor şi graiurilor atît pentru studiile de istorie a limbii, cît şi pentru selectarea recomandărilor normative, el era împotriva confuziei între exprimarea dialectală şi cea literară, împotriva imixtiunii unor particularităţi dialectale în exprimarea cultă; referitor la ortoepie şi ortografie el spune ritos: „Ales este de dorit ca idiotismii locali şi apriat corupţi să se delature fără cruţare din vorbirea şi scrierea limbei, oricît de dulci şi armonioşi s-ar părea pre alocurea, unde sînt usitaţi, de cari însă oamenii din alte parţi adeseori numai-şi rîd" G I 166.

10. Principiile normative şi normele concrete expuse de Cipariu au fost analizate de mai mulţi cercetători, mai pe larg de Ion Gheţie[123] şi de Mariana Costinescu[124], şi rezultă în bună parte din discuţiile de mai sus referitoare la diversele compartimente şi componente ale gramaticilor sale. S-a relevat cu justeţe faptul că, în ciuda declaraţiei că selecţia normelor se bazează exclusiv pe atestări contemporane sau vechi „în marginile limbei româneşti", uneori ea se orientează totuşi după apropierea de modelul latin: fie combinînd într-o normă hibridă, fără acoperire în această formă, tratamente din unităţi lingvistice diferite în spaţiu şi timp (norma formelor verbale iotacizate sau neiotacizate la conjugarea a II-a, a III-a şi a IV-a, judicios explicată de I. Gheţie[125]), fie apelînd chiar la forme neatestate în română, deci reconstituite, măcar în completarea unor paradigme (probabil, situația primelor două persoane ale „perfectului II“ la singular: *lăudarăm, lăudarăși* G I 297–299/P 177[126]). Asemănarea mai mare a variantei muntenești cu modelul latin[127] a făcut ca norma ortoepică să concorde în linii mari cu cea rezultată din evoluția limbii literare

---

[122] Vezi G II 80.
[123] *Lucr. cit.* în nota 12.
[124] *Lucr. cit.*
[125] *Lucr. cit.* în nota 12, p. 525.

În intervențiile corective Cipariu folosește o mare diversitate de termeni și expresii. Abaterea este numită *corupțiune* G I 329, *eroare* G II 293, *vițiu* G I 166, *păcat* G II 116, 292, *datină rea* G I 19, *sminteală* CG 3, eventual ~ *grea* CG 20 [22], 38, *solecism* G II 294 sau *barbarism* G I 334, cf. ~ *fără esemplu* G I 344; ea este calificată prin unele adjective înrudite (*coruptă* G I 18, *eronie* G I 32, 56, 67, *vițioasă* G I 21, *smintită* G II 333, *barbară* G I 262), dar și prin altele: *fals* G II 331, *monstruoasă* G I 347, *necorectă* G II 293, *neregulată* E 134, G I 166, *rea* G I 64, *spurie* G I 26 sau predicatul *vatămă regula* G I 32 și respinsă prin formulele verbale sinonime *nu este de a se accepta* G I 20, *nu se poate admite* G I 18, *nu se poate aproba* G I 32, 347, *nu se cade* G I 61, prin supinul *de lăpădat* E 86 sau prin simpla negare („*soarte*, nu *soartă*“ G I 121). Pentru recomandări vocabularul este mult mai sărac: *datină demnă de imitat* G I 236, *bun* G I 166, *corect* G I 21, *curat* G I 13 sau *pur* G II 331, *regulat* G I 166 și *este a se reține* G I 21.

Destul de tolerant, mai ales în normele gramaticale propriu-zise (de morfologie și sintaxă), Cipariu distinge acceptarea concesivă de recomandare: vezi, de exemplu, G II 66. La morfologie se ajunge pînă la trei trepte de acceptare, delimitate prin plasarea unei forme oarecare în paradigmă (= statut de formă recomandată), într-o paranteză din paradigmă (vezi G I 262–263, 274) sau într-o notă (= statut de formă tolerată, printr-o concesie făcută uzului). Din punctul de vedere actual ierarhia poate corespunde (G I 262–263: raportul dintre *celei* și *cei*, *acestei* și *aceștii*) sau poate fi exact inversă (G I 27 : raportul dintre *era* și *erau* 3 pl.).

În diverse analize s-au relevat exemple de norme confirmate sau infirmate de evoluția limbii literare. Mai importantă decît situarea pe o poziție divergentă este consemnarea conștiincioasă a uzului real, pe care Cipariu nu l-a trecut sub tăcere, fie și numai pentru a-l condamna. Nu e de mirare că susținea flexiunea cu forme diferite de gen la plural a adjectivului *nou*, cînd știm că pluralul feminin-neutru *nouă* era recomandat încă de unii lingviști pînă la jumătatea secolului nostru[128], ci e meritorie înregistrarea obiectivă a formei unice *noi* din uz (G I 226). De aceea am afirmat cu alt prilej că „pe un cititor actual îl interesează mai mult formele condamnate de Cipariu decît cele recomandate“[129].

Se pot cita și exemple de norme greșite sau măcar discutabile în sine, fără confruntarea cu evoluția ulterioară a limbii; de exemplu: regula conform căreia pronumele relativ *care* s-ar construi cu *p(r)e* la acuzativul complement direct numai cînd se referă la persoane („trămite *pre care* vei trămite“), nu și cînd se referă la obiecte inanimate („am luat lucrurele *cari* ai trămis“) G II 145; cea după care supinul s-ar putea construi cu forme conjuncte de dativ ale pronumelor personale („am avut *de datu-i* ună scrisoare“) G II 245–256;

---

[126] Vezi P 177–178; cf. Mioara Avram, *Despre formele de perfect simplu cu -ră la singular*, în „Studii și cercetări lingvistice“ XXVI, 1975, nr. 1, p. 31.

[127] Vezi Doina David, *Limbă și cultură (Româna literară între 1880 și 1920. Cu privire specială la Transilvania și Banat)*, Timișoara, 1980, p. 140.

[128] Vezi August Scriban, *Dicționaru limbii românești*, Iași, 1939, s. v. *nou*; cf. preferința pentru pluralul feminin *nouă* la doi dintre cei cinci oameni de cultură anchetați de S. Pușcariu în 1936 (*Rostiri și forme șovăitoare*, în *Cercetări și studii*, p. 413).

[129] *Art. cit.*, p. 499.

deosebirea de construcție a lui *înainte* după sensul temporal (*înainte de*) sau local (*înaintea* + genitivul) G II 260.

Și în privința normelor susținute există unele deosebiri de amănunt între gramaticile lui Cipariu. În general, se poate spune că în CG — și, pe cît există, în E — componenta normativă este mai rigidă decît în G, în care descrierea este mai nuanțată, iar norma însăși mai tolerantă. Se disting aici două situații. În unele deosebirea constă numai în înregistrarea sau neînregistrarea uzului real, fără a fi vorba de o luare de atitudine : astfel, în CG 32 [35] și E 128 pluralul adjectivului *nou, nouă* este dat numai în formele *noi* m., *noue* f., *nouă* n., în timp ce în G I 226 nota 1 c se spune „după dial. modern din România, pl. *noi* pentru toate genurele, pr: *foi noi*, *cărți noi*, în loc de *noue*; însă aiurea *noi* m., *noue* f., *nouă* n.". În altele deosebirea vizează atitudinea luată : despre pluralele *brață, iță* în CG 27 [30] se afirmă că „pronunția cu *e* e vițioasă", pe cînd în E și în G I se renunță la condamnarea formelor cu *-e*, înregistrate pur și simplu („cu *a* oscur, pre alocuria cu *-e*" E 114) sau însoțite de precizări asupra răspîndirii („după origine au pl. în A, însă pronunția din cauze eufonice le-a schimbat în E" ; „în usul comune mai pretutindenea se pronunță și acum cu ѣ, numai pre unele locure ale României s-a schimbat în E și de acolo în unele carți bäserecești" G I 202) ; despre folosirea articolului proclitic *lui* la substantive feminine de tipul *lui Maria* în CG 20 [22] se spune că e „sminteală grea", în timp ce în G I 222 și G II 136 fenomenul este înregistrat, fără condamnare, ca existent „pre alocurea".

O problemă practic nestudiată pînă acum[130] o constituie raportul dintre limba descrisă, norma formulată și limba în care se exprimă Cipariu. În linii mari ele concordă, chiar atunci cînd norma nu este confirmată de uzul general (regula folosirii fără *p(r)e* a pronumelui relativ *care* referitor la inanimate este respectată relativ consecvent de Cipariu — vezi G II 312: „*u* finale controvers care fonetiștii nu vor să-l recunoască", dar „principiul etimologic, pre care vrînd-nevrîndu-l urmează"), dar se constată și unele discordanțe. De exemplu, deși regula folosirii lui *pre* la acuzativul complement direct este dată cu referire la numele de animate (G II 144), în textul lui Cipariu *pre* apare și cu nume de inanimate (vezi : „literele ... reprezintă chiar pre cuvinte" G I 1, „cosunanta schimbă pre vocale" și „cosunantele nu sufer pre vocalile moi" G I 11). Unele reguli sînt direct contrazise de textul și exemplele autorului : de exemplu, regula din G I 370 conform căreia între *fără* și *fără de* ar exista o distribuție pe sensuri, *fără* corespunzînd latinescului *sine*, iar *fără de* lui *praeter*, este contrazisă de exemple ca *fără lege* și *fără de lege* G I 266, *sufletul omului fără de păcate* G II 274 și *fără de a le pronunța* G I 6; regulile din G II 181 conform cărora posesivul *său* se poate referi numai la subiectul propoziției — fiind numit de aceea reflexiv —, iar dacă subiectul este nume de inanimat se preferă genitivul pronumelui personal (*lui, ei, lor*) sînt contrazise de construcțiile frecvente în textul lui Cipariu, de tipul *pînă a nu ajunge să tractăm de articli la locul său între pronume* G I 176 (cf. și G II 31).

Cu unele fapte de limbă se pot ilustra simultan aspecte diferite : deosebiri de normă și deosebiri între normă / descriere și limba autorului. Astfel, în E 150—151 flexiunea verbului *a avea* notează pentru indicativul prezent forma *am*, iar pentru conjunctiv *aib*; în CG 60 [64] conjunctivul este „*să am, ai*... sau mai bine *să aib, aibi*", în timp ce indicativul este numai *am, ai*, cu precizarea că „s-ar cădea a fi ca în pres. coj. : *aib*, *aibi*, *aibe*, ci aste forme astăzi nu se mai aud“, dar, deși „nu se mai aud“, se pot citi în secțiunea de *Lectură*, în maxima „Nu face tot ce poți, nu da tot ce aibi“ CG 92 [107]; în G I 276—277 indicativul prezent este dat cu formele *am*, *ai* pentru întrebuințarea verbului *a avea* ca auxiliar, iar pentru *a avea* autosemantic se indică formele „*am* sau *aib*, *ai* sau *aibi*, *are*“.

---

[130] Mariana Costinescu, *lucr. cit.*, p. 17 (cf. și 25) anunță că se ocupă atît de norma explicită, cît și de cea implicită, dar, cel puțin la Cipariu, urmărește numai primul aspect. Pentru aplicarea normelor vezi Doina David, *lucr. cit.*, p. 136—154.

Limba descrisă de Cipariu se limitează tacit la fondul vechi, fără a cuprinde și gramatica neologismelor. Luarea în considerație a unor neologisme este cu totul excepțională: de exemplu, *autorele* G I 354. Uneori excluderea nemărturisită a neologismelor poate crea confuzii, cum e cazul afirmației din G I 378 și G II 8 cu privire la inexistența în limba română a negației cu *in-* („Însă negațiunea latină cu *in*, pr. *infirmus*, *infestus*, *informis*, *ignotus* (ingnotus) etc. în limba rom. nu a rămas, ci la noi *în* [scris *in* — M. A.] totdeauna-și ține valoarea afirmativă“ G II 8) în condițiile în care Cipariu folosește multe neologisme cu *in-* negativ (*imperfect*, *impropriu*, *invers* etc.; cf. *impropriu* și *nepropriu* pe aceeași pagină G II 332). În P 12—13 Cipariu se pronunță categoric — chiar „cu greață“ — împotriva formațiilor cu *-bil*, pe care însă el însuși le folosește (*notabil* G I 11, *preferabile* G I 186, *separabil* G I 369).

11. Între preocupările de gramatică ale lui T. Cipariu trebuie avute în vedere și cele referitoare la istoria gramaticii și a ortografiei românești. Și în legătură cu limba latină se vede cît de familiare îi erau mărturiile gramaticilor antici (Cassiodorus, Charisius, Donatus, Festus, Nonnius, Priscianus, Quintilianus, Servius, Varro, Vellius) și interpretările unor cercetători mai noi. Cu privire la limba română citează mai puțin în expunere numele unor gramatici (excepție: Ien. Văcărescu în G I 299 și 300 pentru două forme flexionare, la care se adaugă S. Crișan, Budai Deleanu, S. Micu, P. Maior și Lexiconul de la Buda în G I 311 pentru ortografie și chiar I. Pralea, în G I 309, pentru inventarea unui alfabet; referiri nenominalizate în mai multe locuri, de exemplu E 32/G I 64, G I 169, 174, 177—178, 254, 364, G II 232, 235—236, 262), dar i se datorează seria de articole intitulată *Gramatiștii și ortografiștii români* (A 1869—1870) — considerată „prima încercare de istorie a lingvisticii românești“[131] —, iar pentru ortografie și prezentarea critică anterioară, în P, a sistemelor unor autori; în ambele locuri sînt discutați S. Micu-Clain, G. Șincai, I. Molnar-Piuariu (Morariu), S. Crișan-Körösi, I. Budai Deleanu, P. Maior, A. Pumnul, C. Roja și M. Boiadgi, la care în A se adaugă Ien. Văcărescu, R. Tempea și Fr. Sulzer.

12. Preocupările prezente în gramaticile lui Cipariu care depășesc sfera gramaticii sînt cele de teorie a limbii și de istorie a limbii.

Meritele sale în domeniul teoriei limbii au fost evidențiate în ultimul timp de mai mulți cercetători: I. Coteanu[132], H. Frisch[133], Carmen-Gabriela Pamfil[134] și Gr. Brâncuș[135]. Fără a relua observațiile referitoare la aspecte teoretice[136] în sensul larg al termenului, incluzînd filozofia limbii[137], aș sublinia doar unele elemente de teorie gramaticală, prezente mai ales în G : ele se referă la categoria gramaticală a cazului (identificarea cazurilor în situația în care forme diferențiate sînt puține și nu au aceeași distribuție G II 42—44, cf. 129, G I 173, 175; definiția categoriei în ansamblu G II 128 și a fiecărui caz în parte : definiție funcțională pentru nominativ G II 130 și relațională pentru genitiv G II 132, dativ G II 142, acuzativ G II 132; recunoașterea dificultății de a se preciza toate funcțiile unui caz și de a le reduce la o semnificație generală G II 129), la conceptul de formant (cu o terminologie variată, interesantă prin caracterul ei modern : *p(r)e* la complementul direct este „prepusețiune *formulativă*" G II 144, *să* „particulă *formativă*" a conjunctivului G I 305, iar articolul proclitic *lui* „formulă cazuală" G II 136, 279; *pre* este „nota acusativului" E 126, *a* „semn pentru dativ"[138] G I 305, iar auxiliarul „verb terminativ" E 196) și la acela de context (G I 175; cf. P 384); la acestea se adaugă teoria raționalistă asupra caracterului universal al sintaxei („legile logicei sînt tot una dată și legile sintacticei și au valoare pentru toate limbele, pentru că toți oamenii cugetă după aceleași legi" G II 10) remarcată și de alți cercetători. Poate că un germene de teorie fonologică în sensul modern al termenului îl constituie noțiunea de *sunete înțelegăcioase*, care apare în definiția limbii : „prin semne care-s au sunete înțelegăcioase sau cuvinte, au semne regulate, precum literele" E 1 și „prin semne, cari... sînt : au sunete, formate din gură, articulate și înțelegucioase, ce se numesc vorbe sau cuvinte, — au prin alte semne, cum sînt literele" G I 3[139], față de aceea de *sunete elementare* folosită în tratarea foneticii E 3, CG 78 [84][140], G I 7.

---

[131] Jana Balacciu —Rodica Chiriacescu, *lucr. cit.*, p. 98. Ea fusese precedată de *Istorie pe scurt a literaturei gramatice române* publicată de Nicolae (Nifon) Bălășescu, în *Gramatica română pentru seminarii și clase mai înalte*, Sibiu, 1848, p. XI—XXX (vezi Mioara Avram, în *Istoria lingvisticii românești*, p. 58).

[132] *Art. cit.* în nota 42.

[133] *Lucr. cit.*

[134] *Art. cit.* în nota 50.

[135] *Probleme de lingvistică teoretică în opera lui Timotei Cipariu*, în „Memoriile Secției de Științe Filologice, Literatură și Arte“ IX, 1987, p. 7—12.

13. Gramaticile istorice ale lui Timotei Cipariu conțin și elemente de istorie a limbii în sensul propriu al acestui termen, care depășește tratarea structurii interne a limbii.

De fapt acesta este integral profilul lucrării S, care este discutat între lucrările de gramatică numai datorită subtitlului cu trimitere la G II. În cele șase capitole de expunere propriu-zisă S realizează o schiță de istorie a limbii române, începînd cu istoria limbii latine, romanizarea și formarea limbii române și continuînd cu apariția scrisului în limba română și evoluția limbii literare ; scurta istorie este urmată în cele cinci capitole din *Apendice* de „documente limbistice" (texte latinești din epoci și locuri diferite, inclusiv table cerate din Dacia, romanice — Jurămintele de la Strasbourg și începutul rugăciunii „Tatăl nostru" în italiană, spaniolă, franceză și română[141] — și din dialectele românești sud-dunărene) comentate. Limitîndu-mă la probleme legate de gramatică, remarc că Cipariu subliniază în această lucrare stabilitatea structurii gramaticale (S 31) și progresul ei în limba literară veche (S 31—32), identificînd în evoluția limbii atît elementele de continuitate și unitate, cît și pe cele de „variațiune... nu numai după timp, ci și după loc, uneori chiar și după persoane“ (S 32). În această lucrare el se pronunță și cu privire la influențele moderne latino-romanice: „Iar în cît pentru influența ce a luat asupră-i în zilele noastre limba latină și cea francese, nu avem de a oserba decît că, și deună parte, și de alta, este foarte mare și că, pre lîngă ună bună precauțiune, încît să nu altereze forma și sintactica limbei românești, amîndouă aceste limbe pot să aducă mari serviție limbei noastre, întru dezvoltarea și cultivarea ei“ (S 35). Legată în același timp de istoria limbii și de fonetica istorică este discuția asupra felului în care apare numele nostru etnic *român* în versiunea gotică a Bibliei din sec. al IV-lea (17), problemă de care Cipariu se ocupase pe larg în disertația *De nomine gentili Valachorum*[142] din 1857.

---

[136] M-aș referi totuși la conceptul „geniul limbii" P 250 pentru a-mi exprima mirarea că cei care l-au discutat (în ultimul loc Valeriu Nițu și Traian Vedinaș, *lucr. cit.*, p. 154—155) îl pun în legătură exclusiv cu Herder, fără a se gîndi la folosirea insistentă a acestui concept de către I. Eliade Rădulescu încă din prefața gramaticii sale din 1828 și în lucrarea specială *Geniul limbilor în genere și al celei române în parte*, 1868 (vezi Mioara Avram, în *Istoria lingvisticii românești*, p. 52).

[137] Vezi H. Frisch, *lucr. cit.*, p. 158, care afirmă că P sînt „mai mult decît o simplă colecție de materiale", conținînd elemente de filozofie a limbajului.

[138] De fapt, genitiv.

[139] De remarcat formula *(sunete) articulate și înțelegucioase :* nu este adevărat deci că „în G I, 3, sintagma *sunete înțelegăcioase* (=cu înțeles) este înlocuită cu *sunete articulate*", cum se spune în O. I p. 425 nota 178.

[140] Aici în formula „sunetele elementare sau articulate".

[141] În română sînt, de fapt, aici (S 54—56) două versiuni, una dată greșit, după sursele folosite, drept wallică, deși la p. 30 denunțase greșeala celor care au făcut confuzie între această limbă celtică și valahică=română. Cf. Violeta Barbu, *Mărturii transilvănene în secolul al XVIII-lea despre limba română (III) : „Valachica" sau „Wallica"*, în „Studii și cercetări lingvistice" XL, 1989, nr. 5, p. 467—475.

Elemente de istorie a limbii există și în alte lucrări de gramatică[143]: în primul rînd în P (nu numai în capitolul XVIII intitulat *Originea și istoria limbei!*), ci și în G I (discuția asupra postpunerii articolului 180—181) și G II (§ 140 *Urme antice* 304—306 și § 141 *Urme mai nouă* 306—307; o explicație referitoare la condițiile de dezvoltare a limbii române pentru numărul mic de adjective păstrate din fondul latinesc 18—19 nota 2; discuția asupra folosirii auxiliarului *a avea* 77—84).

Prin felul în care a discutat postpunerea articolului în română, bulgară și albaneză Cipariu se dovedește un precursor nu numai al studiilor referitoare la influența limbii române asupra altor limbi — merit care i-a fost recunoscut[144] —, ci și al celor de lingvistică balcanică.

14. Chiar dacă nu se pot subscrie fără rezerve afirmațiile categorice făcute de I. Manliu[145] în 1894: „Cipariu a introdus terminologia gramaticală pe care o întrebuințăm noi astăzi“ și de R. Ionașcu[146] în 1914: „Timotei Cipariu a uniformizat terminologia gramaticală, care a fost primită de toți gramaticii următori“, este incontestabil meritul său în impunerea terminologiei gramaticale moderne în limba română[147]. G. Istrate[148] aprecia, în 1987, că terminologia gramaticală a lui Cipariu „este în așa măsură asemănătoare cu cea de azi încît nici nu mai simțim nevoia să recurgem la exemple: numai rar de tot ne întîmpină cîte un termen care nu s-a impus“.

Terminologia gramaticală a lui Cipariu cuprinde două categorii de cuvinte și îmbinări: pe de o parte, împrumuturi neologice, cu sau fără anumite intervenții de românizare, iar, pe de alta, calcuri — totale sau parțiale —; în cazul unor termeni e greu de decis dacă avem a face cu un împrumut adaptat sau cu un semicalc (de exemplu, *cosunantă* G I). Raportul este net în favoarea neologismelor, a căror pondere chiar crește în lucrările mai tîrzii (cf. *cosunătoare* E și CG — *cosunătoare* și *cosunantă* P — *cosunantă* G I); acestea reduc în același timp excesele de românizare (cf. *întreiepțiune* CG — *întreiecțiune* G I). În ce privește neologismele, Cipariu merge pe urmele lui Eliade Rădulesc — considerat a fi cel care a pus „bazele terminologiei moderne“[149] a gramaticii —, cu unele particularități. Pozitivă în perspectiva evoluției ulterioare a limbii literare este orientarea spre neologisme (de exemplu, *gen*, *masculin*, *femenin* [sic], *singular*, *plural*, *reflesiv* față de *neam*, *bărbătesc*, *femeiesc*, *singurit*, *înmulțit*, *răsfrîngător* la Eliade) și spre modelul lor latinesc direct, prin care înlocuiește unele franțuzisme folosite de Eliade (de exemplu, *subjet* sau *sujet* prin *subiect*; *condiționel* prin *condițional*) sau variante arhaice, datorate unor intermediari neromanici, păstrate de același (*ghenetiv* : *genetiv*; *participie* : *participiu*). Contrară evoluției limbii este însă tendința de adaptare a unor termeni prin aplicarea legilor fonetice specifice cuvintelor moștenite[150]: de exemplu, *întreiepțiune* din CG (existent și la G. Săulescu, 1833) și chiar *întreiecțiune* din E și G (la Eliade *interjecție*), *numinativ* (= Eliade) și *numinal*; *articlu*, *cojugațiune*, *demustrativ*, *sustantiv* (la Eliade *articol*, *conjugare*, *demonstrativ*, *substantiv*). În orientarea spre terminologia neologică de model latinesc îi are ca precursori pe G. Șincai (în textul românesc al gramaticii latinești a acestuia[151], pe care Cipariu învățase ca elev[152]) și pe I. Budai Deleanu. Lista termenilor egali cu cei actuali stabilită de O. Teaciuc și Șt. Cuciureanu [153] pe baza gramaticii latinești a lui T. Cipariu[154] coincide în bună parte cu cea alcătuită de I. Gheție[155] cu privire la gramatica lui Budai Deleanu; se constată chiar că uneori Budai Deleanu a nimerit mai exact forma impusă în limbă: compară, de exemplu, *nominativ* cu *numinativ*; *preposiție* (cf. la Eliade *prepoziție*) cu *prepusețiune*; *prezent* (= Eliade) cu *prezente*; *substantiv* (= Eliade) cu *sustantiv*.

---

[142] Nefolosită de Vasile Arvinte în cartea sa *Român, românesc, România*, București, 1983.

[143] Asemenea elemente există, bineînțeles, și în lucrări cu alt profil, de exemplu în *Notița literară* din AL; totuși, nu se poate spune că AL este cea dintîi schiță de „istorie a limbii române... unde pune bazele științifice ale cercetării istorice a limbii române“, cum afirmă Ștefan Munteanu și Vasile D. Țâra, *Istoria limbii române literare. Privire generală*, București, 1978, p. 138, desigur printr-o confuzie: *Notița literară* din AL este o schiță de istorie a literaturii române (vezi C. Jalbă, *lucr. cit.*, p. 627).

[144] Vezi C. Jalbă, *lucr. cit.*, p. 627.

[145] *Lucr. cit.*, p. 23; cf. însă la p. 22 o afirmație asemănătoare despre I. Eliade Rădulescu.

[146] *Lucr. cit.*, p. 290.

[147] Vezi și I. Stoian, *lucr. cit.*, p. 30 și 69.

[148] O. I p. XXVII.

Atît în ce privește soarta în limbă, cît și în ce privește variația la Cipariu însuși, termenii săi gramaticali trebuie evaluați în lumina mai multor criterii, identitatea sau deosebirea putînd fi de natură lexematică, formală și semantică. Mulți termeni se mențin doar ca lexeme, dar în variante formale diferite — fonetice sau / și morfologice — fie prin apropierea mai mare de etimon (Cipariu spune, de exemplu, *prostetic*, nu *protetic*), fie prin românizări de tipul celor ilustrate mai înainte; de variantele formale pot fi apropiate și derivatele sinonime de la aceeași rădăcină (de exemplu, „*particule* sau *părticele*“[156] G II, 252, cf. *particlă* G II 231; „*concordanță* sau *concordațiune*“ G II 36, cu mențiunea lui Cipariu: „în semnificațiune activă și pasivă“, adică referitor la acțiune sau la rezultatul ei —, cf. *concordare* și *concordațiune* CG 76; *imperfect* G I 296 și *neperfect* G I 209, 270). De asemenea unii termeni se mențin, aparent identici sau cu variante formale minore, dar sensul lor diferă: în această situație sînt termeni ca *etimologie* „morfologie“ (= Eliade și alții, chiar Tiktin), *fonologie* „fonetică“ (introdus, probabil, de Cipariu E în limba română[157]; atestat ulterior, cu același sens, la G. Munteanu 1860, Șt. Neagoe 1869, B. P. Hasdeu 1882, Tiktin 1891), *frase* sg. „locuțiune“[158] G II 188–192, *generic* „de gen“ și *numeric* „de număr“[159] (*forme generice*, respectiv *numerice* în serie cu cele *casuale* G II 40–41), *particular* „de particule, a(1) particulelor“ (*regimea particulare* – în opoziție cu cea *numinale* și *verbale* – G I 380 este „a particulelor, cum sînt presupusețiunile și cojunțiunile“ G I 383)[160].

---

[149] Valeria Guțu Romalo, *Studiu*, în ediția *Gramatică românească* de Ion Heliade Rădulescu, București, 1980, p. 523; vezi și Mioara Avram, în *Istoria lingvisticii românești*, p. 51—52.

[150] Deci o orientare analogistă care îl apropie de G. Săulescu și de A. Pumnul.

[151] *Prima principia latinae grammatices... adjecta valachica lingua*, Blaj, 1783.

[152] Vezi P 316.

[153] *Gramatica latină a lui T. Cipariu*, în „Analele științifice ale Universității «Al. I. Cuza» din Iași“, Secțiunea III c, XI, 1965, nr. 2, p. 187.

[154] Vezi nota 2.

[155] *Opera lingvistică a lui Ion Budai-Deleanu*, București, 1966, p. 91.

[156] Singularul acestui cuvînt este *părticea* (vezi E 167, CG 22 [24]), nu *particelă*, cum îl reconstituie Ștefan Cuciureanu, *Analogii cu italiana la Cipariu*, în *Omagiu lui Alexandru Rosetti la 70 de ani*, p. 156, explicîndu-l prin italiană.

[157] În DA unicul citat este din Hasdeu.

Poate că nici o altă latură a operei sale gramaticale nu demonstrează atît de concret continua elaborare și frămîntare a autorului ca terminologia. Cipariu are adesea terminologie dublă sau chiar multiplă în una și aceeași lucrare, precum și multe schimbări și oscilații de la o lucrare la alta. Unele dintre ele au putut rezulta, în parte, și din exemplele date pînă acum. Părțile vorbirii, numite *parțile cuvîntarei*, se împart în *formali* și *custătoare* (*neschimbate, firme*) în E, *schimbătoare* și *neschimbate* în CG, *formali* (sau *mobili*) și *costanți* (sau *nemișcate, neformali*) în G I, *flesive* și *neflesive* în G II 252–253, *plecăcioase* și *netrecătoare* în L[161]; pentru 'neflexibil, invariabil' cf. și *neinfles* („rămîne ~ “) în G II 192 (alături de „rămîne *nemișcat*“ în G II 191). Consoanele *vîrtoase* – opuse celor moi – din E și G I, G II 319 sînt numite *aspre*[162] în CG 26 [28] (cf. și G I 11, 73) și *uscate* în CG 27 [29]. *Numerarele* din CG sînt aceleași cu *numeralile* din E și G I [163] și cu *numerii* din G II; cf. *(regulă) generare* în E și CG față de *generale* în P și G I, G II. *Preaperfectul* din E, CG, P, G I și G II este *pluscaperfect* și *plusquamperfect* în L[164]. *Formele generice* din G II 40 sînt numite *(forme) sesuali* în G II 192. În aceeași lucrare se folosesc termenii *monosilabe* G I 14, G II 322 și *unisilabe* G I 291, 367 (cf. *polisilabe* P 318 și *multisilabe* G I 291, 367).

Unii termeni au conținutul semantic insuficient precizat, atribuindu-li-se cînd o sferă mai largă, cînd una mai mică: astfel, *sintetică* și *sintactică* sînt folosiți în G II, pe de o parte, ca sinonimi, cu sensul 'sintaxă', și, pe de altă parte, ca denumiri pentru părți diferite ale sintaxei[165]; într-o situație asemănătoare se găsește în G I termenul *fonologie*, care este prezentat și drept echivalent cu *fonetica*, dar și supraordonat acesteia. Alți termeni sînt polisemantici, denumind noțiuni diferite: *părticele* sau *particule* în G I 169 se numesc „cuvintele mai mice, numai de ună silabă sau și mai puțin... pr. *mă, te, se, lu, o* etc.; mai ales însă cele din clasa pronumelor“, pe cînd în G II 252 „toate parțile cuvîntarei cele neflesive“, enumerîndu-se explicit „adverbiele, prepusețiunile, cojunțiunile și întreiecțiunile“.

Terminologia dublă are uneori funcție explicativă. Există o adevărată strategie a introducerii unui termen tehnic prin alăturarea unor sinonime mai transparente sau presupuse a fi cunoscute: de exemplu, sunetele sînt „*originarie* sau *primitive*“ și „*derivate* sau *secundare*“ G I 10, 12, 67; seriile sinonimelor se completează cu unele din alte locuri: pentru prima „*de început* (primitive, originare, *fundamentale*)“ E 4–5, iar pentru a doua: „*din schimbare* (derivate)“ *ibidem* (cf. „derivate sau din schimbare“ E 34, G I 12) și mai ales „derivat sau *spuriu*“ G I 32, 35, deși la ultimul termen intervine o nuanță conotativă (cf. „Casurele de derivațiune aci specificate, cu drept cuvînt s-ar putea califica și cu una spresiune mai aspră, ca spurie, în cît ele sînt și mai tîrzie și din imitațiune" G I 154). Ca termen fonetic sau, mai exact, ortoepic, *curat* „pur, nealterat" apare fie cu sensul „simplu" în opoziție cu *mestecat* „mixt" „(despre un sunet vocalic) diftongat" G I 8, 26, 27, fie cu sensul „originar, primitiv" în opoziție cu *derivat* G I 13, 14/25. Dublarea-glosare se face deci în construcții cu conjuncția *sau*, în enumerări cu termeni puși pe același plan între ei (vezi și titlul unui paragraf din G II 19 : „Copula, împreunătoriul") sau prin folosirea parantezei ; alteori ea se face în note, cu referire la terminologia altor autori : „Modul cojuntiv la alți gramateci se numește *subjuntiv*, pentru că..." G II 232. Dublarea pornește fie de la termenul considerat necunoscut la sinonimul mai cunoscut, ca în majoritatea exemplelor date, fie invers[166], uneori cu menționarea calității de termen „tehnic" : „Genure încă sînt trei : bărbătesc, muieresc și mestecat, sau în termeni tehnici : masculin, femenin și neutru" G I 172. Uneori termenii sinonimi alternează în titluri reluate (vezi G II *Sintetica* p. I — *Testul sintactecei* 1) sau în titluri și subtitluri, (sub)titluri și definiții (de exemplu, în G II 252 : Cap IV *Recțiunea particulelor* § 117 *Părticelele*, care începe cu „Sub nume de *particule* sau *părticele* se cuprind ..."). Glosarea are, firește, o sferă mai largă decît dublarea unui termen prin sinonim(e) ; iată, de exemplu, în CG glosarea titlurilor celor două părți : *Partea I Etimologică. De formele cuvintelor* 4 și *Partea a II-a Ortografică. De modrul scrierei* 78 [84] sau, în CG și G I, G II, explicații neterminologice ca „sufise, adecă subînfipte" și „prefise sau înaintefipte" CG 11 [12] = G I 248, „reflesive adecă întoarse spre sine" CG 10 [11] = G I 247, „relativ sau căutătoriu înapoi" CG 14 [16] = G I 257[167]. Pentru cititorii mai avizați un procedeu de introducere a termenilor — și de recunoaștere a noțiunilor definite — este însoțirea lor de corespondentul latinesc sau grecesc : vezi, de exemplu, în E 70—72 și G I 126—131 terminologia accidentelor fonetice : 1. „Adaugerea... la început (*prosthesis*)", „la mijloc (*epenthesis*)", „la capet (*paragoge*)" ; 2. „Lăpădarea... de la începutul cuvintelor (*aphaeresis*)", „de la mijloc (*syncope*)", „de la capet (*apocope*)" ; 3. „Contragerea (*synaloephe*)"; 4. „Gemănarea (*anadiplosis*)"; 5. „Premutarea (*antithesis*)"; 6. „Strămutarea (*metathesis*)" sau nota din G II 37 „această conformațiune și asemănățiune la gramatecii latini s-au numit *conveniențtia* sau *congruentia* sau *concordantia* ; și de aci și : *syntaxis convenientiae* sau *congruentiae*" ; cf. „diftong (δίφθογγος)" și „triftong (τρίφθογγος)" în G I 9, „period (περῖοδος *periodus*)" și „period de 2, 3, 4 etc. membre (periodus *bimembris* etc.)" G II 289, „coma (*comma, incisum* lat. și *sicilicus* 'seceruță' de la forma lui)" G II 352.

---

[158] Sens și variantă formală inexistente în DA; pentru sens cf. *frazeologie* S 31 cu sensul tehnic actual, de asemenea absent în DA și DEX.

[159] Sens inexistent în DLR.

[160] De asemenea sens inexistent în DLR. În G II 126 se dă explicația termenului *(recțiune) particulare*: „întru înțeles derivat de la *particulă*, iar nu de la *parte*, care ar fi *parțiale*“.

[161] Pentru L vezi O. Tcaciuc și Șt. Cuciureanu, *lucr. cit.*, p. 189.

[162] În O. I p. LV se dă greșit pentru *(consoană) aspră* sensul „africală“.

[163] Ambele variante în L; vezi O. Tcaciuc și Șt. Cuciureanu, *lucr. cit.*, p. 187.

[164] *Ibidem*, p. 188.

[165] Vezi Mioara Avram, *lucr. cit.*, p. 490.

Nu toate deosebirile dintre gramaticile lui Cipariu în materie de terminologie țin de căutările sau ezitările autorului : unele dintre ele denotă adecvarea — și sub acest aspect — la profilul fiecărei lucrări. Astfel, CG se detașează de toate celelalte gramatici românești ale lui Cipariu — semănînd în schimb cu L în unele privințe — prin terminologia mai simplă și simplu explicitată, accesibilă școlarilor cărora le era destinată lucrarea ; compară *formă schimbătoare*, respectiv *neschimbată* 4 cu *mobilă*, *flesivă*, respectiv *custătoare*, *neflesivă* sau *neinflesă* din alte lucrări (vezi mai sus) sau (*accent*) *ascuțit* 79 [85] cu *acut* E 92, P 281, G I 142. În CG nu se dau corespondente latinești sau grecești, se evită aglomerarea de sinonime și alternarea lor și se recurge într-o măsură mai mare la glose care traduc termenii tehnici neologici prin cuvinte comune menite să clarifice nu numai conținutul, ci și structura etimologică a celor dintîi: de exemplu, „sustantive sau de sineșistătătoare“ 4 [5], „adiective sau adăugăcioase“ *ibidem*; glosele care însoțesc numai aici denumirile cazurilor sînt, probabil nu întîmplător, identice cu unele calcuri mai mult sau mai puțin tradiționale, nepreluate de Cipariu ca termeni propriu-ziși („numinativ sau numitoriu..., genetiv sau născătoriu..., dativ sau dătătoriu..., acusativ sau arătătoriu... și vocativ sau chemătoriu“ 6; cf. alt procedeu în G II 129; cf. și denumirile modurilor în CG 42 [46] față de G I 269[168]). De asemenea se recurge la perifraze în locul unor termeni tehnici: în P 283 și în G II 349 se folosește termenul (silabă) *antepenultimă*, dar în CG 86 [93] se spune „a treia de la cea din urmă“; în E 77 și în G I 137 se vorbește de „cuvintele *unisilabe*“, dar în pasajul corespunzător din CG 86 [93] găsim „cuvintele *de o silabă*“.

---

[166] Tot în ambele direcții se face dublarea și în ce privește raportul neologism — cuvînt vechi : nu avem a face numai cu „glosarea cuvîntului vechi cu ajutorul neologismului" (Doina David, *lucr. cit.*, p. 216), ci și cu procedeul invers.

[167] Cf. în L „*relativa* (trăgutoare)" : O. Teaciuc și Șt. Cuciureanu, *lucr. cit.*, p. 186.

Cu toată preferința sa pentru termenii neologici de model latin, Cipariu nu a ocolit complet calcul terminologic, ci fie a acceptat asemenea formații ale predecesorilor săi, fie le-a creat el însuși. Calcurile par a fi la el mai numeroase în fonetică decît în alte compartimente: de exemplu, în denumirea consoanelor *muioase* G I 9, 70, 85 sau *muiecioasă* G I 60, *suflătoare* G I 10, *șuierătoare* G I 9, 105 — și a subclaselor acestora din urmă: *subțiri* și *groase*, *line* și *iuți* G I 106 —, *vîrtoase* sau *aspre*. Mai rar și uneori numai temporar, ele se întîlnesc și în compartimentele de gramatică propriu-zisă: de exemplu, (caz) *strîmb* 'oblic' G II 163[169], *întors* 'invers' CG 51 [55], G I 309, 317, 326, 338 (dar *invers* G II 87) Ultimul exemplu este interesant și din punctul de vedere al conținutului, pentru perspectiva lui Cipariu și evoluția concepțiilor sale: în G I el dă conjunctivul imperfect sau optativ (= condițional-optativul prezent)[170] mai întîi[171] în forme cu auxiliarul postpus de tipul *lăudare-aș*, după care înregistrează, sub denumirea „imperfectul întors“, formele cu auxiliarul antepus, de tipul *aș lăuda*; în G II 87 (vezi și CG 52 [57]) prezintă însă drept inverse formele *fire-aș* și *zicere-aș*.

Un procedeu terminologic folosit de Cipariu pentru unele forme sinonime sau denumiri polisemantice este distincția prin numerotare (cu cifre romane) în locul unui determinant explicit. El înregistrează la modul indicativ trei tipuri sinonime de perfect — dintre care perfectul I și II reprezintă două tipuri de perfect simplu, iar perfectul III este cel compus —, patru tipuri sinonime de mai mult ca perfect — dintre care preaperfectul I este simplu, iar celelalte compuse — și trei tipuri de viitor cu valori diferite — futurul I corespunzînd viitorului propriu-zis, futurul II prezumtivului prezent, iar futurul III[172] viitorului anterior —.

După cum a putut rezulta și din exemplele date pînă acum, nu toți termenii folosiți de Cipariu există și azi în gramatica românească. Printre cei care nu au rămas se pot menționa lexeme ca *futur*, *întrepunțiune* 'punctuație' G II 350, *sintetică* (s. f.), *separativ* în îmbinarea *numeri separativi* G II 187 'numerale distributive', *spuriu*, îmbinări ca „*media nota* (nota de mijloc)“ G II 352 cu sensul 'punct și virgulă', mai multe variante formale și cîteva sensuri discutate aici mai înainte; unii se mai folosesc numai cu privire la alte limbi, mai des la latină : de exemplu, *preterit* G I 296. Un aspect desuet al terminologiei sale este dat și de flexiunea lor în exemple ca formele de plural (masculin) *acusativi* CG 11 [12] (dar și *acusative* E 195), *dativi* CG 11 [12] și *genetivi* CG 9 [10], G I 175 ; *imperativi* G II 330 și *infinitivi* CG 47 [51], G II 330, chiar *imperfecți* (alături de *imperfecte*) G II 332 ; *numeri* CG 6, G I 174. Cipariu însuși renunțase cu timpul la unii termeni din primele lucrări : de exemplu, la sinonimele *sentință* CG 74 [80], E 191 și *frase* E 191 pentru 'propoziție' sau chiar la termeni unici ca *obiect* CG 75 [80], E 191[173] pentru partea de propoziție numită în G II *complement*, (vocală) *lată* CG 82 [88] ; cf. și *sintaxe* numai în E 90, 191, G I 376. Renunțarea la unii termeni a fost legată și de abandonarea noțiunilor denumite: este cazul termenilor fonetici *semidiftong* sau *diftong neîntreg* G II 328, *semisilabă* E 35, G II 346 și *semisilabic* G II 344. Mulți dintre termenii nefolosiți astăzi și-au continuat cîtva timp existența – cu răspîndire și durată diferită de la unul la altul – în gramatici posterioare lucrărilor lui Cipariu (vezi, la I. Çirea, 1878, *futur* și *pluscaperfect*, iar la Al. Lambrior *plus-cam-perfect*[174]), unii prelungindu-și-o pînă în secolul al XX-lea, mai ales la autori transilvăneni (de exemplu, *comă*). Preluarea unor asemenea termeni de la Cipariu poate fi demonstrată numai cu cei care reprezintă posibile creații proprii : în stadiul actual al cunoștințelor noastre, în această situație sînt termenii *preaperfect*[175], întîlnit, de exemplu, la I. Manliu în 1894, și *locațiune* 'topică' (la Cipariu și însoțit de sinonimul *topică* G II 273 ; cf. și „ordinarea cuvintelor în propusețiune sau locațiunea parților propusețiunei“ G II 271, *locarea* P 78), acesta preluat de M. Străjan, în 1881. Cum opțiunile limbii literare, în evoluția ei, nu au fost nici ele univoce, există și cazuri în care termenii consacrați ulterior să reprezinte inversul preferințelor lui Cipariu pentru neologism sau calc ; un asemenea exemplu ni-l oferă denumirile accentelor grafice *acut* și *greu* la Cipariu E 92, P 281, G I 142 față de actualele *ascuțit* (care fusese folosit în CG 85 [92]), și *grav*, alături de care se poate menționa și prezența la A. Philippide a termenului *(vocale) întunecate* față de *oscure* de la Cipariu E și G, glosat doar în CG 81 [88] „oscure sau întunecate“. Printre termenii uitați se disting unii ingenioși, care ar fi meritat atenția urmașilor : este cazul termenului compus *(pronume) demustrativ-reflesiv* – desigur, nu în această variantă formală – ca denumire a speciei 'pronume demonstrativ de identitate' al cărei reprezentant actual este *același* (vezi CG 16 [18], G I 264) ; numai sub raportul conținutului poate fi menționată în această categorie îmbinarea terminologică *futurul preteritului* ca denumire a formei „cercuscriptive“ de tipul *eram să scriu* (traduse prin lat. *scripturus eram*) G II 227[176], anticipînd formulele actuale „viitor în trecut“[177] și „construcții perifrastice care exprimă o acțiune privită din punctul de vedere al unui moment anterior“[178].

---

[168] La timpurile trecutului însă în G I 296 se menține procedeul din CG 43 [46].

[169] Vezi și O. Teaciuc și Șt. Cuciureanu, *lucr. cit.*, p. 189.

[170] Numit în CG 52 [57] „imperfectul derept“.

[171] Nu exclusiv în această formă, cum afirmă Iorgu Iordan, *lucr. cit.*, p. 760: „dat de dînsul numai sub forma inversată, ca și cum aceasta ar fi cea normală (*laudare-ași* etc.)“.

[172] Acesta e numit în G I 169—270 „futurul mestecat cu preterit (futurum praeterito mixtum)“ și explicat „pentru cele ce au să fie efectuate ca în trecut“.

15. Terminologia constituie numai un aspect al limbajului folosit de Cipariu în gramaticile sale. Alături de ea prezintă un anumit interes și lexicul neterminologic al lucrărilor în cauză. Este de remarcat în primul rînd marele număr de neologisme latino-romanice sau calchiate după modele de acest tip, despre care Cipariu însuși arată că au șocat inițial — de exemplu, în versiunea din 1847—1848 a lucrării P —, dar că direcția urmată de el a fost confirmată de evoluția ulterioară a limbii literare : el afirmă cu mîndrie nedisimulată că „Limba și stilul nostru de atuncea e astăzi limba și stilul tuturor jurnalelor românești de dincoace de Carpați“ P 266. Afirmația datează din 1866, cu doi ani înainte de critica acerbă, dar justificată, făcută de Titu Maiorescu acestor jurnale[179] „cu singura excepție a «Archivului» filologic al d-lui Cipariu, care este scris în limbă curată“[180], de unde rezultă că deosebirile, existente totuși, erau în favoarea lui Cipariu ; Maiorescu este însă aici generos față de Cipariu, căci, făcîndu-i — pe drept — această caracterizare pozitivă în ansamblu, trece cu vederea faptul că și la el, cel puțin în gramatici, se întîlnesc unele detalii criticate la alți publiciști (de exemplu, *frînc* P 265 sau *frîncesc* P 255, *străpune* G I 177). În P 263—269 el argumentează dreptul și necesitatea de a „latinisa“ lexicul limbii culte prin adoptarea de cuvinte din latină și din alte limbi romanice și explică metoda aplicată : „nu numai și întru acestea facem alegere, preferînd adecă cele cu forme mai analoge formelor românești, ci și românindu-le după cît sufer împrejurarile“ (P 265). Mai ales aceste românizări — de tipul *chiar* „clar“ G I 17 și *eschide* „exclude“ G I 384, *oserba* „observa“ G I 212 și *șerbi* „servi“ P 260 — creează dificultăți la lectură. Faptul că a folosit (și) cuvinte inexistente, nerămase în limbă este firesc pentru epoca sa, în care modernizarea vocabularului implica încercarea mai multor soluții. În orice caz, reproșurile care i s-au adus în acest sens au fost mult exagerate, după cum a demonstrat recent cercetătorul german H. Frisch[181]: chiar dacă exagerează și el spunînd că dintre cele 41 de cuvinte extrase de I. Stoian din G I și G II și prezentate, în 1906, ca fabricate artificial de Cipariu circa jumătate fac parte astăzi din vocabularul curent, pentru o treime afirmația se verifică — mai ales dacă o circumscriem la vocabularul limbii culte sau al limbajului științific —, căci lista lui I. Stoian cuprinde neologismele *agresor, aviditate, enunța, incert, inculpat, minuție, perpetuu, postulat, refuta, suscita, testa* ! Chiar în ce privește neologismele și calcurile structurale nemenținute pînă astăzi, trebuie să observăm că ele au avut circulație într-o perioadă mai lungă sau mai scurtă (de exemplu, *elenc, obsolet, recepe, străforma*) și că unele au fost reactualizate prin împrumuturi recente : este cazul verbului *ocure*, frecvent în gramatica lui Cipariu, devenit astăzi inteligibil mai puțin prin latină și mai degrabă prin termenii moderniști *ocurent* și *ocurență*. Se pot cita și cuvinte limitate la opera sa, după stadiul actual al cunoștințelor, cum este *fulcru* „sprijin“ E 137, 149, poate și *eroniu* „eronat“ G I 32, 56, 67.

---

[173] În E 191 și „casurile afară de numin. se cheamă obiective“. Utilizarea termenului *complement* în G II a fost reliefată de Iorgu Iordan, *lucr. cit.*, p. 764, printre elementele pozitive ale lucrării.

[174] Vezi *Studii de lingvistică și folcloristică*, p. 83.

[175] Cf. *preatrecut* la V. Ianoviciu 1851 și la Cipariu, P 177.

[176] În CG 53 [57] aceeași formă, cu același corespondent latinesc, este caracterizată „în loc de imperf. cu apropiare..., adecă 'aproape era să cînt'“.

[177] Al. Graur, *Gramatica azi*, București, 1973, p. 127 ; cf. 151, unde se menționează chiar „fraze cu *era să*“.

[178] Vezi Alexandru Georgescu, *Unele probleme ale imperfectului*, în *Studii de gramatică* I, București, 1956, p. 93 ; cf. *Gramatica limbii române* editată de Academie, ediția a doua, tiraj nou, București, 1966, vol. I, p. 237 : „posterioritate față de o acțiune în trecut“.

În al doilea rînd trebuie amintit faptul, relevat și de alți cercetători[182], că, în ciuda poziției sale teoretice în favoarea unei limbi literare unice, supradialectale, Cipariu folosește regionalisme transilvănene populare — uneori și arhaice — sau culte : de exemplu, *lipsă* „nevoie“ (*a avea* ~ G I, G II 20) și *de lipsă* „necesar“ G I 155 (*a fi* ~ G I 145, 146, 159), *apriat* „clar“ G I 80, 115, 166, 272.

Dar lexicul lui Cipariu a evoluat în timp și în continua prelucrare a textelor sale se constată înlocuirea unor cuvinte cu altele. Fenomenul cunoaște trei direcții : a) înlocuirea unor cuvinte rare, fie neologice, fie regionale ;

---

[179] *Limba română în jurnalele din Austria* (1868), în *lucr. cit.*, I, p. 81—121.

[180] P. 84—85.

[181] *Lucr. cit.*, p. 160 ; cercetătorul german enumeră 14 cuvinte, dintre care numai 11 sînt valabile (*convicțiune, ponderos* și mai ales *cordiș* nu pot fi considerate curente în româna actuală).

[182] Vezi G. Istrate, în O. I p. XXVI—XXVII.

b) înlocuirea unor cuvinte comune din fondul vechi cu neologisme mai tehnice; c) înlocuirea unor variante formale. Latinisme rare sînt înlocuite fie prin alte neologisme (de exemplu, *specia* E 191 cu *considera* G I 376), fie prin cuvinte comune (*fulcru* din E 137 devine *razim* în P 71 –72, G I 52, 182 –183). Regionalismul *modru* din E 191 este înlocuit cu neologismul general *mod* în G I 376. Cuvîntul comun *spînzura*, cu conotații inadecvate în definiția fenomenului sintactic numit *regime*, din E 194 este înlocuit cu neologismul tehnic *depinde* în G I 380 (compară „Regimea se face spînzurînd un cuvînt de la altul" E 194 cu „Regimea se zice cînd un cuvînt depinde de la altul" G I 380, cf. și II 126). Înlocuirea variantelor formale este cea mai „copioasă" cum ar spune Cipariu: compară, de exemplu, *cospect* G I 385 cu *conspect* G II 355 și *costrucțiune* E 191 cu *construcțiune* G I 376, *oserba* E 191 cu *observa* G I 377.

Nu numai lexicul, ci și sintaxa limbajului științific al lui Cipariu este în continuu progres. Această constatare rezultă mai ales din compararea lucrării CG cu toate celelalte și direct cu G I. Constatarea că CG are enunțuri scurte și simple, pe cînd celelalte au multe fraze lungi, savant elaborate (vezi E 83/G I 147, G II 313 –314, 314 –315), nu demonstrează, desigur, progresul, ci adecvarea stilului la profilul didactic. Pentru progres pledează alte deosebiri. La dimensiunile mici pe care le are CG, se întîlnesc relativ numeroase neglijențe și stîngăcii de exprimare: anacoluturi mai mult sau mai puțin grave în reguli și definiții („Cojunțiunile, de este una, se pune între amîndouă propusețiunile..." 75 [81]; cf. nota 2 de la p. 4 [5], definiția substantivului de la p. 18 [cf. 20]), îmbinări cu topică nefirească („originarele numerare" 35 [38], „specifică cojugațiune" 55 [59], „esemplul mai din sus" 75 [81]), construcții improprii („după norma cum și I schimbă pre A..." 57 [61]). În G I și G II rarele construcții nereușite se găsesc în fraze foarte lungi: vezi, de exemplu, o frază greoaie în G I 147 și chiar una cu anacolut în G II 309. Compararea pasajelor similare din diferite lucrări demonstrează convingător progresul: o frază lungă și complicată din E 18 este scindată în trei fraze (= alineate) simple în G I 42 –43 (cf. E 27/G I 58, E 321/G I 64 –65).

16. În ce privește structura compozițională și organizarea materiei, gramaticile lui Cipariu sînt sistematice, cu divizarea lucrării în unități de diverse ranguri (părți, secțiuni, „titluri" în G II, capitole, paragrafe), clar marcate și intitulate, cu o proporție echilibrată între text și exemplele ilustrative și cu trimiteri de la un capitol sau paragraf la altul care asigură coeziunea fiecărei lucrări și completarea informației; în același timp, cu excepția lucrării CG, ele au, în măsuri diferite de la una la alta, trimiteri bibliografice exacte (mai ales în P, dar și în E, G I și G II) sau numai referințe vagi – nominalizate sau nu – la opinii diferite de cele ale autorului lor.

Un procedeu compozițional specific gramaticilor lui Cipariu este ierarhizarea tratării în text principal și note de text, plasate – în grup cînd sînt mai multe și, în acest caz, numerotate – la sfîrșitul capitolului sau paragrafului de care țin. Dacă în P notele de acest fel tratează într-adevăr probleme secundare sau laterale – uneori precizări de ordin filologic asupra deosebirilor față de textul corespunzător din OL, considerat ediția întîi –, în celelalte lucrări notele conțin adesea elemente de aceeași importanță sau chiar mai importante decît textul principal, cel puțin din punctul de vedere al aprecierii actuale a operei lui Cipariu; analiza critică obiectivă trebuie să ia în discuție însă și ierarhizarea însăși, remarcînd ce trecea autorul pe planul al doilea al expunerii. Scopul distincției aici în discuție rezultă din prefața la E (p. VI), în care Cipariu arată că își rezervă dreptul de a prelucra scrierea respectivă, între altele și „după metod scolastic", dar că și pînă atunci ea poate fi utilizată ca manual: „învățătorii cu discrețiune se vor putea folosi cu această edițiune, alegînd după captul[183] și progresul tinerilor materia depusă în paragrafi și note". Explicația procedeului mi se pare mai complexă, întrucît, cum am arătat și cu alt prilej[184], în multe note din E, G I și G II se vede încercarea autorului de a completa (și a răscumpăra în ochii noștri !) printr-o descriere obiectivă descrierea tendențioasă din textul principal : de exemplu, în situații în care paradigmele din textul principal dau exclusiv forme ieșite din uz, mai apropiate de latină (*sem* și *seți* ca forme de indicativ prezent 1 și 2 pl. ale verbului *a fi* G I 274 ; imperativul negativ *nu lăudare* 2 sg., *nu lăudareți* 2 pl. G I 290), notele însoțitoare ale acestor paradigme arată că în realitate altele sînt formele folosite în vremea lui (*sîntem, sînteți*, respectiv, *nu lăuda, nu lăudați*). Uneori Cipariu exagerează cu numărul sau/și dimensiunile notelor, care ajung să ocupe mai mult spațiu decît textul principal, unele paragrafe avînd cîteva rînduri de text principal și mai multe note la el, de cîteva pagini în total (de exemplu, paragrafele XXXIV, XXXV și XXXVI din E 69—80). Și în această privință se constată deosebiri între diversele lucrări, chiar între unele apropiate în timp : în E notele sînt vizibil mai lungi (unele au dimensiunile unei pagini : de exemplu, nota 1 de la § LXV, p. 154—155 ; nota 2 de la § LXVI, p. 157—158) și de nivel mai înalt decît în CG ; unele note din E, P, G I și G II, întinse și pe mai multe pagini (vezi nota de trei pagini din G I 94—96), au alura unor digresiuni sau studii de sine stătătoare (vezi și notele 2—4 din G II 78—80, pentru care Cipariu simte nevoia să se justifice într-o notă de subsol). Folosirea procedeului în sine al notelor de text prezintă, mai ales prin amploarea care i se dă, dezavantajul de a fărîmița expunerea, întrerupînd cursivitatea ei și făcînd-o astfel să pară insuficient sistematizată[185], deși el este aplicat tocmai cu intenția de sistematizare.

Pe lîngă notele de text, lucrările E, P, G I și G II au și note de subsol marcate prin asterisc(uri) : cele din E și P sînt mai numeroase și exclusiv bibliografice, cu citate, în timp ce în G ele sînt mai puține — mai ales în G II —, dar mai variate (vezi G II 54, 80, 92) ; unele note de subsol din E și P au fost incluse în G I în note de text (compară, de exemplu, E 14 cu G I 29) sau chiar în textul principal (vezi E 18 și P 27 față de G I 43).

În legătură cu structura compozițională trebuie observată repetarea unor probleme în diferite puncte ale aceleiași lucrări — de regulă cu trimiterile de rigoare —, deși autorul se arată preocupat de evitarea „repețirei în deșert" (G I 155 ; cf. G II 276 nota 3). Unele reluări sînt justificate de realitatea limbii și de necesitatea studierii unor fapte sub diverse aspecte, în compartimente diferite. Alteori însă, în special în cazul reluării în G II a unor probleme tratate în G I, explicația este legată de împrejurările în care a fost scrisă gramatica sa academică : pe de o parte, redactarea — și publicarea — separată a celor două volume, la o distanță de opt ani între ele, și, pe de alta, graba cu care fusese elaborat primul volum în funcție de termenul scurt al concursului au făcut ca în G II autorul să simtă nevoia de a reveni cu diverse precizări de pură morfologie în tratarea sintaxei — după cum anticipase tratarea acesteia incluzînd un capitol de *Noțiuni sintactice* în secțiunea de *Etimologie* (= morfologie) din G I — și, mai mult, să trateze pentru a doua oară, integral, ortografia ; toate acestea, bineînțeles, impietează asupra impresiei necesare de unitate și caracter sistematic.

17. Stilul în care sînt scrise gramaticile lui Cipariu este științific, dar cu elemente de stil didactic, sentențios, mai sec, în CG, și de stil publicistic, mai vioi[186], în P. Stilul este adecvat în același timp la obiect și la profilul fiecărei lucrări : este de remarcat, astfel, scurtimea alineatelor din textul principal și a notelor de text în CG (constînd aproape exclusiv dintr-o singură propoziție sau frază), realizată chiar prin scindarea unei comunicări mai lungi în două unități (vezi note logic legate între ele care încep cu conjuncții coordonatoare : *ci* 23 [25], *iar* 74 [79], *însă* 43 [47]). În ce fel de stil dorea să scrie Cipariu declară el însuși în P 276 : „cît se poate mai aproape de un stil chiar, neted și firesc". După necesități stilul său este și emfatic, recurgînd la accentuări marcate prin spațieri (în P 82 reliefează astfel pe *noastră* (limba ~), în opoziție cu limba latină ; în G II 79 — cf. 90 — negația *nu* : „Însă în cît pentru formele ausiliare în cojugațiune, românii de la gothi nu le au împrumutat, nece le au putut împrumuta, din simpla causă că de la cine nu are nu te poți împrumuta, nece poți lua —, și gothii nu le aveau"), la întrebări retorice (de exemplu : „Cum pot, dar, zice cum că românii și-au format articlii după albanezi, cînd albanezii învederat și i-au format în parte din articlii bulgarici, iar cei bulgarici, după însăși mărturisirea slaviștilor..., sînt formați după ai românilor ? Unde poate fi un cerc logic mai vicios decît acesta?" P 66 ; cf. 232—233, G II 80) sau/și didactice (G II 79 : „Întrebarea însă este : că oare în adevăr au luat românii aceste forme de la străini ? Și dacă așa, cum și cînd s-a întîmplat ?"), la exclamații subliniate de interjecții („De s-ar fi smintit românii totdeauna de străinismii sîrbești, neogrecești, turcești etc., cum se smintesc unii și pînă astăzi de toată înnoitura în limbă și mai ales de latinismi și cum nu se smintesc de frîncismi, sîrbismi, turcismi etc., o ! atunci limba românească nu venea la sapă de lemn cum a venit pînă mai dăunăzi, calea încă ne era mai netedă și nu aveam nevoie de a recurge la latinismi" P 264, cf. 295) și la izolarea — în alineat separat — a unei subordonate argument (G II 78 : „Pentru că..."). Stilul său preia astfel, după caz, trăsături ale discursului argumentativ, bine mînuit (G I 144—147 și 147—150, G II 79—80 și 90) și anunțat uneori din titlurile paragrafelor : *Supin, nu participiu* G II 90, *Rațiunea lor* G II 102. Limbajul lui Cipariu poate deveni chiar violent în discutarea unor probleme care depășesc aspectul pur științific ; de exemplu, „Alte puncte sînt, credem noi, atît de chiare, cît numai orbul și cine nu vrea să vază nu le vede" sau „Credem că a venit timpul ca să nu mai umblăm pe două căi, ci să aplecăm în practică ce recunoaștem de adevăr în teorie, almintrea sîntem au fățari, au fricoși, au ceva mai rău" P 265. Figurile de stil mai frecvent puse la contribuție sînt comparația (P 82, 257, G II 4—5, 19) și metafora (fiind contra semnelor diacritice, le numește „țăpe și cîrlige ce deformează fața limbei românești, cum defigurează semnele de vărsat forma feței omenești" P 339 și tot acolo *codițe*, iar în G I 165 *coade* ; de notat și metafore terminologice ca *surogat* „substituit" G II 15, cf. 58, 62, sau *călcîi* „finală" : „terminațiune... adausă și legată la călcîiul infinitivului presente" G II 98, cf. 101), dar și personificarea (eufonia este „fia [=fiica] gustului și a civilisațiunei" G I 125 ; sunetele pot avea „natură simpatică și antipatică" G I 10, în sensul că, „După natură, vocalile între sine sau vocalile cu cosunantile, de natură diversă, nu se sufer bucuros" G I 10). Cipariu știe să fie și ironic (vezi „Cîtă consecvență!" P 23, „Mulțămim !" P 236) și chiar să creeze jocuri de cuvinte (de exemplu, despre gazeta românească din Buda intitulată „Concordia", care adoptase accentele grafice : „cel puțin în astă parte, ea nu răspunde numirei sale, discordînd, iar nu concordînd cu celealalte surori gazete din patrie" P 284). După cum a putut rezulta și din multe citate anterioare, textul său este presărat cu expresii populare plastice („mînă de fier“, „cu mînule curate“, „sapă de lemn“ P 264, „singur-singurel“ G II 16, „a-i da mîna“ G II 19), zicale („cît să orbești un șoarece“ P 233, „nu au decît să-și pună mînule în sîn“ și „va să zică să lăsăm laptele pre sufletul vițelului“ P 235) și, mai rar, proverbe[187], ba și cu referiri la o „anecdotă populară“ (P 232). În același timp el împletește și expresii, maxime sau citate livrești, reproduse chiar în limbi străine, firește, mai ales în latină (P 263, G II 185), dar și în franceză (P 276).

---

[183] *Capt* „capacitate de înțelegere" ; cf. O. I p. LV.

[184] *Prima gramatică academică...*, p. 495.

[185] Vezi Mioara Avram, *Prima gramatică academică...*, p. 494—495.

---

[186] O. Densusianu, în *Literatura română modernă* III, 1933 (vezi *Opere* IV, București, 1981), observă că Cipariu „a știut să prezinte mai seducător ideile lui" (p. 547) și că sistemul său „era prezentat adeseori cu vervă, cu riposte vioaie care dau o notă mai deosebită filologiei lui" (p. 550).

Pentru virtuțile stilistice ale lui Cipariu este ilustrativ pasajul din P 82—83 : „Iar dacă limba noastră, de atîți secli tăiată sau smulsă din pămîntul natale al Italiei, pătimi foarte mult, ca și o plantă strămutată supt altă climă, în mijlocul mărăcinelor părăsită și necultivată, nu e mirare, ci mirare e cum de nu s-a uscat de tot, cum n-a perit în greul și furtunele Daciei. Rădăcina ei, dar, a fost mai sănătoasă, mai răbdurie, mai vîrtoasă decît a dacilor, tracilor etc., care periră cu sunet“, surprinzător de asemănător în metafore și epitete cu un cunoscut pasaj din *Peste 50 de ani* de I. L. Caragiale[188] : „Sîrmana limbă românească ! Nu mai este, cum ar fi trebuit să fie, o plantă cultivată ! a ajuns o buruiană sălbatică !... Multe vînturi au bătut-o ! odată o bătea vîntul franțuzesc, acu o bate vîntul nemțesc. Noroc că mai are rădăcini adînci ; aminteri, i s-ar stîrpi soiul ! și ar fi păcat de ea, fiindcă (nu că s-o laud eu !) îngrijită, ce flori frumoase și ce sănătos rod ar da această voinică buruiană de veacuri desprețuită, cu care veacuri s-a hrănit și ținut sufletul unui întreg neam de oameni !“

În ansamblu deci cred că ar fi nedrept ca stilul lui Cipariu să fie considerat greoi[189]. Cel mult limba sa ar putea fi caracterizată astfel din cauza latinismului ortografic și lexical, dar și în această privință calificativul mai propriu ar fi acela de dificilă pentru cititorul obișnuit. Unele dificultăți sînt numai aparente și vizează receptarea actuală, întrucît contemporanii săi erau (mai) deprinși cu ele. De asemenea impresia de exprimare greoaie pe care o pot lăsa pe plan sintactic construcțiile cu *că* superfluu în interogative indirecte (de exemplu : „atunci ușor se poate explica că de ce vechii noștri cărturari așa de puțin le-au usitat“ G II 79) și chiar un amănunt de punctuație ca folosirea mecanică — după model german — a virgulei înaintea oricărui *că* (inclusiv în *cu toate, că* G II 105) trebuie judecate la nivelul exprimării culte din epoca sa și din provincia sa.

18. Ținuta științifică a gramaticilor lui Cipariu este dată și de unele aspecte așa-zicînd exterioare. Bibliofil renumit și mult timp director al tipografiei din Blaj, unde și-a tipărit aproape toate lucrările[190] — chiar și G I, la care locul de apariție înscris pe carte este București[191] —, Timotei Cipariu s-a îngrijit în mod special de aspectul grafic al gramaticilor sale în vederea sporirii eficienței lor. Sistematizarea materiei — specifică textelor științifice și didactice — este evidențiată prin diverse procedee: marcarea diviziunilor de diverse ranguri (de la părți sau secțiuni la capitole și paragrafe) prin cifre romane sau/și arabe și prin litere majuscule și minuscule, procedeu aplicat de asemenea în enumerările din cadrul unui paragraf; folosirea unor caractere diferite la titluri și subtitluri. Ierarhizarea problemelor tratate este ajutată și ea din punct de vedere tipografic prin utilizarea unor corpuri de litere diferite în text, în notele de text[192] și în cele de subsol; în această privință cele mai reușite volume sînt G I și G II, în care trecerea de la textul principal la notele de text se face și prin blanc, și prin titlul centrat *Note* (rar *Notă*), pe cînd în altele, de exemplu în P, blancul lipsește, iar titlul *Notă* este plasat în rînd cu textul introdus și astfel pagina este mai puțin aerisită. Procedeul spațierii (răririi) unor cuvinte sau grupuri de cuvinte este folosit cu o funcție dublă: pe de o parte, cu funcția de reliefare a unor elemente din textul autorului și din cadrul exemplelor ilustrative ori al citatelor reproduse și, pe de alta, cu funcția de distincție/delimitare a cuvintelor și formelor citate, ceea ce încarcă uneori pagina și anulează, în fapt, reliefarea. La caracterele cursive se recurge cu totul incidental (vezi lista de *Abreviature* din G II). Variația grafică rezultă și din alternarea caracterelor latine cu cele chirilice, folosite pentru notația fonetică[193] și pentru redarea unor exemple din texte vechi (cu ultima funcție consecvent în E și P; în G I uneori — compară G I 346 cu P 197 — și în G II totdeauna — de exemplu, 230, 267 — citatele vechi sînt transcrise în alfabetul latin). În G II Cipariu folosește un semn grafic special (∾) pentru marcarea inversiunilor, explicat la p. 2; exemple la p. 56, 68—69, 239, 277. Punctuația propriu-zisă este pusă și ea la contribuție prin folosirea liniei de pauză pentru diverse delimitări: în enumerări (de exemplu, G II 310), înainte de un avertisment (G II 316), între protază și apodoză (G II 10) etc.

---

[187] Deși nu face parte dintr-o gramatică, nu pot lăsa neremarcat un pasaj din prefața la AL, care prin colajul de proverbe amintește tehnica lui C. Negruzzi din *Păcală și Tîndală* : „Însă cine poate să aștepte totdeauna pînă ce se va deplini tot lucrul, mai ales cînd, ca și într-astă una, viața e scurtă și artea lungă și cînd mai bine e astăzi un ou decît la Paști un bou, fiindcă ce-i a mînă nu e minciună“ (p. VI). Menționez că cele două proverbe propriu-zise din această frază figurează în lista din CG și, cu variante, din G II.

[188] *Opere* 3, București, 1962, p. 415.

[189] În lumina cunoscutei afirmații a lui T. Maiorescu : „stilul etimologilor, chiar al celor mai buni, este pedant și greoi“ (*lucr. cit.*, I, p. 216) ; cf. însă remarca justă a lui O. Densusianu, citată în nota 186.

[190] Cu excepția ediției a IV-a și a V-a din CG, apărute la Sibiu.

[191] Vezi I. Gheție, *Societatea Academică Română...*, p. 524.

În toate lucrările se întrebuințează abrevieri terminologice — uneori cîte două pentru același termen —, dar numai CG, G I și G II au liste alfabetice ale acestora cu explicarea lor; în CG cîteva abrevieri folosite sînt explicate și în note (la p. 6). Abrevierile unor titluri de lucrări citate nu sînt însă explicate nicăieri.

Toate lucrările au la sfîrșit cuprinsul, sub denumiri diferite: *Tabla cuprinsului* CG, *Scara celor cuprinsă* P, *Cospectul cartei* E și G I, *Conspectul operei* G II. Cuprinsul din CG și P reproduce *tale quale* titlurile tuturor capitolelor, cu numerotarea lor. Cel din E este altfel sistematizat. Frapează deosebirea dintre „co(n)spectul" din G I — analitic, oarecum asemănător cu E prin gruparea unor paragrafe — și cel din G II — cel mai redus, în dauna consultării —.

19. Problema exemplelor date în gramaticile lui Cipariu se leagă atît de limba autorului, cît și de ținuta științifică a lucrărilor. În discuțiile academice cu privire la G[194] s-a remarcat că, în timp ce faptele de limbă veche sînt ilustrate cu citate și trimiteri exacte, „starea modernă a limbii literare" nu este prezentată prin referire la scriitori contemporani, iar literatura populară nu este nici ea pusă la contribuție.

În ce privește limba literară modernă, este adevărat că Cipariu nu dă în gramaticile sale citate din scriitori, desigur fiindcă — la fel cu cvasiunanimitatea autorilor de gramatici din vremea sa[195] — nu simțea nevoia demonstrației prin izvoare pentru ceea ce se folosea curent în epocă. Justificarea pe care o dă în prefața la E pentru absența „citațiunilor", numite de el „diplomatice", la faptele dialectale („Celea din partea dialectelor nu aveau op de mai multă demustrare. Ele sînt vie și fiecare se poate convinge de adevărul celor citate într-însele“ p. VI) este cu atît mai valabilă pentru tratamentul acordat mostrelor de limbă literară, pe care le prezenta drept „esemple trasă din usul viu al limbei“ G II 253. Cipariu se referă uneori la particularități întîlnite la „cei mai noi scrietori ai noștri“ G I 354 (cf. „la scriitorii moderni“ G I 216) sau la traducătorii contemporani G II 206, 293. Exemplele moderne, date fără nici o trimitere, sînt, probabil, construite ad-hoc în cea mai mare parte. Totuși printre ele se pot identifica citate, atît din texte religioase (rugăciuni curente G II 110, 112, 281), cît și din autori contemporani. Semnificativă mi se pare utilizarea a două citate din texte cu conținut patriotic de mare circulație: „Deșteaptă-te, române“ G II 27 și „Mult e dulce și frumoasă limba românească“, ultimul modificat astfel în mod deliberat față de original, cu mențiunea „poetul zisese: limba ce vorbim, care pentru aici e tot atîta“ G II 276.

---

[192] În O. I notele de text din P și E au fost reproduse, din păcate, cu același corp de litere folosit la textul propriu-zis.

[193] Vezi nota 58.

[194] Vezi „Analele Academiei Române", tomul al IX-lea, 1876, p. 49.

[195] Vezi Mioara Avram, *Prima gramatică academică...*, p. 488.

Reproșul referitor la absența exemplelor din literatura populară nu este pe deplin justificat, întrucît cel puțin proverbele[196], pentru care își mărturisește admirația în G II 301, sînt larg folosite în exemple (G II 20, 58–59, 91, 269, 275, 281, 288), iar uneori și cîntece populare (E 56/G I 105, G II 147, 181) sau ghicitori (G II 20, cf. 301).

Exemplele sale sînt alcătuite cu evidentă grijă pentru conținutul instructiv-educativ: ele se referă adesea la istorie G II 144, 198-109 (numele împăratului Traian[197] este citat în diverse locuri G II 26, 109, 135, 140, 279, 281, 284), mitologie G II 51 și mai ales la comportarea unui bun creștin G II 14, 17. Pentru conceperea lucrării G ca o gramatică națională sînt de remarcat exemplele de tipul „Asta e țara românească“ G II 62 sau „Români verzi ca stâșarul“ G II 235, „Ei sînt gloria națiunei românești“ G II 71, „Io mi-s român“ G II 213 și, în mod deosebit, frecvența în exemple a referințelor geografice și istorice la realități din afara Transilvaniei: numele proprii *București* G II 61, 245, 255, 259, 266 300, *Iași* G II 61, 266 și alte nume de localități G II 56, 71, *Costantin Brîncoveanul* G II 62, *Cuza Vodă* G II 137; cf. și un exemplu de stringentă actualitate în 1877: „Cînd era pre la miazăzi, iacă vin turcii și încungiură oastea românească; iar românii atunci, cu căpitanul lor în frunte, se aieptă asupra lor și-și fac drum prin mijlocul oastei turcești“ G II 226.

În aceeași ordine de idei pot fi menționate două maxime date printre textele de lectură din CG 93 [108]: „Omul nu e născut numai pentru sine, ci și pentru de-aproapele său și patria sa“ și „Cînd e vorba de binele patriei tale, nu te îndoi nemica a-ți pune și viața în periclu“.

Cunoașterea profundă a stadiului contemporan al limbii în toate registrele ei i-a permis lui Cipariu construirea de exemple absolut firești, lipsite în general[198] de elementele dificile din enunțurile care alcătuiesc textul autorului. Limba populară este reprezentată prin numeroase locuțiuni și expresii utilizate ca exemple (G I 381, G II 18, 26, 30, 31, 209) sau inserate în liste speciale, ca în G II 202–204.

Deși predomină exemplele sobre, de exprimare neutră din punct de vedere stilistic, dacă nu chiar aparținînd registrului înalt, se folosesc, cînd este cazul, și exemple mai puțin elevate, care „se ... aud... în gura poporului, ales întru înjurăture și blăsteme... în cari poporul este foarte invențios“ G II 87, ca „mînca-mi-te-ar corbii“ E 138/G I 251, cf. G II 98 și „Fi-te-ar fi fost mîncat împuțit corbii" G II 87, „Duce-te-ai învîrtindu-te ca ciocîrlia" G II 199, „Iaci, cîne !" și „auzi, vacă încălțată !" G II 299.

---

[196] Fie dintre cele incluse și în listele din CG și G II (vezi mai sus p. VII), fie altele.

[197] Vezi și medalionul din CG menționat la p. VII.

[198] Excepțiile de tipul „Elena a fost scopul și cauza *belului* troian“ G II 51 reprezintă o cantitate neglijabilă.

20. La capătul acestui lung studiu introductiv cred că două sînt concluziile principale : 1) marea valoare a gramaticilor lui Cipariu — atît în raport cu epoca scrierii și publicării lor, cît și în raport cu evoluția ulterioară a studiilor de gramatică românească și chiar cu stadiul actual al cunoștințelor noastre —și 2) marea nedreptate[199] a ignorării sau subaprecierii lor de contemporanii și urmașii care, respingînd în bloc latinismul, nu au încercat să vadă dacă nu se putea prelua ceva de la unii reprezentanți ai lui, mai ales de la cei moderați ca orientare. Latinismul lui Cipariu este evident nu numai în aspectele exterioare ale gramaticilor, ca ortografia și exprimarea autorului, ci și în unele de conținut, adică în felul descrierii, al explicațiilor și îndeosebi al indicațiilor normative ; el este însă dublat, concurat și învins adesea de probitatea și obiectivitatea sa, de calitățile de bun observator al fenomenelor lingvistice și de pasiunea pentru aflarea adevărului.

Rezervele legate de latinismul lui Cipariu nu justifică aprecierea gramaticilor sale, în speță a lucrării G, drept „eșec"[200] sau „exemplu de rătăcire științifică"[201] și nici gruparea autorului în aceeași categorie cu A. T. Laurian[202], respectiv a lucrării G în aceeași categorie cu dicționarul academic al lui A. T. Laurian și I. C. Massim[203], cu care Cipariu însuși s-a declarat în dezacord.

Meritele gramaticilor lui Cipariu stau în bogăția faptelor de limbă înregistrate, informația sintetizată cu spirit critic, originalitatea și prioritatea unor interpretări, valabilitatea menținută în parte și chiar actualitatea unor sugestii.

Actualitatea gramaticilor lui Cipariu a fost susținută prin faptul că ele conțin forme, construcții sau observații care lipsesc pînă azi din gramatici, chiar din cele de mari dimensiuni[204] și din studii detaliate asupra unor probleme, și prin coincidența cu unele puncte de vedere din zilele noastre[205]. Ea poate fi demonstrată și prin utilizarea lui Cipariu în lucrări specifice pentru lingvistica recentă, cum sînt cele de gramatică transformațională[206].

Cu privire la bogăția cunoștințelor de limbă română — alături de numeroase alte limbi stăpînite în diverse grade — și la informația științifică a lui Cipariu trebuie spus că erudiția i-a fost recunoscută încă din timpul vieții și constant după aceea. Admițînd că era „neobișnuită pe atunci la noi", O. Densusianu consideră erudiția lui Cipariu „cam înapoiată în unele puncte, o erudiție călugărească, rămășiță a evului mediu"[207], înțelesul acestor epitete rezultînd din afirmația sa anterioară că Cipariu „a rămas totuși departe de mișcarea filologică efectuată în străinătate și a continuat să studieze fondul latinesc al românei după teoriile care domniseră cu cincizeci de ani în urmă, neprofitînd deloc de lucrările lui Fuchs, Diez, Pott și Schuchardt"[208]. El se unește aici cu acuzații mai vechi aduse de Titu Maiorescu[209], după care Cipariu nu cunoștea lucrările lui Max Müller, și de Lazăr Șăineanu[210], la care găsim aproape aceeași formulare ca la Densusianu : „rămas străin de progresele lingvistice ale secolului, el a luat sub patronagiul său teoriile vechei filologii". Că Cipariu cunoștea bibliografia de specialitate contemporană se poate vedea din biblioteca sa[211] și din citarea în gramaticile sale nu numai a unor ediții la zi, ci și a multor studii din lingvistica europeană a secolului, între care figurează și Fr. Diez[212] și Max Müller[213] dintre cei menționați de criticii nedrepți cu el, alături de mulți alții (de exemplu, Kopitar, Miklosich).

---

[199] Vezi G. Istrate, în O. I.

[200] D. Macrea, în *Cuvînt înainte* la *Gramatica limbii române* editată de Academia R.P.R., București, 1954, vol. I, p. 15.

[201] Iorgu Iordan, *lucr. cit.*, p. 765 ; vezi și D. Macrea, *Contribuții...*, p. 51.

[202] Vezi T. Maiorescu, *lucr. cit.*, II, p. 9 : „etimologismul lauriano-ciparian".

[203] Idem, *ibidem*.

[204] În *Prima gramatică academică...*, p. 497, am făcut referiri la *Gramatica limbii române* editată de Academie în 1963.

[205] Vezi C. Dimitriu, *Actualitatea* Sintaxei *lui Timotei Cipariu*, în „Limba română" XXXVII, 1988, nr. 2, p. 155—162.

[206] Vezi E. Vasiliu și Sanda Golopenția-Eretescu, *Sintaxa transformațională a limbii române*, București, 1969, p. 36, 69, 76—77, 85, 91, 92—93, 105, 106, 107.

[207] *În amintirea unui învățat — Timotei Cipariu —*, în „Viața nouă" I, 1905, reprodus în *Opere* I, București, 1968, p. 690.

[208] *Histoire de la langue roumaine* I, p. XIV.

După părerea mea, „călugărească" poate fi numită mai degrabă puterea de muncă a lui Cipariu, care a avut tăria sufletească de a-și reface fondul de citate vechi distrus „în furtuna tîmplărilor" din timpul revoluției de la 1848—1849[214]. Dar în această privință o coincidență simbolică îl așază alături de O. Densusianu, care a fost nevoit să-și rescrie volumul consacrat limbii secolului al XVI-lea[215] după furtuna primului război mondial.

Influența lui Cipariu asupra altor autori de gramatici a fost mare în timpul vieții sale, mai ales asupra unor autori ardeleni, care au activat însă și în Vechiul Regat. O. Densusianu spune că „de aceea s-a putut vorbi mult timp de școala numită cipariană"[216]. În *Istoria lingvisticii românești*[217] am identificat, în domeniul gramaticii, o „epocă Cipariu" plasată între 1850 și 1870[218]. Efectele ei au fost prelungite, căci R. Ionașcu[219] notează influențe — mărturisite sau nu — ale lui Cipariu la T. Blazeviciu 1856, G. I. Munteanu 1860—1861, Șt. Neagoe 1869, A. Pumnul 1864, I. Manliu 1870—1897, I. Circa 1878, M. Strājan 1881, I. Romanescu 1883, I. Nădejde 1884, I. Buteanu 1887 și N. Miheltanu 1868—1886, I. C. Massim 1874, I. Pușcariu 1875, I. Cetățanu 1878. G. Istrate se referă și la I. Slavici 1914 (poate prin I. Manliu — I. Slavici 1900). Chiar dacă influența nu s-a exercitat totdeauna prin cele mai valoroase aspecte ale gramaticilor lui Cipariu, ecoul lor în sine este semnificativ.

Ca autor al mai multor gramatici, culminînd cu G, care, indiscutabil, a fost la data apariției „cea mai cuprinzătoare gramatică a limbii române, cea mai bogată în fapte și în interpretări, cea mai modernă în terminologie și cea mai științifică în conținut, exceptînd orientarea etimologistă"[220], Cipariu este una dintre personalitățile proeminente din istoria gramaticilor românești[221].

„Gramaticul Ardealului" — cum l-a numit N. Iorga[222] — poate fi încă util lingviștilor de astăzi, care se cuvine să fie recunoscători editoarei Carmen-Gabriela Pamfil și Editurii Academiei pentru facilitarea lecturii unor opere fundamentale ale gramaticii românești.

MIOARA AVRAM

---

[209] *Lucr. cit.*, I, p. 204.

[210] *Lucr. cit.*, p. 165.

[211] Vezi Carmen-Gabriela Pamfil, *Contribuția lui Timotei Cipariu la teoria limbii*, p. 86, nota 9.

[212] Vezi Werner Bahner, *Das Sprach- und Geschichtsbewusstsein in der rumänischen Literatur von 1780—1880*, Berlin, 1967, p. 115.

[213] Vezi Carmen-Gabriela Pamfii, *art. cit.* în nota 50, p. 85, nota 9.

[214] Vezi P 103.

[215] *Histoire de la langue roumaine*, II *Le seizième siècle*, Bucarest, 1938.

[216] *Literatura română modernă* III, 1933, în *Opere* IV, p. 547.

[217] P. 48.

[218] Aurel Nicolescu, *lucr. cit.*, p. LXXI, datează 1847—1897 perioada net dominată de Cipariu.

[219] *Lucr. cit.*

[220] *Istoria lingvisticii românești*, p. 61.

[221] Aurel Nicolescu, *loc. cit.*, îl consideră „cea mai proeminentă figură de gramatic român".

[222] *Istoria literaturii românești în veacul al XIX-lea, de la 1821 înainte*, vol. al III-lea, Vălenii de Munte, 1909, p. 225.

NOTĂ ASUPRA EDIŢIEI

I. Volumul al II-lea al operelor lui T. Cipariu conţine, cum s-a anunţat în *Nota asupra ediţiei* din primul volum, lucrările de gramatică ale învăţatului ardelean:

1. *Compendiu de gramateca limbei române*, ediţiunea a V-a, emendată de T. Cipariu, Sibiu, 1876*.
2. *Gramateca limbei române. Partea I. Analitică*, Bucureşti, 1869.
3. *Gramateca limbei române. Partea a II-a. Sintetică*. Bucureşti, 1877.
4. *Despre limba română. Suplement la Sintactică*, Blaj, 1877.

II. În stabilirea textului acestui volum au fost urmate, cu foarte puţine excepţii, normele de transcriere aplicate în *Opere*, 1. De altfel, maniera generală de editare expusă acolo, în *Notă asupra ediţiei*, a rămas aceeaşi. Mai jos, vor fi menţionate numai chestiunile specifice tomului de faţă.

1. Ortografia lui Cipariu, chiar şi punctuaţia au fost menţinute în exemplele cu care acesta îşi susţine principiile ortografice; în cele cu care sînt ilustrate fapte şi fenomene fonetice sau morfologice s-au păstrat numai particularităţile ortografice care susţin argumentaţia. A fost reprodusă întocmai transcrierea formelor şi cuvintelor macedoromâne. În exemplificările de sintaxă (aşadar în G II, ca şi în capitolele referitoare la sintaxă din celelalte lucrări), unde se urmăresc alte aspecte decît formele cuvintelor, ortografia cipariană a fost interpretată conform cu regulile de transcriere menţionate în *Opere*, I. Spre deosebire de primul volum, unde au fost mereu completate cu [î] formele conjuncte *-i*, *-s* şi *-l* (şi atunci cînd urmează unor cuvinte terminate în vocale), în volumul al II-lea s-a făcut întregirea acestor forme numai după cuvinte terminate în consoană şi, în general, în situaţiile în care nu este posibilă pronunţia fără î.

---

* Ediţia princeps apare la Blaj, în 1855. Această lucrare s-a bucurat de o mare popularitate în epocă.

A fost de mai multe ori reeditată (la Blaj, în 1858 1862 şi la Sibiu, în 1865, 1876) de însuşi Cipariu, iar ediţiile a VI-a (1888) şi a VII-a (1897) de Silvestru Nestor, profesor din Blaj. Între cele cinci ediţii cipariene nu sînt diferenţe importante. Ediţiile I şi a II-a sînt identice. Începînd cu ediţia a III-a, cărturarul ardelean amplifică materialul din ediţiile precedente (în *Partea a II-a*) cu un nou capitol, al III-lea, intitulat *De dialecte*. Deoarece ediţia a V-a reprezintă ultima formă pe care Cipariu a dat-o lucrării, aceasta a stat la baza textului reprodus în volumul de faţă. Editorul Silvestru Nestor a făcut numeroase modificări în textul gramaticii lui Cipariu. Astfel, restructurînd uneori lucrarea, el a adăugat noi paragrafe (vezi *Numerale*, *Pronumele*) sau a eliminat capitole *(De dialecte)*. A completat sau a simplificat textul în cadrul paragrafelor; a introdus noi exemple şi scheme ilustrative; a intervenit în chiar doctrina gramaticală cipariană, introducînd unele idei noi sau nuanţîndu-le pe cele vechi fie cu aspecte preluate din celelalte gramatici ale lui Cipariu (mai ales din G I şi G II), fie cu informaţii din alte gramatici româneşti din epocă. S. Nestor a modernizat şi limba lui Cipariu, mai cu seamă terminologia gramaticală: *adverbul* faţă de ciparianul *adverbiul*, *adjectiv* (în ediţia din 1888) faţă de *adiectiv* (aflat însă şi în ediţia din 1897 a lui Nestor), *demonstrativ* faţă de *demustrativ*, *prepoziţiune* faţă de *prepuseţiune* etc. De remarcat că în ediţia din 1888, în ultimul capitol intitulat *Adaus*, S. Nestor a introdus printre bucăţile de lectură poezii de M. Eminescu *(Ce te legeni)* şi de V. Alecsandri *(Răsăritul soarelui, Dor de călătorie)*.

2. Deşi structura lucrărilor cuprinse în volumul de faţă diferă de aceea a scrierilor din primul volum, sub aspectul conţinutului se constată numeroase reluări. De aceea, în *Note şi traduceri* (p. 467 –481), se fac adesea trimiteri la comentariile din *Opere*, I, *Note şi traduceri*, p. 413 –432.

3. Textele latineşti care nu apar în primul tom al ediţiei au fost traduse de Eugen Munteanu, căruia îi mulţumesc cu această ocazie. Unele traduceri au fost preluate din diferite lucrări publicate, cu indicarea, la sfîrşitul fiecărui pasaj, a sursei bibliografice.

4. *Abreviaturele* din CG, 2, G I 2 şi G II, 2 au fost înglobate în lista de prescurtări (*Abrevieri*) de la sfîrşitul cărţii.

5. Volumul este prevăzut cu un *Indice de cuvinte, forme şi elemente derivative* şi cu un *Indice de autori*.

Acest volum a beneficiat de lectura atentă a doamnei Mioara Avram şi a domnului Dumitru Irimia, cărora le exprim recunoştinţă şi calde mulţumiri pentru observaţiile şi sugestiile preţioase.

Aduc mulţumiri Editurii Academiei Române, pentru sprijinul acordat la publicarea acestei lucrări.

Mulţumesc, de asemenea, Societăţii Comerciale „Dosoftei" S.A. Iaşi pentru seriozitatea şi profesionalismul cu care s-a angajat în munca de tipărire, în special meşterilor tipografi Vasile Bordeianu, Cornel Dogaru, Petru Dogaru, Constantin Găină, Mariana Corovăţchi, Constantin Găluşcă, Ioan Maftei, Maria Rogojină, Ana Teslic, Constantin Zaborilă, Marian Atanasiu, Ana Drăgan.

Carmen-Gabriela Pamfil

COMPENDIU DE GRAMATECA LIMBEI ROMÂNE[1]

PRELIMINARE

3 § 1. Cuvintele și literele

Gramateca e știința prin carea învățăm a ne cunoaște limba după natura și legile ei, a vorbi și a scrie bine și fără smintele[2].

Notă. 1. Limba stă din cuvinte, iar cuvîntul din sunete, care scriindu-se se numesc litere[3].

2. Literele latine cu care scriem românește la latini sînt aceste douăzeci și trei: *a, b, c, d, e, f, g, h, i, (j), k, l, m, n, o, p, q, r, s, t, u, (v), x, y, z*. Din care patru: *k, q, x* și *y* în limba românească nu sînt de lipsă.

3. Literele, unele se numesc vocali, pentru că se pot pronunța de sine, pr. *a, e, i, o, u,* altele cosunătoare, pentru că nu dau sunet decît împreunate cu vreo vocale, pr. *b, c, d* etc.

4. Vocalile *i* și *u* în limba rom. se pronunță acum întregi, ca în cea latină, pr. *aspru, aspri,* acum de jumătate, pr. *mai, nou*. Celealalte vocali se pronunță totdeuna întregi, de nu se schimbă în *i* sau *u* jumătățiți.

5. Vocalea întreagă împreunată cu una sau două înjumătățite face numai o silabă și se cheamă diftong, cînd stă din două vocali, sau triftong, cînd stă din trei, pr. *maĭ, noŭ*; *ĭ-am datu, noŭă*; *mi-aĭ spusu, aĭ mĭeĭ* etc.

6. Gramateca se împarte preste tot în Etimologică sau despre formele
4 cuvintelor și în Sintactică/sau despre împreunarea acelora; iar în specie în
Ortoepie și Ortografie, adecă despre regulele de a vorbi bine și de a scrie fără
smintele[4].

7. Sintactica se cuprinde în partea Etimologică, Ortoepia sub Ortografie.

PARTEA I

ETIMOLOGICĂ

DE FORMELE CUVINTELOR

§ 2. Parţile cuvîntarei

Parţile cuvîntarei în limba românească sînt opt, acestea: articlul[5], pronumele, numele, participiul, verbul, adverbiul, prepuseţiunea şi cojuncţiunea.

Dintr-acestea unele au formă schimbătoare, altele neschimbată.

Forme schimbătoare au cele de întîi cinci: articlul, pronumele, numele, participiul şi verbul. Iar cealalalte trei din urmă: adverbiul, prepuseţinea şi cojuncţiunea nu se schimbă niceodată.

Schimbarea formelor se face schimbînd silaba de pre urmă a cuvîntului, carea în cele de întîi patru parţi ale cuvîntarei se cheamă declinaţiune, iar în verb se numeşte cojugaţiune.

Notă. 1. Parţile cuvîntarei în limba românească cele mai de frunte sînt: numele şi verbul;/după dînsele: pronumele şi articlul şi 5 în urmă celealalte.

2. Numele e cuvînt care însemnează un ce? şi sînt de două specie: sustantive sau de sineşi stătoare, care însemnează ceva lucru, precum: *omu, bou, lemnu, soare, ceru, pămîntu*; şi altele adiective[6] sau adăugăcioase, care numai împreunate cu sustantivele pot să stea şi însemnează însuşirea lucrurilor, precum: *bunu, mare, verde, frumosu, înaltu, uscatu*, ca: *omu bunu, bou mare, lemnu verde* etc.

3. Verbul e cuvînt care însemnează lucrarea sau numai aflarea căruiva lucru, precum: *io scriu, tu mori, elu şede.*

4. În locul numelor sustantive uneori se pun alte cuvinte mai generali, care de aceea se cheamă pronume, precum: *io, tu, elu.*

5. Uneori se adauge un pronume lîngă nume spre a-l determina mai de aproape, care se numeşte articlu, precum cînd zicem: *omu-lu celu bunu* în loc de *omu bunu.*

6. Din verbe se formează unele nume adiective, care se numesc participie, pentru că se împărtăşesc din formele numelor, precum: *scriitoriu, muritoriu, şezătoriu.*

7. Adverbie se numesc unele cuvinte neschimbate care se adaug lîngă verbe, precum: *scriu bine, mori astăzi, şede rău.*

8. Prepusețiuni se cheamă cuvintele neschimbate care se pun înaintea numelor și a verbelor, precum : *a casă, des-legu.*

6 **9.** Cojunțiuni se numesc alte cuvinte neschimbate,/care se împreună cu altele și le leagă, precum : *io și tu*, unde *și* împreună pre *io* cu *tu*.

10. Afară de acestea mai sînt unele cuvinte care se pun în mijlocul altora, fără a se împreuna cu ele, și se cheamă întreiepțiuni, precum : *o* ! *vai* ! Care toate împreună cu adverbiele, prepusețiunile și conjuncțiunile se cheamă și părticele.

§ 3. **Declinațiunea**

Declinațiunea se face prin numeri și casuri.

Numeri în limba românească sînt doi: singulariu sau de unul și plurale sau de mai mulți, precum : *omu* și *oameni*, *bou* și *boi*, *lemnu* și *lemne*.

Casuri în limba rom. acum sînt mai multe, acum mai puține, preste tot însă sînt cinci, acestea : casul numinativ sau numitoriu cel de întîi, genetiv sau născătoriu al doilea, dativ sau dătoriu al treilea, acusativ sau arătătoriu al patrul și vocativ sau chemătoriu al cincilea.

Notă. 1. Numerii tot atîția se află și în conjugațiunea verbelor.

2. Cas se numește schimbarea silabei cei din urmă în declinațiune.

3. Casurile sînt numite după limba latină, în care mai fiecare are forma sa diversă de a altuia; iar în limba românească mai multe casuri au tot aceeași formă.

4. Pentru scurtare scriem : S. în loc de singulariu, Pl. în loc de plurale și
7 așa mai încolo, N./ (numinativ), G. (genetiv), **D.** (dativ), **A.** (acusativ), V. (vocativ).

5. Despre cojugațiune, caută la verbe.

§ 4. **Genul**

Cele de întîi patru parți ale cuvîntarei mai toate au și gen, adecă formă destintă după sex, precum : *domnu, doamnă* ; *bunu, bună, muritoriu, muritoare* ; și cu articlu : *domnu-lu, doamn-a* etc.

Notă. 1. Genurile mai de frunte în limba rom. sînt două : masculin sau bărbătesc și feminin sau femeiesc, precum în esemplele de mai sus.

2. Al treile gen se numește neutru[7], adecă nici bărbătesc, nici femeiesc, pentru că nu urmează strîns nici unuia din acele două, precum : *ou*, în singulariu, ca cele masculine, iar *ouă*, în plurale, ca cele feminine.

3. M. sau m. însemnează genul masculin ; iar f., feminin.

CAP I

ARTICLUL

§ 5. **Articlii**

Articlul e o parte a cuvîntarei care adăugîndu-se la nume sustantive sau adiective și la participie determinează mai de aproape lucrurile însemnate.

Articlul e de două specie: primariu și secundariu. Primariu e numai unul: *-lu* cu / celelalte forme după genuri, numeri și casuri. Secundari sînt mai mulți. 8

Genul articlilor e duplecat: masculin și feminin. Numerii sînt doi, ca și într-alte cuvinte. Iară casuri, după valoare, cinci în fiecare număr; ci, după forme, în fiecare gen și număr cîte două.

Genul neutru în sing. se suplinește cu cel masc., iar în plur. cu cel feminin.

§ 6. Articlul primariu

Formele sau terminațiunile articlului primariu sînt acestea, după schemă:

			masc.	fem.
Sing.	N. A.		lu, le	a
	G. D.		lui	ei (lei), i
	V.		le	—
Plur.	N. A.		li, (i)	le
	G. D. V.		loru	loru

Notă. 1. Articlul primariu în limba rom. se pune totdeuna după nume, fie acela sustantiv au adiectiv au participiu, cu carele în pronunție face numai un cuvînt, precum: *cîne-le, minte-a* etc., ca *cînele, mintea*. Afară de G. D. sing. în numele proprie, pr. *lui Petru*, și alte puține, pr. *lui D-zeu*.

2. Cînd numele dinaintea articlului se termină în *-u* sau *-i* numai de jumătate, noi le pronunțăm întregi, pr. *omu, omu-lu, oameni, oameni-loru* etc.

3. Articlul *-lu* se pune numai în urma numelor terminate în *-u*, pr. *omu, omu-lu, bunu, bunu-lu*. Afară de *tată*, care se zice și *tată-lu*, afară de voc.

4. Articlul *-le* din numărul sing. se pune numai / după numele masc. 9
au neutre terminate în *-e*, pr. *munte* masc. *munte-le, nume* n. *nume-le*.

5. Articlul *-a* se pune mai ales după numele feminine terminate în *-ă* sau *-e*; însă așa cît pre *-ă* din nume-l lapădă, însemnîndu-i locul cu apostrof, pr. *doamnă* face *doamn'a* în loc de *doamnă-a*. Iar cu *-e* se împreună în diftong, precum *minte* face *minte-a*, pronunță *min-tea*. Sînt însă și unele nume masc. terminate în *-ă* sau *-e* care se împreună cu articlul *-a*, pr. *tată, popă*; *tete, nene*; *tat'a, pop'a*; *tetea, nenea* etc., precum și unele nume proprie, pr. *Luc'a, Tom'a*, care apoi în G. D. sing. se declină ca numele feminine.

6. Articlul fem. sing. în *-lei* se zice numai în articlul secundariu: *celei*; de altă dată fără *-l*: *-ei* sau scurtat: *-ĭ*.

7. Articlul masc. pl. *-li* la noi se pronunță numai ca un *ĭ*, pr. *domni, domni-ĭ*.

8. În graiul de toate zilele, pre mai multe locuri, articlul *-lu* și *-i* masc. și fem., urmînd după alt *-u* sau *-i*, nu se pronunță, ci numai vocalile dinainte se pronunță întregi, pr. *dom-nû, dom-nî, lu-nî* în loc de: *domnu-lu, domni-ĭ, lune-ĭ*.

§ 7. Articlii secundari

Articlii secundari sînt compuși din articlul primariu *-lu* etc. și dintr-altă silabă înaintea lui și sînt mai ales acești doi: *alu* și *celu*, carii se și declină întru toate ca cel primariu, după genuri, numeri și casuri, precum:

Alu

	Sing.	N. A.	masc. alu	fem. a'
10		G. D.	alui	alei (ai)/
	Plur.	N. A.	ali (ai)	ale
		G. D.	aloru	aloru

Celu

Sing.	N. A.	masc. celu	fem. cea
	G. D.	celui	celei (cei)
Plur.	N. A.	celi (cei)	cele
	G. D.	celoru	celoru

Notă. 1. Articlii secundari se desting după pusețiune și după us. După pusețiune pentru că se pun înaintea numelor, pr. *alu mieu, celu bunu.* După us, pentru că articlii secundari nu se pot împreuna cu orice nume și în orice tîmplare ca cel primariu pre care aceștia numai [î]l suplinesc.

2. *Alu* după usul de astăzi, se pune în trei casuri :

a) înaintea genetivului, cînd celălalt nume lipsește au urmează, pr. *alu* cui? *alu lui D-zeu, alu cerului împăratu*;

b) cu pronumele posesive *mieu, tău* etc., cînd sustantivul lipsește au urmează, pr. *alu mieu, ai noștri*; *alu vostru părinte*; după sustantive e mai rar;

c) cu unele adj. numerare, pr. *alu doile* etc.

3. *Celu* se împreună numai cu adiectivul și cu participiul :

a) cînd acestea se pun în loc de sustantiv, pr. *cei vii și cei morți* ;

b) cînd adiectivul sau participiul e împreunat cu sustantiv articulat, pr. *domnulu celu bunu* au și *celu bunu domnu*, în loc de : *domnu bunu* și *bunulu domnu* ; și mai mult e de prisos.

4. În loc de *alu* etc. pre multe locuri se zice numai *a* în toate genurile, numerii și casurile, ci e sminteală. Genetivii încă sînt mai rar usitați./

11

CAP II

PRONUMELE

§ 8. Pronumele personare reflesive

Pronumele e o parte a cuvîntarei care împlinește locul numelui ce nu se pune în cuvîntare.

Pronumele sînt de două specie: personare și relative.

Pronumele personare încă sînt de două specie : originare și derivative; și se împart în trei parți, după trei persoane.

Originare sînt : de persoana întîia : *eu* sau *io*, de a doua : *tu*, de a treia : *su*, însă numai afară de numinative. Iar derivative: *elu, însu* și alte mai multe, declinate după genuri în numeri și în casuri. De persoana a treia încă se țin și toate numele în toate casurile, afară de vocativ, care singur se ține de persoana a doua[8].

Pronumele personare originare se numesc și reflesive, adecă întoarse spre sine, cînd pronumele de aceeași persoană se repețesc în numinativ și în alt cas, pr. *io mă ducu, tu te rogi* etc.

Pronumele personare originare în casurile afară de numinativ au cîte două forme: una scurtă și alta lungă, după schema următoare :

Persoana

		I	II	III	
Sing.	N.	eu, io	tu	(su, să)	
	G. D.	mi, mî-e	ți, țî-e	și, sì-e	
	A.	mă, mi-ne	te, ti-ne	se, si-ne /	12
Plur.	N.	noi	voi	(și-se)	
	G. D.	nouă, ne	vouă, vă	—	
	A.	noi, ne	voi, vă	—	

Notă. 1. Persoana a treia reflesivă nu are numinativ, ci numai G. D. și acusativ, care sînt deodată și pentru numărul sing. și plur. Însă de la num. neusitat: *su* m., *să* f. se derivă pronumele personare: *însu, însă*, cu genuri și casuri.

2. Dativii sing. *mĭ, țĭ, șĭ* se numesc sufise, adecă sub-înfipte, cînd se adaug la cuvîntul dinainte și se împreună cu el într-unul, pr. *dă-mĭ, să-țĭ scriu* etc., ca și cînd ai zice: *dămi, săți*, numai cîte un cuvînt. Prefise sau înainte-fipte se numesc cînd se împreună cu cuvîntul următoriu, pr. *mĭ-ai dalu, țĭ-am spusu*; *mi-se pare*.

3. Aceste pronume: *mi, ți, și* sau ca prefise, sau ca sufise, cînd nu urmează după ele alt cuvînt împreunat într-unul, se pronunță cu *i* înjumătățit, pr. în *dă-mĭ*; asemenea și cînd se împreună cu următoriul cuvînt înainte de vocale, pr. *mĭ-aĭ datu*. Iar împreunîndu-se cu un pronume următoriu ce se începe cu cosunătoare se pronunță cu *i* întreg, pr. *mi-se pare, dă mi-le*.

4. Tot acestea, neîmpreunîndu-se nici cu cuvînt dinainte, nici cu următoriu, la noi se pronunță cu i jumătățit, însă luînd dinainte-și vocalea oscură ѫ ca un razim, pr. ѫцĭ сп8і8.

5. Dativii și acusativii lungi din sing. se formează din cei scurți, în D. adăugîndu-se *e*, iar în acusativ *ne*. În dativ cu *i* întreg și lung, pentru care și cosunătoarele *m, t, s* rămîn muiate; iar în acus. acum cu *i* întreg, ci scurt întors din *e*, / de unde cosunătoarele rămîn remuiate, ca în *me* [= *mă*], *te, se*. 13

6. Dativii plur. scurți *ne, ve* acum se pronunță ca *ni, vi*, cu *i* întreg, cînd se împreună cu alt pronume următoriu, pr. *ni-se pare, vi-le dau*.

7. Dativii scurți din sing. și pl. *mi, ți, și, ne, vă*, împreunîndu-se cu un nume aprope sau mai departe, sînt în loc de genetiv, pr. *din parte-mi, mi s-a dusu feciorulu* în loc de: *din partea mea, s-a dusu feciorulu mieu*.

8. Dativii scurți adauși la dativii cei lungi sau la acusativii asemeni au însemnare reflesivă, pr. *mie-mi, ție-ți, sie-și, pre sine-și*.

9. Acusativii lungi sing. și plur. după usul de acum iau înainte-și prepusețiunea *pre*, pr. *pre mine, pre noi*; așa și alte pronume personare și nume proprie, pr. *pre ei, pre Petru*.

10. De la pronumele reflesive se derivă adiectivele numite posesive: *mieu, tăi, său, nostru, vostru*, carele se declină după genuri în numeri și casuri.

§ 9. Însu

Pronume personare de a treia persoană mai sînt *însu* și *elu*, derivate din *su* și *lu*, cu adaugerea unei silabe întregi dinainte, spre a răzima pre *su* și *lu*[9], care, pronunțîndu-se cu *u* jumătățit, nu pot face de sine o silabă întreagă și, așa, au lipsă de razim.

Amîndouă, și *însu* și *elu*, se declină după genuri, în numeri și casuri.

Însu, care răspunde celui latin *ipse*, se zice cu articlu și fără articlu, ci fără articlu nu are decît o formă în fiecare gen și în fiecare număr, precum în
14 schemă : /

Sing.	N. A.	masc. însu, [ort.: *insu*],	însu-lu	fem. însă,	îns'a
	G. D.	—	însu-lui	—	înse-i
Plur.	N. A.	înși,	înși, înși-i	înse,	înse-le
	G. D.	—	înși-loru	—	înse-loru

Notă. 1. Silaba *in* se pronunță ca ꙟн cînd însemnează *ipse*; iar cînd însemnează persoană, individuu, se pronunță ca нн, pr. *doi inși*.

2. Din *însu*, adăugînd înainte litera *d*, se face *d'însu*, *d'însă* sau *densu*, *densă* [=*dînsu*, *dînsă*], iar cu articlu: *dînsulu*, *dîns'a*, și se declină întru toate ca *însu* sau *însulu*.

3. Cu pronumele *însu* fără articlu, întru îmbe genurile și numerii, se pot împreuna dativii personari reflesivi scurți, însă numai singulariu cu sing. și plurale cu plur., după cum urmează :

Sing.	1.	însu-mi m.	însă-mi f.	Pl. înși-ne m.	înse-ne f.
	2.	însu-ți	însă-ți	înși-vă	înse-vă
	3.	însu-și	însă-și	înși-și	înse-și

4. Formele acestea în num. se pot zice cu pronumele personare au și fără ele, pr. *însumi* sau *io însumi* etc., ci în celealalte casuri pronumele personare caută să se adaugă în formele mai lungi, pr. *mie însumi*, *pre tine însuți* etc.

§ 10. Elu

Elu e compus din articlu cu adaugerea lui *e* ca razim, de unde se și lapădă mai în toți G. D., după schemă :

Sing.	N. A.	e-lu masc.	e-a fem.
	G. D.	lui	ei
Plur.	N. A.	e-li, (ei)	e-le
15	G. D.	loru	loru/

Notă. 1. Din *lu* e format și relativul, personariu și obiectiv, însă cu diferență de declinarea lui *elu*, pentru că *elu* e pronume de sine stătătoriu, iar *lu*, ca relativ, stă numai ca afis sau împreunat cu alt cuvînt înainte au înapoi și se declină după schema următoare :

Sing.	G. D.	li, (i) masc.	i fem.	pl. le,	(li) m.	— f.
	A.	lu	o	li,	(i)	le

2. Afisul *lu* întru toate se îndereaptă după formele scurte din G. D. ale pronumelor personare *mĭ*, *țĭ* etc. De unde, în G. D. sing., care în usul de astăzi se pronunță și în masc., și în fem. ca *i*, acum se zice întreg, pr. *i-se pare*, acum jumătățit, pr. *ĭ-am spusu*, acum cu razim, pr. ꙟй даȣ.

3. Acus. *lu* cu razim ꙟл niceodată în pronunție nu piere, de unde se zice : *l'am văzutu*, care în articlu astăzi nu se ține strîns. *O* fem. e întors din *a*, de unde rău scriu unii *u*, pr. *u văzu* în loc de *o văzu*.

4. G. D. plur. *le* acum se pronunță *li*, cu *l* vîrtos, împreunîndu-se cu alt pronume început cu cosunante, pr. *li-se pare* în loc de *le se pare*.

5. *Li* în acus. se pronunță la noi muiat ca articlul : *ĭ* și ca G. D. sing. pr. *i-am văzutu*, iar cu razim ꙟй, pr. ꙟй въз.

6. Cu dativii din pronumele *elu* se poate împreuna dativul personariu reflesiv, pr. *lui-și, ei-și, loru-și.* Mar rar se împreună cu N. A., pr. *elu-și* etc.

7. *Însu* și *elu* în acusativi iau prepusețiunea *pre*, ca pronumele personare și alte pronume, pr. *pre însu, pre elu.* /

§ 11. **Pronumele relative**[10]: **ce etc.** 16

Pronumele relativ sau căutătoriu înapoi e de două specie: originariu și derivat.

Originariu e unul *ce*, neschimbat în toate genurile, numerii și casurile. De care se ține și G. D. sing. *cui.*

Din *ce*, adăugîndu-se silaba *ne*, ca în *mi-ne, ti-ne, si-ne*, se naște pronumele întrebătoriu personariu: *ce-ne* ? care se pronunță *cine.* Însă adeseori se pune și în loc de relativ personariu, mai ales cînd lipsește sustantivul, pr. *cine vrea*, adecă „omul care vrea".

Notă. 1. Pronumele *ce* încă e întrebătoriu, ci mai mult obiectiv, pr. *ce zici* ? Personariu se pune mai rar, pr. *ce omu a venitu* ?

2. Pronumele *cui* încă e întrebătoriu, ci numai personariu, pr. *cui ai dat* ?

§ 12. **Celu ce. Care**

Pronume relative derivate sînt: *celu ce* și *care.*

Celu ce e format din pronumele demustrativ *celu* și relativul *ce* și se declină ca cele demustrative.

Care răspunde celui latin *quale* și se declină au rămîne nedeclinat în N. și acusativ, cu articlu sau fără articlu. Iar în G. D. se declină fără articlu după gen, cu *a* adaus în capet au fără *a*, după schema următoare:

Sing.	N. A.	care-le m.	care-a f.
	G. D.	cărui-a	cărei-a
Plur.	N. A.	cari-i	cari-le
	G. D.	cărorn, -a	căroru, -a /

Notă. 1. *Celu ce* încă poate lua vocalea *a* după *celu* în toate genurile, numerii și casurile, ca demustrativul *celu*, pr. *cel'a ce, ceea ce* etc. 17

2. Pronumelui *care* corespunde pronumele *tare*, însă acum usitat numai în compuse, pr. *atare, cutare, acătare*, dintre care *cutare* se declină întru toate ca *care*; *atare* numai fără articlu, iar *acătare* rămîne nedeclinat.

§ 13. **Pronumele demustrative**

Pronume demustrative sînt care arată ca cu degetul mai de aproape persoana sau obiectul în locul cărora se pun.

Pronumele demustrative sînt de două specie: unele care se compun din articlul *lu*, altele din silaba *stu*, ale cărora urme în limba latină sînt *ille* și *iste.*

Amîndouă aceste specie iau înainte-și silabele *a* sau *ce* sau pre amîndouă, pr. *alu, celu, acelu*; *astu, cestu, acestu.*

Ele se declină după genuri, numeri și casuri, fără articlu, însă cu *a* sau fără *a* în capet, după schema următoare:

A-ce-lu

Sing.	N. A.	acelu, acel'a m.	acea, ace'a f.
	G. D.	acelui, aceluia	acelei, aceleia
Plur.	N. A.	aceli, acelia	acele, acelea
	G. D.	aceloru, -a	aceloru, -a

A-ce-stu

Sing.	N. A.	acestu, acest'a m.	această, aceast'a f.
	G. D.	acestui-a	acestei-a
Plur.	N. A.	acești-a	aceste-a
	G. D.	acestoru, -a	acestoru, -a /

18 **Notă. 1.** N. A. *acea* în f. cu *a* adaus ar fi să formeze *acea-ă*, ci se pronunță ca *acé-a*, cu *e* lat contras din diftongul *ea*.

2. G. D. *acelei-a* f. se pronunță mai mult *aceia* ca în pl. m. Asemenea și *acesteia* ca *acestia*.

3. Pronumele *acelu* și *acestu* împreunat cu relativul personariu reflesiv și după toate genurile, numerii și casurile face pronumele reflesive cu *a* în loc de *u*, pr. *acel'a-și, acest'a-și* etc.

4. Aceleași pronume împreunîndu-se cu adjectivul *alaltu* formează compusele : *celu alaltu* și *cestu alaltu*, în care pronumele se declină regulat, iar *alaltu* numai după gen și numeri, iar nu și după casuri.

5. În loc de *astu* și *alu* afară de articlu, mai mult se pronunță ъст și ъа în m., și așa în celealalte casuri.

6. După forma pronumelui *elu* se formează și pronumele *estu*, care se declină regulat, ca *cestu* și *acestu*.

§ 14. Alte relative

Ca pronume relative și întrebătoare sînt și adiectivele *cîtu* și *tîtu* sau *atîtu*, care se declină după genuri, numeri și casuri, cu *-a* în capet sau fără acesta, după schema următoare :

Cîtu

Sing.	N. A.	cîtu m.	cîtă f.
	G. D.	cîtui-a	cîtei-a
Plur.	N. A.	cîți	cîte
	G. D.	cîtoru, -a	cîtoru, -a/

19 *Atîtu*

Sing.	N. A.	atîtu-a	atîtă, atît'a
	G. D.	atîtui-a	atîtei-a
Plur.	N. A.	atîți-a	atîte-a
	G. D.	atîtoru, -a	atîtoru, -a

Notă. 1. De la *cîtu* se formează întrebătoriul numerariu : *alu cîtu-lu* sau, după cum se zice acum, *alu cîtu-lea*; și se declină ca adiectivele numerare de asemene specie.

2. Din *cîtu* și *atîtu* se compun și unele adverbie, pr. *in-cîtu*, *de-cîtu* etc.

§ 15. Alte pronume compuse

Din pronumele *cine, care* și *cîtu*, împreunate cu pronumele *ce* și *și* sau cu particelele: *fie, oare, ori, va, veri* etc., se formează un număr mare de adiective pronominali, care se declină ca pronumele din care sînt formate, precum :

Ce-va, ce-va-și ; *fie-ce* ; *oare-ce, oare-și-ce* ; *ori-ce, ori-și-ce* ; *veri-ce.*

Ci-ne-și, ci-ne-va; *fie-ci-ne, fie-și-ci-ne, fie-și-ce-ci-ne*; *oare-ci-ne, oare-și-ci-ne, oare-ci-ne-și, oa-re-ci-ne-va* ; *ori-ci-ne, ori-și-ci-ne* ; *veri-ci-ne.*

Care-și, care-va, care-și-va ; *fie-care, fie-și-care, fie-și-ce-care* ; *oare-care, oare-și-care* ; *ori-care, ori-și-care* ; *veri-care.*

Cîtu-și, cîtu-va, cîtu-și-va ; *fie-cîtu* ; *oare-cîtu, oare-și-cîtu* ; *ori-cîtu, ori-și-cîtu* ; *veri-cîtu.* /

Notă. 1. Întru asemeneà, tot acelea se pot împreuna și cu silaba *nes* 20
dinainte, pr. *nes-ce, nes-cine, nes-care, nes-cîtu*, declinîndu-se regulat.

2. Alte compusețiuni din aceleași sînt : *care-de-care, cîtu-de-cîtu, cîtu-șĭ-de-cîtu, ce-și-ce-va-și* etc. Smintită e forma : *fite-șĭ-care* în loc de *fie-șĭ-ce-care.*

C A P III

NUMELE SUSTANTIVE

§ 16. Numele proprie și apelative

Sustantiv se cheamă numele care de sine poate sta și spre înțelesul căruia nu e de lipsă alt nume.

Sustantivele, după însemnarea lor, sînt de două specie : proprie și apelative.

Proprie se cheamă sustantivele cu care se numesc persoane sau obiecte singuratece, individue vie au fără viață, pr. *Petru, Roma, Luna, Dunărea.*

Apelative se cheamă numele cu care se numesc ființe sau lucruri generice și specifice, pr. *omu, lemnu, vasu, minte, cuvîntu.*

Notă. 1. Numele proprie au numai sing., pentru că fiecare individuu numai unul este.

2. Numele apelative pot să aibă amîndoi numerii, pentru că genurile și speciele se cuvin nu numai unui individuu, ci mai multora, pr. *oameni, lemne.*

3. Însă unele apelative, ci puține, au numai cîte un număr, au numai sing., pr. *rouă, măduă*, au numai plur., pr. *bale* (ce cur din gură), *creieri* etc., și se numesc defective./

4. Unele încă și în numărul sing. însemnează mai multe persoane sau 21
obiecte de același gen au specie într-o adunare, pr. *poporu, turmă, oaste*, și se cheamă colective.

§ 17. Genul sustantivelor

Iar după formă, sustantivele sînt de trei genuri : masculine, feminine și neutre.

Genul sustantivelor se cunoaște după două semne : după sex și după terminațiune sau vocalea finale a numelui.

După sex se cunosc numele ființelor viețuitoare, care au două sexe destinte: **bărbătesc** și femeiesc, pr. *Pietru* m., *Maria* f.; *bărbatu* m., *muiere* f.; *bou, vacă*; *domnu, doamnă* etc.

După terminațiune se cunosc numele celoralalte, după cum se termină în *-ă, -e* sau *-u*, pr. *apă, ceapă, cină* f., *pomu, prunu, cîmpu* m., *degetu, vasu, ou* n., *jude, șerpe* m., *cruce, minte* f., *nume* n.

Notă. 1. Numele proprie și apelative ale ființelor destinte după sex se țin de genul sexului, oricare să-i fie terminațiunea, pr. *tată, popă* m., măcar că se termină în *-ă*, și în sing. iau articlul fem. *-a*, pr. *tat'a* (și *tată-lu*), *pop'a*; *noru, soru* f. (și *noră, soră*), măcar se termină în *u*.

2. Cele terminate în *-ă* toate sînt fem., afară de numele **bărbaților**, pr. *apă* etc.

3. Cele terminate în *-e* sînt de toate treie genurile: masc.; fem. și neutru, care mai bine se pot ști din us. /

22 **4.** Cele terminate în *-u* sînt de două genuri: masc. și neutru, afară de: *soru, noru, (mînu)*; asemenea, mai bine din us.

5. Terminate întru alte vocali se află mai puține, pr. în *-i*: *di* [= *zi*] fem., în *-o*: *ro* f.; care însă se zic și *dìuă* [= *ziuă*], *rouă*.

§ 18. Declinarea numelor proprie

Numele proprie, unele se declină cu articlu, pr. *Cluju-lu, Sibiu-lu*, altele fără articlu, pr. *Petru, Maria*.

Numele proprie cu articlu se declină regulat ca numele apelative; iar cele fără articlu, în G. D. iau în m. înainte-și *lû* sau *lui*, în fem. *la* sau *ei*, iar în A. numai prepusețiunea *pre*, ca în schemă:

N.		Petru masc.		María fem.
G. D.	lû (lui)	Petru	la (ei)	Maria
A.	pre	Petru	pre	Maria
V.		Petre		Maria

Notă. 1. Numele proprie fem. nu iau decît articlul *-a*, pr. *Mari'a*, iar cele masc. *-lu* sau *-a*, după cum e vocalea finale, pr. *Onu-lu, Luc'a*.

2. În G. D. *lu* și *ei* sau *ii* se zice numai pre puține locuri. Mai **bine** e a se zice: *lui* m. și *ei* f., iar *lui* în loc de *la* sau *ei* în f., pr. *lui Maria*, e sminteală grea.

3. Cuvîntul *Dumnezeu*, cînd se pune în loc de nume propriu, încă se declină fără articlu, ca celealalte nume proprie nearticulate, pr. G. D. *lui D-zeu*, A. *pre D-zeu*.

4. Unele nume proprie masc., cite adecă nu însemnează persoane, [î]și
23 pierd articlul după prepusețiuni, / pr. *în Blaju*, chiar și cînd prepusețiunea e lăsată afară, pr. *Blaju*, pre titlul cartei, adecă „în Blaj".

§ 19. Declinarea numelor apelative

Numele apelative se declină în două modruri: cu articlu au fără articlu, pr. *domnu-lu, domnu*.

Declinațiunea numelor apelative se face după terminațiune[11], adecă după vocalea de pre urmă a numelor, și după gen.

Declinațiunea după terminațiune e de trei specie, după trei vocali mai de frunte: -*a* oscur, -*u* și -*e*, pr.: *doamnĂ*, *domnU*, *pînE*.

Declinațiunea după gen se cuprinde în cele trei declinațiuni după terminațiune.

Notă. 1. Terminațiunile numelor sînt cea mai mare parte întregi, însă altele mai puține sînt scurtate, pr. *zi* [ort. *di*], din *dii*, lat. *dies*; *nè* din *née*, lat. *nive*; *ró-ă* din *rore* au *rovă*, lat. *ros*; *mădú-ă* din *medúlă*, lat. *medulla*; *stè* sau *stea* din *stealӑ*, lat. *stella*.

2. Terminațiunile scurtate se cuprind sub cele întregi.

§ 20. Declinațiunea I: în -*ă*

De declinațiunea întîia se țin numele terminate în -*ă* oscur, pr. *doamnĂ*, *fațĂ*, *masĂ*.

Formele terminațiunei casurilor în această declinațiune fără articlu sînt două: -*a* oscur pentru N. A. V. sing., pr. *doamn-ă*, și -*e* chiar în G. D. sing. și în toate casurile plur., pr. *doamn-e*.

Declinațiunea articulată se face adăugînd articlii fem. la formele terminative în toți numerii și toate casurile, după schemă: 24

Sing.	N. A.	doamnă f.	art.	doamnă-a, doamn'a
	G. D.	doamne		doamne-ei, doamnei
	V.	doamn-ă		doamnă-o, doamn'o
Plur.	N. A.	doamne		doamne-le
	G. D. V.	doamne		doamne-loru

Notă. 1. De declinațiunea I se țin și numele care din cause eufonice au pățit ceva schimbare în terminațiunea numinativului sing., pr. *filia*, *vinia* etc., care se pronunță ca *fie*, *vie* etc., cu -*e* schimbat din -*ă*[12].

2. Așa și numele care în nom. sing. și-au pierdut pre *l* din silaba de pre urmă, pr. *stea* în loc de *stea-l-ă*, lat. *stella*, *șea* în loc de *șea-l-ă*, lat. *sella* etc., care, în casurile terminate cu -*e*, iarăși capătă pre *l* înapoi, pr. G. D. sing. etc., *ste-l-e*, *șe-l-e* etc.

3. Numele întregi în declinațiunea articulată lapădă pre -*a* oscur dinaintea articlului -*a* chiar, și locul se înseamnă cu apostrof, pr. *doamn'a* în loc de *doamnă-a*, *fili'a* în loc de *filiă-a*.

4. Numele scurtate din silaba *lă*, inainte de articlul -*a*, iau semivocalea *u*, pronunțată de jumătate, pr. *stea-u-ă*, *șea-u-ă*, iar -*ă* din terminațiune se plinește prin articlu.

5. În G. D. sing. doi *e* se contrag în un *e*, pr. *doamnei* în loc de *doamneei*, *fiei*, *stelei*, *șelei*. Contragerea în *i* întreg e prea vulgară.

6. În voc. sing. încă se lapădă -*a* oscur dinainte de *o*, care sau e articlul *a* întors în *o*, sau părticeauă esclamativă adausă în capet în loc de *o* ! *doamnă*. 25

7. Prea multe nume în casurile terminațiunei -*e* se pronunță acum cu *i* jumătățit schimbat din -*e* spre scurtare, pr. *scriptură*, -*ri*, *lună*, -*ni* etc.

8. Ci numele adiective și sustantivele asemenea lor, care adecă au două terminațiuni, în -*ă* și -*u*, țin regulat pre *e* mai toate, pr. *doamnă*, *soacră*, *fată*, *bună* etc., *doamne*, *soacre*, *fete*, *bune*.

9. *Fată* în casurile cu -*e* se pronunță cu *e* lat în *fa*, ca: *fete*. *Spată* face și *spate* și *spete*.

10. Numele masc. *tată*, *popă*, în N. A. sing., iau articlul -*a* ca cele fem., pr. *tat'a*, *pop'a*. Ci *tată* se zice și *tată-lu*.

11. *Tată* şi *popă* nearticulat în sing. rămîn nedeclinate, pr. *acestui tată*, *acelui popă*. Plur. *popi*, bine, *tați*, rău.

12. *Tată*, afară de *tatei* și *tatălui*, mai are și alte forme pentru casurile în *-e*; așa, în G. D. sing., *tătîne*, cînd se împreună cu adiectivele posesive: *mieu*, *tău* etc., fără articlu, pr. *tătîne-mieu*; în plur. *tătîní*, totdeuna.

13. Numele proprie terminate în *-ca* cu articlu au G. D. sing. în *-căi*, pr. *Luc'a*, *Veronic'a*, *Lucăi*, *Veronicăi*.

Esemple: *ață*, *álbie*, *apă*, *árie*, *arină*; *barbă*, *beșică*, *bătrînețe*, *blîndețe*, *brumă*; *capră*, *casă*, *cină*, *ceapă*, *coadă*, *coamă*, *coapsă*, *coardă*, *coastă*, *cupă*, *cursă*; *iéderă*, *iapă*, *iarbă*; *frunză*, *furcă*; *geană*, *gură*; *iarnă*; *laudă*, *limbă*, *lumină*, *luptă*; *masă*, *mură*, *muscă*, *mustață*; *nalbă*, *nucă*; *oală*, *oară*; *palmă*, *pană*, *plăcintă*, *putință*, *pulpă*; *rază*, *rimă*, *roată*; *săgeată*, *seamă*, *scroafă*, *sămînță*, *spată*, *sprînceană*, *spumă*; *tîmplă*, *tindă*, *tineréțe*, *toartă*, *turmă*; *umbră*, *undă*, *urmă*; *văduă*, *vînă*, *vie*, *vită*. /

26 **§ 21. Numele fem. scurtate**

Numele fem., terminate în *-ea* scurtat din *-eală*, se declină regulat cu *l* în casurile cu *-e*, după schema următoare:

Sing.	N. A.	ste-a, (steală)	art.	stea-u-a
	G. D.	stele		stele-i
Plur.	N. A.	stele		stele-le
	G. D.	stele		stele-loru

Notă. 1. Silaba finale din N. A. sing. nearticulat *-ea* se pronunță ca diftong sau ca *e* lat și totdeuna cu ton.

2. În declinațiunea articulată a aceluiași cas, terminațiunea *-ea*, după pronunție rămîne neschimbată, iar *u* se adauge înainte de articlul *-a* spre împiedecarea ca nu doi *a* să se împreune întru unul.

3. După forma aceasta se declină și adiectivele posesive fem. *mea*, *ta*, *sa*, adiectivele *grea*, *rea*, de la *greu*, *rău*, și sustantivul *zi*, pr. *mele*, *tale*, *sale*; *grele*, *rele*; *zile*, și cu articlu: *grele-le*, *rele-le*, *zile-le*.

4. După această formă se declină și formele feminine:

a) din toate sustantivele și adiectivele ce sînt după forma deminutivă în *-elu* și *-ea* cu terminațiune masc. și fem., pr. *purcelu* m., *purcea* f., *mișelu*, *mișea*;

b) din sustantivele deminutive terminate în *-ea*, pr. *părticea* în loc de *părticeală* etc.;

c) din pronumele formate din *-lu* și *-a*, ca *celu*, *cea* etc., precum mai sus.

5. Alte nume scurtate, cu ton în silaba din urmă, se declină reținînd
27 pre *u* înaintea articlului / în toate casurile, pr. *rouă* în loc de *ro*, art. *rou'a*, gen. *rouei* sau *rouăi*; *nè* în loc de *neauă*, art. *neau'a*.

6. Ca *rouă* se declină și *aúă*, G. D. *aúăi* sau *aúei*; *mădúă*, *mădúăi* au *mădúei*, și adiectivul *nouă*, *nouăi*, pl. *nouă*.

Esemple. *Sustantive*: *cărticea*, *cățea*, *curea*; *mărgea*, *măsea*, *miea*; *nuia*; *ulcea*; *părticea*, *păsărèa*, *purcea*, *porumbea*; *rîndunea*; *semtiea* (zi *sîmcea*), *sufrîncea*, *surcea*; *turturea*; *vîlcea*, *vergea*, *viorea*. *Adiective*: *mișea*, *puținea*, *subțirea* etc.[18].

§ 22. **Declinațiunea a II-a: în** *-u*

De declinațiunea a doua se țin toate numele terminate în *-u* întreg sau jumătățit[14], pr. *omu, aspru.*

Numele de această declinațiune sînt mai toate de genul masc. sau neutru și prea puține de genul feminin.

Deci declinațiunea a doua se împarte în două părți regulare : a masculinelor și a neutrelor ; iar a femininelor e numai în escepțiuni.

Notă. 1. Femininele terminate în *-u* sînt numai : *noru, soru* și la cei vechi *mînu,* care însă toate acum se zic mai mult sau de tot cu *-ă,* pr. *noră, soră, mînă.*

2. *Noru* și *soru,* lat. *nurus, soror,* fără articlu în N. A. sing. mai mult se zic : *noră, soră,* ci cu *o* curat, ca în *noru, soru,* afară de cînd se împreună cu posesivele *mea, ta* etc., pr. *noru-mea, soru-ta.* În celealalte casuri : *nurori, surori.*

3. Aceleași cu articlu se declină luînd articlul fem. *-a* în toate casurile, pr. *nor'a, sor'a*; *nuroriei, suroriei* etc. /

4. *Mînă* se declină acum după declinațiunea I, pr. *mîn'a, mîne* sau *mîni,* 28
mînei, mînele sau *mînile.* Cei vechi în pl. *mînu-le, mînuri* etc.

§ 23. **A masculinelor**

Declinațiunea masculinelor în *-u* are trei forme terminative : *-u* pentru cele de întîi patru casuri, N.G.D.A. sing., *-e* pentru voc. sing. și *-i* pentru toate casurile plurali, după schemă :

Sing.	N. A.	domnu	art.	domnu-lu
	G. D.	domnu		domnu-lui
	V.	doamne		domnu-le
Plur.	N. A.	domni		domni-i
	G. D. V.	domni		domni-loru

Notă. 1. Vocativul sing. articulat se formează de la N., iar nu de la voc. nearticulat.

2. Numele terminate în *-iu,* cu îmbe vocalile jumătățite, în casurile pl. nu mută pre *-u* în *-i,* ci-l lapădă numai, pr. *fiiu, soțiu, ochiu, păstoriu,* pl. *fii, soți, ochi, păstori,* cu *i* jumătățit.

3. Ci cele terminate în *-iu,* cu *i* întreg și lung, se declină regulat, mutînd pre *u* în *i,* pr. *viu, tîrziu,* pl. *viĭ, tîrziĭ.*

4. Numele terminate în *-lu* la noi se pronunță acum cu *l* muiat în *i,* pr. *calu, mișelu,* pl. *cali, mișeli,* ca *cai, mișei.*

5. Numele terminate în *-du, -su, -tu,* ca și cele în *-cu, -gu,* în pl. urmînd *i,* schimbă sunetul cosunătoarelor aspre în șuierătoarele răspunzătoare, pr. *surdu,* pl. *surdi,* ca *surdsi* etc.

6. *Omu* în pl. face *oameni,* după forma latină *homo, homines. Măru,* pl. *meri.* /

Esemple : *alunu, anu, armắsariu, ariciu, arinu, asinu* ; *bărbatu, boắriu,* 29
bou ; *cariu, cárpinu, cașu, cățelu, cerbu, cercelu, ceru,* lat. *cerrus, cereșu, corbu, crapu* ; *iedu* ; *fagu, fáguru, fauru, fecioru, ficatu, frásinu, furu ; gutuiu ; împăratu ; juncu ; leu, lupu ; mănuchiu, márturu, máscuru, miezu, mielu, mușchiu : napu, nuoru ; páltinu, pasu, păcurariu, păru, pinu, plopu, pomu, porcu, purcelu, pumnu ; rugu ; sacu, socru, socu ; tauru, trunchiu ; ursu ; vắduvu, vițelu.*

§ 24. A neutrelor

Numele neutre terminate în *-u*, în sing. se declină ca masculinele, în pl. ca femininele.

În sing. au numai o terminațiune în *-u*, iar în pl. sau *-a* oscur, sau *-e*, sau *-i*.

Notă. 1. Numele neutre însemnează numai obiecte, iar nu persoane, de unde nu au vocativ, care e numai cas personariu.

2. Neutrele au vocativ în *-e*, ca masculinele, numai cînd se socotesc ca nume de persoane, pr. *cuvîntu*, V. *cuvinte* și *cuvîntule de Is. Chr.*, sau cînd se personifică, pr. *vîntu*, *vinte* etc.

§ 25. Neutrele în *-u* cu pl. în *-ă*

Neutrele terminate în *-u*, care au pl. în *-a* oscur, sînt de trei specie :

a) cele terminate în *-ru* și *-su*, cu cosunătoare uscate, pr. *fieru*, *vasu*, așa și *cu* ;

b) cele terminate în *-liu*, *-niu*, cu cosunătoare muiate, și în *-riu*, pr. *maliu*, *calcaniu*, *ajutoriu* [= *maiu*, *călcîiu*, *ajutoriu*] ;

30 *c*) cele terminate în *-ciu*, *-diu*, *-siu*, *-țiu*, / cu cosunătoare șuierătoare, pr. *braciu*, *ordiu*, *stupusiu*, *negoțiu* [= *brațu*, *orzu*, *stupușu*, *negoțu*].

Schema

Sing.	N. A.	osu,	cuiu [ortografiat: *cuniu*]	ițu-lu [ort.: *lîciu-lu*]
	G. D.	osu,	cuiu	ițu-lui
Plur.	N. A.	oasă,	cuiă [ort.: *cunia*]	iță-le [ort.: *lîcia-le*]
	G. D.	oasă,	cuiă	iță-lor

Notă. 1. Cele terminate în pl. în *-lia*, *-nia*, *-ria* se pronunță cu *e* în loc de *ă*, pentru *i* dinainte, pr. *malia*, *calcânia*, *ajutória* [= *maiă*, *călcîiă*, *ajutoariă*] ca *malie*, *calcanie*, *ajutórie* [= *maie*, *călcîie*, *ajutoare*].

2. În *-lia* și *-nia* cosunătoarele *l* și *n* se moaie după pronunție cu totul în *i* jumătățit, ca și în sing., pr. *palia*, *cunia*, ca *paĭe*, *cuĭe*.

3. În *-ria*, cosunătoarea rămîne nemuiată, ci *i* se soarbe în *e* strămutat din *ă*, pr. *ajutória* ca *ajutoare*.

4. În cele șuierătoare așișderea se soarbe *i* în cosunătoarea șuierătoare întru amîndoi numerii, pr. *bracia*, *lîcia* ca *brață*, *iță* ; iar pronunția cu *e* e vicioasă.

Esemple : *a*) *caru*, *poporu*, *amaru* ; *vasu*, *visu*, *fusu*. Rău e *visuri*.

b) *paiu*, *genuchiu* ; *buboiu*, *călcîiu*, *căpătîiu* ; *altariu*, *amnariu*, *brățariu*, *celariu*, *cuiariu*, *degetariu*, *mădulariu*, *pieptariu*, *tăiariu*, *umbrariu*. *vărzariu* ; *vestiariu* ; *cuptoriu* etc. ;

c) *lațu*, *județu* ; *albușu*, *căușu*, *împărătușu* etc.

§ 26. Neutrele în *-u* cu pl. în *-e*

Neutrele terminate în *-u* fac numărul pl. în *-e* mai ales în terminațiunile următoare : /

a) în *-ecu, -eru, -etu,* cu *e* scurt, pr. *cîntecu, fulgeru, îmbletu* ; 31
b) în *-entu* [=*înt*], *-nu* şi *-oru,* pr. *cuventu, semnu, picioru.*
Altele se învaţă numai din us şi se declină după schema :

Sing.	N. A.	cugetu	cuvîntu	acu-lu
	G. D.	cugetu	cuvîntu	acu-lui
Plur.	N. A.	cugete	cuvinte	ace-le
	G. D.	cugete	cuvinte	ace-loru

Notă. 1. De această declinaţiune se ţine şi *capu,* pl. *cápete,* după forma latină *caput, capita.*

2. Numele *grînu, frînu* în sing. se zic mai mult fără *n,* ca *grîu, frîu,* ci în plur. mai mult cu *n,* ca *grîne, frîne. Sînu* are pl. *sînuri.*

3. Multe nume în *-mîntu* se aud declinate în pl. cu *-înturi,* pr. *mormîntu, mormînturi* ; *jurămîntu, -ri,* ci rău. Însă *vîntu* şi *pămîntu* numai în *-ri.*

4. Mai rea este schimbarea formei plurali în locul celei singulare în unele nume terminate în *-întu,* pr. *îmbrăcăminte, încălţăminte, rugăminte* în loc de *îmbrăcămîntu, încălţămîntu, rugămîntu.*

5. *Uşoru,* lat. *ostiolum,* e masc. şi se declină cu *i,* pr. *uşori. Picioru* face *picioare,* de aci rău se zice *picére. Măru,* pl. *mere.*

6. Unele se declină în două forme, pr. *locu,* pl. *locuri,* ci *mij-locu, mijloace* ; *cotu,* pl. *coţi* şi *coate,* amîndouă cu *o* curat.

Esemple : a) *întunerecu* ; *fluieru, şuieru* ; *cápetu, créştetu, degetu, sufletu, sunetu, tunetu* ;

b) *acoperămîntu, veşmîntu* ; *îndemnu, lemnu, scaunu, cornu, suspinu, fuioru* etc. /

c) altele : *arcu, buricu, spicu* ; *cuţitu, răsăritu*; *minunatu, satu, vărsatu* ; 32
căpestru etc.

§ 27. Neutrele în *-u* cu pl. în *-re* au *-ri*

Alte nume neutre terminate în *-u* formează numărul pl. adăugînd după *-u* silaba *-re,* sau după usul de acum *-ri*[15], şi se declină după schema :

Sing.	N. A.	pieptu	art.	pieptu-lu
	G. D.	pieptu		pieptu-lui
Plur.	N. A.	pieptu-re		piepturi-le
	G. D.	pieptu-ri		piepturi-loru

Notă. 1. *-re* se pronunţă acum *-ri,* cu *i* jumătăţit întors din *e,* pr. *piepturi* în loc de *piepture.*

2. *Ceru,* lat. *coelum,* are pl. *cerure* ; ci în us mai mult *ceriu* şi *ceriuri.*

Esemple : *cercu, lacu, locu, focu, jocu* ; *fundu, vadu* ; *frigu, jugu* ; *ramu, fumu* ; *fînu, inu, vinu, somnu* ; *timpu* ; *lucru* ; *dosu* ; *stratu, ţestu, viptu, fruptu, scutu, gîtu* etc.

§ 28. Declinaţiunea a III-a : în *-e*

De declinaţiunea a **treia** se ţin numele întregi terminate în *-e,* cari şi sînt de trei genuri.

Declinaţiunea a III-a se face după genuri, de unde se împarte în trei părţi.

Academia Română Biblioteca Bucureşti Institutul de Lingvistică

Notă. Cele mai multe nume de această declinațiune sînt feminine, mai puține masculine, iar neutre prea puține ; și mai vîrtos numai din us se pot învăța.

§ 29. **Numele fem. în** *-e*

Numele feminine de a treia declinațiune au două forme terminative :
33 *-e* și *-i*, din care *-e* este / pentru N. A. sing., iar *-i* pentru celealalte casuri sing.
și pl., și se declină după schema :

Sing.	N. A.	pîne	art.	pîne-a
	G. D.	pîni		pîne-i, pîni-ĭ
Plur.	N. A.	pîni		pîni-le
	G. D.	pîni		pîni-loru

Notă. 1. Sustantivele ce au în silaba dinainte de capet vocalea *a* chiară o mută după usul de acum în *a* oscur în casurile cu *-i*, pr. *carte, cărți* ; *bunătate, bunătăți* ; *mare, mări* ; *vale, văi.*

2. G. D. art. sing. se formează în două moduri : au de la N., pr. *pîne: pîne-ei* sau *pînei*, au de la G. D., pr. *pîni*: *pîni-ei* sau *pînii.*

3. În G. D. sing. art. format de la N. nu se schimbă *a* în *ă*, pr. *parte*, gen. *párte-ei* sau *pártei.*

4. Cosunătoarele *l, d, t*, în casurile cu *-i*, se schimbă într-alte corespunzătoare, ca în decl. a II-a, pr. *cale, vale*, pl. *càli, vàli*, ca *căi, văi* ; *ghiânde* (pronunță *ghinde*), pl. *ghiândi* ca *ghindsi* etc.

5. *Cheie* [ort. *chiae*], lat. *clave*, face în casurile cu *i* : *chiài*, după pronunția *chiei*. *Sele* nu are plurale.

Esemple : a) după terminațiune în *-are, -ere, -ire, -oare* : *stare, avere, fácere, știre* ; *nare, sare, fiere, miere, muiere, sécere ; duroáre, floare, putoare, sudoare ;* în *-me : grăsime, mărime, mulțime* ; în *-te : bunătate, dereptate ; vîrtute ;*

b) după us : *oaie, pásăre, vulpe ; salce, ghinde ; pace, cerbice, cruce ; lege ; cale, piele ; culme, lume ; carne, grindine, margine, pecingine, funingine ; viespe ; láture, pulbere ; tuse ; minte, frunte, punte ; luntre ; noapte, oaste ; carte, moarte, soarte* (ru *soartă*), *curte ; cute.* /

34

§ 30. **Numele masc. în** *-e*

Numele masc. de a treia declinațiune încă au două și aceleași forme terminative : *-e* și *-i*. însă *e* pentru tot numărul sing., iar *-i* numai pentru plurale ; și se declină după schema :

Sing.	N. A.	părinte	art.	părinte-le
	G. D.	părinte		părinte-lui
Plur.	N. A.	părinți		părinți-i
	G. D.	părinți		părinți-loru

Notă. 1. Articlul în N. și A. sing. se zice cu *e* ; *-le*, pentru terminațiunea numelui care este în *-e*.

2. *A* chiar nu se mută ca în fem. în *ă*, urmînd *i* în numărul pl., pr. *frate*, pl. *frați*, nu *frăți.*

3. *Frate*, ca și *tată*, are G. D. sing. *frățîne*, cînd se împreună cu *mieu, tău* etc. fără articlu, pr. *frățîne-so.*

4. *Jude* are pl. *judeci*, nu *judi*, iar *oaspe*, pl. *oaspeți*.

5. Schimbarea cosunătoarelor *l*, *d* etc. se face ca în fem., pr. *moale*, pl. *moli*, ca *moi*.

Esemple : a) după sex : *ariete, berbece, ginere, mire ;*

b) după us : *cîne, iépure, pește, púrece, șerpe, șoarece, vierme* ; *arbore, burete, pépene ; dinte, munte ; soare, lapte, părete, piéptene, tăciune, cărbune, ábure* (și *aburu*), *vulture* (și *vulturu*).

§ 31. Numele neutre în *-e*

Numele neutre de a treia declinațiune au numai o terminațiune în *-e* pentru îmbi numerii și pentru toate casurile, și se declină după schema : / 35

Sing.	N. A.	nume	art. nume-le
	G. D.	nume	nume-lui
Plur.	N. A.	nume	nume-le
	G. D.	nume	nume-loru

Notă. 1. Articlul din N. A. sing. e, ca și în numele masc., *-le*.

2. *Nume* în pl. la cei vechi se zice *númene* și *númere*.

3. *Sînge* are la pl. *sîngiuri*.

Esemple : *foale, pîntece, vintre*.

CAP IV

NUMELE ADIECTIVE

§ 32. Terminațiunile adiectivelor

Adiectiv se zice numele care de sine nu poate sta în cuvîntare, ci numai adaus lîngă sustantiv sau ca sustantiv.

Adiectivele încă au gen ca și sustantivele, după care se și îndereaptă.

Însă fiecare adiectiv are tute trele genurile : masculin, feminin și neutru.

De aci, unele adiective au trei terminațiuni, cîte genuri, altele numai două : pentru genul masc. și pentru cel fem., iar altele numai una pentru tute trele genurile.

Notă. 1. Tute trele terminațiunile se aflã numai în prea puține adiective și numai în pl., pr. *amaru* m., *amară* f., în pl. *amari* m., *amare* f., *amară* n. ; *nou, nouă*, pl. *noi* m., *noue* f., *nouă* n.[16].

2. Cele mai multe adiective au numai două terminațiuni : în *-u* m. și *-ă* f., pr. *bunu, bună* ; *dereptu, dereaptă*.

3. În adj. de două terminațiuni, în sing. *-ă* împlinește / și locul neutrului, 36
iar în pl . terminațiunea fem. e și pentru neutre.

4. O terminațiune au numai adiectivele terminate în *-e*, pr. *verde, dulce*

§ 33. Declinațiunea adiectivelor

Numele adiective, unele se declină regulat ca sustantivele, după terminațiunea și genul lor, în numeri și casuri.

Alte adiective au declinațiune destinsă de a sustantivelor, însă nu de tot.

Destintă declinaţiune au: *a*) adiectivele formate din pronumele personare : *mieu, tău* etc., care şi posesive se numesc ;

b) adiectivele numerare, pr. *unulu, doi* etc. şi cele derivate de aci ;

c) adiectivele care însemnează cîtăţime nedeterminată, pr. *multu, totu* etc.

Notă. 1. Unele adiective declinate regulat, după usul de acum au în fem. G. D. sing. şi pl. *-i* în loc de *-e* :

a) cele terminate în *-escu*, pr. *domnescu, -ă, cerescu, -ă* ; f. *domneşti, cereşti* în loc de *domneşte, cereşte* ;

b) cele terminate în *-iu*, pr. *viu, -ă*, pl. *vii* ;

c) altele, pr. *micu, -ă, întregu, -ă* : *mici, întregi*.

2. Altele se declină ca *mieu, tău* etc., pr. *greu, -a, rău, -a* : *grele, rele*.

3. *Sîntu, sîntă, sînţi, sînte*, după usul de acum, se pronunţă mai mult cu *f* după *s*, ca *sfîntu*, iar *an* urmînd *e* au *i* ca *in* curat, pr. *sînţi* ca *sfinţi*. Ci *Sîn' Pietru, Sîntă María* etc. fără *f*.

Esemple : a) în *-u* : *albu, aspru ; caldu, crudu ; desu, grasu, grosu ; mea-*
37 *seru, mutu; negru,*/*orbu, plinu, raru, surdu, tînăru, tristu ; frágedu, rîncedu,*
úmedu ; frumosu, vîrtosu ; curatu, spurcatu ; dereptu, deşertu, înţeleptu ; căruntu,
mănuntu etc.

b) în *-e* : *asemene, fierbinte, june, mare, moale, rece, subţire, túrbure ; límpede, răpede*.

§ 34. Adiectivele posesive

Adiectivele posesive : *mieu, tău, său*, formate din pronumele personare, se declină în fem. ca sustantivele scurtate feminine, după schema :

S.	N. A.	mieu m.	mea f.	tău m.	ta f.	său m.	sa f.
	G. D.	mieu	mele	tău	tale	său	sale
Pl.	N. etc.	miei	mele	tăi	tale	săi	sale

Notă. 1. Adiectivele acestea, împreună cu celealalte asemenei, pr. *nostru, vostru*, iau articlul *alu* dinainte, pr. *alu mieu, a' noastră* etc.

2. *Mieu, tău, său* în sing. m., împreunîndu-se cu sustantivul dinainte nearticulat, se pronunţă şi *miò, tò, sò*, pr. *socru-mio, văru-to, domnu-so*.

3. *Nostru, vostru*, în fem. *noastră, voastră*, se declină regulat ca sustantivele.

§ 35. Adiectivele numerare [17]

Adiectivele numerare sînt de două specie : originare sau cardinali şi derivate sau ordinali.

Originare sînt care arată un număr defipt, şi sînt simple şi compuse.

Originare simple sînt : *unu, -ă, doi, -ă, trei, patru, cinci, şeasă, şeapte, optu, nouă, zece, o sută, o mie.* /

38 Compuse sînt : de la *unu-spră-zece* sau *unu-spre-zece* pînă la *nouă-spră-zece; două-zeci, trei-zeci* pînă la *nouă-zeci* ; *două-zeci şi unulu* etc.

Derivate sînt care arată ordinea, pr. *întîiu, alu doile* etc.

Notă. 1. Numele numerare parte sînt adiective, parte sustantive. Adiective sînt dintre originare *unu* pînă la *nouă*.

2. *Zece* în sing. e adiectiv, iar în pl. sustantiv, de unde se zice : *zece oameni*, ci *două-zeci de oameni*.

3. *Sută* și *mie* sînt numai sustantive fem. și în sing., și în pl., de unde în sing. nu se pot zice fără *unā* [=*o*], pr. *unā sută, unā mie*, ci numai în pl. *sute, mii*, însă totdeuna cu prep. *de* după ele, cînd urmează alt sustantiv, pr. *unā sută de oameni, două mie de bărbați.*

4. Derivatele toate sînt adiective.

§ 36. **Declinarea originarelor :** *unu*

Originarele numerare unele se declină, altele nu.

Unu se declină cu articlu și fără articlu, cu două genuri în numeri și casuri, cu *-a* în capet sau fără *-a*, precum urmează :

Sing.	N. A.	unu m.	unā f.	unu-lu	un'a
	G. D.	unui-a	unei-a	unu-lui	une-ei
Plur.	N. A.	uni	une	uni-i	une-le
	G. D.	unoru, -a	—	uni-loru	une-loru

Notă. 1. În loc de *unā* nearticulat mai mult se zice *o*, pr. *o peană* în loc de *unā peană.* /

2. *Unu* fără articlu în sing. se pune numai înainte de sustantiv, pr. *unu omu* ; însă în pl. mai mult cu articlu, pr. *unii oameni* ; mai rar fără articlu, pr. *une ori.* 39

3. *Unulu* cu articlu se pune fără sustantiv, pr. *nici unulu*; cu articlu înainte de sustantiv însemnează mai mult, pr. *unulu D-zeu.*

§ 37. *Doi* **și compusele**

Doi e adiectiv plurale de trei genuri, care acum nu are forme decît pentru N. A., iar în G. D. se declină cu prep. *a*, precum :

N. A.	doi m.	doue f.	două n.
G. D.	a doi	a doue	a două

Notă. 1. Din *doi* se compune *amîndoi*, cu trei terminațiuni, însă cu G. D. destint reduplecat în silaba de mijloc, cu *a* au fără *a*, precum G. D. *amîndororu, amîndoror'a.*

2. *Doi* și *amîndoi* niceodată nu iau articlu. Ci sustantivul după *amîndoi* e articulat, pr. *amîndoi frații*, iar după *doi* nearticulat, pr. *doi frați.*

3. În loc de *amîndoi* se zice și *îmbi* m., *îmbe* f., cu articlu au fără articlu, pr. *îmbe parți* au *îmbe parțile* au *îmbele parți* ; ci fără articlu în G. D. nu are formă destintă.

§ 38. *Trei — zece* **etc.**

Trei încă e adiectiv plurale cu două forme generice, pr. *trei* m., *trele* f., după norma *miei, miele* ; ci *trele* numai în compuse.

Patru, cinci, șeasă, șeapte, optu, nouă sînt nedeclinăcioase, fără genuri și casuri. /

Zece în sing., în pl. se zice *zeci.* 40

Sută și *mie* sustantive f. sing. se declină ca alte nume terminate în *-ă*, pr. *sute, mie*, acum mai mult *mii.*

Notă. 1. Din *totu* și *trei* se compune : *toți trei* m. și *toate trele* f., ce se pronunță și *tustrei, tustrele* sau *tute trele* în N. A., iar în G. D. cu prep *a*, pr. *a toți trei.*

2. Așa și *cîte-trei* și *cîte-trele* în aceeași însemnare.

3. *Zece* și în sing. se poate zice ca sustantiv de genul fem., ca *sută,* pr. *ună zece* sau *o zece.*

§ 39. Compusele numerare

Compunerea numerarelor se face :

a) de la *zece* pînă la *două-zeci*, din *unul* pînă la *nouă,* cu *zece* în sing., întrepunînd prep. *spră* au *spre*, pr. *unu-spră-zece* etc.;

b) între zeci din numărul zecilor și al unitaților, întrepunînd cojunțiunea *și,* pr. *două-zeci și unulu* etc.

Notă. 1. Împreunarea unimilor cu zeci, sute și mie se face fără prep. au cojunțiune, pr. *două-zeci.*

2. Adiectivele numerare se împreună cu sustantivele lor după gen, număr, și cas, ca alte adiective, pr. *doi oameni, amîndouă mînule.*

3 Sustantivele numerare se împreună cu sustantivele lor prin prep. *de*, pr. *trei-zeci de zile, ună sută de mie.*

41 **4.** Alte compuse se fac cu *cîte, cu, și* etc., pr. / *unulu cîte unulu, cîte doi, trei cu trei, unulu și unulu* etc., după genuri, numeri și casuri.

§ 40. Numerarele derivate

Adiectivele ordinali în limba rom. mai toate sînt derivate, însă nu toate de la numerii originari.

Pentru numărul de început, în loc de a se deriva de la *unu,* se formează de la prepusețiunea *ante* : *antâniu, antânia* [pronunțat : *întîiu, întîia*], care se declină ca adiectivele regulare.

De la ceialalți numeri se derivă regulat, însă cu doi articli : unul dinainte, *alu*, și altul dinapoi, *-lu* sau *-le,* cu celealalte terminațiuni, precum :

alu-doi-le masc.	a' dou'a fem.
alu-trei-le	a' trei-a
alu-patru-lu	a' patr'a
alu-cinci-le	a' cinci-a
alu-șeasă-le	a' șeas'a
alu-șeapte-le	a' șeapte-a
alu-optu-lu	a' opt'a
alu-nouă-le	a' nou'a
alu-zece-le	a' zece-a
alu-sută-le	a' sut'a
alu-mie-le	a' mie'a

Notă. 1. În loc de *întîiu,* bătrînii ziceau și *primu, primă*; de unde și acum *primariu, -ă.*

2. Articlii duplecați ai acestor numeri niceodată nu se lasă afară.

3. În loc de *-le* și *-lu,* acum mai mult se zice *-lea,* pr. *alu doi-lea, alu patru-lea.* /

42 **4.** Zic unii încă și în fem. *-lea* în loc de *-a,* ci e sminteală grea, pr. *a' doi-lea muiere* în loc de *a' dou'a muiere.*

5. Afară de sing. rar se aud aceşti numeri.

6. *Intîiu* ia numai articlul dinapoi *-lu* sau *-lea*, iar nu şi *alu*, ci în locul acestuia pre *celu*, pr. *intîiu-lu omu* sau *omulu celu intîiu.*

7. Cînd înainte de *intîiu* se pune prepuseţiunea *de*, mai mult rămîne nedeclinat, pr. *muierea cea de intîiu.*

8. Cînd sustantivul se pune înainte, caută să aibă articlu, pr. *omulu alu doilea*; iar cînd urmează, acum articlul nu se pune, pr. *alu doile omu*; însă bătrînii puneau şi atunci, pr. *a treia oar'a*, acum *a treia oară.*

§ 41. Alte adiective cantitative : *altu*

Ca *unu* se declină şi *altu*, cu articlu au fără articlu, după genuri, numeri şi casuri, pr. :

Sing.	N. A.	altu-lu m.	altă, alt'a f.
	G. D.	altui-a	altei-a
Plur.	N. A.	alţ-ĭ	alte-le
	G. D.	altoru,-a	altoru,-a

Notă. 1. Ca *altu* se declină şi *alaltu*, *-ă*, însă fără articlul primariu; iar în gen. dat. din îmbii numeri, cu *à* [=*ă*] în a doua silabă *al*, pentru trecerea accentului de pre *al* în silaba următoare, pr. *alàltúĭ*, *alàltóru.*

2. Însă *alaltu* poate lua dinainte. articlul *celu*, ci atunci în gen. şi dat. amîndoror numerilor numai articlul se declină, pr. *celui alaltu*, *celoru alalte.*

3. *Alantu* în loc de *alaltu* e pronunţie rea. /

§ 42. Multu 43

Asemenea se declină şi *multu* după gen, numeri şi casuri, însă mai tot fără articlu şi fără gen. dat. sing., precum :

Sing.	N. A.	multu	masc.	multă	fem.
	G. D.	a multu		a multă	
Plur.	N. A.	mulţi		multe	
	G. D.	multoru, -a		multoru, -a	

Notă. 1. *Multu* cu articlu numai rar se aude, pr. *mult'a durere.*

2. În locul articlului *-lu* mai ades se pune *celu* şi se declină ca *celu-alaltu*, pr. *cei mulţi, celoru multe.*

3. În loc de G. D. sing. se pune prepuseţiunea *a* dinainte, pr. *a multu*; însă şi în plur., la cei bătrîni, pr. *a mulţi oameni.*

§ 43. Totu

Ca *multu* se declină şi *totu*, însă niceodată cu articlu; în G. D. cu *a*, iar în pl. cu *-or* duplecat, precum:

Sing.	N. A.	totu masc.	toată fem.
	G. D.	a totu	a toată
Plur.	N. A.	toţi	toate
	G. D.	toturoru, -a	toturoru, -a

Notă. 1. *Totu* ia articlul *-lu* numai în compusele : *cu totulu, cu toţii, cu toatele.*

2. *Totu* în pl. se compune cu numerii originari de la *trei* pînă la *zece*, pr. *toţi trei*, care în us se pronunţă cu *tus* şi neschimbat, pr. *tus-trele, tus-patru* etc. în loc de *toate* sau *tute-trele, toţi* sau *tuţi patru.* /

44 3. Duplecarea terminaţiunei pl. în *-or* se face ca în *amîndororu*, de unde rău zic şi scriu unii : *tutuloru* în loc de *totororu* au *tutororu.*

§ 44. **Nimene**

Adiectivul *nimene* se declină ca pronumele *care*, cu *a* dinapoi au fără *a* în toate casurile, şi numai în sing., precum :

N. A. nimene-a G. D. nimănui-a

Notă. 1. În N. A. se pronunţă în multe forme, pr. *nime, nimenelea*, încă şi *nimu, nimerea*, ci mai rar.

2. În G. D. asemenea varietate se aude, pr. *nimărúi-a* şi *nimulúi* etc.

§ 45. **Comparaţiunea**

Numele adiective pot să ia înainte-şi şi părticelele *mai, foarte, prea* etc. cu articlu au fără articlu, pr. *mai bunu, celu mai bunu* ; *foarte rău, prea sîntu.*

Mai şi *celu mai* se pun numai cînd se face asemănare între două persoane au obiecte, mai multe sau toate, pr. *tu eşti mai bunu decît mine, ea e cea mai frumoasă muiere*, adecă „mai frumoasă decît altele".

Asemănarea aceasta se numeşte comparaţiune şi adiectivul cu *mai* se zice a fi în comparativ, iar cu *celu mai* în superlativ.

Superlativ se numeşte şi cînd i se adaug celealalte părticele : *foarte, prea*, deşi asemănarea nu e pusă apriat.

Notă. 1. Între alte limbe adiectivele-şi schimbă forma terminativă în comparativ şi în superlativ, ci în cea românească nu./

45 2. Comparaţiunea se face şi cu adverbiele ce se formează din adiective, pr. *mai bine, mai rău.*

§ 46. **Participiul**[18]

Ca numele adiective se declină şi participiele, cu terminaţiuni după genuri, numeri şi casuri.

Terminaţiunea participielor preste tot e *-u* în m. n. şi *-ă* în fem., pr. *avutu, avută.*

Iar cea speciale e de două specie :

a) în *-oriu* m., *-oare* f. a participielor active presenti, pr. *venitoriu, -oare, muritoriu, -oare* de la *vení-re, murí-re* ;

b) în *-tu* m., *-tă* f. sau *-su, -să* a participielor pasive preterite, pr. *purtatu, -tă, alesu, -să* de la *purta-re, alege-re.*

Notă. 1. Multe participie şi-au pierdut însemnarea participiale şi au luat cea adiectivale au sustantivale, pr. *mortu, -ă, înţeleptu, -tă* cu formă participiale şi cu însemnare adiectivale ; *ajutoriu, cuptoriu* cu însemnare sustantivale.

2. Participiele toate se declină în genul fem. după decl. I, iar în cel masc. şi n. după decl. a II-a.

3. Participiele în genul fem. nu mută pre *-e* niceodată în *-i*, de unde totdeuna se zice : *avută* f. sing., *avute* pl. ; *purtă, -te* etc.

4. Participiele în *-oriu* încă se pronunță fără *i* în casurile cu *-e* sau *-ă*, pr. *portatoria, -rie* ca *purtătoare*; iar *-ă* se mută în *-e*, ca în esemple.

5. Participiele în *-inte* acum nu mai sînt usitate decît numai ca adiective, pr. *fierbinte* de la *fierbe-re*, sau ca sustantive, pr. *părinte.*

6. Participiele în *-ndu* rămîn nedeclinate sub nume de gerundie, pr. 46 *venindu, purtîndu.* Declinarea acestora ca participie pasive e modernă.

CAP V

VERBUL

§ 47. Cojugațiunea

Verbul se cojugă.

Cojugațiunea se face schimbînd terminațiunile verbelor după moduri, timpuri, numeri și persoane.

Moduri în limba rom. sînt de două specie: mod infinitiv, adecă nemărginit, unul, pr. *a scrie*; și finite sau mărginite, trei: indicativ sau arătătoriu, pr. *scriu*, cojunctiv sau împreunătoriu, pr. *să scriemu*, și imperativ sau demîndătoriu, pr. *scrie tu.*

Timpuri principali sînt trei: presente — de față —, pr. *scriu* acum, preterit — trecut —, pr. *am scrisu* mai înainte, și futur sau fietoriu, pr. *voi scrie* de ci înainte.

Ci timpul preterit se împarte în alte trei mai defipte: imperfect— nedeplin trecut —, pr. *io scriam*, perfect sau deplin, pr. *ai scrisu*, și prea perfect — prea deplin—, pr. *elu scrisese.*

Numeri, ca și în declinațiune, sînt numai doi: sing. și plurale.

Iar persoane, ca și în pronume, trei: de întîia: *io* și *noi*, de a doua: *tu* și *voi*, și de a treia: *elu* și celealalte.

Notă. 1. Verbele după însemnare se împart în active sau lucrătoare, pasive sau pățitoare și neutre[19], adecă care nici lucrare, nici pățire nu însemnează. /

2. Verbul activ, afară de numinativul personariu are totdeuna și un 47 acusativ, care însemnează obiectul lucrarei, deși nu totdeuna se numește, pr. *io scriu carte* sau numai *scriu.*

3. Pasivul în limba românească e mai numai reflesiv, adecă cu pronume reflesive în N. și A., pr. *io mă certu, frunza se veștezește*; aproape este și forma ausiliare, pr. *elu e bătutu de D-zeu*[20].

4. Neutrul nu are acusativ[21], ci numai alte casuri, pr. *io moriu, tu șezi pre scaunu.*

5. Sînt încă care nici numinativ nu au, pr. *ninge, nu se șede* și se zic impersonali.

6. Însă toate aceste specie de verbe în limba rom. nu au decît o formă, de aci în cojugațiune nu pot veni în socoteală speciale.

7. Unele timpuri preterite au mai multe forme, pr. *am scrisu, scriș, scrisei.*

§ 48. Simplă și compusă

Cojugațiunea e de două specie: simplă și compusă.

Cea simplă se face numai schimbînd terminațiunile verbului după formele cojugative, pr. *scriu, scrii* etc.

Iar cea compusă se face adăugînd unele verbe de ajutoriu, care pentru aceea se și cheamă ausiliare, pr. *am scrisu, voiu scrie.*

Notă. 1. Sînt unele verbe care după natura literelor în unele forme se abat de la regula generale a simplelor și se numesc anomale.

2. Verbele ausiliare sînt aceste trei: *sîm, am, voiu,* de carele mai întîi./

48

§ 49. Sîm

Verbul ausiliariu *sîm* are două timpuri proprie în modul indicativ: presentele și imperfectul și se cojugă după cum urmează:

Presente

S.	1. sîm, su (sînt)	2. ești	3. e, este
Pl.	semu (sîntemu)	seți (sînteți)	su, sînt

Imperfect

Sing.	1. erám	2. erai	3. erá
Plur.	eramu	erați	erá(u)

Notă. 1. Forma *sîm* [ort. *sum*] cu *ù* oscur e plină; iar *su* în pers. 1 sing. și a 3-a pl. e formă scurtată și se pronunță numai ca jumătate de silabă sau împreunînd-o cu cuvîntul dinainte, pr. *io-su* *ele-su* sau cu vocalea oscură ca razim înainte-i, pr. ѫсȣ.

2. În loc de *e* au *este* încă se pune *i* jumătățit după aceeași normă ca *su*, pr. *elu-ĭ*, ѫĭ.

3. Formele *semu* și *seți* sînt acum mai rare; iar *sînt* în I-a pers. sing. și de aci *sîntemu, sînteți* sînt mai mult usitate, ci mai neregulate.

4. *Eram* în sing. la cei vechi se pronunță fără *-m*, ca *erá,* și nu rău.

5. *Erau* încă nu pretutindeni se pronunță cu *-u* în capet, ci numai *erá.*

6. Pre unele locuri pronunță *ereám, ereái, ereá* etc., cu *e* între *r* și *a,* ci rău.

7. Celealalte timpuri ale acestui verb se formează de la verbul *fi-re*, part. pret. *fostu,* de care la coj. a IV-a. /

49

§ 50. Am

Verbul ausiliariu *am* încă are numai două timpuri proprie: presentele indicativ și un timp optativ sau doritoriu[22], cojugîndu-se cum urmează:

Presentele indicativ

Sing.	1. am	2. ai	3. a(u)
Plur.	amu	ați	au

Optativ

Sing.	1. aș	2. ai	3. ar(e)
Plur.	amu	ați	aru

Notă. 1. Formele aci propuse nu se pun decît în coj. compusă, pr. *am scrisu.*

2. Persoana a 3-a sing. din pres. ind. pre unele locuri se pronunță numai *a*, iar pre altele ca și în pl. *au* sau contras *o*, pr. *elu a scrisu* sau *au scrisu* sau *o scrisu.*

3. Persoana a 3-a sing. optativă acum se pronunță numai *ar'* sau *aru* ca în pl., ci la bătrîni se pronunța : *are*, care e mai bine.

4. Cojugarea verbului *avé-re* se ține de coj. a II-a.

§ 51. Voiu

Verbul *voiu* ca ausiliariu încă are două timpuri, ci propriu numai unul; propriu: pres. ind., nepropriu: imperf. ind., și se cojugă cum urmează :

Presente

Sing.	1. voiu	2. veri, (vei)	3. vá
Plur.	vomu	vreți, (veți)	voru /

Imperfect 50

Sing.	1. vream	2. vreai	3. vrea
Plur.	vreamu	vreați	vrea(u)

Notă. 1. Formele *veri* și *vreți* cu *e* chiar sînt vechi și acum rare.

2. În pres. toate formele se aud și fără *v*, pr. *oiu, eĭ* sau *ĭ, o* în sing.; *omu, eți, cru* în plurale. În loc de *ĭ* și *eți* se zice și ꙟĭ, ꙟu̦ĭ, după norma lui *su* și ꙟe.

3. Imperfectul se formează de la infinitivul *vre-re* anomal.

4. *Vream* în sing. la cei vechi se pronunță fără *-m*, ca în toate imperfectele modului indicativ; încă și astăzi pre multe locuri, pr. *io vrea scrie.*

5. *Vreau* în pl. pre unele locuri se pronunță fără *-v*, ca *avea* și ca toate imperfectele indicative.

6. Conjugarea verbului acestuia și a lui *voiescu* în celealalte timpuri se ține de coj. a III-a și a IV-a.

§ 52. Patru cojugațiuni

Cojugațiunea se face în patru forme, după patru vocali caracteristice : *-a, -e* lung. *-e* scurt și *-i.*

Vocalile caracteristice mai curat se aflã în terminațiunea modului infinitiv, pr. *a cîntá, a tăcé, a báte, a dormí.*

De unde și cojugațiunile se numără patru, după aceleași vocali.

Notă. 1. Formele cojugațiunilor cu toate astea au foarte mare asemănare între sine, care se cunoaște alăturînd terminațiunile timpurilor fiecărei cojugațiuni.

2. Vocalile caracteristice în unele timpuri și persoane/se șterg și atunci 51
diferența cojugațiunilor e mai puțină sau nemică.

§ 53. Modul infinitiv

Forma fundamentară a cojugațiunei simple e modul infinitiv.

Infinitivul are numai un timp nedeterminat pentru toate timpurile.

Ci formele acestui timp sînt patru, după patru vocali caracteristice sau patru cojugațiuni.

Și sînt de două specie: forma scurtă, terminată în vocale, pr. *cîntá, tăcé, báte, dormí*; și forma lungă, cu silaba *-re* după vocalea terminativă, pr. *cîntá-re, tăcé-re, báte-re, dormi-re.*

Forma lungă e sustantivale pentru că infinitivii terminați în *-re* se pun și în loc de nume sustantive și se declină ca numele fem. în *-e* de a III-a declinațiune cu art. sau fără articlu, pr. N. A. sing. *cîntare-a*, G. D. *cîntari-ei*; N. A. pl. *cîntari-le* etc.

Notă. 1. Infinitivul scurt totdeuna ia înainte-și prepusețiunea *a*, pr. *a cîntá, a tăceá* etc., afară de casurile următoare:

a) în formarea timpurilor ausiliare, cu *voiu* și *vream*, pr. *voiu cîntá, vream dormí*;

b) după *am ce* sau *n-am ce* și *aș*, pr. *n-am ce face, aș dormi*;

c) după verbele *știu* și *pociu*, pr. *știi cîntá, poate dormí.*

2. Infinitivul lung, ca verb, e mai puțin usitat, afară de timpul compus cu *aș* după sine, pr. *dormire-aș, facere-aș.* /

52 **3.** Infinitivul lung se poate pune și în locul celui scurt, însă cu doi *a*, unul înainte și altul dinapoi, pr. *cine are urechi de a auzirea, de a firea.*

§ 54. Participiele[23]

De la infinitivii scurți se formează participiele: presente activ și preterit pasiv, cu terminațiuni adiectivali în *-u* și *-ă*, de unde se și declină ca adiectivele (§ 46).

Participiul preterit se formează în coj. I și a IV-a adăugînd silaba *-tu* la inf. scurt, pr. *cîntá-tu, dormí-tu*; iar în a II-a și a III-a mutînd pre *e* caracteristic al infinitivului în *-u*, pr. *tăcú-tu, făcú-tu,* însă cu escepțiuni.

Participiul presente se formează în coj. I și a IV-a adăugînd silabele *-toriu* cu tonul în *o*, pr. *cîntă-toriu, dormi-toriu*; iar în a II-a și a III-a[24] coj. mutînd pre *e* în *a* oscur în loc de *u*, pr. *tăcă-toriu, făcă-toriu* în loc de *tăcu-toriu, făcu-toriu,* întru asemenea cu unele escepțiuni.

Notă. 1. Derivarea participiului preterit s-ar putea face și de la preteritul ind., pr. de la *cînta-i cîntatu, tăcu-i tăcutu, ziș-i zisu* etc., fără escepțiune; numai cît formele acestor preterite indic., unele nu-s prea usitate, altele numai în cărțile bătrîne.

2. Asemenea și part. activ după usul de acum s-ar putea deriva de la a 3-a pers. a pres. ind. în coj. I sau cojuntiv în a II-a și a III-a, pr. de la *elu cîntă, tacă, facă*: *cîntă-toriu, tăcă-toriu, făcă-toriu,* ci stă contra coj. a IV-a, carea formează part. pres. de la part. pret. au după aceeași normă, pr. de la
53 *știu-i, fugi-i, știu-toriu,* | *fugi-toriu*; măcar se aude zicîndu-se și: *știitoriu, fugătoriu* etc.

3. De participiele ce nu țin regula derivațiunei propusă în paragraf, se va scrie la fiecare coj. în parte, precum și de ortografie acoloși și în P[artea] a II-a.

§ 55. **Participiul gerundiu**

De la infinitivii scurți se formează și participiul terminat în *-ndu,* care acum rămîne nedeclinat, ca adverbiu, și e în loc de gerundiu.

Formarea lui se face ca a part. pret., însă mutînd toate vocalile caracteristice din coj. I, a II-a și a III-a în vocalea oscură *î* (ѫ), pr. *cînt-îndu, tăc-îndu, băt-îndu*: iar în coj. a IV-a rămînînd *i* nemutat, pr. *dorm-indu.*

Notă. 1. În coj. I verbele terminate în *iá-re,* în pronunție mută pre *a* în *i,* pr. *tăiá-re*: *tăi-îndu* ca *tăindu.*

2. Vocalea oscură în coj. a II-a și a III-a e derivată mai adevărat din *u,* a căreia urmă se află și în adv. *curundu* de la *curre.*

3. Gerundiele de la a II-a și a III-a coj. se pot scrie cu *-endu,* însă în verbele terminate în *ce-re, ge-re* numai cu *u,* pr. de la *face-re, mulge-re*: *făc-undu, mulg-undu.*

4. În coj. a IV-a vocalea oscură e muiată în *i,* cu care se împreună, pr. *fugi-endu* ca *fug-indu*; ci *știu, ști-re* face *ști-endu,* în pronunție cu doi *i,* ca *ști-indu.*

A. COJUGAȚIUNEA I: în *-á*

§ 56. **Modul indicativ**

Modul indicativ are cinci timpuri simple: presente, pret. imperf., perf. două și preaperf.;/ iar compuse trei: pret. perf., preaperf. și futur, și se cojugă după schema: 54

Timpuri simple

Presente

Sing.	1. cînt-u	2. cînt-i [=cînți]	3. cînt-ă
Plur.	cînt-ămu	cînt-ați	cînt-ă

Preterit imperfect

Sing.	cînt-ám	cînt-ái	cînt-á
Plur.	cînt-ámu	cînt-áți	cînt-á(u)

Pret. perfect I

Sing.	cînt-ái	cînt-áși	cînt-ă
Plur.	cînt-ămu	cînt-átu	cînt-áru, (e)

Pert. perf. II[25]

Sing.	cînt-á-răm	cînt-á-rași	cînt-á-ră
Plur.	cînt-á-rămu	cînt-á-răți	cînt-á-ră

Preaperfect I

Sing.	cînt-á-sem	cînt-á-seși	cînt-á-se
Plur.	cînt-á-semu	cînt-á-seți	cînt-á-se

Timpurile compuse

Pret. perf. III

S.	am cîntátu	ai cîntátu	a(u) cîntátu
Pl.	amu [cîntátu]	ați [cîntátu]	au [cîntátu]

Preaperf. II

S. am fostu cîntatu etc. Pl. amu fostu cîntatu etc.

Futur

S.	voiu cîntá-re	vei cîntá	va cîntá
Pl.	vomu [cîntá]	veți [cîntá]	voru [cîntá] /

55 **Notă. 1.** Presentele se formează de la infin. scurt mutînd pre *-a* în *-u*, *-i*, *-ă* ; *-ămu*, *-ăți* : și retrăgînd accentul înainte de terminațiunile scurte, adecă terminate numai într o vocale, pr. *cîntu, cînți, cîntă,* însă *cîntămu, cîntați.*

2. Multe verbe de coj. I în loc de terminațiunile scurte : *-u, -i, -ă* iau alte terminațiuni mai lungi : *-ézu, -ézi, -eázǎ* cu accentul pre *e*, pr. de la *luminá-re, cuvîntá-re* contras : *lumin-ézu, cuvînt-ezi* etc.

3. Imperfectul se formează tot de la inf. scurt, adăugînd terminațiunea ausiliară *-am, -ai* etc., iar pre acei doi *a* contrăgîndu-î în unul, pr. *cîntá-ám,* contras : *cîntám* etc.

4. Perfectul I la noi astăzi e usitat numai în sing. și se formează tot de la același inf., adăugînd terminațiunea : *-i, -și* etc., pr. *cîntá-i* etc.

5. Același în a 3-a pers. sing. are în loc de terminațiune pre *a*, ci oscur, spre a-l destinge de către inf., pr. *cîntà,* însă cu accent; ci în 1-a și a 2-a pers. cu *a* chiar, pr. *cîntái, cîntáși,* iar pronunția cu *ă* e rea în aceste persoane.

6. Persoanele pl. din același timp au ale sale particularitați, pr. *à* oscur, în pers. 1, *tu* în loc de *ți* în a 2-a și *ru* sau *re* în pers. a 3-a.

7. Perf. II e usitat mai mult în pl. și se formează de la inf. scurt, adăugînd silaba *-răm* etc.

8. Preaperf. I se formează asemenea, adăugînd silaba : *-sem* etc.; iar în pl. se aude și cu *-serămu, -serăți, -seră,* pr. *cîntaserămu* etc., ci rău.

9. Perfectul III se formează din verbul ausilariu *am* și part. pret. în *-u* nedeclinat ; și se poate zice și întors, pr. *cîntatu-am* sau *cîntat'am* etc. /

56 **10.** Preaperf. II se formează ca perf. III, însă adăugînd și part. *fostu,* pr. *am fostu cîntatu* sau întors: *cîntat'am fostu,* rămînînd amîndouă participiele nedeclinate.

11. Futurul se formează de la inf. scurt cu verbul ausiliariu *voiu* etc., pr. *voiu cînta-re* sau întors : *cînta-voiu.*

12. Alte timpuri ausiliare de modul ind. mai sînt :

a) cu *eram* și gerundiul în loc de imperf., pr. *eram cîntîndu,* adecă „cîntam" ;

b) cu *eram* și part. preter. în loc de preaperf., pr. *eram cîntatu,* adecă „cîntasem";

c) cu *am fostu* și gerundiu în loc de imperf. și preaperf. mestecat, pr. *noi amu fostu cîntîndu* ;

d) cu *voiu fi* și gerundiu în loc de futur II, pr. *voiu fi cîntîndu* ;

e) cu *voiu fi* și part. preter. în loc de pret. dubitativ, pr. *voiu fi cîntatu,* adecă „poate fi că am cîntat"

Esemple: a) fără *-ezu*: *adunu, aflu, îmblu, aru, arătu, ascultu, așteptu, așezu* ; *blástemu* ; *cautu, cercu, crestu*[1-6], *cúgetu, cúmpăru, cununu* ; *deșteptu, frecu ; gustu ; închinu, îndemnu, îndesu, înflu, întru, înnecu, învățu, împacu, îmbucu ; lasu, laudu, legu, iertu, luptu ; mîncu, méstecu, mișcu, múșcu, mutu ; notu ; plecu, portu ; rogu, răsunu ; scaimbu (schimbu) ; suflu, súpăru ; tornu, turbu ; vărsu, víndecu* etc. ;

b) cu *-ezu* în terminațiunile scurte : *cercetezu, iernezu, lăcremezu, serbezu, urmezu, visezu* etc. ;

c) cu *-ezu* și fără *-ezu* în aceleași: *cuvîntezu, încetezu, însemnu, intrămu, lucru* și *lucrezu* etc.;
d) cu *-ezu* în toate timpurile și persoanele: *botezu, cutezu, rătezu.* /

§ 57. Modul cojuntiv[27] 57

Modul cojuntiv acum are numai un timp simplu: presente și trei compuse: imperf. unul și preaperf. două, și se cojugă cum urmează:

Presente

Sing.	1. să cînt-u	2. să cînț-i	3. să cînt-e
Pl.	cînt-ămu	cînt-áți	cînt-e

Imperfectul derept

S.	1. aș cîntá-re	2. ai cîntá	3. ar(e) cîntá
Pl.	amu —	ați —	aru —

Imperf. întors

S.	cîntáre-aș	cîntáre-ai	cîntáre-ar'
Pl.	cîntáre-amu	cîntáre-ați	cîntáre-aru

Preaperfect I

S.	1. aș fi cîntatu	2. ai fi cînt[atu]	3. ar' fi cînt[atu]
Pl.	amu fi —	ați fi —	aru fi —

Preaperf. II

S.	1. vream cîntá	2. vreai cîntá	3. vrea cîntá
Pl.	vreamu —	vreați —	vrea(u) —

Notă. 1. Presentele cojuntiv numai în a 3-a pers. se destinge de pres. ind., luînd *-e* în loc de *-ă*, pr. *cînt-e.*

2. Cu acest timp și cu unele ausiliare se formează mai multe timpuri compuse în loc de ale indicativului, precum:

a) cu *eram* în loc de imperf. cu apropiere, pr. *erám să cîntu,* adecă „aproape era să cînt“, lat. asemenea: *cantaturus eram*;

b) cu *voiu* și *voiu fi* în loc de futur, pr. *voiu să cîntu* și *voiu fi să cîntu,* lat. *cantaturus ero vel fuero.* /

3. Imperfectul e și optativ, fără adaus, pr. *aș cîntá,* adecă 58
„am dor de a cînta“, sau cu adaus, pr. *O! de aĭ cîntá.*

4. Preaperf. I se zice și *aș fi fostu cîntatu,* tot întru același înțeles.

5. Preaperf. II tot aceeași însemnare are cu preaperf. I.

6. Toate timpurile cojuntive pot fi și condiționate: în pres. cînd *să* însemnează atîta cît lat. *si* sau la noi acum *de, dacă,* pr. *să cînți tu, elu ar tăcea,* adecă „de ai cînta“; iar în celealalte punînd înainte cojunțiunea *de* sau *dacă,* la cei vechi *se,* pr. *de ai cînta, dacă ai fi cîntatu, se vrea cînta* [*elu*].

7. În loc de preaperf. coj. adeseori se pune imperf. ind., pr. *de cîntaí tu,* adecă „de ai fi cîntatu“.

§ 58. Imperativ

Modul imperativ are numai un timp, ci cu trei forme: două afirmative și una negativă, după schema:

Afirmativ I

Sing.	2.	să cînți	3.	să cînt-e
Plur.		cînt-áți		cînt-e

Afirmativ II

Sing. 2. cînt-ă Plur. 2. cînt-áți

Negativ

Sing. 2. nu cîntá-re Pl. 2. nu cîntá-reți

Notă. 1. Afirm. I, care e numai formă ruptă din pres. coj. fără pers. 1, în pers a 2-a se zice numai cu *să*, iar în pers. a 3-a și fără *să*, pr. *să cînte* au *cînte*. /

59 **2.** Afirm. II nu are decît pers. a 2-a și se formează de la inf. scurt, retrăgînd accentul ca în a 3-a pers. pres. ind.; iar în pl. e ca pers. a 2-a din pres. ind.

3. Negativul încă are numai a 2-a pers. și se formează de la inf. lung, pr. *nu cîntá-re*, cu accentul infinitivului; ci *re* în sing. acum nu se mai aude, iar în pl., mai rar.

4. Negativul nu sufere pre *să* înainte-și; iar de se adauge *să*, negativul se schimbă în afirm. I, pr. *nu cînta* sau *să nu cînți*.

§ 59. **Anomale: în** *-ă*

Sînt unele verbe de coj. I care în unele timpuri au persoane se cojugă după altă normă, lor proprie.

Astă cojugare specifică se cheamă anomală, adecă ne asemenea, însă de aceea totuși regulată.

Specifică cojugațiune au în coj. I verbele: *dau*, *stau*, (*lau*) și *iau*.

Alte diferențe sînt numai la părere și după pronunție, și de aceea se cheamă eufonice.

Notă. 1. Eufonice sau după pronunție schimbate sînt toate verbele terminate în *-ia-re*, cu i întreg au jumătățit, pr. în*via-re*, de*ochia-re*, tă*ia-re* etc., în care vocalea *a* pate schimbare în pronunție pentru *i* dinainte în casurile următoare:

a) *a* chiar se pronunță ca *è* [=*ea*] în *stè*, mai ales urmînd *e* sau *i* ca *învière*, *deochère*, *tăiere*; *învièți*, *deochèți* etc., în loc de *înviáți*, *deocheáți*.

b) *a* oscur accentuat sau fără accent totdeuna se pronunță ca *e*, pr. *înviéri*, *deochiéri*, *tăiéri* în loc de *înviări* etc.; *învíe*, *deoáchie*, *táie* în loc de *învia*, *deoáchia*, *táia*; *învíă* etc. ca *înviè*. /

60 *c*) *an* oscur se pronunță ca *in*, pr. *înviindu*, *deochindu*, *tăindu* în loc de *înviăndu* etc.

2. În verbul *chema-re* [ort. *chiama-re*] încă se simt asemene schimbari eufonice, de unde în pres. ind și coj. se cojugă:

S.	1.	chiàmu	2.	chiàmi	3.	chiámă
Pl.		chiamàmu		chiamáți		chiámă

Ci se pronunță ca: *chemu*, *chemi*, *chiamă*; *chemămu*, *chemați*. Așa și *inghiàciu* [= *înghețu*] etc.

§ 60. **Dau, stau**

Verbele *dau, stau* se cojugă după aceeași normă, precum urmează:

În pres. ind. sing. 1. pr. *dau, stau,* 2. *dai, stai,* 3. *dă, stă*; pl. *dămu, stămu,* 2. *dați, stați,* 3. *dau, stau.*

În pret. perf. sing. 1. *dedĭ, stetĭ,* 2. *dedéșĭ, stetéșĭ,* 3. *déde, stéte*; pl. 1. *dédemu, stétemu,* 2. *dédetu, stétetu,* 3. *déderu, (e), stéteru, (e).*

În pres. coj. ca în ind., afară de pers. a 3-a, *dea, stea.*

În imper. afirm. *dă, stă*; rău e *stăi.*

În part. pres., reduplecînd literele *ăt*: *dătătoriu, stătătoriu* în loc de *dătoriu, stătoriu.*

În celealalte timpuri se cojugă după cojugarea generale, pr. imperf. *dam, stam*; preaperf. *déde-răm, stéte-răm*; *dedésem, stetésem*; inf. *dáre, stáre,* part. pret. *datu, statu*; gerundiu: *dîndu, stîndu.*

Notă. 1. În pres. ind. al acestor verbe, *a* caracteristic nu se pierde nici într-o pers., cînd într-alte verbe piere, pr. *dau, dai* etc.

2. Pret. perf. e după forma verbelor de coj. a III-a, însă acum neusitat decît în a 3-a pers., care pre alocuria se pronunță: *dete* ca *stete.*/

3. În locul pret. perf. mai mult se zice: *dădúi, stătúi; dădúși, stătúși* etc., după formele de coj. a III-a, ci rău. 61

4. În loc de *dè, stè* în pres. coj. se aude și *deie, steie* ca *ieie,* ci rău'

5. În loc de *dătătoriu* se aude și *dădătoriu,* asemenea rău.

§ 61. **Iau**

Verbul *liau,* pronunțat ca *iau* sau *ièu,* se cojugă după două forme: *li* și *lu.*

În pres. ind. sing. de la *li*: *liau, liai, lià* [= *iau, iei, ia*]. Pl. de la *lu*: *luăm, luați*; ci a 3-a pers. *liau* [= *iau*], de la *li.*

În pres. coj. ca și în pres. ind., însă în a 3-a pers. sing. și pl. *liè* sau *liée* [= *ie, ieie*], bine, de la *li.*

În imperf. afirm. sing. *lià* [= *ia*], pl. *luați.* Negativ: *nu luá, nu luáreți.*

În celealalte timpuri numai de la *lu,* pr. imperf. *luám*; perf. *luai, luárăm*; preaperf. *luasem*; inf. *luá-re*; part. pret. *luatu,-ă,* pres. *luătoriu,-e*; ger. *luîndu.*

Notă. 1. Varietatea cojugarei acestui verb vine de la forma primitivă *leu-âre,* rămasă în verbul latin *levo,* din care acum *e* s-a mutat în *i* și a scos pre *u,* acum *e* s-a lăpădat, rămînînd *u.*

2. În pret. perf. se zice și se scrie mai mult *luo* în loc de *luă* și în ger. *luúndu* în loc de *luîndu,* după norma cum și *i* schimbă pre *a* în *e* și *i* în aceleași timpuri (§ 59, nota **1**).

B. COJUGAȚIUNEA a II-a: în *-e* lung

§ 62. **Modul indicativ**

Modul indicativ de a II-a cojugațiune tot / atîte timpuri are simple și compuse cîte cel de coj. I, precum urmează: 62

Presente

Sing.	1.	tác-u	2.	tác-i	3.	tác-e
Pl.		tăc-ému		tăc-éți		tác-u

Imperfect

Sing.	tăce-ám	tăce-ái	tăce-á
Pl.	tăce-ámu	tăce-áți	tăce-á(u)

Perfect I

Sing.	tăcú-i	tăcú-și	tăc-ú
Pl.	tăcú-mu	tăcú-tu	tăcú-ru, (re)

Perfect II

Sing.	tăcú-răm	tăcú-răși	tăcú-ră
Pl.	tăcú-rămu	tăcú-răți	tăcú-ră

Preaperfect I

Sing.	tăcú-sem	tăcú-seși	tăcú-se
Pl.	tăcú-semu	tăcú-seți	tăcú-se

Perfect III

S.	am tăcútu	ai tăcútu	a(u) tăcútu
Pl.	amu —	ați —	au —

Preaperfeet II

S. am fostu tăcutu etc. Pl. amu fostu tăcutu etc.

Futur

Sing.	voi tăcé-re	vei tăcéa	va tăceá
Pl.	vomu —	veți —	voru —

Notă. 1. Verbele de această coj. sînt foarte puține și numai următoarele :

a) în *-cé* [= *cea*] și *-cu* : *placu, tacu, jacu (zacu)*;
b) în *-dé* [= *dea*] și *-diu* [= *zu*] : *cazu, scazu, șezu, văzu* ;
c) în *-lé* [= *lea*] și *lu* : *împlu* ;
63 *d*) în *-né* [= *nea*] și *-niu* [-*iu*] : *mîiu, rămîiu, țiiu* ;
e) în *-re* [= *rea*] și *-riu* : *duré-re, păré-re* ;
f) în *-té* [= *tea*] și *tiu* [= *ciu*] : *pociu* și —
g) în *-vé* [= *vea*] și *-bu* : *avé-re*. De la *dé-re* n-a rămas decît pret. : *detoriu, adetoriu.*

2. Nici unul însă nu este care să nu pață ceva schimbare eufonică.

3. Formarea timpurilor e de la inf. scurt, ca în coj. I.

4. În presente ind. cele terminate în *-dé* și *-né*, pers. 1 sing. fac în *-iu*, pr. *cadiu, tieniu*, cu *n* muiat, etc. ; iar fără *i* e rău.

5. Așa și în perf. în toate pers., pr. *cadiúi, tienúi* [=*căzui, ținui*] ; *cadiúsi* [= *căzuși*] etc., ci *mâniu* [= *mîiu*] are coj. specifică.

6. Verbele în *-ré* n-au pers. 1 și a 2-a, ci numai a 3-a.

7. *Potiu* se pronunță ca *pociu.*

8. Verbul *avere* are coj. specifică.

§ 63. **Modul cojunctiv**

Modul cojunctiv de a II-a coj. are aceleași timpuri cu coj. I, după schema :

Presente

Sing.	1. să tac-u	2 să tac-i	3 să tác-ă
Plur.	tăc-ému	tăc-éți	tác-ă

Imperfect: *aș tăcé-re și tăcére-aș* etc.
Preaperf. I: *aș fi tăcutu* etc.
Preaperf. II: *vream tăcé-re* etc.

Notă. 1. Verbele în *-diu* [= *zu*] au a 3-a pers. coj. în *-dia* [= *ză*], cu *i* adaus, pr. *să cadia* [= cază] etc.

2. Verbele în *-niu* [= *iu*] au aceeași pers. în *-nia*, ci după pronunția eufonică ca *-ĭe*, pr. *mînia, tienia* ca *mĭie, ție.* /

3. Asemenea și cele terminate în *-riu* au *-ria*, cu *r* muiat ca *-ĭe*, pr. *dória*, 64
pária ca *doaĭe, paĭe.*

4. Ci toate aceste verbe se pronunță și fără *i*, pr. *cadă, țină, doară, pară* etc.

5. *Împlu* în aceeași pers. se pronunță și ca în ind.: *imple.*

6. Formarea altor timpuri compuse e după norma cojugațiunei I.

§ 64. **Imperativ**

Imperativul e ca în coj. I, cu trei forme, după schema:

Afirm. I Sing.	2. să tac-i	3. să tac-ă
Pl.	tăc-éți	tac-ă
Afirm II	S. 2. tac-i	Pl. tăc-éți
Negat.	nu tăcé-re	nu tăcé-reți

Notă. 1 Terminațiunea în *-i* în pers. a 2-a sing. a afirm. II astăzi se ține în toate verbele de coj. a II-a, afară de verbul *tieniu* [=*țiiu*], care face în *-e*: *ține.*

2. Terminațiunea acea în *-i* e coruptă din *e*, după norma cojugațiunei a IV-a.

§ 65. **Anomale**: *avé-re*

Verbele de a II-a coj. cu cojugare destintă sînt aceste două: *ave-re, mîne-re.*

a) *Avé-re.* În pres. ind. S.: *am, ai, are.* Pl.: *avemu, aveți, au.*
În pres. coj. S.: *să am, ai, aivă* sau mai **bine**: *să aibu, aibi, aibă.*
Pl. ca în ind., decît în a 3-a pers.: *aivă* sau *aibă.*
Imperat. afirm. S.: *aibi* sau *ai.* Pl.: *aveți.*
Întru celealalte regulat, pr. *aveám, avúi, avúrăm, avúsem*; *avére, avútu, avîndu*, fără part. pres. /

Notă. 1. În ind. pres. s-ar cădea **a** fi ca în pres. coj.: *aibu, aibi, aibe*, ci 65
aste forme astăzi nu se mai aud.

2. De verbul *am*, ca ausiliariu, mai sus (§ 50).

§ 66. **Mîné-re**

b) *Mînére.* Afară de schimbarile eufonice mai sus atinse, în afară de regulă se cojugă numai în pret. perfect și în timpurile de aci derivate, precum:
În pres. perf. I S. 1. *maș*, 2. *măséși*, 3. *máse.* Pl. *másemu, másetu, máscru (e)*, care mai în toate pers. acum nu se mai aude.

În perf. II : *máserăm* etc.
În part. pret. : *másu, -să.*

Notă. 1. Mai usitat e verbul compus *rămîiu*, care se cojugă întru toate ca *mîiu*.

2. Alte forme : *rămăséi*, *rămăséși* etc., ce sînt în us, sînt corupte.

3. În part. pres. face ca unele de a III-a și a IV-a coj. în *-itóriu*, pr. *rămîitoriu* ca *viitoriu*.

C. COJUGAȚIUNEA a III-a: în *-e* scurt

§ 67. **Modul indicativ**

Timpurile modului ind. de a III-a coj. sînt aceleași care se află în coj. I și a II-a, și în forme puțin se desting de ale coj. a II-a, cojugîndu-se după schema :

Presente

Sing.	1. bat-u	2. baț-i	3. bát-e
Plur.	bát-emu	bát-ețĭ	bat-u /

66 Imperfect

Sing.	1. băte-ám	2. băte-ái	3. băte-á
Plur.	băte-ámu	băte-áți	băte-á(u)

Perfectul I

Sing.	bătú-i	bătú-și	băt-ù
Plur.	bătú-mu	bătú-tu	bătú-ru, (re)

Perfectul II

Sing..	bătú-răm	bătú-răși	bátu-ră
Plur.	bătú-rămu	bătú-răți	bătú-ră

Preaperfect I

Sing.	băt*ú*-sem	bătú-seși	bătú-se
Plur.	bătu-semu	bătú-seți	bătú-se

Perfectul III

Sing.	am bătútu etc.	Pl.	amu bătútu etc.

Preaperfect II

Sing.	am fostu bătútu etc.	Pl.	amu fostu bătútu etc.

Futur

Sing.	voi báte etc.	Pl.	vomu báte etc.

Notă. 1. Formarea timpurilor e ca și în cojugațiunile mai dinainte, decît în pret. perf. unor verbe și derivatelor lor, de care în specie.

2. Unele verbe după us în pres. pers. 1 sing. se pronunță cu *-iu*, pr. *crediu, puniu, ceriu, trameiiu* și toate cele terminate în *-du, -nu, -ru, -tu* în loc de *credu, punu* etc., ci mai rău.

3. Pret. perf. I în *-ui* au puține verbe, și mai ales aceste : *batu* și compusele lui, *așternu, beu, cernu, ceru, des-cosu, crescu, cunoscu, des-, pre-facu,* *gemu, des-, în-văscu, în-, pre-cepu, / în-, pre-trecu, re-nascu, pascu, răs-pierdu, scremu, temu, țesu, vîndu* ; și *mișcu*, lat. *misceo*, numai la cei vechi. 67

4. *Credu* are cu *i* după *d* : *crediúi* [= *crezui*], ci *pierdu, vîndu* fără *i* : *pierdui, vîndui. Ceru* are și *cersiúi* [= *cerșui*].

5. *Înțelegu* la cei vechi avea și *înțelegúi* și *înțeleș* ; acum, *înțeleséi*, ci rău.

6. *Învincu* sau *învingu* la cei vechi se zicea și *învincúi, învingúi* și *învinș*, acum numai *învinséi*, tot rău.

7. *Facu* are și *făcui* și *feci*, ci acest din urmă mai rar. De celealalte, în specie.

§ 68. **Perfectul I în** *-ș*

Multe verbe de coj. a III-a au pret. perf. I în -ș, cojugat după schema următoare, de la *zicu, zice-re*.

Sing.	1.	zi-ș	2.	zis-éși	3.	zís-e
Plur.		zís-emu		zís-etu		zís-eru, (e)

De aci și perf. II *zis-erăm* etc. și preaperf. *zisé-sem* etc.

Iar part. pret., unele cu *-su, -să*, pr. *zisu, -ă* ; altele cu *-tu, -ă*, pr. *spargu, sparși, spartu, -ă* ; altele cu amîndouă, pr. *frîngu, frînș, frîntu* sau *frînsu*.

Notă. 1. Forma aceasta a perf. I acum pre puține locuri e usitată, afară de pers. a 2-a și a 3-a sing.

2. Forma mai usitată vulgare este derivată de la persoana a 3-a sing., pr. de la *zíse* : *ziséi, ziséși, zisé* ; și *zisérămu* etc. în perf. II cu accentul în *zi* au în *se*. /

3. Verbele cu part. pret. în *-su, -ă* sînt după terminațiune acestea : 68

a) în *-cu* · *zicu, ducu*, perf. *ziși, duși*, part. *zisu, dusu* ;

b) în *-du* sau *-diu* [=*zu*] : *arzu, rîzu, tunzu, răspunzu* ; *descindu, încindu, des-, în-chidu, a-, cu-, de-, des-prindu, întindu* ; *purcedu, pretundu, ucidu, radu, rodu* ; perf. *arș, rîș, tunș, răspunș, descinș, încinș, des-, în-chiș, a-, cu-, de-, des-prinș, în-tinș, purceș, pretunș, uciș, raș, roș* ; part. *arsu* etc. ;

c) în *-gu* : *adaugu, atingu, ajungu. des-, în-cingu, de-stingu, împingu, lingu, mergu, plîngu, ștergu, stingu, tragu* ; perf. *adauș, atinș, ajunș, des-, în-cinș, destinș, împinș, învinș, linș, merș, plînș, șterș, stinș, traș* ; part. *adausu* etc.

d) în *-tu* sau *-tiu* [= *țu*] : *scoțu, su-, tră-metu* ; perf. *scoș, su-, tră-meș* ; part. *scosu, su-, tră-mesu* ;

e) altele : *s-curru* sau *s-curgu, s-curș, s-cursu* ; *în-viu, în-viș, în-visu* ; *punu, puș, pusu*.

4. Verbele cu part. pres. în *-tu* sînt : *cocu, copș, coptu* ; *fierbu, fierș, fiertu* ; *frigu, fripș, friptu* ; *înfigu, înfipș, înfiptu* ; *rumpu, rumpș, rumptu* sau *ruptu, sugu, supș, suptu*.

5. Verbele cu part. pret. în *-su* și *-tu* sînt : *a-, cu-legu, a-, cu-leși, a-, cu-lesu*, ci și *aleptu* la macedoniani ; *deregu, dereș, deresu* și *dereptu* ca adj. ; *în-, răs-frîngu, frînș, frînsu* și *frîntu* sau *frîmtu* ; *învingu, învinș, învinsu* și *înviptu* ; *mulgu, mulș, mulsu*, ci *smulgu, smulsu* și *smultu* : în-, *stră-pungu, punș, punsu*, ci și *puntu* ca sust. și *puntură*; *strîngu, strînș, strînsu*, ci *strîmtu* ca adj.; *în-, s-torcu, torș, torsu* și *tortu* ; *ungu, unș, unsu* și *untu* sust. și *untură* ; *scriu, scriș, scrisu*, însă *scriptă, scriptoare, / scriptură* de la *scriptu. Înțelegu, înțelegúi* și *înțeleș, înțelesu, înțelegutu* și *înțeleptu*, aceste două din urmă ca adiective. 69

§ 69. Modul cojuntiv

Modul coj. de a III-a coj. are timpurile ca și în coj. I și a II-a, după cum urmează:

Presente

Sing.	1. să bat-u	2. să baț-i	3. să bát-ă
Plur.	bát-emu	bát-eți	bát-ă
Imperf.	aș báte sau	bátere-aș etc.	
Preaperf.	I aș fi bătútu etc.		
	II vream báte etc.		

Notă. 1. Formarea timpurilor e ca și în cojugațiunile mai dinainte.

2. Verbele terminate în *-du* și *-tu* care în usul vulgariu se zic cu *-iu* în pers. I sing. din pres. ind., după același us țin pe *i* în pres. coj. nu numai în pers. 1 sing., ci și în a 3-a pers. de îmbii numeri, pr. *crediu, credia, trametiu, tramétia* [= *crezu, crează, trămețu, trămeață*] în loc de *creadă, trămeată*; ci formele fără *i* pre alocuri sînt mai usitate.

3. Verbele în *-nu* și *-ru*, pr. *punu, ceru*, formează a 3-a pers. din pres. cu *i* sau fără *i*, pr. *pună, ceară* sau *punia, ceria* cu cosunătoarele muiate, de unde în us se pronunță ca *puĭe, céĭe.*

4. Verbele terminate în *-iu*, în pers. a 3-a pres. se pronunță cu *e* în loc de *ă*, pr. *înviă, scriă*, ca *învie, scríe.*

§ 70. Imperativ

Imperativul de coj. a III-a are aceleași timpuri cu cel de coj. I și a II-a, după schema : /

70 Afirm. I	S.	2. să **baț-i**		3. să **bát-ă**
	Pl.	bát-eți		bát-ă
Afirm. II	S.	2. **bát-e**	Pl.	2. **bát-eți**
Negat.	S.	nu **báte-re**	Pl.	nu **bátere-ți**

Notă. 1. Forma imperativului de coj. a III-a e întreagă ca în coj. a II-a.

2. Afirm. II în sing. e mai mult cu *e*, iar cu *i* numai în verbele următoare: *crești, mergi, treci.*

3. Verbele *zicu, ducu, facu* au afirm. II după limba latină, lăpădînd vocalea din urmă, însă deodată și cosunătoarea: *zi, du, fă.*

4. Ca *fă* de la *facu* se zicea la cei vechi și *vă* de la verbul pierdut *vadu*, lat. *vado*, adecă „mergu“.

5. În verbul compus *aducu*, imperat. afirm. II: *adu* se pronunță cu accentul retras în *á* și de aci, neurmînd altă părticea împreunată, *u* se schimbă în pronunție cu *o* sau *ă*, ca *ádo* sau *ádă*; ci cu părticele *u* rămîne mai mult neschimbat, pr. *ádu-ți aminte.*

§ 71. Anomale : beu

Verbele de coj. a III-a cu forme mai speciali sînt aceste trei: *beu, vreu, facu.*

a) *Beu.* În pres. ind. S.: *beu, bei, bè* cu ѣ. Pl.: *bemu* cu *e* chiar; *beți, beu* cu ѣ.

În pres. coj. a 3-a pers.: *să bea* sau *béa* ca *bée.*

În gerundiu: *bendu,* pronunțat ca бжндȣ au биндȣ.

În celealalte timpuri regulat, pr. *beamu, beui, beutu, beutoriu.*

Notă. *Beu* e contras din *bevu,* lat. *bibo,* de unde și inf. e *bére* în loc de *béve-re,* și așa și în celealalte timpuri. /

§ 72. Vreu 71

b) *Vreu* de la inf. *vre-re* în loc de *ver-re,* lat. *vel-le.* În pres. ind. și coj. ca *beu*: *vreu, vrei, vrè*; *vremu, vreți, vreu*; și *vrea* sau *vréa* ca *vrée.*

În gerundiu: *vrendu* cu ж.

În celealalte regulat: *vream, vrui, vrutu*; ci fără part. presente.

Notă. 1. În loc de *vreu* se zice și *voiu* după cojugațiunea ausiliarelor (§ 51), în aceeași însemnare, ci mai rar.

2. De la *voiu* întru înțelesul „vreu“ se află și forma *voiescu,* inf. *voire*; cu cojugare regulată după coj. a IV-a.

§ 73. Facu

c) *Facu* se cojugă regulat ca verbele în -*cu*; însă în pret. perf. și timpurile de aci derivate are și altă formă speciale după cea latină, pr.:

Perfectul I

Sing.	1.	féci	2.	fecéși	3. féce
Plur.		fécemu		fécetu	féceru, (e)
Perf. II		féceră̆m		féceră̆și	etc.
Preaperf. I		fecésem		fecéseși	etc.
Part. pret.		faptu		faptă	

Notă. 1. Formele acestea sînt acum mai neusitate, ca și alte perfecte din această coj. terminate în -*ș.*

2. În loc de *feci* mai mult se zice acum: *făcúi, făcuși* etc., part. pret. *făcutu.*/

D. COJUGAȚIUNEA a IV-a: în -*i* 72

§ 74. Modul indicativ

Modul indic. de coj. a IV-a are aceleași timpuri cu cojugațiunile celealalte, cojugîndu-se după cum urmează:

Presente

Sing.	1.	dorm-u	2.	dorm-i	3. doárm-e [ort. dórm-e]
Pl.		dorm-ímu		dorm-íți	dorm-u

Imperfect

Sing.	dormi-ám	dormi-ái	dormi-á
Pl.	dormi-ámu	dormi-áți	dormi-á(u)

Perfect I

Sing.	dormí-i	dormí-și	dormi
Pl.	dormí-mu	dormí-tu	dormí-ru, (e)

Perfect II

Sing.	dormí-răm	dormí-rășî	dormí-ră
Pl.	dormí-rămu	dormí-rățî	dormí-ră

Preaperfect I

Sing.	dormí-sem	dormí-seșî	dormí-se
Pl.	dormí-semu	dormí-sețî	dormí-se

Perfectul III

Sing. am dormítu etc. Pl. amu dormítu etc.

Preaperfect II

Sing. am fostu dormítu ai fostu [dormitu] etc.

Futur

Sing. voi dormí etc. Pl. vomu dormí etc.

Notă. 1. Formarea timpurilor e ca și în cojugațiunile de mai înainte. /

73 **2.** Foarte puține verbe de coj. a IV-a se zic în pres. cu persoanele terminate numai în o vocale; ci cele mai multe iau terminațiunile *-éscu*, *-éștî*, *-éște*, după norma cojugațiunei I, pr. de la *răpi-re*: *răpescu*, *răpeștî*, *răpeşte*.

3. În pres. pers. 1 sing. pierd pre *i* din inf. afară de verbele care se termineaz ă:

a) în *-di*, *-ti*, *-si* [=*-zi*, *-ți*, *-și*] cu *i* lung duplecat, pr. de la *audì*, *pătì*, *păsì*: *auzu*, *pațu* sau *pățescu*, *pășescu*; ci *iesu* de la *ieșire*.

b) în *-ní*, *-rí*, pr. de la *vení*, *perí*, *sări*: *veniu*, *pieriu*, *sariu* sau *saliu*;

c) cele de o silabă, pr. *știu*, *fíu*, de la *ști-re*, *fi-re*, ci aste-l țin și în pl. pers. a 3-a și pretutindenea întreg.

4. *i* în imperf. se pronunță jumătățit în diftong cu *a*, de unde uneori se poate scrie și cu *ea* ca în a II-a și a III-a coj., pr. *dormiam* sau *dormeam*, însă *auziám* etc.

5. În celealalte timpuri *i* se pronunță întreg, deși urmează altă vocale, pr. *dormí-ĭ*.

6. Verbele *cóperiu*, *cúfuriu*, *súferiu* și compusele lor în usul vulgariu se zic în a 3-a pers. pl. ca și în sing., pr. *cópere* etc., ci rău; așa și în imperat. afirm. II.

Esemple: a) fără *-escu*: *aúzu*, *ascuțu*, *a-*, *des-cóperiu*, *cúfuriu*, *dormu*, *iesu*, *fugu*, *înghițu*, *mințu*, *moriu*, *pațu*, *pieriu*, *îm-pușu*, *în-*, *des-parțu*, *saiu*, *știu*, *simțu*, *súferiu*, *súiu*, *viu*, *în-véștiu*;

b) cu *-escu*: *amuțescu*, *batjocorescu*, *domnescu*, *dorescu*, *îmbătrînescu*, *împuterescu*, *înțelepțescu*, *lățescu*, *mărescu*, *sînțescu* etc. /

74 § 75. **Modul cojuntiv**

Modul coj. de a IV-a coj., cu aceleași timpuri ca în cele mai dinainte, se cojugă după cum urmează:

Presente

Sing. 1. să dorm-u 2. să dorm-i 3. să doárm-ă [ort. dórm-a]

Plur.	dorm-ímu	dorm-íți	doárm-ă
Imperf. :	aș dormí sau dormí-re-aș etc.		
Preaperf I :	aș fi dormítu etc.		
II :	vream dormí-re etc.		

Notă. 1. Formarea timpurilor e ca în cojugațiunile mai dinainte.

2. În pres. pers. a 3-a sing. și pl. se îndereaptă după pers. I sing. cu *i* au fără *i*, pr. *dormu*, *doarmă*; *auzu*, *auză*; *știu*, *știe*.

§ 76. **Imperativ**

Modul imperativ de a IV-a coj. are aceleași forme cu cele din cojugațiunile mai dinainte, după schemă :

Afirm. I	Sing.	2.	să dorm-i	3.	să doárm-ă
	Pl.		dorm-íți[28]		doárm-ă
Afirm. II	Sing.	2.	dorm-ĭ	Pl. 2.	dorm-íți
Negat.			nu dormí-re		nu dormí-reți.

Notă. 1. În afirm. II sing. accentul se retrage pre silaba cea mai aproape lungă.

2. În același timp și aceeași pers. *i* e totdeuna scurt jumătățit, oricum să fie în alte timpuri și persoane, pr. *dormĭ*, *auzĭ*.

3. Însă cele de o silabă în acea persoană are doi *i*, unul lung și altul scurt, pr. *știĭ*, *fiĭ*. /

§ 77. **Anomale : fiu** 75

Verbele anomale de coj. a IV-a sînt trei : *fiu*, *știu*, *viu*.

a) *Fiu*, inf. *fí-re*, nu are decît unele timpuri, după a IV-a și a III-a coj., precum :

În pres. coj. : *să fiu*, *fii*, *fie*; *fimu*, *fiți*, *fie*, după coj. a IV-a.

Imperat. afirm. II : *fiĭ*, *fiți* și celealalte din acest mod, regulat ca în coj. a IV-a.

Part. pres. : *fiitoriu*; ger. : *fiindu*; asemenea pret. perf. : *fui*, *fúși*, *fu*; *fumu*, *futu*, *furu* sau *fure*, după coj. a III-a.

Și de aci : *fúrăm*, *fúsem* etc. Part. pret. : *fostu*.

Notă. 1. Celealalte timpuri se plinesc din *sîm* (§ 49).

2. În loc de *fui* și *fúsem* în usul vulgariu se zice și *fuséi*, *fusésem* etc.

§ 78. **Știu**

b) *Știu*, inf. *ști-re*, se cojugă ca *fiu*, însă cu toate timpurile, după a IV-a și a III-a coj., precum :

Pres. ind. : *știu*, *știĭ*, *știe* sau *ști*; *știmu*, *știți*, *știu*; după coj. a IV-a.

Imperf. : *știeam*, *știeai*, *știea*, *știeamu*, *știeați*, *știea(u)*; asemenea.

Pres. cojunt. a 3-a pers. : *știe*. Imperat. afirm. II : *știĭ*. Ger. : *știindu*; asemenea.

Pret. perf. : *știúĭ*, *știúși*, *știù*; *știúmu*, *știútu*, *știúru*, *(e)*; după coj. a III-a.

De aci și celealalte : *știúrăm*, *știúsem*; part. pret. : *știutu*; part. pres. : *știutoriu*, cu *u* neschimbat. /

76 **Notă. 1.** După aceeași normă se cojugă și compusul *nu-știu,* fără participiu și gerunziu.

2. În loc de *știutoriu* se zice mai rar *știitoriu,* ci rău.

§ 79. **Viu**

c) *Veniu,* pronunțat *viu* cu *n* muiat, inf. *veni-re* fără muietură, se cojugă regulat, afară de pret. perf. la cei vechi, precum :

Sing.	veni (viĭ)	venĭși	vénе (vine)
Plur.	vénimu	vénetu	véneru, (e)

În imperat. afirm. II : *vin'o* au *vină.*

Celealalte timpuri regulate sînt : *veniam, venii, venirăm, venisem* ; *venitu, venitoriu, venindu.*

Notă. 1. *n* se moaie și în : *veni, venia* ca *viĭ, viĭe.*

2. *Venitu* în usul vulgariu se zice și *vintu* ; iar *venitoriu* și *venindu* încă și ca *viitoriu, viindu,* ci rău.

3. Eufonică schimbare pate și verbul *peri-re,* care în pres. ind. și coj. se zice acum cu *i* după *p,* acum fără el, pr. *pierĭu* (*pieiu*), *pieri* (*piei*), *piére, piéria* (*pieĭe*) și *piéra* [= *piară*]; ci *perimu, periți* ; și în celealalte toate timpurile, pr. *periam, periĭ, peritu, peritoriu, perindu* ; însă și *pĭeritoriu* sau *pieitoriu;* mai rar *peindu* în loc de *perindu.*

§ 80. **Defective**

Sînt unele verbe rămase numai în puține forme, numite defective sau cu scădere, precum :

a) *blemu, bleți* sau *bleați,* scurtate din *îmblemu, îmbleți,* după forma pierdută de modul cojunctiv al coj. I. /

77 b) *detoriu, -e* și compus *adetoriu,* part. pres. cu însemnare adiectivale, de la *de-re.*

c) *optu,* în loc de *opu'st* al latinilor, numai la cei vechi usitat, pr. *optu să știmu.*

d) *vă,* imperat. afirm. II ca *fă,* de la *vadu,* lat. *vado,* astăzi numai în munți usitat.

Notă. 1. În loc de *detoriu* mai mult se aude *dătoriu,* cu *a* chiar sau oscur (*ă*), amîndouă forme rele.

CAP VI

ADVERBIU, PREPUSEȚIUNE, COJUNȚIUNE

§ 81. **Adverbiul**

Adverbiele, unele se formează din adiective, altele sînt originare.

Adverbiele derivate din adiectivele terminate în *-escu* mută pre *u* în *e,* pr. *domnescu, părințescu* : *domnește, părințește.*

Celealalte rămîn în forma neutrale, pr. *rău, tristu, dulce.*

Adverbiele originare sînt simple și compuse, pr. *ieri, mîne* etc., *alaltăieri, poimîne* etc.

Notă. 1. De la *bunu* se face adverbiul *bîne,* ca la latini *bene,* însă care se ia și ca sust. cu articlu au fără articlu, pr. *multu bine, binele vostru.*

2. Adverbiele neadiectivali sînt foarte multe și se împart după loc, timp etc., pr. *ici, colò*; *susu, josu*; *azi, acumu, atunci, curîndu, totdeuna, pururea*; *nemică, numai, așa, asișderea, almintrea*; *adecă, abiá, încái, camu* etc. /

§ 82. **Prepusețiunile** 78

Prepusețiunile se pun înaintea numelor, pronumelor și a verbelor, împreunate sau despreunate; și sînt simple au compuse.

Simple de o silabă sînt: *a, cu, de, în, pre, spre, sub,* și se pot pune la orice cuvînt; de mai multe: *către, după, fără, întru, -ă, -e, lîngă, pînă, supt,* care cu verbe arareori se pun.

Compuse sînt mai ales: *de-în, de-la, de-pre, de-spre, pre-în*; *a-supra, în-a-inte, de-întru, pre-întru* (acum *pentru*) etc., care mai multe numai cu nume și pronume se pun și totdeuna în acusativ, pr. *de mine, la tine* etc.; afară de *asupra* și *înainte.*

Cele ce numai cu verbe se compun sînt: *ad, as*; *co, con*; *cum*; *des, du*; *pur*; *s*; *re, res*; *stră*; *tră*, pr. *ad-unu, as-cundu, co-su, con-tenescu, cum-păru, des-legu, du-micu*; *pur-cedu, s-pun, re-mîiu, res-tornu, stră-pungu, tră-metu*; și se scriu împreunat cu verbele.

Notă. 1. Unele prepusețiuni compuse iau articlu ca numele sust., și numele următoriu de e sust. sau pronume de a 3-a persoană se pune în gen., pr. *în-aintea lui D-zeu și a oamenilor, asupr'a cerului, în-apoi-a altora, îndărătru-lu totoror*; iar pronumele de l-a și a 2-a pers. sau de a 3-a de e reflesiv se pun în forma adiectivale: *mieu, tău* etc., pr. *înainte-a mea, de asupr'a ta, în-apoi'a noastră, dindărătu-lu său.*

2. Din prepusețiuni se fac și adverbie, pr. *deasupr'a, dedesuptu* etc. /

§ 83. **Cojunțiuni** 79

Cojunțiunile se pun mai ales pentru verbe și frasi, pre care le împreună și sînt mai de multe specie:

a) Causali, care arată causa lucrului sau pentru ce ?, pr. *că, că-ce* sau *că-ci, pentru-că, fiind-că, de oară-ce.*

b) Comparative sau asemănătoare între mai multe lucruri, pr. *ca-și, pre-cum, așa.*

c) Consecutive, care arată urmarea, pr. *de-ci, dereptu aceea, așa dară, de unde, după ce.*

d) Condiționali, pr. *să, de* sau *dea-că, de și, de cumu-va, bine-că, măcaru* sau *măcaru-că, cu toate că.*

e) Corective sau îndereptătoare, pr. *ci, însă, totuși, cu toate acestea, numai* sau *fără-numai, de nu altă, iară.*

f) Destintive sau alegătoare, pr. *au* sau *ori, veri.*

g) Finali, care arată scopul, pr. *ca, pentru ca.*

h) Întrebătoare, pr. *au ? oare ? au nu ? că-ce ? pentru-ce ? la ce ? de ce ?* etc.

i) Corespunzătoare, pr. *acumu-acumu, au-au, atîtu-cîtu, atunci-cîndu* etc.

Notă. 1. Dintre cojunţiuni numai *să* şi *că* sau *ca-să* cer presentele coj., pr. *să vază, ca să vie.*

2. Iar celealalte condiţionali se pun numai în alte timpuri din coj. şi ind., pr. *de ai vedea* sau *de vedeai* etc. /

80

CAP VII

REGULE SINTACTICE

§ 84. Regule generali

Afară de regulele sintactice atinse în capetele mai dinainte sînt de a se mai însemna următoarele:

a) Cuvintele in cuvîntare stau împreunate între sine, aşa cît unul depinde de la altul, şi unul fără altul nu se poate înţelege deplin.

b) Cuprinsul cuvintelor împreunate se numeşte propuseţiune sau sentinţă.

c) Toată propuseţiunea caută să aibă un verb în modul finit, de ar fi şi numai singur, pr. *io scriu* sau numai *scriu.*

d) Fiecare verb finit are un sustantiv în casul num., deşi nu e espres, de la care verbul depinde, pr. în esemplele din sus.

e) Verbul finit poate să aibă sustantive şi în alte casuri, care depinde de la verb, pr. *Am venit a casă.*

f) Încă şi numele pot să depindă unul de la altul, şi ales adiectivul de la sustantiv, pr. *pomu bunu, poame bune.*

Notă. 1. Numele pus în nom. se zice subiect, iar cel dependente de la verb se zice obiect, pr. *D-zeu* (subiect) *a făcutu cerul* (obiect).

2. Predicat se numeşte numele sust. au adj. etc. care se pune după verbul *sîm* etc., pr. *D-zeu e fiinţă fără moarte* sau *nemuritoriu.*

3. Ordinea naturale a cuvintelor în propuseţiune e: întîiu subiectul,
81 apoi verbul şi în urmă predicatul / sau obiectul; iar celealalte cuvinte se pun
împrejurul sau al subiectului sau al predicatului de care se ţin, pr. *Multe
poame frumoase la faţă sînt putrede dinlăuntru.*

4. Încă şi propuseţiunea poate să depindă au de la altă propuseţiune şi atunci se împreună prin cojunţiuni, pr. *Adu-ţi aminte, Doamne, cînd vei veni întru împărăţia ta,* au de la un nume cu care se împreună prin pronume relativ, pr. *Omul care se teme de D-zeu e fericit.*

5. Cojunţiunile, de este una, se pune între amîndouă propuseţiunile, pr. în esemplul mai din sus *cînd,* iar de sînt două, se pune una la începutul celei de întîiu, iar cealaltă la al celei din urmă; pr. *Deşi n-am vrea, totuşi caută să murim.*

6. Ci uneori a doua coiunţiune se lasă afară, mai ales după condiţionate, pr. *De ai fi venit, (atunci) ţi-aş fi spus.*

7. Într-alte căutari ordinarea cuvintelor în limba rom. e mai liberă decît în multe altele, însă nu aşa liberă ca în cea latină, pentru că limba rom. nu e aşa avută în forme casuali şi personali ca cea latină.

§ 85. Pentru nume

Numele se împreună între sene în două moduri: numai prin cas, au prin casuri, genuri şi numeri.

Numele sustantive se împreună prin cas, punînd numele al doilea dependente de la cel de întîi în genetiv, pr. *făptura lui D-zeu, păcatele omului.*

Iar numele adiective se împreună cu sustantive prin gen, punînd adiectivul în genul, numărul / şi casul sustantivului, pr. *omul cel bun, muierile cele* 82
frumoase.

Notă. 1. Împreunarea numelor prin gen se face numai cînd amîndouă sînt articulate, ca în esemplu ; iar cînd al doilea e fără articlu, atunci se pune cu prep. *de* în casul acesteia, pr. *munte de aur* sau *munţii de aur.*

2. În locul numelui de întîi se poate pune şi numai articlul lui, ci atunci în forma *al* etc., pr. *al Domnului e pămîntul*; aşa şi cînd genetivul se pune înainte, pr. *a soarelui lumină.*

3. Împreunarea adiectivelor cu sust. se numeşte concordare.

§ 86. Pentru verbe

Verbul finit, care depinde de la sustantivul în num., se împreună cu acelaşi după număr, pr. *mîna scrie, cartile se deschid.*

Notă. 1. Astă împreunare încă se numeşte concordaţiune.

2. Pre unele locuri pun pers. a 3-a sing. în locul celei pl., pr. *oamenii zice* în loc de *zic*; ci astă concordare e grecească, nu românească.

3. Din contră, tot pre acolo cojugă pers. a 3-a pl. pres. ind. de coj. I cu *u*, ca în celealalte trei coj., pr. *oamenii cîntu* în loc de *cîntă*, ci rău.

4. Cînd verbul propuseţiunei e *sîm* atunci şi predicatul, de e adj., se concordă cu subiectul num., nu numai în număr, ci şi în gen, pr. *viaţa e scurtă, oamenii-s muritori.*

§ 87. Regimea

Verbul activ cere totdeuna un sust. ca obiect după sine în acusativ, espres sau / neespres, pr. *D-zeu a făcut cerul şi pămîntul.* 83

Alte verbe sînt care cer încă şi dativ sau alt cas cu prepuseţiune, pr. *D-zeu a dat omului minte şi precepere, Fiul lui D-zeu a descins din cer.*

Astă dependenţă se numeşte regime, adecă „îndereptare".

Notă. 1. Pronumele urmează întru toate natura sustantivelor, ca şi participiele a adiectivelor.

2. Înainte de acusativul activ al pronumelor lungi şi al numelor personare, după usul de acum se pune prepus. *pre*, pr. *Am văzut pre Pietru*; *Te-am rugat pre tine.*

§ 88. Verb cu verb

Verbele ce stau în dependenţă între sine se împreună punînd pre al doile în infinitiv cu prepus. *a*, pr. *mă tem a veni.*

Notă. 1. Numai după *ştiu* şi *pociu* rămîne *a* nepus, pr. *ştiu lucra, pociu venire.*

2. În loc de infin. pun şi pres. coj., pr. *mă tem să viu*, ci mai rău. /

84

PARTEA A II-A

ORTOGRAFICĂ

DE MODUL SCRIEREI

§ 89. Precunoștințe

Spre a scrie bine și cum se cuvine, se cade a cunoaște mai înainte de toate:

a) natura sau firea sunetelor articulate din limba română;

b) legile gramatecei limbei românești;

c) forma de început a cuvintelor rom. sau rădăcina lor.

Notă. 1. Legile gramatecei se cuprind în Partea I; forma cuvintelor se cunoaște mai curat din dicționariu, iar de natura sunetelor se scrie în această parte.

2. Din luarea-aminte la acele trei punte se deduc unele regule ortografice, care sînt de a se urma vrînd a scrie bine.

3. Însă mai este a lua aminte și la natura literelor latine, vrînd a scrie cu acestea.

CAP I

NATURA SUNETELOR

§ 90. Sunetele elementare

Sunetele elementare sau articulate din care se formează cuvintele rom. sînt de două clasi: vocali sau de sine sunătoare și cosunătoare sau care numai împreunate cu vocali se pot pronunța.

Vocali în limba rom. sînt nouă: а, є, і, о, ȣ, ъ, ѫ, ѣ(єа), ѡ (оа) /

85 Iar cosunătoare sînt douăzeci: бп, дт, кг, сш, зж, цџч, лмнр, вфх.

Notă. 1. Vocalile і și ȣ se pronunță întregi sau jumătățite; iar ca jumătățite țin mijlocul între vocali și cosunătoare și se zic *semi-vocali.*

2. Vocalile jumătățite împreunate cu vocali întregi fac numai o silabă, pr. *eĭ, aŭ.*

3. O vocale întreagă cu o jumătățită înainte au înapoi, împreunate într-o silabă, se zic diftong, pr. *dai, dau,* cu două jumătățite se numesc **t**riftong, pr. *mĭeu, mĭeĭ.*

§ 91. Schimbarea sunetelor

Sunetul de rădăcină a cuvîntului în limba română nu rămîne totdeuna neschimbat, ci se mută din mai multe cause:

a) din înfluența unuia asupra altuia, după cum sînt de aceeași natură au de alta;

b) din înfluența tonului cu care se pronunță, care se zice și accent;

c) din starea lui: la început, la mijloc sau la capetul cuvîntului.

Notă. 1. Vocalile și, prin ele, cosunătoarele sînt de două nature: moi și aspre. Moi sînt: *e* și *i;* celealalte aspre.

2. Accentul încă este de două specie: înalt sau ascuțit, pr. în *carte* silaba *car-*; și de jos sau greu, pr. în același cuvînt silaba *-te.*

A. DE VOCALI[29]

§ 92. а, ε, i, о, ȣ: originare

Vocalile а, ε, i, о, ȣ se numesc chiare pentru că au sunet deschis, și sînt originare au derivate. /

Originare sînt: 86

a) а sau *a* latin numai în două casuri: la începutul cuvîntului, pr. în *auru, argintu;* și sub accent ascuțit, pr. *cárte;*

b) ε curat sau *e* latin, numai la mijlocul sau capetul cuvîntului, pr. *cercu, carte;*

c) i, *i* latin, întreg mai numai la mijloc, pr. *știu;* iar în capet numai sub accent, pr. *venì,* au în unele cuvinte de o silabă, pr. *cì,* au după cosunătoarele б, п, к, ф împreunate cu л sau ρ, pr. *aspri, sufli,* pronunțînd în cîte două silabe: *a-spri, su-fli;*

d) о curat sau *o* latin numai la mijloc, pr. *domnu;* iar în capet numai cu accent, ci rar, pr. *acolò;*

e) ȣ, *u* latin, întreg numai la început și la mijloc, pr. *unde, frunte;* iar în capet numai sub accent, pr. *vìndù,* au în cuvinte de o silabă, pr. *cù, fù,* au după cosunătoarele atinse la [sunetul] *i,* pr. *aspru, suflu,* ca *a-spru, su-flu.*

Notă. 1. Vocalile originare, trecînd între alte vocali, se schimbă și se fac derivate.

2. Cea mai mare schimbare pate а, care de cîte ori nu e nici la începutul cuvîntului, nici sub accentul ascuțit, pierzîndu-și sunetul cel chiar, trece într-altul mai oscur, pr. din *pațu* cu *a* chiar, se face *pățimu* cu *à* oscur.

3. Vocalile ε și о pat schimbare mai ales fiind sub accent, dacă în silaba următoare vine alt *e* sau *ă*, pr. din *tému, mórtu* se face *teame, moartă,* cu ѣ și ω. /

4. Vocalile а și ε pat schimbare în vocale oscură și urmînd un *n* sau *m* fără vocale oriunde, pr. de la *laudă, avé, laudàndu, avèndu; mànă, vèntu, àmblu,* cu ѫ în loc de *á* și *é.* 87

5. Totdeuna încă *à* oscur după *i* se mută în ε, pr. *tália* ca *taĭe;* iar *an* în *in,* pr. *taliàndu* ca *tăindu.*

6. Asemenea, е cu н, urmînd alt е au i adeseori se mută în *i*, pr. *cuvente* ca *cuvinte*, *vendu* are *vinzi*, *vinde*.

7. De multe ori şi *ó* căzînd de sub accent se face *u*, pr. de la *dórmu*, pl. *dormímu* ca *durmimu*.

§ 93. **Derivate**

Derivate sînt:

a) а în loc de ѣ pronunţat ca *ea*, după unele cosunătoare care sînt mai ales в, ф, м, pr. вазъ, фатъ, масъ în loc de: вѣзъ, фѣтъ, мѣсъ:

b) е în loc de ъ după vocalea *i*, pr. фіе, віе în loc de фіъ, віъ;

c) i în loc de а din ан au ен, pr. інімъ, а інте, кȣвінте în loc de ꙟнімъ, а ꙟнте, кȣвѫнте:

d) о în loc de ѫ sau аȣ etc., pr. о фост în loc de а фост;

e) ȣ în loc de о fără accent, pr. дȣрмімȣ, пȣтецї în loc de дормімȣ, потецї de la дормȣ, почȣ.

Notă. 1. *O* contras din *au* se află şi în *coda* [=*coadă*], *socu* etc. în loc de *cauda*, *saucu*, lat. *cauda* sau *coda*, *sabucus* sau *sambucus*.

2. *O* din *ae* şi în relativul fem., pr. *o văzu* în loc de *a văzu*; încă şi în loc de *ună*, pr. *o mînă* în loc de *ună mînă*. /

88 ### § 94. ъ, ѫ

Vocalile ъ şi ѫ se cheamă oscure sau întunecate şi sînt totdeuna derivate:

a) ъ mai mult din *a* fără accent, pr. áрмъ, лáȣдъ, армáтȣ, лъȣдáтȣ; mai rar din е după cosunătoarele б, п, в, ф, м, neurmînd vocale moale, pr. бътрѫнȣ, lat. *veteranus*, пъкатȣ, [lat.] *peccatum*; възȣ, възȣтȣ etc., ci везі, вѣде: фътȣ, ci феці, фѣте, фѣтъ; мъсаріȣ, ci мѣсъ, мѣсе:

b) ѫ din а cu н sau м fără vocale şi din ен neurmînd vocale moale, pr. мѫнъ, дѫндȣ; вѫнъ, вѫндȣ, lat. *manus*, даȣ, [lat.] *vena*, *vendo*; ci віне, вінде.

Notă. 1. ъ mai rar se trage din alte vocali, pr. din *o* în *rotundu*, *locusta*, în silabele *ro-*, *lo-* etc.

2. ѫ încă puţine ori se trage din ȣ, pr. în *funtana*, *vulturu*, în silabele *fun-*, *vul-* etc.

3. Ci în part. pres. şi pret. de a II-a şi a III-a coj. aceste vocali mai mult sînt din vocalea *u*, pr. *tacundu*, *tacutoriu*; *facundu*, *facutoriu*.

4. ъ, ѫ în loc de е, i după с, ш, з, ж, ц, e pronunţie rea, pr. съмнȣ, шъзȣ, шѫ etc. în loc de семнȣ, шезȣ, шн.

5. Prepuseţiunea ꙟн sau ꙟм se pare a fi din *in*, măcar că grecii şi cei vechi latini scriu *en*.

§ 95. ѣ, ѡ

Vocalile ѣ, ѡ se pronunţă şi ca diftongii *ea*, *oa* sau *ĭá*, *uá*, ci mai bine ca vocali simple, însă derivate din е şi о cu plecare cătră а; şi le numim late. /

89 Derivarea lor se face de cîte ori е sau о stau sub accent şi în silaba mai aproape urmează un ъ au е, pr. вѣде, ci везї, мѡртъ, ci морцї.

Notă. 1. În puține cuvinte nu se oserbează această regulă, însă mai totdeuna din cause, pr. *soră, noră,* pentru că sînt forme schimbate în loc de *soru, noru*

2. Din pronunția rea s-a făcut de se zice : *másă, fátă, vázǎ* în loc de *measă, feată, veazǎ,* pronunțîndu-l pre ѣ ca еа și apoi lăpădînd pre е.

3. Pre alocuri nu pronunță ѣ urmînd е, ci numai е, pr. ле́ще în loc de лѣще, ci neregulat.

§ 96 ĭ, ȣ̆ jumătățiți

Vocalile ĭ, ȣ̆, pronunțate de jumătate se află în trei locuri :

a) la începutul cuvintelor începute cu е sau о, pr. ĭерĭ, ȣ̆омȣ în loc de ерi, омȣ, și-s numai eufonice ;

b) la capetul cuvintelor după vocale întreagă au după una sau două cosunătoare, pr. дȣмнезеȣ̆, амѫндоĭ ; омȣ̆, ѡменĭ ; afară de terminațiunile cu mută și muioasă, ca mai sus ;

c) ĭ după unele cosunătoare aspre, ce le moaie, care sînt : бп, м, вф, pr. бĭетȣ, пĭептȣ, мĭѣре, вĭѣрме, фĭѣре ; iar ȣ după cosunătoare mai rar, pr. în нȣ̆орȣ după н.

Notă. 1. În capetul cuvintelor după o cosunătoare pot sta și amîndouă aceste vocali împreunate tot ca jumătățite, pr. ажȣторĭȣ̆.

2. *I* jumătățit moaie foarte ades cosunătoarele *l, n, r,* pr. în loc de *muliere, vinia, pieriu,* мȣĭѣре, вїĭе, пĭеĭȣ. /

3. Tot același *i* strămută unele cosunătoare într-altele, ci *i* perind 90 întru astă strămutare ; așa pre д, т, к, г, с în з, ц, ч, џ, ш, pr. сȣрдȣ, сȣрз etc.

4. În silaba рїѣ sau рїе mai mult numai *i* piere, mutînd pre *à* în *e,* pr. ажȣтѡре în loc de ажȣтѡрїѣ.

B. DE COSUNĂTOARE

§ 97. Împărțirea lor

Cosunătoarele se împart în mai multe specie, așa :

a) în aspre : б, п, в, ф, м, care pre е [î]l mută în ъ, de nu urmează alt е au і, pr. бъдȣ, пъръ, фътȣ, мъ, ci вѣде, везі, пері, феці etc. ;

b) muioase : л, н, р,[30], care urmînd ĭ jumătățit prea ades se moaie cu totul în ĭ, pr. *maliu, cuniu, sariu :* маĭȣ, кȣĭȣ, саĭȣ ;

c) mute : б, п ; к, г ; д, т ; м, căci fără vocali nu se pot pronunța ;

d) șuierătoare, simplă una, с, și derivate cinci : з, ц, ч, џ, ж, din д, т, к, г, *j*.

e) suflătoare, una simplă sau *h,* și două derivate : в, ф din б, п cu *h.*

Notă. 1. Alte împărțiri după organ nu au influență multă în pronunție, și aici le trecem.

2. Pronunțarea unor cosunătoare nu e pretutideni asemenea, pr. în з, ч și џ, care pre alocuri se pronunță mai gros sau mai subțire, însă cu varietate simțită.

§ 98. Schimbarea lor

Cosunătoarele mai toate au ele se schimbă din unele cause, au înseși schimbă pre vocali. /

91 Schimbarea lor se face :

a) au din influența vreunei vocali, pr. к, г mutîndu-se în ч și џ urmînd е sau i ; iar с, д, т în ш, з, ц urmînd ĭ jumătățit, pr. факȣ, фаче, фачĭ ; алегȣ, алеџе, алеџĭ ; есȣ, ешĭ ; сȣрдȣ, сȣрзĭ ; мȣтȣ, мȣцĭ ;

b) au numai din altăce frățietate, ca в în г sau џ, ф în χ sau ч, pr. вінȣ, фіерȣ în гінȣ sau џінȣ, χіерȣ sau черȣ.

Schimbare fac mai ales mutînd pre е în ъ, de care sînt cosunătoarele aspre (§ 97, *a*)) și altele numai în casuri puține.

Notă. 1. De schimbarea celor muioase s-a scris mai sus (§ 96, nota **2**).

2. Schimbarile ce nu se fac din causa lui ĭ sînt numai particulare și nu se pot lua în socoteală.

3. р încă mută pre е în ъ și pre і în ѫ, însă mai numai la începutul cuvintelor, pr. în ръȣ, ръспȣнзȣ ; рѫȣ ; рѫдȣ în loc de *reu*, *respundiu*, *riu*, *ridu*.

4. к, г înainte de т se mută în п, pr. de la кокȣ, сȣгȣ : коптȣ, сȣптȣ.

5. н înainte de б, п, м se mută în м, pr. ꙟмблȣ, ꙟмплȣ etc., ci mutarea aceasta e numai eufonică.

CAP II

DE LITERE

§ 99. Literele latine

Literele latine cu care putem scrie românește sînt aceste douzeci (sau douăzeci și două) : *a*, *b*, *c*, *d*, *e*, *f*, *g*, *h*, *i*, *(j)*, *l*, *m*, *n*, *o*, *p*, *r*, *s*, *t*, *u*, *(v)*, *x*, *z* ; celealalte nu ne sînt de lipsă.

Dintr-însele cinci sînt vocali : *a*, *e*, *i*, *o*, *u*, celealalte cosunătoare. /

92 **Notă. 1.** Literele latine nu ne sînt de ajuns pentru toate sunetele articulate din limba românească.

2. Însă ne ajung pentru cele originare, numai pentru derivate nu.

3. De aci firește urmează ca sunetele derivate să le scriem cu literele sunetelor originare.

4. La acelea se adaug și semnele accentelor : ascuțit, pr. în *môrte ;* greu, pr. în *văzù ;* cercufles pentru vocalile *i* contrase din două în una, pr. *dî* [= *zi*] în loc de *dii*, sau pentru ѫ din *a*, pr. *câne*.

§ 100. Regulă generare

Vocalile *a*, *e*, *i*, *o*, *u* mai întîi sînt pentru vocalile rom. originare : а, е, і, о, ȣ.

Iar cosunătoarele după speciele lor : *b p*, *c g*, *d t*, *m*, mai întîi pentru mutele бп, кг, дт, м ; *l*, *n*, *r*, pentru cele muioase л, н, р ; *s*, *j*, pentru șuierătoarele с, ж ; și *h*, *f*, *v*, pentru suflătoarele χ, ф, в[20].

Derivatele din altă vocale au cosunătoare se scriu cu literele sunetelor din care-s derivate în fiecare cuvînt.

Notă. 1. Astă ortografie e grea și așteaptă multă luare-aminte, însă numai singură astă cale răspunde naturei și originei limbei românești.

2 Accentele nu le punem în tot cuvîntul, ci numai unde este îndoială, deci :

a) în capetul cuvintelor, cînd accentul e pre vocalea de pre urmă, pr. *lăudà, lăudằ* etc ;

b) în mijlocul sau la începutul cuvintelor, cînd nu s-ar ști oare accentul pre silaba a doua-i de la capet au pre alta mai dinainte, pr. *împréună* sau *împreúnă ;* /

c) în *î* contras cu ton și afară de ton, pr. *dîcu* și *dîceam* [=*zicu* și *ziceam*]. 93

3. Locul accentului e silaba penultimă de e vocale lungă, iar de e scurtă, e a treia de la cea din urmă, pr. *lăudátu, -ă* și *láudă.*

4. Cuvintele de o silabă nu se pot socoti a avea ton decît împreunate cu altele, pr. *númai* din *nu* și *mai, dómnu-lu.*

5. Însemnarea accentului în cuvintele de o silabă întreagă e numai spre destingere, pr. *dù, fà,* [=*fă*], *cà* [=*că*] etc.

6. Prepusețiunile de o silabă și cele terminate în *ă* simple încă se par a nu avea accent propriu, ci numai al sustantivului cu care se împreună, pr. *către mine,* ca și cînd ar fi scris *cătrămine.*

7. Spre depărtarea îndoielei e bine a despărți prin linioară cuvintele împreunate într-unul, ales cînd ar fi îndoială, pr. *îndúră-te* ca să nu zici *îndurăte.*

§ 101. Regule speciali

Regule speciali pentru ortografia cu litere latine sînt următoarele :

a) Pentru vocali :

1. **а** se scrie cu *a*, pr. *auru, argintu ;* iar spre destinţiune cu *á*, pr. *cantá* etc., ci în **масъ, казъ, фатъ** etc. unde **а** e din **ѣ** se scrie cu *e*, pr. *mesa, vedia, feta ;* iar în **афаръ,** după pronunția mai bună, cu *o : afora.*

2. **е** se scrie cu *e*, pr. *legu, lemnu ;* iar spre destinţiune cu *é* sau *è*, pr. *vedé, stè ;* ci în **фіе, тъїе, кем8** etc. unde **е** e din **ъ** se scrie cu *a* sau *à*, pr. *fia, talià, chiàmu ;* iar în **фѣце,** după pronunția mai regulată cu *a : facie.* /

3. **і** se scrie cu **і**, pr. *firu, fire ;* iar spre destinţiune cu *í* sau *ì*, pr. *seí, fí, veni ;* ci cu *a* sau *e* cînd e derivat din acestea, pr. *ânema, anélu, taliându ; vende, vendi ; bene, mene* etc. în loc de **ꙟнімъ** sau **інімъ, інел8, тъінд8 ; кінде, кінзі; кіне, міне ;** așa și *petioru, fetioru* etc., după pronunția mai bună. 94

4. **о** se scrie cu *o*, pr. *omu, orbu ;* spre destinţiune cu *ó* sau *ò*, pr. *acoló, luò ;* ci în **жор8, он8** etc., după pronunția mai bună, cu *u : juru, unu.*

5. **8** se scrie cu *u*, pr. *unu, bunu ;* spre destinţiune cu *ú* sau *ù*, pr. *vediù ;* ci cu *a* sau *i* sau *o* cînd e derivat din acesta, pr. *âmblu, ânghiu ; influ, implu, intru ; potemu, dormi* în loc de **8мбл8, 8нгї8 ; 8мфл8, 8мпл8, 8нтр8 ; п8тем8, д8рмі** etc., după pronunția mai bună și mai regulată. De **і** și **8** jumătățiți urmează mai jos, sub nr. **10, 11.**

6. **ъ** se scrie cu *a* sau *e*, după cum alternează cu una din acestea, pr. **ла́8дъ, лъ8да́** : *láuda, laudá;* **въд8, вѣде, везї** : *vedu, vede, vedi ;* așa și în *reu, respundiu* etc., ci în **лък8стъ, рът8нд8** etc. se poate și cu *o : locusta, rotundu;* iar spre destinţiune din *a* cu *à*, pr. **лъ8дъ** *laudà**. /

7. **ѫ** se scrie cu *a* au *e* au *i* au *u*, după cum se derivă din una de aceste vocali, pr. **лъ8дѫнд8** de la **лъ8да́-ре** : *laudându ;* **възѫнд8** de la **веде-ре** : *vediendu ;* în prepus. **ꙟн** și **ꙟм** cu *i* : *in, im,* așa și în *riu, ridu;* iar în gerundiele de a II-a și a III-a coj. terminate în **-кѫнд8, -гѫнд8** cu *u : -cundu, -gundu,* pr. *facundu, frigundu ;* așa și *funtana, rundunea, vulture, vultória* etc. 95

---

* În part. pres. de a II-a și a III-a coj., care după pronunție se terminează în **-ъторі8,** vine de a se scrie cu *u : -utoriu,* pr. **фъкъторі8, прінзъторі8** etc., și așa : *facutoriu, prendiutoriu,* ci se pot scrie și cu *a*, ca derivate de la pres. cojuntiv. /

8. ѣ sub accent, cînd nu e din diftongul еа sau ĭа, ci din *e* curat de rădăcină, se scrie cu *e*, pr. *verde, verdi ; lega, lege, legi ;* iar spre destinţiune cu *é* sau *è*, pr. *a vedé, bè.*

9. ω sub accent, se scrie cu *o*, pr. de la *orbu, orba, orbe ;* iar spre destinţiune *ó* sau *ò*, de va fi cîndva lipsă, pr. în *rò* sau *róua.*

b) Pentru semivocali :

10. ĭ jumătăţit se scrie cu *i*, pr. *domni, buni ;* încă şi acolo unde mută unele cosunătoare în şuierătoare sau şi almintrea se pierde, pr.: *surdi, casiu, invetiu ;* iar la începutul cuvintelor înainte de е, unde e numai eufonic, nu se scrie, pr.: *eri, eram, erba* în loc de ĭерĭ, ĭерам, ĭѣрбъ ; afară de *ĭérna*, lat. *hiberna*, unde *i* e de rădăcină.

11 ȣ jumătăţit se scrie cu *u* şi cînd în pronunţie se pare mai a nu se auzi, pr. în *capu, pieptu ;* ci la începutul cuvintelor înainte de *o* nu e de a se scrie, fiind numai eufonic, pr. *omu, orbu*, nu *uomu, uorbu ;* aşa nici în capetul prepuseţiunilor : *in* şi *sub*, adverbiului *cam* şi al pers. 1. imperf. ind. sing., fiindcă *m* nu se aude pretutindeni, de unde scrie : *erám* sing., *eramu* pl. etc. /

96 *c)* Pentru cosunătoare :

12. Mutele бп, гк, дт, м se scriu cu *b p, g c, d t, m* fără nici o greutate, pr. *bune poame, greu capu, domnu tare, mare.*

13. Muioasele л, н, ρ[30] se scriu cu *l, n, r*, fără împiedecare, pr. *lucru nou rău ;* însă cînd se moaie de tot, au în ĭ jumătăţit, au în *ī* lung [=*i*], regula cere ca şi aici să se scrie, pr. *cliámu, gliacia, lìnu, voliu, moli ; venia, antàniu, puni ; resariu, pieria, ceri* în loc de кемȣ, гĭацъ, їнȣ, воїȣ, моĭ ; вїїе, ꙟнтжїȣ, пȣĭ ; ръсаĭȣ, пĭѣїе, чеĭ ; ci pîn'acum mai toţi scriu în loc de кĭ, гĭ *chi, ghi* ca italianii, iar în loc de *lì* sau *lĭ, nĭ, rĭ* numai *i.*

14. Şuierătoarele с şi ж se scriu cu *s* şi *j*, pr. *somnu, jocu* ; însă ж uneori fiind derivat au din ш au din з urmează a se scrie ca acestea, pr. *Blasiu, midi-locu, diosu, diumetate.*

15. Celealalte şuierătoare ш, з, ц, ч, џ se scriu cu *si, di, ti, ce-ci, ge-gi*, cînd se derivă din acestea, pr. *frumosĭ, surdi, muti, faci, frigi*, iar de se derivă dintr-altele, cu acelea, pr. *jacu* în loc de закȣ, *botezu*, lat. *baptizo ; braciu, sociu, facia, incalciu* etc. în loc de брацȣ, соцȣ, фацъ, ꙟкалцȣ, lat. *brachium, socius, facies, incalceo ;* ꙟцелепчȣне : *intieleptiune* de la *intieleptu ;* фечорȣ, пíчорȣ : *fetioru, pietioru*, lat. *foetiolus, petiolus* etc.

16. Suflătoarele χ, в, ф se scriu cu *h, v, f*, pr. *hornu, viersu, fierbente;* însă cînd χ e din *ch* se scrie cu acestea, pr. *Christosu*, lat. *Christus.* /

97 **Notă. 1.** De luat aminte este ca mai întîiu de toate pronunţia rea să se schimbe în bună şi regulată, căci numai atunci se poate şi scrie bine ; iar pronunţia bună se cîştigă prin studiul limbei, şi niciodată prin nepăsare.

Pronunţie şi scriere rea, între altele, este şi :

a) lăpădarea lui ĭ după cosunătoarele aspre *b, p, m, f, v*, pr. *abé, peptu, meu, feru, verme* în loc de : *abiá, pieptu, mieu, fieru, vierme ;*

b) *ĭa* în loc de *è*, pr. *siarpe, siapte, siade, iaste* etc. în loc de *sierpe, siepte, siede, este ;*

c) *j* în loc de *gi* au *gi* în loc de *j*, pr. *gioi, giocu, giune, giuru* în loc de *joi, jocu, june, juru ;* sau : *jeru, jemu, împrejuru* în loc de *geru, gemu, impregiuru ;*

d) alţi idiotismi, pr. *picére, ierèm* ai bucureştenilor, în loc de *pietiore* [=*picioare*], *eram* etc.

e) strămutari fără lipsă, pr. *ver un* în loc de *vre unu, formosu* în loc de *frumosu* etc.

2. În urmă e de însemnat că unele vocali se lăpădă şi în scris ca şi în pronunţie, după plac, înainte de altă vocale, ci atunci vocalea lăpădată se înseamnă cu apostrof, ca în: *mân'a, n'am* în loc de *mâna-a, nu am* etc. /

CAP III 98

DE DIALECTE

§ 102. Dialectele româneşti

Nu toată românimea vorbeşte într-o formă, ci unii schimbă unele vocali, alţii unele cosunătoare, iar alţii mai au şi în gramatecă unele particularitaţi ce nu se află la ceialalţi.

Diferenţa în vorbire se numeşte dialect.

Dialectele româneşti mai de frunte sînt două: unul al românilor de lîngă Dunăre (dacic), altul al celor de preste Dunăre (macedonic),.

Notă. 1. Dialectul celor de lîngă Dunăre se cheamă şi dacic pentru că ţările de lîngă Dunăre, unde şed acum românii, mai de mult se chemau Dacia.

2. Iar dialectul celor de preste Dunăre mai departe se cheamă macedonic, pentru că acei români se află mai mulţi în Macedonia şi mai încolo prin Thesalia, Albania sau Epir şi pînă în ţara greceească.

3. De dialectul dacic se ţine şi limba românilor din Serbia şi Bulgaria fiindcă vorbesc tot o limbă cu noi.

4. Dacia de dincoace de Dunăre se cheamă Dacia vechie sau Traiană pentru că asta a fost patria dacilor, pre cari i-a bătut împăratul Traian şi, luîndu-le ţara, o a dat romanilor, pre cari i-a adus aici să locuiască. /

5. Dacia de dincolo de Dunăre se cheamă Dacia nouă sau Aureliană 99 pentru că aici a dus împăratul Aurelian pre unii romani din Dacia vechie.

6. De dialectul macedonic se ţine şi limba românilor din Istria[31].

§ 103. Dialectul dacic

De dialectul dacic se ţine limba românească, cum se vorbeşte în Ţara Românească, Moldova, Basarabia, Bucovina, Transilvania, Ungaria şi Banat.

Notă. 1. Dialectele acestor ţări au mai puţină schimbare între sine decît dialectul dacic şi macedonic, iar între sine.

2. Între dialectele dacice mai regulat este al Ţării Româneşti, cu carele mult seamănă şi limba din carţile besereceşti.

3. Cele mai multe schimbari se află în Transilvania, dintre cari cea mai curată vorbire e a mărginenilor de către Ţara Românească şi a mocanilor de către apus; iar cei din mijloc au dialecte mai mult sau mai puţin neregulate.

4. Gramateca şi diferenţele dialectului dacic se cuprind în capetele cele mai dinainte pînă aici.

§ 104. Dialectul macedonic

În dialectul macedonic se află următoarele diferenţe sau schimbari:

1. în pronunţarea unor cosunătoare;
2. în unele parţi ale gramatecei;

3. în alte amănunturi. /

100 **Notă. 1.** Aici nu vom să atingem decît cele mai principali, pentru că pentru toate schimbarile și diferențele nu avem loc.

2. Schimbarile vocalilor ce se află la ei se află și la noi pre unele locuri, precum :

a) mutarea lui *e* forte ades în *i*, pr. *judicu,* ca în Moldova, *vicinu* etc. în loc de *judecu, vecinu* ;

b) mutarea aceleiași în *a*, pr. *diace, siarpe, siapte* în loc de *diece, sierpe, siepte* etc.

3. Proprie e numai pronunțarea diftongului *au* ca *av,* după greci, pr. *alavdu* în loc de *laudu* ; *avdu* în loc de *auzu* etc.

§ 105. **Diferențele în cosunătoare**

Dialectul macedonic are următoarele diferențe în cosunătoare :

1. Mutele *b, p, m,* urmînd *i* întreg originariu sau *i* jumătățit, se pronunță totdeuna ca *g, t, n* moi, ci nu șuierătoare, pr. *bine, pieptu, mieu* ca *ghine, thieptu, nieu* ; însă *pietioru* ca *cicioru.*

2. *Ce, ci* se pronunță mai totdeuna *tse, tsi,* ca la noi în cuvîntul *față,* pr. *ceru, cinci* ca *çeru, çinçi* ; iar ca în dialectul dacic mai rar, pr. *ariciu, tucine* ca la noi *ariciu, tăciune.*

3. *Li, cli, gli,* cu ĭ jumătățit, se pronunță cu *l* muiat numai, iar nu fără *l* ca la noi, pr. *lĭepure, lînu, mulĭere,* nu *iepure, inu, muĭere* ; așa și *clĭamă, oclĭu,* nu *chiamă, ochiu* ; și *veglie-te* adecă „păzește-te", *inglĭaciatu* etc.

4. *Ni* asemenea se pronunță cu *n* muiat numai, iar nu fără *n* ca la noi

101 mai pretutindenea, / pr. *antăniu, calcaniu, inĭe,* nu *întîiu, călcîiu, viĭe.*

Notă. Alte strămutari ce se mai fac în cosunătoare se aud și în dialectele dacice, precum :

a) *h* în loc de *f,* pr. *herbu, hiliu, hire, hiru* în loc de *fierbu, filiu, fire, firu* ;

b) *i* jumătățit în loc de *v* înaintea altui *i* întreg, pr. *ĭinu, ĭin'lu* în loc de *vinu, vinulu* ; așa și : *ĭine, ĭiptu, ĭiu, ĭinie* etc. în loc de *vine, viptu, viu, vie* etc

§ 106. **Diferențele gramatice**

Diferențele dialectului macedonic din partea gramatecei sînt unele în declinațiune, altele în cojugațiune.

În declinațiune sînt unele pentru articlu, altele pentru nume și altele pentru pronume.

Notă. Aici nu se vor atinge decît cele ce se țin mai mult de forme decît de pronunție.

§ 107. **Articlul**

Articlul primariu e ca și la noi în sing. m. *-lu* și *-le,* f. *-a* ; pl. *-li* m., *-le* fem., fără altă diferență decît că :

1. *Lu* și *li* uneori se pronunță cu *u* și *i* întregi, iar numele dinainte cu jumătățiți, pr. *om'lu, omen'li* în loc de *omu-lu, omeni-li.*

2. *Li* pl. m. nu se tace niceodată ca la noi, pr. *domni-li,* nu *domni'*[*i*].

3. În G. D. sing. fem. în loc de *-ei* al nostru se zice iarăşi *-li* cu *i* întreg, pr. *doamni-li* în loc de *doamne-ei*. /

Notă. 1. Esemple : în m. ca la noi : *corbulu, domnulu, favrulu, ochiulu,* 102
iar în contra : *loc'lu, lup'lu, nuc'lu, sac'lu* ; pl. *luchĭ-li, sacĭ-li* etc. ; în loc de *loculu* etc. ;

În fem. : *steauă*, G. D. sing. *steauli*, pl. *steal'le*, aşa şi : *curauă, măseauă* etc.

2. Numerii ordinali cari se termină în *-u* nu lapădă pre *u* înaintea art. f., pr. *a patrulea* m., f. *a patrua* ; *a optulea* m., f. *a optua* ; *a naulea* m., f. *a naua*.

3. Tot aceia şi ceilalţi numeri ordinali în m. iau numai *a* înainte, iar nu *alu*, pr. *a antaria, a doilea* etc. ; *antaniulu* se zice încă şi *prim'lu*.

§ 108. **Declinaţiunea numelor**

În declinaţiunea numelor sustantive şi adiective se oserbează regulele dialectului nostru, afară decît că :

1) *u* şi *i* în m., înainte de articli, foate ades se tac mai de tot, pr. *lup'lu, lup'li* (pronunţă : *luchĭli*), *frate*, pl. *fratĭli* (§ 107) ;

2) *e* în fem., înainte de articli în sing. şi pl., se pronunţă mai tot ca *ĭ* foarte scurt, pr. *doamn'a*, G. D. sing. *doamni-li* în loc *doamne-li*, pl. *doamne*, cu art. *doamni-le* ; *steaua*, pl. cu art. *steal'le* ; *buna muliere*, pl. *bune mulieri*, ci *bunile mulieri* ; *adunare*, G. D. sing. *adunari-li*, pl. N. A. *adunar'le*.

Notă. 1. *Unu, ună* (nu *o*) se declină ca la noi : *unui, unei*, şi aşa *verunu, veruna, neci unu* etc.

2. Celealalte adiective numerare se declină cu articli, pr. *doili, daole* ; *treili, treile* ; *patruli, patrule* etc. ; G. D. : *doiloru, daoloru* ; *treiloru* ; *patruloru* etc./

3. În loc de *toţi* se zice *tuti, tute* ; G. D. *tutuloru*, ca şi pre alocuria la noi. 103

4. Comparaţiunea se face în comparativ punînd înainte părticeaua *ma* (la noi *mai*), iar în superlativ *cá má*, pr. *bunu, ma bunu, cá má bunu*.

§ 109. **Declinaţiunea pronumelor**

Pronumele personare : *eu, tu, elu — ea*, pl. *noi, voi, eli — ele* au în G. sing. *a miu, a tu, a su, a nostru* etc. ; în D. sing. ca prefis : *mĭe, ţĭe, sĭe* ; ca suf. *mi, ţi, si* ca la noi ; pl. G. : *a nostroru, vostroru, loru*, D. *nao, nà* ; *voa, và*; *loru* , *là*. În celealalte, ca la noi, pr. *me, mene* etc.

Iar pronumele posesive se declină : sing. N.A. : *a meu, mea* ; *a teu, ta* ; *a nostru, -a, a vostru, -a*, G. D. : *a meui, a meai* ; *a teui, a tai*; *a sui, a sai* ; *a nostrui, -ei, vostrui, -ei.* ; pl. : *a mei, tei* ; *nostri, vostri* ; *a mele, tale, nostre, vostre* ; *a meoru, a meloru* ; *a teoru.*

Notă. 1. De la *însu, -a*, premiţînd prepuseţiunea *di* se face *dinîsu, dinîsa* etc.

2. *Însu* se compune şi cu dativii pronumenali sufisi, pr. *însumi, însuţi, însuşe* ; *înşi-nă, înşi-vă.*

3. De la *acelu, acea* şi *aistu, aista* se face : *acelui, acelei* ; *aceli, acele, aceloru* ; *aistui, aistei* etc.

4. Pronumele relativ *care* şi *ci* are G. D. sing. ca la noi : *a cui*. Aşa şi compusul : *ciusciucare* ; iar *care-ci-do* şi *cineva* nu se declină.

§ 110. Cojugarea

Cojugarea verbelor se face ca la noi după IV cojugațiuni, avînd tot atîte moduri, numeri și persoane. /

104 Diferența e numai în timpuri și în puține persoane.

Timpurile modului presente sînt trei originare și patru cu ausiliare.

Originare sînt : presentele, imperf. și perf. I, fără nici o diferență. Iar ausiliare : perf. II cu *am*, preaperf. cu *aveam*, futur I cu *voliu* și futur II cu *va si*, pr. *calcu*, *calcam*, *calcai* ; *am calcata*, *aveam calcata*, *voliu calcare* și *eu va si calcu*.

Imperativul e ca la noi : *calca* ! *nu calcare* !

Cojuntivul are două timpuri originare: presente I și perf. I; iar ausiliare cinci, pr. *si calcu*, *si calcarim*, *si furi cà eu calcu*, *si furi cà eu calcam*, *si furi cà eu calcai*, *si furi cà eu am — aveam calcata*.

Infinitivul e ca la noi, pr. *calcare*.

Participiele iarăși, pr. *calcatoriu*, *calcatu*.

Gerundiul tot așa, pr. *calcandu*.

Notă. 1. Lipsesc preaperf. noastre, în locul cărora se pune forma cu *aveam*.

2. În perf. și preaperf. ausiliare se pune participiul trecut fem., nu m. ca la noi, pr. *am calcata*.

3. Perfectul originariu e mai usitat decît la noi și în toate verbele și persoanele, pr. *calcai*, *vidiui*, *batui*, *avzii*, *dedi* etc.

4. Futurul II se formează din *va* neschimbat și din cojunt. presente, pr. *eu va si calcu*, *tu va si calci*.

5. În cojunt. pres. originariu de coj. I pers. 3 sing. și pl. e ca și în indicativ, iar în celealalte ca la noi, pr. *si calca*, însă *si bata*, *si avdia*.

6. Perf. cojunt. I la ei foarte usitat, la noi numai în cărțile cele mai bătrîne. /

105 **7.** Timpurile ausiliare din cojunt. se formează din *si furi cà*, care rămîne neschimbat, și din timpurile indicativului presente și preterite.

8. Gerundiul în coj. I e în *-andu*, ca la noi, așa și în a IV-a cojug. în *-îndu*, pr. *calcandu*, *avdîndu*. Iar în a II-a și a III-a coj. mai mult în *-undu*, pr. *vidiundu*, *batundu*.

9. Verbele carele au perf. I indic. în *si* de a III-a cojug. formează gerundiul de aci, pr. *dìsendu*, *arupsendu*.

10. Toate gerundiele au și altă formă mai lungă, mutînd pre *u* în *-alui*, pr. *calcandu*, *calcandalui* ; *dìsendalui*, *batundalui*, *avdîndalui*.

11. Verbele ausiliare se cojugă mai tot ca la noi, pr. :

a) *am*, *ai*, *are* ; *avemu*, *aveți*, *au* fără scurtari ; *aveam*, *avui* ; *ai tu* ; *si am avurim* ; *avere*, *avutu*, *avundu-alui* ;

b) *voi*, *vrei*, *va* ; *vremu*, *vreți*, *va* (*voru*) ; *vream*, *vrui* ; *si vreu*, *vrurim* ; *vrere*, *vrutu*, *vrundu-alui* ;

c) *escu*, *esti*, *este* ; *himu*, *iti*, *suntu* ; *eram*, *fui*, *hi tu*, *hiba elu* ; *si hiu*, *furim* ; *hire*, *futu*, *fundu-alui*.

12. Alte diferențe mai mănunte sînt foarte multe, pr. *imnu* în loc de *amblu* ; *pretu* „pentru“, *tra* (din *intra*) „despre“, *tru* „întru“; *nica* „încă“, *in* „unde“, *afoară* „afară“ etc. /

PARTEA A III-A 106

LECTURĂ

I. Sentințe

Începutul înțelepciunii e frica lui D-zeu.

Nebunii desprețuiesc înțelepciunea și învățătura.

Limba mincinoasă e urîciune înaintea Domnului, iar cei ce lucră cu credință i-s plăcuți.

Vorba multă nu e fără păcat; iar cel ce-și cuntenește limba e mult cuminte.

Cine se încrede în avuția-și va cădea, însă dereptii vor răsări ca frunza cea verde.

Nu fi curînd la mînie, că mînia zace în sînul nebunului.

Cel ce se însoțește cu cei cu minte se înțelepțește, iar soțul nebunilor se face ca ei.

Înțeleptul se teme și se abate de la rău, ci cel fără minte pasă înainte și se încrede.

Răspunsul dulce stinge mînia, iar cuvîntul aspru învenineaza vînătarea.

Mai dulce e puțin cu dereptate decît avere multă cu strîmbătate.

Care-și bate joc de meser batjocurește pre făcătoriul lui, și cel ce se bucură de periciunea altuia nu va rămînea fără certare.

Cine răspunde înainte de a ascultarea arătă că-i fără de minte și demn de mesereare.

Să nu împiedeci a face bine pre cel ce poate, ci mai bine fă și tu însuți.

Cel ce-și cuntenește gura și-apără sufletul; cel iar ce vorbește fără de a se lua aminte va să pață rele. /

Nu-ți placă prea mult somnul ca să nu te împresure meserătatea. 107

Care-și astupă urechile la cererea méserului cere-va și el și nu va fi ascultat.

Mai bun e numele bun decît averi multe.

Cînd vei vedea căderea neamicului tău să nu te bucuri, nici să se desfete inima ta de perirea lui.

Cel ce urmează dereptatei și îndurarilor afla-va viață, dereptate și mărire.

II. Masime

Nu face tot ce poţi, nu da tot ce aibi, nu crede tot ce auzi, nu spune tot ce ştii.

Cine face tot ce vrea de multe ori va face ce nu se cuvine ; cel ce zice tot ce vrea ades va auzi şi ce nu-i va plăcea.

Cel ce-şi ştie înfrîna patemele va scăpa de multe neplăceri.

Nu e destul a cunoaşte vîrtutea, ci se cade a o şi cîştigare.

Cel ce-şi răzbună se face asemenea vătămătoriului său, iar cel ce iartă se înalţă deasupra lui.

Să nu faci nemică nederept, nici necuviincios, încă nici întru ascuns ; că ascunzînd vei putea înşela ochii oamenilor, ci nu pre ai lui D-zeu.

Cel ce minte se ruşină de scăderile-şi, ci nu se ruşinează a se înderepta.

Fericirea corpului stă în sănătate, iar a sufletului, întru înţelepciune.

Patru lucruri sînt mai cu anevoie : a se cunoaşte pre sine-şi, a ţinea secretul, a ierta vătămarile şi a-şi împlini bine timpul vieţei.

108 Natura, dîndu-ne doi ochi, două urechi şi numai / o gură, ne învaţă a lua aminte toate, a auzi multe şi a vorbi puţine.

Omul nu e născut numai pentru sine, ci şi pentru de aproapele său şi patria sa.

A fugi de rău e vîrtute ; însă nu e destul a nu face rău, ci încă se cuvine a face bine.

Cine amînă a se înderepta seamănă cu nepreceputul, care ajungînd la rîu vrea să aştepte pînă se va scurre apa, ca să treacă.

Stă contra răului de la început, pînă ce nu se înrădăcinează, că-i mai uşor a învinge întîia neputinţă decît a vindeca lîngoarea învechită.

Nu dori nemică şi vei fi cel mai avut din lume; căci cel ce doreşte, neîmplinindu-se dorul, adeseori se amărăşte, iar cel ce nu are doriri nu înceată a fi fericit niceodinioară.

Cînd e vorba de binele patriei tale, nu te îndoi nemică a-ţi pune şi viaţa în periclu.

III. Anecdote

Democrit, întrebat în ce stă nobilitatea, răspunse : — Tăria corpului e nobilitatea fiarelor, iar curăţia vieţei e nobilitatea omului.

Calicratida, generariul lacedemonilor, întrebat fiind pentru ce oamenii ininoşi mai aleg moartea glorioasă decît viaţa ruşinoasă, răspunse : — Pentru că viaţa e donul naturei, iar moartea glorioasă e cîştigul vîrtutei lor şi nu o pot avea decît oamenii inimoşi.

Scipio întrebă pre Anibal carii ar fi după părerea lui cei mai mari trei
căpitani în lume ; la care răspunse Anibal : — Alexandru, Pirhu şi io. Zise
109 Scipio:—Dar de te voi învinge io pre tine ? Răspunse : /—Atunci te voi număra
pre tine în locul cel de întîi.

Un oraclu mîndase lui Alexandru cel Mare să sacrifice pre cine va întîmpina mai întîi ieşind din cetate; însă cel întîmpinat fu un biet de om călare pre un asin. Alexandru mîndă să-l prindă numaidecît, ci omul întrebă pentru ce, şi-i spuseră oraclul. Atunci auzind omul zise : — Dacă e aşa, nu io-s acela, ci asinul mieu ; şi-şi scăpă viaţa cu acest răspuns înţelept, iar pre asin [î]l aduseră sacrificiu zeului.

Alexandru căutînd la o icoană a lui pictă de Apele nu o prea lăudă ; ci calul lui Alexandru, văzînd calul cel pict, numaidecît începu a nechieza. Atunci Apele zise : — Într-adevăr, doamne, Bucefal înțelege mai bine la pictură decît tine.

Apele, acest pictor famos din vechime, avea datină de a-și pune icoanele depinse de el, ca cei ce treceau pre cale să le judece, și el ascunzîndu-se din dos asculta judecata lor și de multe ori înderepta. Odată un călțunariu, esaminînd încălțămîntul unei figure, află ceva sminteală, și Apele o îndereptă. De aci, călțunariul, a doua oară trecînd și văzînd călțunul figurei îndereptat după judecata sa, se sumeți și păși a judeca și alte parți ale figurei. Atunci Apele ieșind de după pînză-i zise : — Călțunariule, nu te întinde mai în sus de călțun.

IV. Traian

Marcu Ulpiu Crinit Traian fu născut în Ispania, cetatea italică care azi se cheamă Sevilla Vechie. Tată-so, dintr-o familie vechie ispană, se fece consule și cîștigă onorile de triumf sub Vespasian / împăratul. Încă din cea mai crudă 110
tinerețe se destinse prin bunătatea inimei, vîrtutea militare și alte calitați lăudate. După moartea lui Nerva, care-l adoptase de fiu, fu cu o-inimă recunoscut de împărat;

Acest principe, dotat cu toate vîrtuțlle care fac pre un om mare, se fece renumit mai ales prin blîndețele și dulceața lui. El era prea cuprinzătoriu și zicea : Vreu a fi către supușii miei precum aș voi să fie către mine împăratul, cînd aș fi io supus.

Traian e și urzitoriul națiunei române. El, bătînd pre Decebal, regele Daciei, cuprinse Dacia și mai ales Transilvania, în care aduce nemărginite colonie de cetățani romani, spre a ocupa și a lucra pămîntul deșertat de daci.

De la aceste colonie avem noi, romănii, numele de roman, limba romană și multe din portul și datinele romanilor.

Cetățile mai de frunte în Dacia romană fuse : Sarmizegetusa sau Ulpia Traiana, unde astăzi e Grădiștea în Hațeg, Apulu, unde e Cetatea Albă sau Belgradul, și Saline, unde e Turda.

Spre eternă aducere-aminte stă și pînă astăzi în mijlocul Romei cel mai strălucit monument de cuprinderea Daciei, columna lui Traian, cu figure săpate în piatră din afară, de sus pînă jos, care înfățișează toată bătălia romanilor cu dacii. De care zice un călătoriu : Pre frații noștri români, și cînd nu le-ar fi limba așa romană, singură astă columnă încă ar putea să-i atragă la Roma.

Sub columna aceasta au fost înmormîntate și rămășițele pămîntești ale acestui mare împărat. /

V. Vîrtutea 111

Vîrtutea nu stă întru multa laudă de sine, ci întru îmmulțirea faptelor bune, precum: a fi folositoriu de-aproapelui, a ușura oamenilor greutațile ce se par legate cu natura noastră, cu un cuvînt a merita numele de binefăcătoriu, care e cea mai strălucită dintre toate numirile.

VI. Plăcerile

Nemică nu scurtă într-atîta viața, nici strică sănătatea, cît neînfrînatul us al plăcerilor. Derept aceea, ziseră cei vechi cum că singurul mijloc de a trăi îndelung și sănătos e viața astîmpărată și depărată de dezmierdari, deprinderea corpului cu lucru moderat și ținerea cumpătului întru toate.

VII. **Moralea**

Știința moralei ne învață a cunoaște și a alege vîrtuțile din vițiuri, adecă faptele bune și de folos de-aproapelui, care să le urmăm, și cele rele, de care să ne depărtăm.

Vîrtutea e împlinirea detorințelor noastre, iar cunoștința acestora ne duce la împlinirea lor.

Virtutea e numai una, iar vițiurile pot fi de mai multe forme, trecînd măsura și făcînd au mai mult, au mai puțin de cum se cade. De aci vițiurile sînt în margini, iar vîrtutea în mijloc.

Nu se cade a fi nici avar, nici prădătoriu, ci economic.

Nici sumeț, nici de jos, ci modest.

Nici orbeț, nici fricos, ci inimos. /

112 Vîrtutea e lucrarea celor ce totdeuna și nouă și altora sînt de folos. Iar vițiul e lucrarea celor ce și nouă și altora sînt spre stricare.

VIII. **Mintea**

Lumina mintei e un don minunat de la D-zeu dat spre a ne îndrepta pre calea către fericire. Ascultați de ea și veți fi fericiți.

Ea e credincioasă și niceodată nu înșeală.

Ea e cuvîntul de la D-zeu, răsunetul adevărului etern în inima noastră, de care niceodineoară nu ne putem ascunde, mai tare decît toată puterea omenească, și care niceodată nu o putem amuți. De vei face ceva rău și de te vei ascunde să nu poată vedea nimenea fapta ta cea rea, mintea strigă în cuștiința ta, te înfruntă, te mușcă și nu-ți dă repaus pînă ce nu te vei îndrepta și vei înceta a face rele. Ori încătrău vei fugi ca să scapi de acest martur neînduplecat, ea după tine aleargă, cu tine se așează și priveghează ; și cînd vei afla somn în ochii tăi, ea și în visurile tale se amestecă în mie de fețe ce te înfrică și te sparie, iar cînd te deștepți ea e cea de întîi care ți se înfățișează și-ți amenință, strigînd : Ai lucrat rău ! Oricît te vei nevoi a te scusa, oricîte argumente vei să-i aduci înainte ca să te desculpezi ea tot nu-ți va da pace, ci-ți va spune curat că toate argumentele tale sînt numai sofisme. Dacă cuvîntul mintei tale te-a condemnat, sentința ei e nemutată și nu poți să afli iertare decît prin îndereptare, pentru că ea e cuvîntul și sentința lui D-zeu. /

113

IX. **Mînia**

Mînia este pierderea mintei repede și în scurt timp ; iar de este îndelungată, ea e o patimă rebele înțelepciunei, o sumeție nesocotită, periclu vieței, rușinarea omului și vîrtutea celor corupți și lăpădați. Cum că e adevărat se poate cunoaște de pre focul ce arde în ochii celui mînios, de pre tremurul și vinețirea buzelor, de pre încrețitul fruntei, de pre pierderea fației, de pre graiul înfiorătoriu și împiedecarea limbei în vorbire. Omul mîniat nu seamănă mai mult cu sine, și de te-ai putea vedea pre tine, nu numai nu te-ai cunoaște, ci te-ai și spăimînta de tine însuți. Pune un leu, un tigru au orice fiară sălbatecă și preste aceea întărită-o spre mînie și vei vedea că nu este sălbătăcie așa mare căreia mînia să nu-i adaugă nouă înfiorațiune.

X. Amiceţia

Amiceţia este cuminecăciunea împrumutată a inimei, a sufletului şi a bunurilor. A inimei prin familiaritate, a sufletului prin încredinţare şi a bunurilor prin liberalitate.

Oricine va căuta cu luare-aminte la inima omului afla-va cum că amiciţia este una din cele mai lucrătoare plecari ale omului şi una din cele mai dulci desfătari ce ne poate da viaţa civile. Însă alegerea amicilor e un lucru mai cu greutate de cum s-ar părea. Calitaţile din afară singure nu se cade să ne seducă a împărtăşi această amoare cu altă persoană. Ci mai mult bunele calitaţi din lăuntru şi adevăratele vîrtuţi se cad a fi îndemnul atrăgătoriu cătră amiceţie. Cînd vreo patimă neînţeleaptă ne este/îndereptariul întru alegerea ei, amiceţia 114
nu poate să fie adevărată, solidă şi îndelungată.

XI. Omul

Omul ne arată atîte feţe neasemeni, şi împreună în sine atîte contrarietaţi, cît de o parte se pare a fi fiinţă cu totul cerească, iar de alta cu totul animale. Din partea sufletului se ţine cu totul de D-zeu, iar în cît pentru corp de nemica. În sufletu-i apare ca o zi prea luminoasă, iar în corpu-i o noapte din cele mai întunecoase.

Dintr-aste punturi de vedere atît de contrare urmează că, dacă vrem a ne cunoaşte cine *sîntem* după *puterile* şi *neputinţele noastre*, avem de a recure la religiune ca să ne înveţe ce fiinţă sîntem.

Creştinătatea ne arată a fi şi pre pămînt în sînul lui D-zeu, din care ca dintr-un centru am purces şi la care iarăşi avem de a ne întoarce.

În urma acestora se cuvine a socoti ca o providenţă speciale pentru noi că ne-am născut într-o ţară unde relegiunea e venerată, supt un regime ce ne dă a mînă şi ne ajută educaţiunea şi în sînul unei familie care ne dă mijloacele de a ajunge la cunoştinţa originei şi mintei noastre, şi prin acestea la fericitatea noastră.

XII. Caractere

Un om călătorind ajunse într-un sat sărac, unde cele de întîi persoane ce întîmpină fură patru prunci ce se jucau împreună şi cu carii începu a da în vorbă.

Vrînd însă ca ducîndu-se să le lase ceva spre aducerea-aminte, scoase vreo cîţiva bani şi dede/celui de întîi doi bani, care-i şi luă cu multă bucurie. 115
— Ce vei face tu cu banii ăştia ? [î]l întrebă călătoriul. — Mi-oi cumpăra turte şi poame ; răspunse pruncul.

Celui de al doilea apoi încă-i dede doi bani şi-l întrebă asemenea — Ce vei face cu ei ? — I-oi ţinea ; răspunse cu un ton închis.

Al treilea, plin de modestie, plecă ochii cătră pămînt, luă bănişorii şi, luînd fuga, se duse cătră o casă, dinaintea căreia sta o muiere, şi plin de bucurie-i dede, zicînd : — Mamă, domnul acela mi-a dat aceşti doi bani.

Mai era încă al patrul, căruia zise călătoriul : — Ţine, ia şi tu aceşti doi bani. Ci pruncul nu vru a-i lua zicînd : —Nu am lipsă — şi, oricît l-a îmbiat călătoriul, n-a putut să-l înduplece a-i lua.

Aceşti patru prunci de mici arată patru aplecari diferite: cel de întîi, un caracter de jos de a cerca îndestulirea pîntecelui ; al doilea, dorul de a avea și a ținea ; cel din urmă sumeția ; iar al treilea curăția inimei fragede, care de mic se dedă a-și încrede toate faptele sale mîne-sa și a o împărtăși în toate bucuriele și averile sale.

XIII. **Cînele**

Într-una de zile trămise un om pre fiul său cel mai tînăr într-un sat mai de aproape să vază ce mai face moșu-so și-i dede ceva merinde a mînă ca să nu flămînzească pre cale.

Ieșind pruncul afară din sat, începu a mînca din pînea ce o ducea și nu-
maidecît întîmpină un cîne, care văzîndu-l se apropie de prunc, urmînd după
116 el și arătîndu-i prin semne cîtă dorire / avea să-i dea și lui vreo bucătură.
Pruncul, văzîndu-l flămînd și așa duios, se îndură și-i aruncă o parte din merinde
pînă ce mîncă tot. Iar cînele, văzînd astă bunătate a pruncului, nu se mai
despărți de el, ci i se făcu soț de ci înainte pentru totdeuna.

Într-o zi, ieșind la cîmp și jucîndu-se cu alți prunci lîngă un rîu, alunecă și căzu în apă cît aproape era să se înnece, căci ceialați prunci nu cutezau să intre în apă, fiind afundă, ci numai plîngeau și strigau, văitîndu-se. Auzind însă cînele, ce nu era departe, strigarea, numaidecît sări în apă și, prinzînd pre prunc de urechie, sănătos [î]l scoase din periclu, arătîndu-și din toate puterile multa bucurie că-l putu scăpa.

Cunoscînd asta, tatăl pruncului dede mulțămită lui D-zeu, căci păzind viața fiului său [î]i arăta cum că facerile de bine niceodată nu rămîn nenumărate oricît de jos să fie ființa cui facem bine.

XIV. **Pisica**

Un prunc se ducea cu o bucată de pîne în mînă, mușcînd din cînd în cînd din pîne și sărind de vioșie la toată bucătura ce o rumpea cu dinții. Iar o pisică adămănită de mirosul mîncarei [î]l urmă, mieunînd și frecîndu-se de picioarele pruncului, așa cît dulcile ei lingușiri se părea că vrea a-l încredința despre curăția amiceției ei cătră dînsul.

Pruncul înșelat de aste frumoase aparențe, crezu întru-adins cum că
miți i-e într-adevăr amic și vrînd a-l recompensa-i dede o parte din bucată.
Ci miți abia prinse în gură bucătura și se și cără, lăsînd pre prunc singurel. /

117 Aceasta văzînd pruncul se miră și începu a plînge. Iar un moș bătrîn, apropriindu-se și îmbunîndu-l [î]i zise : — Nu te supăra, fătul mieu, că pisica e ca amicii neadevărați ; ea veni după tine numai ca să cîștige folosul său, și cîștigîndu-l n-ai ce mai aștepta de la ea.

XV. **Lucrătoriul**

Un lucrătoriu trimise pre fiul său la cîmp să sape un pămînt ce era de mult nelucrat și plin de spini. Însă tînărul, părîndu-i-se greu lucrul, n-avu voie să lucre, ci tinzîndu-se pre iarbă se culcă și dormi toată ziua. Asta înțelegînd tată-so, a doua zi luîndu-l de mînă și ducîndu-l în agru-i zise : — Sapă, fătul mieu, numai partea asta de cinci urme de lată. Care și făcu tînărul și așa, pre încet, lucră tot pămîntul.

Atunci-i zise părinte-so : — Cînd te sparie mărimea sau greutatea vreunui lucru, împarţi-l şi-l plineşte, lucrînd cîte una, pînă vei plini toate parţile şi nu vei simţi nici o greutate.

XVI. **Două grădine**

— Io nu ştiu ce poate fi, zise Iuliu cătră tată-so, că grădinuţa surori-me Amalia e plină de flori aşa frumoase, iar a mea nu, oricît o ud, oricît mă nevoiesc, tot în deşert.

— Fiu-mieu, răspunse părintele, şi tu ai avea flori frumoase ca Amalia de le-ai fi semănat la timpul său, ca ea. Nu e destul numai a împlînta grăunţele, ci se cade şi a o face la timpul său, a prepara şi a lucra pămîntul pentru ca să producă. Înţelegi ?

— Precep, tată. /

Pentru aceea, să nu uiţi niceodată această învăţătură: Mintea ta e ca o 118 grădină ce se cade a o cultiva foarte timpuriu, căci trecîndu-i timpul nu mai e în stare de a aduce frupt şi cel ce nu foloseşte primăvara vieţei simte preste vară, toamnă şi iarnă certarea nepăsarei sale.

XVII. **Fabulă**

O vulpe flămîndă intră printr-o gaură îngustă în coliba unui păcurariu şi, dacă văzu carne şi pîne, [i]i veni apetit de [a] le mînca. Apoi i se unflă pîntecele şi nu putea să iasă afară. Ce face? începe să suspine şi să latre. Aşadar, o altă vulpe, ce trecea pre acolo şi auzi suspinarea ei, se apropie de ea de o întrebă şi văzînd că ce este-i zise : — Şezi acum acolo pînă să te desunfli şi să te faci precum erai cînd intraşi.

XVIII. **În dialectul macedonic**

Una vulpe fumitosa intrà pre sub una augusta guva tru caliv'a unui picuraru si cara vidiu carne sî pâne lî-vine apetitu di le mancà. Apoia lî-se unflà pantic'lu si nu putea si èsa a fòra. Ci face, incépa si suschira sî si alátra. Asîce una vulpe ci trecea pre acolo sî avdî suschirarea a liei se apróchia di ea di u intréba sî vidiundalui cà ci este, lî dîse: — Siedi tor'a acolo iu esci pânu si te disufli sî si te faci dicumu erai cando intrasi.

XIX. **Altă fabulă**

Rîul ducea două oale, una de pămînt şi alta de arame; şi cea de pămînt zicea celei de arame: — Departe de mine noată şi nu aproape, că de te vei atinge / de mine mă fac toată bucaţi şi de nu aş vrea io să mă ating de tene. 119

XX. **În dialectul macedonic**

Riulu aducea dao óle, una di cerina e alanta di arama ; sî acea di cerina dîcea aceliei di arama : — Diparte di mine nóta sî nu aprópe, cà si furi cà dai di mine, me facu tuta spicia sî se nu vruri eu si dau di tine.

Proverbe românești

Cînd pisica nu-i acasă,
șoarecii joacă pre masă.

Cînd s-a pus dracul pre rasă,
au o taie, au i-o lasă.

Dracu-i zice porumbea,
și-i mai negru decît ea.

Dă, Doamne, cui ai mai dat,
că de-i da cui n-ai mai dat
s-o mira ce l-a aflat.

Alte proverbie

Azi mie, mîne ție.
Bate șeaua să se preceapă iapa.
Cîmpu-i cu ochi, pădurea cu urechi.
Ce-i a mînă nu-i minciună.
Cine alege în urmă culege.
Cine împarte parte-și face.
Corb la corb nu scoate ochii.
Cui cu cui se scoate afară.
Cu rîma se prinde peștele. /
120 De față te linge, de dos te frige.
De la cap se împute peștele.
De unde nu-i foc, nu iese fum.
Zi, să nu-ți zic.
El și-o cîntă, el și-o descîntă.
Fă bine, așteaptă rău.
Gura zice, gura minte; omul tot rămîne om de omenie.
Joc de frică, pre nimică.
Laudă-te, gură, că ia pumnul.
Lungă-i limba boului, și nu poate grăi.
Mai bine azi un ou, decît la Paști un bou.
Nu crede nici la cămeșă.
Nu știi din ce tufă sare iepurele.
Nu-ți băga nasul unde nu-ți fierbe oala.
O oaie rîioasă umple toată turma.
Pune oala la foc, și iepurele-i în pădure.
Rău [î]i cu rău, ci-i mai rău fără rău.
Securea rea nu piere.
Tot omul trage foc la oala lui.
Totuna-i, au cu capul de piatră, au cu piatra de cap.
Unde nu te doare, nu te legi.
Un nebun aruncă o piatră în apă, și zece înțelepți nu o pot scoate afară.
Vorba multă, sărăcia omului.

FINE

GRAMATECA LIMBEI ROMÂNE

PARTEA I. ANALITICĂ

„Si consuetudo vicerit, vetus lex sermonis abolebitur“[32].

IV

Quintilian, *Instit.*, I, 5, 29

MEMORIEI
REPAUSATULUI EVANGELIU ZAPPA,
DIN AL CĂRUIA FOND
DESTINAT PENTRU CULTURA
LIMBEI ROMÂNE
S-A PREMIAT ŞI TIPĂRIT
ACEASTĂ OPERĂ

SOCIETATEA ACADEMICĂ ROMÂNĂ
D. D.

PREFAȚIUNE VII

La elaborarea operatului presente autoriul nu are de a premite decît :

1-o. Că a oserbat strict programa Societatei Academice Române pentru concurs, atît în partea fonetică, cît şi etimologică a limbei.

2-o. Că s-a nevoit a culege şi esamina întreg usul vorbirei al limbei române, atît vechi şi nou, după putință.

3-o. Că a luat în considerațiune chiar și usul dialectului macedoromân, dupre fîntînele cele mai recunoscute pentru astă limbă.

4-o. Că în respectul usului mai vechi s-a şerbit de materialele adunate în opul cunoscut sub titlul : *Principie de limbă și* [*de*] *scriptură*, edit. a II-a, Blaj, 1866, 8°, la care ades s-a făcut provocare. /

Autoriul în urmă sperează la indulgența binevoitorilor lectori, într-o VIII
materie atît de complicată şi spinoasă —

Reserbîndu-şi dereptul de a supune de nou întreg operatul presente unei riguroase suprarevisiuni, cînd se va da la lumină.

KAL[ENDIS] IVL[IIS] MDCCCLXVIII.

Autoriul

IX

Documente

A.

Programa Societatei Academice Române pentru Gramateca română :

Partea analitică

Partea analitică se va împărţi în două secţiuni, din cari :

Secţiunea I va fipsa :

a) Numărul sunetelor articulate din limba română, atît originare, cît şi derivate ; relaţiunea între aceste două specie de sunete, causele trecerei din originare în derivate, mai încolo din derivate în alte derivate ; avînd în vedere totodată la fiecare sunet nu numai relaţiunea lor naturale, dar şi ceea ce se află în alte limbe latine, analoagă cu cea din limba românească.

b) Numărul literelor din alfabetul latin cari au să represinte sunetele articulate ale limbei româneşti, atît cele originare, cît şi cele derivate, arătînd regulele generali şi speciali ale scrierei lor, iar în casurele de esceptiune, enumerînd toate cîte intră în cadrul acestor casuri. /

X De aceea, Secţiunea I va custa din două capete principali : unul tractînd despre *fonetică* şi altul de *ortografie.*

Iar Secţiunea a II-a, etimologică, cuprinzînd flesiunea şi derivaţiunea vorbelor, va esamina toate parţile cuvîntarei, una după alta, întru toate formele lor, cîte se află astăzi în us în toată românimea, din îmbele dialecte principali, şi cîte s-au aflat în usul limbei româneşti, comparîndu-le cu ale celoralalte limbe latine; va alege şi va fipsa formele cele mai corecte, pre basea principiului etimologic între terminii limbei româneşti, şi numai unde va lipsi acest criteriu recurînd şi la analogia şi chiar la etimologia celoralalte limbe latine ; va constata neregularitaţile ce au intrat în formele limbei pretutindenea şi va esplica causa acestor neregularitaţi ; şi, dacă se va putea, încă va şi proiecta în ce mod ar fi cu putinţă a se regula, cel puţin în cîtva, fără de a lovi în usul generale al limbei româneşti.

Celealalte se lasă în vederea fiecărui concurente.

Condiţiunile concursului

a) Mărimea opului are să fie de la 15 coale în sus, tipărite in 8⁰ mare, cu litere numite garmond ; care, prin urmare, se lasă a se calcula de însuşi autoriul ; de aceea mai bine să fie mai mare decît mai mic.

b) Terminul pînă cînd manuscrisăle concursului au să vie în Cancelaria delegațiunei Societatei este 15/27 iul., 1868. /

c) Se cere ca mssă-le să fie scrisă curat, cu litere legibili și cu mînă străină, iar nu a autoriului, în format 4° sau folio și paginate. XI

d) În fruntea fiecărui mss e a se pune o devisă (motto), în orice limbă, și tot cu mînă străină; iar numele autoriului să nu fie scris nicăiurea în mss.

e) Ci, pre lîngă mss, va fi a se alătura și o scrisoare închisă în plic și sigilată, însă fără numele sau inițialele autoriului în sigiliu sau pre plic. Ea va fi adresată cătră Societatea Academică și va avea pre adresa din afară devisa de pre fruntea mss-ului, scrisă tot de mînă străină. Iar înlăuntrul scrisoarei acesteia se va numi pre sine.

f) Mssă-le se vor censura și judeca în Secțiunea Filologică, carea va propune apoi Societatei Academice în ședință plenare premiarea acelui operat din mssă-le incursă care se va judeca destul de corespunzătoriu condițiunilor Programei, pentru a merita premiul destinat pentru atare elaborat.

g) Premiul pentru atare operat este 300 # imper.

h) După aprobarea propunerei din partea Secțiunei Filologice în ședința plenare a Societatei, se va deschide în fața adunarei scrisoarea ce poartă devisa operatului premiind și se va publica numele autoriului însemnat într-însa. Etc.

Din ședința plenare a Societatei Academice.

București, 11/23 sept. 1867. /

B. XII

Propunere ortografică

§ **1.** Alfabetul român cuprinde toate literele alfabetului latin cîte sînt usitate în limbele Europei de astăzi, adecă aceste 25: *a, b, c, d, e, f, g, h, i, j, k, l, m, n, o, p, q, r, s, t, u, v, x, y, z.*

§ **2.** Pentru limba românească de acum, alfabetul acesta cuprinde pre de o parte mai multe litere decît ne sînt de lipsă, și anume: *k, q* și *y*; pre de altă parte însă mai puține, precum:

a) Dintre vocali, pentru ъ și ѫ, încă și pentru ѣ și wa, cînd se pronunță ca vocali simple.

b) Dintre consunanti, pentru ч, џ, ц, з și ш.

§ **3.** Sunetele vocali și consunanti pentru cari ne lipsesc litere în alfabetul latin, toate sînt derivate, prin fonetismul limbei, din acelea pentru cari se află litere în alfabetul latin.

§ **4.** Deci regula ortografică generale:

a) Toate sunetele primitive, etimologice, sînt a se scrie cu literele corespunzătoare din alfabetul latin. *J* face ж.

b) Toate sunetele derivate sînt a se scrie cu literele sunetelor primitive din cari se derivă. /

§ **5.** Regulele ortografice speciali și în detaliu se vor determina cu precisiune în partea analitică a gramatecei românești, la locul unde se va pertracta fonetica limbei românești. XIII

Semnați: T. Cipariu, A. Tr. Laurian, G. Barițiu, I. Strîngescu, T. Maiorescu, I. C. Massim, Ios. Hodoș, Alex. Roman, N. Ionescu, I. Caragiani.

București, 11 sept. v. 1867.

C.

Delegaţiunea Societatei Academice Române. Bucureşti (dec. 1868).

Rme., Secţiunea Filologică a Societatei Academice în şedinţa de la 11/23 sept. a luat următoarea conclusiune:

În judecarea şi censurarea operatelor de gramatecă se adoptă opiniunea Comisiunei de trei şi se decide a propune adunarei generali premiarea manuscrisului cu devisa: *Si consuetudo vicerit, vetus lex sermonis abolebitur.*

Societatea Academică în şedinţa generale de 16/28 sept. adoptă propunerea Secţiunei Filologice şi votează în unanimitate premiul pentru operatul cu devisa: *Si consuetudo vicerit, vetus lex sermonis abolebitur.*/

XIV Delegaţiunea Societatei deschizînd plicul alepit de manuscrisul cu devisa sus arătată a aflat cu plăcere că autorul operatului premiat de Societate este R-ţia ta.

Delegaţiunea, comunicîndu-vă conclusul de mai sus al Societatei Academice..., esprime încă dorinţa Societatei şi a publicului român ca importanta D-niei voastre lucrare, revăzută definitiv, să vază lumina, cît se va putea mai curînd.

Delegaţiunea mai roagă pre R-ţia ta să o înştiinţeze, dacă voieşte, ca spesele editurei opului să se suporte de către Societate. În tot casul, impresiunea se va face sub preveghearea R-ţiei tale.

Preşedinte I. Heliade R.
Secret. A. Treb. Laurian. /

TESTUL GRAMATECEI

„Si consuetudo vicerit, vetus lex sermonis abolebitur“.

Quintilian, *Instit.*, I, 5, 29.

ÎNTRUDUCȚIUNE[33] 3

§ 1. Limba

Limba e dată omului ca un mijloc prin care să ne împărtășim unul altuia cugetele, cunoștințele și voințele, arătîndu-le prin semne, cari pentru cea mai mare parte a omenimei, în cît are toate organele sănătoasă, sînt: au sunete, formate din gură, articulate și înțelegăcioasă, ce se numesc vorbe sau cuvinte, au prin alte semne, cum sînt literele și tot ce se ține de scrisoare.

Fiecare vorbă, dar, sau cuvînt stă dintr-un sunet articulat au din mai multe sunete împreunate într-una; iar în scrisoare dintr-o literă sau mai multe.

Vorbele sau cuvintele sînt semnele cugetelor, precum și literele, numai cît literele presupun și mai de aproape, represintă chiar pre cuvinte, și așa literele în adevăr sînt semnele semnelor.

Note. 1. Știința carea se ocupă cu pertractarea limbei se numește gramatecă. Ea se ocupă în adins cu deliniarea regulelor limbei, începînd de la întîiele elemente în vorbire și în scris pînă la așezarea vorbelor sau cuvintelor în propusețiuni complete și forme corecte.

De aceea, gramateca se ocupă mai întîi cu analisea / și esaminarea 4
sunetelor, cari împreunate în vorbe formează complesul unei limbe, precum și cu figurarea lor în scris.

De aci trece la însăși analisea vorbelor, în cît se ține de formele lor.

Și în urmă esamină și determină regulele după cari se compun intre sine vorbele, spre a da spresiune cugetelor și ideelor omenești sau sintasea cuvintelor în vorbire și cuvîntare.

2. Sunetele elementare, dar, din cari se compun vorbele unei limbe, în cît se figurează în scrisoare se cheamă litere, iar împreună cu formele primare ale cuvintelor se numesc și elemente.

Elementele limbei deci sînt atît sunetele limbei și semnele lor, literele, cît și formele primare ale limbei.

Și de aceea și gramateca se împarte în două parți: una analitică și alta sintetică, în cît se ocupă sau cu analisea vorbelor în elementele lor sau cu composițiunea lor în propusețiuni bine regulate și apte pentru spresiunea cugetelor și comunicarea lor cu alții.

3. Gramateca la cei vechi se zicea arte, după greci τέχνη γραμματική. Noi însă o numim știință, și încă știința prin carea învățăm a ne cunoaște limba și legile ei și, prin urmare, a vorbi bine și regulat, precum și a scrie corect și fără smintele.

De sine se înțelege că aici vorbim mai în specie de limba românească și gramateca ei.

§ 2. Literele

Literele cu cari scriem astăzi româneşte sînt cele latine, şi anume aceste douăzeci şi trei :
A a, *B b*, *C c*, *D d*, *E e*, *F f*, *G g*, *H h*, *I i*, *K k*, *L l*, *M m*, *N n*, *O o*,
P p, *Q q*, *R r*, *S s*, *T t*, *V v*, *X x*, *Y y*, *Z z*. /
5 La acestea se mai adauseră în limbele nouă latine alte două : *J j* şi *U u*,
formate din *I i* şi *V v*.

Cu toatele dar sînt douăzeci şi cinci.

Note. 1. Literele latine, de o parte, ne sînt prea multe, de alta, prea puţine.

Prea multe ne sînt : *c*, *k*, *q*, trei litere pentru un sunet. Încă şi *x* şi *y* ; pentru că *x* representează două sunete, cari sînt representate unul cîte unul cu litere destinte în alfabet : cu *c* şi *s* ; iar *y* nu ocure în limba românească după sunetul primitiv, ce l-a avut la greci. În cîtva chiar şi *h* şi *z*.

Prea puţine ne sînt în cît celealalte nu ne sînt de ajuns pentru desemnarea totor sunetelor articulate ce se aud astăzi în limba românească.

Din care causă, chiar şi după admiterea celor două litere mai tîrziu formate şi adoptate în limbele nouă latine (*j* şi *u*), nevrînd şi nici putînd să mai îmmulţim alfabetul latin cu nouă semne sau forme de litere, nu ne rămîne decît a apleca unele litere la cîte două sau mai multe sunete, după regule ce are să le propună ortografia.

2. Încă chiar şi latinii au simţit acel defect al alfabetului lor, în cît
nu numai pentru unele sunete lor proprie nu aveau deloc litere destinte co-
respunzătoare, precum se cunoaşte din gramatecii şi scriitorii clasici latini*,
6 aşa / pentru un sunet mediu între *i* şi *u*, ca în *optume* şi altul între *e* şi *i*, ca în
heri, silaba din urmă, ci din contră, pentru altele aveau şi ei prea multe,
precum *k*, *q*, *x* etc. De unde şi ei se aflau nevoiţi a usua unele litere pentru
mai multe sunete, precum arată esemplele citate, iar mai anume pre *i* şi *u*,
atît în loc de vocali, cît şi de cosunanti, pînă a nu se forma figure destinte
pentru fiecare din acestea, precum se vede din Quintilian, la locul citat sub
linie.

3. Asemene greutate simţiră şi celealalte limbe nouă latine, adoptînd alfabetul latin ; şi din aceeaşi causă lăpădară pre unele litere dintr-însu, ca supervacanie, precum italii pre *k*, *x*, *y*, sau le reţinură numai ca nescari semne convenţionali, fără de a le pronunţa, precum aceiaşi feceră cu litera *h*.

Iar pre cele ce le lipsesc în alfabetul latin le-au suplinit sau prin forme nouă de litere, precum s-a zis de *j* şi *u*, sau prin alte semne arbitrare, precum cedila frîncească sub *c* ca să sune *s*, la francesi ; sau prin accente, precum în *é*, *è*, *ê*, la aceiaşi ; sau prin statorirea unor regule convenţionali, precum *c* şi *g* înainte de *e* şi *i* să sune mai moale la italiani, francesi şi ispani ; sau prin combinaţiuni destinte, precum *gl* şi *gn* la itali în loc de *l* şi *n* muiate ; etc. /

---

* Între alţii deocamdată Quintilian, *Instit.*, I, cap. IV, 7—10 : „Desintne aliquae nobis
[necessariae] literae, non quum Graeca scribimus, tum enim ab iisdem duas mutuamus. Sed
proprie in Latinis, ut in his : *servvs* et *vvlgvs*, Aeolicum digamma desideratur. Et medius est
quidam *v* et *i* literae sonus. Non enim sic *optimum* dicimus ut *optumum*, et in *here* neque *e* plane
neque *i* auditur. An rursus aliae redundant ? Praeter illa *n* aspirationis notam, quae si necessaria
6 est, etiam contrariam sibi poscit, ut *k*/quae et ipsa quorundam nominum nota est. Et *q* cuius
similis effectu specieque, nisi quod paulum a nobis obliquatur. *Koppa* apud Graecos tantum in
numero manet. Et nostrarum ultima *x*, qua tamen carere potuimus si non quaesissemus. Atque
etiam in ipsis vocalibus, grammatici est videre, an aliquas pro consonantibus usus acceperit,
quia *iam* sicut *tam* scribitur et *quos* ut *cos*“ [34].

PARTEA I

ANALITICĂ

§ 3. Parțile analiticei

Partea analitică a gramatecei se ocupă cu analisea sau resoluțiunea cuvintelor în elementele lor, cari sînt atît sunetele articulate din cari sînt compusă cuvintele, *cît și formele în* cari sînt împreunate atît sunetele, cît și cuvintele.

Tractarea despre analisea sunetelor elementare ale limbei se cheamă fonologie, iar în cît ele sînt espresă cu litere, ortografie; de aceea se și subîmparte în fonetică și grafică.

Iar tractarea despre formele elementare ale cuvintelor se cheamă etimologie[35], *carea și ea se subîmparte în parțile ei.*

Notă. Fonologia preste tot are a se ocupa nu numai cu articularea, ci și cu scrierea sunetelor elementare; iar în specie, ca fonetică, are a înfira și clasifica sunetele limbei, a arăta asemănațiunea sau diferența lor, precum si relațiunea lor între sine și influența unora asupra altora, și, de aci, schimbarile sau strămutarile lor ce se urzesc din acelea.

În fine, ca grafică sau ortografie, are a arăta modul cel mai raționale și mai acomodat de a se scrie atît sunetele elementare, cît și însăși cuvintele, după natura și geniul limbei.

Fără cunoștință, dar, esactă a foneticei nu este cu putință nici ortografia.

Deci partea analitică se va tracta în două secțiuni, una fonologică, alta etimologică.

Iar secțiunea I va tracta în două capete despre fonetica și despre *ortografia* limbei. /

8
SECȚIUNEA I

FONOLOGIA

CAP. I. FONETICA

§ 4. Sunetele elementare

……

Sunetele elementare sau articulate din cari se formează cuvintele în limba românească ca și în alte limbe sînt de două specie: vocali sau sunătoare și cosunanti sau împreună-sunătoare. Vocali se numesc cari și numai de sine se pot pronunța, precum *a*. Cosunanti însă cari numai de sine, fără vreo vocale, nu se pot pronunța, precum *b*, fiindcă nu se poate pronunța fără *a* sau fără altă vocale înainte sau după sine.

Vocali în limba românească cu totul sînt nouă, cari în alfabetul greco-roman se seamnă cu: а, є, і, о, ȣ; ъ, ѫ; ѣ, ѡ.

Din acestea, cele de întîi șepte: а, є, і, о, ȣ; ъ, ѫ sînt curate, iar cele din urmă două, ѣ și ѡ, sînt mestecate, și adecă ѣ din є și а, iar ѡ din о și а[36].

Cosunanti iarăși în limba românească cu totul sînt douăzeci, cari în același alfabet sînt semnate cu: бп, дт, гк, сш, зж, ц, џ, ч; лмнр; вфх. Din acestea, cele de întîi șeasă: бп, дт, гк se numesc mute; cele următoare șepte: сш, зж, цџч, șuierătoare (sibilantes); cele mai încolo patru: л, м, н, р, muioase (liquidae); iar cele din urmă trei: в, ф, х, suflătoare (aspiratae).

9 **Notă.** 1. Dintre vocali, і și ȣ se pronunță în două moduri: întregi sau numai de jumătate. Pronunțate de jumătate, țin locul cosunantilor, pentru că numai de sine nu se pot pronunța, ca și cosunantile.

Celealalte vocali se pronunță numai întrege și fac de sine fiecare o silabă; iar і și ȣ jumătățiți, numai de sine nu fac silabă, decît numai împreunate cu altă vocale întreagă, precum: аі, аȣ. Dar nici două vocali jumătățite nu fac o silabă, precum *moriu*, unde і și ȣ din fine se pronunță jumătățite și cuvîntul *moriu* întreg nu face decît o silabă în pronunție.

O vocale întreagă împreunată cu alta jumătățită se cheamă diftong (δίφθογγος), precum *ai*, *au*; iar împreunată cu două jumătățite se zice triftong (τρίφθογγος), precum *iau*, *iai*.

2. Cosunantile la gramatici se împart în mai multe moduri și specie; după natură, se împart:

a) în mute : бп, гк, дт şi м, pentru că fără vocali nu se pot niceşidecît pronunţa ; iar celealalte se numesc semivocali, pentru că şi fără vocali se pot în cîtva pronunţa, deşi nu aşa de chiar ca cu vocali ;

b) în muioase : л, н, р, pentru că, urmînd un i jumătăţit, prea ades se moaie cu totul în *i*, aşa cît pre alocurea despar cu totul din pronunţie, precum : *maliu, cuniu, sariu*, pronunţate ca *maiu, cuiu, saiu* ; iar celealalte se pot numi dure, deşi în limba rom. şi acestea pat schimbari urmînd un *i* jumătăţit, precum se va vedea la locul său ;

c) în şuierătoare (de la *şuier*, lat. *sibilus*) : сш, зж, ц, џ, ч, din cari în limba românească una e simplă, с, iar celealalte derivate din compuseţiunea altor cosunanti cu *i* jumătăţit, precum iarăşi se va vedea la locul său. /

d) în suflătoare : в, ф, χ, din cari una simplă : χ, cum [î]l pronunţăm 10
noi, sau *h* ; iar celealalte iarăşi derivate din compuseţiunea altor cosunanti cu *h*, precum в din *bh* şi ф, din *ph*.

Iar după organul specific cu care se pronunţă, se împart în labiali : б, п, м ; dentali : д, т, з, ц, ч, џ ; limbali : л, н, р ; palatinali : г, к etc., cu cari nu avem mult a ne ocupa.

Altă împărţire a vocalilor şi cosunantilor, în moi şi aspre, va urma mai în jos.

§ 5. Schimbarea sunetelor[37]

Sunetul de rădăcină sau de început al cuvîntului în limba rom. nu rămîne totdeuna acelaşi, neschimbat, nu numai în fine, ci şi la început şi la mijloc, şi ades se mută într-alt sunet, din mai multe cause, precum :

a) din înfluenţa unui sunet asupra altuia dinainte sau dinapoi, după cum sînt de aceeaşi natură sau de alta ;

b) din înfluenţa tonului cu care se pronunţă sunetul, care se zice şi accent;

c) din puseţiunea lui, după cum se află la începutul, mijlocul au la capetul cuvîntului.

Sunetele de rădăcină sau de început ale cuvintelor se cheamă originare sau primitive, iar cele ieşite din schimbarea şi mutarea unui sunet într-altul se numesc derivate sau secundare.

Note. 1. După natură, vocalile între sine sau vocalile cu cosunantile, de natură diversă, nu se sufer bucuros, ci sau vocalea / produce schimbare în altă 11
vocale sau cosunante, sau cosunantea schimbă pre vocale într-alta mai omogene sieşi.

După această natură simpatică şi antipatică, sunetele în limba română se mai împart în două clasi notabili : în moi şi aspre.

Vocalile moi sînt : є şi i, însă i şi mai mult decît є. Celealalte sînt toate aspre.

Cosunantile moi sînt : ч şi џ. Aspre iarăşi sînt : б, п, м, в, ф ; celealalte sînt mai puţin aspre sau mai puţin moi.

Din astă causă, vocalile şi cosunantile moi nu sufer pre ъ şi ѫ, ci le schimbă în altele de aceeaşi natură cu sine : є şi i, precum вiє în loc de вiъ de la вiȣ, *vinea, veniat* ; кiємȣ în loc de кiъмȣ, de la кiамъ, ital. *chiamo, chiama* ; тaiє, тъiндȣ în loc de тaiъ, тъiѫндȣ, ital. *taglia, tagliando*, franc. *taille, taillant* ; пiєiє în loc de пiєiъ şi aceasta în loc de пiєрiъ (пiѣръ), lat. *pereat*. Din contra нωъ, вωъ în loc de нωє, вωє de la *nobis, novae, novem* şi *vobis*.

Asemenea şi cosunantile aspre nu sufer pre vocalile moi є şi i, ci le strămută în ъ şi ѫ, de aceeaşi natură cu sine, precum бътрѫнȣ, lat. *betranus* în loc de cel clasic, *veteranus* ; мъ în loc de мє, lat. *me* ; пърꙋ, plur. пєрі, lat. *pilus*, *pyrus* ; върꙋ, plur. вєрі, lat. *verus* ; фътꙋ, plur. фєці, фѣтє, lat. *foetus*.

Așa și ръꙋ, ръспꙋнсꙋ, lat. *reus*, *responsum* ; рѫꙋ, рѫсꙋ, lat. *rivus*, *risus*. Cei vechi însă și ріꙋ, cu і.

Pre unele locuri și съ, сѫнгꙋрꙋ în loc de сє, сінгꙋрꙋ, lat. *se*, *singulus* ; шѫ în loc de ші; зѫ, plur. зѫлє, și зѫ, зѫчє, зъꙋ, дꙋмнєзъꙋ, în loc de *dî*, *dîle*, *dîce*, *dieu* ; цѫнє în loc de *tiene* etc.

12 2. Tonul sau accentul în limba românească e numai / duplu : înalt sau ascuțit (lat. *acutus*) și demis sau greu (lat. *gravis*) ; precum în vorba *car-te*, silaba primă *car-* se pronunță cu ton înalt sau ascuțit, iar cea din urmă *-te* cu ton demis sau greu.

Însă la latini și greci se mai auzea și al treilea, numit cercufles (lat. *circumflexus*), ce stă în mijloc, între acut și greu.

3. Atît despre înfluența sunetelor, cît și a tonului asupra sunetelor, în specie mai în jos, la locul său.

A. DE VOCALI

§ 6. Vocalile originare

Vocalile, ca sunete articulate, încă sînt : au originare sau primitive, au derivate sau din schimbare. Primitive, ca în *auru*, *argentu*, *moriu*, *unde*. Derivate, ca în масъ, казъ etc., în cari а e schimbat din ѣ și acesta din є, ca în plur. мѣсє sau мєсє, lat. *mesa* în loc de *mensa* al clasicilor ; și ca în вєзі, вєдєці etc., lat. *video*, ital. *veggo*, *veggio*.

Vocalile а, є, і, о, ꙋ în limba română sînt cea mai mare parte și mai totdeuna originare sau primitive, iar ъ și ѫ, ѣ și ѡ sînt numai derivate.

Note. I. Vocalile primitive se cunosc din rădăcina cuvintelor și din flesiunile lor, cînd au casuri sau persoane, în cît nu înfluesc sau alte sunete, sau accentul.

În nume, rădăcina se află mai curată în nominativ, însă nu totdeuna ; în verbe, în infinitiv sau și în a treia persoană singulare din presentele indicativ, precum барбъ, а пєрі sau пієрє, din cari se vede că ъ în бърбатꙋ e derivat din а primitiv ; și în піаръ sau піѣръ, а sau ѣ sînt derivate din є. /

13 Uneori alte casuri și alte persoane, neespuse înfluențelor, păstrează mai curat vocalea primitivă decît nominativul singulare și infinitivul sau a 3-a pers. sing. din pres. indicativ, precum pl. пєрі de la sing. пърꙋ ; моріꙋ, морі, 1-a și a 2-a pers. sing. a pres. indic. ; fiindcă în a 3-a persoană sing. are мѡрє, cu vocale derivată, pentru înfluența îndoită : a accentului în silaba мѡ și a vocalei є în silaba următoare ; iar în infin. а мꙋрі, cu ꙋ derivat din о căzut de sub accent.

Iar cînd vocalea primitivă nu se poate cunoaște după mijloacele arătate, nu ne rămîne decît a recure la analogia limbei latine vulgare sau a limbelor nouă latine sau, în lipsa acestora, la limba latină clasică, precum în гѫтꙋ, мѫнъ, пъкатꙋ, lat. *guttur*, *manus*, *peccatum*. Vezi și esemplele mai din sus.

Din alăturare cu limba latină vulgare, antică sau clasică, cunoaștem că în multe cuvinte românești s-au făcut schimbari mari în vocali și cosunanti, cari almintrea nu ne-ar fi cu putință a le cunoaște, pr. în cuvintele *cotu*, *plopu*, *socu* ; lat. *cubitus* sau *cobitus*, contras în *cobtus* ; *populus*, contras și strămutat în *poplus* și *plopus* ; *sambucus*, antic *sabucus*, strămutat și contras în *savucus*, *saucus* și în urmă *socus*.

Însă schimbarea nu e totdeuna din partea noastră, ci uneoare din partea latinitatei clasice. Așa, noi am schimbat: пъшȣне, вешмѫнтȣ, мiжлокȣ din *pastiune, vestimentu, midilocu,* strămutînd pre *sti* în ш și pre *di* în ж.

Însă în multe alte, nu noi, ci clasicii au schimbat vocalile, pr. în *popOlus. judEco, cOda,* scriind *popUlus, judIco, cAUda* etc.

2. Vocali originare, în limba românească, sînt:

a) а sau *a* latin, numai în două casuri: la începutul cuvintelor, precum în *auru, argentu, aru, apa* etc.; și / sub accent, precum în *cárte, cárne, lápte,* 14
dáre, stáre etc.;

b) е curat sau *e* latin, numai la mijlocul sau capetul cuvintelor, pr. în *cercu, cernu*; *vedi, vedemu, vedeti*; *carne, curte, nume*; *face, dorme, forte*;

c) i sau *i* latin curat și întreg, mai numai la mijloc, pr. în *firu, filiu, fiu, sciu* etc.; iar în capet numai sub accent, pr. *venì, a vení*; în unele cuvinte monosilabe, pr. *ci,* lat. *quin, fì* etc., și după mutele б, п, ф, к urmate de muioasele л sau р, pr. *aspri, sufli* etc., pronunțate în cîte două silabe: *as-pri, su-fli*;

d) о curat sau *o* latin, iarăși numai la mijloc, pr. în *domnu, mortu* etc.; iar în capet numai cu accent, în prea puține, pr. *coló, acoló, încoló* etc.;

e) ȣ sau *u* latin, întreg numai la începutul și mijlocul cuvintelor, pr. *frunte, munte, unde* etc.; iar în capet numai sub accent, pr. *vendù, tienù, avù* etc.; în unele cuvinte monosilabe, pr. *dù, cu, fù, nu, tu*; și după cosunantile atinse sub *i,* pr. *aspru, suflu,* ca *as-pru, su-flu.*

§ 7. Vocalile derivate

Vocalile originare, pățind schimbare din causele amintite, trec în alte vocali și se mută în derivate.

Cea mai deasă și mai mare schimbare pate *a,* care de cîte ori nu e nici la începutul cuvîntului, nici sub accent, [î]și pierde sunetul cel chiar și deschis și trece într-altul mai întunecat și mai închis, pr. din *patiu,* cu *a* chiar, se face *patîmu, patîtu,* cu *a* oscur (întunecat).

Vocalile *e* și *o* pat schimbare mai ales fiind sub accent, dacă în silaba următoare vine alt *e* sau *ă,* pr. din *temu, mortu,* cu *e* și *o* curat, se face *teame, moartă,* cu ѣ și ѡ. /

Vocalile *a* și *e,* mai rar altele, pat schimbare, mutîndu-se în vocalea oscură nasale ѫ, urmînd *n* în silabă închisă sau deschisă, pr. de la *laudá, avé*: *laudându, avendu*; *mână, ventu*; uneori urmînd numai м în silabă închisă, pr. *amblu, implu* [= *îmblu, împlu*]. 15

De multe ori și *o* scăpînd de sub accent se preface în *u,* pr. de la *dormu,* pl. дȣрмiмȣ etc.

Alte strămutari se vor vedea la fiecare literă mai în jos, la locul lor.

Note. 1. Încă și vocalile oscure derivate se schimbă mai încolo într-altele, pr. ъ după i în е, iar ѫ în i; de esemplu, de la лаiȣ ca *laudu,* a 3-a pers. лаiъ ca *laudă* se pronunță лаiе, și în loc de лъiѫндȣ ca *lăudîndu* se zice лъiндȣ.

Asemenea *e* schimbat în ѫ, urmînd alt *e* sau *i,* se strămută în i, pr. de la *cuventu,* pl. *cuvinte,* de la *vendu,* în alte persoane: *vindi, vinde, vindemu, vindeti.*

2. Deci derivate sînt nu numai vocalile oscure ъ și ѫ și cele mestecate ѣ și ѡ, ci prea adeseori și celealalte vocali, ce trec de originare:

a) а cînd se pronunță în loc de ѣ din *ea,* ales după unele cosunanti aspre: в, ф, м, pr. вазъ în loc de вѣзъ, pronunțat ca веазъ, фатъ în loc de фѣтъ din фєатъ, масъ în loc de мѣсъ din меасъ, lăpădîndu-se *e* din diftongul *ea* și rămînînd numai *a*;

b) є în loc de ъ după vocalea i, pr. фіє în loc de фіъ de la *filia* și *fiat*; віє în loc de віъ, ca mai sus;

c) і în loc de ѫ, din *an* sau *in* urmînd alt і sau є, pr. інімъ în loc de ꙟнімъ, lat. *anima*, ꙟнаінте în loc de ꙟн а ꙟнте, de la ꙟнте, lat. *ante*, ca ꙟн а нoi de la *poi*, ital. *poi*, lat. *post*; /

16 *d*) о în loc de а sau аȣ, pr. о фостȣ în loc de *a fostu* sau *au fostu*;

e) ȣ în loc de о fără accent, pr. дȣрмімȣ, пȣтєці în loc de *dormiti*, *poteti*, de la *dormu*, *potiu*.

3. Spre înțelegerea relațiunei vocalilor limbei rom. între sine și a trecerei lor din una într-alta poate șerbi schema următoare:

ѣ а ѡ
є ъ о
і ѫ ȣ

În linia mai de asupra stau vocalile chiare și deschise, între cari *a* stă în mijloc, ca primitivă; iar de laturi, în dereapta și stînga, ѣ și ѡ, ca derivate din є și о și înălțate din linia a doua spre *a* în linia de asupră[38].

În linia de desupt stau vocalile originare *i* și *u* de laturi, ca opuse între sine: una moale și alta aspră, și în linie diagonali cu *a*.

Între aceste două linie estreme pre cea de mijloc, în diagonalile între *ai* și *au* stau derivatele: *e* din *ai* și *o* din *au*; între cari pre linia de mijloc, în perpendicul cu *a*, stă ъ, avînd tenoarea lui є și asprimea lui о.

În aceeași linie perpendiculare de mijloc, sub *a* și ъ, stă ѫ pre linia de desupt, între *i* și *u*, avînd ca și ъ tenoarea unuia (lui *i*) și asprimea altuia (lui *u*).

Așa cît ъ se poate considera ca un є aspru sau о moale; iar ѫ, de asemenea, ca un *i* aspru sau *u* moale.

Din această schemă se cunoaște multipla lor corelațiune:

a) primitivă, în liniele diagonali, între *a*, *i* și *u*;

b) secundare, în aceleași linie, între *ai-e* și *au-o*; în triunghiurele între єа-ѣ și оа-ѡ; în perpendiculara de mijloc, între а, ъ, ѫ etc. /

17 De aci se precep și trecerile și schimbarile lor între sine, înălțînd din liniele mai din jos în sus sau descinzînd din cele mai din sus în jos, pr. a lui *a* în *e*, *o* și ъ; a lui *e* în ѣ în sus și în *i* în jos; a lui *o* în ѡ și *u*; *a* în ъ, ѫ; *a*, *e*, *o*, în ъ și viceversa; *iu* în ѫ și ѫ în i, *u* etc.

§ 8. а, *a* primitiv

а primitiv sau chiar, ca *a* latin, în limba rom. se află numai în două casuri:

a) La începutul cuvîntului cu accent sau fără accent, pr. în *acu*, *anu*, *aru*, *auru* etc., însă nu totdeuna.

Părticeaua *a*, în cît e articlu sau prepusețiune sau afis înainte sau după cuvinte, rămîne totdeuna neschimbată, pr. în *mente-a*, *a-casă*, *abia*, *așa*, *atuncia* etc., însă ca particulă relativă femenină sing. s-a schimbat în *o*, pr.: *o văzu*.

b) Sub accent, după început, la mijloc au la capetul cuvintelor, pr. *auráriu*, *argentáriu*, *láuda*, *laudá* etc., însă nici aicea totdeuna.

În casul întîi sunetul primitiv e fipsat și nu se mai schimbă, pr. *auru, aurariu, auritu* etc.

Iar în casul al doilea e schimbătoriu, așa cît scăpătînd de sub accent în cuvintele antice românești sunetul chiar al lui *a* se mută totdeuna în ъ, care e sunetul alternativ al lui *a*, de nu stau contră alte împrejurari ; și venind iarăși sub accent, de nou se întoarce din ъ în *a*, pr. лáȣдȣ, лъȣдáці, льȣдáтȣ, лъȣдьтóріȣ etc. /

Note : 1. Însă cînd după *a* urmează *n* sau *m*, substituit în locul lui *n*, 18 pr. *amblu* în loc de *anblu*, *a* totdeuna, chiar și la începutul cuvintelor, se mută în vocalea nasale oscură ж, pr. *angeru*, lat. *angelus* ; *angustu*, lat. *angustus* ; *ambi, -e*, lat. *ambo* ; *amblu*, lat. *amblo*, la clasici *ambulo* ; *betranu*, lat. *betranus*, la clasici *veteranus* ; *blandu, -a*, lat. *blandus* ; *cane*, lat. *canis*, *mane*, lat. *mane* ; *pane*, lat. *panis, -e* ; *frangu*, lat. *frango* ; *plangu*, lat. *plango* ; *dandu*, lat. *dando* ; *standu*, lat. *stando* ; *laudandu*, lat. *laudando* ; *candu*, lat. *quando* ; *paganu*, lat. *paganus*; *romanu*, lat. *romanus*; *lana*, lat. *lana*; *mana*, lat. *manus* etc.

Încă și cînd *n* a perit din pronunție, pr. în *grau* sing., *grane* pl., lat. *granum, -a* ; încă și în *câtu* și *atâtu* și derivatele lor, în cît răspund la *quantus* și *tantus* latinesc. În *tantu* sau *tandu* *n* a rămas nelăpădat.

Asemenea și cînd *n* urmînd *i* s-a muiat într-atîta încît pre alocurea nu se mai pronunță decît *i*, pr. *antaniu*, lat. *antaneus, -a* ; *calcaniu*, lat. *calcaneus* ; *maniu* și compusele lui, lat. *maneo*, cari mare parte se pronunța numai ca *antâiu, calcâiu, mâiu*. Мжiȣ, de la verbul de conjug. I *menu, a mená* etc., lat. *mino, -are*, în loc de мжнȣ, ca *laudu*, e pronunție coruptă ce nu se poate admite.

Singur numele *anu*, lat. *annus*, a rămas cu *a* chiar neschimbat. În vorbele cu terminațiunea *-anu* în pronunție, *a* nu e primitiv, ci schimbat din *e*, pr. *armeanu* în loc de *armenu*, lat. *armenus, -a* ; *cetatianu* în loc de *cetatienu* etc. ; de aceea, urmînd *e* sau *i*, rămîne *e*, pr. *armeni, cetatieni* etc. La latini aflăm usitate amîndouă formele, și *anus* și *enus*, pr. *Octavianus* de la *Octavius* și *Gallienus* de la *Gallius* sau *Gollus* ; *Avianus* și *Avienus*.

Numele proprie sau cuvinte străine cari nu mută pre / *an* sau *am*, pr. 19 *Anna, Antoniu, Amfilochiu* etc., nu se pot lua în considerațiune.

De verbul *am* sau *amu*, lat. *habeo*, și de terminațiunea verbale iarăși în *am* și *amu*, cari încă se pronunță cu *a* chiar, vezi § 33, în *m*, nota **1**.

2. *a* sub accent se mută în ь numai în puține casuri și mai numai pentru destințiune de către altă formă cu *a* chiar, pr. *laudàmu* și *laudămu*; sau dintr-o datină rea, ce pre încet s-a străcorat în limbă și încă din timpurile mai dincoace, pr. în *pàrți, càrți* etc. în loc de парці, карці ; într-altele usul variază pînă astăzi, pr. în лъсȣ și ласȣ, късі și касе etc.

Casurile în cari *a* se pronunță ca ъ, deși sub accent, sînt următoarele :

a) În casul al doilea al numelor femenine terminate în *e*, urmînd *i*, pr. кърці, пърці, ръȣтъці, кълі, вълі, сърі, стърі etc. de la карте, парте, ръȣтате, кале, вале, саре, старе, cari însă la cei vechi se pronunțau cu *a* chiar : карці, парці etc. Vezi esemplele din scriitorii vechi, în *Principie*, pag. 122—125 și pag. 363 seq.

După o datină rea a început a se pronunța tot asemenea și unele nume femenine terminate în *a*, urmînd *i*, pr. жȣдекъці, de la *judecată*, în loc de *judecate*, ca *cumnate*, pl. de la *cumnată*; iar *bucată* se zice în pl. și *bucate* cînd însemnează „cele de mîncare“ și *bucăți* întru înțelesul de „o parte anumită“.

b) În a 2-a persoană sing. a presentelui indicativ, tot pentru *i* din silaba următoare, pr. адъпі, ꙟмпърці etc., însă în prea puține verbe și numai de cojug. I și a IV-a, cari încă și în pers. I se pronunță mai totdeuna cu ъ, pr. адъпȣ, ꙟмпърцȣ, ci și ꙟмпарцȣ, ꙟмпарці.

Celea de a II-a și a III-a cojugațiune nu urmează această datină, ci rețin totdeuna pre *a* chiar, pr. тачi, фачi, бацi etc. /

20 În verbul кемȣ, кемi, pers. 1 și a 2-a *e* e strămutat asemenea din ъ în loc de *a*, după aceeași datină, însă aici foarte vechie, fiindcă esemple cu *a* chiar nu se află nici în cele mai vechie monumente.

c) În pers. I plurale a presentelui și perfectului indic. de coj. I, pr. лъȣдѣ́мȣ spre destințiune de către aceeași pers. din imperfectul indicativ, pr. лъȣда́мȣ, unde *a* a rămas chiar, fiind contras din doi *a* : *lauda-ámu* în loc de *laudauamu*, lat. *laudabamus*.

d) În a 3-a pers. a perf. indic. de aceeași cojug. în sing. , pr. лъȣдѣ́, spre destințiune de către aceeași pers. din imperf. indic., pr. лъȣда́ în loc de *laudáa* sau de *laudáua*, lat. *laudábat*.

Pre alocurea și în unele carți vechie încă și în pers. 1 sing. din același timp se pronunță cu ъ în loc de *a* chiar, pr. лъȣдъi în loc de лъȣдаi, care pronunție însă nu e generale și nu este de a se accepta.

e) În alte puține cuvinte, mai ales vorbe cu accentul în antepenultima, pr. стрѣ́кȣръ, -i, -ȣ, ꙟпѣ́тȣръ, -i, -ȣ, ꙟфѣ́шȣръ, -i, -ȣ, lat. *transcolo*, *impatulo*, *in-fasciolo* ; ci стрѣкȣрȣ se pronunță și стре́кȣрȣ cu *e* în loc de ъ, ca și în alte composite, însă în contra etimologiei.

În мѣ́рȣ poate fi dubiu dacă ъ e din *a*, lat. *malus*, *malum* sau din *e*, grec. μῆλον, plur. мѣре ; fiindcă chiar și la greci, pre lîngă μῆλον în dialectul ionic, se pronunță și μᾶλον în dialectul doric, ca la latini.

3. *a* chiar accentuat se schimbă adeseori în ѣ, anume :

a) Totdeuna cînd precede un *i* pronunțat, pr. тъiѣ, мѫнгъiѣ, прееегiѣ, тъiѣтȣ, мѫнгъiѣтȣ, прееегiѣтȣ : вестiѣрiȣ, вiѣрiȣ, кȣiѣрiȣ în loc de *taliá*,
21 *manganiá*, *preveglià*, *taliatu*, *manganiatu* ; *vestiariu*, *viniariu*, / *cuniariu*. Însă pre multe locuri se pronunță și aci *a* chiar și de aceea este a se și reținea această pronunție mai corectă, care și la cei vechi era usitată.

Întru asemenea și la francesi numele latine terminate în *-arius* se mută în *-aire* sau *-ier*, pr. *volontaire* și *volontier*, lat. *voluntarius* ; numai cît la ei, *a* se schimbă pentru *i* ce urmează, nu pentru cel ce precede, care de multe ori nici nu precede deloc.

b) În unele puține vorbe în cari numaidecît urmează un *e* în silaba următoare, pr. de la фацъ, plur. фѣце, după norma фатъ în loc de фѣтъ, plur. фѣте ; рѣпеде de la ръпескȣ, lat. *rapio*, însă ръпезескȣ cu ъ ; лѣпеде în loc de лапеде, unde, din contră, scriitorii beserecești în alte persoane scriu лепъдъмȣ etc. în loc de лъпъдъмȣ, însă astă pronunție vițioasă a verbului лапъдȣ nu e generale, ci în us se aude mai mult regulat : лапъдȣ, лапезi etc., lat. *lapido*, *-are* ; așa кiѣе, în plur. кiеi sau numai кѣе, кеi, precum și în derivate și compusă : кiеiцъ, ꙟкiеiȣ în loc de кiае, lat. *clavis*, *-e*, grecește κλείς cu ε.

Cei vechi ziceau кiае cu *a* chiar, pr. în *Șepte taine*, Iași, 7153 (1645),pag. 38 : де сȣнт кiѧ дх̃ȣлȣи свънть.

Asemenea ziceau кiаме în loc de кiѣме, pr. în *Legile împărătești*, Iași, 1646, fol. 43ᵛ : съ нȣ се кiаме алтȣѧ че нȣмаи а лȣи павель : și în *Pravilă*, Tîrgoviște, 1652, pag. 441 : съл кiаме де в̃ ши де треи ѡри : și așa pretutindenea în aceste carți.

Esemplele pentru *vestiariu*, *apropiare*, *jungliare*, *prevegliare*, cu *a* chiar în loc de ѣ, vezi în *Principie de limbă*, pag. 366.

22 Cuvîntul *lespede* e cu îndoială dacă s-a derivat de-a / dereptul din *lapede*, lat. *lapis*, *-de*, sau din cel grecesc λᾶς, lat. *lapis*, compus cu πέδον „pămînt“.

În вiацъ și вieцi încă e cu îndoială care e vocalea originară : *a* sau *e* ; dacă e derivată de la *viu, vietia* [=*viață*], ca *dulce, dulcetia* [=*dulceață*], sau de la *vivax, -ce, vivacia* sau de la *vivatus, -a, viatia*. La cei vechi se află și вiiaцеѝ, cu *a* în genet., pr. în *Tetravangel*, Brașov, (1570 — 5), *Luc.*, nr. 35 : ꙟн дȣлчаца вiiацеен ꙟвлѫ.

4. Alte schimbari din *a* accentuat sau neaccentuat mai sînt, însă puține. următoarele :

a) În *e* în loc de ѣ accentuat sau neaccentuat, precedind un *i* pronunțat, pr. тѣiє, прєвегiє, тъiєторiȣ, фiє etc. în loc de тъiѣ, прєвегiѣ, тъiѣторiȣ, фiѣ ; vezi § 11, la început.

Din asemene causă *a* se mută în *i*, în loc de ѫ, venind între *i* și *n* în gerundiele de cojug. I, pr. тъiндȣ, мȣiндȣ, прєвегiндȣ etc. în loc de *taliandu, moliandu, preveglianду*.

Asemenea în unele puține cuvinte, în cari după *an* sau ѫн urmează *e* sau *i*, pr. din *ante, anema* sau *anima, anelu, gliande, grandene*, lat. *ante, anima, anellus, glans, -de, grando, -dine*, s-au format mai întîi :

ꙟнтє, precum se mai află în monumentele vechie ; vezi *Principie*, p. 395, sub 1), unde în linia penultimă e eroare ꙟн антє în loc de ꙟн·ꙟнтє ворвнтоарє. A rămas ѫ și în derivatul : *antaniu* ; iar în *Psaltirea coresiană*, Brașov, 1577, scrie mai totdeuna : ꙟнтрє în loc de ꙟнтє; vezi în *Principie*, la pag. 396, sub 1).

ꙟнємъ, precum asemenea se află la cei vechi, însă numai cu prepusețiunea ꙟнтрȣ, împreunată într-un cuvînt, pr. ꙟнтрѫнємъ ; vezi tot acolo, pag. 388, s. v. *ânema*. /

ꙟнєлȣ, ital. *anello*, lat. *anellus* mai rar decît *anulus*. 23

гiѫндє, ital. *ghianda*, ca și la români pre alocurea гiндъ, însă mai rău decît гiндє la cei mai mulți.

грѫндєнє, și de aci грѫндiнє.

Din cari apoi se feceră : iнтє (а iнтє, маiнтє, ꙟн аiнтє), iнємъ și iнiмъ, iнєлȣ, гiндє și гiндъ, грiндєнє, грiндiнъ.

Mai rar se aude : сiнџє, фрiнџє etc. în loc de *sange, frange*.

De la пѫнтєчє, lat. *pantex*, la Plaut, se formează спiнтєкȣ, cu *i* din asemene causă.

În cuvîntul slavonisat : сфѫнтȣ în loc de сѫнтȣ, ca în *San-Pietru, Santa-Maria*, casurile terminate în *e* și *i* se aud cu *i* : сфiнтє, сфiнцi în loc de сѫнтє, сѫнцi.

Din дємѫнѣцъ, care la cei vechi în toate monumentele din seclul al XVI-lea numai așa se află scris, iar în cele din seclul al XVII-lea foarte ades s-a schimbat mai întîi în дємѫiнѣцъ, ca în мѫiнє, нѫiнє, кѫiнє la munteni, și de aci, cu încet în дємiнѣцъ și дiмiнѣцъ ; vezi esemple în *Principie*, pag. 389 s. v.

În cuvîntul скiмвȣ, ital. *scambio*, mai întîi s-a mutat forma скѫмвiȣ în скѫiмвȣ, trecînd pre *i* înainte de мв,, precum s-a făcut și în кȣiвȣ, роiвȣ, сгаiвъ etc., în loc de *cubiu, robiu*, ital. *robbio, sgabia*, lat. *scabies*, аiвъ, lat. *habeat*, ital. *abbia*, și în urmă vulgul a lăpădat pre ѫ dinaintea lui *i*, ca în дємiнѣцъ, de unde azi se pronunță скiмвȣ ; vezi *Principie*, pag. 139, sub *c*).

b) În о și ѡ, mai rar, pr. фѡмє, lat. *fames*, și фѡмєтє, ѡръ, lat. *ala*, în compusul derivat сȣсȣѡръ, din сȣ repețit / și ѡръ ca *subala* ; ѡрє în compusăle : ѡрє-кѫндȣ etc., lat. *ali-quando*, ci și latini[i] zic *olim* ; și лȣо în loc de лȣъ, la cei vechi. 24

De relativul *o* mutat în *a*, s-a zis mai sus. De altele, vezi în ъ.

Forma олтарiȣ și оцетȣ, lat. *altare* și *acetum*, e după slovenie; însă forma cu *a* chiar *altariu* încă e usitată la popor și în carțile vechie. Vezi *Princ.*, pag. 388 s.v.

Forma осiе, lat. *axis*, încă poate fi după slovenie.

c) În *u*, în loc de ѫ, între *u* și *n*, mai mult la cei vechi, pr. лȣȣндȣ în loc de *luandu*.

În cuvintele *amblu* și *angliu*, azi mai usitat ȣмблȣ, ȣнгiȣ în loc de ꙟмблȣ, ꙟнгiȣ, lat. *amblo*, *anglus*, la clasici *ambulo*, *angulus*; însă cei vechi au ꙟмблȣ; vezi *Principie*, pag. 392 s. v. Verbul ꙟмблътескȣ încă se pare derivat din ꙟмблетȣ de la ꙟмблȣ.

În adiectivul și verbul дескȣлцȣ, lat. *discalceo*, deși zicem ꙟнкалцȣ, cu *a* chiar; însă și latinii au de la *calco* compusăle cu *u*: *conculco*, *proculco* etc.

În мȣмъ în loc de мамъ, cari amîndouă sînt în us.

În ȣнкiȣ și ȣреке, lat. *avunculus* și *auricla*, diftongul *au* mai întîi se pare a fi fost strămutat în *o*; *onclus*, franc. *oncle* și *oricla* în latinitatea medie, it. *orechia*, franc. *oreille*; și de aci apoi în *u* la noi.

În алȣнȣ, lat. *avelanus*, *u* se pare a fi pentru *v* sau *u* din silaba dinainte, în formă contrasă: *aulanus*.

De tot a perit în: *destulu* în loc de *de-satulu*, și în multe participie în *-toriu*, *-a*, cînd precede un *i*, pr. мѫнгъiторiȣ în loc de мѫнгъiеторiȣ, derivat din мѫнгъiѣторiȣ de la мѫнгъiатȣ, așa și превегiторiȣ, -ъ. /

25

§ 9. *A* derivat

a derivat sau spuriu e puțin în limba română; și mai vîrtos se naște din următoarele:

a) Din ѣ, pronunțat ca *a* chiar sau ca diftong *ea* sau *ia* după cosunantile aspre: в, п, м, в, ф, dacă urmează ъ, pr. свѣръ, нiѣръ, мѣсъ, вѣръ, фiѣръ, фѣтъ, pronunțate ca звiаръ, пiаръ, масъ, варъ, фiаръ, фатъ etc., cari pretutindenea așa se pronunță astăzi, deși carțile beserecești, chiar și cele din seclul al XVIII-lea, mai totdeuna scriu ѣ.

Asemenea, după cele moi: ч și џ, pr. чаръ, џамъ în loc de чѣръ, џѣмъ etc.; însă la cei vechi se află esemple cari atestează că pronunțau cu ѣ, nu cu *ia*; vezi чѣръ, substantiv și verb, чѣркъ, лȣчѫфъръ, în *Principie*, pag. 372—3 s.v.

b) Din ѡ, însă în prea puține cuvinte, pr. în афаръ în loc de în афѡръ, lat. *ad foras*, ca la macedoromâni, cari și acum pronunță cu ѡ; афѡръ. La noi încă se pare a se fi pronunțat așa în vechime, cel puțin aflăm urmă în *Parimiariul* din 1683 (în *Principie* semnat cu X), că chiar prepusețiunea фъръ s-a pronunțat cu о: форъ, pr. fol. 27 verso, linia 18; саȣ нълцасъва хирнсъȣл форъ чела чел траџе. În корастъ sau корастръ, lat. *colostra* și *colostrum*.

Note. **1.** Încă și după șuierătoarele с, ш etc. pretutindenea ѣ se pronunță
26 *a* sau cel puțin *ia*, urmînd ъ, pr. сѣмънъ, / сѣръ, ca самънъ, саръ sau cel puțin ca сеамънъ, сеаръ etc.

Mai rar însă dacă urmează *e*, pr.: шаде, шапте, шарпе în loc de шѣде, ital. *siede*, шѣпте, lat. *septem*, шѣрпе, lat. *serpes*, la clasici *serpens*.

2. Încă și în terminațiunile -ѣнȣ, -ѣнъ se pronunță cu diftong, mai rar numai cu *a*, pr. армѣнȣ, -нъ ca армеанȣ, -нъ; sau арманȣ, -нъ, lat. *Armenus*; și urmînd *e* sau *i* se pronunță cu ѣ: армѣнi, армѣне.

3. Pre alocurea și în unele carți, mai rar, se pronunță și se scrie *a* sau *ia* în loc de ѣ, după *i* și înainte de *e* în silaba următoare, pr. în loc de нȣмѣще; нȣмiаще sau chiar нȣмаще; ȣраще în loc de ȣрѣще etc.

4. Cuvîntul *detoriu*, care pre multe locuri se pronunţă cu *e* curat, pre alocurea şi în carţile beserecești se pronunţă şi se scrie mai mult cu *a* chiar sau şi cu ъ ; даторіȣ şi дъторіȣ. Însă la cei vechi aflăm cel puţin cu ѣ : дѣторіȣ, care e şi mai aproape de forma primitivă : *deetoriu*, lat. *debitor*. Vezi esemplele în *Principie*, pag. 227 şi 392 s.v.

Iar *adetoriu*, ce pre multe locuri se aude în loc de *detoriu*, ca adiectiv, se pronunţă numai cu *e* curat.

5. La macedoromâni se mai aude *a* spuriu şi în alte verbe, pr. *Dumnizau*, în loc de *Domne-dieu* ; бъшарікъ în loc de *basereca* etc.

§ 10. *E*, е primitiv

e este de aceeași natură cu *i*, amîndouă moi. De aceea *e* curat se pronunţă numai afară de începutul cuvintelor, pr. ведемȣ, таре, фаче, аȣде, лȣме, нȣме etc. /

Iar la începutul cuvintelor se pronunţă amestecat cu un *i* jumătăţit 27 înainte, pr. *eri*, lat. *heri*. *eramu*, lat. *eramus* etc., ca *ieri*, *ieramu*, precum şi italienii şi francesii zic : ital. *ieri*, franc. *hier* ; însă aceștia pronunţă aşa în prea puţine vorbe, pre cînd la noi e regulă generale.

Asemenea se face şi cînd *e* se preface în ѣ, pr. în *este*, lat. *est*, grec. ἐστὶ ; *epe*, lat. *equae*, grec. ἵππος, *epa* în sing. ; *erba*, lat. *herba* etc., pronunţate ca : *ieste*, *iepe*, іѣпъ, іѣрбъ. În іѣрнъ însă, lat. *hiberna*, *i* e radicale.

e primitiv se schimbă în mai multe forme :

a) În ѣ, sub accent, urmînd ъ sau е, pr. de la *ceru* i se face чѣръ, чѣре ; aşa şi џѣнъ, -е lat. *gena* ; пѣнъ, -е, lat. *penna* etc.

b) În ъ, după cosunantile aspre в, п, м, б, ф, dacă în silaba următoare nu este vocale moale, *e* sau *i*, pr. бътрѫнȣ, lat. *veteranus* ; пъкатȣ, lat. *peccatum*, пърȣ, lat. *pilus* şi *pyrum* ; мърȣнтȣ sau мънȣнтȣ, lat. *minutus* ; въдȣ şi върȣ, lat. *video* şi *verus* ; фътȣ, lat. *foetus* ; almintrea rămîne *e* curat sau mestecat, pr. пері, пѣре de la пърȣ ; вері, вѣре de la върȣ ; везі, вѣде de la въдȣ ; феці, фѣте de la фътȣ, nume şi verb.

Asemenea şi în finea unor puţine vorbe, cînd precede ω, cu un ȣ jumătăţit, ca diftong ωȣ, pr. нωȣъ, lat. *novem*, нωȣъ, lat. *novae*, нωȣъ, lat. *nobis*, schimbat în *nove*; вωȣъ, lat. *vobis*, ca *nobis*; дωȣъ şi амѫндωȣъ, plur. fem. lat. *duae*, ital. *ammendue* / şi *ambedue*, lat. *ambae duae* ; плωȣъ, lat. *piuit*, în loc 28 de *se ploe* [= *ploaie*], care încă se zice.

c) În *i*, urmînd *n* şi *e* sau *i* (*ne*, *ni*), pr. : віне, дінте, мінте, пърінте, фіербінте, дінці, мінці, пърінці, фіербінці etc., lat. *bene*, *dens*, *-te*, *mens*, *mente* şi *mentitur*, *parens*, *parente*, *fervens*, *fervente*. Însă la cei vechi fără schimbare : бене, денте, менте etc. ; încă şi кȣвенте, морменте, жȣръменте, вене, lat. *venit* şi *venae* etc., de cari vezi un registru lung de 77 esemple cu mai multe citate în *Principie*, pag. 373—381.

Tot asemenea se schimbă şi în alte puţine, deşi nu urmează *e* sau *i* după *en*, pr. арінъ, lat. *arena*, чінъ, lat. *coena*, şi чінȣ, -і etc., lat. *coeno*, *-are* ; плінȣ, -ъ, -і, -е, lat. *plenus -a* ; серінȣ sau сенінȣ, -ъ, lat. *serenus* ; венінȣ, lat. *venenum* etc, ; încă şi винȣ, a 3-a pers. plur. de la *veni-re*.

d) În ѫ, urmînd *n* cu vreo vocale aspră, pr. вѫнъ, lat. *vena* ; încă şi вѫнътȣ, lat. *venetus* ; вѫна, -тȣ, lat. *veno*, *-are* ; вѫндȣ, lat. *vendo* ; авѫндȣ, lat. *habendo*, ital. *avendo* ; вѫнтȣ, lat. *ventus* ; мѫнȣ, -а, lat. *mino*, *-are*, ital. *menar*, franc. *mener* ; фѫнȣ, lat. *foenum* ; сѫнȣ, lat. *sinus*, ital. *seno*, franc. *sein* ; кȣвѫнтȣ, мормѫнтȣ etc. ; almintrea rămîne *e* sau trece în *i*, pr. вене sau віне ; вензі, венде sau вінзі, вінде; венте, în vocat. : *cuvente*, *mormente* etc.

Așa și фрѫȣ, lat. *froenum*, încă și în plur. фрѫне cu ѫ, deși urmează *e*, pentru *oe* originale din limba latină, care nu era de tot moale ca în *coena* etc. /

29 Mai puține sînt cari mută pre *e* în ѫ, urmînd *r*, pr. вѫртȣте, lat. *virtus*, *virtute*, ci ital. *virtù* și *vertù*, franc. *vertu*, și вѫртосȣ, -ъ cu derivatele : вѫртежȣ și ꙟнвѫртескȣ, lat. *vertigium* și *inverto* etc. Cele mai multe însă în asemene cas mută pre е în ъ, pr. пърȣ, върȣ etc., ca mai sus.

De pronunția lui *i* în *vir*, *virtus*, vezi gramatecii latini ; iară *verto* și derivatele lui la vechii latini încă se pronunțau cu o vocale ce nu era nici *e*, nici *o*, de unde scriau : *vorto* și *verto*, *vorsus* și *versus* etc.

Note. **1.** *e* primitiv este și în cuvintele unde latinii clasici au *i* scurt, pr. de la *jude*, pl. *judeci*, lat. *judex*, *judicis* și *judices* ; de aci *judecu*, *judeciu* etc., lat. *judico*, *judicium* ; *măiestru*, lat. *magister* la clasici, însă *magester* la cei vechi. Quintilian, *Instit.*, I, cap. II, 17 : „Quid ? non *e* quoque *i* loco fuit ? ut *Menerva* et *magester*, et *Dijove* et *Vejove* pro *Dijovi* et *Vejovi*"[39]. Esemplele pentru *e* în loc de *i* la vechii latini sînt nenumărate. Vezi inscripțiunea epitafică a Scipionilor, în *Principie*, pag. 37, unde ocur : *ploirume*, *fuet*, *dedet*, *tempestatebus* în loc de : *plurimi*, *fuit*, *dedit*, *tempestatibus*.

De aceea și terminațiunea adiectivale în -екȣ, -ѣкъ e mai originare decît cea în -ікȣ, -ъ, pr. сълватекȣ, -ъ, lat. *silvaticus*, ci ital. *selvateco* ; въсѣрекъ cu *e* la cei vechi, nu вісерікъ ca acum ; vezi esemplele în *Principie*, pag. 388 s. v. etc.

De aci și *negru*, lat. *niger*, ci ital. *negro* și *nero* ; iar *lieru* (neusitat), lat. *liber*, *-a*, de unde s-a format *liertu*, lat. *liberto*, a reținut pre *i*, fiind lung după origine. /

30 Tot din acea causă se zice românește *se* în loc de *si* al latinilor ; *frecu*, *plecu* etc., lat. *frico*, *-are*, *plico*, *-are* ; *netedu*, *umedu* etc., lat. *nitidus*, *humidus* ; *vitregu*, lat. *vitricus* ; *vedu*, *vedua* [= *vădu*, *văduă*] etc., lat. *video*, *vidua* etc.

2. Cu schimbare în ѣ se pronunță nu numai :

a) cele terminate în *-enu*, *-ă*, adiective, gentilice și patronimice, pr. *armeanu*, *munteanu* etc., ci și

b) unele verbe monosilabe, pr. вѣȣ, вѣі, вѣ ; врѣȣ, врѣі, врѣ ; *lieu*, *liei*, *liea* [= *iau*, *iai*, *ia*] ; *să dè*, *stè*, ca și numele sincopate, cu ton în ultima pre *e*, pr. стѣ, *porcè* sau *porcea* [=*purcea*], нѣ, contrasă din *neve*, lat. *nix*, *nive*, ital. *neve*.

La latini, patronimicele și gentilicele încă se pronunțau parte cu *-enus*, parte cu *-ianus*, pr. *Armenus*, *Avienus*, *Gallienus* etc. și *Avianus*, *Aemilianus*, *Claudianus* etc., unele încă și în *-ianus* și *-inus*, pr. *Iustinus* și *Iustinianus*, *Maximinus* și *Maximianus*, *Graecinus*, la noi *Grecianu* ; *christianus*, la noi *creștinu*. Vezi și mai sus pag. 18 sub **1**.

3. Ca ъ se mai pronunță încă :

a) după *r* în silaba primă : *re*, pr. ръȣ, ръі, lat. *reus*, *-a*, însă cu *e* în *re-a*, *rele*, iar în derivate cu ъ : ръȣтате, ръескȣ etc. ; în prepusețiunea *re* sau *res* : *remaniu*, *respundiu* etc. ; și în plur. ръчі de la рѣче, lat. *reces*, la clasici *recens*, precum și în derivatele : ръческȣ, ръчѣлъ, ръкѡре etc. ; în *tremuru* și *cutremuru*, lat. *tremor*, se zice azi și cu ъ și cu *e*, la cei vechi mai numai cu *e*, стръмȣрȣ, lat. *stimulus* etc. ;

b) după șuierătoarele : с, ш, з, ц, pre multe locuri, pr. съмнȣ, шъзȣ, зъȣ, цъсȣ, lat. *signum*, ital. *segno* , lat. *sedeo*, *deus*, *texo*; însă într-o mare parte a

31 României și / a carților vechie numai cu *e* curat : семнȣ, шезȣ, зеȣ, цесȣ ;

c) după unele cosunanti neaspre, din cause necunoscute, însă de un us generale sau foarte lățit, pr. тъчȣне, lat. *titio*, *-ne*, ital. *tizzone*, în loc de течȣне ; așa și тѫнерȣ sau тінърȣ, -ъ, în loc de тінерȣ, -ъ, lat. *tener*, *-a*, însă urmînd *e* sau *i* cu *e*, pr. тінере, тінері ; prepusețiunea *de* în mare parte a românimei se pronunță ca дъ, însă în mai mare ca де, lat *de*; în Ꙟн *de* мжнъ, se pronunță și cu *e*, și cu ъ; iar în compusăle *de-una-di*, *in-de-retu* se pronunță numai cu ъ : дъȣнъзі, Ꙟндърътȣ, lat. *in-de-retro* etc.

4. În н se schimbă mai încolo :

a) În pronumele : *me*, *te*, *se*, *ce*, de cîte ori se adauge silaba *-ne*, pr. *me-ne*, *te-ne*, *se-ne*, *ce-ne* și compusul acestuia : *cene-va*, ca *mine*, *tine*, *sine*, *cine* ; însă cei vechi pronunțau și scriau cu *e* neschimbat ; vezi *Principie*, pag. 373—4 s.v.

b) În pronumele : не, въ, ле adăugîndu-se în fine alt pronume de a 3-a pers., *le* sau *se*, pr. ві-ле, ні-се, ві-се, лі-се.

Cei vechi însă nu schimbau. Iar moldovenii de acum și, după ei, alții mai de curînd pronunță și scriu : *ni*, *vi*, *li*, încă și fără acel adaus, pr. *ni doare*, *li place* etc., imitînd poate pre italiani, ca și în alte vorbe.

c) În verbul *i* din есте, cînd se adauge la cuvîntul precedente, însă numai înjumătățit, pr. нȣі вȣнȣ, *bunu-i D-zeu*, în loc de *nu e bun*, *bun e D-zeu* etc.

Nece se pronunță și cu *e*, și cu *i*, pr. *nece*, lat. *neque*, și așa la cei vechi mai ades ; vezi *Principie*, pag. 398 s.v. ; însă **și** *neci*, *nice*, *nici*.

Cei ce pronunță și în alte cuvinte *i* **în** loc de *e* scurt / ca macedoromânii, 32
zicînd : шωріче, пȣріче, ωміні, vatămă uneori chiar și regula strămutarei lui
о în ω.

5. Spre a împiedeca schimbarea lui *e* în ъ după cosunantile б, п, м, в, ф, românii de multe ori au întrudus un *i* jumătățit între cosunantea aspră și vocalea moale *e*, pr. *pieptu* în loc de *peptu*, lat. *pectus* ; *mieu* în loc de *meu*, lat. *meus*; *viersu* în loc de *versu*, lat. *versus* ; *fieru* în loc de *feru*, lat. *ferrum* etc., cari fără *i* s-ar pronunța: пъптȣ, мъȣ, върсȣ, фърȣ, ca пъкатȣ, мъ, върȣ, фътȣ.

De unde nu se poate aproba lăpădarea acestui *i* în casurile amintite pentru că e în contra naturei și usului rationale ale limbei românești.

Din această causă în verbul *pieriu* — *peri*, pentru ca *e* niceodată să nu se strămute în ъ în persoanele accentuate, unde e periclu mai mare, se adauge *i*, iar aiurea nu, pr. *pieri*, *piere*, *pieru*, *piéra* [=*pieară*], însă *perimu*, *peritu*, *pereant* etc. ; *perii* etc., *perisem* etc., *perire*, *perindu*, *peritu*, *peritoriu* etc. Formele contrare sînt cronie.

6. Cele ce la latini se termină în *-era* la noi se pronunță în trei forme :

a) ca ѣнъ, pr. џѣнъ, спржнчѣнъ, пѣнъ, lat. *gena*, *penna* ;

b) ca інъ, pr. чінъ, плінъ, арінъ, lat. *coena* etc. ;

c) ca жнъ, pr. вжнъ, lat. *vena* ; мжнъ, lat. *minat* ; după cum s-a văzut mai sus, pentru care varietate nu se poate arăta rațiune îndestulită.

§ 11. *E* derivat

e derivat sau spuriu e încă și mai puțin în limba română și se naște mai numai din ъ ;

a) cînd precede un *i* imediat, pr. în фіе, віе, ръмжіе, таіе, тъіѐ,
тъіеторіȣ, кіемȣ, -і, кіемá, кіематȣ, Ꙟнгіецȣ, -і, / Ꙟнгіецатȣ etc., în loc de : 33
fia și *filia*, *venia* și *vinia* și *via*, *remania* ; *talia*, *talià*, *taliatoriu* ; *chiamu*, *-i*, *chiamá*, *chiamatu* ; *ingliaciu*, *-i*, *ingliaciatu* ; vezi mai sus § 5, nota **1** ;

b) în a 2-a persoană sing. a presentelui indicativ și în a 2-a și a 3-a a cojuntivului verbelor cu accentul în antepenultima, avînd ъ în penultima, pr. апері, апере de la апърȣ, -á ; кȣ́мпері, кȣ́мпере de la кȣмпърȣ, -á, lat. *comparo*, *-are* ; сȣ́пері, сȣ́пере de la сȣпърȣ, -á ; Ꙟнбáрбеці, Ꙟнбáрбете de la Ꙟмбáрбътȣ, -á etc.

Însă în unele verbe de acestea, chiar și latinii nu sînt statori, ci le scriu parte cu *a*, parte cu *e*, pr. *apparo*, *-are*, *comparo*, *-are*, *impero*, *-are*.

Note. Încă și unele cuvinte de origine grecească, deși latinisate, se pronunță cu *e* derivat din ъ, însă nu la toți românii, pr. **бесѣрекъ** în loc de **бъсѣрекъ**, lat. *basilica*, gr. βασιλική, însă macedoromânii cu ъ : **бъшарікъ** ; **фармекȣ** și *a* **фермека́** etc., lat. *phormacum*, gr. φάρμακον, însă cei vechi ai noștri cu ъ, vezi *Principie*, p. 390 s.v.

Din contră, în altele de asemene origine se pronunță ъ în loc de *e*, pr. **бластъмȣ**, **-а́**, chiar și urmînd *e* sau *i* : **бла́стъмі**, **бла́стъме** etc. ; lat. *blasphemo*, *-are*, gr. βλασφημεῖν, retoroman. *blastemar*, ital. *biastemia*, *bestemmia*, *bestemmiare*, ci și *biasimare* și *biasmare*, franc. *blâmer*, antic. *blasmer*, însă ai noștri cei vechi și aici mai regulat : **блъстемȣ**, **а блъстема́**, **блъстематȣ** ; vezi *Principie*, pag. 389 s.v.

§ 12. *I*, i **primitiv**

34 *i* primitiv în limba românească, afară de terminațiunile / neaccentuate, pr. *noi*, *faci*, e mai totdeuna întreg și de multe ori ține locul celui lung al latinilor, pr. **зікȣ**, lat. *dico*, **вінȣ**, lat. *vinum*, **а вені**, lat. *venire* etc., toate cu *i* lung; iar jumătățit, afară de terminațiunile preatinse, e foarte rar, pr. **мішкȣ**, **-а** din *misicu*, lat. *missico*, *-are*, **мȣшкȣ**, din **мȣрсікȣ**, lat. *morsico*, *-are*; **шезȣ** în loc de *siediu*, lat. *sedeo* și *sido*, ital. *siede* în a 3-a persoană și *sieda* în loc de *sedia* ; **цініȣ** în loc de *tieniu*, lat. *teneo*, în compusă *tineo*, ital. în a 3-a pers. *tiene* ; **міжлокȣ** în loc de *midilocu*, contras din *miediu-locu*, lat. *mediuslocus* ; **ȣітȣ**, la cei vechi și **ȣлтȣ**, în loc de *ulitu*, *-are*, lat. *oblito*, *-are*, ital. *ublianza* și *oblianza*, *obliare*, isp. *olvidar* etc.

Lung la români, și așa întreg, e :

a) din natură, pr. în *vinu*, *vecinu*, *fărină*, *găină*, *zicu* etc., unde unul lung face cît doi scurți sau cel puțin cît unul întreg și altul de jumătate ;

b) din pusețiune, și asta sau numai pentru accent, pr. *venì*, unde *i* nu are valoarea de doi *i*, ci numai de unul, sau pentru că silaba e închisă cu cosunante, pr. în *limpede*, unde după *i* urmează două cosunanti, una închizînd silaba întîia, iar alta începînd pre a doua.

Iar scurt și întreg, deși după alăturarea cu limba latină s-ar părea că se află mult *i*, în adevăr însă se află prea puțin, cea mai mare parte la latini fiind derivată din *e* prin o specie de iotacism, ca și la greci. Vezi mai sus, la *E*. /

35 **Note**. *i* primitiv nu se schimbă într-altă vocale decît în silaba întîia a cuvintelor, cari se încep cu рі, pr. **рѫȣ**, lat. *rivus*, ital. *rio*, însă la cei vechi ai noștri cu *i* neschimbat : **рпȣ** ; vezi *Principie*, pag. 391 s.v., așa și în *ridiu*, *rima*, *ripa* etc.

După acest us, unii pronunță рѫ și în cuvintele ce nu se încep curat cu *r*, ci cu un adaus de cosunanti dinainte, pr. *stricu*, *strîgu* *stringu* etc. , însă această pronunție e numai parțiale și neadmisă în cărțile beserecești, cari mai totdeuna scriu рі.

În prepusețiunea *in* și derivatele : *intră*, *intre*, *intru*, *i* s-a mutat în ѫ, decît că în compusăle : *implu*, *influ* și derivatele lor, la cei mai noi se pronunță cu *u* : *umplu*, *unflu* etc., ci vechii și aici cu ѫ, vezi *Principie*, pag. 393 s. v. ; iar compusăle : *in-intru* și *in la intru* s-au pronunțat și se pronunță de toți cu *u*, ca *inuntru*, *înlăuntru*. Cei din România de sus pronunță verbul *intru*, *-are* cu *i*, nu cu ѫ.

În cît pentru etimologia lui *in*, e cunoscut că nu numai grecii l-au pronunțat cu ἐν, ci și vechii latini tot asemenea : *en*, după cari astăzi și ispanii pronunță și scriu *en*, și după ei și francesii, iar italienii *in*, ca și latinii clasici.

De *i* jumătățit, mai în urmă după celealalte vocali.

§ 13. *I* derivat

i derivat sau spuriu, după cele zisă, se află numai în următoarele:

a) din *a* strămutat în ѫ, pr. тъіндȣ, інімъ etc. în loc de ꙟнімъ, тъіѫндȣ etc., *anima, taliandu*; vezi mai sus § 8, nota 4; /

b) din *a* ca ъ sau е, în participiele мѫнгъітоpiȣ în loc de мѫнгъіътоpiȣ 36
sau мѫнгъіетоpiȣ și asemenea în alte participie, nu numai de cojug. I, ci și din celealalte, pr. пȣітоpiȣ, скріітоpiȣ, фіітоpiȣ; mai sus, § 8, nota 5.

c) din *e* urmînd *n* cu *e* sau *i*, sau și fără acestea, pr. біне, чінъ, міне, ніce, нȣі etc.; mai sus, § 10, c) și nota 4.

d) din ȣ, în puține cuvinte, pr. *limbricu*, lat. *lumbricus*; кȣмінекȣ sau mai bine кȣменекȣ, vezi *Principie*, pag. 379 s.v., lat. *communico*, ci la osci *comenei* în loc de *comuni* (*Tab. Bantiana*, I, 21), de la *co-menus*, la cei vechi *moenus*, ci la clasici *munus*; iar retoromanii zic *cumin* în loc de *communis*, și de aci *cuminar* în loc de *comunicare* etc.

Așa și ꙟнкідȣ și дескідȣ în loc de *inchidu, deschiudu*, ital. *inchiudo, deschiudo*; și ꙟнгіцȣ în loc de *ingliutiu*, lat. *in-de-glutio*, ital. *inghiottire* etc., unde *u* se asemenează cu *i* ce precede.

§ 14. *O*, о primitiv

o, fiind de aceeași natură cu *u*, ca *e* cu *i*, și în asemenea relațiune, curat se pronunță și el numai afară de începerea cuvintelor, iar la început cu un ȣ jumătățit dinainte, ca un diftong, *uo*, pr. омȣ ca *uomu*, ital. *uomo*; оȣ ca *uou*, ital. *uovo*.

Asemenea se face și cu ѡ la începutul cuvintelor, / pronunțîndu-se ca 37
ȣѡ, pr. ѡсchallenges, ѡсте etc., ca *uoaspe, uoaste*.

El se schimbă mai vîrtos:

a) în ѡ, sub accent, urmînd ъ sau е în silaba mai aproape următoare, pr. de la помȣ, lat. *pomus*: пѡмъ și пѡме; de la домнȣ, lat. *domnus*, la clasici *dominus*: дѡмнъ, дѡмне etc.;

b) în ȣ foarte ades, însă nu totdeauna, nici în toate vorbele, scăpînd de sub accent și mai ales urmînd vreuna din cosunantile л, м, р, pr. de la ѡлъ, домнȣ, дормȣ; ȣлчѣ; дȣменекъ, дȣмнезеȣ, дȣмнѣта; дȣрмімȣ, дȣрміці etc., а дȣрмітá; etc.

Însă și în altele, ales în verbe, pr. de la почȣ, рогȣ, жокȣ, ca și портȣ, морiȣ, дормȣ, дѡре, totdeauna: пȣтемȣ, рȣгъмȣ, жȣкъмȣ, пȣртъмȣ, мȣрімȣ, дȣрмімȣ, пȣтеці, рȣгаці, жȣкаці etc., пȣтȣтȣ, рȣгатȣ, дȣрȣтȣ etc., încă și în рȣгъ, scurtat din рȣгаре etc.

Note. 1. *o*, după regula arătată, a rămas neschimbat în ѡ numai în puține vorbe și casuri, pr. копеpiȣ, ворбъ, коіе, коте, pl. de la котȣ, норъ, соръ etc., însă și din acestea unele la cei vechi și astăzi pre alocurea se aud cu *o* strămutat în ѡ, pr. кѡпере, кѡе, кѡте etc.; vezi *Principie*, pag. 147 seq., nota 4 și pag. 382, sub *r*).

2. Unele verbe ce mută pre *o* afară de accent în *u* nu-l mută totdeuna, pr. de la косȣ, lat. *consuo*, numai în participiul trecut și derivatele lui, pr. кȣсȣтȣ, кȣсȣтȣръ etc.

Altele și astăzi se aud atît cu *o*, cît și cu *u*, pr. дормімȣ și дȣрмімȣ etc., адорміре și адȣрміре etc. /

La cei vechi încă foarte ades se scrie *o* în loc de *u* în cuvintele citate și 38
altele asemenea, pr. аморціtȣ, конторiȣ, домнезеȣ, дорорі, pl. de la

дорѡре și дȣрѡре, lat. *dolor*, дормі, дормїѧ, дормііȣ, дорміндȣ, ꙟмпромȣтȣ, негоцъторіъ, непотінцъ, непотенчосȣ, потѣ, рогъчȣне, рогаці, ромѫнѣскъ, сорорі; vezi *Principie*, pag. 382—3.

Tot din *o* e derivat și în ȣшъ, lat. *ostium*, ital. *uscio*, franc. *huis*; ȣчідȣ, lat. *occido*, ital. *uccidere*; ȣітȣ sau ȣлтȣ cu *l* moale, lat. *oblito* etc.

3. Forma рȣмѫнȣ cu ȣ în loc de *o* are analogie cu al latinilor *humanus* de la *homo* și e probabile că romanii în vechime au pronunțat *Ruma*, nu *Roma*. Cel puțin în seclul al IV-lea, cînd s-a făcut versiunea gotică, se pronunța *rumânu*, cu ȣ și ѫ, fiindcă în inscripțiunea epistolei cătră romani se scrie *rumun*. La latini încă se ziceau *ruma*, *ruminalia* etc., cari se aduc în legătură cu originea numelui *Roma*.

Cu toate acestea, forma *roman*, cu *o* încă a fost usitată la noi, precum am citat. Iar strămutarea în *u* se înțelege din usul românesc și al limbei rustice de a schimba pre *o* în *u* înaine de *n* și de *m*, de care, mai în jos.

4. Din asemene causă și cuvîntul *formă* la cei vechi ai noștri se află scris în trei forme: формъ ca la latini *forma*, cu *o* curat, фѡрмъ, cu ѡ ca diftongul *oa*, și фȣрмъ cu ȣ, de unde s-a format adiectivul *formosu* sau *furmosu* și prin transpusețiune *fromosu* sau *frumosu*. Însă forma din urmă e mai usitată, pentru aplecarea ce o are limba noastră spre *u*. Ispanii din *formosus* au făcut și mai rău: *hermoso*, mutînd pre *o* în *e*.

5. După modul schimbarei lui *o* în *u*, afară de accent, se află un esemplu
39 notabile de analogie în limba frîncească / în verbul *mourir*, care, ca și la noi, de cîte ori are accentul pre silaba radicale de la început se pronunță cu *eu* în loc de *o*, iar afară de accent cu *ou*, ce sună ca *u* al nostru, de esemplu: *je meurs*, *tu meurs*, *il meurt*, *ils meurent* etc., din contră *nous mourons*, *vous mourez*, *je mourais*, *mourus*, *mourrai*, *mourrais*, *mourir*, *mourant* etc.

6. De *o* înainte de *n* schimbat în *u*, vezi § 16. Iar de *o* din *au* în *u*, vezi în § 15.

7. *o* se mai află schimbat și în ъ, însă în prea puține, pr. în рътȣндȣ, lat. *rotundus*, de la *rota*, însă și italianii au *ritondo*, care presupune forma *retundus*, poate că usitată și în limba vulgare; лъкȣстъ, lat. *locusta*.

Așa și în prepusețiunea фъръ din форъ, de care vezi mai sus, în § 9 sub *b*); la italiani, *fuor*, la franc. *hors* etc., tot dintr-o origine.

8. În дȣпъ, ital. *dopo*, din дȣ în loc de де și по în loc de *post*, avem esemplu de o formațiune curat italienească, numai cît aplecată la natura limbei rom., mutînd pre *o* din *do* în *u*, fiindcă prepusețiunile nu au accent, iar pre cel din urmă în ъ, pentru că mutîndu-se în *u* s-ar fi pronunțat numai jumătățit, iar *o* fără accent în finea cuvintelor nu se sufere și e fără esemplu. Deci forma adevărată românească e numai: дȣпъ.

S-ar putea însă deriva și din forma дȣпре, care încă și pînă astăzi e usitată în mare parte a României proprie, în același și alt înțeles, fiindcă și prepusețiunea пре, din care e compusă, tot pre acolo și pre aiurea se pronunță și fără *r*, și atunci ca пъ.

9. În пънъ sau пѫнъ încă e îndoială dacă ъ e derivat din *o*, după cel
40 latin *pone*, au din *ae* de la lat. / *paene*, au din *i* de la cel italic *fino*, cu care are aceeași semnificațiune.

10. În кѫтȣ și атѫтȣ se pare că a concurs și *a*, fiindcă la noi se usitează și în loc de *quantum* și *tantum*, precum și în loc de *quot* și *tot* ale latinilor, mai ales că și *n* s-a lăpădat.

11. De prepusețiunea кътръ sau кътре, pre alocurea кътъ și кѫтъ fără *r*, încă se pare că la formarea ei au concurs atît *contra* cel latinesc, cît și κατὰ cel grecesc, cu cari și întru înțeles mult aduce, ales că și aici lipsește *n* al latinilor; vezi și *Principie*, pag. 396 s. v.

12. *Totu, -ă,* încă variază în pronunțarea lui *o* nu numai în cît pre alocurea se pronunță cu ъ : тътȣ, тътъ etc., pr. тътȣ омȣлȣ съ лȣзъ ꙟн тътъ лȣмеа, care însă a rămas numai pronunție vulgare parțiale, ci și pentru că în plur., atît masc. cît și femin., pînă astăzi se aude pronunțîndu-se cu *u* : тȣс în loc de тȣци și тȣте, pr. тȣстреi și тȣтетреле, cari și în cartile vechie ocur ; și italianii încă zic *tutto* etc.

13. *o* în capetul cuvintelor nu se află decît :

a) În pronumele : *io,* ital. *io,* isp. *yo,* franc. *je* ; încă și la greci în dialectul *boetic* ἰὼ, iar la ceialalți greci ἐγὼ, după cari latinii *ego.*

Însă pre lîngă această formă rămasă vulgare, ci foarte antică, s-a format alta, resolbîndu-se *io* în *eu,* carea singură a fost receptă în usul beserecesc, pre cînd forma iѡ la cei vechi se usita, ca și azi la macedoromâni, în sensul *ubi* al latinilor, iar acum zicem *unde.*

Astă formă mai estinsă se apropie mult de forma latină *ego,*. pre cînd *io* se poate considera și ca contrasă din *ego.*

b) În părticelele *co* și *lo* ; însă *co* numai în forma scurtată în *cò* în loc de *încoace,* iar *lo, colò, acolò, încolò* / și compusăle : *dincolo, de dincolo, pre dincolo* etc., cari toate pre alocurea se pronunță cu accentul în ultima, și mai bine. 41

c) În unele puține vorbe unisilabe, contrase din silaba еȣ sau ъȣ, pr. мiо, то, со și зо din *mieu,* тъȣ, съȣ, зеȣ, pr. фрате-мiо, връȣ-то, домнȣ-со, care și în cartile bătrîne ocur ; vezi *Principie,* pag. 137, nota **2, 3**. Așa și ꙟнкътрó sau ꙟнкотрó în loc de ꙟнкътрȣ ; cari mai toate se țin de *o* derivat.

§ 15. *O* derivat

o derivat încă se află puțin în limba română, și adecă :

a) din *a,* pr. în фѡме, фѡмете în loc de *fame,* lat. *fames* ; însă forma în ѡ e de tot vechie și universale ; vezi mai sus § 8, nota 4, sub *b*) ;

b) din *au,* pr. în *coda,* кѡжъ, сокȣ, lat. *cauda* și *coda, caudex* și *codex, sambucus* și *sabucus* ; verbul каȣтȣ încă se pronunță în două moduri : *cautu* și *cotu* ; vezi mai sus § 6, nota **1**.

c) din ȣ, pr. плѡе, pl. плоi, lat. *pluvia,* ital. *piova* și *pioggia* ; котȣ, lat. *cubitus,* isp. *codo,* franc. *coûde* ; норȣ și норъ, lat. *nurus,* ital. *nuora* ; тѡмнъ, lat. *autumnus,* isp. *otonno,* franc. *automne* ; нѡтрецȣ, lat. *nutricium* ; мѡре, lat. *muria* etc. ;

Note. 1. Părticeaua *o,* în multele sale semnari, afară de eschiamațiune, e totdeuna derivată și schimbată din altă formă, precum :

a) ca relativ fem. din *a* ; mai sus, § 8 *a*) ; /

b) ca cojunțiune vulgare, în loc de *au,* lat. *aut,* ital. *o* și în *ovvero* din lat. *autvero* ; 42

c) ca ausiliare verbale pret. în loc de *a* sau *au* de la *habet* sau *habent,* pr. *o făcutu* în loc de *a* sau *au făcutu,* sing. și plur. vulgare ;

d) ca ausiliare verbale futur, în loc de *va,* pr. *o face* în loc de *va face* ; însă se poate că e și primitiv din *volt* antic, ca *voiu, voru,* vulg. *oiu, oru* ;

e) numerale în loc de *ună* ; vezi la locul său.

2. Verbul жȣрȣ, lat. *juro,* încă foarte pre multe locuri se pronunță cu *o,* ca жорȣ, și se cojugă ca *potiu, portu* etc., mutînd pre *o* în *u,* numai afară de accent : *jurămu, jurați* etc. Însă și cu *u* : жȣрȣ, încă e foarte usitat pre multe locuri, iar cartile beserecești și toate cele vechie scriu numai cu *u.*

3. Încă și latinii multe ziceau sau cel puțin scriau cu *o,* unde clasicii ziseră *u,* pr. *quoi* în loc de *cui* ; *quòm, servom, volgus, volt* etc. în loc de *cum*

sau *quum*, *servum*, *vulgus*, *vult*. Aşa aflăm scrise în inscripţiunile mai vechie şi la gramatici din autorii antici, unele ca la noi, pr. *notrix*, *popolus*, *perplovere* etc.

4. *Vostru* şi *voastră* etc. nu sînt forme secundare, deşi latinii clasici mai toţi scriu cu *e* în loc de *o* : *vester*, ci primitive de la *vos*, ca *noster* de la *nos*, şi mai vechie decît ale clasicilor ; de unde şi în Plaut, Terenţiu, Lucreţiu etc. ocure numai forma cu *o*, *voster*, *vostra* etc.

5. Participiul *fostu* încă s-ar părea a fi în loc de *fustu*, ca la francesii vechi *fust* ; italianii încă zic de la *fui*, *fosti* şi *foste*, însă la cei vechi *fusti*, *fuste*. Latinii încă au forma *fore* cu *o*, aşa cît rămîne dubiu care e aici vocalea primitivă.

§ 16. *U*, ȣ primitiv

u e una din cele mai adese vocali în limba rom., atît primitiv, cît şi derivat. /

43 Încă şi la vechii romani, vocalea *u* era caracteristică a limbei vulgari, numite rustice, faţă cu limba urbană, carea pronunţa *o* în loc de *u*, după norma limbei greceşti[40]. Priscian, *Instit.*, I, cap. VI, 35 : „Multa praeterea vetustissimi etiam în principalibus mutabant syllabis, *gungrum* pro *gongrum*, *cunchin* pro *conchin*, *huminen* pro *hominem* proferentes, *funtes* pro *fontes*, *frundes* pro *frondes*.... Lucretius... Quae tamen a junioribus repudiata sunt, quasi rustico more dicta“[42]. Vezi *Principie*, pag. 25 seqq.

Din această causă apoi, *u* şi mai tare s-a împuţinat în unele limbe nouă latine : italiană, ispană şi provinţale, cu toate că şi în acestea au rămas unele cuvinte cu *u*, chiar şi în loc de *o* al clasicilor latini, pr. ital. *lungo*, lat. *longus*, *ubbiliare*, lat. *oblivisci*, *ubbidire*, lat. *obedire*, *uccidere*, lat. *occido*, *uficio*, lat. *officium*, *uliva*, lat. *oliva* etc., din cari şi noi pronunţăm unele cu *u*, pr. *lungu*, *uitu*, *ucidu*.

Deci *u* primitiv e a se presupune preste tot oriunde nu se poate arăta că s-a derivat mai tîrziu în limba noastră din altă vocale şi mai vîrtos din *o*, ales cînd *u* rămîne neschimbat în *o* şi sub accent, pr., afară de esemplele citate, în кȣтє, lat. *coste*, ȣшъ, lat. *ostium* etc.

Mai ades însă la noi se află *u* în loc de *o* al clasicilor latini în cuvintele cu *n* sau *r* după *o*, la ei, pr. *munte*, *punte*, *frunte*, *bunu*, *sunetu*, *tunetu*, аскȣндȣ, lat. *abscondo*, ръспȣнзȣ, lat. *respondeo*, / тȣнзȣ, lat. *tondeo*, фрȣнзъ, lat. *frondes* etc., de cari scrie Priscian la loc. citat, ce am fost omis, unde Lucretius, în I libro (v. 721) : „Angustoque *fretu* rapidum mare dissecat undis ; pro *freto*“. Idem, în III (v. 991) : „Atque ea nimirum [etiam] quaecunque *Acherunte* profundo ; pro *Acheronte*. In eodem (v. 997) : Nec Tityon volucres ineut *Acherunte* jacentem. Quae tamen“[42]. etc. Adauge, tot din Lucretiu, I, v. 119 : „Detulit ex Helicone perenni frunde coronam“ şi v. 231 : „Unde mare ingenui *fruntes*, aeternaque longe Flumina“[43] etc. Şi Charisiu, pag. 105, edit. Putsch. : „*Frus* hujus *frundis*, quod sic ab Ennio est declinatum“ ; *Annal.*, lib. VII: „Russescunt *frundes* ; non *frondes*“[44].

44 Asemenea, înainte de *r*, pr. кȣртє, lat. *cors*, în loc de *cohors*, *-te*, ital. *corte* ; фȣрмъ, la cei vechi, lat. *forma*, de unde фрȣмосȣ, lat. *formosus* ; фȣрнікъ, lat. *formica* ; мȣрȣ şi мȣръ, -є, lat. *morus*, ȣрзєскȣ, lat. *ordior* ; ȣрєзȣ, а ȣрá, lat. *oro*, *-are* etc. Încă şi în terminaţiunea plur. neutrale : -ȣрє sau -ȣрі, pr. de la тѫмпȣ, pl. тѫмпȣрє, -і, lat. *tempus*, *-ora* ; пієптȣ, pl. нієптȣрє, -і, lat. *pectus*, *-ora* etc.

u primitiv se schimbă însă foarte rar :

a) în ъ, în capetul unor vorbe, pentru mai mare soliditate, ca să nu dispare în pronunțare, pr. în мѫнъ, lat. *manus*, care însă în plur. se află și cu ȣ la cei vechi ; vezi *Principie*, pag. 129, sub 7) și pag. 385, sub x) ; în къ în loc de кȣ, lat. *quod* sau *quud* ; тъȣ, съȣ în loc de тȣȣ, сȣȣ, lat. *tuus*, *suus* ; /

b) în ѫ, mai ales urmînd *m* sau *n*, pr. фѫнтѫнъ din asemănațiunea silabei 45
următoare, în loc de *funtana*, lat. *funs*, *-te*, la clasici *fons*, *-te*, ital. *fontana*, franc. *fontaine* ; плȣмѫнъ în loc de плȣмȣнъ, lat. *pulmone*, gr. πνεύμων ; ꙟнсорȣ în loc de ȣнсорȣ, lat. *uxor* și *uxorari* ; сѫм și сѫнтȣ, lat. *sum* și *sunt* și persoanele derivate *sîntem*, *sînteți* etc. ;

c) în *i* după alt *i*, pr. ꙟнкідȣ, дєскідȣ, ꙟнгіцȣ etc., vezi mai sus § 13, sub *d*).

Note. 1. Despre ъ în тъȣ și съȣ se poate disputa dacă e din *u* : *tuu*, *suu* de la *tu*, *su*, ca la latini *tuus*, *suus* sau din тє pronunțat aspru ca тъ și съ asemenea, după norma мъ ; mai adevărată însă ni se pare opiniunea de întîi, încît chiar și în persoana întîia, de carea nu poate fi îndoială că s-a derivat din *me*, vocalea aspră s-a muiat, inserînd un *i* între *m* și *e* sau ъ : мієȣ, precum și la latini pare a se fi făcut ; vezi *Principie*, pag. 137, nota 3, și esemplul *mieis moribus* în epitafiul Scipionilor.

2. Mutat în ѫ se aude și în гѫтȣ, lat. *guttur*, ci în derivatul гȣтȣраріȣ cu *u* neschimbat ; încă și cuvîntul кȣлтȣрȣ se aude pronunțat pre alocurea cu ѫ în silaba primă, ca кѫлтȣрȣ, și după această normă și вѫлтѡрє în loc de *vultoria*, deși se derivă de la *volbu*, *-e* verb anticat, însă rămas în ꙟнволвȣ la cei vechi, în cojug. a III-a ; vezi *Principie*, pag. 392 s. v. *vultoare* ; în usul de astăzi însă se zice după cojug. I, cu schimbarea lui *v* în *h* : *inholbu*, *-á*, *desholbu*, *-á*.

3. Mai cu îndoială este dacă ѫ în адѫ́нкȣ e din *u* : lat. / *aduncus* și în 46
лѫнгъ din *lunga*, ital. *lungo*, în semnificațiunea „aproape, de-a lungul“ ; însă se poate și din *la* și ѫнгъ, gr. ἐγγύς „aproape, lîngă“.

§ 17. *U* derivat

u derivat se află mult în limba rom., și adecă :

a) din *a*, pr. în дєскȣлцȣ în loc de *descalciu* ; mai sus, § 8, nota 4, sub *c*) ;

b) din *e*, pr. în ꙟнтȣнєрєкȣ de la *in* și *tenebricum*, de unde se zice și *tenebricosus* ; în дȣпъ și дȣпрє în loc de *depre* ; vezi mai sus § 14, nota 8 ; așa și în дȣмікȣ, lat. *dimico*, *-are*, din *di* sau *de* și *mică* ; жȣмътатє în loc de жȣмєтатє, din жȣмъ, lat. *demi* și *semi* împreunate ; în рѫндȣнѣ, lat. *hirundo*, *-dine* ;

c) din ѫ derivat din *a* și *i*, pr. ȣмблȣ, ȣнгіȣ, lat. *amblo*, *anglus*, vezi mai sus § 8, nota 7, *c*) ; ȣмплȣ, ȣнфлȣ, лъȣнтрȣ în loc de ꙟмплȣ, ꙟнфлȣ, lat. *impleo*, *inflo*, *intro* ; mai sus § 12, notă.

d) din *i*, pr. în лȣнтрє, pre alocurea лiȣнтрє, lat. *linter*, кȣкȣтъ, lat. cicuta. Ci în астȣпȣ, lat. *astipo* și *obstipo*, ȣ se pare primitiv la noi, fiindcă ale latinilor încă sînt din *stupa*, la noi rămas numai în *stupuș*. Însă cel mai mult e

e) din *o* scăpătat de sub accent, pr. în verbele почȣ, рогȣ etc. ; vezi mai sus § 14, sub *b*).

Note. 1. Primitiv, nu derivat, se pare în cuvîntul скаȣнȣ, deși latinii zic *scamnum*, însă cu *m* schimbat din *b*/ precum se cunoaște din deminutivul 47
scab-ellum, ca și în *Samnium* în loc de *Sabnium* din *Sabinium*, după T. Varro, *De limba latină*, VII, 29 : „Ab Sabinis orti Samnites“[45]. Și asta, pentru afinitatea între *m* și *b*, amîndouă fiind labiali. Însă grecii în loc de *Samnites* scriu Σαυνῖται, cu *av* în loc de *am*. De unde și la latini, din *scamnum* se pare a fi derivat *scabnum* sau viceversa, și din *scabnu* la noi *scaunu*, prefăcîndu-se

b în *v* și de aci în *u*, ca în alte multe, pr. din *stablum* în loc de *stabulum* al clasicilor, la noi *staulu* etc.

2. *u* de multe ori s-a și lăpădat, atît derivat, cît și primitiv, la noi ca și la latini, mai ales în deminutivele latine terminate în *-ulus, -a, -um* sau și în alte nume de asemene terminațiune, pr. *saeclum, periclum* în loc de *saeculum, periculum*. Iar latinitatea medie nu numai din cele usitate la vechii latini a lăpădat totdeuna pre *u* din terminațiunea amintită, ci și din altele formate mai tîrziu după aceeași normă, de unde și în limba rom. tot asemenea s-a urmat, numai cît la noi, ca și în limba italiană, după *l* s-a adaus un *i* jumătățit sau *l* muiat, pr. окiȣ, lat. *oculus* și *oclus*, ital. *occhio* ; ȣрѣкє, lat. *auricula* și *oricla*, ital. *orecchia* ; пърѣкє, lat. *par* și *paricula* și *paricla* sau *parecla*, ital. *parechio, -a*, franc. *pareil, -lle*, lăpădìnd și pre *c* ; вєкiȣ, lat. *vetus* și *vetulus*, de aci *vellus* și *veclus*, ital. *vecchio*, franc. *viel, -lle* și *vieux* ; așa și трȣнкiȣ, lat. *trunculus* de la *truncus*, мȣскiȣ, lat. *mus* și *musculus*, ȣнкiȣ, lat. *avunculus*, ꙟнгiȣ sau ȣнгiȣ, lat. *angulus*, ȣнгiє, lat. *ungula* ; жȣнгiȣ, lat. *jugulum* și *jugulo, -are* cu *n* din *jungo* ; рърȣнкiȣ sau рънiкiȣ, lat. *ren* și *renunculus* ;
48 мънȣнкiȣ, lat. *manipulus* și *maniplus*, însă la cei vechi *manuplus* / și *manuclus*, de la *manus* ; џєнȣнкiȣ, la cei vechi џєнȣкiȣ, fără *n*, lat. *genu, genuclum* etc.

Asemenea lăpădat e în următoarele : кȣскрȣ în loc de кȣсȣкрȣ, lat. *consocer* ; мiєрлъ, lat. *merula*, ital. *merla* ; ȣрлȣ, lat. *ululo* ; și din silaba de întîi în мрѣнъ, lat. *muraena* ; спръ, și спрє, lat. *supra* și *super*, pr. спрѫнчѣнъ, lat. *supra-genam* ; ȣнспръзѣчє etc.

Încă și în кȣлкȣ, de la *colloco* lat., mutînd pre *o* din *lo* în *u* și apoi elidîndu-l, ital. *coricare* și *colcare*, franc. *coucher*, tot de acea origine.

§ 18. Celealalte derivate : ъ

Vocalea ъ e una din cele mai caracteristice ale limbei rom., ca și *u*, pentru că de se și află ea și în alte limbe romane și neromane, însă nu se află nici într-atîta măsură în cele de viță română, nici așa sistematecă în altele ca în limba noastră.

Ea e alternativa vocalei *a*, pentru care se și poate considera ca un *a* degradat din linia primă într-a doua, într-o linie cu *e*, cu care încă alternează, însă și mai puțin și după alte regule. Dar și în pronunție e mai aproape și mai asemenea cu *e* decît cu *a*, așa cît ъ se poate considera ca un *a* defigurat în *e*, însă reținîndu-și asprimea sau ca un *e* care și-a pierdut muimea, de aceea se și întoarce în ъ înainte de cosunanti aspre sub condițiunile înfirate atît sub *a*, cît și sub *e*. Vezi mai sus § 8 și 10 ; vezi și schema sau scara vocalilor românești, § 7, nota 3. /

49 Deci ъ în limba rom. e numai vocale secundare și derivată și se naște :

a) din *a*, ca alternativa acesteia, însă mai scurtă și în scară mai jos, așa cît *a*, avînd accent înalt, rămîne tot *a*, iar unde și-l pierde încîtva sau de tot, trece în ъ, pr. din ла́ȣдъ, лъȣда́, лъȣдѫ́, afară de casurile specificate mai sus, § 8, adecă : la începutul cuvintelor, unde *a* chiar rămîne nemutat în ъ, și afară de accent neurmînd *n* sau *m* ;

b) din *e* după cosunanti aspre, pr. въдȣ, dacă nu urmează altă vocale moale, alternînd cu *e* după anumite regule, pr. възȣ, вєзї, вѣдє, вєдємȣ etc. ; vezi § 10 ;

c) din alte puține, pr. рътȣндȣ, лъкȣстъ etc. ; vezi mai sus § 14, nota 7.

Note. 1. După cele mai sus zisă, ъ încă se schimbă în alte vocali, așa :

a) în *e*, după *i* sub accent sau fără accent, pr. тáiє în loc de таiъ de la таiȣ, ital. *tagliar*, franc. *tailler* ; şi тъiѐ în loc de тъiѣ în a 3-a pers. sing. din perf. indicativ, sub accentul greu, şi тъiємȣ în loc de тъiѣмȣ; кiємi, кiємъмȣ etc., ital. *chiamar*, în loc de кiъмȣ, кiъмi, кiъмъмȣ etc. ; vezi mai sus § 11, sub *a*);

b) în *i*, în unele participie, pr. мжнгъiторiȣ în loc de мжнгъiъторiȣ de la мжнгъiатȣ ; mai sus § 13 sub *b*) ;

c) în *ò*, după alt *o* sau ȣ, în cărţile beserecești, pr. лȣò în loc de лȣѣ ; плоò în loc de плоѣ ; precum şi ж asemenea se mută în *u*, după alt *o* sau *u*, pr. лȣȣндȣ, плоȣндȣ etc. ; mai sus, § 8, nota 4, sub *c*). /

Încă şi după ѡ, însă cu *o* neaccentuat, pr. нѡо, вѡо, дѡо, ѡо, рѡо etc., 50
tot după cărţile beserecești ; mai sus, § 10, sub *b*).

2. Adeseori se lapădă în vorbire, urmînd alt cuvînt care se începe cu altă vocale aspră, pr. дȣп'амѣзъзi, лжнг'ȣнȣ помȣ ; însă nu şi înainte de vocale moale, pr. дȣпъ єшiрѣ лȣi iсраiл де ·ѳн Єгiпєтȣ, nu : дȣп'єшiрѣ. Dar şi între altele elisiunea e foarte restrînsă.

Însă înainte de articlul femin. *a* se lapădă totdeuna, pr. дѡмна în loc de дѡмнъ-а etc.

Aşa şi în cuvîntul скiмбȣ, verb şi nume, în loc de скъiмбȣ ; vezi mai sus § 8, nota 4, sub *a*).

3. În unele cuvinte, pr. фацъ, фрȣнзъ, *laudă*, *lumină*, *spaimă* etc., poate fi îndoială dacă ъ din fine e derivat din *a* au din *e*, după ce şi la latini se află atari variaţiuni, pr. *materia* şi *materies* etc., aşa cît pre lîngă forma în *e* se putea usita şi forma în *a*, cu toate că la clasici aflăm numai cu *e* : *facies*, *vitis*, *-e*, *frons*, *-de* sau *frus*, *-nde*, *laus*, *-de*, *lumen*, *-ne*, *ex-pavimen* ; dar şi la ei aflăm urme de forma în *a*, asemenea şi în dialecte, pr. фацъ, ital. *faccia*, вiцъ, ital. *vizzato*, фрȣнзъ, ital. *fronde* şi *fronda*, лаȣдъ, lat. *lauda-re*, лȣмiнъ, lat. *lumino-are* etc.

Арамъ, lat. *aeramen*, la cei vechi se scrie numai cu *e* : арамє ; vezi *Principie*, pag. 38 s.v.

4. Vocalea ъ se află multă şi în limba albanese, carea are şi alte multe din limba latină ; însă la ei ъ e staţionariu, nu alternativ, precum şi în alte limbe.

În dialectele italice vulgari încă se află ъ, însă iarăşi numai staţionariu.

Singură limba sanscrită are ъ alternativ cu *a* chiar, / ca în limba romă- 51
nească, aşa cît numai *a* lung se pronunţă chiar ca *a* latin, iar *a* scurt se pronunţă ca ъ al nostru. Vezi Bopp, *Gramateca sanscrită*.

§ 19. ж

Altă vocale mai atît de caracteristică limbei rom. ca şi ъ este vocalea ж, care în adevăr se află şi în alte limbe foarte multe, ales orientali, pr. în cea sanscrită, arabă, turcească etc. şi în limbele slavice, dar în limbele nouă latine, afară de a noastră, lipseşte mai în toate şi mai de tot.

Ea stă în linia cea mai din jos în scara vocalilor, într-o linie cu *i* şi *u*, cu cari încă foarte mult aduce în pronunţie, aşa cît ea se poate considera ca un *i* aspru, care şi-a luat asprimea lui *u*. Ea se poate considera încă şi ca un ъ scăpat mai în jos de linia sa, de aceea ж e încă şi mai oscur şi întunerecat decît însuşi ъ.

De unde şi ъ sau *a* şi *e*, pierzîndu-şi muimea după înfluenţa unor cosunanti ce urmează, pr. *n* şi *m*, scapătă în ж, pr. în лжнъ, вжнъ, сжнȣ în loc de лънъ, вънъ, сънȣ sau *lana*, *vena*, *senu*.

Iar **ѫ**, **i**, **ȣ** se schimbă între sine și pentru apropiarea genetică în pronunțare și pentru pusețiunea lor pre același fustel de intonare, pre care ele toate trele se află ; așa **ѫ** se mută în *i* și *u*, pr. **тъiндȣ, ȣмблȣ** în loc de **тъiѫндȣ, ꙟмблȣ** ; **i** în **ѫ** și **ȣ**, pr. **рѫȣ, лȣнтре** în loc de **рiȣ, лiнтре**, și **ȣ** în **ѫ** și **i**, pr. **фѫнтънъ, ꙟнкiдȣ** în loc de **фȣнтѫнъ, ꙟнкiȣдȣ**. Vezi §§ mai din sus. /

52 **Note. 1.** Vocalea **ѫ** se derivă :

a) din *a*, urmînd *n* sau *m*, pr. **мѫнъ, ꙟмблȣ**, lat. *manus*, *amblo* ; mai sus, § 8 ;

b) din *e*, urmînd aceleași cosunanti sau altele, pr. **вѫнъ, вѫндȣ, сѫнȣ** etc., lat. *vena*, *vendo*, *sinus*, ci ital. *seno*, franc. *sein* ; mai sus, § 10 ;

c) din *u*, mai rar, pr. **фѫнтѫнъ** în silaba primă, ital. *fontana*, fr. *fontaine* etc. ; mai sus, § 16 ;

2. În usul vulgariu și mai în toate carțile beserecești nouă și vechie, **ѫ** se pune ca razim înaintea unor părticele unisilabe terminate în *i* sau *u* jumătățit, cînd ele nici cu cuvîntul dinainte nu se pot împreuna sau nu se împreună nici cu cel ce urmează, încît să facă un singur cuvînt, iar de sine încă nu se pot pronunța, fără de a se pronunța întregi, pr. **ꙟмi вiне, ꙟцi даȣ, ꙟi зiкȣ, ꙟi вiне.**

Acele părticele sînt : dativii pronumelor personali scurți, pr. *mi*, *ți*, *și*, *i* ; relativul masc. sing. și plur. *lu* și *li* sau *i* ; și persoanele verbali *su* și *i*, în loc de **сѫм, сѫнтȣ** și *e* sau *este*. Numai în usul vulgariu se află și **ꙟĭ** în loc de *vei* din futurul ausiliariu, pr. **ꙟi ведé тȣ.**

Însă unele carți vechie nu scriu deloc acel **ѫ**, ci totdeuna sau împréună părticelele numite cu cuvintele dinainte, dacă sînt, sau dacă nu sînt, le scriu fără razimul **ѫ**. Anumit, *Omiliariul* de Govora din 1642 le scrie totdeuna fără acel razim ; vezi esemplele citate în *Principie*, pag. 135.

3. În unele puține cuvinte cu **ѫн** din *an* pre alocurea și mai în toate carțile beserecești **ѫ** se pronunță cu un *i* adaus jumătățit ca diftong, **ѫĭ**, pr. **кѫiне, мѫiне, пѫiне, ръмѫiне** în loc de **кѫне, мѫне, пѫне** din *cîne*, *mîne*, / *pine*,
53 fără de a i se afla causă raționale, decît că și în limba grecească vechie *cane* sau *canis* al latinilor se zicea *κύνω-κυνὸς* cu y, a căruia pronunție era cam aproape de *ui* sau *u* frîncesc ; iar în tablele eugubine mai de multe ori ocure **пȣне** în loc de *pane* al latinilor, pr. *heri pune, heri vino*, adecă : *vel pane, vel vino*, românește : **вері пѫне, вері вінȣ**, așa și : *fertu pune, vinu fertu*, lat. *ferto panem, vinum ferto* ; vezi Grotefend, *Tabl. eugub.*, 27, lin. 9 și 14, și în alte mai multe locuri, cari adeveresc că, cel puțin în limba vechie umbrică, în Italia, cuvinte ca : *pane*, *cane* etc. nu se pronunțau cu *a*, cum scriu latinii, ci cu o vocale mai aproape de *u* decît de *a*.

Din atare pronunție se precepe cum silaba **ѫн** în limba rom. uneoare a trecut cu totul în *i*, pr. **дiмiнѣцъ** de astăzi din **демѫнѣцъ** al celor vechi sau după pronunția cu **ѫi** din **демѫiнѣцъ** ca **мѫiне** în loc de **мѫне** ; și așa și în altele, pr. **iнiмъ, iнелȣ** etc. din **ꙟнемъ, ꙟнелȣ** sau după pronunția cu **ѫi** din **ѫiнiмъ, ѫiнелȣ.**

4. Pentru usul antic al acestor două vocali oscure **ъ** și **ѫ** în limba rom. se pare a fi destulă probă nu numai că ele se aflau și se află și in dialectele vechie și nouă ale Italiei, ci și adeasa schimbare a lui *a* în *e* și *i* la latini ; iar pentru **ѫ** mai cu destințiune adeverește nu numai varietatea în terminațiunea superlativului latin : *-imus* sau *-umus*, pr. *optimus* și *optumus*, care pînă la C. Iuliu Cesar s-a scris cu *u*, iar de aci încoace cu *i*, și, precum atestează gramaticii latini, arată cum că aci nu era nici *i*, nici *u* curat, ci un sunet între amîndouă acestea, precum este la noi **ѫ**, ci adeverește și varietatea în terminațiunea participielor future pasive și a gerundielor latine de cojug. a II-a — a IV-a, cari la latinii vechi se scriau cu *u*, ceea ce în monumentele
54 oficioasă și după aceea a rămas, pr. în formulele juridice : *juri dicundo*, / *de*

herciscunda haereditate etc., iar la cei mai noi și cu *e*, pr. *faciundum* și *faciendum*, *dicundo* și *dicendo* etc., carea asemenea arată că și în astă terminațiune era un sunet vocale, care nici era *e*, nici *u*, ci oarece întremiez, precum și la noi în gerundiele totor patru cojugațiuni, așa cît nu mai poate încăpea îndoială că și latinii au pronunțat gerundiele și participiele amintite tot ca și noi, cu vocalea ѫ.

5. În carțile mai vechie românești, semnele vocalilor ъ și ѫ nu se află usuate așa ca în cele mai tîrzie, ci litera ѫ se usua mai mult pentru ъ finale, iar litera ъ sau se usua în locul lui ь, ca în limba și scriptura slovenească, sau chiar în locul vocalei ѫ, precum orișicine se poate convinge prin consultarea edițiunilor și manuscrisălor mai vechie de a. 1700.

§ 20. ѣ

Vocalea ѣ, născută din pronunțarea diftongului *ea* sau *ia* ca o simplă vocale, încă e numai derivată și mai numai din vocalea *e* cu carea alternează, așa cît se poate zice că ѣ e numai un *e* mai înalt și înălțat din linia de mijloc în linia de asupra, în carea, propriè, numai *a* are loc.

Deci ѣ genuin se naște numai din *e* și sub două condițiuni împreunate: una, ca *e* să fie sub accent, alta, ca în silaba mai aproape următoare să se afle un *a* degradat în ъ sau alt *e*, din cari condițiuni lipsind una nu se face ѣ sau, de s-a făcut, iarăși se reîntoarce în *e* de origine, pr. din легȣ, леџi a 3-a pers. a pres. indicativ se face лѣгъ, cojuntiv лѣџє, iar celealalte persoane iarăși cu *e*: легъмȣ, легаці etc.; așa și numele лѣџє, în plur. se face iarăși леџi /.

Note. 1. Alt ѣ, afară din aceste condițiuni nu e genuin, ci spuriu, precum: 56

a) cînd nu urmează ъ sau *e*, pr. în армѣнȣ, -i în loc de армєнȣ, -i, ca грекȣ, -чi, nu грѣкȣ, -i;

b) cînd se contrage din diftongul *ea* sau *ia*, pr. în мѣ, рѣ, грѣ în loc de мєа, рєа, грєа;

c) în unele vorbe unisilabice, pr. бѣȣ, бѣi; врѣȣ, врѣi, însă genuin în: нѣ contras din нѣє, lat *nix*, *-ve*, ital. *neve*; бѣ în loc de бѣє sau бѣъ, lat. *bibit* și *bibat*, ital *beve*; врѣ în loc de вѣрє, lat. *velit*; iѣ și iѣє, lat. *levat* și *levet*.

După forma iѣ și iѣє s-au format și de la *dau* și *stau*, a 3-a pers. conjuntivă: дѣє și стѣє, pre alocurea, cari însă nu sînt forme corecte.

2. Astă vocale care la început s-a pronunțat numai într-un mod, ca *η* în limba vechie elenă, nu după pronunția mai tîrzie din cea aplá, în usul vulgariu a pățit mai multe schimbari, după cum e urmată de ъ sau є și precesă de cosunanti aspre sau neaspre; așa:

a) Urmînd ъ, astăzi în prea puține locuri se mai aude curat, ci mai totdeuna ca diftongul *ea* sau *ia* și asta după influința ce o are asupră-i *a*, deși degradat în ъ, zicîndu-se: леагъ, креапъ, дереагъ etc. în loc de лѣгъ, крѣпъ, дерѣгъ. Însă cel puțin în carțile beserecești s-a păstrat scrierea regulată în astă parte.

Deci urmă că ѣ pronunțîndu-se ca *ea* după cosunantile aspre cari nu sufer *e*, se lapădă є din diftong pentru că nu se putea ținea urmînd *a*, și așa rămase *a* singur, pr. масъ, варъ, фатъ ca м'асъ, в'аръ, ф'атъ din меасъ, / веаръ, феатъ în loc de мѣсъ, вѣръ, фѣтъ etc.; vezi mai sus § 9, sub *a*); § 10 56 sub *a*); și § 18, nota 2.

b) Urmînd alt *e*, s-a coserbat mai bine afară de provinciele României, unde astăzi în acest cas se pronunță numai ca *e* curat, pr. леџе, крепе, фете în loc de лѣџє, крѣпє, фѣтє etc., decît că în unele cuvinte, ales după ш, pronunță pre ѣ iarăși ca *a*, pr. шадє, шаптє, шарпє, încă și коіащє, крапє, încă și крапъ, în loc de шѣдє, шѣптє, шѣрпє, коѣщє, крѣпє, крѣпъ.

Amîndouă aceste moduri de pronunțare sînt eronie și ales neschimbarea lui *e*, deși la aparență e mai etimologică, e foarte modernă și are a se atribui influenței limbei moderne grecești, după invasiunea fanariotică, care limbă nu are ѣ, ca și limbele slavone.

3. Însă limba grecească vechie a avut pre ѣ, ca și pre ѡ, precum se cunoaște nu numai din aceea că s-a aflat necesitatea de a mai forma și alte litere în alfabet pentru *e* și *o* lung, pre lîngă literele aceloraşi vocali, fiind scurte, ci și din mai multe cuvinte, cari în forma mai vechie se pronunțau cu εα, iar după aceea contrasă în η, pr. ἐὰν, ἔαρ, κέαρ, și toți pluralii neutri, cari se termină în εα, pr. de la μέρος, μέρεα, ἔθνος, ἔθνεα etc., contrasă în ἦν, ἦρ, κῆρ, μέρη, ἔθνη etc.

Iar apoi invasiunile barbarilor slavi, cari au cutrierat Grecia și Imperiul bizantin, le-au corupt și limba, și pronunția și neavînd ei pre ѣ și ѡ au nevoit și pre greci a schimba pre η în *i* și pre ѡ în *o* simplu.

§ 21. ѡ

În urmă, ѡ încă e numai vocale derivată din *o*, ca ѣ din *e*; de aceea și alternează cu *o*, ca ѣ cu *e*; așa cît și ѡ se poate considera ca un *o* înălțat /
57 din linia secundare a scarei vocalilor la linia superioare, unde se află *a*, de la care a și împrumutat, ca și *e*, oarecare apropiare în pronunție, rămînînd *o*, ca și *e*, vocale de o pusețiune mai inferioare.

Ea încă se naște sub aceleași condițiuni din *o*, ca și ѣ din є, adecă :

a) dacă *o* se află sub accent, și

b) dacă în silaba mai aproape următoare se află un ъ sau є, cari condițiuni dacă lipsesc sau numai una dintr-înse, ѡ iarăși se întoarce sau rămîne *o*, pr. de la портȣ, порці, a 3-a pers. a pres. indicativ și cojuntiv se face пѡртъ, пѡртє, însă în celealalte persoane iarăși rămîne *o* simplu : *portàmu*, *portati* etc., dar mutat din altă causă în ȣ ; așa și numele пѡртъ, plur. vulgariu порці etc.

Note. 1. Strămutarea lui *o* în ѡ, afară de condițiunile de mai sus, nu se face și în unele puține cuvinte, încă și sub condițiunile arătate, tot numai *o* rămîne neschimbat ; vezi mai sus § 14, nota 1.

2. Pre alocurea ѡ, ca și ѣ, se pronunță prea deschis, ca *oa* sau *ua*, pr. моартє, фȣартє etc. în loc de мѡртє, фѡртє. Încă și în cartile beserecești se află urme de atare pronunție, asemenea eronie ca și *ea* sau *ia* în loc de ѣ.

3. Astă pronunție din urmă are mare asemănare cu pronunția ispanică *ue* în loc de *o* sau *u*, pr. *buenos*, *fueros* etc., și cu cea vechie francese în diftongul *oi*, care mai de mult se pronunța ca *ue*, iar acum ca *oa*, pr. *foire* etc.

4. De ѡ, cum s-a pronunțat la vechii eleni, vezi mai sus § 20, nota **3**./
58 De aceea și noi i-am dat aici valoarea primitivă ce o avuse la cei vechi, în limba grecească.

§ 22. *I* jumătățit

i jumătățit, după natura sa și în pronunție, e totuna cu *i* întreg, de care s-a zis în § 12 și 13, numai cît el se pronunță atît de puțin și după consunanti ca și în diftongi, cît de sine nu face silabă, și prin asta se apropie de natura cosunantilor și e asemene cu *i* latin în diftongii *ai*, *ei* etc.

Însă *i* jumătățit al nostru e diferente și de al latinilor, și de al altor limbe într-atîta, încît la noi, în capetul cuvintelor și aiurea nu numai după vocali se poate pronunța, ci și după cosunanti, una sau două, și nu numai singură, ci și însoțită de cealaltă vocale jumătățită *u*, fără de a face silabă de sine, pr. *buni, domni, domnitoriu* etc., din cari cele două cuvinte de întîi fac numai cîte o silabă, ca și cînd s-ar pronunța numai *bun'*, *domn'*, iar cel din urmă numai trei silabe, ca și cum ar fi numai *dom-ni-tor'*.

De aceea pronunțarea acestei litere e atît de anevoie pentru străini, încă și pentru o parte a României, unde în timpurile mai dincoace românii dedați cu limbele străine s-au dezvățat a-l pronunța, ales cînd e împreunat cu *u*, ca în esemplul *domnitoriu*, care-l pronunță numai ca *domnitoru*, lăpădînd pre *i* dintre *r* și *u*.

Locul principale al acestei vocali e capetul / cuvintelor, ca și al lui *u* 59
jumătățit, cu carele umblă paralel, ori primitiv să fie *i*, ori derivat, și ori precedă vocale ori cosunante, una sau două, pr. *doi, domni, mari* ; așa cît de regulă toate cuvintele românești terminate în *i* se pronunță cu *i* jumătățit, ca în esemplul propus, afară de casurile următoare :

a) Cînd înainte de *i* finale stau două cosunanti împreunate, din care cea mai departe e o mută sau ф, iar cea mai de aproape una din cele muiecioase (liquidae), pr. în *aspri, socri, negri, intri* ; *îmbli, împli, înfli* etc., în cari *i* se pronunță întreg și cuvintele în două silabe ; cînd, din contră, precedînd muiecioasa, *i* se pronunță numai jumătățit, pr. *domni, blînzi, surzi* etc.

b) Cînd la cuvintele terminate în *i* jumătățit se adauge una sau mai multe părticele lipsite de accent și în pronunțare formînd numai un cuvînt cu precedentele, pr. *domni*, urmînd articlul *-i* sau *-loru* : *domni-i domni-loru* ; дацi-мi-ле din дацĭ, мĭ și ле etc.

Atari părticele sînt : articlii, dativii și acusativii scurtați ai pronumelor personali, relativele și reflesivele și persoanele verbali ĭ și сȣ̆ în loc de *e* și *sînt*.

c) Sub accent, pr. *murì, venì, auzì, zi* etc., unde terminațiunea în *i* provine sau din lăpădarea altei silabe următoare, pr. în *a venì*, de la *venire*, / sau 60
din contracțiunea a două silabe sau a doi *i*, pr. *dì* [= *zi*] în loc de *dii*, *audî* [= *auzì*] din *audii* etc.

d) În unele cuvinte unisilabe, pr. *ci, fi* etc., afară de părticelele lipsite de accent cari-s : articlii лĭ și ĭ ; pronumele : мĭ, цĭ, ĭ și шĭ ; și ĭ în loc de *e* sau *este* și de веі.

Iar locul secundariu al lui *i* jumătățit e la începutul și mijlocul cuvintelor, întru îmbe casurile sau radicale fie sau eufonic sau singur sau ca adaus.

Radicale și singur la început, pr. în iѣрнъ, lat. *hiberna*, la mijloc, pr. în *muliere* [= *muiere*], lat. *mulier, -e*, la macedoromâni sau мȣiѣре la noi.

Eufonic, singur se află numai înainte de *e*, la începutul cuvîntului, pr. iелȣ, iеі etc. în loc de елȣ și еі, cum și latinii scriau *iei* în loc de *ei* sau *ii*, iar în mijloc cind înainte de *e* stă altă vocale, pr. ѡеĭ în loc de ѡе, lat. *ovis, -ve*.

Adaus după unele cosunanti, pr. în *liepure*, lat. *lepus, -re*, la macedoromâni, *cliama* sau *chiamă*, lat. *clamat*, ci italii *chiama* etc.

Atare *i* jumătățit eufonic și adaus în limba românească se află mai după toate cosunătoarele, pre cari încă mai totdeuna le alterează în pronunție ; așa :

a) după muiecioasele : л, н, р înainte de orice vocale, pr. în *liepure*, *cliama* ; ѫнтѣнiȣ, кълкѫнiȣ etc. ;

b) după asprele : б, п, м, в, ф înainte de *e*, spre / a le muia și prin asta 61
a împiedeca schimbarea lui *e* în ъ, pr. în пiептȣ, мiеȣ, вiерсȣ, фiерȣ etc. ; mai sus, § 10, nota 5 ;

c) după mutele д și т, înainte de orice vocale, prin care li se adauge un șuier în pronunție, ca *s*, pr. în *dieu*, *tiesu*, pronunțate ca *dseu*, *tsesu* etc. ;

d) după șuierătoarea *s* înainte de orice vocale, prin care sunetul i se îngroașă și se pronunță ca ш, pr. în *siede* ca шѣде etc.

Note. 1. *i* jumătățit, împreunat cu altă vocale întreagă, face cu ea o silabă sau la început, pr. în *ierna*, *iei* în loc de *ei*, sau la mijloc, pr. în *spaima*, *uilu*, sau în capetul cuvintelor, pr. *noi*, *voi*, iar împreunat cu cealaltă vocale jumătățită, *u*, după sine nu face silabă cu ea, ci numai se adaug la silaba precedente, ca triftong, pr. *moriu*, *pieriu*.

2. Orice *i*, fie radicale ori eufonic, în mijlocul cuvîntului, dacă nu e sub accent și urmează altă vocale, se jumătățește, pr. în *muliere*, *cliama* ca *mu-ĭe-re*, *chĭa-mă* ; puține cuvinte luînd afară, pr. арiѣ, рошiѣ etc., cari se pronunță în cîte trei silabe, ca *a-ri-a*, *ro-și-a*, ci *rosiu* se pronunță și în două silabe, рошꙋ, și în trei, ca ро-ши-ꙋ.

3. Orice *i* jumătățit după cosunante și înainte de altă vocale au se pronunță ca diftong cu vocalea următoare după cosunanti aspre, pr. пiептꙋ, пiѣтръ ca пiе, пiѣ ; au se soarbe în cosunantea strămutată, după *d*, *t*, *s*, pr. în *dieu*, *tiesu*, *siediu*, pronunțîndu-se ca *dseu*, *tsesu*, шезꙋ etc. ; au însuși soarbe pre cosunantea dinainte-și, după *l*, *n*, *r*, pr. în *muliere*, *liepure*, *cliama*,
62 la noi pronunțate ca *muiere*, / *iepure*, *chiamă* ; *antaniu*, *calcaniu* etc. ca ꙟнтѫiꙋ, кълкѫiꙋ ; *pieriu*, *pieri* etc. ca *pieiu*, *piei*, însă nu la toți românii.

4. *i* jumătățit, neurmat de altă vocale, în mijlocul cuvintelor se află numai în puține cuvinte, pr. în *midilocu*, compus din *midi* sau *miediu* și *locu* ; *misicu*, derivat din *missus*, pronunțat ca мiшкꙋ ; *vestimentu*, pronunțat ca вешмѫнтꙋ, unde, lăpădîndu-să т, *i* s-a sorbit în ш de dinainte ; *musicu*, contras din *mursicu* al celor vechi, vezi *Principie*, pag. 393 s.v., lat. *morsico*, *-are*, lăpădînd pre *r*, iar *i* sorbindu-se în ш ; *ulitu*, pronunțat numai ca ꙋiтꙋ, însă la cei vechi cu л : vezi *Principie*, pag. 386 s.v., derivat din *oblitus* latinesc, mutînd pre *ob* în *u*, ital. *ubliare*, isp. *olvidar*.

5. Între *r* și *e*, *i* astăzi nu se pronunță sau se pronunță întreg, pr. întreg în *aria*, *rosia*, ca mai sus, nicidecum în *ariete*, *pariete*, lat. *aries*, *-te*, *paries*, *-te* etc. ; încă și cînd *e* este derivat numai din ѣ, pr. în *scrisória*, *vorbitória*, *ajutória* pl. de la *ajutoriu*, lat. *adjutorium*.

În unele parți ale românimei, încă și cînd după *ri* urmează *u* în terminațiunea *-riu*, lapădă pre *i*, zicînd *ajutoru* în loc de *ajutoriu*, și așa *domnitoru*, *binevoitoru* etc.

În altele însă, *i* între *r* și *u* se pronunță și unde nu se cade, pr. în чeрiꙋ în loc de чeрꙋ, lat. *coelum* și *quaero*.

Asemenea și limba italiană, în terminațiunea *-rio*, au lapădă pre *r* au pre *i*, pr. în *notario*, zicînd sau *notajo* sau *notaro*.

6. *i* jumătățit eufonic al nostru se află și în alte limbe nouă latine, nu numai la începutul cuvintelor înainte de *e*, vezi mai sus § 10, ci și după unele
63 cosunanti mute, / muioase și șuierătoare, pr. la italiani în *pietra*, *siede*, *tiene*, lat. *petra*, *sedet*, *tenet*, și la frînci *pierre*, *tiens*, *tiers* etc., numai cît cosunantile după cari se adauge *i* la ei nu pat atîta schimbare ca la noi, precum la început nici în limba noastră nu vor fi pățit decît numai după usul îndelungat al secilor. Singure literele *l* și *r* în limba italiană, urmînd un *i* eufonic, ales în silabe ca *cli* și *gli* s-au muiat într-atîta, cît au perit de tot ca și la noi în Dacia vechie, pr. *chiama*, *ghiaccio* etc. și *notajo* etc. în loc de *cliama*, *gliaccio*, *notario*, lat. *clamo*, *glacies*, *notarius* ; mai departe însă decît la noi și după literele *b*, *p*, *f*, pr. în *biasimare*, lat. *blasphemare*, franc. *blasmer*, *pianta*, lat. *planta*, *fiamma*, lat. *flamma* etc. În limba ispană însă numai după *c*, pre care în urmă

l-au lăpădat de tot, rămînînd numai *l* muiat, pre care-l scriu cu *li*, pr. *llamar*, ca *liamar*, în loc de *cliamar*, lat. *clamare* etc.

Iar cel radicale nu numai în limbele nouă latine, ci chiar și la latini au produs modificațiuni în cosunantile precedenti, pr. în *t*, pronunțîndu-se *ts*, ca la italieni și la noi în *scientia*, lat. și rom., *scienza* la italieni etc. ; încă și în *d*, pronunțîndu-se *ds*, ca la noi, pr. *medius*, la latini ca *mezus*, grec. μέσος, ital. *mezzo*, prov. *mejo* ; vezi mai jos la *d*, § 40, nota **2**.

7. *i* jumătățit produce schimbari și în alte cosunanti la români, și anume, după un us foarte lățit nu numai la macedoromâni, ci și la unii din provinciele nordice, în cosunantile mute muioase și suflătoare, pr. *pieptu*, *mieu*, *fieru* etc., pronunțate ca кїєптȣ, нїєȣ sau *niu* (cu *n* ca cel italo-frîncesc *gn*), *hieru*. De cari modificațiuni în specie se va tracta la fiecare cosunante mai în jos.

8. Cu *i* jumătățit se pronunță pre alocurea, ales în parțile nordice ale Transilvaniei și Ungariei, și silabele *de*, *ţe*, *ne* ca гїє, тїє, нїє sau și mai moale, 64
pr. în loc de де тіне ca și cînd ai scrie гїє тїінїє sau гїє кїінїє sau, după ortografia ungurească, ca *gyé tginyé* ; pre alte locuri încă și cu mai mari schimbari, cari se vor memora la locul lor și sînt cele mai rele, imitate după pronunția limbelor străine.

9. *i* jumătățit, la începutul cuvintelor sau silabelor, înainte de vocali aspre, la noi s-a prefăcut în cosunantea ж, ca și în alte limbe romane în asemene sunet sau aproape, căruia în limba latină răspunde *i* cosunante (sau *j*), pr. în *Jove*, *judex*, *jugum* etc., la noi жоє, жȣдє, жȣгȣ ; ital. *Giove*, *giudice*, *giogo*, franc. *jeudi*, *juge*, *joug* etc. ; de care mai în jos.

§ 23. *u* **jumătățit**

u jumătățit încă e totuna cu *u* întreg, numai cît de sine nu face silabă, ca și *i* jumătățit, ci numai cu altă vocale întreagă sau numaidecît împreunat cu aceasta în diftong, pr. în *dau*, *stau* sau după una sau două cosunanti, pr. în *bunu*, *domnu* etc.

Însă în casul din urmă *u* jumătățit se pronunță atît de puțin, încît multora se pare a lipsi cu totul. De unde nu numai străinii nu-l pot pronunța, nici [î]l pronunță, ci și dintre români sînt cari se par a-l nega cu totul, și unii gramatici cari-l ignorează, ci fără rațiune, nu numai pentru că e mai cu neputință a termina o silabă în cosunante fără nici măcar o umbră de vocale, ci și pentru că etimologia limbei noastre-l arată și-l cere, și corelațiunea | între *i* și *u* jumă- 65
tățite e atît de mare, cît unul fără altul nici nu poate susta, precum se va cunoaște din tractarea formelor gramaticali la locul său.

În diftong cu altă vocale, *u* jumătățit se pronunță sau la începutul cuvintelor înainte de ѻ, pr. în *uomu*, mai sus, § 14, sau în capet, după orice vocale întreagă, pr. *dau*, *eu*, *viu*, *ou*, *văduu* ; încă și după un *i* jumătățit, pr. *moriu*. Iar în mijlocul cuvintelor, numai între două vocali, amîndouă aspre sau înăsprite, pr. ѡȣ̆ъ, *doŭă*, *noŭă* etc., încă și *neŭă*, *ziŭă*. Almintrea diftongul e numai la aparență și se pronunță ca două silabe, pr. *auzu*, *auzi* etc., *auru*, *tauru* etc. ca *a-uzu*, *a-uru*, *ta-uru*. Macedoromânii însă-l pronunță ca grecii moderni *av*, *ev* etc., pr. *avdu* etc.

Locul principale al acestei vocali încă este, ca și al lui *i* jumătățit, capetul cuvintelor, precedînd sau vocale întreagă sau *i* jumătățit sau vreo cosunătoare sau și două, afară de casurile specificînde numaidecît, pr. *nou*, *ajutoriu*, *bunu*, *domnu* etc., așa cît toate cuvintele terminate în *u*, afară de casurile următoare, se pronunță cu *u* jumătățit.

Iar casurile acelea sînt :

a) Dacă din două cosunanti ce preced, cea mai depărtată e o mută sau ф, iar cea mai aproape de el e una din muioase, pr. *aspru, socru, negru, intru*; *umblu, umplu, unflu*, pronunțate în cîte două silabe, ca *as-pru, so-cru* etc.

66 *b*) Dacă la capetul cuvîntului terminat în *u* jumătățit / se adauge una din părticelele lipsite de accent, înfirate mai sus, § 22, sub *b*), pr. *domnu-lu, domnu-lui* și *domnu-le*; *datu-mi-s-a*, din *datu, mi* și *se, a*. La acele părticele se anumără aici și pronumele posesive, ales scurtate, pr. фiȣ-мiєȣ sau *fiu-mio, tău* sau *to, său* sau *so* sau *su* etc.; de acest din urmă, vezi *Principie*, pag. 137, nota **2**; de celealalte toate notele la nr. XXIII, p. 135 seqq.

c) Sub accent, pr. *văzù, ținù* etc.

d) În unele cuvinte unisilabe, pr. *tu, cu, dù, fù, nu*, afară de părticelele semisilabice lipsite de accent, pr. *lŭ* articlu și relativ, *sŭ* 1-a și a 3-a pers. a verbului ausiliariu, în loc de *sîm* și *sînt*.

Iar locul secundariu al lui este începutul și mijlocul cuvintelor, însă numai simplu; eufonic, la început, pr. în *uomu*; la mijloc, în нȣѻрȣ, ital. *nuvolo*, încă și în *steáŭă, ziŭă*; iar radicale, numai la mijloc, pr. în нѡȣѣ, lat. *novem, nova* etc.

În *nuoru* se poate considera și ca radicale, ci astăzi mai nu se pronunță decît fără *u* din mijloc ca *noru*; cei vechi însă mai totdeuna-l scriu cu *uo*; vezi *Principie*, pag. 391 s.v.

Note. 1. Cum că silabele ultime terminate în cosunante mai nu se pot
pronunța fără oarecare vocale, cît de subțirică și oscură, e din natura vorbirei
omenești; însă în unele limbe pronunțarea acelei vocali se simte mai tare decît
67 în altele, pr. în limba francese, în care acea vocale finale, numită *e* mut, / aduce
foarte mult cu ж, pre cît se poate de scurt. Iar italianii nu pot pronunța nici
măcar cuvintele latine terminate în cosunante, fără de a adauge în urmă un *u*
foarte scurt, pr. *Dominus-ŭ vobis-ŭ cum-ŭ*.

Chiar și latinii vechi așa se par a fi pronunțat, ales cuvintele terminate în două cosunanti, dacă au fost mută și liquidă, pr. în *nigru, aspru* masculin, lăpădînd pre *s*, numai cît ei în urmă lăpădară și pre *u* întreg, încît rămînea numai *nigr', aspr'* etc., cari apoi începură a se scrie cu un *e* intrus între mută și liquidă, spre desemnarea vocalei surogate, pr. *niger, asper* etc.

2. *u* jumătățit între două vocali aspre ocure mai numai între ѡ și ѣ, cest din urmă ori de ce origine să fie, din *a* sau din *e* etc. Ortografia cirilică-beserecească nu-l scrie sau-l scrie rău, scriind mai totdeuna cu ѻаѡ, pr. нѻаѡ etc., deși se află la cei vechi urme de o scrisoare mai corectă, însă prea puține.

3. În esemplele produsă cu *u* jumătățit la mijloc, pr. în *steau'a, ziu'a* etc., este a se înțelege după pronunție, nu după etimologie; după care, fiind ele compusă din nume și articlu, *u* jumătățit e numai în mijlocul a două cuvinte împreunate într-unul, ca *stea-u-ă, zi-u-ă*. Ortografia beserecească și aici e eronie, scriind ѡ în loc de ȣ, pr. стѣѡа, зiѡа etc.

4. De *u* jumătățit la începutul cuvintelor care s-a schimbat în cosunantea *v*, se va zice mai jos, la cosunantea respectivă.

B. DE COSUNANTI [46]

§ 24. Cosunantile originare

Cosunantile, ca și vocalile, după origine iarăși sînt au origina-
68 re sau primitive, au derivate sau secundare. / Primitive, ca în *domnu*,
stau, portu. Derivate sau din schimbare, ca în зєȣ, цєшi, шєзi, în cari з, ц, ш sînt
schimbate din silabele *di, ti, si*.

Primitive sînt: mutele бп, кг, дт, muioasele: л, м, н, р, suflătoarele: в, ф, χ și șuierătoarea с. Iar derivate sînt celealalteșu ierătoare: ч, џ, з, ц, ш, ж.

Însă și cele ce trec de primitive pot să fie numai derivate, pr. г, к, н în dialectul macedoromân, în care silabele *bi*, *pi*, *mi* totdeuna se schimbă în гі, кі, ні, pr. гіне în loc de біне, кіептȣ în loc de піептȣ, нізъ în loc de мізъ, de la *mediu* și *midi* al nostru etc.

Causa schimbarei primitivelor în alte cosunanti este de două specie:

a) sau influența vreunei vocali asupra unor cosunanti, pr. a lui *e* și *i* asupra cosunantilor к și г, mutîndu-le în sunete cu totul diverse de cele ale primitivelor ч și џ;

b) sau numai oarecare afinitate între unele cosunanti de aceeași natură, pr. între в, ф și χ, fiind toate trele suflătoare, de unde se pronunță și χȣлпе în loc de *vulpe*, χієрȣ și χіаръ în loc de *fieru*, *fiară* etc.

Note. 1. Unele din cosunanti se pot lua și de primitive, și de derivate, după cum originea ie e diversă, pr. з și ж, după cum з răspunde sau lui ζ grecesc, ca în котєзȣ, lat. *baptizo*, de la grec. βαπτίζω, sau semisilabei *di* rom. și latinești, ca în *dieu* [= *zeu*], lat. *deus*, *miediu* [= *miezu*], lat. *medius*, iar / ж, după cum 69
răspunde sau cosunantei *i (j)*, ca în жокȣ, жȣрȣ, lat. *jocor*, *juro*, sau semisilabei *di* rom. și *de* latinești, ca în жосȣ în loc de *diosu*, lat. *deorsum*, mai tîrziu și *jusum*, ital. *giuso*.

2. Cosunantile primitive se cunosc din rădăcina cuvintelor, carea în nume se află mai curat în nominativul sing., iar în verbe în a 3-a pers. a present. indicativ sau în infinitiv. Așa în сȣрз, мȣц, лȣзі, cum că з și ц sînt schimbate din *d*, *t* se cunoaște din nominativul sing. *surdu*, *mutu* și din a 3-a pers. sing. a pres. indic.: *aude*.

Iar la îndoială ne ajută etimologia limbei din care se trage cuvîntul, pr. în зі, зіче, ціне limba latină, carea le are însă cu *d*, *t* în loc de з, ц: *die*, *dicit*, *tenet*.

§ 25. Derivate

Din schimbarea cosunantilor primitive, pentru causele arătate mai sus, în § 24, se nasc cele derivate, cari s-au enumerat tot acolo și cari în parte se vor tracta mai în jos, la locul lor.

Însă ele se nasc nu numai din schimbarea primitivelor, ci de multe ori se schimbă mai încolo una într-alta sau se modifică fără de a le putea asemna totdeuna causă raționale sau lege stătoare decît usul vulgariu comune sau parțiale, precum se tîmplă și cu vocalile. Așa, ц trece în ч, з în ж etc., pr. de la *ințeleptu*, pl. *ințelepți* cu ц în fine, iar de aici *intieleptiune*, cu ч ca ꙟнцелепчȣне; de la *pote* în a 3-a pers. sing. a pres. indicat. se face cu ц în a 2-a pers. поц, iar în 1-a pers. cu ч: почȣ etc. Așa, la / macedoromâni din пі în пічорȣ, după 70
usul generale la ei ar fi să se zică кічорȣ, ci кі s-a străformat în чі și zic чічорȣ etc.

Note. 1. Însă nu numai cosunantile se schimbă din causa vocalilor, ales pentru *i* jumătățit, ci și ele sînt causa schimbarei vocalilor, după cum s-a văzut pînă aci în cele mai dinainte și se va mai vedea în detaliu la literele respective, mai în jos.

2. Aici adaugem și schema cosunantilor, cum se au una către alta, spre mai deplină înțelegere a corelațiunei lor între sine și a primitivelor către derivate, lăsînd însă afară pre cele muioase (liquidae), patru: л, м, н, р, cari nu au referință genetică cu celelalte, ci numai între sine. Schema e următoarea:

Х

в Б П ф

ж џ Г ш К ч (ч cîmpenesc)

з Д Т ц

с

Din cari, cele cu litere mari sînt mutele, împărțite în două linie, după tenoarea lor : б, г, д deschise de o parte și п, к, т închise de cealaltă, iar după organul pronunțarei, în trei linie traversali, în cea mai de asupra б, п labiali, în cea de mijloc г, к limbali, iar în cea mai de desupt д, т dentali; prin mijlocul 71 celor de întîie două linie perpendiculari din sus în jos trecînd în linie / dereaptă : suflătoarea originare χ și șuierătoarele с și ш, a cărora afinitate e recunoscută în toate limbele.

Deci, din împreunarea labialilor б, п cu suflătoarea χ din mijloc se nasc suflătoarele läturare в și ф în stînga și în dereapta; din a dentalilor д, т cu șuierătoarea с se nasc șuierătoarele lăturare з și ц; iar dintr-a limbalilor cu cealaltă şuierătoare mai groasă, ш, se nasc celealalte șuierătoare din mijloc, џ și ч.

În laturea de stînga stau una sub alta в, џ, з, cari în usul vulgariu foarte adeseori se permută între sine, ca şi cele din dereapta ф, ч, ц.

De aceea aflăm și pre в și pre ф schimbate cu cel de mijloc din aceeași linie, χ, pr. în loc de *vulpe* χȣлпє și în loc de *fieru* χiєрȣ, dar și cu cele mai de aproape din linia de mijloc orizontale, pr. в cu џ și ж, în loc de *vinu* zicîndu-se pre alocurea џiнȣ sau жiнȣ și în loc de *fierbu* чiєрбȣ, mai gros sau mai subțire. De aceea și џ cu з și ч cu ц se permută, pr. џосȣ sau жосȣ zicîndu-se în loc de зосȣ și фєчорȣ în loc de фєцорȣ, lat. *de* și *deorsum*, *foetus*, фътȣ etc.

În coasta läturarelor de stînga stă ж, care nu e altă decît un џ mai gros și căruia în dereapta-i răspunde un sunet mai gros ca ч, care l-am numit ч cîmpenesc, pentru că în Cîmpia Transilvaniei se aude mai mult decît aiurea, dar și în Italia e foarte usitat, iar cu ч l-am semnat pentru că nici în alfabetul greco-roman nu se află literă pentru acest sunet. Însă pre ж l-am pus după usul oserbat în coasta totor trele lăturarelor din stînga, 72 iar pre ч cîmpenesc în coasta totor trele lăturarelor din / dereapta, fiindcă usul vulgariu le amestecă pre alocurea unele, pre aiurea altele.

De aci provine că, de esemplu, џ și ж pre alocurea într-atîta se permută între sine, cît pre unele locuri numai џ se aude, iar ж nu, și toate cuvintele ce aiurea se pronunță cu ж etimologic, acolo se pronunță numai cu џ, pr. џоi, џȣрȣ etc. în loc de жоi, жȣрȣ, ca și în limba italiană, care nu are ж, ci numai џ, de unde zic *giovedi*, *giuramento*, iar aiurea numai ж și în loc de џ, zicînd жємȣ, жiнєрє sau chiar жȣнєрє etc. în loc de џємȣ, lat. *gemo*, џiнєрє, lat. *gener,-re*, ca și în limba francese care numai ж are, nu și џ. Însă cea mai mare parte a românilor, ca și carțile beserecești, desting curat pre џ de către ж, afară de cele de Moldova, unde predomnește џ, deși cîte o eroare se află și în usul altor parți și altor carți, cari de almintrea urmează destințiunea regulat.

În urmă, luînd aminte literele lăturare jur-împrejur, de la χ pînă iarăși la χ, va afla neștine un cerc neîntrerupt între ele, vecină cu vecină schimbîndu-se în usul vulgariu la noi, încă și în alte limbe.

3. Însă spre combinarea deplină a acestei afinitați e destul a oserba că în schema propusă с ține locul lui *i* jumătățit, precum χ al lui *u* asemenea. Și că в, п, fiind sunete aspre, ca și χ, răspunzătoriu lui *u* jumătățit, de aceea

și derivatele б și ф sînt asemenea aspre, încă și м, pentru că e labiale, ca și
б, п. Iar с, fiind în locul lui *i*, care e moale, urmează că și derivatele ш, з, ц,
џ, ч să fie moi ; din care causă și cele aspre din linia de asupra, cînd iau un *i*
jumătățit, de sine se moaie, și în usul vulgariu scăpătînd în linia a doua, se
strămută în cosunantile / acestei linie, pr. бі în гі și пі în кі ; asemenea și 73
ві în џ sau în ж și фі în чі subțire sau mai gros, precum arată esemplele
produsă.

După cari rămîne să tractăm în detaliu de fiacare în specia lor și una cîte una.

§ 26. **Aspre :** бп, вф, χ

Din acestea, mutele de întîi: б, п și suflătoarele răspunzătoare lor : в, ф, χ sînt aspre ; mai sus, § 4, nota **2**, sub *a*) și *d*). De acea :

a) Urmînd după ele vocalea moale є, o strămută în corespunzătoarea aspră ъ din aceeași linie cu є, pr. în бътрѫнꙋ, lat. *veteranus*, пъръ, въръ, фътꙋ.

Însă numai dacă nu urmează alt *e* sau *i* întreg sau jumătățit, pentru că două vocali moi, urmînd una după alta, se susțin una pre alta în contra influinței cosunantei aspre ce precede, precum se cunoaște din aceleași esemple, schimbîndu-se *u* în *i* : пєрі, вєрі, фєці de la пъръ, въръ, фътꙋ.

b) Urmînd după ele numaidecît *i* jumătățit, nu numai [i]și pierd cevași din asprimea lor, ci în usul vulgariu descind în linia a doua a cosunantilor, prefăcîndu-se în cele corespunzătoare, pr. din албі, піептꙋ, віерсꙋ, фіерꙋ etc. prefăcîndu-se și pronunțîndu-se алгі, кіептꙋ, џіерсꙋ, χіерꙋ.

Note. După această regulă eufonică, ori de cîte ori după бп, вф numai-
decît urmează un *i* jumătățit sau întreg / radicale sau numai eufonic, în vulg 74
foarte pre multe locuri se pronunță ca г, к, џ, ч.

De unde, în loc de біне încă și la macedoromâni se pronunță гіне, deși *i* nu e radicale, ci numai eufonic ; așa și кічорꙋ la dacoromâni, pre multe locuri, în loc de пічорꙋ, iar la macedoromâni strămutarea merse pînă la чічорꙋ. Asemenea, în loc de вінꙋ, ici-colea se aude pronunțîndu-se џінꙋ, încă și гінꙋ, жінꙋ, χінꙋ, інꙋ.

Tot așa, silaba пі se pronunță nu numai ca кі la macedoromâni și dincoace pre multe locuri, ci pre alocurea chiar și пкі, împreunînd cosunantea originale cu cea derivată, pr. лꙋпі ca лꙋкі sau лꙋпкі ; iar în Cîmpie și mai încolo se pronunță ca пчі, cu ч cîmpenesc, pr. піѣлє ca пчѣлє. Iar фі mai mult se pronunță ca χі la macedoromâni și la noi, încă și în carțile besericești, pr. χіꙋ, χірє, χієрꙋ, χіаръ etc. în loc de фіꙋ, lat. *filius* și *fiu ;* фірє infin. de la *fiu* sau pl. de la *firu ; fieru, fiară* etc.

Însă în carțile besericești nu s-au adoptat aceste trasformațiuni decît cele din фі, însă și acestea mai rar, iar pre multe locuri nu se aud nici în gura poporului.

§ 27. б

б, la latini *b*, în limba rom. se poate considera ca numai primitiv, deși în unele cuvinte, alăturîndu-le cu cele din limba latină, s-ar părea derivat din altele, mai mult din *v* ca cosunante ; așa :

a) Din *v* la început[ul] vorbelor, pr. în *besîca*, бѡчє, сборꙋ, la latinii
clasici : *vesica*, *vox*, *voce*, *exvolo ;* și în mijloc, după consunantile *l* și *r*, / pr. în 75
албіъ, налбъ, пꙋлбєрє, lat. clas. *alveus*, *malva*, *pulvis*, *-ere* etc. ; фієрбꙋ, чєрбꙋ,
корбꙋ, бєрбєчє, шєрбꙋ, lat. *ferveo*, *cervus*, *eorvus*, *vervex*, *servus* etc.

Însă cu variațiuni și la latini, ales la cei vechi și în usul vulgare, la cari se află scrisă și cu *b* : *berbex*, *besica* etc., unele și în dialectele mai nouă romane, pr. la ispani foarte ades, la francesi, în *corbeau*.

b) Din г în prea puține, pr. în ꙟптрєбȣ, lat. *inter-rogo*, *limbă*, lat. *lingua* de la *lingo*, însă și *lambo*.

c) Din п etc., pr. абȣрє și абȣрȣ, lat. *vapor,-re* [47].

Însă în afară de esemplele : *întrebu* și *abure*, în altele se poate disputa foarte dacă *b* e derivat și nu primitiv.

Note. 1. Despre variațiunea între *b* și *v* cosunante la latini, vezi inscripțiunile latine și gramaticii vechi. Așa, se află scris : *curbati* în loc de *curvati*, la Orelli, nr. 1162 : „Quam bene *curbati* directa est Semita pontis" etc. Adamantiu, la Casiodor, ed. Putsch., pag. 2309 : „*Ferveo* etsi in praeterito perfecto *fervi* facit per *v*, cui etiam ego maxime adsentior, *ferbui* tamen per *b* mutam scribetur" [48] etc.

2. În cuvintele vechie de origine grecească, în limba rom. s-a ținut antica pronunțare a lui β ca *b* latin, pr. în ботєзȣ, lat. *baptizo*, grec. βαπτίζω ; блъстємȣ, lat. *blasphemo*, grec. βλασφημεῖν ; боскwнъ, grec. βάσκανον etc.

3. Însă în mai multe cuvinte de origine latină, *b* se află la noi mutat
76 prin *v* în *u*, pr. în фаȣрȣ, lat. *faber,-i*, în / loc de фабрȣ ; нwȣъ, вwȣъ, lat. *nobis*, *vobis*, în loc de нwбъ, вwбъ etc.

Iar în altele de aceeași specie, б nu numai s-a mutat, ci a și căzut cu totul, ales urmînd *e* sau *i*, pr. în бѣȣ, скріȣ, дєторіȣ, ціє, шіє, ієртȣ, іѣрнъ etc., în loc de бєбȣ, lat. *bibo*, ital. *bevo* ; скрібȣ, lat. *scribo*, ital *scrivo* ; дєбєторіȣ, lat. *debitor*, ital. *devere* și *dovere* în loc de *debere* ; цібє și шібє, lat. *tibi* și *sibi*, ci la cei vechi *tibe* și *sibe* * ; лібєртȣ, lat. *liberto* ; ібѣрнъ, lat. *hyberna*, ital. *inverno* și *verno*, franc. *hiver*.

Încă și калȣ în loc de кабалȣ, lat. *caballus*, ital. *cavallo*, franc. *cheval*, unde italianii și alții, precum se vede, ținură pre *v* mutat din *b*.

4. *b* în limba rom. se află schimbat și cu alte cosunanti, și adecă:

a) cu *v* în verbul абѣрє, lat. *habere*, ital. *avere*, franc. *avoir*, în toate timpurile, afară de pres. indic. și cojuntiv : аібȣ, аібі, аібъ, imperat. аібі și gerundiul antic аібѫндȣ, la cei vechi ; vezi *Principie*, pag. 139, sub *c)* și seqq. ; însă în toate celealalte timpuri și persoane cu *v*, ca în toate limbele nouă romane ;

b) cu *m* în același verb, în pers. 1 a presentelui indic. și cojunt. : амȣ în loc de абȣ sau аібȣ, fiindcă verbele de a II-a — a IV-a cojugațiune în acea persoană nu sufer *i* după *b*, pr. фієрбȣ, сорбȣ, lat. *ferveo*, *sorbeo* etc. ;

c) cu п, urmînd т, ca și la latini, pr. сȣптȣ, сȣпціре, скріптȣръ în loc de
77 сȣбтȣ, сȣбціре, скрібтȣръ, / lat. *sub*, *subtus* sau *suptus*, *subtile* sau *suptile*, *scriptura* de la *scribo* etc. ;

d) б se află schimbat și în г în unele cuvinte, ce însă numai din limba latină se poate cunoaște, ca și altele de mai sus, de care sub litera г, mai în jos.

§ 28. п

п, în alfabetul latin *p*, la noi încă e mai mult primitiv decît derivat, nu numai în vorbele cari și în latina și în dialectele mai nouă au *p*, ci și în altele, cari în latina sînt scrisă cu altă cosunante : *qu* sau *c*, pr. în ѣпъ, lat. *equa*, grecește ἵππος ; патрȣ, lat. *quatuor*, ci grecii aeoli πίσυρες, oscii *petora* ; пърѣсємі, ital. *quaresima*, din lat. *quadragesima ;* порȣмбȣ, lat. *columbus,-a*, ci și *palumbes ;* апѣ, lat. *aqua*, de unde și la ei *amnis* în loc de *apnis*, iar pronunția română rămase și în această vorbă mai originare decît la latini, precum a rămas în limba sanscrită *apa* și în cea persească *ab*.

---

* Quintilian, *Instit.*, I, cap. VII, 24 : „*Sibe* et *quase* scriptum in multorum libris est" [49].

Note. 1. Latinii schimbară nu numai în cuvinte grecești π în *qu*, pr. din πέμπε făcînd *quinque*, din ἵππος *equus, -a* etc., ci și în altele de origine italică ; de unde vechii latini ziceau *Tarpinius* în loc de *Tarquinius* și oscii ziceau *pis* și *pitpit* etc. în loc de *quis* și *quid quid* ale latinilor; Festu: „*Pitpit*, osce *quid quid*“[50].

2. Derivat se află :

a) din к înainte de т, pr. фаптȣ în loc de фактȣ, de la *facu*, lat. *facio, factum ;* коптȣ în loc de коктȣ, de la кокȣ, lat. *coquo, coctum* etc., și așa și în alte cuvinte / ce se cunosc din latina, pr. лапте, нѡпте, лȣптѣ etc., lat. *lac, lacte, nox, nocte, lucta ;* 78

b) din г tot asemenea, pr. дерептȣ în loc de дерегтȣ de la дерегȣ, lat. *dirigo ;* ꙟнцелептȣ în loc de ꙟнцелегтȣ de la ꙟнцелегȣ, lat. *intellego, intellectum ;*

c) din к sau г înainte de с unde latinii scriu *x*, pr. în кѡпсе, фрiпсе, сȣпсе etc. de la кокȣ, lat. *coquo, coxit ;* фрiгȣ, lat. *frigo, frixit ;* сȣгȣ, lat. *sugo, suxit ;* кѡпсѣ, lat. *coxa ;* тȣпсекȣ, -ѧ, lat. *in-toxico,-are*.

Însă cele mai multe de această origine se zic fără *p*, pr. *zise, duse* etc., lat. *dixit, duxit ;* vezi mai jos sub *S*.

3. Schimbat în altă literă se pare în ботезȣ, lat. *baptizo*, în loc de *bautezu*, schimbînd pre *p* în *u* și apoi contrăgînd pre *au* în *o*, ca și în каȣтȣ și котȣ, în loc de каптȣ, lat. *capto*. Așa se pare și în офтȣ, în loc de оптȣ, lat. *opto*.

4. Căzut sau lăpădat se poate considera în рѫтȣ în loc de рѫптȣ, lat. *rictus ;* бѣтѣмаре în loc де бептемаре, lat. *victima, victimo,-are* etc. Care elisiune la italiani e foarte în us înainte de *t*, pr. *sette*, lat. *septem ; vittima*, lat. *victima ; vittoria*, lat. *victoria* etc.

Însă în ꙟндѣрѣтȣ, care pre alocurea se pronunță și cu п înainte de т ꙟндѣрѣптȣ, nu e lăpădat п ci р, cuvîntul fiind derivat din *in-de-retro* al latinilor

§ 29. χ, *H*

Între б și п, în scara cosunantilor, s-a pus în mijloc χ pentru înfluența ce o are asupra acelora, / precum s-a zis mai sus, iar nu pentru că doar ar fi de o natură cu ele, și încă mai mult după valoarea ce o avea la latini și la greci decît la noi, fiindcă la noi se pronunță ca χ grecesc, după pronunția mai tîrzie, de carea e foarte cu îndoială dacă și la vechii eleni și latini s-a pronunțat așa. 79

Sunetul aspirat care avea înfluență asupra lui β și π la greci, cum s-a zis că o are și la noi, la vechii eleni și latini s-a semnat cu litera *h ;* însă elenii mai tîrziu lăpădară acest sunet din alfabet și literei ***h*** dederă altă valoare, de *e* lung sau, după noi, de ѣ. Iar latinii reținură și litera și valoarea ei antică, ci gramatecii acestora începură a se îndoi despre ea că ar fi literă, pr. Quintilian, *Inst.*, I, cap. V, 19 : „Si *h* litera est, non nota[51]“. Priscian, *Instit.*, I, cap. IV, 16, pag. 543, edit. Putsch. : „Auctoritas quoque tam Varronis, quam Macri, teste Censorino, nec *k*, nec *q*, neque *h* in numero adhibet literarum“[52].

De aci, nici grecii, nici limbele nouă latine, nici limba românească nu mai au pre acel sunet antic, care se pare a fi pierdut de tot, fiindcă cuvintele ce se scriu cu *h* la latini în limbele nouă se pronunță fără spirit aspru, cum se numea la greci acel sunet ; de unde și noi pronunțăm омȣ, ѣрбѣ, ca și italianii *uomo, erba* etc., deși latinii scriu *homo, **herba***, sau cari-l scriu tot nu-l pronunță, pr. francesii scriind *homme* și italianii *ho* și *hanno* pronunță însă numai *om, o, anno*.

Genuin, se pare a se afla în limba rom. numai : /

80 *a)* în pronunția vulgare : *hiu* [ortografiat : *hiliu*], *hiru* etc. în loc de *fiu* [ort. : *filiu*], grec. υἱός, și în loc de *firu*, lat. *filum*, însă și *hilum ;*

b) în pronunția iarăși vulgare a verbului хръпескȣ, lat. *rapio*, grec. ἁρπάζω, după datina grecească de a pronunța pre ρ la începutul cuvîntului cu acel spirit aspru, pr. ῥήτωρ, lat. *rhetor* etc. ;

c) se poate și în хемеiȣ, lat. *humulus*, cu toate că formațiunea vorbei românești din cea latină nu e cea ordinare ; și în хȣмъ, lat. *humus*, care însă e derivat din grecescul χαμαὶ, lat. *humi*.

Note. 1. Alt χ ca al grecilor moderni în limba rom. se află numai în cuvinte ce nu-s de origine latină și, prin urmare, nu fac parte din limba românească ca limbă latină ; mai ales în cuvinte de origine grecească intrate mai tîrziu în limbă și în usul beserecesc, pr. харȣ, хрiстосȣ etc., grec χάρις, χριστός.

2. Latinii vechi încă nu-l pronunțau decît foarte rar, încă nici în cuvintele grecești, precum apriat ne spune Quintilian, la loc. cit., cap. V, 20—1 : „Parcissime ea veteres usi etiam in vocalibus, quum *oedos ircosque* dicebant. Diu deinde servatum, ne consonantibus aspiraretur, ut in *Graccis* et *triumpis*. Erupit brevi tempore nimius usus ut *choronae chenturiones*, *praechones* adhuc quibusdam inscriptionibus maneant, qua de re Catulli nobile epigramma est *.
81 Inde durat ad nos usque *vehementer* et / *comprehendere* et *mihi ;* et *mehe* quoque pro *me apud* antiquos tragoediarum precipue scriptores in veteribus libris invenimus “ [53]. Însă în urmă se adoptă, din imitațiune grecească, pînă la abus, cum se vede din locul citat la Quintilian. De aceea și marea varietate ce o aflăm la latini în unele vorbe scrise cu *h* sau fără *h*, pr. *arena* și *harena*, *hordeum* și *ordeum* etc. și cele citate mai sus : *oedus* și *hoedus*, *hircus* și *ircus* etc.

3. De aceea și în limba românească cuvintele vechie de origine grecească lapădă pre *h* din cosunantile aspirate *ch*, *ph*, *th*, pr. în кwрдъ, прwспътȣ, спатъ, тѣкъ în loc de : *chorda*, πρόσφατος, *spatha*, *theca ;* însă și în cuvîntul крещiнȣ, lat. *christianus*, din крестȣ în loc de хрiстос-ul modern, care e întreg cel grecesc χριστὸς, lat. *Christus*, ci în usul vulgariu pre timpul latinitatei clasice : *Chrestus* și *Chrestianus*, precum adeverește Suetoniu, în *Claudiu*, XXV : „impulsore *Chresto*“. Lactantiu, *Instit.*, IV, 7 : „immutata litera *Chrestum* solent dicere“. Tertulian, în *Apologeticu*, III : *Chrestianus* [55].

§ 30. в

в, la latini *v* cosunante, e format parte din *u* scurt, de unde la latini se schimbă între sine *v* și *u*, pr. în *solvo* și *soluo*, cu două și trei silabe, parte din *b* și *h*, de unde se și schimbă cu *b*, la noi și la latini, și cu *h* la noi, vezi mai sus § 27, sub *a)*, § 25, nota 2, pr. *berbecc*, lat. *vervex* și *berbex*, franc. *brebis* ; *vulpe*, lat. *vulpes*, la noi și *hulpe*. /

82 La latini încă se schimbă cu *h* sau spiritul aspru grecesc, pr. *vespera*, grec. ἑσπέρα *(hespera)*, *vesta*, grec. ἑστία *(hestia)* etc.

Note. 1. *v* nu se află în limba rom. în două casuri :

---

* Catul, *Epigram.*, LXXXIV :

„Chomoda dicebat si quando commodda vellet
dicere, et hinisdias Arrius insidias. /
81 Et tunc mirifice sperabat, se esse locutum,
cum quantum poterat, dixerat hinsidias.
Credo sic mater sic liber avunculus eius,
sic maternus avus dixerit, atque aviar“ etc. [54]

a) la începutul cuvintelor, cu *l* sau *r* după sine, decît în două cuvinte : вре în loc de вер, lat. *vel*, după norma пре din *per*, și în врѣꙋ, врѣі etc., format din a 3-a persoană singular врѣ în loc de вѣре, lat. *velit* ; celealalte toate sînt străine ;

b) în mijlocul cuvintelor, între două vocali, afară de verbul *avere* în unele timpuri și persoane. Aiurea se soarbe sau în *u*, sau *i*, pr. în *nou*, *noi*, lat. *novus*, *novi ;* au se pronunță numai ca *u* sau *i* jumătățit, pr. *nouă*, lat. *nova* etc. ; плоѡіе, lat. *pluvia*, ital. *pioggia* etc.

2. Din astă causă [la] verbul лꙋаре, lat. *levo*, *levare*, însă și grec. λαβεῖν, cosunantea *v* sau se soarbe în *i* dinainte, făcut din *e*, pr. *liau*, *liai*, *lià* [=*iau*, *iei*, *ia*], ca *dau*, *dai*, *dă*, sau lăpădîndu-se *e* de tot *v* se întoarce în *u* întreg, pr. *luămu*, *luați*, *luă* etc.

3. *v* piere mai încolo între două vocali identice, fie el originariu sau fie derivat din *b*, și atunci acele două vocali se contrag în una lungă, pr. în калꙋ în loc de *cavalu*, lat. *caballus*, ital. *cavallo ;* лъꙋдам în loc de *laudavam*, lat. *laudabam*, ital. *lodava ;* нѣ în loc de *neve*, lat. *nix*, *nive*, ital. *neve ;* бѣ în loc de *beve*, lat. *bibit*, ital. *beve ;* даторіꙋ sau дѣторіꙋ în loc de *devetoriu*, lat. *debitor*, de la *deve* anticat, lat. *debet*, ital. *deve ;* четате în loc de *cevetate*, lat. *civitas*, *-ate*, ital. *città*, franc. *cité* de la *ceve* anticat, lat. *civis*, la / cei vechi *cives*, *ceves* și *ceus*, 83
după regula aceasta și după cea următoare.

4. Încă și silaba întreagă *ve* se lapădă la noi în mijlocul cuvîntului, pr. în жꙋне, жꙋнкꙋ, алꙋнꙋ, lat. *juvenis*,*-e*, *juvencus*, *avelanus ;* пъмѫнтꙋ în loc de *pavementu*, lat. *pavimentum*, ca și la latini în *momentum*, *fomentum* în loc de *movementum* și *fovementum* sau *fovimentum*, de la *movere* și *fovere ;* și în *contio* în loc de *coventio* sau *conventio* etc.

Încă și în крꙋнтꙋ, lat. *cruentus*, ca și cum ar fi *cruventus*. Numai în *spaimă*, lat. *ex-pavimen*, a mai rămas *i* ca la latini, pentru că nu s-a mutat în *e ;* însă s-a zis și спъмѫнтꙋ, fără *i*, în loc de *spăimîntu*, cum arată derivatul verbale care se zice спъімѫнтꙋ și спъмѫнтꙋ, -аре, din cari forma din urmă e mai usitată la cei vechi ai noștri decît cea cu *i*.

5. Iar între două vocali diverse, *v* se aseamănă cu *i* sau *u*, pr. *nou*, *viu ;* *noi*, *vii*, lat. *novus*, *vivus*, numai cît :

a) dacă urmează ъ originariu sau derivat, se pronunță ca un *u* jumătățit, pr. *nouă*, lat. *nova* și *novem ;* iar

b) dacă urmează *e*, se strămută în *i*, pr. віе, lat. *viva*, în loc de віїъ ; кіаіе, lat. *clavis*, *-e*, ital. *chiave*, în loc de кіаве ; ѡіе, lat. *ovis*, *-e*, în loc de ѡве.

§ 31. ф

ф, la latini *f*, e format din *p* și *h*, împreunate într-un sunet, ca și *v*, din *bh*, tot asemenea. De unde în usul vulgariu, la noi adeseori se schimbă cu х, pr. хорнꙋ, lat. *furnus* și *fornax*, în loc de *fornu ;* хрѣметꙋ, la cei vechi, lat. *fremitus*, în loc de *freamătu ;* vezi *Principie*, pag. 241 s.v. /
Mai ades încă, dacă după ф urmează un *i*, pr. хіерꙋ, хіѣръ, хіре etc. în 84
loc de *fieru*, *fiară*, *fire*, pînă și în carțile besericești.

La macedoromâni încă și în vorba *hibă*, în loc de *fie*, formată după norma аібъ, lat. *habeat*, și în *hevră*, pronunțat ca хеавръ, în loc de *fevre*, lat. *febris*, *-re*, la cei mai vechi *hebris*. Serviu, la Virgiliu, *Aen.*, VII, v. 695 : „*Febris* dicitur quae antea *hebris* dicebatur“ [56].

Note. 1. Schimbarea lui *f* în *h* e antică și nu numai în limba ispană de astăzi e foarte usitată, zicînd *hijo* în loc de *fijo*, lat. *filiu ; hablar* în loc de *fablar*, lat. *fabulari*, ital. *favelare* etc., ci chiar și la latinii vechi, cari cuvintele sabine :

fircus, *fedus* etc. le strămutară în *hircus*, *hedus* sau *haedus* [57], după cum spune T. Varro, *De limba lat.*, VII, 97 : „*Ircus* quod Sabini *fircus ;* quod illi *fedus* in Latio rure *edus*, qui in urbe ut in multis, A addito *aedus*“ [58]. Vezi și Quintilian, la loc. cit., mai sus, § 29, nota **2,** și Serviu, la loc. cit., în § 31, mai sus.

2. În cuvintele vechie de origine grecească, *ph* se află schimbat uneori cu alte cosunanti neaspirate, pr. afară de прѡспътȣ sau прѡспетȣ, gr. πρόσφατος, încă și în бластемȣ, lat. *blasphemo, -are*, gr. βλασφημεῖν, cu *t* ca la italiani *bestemmiare*, prov. *blestemar*, retorom. *blastemar* și *blastmer*. Mai cu îndoială este dacă ф în офтȣ e în loc de *p*, lat. *opto*.

3. În cuvîntul сѫнтȣ, -ъ etc., lat. *sanctus*, *-a*, ital. *santo*, *-a*, după usul beserecesc se aude și un ф : сфѫнтȣ, -ъ, urmînd formei slovenești свѣти,
85 din care us s-a tras și / pronunția vulgare, rămînînd forma corectă, fără ф, mai numai în numele unor sînți și sărbătoare, pr. *Sîntă-Maria*, *Sîn-Giorgiu* etc. Iar forma slovenească și cuvîntul însuși e din limba vulgare latină, din carea l-au luat slovenii, însă neputînd ei pronunța сѫн s-au nevoit a-l conforma după geniul limbei lor, pronunțînd свѣти.

§ 32. **Muioase** : м, н, л, р

Cosunanti muioase în adevăr la noi sînt numai *l*, *n* și *r*, iar *m* proprie se ține de cele aspre, cu cari și după organul pronunțarei e de aceeași natură, fiind labiale, ca și б, п.

Muioase *(liquidae)* s-au numit pentru că la noi, împreunîndu-se cu *i* jumătățit, se moaie mai mult decît altele, într-atîta cît după usul de acum la noi ceşti de dincoace mai totdeuna și mai pretutindenea se pronunță numai cu un *i* îngroșat, pr. în loc de кали, ани, чери ca каї, аї, чеї.

Însă această muietură nici la noi nu e introdusă în toate literele acestea întru asemenea, nici în toate cuvintele de aceeași literă, precum în parte se va vedea la fiecare dintr-înse.

Notă. În celealalte limbe romane încă se află asemeni muieture ca cele din limba noastră, precum se va arăta cu esemple.

§ 33. *M*

Cosunantea *m* în limba rom. cea mai mare parte e originare, decît în puține casuri, ce le vom specifica mai în jos. /

86 Ea, după natura și organul ei, fiind cosunante aspră, nu numai produce schimbare în vocalile moi, ci și ea însăși pate unele schimbari, ca și celealalalte cosunanti aspre și din aceeași causă.

Așa, ea strămută pre е în ъ sub aceleași condițiuni, ca și б, п, в, ф, pr. *me*, *mesura*, *menuntu*, lat. *me*, *mensura* sau *mesura*, *minutus*, *-a*, în мъ, мъсȣрѣ, мънȣнтȣ ; vezi mai sus § 26, sub *a*).

Iar cu *i* jumătățit după sine, nu numai [î]și pierde din asprime, ci pre alocurea se și strămută într-un *n* moale, ce la italiani și francesi se semnează cu *gn*, pr. *mieu*, ca ніеȣ sau după scriptura italo-francesă *gneu ;* la macedoromâni *miu*, ca *niu* sau *gnu*. Însă usul acestei strămutari nu e generale, decît numai la macedoromâni, iar la noi, ceşti de dincoace, numai în o mare parte, iar în altă parte iarăși mare și în toate carțile beserecești *m* rămîne neschimbat.

Iar casurile în cari *e* după *m* nu se schimbă, mai speciali sînt :

a) terminațiunea numinativelor și verbelor, sing. și plur., pr. нȣме, lat. *nomen*, мȣлціме etc. ; спȣме, pl. de la спȣмъ, lat. *spuma ;* арме de la армъ, lat. *arma* ; ȣрме de la ȣрмъ, ital. *orma* etc. ; тѣме, lat. *timet*, ital. *teme* etc. ;

b) în puține alte cuvinte, însă nu pretutindenea, pr. мергȣ, lat. *migro* și *pergo*[59], ci pre aiurea мъргȣ, ca și derivatele lor.

Așa și la macedoromâni: ме în loc de мъ la noi. /

Note. 1. Derivat este în verbul ausiliariu *am* și *amu*, în loc de *b*, de la *habeo*; mai sus, § 29, nota 4, sub *b*) 87

2. Derivat s-ar părea și în unele cuvinte terminate în *-mnu*, la latini în *-gnu*, din г, pr. în лемнȣ, семнȣ, пȣмнȣ etc., lat. *lignum*, *signum*, *pugnus*, considerînd însă că și latinii au mutat uneori pre *mn* grecesc în *gn*, pr. din ἀμνός făcînd *agnus*, precum și italianii din *omnis* latin feceră *ogni* și vorbind latinește pronunță tot ca *ognis*, rămîne că forma *mn* ar fi mai originare decît *gn*.

Iar urme de straformațiune din *gn* în *mn* ca la noi în dialectele nouă latine nu se află, decît că și acestea strămutară pronunția aspră a lui *mn* în alta mai moale, lăpădînd pre *m* și muind pre *n*, în forma *gn*.

3. *m* uneoare încă e numai eufonic sau ortografic, schimbat din *n* înaintea altui *m* sau a mutelor de același organ в și п, pr. ꙟмпарцȣ în loc de ꙟнпарцȣ, lat. *impartior* și *impertior*; сѫмцȣ în loc de сѫнцȣ, lat. *sentio*, ci la cei vechi *semptio*, ca *tento* și *tempto*; încă și сѫмптȣ, după aceeași normă, întrepunînd un п între м și т, în loc de сѫнт, lat. *sum* și *sunt*; ci la noi și сѫм și сѫнтȣ, din cari împreunate și amestecate se fece сѫмтȣ.

De aceea, *a* și *e* se mută în ѫ și înaintea unui atare *m* sustitut, pr. în ѫмблȣ, ꙟмплȣ etc. în loc de *anblu*, *inplu*; vezi mai sus § 8, nota 1; § 10, sub *d)*; *pre cînd înaintea celui primitiv nu se schimbă*, pr. în арамъ, lat. *aeramen*, џѣмъ, lat. *gemat*.

4. În спаімъ, lat. *ex-pavimen*, după forma фаімъ, *e* finale precedînd *m* s-a mutat în ъ, precum și latinii feceră uneoarea, zicînd *tramen* și *trama* și din ὄνομα și κρίμα grec. făcînd *nomen* și *crimen* latinește. /

Iar în арамъ, lat. *aeramen*, schimbarea în ъ după м e mai dincoace, cei 88 mai vechi scriind tot cu *e*: араме; vezi esemplele în *Principie*, pag. 388 s. v.

5. *m* nu se moaie înainte de *i* dacă acest *i* nu e originariu, ci schimbat din altă vocale, pr. în міне în loc de мене.

6. *m* latin la noi se află mutat și în *n*, însă în puține cuvinte, pr. în налбъ, lat. *malva*, фȣрнікъ, lat. *formica*.

7. *-m* finale al latinilor mai totdeuna s-a lăpădat în limba română, ca și *-s* finale al lor, pr. în *jugu*, *somnu*, lat. *jugum*, *somnus*, cum și celealalte limbe romane le-au lăpădat, deși nu toate cu totul.

Încă și vechii latini parte le lăpădau, parte puțin le pronunțau, nu numai în poesie, ci și în prosă. Cicero, în *Orator.*, 161: „Quin etiam, quod iam subrusticum videtur, olim autem politius, eorum verborum, quorum eaedem sunt[60] postremae duae literae, quae sunt in *optumus*, postremam literam detrahebant, nisi vocalis insequebatur [...]. Ita enim loquebamur: qui est *omnibu'* princeps, non: *omnibus* princeps; et: vita illa *dignu' locoque*, non *dignus*“[61]. Vezi celealalte testimonie ale gramatecilor latini despre *-m* finale și motacism în *Principie*, pag. 35 și 36, sub linie, și tot nr. XI de acolo, care anume tractează despre *-m* finale.

Din acea causă și la ei, ales la clasici, *-s* și *-m* finale în unele vorbe au căzut cu totul, uneori împreună și cu vocalea dinaintea acelora, pr. în *vel*, *sed*, *donec* în loc de *velis*, *sedum*, *donicum* ale celor mai vechi; așa și în *vultur*, *niger*, *vas*, *os* în loc de *vulturus*, *nigrus*, *vasum*, *ossum* și *ossu* etc., și de aci acea mare variațiune în genul unor nume la vechii latini, de care scriu gramatecii lor; vezi *Principie*, pag. 47 și 49, unde sînt citate esemplele. /

La noi, *-m* finale a mai rămas numai în terminațiunea imperfectelor și 89 unor perfecte și preaperfecte, în persoana 1 sing., pr. ерам, лъȣдам, лъȣдаръм, лъȣдарем, лъȣдасем, *veneam* etc., lat. *eram*, *laudabam*, *laudaveram* etc., însă cei mai vechi ai noștri scriu și în astă persoană fără *m*; vezi *Principie*, pag. 149, în nr. XXXVI, cu multe esemple pre pag. următoare.

§ 34. н, N

н, la latini *n*, este una din cosunantile ce se moaie mai tare urmînd ĭ jumătățit, și adecă:

a) în capetul cuvintelor sau în silaba ultimă, urmînd sau neurmînd altă vocale după *i*, pr. пꙋнї, мѫнї, цінї, вінї etc. de la пꙋне, мѫне, ціне, віне, lat. *pono, -is, maneo, -s, teneo, -s, venio, -s;* așa și în мѫнїъ, цінїъ, вінїъ etc.;

b) la mijlocul cuvîntului, în silaba derivată din cea ultimă radicale, pr. мѫнїѫндꙋ, ціпїѫндꙋ, ръмѫнїторїꙋ, цінїторїꙋ etc.

În cari casuri, ca în esemplele adusă, la noi, ceşti dincoace, mai totdeuna piere *n*, ca și cînd s-ar scrie: пꙋі, мѫі, цӥ, вӥ; мѫіе, ціе, віе; мѫїндꙋ, ціїндꙋ; ръмѫїторїꙋ, ціїторїꙋ. Și așa și cu alte vocali, pr. мѫнїꙋ, цінїꙋ, вінїꙋ; ꙟнтѫнїꙋ, кълкѫнїꙋ etc. ca мѫїꙋ, ціїꙋ, віїꙋ; ꙟнтѫїꙋ, кълкѫїꙋ.

Însă macedoromânii nu lapădă pre *n*, precum nici pre *l* în asemeni casuri, ci pronunță corect cu *n* și *l*, pre. *mâniu*, *antaniu*, etc.

Încă și la noi ceşti de dincoace, pre alocurea se mai aude *n* muiat, și
90 anume în Banat, iar cartile / bătrîne românești, încă și cele din seclul al XVII-lea, mai au esemple cu *n* nelăpădat; vezi *Principie*, pag. 143—147 și 386—7 sub voc.

În cuvîntul ані, pl. de la анꙋ, pronunția e și la noi atît cu *n*, cît și fără *n*, pr. *ani* și *ai*, și așa chiar și în cartile beserecești.

De almintrea, *n* întreg se pronunță numai înainte de vocali, pr. *domnu*, *bunu* etc., iar înainte de altă cosunante, numai de jumătate, pr. în ꙟнченꙋ, lat. *incipio*, ꙟнтѫнїꙋ etc.; mai ca în limba francese, însă fără de a se auzi cît de puțin *g* după *n*.

Note. 1. Muietura cu lăpădare a lui *n* în alte dialecte romane nu ocure, însă fără lăpădare foarte des; italianii și francesii semnînd-o cu *gn*, pr. *vigna*, *vigne*, lat. *vinea*, rom. вінїъ la cei vechi, acum вїъ; la ispani cu un semn în forma unei zale sau cercufles grecesc deasupra lui *n*, ca *ñ*, pr. *niño*, ca și cînd ai scrie italienește *nigno*.

2. În cuvîntul românesc іе, de două silabe, ca і-е, întru însemnarea „cămeșă muierească“, de la lat. *linea*, adecă „vestis linea“, de інꙋ, lat. *linum*, sînt două litere muiate elise, *li* și *ni*. Iar întru însemnarea „мърꙋнтаіе“, lat. *ilia*, e numai o muietură, cu elisiune în silaba *li*. În astă semnare din urmă încă ocure numai o dată în *Psaltirea* de A. Iulia, din 1651 (semnată în *Principie* cu lit. G), psalm XXXVII, 8: къ ӥнле мѣле ꙟмлꙋръсѫ де фіербинтѣлѫ, în margine: винтреле міеꙋ.

91 **3.** Derivat se află schimbat din *r* primitiv sau derivat / din *l*, pr. în сънінꙋ, lat. *serenus*, ci se aude și cu *r*: сърінꙋ; мінꙋне de la мъ мірꙋ, lat. *miror;* фънінъ în cartile vechie moldovenești, lat. *farina*, ci și фърінъ în us și în carți, în us însă și fără *r*: фъінъ; асѣмене în loc de асѣмере, lat. *adsimile* etc.

4. Schimbat din *m* se află în налбъ, фꙋрнікъ; vezi mai sus § 33, nota 6.

5. Se inserește numai din eufonie în unele cuvinte, însă nici în acestea pretutindenea, nici în toate cartile beserecești, pr. în фꙋнінџіне, lat. *fuligo, -gine;* печінџіне, lat. *impetigo, -gine;* кърꙋнтꙋ, lat. *canus, canutus;* мънꙋнтꙋ și мърꙋнтꙋ; și în mai multe vorbe terminate în -кїꙋ, pr. мънꙋнкїꙋ, însă la cei vechi fără *n*, мънꙋкїꙋ, lat. *maniplus*, la cei vechi *manuplus* și *manuclus;* џенꙋнкїꙋ, pînă mai tîrziu fără *n*, lat. *geniculum*, la cei vechi *genuclum;* ръpꙋнкіȣ, lat. *renunclus* de la *ren*, *-is*, unde și latinii au adaus un asemene *n*, ci românește și ръникіȣ; vezi *Principie*, pag. 128 seq. și p. 390 s. v.

6. Se mută în alte cosunanti, și adecă:

a) în *m*, urmînd una din labiali в, п, după norma latină, pr. ꙟмпъратȣ, lat. *imperator* etc., însă în pronunție nu se destinge de *n* jumătățit, de aceea i-am și zis eufonic, mai sus, § 33, nota **3**.

b) tot în *m*, însă mai adevărat înainte de т sau de derivatul acestuia ц, pr. сѫмцȣ, lat. *sentio*, сѫмтȣ în loc de сѫнтȣ, lat. *sunt* și *sanctus*; сѫмчѣ, lat. *sentis* etc. Și după această normă în фрѫмтȣ, încă și фрѫмсє în loc de фрѫнтȣ, фрѫнсє, lat. *frango*; și în стрімтȣ, lat. *stringo*. Unde între м și т sau ц sau с / se aude insert un sunet ca н, ca și cînd s-ar zice: сѫмпцȣ, сѫмптȣ etc., 92 ceea ce și la latini s-a oserbat; vezi mai sus § 33, la locul citat.

c) în р, însă în puține vorbe, pr. în мърȣнкіȣ, lat. *maniplus* de la *manus*, мърȣнтȣ, lat. *minutus*, cari amîndouă se pronunță și cu *n*: мънȣнкіȣ sau мънȣкіȣ și мънȣнтȣ; iar кърȣнтȣ, lat. *canutus*, și ферѣстръ, lat. *fenestra*, se pronunță numai cu *r*.

La noi pre alocurea și la românii istriani se zice și пѫрє în loc de пѫнє, iar la macedoromâni верінȣ în loc de венінȣ, lat. *pane*, *venenum*. Ales istrianii foarte ades schimbă pre *n* în *r* și în alte cuvinte.

7. *n* încă se și lapădă, deși nu în multe cuvinte; așa:

a) Înainte de *s*, pr. мѣсъ, мъсȣръ, десȣ, lat. *mensa*, însă și *mesa* la cei vechi; T. Varro, *De limba lat.*, V, 118: „*Mensa* quod quae a nobis media, a Graecis μέσα, *mesa* dicta potuit“[62]; *mensura*, ital. *misura*; *densus* etc. Așa și macedoromânii zic *mesu*, lat. *mensis*, ci și *mesis* în inscripțiuni, ital. *mese*. Unde e a se oserba că la latini încă foarte des se lapădă *n* înainte de *s*, cum arată multele esemple din inscripțiuni și testimoniele vechilor gramateci latini; Charisiu, *Instit.*, I, pag. 43, ed. Putsch.: „*Mensam* sine *n* litera dictam Varro ait“[63]. De unde cei vechi scriau *cosol* și abreviat *cos*, în loc de *consul* etc.

b) În кѫтȣ și тѫтȣ, cu compusăle și derivatele lor, lat. *quantus*, *tantus*, ci și *quot* și *tot*; mai sus, § 8, nota **1**.

c) În numărul sing. al numelor грѫȣ, lat. *granum*, pl. грѫнє; фрѫȣ, lat. *frenum*, pl. фрѫнє, încă și фрѫнъ la cei vechi, iar pre alocurea și în pl. грѫє, фрѫє. Se lapădă și în derivatul гръȣнцȣ, pronunțat cu ъ în loc de / ѫ, care 93 latinește ar fi *granuncium*, ci se pare că *n* aci nu e lăpădat, ci numai strămutat în alt loc: *grăunțu* în loc de *grănuțiu*.

8. Influența însă a literei *n* în limba română asupra vocalilor e destul de cunoscută din cele zisă mai sus, ales în §§ 8, 10, 12 și 19, după cari *n* schimbă foarte adeseori vocalile primitive și derivate *a*, *e*, *i* și *u* în vocalea oscură ѫ, sub condițiunile acolo înfirate, și adecă mai pre scurt:

a) urmînd după vocalile а și є, *n* le schimbă în ѫ, dacă vocalea ce urmează după *n* e aspră, pr. кѫнтȣ, lat. *canto*, вѫнтȣ, lat. *ventus* etc.; însă:

b) dacă vocalea următoare e moale, а mai totdeuna se face ѫ, iar *e* mai tot *i*, pr. кѫнцї; ci інєлȣ, lat. *anulus*; бінє, lat. *bene*, la cei vechi ai noștri бєнє, ci мормѫнтє și мормінтє etc.; de cari vezi esemplele în *Principie*, pag. 373—381 etc.

9. Tot din influența acestei cosunanti asupra vocalilor *o* și *u* s-a făcut că silaba *on* a romanilor din cetate în limba rustică se pronunța ca și în limba noastră *un*, pr. *frunte*, *punte* etc. de la *frons* sau *frus* și de la *pons* sau *puns*; de care s-a tractat mai sus, § 16, unde s-au citat și unii vechi autori latini.

Din care causă forma *un* în limba română ni se pare mai originale, cel puțin pentru noi, decît forma *on*, de la care us nu s-ar cădea să ne abatem; vezi și *Principie*, pag. 27 seq.

§ 35. л

л, la latini *l*, în limba rom. cea mai mare parte e originariu, fiindcă în prea puține casuri s-a derivat din alte vocali[64].

94 Însă și cel primitiv e foarte puțin, pentru că / cel mai mult s-a strămutat sau s-a lăpădat din cuvintele românești, încă din timpuri foarte vechie.

Cea mai notabile schimbare a acestei cosunanti a fost în *r*, așa cît *l* simplu al latinilor mai totdeuna s-a mutat în acea cosunante, pr. сарє, сωрє etc., lat. *sal*, *-e*, *sol*, *-e* ; și numai *l* duplicat a rămas în pronunțarea sa primitivă neschimbat, pr. валє, мωлє etc., lat. *vallis*, *-e*, *mollis*, *-e*.

Iar lăpădarea s-a tîmplat din terminațiunea femenină *-la* sau *-ela*, pr. în articlul femenin а în loc de *la*, ital., franc. etc. *la*, iar la noi numai *a* ; în deminutivele femenine cu *-ela*, din masc. *-elu*, pr. кѣцєлȣ, кѣцєа, lat. *catulus*, *-a* și *catellus ;* пȣрчєлȣ, пȣрчєа, lat. *porcellus*, *-a*, și așa și în alte deminutive, cari în limba latină se zic mai rar în forma *-ellus*, *-a* și mai des sau numai în forma *-ulus*, *-a*, pr. вєрџєа de la вѣргъ, lat. *virga*, demin. *virgula ;* пȣштєа, lat. *pustula ;* нȣїєа, lat. *novellus*, *-a* etc. ; și în urmă în unele sustantive cari au forma deminutivă în *-ella*, chiar și dacă nu sînt deminutive, pr. шєа, lat. *sella ;* стєа, lat. *stella* etc. Încă și în unele terminate la latini în *-illa*, deminutive sau nu, pr. мъсєа, lat. *maxilla*, deminutiv de la *mala ;* скѫнтєа, lat. *scintilla*.

În urmă, ca conunante muioasă, *l* încă a pățit mai multă schimbare decît celealalte de aceeași natură, așa cît, urmînd *i* jumătățit, la noi nu numai cel simplu, ce a rămas, ci și cel duplu al latinilor s-a muiat și mai totdeauna
95 a despărut / în vorbire, pr. în фїїȣ, lat. *filius ;* моі pl., lat. *molles*, de la мωлє, lat. *mollis*, *-e*.

De unde, după astă muietură, care și în limbele celealalte nouă latine ocure, deși nu întru toate asemenea, e probabile că în limba vechie rustică romană *l* a fost de trei specie : moale, ca un *li*, aspru, ca cel semnat la latini cu doi *l*, și al treilea între amîndoi, cu un sunet între *l* și *r*.

Note. 1. *l* originariu în limba română numai în două casuri rămîne neschimbat :

a) la începutul cuvintelor totdeuna, fie simple, fie compusă, pr. în локȣ, lat. *locus*, лєгȣ, lat. *ligo* etc.; мїжлокȣ, lat. *medius-locus*, кȣлєгȣ, lat. *colligo* etc.;

b) în mijloc, înainte sau după altă cosunante, pr. калдȣ, lat. *caldus* din *calidus ;* сȣфлȣ, lat. *sufflo ;* și după astă normă, oriunde latinii scriu doi *l*, pr. în ωлъ, lat. *olla ;* стѣлє, pl., lat. *stella*, *-ae*.

2. De aci și în contracțiune *l* rămîne neschimbat, încă și cînd altă cosunante s-a schimbat, pr. în калдȣ, lat. *calidus*, ci contras, *caldus ;* стаȣлȣ, lat. *stabulum*, ci contras *stablum ;* сȣлъ, lat. *subula*, ci contras *subla*, unde *b* în îmbe esemplele din urmă la noi s-a schimbat în *v* și de aci în *u*, ca și în фаȣрȣ din фаврȣ, lat. *faber*, *fabro*.

În ȣрлȣ, lat. *ululo*, un *l* s-a schimbat, iar celălalt a rămas și apoi s-a contras, ca și în limba francese *hurler*, fără de a se ști că ei de ce au mai adaus și pre *h*, de nu-l pronunță. /

96 **3.** De aceea și în contracțiunile silabelor *cul* și *gul* la latini, lăpădîndu-se *u* dintre două cosunanti, *l* rămîne neschimbat, numai cît la noi după *l* se adauge un *i* jumătățit, care-l moaie, ca și de altă dată în asemene combinațiune, deși nu e din contracțiune, pr. din *oculus*, contras *oclus*, rom. *ocliu* la macedoromâni, *ochiu* la noi și *occhio* la italiani ; și din *angulus*, contras *anglus*, rom. ꙟпглїȣ, ꙟнгїȣ sau ȣнгїȣ etc.

Iar cînd atare contracţiune nu se face, *l* se schimbă în *r*, pr. în маскȣрȣ, lat. *masculus*, la noi numai de porci, ci la albanesi în aceeași formă ca la noi, cu semnificațiunea latină; iar la italiani conträgîndu-se: *maschio*.

În модрȣ, lat. *modulus*, se pare că *u* s-a lăpădat după schimbarea lui *l* în *r*, de nu cumva e în loc de forma anticată *moder* în loc de *modus*, ca *veter* în loc de *vetus* la latini, de unde s-a derivat verbul *moderor, -ari*.

4. Strămutarea lui *l* în *r* e caracteristică limbei noastre, în cît în alte dialecte romane prea puține esemple se află de o asemene schimbare, pr. *urlar* la italiani și *hurler* la francesi.

Însă e adeverit că atare strămutare era usitată în dialectele vechie italice, pr. la umbri, la cari nu numai se află esemple de *r* în locul lui *l*, ci preste tot *l* era prea puțin; de unde și în tablele eugubine se află (V, 6): *famerias Pumperias* în loc de *familias Pompilias*; *puprizes* și *puprices* în loc de *publicae* etc.

5. Chiar și la vechii latini aflăm unele cuvinte pronunțate atît cu *l*, cît și cu *r*, pr. *Palilia* și *Parilia*, *equilia* și *equiria* etc. Iar terminațiunea *-alis* în limba latină se întreschimbă cu *-aris*, și de aci cu *-arius* foarte des, cari forme în fundament sînt totuna, numai cît la ei terminațiunea *-alis* sau *-aris* se apleacă, după cum în / rădăcina cuvîntului nu mai este alt *l* sau *r*, de aci 97
se zice: *litera-lis* cu *l* pentru *r* din *litera*, iar *familia-ris* cu *r* pentru *l* din *familia*. De aci și gramateci vechi latini se dispută despre unele cuvinte cum e mai bine a se scrie, cu *l* au cu *r*: *aqualium* au *aquarium*? Charisiu, I, c. XXI, 11: „*Aqualium* an potius *aquarium* dici debeat, quaerit Plinius Secundus, et putat: ut *laterale laterarium, scutale scutarium* et *manuale saxum, manuarium vas*, proin *aqualis aquarium* dici“ [65]; și XVI, 138: *laterale an laterare?*“.

6. De aci și la noi unele, ci prea puține, se zic cu *l* în loc de *r*, pr. алмаріȣ și армаріȣ, lat. *armarium*; тѫмпле plur. în sensul de „ochi orbi“, lat. *tempora*, deși astă parte a capului se poate considera că s-a numit de la *vedere*, lat. *con-templari*, cu *l*; тȣлбȣре, ci și тȣрбȣре, lat. *turbidus* etc. Italianii încă zic *albero* în loc de *arbore*, lat. *arbor, -e*, rom. арбȣре.

7. În cît pentru muietura lui *l*, ea se face nu numai cînd după *l* urmează un *i* jumătățit singur în finea cuvintelor, pr. de la калȣ, lat. *caballus*, pl. калі sau каі, și așa кълі, вълі sau къі, въі de la кале, вале, lat. *callis, vallis*; молі sau моі, de la мѡле, lat. *mollis, -e*; sau în mijlocul cuvintelor, pr. în ȣлїтȣ, lat. *oblito*; філїкъ din філіъ, lat. *filia*, la noi ȣїтȣ, фіїкъ etc.; ci și cînd urmează un *î* lung sau duplecat, pr. din *linum, limus, licium*, rom. *lînu, lîmu, lîciu*, pronunțate la noi, cești dincoace, ca: інȣ, імȣ, іцȣ, sau altă vocale după *li*, pr. din *alium, maleus, salio, filius, filia, folium*, rom. *aliu, maliu, saliu, filiu, filia, foliu*, pronunțate tot la noi ca аіȣ, маіȣ, саіȣ, фіїȣ, фіїъ, фоїȣ etc.; încă și la începutul cuvintelor cu *ĭ* eufonic, / pr. din *lepus, -ore*, 98
rom. *liepure*, pronunțat ca іепȣре.

8. Însă muietura se face numai cînd *l* nu e legat cu altă cosunante dinainte într-o silabă, ci singur începe cuvîntul sau urmează după vocale, pr. în *liepure, lînu, filiu, foliu, voliu* etc., afară de cosunantile *c* și *g*, pr. în *cliaru, gliacia*, pronunțate la noi ca кіарȣ, гіацъ etc.

Italianii încă moaie pre *l* nu numai, ci-l și sorb de tot după *c* și *g*, pr. *chiaro, ghiaccio*, numai cît ei [î]l moaie și-l sorb și după alte cosunanti, cum sînt *b, p, f*, pr. *biasmare, piacere, fiamma, fioare*, lat. *blasphemare, placere, flamma, flos, -re*. Ceea ce în limba română nu se face, ci *l* aci se pronunță întreg și nemuiat, pr. *blăstemare, plăcere, floare* etc.

9. Însă к din *cli* sau *chi*, la noi și la italiani nu totdeuna e primitiv, ci în unele cuvinte e strămutat din altă cosunante, ales din т și п, pr. în векіȣ, ital. *vecchio*, din lat. *vetulus*, strămutat în *vetlus* și de aci în *veclus ;* în мънꙋкiꙋ, lat. *manipulus*, strămutat în *maniplus*, însă la cei vechi *manuclus*, ca și џенꙋкiꙋ, lat. antic *genuclum*.

10. Astă muietură la noi ceşti de dincoace e cu totul conformă usului italian, precum din cele zisă se cunoaşte deplin ; din care causă ortografiştii noştri de mai înainte introduseră în urmă şi modul scrierei italiane în ceea ce se ţine de *cli* şi *gli*, pentru că *l* nici la noi nu se pronunţă în combinaţiunile acestea, ca şi la ei, iar formula *gli* nu o acceptară, pentru că la noi ceşti dincoace *l* muiat niceodată nu se aude, cum se aude la italiani.

Însă după ce în limba română, cum se pronunţă la macedoromâni, *l*
99 muiat se aude totdeuna şi în formulele / *cli* şi *gli*, şi afară de acele formule, vine întrebarea că oare bine au făcut ortografiştii noştri imitînd pre italiani şi nu pre macedoromâni, cari ne sînt mai aproape cu limba decît italianii ? La care vom răspunde mai în jos, atîta avînd numai de a oserba aici că prin astă imitaţiune italiană s-a pus mare piedecă unificarei ortografiei româneşti.

11. În cît pentru *i* jumătăţit, din care se face astă mare muietură, el şi aici e mare parte eufonic, şi ales :

a) după cosunantile к şi г, la început, pr. în кiарꙋ, кiамъ, кiае, гiацъ, гiѫнде, lat. *clarus*, *clamat*, *clave*, *glacie*, *glande*, ital. *chiaro*, *chiama*, *chiave*, *ghiaccio*, *ghianda*, sau la mijloc, pr. în окiꙋ, ꙋрѣкiъ, ꙋнгiъ, lat. *oculus*, *auricla*, *ungula*, ital. *occhio*, *orecchio*, *unghia ;*

b) la începutul cuvîntului, pr. în *liepure*, lat. *lepore* etc.

Însă etimologic e în *liertu*, lat. *libertus*, şi în *liau*, lat. *levo*, *-are*, deşi *i* aici e derivat din *e*.

12. Etimologic e în celealalte, chiar şi cînd *i* e derivat din altă vocale ; aşa :

a) la începutul cuvintelor, afară de cele citate cu *i* scurt : *liertu* şi *liau*, încă şi cele cu *i* lung la latini, pr. în *lînu*, *lîmu*, *lîciu ;* de aceea şi în iе întru însemnarea de „cămeşă muierească“, lat. *vestis linea*, rom. *lînia*, în care, după pronunţia de la noi, şi *li* şi *ni* s-au muiat cu totul ;

b) la mijlocul cuvintelor, afară de cele mai sus citate : *aliu*, *maliu*, *saliu*, *filiu*, *filia*, *foliu*, *ulitu*, încă şi гъiнъ, lat. *gallina* cu *i* lung, rom. *galîna*, şi iе, întru însemnarea „mănuntaie“, lat. *ilia*, rom. *ie* [ortografiat *ilia*], singurul cuvînt care în limba română se începe cu *i* întreg etimologic nestrămutat, însă astăzi uitat şi rămas numai la locul citat mai sus, § 34, nota **2.** /

100 § 36. р

р, la latini *r*, e una din cele mai copioase cosunanti în limba rom., nu numai ca originare, ci şi strămutată din *l ;* vezi § precedente.

În cele derivate din *l*, ea se moaie ca şi acela urmînd *i* jumătăţit, şi încă mai nu se poate decide că în acest cas trecut-a *l* mai întîi în *r* şi apoi s-a muiat, ori că s-a muiat ca *l*, înainte de a se schimba în *r*, pr. în саiꙋ, lat. *salio*, în loc de *saliu* sau *sariu ;* воiꙋ, веi, lat. *volo*, *velis*, în loc de *voliu* sau *voriu*, şi *veli* sau *veri*, fiindcă în alte persoane se pronunţă cu *r*, pr. *sărimu*, *săriţi*, *saru* etc., *voru*, *vrea* etc. Însă верi în loc de веi şi *vel* al latinilor se află şi la scriitorii noştri cei vechi ; vezi *Principie*, pag. 139, sub *b) ;* de almintrea şi *vel* latin nu e decît o prescurtare din *velis*, ca şi la noi верi, atît verb, cît şi cojunţiune.

Iar cel originale nu se află muiat decît în verbele пiерiꙋ şi черꙋ, lat. *perio* şi *quaero*, cari se pronunţă ca пiеiꙋ, чеiꙋ, însă numai în puţine timpuri şi persoane, pr. în pres. indic. 1 şi a 2-a pers. sing. пiеiꙋ, чеiꙋ şi пiеi, чеi ; în a 3-a pers. sing. pres. cojuntiv : пiѣкiе, чѣкiе ; şi în gerundiu, ci mai rar :

пеіндȣ și чеіндȣ, în loc de *pieriu, pieri, peria, periendu*, însă nu pretutindenea, *ci* și cu *r* nelăpădat, decît că pre lîngă forma піѣіе din *pieria* se mai usitează și alta, cu *i* ultim elis : піѣръ, și în gerundiu : *perindu*, / cu *r* întreg ; iar for- 101
mele cu *i* în черȣ nici nu-s corecte, nici usitate pretutindenea ; vezi *Principie*, pag. 145 și 147, nota **3.**

Aiurea *r* rămîne neschimbat, primitiv ori derivat, pr. în вері, пері, пàрі etc., plurali de la въръ, пъръ, пàрȣ, lat. *verus*, *pilus* și *pyrus*, *palus*, *-i*. *Farina* încă mai mult se pronunță cu *r* decît cu н : фъніне sau fără *n*, *r* : фъінъ.

Ca cosunante aspră, și ea mută pre *e* și *i* în ъ și ѫ în silabele de întîi ale cuvintelor, de cari s-a zis și mai sus, în § 10, nota **3**, sub *a)* și § 12, nota **1** ; și adecă :

a) pre е în ъ, pr. în prepusețiunea *re* și *res* : *remaniu*, *respundiu*, lat. *remaneo*, *respondeo*, ca ръмѫіȣ, ръспȣнзȣ ; *reu*, *rei*, ca ръȣ, ъъі, ci реа, рѣле, la unii ра, рале ; și ꙟндъръпȣ compus din *in*, *de* și *retru*, lat. *retro*, însă cu *r* lăpădat. În рѣче, lat. *recens ;* însă toate celealalte forme se pronunță cu ъ, pr. ръчі, ръческȣ etc. ;

b) pre *i* în ѫ, pr. în рѫȣ, lat. *rivus*, la cei vechi ai noștri și ріȣ, cu *i* nemutat ; рѫзȣ, lat. *rideo* etc.

După usul vulgariu, încă și cînd înainte de *re* și *ri* se află altă cosunante, cum este *s* și *t*, se mută în ръ și рѫ, pr. în *tremuru* și *cutremuru*, lat. *tremor ; stremuru*, lat. *stimulus ; stringu*, lat. *stringo* etc., ca тръмȣрȣ, стръмȣрȣ, стрѫнгȣ, însă și cu *e*, *i* nemutate în us și în cea mai mare parte a carților bisere-
cești. Din contră, în prepusețiunea / *stră* se pronunță și cu *e* în loc de ъ, pr. 102
стрекȣрȣ în loc de стръкȣрȣ, lat. *transcolo*.

Note. 1. Din natura aspră a lui *r* purcede și că între *r* și *e* nu poate să se sufere *i* jumătățit, pr. în *pariete*, *ariete*, *laudatória* și *laudatórie*, lat. *ariete*, *pariete* etc., ca арѣте, пърѣте, лъȣдътѡре ; așa și în a 3-a pers. pres. cojuntiv de la verbele дорѣ, пърѣ, пері, unde ar fi să se zică : дѡріъ, пàріъ, піѣріъ se pronunță sau numai дѡръ, пàръ, піѣръ, lăpădînd pre *i*, sau дѡре, пàре, піѣре, ca în indicativ, lăpădînd pre *i*, însă mutînd pre ъ în е, de care vezi esemple în *Principie*, pag. 145 ; sau lăpădînd pre *r* : дѡіе, пàіе, піѣіе. Latinii încă-l lăpădară în *parens* în loc de *pariens*.

Însă unde *i* se pronunță întreg nu se lapădă, pr. în аріъ, lat. *area ;* vezi de acestea toate mai sus, § 22, nota **5.**

2. Încă și în capetul cuvintelor, е după р uneoare se pronunță ca ъ, însă mai rar, pr. în plur. femenin de la *amaru*, *-ă*, lat. *amarus*, *-a*, în loc de амаре se pronunță амаръ. Mai cu îndoială este dacă și în pluralii sustantivelor în *-oru*, cari se pronunță cu ръ, mutatu-s-a е în ъ, ori că ъ e originariu, ca în alte neutre terminate în рȣ ; de unde, de la *poporu*, lat. *populus*, ital. *popolo*, se zice pl. попѡръ ; ca de la *caru*, lat. *carrum*, pl. каръ ; de la *fieru*, lat. *ferrum*, pl. фіѣръ ; însă în altele terminate în -орȣ deminutiv, pl. se face cu е curat, pr. de la ȣрчорȣ, lat. *urceolus*, pl. ȣрчѡре, пічорȣ, lat. *petiolus*, pl. пічѡре etc.

3. Cu îndoială e și dacă ъ din a 3-a pers. plur. a perfectelor / care se 103
pronunță cu ръ, pr. în лъȣдаръ, originariu e ca de la *laudaverant*, ori derivat din е, ca de la *laudavere*, după ce la scriitorii vechi ai noștri se află urmă că ei ziceau acolo și ръ și ре și рȣ, pr. de la фȣі, lat. *fui*, pl. a 3-a pers. фȣре și фȣрȣ ; vezi *Principie*, pag. 178.

4. *r* de multe ori încă se află lăpădat sau de tot, sau numai după un us mai restrîns ; mai ales însă se lapădă :

a) după т sau с cu т : ст, pr. în фрате, lat. *frater*, *-re*, ital. *frate*, în loc de *fratre*, de nu cumva e format de la nominativ, lăpădînd pre *r* numai ca terminațiune ; însă în алтȣ, -ъ, lat. *alter*, *-a* în loc de *altus*, *-a ;* ростȣ, lat. *rostrum* etc., în loc de *rostru*, *r* e lăpădat din causa arătată și nu se mai aude pronunțat nicăiurea ;

b) în alte puține cuvinte din capetul lor, terminate la latini în *r*, pr. în гѫтȣ, lat. *guttur*, însă și *guttus*, mai rar, ci nelăpădat în derivatul *guturariu* sau *guturaiu*, unde și ȣ a rămas neschimbat ; în ꙟмпъратȣ, lat. *imperator*, ca și în гȣвернатȣ, la cei vechi, lat. *gubernator*, precum și la latini *r* uneoare ținea locul lui *-s* finale, care în limba rom. se lapădă, pr. *arbor* și *arbos*, *honor* și *honos*.

5. În досȣ, lat. *dorsum* și *dossum*, ital. *dorso* și *dosso ;* сȣсȣ, lat. *sursum* și *susum*, ital. *suso ;* жосȣ, lat. *deorsum* și *jussum*, ital. *giuso*, *r* s-a lăpădat încă din timpul latinitatei.

În ферѣстръ, lat. *fenestra*, *r* din urmă se aude încă în mare parte a României și în unele carți besericești mai vechie ; iar fără *r*: ферѣстъ încă e foarte usitat pre aiurea.

În usul vulgariu se aude și ностȣ, востȣ etc., ca ростȣ, în loc de *nostru*, *vostru*, însă numai pre alocurea. /

104 *Pre* încă se pronunță foarte des fără *r* și așa se și scrie în unele carți besericești : пе, încă și пъ, care însă nu a intrat în usul beserecesc.

Iar în derivatul din пре și ꙟнтрȣ, în forma пентрȣ, *r* astăzi pretutindenea e lăpădat, încă și е schimbîndu-se pre alocurea sau cu *i* нінтрȣ sau cu ѣ, ce e mai rău, ca пѣнтрȣ, sau lăpădînd și pre *r*, ca пентȣ sau пінтȣ, însă cu ȣ întreg. La cei vechi însă se mai află și forma originare a acestei prepusețiuni : пре ꙟнтрȣ și прентрȣ ; vezi citatele în *Principie*, pag. 397.

6. Încă și întreagă silaba *re* uneoare se lapădă, precum în toți infinitivii verbelor și în imperativii negativi în a 2-a sing., pr. *a lăuda* în loc de *a lăudare* și *nu lăudá* din *lăudare*, lat. *non laudaveris* sau *non laudaris*, *-are ;* și de aci în toate timpurile formate cu infinitivii scurți, pr. *voiu lăudá*, *aș lăudá* etc., numai cît în timpul optativ, cînd infinitivul se pune naintea ausiliariului fără pronume în mijloc, *-re* se pronunță totdeuna, pr. *lăudare-aș*, ci cu pronume în mijloc, pr. *lăuda-te-aș*, fără *-re*. Însă *-re* a rămas și în sustantivele infinitivali, pr. *lăudare*, *vedere* etc., încă chiar și în infinitiv, numai cît aci azi mai rar se aude în usul vulgariu, iar la cei vechi mai des, în care cas se adauge și un *a* supletiv după silaba *-re*, pr. дѣ фіреа, *a înțelegerea*.

Încă și în pl. imperativului negativ azi mai mult se lapădă, pr. *nu lăudați* în loc de *nu lăudareți*, ci cei vechi nu-l lapădă și în carțile besericești, încă și cele mai nouă, tot se mai află, deși mai rar în ceste din urmă.

7. De multe ori însă, silaba ре sau реа, ca și не sau неа, se adauge la capetul unor cuvinte adverbiali, pr. ашіщдереа, претȣтінденеа etc., unde
105 prepusețiunile și părticelele / sînt preste măsură cumulate, pr. а ші-щі-де-ре-а, пре-то-те-'н-де-не-а sau претȣтіндінеа și претȣтіндереа..

Încă și în cîntecele poporare mai totdeauna se adauge silaba ре la capetul viersului terminat în vocale accentuată, spre împlinirea numărului silabelor în viers, pr. мъріта-м'аші мъріта-ре etc.

8. *r* schimbat din altă vocale[67], mai ales din *n*, se află puțin, pr. ферѣстръ, lat. *fenestra ; verinu* în loc de венінȣ, la macedoromâni, lat. *venenum* etc. Și, din contră, schimbat în *n*, pr. сенінȣ din серінȣ, lat. *serenus*, *-a ;* фънінъ în loc de фърінъ, lat. *farina*, amîndouă formele în us etc.

9. Adaus de prisos se află în cuvîntul vechi стремȣрȣ, lat. *stimulus*, și derivatul стремȣраре, sau cu ъ : стръмȣрȣ, стръмȣраре după norma cuvintelor formate din prepusețiunea *stră* și *stre*, sau ca *s-tremuru*.

Asemene adăusură de prisos e și în cuvîntul флъмѫндȣ, aici *l* în loc de *r*, ca și cum s-ar deriva de la *flama*, nu de la фѡме sau lat. *fames*.

§ 37. Şuierătoare şi cumnate : сш, тц, дз, кч, гџ, ж

Şuierătoarele încă sînt parte originare, parte derivate. Originare sînt cîte nu sînt născute din alt sunet românesc, fără de a ne sui pînă la originea formarei sunetelor, iar derivate, cari se nasc din alt sunet rom. după influenţa altor sunete vocali sau cosunanti.

Şuierătoare originare sau primitive preste tot se pot considera aceste două : с şi ж, iar celealalte / cinci : ш, ц, з, ч, џ sînt derivate, adecă ш din с, 106
ц din т, з din д, ч din к şi џ din г, pr. în грашi, мȣцi, сȣрзi, фачi, роџi etc. din грасȣ, мȣтȣ, сȣрдȣ, факȣ, рогȣ, lat. *crassus*, *mutus*, *surdus*, *facio*, *rogo*.

Note. 1. Sunetele şuierătoare din limba rom. se pot clasifica în mai multe moduri ; aşa :

a) în corelate subţiri şi groasă : с, ѕ, ц, з subţiri, ш, ж, ч, џ groasă, ceste din urmă pronunţate mai gros decît corelatele lor, în cari sunetul espres sub ѕ şi з se pare a figura de două ori, însă nu e unul, ci în adevăr două sunete destinte, nu numai după origine, ci şi după pronunţie, în cît ѕ represintă pre *z*, iar з pre *dz*, precum în multe parţi aşa se şi pronunţă ;

b) în corelate line şi iuţi : с, ш, ц, ч line, ѕ, ж, з, џ iuţi, cele de întîi răspunzînd cosunantilor subţiri greco-latine : к, п, т, iar celealalte celor numite medie : г, б, д.

Schema acestor corelaţiuni e cea următoare :

subţiri c, ѕ, ц, з
groasă ш, ж, ч, џ

line с, ш, ц, ч
iuţi ѕ, ж, з, џ

2. Causa principale a schimbarei şuierătoarelor e, cum s-a zis mai sus, i jumătăţit adaus la unele cosunanti, ce din esemplele produsă se poate cunoaşte, iar secundare şi eufonice mai sînt şi altele, sunete vocali şi cosunătoare ; aşa :

a) dintre vocali : *e* asupra mutelor к şi г, strămutîndu-le în ч şi џ, ca şi *i*, pr. de la факȣ, рогȣ în a 3-a pers. sing. indic. sau cojunt. фачє, рѡџє, ca şi фачi, роџi ; /

b) dintre cosunanti mai multe, precum : 107

1) mutele б, г, д, numite la greci şi la latini medie, şi afinile acestora в şi м asupra şuierătoarei с, carea e lină şi de aceea, înaintea celor amintite, fiind iuţi se strămută în corelatul ѕ asemenea iute, pr. din с-борȣ, lat. *ex-volo* : ѕ-борȣ ; din сгȣръ, lat. *scoria* : ѕ-гȣръ ; şi aşa din с-дрȣмiкȣ, дєс-мѫнтȣ, с-вѫнтȣ se face : ѕдрȣмiкȣ, дєѕмѫнтȣ, ѕвѫнтȣ ;

2) Şuierătoarele ч, џ groase, derivate din к, г, şi muioasăle кi, гi în loc de *cli*, *gli*, iarăşi groasă, tot asupra şuierătoarei с, carea e subţire, şi de aceea înaintea celor amintite graosă, se strămută asemenea în corelatul ш gros, pr. din счiȣ, lat. *scio*, în шчiȣ, şi aşa în loc de дєс-кiдȣ, дєс-гiєцȣ etc. se pronunţă дєш-кiдȣ, дєш-гiєцȣ sau chiar дєж-гiєцȣ.

Alte schimbari ale unor şuierătoare ce se mai fac din înfluenţa altor cosunanti, pr. мiж-локȣ în loc de мiз-локȣ, жȣмътатє în loc de зȣмътатє etc., deşi generali şi foarte vechie, tot nu se pot considera decît de neregulate şi spurie. De acestea sînt şi următoarele :

a) schimbarea lui ч în т după с strămutat în ш, pr. щiȣ în loc de шчiȣ ; ci în Banat şi acum mai zic счiȣ şi шчiȣ ;

b) schimbarea lui с în ш, după silaba тє sau тi, chiar şi cînd acestea nu sînt derivate din чє şi чi, ales la începutul cuvintelor, pr. în штєркȣ, lat. *stercus*, штєргȣ, lat. *ex-tergo*, аштєрнȣ, lat. *ad-sterno*, фȣштє, lat. *fustis*, *-e*, încă şi вєшмѫнтȣ în loc de вєстiмѫнтȣ, lat. *vestimentum*, din ꙟнвєштiȣ, lat.

108 *investio*, și în derivatele lui, afară de вестiарiꙋ, lat. *vestiarium*, unde с a rămas nemutat.

§ 38. с, ш

с, la latini *s*, e șuier primariu și fundamentale în limba română, după natură lin și subțire, din care toate celealalte șuierătoare se derivă, în cît de o parte îngemănîndu-se se înăsprește și naște pre з *(z)* originariu, ca un *s* duplecat, precum și la vechii latini acest *z* se scria cu doi *ss*, de es. *massa*, *patrisso*, în loc de ale grecilor μάζα, πατρίζω; vezi Priscian, *Instit.*, I, pag. 561, edit. Putsch., iar de alta, sau însuși se îngroașă, adăugîndu-i-se un *i* jumătățit, și trece în ш, sau, ocupînd locul lui *i* jumătățit după mutele д și т, le întoarce în șuierătoarele derivate з și ц.

De aceea, *s* urmînd un *i* jumătățit în finea cuvintelor sau aiurea se schimbă în ш, pr. de la десꙋ, фрꙋмосꙋ, pl. деши, фрꙋмоши, lat. *densus*, *formosus*, *-i*, în loc de деси, фрꙋмоси; de la *sic* latin cu *i* lung: ши în loc de сii; și de aci аша în loc de а-шї-а; шезꙋ, lat. *sedeo*, în loc de сiедiꙋ; шꙋерꙋ, lat. *sibilus*, unde, *b* prefăcîndu-se în *u*, *sî* a rămas ca ши etc.

Note. 1. *-s* finale, ca mai toate cosunantile finali ale latinilor, s-a lăpădat de tot în limba rom., ca și *-m* finale, pr. în домнꙋ, пꙋмнꙋ etc., lat. *domnus* și
109 *dominus*, *pugnus*, / încă și în celealalte limbe romane s-a lăpădat, în unele de tot ca și la noi, într-altele însă nu de tot, precum și în vechia latină; de cari, vezi *Principie*, nr. IX—XI, ales pag. 25 seqq., și mai sus, § 33, nota **7.**

2. *s* se pare a fi avut multă asemănare cu *h* latino-grecesc, din care causă latinii de multe ori [î]l substituiră în locul lui *h* în cuvinte de origine grecească, din cari unele au rămas și în limba rom., pr. шѣсъ, lat. *sex*, grec. ἕξ și ἕξα, în compusă; шѣпте, lat. *septem*, grec. ἑπτὰ, în cari amîndouă с s-a îngroșat, trecînd în ш, afară din съптѣмѫнъ, lat. *septimana*; așa și în шезꙋ, lat. *sedeo*, grec. ἕζω etc.

3. *s* derivat în limba rom. se află mai ales din *x* al latinilor, lăpădînd pre *s* dintr-îns, ca și în cea italiană, pr. есꙋ, lat. *exeo*, лешiѣ, lat. *lixivia*, мѣсеа, lat. *maxilla*, ꙟсорꙋ, lat. *uxoror* etc. Și așa, în cele mai multe preterite perfecte și participie ale verbelor terminate în гꙋ și кꙋ de cojugațiunea a III-a, pr. de la зiкꙋ, lat. *dico*, зiши, lat. *dixi*, și зiсꙋ; de la алегꙋ, lat. *adlego* și *eligo*, алеши, алесꙋ etc.

4. *s* înainte de б, г, д, м și в, în pronunția vulgare se mută în з, pr. змꙋлгꙋ în loc de с-мꙋлгꙋ, lat. *exmulgeo* etc., de cari vezi mai sus § 37, nota **2**, sub *b*).

Astă schimbare se simte și în alte limbe, încă și în cea latină, tot asemenea pronunțîndu-se sau și scriindu-se cuvintele începute cu *sm*, pr. *Smyrna* și *Zmyrna*, *smaragdus* și *zmaragdus*, la latini etc.

5. În celealalte dialecte nouă latine, *s* simplu înainte de vocali nu se mai pronunță ca с, ci ca з, care schimbare se pare a o fi luat din usul limbelor germanice, cari asemenea scriu și pronunță.

110 Însă limba rom. și în astă parte a păstrat mai esact / adevărata pronunție, totdeuna pronunțînd pre *s* cu sunetul originale ca al literei grecești Σ. De aci zicem *casă*, *masă* etc. ca κασα, μεσα, iar nu ca καζα, μεζα.

Singur cuvîntul *seru*, lat. *serum lactis*, se pronunță și la noi cu *z*, ca зерꙋ sau зѣрꙋ.

6. De schimbarea lui *s* în ш, înainte de ч, те și тi, vezi mai sus § 37, nota **3.**

Încă și înainte de silaba трі, în cuvintele : ноштрі, воштрі, de la *nostru*, *vostru*, care pronunțare a intrat și în scrierea beserecească. În usul vulgariu însă se aude și fără р : нощі, вощі.

§ 39. т, ц

Cosunantea т, la latini *t*, urmînd *i* jumătățit sau *î* duplecat, ca după *s*, mai sus § 38, se schimbă în șuierătoarea ц, carea se pronunță ca тс, pr. de la батȣ, мȣтȣ etc., lat. *battuo*, *muto* și *mutus*, *-a*, se face *bati*, *muti*, pronunțate ca баці, мȣці sau *bats*, *muts*, așa și de la lat. *tibi*, antic. *tibe* sau *tive*, ціе ; de la lat. *texo* цесȣ ; și așa цестȣ, цѣръ, ціне în loc de цене, lat. *testu*, *terra*, *tenet* etc.

Note. 1. Asemene schimbare se face și în limba italiană, numai cît ei pre ц nu-l semnează cu litera originare т, ci cu *z*, după modul germanic, de multe ori lăpădînd pre *i* după dînsul, pr. în *palazzo*, *dizione*, lat. *palatium*, *ditio*, *-nis*, cu aceeași literă însemnînd ei și pre з, pr. *mezzo* din lat. *medius*. Francesii și ispanii încă schimbă pre *ti* urmînd altă vocale, numai cît nu-l pronunță ц, ci *s*, pr. *action*, lat. *actio*, ca *axion* etc. /

Cari schimbari toate se trag din usul ce era încă și pre timpul latinitatei 111
de a face atare schimbare în pronunție, însă fără de a schimba și în scris literele originare, precum se știe din școală.

2. Adeseori însă în limba rom. *ti*, urmînd vocale etc., nu se schimbă în ц, ci în ч, ca și *di* în џ, mai ales în terminațiunile чȣне și чорȣ, cari derivîndu-se din т s-ar cădea a se pronunța цȣне și цорȣ, ci usul, din cause necunoscute, nu a vrut așa, pr. ꙟнцелепчȣне, тъчȣне, фечорȣ, пічорȣ etc. în loc de ꙟнцелепцȣне, lat. *intellectio*, *-ne* etc., de la ꙟнцелептȣ, lat. *intelleetus ; titio*, *-ne*, *foetiolus*, *pediolus* și *petiolus*.

3. În unele cuvinte și forme т originariu după с și urmînd *i* jumătățit se pierde de tot, *-s* mutîndu-se în ш, pr. în пъшȣне, lat. *pastio*, *-ne* de la *pascu*, în loc de *pastiune ;* în вешмѫнтȣ, lat. *vestimentum ;* și preste tot în a 2-a persoană sing. din perf. indicat. în toate cojugațiunile, pr. de la *lăudai*, lat. *laudavi*, a 2-a pers. lat. *laudasti*, ci rom. лъȣдаші, ceea ce și la italiani se oserbează în cuvîntul *uscio*, pronunțat ca ȣшіо, lat. *ostium*, rom. ȣшъ ; decît că la noi în derivatul ȣсчорі, lat. *ostioli*, т a rămas nelăpădat, ci mutat în ч.

Asemene schimbare se tîmplă și în unele cuvinte derivate din *sci*, pr. în фашъ, lat. *fascia*, și derivatele ei : ꙟнфъшȣрȣ etc. ; în шінділъ, lat. *scindula*, în forma *scindilla*, ca *scintilla*. Iar la italiani e regulă a se pronunța *sci* totdeuna ca ші, pr. *scio*, ca шіо etc.

4. *t* ca cosunătoare aspră se află numai în puține cuvinte românești, pr. în тъчȣне, lat. *titio*, *-ne*, în loc de течȣне, care încă se zice ; în вътъмаре, lat. *victimo*, *-are* ; / рътъчітȣ ca și cînd ar fi de la *rătăcitu*, iar nu de la lat. 112
erraticus, *-a*, lăpădînd însă silaba de întîi ca și de alte date.

§ 40. д, з

Cosunantea д, la latini *d*, ca și la *t*, urmînd după ea un *i* jumătățit etc. în finea cuvintelor sau și aiurea se strămută în șuierătoarea з, ce se pronunță ca un дс, pr. de la асȣдȣ, сȣрдȣ etc., lat. *ad-sudo*, *surdus*, *-a*, se face *asudi*, *surdi*, pronunțate ca асȣзі, сȣрзі ; așa și зі în loc de *dî* sau *dii*, lat. *die* și *dii*, cu *i* lung etc.

Note. 1. *z* în limba română e de două specie, și de aceea în două moduri se și pronunță ; așa :

a) Unul primitiv ce răspunde celui latin *z* și grecesc ζ, pr. în *botez u*, lat. *baptizo*, grec. βαπτίζω, după care formă mai multe verbe românești de cojug. I au luat a se cojuga în unele timpuri și persoane cu -езȣ, -і, -ъ, pr. de la лъкремаре, în pres. indic. și cojunt. persoana 1—3 sing. și a 3-a plur. și imperat. a 2-a pers. sing. лъкремезȣ, -і, -зъ, -зе, după cum alte verbe de cojug. a IV-a, în aceleași timpuri și persoane au luat a se cojuga cu -ескȣ, -і, -е, -ъ, după terminațiunea latină în *-esco* și *-isco*, pr. de la *pelî-re*, lat. *peto*, *-re*, пецескȣ, -ещі, -еще, -скъ, ca *petesco* sau *petisco*. Cari terminațiuni însă în celealalte timpuri și persoane nu se admit decît în prea puține verbe, pr. кȣтезȣ, рътезȣ, крескȣ, мескȣ, кȣтезъмȣ etc.

113 *b*) Altul derivat din *dî* ca де, precum pre unele locuri / în adevăr se și pronunță, pr. în зеȣ, зікȣ, lat. *deus*, *dico*, ca деȣ, дікȣ, care e pronunțarea genuină.

2. Schimbarea lui *di* în з se află și în alte limbe nouă latine, deși nu-l scriu totdeuna după etimologie; așa, în cea italiană și provințale, italianii zicînd *mezzo*, de la lat. *medius*, rom. миезȣ; provințalii *auz* de la lat. *audio*, rom. аȣзȣ. Iar în cea ispană, *d* se pronunță foarte des ca un sunet aproape de з.

Încă și vechii latini pronunțau silaba *di* ca *zi*, precum atestează vechii gramateci latini. Priscian, *Instit.*, I. 31: „Et cum his *z* duplex, unde saepe *d* scribentes Latini hanc exprimunt sono, ut *meridies*, *hodie*“[68]; cari cuvinte, după Priscian, s-au pronunțat cu *z*, ca *merizies*, *hozie*, de unde și noi zicem зі, lat. *die*, și *azi*, lat. *haedie*, în loc de *hocdie* sau *hodie*, ital. *oggi*, încă și *oggidi*.

Despre greci încă e cunoscut că pronunțau silaba *di* ca ζ, pr. ζάβολος, ζάκονος în loc de διάβολος, διάκονος, cum și latinii scriu *zabulus* și *zaconus*, sau că latinii au luat astă pronunție de la greci sau grecii de la latini. De aci și terminațiunea *-izo* la latini se află scrisă și cu *-idio*, cum arată acrosticul de la Comodian, în poema vulgare nr. 37: „Qui *judaidiant* fanatici“, în loc de *judaizant*, scriitoriul acesta creștin scriind sub marele Costantin.

3. *d* și *t* deși sînt cosunanti foarte apropiate după pronunție, în limba rom. mai nu se amestecă cum se amesteca în alte limbe nouă latine, ci fiecare-și ține pronunția originare, afară de unul sau două cuvinte, pr. în гȣтȣіȣ, lat. *cydonium*, ci și *cotonium*, în care și к și д s-au mutat, în parte încă de la latini.

114 4. Mai multă schimbare se află din *di*, pronunțat ca / з în џ, care se pronunță ca un дш, deși răspunde cosunantei г, pr. în џосȣ în loc de зосȣ, lat. *deorsum*, ital. *giuso* etc., ales în terminațiunea -џȣне, carea răspunde celeialalte în -чȣне, cu ч în loc de џ, pr. пȣтреџȣне, ръпеџȣне, ȣмеџȣне etc., de la пȣтредȣ, рапеде, ȣмедȣ, lat. *putridus*, *rapidus*, *humidus*, *-a*, *-um*, în loc de пȣтрезȣне etc.

Numai cît în usul vulgariu, pre alocurea, acest џ, născut din з sau *di*, se pronunță și mai gros, ca ж, pr. жосȣ, міжлокȣ, кѡжъ, lat. *caudex*, жȣмътате, lat. *dimidietas*, пȣтрежȣне etc.

5. *d* ca cosunante aspră ocure prea rar, pr. în prepus. де, pronunțată pre alocurea ca дъ; mai sus, § 10, nota **3**, sub *c*).

6. Asemenea, prea rar ocure neschimbat în з urmînd *i*, pr. în forma preter. perf. деді sau дедіȣ, lat. *dedi*, după care și стеті sau стетіȣ urmează fără schimbare din т în ц.

Cei vechi încă scriu mai numai: а пȣтреді, пȣтредітȣ etc. în loc de пȣтрезі, пȣтрезітȣ; vezi esemple în *Principie*, pag. 157, nota 7, și pag. 394 s. v. Tot aceia scriu și *a* вещезі în loc de cel vulgariu вещежі.

De aceea, afară de esemplele adusă, unde *di* nu se schimbă, e semn că *i* nu e primitiv, pr. în ді че în loc de де че, дірептате în loc de дерептате etc.

§ 41. к, ч

Cosunantea к, la latini *c*, în limba rom. se schimbă în ч nu numai înaintea lui *i*, fie jumătățit sau / întreg, ci și înainte de е, pr. de la **факȣ**, lat. *facio*, 115
фачi, **фаче**, **фачемȣ** etc. ; și așa de la *cercu*, lat. *quaero*, ital. *cerco*, *-are*, **черчi**, **чѣрче**, **поркȣ**, lat. *porcus*, **порчi**, **пȣрчелȣ**, *porcellus* ; чi, lat. *quin* etc.

Altă schimbare pate к înainte de т și с, unde sau se mută în п, pr. de la факȣ, lat. *facio*, фаптȣ, -ъ, lat. *factus*, *-a*, *-um*, фъптȣръ, lat. *factura*, лапте, lat. *lacte*, кѡпсъ, lat. *coxa*, кѡпсе, lat. *coxit* de la *coquo* ; sau se lapădă, pr. **зiсе**, lat. *dixit*, дȣсе, lat. *duxit* etc. ; vezi mai sus § 28 nota **2**, sub *a*).

Note. 1. Cosunantea к în limba rom. ține nu numai locul literei latine *c*, ci și al lui *q*, însă fără sunetul *u* de lîngă el, nici ca vocale, nici ca cosunante, pr. каре, lat. *qualis*, *-e*, ital. *quale* ; чiнчi, lat. *quinque*, ital. *cinque*, franc. *cinq* ; че, lat. *quid* ; чi, lat. *quin* etc.

În celealalte limbe nouă romane, încă prea puțin *qu* ocure ; francesii-l scriu uncoare și fără *u*, ci nu-l pronunță, singuri italii-l mai pronunță în unele cuvinte, cu pronunțarea originare latină.

La latini încă nu se scrie regulat, ci acum cu *c*, acum cu *qu*, pr. *loquor* și *locutus*, *coquo* și *coctus*, *quotidie* și *cottidie*, *quum* și *cum* etc. Gramatecii încă apriat spun că și în limba latină *q* era supervacaniu. Max. Victorinu, pag. 1945, edit. Putch. : „Duae ex his supervacuae videntur, *k* et *q*, quia *c* littera eorum locum possit explere“[69] ; și Cledoniu, tot acolo, pag. 1883 : „Duae supervacanae *k* et *q*“[70] ; etc.

2. Schimbarea lui к în п în alte limbe romane nu se află, decît că și italianii nu într-atîta-l lapădă, cît [i]l / aseamănă cu *t* cînd urmează, pr. *vittoria* 116
în loc de *victoria* ; mai sus, § 28, nota 4. Asemene elisiune la noi se află în cuvîntul вътъмаре, derivat din lat. *victima* „care se vatămă“, adecă „se junghie“.

Oarecare asemănare se află numai între al nostru iентȣ sau ꙟ-iентȣ, lat. *jacto*, ca la greci ἰάπτω, în aceeași însemnare.

3. Regula schimbarei lui к în ч întru toate e aceeași ca la italiani, pr. *pace*, pronunțat паче, ca la noi, lat. *pax*, *-ce*, numai cît ei nu-l schimbă totdeuna ca noi, pr. de la *antico*, *publico* etc., pl. *antichi*, *antiche*, *publichi* și *publiche*, nu *antici* și *publici* etc. În celealalte limbe romane, deși se mută, dar nu în ч, ci în *s*.

Neschimbat la noi se află numai în cuvintele кiнгъ, lat. *cingulum*, însă care se aude și чiнгъ ; și în скѫнтѣе, lat. *scintilla*, încă și скѫнтъ, unde se pare că la latini *i* din silaba *scin-* e schimbată din altă vocale aspră, pentru *i* ce urmează în terminațiunea deminutivă *illa*.

Singur în limba albanese se află cuvinte mai multe de origine latină în cari к nu s-a schimbat în ч înainte de *e* și *i*, pr. кiел, lat. *caelum*, кент, lat. *centum* etc. ; însă *que* la ei e mutat în ц în loc de ч, ca la macedoromâni, pr. în цiдо, rom. че-ва, din цi în loc de че, lat. *quid*, și *do* din ϑω grec. în loc de ϑέλω, care cuvînt în aceeași însemnare a trecut și la macedoromâni.

4. Macedoromânii însă cari încă schimbă pre к înainte de vocali moi, dar nu-l schimbă în ч, ci în ц, pr. de la факȣ, фацi, фаце. De aceea sau și din usul antic, care și în limba italiană se oserbează, provine că și la noi cești de dincoace, în multe cuvinte pronunțăm ц în loc de ч, precum / mai toate numele 117
terminate în цȣ, цъ, pr. ацъ, фацъ, брацъ, лацȣ, iцȣ, соцȣ, ꙟкалцȣ, дескалцȣ în loc de аче, фаче etc., lat. *acia*, *facies*, *brachium*, *laqueus*, *licium*, *socius*, *in-*, *dis-*, *calceo* etc.

5. Litera ч pre unele locuri se pronunță mai subțirel decît ч și mai aproape de *s* decît de ш și tot așa și џ mai aproape de *z*, ales pre cîmpie, pr. чiне, џѣнъ mai ca сїiне, зiанъ, Care pronunție și la italiani e foarte usitată. Macedoromânii încă pronunță pre џ mai ca un з, zicînd зiнзiе în loc de џiнџiе, lat. *gingiva*.

6. După *s*, ч se pronunță mai mult ca т, pr. în *seiu* ca штiȣ ; vezi mai sus § 37, nota **3**, sub *b*) ; însă astă pronunție încă nu e universale, ci în Banat сч se pronunță cum e scris aici, fără schimbare.

7. к se mai schimbă și în г, cu care e foarte aproape în pronunțare, însă la noi mai rar decît în unele dialecte nouă romane, pr. гȣтȣнiȣ în loc de *cutuniu*, lat. *cotonium* ; сгаiбъ în loc de *scaiba* sau *scabie*, lat. *scabies* ; сгȣръ în loc de *scura*, lat. *scoria* ; вiтрегȣ, lat. *vitricus* ; гаȣръ, lat. *caula*, la Lucretiu foarte des în astă semnare, pr. III, 256 : „per *caulas* corporis omnes“, adecă „prin toate gaurele“, precum se esplică tot acolo, v. 587 seq : „Perque viarum omnes flexus in corpore qui sunt, Atque *foramina*“[71] ; etc. Încă și în гътжнъ, lat. *catena* etc.

Asemenea strămutare aflăm făcută și în limba latină, nu numai în cuvinte grecești, ci și latinești, pr. *cygnus*, grec. κύκνος, *gobio*, grec. κωβιὸς ; *vicesimus*, *tricesimus* sau *vigesimus*, *trigesimus* etc.

8. Din contră, к uneoare e derivat din г, pr. în клокъ, клочiре, lat.
118 *glocio* ; спржнчанъ, lat. *supra-genam*, / la macedoromâni *sufrancea*. La latini atare schimbare fu atît de mare, încît în urmă și litera *g*, carea mai întîi avea valoarea lui г grecesc și locul lui în alfabet, în urmă se pronunță numai ca к, afară de semnătura a puține nume proprie, pr. *c* și *cn*, în loc de *Caius* și *Cnaeus*, pronunțate ca *Gaius* și *Gneius*.

9. Urmînd *l* muiat, *c* rămîne neschimbat și dacă se lapădă *l*, urmînd *e* sau *i*, pr. кiамъ în loc de клiамъ etc. ; vezi mai sus § 35, nota **11**, sub *a*). Iar pronunțarea cu ч strămutat din кi sau клi, pr. чiамъ în loc de кiамъ, se aude numai în puține locuri.

10. În urmă, к nu se schimbă în ч nici în gerundiele de a 2-a și a 3-a cojugațiune de la verbele terminate în -кȣ, pentru că terminațiunea -жндȣ și în aste cojugațiuni [î]și reține sunetul aspru oscur, de unde și latinii în toate trele cojugațiunile din urmă mai de mult o scriau numai cu *u* : *-undo*, pr. *dicundo*, *faciundo* etc. ; vezi mai sus § 19, nota 3.

De aci ne-a rămas pînă astăzi кȣржндȣ și кȣрȣндȣ, lat. *currendo*. Cei vechi ai noștri însă pronunțau și scriau și alte gerundie cu ȣ în loc de ж, pr. кȣрȣндȣ, пърȣндȣ, щiȣндȣ și нещiȣндȣ ; vezi citatele esemple în *Principie*, pag. 385, sub *u*).

11. Schimbarea lui к în ч sau с se pare a fi foarte vechie, deoarăce se află urme chiar și în dialectele vechie italice, ales la umbri, precum se cunoaște din tablele eugubine, în cari se scrie : *pase tuva* în loc de *pace tua* ; *puprizes* și *puprices*, lat. *publicae* ; *tazes* în loc de *tacens* etc.

Din cari se poate conchide că *ce* și la latini în usul vulgariu sau în limba așa-numită rustică încă s-a pronunțat ca ч sau џ, deși nu mai avem alte urme
119 de atare / pronunțare, afară de cele amintite și de usul tradiționariu al dialectelor.

§ 42. г, џ

Cosunantea г, la latini *g*, în limba română se schimbă în џ, ca și к în ч, înainte de vocalile moi *e* și *i*, pr. de la легȣ, lat. *ligo*, ital. *legar*, se face леџi, лѣџе ; de la сȣгȣ, lat. *sugo*, сȣџі, сȣџе ; рогȣ, lat. *rogo*, роџі, рѡџе ; рȣгȣ, lat. *rubus*, pl. рȣџі etc.

Asemenea ca și к înainte de т sau с, г se schimbă în п, pr. de la сȣгȣ în perf. se face сȣпсе, lat. *suxit*, în loc de сȣгсе, și în part. trecut сȣптȣ în loc de сȣгтȣ ; de la ꙟцелегȣ, lat. *intellego*, ꙟнцелептȣ în loc de ꙟнцелегтȣ și ꙟнцелегȣтȣ la cei vechi, de unde și ꙟнцеленчȣне în loc de ꙟнцелегчȣне, ч fiind în locul lui т, sau se lapădă, pr. ꙟнцелѣксе, ꙟнцелексȣ de la ꙟнцелегȣ ; алѣксе, алексȣ de la алегȣ etc. ; vezi mai sus § 41, în к.

Note. 1. La latini și litera *g* se pronunța uneori cu un *u* scurt, ca și *qu*, mai ales după *n*, pr. *sanguis*, *unguis*, *lingua*, numai cît ei aici nu mai formară altă literă, ca *q* pentru к, ci se îndestulire cu *g*.

În dialectele nouă romane astă pronunție nu rămase decît în cea italiană și ispanică, iar în cea francese *g* și aicia se pronunța fără *u*, ca și la noi, pr. сѫнџе, ȣнге etc. ; numai cît francesii uneoare-l scriu, deși nu-l pronunță, pr. *langue* ca ланг, ci *sang* ca сан'.

2. Schimbarea lui *g* în *p* înainte de *t* e pre urma schimbarei latine din *g* în *c*, pr. de la *intellego* făcîndu-se *intellectum* ; / după care la noi schimbarea lui 120
г ar fi duplă, întîi în к și apoi din к în н.

Alte urme de schimbare ca la noi în limbele nouă romane nu se află.

3. Iar regula schimbarei lui г în џ este tot asemenea întreagă după cea italiană, pr. *gemere*, *ginocchio*, pronunțate ca la noi : џемере, џінокіо, numai cît ei nici într-astă parte nu o observează cu rigoare, ca la noi, pr. de la *vago* făcînd *vaghi* și *vaghe*, nu *vagi*, *vage*.

4. Schimbarea lui г în џ, după regula limbei rom., se află încă mai în toate dialectele romane, numai cît în pronunțarea lui џ este diferență, italii pronunțîndu-l ca noi sau mai ager, pr. *gente* ca џенте sau дџенте, francesii și portugalii mai gros, ca ж, pr. franc. *gens* ca жан' ; ispanii ca pre *j* și *x* ai lor, cu un sunet guturale luat de la arabi.

5. Încă și la noi, џ născut din з sau *di* (mai sus, § 40, nota 4) pre alocurea se pronunță mai gros, ca ж, pr. жосȣ, ȣмежȣне etc. în loc de џосȣ, ȣмеџȣне sau *diosu*, *umediune* ; uneori încă și cel derivat din г, pr. жȣрȣ și ꙟнпрежȣрȣ în loc de џȣрȣ, lat. *gyrus*, chiar și în cărțile beserecești.

6. Neschimbat în џ rămîne, ca și к, în gerundiele verbelor terminate în -гȣ, de cojug a II-a și a III-a, cu ѫ, nu cu е, pr. сȣгѫндȣ, кȣлегѫндȣ, ꙟнцелегѫндȣ etc. ; mai sus, § 41, nota **10**.

7. Neschimbat rămîne și cînd după г urmează *l* muiat, chiar și dacă *l* nu se mai pronunță, pr. în гіацъ în loc de гліацъ, lat. *glacies*, ital. *ghiaccio* etc. ; vezi mai sus în к, § 41, nota **9**, și în § 35, nota **9**. 10./

8. Cosunantea г încă se află derivată din alte mai multe cosunanti : 121

a) din к, pr. în гȣтȣніȣ, сгȣръ, сгаібъ, lat. *cotonium*, *scoria*, *scabies* etc. ; mai sus, § 41, nota 7 ;

b) din б, pr. în рȣгъ, lat. *rubus* ; негȣръ, lat. *nebula*, ital. *nubola* și *nugola* ; ȣџерȣ, lat. *uber*, grec. οὖθαρ ; încă și în рȣџінъ, lat. *rubigo*, *-ine*, ital. *ruggine* etc. în loc de *rugigina* ;

c) din в convers în б, pr. фагȣрȣ, lat. *favus*, *-vulus* ; негȣ la cei vechi și неџелȣ deminutiv, lat. *naevus*, *-vulus* etc. ; § 27, nota 3 ;

d) din д, pr. în ȣчігȣ, lat. *occido*, ital. *uccidere*, ca și la italiani *veggo* și *veggio*, lat. *video*, rom. *văzu* ; însă și ȣчідȣ și așa cu д în celealalte persoane și timpuri, afară de a 3-a persoană cojunt. ȣчігъ, gerundiu ȣчігѫндȣ, partie. ȣчігъторіȣ și unele derivate, pr. ȣчігашȣ etc., în cari usul prefereşte pre г în loc de д ; și după altă normă și în alte verbe, pr. дещінгȣ, lat. *descendo*, la cei vechi, în loc de дещіндȣ ; ꙟнчінгȣ în loc de ꙟнчіндȣ, lat. *incendo* etc. ; vezi *Principie*, pag. 166, sub *f*) ;

e) din н, ci rar, pr. în рȣмегȣ, lat. *rumino*, însă și *rumigo* ;

9) Asemenea, г se află și schimbat în mai multe cosunanti ; așa :

a) în б, ca și к în п, pr. în лімбъ, lat. *lingua*, ꙟнтребȣ, lat. *interrogo* etc. ; § 27, sub *b*) ;

b) în к, pr. în клоческȣ, lat. *glocio* etc. ; maisus, § 41, nota **8**. /

122 **10.** Muiat și lăpădat de tot se află în маі, lat. *magis*, ital. și isp. *mai* ; și în мъестрȣ, lat. *magister*, derivată din *magis*, ca *minister* din *minus*, ital. *maestro*, franc. *maître*, după ortografia veche *maistre*, precum și în derivatele *măiestrie*, ital. *maestria* etc.

§ 43. ж, *J*

Cosunantea ж, ca originare, răspunde literei latine *i*, ca cosunante înainte de vocale sau celei formate mai tîrziu din aceeași, *j*, ca *u* din *v* ; mai sus, § **2**.

Originariu astăzi se află numai foarte puțin în limba rom. și încă numai la începutul cuvintelor, mai ales înainte de vocalile aspre *o* și *u*, pr. în жое, жокȣ, жȣде, жȣрȣ etc. și în compusăle ажȣнȣ, ажȣнгȣ, ажȣтȣ etc., lat. *jovis*, *-ve*, *jocus*, *judex*, *juro*, *ad-jejuno*, *ad-jungo*, *ad-juto*.

Iar derivat se află din з sau *di*, prin џ, însă iarăși puțin, pr. în жосȣ, lat. *deorsum*, міжлокȣ, lat. *medius-locus* etc. ; vezi mai sus, § 40, nota **4**.

Note. 1. Cosunantea *j* și la vechii latini se pare a fi avut un sunet șuierătoriu aproape de з sau ж, representat cu *z* și *di*. De unde nu numai la greci variază numele ζεῦς, θεὸς, διὸς și σιός, ci și la latini *Deus* și *Divus* sau *Dius*, și de aci *Dis*, *Dijovis* și *Jovis*, după origine totuna sînt, și *Jupiter* nu e decît *Diu'pater* în loc de *Deus-pater*, care s-a pronunțat ca зȣпатер sau зȣпітер, precum și latinii au făcut *jussum* din *deorsum*, iar la noi џосȣ sau жосȣ, italii *giuso*. /

123 Iar în etatea mai tîrzie nu mai încape îndoială că *j* sau *i* cosunante s-a pronunțat cu *z* sau ж, precum arată nu numai inscripțiunile latine creștine cari au *Zesu* în loc de *Jesu* etc.*, ci și scrierea bisantină ἰνζουριαρουμ, la juriști, în loc de *injuriarum*, cu з neavînd ж.

2. În pronunția vulgare adeseori se amestecă ж cu џ din г, așa cît unele ținute pronunță numai ж și în loc de џ, pr. жȣнере în loc de џінере etc., ca și francesii în *gens*, *gendre*, pronunțînd жан, жандр', ca și portugalii; iar alții, din contră, numai џ și în loc de ж, pr. џоі, џȣне în loc de жоі, жȣне, ca și italienii, *Giove* și *Giovine*. Mestecătură care a intrat și în unele carți besericești din Moldova și Transilvania.

Însă partea cea mai mare a națiunei vorbind destinge curat aceste cosunanti după cum se derivă din г sau din *j*, precum și cea mai mare parte a carților besericești, decît ici-colea în cîte un cuvînt.

3. Nu s-a mutat în verbul іептȣ și ꙟкіептȣ, lat. *jacto* și *jecto*, rămînînd *i* în loc de ж ca și în cel grecesc afine : ἰάπτω.

4. În verbul закȣ poate fi îndoială dacă з e din *di*, ca *diacu*, lat. *dejaceo*, sau de-a dereptul din *j*, lat. *jaceo* ; mai sus, § 40, nota **4**.

5. Cel puțin cei vechi au schimbat și pre ж din *j* și pre џ din г în з, cum
124 arată numele proprie ale unor / sărbătoare, pr. сȣнзȣѣне în loc de сѫн-жȣане,

---

* Vezi Boldetti, *Osservazioni*, pag. 194, nr. 5 : „*Zesus Cristus*" și p. 205, nr. 33, 34 ; p. 208, nr. 35 etc. tot așa ; și pag. 408 și 428, unde scrie KOZOYΓE adecă *Cojuge* și *Cozux*, cum *Cozuge*, *Zulia* etc. în loc de *Conjux*, *Conjuge*, *Julia*. /

ital. *San-Giovani*, din *Sanctus-Joannes* ; сжн-џорзȣ în loc de сжнџорџȣ, lat. *S. Georgius*.

§ 44. Causele schimbarilor[72]

După celea premisă în § 5, causele acestor multe și varie schimbari ce pat atît vocalile, cît și cosunantile în vorbele românești se pot reduce la aceste trei principali : eufonie, analogie[73] și accent.

După eufonie, vocalile și cosunantile, cari sînt de o natură, se conformă între sine mai bine decît cu opusele lor, precum cele moi cu moi, cele aspre cu aspre etc. De aceea, cele de natură diversă se nevoiesc a schimba pre opusele lor în altele mai cuviincioase lor, precum de esemplu s-a văzut mai sus, е, vocale moale, schimbîndu-se în ъ, vocale aspră, după cosunanti aspre dacă nu e susținută de altă vocale moale (§ 10, sub *b*)); din contră, vocalea aspră ж după o vocale moale strămutîndu-se în vocalea omogenie і moale (§ 19), pr. въдȣ în loc de ведȣ și тъіндȣ în loc de тъіжндȣ ; asemenea și н înaintea labialelor м, б, п, mutîndu-se în labialea omogenie м, pr. ꙟмпарцȣ etc. (§ 34, nota **6**, sub *a*)) ; aspra б în lina п înainte de т, care e lină, pr. сȣптȣ în loc de сȣбтȣ, lat. *sub*, сȣпціре, lat. *subtile* ; încă și скріптȣръ, lat. *scriptura*, de la *scribo*, măcar că noi nu mai zicem скрібȣ, ci numai скріȣ ; etc. /

După analogie, am văzut de la фацъ, lat. *facies*, în pl. făcîndu-se 125
фѣце ca фѣте de la фатъ în loc de фѣтъ (§ 8, nota **3**, sub *b*)), măcar că originea vocalei *a* din amîndouă aceste cuvinte e diversă ; așa și de la *mea*, *ta*, *sa* făcîndu-se plur. мѣле, тале, сале, ca de la стеа, шѣ, pl. стѣле, шѣле, deși forma etimologică a lor e cu totul diversă, precum s-a zis mai sus, § 35.

Iar după accent sau ton, *a* s-a văzut scăpătînd în ъ (§ 8), și *e*, *o*, atît pentru accent, cît și pentru influența vocalilor următoare ъ sau е, înălțîndu-se la ѣ și ѡ (§ 10, sub *a*), § 14, sub *b*)).

Note. 1. Eufonia este una din cele mai frumoase regule ale limbei românești, fiindcă ea are să aplaneze și să netezească toate asprimile și antilogiele ce pot să facă pre o limbă barbară și solecistică. Ea este fia gustului și a civilisațiunei, și limbele ce nu o iau în considerațiune nu pot să ajungă la acel grad de cultură la care tind limbele națiunilor civilisate. Ea însă poate fi și numai aparente, iar în adevăr cacofonie și de rău gust, și puține limbe s-au aflat pînă acum cari pre lîngă toată înalta lor cultură să nu aibă unele viție cacofonice, cu toate că naționalilor lor și acestea se par foarte eufonice.

În limba română încă foarte dominează această regulă carea în mare parte e de bun gust, fără însă de a merita toate schimbarile ce le produce a se numi cu acest nume, din contră, unele schimbari ce-și au originea din tendințe eufonice nu numai nu au dus limba la perfecțiune, ci în multe au și vătămat-o în regulele ei naturali, fără nici o causă binecuvîntată, precum esperiența poate să ne convingă, căutînd / nu numai la fonologia limbei noastre, ci chiar și numai 126
la usul pronunției, cum se aude în diverse ținute românești.

2. Analogia, cu carea ne ocupăm aici, e de două specie : fonetică și gramatecă, precum și esemplele mai sus adusă arată ; în îmbe speciele însă avem a ne restrînge de bună voie între termenii cei mai strîmți, iar nu a divaga și a escure prea departe.

§ 45. Eufonice

Schimbarile eufonice ce pat cuvintele românești se pot clasifica și împărți sub mai multe destințiuni, după cum ele se fac în mai multe moduri : adăugînd sau lăpădînd, contrăgînd sau gemănînd, premutînd sau strămutînd una sau mai multe litere, la început sau la mijloc sau la finea cuvintelor, precum din esemple se va vedea.

Deci, clasile eufonice sînt aceste șeasă: adaugerea, lăpădarea; contragerea, gemînarea; premutarea și strămutarea literelor, cu subîmpărțirile lor, după pusețiunea sau împrejurarile lor.

Note. I. Adaugarea se face adăugînd una sau mai multe litere:

a) la început (*prothesis*), pr. *a* în *amare* la macedoromâni în loc de al nostru маре, lat. *mare*; аȣа la aceiași și la cei vechi ai noștri în loc de ȣа, lat. *uva*; аша și абіа, din ши și бі, lat. *sic* și *vix*, între cîte doi *a*; атаре, атѫтȣ, атȣнчі,
127 акȣмȣ, ачестȣ etc.; *d* în денсȣ / în loc de ꙟнсȣ, lat. *ipse*, ital. *desso*; л în prepus. ла în loc de а, lat. *ad*; *s* în скȣртȣ, стрȣнъ, lat. *curtus*, *tornus*[74] etc.;

b) la mijloc (*epenthesis*), pr. *n* în мънȣнкіȣ, спрѫнчѣнъ, ꙟнсорȣ etc. (§ 34, nota 5); р în стремȣрȣ, lat. *stimulus*; л în флъмѫндȣ de la фѡме, lat. *fames* (§ 36, nota 9) etc.;

c) în capet (*paragoge*), pr. а în абіа, аша, акȣма, атѫта, атȣнчіа, ачеста, ачела etc.; реа în пȣрȣреа, lat. *porro*; mai multe litere și silabe, în ашішідереа la ши din *sic* și în претȣтінденеа la тотȣ (§ 36, nota 7) etc.

II. Lăpădarea se face asemenea, lăpădînd:

a) de la începutul cuvintelor (*aphaeresis*), pr. *e* din ръгъческȣ, lat. *erraticus*; *i* în рѫндȣнѣ, lat. *hirundo*, *-dine*; *um* în бȣрікȣ, lat. *umbilicus* etc.;

b) de la mijloc (*syncope*), pr. ъ în дестȣлȣ în loc de де-сътȣлȣ, lat. *satur* și *satullus*; *i* în домнȣ, lat. *dominus*, калдȣ, lat. *calidus* și *caldus*, ital. *donno*, *caldo*; *u* în сиръ, сире, мрѣнъ, кȣлкȣ, окіȣ (§ 17, nota 2); *l* în стеа, шеа etc.| (§ 35); на în арічȣ, lat. *erinaceus*, ci și *ericius*; ре în ꙟнтȣнекȣ, verb, în loc [de] ꙟнтȣнерекȣ ca ꙟнтȣнѣрекȣ,, nume, ci cei vechi cu ре și verbul (vezi *Principie*, pag. 393); тȣ în сѫн-nіетрȣ etc.; mai multe în ꙟнтребȣ, lat. *interrogo*, etc.;

c) de la capet (*apocope*), pr. ре în infinitivi și derivatele lor: а лъȣда, ведѣ etc. (§ 36, nota 6); și toate cosunantile finali din cuvintele latine, pr.
128 *m*, *s*, în домнȣ, / лемнȣ, lat. *dominus*, *lignum* etc., vezi *Principie*, pag. 25 seqq.; т în капȣ, lat. *caput* etc.; afară de:

1) н și б în prepusețiunile ꙟн și сȣб, lat. *in* și *sub*, însă în *sub* numai afară de compusețiunea verbale, pr. сȣбтȣ sau сȣптȣ, lat. *sub* și *suptus*; сȣбціре sau сȣпціре, lat. *subtile*; din contră, fără б, în сȣфлȣ, lat. *sufflo*; сȣплекȣ, la cei vechi, lat. *supplico*; și în сȣѡръ, lat. *sub-ala*, unde *w* poate fi născut din ȣ derivat din *b* și împreunat cu *a* în diftong: ȣа și de aci *w*;

2) *m* și *n* în persoanele verbali: сѫм și сѫнт, lat. *sum* și *sunt*, și în кам, lat. *quam*, însă și ка;

3) *-m* în pers. I sing. a imperfectelor, preaperf. și condiționatelor, pr. ерам, фȣсем, фȣрем etc., însă la cei vechi fără *-m*; mai sus, § 33, nota 7, și în *Principie*, pag. 149 seq., sub 2).

III. Contragerea (*synaloephe*) se face împreunînd două vocali de lîngă sine au într-o vocale de sînt identice, au în diftong de sînt diverse, și asta mai mult lăpădînd vreo cosunante dintre ele, așa:

a) Cu vocali identice lăpădînd pre *v* latin din mijloc, pr. în калȣ, lat. *cavallus* și *caballus*, ital. *cavallo*, în loc de ка-б-алȣ; кале, pl. de la ба, ital. *bava*; бѣ, ital. *beve*; нѣ, ital. *neve*; деторіȣ în loc de дебеторіȣ; зі, lat. *dies*, *-e* și *dii*; лъȣда în loc de лъȣдаба, lat. *laudabat*, ital. *laudava* etc.

Asemenea se face și cînd ъ stă înaintea lui а articlu, pr. în лѫна în loc de лѫнъ-а, fiind ъ de o natură cu *a* și derivat, în cea mai mare parte, din acesta; încă și în лъȣдам, considerîndu-l contras din лъȣдъ-ам, ca ведеам,
129 din веде-ам; și fără alegere, orideunde se derivă ъ, pr. în / та, са, cari sînt

contrasă din тъ-а, съ-а, după forma masculină тъ-ꙋ, съ-ꙋ, ori se derivă aici та, са din тꙋ, сꙋ, în loc de тꙋꙋ, сꙋꙋ și în fem. тꙋъ, сꙋъ, lat. *tuus*, *-a*, *suus*, *-a*, ori din acusativii те, се, ca меа, de la ме, mutînd pre *e* în ъ, și așa, în loc de теꙋ, -ъ, сеꙋ, -ъ, grec. τεός, ἑός, ce e mai puțin probabile.

b) Cu vocali diverse, lăpădînd pre л, pr. în стеа, верџеа în loc de стѣлъ, верџѣлъ, lat. *stella*, *virgella* în loc de *virgula*, sau pre *n*, pr. în о vulgariu în loc de ꙋнъ, care formă nu e de tot perită ca în дъꙋнъзі, sau pre в, în loc de б, pr. în сокꙋ din саꙋкꙋ sau сабꙋкꙋ, lat. *sabucus* și *sambucus* etc., vezi mai sus § 35 și 15, sub *b*).

IV. Gemănarea (*anadiplosis*) se face îngemănînd sau duplecînd o literă sau silabă:

a) Una și aceeași literă, vocale sau cosunante, întreagă în limba românească nu se află gemănată, vocalile unde ar fi să se facă contrăgîndu-se, ca mai sus (nr. II), iar cosunantile, după pronunțarea generale în toată românimea și a celei vechie latine, neputîndu-se, nici avînd ocasiune de a se îngemăna decît în compusețiunea verbelor începute în *n* și *m* cu prepusețiunea ꙟн, pr. ꙟннекꙋ, din ꙟн și некꙋ, usitat și în forma simplă la cei vechi, lat. *inneco*; ꙟнноескꙋ, ꙟннотꙋ etc., deși în pronunție *n* cel de întîi mai nu se pronunță, ci numai cam de jumătate, vezi mai sus § 34. De ꙟм în loc de ꙟн, vezi mai sus § 33, nota **3** și § 34, nota **6**, sub *a*).

Singur cuvîntul въдꙋꙋ se pronunță cu una și aceeași vocale îngemănată, însă și aci numai cea de ainte întreagă, iar în *tuu* și *suu* cel de întîi s-a schimbat în ъ. /

Iar de datina vechie a latinilor de a nu îngemăna cosunantile ne spune curat Festu, sub vocea *solitaurilia*: „Antiquae consuetudinis per unum *l* enunciari non est mirum, quia tunc non geminabatur litera in scribendo quam consuetudinem Ennius mutavisse fertur, ut pote Graecus Graeco moro usus“[75]. De aici și în inscripțiunile mai vechie geminarea cosunantilor la latini mai nu ocure, iar în compusețiune, cosunantea finale a prepusețiunilor rămînea neasimilată. De unde scriau: *ecfaciunt* în loc de *efficiunt*, *conligo* în loc de *colligo* etc., ceea ce și unii scriitori mai tîrzii încă au oserbat, pr. C. Tacitu etc. 130

Din care causă îngemănarea sau reduplecarea cosunantilor în limba rom. *nu are rațiune de a fi, decît în compusăle cu prepus. in*.

b) Una și aceeași silabă însă se află îngemănată în limba rom., dar în prea puține cuvinte și fără rațiune, pr. în тꙋтꙋрорꙋ în loc de тꙋторꙋ, амжндꙋрорꙋ în loc de амжндорꙋ, în amîndouă repețindu-se silaba ор; și în participiele дъдъторіꙋ sau дътъторіꙋ în loc de дъторіꙋ și стътъторіꙋ în loc de стъторіꙋ, ca și cum ar fi formate de la perfectele: дѣде sau vulgariu дѣте și стѣте, însă formele negemănate se mai află în us la cei vechi, în cărțile beserecești; vezi esemple în *Principie*, pag. 226, 229 și 230 s. vv.

V. Premutarea (*antithesis*) se face punînd un sunet în locul altuia, de cari în celea de mai sus s-a zis destul de pre larg; vezi și § 44, la cari mai adaugem și premutarea lui *x* latin:

a) în пс, pr. în кѡпсъ etc. (§ 41), cum și latinii schimbară uneori *ps* în *x*, pr. de la *prope* făcînd *proximus* în loc de *prop'simus*, contras din *propissimus*, și sub August atari schimbari se făceau și în alte vorbe, precum / *ixe* 131 în loc de *ipse*, de care Suetoniu în *Octavianu*, c. LXXXVIII: „Nec ego notarem, nisi mihi mirum videretur, tradidisse aliquos, legato eum consulari successorem dedisse ut rudi et indocto, cuius manu *ixi* pro *ipsi* scriptum animadverterit“[76].

b) în нс, pr. în ꙟнсꙋ, lat. *ipse*; ꙟнсорꙋ, lat. *uxoror*, după vreo formă vechie *unxor*, din care apoi *n* s-a lăpădat înainte de *x*, pr. în *conjunx* și *conjux*, în genetiv numai fără *n* : *conjugis*, deși e derivat din *conjungo*, cu *n* radicale ; în inscripțiuni și ΚΟΖΟΥΓΕ cu litere grecești; vezi Boldetti, pag. 408, și mai sus § 43, nota 1*).

VI. Strămutarea (*metathesis*) se face strămutînd literele dintr-un loc într-altul, așa :

a) Vocalea *i*, în silabele бі, мі etc. din finea cuvintelor se strămută înaintea cosunantei, pr. în **аібȣ, аібі, аібъ**, în loc de **абіȣ, -і, -ъ**, lat. *habeo* etc., ital. *abbia* ; **сгаібъ** în loc de **сгабіе**, lat. *scabies* ; **роібȣ** în loc de **робіȣ**, lat. *robius* ; **кȣібȣ** în loc de **кȣбіȣ**, lat. *con-cubium* ; **скѫімбȣ** sau, lăpădînd pre **ѫ**, **скімбȣ** în loc de **скѫмбіȣ**, ital. *scambio* ; **дефаімъ**, în loc de **дефаміъ**, după cel lat. *in-famia*, unde noi am schimbat prepusețiunea *in* cu *di* a latinilor, din *diffamo*, *-are* etc. Așa și **стръінȣ** sau **стреінȣ** în loc de **страніȣ**, lat. *extraneus*, ital. *stranio* și *straino*.

b) Cosunantile л și р, după unele mute :

a. л, pr. în **афлȣ, плопȣ,** în loc de **алфȣ**, grec. ἄλφω, retorom. *aflar*, și de **поплȣ**, lat. *populus* ; **кіагȣ** sau **клiагȣ** în loc de **каглiȣ**, lat. *coagulum* contras în *caglum*; ci în **плȣмѫнъ**, lat. *pulmo*, *-ne*, grec. πνεύμων, nu noi am făcut
132 strămutare, ci latinii, schimbîndu-și pre / *n* în *l*, iar în **фълмѫндȣ**, ca și în cel italic *famulento*, л poate fi din terminațiunea latină *lentus*, *-a* ca *violentus*, *-a*, sau din *l* al formei *famelicus*, *-a* sau și numai adaus de prisos, încă și grecii avînd βουλιμῶν „flămînd“ ;

b. р, pr. în prepusețiunile și părticelele **пре, спре, ꙟнтре, вре,** lat. *per*, *super*, *inter*, *vel*, ca și italienii *sempre* în loc de *semper* ; în **фрімбіъ, фръмѫнтȣ, фрȣмосȣ, ꙟнтрегȣ,** lat. *fimbria*, *fermento*, *formosus*, *integer*, *-um*, în cari р se retrage înapoi, iar în **пътрȣндȣ**, în loc de **претȣндȣ**, și **пȣрчедȣ**, lat. *procedo*, se mînă cătră fine ; așa și în **чȣрȣ**, cu litere latine *ciuru*, lat. *cribrum*, unde *b* s-a mutat în *u* și *r* dinainte s-a strămutat sau s-a lăpădat ; în **крері** sau **креері**, lat. *cerebrum*, ca *creber* sau *creeber*, pl. *crebri* sau *creebri*, ci în forma **крері** cu un е nu s-a făcut strămutare din loc, ci alte schimbari usitate ; iar **кȣркȣбетъ**, lat. *cucurbita*, se zice și **кȣкȣрбетъ** ; și **кȣркȣбеȣ**, din lat. *con-curvium*, însă și **кȣкȣрбеȣ** ;

c. silabe întrege, pr. în **пъдȣре** în loc de **пърȣде**, lat. *palus*, *-ude*, ital. *palude* și *padule* ; **алȣнекȣ**, lat. *hallucinor*; și **апȣкȣ**, dacă se derivă din lat. *occupo* etc.

§ 46. Analogice

În formarea sau deformarea limbei românești avu multă influență din partea analogiei legea ce o numim a asemănațiunei (*assimilationis*), după carea unele cuvinte, ce după forma din afară a pronunției acum au aceeași terminațiune, prin usul
133 / îndelungat în gura poporului s-au asemănat între sine în toate flesiunile, ca și cînd semănațiunea acelei terminațiuni ar fi fost radicale, iar nu numai fonetică ; așa, de esemplu, vorbele **меа, реа, греа**, în sing., în pronunțare fiind asemenea la terminațiune cu **стеа, шеа**, în urmă se asemănară în toate casurile, ca și cînd terminațiunea le-ar fi tot aceea după origine, și de aceea au gen. sing. și numin. plur. **мѣле, рѣле, грѣле**, ca și **стѣле, шѣле**, ca și cînd **меа, реа, греа** ar fi formate din **мелъ, релъ, грелъ**, cu *l* elis ca în **стеа, шеа**, în loc de **стѣлъ, шѣлъ**, iar nu de la masc. **міеȣ, ръȣ, греȣ** ; mai sus, § 35.

Note. 1. După această lege a asemănațiunei :

a) Pronumele și adiectivele feminine terminate în sing. în -еа sau -ѣ sub accent se aseamănă cu sustantivele scurtate și terminate în *-ea* sau ѣ sub accent, în loc de -ѣлъ, pr. меа, реа, греа, în esemplele mai ainte adusă.

După norma pronumelui *mea* apoi se asemănară și celealalte două pronume, та și са, contrasă din тъа și съа, deși nu sînt terminate în *-ea* sau -ѣ, ci numai în *-a*, și așa și acestea și-au format plur. femin. cu -ле: тале, сале, ca și celealalte.

Pre urma acestor pronume contrasă, mai încolo și alte sustantive contrasă, nu numai în *-a*, ci și în oricare altă vocale lungă sau accentuată, tot așa formară numărul plurale, de unde se zice вале, зале de la ва contras din ваꙋа, ital. *bava*, azi neusitat la noi în sing., și de la за, contras din заꙋа, grec. ζάβα la Suida; încă și зі contras / din зіі sau *dî*, lat. *die* și *dii* și *dî*, face зіле, ca 134
și cum nominativul acestora tuturor în sing. ar fi, asemenea, scurtat, lăpădîndu-l pre л sau лъ, ca талъ, салъ, валъ, залъ, зілъ, din cari pre unele usul le-a și întrudus, însă cu însemnari ceva diverse, pr. валъ și зъвалъ, залъ în loc de заꙋъ, încă și зіꙋъ, рѡꙋъ, ca нѣꙋъ, стѣꙋъ etc.

b) Numele feminine terminate în *-e*, după pronunție, însă cu *e* derivat din ъ, formează azi numărul plur. în *-i*, ca și cum terminațiunea *-e* din nominativul sing. ar fi originariu, pr. віе, lat. *viva* și *vinea*, și așa, în loc de вїъ, de la віꙋ și вінїъ; вѣке în loc de вѣкїъ, ital. *vecchio*, *-a*; соціе în loc de соцїъ, lat. *socius*, *-a*; скрісѡре, сърбътѡре, кълкътѡре, în loc de скрісѡрїъ, сърбътѡрїъ, кълкътѡрїъ de la кълкъторіꙋ, fac plur. вії, векі, соції, скрісорі, сърбъторі, кълкъторі ca сꙋдѡре, сꙋдорі, lat. *sudor*, *-re*, în femin. ca și în masculin.

Din contră, numele terminate în -ъ, derivat din *e*, formează numărul plur. în *-e*, ca și cele terminate în -ъ derivat din *a*, pr. фацъ, фрꙋнзъ, віцъ etc., lat. *facies*, *fruns*, *-de*, *vitis*, *-e*, în plur. фѣце, фрꙋнзе, віце.

c) Gerundiele și participiele în -оріꙋ de cojug. a II-a și a III-a, lăsînd formațiunea regulară mai de tot, se iau după formele cojugațiunei I, pr. фъкѫндꙋ, фъкъторіꙋ, ca лъꙋдѫндꙋ, лъꙋдъторіꙋ etc.

După această normă apoi, și de la verbele цінѣре, мѫнѣре, пꙋнере etc. s-au format gerundiele și participiele numite, nu de la infinitiv și de la participiul trecut ca în cojug. I, ci de la a 3-a persoană a cojuntivului în -ъ ca și cum și celea de cojug. I ar fi formate tot de la aceeași persoană, însă în indicativ cu -ъ, și de aceea, după acea persoană, avînd / цінъ sau цінїъ con- 135
tras în ціе, мѫнъ sau мѫіе, пꙋнъ sau пꙋіе, astăzi fac gerundiul цінѫндꙋ sau цііндꙋ, мѫнѫндꙋ sau мѫіндꙋ, пꙋнѫндꙋ sau пꙋіндꙋ, iar în partic. în -оріꙋ: ціїторіꙋ, мѫіторіꙋ, пꙋіторіꙋ etc.

2. De această specie sînt și următoarele:

a) Numele сорꙋ și норꙋ, deși sînt diverse după origine, lat. *soror*, *nurus*, însă după aceeași lege se asemănară în us întru toate, ca și cînd ar fi de asemene formă originare; așa după forma сор', contrasă din *soror*, ca дор' din *dolor* (sau după romaníe *doror*), se formă și нор', mutînd pre ꙋ în о; însă după норꙋ cu ꙋ în fine din *nurus* se conformă și сорꙋ, făcînd сорꙋ-меа, ca și норꙋ-меа; și apoi din нор' făcîndu-se норъ, ca din *manus* мѫнъ, se fece asemenea și соръ, ci amîndouă cu *o* simplu, nu cu ѡ, de o parte pentru că сор' e în loc de *sóror*, din care se lapădă un *-or*, iar de alta норꙋ e în loc de нꙋрꙋ, așa cît schimbarea în ѡ era cu neputință, ales că terminațiunea în ъ era numai supletivă și mai tîrzie, de unde nici influența ei asupra lui *o* nu a fost destul de tare pentru a-l strămuta în ѡ. De aci aceste nume ținură și în pl. conformitatea deplin, formînd сꙋрорі, după forma originare în *-ori*, lat. *sorores*, însă schimbînd vocalea întîia în ꙋ ca în cealaltă, iar нꙋрорі ținînd vocalea originare dinainte și schimbîndu-și terminațiunea după soție-sa, în *-ori*.

b) Părticeaua вре a căreia formă originare e вер, ca la latini *vel*, amîndouă însă din вері, lat. *velis*, scurtate mai încolo și în веі și în *vis* ; însă după ce părticelele пре, спре, тре, ꙟнтре începură a se pronunța cu *r* înainte de *e*, / 136 în loc de cele latine *per*, *super*, *ter*, *inter*, se schimbă și вер în вре, pre urma și după analogia acestora, măcar că *r* în вре nu e originale, ca în cele de mai sus, ci numai străformat din *l*.

Fiind însă mai încolo că și вре și вері, lat. *vel* și *velis*, după origine se trag de la verbul воіȣ, lat. *volo*, de aceea, după aceeași lege se formă și infinitivul врѣ-ре în loc de вѣр-ре sau *vel-re*, ca la lat. *vel-le* în loc de *vel-re* ; și apoi de aci celealalte timpuri : врѣ în loc de вѣре, lat. *velit*, врѣȣ, вреам, врȣі etc.

c) Încă și în forma ausiliare a verbului *voliu* [= *voi*] aflăm influența acestei legi, după norma verbului *am*, zicînd веі, ва, ca *ai*, *a*, precum și în pl. вомȣ, веці sau fără в : омȣ, ꙟці, ca амȣ, аці, scurtînd și lăpădînd litere sau silabe, însă și аре, lat. *habet*, se pare format după forma ѡре în loc de вре, lat. *volet*, de unde și орі se zice ca și вері, lat. *velis*, *vel*.

3. Din acestea se cunoaște cît de afund tăietoare e legea aceasta în limba rom. și cît de vechie pot să fie unele terminațiuni dintr-însa, precum cele scurtate din -ѣлъ, începînd de la pronume și articlu, pentru ca legea asemănațiunei pre toate, oricît de mare să fie diferența originare a cuvintelor, să le tracteze ca pre unele întru tot asemenea. De aceea și anevoie sau, mai adevărat, neputință este a reduce unele sunete și forme la cele primitive, strămutate după această lege.

§ 47. Tonice

Influența accentului sau tonului se arată întru schimbarea vocalilor primitive *a*, *e*, *o* ; /

137 *a*) asupra lui *a*, reținîndu-i sunetul chiar și înalt, pr. ла́ȣдъ, лъȣда́ etc. (§ 8, sub *b*) ;

b) asupra lui *e*, înălțîndu-l la ѣ dacă urmează un ъ sau е în silaba mai de aproape, pr. чѣркъ, чѣрче de la черкȣ, -аре etc. (§ 10, sub *a*)) ;

c) asupra lui *o* în două moduri :

1) ca asupra lui *e*, înălțîndu-l la ѡ, sub aceleași condițiuni, pr. în дѡмнъ, дѡмне de la домнȣ, домні etc. (§ 14, sub *a*) ; *2*) reținîndu-i sunetul chiar să nu scape în ȣ, pr. до́рмȣ, до́рмі și дѡрмъ, дѡрме, iar fără accent дȣрмімȣ, дȣрміці etc. (tot acolo, sub *b*)).

Note. 1. Accent sau ton se numește înălțarea melodică a unei silabe sau vocali întrege de la un ton mai de jos la altul mai sus, pr. în ла́ȣдъ, лъȣда́, unde *a* întru îmbe formele se pronunță cu un ton mai înălțat decît ъ, deși rădăcina cuvîntului în îmbe formele e totuna.

2. În fiecare cuvînt, numai o silabă se pronunță cu accent sau ton mai înălțat, iar celealalte tot cu tonuri mai de jos, pr. în лаȣдъ, лъȣдъмȣ ; дормȣ, дȣрмімȣ.

3. Însă nu toate cuvintele au accent sau silabă cu ton înălțat ; așa :

a) Cuvintele unisilabe, pr. дъ, къ, фъ, въ, стъ, нȣ etc., pentru că într-însele varietatea sau înălțarea tonului nu se poate oserba, fără numai în compusețiune cu alt cuvînt, pr. дъ-не, къ-че, фъ-ле, нȣ-маі etc., însă fără ca aseme-

138 mene să aibă putere schimbătoare asupra vocalilor, decît / prea ararcori, pr. în де́-къ, pronunțat ca дѣ къ, însă și ca де-ка și дѣка etc.

b) Părticelele pronominali de una sau de o jumătate de silabă, articlul *-lu*, afisăle și sufisăle și verbele ausiliare, pr. мъ, те, се, лȣ, о, не, къ, ле ;

мĭ, цĭ, шĭ, ĭ; лȣ, а etc; ам, ашĭ, коiȣ, сȣ, în cît acestea se leagă totdeuna cu cuvîntul dinainte sau dinapoi, pr. мъ-дȣкȣ, ла́съ-лȣ, да́цi-мĭ, мѫн'а, ам фостȣ, ió-сȣ, éi-сȣ etc.

c) Prepusețiunile de una sau de două silabe și afară de compusețiune pentru că se împreună și se văd a face un cuvînt cu cuvîntul ce urmează, pr. кътръ-мiне, дȣпъ-нрѫнзȣ etc. Iar cele de mai multe silabe, deși nu-și pierd accentul ce-l au de aiurea, dar cel puțin [î]l scad, pr. асȣпра-мѣ. Tot așa și în compusețiune cu nume și cu verbe, pr. în *dereptu*, *-ă*, *deregu*, *-i* etc.

Decît că în compusețiunea cu unisilabe accentul se retrage chiar pre prepusețiune, pr. de la адȣ́кȣ, lat. *adduco*, imperativul а́дȣ, cu accentul pre *a*; așa și éсȣ, кóсȣ etc. în loc de есȣ́, lat. *exeo* și de *co-sú*, lat. *consuo* etc., ca și la latini.

d) După нȣ, прea întru înțelesul „preste măsură“ (lat. *nimium*), ка́м-маi, маĭ întru înțelesul „cu mult mai“ și челȣ маi, cuvîntul următoriu se pare a-și pierde accentul, au de tot de sînt scurte, pr. нȣ́-щiȣ, пре́а-бiне, ка́м-маi рѣȣ, ма́i бiне, au în cîtva, dacă sînt mai lunge, pr. пре́а-бiне-щiȣ, че́лȣ-маi-маре; de unde părticeaua de întîi cu atîta se accentuează și mai tare.

4. Cuvintele despoiate de accent stau sub accentul cuvîntului principale, cu carele se împreună, și afară de compusețiune, / pr. рóгȣ-те, нȣ́-щiȣ etc., 139
iar cînd acelea se compun numai între sine, accentul vine pre cel mai dinainte, pr. ꙟ́нсе, ꙟ́нкъ, пéнтрȣ-къ etc., de nu cumva una dintr-însele e lungă, după pusețiune, pr. де-де-сȣ́птȣ, де-а-сȣ́пра etc.

§ 48. **Locul accentului**

Locul accentului în limba rom. e una din cele mai de pre urmă trei silabe ale cuvîntului, preste cari mai încolo nu suie, pr. аве́, аве́ре, а́рдере, *muiére*, *sălbátecă* etc.

Iar ce se pare a fi în contra acestei legi vine numai din adausul părticelelor neaccentuate, împreunate cu cuvîntul principale, pr. *oámeni-loru*, *dátu-mi-s-au* etc.

Note. 1. Numele-și rețin accentul din numinativul sing. în toate flesiunile, încă și cînd li se adauge o silabă sau articlul, pr. de la *júde*, pl. *júdeci*, ѡ́спе, pl. ѡ́спецi, óмȣ, pl. ѡ́менi, нȣ́ме, pl. нȣ́мене, la cei vechi, lat. *judex*, *-ces*, *hospes*, *-ites*, *homo*, *-ines*, *nomen*, *-a* etc.; și *júdeci-loru* etc.

Singur genetivul sing. și plurale nearticulat al unor pronume și adiective cu declinațiune proprie, în -ȣi, -еi și -орȣ, variază în accentuare; mai adevărată însă se pare pronunțarea cu accentul pre vocalea întîia a acelor terminațiuni, pr. кърȣ́i, кърóрȣ, мȣлтóрȣ, ȣнóрȣ etc., mai ales adăugîndu-se а în fine, pr. кърȣ́iа, кърóра, мȣлтóра, ȣнóра etc., iar în verbe accentul variază după timpuri și persoane, precum se cunoaște din esemplele de mai sus: ла́ȣдъ, лъȣда́ etc. /

2. Verbele însă au plecare a-și retrage accentul înapoi, de la silabele din urmă ale rădăcinei, uneori, chiar și preste prepusețiune, ci mai rar, pr. 140
de la а лъпъда́, скȣтȣра́, скърмъна́ etc. în pres. se face ла́пъдȣ, -ъ, скȣ́тȣрȣ, -ъ, ска́рмънȣ, -ъ; ales:

a) verbele derivate din nume cu penultima lungă din natură, pr. мѣ́сȣрȣ, -ъ, ꙟмпре́сȣрȣ, -ъ de la мъсȣ́ръ, пресȣ́ръ, așa și ꙟмба́рбътȣ, ꙟмбѣ́рбекȣ, ꙟмпре́жȣрȣ, ꙟмпре́ȣнȣ, ꙟмпȣ́цiнȣ etc. de la бърба́тȣ, бербѣ́че, ꙟнпре-џȣ́рȣ, ꙟнпре-ȣ́нъ, пȣцiнȣ;

b) verbele compusă dintr-o prepusețiune și dintr-un verb redus la o silabă întreagă sau neîntreagă, pr. áфлȣ, сȣ́флȣ, ꙟ́нфлȣ, ꙟ́мплȣ, кóсȣ, lat. *consuo*, кȣ́стȣ, lat. *consto*, éсȣ, lat. *exeo* ;

c) alte verbe și nume, pr. áпърȣ, кȣ́мпърȣ, дáпърȣ, сȣ́пърȣ, прѣ́сърȣ, кóперiȣ, сȣ́ферiȣ, кȣ́џетȣ, прѣ́џетȣ, дѣ́џерȣ, стрѣ́кȣрȣ, кȣ́лкȣ, кȣ́скрȣ etc., compusă din prepusețiunile : *a*, ко, кȣ, де, пре, сȣ, стрѣ și din verbe.

§ 49. Legile accentuarei

Accentuarea în limba rom. e ca și cea în latină, prosodică, adecă după lungimea și scurtimea silabelor și după legile accentuarei latine, cu puține escepțiuni.

Vocalile și silabele lunge sînt sau din natură, pr. în *muiére*, lat. *mulier*, *-ére*, вѫртȣ́те, lat. *virtus*, *-túte* etc., care se pot ști numai din us și din formele gramaticali, sau din pusețiune, cînd adecă după vocalea silabei urmează
141 două cosunanti, / una după alta, pr. ꙟнцелѣ́пте, пърíнте etc., ca și la latini : *intellectus*, *parens*, *-ente*.

Vocalile scurte încă se cunosc numai din us și din formele gramaticali, alăturînd însă și limba latină și italiană.

Note. 1. Spre determinare mai de aproape pot șerbi următoarele :

a) accentul sau tonul e totdeuna pre silaba cu vocale lungă, din natură au pusețiune, pr. *muiére, înțeleáptă* etc. Escepțiunile s-au văzut mai sus, § 48, nota **2** ;

b) cînd în cuvînt nu se află silabă lungă, accentul stă pre cea mai depărtată silabă a cuvîntului, numărînd de la finea lui înapoi, pr. *súnetu, súnete* ; вѫ́нътȣ, -ъ, ѕ́медȣ, -ъ etc. ;

c) în numărarea silabelor vin a se cuprinde și vocalile jumătățite *i* și *u* cînd pot veni în cas de a se pronunța întregi, pr. аспрȣ, -i ; домнȣ, -i, домнȣле, домнi-лорȣ etc.

2. Deci, accentul se află :

a) în silaba de pre urmă numai după lăpădarea unei silabe mai din urmă, pr. а лъȣдá scurtat din а лъȣдáре, lăpădînd pre *-re* finale, sau după contragerea celor două silabe mai din urmă într-o vocale sau diftong, pr. верџеа în loc de верџѣлъ, unde lăpădîndu-se *l*, vocalile *e* și *a* s-au contras într-un diftong : *ea* sau ѣ, sau în compusețiune, cînd silaba penultimă, prin elisiune sau contracțiune, nu e întreagă, pr. абiá, ашá în loc de а-бi-а, а-шi-а scurtate în абїа, ашїа ; așa și în imperfecții verbelor : лъȣдáм, -ái, -á, фъчеáм, -ái, -á în loc de лъȣда-ам, -ai, -a, фъчé-ам, -ai, -a :
142 *b*) cuvintele disilabe, nescurtate și necontrasă au accentul / în penultima, fie lungă ori scurtă, pr. în мѫ́нъ, сѣ́те, дѡ́мне etc. ; afară de cele despoiate de accent, mai sus, § 47 nota **3** ;

c) cuvintele trisilabe sau mai lunge, nescurtate și necontrasă, au accentul în penultima, de e vocale lungă, pr. мȣiѣ́ре, вѫртȣ́те etc., iar dacă penultima e vocale scurtă, accentul e în antepenultima, pr. сѣ́четъ, lat. *siccitas*, iéпȣре, lat. *lepus*, *-ore* etc. Escepțiunile, vezi mai sus § 48 nota 2, sub *a*).

§ 50. Semnele accentului

Accentul la greci, și după ei la latini, se semnează cu trei semne sau virgule scrise deasupra vocalei accentuate.

Acele semne sînt:

a) accentul acut sau virgula plecată din stînga în dereapta, pr. în *pàrte, laudá, vedé*;

b) accentul greu sau virgula plecată din dereapta în stînga, pr. în *laudà, venì, văzù*;

c) accentul cercufles sau virgula compusă din cele din sus amîndouă, pr. în *dî, dîcu, audî* [=*zi, zicu, auzi*].

Note. 1. Semnele accentelor la greci în timpurile mai tîrzie și, după ei, la sloveni și români au fost foarte usitate. Însă la latini și la popoarele latine prea rar și mai mult numai spre destințiune.

2. În limba greacă cele trei semne ale accentului se numesc: ὀξεῖα, βαρεῖα, περισπομένη. /

CAP II. GRAFICĂ 143

§ 51. Literele răspunzătoare

Literele din alfabetul latin răspunzătoare sunetelor elementare din limba rom. sînt douăzeci și una, acestea:

*A*а, *B*б, *C*к, *D*д, *E*е, *F*ф, *G*г, *H*χ, *I*і, *L*л, *M*м, *N*н, *O*о, *P*п, *R*р, *S*с, *T*т, **V**в, *Z*з, *J*ж, *U*ȣ.

Din cari, cinci sînt pentru vocali: *a, e, i, o, u,* răspunzătoare celor de întîi cinci sunete vocali primitive а, е, і, о, ȣ; mai sus, § 4.

Iar celealalte șeasăsprezece sînt pentru cosunanti, răspunzătoare cosunantilor românești primitive, deplin patrusprăzece: : *bp, dt, cg; l, m, n, r; s, j; v, f* la бп, дт, кг; л, м, н, р; с, ж; в, ф; mai puțin două: *z*з, *h*χ.

Lipsesc litere anumite răspunzătoare celoralalte sunete derivate, patru pentru vocali: ъ, ѫ; ѣ, ѡ, și patru pentru cosunanti: ш, ц, щ, ч și în cîtva pentru з.

Celealalte litere ce se mai află în alfabetul latin ne sînt de prisos: *k, q, x* și *y*, în cîtva chiar și *h, z*.

Note. 1. Despre neajunsul și prisosul alfabetului latin s-a zis mai sus, § 2, unde s-a arătat că neajunsul și prisosul lui nu e numai pentru limba rom. și celealalte dialecte nouă latine, ci a fost chiar și pentru vechea latină. /

În cît pentru cele ce ne lipsesc, lucrul e mai învedereat decît să mai încapă dispută. 144

Însă în cît pentru cele prisositoare, rămînînd încă ceva îndoială, mai osărbăm și aci puținele:

a) Că literele latine *k* și *q* ne sînt în adevăr superflue din partea fonetică, ceea ce e cu neputință a se nega, pentru că amîndouă răspund numai cosunantei к, ca și *c*, va să zică trei litere pentru un sunet; însă tot așa de prisos sînt și din partea etimologică, pentru că principiul etimologic nu are să se estindă mai încolo de marginile limbei românești, sau, și în cas cînd s-ar admite asemene divagațiune, rămîne faptă necontestată cum că nu numai inșii latini au recunoscut superfluitatea acestor două litere, precum am citat mai sus, ci și cum că usul acelor litere la vechii latini nu a fost generale.

Despre *k* se știe că în urmă nu se mai scria decît în puține cuvinte, cari însă se află scrisă și cu *c*. Iar pre *q* nu-l scriau decît dacă urma altă vocale după *u*, pr. *quare, quis* etc., iar aiurea-l lăpădau chiar și în cuvintele scrisă cu *qu*, pr. *locutus* de la *loquor, secutus* de la *sequor*, de unde și *secus* și *sexus* și *secundus*; *coctus, coxit* de la *coquo* etc. Încă și urmînd altă vocale uneoare se lăpăda, pr. în *cui* și *cuius* de la *quis*, *quum* și *cum* etc. În scurt, latinii ajunseră a nu mai scrie *qu* decît în cuvintele în cari după к în adevăr se și pronunța un *u* jumătățit*, precum fac și astăzi italianii, scriind *qu* unde se pronunță *cŭ*, pr. *aqua*, *cinque* etc., pronunțate ca *acŭa*, *cincŭe*, aiurea nu. /

145 De unde pentru *q* în limba rom. nu se poate alegá nici usul limbei latine, pentru că e instabile și variante, nici usul limbei italiane, pentru că noi nu pronunțăm nici măcar un cuvînt sau o silabă cu pronunția originare a lui *qu*, cum se pronunța la latini și se pronunță azi la italiani.

Rămîne dar *c* pentru к, ca la latini, iar *k*, *q* nu ne sînt de lipsă pentru cuvintele românești.

b) *x* e o literă pentru două sunete care-și au literele corespunzătoare destinte în alfabet ; de aceea, din partea fonetică, și ea este superfluă la noi, precum era și la latini, de care am zis iarăși mai sus, iar după etimologie, cînd am voi să o mai scriem, s-ar cădea să o scriem sau numai în loc de *s* sau și în loc de *ps* al nostru, în cari *x* s-a strămutat la noi, pr. *am dixu*, *dixe*, *coxa* și *coxe* etc., ceea ce iarăși ne-ar duce prea departe, preste marginile limbei românești.

c) *y* e o literă numai grecească și latinii o scriau numai în cuvintele grecești mai tîrziu adoptate în literatura latină, pre cînd în vorbele de origine vechie grecească scriau *u*, în care se strămutase la ei ; de unde cei vechi scriau *Burrus* în loc de *Pyrrhus*, *Bruges* în loc de *Phryges* etc., precum era strămutat și în *lupus* din grec. λύκος, *super* și *supra* din ὑπὲρ, rom. încă *lupu*, *asupră*.

După aceeași normă, în limba rom., în cuvintele mai vechie de origine grecească zicem și noi *u* unde grecii scriu *y*, pr. **мартȣрȣ, мъртȣріє**, grec. μάρτυρ, μαρτυρία ; **мȣстацъ**, grec. μύσταξ etc. Iar urma sunetului vechi grecesc al lui *y*, la noi a rămas numai în **џȣрȣ** în loc de *giuru*, lat. *gyrus*, grec. γυρός.

146 De unde, nici această literă nu ne e de lipsă pentru vorbele / românești, cum nu a fost nici latinilor pentru cuvintele latine.

2. Rămîne să mai atingem și de *h* și *z*, de cari am zis că și acestea în cîtva ne sînt de prisos.

a) În cît pentru *h*, nu numai gramaticii latini s-au dechiarat că e cu îndoială dacă se și poate numi literă, ci și usul lui la vechii latini a fost foarte nestabile, încît varietatea e destul de mare în cuvintele ce au a se scrie cu sau fără *h*.

Iar în limba rom., cuvintele de origine latine toate sau mai toate se pronunță fără acel sunet ce se represintă azi sub *h*, așa cît, după ce nici italianii nu-l mai pronunță nici măcar într-un cuvînt, fie de origine latină ori străină, dar nici în limba rom. nu se poate arăta vreun esemplu cert în care *h* latin să se pronunțe, iar esemplele ce se produc nu se pot apăra deplin, asemenea se poate zice cu derept cuvînt că *h* latin pentru limba rom. încă e superfluu.

Însă după ce în limba românească se află cuvinte grecești de origine mai nouă ce nu se pot încă lăpăda, în cari χ grecesc azi se pronunță ca *h* din cuvîntul frîncesc *hardi*, și după ce ortografiști români în unele parți au introdus *ch* și *gh* din ortografia italiană (§ 35, nota **10**), și pentru acestea, și pentru cuvintele străine, *h* are să mai rămîie în alfabetul român, precum mai au să rămîie și celealalte litere superflue de cari am zis mai sus pentru vorbele și numirile străine, în cît nu sînt romanisate.

b) În cît, în urmă, pentru *z*, pre care gramaticii latini încă-l numesc literă grecească și care ca și *y* numai mai tîrziu a început a se scrie în limba latină, deși sunetul ei se afla în limba latină încă mai de mult, în limba română

---

* Latinii pronunțau în unele vorbe și după *g*, ca și după *q* un *u* jumătățit, pr. *anguis*, *sanguis*, *lingua*, *stinguo* etc., fără să mai formeze altă literă pentru *gŭ*, ca pentru *cŭ*.

ne e de lipsă numai în cît răspunde cuvintelor și formelor românești de origine grecească, adoptate și la latini, pr. în *botezu*, / lat. *baptizo*, grec. βαπτίζω 147
etc., și în cele străine ; iar în cît pentru celealalte cuvinte și forme curat latine, *z* ne e superfluu, fiind derivat din alt sunet primitiv ; vezi mai sus § 40.

3. Alfabetul latin e tot unul cu cel grecesc și amîndouă de origine orientale-semitică, însă la latini cu mai multe modificațiuni după timpuri, în forma și ordinea literelor, precum și la greci s-a tîmplat.

Din alfabetul latin se trag alfabetele totor celoralalte limbe nouă latine, afară de cel al limbei românești, care numai de acum înainte are a se stabili.

Iar din alfabetul grecesc mai nou și după formele scrisoarei din seclii al VIII-lea—al X-lea s-a format alfabetul slovenesc și după acesta cel românesc, amîndouă cu aditamente, parte din alte alfabete, parte numai arbitrare.

§ 52. Sistema ortografică[77]

Fiindcă fundamentul a toată ortografia e unitatea limbei, carea însă nu se poate almintrea statori decît prin urmarea formelor genuine primitive și lăpădarea celor secundare spurie din limbă, dacă limba încă nu este în alt mod fipsată, de aceea și pentru limba română, după ce încă nici un dialect românesc nu a cîștigat preponderanță asupra celoralalte și preste toată limba, întîiul postulat pentru ortografie este statorirea unitatei limbei române, a determina strîns cari sînt formele genuine ale limbei, atît în respectul fonetic, cît și etimologic, și în scriere a le urma cu esactitate.

Formele fonetice ale limbei rom. sînt descrise / și judecate în capul 148
întîi al acestei secțiuni, iar cele etimologice se vor descrie și dejudeca, în cît se țin de gramatecă, în secțiunea următoare și în specie pentru fiecare cuvînt în lexicologie.

Note. 1. Greutatea ortografiei românești cu litere latine este necontestată și provine din două cause : din neajunsul alfabetului latin și din varietatea dialectelor[78].

Din causa de întîi, neavînd atîte litere în alfabet cîte ne sînt de lipsă spre desemnarea fiecărui sunet articulat cu literă destintă și nefiind în puterea noastră de a crea de la noi și a adauge nouă litere la alfabetul vechi, de aceea sîntem nevoiți a suplini acest defect în alt mod, și adecă pentru literele lipsitoare a ne șerbi cu celealalte din alfabet cu cari cele lipsitoare au ceva conesiune, ceea ce în limba rom. se fundează pre derivațiunea genetică a unei litere dintr-alta.

Din a doua causă, legile gramaticali și formele etimologice de multe ori frîngîndu-se în usul vulgariu prin legile fonetice ale limbei, preste tot sau numai locali, de sine urmează că în scriere au să se oserbeze legile etimologice-gramatice strîns, fără atențiune la legile fonetice, ales cele parțiali sau locali, au, neconsiderîndu-se formele genuine gramatece, să se oserbeze numai pronunțarea vulgare, cu toate varietațile particulari, provinciali și locali.

De unde se născură două sisteme principali, una gramatecă-etimologică, alta fonetică vulgară.

2. Însă fonetismul și, prin urmare, pronunția fiecărei limbe sînt atît de nestătoare, cît nici o limbă nu a rămas, nici poate să rămîie nestrămutată, ci e espusă la modificațiuni și schimbari necontenite, cărora numai prin scriere /
se poate pune oarecare piedecă, ca să nu devieze prea mult, adoptîndu-se o 149
singură sistemă pentru tot cuprinsul limbei și o singură formă eclectică din tot ce e mai regulat între toate formele dialectice ale limbei.

Din care causă şi sistema curat fonetică mai nici într-o limbă nu s-a adoptat, precum nici în limba rom., nici chiar în cărţile besereceşti, fiindcă şi acestea sînt scrise în cîte un dialect speciale, pre care consensul tacit neputînd resiste l-a adoptat, şi de aceea astăzi mai nici unul nu scrie în dialectul în care s-a născut, ci mult-puţin urmează dialectul generale al limbei.

3. Ortografia însă, oricît de regulată să fie, de aceea încă tot nu poate să fie strict etimologică-gramatecă, şi nu a fost nici într-o limbă, pentru că totdeauna literatura unei limbe s-a început nu numai după ce limba a ajuns la oarecare perfecţiune, ci şi după ce a şi păţit unele schimbari fonetice în contra legilor gramatice-etimologice, atît de profunde încît scritorii de întîi au căutat a le respecta, iar cei mai tîrzii nu au putut să le depărteze.

De aceea, mai totdeauna, precum s-a fipsat o dată forma limbei din orice causă, aşa a rămas şi pentru viitoriu, şi ortografistului nu-i rămase decît să aducă oarecare ordine în varietaţile o dată admise în limba fipsată, pre cîtu-i era cu putinţă.

Cum dar limba mai niceodată nu s-a fipsat după rigoarea gramaticale, precum nici a putut, ci mai totdeauna de model s-a luat dialectul unui loc sau unui period mai înaintat în cultură, aşa şi ortografia acelei epoce a rămas de mustră, bună-rea, cum a fost pentru timpurile următoare şi mai totdeauna a fost cu neputinţă a o mai regula decît în puţine punte şi nu de mare însemnătate.

Aşa, dialectul florentin şi forma limbei lui Dante a ocupat locul de limbă
şi ortografie naţionale italiană între toate celealalte dialecte ale Italiei. Ase-
150 menea se tîmplă şi cu / limba şi ortografia francese, anglese etc., cari nici o
putere omenească nu mai este de a le schimba în altă formă decît cum sînt,
deşi la început ele nu au fost decît dialecte particulari şi locali.

4. Cum că şi în limba rom. s-au tîmplat schimbari fonetice s-a văzut mai sus, şi acestea parte sînt generali, admise de toată românimea, parte numai parţiali, admise numai în unele provincie, ţinute sau locuri. A răsturna pre cele de întîi şi a le reduce iarăşi la forma primitivă genuină şi regulată, mai ales dacă nu se mai află urme positive despre esistenţa lor în usul limbei rom. din careva timp sau din careva loc, s-ar părea o încercare nu numai deşeartă, ci chiar şi neposibile.

Iar, din contră, a admite toate varietaţile cîte s-au făcut cîndva sau se fac şi astăzi pre undeva nu ar însemna decît a legitima şi sanţiona atîte dialecte cîte se aud în gura poporului român, ceea ce încă nu se poate fără a frînge unitatea limbei, carea e fundamentul a toată literatura şi, prin urmare, şi a toată ortografia.

5. După ce însă limba rom. încă nu e fipsată, ci de presente încă se află în stadiul, cum se crede, al dezvoltarei şi după ce nici o provincie şi nici un ţinut, cu atît mai puţin vreun loc particulariu, nu poate avea dereaptă pretensiune de a-şi impune dialectul său particulariu toatei românimi, naţiunea română se poate ţinea mai fericită decît multe altele, avînd întreagă libertatea de a-şi stabili forma limbei nu după capriciu sau împrejurari fatali, ci după regule corecte şi conforme naturei limbei sale, alegînd din toate dialectele totor epocelor şi totor locurilor cari s-au vorbit cîndva tot ce e mai regulat şi corect.

§ 53. Regule generali

151 Deci, după ce în limba rom. sunetele articulate / ale limbei sînt parte
primitive, parte derivate din primitive, iar primitivele toate au literă răspun-

zătoare în alfabetul latin, cari pentru cele derivate mai de tot lipsesc, pentru statorirea unei ortografie după natura limbei și după necesitățile alfabetului ce adoptăm, e de neapărată necesitate ca:

a) toate sunetele primitive etimologice să se scrie cu literele răspunzătoare din alfabetul latin, pr. а cu *a*, в cu *b* etc. (§ 51); și

b) toate sunetele secundare, derivate prin fonetismul limbei, să se scrie cu literele sunetelor primitive din cari se derivă, pr. ѣ cu *a* sau *e*, џе-џі cu *ge*, *gi* etc. (§ 18).

Cari deducțiuni se pot considera ca două regule generali ortografice pentru scrierea limbei românești cu litere latine și în tesi sînt recunoscute și adoptate în toate sistemele ortografice mai nouă și numai în aplecarea lor stă toată diferența.

Note. 1. Aceste două regule generali s-au acceptat și de Societatea Academică din București, în ședința de 11 sept. 1867, cuprinse în § 4 din propunerea ortografică, votată mai de toți membrii presenți; vezi după *Prefațiune.*

2. Ele se pot formula și în modul următoriu:

a) fiecare sunet se scrie cu litera latină originare sau etimologică;

b) între mai multe forme fonetice sau gramatece se dă preferință celei ce e mai aproape de forma etimologică;

c) unde nu ajută gramatcca, avem a recure la dicționariul etimologic. /

3. În cît pentru sunetele derivate ce nu au litere corespunzătoare în 152 alfabetul latin, pr. ѣ, ѫ etc., controversa e mai puțină cum să se scrie și necesitatea de a le scrie cu literele primitive, din cari se derivă, e mai bătătoare la ochi.

Însă controversa mai încordată este asupra scrierei acelor sunete derivate pentru cari se află litere corespunzătoare între primitive, o parte mulțămindu-se a se scrie cu cele corespunzătoare, fără de a mai considera dacă sînt derivate au nu, iar cealaltă, în puterea regulei adoptate, ca derivatele să se scrie cu literele primitive, neaflînd de lipsă a mai lua aminte dacă derivatele au litere corespunzătoare în alfabet au nu, ci numai reducînd pre toate la sunetele primitive, în cît adecă sufere usul vorbirei mai regulat, nu numai cel de acum și mai lățit, ci și cel mai vechi și mai restrîns, pr. вѣзъ, сѣръ, пѣнъ, де, демѫнѣцъ, дерептȣ etc., iar nu вазъ, саръ, панъ, дъ, дімінѣцъ, дрептȣ sau дірептȣ, și așa *védia, séra, péna, de, demânétia, dereptu*[79].

Stricta cosecință a părerei din urmă și necesitatea ei pentru regularea și unificarea limbei nu mai încape la îndoială, și prin cele de pînă aci e deplin demustrată.

4. Derivațiunea unor sunete în limba rom. de multe ori încă e numai aparente, în care parte s-au înșelat mai mult cei ce au presupus cum că toată diferența ce esiste între formele limbei latine și românești e causată numai din partea noastră, după ce s-a constatat pre deplin cum că, din contră, mare parte a diferenței provine din diferența între limba latină urbană și rustică, limbei rustice urmînd nu numai vechea latină înainte de clasicitate, ci și dialectele mai nouă latine, între cari cea italiană stă în frunte și lîngă ea limba rom., așa cît, în mare parte, nu noi, nici dialectele celealalte, ci dialectul urban al clasicilor latini a produs diferențele cunoscute, abătîndu-se de la formele limbei / așa-numite rustice și adoptînd pre ale limbei grecești. De cari 153 diferențe s-au adus mai multe esemple mai sus (§ 6, nota 1, § 10, nota 1, § 16 etc.)[80].

5. Afară de aceste derivațiuni aparenti, cari în adevăr sînt forme antice și pentru noi primitive, sînt altele cari s-au născut în sînul națiunei și sînt proprie limbei românești și pre cari strîns luînd, în cît se abat de la formele primitive, le putem considera cu derept cuvînt de corupțiuni, deși din partea eufoniei, care s-a nevoit a aduce mai multă armonie în limbă (mai sus, § 44, nota 1), s-ar părea a fi perfecțiuni, din cari causă ar fi a se și condemna și neconsidera cu totul.

Fiind însă că și din acestea unele sînt foarte antice, altele atît de vulgate, cît nu mai este cu putință în contra usului generale a le reduce la formele și sunetele regulate și primitive, altele încă fiind și dubie, antice ca ѣ și ѡ în loc de є și о, vulgate ca фѡмє în loc de *fame; am* în loc de *abu; mele, tale, sale* în loc de *mee, tee, see* etc.; dubie ca апєрі, кȣмпєрі cu *e* sau *apari, cumpari* cu ъ, și de aci cu *e* mutat din ъ; de aceea este mare necesitate de a face oarecari destincțiuni între sunetele derivate, după cum sînt mai regulari sau neregulate, mai generali sau particulari etc., și așa a reținea pre cele caracteristice limbei, a preferi cele regulare celor neregulate și a nu forța în contra usului constante și generale al limbei.

6. Celealalte forme de o origine mai tîrzie și neregulată sau chiar contrarie usului mai bun și regulat, mai întîi și singure vin a se reduce la sunetele și formele lor primitive și regulare, fără alegere, dacă pentru acelea se află litere răspunzătoare sau nu în alfabetul latin.

De această categorie, de esemplu, sînt: /

154 Dintre vocali:

a) *a* în loc de ѣ și ѡ, pr. în масъ, вазъ, варъ, фатъ, афаръ etc. (§ 9, sub *a*) și *b*));

b) є în loc de ъ, pr. în фіє, тъіє, кіємȣ, ꙟнгєцȣ etc. (§ 11, sub *a*));

c) *i* în loc de ѫ și є, pr. în інімъ, кȣвінтє etc. (§ 8, nota 4, sub *a*));

d) о în loc de а și ȣ, pr. олтаріȣ, жорȣ etc. (§ 8, nota 4, sub *b*) și § 15, nota 2);

e) ȣ în loc de ѫ și о, pr. ȣмблȣ, ȣмплȣ, ȣнфлȣ, ȣнтрȣ; пȣтєрє, рȣгъчȣнє etc. (§ 17, sub *b*) și *c*)).

Iar din cosunanti:

1) toate sunetele ce se aud schimbate din вї, мї, нї, кї, фї, pr. în гінє, кєптȣ etc. în loc de вінє, пієптȣ (§ 26, note etc.);

2) muietura lui лі, ні, рі în *i* gros la noi cești de dincoace, pr. în інȣ, мȣіѣрє, пȣі, саі etc. în loc de лїнȣ, мȣліѣрє, пȣні, сарі (§ 35, nota 7);

3) muietura lui клі, глі în кї, гї, deși e antică, cum arată limba italiană, însă e în contra usului constante în limba rom. a macedoromânilor (§ 35, nota 8 etc.);

4) п în loc de к sau г înainte de т, fiind în contra gramatecei (§ 41).

7. Casurile de derivațiune aci specificate cu derept cuvînt s-ar putea califica și, cu o spresiune mai aspră, ca spurie, în cît ele sînt și mai tîrzie și din imitațiune.

Cu toate astea, și din acestea unele fiind foarte înrădăcinate, reducerea lor la formele primitive e a se încerca numai cu cea mai mare cruțare și niceodată a se forța. /

155

§ 54. Regule speciali

Regulele speciali sînt parte pentru vocali, parte pentru cosunanti, și după cum atît vocalile cît și cosunantile sînt clasificate în două, primitive și derivate, așa și regulele sînt destinte pentru unele și altele.

Notă. După ce în capul întîi s-a tractat despre fiecare sunet, vocale sau cosunante, primitiv sau derivat, pre cît numai s-a putut de pre larg, de aceea aici, spre înconjurarea repeţirei în deşert şi presupunînd că cele ce ar fi a se zice aici sînt cunoscute de mai înainte, tractaţiunea va fi restrînsă numai la cele neapărat de lipsă de a se zice aci.

A. Pentru VOCALI

§ 55. **Primitive :** а, е, i, о, ꙋ

Vocalile а, е, i, о, ꙋ în cît [i]s primitive sînt a se scrie cu literele latine corespunzătoare : *a*, *e*, *i*, *o*, *u*, pr. аꙋрꙋ *auru*, ерi *eri*, нонорꙋ *poporu* etc.

Iar în cît [i]s derivate sînt a se scrie pre cît sufere usul cu literele originare din cari s-au derivat, pr. масъ din мѣсъ, *mesa* ; фiе din фiъ şi фiлĭъ, *fia* şi *filia* ; iнiмъ din ꙟнiмъ, *ânima* ; жорꙋ din жꙋрꙋ, *juru* ; мꙋрiторiꙋ din морiторiꙋ, *moritoriu* ; etc.

Note. 1. а se scrie cu *a* şi, spre destinţiune, sub accent cu *á*, / pr. аꙋрꙋ, 156
лъꙋдá ; *auru*, *laudá* etc., afară de cînd este derivat :

a) din ѣ, pr. în масъ în loc de мѣсъ, scrie cu *e*: *mesa*, *feta*, *sera*, *vedia* (§ 9, sub *a*)) ;

b) din ѡ, pr. în а фаръ în loc de а фѡръ, scrie cu o : *afora* (§ 8, nota 4, sub *b*)).

2. е se scrie cu *e*, pr. легꙋ, лемнꙋ : *legu*, *lemnu*, afară de cînd e derivat din ъ, respective *a*, pr. în фiе în loc de фiъ etc., scrie cu *a* : *fia*, *filia* ; тъié, кiемꙋ, ꙟнгецꙋ : *talià*, *cliàmu*, *ingliàciu* etc. (§ 11, sub *a*)).

Iar în фѣце, pl. de la фаць, кiѣме, кiѣе etc., cu *a* : *facie*, *cliame* sau *chiame*, *cliae* sau *chiaie* etc. (§ 8, nota **3**, sub *b*)).

3. i se scrie cu *i*, pr. фiрꙋ, фiре : *firu*, *fire*, afară de cînd e derivat :

a) din ѫ, născut din *a*, pr. în iнiмъ, тъiндꙋ în loc de ꙟнiмъ, тъiѫндꙋ, scrie cu *a* : *ânima*, *taliàndu*, sau din *e*, pr. вiнде în loc de венде, de la вѫндꙋ, scrie cu *e* : *vende* (§ 8, nota **4**, sub *a*), § 10, sub *c*)) ;

b) din е, pr. în бiне, мiне, нiсе în loc de бене, мене, не-се, scrie : *bene*, *mene*, *ne-se* (§ 10, nota **4**, sub *a*)).

4. о se scrie cu *o*, pr. омꙋ, орбꙋ : *omu*, *orbu*, afară de жорꙋ din ꙋ, scrie cu *u* : *juru* (§ 15, nota **2**).

5. ꙋ se scrie cu *u*, pr. ꙋнꙋ, бꙋнꙋ : *unu*, *bunu*, afară de cînd e derivat :

a) din ан prin ѫн, pr. în ꙋмблꙋ, ꙋнгiꙋ în loc de ꙟмблꙋ, ꙟнгiꙋ, scrie : *amblu*, *angliu* sau *ânghiu* etc. ;

b) din iн, tot prin ѫн, pr. în ꙋмнлꙋ, ꙋнфлꙋ, scrie cu *i* : *implu*, *influ* etc. (§ 17, sub *c*)). /

c) din *o* fără accent, pr. în дꙋмнезеꙋ în loc de домнезеꙋ de la домнꙋ, 157
пꙋтѣре în loc de потѣре de la пóчꙋ, пѡте, scrie cu *o* : *Domnedieu*, *potere* etc. (§ 17, sub *e*)).

§ 56. **Derivate :** ъ, ѫ; ѣ, ѡ

Vocalile derivate : ъ, ѫ şi ѣ, ѡ sînt a se scrie cu literele latine ce răspund vocalilor primitive din care-s derivate, pr. лъꙋдатꙋ, ръꙋ: *laudatu*, *reu* ; кѫнтꙋ, вѫнтꙋ : *cantu*, *ventu* ; мꙋiѣре, мѡртъ : *muliere*, *morta*.

Note. 1. ъ se scrie au cu *a*, au cu *e* :

a) cu *a* cînd alternează cu *a* şi spre destinţiune sub accent cu *à*, pr. лáꙋдъ, лъꙋда, лъꙋдъ̀ : *lauda*, *laudá*, *laudà* ;

b) cu *e* cînd e derivat din є, pr. în въдȣ, фътȣ de la вєзі, фєці, scrie: *vedu*, *fetu* etc, ;

c) cu *o* încă se poate în лъкȣстъ, ротȣндȣ: *locusta*, *rotundu;* însă

d) cu *a* toate cuvintele terminate în ъ fără accent, deși unele se par derivate din alte vocali, pr. *catrà*, *dupà*, *forà*, *panà* etc. (§ 18).

2. ѫ se scrie cu *a* au *e* au *i* au *u*, și adecă:

a) cu *a* cînd e derivat din *a*, pr. în кѫндȣ, кѫнтȣ, лъȣдѫндȣ, scrie: *candu*, *cantu*, *laudandu* etc. ;

b) cu *e* cînd e derivat din є, pr. în авѫндȣ, кѫндȣ, вѫнтȣ, scrie: *avendu*, *vendu*, *ventu* etc. ;

c) cu *i* în prepusețiunea ꙟн și derivatele ꙟнтръ, -є, -ȣ, ꙟнчєпȣ etc.,
158 scrie: *in*, *intra*, *-e*, *-u*, *incepu;* așa și după / р în silaba cea din început, pr.
рѫȣ, рѫдȣ: *riu*, *ridu*, și după șuierătoarele с, ш, з, ц, unde se aud pronunțate
cu ѫ, pr. *singuru*, *sî*, *dî*, *țîe* în loc de pronunția сѫнгȣрȣ, шѫ, зѫ, цѫє etc. ;

d) cu *u* în gerundiele verbale de cojug. a II-a și a III-a terminate în -кȣ sau -гȣ, pr. *tacundu*, *facundu*, *intielegundu* etc. în loc de тъкѫндȣ, фъкѫндȣ, ꙟнцєлєгѫндȣ; așa și în *curundu* și în unele cuvinte, pr. *funtana* etc. (§ 19).

B. Pentru COSUNANTI

§ 57. Primitive

Cosunantile primitive: бп, дт, гк; л, м, н, р; с, ѕ, ж; в, ф, χ, în cît sînt primitive sînt a se scrie cu literele latine răspunzătoare: *bp*, *dt*, *gc;* *l*, *m*, *n*, *r;* *s*, *z*, *j;* *v*, *f*, *h*, pr. бърбатȣ *barbatu*, домнȣ *domnu*, *lemnu*, *semnu*, *pieptu*, *somnu*, *botezu*, *judecu*, *vedu*, *forte*, *(huma)*.

Note. 1. Din acestea, ca derivate, ocur numai cinci: п, г, к, ж și χ; și adecă:

a) п din к sau г, pr. în коптȣ, фрінтȣ de la кокȣ, фрігȣ, mai rar din altele, pr. în скрінтȣръ de la *scribu*, cu *b*, în loc de скріȣ;

b) г și к în loc de бї, пї, mai rar în loc de дї, тї, pr. în гінє, кієптȣ etc., în loc de бінє, пієптȣ;

c) ж în loc de з sau џ, pr. în міжлокȣ, în loc de *midilocu*, жȣнєрє în loc de џінєрє *genere* etc. /

159 *d)* χ în loc de ф, pr. în χірȣ, χієрȣ, în loc de *firu*, *fieru* etc.

De cari vezi mai sus §§ 25, 27, 28, 37, 43.

2. Aici încă s-a destins ѕ de către з, ca mai sus (§ 37, nota 1), încît pre ѕ l-am luat de originariu, iar pre з ca derivat din *di*.

Așa, și pre ж l-am luat de originariu cînd răspunde literei latine *j;* vezi mai sus § 43.

Și în urmă, deși nu cunoaștem *h* originariu în cuvintele românești, dar l-am recunoscut în cele de origine grecească, deși mai tîrzie, [pr. în χрістосȣ, χарȣ, χіротоніъ etc., care la latini se scrie cu *ch*, și noi încă putem să urmăm asemenea, scriind: *Christosu*, *charu*, *chirotonia* etc. (§ 29).

§ 58. Derivate

Cosunantile: ш, з, ц; џ, ч, derivate din: с, д, т; г, к și din ĭ jumătățit adaus după cele trei de-întîi, sînt a se scrie cu literele latine răspunzătoare primitivelor din cari se derivă: *s*, *d*, *t;* *g*, *c* și cu *i* jumătățit după cele trei amintite mai întîi, pr. шєзȣ *siediu*, зічєці *dîceti*, џъмє *geme* etc.

Iar după cele din urmă două, cari se derivă și fără *i* jumătățit, nu e de lipsă a se mai adauge *i*, decît unde se pronunță și urmînd altă vocale, pr. чѣрє *cere*, nu *ciere*; џѣмє *geme*, nu *gieme*; însă: *ci*, *faci*, *ciuru*; *lege*, *legi*, *giuru*.

Note. 1. Cosunantile ш, з, ц, cea mai mare parte fiind / născute din *s*, 160
d, *t* cu *i* jumătățit după ele sau din semisilabele: *sĭ*, *dĭ*, *tĭ*, de sine urmează că așa au a se și scrie; însă:

a) Cînd la capetul cuvintelor sau la mijloc în loc de *ĭ* jumătățit ocure un *i* lung din natură, care face cît doi *i* scurți sau doi *i̧* jumătățiți împreunați într-unul întreg, spre destințiune semnăm pre acest *i* duplicat cu accent cercufles, spre a-i arăta cantitatea originale, pr. *sî*, *dî*, *tî*, în loc de *sĭi*, *dĭi*, *tĭi*, pr. *a pasî*, *audî*, *petî*; *sîe*, *tîe*; *dî*, *dîcu* etc. în loc de *a* пъші, аȣзі, пеці, și după această normă: *betîu*, *tardîu*, *subtîre*, *intardîatu*, *subtîliatu* etc.

Iar cînd *i* lung trece într-un *i* scurt sau jumătățit, semnul cercuflesului, care însemnează contragerea a doi *i* într-unul, nu mai are loc, pr. în *audiu*, *audi*; *pasiescu*, *petiescu*, de la *audî-re*, *pasî*, *patî* etc., în cari *ĭ* jumătățit încă mai nici nu se aude.

b) Cînd aceste cosunanti se derivă nu din cosunantea răspunzătoare sau nu din ea singură, scrierea încă are să urmeze cosunantei sau cosunantilor din cari se trag, pr. ш din *sci* sau *sti*, în фашъ, lat. *fascia*, пъшȣне din *pastiune*, ȣшъ din *ustia*, lat. *ostium*, вешмѫнтȣ din *vestimentu* etc.; з din *j*, în закȣ, lat. *jaceo*, ц din *ci*, în ацъ, lat. *acia*, брацȣ, lat. *brachium*, unde *h* nu s-a pronunțat, ci s-a scris numai după etimologia greacă βραχίων, соцȣ, lat. *socius* etc.; vezi mai sus § 38—40.

2. Cosunantile ч și џ, fiind născute cea mai mare parte din *c* și *g*, urmînd o vocale moale, є sau і întreg sau jumătățit, urmează a se scrie cu literele respective *c* sau *g*. Însă cînd ele se nasc din alte cosunanti, și adecă:

a) din *t* și *d*, cu *i* jumătățit după ele, pr. în ꙟнцелепчȣне / de la ꙟнцелеп- 161
тȣ, ȣмецȣне de la ȣмедȣ etc., scrierea încă are să urmeze derivațiunei cu *ti* și *di*: *intieleptiune*, *umediune*; iar cînd se nasc

b) din *f* și *v*, pr. în черȣ (cu ч cîmpenesc) în loc de фіерȣ, џерме în loc de *vierme* etc., urmează a se scrie cu *f* și *v*: *fieru*, *vierme*.

3. De derivate se ține și muietura lui *l*, *n*, *r*, cu *i* jumătățit după ele, fie singure, sau *l* împreunat cu *c* sau *g*, în *cli*, *gli*, de cari mai sus, § 35, și după care ele vin a se scrie întregi, fără de vreo omisiune: *li*, *ni*, *ri* și *cli*, *gli*, precum se cere și după pronunția limbei rom. la macedoromâni și la unii din părțile noastre, și după usul din cărțile noastre mai bătrîne, pr. *lînu*, *liepure*, *muliere* etc., iar nu *inu*, *epure*, *muere*, și iarăși *cliama*, *ocli*, *gliacia* etc., iar nu *chiama*, *ochi*, *ghiatia*, precum și *antâniu*, *vinia* etc., după usul celor vechi, ca *puni*, *mani*, *tieni*, *veni* de la *pune*, *mane*, *tiene*, *vene*, iar nu ꙟнтъіȣ sau ꙟнтеіȣ și ꙟнтіє, ca și cum ar fi compus din prepus. ꙟн și тѫіȣ sau теіȣ sau тіє, nici *via*, *pui*, *mâi* etc. În cari, neconsiderațiunea limbei române umblă perechie cu imitațiunea servile a celor străine.

4. Între gramaticii noștri cei mai vechi, Sam. Clain avuse mai întîi curajul de a se pronunța pentru formele ortografice *li*, *cli*, *gli*, scriind la pag. 6 a Gramatecei sale din 1780, sub IV: „Si post *l* immediate sequatur *i* atque syllabam *li* rursus immediate praecedat, aut sequatur vocalis, aut diphtongus, istud *li* pronunciatur ut *i* Latinum, aut Germanicum, v. g. *muliere*, *mulier*; *filiu*, *filius*; *eli*, *illi*“. Lege: *muiere*, *fiju*, *ej*“ [81]. Iar despre *ci* și *gi*, tot acolo, sub III: „*L* postpositum literis *c* et *g* pronunciatur, ac si esset *hi*, efficitque ut *c* pronunciatur ut *k* / et *g* ut apud Germanos, e. g. *claue*, *clavis*, 162
glacie, *glacies*“. Lege: *chiaue* sive *kiaue* et *ghiacie*“ [82].

Însă Șincai, în Gramateca sa, edată separat, cu 25 ani mai tîrziu (în 1805), a lăpădat pre *l* și în locu-i a sustituit pre *h* italic, scriind la pag.

15, sub x: „*ci* mutatur în *chi*, ut *clarus*, *chiár*“ [83], și după el, P. Maior, în Ortografia sa din 1819 și 1825, și alții mai noi asemenea, așa cît restituirea formei regulate și probate de usul vechi alor noștri și de al macedoromânilor, totora, pînă în ziua de astăzi, va să întîmpine încă îndelungat timp mari dificultați.

Timpul însă va alege care formă va să se susțiie, cea regulată și domestică cu *li*, *cli*, *gli*, ori cea neregulată și străină cu *i*, *chi*, *ghi*, toate fiind astăzi cu putință.

§ 59. Semnele ortografice

Spre mai acurată determinațiune în ortografie, vin a se adauge și unele semne cari în parte suplinesc defectele alfabetului și dau mai multă chiaritate în scriere și facilitate în lecțiune.

De care specie sînt: accentul, apostroful și linioara.

Accentul se pune spre destințiune și în locurile unde fără el ar rămînea la îndoială cum au să se pronunțe unele vocali, pr. *laudá*, *laudà*, pentru ca să nu se pronunțe ла́8дъ, ci лъ8дá, лъ8дъ̀,; *laudàmu*, ca să nu se pronunțe лъ8дáм8, ci лъ8дъм8; *a pasî*, *palî*, *petî*, *audì*, *esî* etc., pentru ca să
163 nu se pronunțe: пашĭ, пацĭ, пецĭ, а8зĭ, ешĭ / sau пъсí, пътí, петí, а8дí, есí etc., ci *a* пъшí, пъцí, пецí, а8зí, ешí etc.

Apostroful se pune spre a arăta că s-a lăpădat oarecare vocale înaintea alteia, pr. *domn'a* în loc de *domna-a*, *multor'a* în loc de *multoru-a* etc.

Linioara se pune între două sau mai multe cuvinte sau părticele împreunate într-una, cînd se recere mai multă chiaritate, pr. în *midi-locu*, *batu-jocura*, *candu-va*, *particele-le*, *adusu-mi-s'au* etc.

Note. 1. Semnele accentului se pot usua în două respecte:

a) Ca semnele tonului, cînd e de lipsă a se semna, precum:

1) în cuvintele unisilabe, cînd e de lipsă a se distinge unul de altul, fiind scrisă cu aceleași litere, pr. *cá*, *dá*, *stá*: ка, да, ста, spre a le destinge de *cà*, *dà*, *stà*: къ, дъ, стъ;

2) în silaba ultimă a cuvintelor de mai multe silabe terminată în vocale întreagă, afară de diftong și intonată, pr. *a laudá*, *vedé*, *veni*; *laudà*, *venì*, *vediù*; *audì*, *esî*, *patî* etc., spre a le destinge de *lauda* ла8дъ, *vede* вѣде, *veni* вінĭ, *vediu* въз8, *audi* а8зі, *esi* еші, *pati* паці etc.;

3) în mijlocul cuvîntului, cînd fără accent ar rămînea la îndoială care e silaba tonică, penultima au antepenultima, pr. în *indurate* în loc de *indúrate* sau *induráte* etc., în care cas semnul accentului se pune pre antepenultima, ca cea mai rară. /

164 *b)* Ca semnele sunetului, de unde:

1) pre *a* chiar sub accent [î]l însemnăm cu acut: *á*, pr. *laudá*, лъ8дá etc.;

2) pre ъ, derivat din *a* sub accent, [i]l însemnăm cu greu: *à*, pr. *laudà*, *laudàmu*: ла8дъ̀, лъ8дъ̀м8 etc.;

3) pre *i* întreg și lung, contras din doi *i*, însă numai după cosunantile *d*, *t*, *s*, cînd se schimbă în șuierătoarele з, ц, ш, [î]l însemnăm cu cercufles: *î*, pr. *dî* зі, *tîe* ціе, *sîe* шіе etc.; aiurea cercuflesul nu e de lipsă a se pune nici pre *i*, nici pre altă vocale, deși usul l-a introdus și aiurea, ales pre *â*, ca să semneze ж, pr. *mâna* мжнъ;

4) în celealalte vocali, accentul, sau acut sau greu, nu însemnează decît tonul și se pune în armonie cu *á* sau *à*, pr. *a vedé*, *vení* în infin., cu acut, ca: *a laudá*; iar *venì*, *vediù* în perfect, cu greu, ca: *laudà*, în acelaşi timp.

2. Afară de semnele accentului se mai pot lăsa și alte două, pentru vocalile *i* și *u*, ales pentru începători:

a) semnul jumătățimei pre *i* și *u*: *ĭ* și *ŭ*, la mijlocul cuvîntului, cînd nu se pronunță întregi, deși nu urmează altă vocale, pr. *ulĭtare, misĭcare, vestĭmentu, midĭlocu* sau *midĭŭ-locu; batŭjocura* sau *batŭ-jocura* etc.; iar aiurea nu e de lipsă;

b) semnul întregimei, cu două punte deasupra lui *i*: *ï*, cînd *ï* se pronunță întreg, deși urmează altă vocale, pr. *arïa, rosïa*: арiе, рошiе etc., pentru ca să nu se pronunțe: аре, роше.

Însă aci pot rămînea și nepusă, fiindcă casurile sînt foarte puține sau bine regulate.

Iar semnele lungimei și scurtimei silabelor se țin de prosodică, nu de ortografie. /

3. Ca semn ortografic se poate considera și *h* scris după *c* și *g*, în locul 165 lui *l* muiat după ortografia italiană, pr. în *chiama, chiaru, ochi, unghia* etc. în loc de *cliama, cliaru, ocli, unglia*, la italiani: *chiama, chiaro, occhi, unghia*, lat. *clamat, clarus, oculi* sau *ocli, ungula* sau *ungla* etc.

4. Alte semne, cum sînt: cedila frîncească și alte coade deasupra sau dedesuptul vocalilor și cosunantilor, nu au nici un fundament în scrierea română cu litere latine și după regule fonetice bine cunoscute sînt de tot superflue, decît pentru începători.

5. În urmă oserbăm că toate cuvintele rom. au a se scrie cu o vocale în capet, fie măcar *ĭ* sau *ŭ* jumătățit, precum chiar și cei vechi ai noștri mare parte scriau și legile gramatice o cer ca lege generale, afară de prepusețiunile *în* și *sub*, verbul *sîm* și persoana 1 sing. a imperfectelor, plusquamperfectelor și condiționatelor, de toate patru cojugațiunile, ceste din urmă nu numai spre destințiune de către pers. 1 plur. a acelorași timpuri, ci și mai mult, pentru că cei vechi pre м din acele persoane nu-l scriau, fiind literă finale, ca și la latini, pr. *eram* și *eramu*, lat. *eram* și *eramus*, la cei vechi: еꙋ ера și ноі ерамꙋ etc.; vezi mai sus (§ 33, nota 7).

§ 60. Conclusiune

Spre statorirea unei sisteme ortografice raționali și facilitarea punerei ei în lucrare, mijlocul cel mai potente a fost în toate limbele regularitatea vorbirei și pronunția curată, precum de altă parte însăși ortografia regulată a fost asemene mijloc potente pentru regularea vorbirei și a pronunției. Din care / causă, deși pronunția bună se pare a se ținea numai de ameni- 166 tațile vieței, iar nu de ortografie, însă, după ce influența ce a avut-o pronunția rea sau bună asupra scrierei nu se poate nega, interesul culturei naționali aduce cu sine ca vorbirea limbei să se țină totdeuna în deplină armonie cu scrierea, pentru că ortografia bună și regulată nu poate cosiste împreună cu pronunția rea și neregulată.

Ales este de dorit ca idiotismii locali și apriat corupți să se delature fără crutare din vorbirea și scrierea limbei, oricît de dulci și armonioși s-ar părea pre alocuria, unde sînt usitați, de cari însă oamenii din alte parți adeseori numai [î]și rîd.

Note. 1. De atari vițiuri în vorbire, se pot considera:

a) iotacismul unor provincie sau plecarea de a schimba vocalile în *i*, pr. în loc de *sange, frange* etc. pronunțînd *singe, fringe* și în loc de *vedemu, ne doare, judecu, judecată* etc. zicînd: *videmu, ni doare, judicu* și *judicată*;

b) schimbarea cosunantilor cumnate : ж și џ între sine totdeuna pronunțînd sau numai џ, pr. џoi, џȣрȣ în loc de жoi, жȣрȣ etc., sau din contră : жȣнере, жемȣ în loc de џiнере, џемȣ etc. ;

c) usul nestîmpărat al vocalilor oscure ъ și ѫ, ales după cosunantile șuierătoare, pr. зъȣ, зѫ în loc de зеȣ, зi ; съмнȣ, сѫнгȣрȣ în loc de *semnu*, *singuru ;* шъзȣ, шѫ, шѫе în loc de шезȣ, шi, шié ; цъсȣ, цѫе în loc de цесȣ, цiе etc.

167 *d)* muiarea și străformarea cosunantilor în altele, pr. гiне, кептȣ, нiе, џерме, χерȣ în loc de бiне, пiептȣ, мiе, бiерме, фiерȣ etc. ;

e) altele și mai particulari, pr. чiчѡре ale macedoromânilor și пiчере ale bucureștenilor ; џѣџетȣ în loc de дѣџетȣ al bănățenilor sau дѣщїȣ al tîrnăvenilor, *eream* în loc de *eram* al bucureștenilor ; мъ чемȣ în loc de мъ темȣ, чамъ în loc de кiамъ etc., din alte parți ; vezi mai sus § 53, not[ele] **6** și **7**.

2. La aceste sînt a se adauge și următoarele oserbațiuni generali, atît pentru limbă, cît și pentru ortografie :

a) cum că, deși etimologismul este întîiul făptoriu al limbei pentru că prin el s-au constituit înseși formele limbei, dar fonetismul este al doilea pentru că prin el s-au constituit particularitațile cari desting limba rom. de către surorile ei, și amîndouă împreună au format usul vorbirei în limba rom., și de aceea nu numai etimologia, ci și fonetica limbei rom. au derept de a fi respectate și aprețuite în statorirea formelor limbei gramaticali și ortografice ;

b) cum că usul vorbirei, care s-a născut din înfluența împrejurarilor în cari se află națiunea, nu se poate nici ignora, nici restrînge numai la un period sau la o singură provincie, fiindcă din atare restrîngere s-ar naște numai un idiotism locale sau periodic al limbei, ci, din contră, el se estinde și cuprinde perioadele și ținutele în cari s-a vorbit și scris românește ;

c) cum că etimologistul are de a cerceta, culege și esamina întreg usul acesta al vorbirei, după datele istorice, cu reflesiune nu numai la etimologie ca gen, ci și la fonetică ca specie sau ultimă diferență ;

168 *d)* cum că limba rom., deși este soră dulce sau fie a / limbei latine și soră cu celealalte limbe sau dialecte nouă latine, chiar de aceea însă nu este identică și totuna cu acelea sau una din acelea, ci destintă și diversă, avîndu-și caracterul său propriu și formele speciali, cari deși seamănă cu ale surorilor sale, dar au și particularitatea lor proprie ; și în urmă

e) cum că atît etimologiștii, cît și foneticii esclusivi au să se ferească de a abusa cu principiul lor, ceia trecînd preste terminii istorici ai limbei și încercîndu-se a da limbei o formă nouă ce nu a avut-o nicicînd, iar ceialalți sanționînd toate variațiunile din usul actuale, fără alegere, și prin asta dînd ocasiune la scisiuni în limbă și punînd în periclu unitatea limbei, fiindcă fără unitatea limbei e deșeartă și neposibile chiar și unitatea ortografiei, cum s-a zis și mai sus, § 52.

SECȚIUNEA A II-a

ETIMOLOGIA[84]

§ 61. Cuvintele elementare

Cuvintele elementare, formate din sunetele elementare, în limba românească, ca și în altele, sînt de două specie : formali sau mobili și costanti sau nemișcate. Formali se numesc cari au terminațiunea sau literele finali schimbate în mai multe forme, pr. *omu, oame, oameni, omenie, omenescu*; *bunu, bună, buni, bune, bine ; văzu, vezi, vede, văzîndu, văzutu.* Costanti însă, cari stau și rămîn totdeuna neschimbate în terminațiunea lor, pr. *bine, așa, după, ca, vai.*

Cele formali în limba rom. sînt de patru / clasi : nume[85], pronume, 169
verbe și participie, pr. *omu, bunu ; io, tu ; facu, văzu ; făcutu, văzutu.*
Din acestea, cele două de întîi și cele mai din urmă se declină, iar cele de a
treia clase sau verbele se cojugă.

Cele costanti iarăși, în limba rom. încă sînt de patru clasi : adverbie, prepusețiuni, cojunțiuni și întrejecțiuni. Din cari cele de întîi se adaug la verb, pr. *facu bine ;* cele de a doua se pot pune și se pun înainte la toate cuvintele formali, pr. *cu oamenii, de la noi, se începe, [la] începutulu ;* cele de a treia se împreună cu verbele sau ele împreună alte cuvinte, pr. *ca să facă, io și tu,* iar cele din urmă se pun între alte cuvinte, fără de a se împreuna cu ele decît foarte rar, pr. *o, vai !*

Note. 1. Aceste opt clasi de cuvinte se numesc și părțile cuvîntarei, fiindcă toată cuvîntarea stă numai din cuvinte de aceste clasi.

2. La acestea, unii gramatici mai adaug și articlii, ca a noua parte a cuvîntarei ; ei însă în tot respectul se țin de clasea pronumelor.

3. Cuvintele mai mice, numai de o silabă sau și mai puțin, se numesc părticele (particulae), pr. *mă, te, se, lu, o* etc. ; mai ales însă cele din clasea pronumelor.

4. Afară de acestea, în limba rom. se mai află usitate unele silabe sau
numai litere, cari nici nu au însemnare anumită, nici nu ocur numai de sine,
de unde nici nu se pot numi cuvinte, ci se adaug numai la alte cuvinte, înainte /
sau înapoia lor, cu cari se împreună într-un cuvînt, fără de a se adauge uneori 170
nici cea mai mică însemnătate cuvîntului, pr. *a* fort adeseori, *le, ne, re* etc.
Așa, în : *acestui-a, multoru-a, atunci-a, acumu-a* etc. în loc de *acestui, multoru,*
atunci, acumu ; în *pururea, așișderea, nimenelea, pretutindenelea* etc., unde *-a,*
-nea, -rea, -lea, -de-, -și- sînt cu totul oțioasă și nu se țin de nici o parte a
cuvîntarei.

5. Cuvintele se pot tracta sau în de sine, ca singuratece, căutînd numai la forma lor, pr. *omu, oameni* etc., de unde se naşte teoria formaţiunei, sau împreună cu altele, ca conese între sine gramaticeşte, pr. *Dumne-zeu, omu bunu, pre pămîntu* etc., de unde teoria costrucţiunei.

6. Tractarea despre formele cuvintelor se numeşte şi etimologie, iar cea despre costrucţiune se cheamă sintaxe; ceastă din urmă ca sintetică face parte destintă a gramaticei [86].

7. Secţiunea aceasta a doua a partei analitice se cuprinde cu cuvintele, ca secţiunea întîia cu sunetele şi literele, şi cu formaţiunea cuvintelor, ca partea sintetică cu costrucţiunea lor. Ea se va împărţi în două capete principali, în cel de întîi tractînd de cele de întîi patru clasi ale cuvintelor formali, iar în al doilea de celealalte patru clasi ale cuvintelor costanti.

CAP I

DESPRE CUVINTELE FORMALI

§ 62. **Formele**

Cuvintele formali după terminaţiunea lor se schimbă în mai multe
forme şi asta în două moduri: au prin flesiune *(flexio)*, cînd cuvîntul
171 rămîne / acelaşi şi numai terminaţiunea lui se schimbă, fără de a i se schimba
deodată şi însemnarea, pr. *omu, oam-e, oam-eni*, au prin derivaţiune,
cînd nu numai terminaţiunea cuvîntului se schimbă, ci totdeodată şi însemnarea lui, mai puţin sau mai mult sau de tot, prin ce cuvîntul se face altul, pr. *om-u : omen-escu, omen-ie ; laudu : laudă, lăudăr-osu*, în cari însemnarea originariului s-a schimbat împreună cu terminaţiunea lui, şi cuvintele : *omu, omenescu, omenie* etc. nu mai însemnează tot aceeaşi. De unde, şi cuvintele sînt au de început (originare, primitive), au din schimbare (secundare, derivate).

Flesiunea încă se face în două moduri mai specifice : au prin declinaţiune, cînd terminaţiunea cuvîntului se schimbă după gen, număr şi cas, pr. *om-u, oam-e, oam-eni, bun-u, bun-i, bun-ă, bun-e*, au prin cojugaţiune, cînd terminaţiunea cuvîntului se schimbă după mod, timp, număr şi persoană, pr. *laud-u, laud, -i, -ă, lăud-ămu, lăud-aţi ; lăud-am, lăud-ai, lăud-are* etc.

Note. 1. Originare pot fi nu numai cuvintele formali, ci şi cele constanti, numai cît din ceste de pre urmă mai arareori se face derivaţiune, pr. de la *mîne*, adverbiu, se face *mînecu, demanetia* [=*dimineaţă*], ca şi cînd *mîne* ar fi sustantiv, ca *ziua, seara* etc.

2. Din părţile cuvîntarei, numele şi pronumele numai se declină, verbele
172 numai se cojugă, iar participiele / se şi declină ca numele şi-şi reţin şi semnifi-
caţiunea timpului de la verbul din care se formează, ca şi verbele ; precum : *lăud-atu, lăud-ată, lăud-ate* de la *lăud-ai* în perfect, din verbul *laud-u, lăud-are* etc.

3. Deci cojugaţiunea răspunde declinaţiunei numai în numeri şi persoane, iar nu şi în gen şi cas.

I. Flesiunea

A. DECLINAŢIUNEA

§ 63. Declinaţiunea numelor

Declinaţiunea e schimbarea terminaţiunei principali a cuvîntului în alte forme, prin gen, număr şi cas, şi e de două specie: generică, după terminaţiune şi gen, şi specifică, după părţile cuvîntarei cari se declină (§ 61—62).

Terminaţiunile principali ale declinaţiunei sînt aceste trei: *-ă*, *-e*, *-u*, pr. *doamn-ă*, *muier-e*, *bărbat-u*.

Genuri încă sînt trei: bărbătesc, muieresc şi mestecat sau în termini tehnici: masculin, femenin şi neutru. Masculin şi femenin e cînd genul rămîne tot acela şi pentru unul, şi pentru doi sau mai mulţi, pr. *bărbatu* şi *bărbaţi* masculin, *muiere* şi *muieri* femenin. Iar neutru este cînd genul nu rămîne tot acela pentru unul sau pentru mai mulţi, ci se schimbă, aşa cît pentru unul e bărbătesc, iar pentru doi sau mai mulţi muieresc, pr. *un vas* masc., *două vasă* femenin. /

Numerii sînt doi: pentru unul singur sau pentru mai mulţi, în 173
termini tehnici: singulare şi plurale, pr. *un bărbat*, *doi* sau *mai mulţi bărbaţi*.

Casuri sau terminaţiuni secundare, împreună cu terminaţiunea principale, în limba românească sînt numai patru: numinativ sau terminaţiunea întîia, carea în numărul sing. e principale, genetiv-dativ, terminaţiunea a doua, acusativ sau prepuseţionale, a treia, şi vocativ, a patra terminaţiune.

Note. 1. Afară de terminaţiunile în *-ă*, *-e*, *-u*, altă terminaţiune principale în cuvintele formali ale limbei rom. nu se află decît în *dl*, în loc de *dii*, lat. *dies*, *-e*, în usul vulgariu şi *diua* sau *diúa*, pronunţat ca зȣъ; şi în *rò*, din lat. *ros*, fără *-s* finale, însă acum în limba rom. neusitat în astă terminaţiune, decît în forma cu adaus de *-ă*: *rouă*.

2. Genul, adecă forma destintă după sex, a început a se destinge după sexul fiinţelor ce însemnează cuvîntul; fiind însă că nu toate fiinţele esprese prin cuvînt au sex destint, precum sînt cugetele, ideele etc., de aceea şi genul cuvintelor ce se declină cea mai mare parte a rămas arbitrariu.

De aceea şi genul cuvintelor se poate cunoaşte au după sexul fiinţei ce o însemnează cuvîntul, dacă are, pr. *bărbatu*, *muiere*, au din alte semne, în limba românească mare parte din vocalea ultimă a terminaţiunei principali, pr. cele terminate în *-ă* de genul femenin, ca: *barbă*, *masă*, *poartă*, au din usul vorbirei, pr. *poporu* masc. în sing., / *popoară* femenin în plur.; *dinte* masc., 174
minte fem., *nume* neutru.

De gen, mai de aproape, se va tracta la fiecare terminaţiune a declinaţiunilor.

3. Mulţi dintre gramaticii noştri au recunoscut numai două genuri în limba rom., masculin şi femenin, şi au negat pe cel neutru, precum neagă şi gramaticii limbei italiane, tot aşa fără de raţiune. Nu numai pentru că atît în limba română, cît şi în cea italiană au rămas urme de terminaţiunile neutrali necontestabili, pr. la noi *osu*, plur. *oasă*, lat. neutru *os* sing., *ossa* pl.; *vasu*, pl. *vasă*, lat. *vas* sing., *vasa* pl., iarăşi neutru, în limba italiană: *corno*, pl. *corna*, lat. *cornu*, *cornua*, rom. *cornu*, *coarne*; *muro*, pl. *mura*, deşi lat. *murus*, pl. *muri* etc., ci şi pentru că şi ei recunosc că unele cuvinte în sing. sînt masc., iar în plur. femenine, ceea ce după definiţiunea de aici însemnează neutru, nefiind nici de genul masc., nici de femenin esclusiv, ci și de unul, și de altul sau nici de unul, nici de altul[87].

4. Nu toate numele se declină în amîndoi numerii, ci unele numai în sing., altele numai în plur., cari, afară de numele proprie ce au numai singulare, în limba rom. sînt puține, pr. *rouă*, *nè* sau *neaua* etc. și numele proprie : *Petru*, *Roma* etc. numai sing. ; *bale* de la *ba*, neusitat la noi în sing., ital. *bava*, numai în plurale. Sînt însă unele cari numai în oarecare însemnare nu au vreun număr, iar într-alta-l au, pr. *șea*, lat. *sella*, cînd însemnează numai „acea parte a corpului unde pre cai se pune șeaua", se zice numai în pl. *șele*, iar cînd însemnează „șeaua de pre cal" are și sing., și plur., numai cît în astă însemnare, spre destințiune, în usul vulgare se formează în *i* : *șeli*.

Altele sînt cari în sing. se zic într-un înțeles, iar în plur. în altul, pr.
175 *spata*, grec. σπάϑη, ital. *spada*, / foarte usitat la cei vechi ai noștri, numai în sing. însemnînd arma știută, iar *spate* numai în plur. însemnînd „o parte a dosului între umeri". Din contră, *spata*, cu pl. *spete*, e numai întru însemnarea uneltei cunoscute de țesut și a parților de lature din spate.

Iar altele se aud cu cîte doi numeri plurali sau în aceeași însemnare, pr. *număru*, pl. *numeri* și *numere*, lat. *numerus, -i ; umăru*, pl. *umeri* și *umere*, lat. *humerus, -i ;* sau în diverse însemnari, pr. *bucată*, pl. *bucate* „cele de mîncare", *bucați* „parți rupte din oarece" ; *cotu*, pl. *coți*, cînd însemnează măsura cunoscută, *coate* cu *o* închis sau deschis (κοτε sau κωτε), cînd însemnează partea știută a brațului, lat. *cubitus, -i*.

5. Casurile în limba rom. nici într-un cuvînt nu se află toate cu terminațiune destintă.

Genetivul și dativul au numai una și aceeași terminațiune totdeauna și în sing., și în plurale, destintă mai numai în sing., iar în plur. în prea puține cuvinte.

Acusativ cu terminațiune destintă au numai unele pronume, pr. *mă, te, se*.

Vocativ, asemenea, au numai cele terminate în *-u*, pr. *Petre, oame, doamne*.

Iar formele ce ne lipsesc spre desemnarea casurilor latine și grecești se suplinesc sau prin articlu sau prin prepusețiuni sau prin contestul cuvîntarei, precum se va vedea la locul său.

6. Urme de casuri mai destinte de cum sînt astăzi în usul vorbirei românești se văd în numele zilelor de săptămînă, mai toate după genetivii latini, pr. *marți*, lat. *martis*, *miercuri*, lat. *mercurii*, *joi*, lat. *jovis*, *vineri*, lat. *veneris*, după cari s-a conformat și *luni* în loc de *lune*, lat. *lunae ;* ceea ce în dialectele celealalte nouă romane nu a rămas ; la italiani numai : *martedi*,
176 *mercoledi* sau / *mercordi* sau *mercore*, *giovedi*, *venerdi ;* franc. *mardi*, *mercredi*, *jeudi*, *vendredi* etc.

7. Cuvintele ce se declină, pentru scurtare le numim nume, precum în adevăr și sînt toate într-un respect mai generale, iar în specie le numim : sustantive, adiective, pronume și participie.

8. Declinațiunea generică cuprinde : sustantivele, adiectivele și participiele, iar cea specifică : numele proprie, unele sustantive și adiective, și pronumele.

9. Spre mai mare evidență în declinațiune, adaugem aci și articlul principale, și pînă a nu ajunge să tractăm de articli la locul său, între pronume.

A.a. **Declinațiunea generică**

§ 64. **Declinațiunea generică cu și fără articlu**

Declinațiunea generică se face au numai întru însemnarea numelui nedeterminată, pr. *omu, muiere, lemnu,* neanumind care om, muiere, lemn, ci numai preste tot vorbind, au întru însemnarea numelui determinată, pr. *omu-lu, muiere-a, lemnu-lu,* voind a determina care om, muiere, lemn anumit, iar nu preste tot, orice om, muiere, lemn, precum *omulu bunu, muierea frumoasă, lemnulu verde, oamenii noștri* etc.

Declinațiunea nedeterminată se face numai schimbînd terminațiunea numelui, pr. *omu, oameni; muiere, muieri; lemnu, lemne;* iar cea determinată se face adăugînd după terminațiunea numelui o părticea, ce-i zicem articlu, și declinîndu-le / pre amîndouă într-una, pr. *omu-lu,* 177
oameni-li; muiere-a, muieri-le; lemnu-lu, lemne-le.

Schema articlului

Sing.	N.A.	masc.	lu, le	fem.	a
	G.D.		lui		lei (ei, i)
	V.		le		o
Plur.	N.A.		li (i)		le
	G.D.V.		loru		loru

Note. 1. Originea articlului e însăși terminațiunea numelor: în *-ă* sau *-e* sau *-u* [88]; de aceea și latinii nu au voit să imiteze pre greci, cari la început nici ei nu au avut articlu și de aceea și în poemele lor cele mai vechie, ale lui Homer, foarte puțin ocure, iar mai tîrziu, luînd terminațiunile cele mai generice ale casurilor, ος și α, și străpunîndu-le înaintea numelor cu ceva modificațiune, formară articlii lor, pr. ὁ θεός în loc de ὅς θεός și ἁ θεὰ în dialectul doric sau strămutînd pre α în η : ἡ θεὰ și ἡ τιμὴ în celealalte dialecte.

La noi încă s-ar putea zice că după asemene normă și articlii noștri la început au stat numai din repețirea vocalilor finali ale cuvintelor, *-u* și *-a* în sing., *-i* și *-e* în plurale, iar *l* s-a adaus numai spre împiedecarea contracțiunei vocalilor acelorași într-una, unde din atare contracțiune s-ar putea naște confusiune între casuri determinate și nedeterminate, pr. în plurale fem., unde, doi *e* contrăgîndu-se în unul, în pronunțare nu s-ar simți diferența între *doamne* nedeterminat și între *doamnê,* contras din *doamne-e* determinat. /

După această părere, usul a întrudus pre *l* și aiurea, tot pre acea urmă, 178
unde adecă ocur aceleași vocali, pr. între *u* și *u* și între *i* și *i,* făcînd *domnu-l-u* și *domni-l-i,* ca și *doamne-l-e,* în loc de *domnu-u, domni-i, doamne-e;* numai între ă oscur sau ъ și *a* chiar nu, diferența acestor vocali fiind destul de însemnată în pronunție, deși originea le e totuna; nici între *e* și *a,* unde diferența e și după pronunție și după origine, de unde rămase *doamnă-a* și *minte-a,* numai cît în urmă *ă* s-a lăpădat, urmînd *a* chiar (§ 18, nota 2), fără ca înțelesul să pață ceva.

Usul încă în cea mai mare parte a romănimei nu pronunță pre *l* din articlu, decît înainte de *-e,* pr. *dinte-l-e, muieri-l-e, domnu-l-e,* iar înainte de *-ă, -i* și *-u* nu-l pronunță deloc; nu numai, ci și în loc de doi *a,* de doi *i* și de doi *u,* pronunță numai unul întreg, pr. *doamn'a, domn'î, domn-û,* ceea ce în două moduri se poate esplica, au că *l* aici nu s-a introdus, au că s-a lăpădat.

Însă părerea mai comune este că *l* din articlu e originariu și unde lipsește în us s-a lăpădat sau de tot, pr. între doi *a,* sau numai pre alocuria, pr. între doi *i* și doi *u*, lăpădîndu-se și dintre vocali : ъ înainte de *a*, și *i* și *u* după *l* din fine.

2. Articlul, ca și numele la cari se adauge, e de trei genuri : masculin, femenin și neutru, însă în neutru fără terminațiune destintă, ca în multe nume, terminațiunea masculinelor din sing. fiind și pentru neutre, iar în plurale a femininelor ; de aceea și în schemă s-au pus numai terminațiunile masculine și femenine, aceleași fiind și pentru articlul neutru, cu variațiunea amintită.

[3.] Casuri sau terminațiuni casuali destinte pentru masc. (și neutru) în sing. are trei : *-lu*, *-lui*, *-le*, iar pl. două : *-li*, *-loru*, iar pentru femenin (și neutru) cîte două, atît în sing. *-a*, *-lei (ei)*, cît și în pl. *-le*, *-loru*. Din cari : /

179 *a)* *-lu* din nominat. sing. masc. și neutru se pune după numele terminate în *-u*, pr. *omu*, *omu-lu* și după *-ă* în *tată-lu*, care însă în usul vulgariu se aude și *tat'a*, iar după cele terminate în *-e* se pune *-le*, pr. *cîne*, *cîne-le*, așa cît se poate zice că vocalea finale a acestor articli e conformată după vocalea finale a numelui după care se pune, cari și de almintrea fac numai un articlu, ci cu două forme, din cari *-lu* în usul vulgariu mai pretutindenea se omite, iar *-le* nicăiurea ;

b) *-a* sau, după altă părere, *-la* în origine, din care usul generale a lăpădat pre *l*, se pune în nominat. sing. după numele terminate în *a* sau ъ, femenine sau masculine, pr. *doamnă*, *doamnă-a*, *Tom'a*, *tată-a*, însă elidînd totdeuna pre *a* sau ъ din terminațiunea finale a numelui, pr. *doamnă-a*, *doamn'a* ; și după cele terminate în *-e* numai femenine, pr. *minte*, *minte-a*, însă împreunînd pre *e* și *a* întru diftong *ea*, pr. *minte-a*, *mintea* ;

c) *-lui* în gen. și dat. sing. se pune după toate numele cîte au în nominat. sing. articlul *-lu* sau *-le*, pr. *omu-lui*, *cîne-lui* ;

d) *-lei*, la macedoromâni cu *l* pronunțat, iar la noi fără *l*, *ei*, proprie, e în loc de *-lăi* sau *-ăi*, de la *la* sau *a* în nominativ, și se pune în gen. și dat. sing. după toate numele cari au în nominat. sing. articlul *a* (sau *la*), pr. *doamne-lei* sau *doamne-ei*, *minti-lei* sau *minti-ei* sau și *minte-ei*, contras în *mintii* sau *mintei* ;

-lei întreg, cu *-l*, la noi se aude numai în puține cuvinte, pr. *dilei*, *relei*, *grelei* etc., la cei vechi și fără *l* : *zioei* etc. ;

e) *-le* din vocativul sing. se pune numai după numele terminate în *-u*, pr. *omu-le*, fără de a schimba pre *u* al numelui dinainte, iar nu și după cele terminate în *-e*. În cele feminine, *o* e prefăcut din *a*, ca și în relativul *-lu* și *-o*, pr. *sor'a*, voc. *sor'o* ; /

180 *f)* *-li* din nominativ, pl. masc., la macedoromâni cu *l* pronunțat, iar la noi fără *l*, numai cu *i* jumătățit, care încă numai se scrie, iar nu se mai pronunță, ci numai *i* din terminațiunea nedeterminată a numelui precedente, care se pronunță jumătățit, acum adăugîndu-se articlul se pronunță întreg, pr. *oameni-li* sau *oameni-i*, în scris, sau *oamenĭ*, în pronunție. Din contră, macedoromânii pronunță pre *-li* cu *i* întreg, iar terminațiunea plurale a numelui precedente cu *i* jumătățit, ca *oamenĭ-li*. Acest *-li* se pune nu numai la nominativii, ci și la toți acusativii plurali ai numelor masculine, terminate în aceleași casuri cu *i* întreg sau jumătățit, pr. *oamenĭ-li* sau *oameni-i*, *frați-li* sau *frați-i* ;

g) *-le* din nominativul plurale al femininelor și neutrelor, cu *l* pronunțat pretutindenea, se pune după toate numele femin. și neutre, ori de ce terminațiune să fie, pr. *doamne-le*, *muieri-le* ; *lemne-le*, *oasă-le* ;

h) *-loru* se pune astăzi în genet., dativul și vocativul totor numelor în pl., de orice gen și terminațiune să fie, pr. *oameni-loru*, *doamne-loru*, *muieri-loru*, *lemne-loru*, *oasă-loru* ; însă la cei vechi ai noștri *-loru* în vocativ mai că nu ocure.

4. Articlul primariu, în limba românească, se pune totdeuna după numele ce-l determinează, pr. *omu-lu, muiere-a* etc.; numai unele nume proprie nedeterminate, pr. *Petru, Maria* etc. și numele *D-zeu* nearticulat iau în G. D. sing. *-lui* (și *-lei* sau *-ei*), puse înainte, pr. *lui Petru, lui D-zeu* etc., la cei vechi numai *-lu*; vezi mai jos.

5. Pospusețiunea articlului primariu e proprie și caracteristică limbei rom. între toate dialectele nouă latine, cari toate-l premit; e comune însă și altor două popoară de origine diversă, cari se află cu abitațiunea pre același teritoriu cu macedoromânii, adecă limbei bulgare și albanesi. / Unde e de a 181
se însemna că limba bulgară e singură între toate dialectele slovenești carea are articli și e probabile că bulgarii, viind între români, precum au adoptat articlii cari nu-i aveau, așa și pospunerea lor o au adoptat tot de la români, cari o aveau, și e mai probabile că o părticea mai mică a elementului slovenesc a adoptat și articlii, și pospunerea lor de la o națiune întreagă și mai mare, decît viceversa. Iar ca românii să fie luat acest us de la un popor așa de mic și răspîndit, cum sînt albanesii, e încă și mai puțin probabile, de nu vom admite că albanesii sînt descendenții tracilor și limba lor e fiia limbei tracice și că tracii și dacii au fost de aceeași origine și limbă; pentru că numai așa s-ar putea înțelege și esplica cum de românii au luat de la albanezi usul pospunerei articlului, adecă de la traci și daci, cari fusese cu abitațiunea pre tot teritoriul dincoace și dincolo de Dunăre, unde au fost și sînt cu abitațiunea românii.

6. Între limbele Europei se mai află încă numai limba bascică, din provinciele Franței și Spaniei, în care articlii iarăși se pospun după nume, ca în limba rom. și în celealalte două din peninsula tracică; vezi Larramendi, în Gramatica sa. Însă limba bască e prea departe de noi și mai departe decît să poată fi avut înfluență asupra limbei noastre, de nu cumva se va admite și opiniunea că limba bascilor e limba vechilor celți și gali și deodată și a vechilor daci, dacă aceștia încă au fost de origine galică sau celtică, ceea ce încă nu e probat.

7. Mai probabile este părerea că pospunerea articlilor noștri este din usul mai vechi al limbei latine de a pospune pronumele demustrative, care și după aceea s-a ținut de mai mare eleganță decît premiterea lor, pr. *homo ille, qui* etc., și e în ordine mai naturale[39]. Iar dacă originea articlilor nu e altă decît repețirea terminațiunei numelor, pospunerea ar fi și mai originale, precum și la greci / nu numai articlii, ci chiar și relativul e format din termina- 182
țiune, pr. *ὁ ἄνθρωπος ὅς, ἡ γυνὴ ἥ* etc.; vezi nota **1.**

8. Articlul primariu, în limba rom., se usitează și ca relativ în casurile secundare: dativ și acusativ, însă cu oarecare modificațiune în pronunție, așa:

a) în dativul sing. de amîndouă genurile, în loc de *-lui* și *-lei* sau *-ei*, se pronunță numai *i* jumătățit, contras din *-li* format din *-lui* și *-lei* tot asemenea, pr. *lui Petru i s-a spusu, Mariei i s-a zisu;*

b) în acus. sing., în masc. rămîne *-lu*, nu și *-le*, cu *l* pronunțat, pr. *nu-lu cunoscu*, iar în femin. *a* se schimbă în *o*, pr. *nu o cunoscu;*

c) în dativ plur., în loc de *-loru*, pentru amîndouă genurile se zice *-le*, la cei vechi лъ sau лж, pr. *le dă*, însă după usul modern în loc de *le* se pronunță *li*, cu *l* nemuiat, de cîte ori după *le* urmează altă părticea cu care se împreună într-un cuvînt, și anume: *se* și *ĭ* în loc de *e (este)* și de *vei*, pr. *le-se zice*, astăzi: *li-se zice, li-ĭ bine* în loc de *le e bine; li-ĭ da* în loc de *le vei da;*

d) în acusat. pl. în îmbe genurile, ca articlu, *li* sau *i* și *le*, fără diferență; numai cît la noi, în usul vulgariu, cînd *li* sau *i*, cari de sine nu formează silabă întreagă, nu se poate lega de cuvîntul dinainte sau care urmează, pentru facilitatea pronunţarei i se premite sunetul oscur ѫ, ca razim, cu care face o silabă, pr. ѫй кȣноскȣ în loc de *lĭ cunoscu* sau *ĭ cunoscu*; tot aşa urmîndu-se şi cu *lŭ* din sing. (sub *b*, mai sus), pr. ѫлȣ кȣноскȣ în loc de *lŭ cunoscu.*

Cei vechi ai noştri însă, mai mult sau mai puţin, nu puneau acest razim curat eufonic; vezi mai sus § 19, nota **2.** Din care causă nici e de lipsă a se
183 mai însemna cu / apostrof absenţa acestui razim oscur, pr. *nu'lu cunoscu*, ca şi cum ar fi în loc de нȣ ѫлȣ *cunoscu.*

9. Din articlul *-lu* şi *-a* s-a format şi celălalt articlu: *alu* şi *a'* în loc de *a-a*, pl. *ali* sau *ai* şi *ale*, cu *a* dinainte, iarăşi ca razim [90], usitat numai cu posesivele: *alu mieu*, *tău* etc.; numeralii: *alu doilea* etc. şi înaintea genetivilor, pr. *alu lui*, *alu domnului* etc. De celealalte se va zice între pronume.

10. Articlul ce se numeşte nedeterminat: *unu*, *unǎ* etc. în adevăr nu e articlu, ci numai adiectiv numerale, ca altele: *doi*, *trei* etc. [91].

11. De concordarea articlului cu numele său în declinaţiune va urma mai în jos.

§ 65. **Declinaţiunea I : în** *-ă*

Declinaţiunea numelor terminate în *-ă* sau întîia e una şi proprie numelor feminine.

Ea are în forma nedeterminată două terminaţiuni: *-ă* şi *-e*, din cari *-ă* este pentru numinativul, acusativul şi vocativul sing., iar *-e* pentru genetivul şi dativul sing. şi toate casurile numărului plurale, după schema următoare:

Sing.	N.A.	doamn*ă*	art.	doamnă-*a* (doamn'a)
	G.D.	doamn*e*		doamne-*ei* (doamnei)
	V.	doamn*ă*		doamnă-*o* (doamn'o)
Plur.	N.A.	doamn*e*		doamne-*le*
	G.D.V.	doamn*e*		doamne-*loru*

Note. 1. Numele terminate în *-ă*, în limba rom., toate sînt de genul
184 feminin, afară de numele proprie ale persoanelor / de sexul bărbătesc, mai totdeuna de origine străină, pr. *Nicoară* etc., şi ale familielor, pr. *Negură* etc.; şi aceste două: *tată*, *popă*, de cari se va zice la *Declinaţiunea specifică.*

2. Declinaţiunea numelor cu articlu s-a pus aici, ca şi de aci înainte, după forma receptă la noi şi după principiul cum că articlul se concordă cu numele său nu numai în număr, ci şi în gen şi în casuri. Însă esemplele arată cum că se face şi almintrea, adecă sau conformînd articlul după terminaţiunea numelui, fără de a reflecta la genul lui, pr. *popă*, *tată*, articulate *popă-a*, *tată-a*, cu articlu feminin *a* după terminaţiunea lor în *-ă*, măcar că ele amîndouă-s masculine, precum se cunoaşte din concordanţa lor cu adiectiv masculin: *popă bunu*, *tată-mieu*, deşi usul beserecesc are: *tată-lu nostru*, sau, din contră, conformînd terminaţiunea numelui după forma articlului feminin în *a*, pr. în loc de *mînu-a*, *noru-a*, *soru-a* de la *mînu*, în astă formă usitat şi la cei vechi, *noru*, *soru*, făcînd *mîn'a*, *nor'a*, *sor'a*, de unde în urmă s-a făcut şi fără articlu: *mînă*, *noră*, *soră*, după legea asemănaţiunei de mai sus (§ 46, nota **2**). Esemple de casuri, mai în jos.

3. Declinaţiunea această I, mai de aproape, răspunde celei de întîi latine, asemenea terminate în *-a*, cu genet. şi dativ în *-ae*, în loc de *-ai* sau *e*, ca la noi, cărei forme răspunde şi numinativul şi vocativul plurale, pr. *domina-ae* şi vocativul sing. asemenea numinativului, încă şi acusativul sing. lăpădînd pre *-m*, pr. *domina-m.*

În celealalte casuri plurali, latinii au forme casuali ce ne lipsesc și cari demustră nevoința lor de a-și dezvolta formele limbei imitînd formele grecești[92]. Însă formele latine ne-au rămas: *a* și *e*, și în locul acestei din urmă *i*, precum și latinii au făcut uneoare și aici, anume în dativul / plurale femin. 185
cu *-is*, ca în dativul masc. de declinațiunea a II-a, în loc de *-es* sau *-aes* (grec. αις,), pr. de la *mensa, -ae*, dat. plur. *mens-is*, ca *dominis* de la *dominus, -i*, în loc de *mens-es* sau *mens-aes*, și numai în cele dubie au reținut pre vocalea primitivă *-a*, pr. *domina-bus*.

4. Esemple : *apă, arină ; barbă, beșică, brumă ; capră, casă, cină, ceapă, coadă, coamă, coapsă, coardă, coastă, cupă, cursă ; iederă, iapă, iarbă ; furcă, furnică ; geană, gură ; iarnă ; laudă, limbă, lumină, luptă ; masă, măsură, mură, muscă ; nalbă, nucă ; oală, oară ; palmă, pană, plăcintă, poartă, pulpă ; rimă, roată ; săgeată, seamă, scroafă, spată, sprînceană, spumă ; tîmplă, tindă, toartă, turmă ; umbră, undă, urmă ; văduă, vînă, vită.*

§ 66. Terminațiunea neschimbată

Unele nume de această declinațiune terminate în *-ă* în usul generale au pățit oarecari schimbari din cause, precum se crede, eufonice, atît în terminațiunea principale, cît și în altă parte. De acestea sînt :

a) numele terminate în *-ia*, cu *i* pronunțat întreg sau jumătățit, cari mută în pronunție pre *a* oscur în *e*, pr. *filia, vinia, via*, pronunțate ca *fie, vie* și *vie* etc. (§ 7, nota 1)[93] ;

b) numele terminate în *-ria*, în cari nu numai *-ă* s-a mutat în *-e*, ci și *-i-* dinainte s-a lăpădat în pronunție, pr. *mória*, lat. *muria*, ca *moare ; scrisória, venatória* ca *scrisoare, vinătoare* etc. (§ 36, nota 1) ;

c) numele terminate în *-ea*, scurtate din *-ela*, lăpădînd pre *-l-*, pr. *stea, vergea* în loc de *ste-l-a, verge-l-a* etc. (§ 35) /

Celealalte schimbari sînt mai puține. 186

Note. 1. Încă și la latini, multe nume terminate în *-ia* au trecut de la declinațiunea I la a V-a, mutînd pre *-a* în *-es*, pr. *materia, blanditia, mollitia* etc. în *materies, blandities, mollities*, și gramaticii vechi se dispută care formă din aste două e mai preferabile* ; așa cît, în urmă, toată diferența în casuri e numai *a* și *e* : *materiai* sau *materiei, materiam* sau *materiem* etc.

De aci și în limba rom. zicem *facia* [=*față*], ca și italianii, în loc de *facies* al latinilor ; iar unele sustantive terminate la noi în *-etia* se pronunță cu *k* în penultima, cum se pronunță numai cînd după *e* urmează alt *e*, ca și cum, de esemplu, *blandetie, bunetie, betranetie, fromosetie* etc. nu ar mai fi numai plurale, ci și singulare, ca la latini *blandities* etc., cu toate că după usul de acum aceste nume și altele asemeni, pr. *caruntetie, teneretie* etc., mai mult se usitează ca plurale decît ca singulare ; însă cei vechi foarte ades le usitau și în sing. ; vezi esemplele citate în *Principie*, pag. 131 seq., nota 3.

2. În limba rom. mai sînt încă unele sustantive terminate în *-ă*, prin urmare de această declinațiune, cari se par a fi formate din neutre plurali la latini, pr. *usia* [=*ușă*], la noi feminin sing., la latini *ostia* plur. neutru, de la sing. *ostium*, ital. *uscio*, sau, din asemenea, pr. *radia* [=*rază*], la noi fem., la latini *radius* masc., însă cu verbul derivat *radiare*, care presupune forma *radia*, ca de la *gladius* masc. sing., *gladia* pl. neutru ; vezi Quintilian, I, cap. V, 16**. /

---

* Charisiu, I, c. 13, 9 : „*Segnitia* an *segnities* ?"[94].

** „*Gladia* qui dixerunt, genere exciderunt"[95]. /

187 Însă și latinii ziseră *ostia* femin. în sing., în numele cetatei de la gura sau ușa Tibrului în mare; și la latinii vechi încă se află esemple multe în cari terminațiunea numelor în *-a* era și pentru forma sing. feminină, și pentru cea plurale neutră, în același cuvînt, pr. *hordea, -ae, mulsa, -ae* etc. în loc de *hordeum, mulsum*, pl. *hordea, -orum, mulsa, -orum*; încă și *armenta* în loc de *armentum*; vezi Noniu, s. v. *armenta* etc. și Quintilian, la loc. cit.; „*Scala* tamen et *scopa*, contraque *hordea* et *mulsa*, licet literarum mutationem, detractionem, adiectionem non habeant, non alio vitiosa sunt, quam quod pluralia singulariter et singularia pluraliter efferuntur, et gladia qui dixerunt, genere exciderunt“ [96].

3. Terminațiunea în *-ia* de sub *a)* în pronunție mutîndu-se în *-e*, și terminațiunea în *-ria* de sub *b*) asemenea mutîndu-se în *-re*, după legea asemănațiunei (§ 46), cuvintele de aceste terminațiuni se par a fi strămutate de la declinațiunea I la a II-a, ales fiind că și casurile secundare ale lor, după usul vulgariu, se formează mai mult în *-i* decît în *-e*, ca în a III-a declinațiune, pr. *vii, scrisori*.

După ce însă nu toate numele de aceste terminațiuni au *i* în loc de *e*, este învederat că legea asemănațiunei nu a ajuns a le trece deplin de la declinațiunea I la a III-a, precum arată și esemplele la cei vechi: *unghie-le, vinie-le, volie-le* etc.; vezi *Principie*, pag. 127 seq. s. v.

4. Din contră, sînt la noi unele terminațiuni în *-a* oscur, cari se par a fi trecute după aceeași lege a asemănațiunei din *-e* în *-ă*, și așa, și numele cu atari terminațiuni a fi trecute de la declinațiunea a III-a la declinațiunea I, pr. unele puține terminate în -зѣ și -цѣ, de esemplu: фрȣнзѣ cu ѣ, lat. *frons, -de* sau *frus, -nde* cu ɛ (§ 16), ital. *fronde* și *fronda*; вiцѣ, lat. *vitis, -e*, ital. cu
188 *a* în derivatul / *vižzato* etc. Cel puțin acum ele sînt conformate cu totul după numele de declinațiunea I, și esemple de forme după declin. a III-a nici la cei mai vechi nu se află.

5. Numele terminate în *-ea*, contrase din *e* și *a* după lăpădarea lui *l* dintre ele, după usul mai generale pronunțate cu ѣ, numai în terminațiunea principale lapădă pre *l*, iar în celelalte casuri din amîndoi numerii cari se formează din terminațiunea secundară cu *e* [î]l rețin pretutindenea, pr. de la *stea, vergea*, de sub *c*), se formează: *ste-l-e, verge-l-e* etc.

Iar regula asemănațiunei (§ 46) în această formă s-a întins pînă la atîta, încît a întrudus pre *l* și acolo unde niceodată nu a fost zis, numai pentru aceeași terminațiune în *-ea*, pr. *me-l-e* de la *mea*, de care se va tracta la *Declinațiunea specifică*.

6. Formațiunea acestei terminațiuni se poate considera în două moduri a fi făcută:

a) sau lăpădînd numai pre *l* din terminațiunea originale *-ela* și apoi împreunînd vocalile rămase *e* și *a* în diftongul *ea* și de aci în vocalea ѣ cu carea se pronunță, cum s-a zis și mai sus; sau

b) lăpădînd întreagă silaba finale *-la* din terminațiunea *-ela*, așa cît din *ea* a rămas numai *e* sau, după pronunție, ѣ, și așa din *sté-la, vergé-la* s-a făcut *sté, vergé*.

Pentru părerea de întîi face forma articlului feminin *a* din *la*, unde numai *l* s-a lăpădat; iar dacă se lăpăda întreagă silaba *la* nu mai rămînea nemică pentru acel articlu, cu toate că originea articlilor și în alt mod se poate esplica, ca mai sus, § 64, nota **1**; iar pentru cealaltă părere face facilitatea de a împreuna articlul cu terminațiunea rămasă, pr. *sté-u-a, vergé-u-a* din *sté, vergé*,
189 pre cînd, din contră, după părerea întîia, tot mai vine a / se lăpăda încă și vocalea *a* din fine, pr. din *stea, vergea* mai întîi făcînd *sté, vergé* și numai apoi *sté-u-a, vergé-u-a*.

7. Esemple pentru aceste terminațiuni[97]:

Albia, aria; betìa; filia; lìnia; marturia, milia; unghia, urgia; via, vinia, volia.

Acia, facia, mustacia, socia; vitia; blandetia, betranetia, caruntetia, dulcetia, fromosetia, teneretia; credentia, potentia, scientia, sementia, volientia; radia, védia; frundia, spudia; buza.

Carticea, catiea, curea; margea, masea; nuea; olcea; particea, paserea, porcea, porumbea, pustea; rundunea; siea, stea, semtiea (zi: *simcea*), *sufrancea, surcea; turturea; valcea, vergea, viorea; misiea, pucinea, subtìrea* etc.

§ 67. Terminațiunile casuali

Încă și în celealalte terminațiuni casuali din mare parte a numelor de declinațiunea I, prin usul mai tîrziu, s-au făcut unele schimbari eufonice, ales în terminațiunea secundare în *-e*, mutîndu-se *-e* în *-i* nu numai în numărul plurale, ci și în unele casuri singulari, pr. *vacă*, lat. *vacca*, pl. *vaci* în loc de *vace* etc., și de aci în genetivul și dativul sing. *acestei vaci*, și articulat *vacii* sau *vacì* [=*vacii*].

Iar schimbarea acestei terminațiuni, prin usul mai tîrziu, se adeverește atît din carțile mai vechie românești, cari nu au toate schimbarile acum usitate, cît și din usul particulariu al unor locuri unde și astăzi se mai aud esemple regulate, ca în usul celor vechie, pr. *ferestre, gure, începătúre, lacrime, lumine,* 190 *lune, palme, pietre, poarte, rădăcine, săgete, sarcine, săptămîne, ușe* în loc de *ferestri* sau *ferești, guri, începătúri, lacrimi, lumini, luni, pălmi, pietri, porți, rădăcini, săgeți, sarcini, săptămîni, uși,* de la *fereastră, gură, lacrimă* etc.; vezi esemplele citate în *Principie*, pag. 126 seq.

Note. 1. Terminațiunea principale în *-à* [=*-ă*] sau se pronunță cu *à*, oscur sau cu *e* mutat din *à* atît în nominativul, cît și în acus. sing.; împreunîndu-se cu articlul *a*, după usul generale al limbei, se elide, rămînînd numai articlul, pr. în loc de *doamnă-a, fie-a* [ortografiat: *filia -a*] etc. se zice numai *doamn'a, fi'a*, precum e a se și scrie.

Iar în numele cari au lăpădat pre *l* din terminațiunea principale, rămînînd numai diftongul *ea* sau vocalea ѣ, pr. *șea, stea, măsea*, împreunîndu-se cu articlul femin. *a*, spre împiedecarea contracțiunei între acești doi *a*, se pune între ei vocalea jumătățită *u*, pr. *șea-u-a, stea-u-a, măsea-u-a-* sau *șe-u-a, ste-u-a, măse-u-a*. În care cas, ortografia beserecească scrie *o* în loc de *u*, ci rău, pr. шѣѡа, стѣоа мъсѣоа.

2. Terminațiunea genetivului sing. nedeterminat totdeuna e aceeași cu a nominativului plurale, chiar și unde usul a schimbat pre *e* în *i*, pr. *unei doamne*, pl. *doamne-le*, cu *e*; *unei vaci*, pl. *vaci-le*, cu *i*.

Iar genetivul articulat se formează în două moduri:

a) concordînd articlul genetivului cu terminațiunea din genetivul numelui nedeterminat într-una, pr. *doamne-ei, vaci-ei*, care este usul generale al celor mai vechi;

b) concordînd articlul genetivului nu cu terminațiunea genetivului, 191 ci cu a nominativului în *à* oscur a numelui nedeterminat, pr. *doamnă-ei, vacă-ei* sau în formă contrasă: *doamnă-i, vacă-i*, care formă încă se află la cei vechi, însă mai rar, pr. *drăceascăi, juncăi, strămoașăi, văduăi* etc., citate în *Principie*, pag. 131 și 367 seq. sub *c)*[98].

Mai usitată însă e forma contrasă în *-ei* sau *-iĭ*, din cari cea de întîi în *-ei* se poate considera ca derivată și ca din forma *e-ei* și ca din *à-ei*, împreunînd *eei* în *ei* sau lăpădînd pre *à* oscur înainte de cealaltă vocale, ca și în numinativ, pr. *doamn'a*, gen. *doamn'ei*, iar cealaltă în *-iĭ* asemenea e contrasă, au din *i-ei*, pr. *vacii* în loc de *vaci-ei*, au din *-ei*, pr. în usul vulgariu *doamn'iĭ*, în care nu numai acei doi *i* din urmă se pronunță ca unul întreg, ci și *o* se pronunță tot ca w ca în numinativ, înfluența vocalei *e* schimbate în *i* rămînînd asupra lui *o* precedente și după schimbare ; de unde se pronunță ca *doamnì*, însă această formă e cea mai vicioasă dintre toate.

3. Diferența între genetiv și dativ, precum și între numinativ și acusativ, în amîndoi numerii și în toate declinațiunile se determină prin regime, de care are a se tracta în partea sintetică-sintactică.

4. Vocativul sing. nedeterminat e ca și numinativul, pr. *doamnă* ! *fie* !, iar determinat, cu articlul *o* convers din *a* al numinativului, elidînd pre *ă* oscur din terminațiunea răspunzătoare a numelui precedente, pr. *doamn'o*, *fii'o*, ceea ce se face și cu numele proprie determinate, atît feminine, cît și masculine terminate în *-a*, pr. *Mari'o*, *Tom'o* etc. de la *Mari'a*, *Tom'a*. Astă mutare a articlului în *o* poate că s-a făcut tot după legea asemănațiunei, din atragerea părticelei *o* ! ce se ţine de vocativi, pr. *O* ! *Mari'o* ! *o ! Tom'o* etc.[99].

Iar în plurale vocativul nearticulat e ca și în numinativ, pr. *doamne* !
192 *fiie* !, iar articulat, după usul mai / tîrziu e ca și în genetivul plurale, pr. *doamneloru*, *fie-loru* etc., ceea ce și în celealalte declinațiuni se oserbează, iar la cei vechi mai rar, aceștia usuînd și aci numinativul în loc de vocativ, însă fără articlu, pr. *doamne* !

5. Terminațiunea numinativului plurale în adevăr este, cum s-a zis și mai în sus, numai *-e*, ca în schemă. Însă usul pre încet a schimbat-o în prea multe cuvinte în *-i*, și fără regulă, așa cît este prea cu anevoie a afla o lege după care s-ar putea determina unde să se zică *-e* și unde *-i*.

Însă și așa, terminațiunea în *-e* și pînă astăzi a rămas în mai multe cuvinte decît cealaltă, și anume :

a) în numele cari au două terminațiuni destinte după gen, în *-u* și *-ă*, fie acelea sustantive au adiective, participie au participiali, pr. *domnu*, *doamnă*, *fiiu*, *-ă*, *socru*, *-ă*, *pomu*, *-ă*, *păru*, *-ă*, *prunu*, *-ă* ; *bunu*, *-ă*, *negru*, *-ă* ; *lăudatu*, *-ă*, *adevăratu*, *-ă*, *înțeleptu*, *-ă* etc. ; plur. feminin : *doamne*, *fiie*, *soacre* ; *poame*, *pere*, *prune* ; *bune*, *negre* ; *lăudate*, *adevărate*, *înțelepte*. Escepțiunile sînt puține, pr. *viu*, *vie*, pl. masc. și fem. *vii* ; *nou*, *nouă*, pl. masc. și fem. la bucureșteni numai *noi*, aiurea și în carțile beserecești în masc. *noi*, iar în feminin *nou*, *-e*, neutru *nouă* ; *lungu*, *-ă*, pl. *lungi* ; *micu*, *-ă*, pl. *mici* etc. ;

b) cele terminate în *-bă*, *-dă*, *-fă*, *-lă*, *-mă*, *-pă*, *-să*, *-tă*, pr. *barbă* ; *coadă*, *undă* ; *scroafă* ; *oală* ; *brumă* ; *coamă*, *rîmă*, *scamă*, lat. *squamma*, *spumă* ; *apă*, *ceapă*, *cupă*, *iapă* ; *casă*, *coapsă*, *masă* ; *creastă*, *coastă*, *luptă*, *plăcintă*, *roată*, *spată*, *vită* ; *văduă* sau *văduvă*, iarăși cu puține escepțiuni ;

c) cele terminate în *-cia* [=*ță*], *-dia* [=*ză*], *-tia* [= *ță*], pr. *ață*, *față*, în pl. cu amîndoi *a* mutați în *-e* : *fețe* ; *frunză*, *rază* ; *sămînță*, *viță* ; *albeață*, *blîndeță* etc. ; *cunoștință* etc. ; vezi § 66, în fine, nota 7. /

193 *d*) cele terminate în *-ea*, scurtat din *-ela*, pr. *șea*, *stea* etc. ; vezi tot acolo.

6. Numinativul plurale cu *-i*, mutat din *-e*, se aude mai ales :

a) în sustantivele terminate în *-că*, *-gă*, *-nă*, *-ră*, pr. *vacă*, *furcă* etc., însă *muscă*, pl. *muște*, *bășică* și *beșică* ; *vargă* ; *lînă*, însă *vînă*, pl. *vine*, *pană*, pl. *pene*, *fîntînă*, pl. *fîntîne* ; *scriptură*, *moară*, *oară* etc., însă *flamură*, *-e*, *umbră*, *-e*, *vioară*, *-e* ; *ceteră*, pl. *cetere*, *gură*, pl. *gure*, *vergură*, pl. *vergure*, *viperă*, pl. *vipere* ; așa și *ușa*, pl. *ușe* și *uși* ; *nuntă*, *nunte* și *nunți* ; *săgeată*, pl. *săgete* și *săgeți* ; *fereastră* sau *fereastă*, pl. *ferestre*, *ferestri* și *ferești* ; *bucată*, pl. *bucate* și *bucăți* ; *judecată*, pl. *judecați*, la cei vechi *judecate* (*Principie*, pag. 124, sub *b*)) ;

b) în adjectivele terminate în *-escu*, *-ească*, pr. *domnescu*, *-ă*, pl. numai cu *-i* : *domnești*, pentru masculine și feminine, causa acestei mutari fiind, precum se pare, numai nevoința de a se destinge casurile acestor adiective de către terminațiunea adverbiale în *-e*, pr. *domnește* etc., deoarăce chiar din aceste adiective sînt formate cele mai multe adverbie în limba românească ;

c) în sustantive și adiective cu terminațiunea în *-ia* mutat în *-ie*, cu *i* întreg sau jumătățit, pr. *urechie*, pl. *urechi*, *vechiu*, *-e*, pl. *vechi*, *părechie*, *-i* ; *soție*, pl. *soții* ; *viu*, *-e*, pl. *vii* ; *foaie*, pl. *foi* etc. ; în *vie*, pl. *vie* și *vii*, *unghie*, pl. *unghie* și *unghi* etc. Și alte puține.

7. De unde și reducerea terminațiunei în *-i* la cea în *-e* în orice nume de această declinațiune-și are fundamentul său nu numai în legile gramatice, ci și în usul istoric.

Cu toate astea, din alt punt de vedere, schimbarea acestei termi- 194
națiuni din *-e* în *-i*, în limba rom., e foarte naturale, / afinitatea fiind atît de mare între aceste două vocali, încît și la latini foarte ades se schimbau una cu alta, precum arată formele varianti în *-e* și *-i*, *-es* și *-is*, pr. *omne-i*, pl. *omneis* și *omnes* și *omnis* etc., iar la noi se face, pentru scurtarea cuvîntului, și din alte cause mai sus atinse (§ 10, sub *c*) și în nota 4).

8. De numele sustantive și adiective ce după terminațiune se țin de această declinațiune, însă se declină în mod speciale, precum sînt numele proprie și adiectivele terminate în *-ca* nescurtat ; și iarăși de numele cari după terminațiune nu s-ar ținea de această declinațiune, însă se declină după formele declinațiunei acesteia etc., se va tracta împreună cu altele la *Declinațiunea specifică*.

§ 68. **Declinațiunea a II-a** : în *-u*

Declinațiunea numelor terminate în *-u* sau a doua este a masculinelor și neutrelor și de aceea se împarte în două.

Diferența declinațiunei masculinelor și neutrelor stă numai în terminațiunea numărului plurale, carea pentru masculine este *-i*, iar pentru neutre ***-ă*** sau *-e* sau *-re*, *-ri*, pr. *domnu* masc., plur. *domni* ; *osu* neutru, plur. *oasă*, *degetu* n., plur. *degete*, *pieptu* n., pl. *piepture*, *-i*.

Note. 1. Numele terminate în *-u* sînt de două genuri : masculine și neutre, ca în esemplele de mai sus. Iar de genul femenin sînt numai trei nume, însă cari și ele sînt cu diferență, pr. *mînu*, lat. *manus*, în astă formă numai la cei vechi ; vezi esemplele în *Principie*, pag. 129, sub 7 și pag. /385, sub *x*) ; *noru*, 195
lat. *nurus* și *soru*, lat. *soror*, cari toate și-au mutat terminațiunea primitivă în *-ă*, pr. *mînă*, *noră*, ital. *nuora*, *soră*, retorom. *sora*, ital. numai *sorella*, isp. *sor*, franc. *soeur*, prov. *sor* și *sorre* ; de cari la *Declinațiunea specifică* ; vezi și mai sus § 46, nota 2, sub *a*).

2. Declinațiunea masculinelor și neutrelor în *-u*, în cît numărul silabelor nu crește în plurale, răspunde declinațiunei latine a II-a și a IV-a, iar în cît numărul lor crește cu silaba *-re* în plurale, răspunde declinațiunei latine a III-a.

De aci, și în declinațiunea noastră, ca și la vechii latini în declin. a IV-a, numărul sing. rămîne în toate casurile nedeterminate, așa-zicînd nedeclinat, necomputînd adecă în declinațiunea latină pre *-s* și *-m* finale, precum nu se află nici la latini în neutrele de a IV-a declinațiune, pr. *gelu*, *genu*, rom. *geru* ; *genu-chiu*, lat. *genuclum* etc.

Iar în plurale, cele masculine se termină în *-i*, la noi ca și la latini, pr. *domnu*, lat. *dominus* și *domnus*, plur. *domni*, lat. *domini* și *domni*, iar cele neutre sau în *-ă*, ca la latini, pr. *osu*, lat. *os* și *ossu* și *ossum*, pl. *oasă*, lat. *ossa*, sau în *-e*, după terminațiunea femininelor în *-ă*, pentru afinitatea terminațiunilor *-ă* și *-e*, ca și la latini între *-a* și *-ae*, pr. *semnu*, lat. *signum*, plur. *semne*, lat. *signa*, sau cu *-re*, ca la latini *-ra*, pr. *frigu*, lat. *frigus*, pl. *frigure*, lat. *frigora*.

În cît pentru afinitatea sau mai identitatea declinațiunei a II-a și a IV-a
la latini e cunoscut, din mărturiele esprese ale autorilor și gramaticilor, cîtă
varietate domnește în o mulțime de cuvinte, cari acum se declină după decli-
națiunea a II-a, acum după a IV-a, și gramatecii nu mai știu cum e mai bine
a se declina, după una sau după altă declinațiune. Quintilian, I, cap. VI, 27,
scrie : „Quum *senatus*, *senatûs*, *senatui* an *senatus*, *senati*, *senato* faciat, in-
196 certum sit“[100]. Vezi și *Principie*, VI, cap. IV, 19, unde sînt / citate și esemplele
din Attiu, Lucretiu, Cicerone, Ovidiu, Lucan.

3. Sînt și unele cuvinte, ci puține, terminate în *-u*, cari nu din numele de a II-a și a IV-a declinațiune la latini sînt derivate, ci de la a III-a, pr. *omu*, lat. *homo*, *-inis*, *leu*, lat. *leo*, *-nis*, *împăratu*, lat. *imperator*, *-is* etc., în cari *o* latin din nominativ s-a schimbat în *-u*, și după legea asemănațiunei și celealalte casuri s-au conformat deplin cu cele din declinațiunea a II-a, pr. *leu*, pl. *lei*, *împărat*, pl. *împărați* ; numai *omu* și-a mai ținut ceva din declinațiunea a III-a, în plur. *oameni*, lat. *homines*, și *capu*, lat. *caput*, pl. *capete*, lat. *capita*.

Alte cuvinte, pr. *osu*, *vasu*, și latinii le ziceau nu numai *vas*, *vasis* și *os*, *ossis* după a III-a declinațiune, ci și după a II-a și a IV-a : *vasum*, *ossum* și *ossu*. Charisiu, pag. 112, ed. Putsch : „*Ossum* dici non potest“ ; Gellius, tamen libro XXXIII : „Calvariaeque eius, inquit, ipsum *ossum* expurgarunt inauraruntque[101]“. Și iarăși mai încolo : „*Ossu* quidam ut *genu*, *veru*, putarunt, inquit Plinius“[102] Și tot acolo : Varro ad. Cic., XIII : „*Olivo* et *osso* putat, inquit, fieri“[103]. Iar despre *vasum*, tot acela, pag. 119 : „*Vasi* genetivo singulari. *I* finita nomina genetivo plurali, *-rum* syllabam capiunt : *vasorum* et nominativus erit *hoc vasum*“[104].

§ 69. **Masculinele în *-u***

Masculinele în *-u* au trei terminațiuni : *-u*, *-e* și *-i* ; *-u* pentru cele de întîi patru casuri în sing., num., gen., dat. și acusativ; *-e* pentru vocativul sing., iar *-i* pentru numărul plurale întreg, după schema următoare :

	Sing.	N. A.	domn*u*	artic.	domn*u-lu*
		G. D.	domn*u*		domn*u-lui*
		V.	doamn*e*		domn*u-le* /
197	Plur.	N. A.	domn*i*		domn*i-li* (domn*i-i*)
		G. D. V.	domn*i*		domn*i-loru*

Note. 1. Genul masculin e cea mai mare parte a numelor cari însemnează ființe vie, pr. *Dumnezeu*, *îngeru*, *omu*, *bou*, *corbu* etc., și plantele, pr. *pomu*, *păru*, *prunu* etc.

Iar afară de acestea se determină din mai multe motive ; așa :

a) După sexul bărbătesc al ființelor însuflețite ce însemnează, pr. *omu* și cele ce se zic și se țin de om, pr. *bărbatu*, *cumnatu*, *fecioru*, *fiu*, *socru* ; *domnu*, *fauru*, *furu*, *măiestru*, *șerbu*, *soțu* ; *păstoriu*, *boariu*, *căprariu*, *păcurariu*, *porcariu*, *văcariu*, *vițelariu*, *lemnariu*, *lingurariu*, *măsariu* etc. ; de vite, patrupede, pr. *asinu*, *bou*, *calu*, *cerbu*, *leu*, *lupu*, *mascuru*, *porcu*, *tauru*, *ursu*, *vieru* etc. ; paseri, pr. *corbu*, *vulturu* etc.; și altele, pr. *ariciu*, *limbricu*, *păduchiu* etc., dintre cari unele și cu *-e* : *vulture*, *păduche*, tot în masc.

La latini încă s-a zis : *vulturu*, *vulturus* și *vulturius*. Charisiu, pag. 75 : „*Vultur* dixit Virgilius in VI, sed et *vulturius* : Lucilius in I, ut *pavus* et *pavo*“ ;

și pag. 120 : *vulturus* ; Ennius : „*Vulturus* in silvis miserum mandebat homonem“[105] ; etc.

b) După calitatea de plante : pomi, pr. *alunu, cereșu, frăgariu, gutuiu, măru, muru*, lat. *morus, nucu, păru, piersecu, pomu, prunu, vișinu* etc. ; arburi, pr. *acațu, carpenu, ceru, cornu, fagu, frasinu, jugastru, juneapănu* sau *juneapăru, pinu, rugu, socu, spinu, ulmu* etc. ; legumi, pr. *napu* etc. ; ierbe, pr. *trifoiu* etc. /

198 *c*) După terminațiunea derivată în *-elu* și *-uru*, pr. *cățelu, purcelu, vițelu, păducelu* ; încă și *cercelu, fuștelu, negelu* ; *faguru* de la lat. *favus, muguru* de la *mucu, struguru* etc. ; însă *inelu* neutru, pl. *inele.*

d) După us, dintre părțile corpului : *ficatu, păru, pumnu* ; *ochiu, rănunchiu, trunchiu* ; *mușchiu, negu* la cei vechi, lat. *naevus*, de unde *negelu* ; însă neutre și masculine : *cotu, flocu, genuchiu, mănuchiu, mucu, umăru*, încă și *număru*, în pl. cu *-i* sau *-ă* sau *-re*, unele cu ceva diferență întru însemnare, pr. *cotu*, pl. *coate* „partea știută a brațului“, *coți* „o măsură cunoscută“, lat. *cubitus* ; *floci* și *floace* ; *genuchi* și *genuchie, mănuchiu* și *mănuchie, muci* și *mucure, numeri* și *numere* ; și în urmă acestea : *agru, cîmpu*, însă și *cîmpure, cașu, luceafăru, miezu*, însă și *miezure, muru*, lat. *murus, nuoru, pasu* sau *pașu, sacu* etc. ; *timpu* cu pl. *timpi* e cu totul modern, după ital. *tempo, tempi*, însă în contra usului generale și a etimologiei.

2. Genetivul, dativul și acusativul sing. nedeterminat rămîne tot în *-u*, ca în nominativ, și diferența lor se cunoaște numai din regime ; iar determinate cu articlu se formează adăugînd în urmă articlul casului respectiv, însă așa de strîns la noi, chiar și în nominativ, cît *-u* finale din terminațiunea numelui, dacă cumva nedeterminat se pronunță cu *-u* jumătățit, determinat se pronunță totdeuna cu întreg, pr. *domnu* cu *u* jumătățit, *domnu-lu, domnu-lui*, încă și în vocat. *domnu-le*, cu *u* întreg.

Macedoromânii variază, acum *-u* din terminațiune, acum din articlu, pronunțîndu-l întreg sau jumătățit, pr. *omŭ, omu-lŭ* ; *lupŭ, lupŭ-lu* etc.

3. Vocativul sing. nearticulat al masculinelor numai în puține 199 cuvinte se află usitat, pr. *oame, doamne, soațe*, / *învățătoare* mai rar, însă *cumnate, cuscre, vere, vecine* mai des ; și adiectivul *bune* etc. *Filie* sau *fili*, pronunțate фiє și фii, în vocativ, de la *filiu* [= *fiu*], se află numai la cei vechi ; vezi *Principie*, pag. 125, sub 4.

În usul de astăzi se zice mai mult în forma articulată cu *-le*, însă fără de a se concorda cu vocativul nearticulat în *-e*, ci cu numinativul, pr. *omu-le, domnu-le, soțu-le, învățătoriu-le, fiu-le.*

Uneori, în locul vocativului se pune numai numinativul sing. fără articlu, pr. *Măi omu bunu* ! mai ades la cei vechi, atît în sing., cît și în plurale : vezi *Principie*, la locul citat.

4. Numinativul plurale de această declinațiune se formează în *-i*, mutînd pre *-u* în *-i*, pr. *domnu*, pl. *domni* ; însă :

a) cele terminate în *-iu*, cu amîndouă vocalile jumătățite, deși după regulă s-ar cădea să formeze numărul plurale cu doi *i* : *ĭĭ*, însă usul generale-l formează numai cu un *i*, și acela jumătățit, pr. de la *filiu*, pl. *filĭ*, ca фiȣ, фiĭ ; *lucrătoriu*, pl. *lucrători* ; *adătoriu, adători* etc. ; causa e neîndoit numai eufonică, pentru ca să nu se acumuleze o mulțime de *i*, ales în forma articulată, unde, de esemplu, din *filiu* [= *fiu*], pl. articulat s-ar forma *filii-li*, și lăpădînd pre *l* : *fiiii*, cu patru *i* ; iar cele terminate în *-iu*, cu *i* întreg, formează regulat, pr. *viu*, pl. *vii*, însă și aici se simte greutatea în forma articulată : *vii-li*, pronunțat ca *vii*, cu doi *i* întregi în două silabe ;

b) cele terminate în sing. în *-lu*, în plurale *l*, se pronunță muiat de tot, pr. *calu, cercelu, mișelu, purcelu* etc., pl. *cali*, pronunțat кai etc. ;

c) numele *omu*, lat. *homo*, formează numărul plurale crescînd cu o si-
labă, ca la latini, pr. *oameni*, lat. *homines*, ital. încă : *uomo*, pl. *uomini* ; în-
200 tr-altele de genul masculin astă normă nu se oserbează, de unde *dracu*, *leu*/ etc.,
lat. *draco*, *-nis*, *leo*, *-nis*, fac în pl. *draci*, *lei* etc.

5. Genetivii și dativii pl. nearticulați sînt ca și în numinativul plurale, iar articulați cu adausul *-loru* la capetul numelor, ca și în celealalte declinațiuni, pr. *domni-loru*, *fii-loru* etc.

6. Acusativul plurale e ca și numinativul întru toate, pr. *domni-li*, *fii-li* etc., iar destințiunea acestor casuri se cunoaște numai din regime.

7. Vocativul plurale nedeterminat e ca și numinativul aceluiași număr, pr. *o* ! *domni* !, iar determinat astăzi e ca în gen. și dat. pl. cu *-loru*, pr. *o* ! *domni-loru* ; însă cei vechi mai rar cu articlu ; vezi *Principie*, loc citat.

8. Articlul plurale *-li* la noi se pronunță cu *l* muiat de tot și în carțile beserecești se scrie fără *l*, pr. *domni-li*, ca домниĭ, însă usul modern pronunță numai cu un *i* întreg formele determinate, precum *domnì*, și spre destințiune cele nedeterminate cu *i* jumătățit, dacă sufere natura cosunantilor dinainte, pr. *domnĭ*, *oamenĭ*, iar de nu sufere, într-amîndouă formele se pronunță cu *i* întreg, pr. *agri* nedeterminat, în două silabe, ca *a-gri* și determinat tot așa ca *a-gri*, în loc de *agriĭ* sau *agri-li*.

9. În formă determinată, *ĭ* înainte de articlu, la noi se pronunță totdeuna întreg, ca și *u*, pr. *domni-i*, *domni-loru*, iar la macedoromâni din contră, *i* al numelor se pronunță jumătățit, încît mai nu se aude, iar al articlului *li*, întreg cu *l*, pr. *oamenĭ-li*, *oamenĭ-loru* etc.

§ 70. Neutrele în *-u*

Neutrele terminate în *-u* se împart în trei rami, după trei terminațiuni ale numărului plurale, în *-ă* sau *-e* sau *-re*, *-ri*. /

201 În numărul sing. toate urmează declinațiunea masculinelor terminate în asemene vocale ; adecă rămîn neschimbate pentru toate casurile, cu terminațiunea *-u*, pr. *osu*, *degetu*, *pieptu*.

Iar în numărul plurale, urmează declinațiunea femininelor în *-ă*, deși terminațiunile în unele forme diferesc, pr. *degetu*, pl. *degete*, *osu*, pl. *oasă*, *pieptu*, pl. *pieptu-re*.

De aceea și articlii, în sing. se apleacă cei masculini, iar în plural cei feminini, pr. *osu-lu*, *degetu-lu*, *pieptu-lu* ; pl. *oasă-le* *degete-le*, *piepture-le*.

Note. 1. Genul neutru este al celoralalte nume terminate în *-u*, cari nu însemnează ființe însuflețite, cu toate că multe din cele ce însemnează lucruri neînsuflețite nu sînt neutre, ci masculine, precum s-a văzut mai sus.

2. Cari nume însă din cele ce însemnează lucruri și nu persoane sînt de genul neutru se pot cunoaște mai mult din us decît din anumite terminațiuni, cari se vor specifica mai în jos.

§ 71. Neutrele în *-u* cu pl. în *-ă*

Neutrele în *-u* cari formează numărul plurale în *-ă* au numai două terminațiuni, una pentru sing. în *-u* și alta pentru plurale în *-ă*, după schema următoare :

Sing.	N.A.	os*u*	art.	os*u-lu*
	G.D.	os*u*		os*u-lui*

Plur.	N.A.	oasă	art.	oasă-*le*
	G.D.	oasă		oasă-*loru* /

Note. 1. Numele neutru cari formează numărul plurale în *-ă* sînt : 202

a) cele terminate în *-ru* primitiv, pr. *caru*, *fieru*, *poporu*, pl. *cară*, *fiară*, *popoară ;* însă *poporu* la cei vechi se află și cu *-e : popoare*, unde *-e* se poate considera sau ca convers din *-i* al latinilor, pr. *populus*, pl. *populi*, sau din *ă* oscur, după schemă ; mai de curînd însă a început a se zice și *pópolu* sau *pópulu*, cu pl. *pópoli* sau *pópuli*, din imitațiune italiană : *popolo*, pl. *popoli ;* încă și din adiective : *amaru*, *-ă*, pl. neutru *amară*, după care și în fem. se pronunță *amară*, în loc de *amare ;*

b) cele terminate în *-su*, însă nu toate, pr. *osu*, pl. *os*, *oasă*, lat. *ossu*, *ossum*, pl. *ossa* și *ossua ; fusu*, lat. *fusus*, pl. *fusă ; vasu*, lat. *vas* și *vasum*, pl. *vasă ; visu*, lat. *visum*, pl. *visă*, însă și *visure* etc., iar *dosu*, *nasu*, *răspunsu* au în *-re ;*

c) cele terminate în *-ou*, pr. *ou*, lat. *ovum*, pl. *ouă*, lat. *ova ; nou*, lat. *novum*, pl. *nouă ;* încă și *doi* în neutru, pl. *două*.

2. Tot de această formă se țin și alte nume cari după origine au pl. în *-ă*, însă pronunția, din cause eufonice, le-a schimbat în *-e ;* așa, de acestea sînt:

a) cele terminate în șuierătoarele : *-șu*, *-zu*, *-țu* sau *-ciu*, pronunțat ca цȣ, pr. *brațu*, lat. *brachium*, pl. *brață ; lațu*, *-ă*, la cei vechi, lat. *laqueus ; ițu*, *-ă*, lat. *licium ; județu*, *-ă*, lat. *judicium ; negoțu*, *-ă*, lat. *negotium ; ospățu*, *-ă*, lat. *hospitium ; orzu*, *-ă*, la cei vechi, lat. *hordeum ; albușu*, *-ă* etc., cari în usul comune mai pretutindenea se pronunță și acum cu ъ, numai pre unele locuri ale României s-au schimbat în *-e*, și de acolo în unele carți beserecești ; /

b) cele terminate în *-iu*, cu vocali jumătățite, pre cari usul încă le-a 203
schimbat în *-e ;* ales cele terminate în *-liu*, pr. *maliu*, *-e*, *paliu*, *-e*, *coliu*, *-e ;* în *-niu*, pr. *calcaniu*, *-e*, *buboniu*, *-e*, *căpătîniu*, *-e*, *cuniu*, *-e ;* în *-riu*, pr. *altariu*, *-e*, *amnariu*, *-e*, *brățariu*, *-e*, *cuniariu*, *-e*, *degetariu*, *-e*, *mădulariu*, *-e*, *pieptariu*, *-e*, *porumbariu*, *-e ; tăiariu*, *-e*, ital. *tagliero ; tîmbariu*, *-e*, ital. *tabarro ; umbrariu*, *-e*, *umerariu*, *-e*, *vărzariu*, *-e*, *vestiariu*, *-e*, *ajutoriu*, *-e*, lat. *adjutorium ; coctoriu* sau *cuptoriu*, *-e ; detoriu*, *-e* la cei vechi, în loc de *detorie ;* și numele anticat *ilia*, pronunțat ca іє, lat. *ilia*, în *Psaltirea* de A. Iulia, din 1651 ; vezi mai sus § 34, nota **2.**

La acestea se adaug și cele terminate în *-chiu*, în cît sînt neutre, pr. *curechiu*, lat. *caulis*, *cauliculus*, pl. *curechie ; genuchiu*, pl. *genuchie ; mănuchiu*, *-e* etc. ; vezi și *Principie*, pag. 128 seq.

§ 72. **Neutrele în** *-u* **cu pl. în** *-e*

Neutrele în *-u*, cari formează numărul plurale în *-e*, încă au două terminațiuni, una pentru sing. în *-u* și alta pentru plurale în *-e*, după schema următoare:

Sing.	N.A.	deget*u*	artic.	deget*u-lu*
	G.D.	deget*u*		deget*u-lui*
Plur.	N.A.	deget*e*		deget*e-le*
	G.D.	deget*e*		deget*e-loru*

Note. 1. Numele neutre cari formează pluralele în *-e* sînt :

a) cele cu *-e* scurt în penultima și cu accentul în antepenultima, ales terminate în *-ecu*, pr. *cîntecu*, lat. *canticum*, pl. *cîntece ; întunerecu*, *-e ;* în *-eru*,
pr. *fulgeru*, / lat. *fulgur*, *-ris* și *fulgeris*, pl. *fulgere ; fluieru*, *-e*, *șuieru*, *-e ;* și în 204

-etu, pr. *umbletu*, pl. *umblete ; boacetu, -e*, la cei vechi ; *capetu, -e, creștetu, -e, cugetu, -e ; freametu, -e*, la cei vechi, lat. *fremitus ; gemetu, -e*, tot la aceia, lat. *gemitus ; sufletu, -e ; sunetu, -e*, lat. *sonitus ; tunetu, -e*, lat. *tonitru ; temetu, -e*, la cei vechi ; la cari se poate adauge și *capu*, lat. *caput*, pl. *capete*, lat. *capita ;*

b) cele terminate în *-entu* [= *întu*] derivat, pr. *coperămentu, cuventu, jurămentu, îmbrăcămentu, încălțămentu, mormentu, rugămentu, veșmentu* etc., plur. *coperămente, cuvente, jurămente, îmbrăcămente, încălțămente, mormente, rugămente, veșmente,* unde terminațiunea *-ente* la cei vechi se află scrisă și cu -ЕНТЕ și cu -ѪНТЕ ; vezi citatele în *Principie*, la pag. 130, nota 1 și pag. 376-8 ; iar usul mai tîrziu a făcut două schimbari mai neregulate, întîi formînd numărul plurale al unora din acestea cu *-re* în loc de *-e*, pr. *mormînture* în loc de *morminte* etc., alta usitînd forma plurale în loc de singulare, pr. *îmbrăcăminte, încălțăminte, rugăminte* în loc de *îmbrăcămîntu, încălțămîntu, rugămîntu*, pentru cari vezi citatele tot acolo, pag. 122 și 377 ; ci *vîntu, pămîntu* fac plurale în *-re : vînture, pămînture* etc. ;

c) cele terminate în *-oru* derivat, pr. *folioru*, pronunțat ф8іор8, lat. *foliolum*, pl. *fuioare ; pietioru*, pronunțat пічор8, lat. *pediolus* și *petiolus*, pl. *picioare*, nu *picere ; urcioru*, lat. *urceolus*, pl. *urcioare ;* ci *ușoru*, lat. *ostiolum*, e masculin la noi și are pl. *ușori* ;

d) unele terminate în *-cu* și *-tu*, pr. *acu*, pl. *ace ; arcu, -e, buricu, -e, spicu, -e ; cuțitu, -e, răsăritu, -e*, pl. *răsărîte*, la cei vechi, și așa *miratu* sau *minunatu,*
205 *scăpătatu*, / pl. *mirate, scăpătate ;* ci *focu*, pl. în *-re ; locu, -re*, ci *mijlocu*, pl. *mijloace ; flocu*, pl. cu *-i* și *-e ; fruptu*, pl. în *-e* și *re ; viptu* numai în *-re*, lat. *fructus, victus ;*

e) mai multe terminate în *-nu*, pr. *lemnu*, lat. *lignum*, ital. *legno*, pl. *lemne ; semnu*, lat. *signum*, ital. *segno*, pl. *semne* ; *îndemnu, -e* și cu *-re ; cornu*, lat. *cornu*, ital. *corno*, pl. *coarne*, lat. *cornua*, ital. *corna ; hornu, -e*, lat. *furnus ;* încă și *granu, frenu*, lat. *granum, froenum*, în sing. fără *-n-*, iar în pl. *grîne, frîne*, cu ѫ și *n*, la cei vechi *frînă*, lat. *froena*, din care formă a rămas ѫ; vezi *Principie*, pag. 367, sub *c)* ; ci *sînu*, lat. *sinus*, are pl. *sînure ;*

f) și alte puține, pr. *meru* sau *măru*, pl. *mere; satu*, lat. *satum, -a*, la cei vechi întru însemnarea latină sau „agru“, pl. *sate ; căpestru, -e, cotu, -e* și *coți*.

2. Forma plurale a neutrelor la noi în *-e*, ca a femininelor terminate în *-ă*, se esplică nu numai din relațiunea ce se oserbează între forma feminină sing. în *-ă* și cea plurale neutră iarăși în *a* la latini și la greci, de care s-a zis mai sus (§ 66, nota **2**), ci și din puține rămășițe de neutre latine în pl. cu *-ae* în loc de *a*, pr. în pronumele *hi, hae, haec* în loc de *hac* sau *ha*, ca și în femin. sing. ; și *qui, quae, quae*, iarăși ca în femin. sing. în loc de *qua*, precum arată compusăle *aliqua, siqua* etc. în loc de *aliquae, siquae* femin. sing. și neutru plurale neusitate.

§ 73. Neutrele în *-u* cu pl. în *-re, -ri* [96]

Neutrele în *-u* cari formează numărul plurale în *-re* încă au două terminațiuni : *-u* pentru sing. și *-re* sau *-ri* pentru plurale, după schema următoare :

	Sing.	N.A.	piept*u*	artic.	piept*u-lu*
		G.D.	piept*u*		piept*u-lui* /
206	Plur.	N.A.	piept*u-re*		pieptu*re-le*
		G.D.	piept*u-re*		pieptu*re-loru*

Note. 1. Numele de genul neutru cari formează numărul plurale în *-re* nu se pot cunoaște decît numai din us, de unde și aici numai atîta se poate

zice, în genere, că toate celelalte neutre cari nu formează numărul plurale în -*ă* sau -*e* [î]l formează în -*re*, pr. *cercu, lacu, locu, focu, jocu ; fundu, vadu ; frigu, jugu ; ramu* (și în -*i*), *fumu ; fînu, sînu, inu, vinu, somnu, suspinu*, însă și cu -*e* la cei vechi ; *timpu, ceru* sau *ceriu, curu, lucru ; dosu, plînsu, rîsu ; stratu, țestu*, lat. *testu ; viptu, fruptu ; scutu*, lat. *scutum, gîtu*, lat. *guttur ; vîntu, pămîntu* etc. ; pl. *cercure* sau *cercuri* etc.

2. Declinațiunea acestor nume în forma nedeterminată nu se face ca în celelalte, mutînd vocalea finale a terminațiunei principali în alta, ci numai adăugînd terminațiunea secundare -*re* la cea principale, pr. *pieptu-re, ceru-re* etc.

3. Originea acestei forme este neîndoit forma latină neutrale în -*ra* de a II-a declinațiune a numelor neutre terminate în -*us*, pr. *pectus*, gen. *pectoris*, pl. *pectora ; tempus, -oris*, pl. *tempora ; frigus, -oris*, pl. *frigora* etc., cari și în limba română au rămas, numai cît modul formațiunei e altul, latinii mutînd pre -*us* în -*ora*, iar noi la -*u* adăugînd pre -*re*. Însă e probabile că și latinii înainte de clasicitate au zis -*ur* în loc de terminațiunea -*us*, la care au adaus numai pre -*a* neutrale, de cari au mai rămas urme în *ebur, jecur, robur* etc., cu pl. *ebora, robora* și *jecinora*, schimbate din *ebura, robura, jecinura*, cu *u* rustic în *o* urban ; vezi și mai sus § 16. În limba rom. -*ră* a rămas numai la macedo-români, însă și la ei rar, / pr. pl. *greaiură* de la sing. *greaiu*, la noi *graiu*, pl. 207
graiure sau *graiuri*.

4. Terminațiunea -*re* la noi în aceste plurali e singură usitată la cei mai vechi ai noștri, precum se vede în toate carțile dinainte de 1600 și în multe alte după 1600, iar terminațiunea în -*ri* ocure mai întii numai în cele de pre la capetul seclului al XVII-lea și de atunci, cu încetul, în toate celealalte carți beserecești și civili ; așa cît nu mai încape îndoială că terminațiunea -*re* e originale, iar cea în -*ri* derivată. Vezi puținele esemple dintre altele cu miele în *Principie*, pag. 369 seq.

5. Schimbarea formei latine în -*ra* la noi în -*re* se esplică prin schimbarea terminațiunei -*a* în *e* tot în numărul plurale al neutrelor în -*u*, de care mai sus, § 72, nota 2.

6. Iar schimbarea formei românești din -*re* în -*ri* nu e decît un iotacism eufonic, născut din afinitatea acestor două vocali și din tendința de a împuțina numărul care se oserbează în toate limbele, și la noi se tîmplă și în alte forme, precum s-a văzut și mai sus.

7. De almintrea schimbarea din -*re* în -*ri* și, preste tot, din -*e* în -*i* încă e după usul limbei latine, carea prea ades a schimbat pre *e* în *i* și aiurea și în terminațiunile finali, pr. în ablativii de a III-a declinațiune, așa cît gramatecii sînt desperați, nemaiștiind care formă e mai preferabile : „*a mare*, an *a mari*“[107] ? Charisiu, I, cap. XVI, 16, și anume în silaba -*re* : *a majore* și *a maiori* și în verbe : *amaris* sau *amare, amabaris* sau *amabare, amaberis* și *amabere* etc.

8. Unele neutre în -*u* au și vocativ sing. în -*e*, ca masculinele, însă foarte rar și numai personificate ca masculine, pr. *cuvinte* și *cuvîntule* în carțile beserecești ; *vînte* de la *vîntu* în cîntecele poporali : *Bale, vînte* etc. /

§ 74. Declinațiunea a III-a : în -*e* 208

Declinațiunea numelor terminate în -*e* sau a treia este a femeninelor, masculinelor și neutrelor, și de aceea se împarte în trei.

Diferența între declinațiunea acestor nume diverse după gen stă mai ales în terminațiunea numărului plurale, care pentru masculine și feminine este -*i*, iar pentru neutre -*e*, pr. *minte* fem., pl. *minţi*; *dinte* masc., pl. *dinţi*; *nume* neutru, pl. *nume*, iar diferenţa între feminine şi masculine e terminaţiunea genetiv-dativului sing., carea pentru feminine este -*i*, iar pentru masculine -*e*, pr. *minte* fem., G.D. *minţi*; *dinte* masc., G.D. *dinte*.

Note. 1. Numele terminate în -*e* sînt de trei genuri: masc., fem. şi neutre, ca în esemplele de mai sus. Însă cele mai puţine sînt de genul neutru. Determinarea lor urmează la fiecare terminaţiune.

2. Declinaţiunea noastră a III-a răspunde întru toate declinaţiunei latine a III-a, numai cît la noi toate numele de astă declinaţiune se termină în -*e*, pre cînd la latini terminaţiunea numinativului sing. nu e restrînsă la o terminaţiune, şi în cea mai mare parte a cuvintelor e mai scurtă decît ale celoralalte casuri, pr. *mens*, *mentis*; *dens*, *dentis*; *nomen*, *nominis* etc.

Însă diferenţa aceasta între terminaţiunea noastră şi ale latinilor şi între
casurile lor şi ale noastre provine de acolo că latinii, după testimoniele gramatiştilor
lor, şi-au scurtat nominativii lor în sing., lăpădînd o literă sau silabă
209 din terminaţiunea primitivă a cuvintelor, pr. din / *lacte* făcînd *lac*; din *vulturus*,
altarium făcînd *vultur*, *altare*; din *ossum* sau *ossu* şi *vasum* făcînd *os* şi *vas* etc.

De unde formele antice ale cuvintelor latine de astă declinaţiune, cum se află la gramatici şi la alte monumente vechie, sînt mai aproape de ale noastre decît de ale latinitatei clasice şi uneori sînt chiar identice cu ale noastre în contra celor latine clasice [108], pr. *lacte*, *carnis*, *pane*, în nominativ, în loc de *lac*, *caro*, *panis* etc. Priscian, VI, cap. IV, 20: „*Lac*, *lactis*, quod antiquissimi etiam *hoc lacte* protulisse inveniuntur, teste Capro, apud quem testimonia invenies“ [109]. M. Capella, III, 81: „Veteres *lacte* in nominativo dixerunt“ [110]. Arnobiu, I, 36 (59): „Non item apud vos est positum *hoc pane* et *hic panis*?“ [111] Vezi celealalte testimonie din Enniu, Plaut etc., în *Principie*, pag. 30 seqq.

De aci se şi pare că nominativii noştri ar fi derivaţi din ablativii sing. ai latinilor, cu a cărora terminaţiune seamănă, însă numai la aparenţă, pentru că adevărata formă a nominativului sing. latin de a III-a declinaţiune a perit la latinii clasici în nominativ şi a rămas numai în ablativ.

3. Însă în multe cuvinte urmarăm şi noi latinilor clasici, scurtînd no-
minativul antic din numărul sing., pr. *omu*, *leu*, *capu*, *dracu*, *împăratu*, lat.
homo, *leo*, *caput*, *draco*, *imperator*, lăpădînd cosunantile finali şi pre *o* schim-
bîndu-l în *u*, cari nume de aceea şi trecură la declinaţiunea noastră a II-a;
aşa şi neutrele latine în -*us*, lăpădînd pre -*s* finale, pr. *pieptu*, *tempu*, *frigu*,
lat. *pectus*, *tempus*, *frigus*, cu genet. în -*oris*, şi în *secetă*, lat. *siccitas*, care lă-
pădînd pre -*s* finale trecu în declinaţiunea noastră I; iar altele, pr. *jude*, lat.
judex, *oaspe*, lat. *hospes*, *şerpe*, lat. *serpens*, *nume*, lat. *nomen*, *lume*, lat. *lumen*,
sînge, lat. *sanguis*, în origine *sanguinis*, pentru că ablativul are *sanguine* etc.,
210 lăpădînd cosunantile finali ale / latinilor din nominativul sing., au rămas
tot în a III-a declinaţiune şi la noi, unele însă din ele lăsînd urme de nominativii
cei mai antici, pr. *judece*, *oaspete*, *numene*, după nominativii plurali;
judeci, *oaspeţi*, *numene*, la cei vechi.

§ 75. **Femininele în -*e***

Femininele terminate în -*e* au două terminaţiuni: -*e* şi -*i*, şi adecă -*e* pentru N. A. V. din sing., iar -*i* pentru G. D. sing. şi pentru întreg numărul plurale, după schema următoare:

Sing.	N.A.V.	mint*e*	art.	mint*e-a* (mintea)
	G.D.	minț*i*		minţ*i-ei* (minţii)

Plur.	N.A.V.	minț*i*	art.	minț*i-le*
	G.D.	minț*i*		minț*i-loru*

Note. 1. Numele terminate în *-e* de genul feminin sînt mai numeroasă decît cele masculine și neutre și se pot cunoaște din mai multe semne; așa:

a) După sexul ființelor ce însemnează, pr. *muiere*, lat. *mulier, -ris*, ital. *moglie*, isp. *mujer* etc.

b) După terminațiune; așa:

1) cele terminate în *-are, -ere, -ire, -oare*, atît infinitivali, cît și primitive sau de altă derivațiune, pr. *stare, avere, facere, știre; sare*, lat. *sal, nare*, lat. *naris; fiere, miere*, lat. *fel, mel; secere*, lat. *sicile; ardoare*, lat. *ardor, -ris, căroare*, la macedoromâni, lat. *calor, coroare*, la aceiași, lat. *color, doroare*, la cei vechi ai noștri, lat. *dolor; floare*, lat. *flos*, ital. *fiore; lucoare* și *strălucoare*, la cei vechi ai noștri, lat. *lucor, a lucendo; putoare, sudoare*, lat. *putor, sudor* etc. /

2) cele terminate în *-ate, -ete, -ute*, pr. *adevărătate*, la cei vechi; *bunătate*, 211 lat. *bonitas*, ital. *bontà; dereptate; meserătate*, la cei vechi, de la *meseru, -ă*, lat. *miser, -a; sănătate*, lat. *sanitas; sete*, lat. *sitis; vîrtute*, lat. *virtus, -tis*, ital. *virtù* și *vertù*, franc. *vertu*; însă cu unele escepțiuni în cele terminate în *-ete*, pr. *arete, perete* etc.;

3) cele terminate în *-ame* și *-ime*, pr. *arame*, la cei vechi, în loc de *aramă*, la cei mai noi, lat. *aeramen, mișelame*, la cei vechi, *grăsime, greime, mărime, mulțime* etc. de la *grasu, -ă*, lat. *crassus, -a*, ital. *grasso, -a; greu*, lat. *gravis*, franc. *grief, -ve; mare*, lat. *magnus, -a*, compar. *maior, -re, multu* etc.;

4) cele terminate în *-june* și *-ciune*, pr. *umejune, răpejune* etc.; *cuminecăciune, înțelepciune, întrebăciune, uniciune* etc.; și alte nenumărate la cei vechi.

c) După us: ale celor însuflețite, pr. *oaie, pasăre, vulpe*; ale plantelor și fruptelor, pr. *salce*, lat. *salix, -cis*, pre aiurea *salcă*, ital. *salcio; ghinde*, lat. *glans, -dis*, ital. *ghianda*; și altele, pr. *pace, cerbice, cruce; lege; cale, vale, piele; culme, lume; pîne, carne*, pre alocuria și *cărnuri, grindine, margine, pecingine, funingine; viespe; lăture, pulbere; tuse; minte, frunte, punte, luntre*, lat. *linter; noapte, oaste; carte, parte, moarte, soarte* nu *soartă, curte, cute; cheie* etc.

2. Articlul feminin din numinativul sing., concordîndu-se cu numele său terminat în *-e*, vocalile se unesc în diftongul *-ea*, pr. *minte-a, mintea*. Iar în celealalte casuri din amîndoi numerii, afară de G. D. sing., articlul numai se adauge și se împreună cu terminațiunile casuali respective, pr. *minți-le, minți-loru* sau *mințile, minților u*, / oserbînd că și aici, ca și în declinațiunea a II-a 212 a masculinelor, *-i* finale jumătățit al numelui, după împreunarea cu articlu, se pronunță întreg, pr. *minți-le* ca *min-ți-le*, în trei silabe.

3. Genetivul și dativul sing. ai numelor feminine terminate în *-e* se desting de ai numelor masculine prin vocalea *-i* în cele femenine, ce lipsește masculinelor, aceeași oserbîndu-se și pentru casurile numărului plur. feminin, ca o regulă generale pentru toate numele feminine de oricare declinațiune, că forma genetivului și dativului sing. e identică cu a numărului plurale (§ 67, nota **2**), iar nu și pentru masculine și neutre.

4. Terminațiunea *-i* din G. D. sing. și din numărul plurale a numelor feminine de astă declinațiune, după un us generale al limbei rom. de acum, are aceeași influență asupra vocalei *-a*, cît, dacă în penultima accentuată a numelui se află *a* chiar, aceasta se mută în *ă* oscur; pr. de la *carte, parte, bunătate* etc. genetivul etc. se zice *cărți, părți, bunătăți* etc., ceea ce se tîmplă și cu unele cuvinte de declinațiunea I (§ 67, nota **6**, sub *a*) și § 8, nota **2**, sub *a*)), iar cu numele masculine niceodată, pr. de la *frate*, pl. *frați*, cu *a* chiar, nu *frăți*, cu *ă* oscur.

5. Însă schimbarea aceasta din *a* chiar în *à* oscur, în casurile amintite, deși este astăzi așa de generale și foarte vechie, precum arată carțile beserecești și cele mai vechie, tot este numai secundare și din timpurile mai tîrzie ale limbei, deoarece în carțile bătrîne, ales moldovenești, unele cuvinte de această natură nu se scriu decît numai cu *a* chiar, pr. карці, парці de la *carte, parte*; vezi *Principie,* pag. 124 seq., sub *c)* și p. 363 seq. sub *a)*; și așa: афȣмарі, ꙟнтребарі, черкарі, кȣмѫндарі, нарі; încă și cu articlu în gen. sing. și în
213 numărul plurale, pr. адȣнаріеї, / каліеї, кȣмѫндаріле, даріле, карціле, парціле, мѫнкаріле, ꙟмпреȣнарії, ꙟнълцарії, tot acolo, și pag. 122 seq.

6. Declinațiunea regulată a genetivului și dativului sing. cu articlu se face adăugînd forma casuale a articlului la forma nedeterminată iarăși casuale a numelui precedente, pr. *minți, minției,* și după usul vulgariu vocalile prea multe contrăgîndu-se în mai puține, pr. *minții* sau și *minți,* din cari forme în carțile beserecești mai tîrzie se usitează mai mult cea de mijloc, pr. мінції, cu doi *i*.

Însă cei mai vechi și în astă parte scriu mai regulat, oserbînd forma cea de întîi, care este cea mai originare, precum s-a văzut între esemplele mai sus (nota 5) citate: *adunari-ei, cali-ei, mari-ei* etc., de la *adunare, cale, mare,* lat. *mare.*

7. Afară de această formă regulată și primitivă, la aceiași se mai află usitat și alt mod, în două forme, concordînd adecă articlul casuale nu cu terminațiunea casuale a numelui, ci cu terminațiunea principale în *-e* din numinativul sing., însă:

a) sau în formă întreagă, pr. *sănătate-ei*: сънѫтатееі, віндекарееі, пачееі etc.;

b) sau în formă contrasă, pr. арътареі, аскȣлтареі, сȣспінареі; амерінцареі, лȣареі, пієрзареі, віндекареі, пачеі; къртȣтеі, мінтеі etc.; vezi *Principie,* la loc. cit., de unde s-au estras esemplele.

8. Terminațiunea plurale a acestor nume este, cum s-a zis, în *-i,* ca în genetivul sing., cu toate regularitațile sau neregularitațile acelui, pr. *minți, minți-le; cărți, cărți-le* etc.; vezi mai sus.

Cei vechi însă, în formele determinate și aici, ca și în G.D. sing., foarte
214 des rețin pre *-e,* pr. de la *pace,* pl. / пачеле, pretutindenea în carțile cele mai vechie; și așa, *margine-le, rugăciune-le* etc., după forma latină în *-es.*

9. Originea terminațiunei sing. în G.D. în *-i* e, afară de îndoială, casul latin din genetivul și dativul latin în *-is* și *-i,* pr. *mens,* G. *mentis,* D. *menti.* Iar în plurale, terminațiunea numinativului pl. la latini în *-eis* și *-is,* pr. de la *omnis,* pl. *omnes, omneis* și *omnis,* din cari românii au preferit pre cea cu *-i,* și spre destințiune de către terminațiunea principale în *-e* și pentru regula asemănațiunei între G. și D. sing. și numărul pl., în toate numele feminine; vezi mai sus nota 3.

10. De alte rămășițe ale genetivului latin în *-is* la români, pr. *marți,* lat. *Martis, joi,* lat. *Jovis, vineri,* lat. *Veneris*; vezi § 63, nota **6**, din cari apoi se formară adverbiele cu *-a,* pr. *marția, joia, vinerea,* și de la celealalte: *lunia, miercuria,* ca *dumineca,* și de aci sustantivele cu aceeași formă, însă numai determinată, unde *-i* ține locul lui *-e,* ca *joea, vinerea* etc.

11 *-l-* în genet. dat. sing. și în numărul plurale, înainte de *-i,* se pronunță muiat; la noi elis, pr. de la *cale, vale* etc., G.D. sing. și pl. *càli, vàli,* ca къі, въі, însă la macedoromâni cu *l* și la ai noștri în vechime asemenea, pr. калі-еі, în genet. articulat, și кълі, pl. nearticulat; vezi *Principie,* pag. 124, sub *c)* și pag. 386, sub *aa*).

§ 76. **Masculinele în** *-e*

Masculinele terminate în *-e* au asemenea două terminațiuni : *-e* și *-i*, și adecă *-e* pentru numărul sing. întreg, iar *-i* pentru cel plurale iarăși întreg, după schema următoare :

Sing.	N. A. V.	dint*e*	art.	dint*e-le*
	G. D.	dint*e*		dint*e-le* /
Plur.	N. A. V.	dinț*i*		dinț*i-li* (dinții) 215
	G. D.	dinț*i*		dinț*i-loru*

Note. 1. Numele terminate în *-e* de genul masculin sînt mai puține decît cele feminine și se pot cunoaște :

a) după sexul ființelor ce însemnează, pr. de oameni : *părinte*, lat. *parens, -tis* ; *frate*, lat. *frater*, ital. *frate* și *fratello* ; *ginere*, lat. *gener*, franc. *gendre* ; *jude*, lat. *judex* ; *oaspe*, lat. *hospes* ; de alte, pr. *arete*, lat. *aries* ; *berbece*, lat. *vervex* și *verbex*, ital. *berbice*, franc. *brebis* etc. ; încă și *mire* sau de la lat. *mas, -ris*, abl. *mare*, mutînd pre *a* în *i*, sau de la *miles*, întru însemnarea de „bărbat", precum și la latini *Mars* și *mas, -ris* încă se par de aceeași origine, unul ca „zeul vîrtutei și bărbăției", celălalt întru însemnarea de „bărbat", de unde și *vîrtutea*, la latini *virtus, -tis*, s-a numit de la *vir* „bărbat", iar la greci ἄρης, lat. *Mars*, de la ἄῤῥην, lat. *mas* ;

b) după us : generice, ale patrupedatelor, pr. *cîne, iepure, șoarece* ; și altor însuflețite, pr. *pește, purece, șerpe, verme* ; ale plantelor, pr. *arbure*, însă și feminin, și *arburu*, ca *arbor* ; *burete*, lat. *boletus* ; *pepene*, lat. *pepo, -nis*, la noi după forma *homo, -inis*, la cei vechi *homo, -onis* ; și următoarele : *dinte, munte, lapte, perete* ; *pieptene*, lat. *pecten, -is* ; *tăciune*, lat. *titio, -nis* ; *cărbune*, lat. *carbo, -nis* ; *soare*, lat. *sol, -is* ; *abure*, lat. *vapor, -is*, încă și *aburu*, ca *vulturu* și *vulture*.

2. Celealalte casuri nedeterminate din numărul sing. sînt toate ca în numinativul sing., chiar și în vocativ, unde nu se face nici o schimbare, neadmițîndu-se nici măcar articlul, pr. *o, frate* ! În pl. însă se zice vocativul și cu articlu și fără articlu, ca și în declinațiunile mai dinainte, pr. *o, frați* ! și *o, fraților* ! /

3. Numărul plurale masculin se formează cu *-i*, ca și cel feminin, pr. 216
dinte, pl. *dinți*, lat. *dens, -is* ; *frate*, pl. *frați* etc., însă fără înfluență asupra lui *a* accentuat din silaba precedente, precum din esemplu se vede ; încă și fără creșterea silabelor, afară de puține, pr. *jude*, pl. *judeci*, la cei vechi, vezi *Principie*, pag. 129, sub **7**, lat. *judex, judicis, -e*, ital. *giudice*, iar la scriitorii moderni *juzi*, în contra usului și etimologiei ; *oaspe*, pl. *oaspeți*, lat. *hospes, hospitis, -e*, ital. *ospe* și *ospite* ; se zice însă și *oaspetu*, în loc de *oaspe*, format după numărul plurale, însă neregulat, căzîndu-se a se forma cel puțin *oaspete*.

4. Celealalte casuri în pl., articulate și nearticulate, se formează ca în schemă, după norma generale a declinațiunilor și după cele zisă mai sus.

§ 77. **Neutrele în** *-e*

Neutrele terminate în *-e* au numai o terminațiune, cea principale, în *-e*, pentru toți numerii și toate casurile, așa cît casurile nedeterminate numai după terminațiune nu se pot destinge, iar cele determinate se desting prin articlu, după schema următoare :

Sing.	N. A.	vintr*e*	artic.	vintr*e-le*
	G. D.	vintr*e*		vintr*e-lui*

Plur.	N. A.	vintr*e*	art.	vintr*e-le*
	G. D.	vintr*e*		vintr*e-loru*

Note. 1. Numele neutre terminate în *-e*, în limba rom., sînt foarte puține, și mai ales acestea : *foale*, lat. *follis*, întru însemnarea „pîntece", neutru, iar însemnînd „un vas știut" sau „o unealtă de suflat" e masculin, pl. *foi* ; *pîn-*
217 *tece*, / lat. *pantex*, *-cis*, la Plaut ; *vintre*, la cei vechi, lat. *venter*, *-is* ; *nume*, lat. *nomen*, pl., acum, *nume*, iar la cei vechi, *numene* și *numere*, vezi *Principie*, pag. 129 seq., de unde și verbul *a se numeni*, la aceiași, în loc de *a se numi* ; *sînge*, lat. *sanguis* și *sanguen*, pl. se zice *sîngiure*, *-i*, în loc de *sîngine*, lat. *sanguines* sau *sanguina*.

2. Alte nume de genul neutru la latini în *-en*, în limba rom. au trecut în alt gen, neschimbate sau schimbate, pr. *arame* și *aramă* fem., lat. *aeramen* n.; *lume* și *lumină* fem., lat. *lumen*, *luminis*, *-e* n.

3. Oare *străminele* celor vechi, ce însemnează „fundamentele", lat. *stramen*, pl. *stramina*, întru înțelesul „stratum, *-i*", de la *sterno* „aștern", e pl. neutru au feminin, nu se știe, fiindcă în sing. nu se află și a putut fi *strame* sau *stramă* sau *strămină*, după analogia altora.

4. Articlul nominativului sing. și plurale în aceste neutre e tot *-le* în sing. pentru terminațiunea principale a numelor după norma masculinelor terminate în *-e*, iar în plurale pentru forma femininelor, cu cari sînt asemănate toate neutrele în plurale ; vezi mai sus § 64, nota 3, sub *g*).

A. b. Declinațiunea specifică

§ 78. Declinațiunea specifică

Declinațiunea specifică se face după unele proprietați anumite ale numelor ce se declină, de unde unele nume, sustantive și adiective, pronume și participie urmează mai mult sau mai puțin unele forme mai speciali de cum sînt ale declinațiunei generice.

218 **Note. 1.** Nume se zice, în genere, orice cuvînt care se schimbă / în terminațiune prin numeri și casuri și sînt de două specie : sustantive, cari însemnează un obiect reale sau ideale, pr. *omu*, *cugeiu*, și adiective, cari însemnează numai calitatea sau cantitatea obiectului, pr. *bunu*, *multu*.

Sustantivele se numesc așa pentru că de sine stau în cuvîntare, fără mijlocirea altui nume, iar adiectivele pentru că ele nu pot sta în cuvîntare decît numai adausă la sustantive sau luînd locul lor, pr. *omu bunu* ; *bunulu mieu*.

Sustantivele se subîmpart în proprie și comuni sau apelative, pr. *Petru*, *omu*, iar adiectivele în mai multe specie, dintre cari sînt cele numerali, pronominali și verbali; ceste din urmă, numite și participie, pentru că se împărtășesc și din natura numelor și din a verbelor.

Iar pronumele sînt cele ce se pun în locul numelor, pr. *io*, *tu*, *elu*, *ea* etc.

2. Unele forme de declinațiunea specifică sînt într-adevăr numai anomalie sau abateri de la regula generale, precum sînt toate formele cari au fundamentul lor în legea asemănațiunei (§ 46), în cît nu se mai pot reduce la formele regulate și primitive.

Altele însă nu numai că nu sînt anomale, ci în cît uneoare suplinesc chiar forme ce lipsesc în declinațiunea generică ele sînt foarte regulare, precum e forma genetivului masc. din sing. și plurale, în *-ui* și *-oru*, cari în declinațiunea generică nu se mai află, ci numai în unele pronume, împreună cu articlul și unele adiective, pr. *lui, loru* ; *cui* ; *unui* ; *unoru* etc.

3. De sine se înțelege că și în declinațiunea specifică se află mai mult sau mai puțin destințiunile după gen, număr și cas, ca și în declinațiunea generică. Tractațiunea va urma după clasile cuvintelor.

CLASEA I. NUMELE 219

a. Sustantivele

§ 79. Anomale

Numele sustantive apelative sau comuni, de regulă, se declină după declinațiunea generică, iar afară de regulă, ca anomale, foarte puține ; de cari sînt :

a) unele nume de afinitate, pr. *tată, mumă*, în loc de *mamă* și *frate*, cari în G. D. singulare și în numărul plurale se declină după o formă speciale în -ѫні, pr. тътѫні, мȣмѫні, фръцѫні în loc de *tate* sau *tați, mume, frați* ;

b) alte nume iarăși de afinitate, pr. *noră, soră*, schimbate din *noru* și *soru*, cari asemenea în G. D. și în numărul plurale se declină după o formă speciale, în *-ori*, pr. *nurori, surori* ;

c) numele iarăși cu terminațiune schimbată : *mînă* în loc de *mînu*, lat. *manus*, care la cei vechi cel puțin în plurale-și mai ține forma vechie în *-u*, iar după usul mai tîrziu se declină în G. D. sing. și în numărul plurali în *-i* : мѫнї, iar în numărul pl. încă și мѫне și мѫнȣрі ;

d) numele contras : *zi* din *dii* în loc de *die*, la latini încă *dì* și *dii* în loc de *die*, care se declină în G. D. sing. și în numărul plurale după forma femininelor scurtate în *-ea*, pr. *zi-le, zilei, zile-le* ;

e) unele nume fără plurale, pr. *nea*, contras din / *neve*, lat. *nix, -vis*, 220
nive, ital. *neve* ; *rouă* în loc de *ro*, de la lat. *ros* ; și *aúă* la macedoromâni și la cei vechi ai noștri, lat. *uva*, din care s-a format al nostru, punînd înainte litera *a-*, cari în G. D. sing. determinat se declină : *neaŭăi, rouăi, aúăi*, ca *văduvăi* etc.

Note. 1. Numele de sub *a*) în unele casuri se declină și regulat, pr. *tată*, G. D. sing. *tatei* ; *mumă*, G. D. *mumei*, pl. *mumele* etc. ; *frate*, pl. *frați* ; însă :

a) *tată*, pl. nu are decît *tătîni* ; *mumă*, pl. și *mume*, și *mumîni* ; iar *frate*, pl. mai mult *frați* și mai rar *frățîni* ;

b) împreunate fără articlu, cu posesivele *mieu, tău, său* sau în forma contrasă : *mio, to, so*, ca *mia, ta, sa*, în G. D. sing. se declină numai cu terminațiunea -ѫнї sau -ѫне, pr. *tătîne-mio, mîne-ta* în loc de *mumîne-ta, frățîne-so* etc., încă și cu *n* muiat : тътѫіто, мѫіта.

2. Cele de sub *b*) împreunate fără articlu cu posesivele pronominali : *mia, ta, sa*, în nominativul sing. se declină mai pretutindenea cu *-u*, pr. *noru-mea, soru-ta* ; almintrea numai cu ъ în usul modern : *noră, soră*, la cei vechi însă și cu *-u* : *noru, soru*.

3. Esemplele la *c*), cu forma antică, vezi în *Principie*, pag. 129, sub. 7).

4. *Zi*, de sub *d*), în G. D. sing., la cei vechi se află declinat și *ziuăi* ; vezi *Principie*, pag. 131.

5. *Aúă* la noi se află în *Noul Test*. de A. Iulia, Apoc. XIV, 18 : *că s-au coptu aúa* ; în *Psaltirea* coresiană, f. 292ᵛ : *sînge de aúă*, iar în G. D. în *Cartea de primă* (în *Principie*, cu D), Gen. 49, 11 : *în sîngele aúei*. /

221

§ 80. Proprie

Numele proprie se declină şi ele sau cu articlu sau fără articlu, însă ale oamenilor *numai în una din două, nu în amîndouă* formele; cu articlu, pr. *Onu-lu, Oan'a*; fără articlu, pr. *Petru, Maria*; altele ca şi apelativele, în imbe formele, pr. *Cluju* şi *Clujulu, Bucureşti* şi *Bucureştii.*

Declinaţiunea cu articlu urmează întru toate declinaţiunea generică, precum:

Sing.	N. A.	Cluju-lu	Bucureşti-i	Plur.
	G. D.	Cluju-lui	Bucureşti-loru	

Iar declinaţiunea numelor nearticulate se face în G. D. sing. după gen., luînd particula *lu* sau *la* înaintea numelui propriu, iar în acusativ cu particula *pre*, asemenea înaintea numelui propriu, după schema următoare:

N.		Petru	masc.		María	fem.
G. D.	lu	Petru		la	María	
A.	pre	Petru		pre	María	
V.		Petre			María	

Note. 1. Regulă după care să se poată şti cari nume proprie au articlu şi cari nu au anevoie se poate afla.

2. Articlii numelor proprie nu se pun după gen sau sex, ci numai după terminaţiune, pr. *-lu* după cele terminate în *-u*; *-a* după cele terminate în *-a*, chiar şi dacă numele e de bărbat; numai numele terminate în *-e* iau totdeuna articlul *-a*, pr. *Onu-lu, Luc'a, Petrea*; *Oan'a, Rom'a*; *Cluju-lu, Sibiu-lu, Bucureşti-i.* /

222 **3.** Numele proprie cari se usitează şi cu articlu, şi fără articlu-şi pierd articlul înainte de prepuseţiuni, pr. *în Cluju, în Sibiu, în Bucureşti* etc., iar nu *în Clujulu* etc. Ele şi-l pierd şi cînd prepuseţiunea nu e pusă esprese, ci se înţelege, pr. pre titlul carţilor: *Blaju, Bucureşti*, adecă: *în Blaj, în Bucureşti.*

4. În G. D. sing. al numelor proprie masc. nearticulate, *lu* în usul vulgariu se zice şi *lui*, pr. *lui Petru*, însă cei vechi numai *lu*, iar pre alocuria se zice şi înaintea numelor feminine în loc de *la*, pr. *lui Maria* în loc de *la Maria.*

5. În G. D. sing. al numelor proprie nearticulate feminine, cei vechi în loc de *la* ziceau şi *ei*, pr. *ei Sara, ei Tamar*, sau şi *iĭ* convers din *ei*, care nu e altă decît articlul feminin pus înaintea numelui, ca şi *lui* înaintea celor masculine; vezi *Principie*, pag. 133, seq., sub 2).

6. G. D. numelor proprie articulate masc. şi feminine se formează ordinare după formele declinaţiunei generice, însă usul le declină şi după formele celor nearticulate, pr. *Onu-lui* şi *lu Onulu, Oanei* şi *la Oan'a.*

7. Multe nume proprie articulate cu *-a* în G. D. sing. nu se declină ca cele generice, concordînd articlul cu G. D. formei nedeterminate, ci cu forma nedeterminată a nominativului, pr. *Lucă-i, Onică-i*, iar nu *Lucei, Onicei*; decît că usul vulgariu a contras pre *-ăi* în ѫ, pr. **Л8кѫ, Онікѫ**. Iar la cei vechi forma necontrasă se află nu numai în numele proprie, ci şi în unele apelative, pr. Сарѣ-єі, *Iadăi, Lucăi* şi *văduăi, nouăi, ţearăi, juncăi, drăceascăi* etc.; vezi *Principie*, pag. 131, 134 şi 367 seq. şi mai sus § 67, nota **2**, sub *b*).

8. Acusativul numelor proprie al oamenilor, articulate sau nearticulate, după usul modern totdeuna ia particula *pre*, pr. *pre Petru, pre Luca* etc.;
223 cei vechi însă / şi macedoromânii zic fără *pre*, ca şi în alte nume şi pronume.

9. Numele *Dumne-zeu*, la cei vechi şi *Domnu-zeu*, ci mai rar, fără articlu se declină, ca numele proprie ale oamenilor, pr. G. D. *lu* sau *lui Dumnezeu*, acus.

pre D-zeu, iar cu articlu se declină ca și celealalte apelative regulat, pr. *D-zeu-lu mieu,* G. D. sing. *D-zeu-lui mieu* etc.

10. Ca numele proprie nearticulate se declină și numele imaginare, pr. *A, E* etc., G. D. *lui A, E* ; acus. *pre A* etc.

b. Adiectivele

§ 81. Terminațiunile

Numele adiective încă se schimbă în terminațiunile lor, ca și sustantivele, după gen, număr și cas.

Genurile lor sînt trei : masculin, feminin și neutru, ca și la sustantive, numai cît fiecare adiectiv are toate trele genurile, pre cînd sustantivele nu au decît cîte unul.

Numerii încă sînt doi, ca la sustantive, singulare și plurale, și casurile încă tot ca la sustantive.

După gen, unele sustantive au trei terminațiuni destinte pentru fiecare gen ; altele două, una pentru masc. și neutru, alta pentru feminin ; iar altele numai una comune pentru toate genurile.

Note. 1. Toate trele terminațiunile nu are nici un adiectiv în numărul sing., pentru că nota destintivă pentru genul neutru în limba rom. nu se află decît în plurale și încă în / prea puține adiective, pr. *amaru, -ă,* pl. *amari* masc., 224
amare fem., *amară* n. [112] ; *nou, -ă,* pl. *noi, noue, nouă* ; *viu, -e,* pl. *vii, vie, viă* [ortografiat *via*] etc., măcar că pronunția și pre acestea mai toate le-a asemănat în genul fem. și neutru, așa cît abia se pot destinge după etimologie și legile eufonice.

2. Cele mai multe adiective în limba rom. au numai două terminațiuni, atît în sing., cît și în plurale ; și aste sînt cele terminate în *-u* mai toate, pr. *bunu, frumosu* etc. ; în sing. *-u* pentru masc. și neutru, *-ă* pentru feminin, iar în plurale, *-i* pentru masc., *-e* pentru fem. și neutru, pr. *bunu* m., n., *bună* f., pl. *buni* m., *bune* f., n.

3. Mai puține sînt cele ce au numai o terminațiune în sing., și acestea sînt cele terminate în *-e,* pr. *verde* m., f., n. sing., pl. *verzi.*

4. Terminațiunea în *-u* la noi răspunde celei latine în *-us, -a, -um,* pr. *bunu, -ă,* lat. *bonus, -a, -um,* cu trei terminațiuni, din cari la noi, lăpădînd cosunantile finali *-s* și *-m,* au rămas numai două, lipsind literele destintive ale latinilor pentru masc. și neutru.

Iar terminațiunea noastră în *-e* răspunde celei latine în *-is, -e,* pr. *dulce,* lat. *dulcis, -e,* și în *-ens, -ente,* însă în prea puține, pr. *rece,* lat. *recens* ; *fierbinte,* lat. *fervens, -ente* ; încă și *șerpe,* la latini după origine fiind participiu : *serpens.*

Însă destințiunea terminațiunei latine în *-is* și *-e* la vechii latini nu era, ci terminațiunea *-e* era pentru toate trele genurile, ca la noi și la italiani, iar nu numai pentru neutru, pr. *cale* în loc de *qualis, -e, pingue, simile, tale* în loc de *pinguis, -e, similis, -e, talis, -e* ; precum adeveresc esemplele din vechii autori, la Noniu III, 162, 205, 240, vezi *Principie,* pag. 48.

5. Între adiectivele românești sînt unele, ci puține, cu terminațiune opusită terminațiunei latine, pr. *limpede, repede,* la noi cu *-e,* iar la ei cu *-u* : 225
limpidus, rapidus, / ci *limpidu,* și la macedoromâni ; din contră, la noi cu *-u,* pr. *greu, tristu,* iar la ei cu *-is* : *gravis, tristis,* ci și *tristus,* ca și *inermis* și *inermus* etc.

6. **Esemple de adiective :**

în *-u* : *albu, aspru* ; *bunu*; *caldu, crudu* ; *desu* ; *grasu, grosu* ; *measeru*, la cei vechi, lat. *miser, mutu* ; *negru* ; *orbu* ; *plinu* ; *raru*; *sursu* ; *tînăru, tristu* ; derivate : *fragedu, mucedu, rîncedu, umedu* ; *frumosu, vîrtosu* etc.; participiali : *curatu, spurcatu, dereptu, deșertu, înțeleptu* etc. ; *căruntu*, lat. *canutus* ; *mănuntu*, lat. *minutus* etc.

în *-e* : *asemene, dulce, fierbinte, june, mare, moale, rece, subțire, tare, turbure, limpede, repede.*

§ 82. Declinațiunea lor

Numele adiective încă se declină cea mai mare parte după declinațiunea generică, ca și sustantivele, după terminațiunile lor în *-u*, *-ă* sau *-e* și după genurile lor, pr. *bunu* ca *domnu*, *bună* ca *doamnă*, *nou* n. ca *ou* ; *verde* masc. ca *dinte*, *verde* fem. ca *minte*, cu puține schimbari.

O parte însă urmează unele forme proprie, cari fac declinațiunea adiectivelor specifică ; de care specie sînt :

a) vreo cîteva adiective originare de o silabă, terminate în *-eu*, *-ea*, pr. *reu* m., n., *rea* fem., lat. *reus, -a*, ital. *reo* și *rio* ; *greu* m., n., *grea* fem., lat. *gravis, -e*, cari în masc., n. se declină regulat, după declinațiunea generică a II-a, afară de neutrul plurale, iar în fem. după declin. I, însă nu după schema /
226 celor întrege, ca *doamnă*, ci după a celor scurtate, ca *stea*, *vergea* etc. ;

b) adiectivele cari însemnează o cantitate, sau definită, pr. *unu, doi* etc. și derivatele lor, sau nedefinită, pr. *cîtu, atîtu, multu, totu* etc. și derivatele acelora ;

c) adiectivele pronominali, ales posesive, pr. *mieu, tău* etc., despre carì între pronume.

Note. 1. Unele adiective terminate în *-u*, *-ă*, ca și unele sustantive în genul feminin, după usul de acum formează G. D. sing. și numărul plurale în *-i* în loc de *-e* ; așa :

a) cele terminate în *-cu*, *-ă* și *-gu*, *-ă*, pr. *domnescu, -ă*, pl. f. *domnești* ; *secu, -ă*, pl. fem. *seci*, ca și în masc. ; *micu, -ă*, grec. μικρὸς și μικκός, pl. f. *mici* ; așa și *întregu, -ă, largu, -ă, lungu, -ă*, pl. *întregi, largi, lungi*, pentru fem. ca și pentru m., n. ;

b) cele terminate în *-iu*, cu *-i* întreg sau jumătățit, pr. *tîrziu, -e, viu, -e* etc., pl. *tîrziĭ, viĭ, vechĭ* ;

c) *nou, -ă*, după dialectul modern din România [= Muntenia], pl. *noĭ* pentru toate genurile, pr. *foi noi, carți noi* în loc de *nouă* ; însă aiurea : *noi* m., *nouă* [ortografiat *noue*] f., *nouă* [ortografiat *noua*] n.

2. *Rău, -a, greu, -a* au în casurile cu terminațiunea *-e*, după norma arătată, *-le* în loc de *-e*, pr. *rele, grele* ; de aci în G. D. determinat : *relei, grelei*, iar în pl. N. A. *rele, -le, grele, -le*, G. D. *rele-loru, grele-loru.*

3. Adiectivul *santu, -ă* se declină regulat, decît că în pl. silaba *an* se pronunță *în* ; vezi mai sus § 8, nota 4, sub *a*), iar în forma scurtată masc. *san'* rămîne neschimbat, pr. *Sîn'Pietru*, ital. *San Pierro* etc. /

227

§ 83. A numeralilor[113]

Adiectivele cari însemnează cantitate definită sau **numerali** sînt parte **originare**, cari se numesc și **cardinali**, pr. *unu, doi* etc., parte **derivate**, ce se numesc și **ordinali**, pr. *întîiu, alu doilea* etc. Atît cele cardinali, cît și cele ordinali au unele forme specifice în declinațiune.

Note. 1. Adiectivele numerali sînt numai de la *unulu* pînă la *nouă*, pr. *unu omu, ună* [= o] *muiere* etc. și cele compusă din ele, pr. *unu-spră-zece, două-zeci* etc. Celealalte sînt parte adiective și sustantive, parte numai sustantive, pr. *zece* în sing. adiectiv, iar în pl. sustantiv, de unde se zice : *zece oameni*, însă *două zeci de oameni.*

2. *Suta* și *mia* sînt numai sustantive feminine în sing. și plurale, de unde în sing. nu se pot zice fără *o*, pr. *o sută, o mie*, ci numai în pl. *sute, mie* ; de aci, totdeuna cînd urmează alt sustantiv după ele, li se adauge prepusețiunea *de*, ca și după pl. *zeci*, pr. *zeci de oameni, sute de boi, două mie de galbeni* etc.

3. Cele ordinali însă toate sînt numai adiective, pr. *întîiu, -a, alu doilea, a doua* etc.

§ 84. Cardinali

Numele adiective și sustantive cardinali parte se declină, parte nu.

Se declină : *unu, -ă, doi, trei, zece, sută, mie* și cele compusă din ele, pr. *unu spre zece, doi spre zece, trei spre zece, două zeci, / trei zeci ; o sută, două sute, trei sute ; o mie, două mie* etc. 228

Nu se declină : *patru, cinci, șeasă, șepte, optu* și *nouă.*

Note. 1. Cele ce se declină nu au toți numerii și toate casurile, ci unele au numai plurale, pr. *doi*, altele numai o terminațiune pentru toate casurile, pr. *trei, trele* etc.

2. Cu articlu încă numai *unu, -ă* se declină ; mai rar *îmbi, -e.*

3. Numerii între *zece* și *două zeci* sînt compuși din prepusețiunea *spră*, scurtată din *supră*, lat. *supra*, sau cu *spre*, scurtat din *supre*, lat. *super*, între doi numeri, pr. *un'spră zece, doi spră zece* și *doue* [=*două*] sau *două spră zece, trei spră zece* etc., din cari *un'spră zece* se zice și în loc de feminin, pr. *un'spră zece muieri*, nu *ună spră zece ;* asemenea și *trei spră zece*, nu și *trele spră zece.*

4. *Două zeci* la macedoromâni se zice după pronunția lor : **йінйіцй** în loc de *viinti*, lat. *viginti.*

5. Numerii de la 20 pînă la 100 între zeci se împreună totdeuna cu cojunțiunea *și*, pr. *două zeci și unulu* etc., iar mai în sus, pînă la *mie*, se poate și adauge și lăsa, pr. *o sută și două zeci și una*, ce se zice mai rar, sau numai *o sută două zeci și una* etc., ce e mai usitat.

§ 85. Unu, -ă

Unu, -ă se declină cu articlu și fără articlu, după amîndouă genurile și în toate casurile amîndoror numerilor, precum : /

a)	Sing.	N.A.	unu, m., n.	art.	unu-lu
		G.D.	unui		unui-a
	Plur.	N.A.	uni, m.		uni-li (unii)
		G.D.	unoru		unor'a
b)	Sing.	N.A.	ună (o), f.		un'a
		G.D.	unei (unii)		unei-a (unia)
	Plur.	N.A.	une, f., n.		une-le
		G.D.	unoru		unor'a

229

Note. 1. În loc de *ună* nearticulat la noi acum și încă de mult se zice numai *o*, care sau e contras din *ună*, lăpădînd pre *n* din mijloc, sau e scurtat din *onă*, lăpădînd silaba din urmă *-nă*, după pronunția tare lățită de a se zice și în masc. *onu* în loc de *unu*. La macedoromâni numai *ună*.

Însă și *ună* e usitat pînă astăzi la noi în unele adverbie compusă, pr. *dă-ună-zi*, *d'ună oară*, care se pronunță și дѫнъ ѡрѣ și *dinioară*, încă și *odinioară*, *ună-altă* etc.

Cei vechi pronunțau și aiurea *ună* nearticulat, ci și ei rar, pr. *ună D-zeire, ună putere*. *Psalt.* de Iași, din 1680, p. 208ᵛ.

2. Cu articlu se declină numai în N. A., iar în G. D. în locul articlului se pune vocalea *-a*, pr. *unuia*, *uneia* sau, contracte, *unia*, *unor'a*.

3. Cu articlu în sing. se usitează numai cînd nu e împreunat cu sustantiv, pr. *unulu din noi*, *numai unulu* sau *un'a*, decît cînd însemnează „numai unul" („unic"), pr. *unulu D-zeu*.

230 **4.** Din contră, în pl. împreunat cu sustantiv, se usitează / totdeuna cu articlu, pr. *unii oameni*, *unele muieri*, iar fără sustantiv acum foarte arareori, pr. *uneori*, ci la cei vechi mai ades.

5. Numărul plurale pentru *unu* s-ar părea un ce absurd, însă în limba rom. acest plurale nu mai însemnează „unu", ci „oarecare", pr. *unii oameni*, lat. *aliqui homines*.

6. Specific în astă declinațiune este forma genitiv-dativului în amîndoi numerii, cu terminațiunile în *-ui* și *-ei* pentru sing. și în *-oru* pentru plurale, după forma articlului: *lui*, *lei* și *loru*.

7. În loc de G. D. articulat cu *-a*, în plurale se zice și cu articlul ordinariu, pr. *uniloru oameni*, *uneloru muieri*, ales înaintea sustantivelor, iar fără sustantiv nu se zice decît cu forma în *-a*, pr. *unora s-a zisu*.

8. Acești genetivi-dativi astăzi se pronunță cu tonul asupra silabei întîie, precum *únui*, *únuia*, *únei*, *única*, *únor'a*; însă la cei vechi se pronunțau mai regulat, cu tonul pre silaba a doua, pr. *unúia*, *unór'a*, ce se cunoaște din accentuațiunea notată în carțile lor.

9. Formele în *-ui* etc. ale G. D.-lor răspund celor latine în *-ui* sau *-uius* și *-orum*, numai cît latinii au strămutat locul vocalilor *u* și *i* din G. D. sing., zicînd *-iu* în loc de *-ui*, pr. *unius* în loc de *unuis*, de nu cumva *-ius* e contras din *-uius*, precum e contras în dativul lor: *i* lung în loc de *-ui*, pr. *uni* în loc de *unui* m. și *unei* f. Neschimbate la latini au rămas numai în *huic* și *huius*, *ei* și *eius* m., f. și ales în *cui*, ca și la noi, și *cuius* al lor.

10. Ca *unu* se declină și compusăle lui: *vre-unu*, *-ă*, *nice-unu*, numai cît:

a) vreunu înainte de *câți*, *cîte* se usitează numai în formula *vreo*, pr. *vreo cîțiva oameni*, *vreo cîteva muieri*, unde forma feminină e pusă ca o par-
231 ticulă adverbiale / și de aceea nedeclinabile; iar fără *cîtu* etc. se concordă cu sustantivul său, pr. *vre-unu omu*, *vre-ună* sau *vreo muiere*, *vreunii oameni* etc.; se pronunță însă și prescurtat, fără *e*, pr. *vr'unu*, *vr'o* etc., încă și *ver'unu* etc.;

b) totu unu se usitează declinînd numai pre *unu*, *-ă*, iar *totu* rămînînd neschimbat în toate casurile, ca și *vre* din *vreunu*, pr. *totu una*, *totu unuia* etc.

§ 86. **Doi**

Doi are numai număr plurale, însă trei genuri, cu trei terminațiuni destinte: în *-i*, *-e* și *-ă*, decît că pronunția vulgare nu destinge feminin și neutru, ci le pronunță pre amîndouă cu *ă* oscur, ca дѡȣъ.

Încă și forme casuali nu are decît pentru N. A., iar în G. D. se declină cu prepusețiunea *a*, precum:

N.A.	doi m.	doue f.	doua n.
G.D.	a doi	a doue	a două

Note. 1. *Doi* la noi nu ia niceodată articlu, însă la macedoromâni se declină articulat, pr. *doi-li*, *dao-le*, genet. *doi-loru*, *dao-loru*.

2. Din *doi* e compus *amîndoi*, ital. *amendue*, iarăși cu trei terminațiuni, însă cu G. D. în *-oru*, numai cît usul aici a reduplicat silaba *or* și spre destințiune pre cea de întîi neaccentuată o pronunță cu o mutat în *u*, pr. *amîndurόru*, și cu *-a* finale : *amîndurora*.

3. *Doi* și *amîndoi* se desting și prin aceea că *doi*, ca toți numerii cardinali, se împreună numai cu nume nearticulat, pr. *doi oameni*, iar *amîndoi* totdeuna cu [nume] articulat, pr. *amîndoi frații*. /

4. În loc de *amîndoi* se zice și *îmbi*, *îmbe*, articulat și nearticulat, lat. 232
ambo, pr. *îmbii*, *îmbe*, *-le* ; G. D. *îmbi-loru*, *îmbe-loru*. De aceea și sustantivul ce urmează după *îmbi*, *-e* se pune articulat după *îmbi*, *-e* nearticulat, pr. *îmbe mînu-le*, iar după *îmbii-le* articulat se pune sustantivul nearticulat, pr. *îmbii frați*.

§ 87. Trei

Trei încă e adiectiv plurale cu două terminațiuni generice, pr. *trei* m., *trele* fem., n. Iar casuri destinte nu are și se declină ca *doi*, precum :

N.A.	trei m.	trele fem., n.
G.D.	a trei	a (trele)

Note. 1. După usul de acum forma masculină *trei* se pune și în locul formei feminine-neutre, decît în puține casuri, pr. *trei oameni*, *trei muieri* ; însă la cei vechi formele destinte nu se amestecau, ci se zicea : *trei oameni*, *trele muieri*.

2. Formele *trei*, *trele* sînt declinate după analogia adiectivelor *rău*, *greu*, în pl. *răi*, *grei* m., *rele*, *grele* fem., n. ; vezi mai sus § 82, nota **2**.

3. Forma fem. *trele* astăzi se usitează numai după *totu* și *cîte*, pr. *toți trei*, *toate trele* ; *cîte trei* și *cîte trele*, însă cu *cîtu* mai rar, iar cu *totu*, după pronunția vulgare : *tus-trei* și *tus-trele*, mai pretutindenea.

§ 88. Zece, mie

Zece, *sută* și *mie* sînt numai de cîte o terminațiune, însă au și plurale cu terminațiune destintă, pr. *zece*, pl. *zeci* ; *sută*, pl. *sute* ; *mie* [ort. : *milia*], pl. *mie* [ort. : *milie*] sau după usul mai tîrziu în *i* : miĭ. /

Zece în sing. e adiectiv, pl. *zece oameni*, iar în pl. sustantiv, pr. *zeci de* 233
oameni ; însă cu adiectivul numerale *o* e sustantiv, pr. *o zece* ; și întru îmbii numeri e de genul feminin, ca în esemplul de mai sus și *două zeci*.

Iar *sută* și *mie* sînt sustantive în amîndoi numerii, pr. *o sută*, *două mie* etc.

Note. 1. *Diece* [=*zece*], lat. *decem*, la noi s-a format adăugînd un ĭ după *d*, ca și la italiani *diece* și *dieci*, de unde se cunoaște și vechimea acestei formațiuni, numai cît la noi silaba *di*, cu ĭ jumătățit ca și la italiani, s-a strămutat după fonetismul limbei în з, iar la italiani nu s-a strămutat.

2. *Sută* se pare format dintr-o formulă mai vechie, însă aproape de cea latină *centum* și grecească ἑκατὸν, cum ar fi formula indică *suta* cu care al nostru mai mult seamănă decît cu cea latină *centum*, precum și *apă*, la noi, mai aproape este după pronunție de forma indică *apa* decît de cea latină *aqua*. Se poate încă că *sută* în limba rom. se trage din vreun dialect vechi italic.

3. *Mie* la cei vechi se zice în pl. regulat *mie*, pr. *două mie, trei mie* etc.; vezi citatele în *Principie*, pag. 132, nota 4.

4. De usul acestor numerali, vezi mai sus § 83, nota 1 și 2.

§ 89. **Ordinali**

Adiectivele ordinali în limba rom. sînt derivate, însă nu toate de la numele cardinali, pr. *primu, -ă, întîiu, -e; alu doilea, a doua* etc.

234 Cele derivate de la cardinali au acea proprietate / caracteristică, că în sing. nu se usitează decît cu doi articli, unul înainte: *alu* m., n. și *a* fem., altul înapoi: *-lu* sau *-le* sau *-lea* m., n. și *-a* feminin, pr. *alu doi-le* sau *alu doilea; alu patrulu* sau *alu patrulea, a doua, a treia, a patra* etc.; și sînt următoarele:

Sing.	alu doi-le,	-lea m.,n.	a doua fem.
	alu trei-le,	-lea	a treia
	alu patru-lu,	-lea	a patra
	alu cinci-le,	-lea	a cincea
	alu șeasă-le,	-lea	a șeasa
	alu șepte-le,	-lea	a șeaptea
	alu optu-lu,	-lea	a opta
	alu nouă-le,	-lea	a noua
	alu zece-le,	-lea	a zecea
	alu sută-lea		a suta
	alu mie-lea		a mia

Iar în plurale numai cu cîte unul declinat, însă în masc. cu cel dinainte, pr. *ai doilea*, iar în fem. cu cel dinapoi, pr. *a două-lea* etc. În celealalte casuri rămîn neschimbate.

Note. 1. De la *unu, -ă* nu se derivă nume ordinale, ci în locu-i se zice *primu, -ă* și *întîiu, -a* [=*e*], cel de întîi mai rar astăzi, decît în compusăle *primă-vară*, ital. *primavera*, și *văru primariu, vară primare* sau *văru premare, vară premare* și la cei vechi în forma adverbiale: *de primă*, pr. *cartea de primă*, adecă „cartea întîia“. Iar *întîiu, -a* de la prepusețiunea latină-românească: *înte*, care / 235 acum la noi nu e usitată decît în compusăle cu alte prepusețiuni și cu pronunția schimbată din *an* în *in*, pr. *a-ante* [=*ainte*], *in-a-ante* [=*înainte*] etc., ca *a-poi, în-a-poi* etc.

2. *Întîiu, -a* se usitează în mai multe forme, după plăcere: cu articlu sau fără articlu, cu articlu ordinariu sau al celoralalți ordinali, declinat sau nedeclinat, cu prepusețiunea *de* înainte, pr. *întîiu, -a, întîiu-lu, întîia; întîiulea* sau *întîielea; de întîiu*. De aci se și declină regulat, ca alte adiective, însă numai în formele ordinare, pr. *întîiu-lu omu, alu muierei întîie* etc.

3. *Întîiu, -a* fără articlu sau în forme adverbiale se usitează după plac și cu pronumele *celu, -a* ca articlu secundariu, atît în positiv cît și în superlativ, pr. *celu întîiu, cea întîie* sau *celu de întîiu* și *celu mai întîiu* sau *celu mai de întîiu* etc.

4. Formula vulgare дінтжіє, sau cu ж mutat în *i*: дінтіє, e în loc de *de întîie* sau în genul fem. sing. sau în neutru plurale, însă orișicum întru înțeles neutrale. Iar modul scrierei cu prepusețiunea *din* în loc de *de* și cu cealaltă parte a cuvîntului tăiată, pr. дінтіє sau дінтъіȣ, e sminteală grea în contra limbei.

5. Articlul dinainte: *alu* m., n., *a* fem. etc. e tot unul cu articlul ordinariu: *-lu*, *-a* etc., numai cît aici punîndu-se înaintea ordinalilor arătate are lipsă de un razim pentru a se putea pronunța neschimbat și care i s-a dat în litera *a*, pr. *a-lu, a-li* sau *a-i*, și în urmă s-a estins și la formele ce nu aveau lipsă de acest razim, după legea asemănațiunei, pr. *a-a* fem. sing. contras într-un *a'* și *ale* pl. fem. în loc de *a* și *le;* vezi mai sus § 64, nota 9.

6. Articlul dinapoi încă nu e altă decît articlu ordinariu: *-lu* sau *-le, -a* etc., numai cît și aici usul a adaus în fine litera superfluă *a* în m., n., precum o adause la cel dinainte și unde nu era de lipsă; vezi nota precedente. /

7. Articlul dinapoi în masc., după usul de acum se zice totdeuna cu *e* 236
sau *ea*, pr. *alu doile-a* etc., însă la cei vechi, după numerii terminați în *-u: patru, optu*, se zicea cu *-u, -lu*, pr. *alu patru-lu, alu optu-lu*, conformînd vocalea finale a articlului după vocalea finale a numărului precedente, după regula generale a articlilor; mai sus, § 64, nota 3, sub *a*); vezi citatele din cei vechi în *Principie*, pag. 133.

8. Cei vechi încă, însă și ei mai rar, omiteau pre al doilea articlu în masc. pl., *ai doi veri primari*, alteori [î]l declinau și aici, pr. *ai doi-i veri primari*, și în G. D. pl. *ai doiloru veri primari;* vezi *Principie*, tot acolo.

9. După usul de acum, cînd adiectivul ordinale precede, iar sustantivul concordat urmează, sustantivul nu are și el articlu, pr. *alu doile omu*, însă cei vechi și atunci [î]l adăugeau, pr. *a doua oara;* vezi *Principie*, tot acolo.

10. După un us particulariu și nu prea lățit de acum, în loc de articlul fem. dinapoi pun totdeuna pre cel masc., pr. *alu doilea oară* în loc de *a doua oară, alu doilea muiere* etc., care e barbarism.

11. *-a* din finea articlului *al doile*, după *-le*, la cei vechi nu se pune înaintea sustantivului, ca și de altă dată cînd e superfluu, pr. *alu doile omu*, nu *alu doilea omu*, ca *acelu omu, acei oameni* etc., nu *acela omu, aceia oameni*, datină demnă de imitat.

12. În numerii ordinali compuși se urmează regula celor simpli, pr. *alu unsprăzecelea, a unsprăzecea* etc.; numai în numărul ordinale *întîiu* după *zeci* se face escepțiune, unde nu se formează cu *întîiu*, ci cu *unu-lu*, pr. *alu două zeci și unulu, a două zeci și una*, sau și cu *-lea* în masc., pr. *alu trei zeci și unulea* etc.

§ 90. Cantitativele nedefinite

Adiectivele cari însemnează cantitate nedefinită / sînt mai puține, 237
pr. *cîtu, tîtu, altu, multu, totu* și *nimenea*, cari toate se declină după forme speciali, după gen, cas și număr.

După gen se declină cele terminate în *-u*, pr. *cîtu, -ă, altu, -ă* etc. Asemenea și după număr, pr. *cîți, cîte* etc. Singur *nimene* rămîne nedeclinat după gen și număr. Iar după cas se declină toate în forma nedeterminată, pr. *altui, multoru, nimănui* etc.

Note. 1. Caracteristica declinațiunei și în acestea este în G. D. nedeterminat, în *-ui* și *-ei* în sing. și în *-oru* în pl., ca și în *unu, -ă: unui* etc.

2. Formă determinată au numai puține din ele, pr. *altu, -lu, alt'a*, sau cu doi articli, ca ordinalii, pr. *alu cîtu-lu* sau *alu cîtu-lea* etc., însă cele mai multe nu au, pr. *totu* etc.

3. Unora le lipsește G. D. sing., pr. de la *multu, totu* etc., și se suplinește cu prepusețiunea *-a*, încă și unde nu lipsește, pr. *a totu, a mulți* etc. în loc de *multoru* etc.

4. Şi în aceste adjective se adauge mult *a* superfluu, pr. *atîtu, -a, tuturor'a, nimenea* etc.

§ 91. **Cîtu, tîtu**

Cîtu şi *tîtu* şi compusăle *cîtu-va, atîtu* etc. se declină după gen, număr şi cas, cu două terminaţiuni : *-u* şi *-ă*, doi numeri şi casurile ordinare şi specifice, precum urmează :

Sing.	N.A.	cîtu	m., n.	cîtă	fem.
	G.D.	cîtui		cîtei /	
238 Plur.	N.A.	cîţi		cîte	
	G.D.	cîtoru		cîtoru	

Sing.	N.A.	a-tîtu	a-tîtă
	G.D.	tîtui	tîtei
Plur.	N.A.	tîţi	tîte
	G.D.	atîtoru	

Note. 1. Formă articulată ordinare nu are nici *cîtu*, nici *tîtu*, decît că *cîtu* ca adjectiv întrebătoriu are şi forma ordinale ca numerii ordinali cu doi articli, pr. *alu cîtu-lu* sau *alu cîtu-lea* sau şi *alu cîte-lea* în m. şi n., iar în fem. *a-cît'a ;* pl. *ai cîţi-lea* m., *a cîte-lea* fem., n., fără alte casuri.

2. Forma simplă : *tîtu* nu mai este în us, ci în locu-i numai forma compusă cu *a* dinainte, pr. *atîtu, -ă* sau cu *a* paragogic în fine : *atît'a* şi m. şi fem. în sing., *atîţia* şi *atîtea* în plurale etc.

3. *Cîtu* şi *tîtu* răspund formelor latine *tantus, -a* şi *quantus, -a* în sing., iar în plurale formelor *tot* şi *quot*, pr. *cîtă bunăvoinţă*, lat. *quante benevolentia*, *cîţi oameni*, lat. *quot homines*, *atîte păreri*, [lat.] *tot sensus* etc., unde *n* latin a căzut din formele româneşti, iar *o* din *tot* şi *quot* a trecut în ѫ, ca înainte de *n*, aşa cît formele române se par combinate din amîndouă cele latine : *quot* şi *quantus*, *tot* şi *tantus ;* vezi mai sus § 34, nota **7**, sub *b)* şi § 8, nota **1.**

Iar în cojunţiunile : *tîntu-tîntu*, *n* a rămas nelăpădat.

4. Însă *atîtu, -ă*, cu *a* paragogic, se usitează şi în sing. întru înţelesul „tot“, dacă şi sustantivul se pune în sing., pr. *atît'a omu s-a adunatu* în loc de *atîţia oameni.*

239 **5.** *Cîte* în forma adverbiale, împreunat cu adjectivele / numerali *unu* etc., se usitează întru însemnarea de „perechie“, pr. *cîte doi oameni*, lat. *bini homines* etc., însă cu numeri mai mari se usitează şi întru înţelesul „toate“, pr. *cîte şepte au venit*, adecă „toate şepte“, în care însemnare răspunde celui lat. *cunctae* şi *cot* sau *quot* în *quotannis* şi *quotidie* sau *cottidie.*

6. Compusăle cu *cîtu, -ă* sînt : *cîtu-va* şi *cîtu-şi-va ; fie-cîtu, oare-cîtu* şi *oareşicîtu ; ori-cîtu* şi *ori şi cîtu ; ver̦i-cîtu* sau *ori-cîtu ; nes-cîtu* vechiu ; *vreo-cîţi-va* şi *vreo-cîte-va*, numai în plurale ; aşa şi formele adverbiali : *de-cîtu*, *în-cîtu, pre-cîtu* etc., *cîtu-de-cîtu* şi *cîtuşi de cîtu* etc.

§ 92. **Altu**

Altu, -ă şi *altu-lu, alt'a* se declină întru toate ca *unu, -ă* (§ 85), precum :

Sing.	N.A.	altu-lu	m.,n.	altă, -a	fem.
	G.D.	altui-a		altei-a (altiia)	
Plur.	N.A.	alti-li (alţii)		alte-le	
	G.D.	altoru, -a		altoru, -a	

Note. 1. Tot așa se declină și *alaltu, -ă* și *celu alaltu, cea alaltă,* pr. *alaltuia cu* ъ în al doilea loc, ca алълтȣ̀і-а, cum scriu cei vechi pentru accentul pre ȣ, pl. *alalți, -e* etc., *celui alaltu, celei alalte, cei alalți, cele alalte, celoru alalți, -e.*

2. *Alaltu, -ă* e usitat la cei vechi și fără articlul secundariu, pr. *alalți oameni* în loc de *ceialalți ;* și astăzi în adverbiele *alaltăieri, alaltămîne.*

3. Unii scriu compusul cu *celu : ce-la-l-altu, ce-ea-l-altă* etc. ; cu *l* între două treme, ca și cum ar fi compus / din *cela, l* și *altu,* ce e eroare, derivațiunea 240
lui *alaltu* fiind afară de toată îndoiala din : *alu-altu,* ce răspunde celui latin *alius alter,* însă cu *alius* scurtat în *alu* din *alus,* ca la greci ἄλλος, precum se mai află și în adverbiul *almintrea.*

4. Alții pronunță și scriu *alantu, -ă,* cu *n* în loc de *l,* care e pronunție parțiale și vicioasă.

§ 93. **Multu**

Asemenea se declină și *multu, -ă* după gen, număr și cas, cu cîte două terminațiuni, doi numeri și cu G. D. destint, însă numai în pl. și fără articlu, precum :

Sing.	N.A.	multu	m.,n.	multă fem.
	G.D.	multu		multe
Plur.	N.A.	mulți		multe
	G.D.	multoru, -a		multoru, -a

Note. 1. *Multu* arareori se usitează cu articlu, decît numai cînd se pune înaintea sustantivului său, ceea ce nu e usitat decît în stil patetic, pr. *mult'ă durere ce mă cuprinde* etc., în care cas se declină regulat, ca adjectivele în *-u, -ă,* precum și cînd i se premite articlul *celu,* pr. *celu multu, celei multe* etc.

2. În loc de G. D. sing. și plur., adeseori se află numinativul cu prepusețiunea *a* înainte, pr. *a mulți oameni* în loc de *multoru oameni.*

3. G. D. plurale se usitează în două forme, cu *-u* finale sau cu *a* paragogic, după analogia altor adiective de aceeași specie, pr. *multoru* și *multor'a.* /

§ 94. **Totu** 241

Ca *multu* se declină și *totu, -ă,* însă numai nearticulat și cu silaba *or* din G. D. plurale reduplecată, precum :

Sing.	N.A.	totu	m.,n.	toată fem.
	G.D.	a totu		a toată
Plur.	N.A.	toți		toate
	G.D.	toturoru, -a		toturoru, -a

Note. 1. *Totu* ia articlul numai după prepusețiunea *cu,* pr. *cu totulu, cu toții, cu toatele,* cînd nu i se adauge sustantiv, precum și în esemple și în alte frasi adverbiali : *cu totului tot, de cu totului* etc. Iar urmînd sustantiv, cu care se împreună, niceodată nu ia articlu, pr. *cu toată bunăvoința, cu toți oamenii* etc.

2. Sustantivul concordat cu *totu, -ă* ia în locu-i totdeuna articlu, pr. *totu omulu, toată lumea* etc. Iar dacă *totu* urmează, uneori nici sustantivul, nici *totu* nu se articulează, pr. *cu sufletu cu totu.*

3. *Totu* în plur. se împreună cu toți numeralii, de la *trei* începînd, pr. *toți trei, toți patru* etc., și în fem. *toate trele, toate patru* etc., decît că *toți* în usul vulgariu încă și în unele carți vechie se zice *tus'* și în fem. *tute,* ca la italiani *tutte,* pr. *tus'trei, tus'patru* etc., *tute trele* etc., unde *tus'* e în loc de *tuti;* vezi și mai sus § 87, nota 3.

4. Reduplecarea silabei *or* în numărul plurale se face și în *amîndororu,* pr. *totor-oru* sau, după pronunția vulgare, cu amîndoi *o* dinainte mutați în *u,* pentru scăpătarea lor de sub accent, ca *tuturóru;* în parțile României [=
242 Munteniei] însă, / mutînd pre întîiul *r* în *l*: *tutuloru,* ca și cum ar fi derivat din *tutu-loru,* ce nu e adevărat.

5. Și în adverbiul *pretotindenea* se pronunță *u* în loc de *o,* din aceeași causă, iar în adverbiele *totu, totu-și, totu de un'a* sau *totu de a un'a* etc. se pronunță *o,* reținîndu-și accentul.

§ 95. **Nimene**

Nimene, care mai pre derept se poate considera sustantiv decît adiectiv, fiindcă nu se concordă cu sustantiv, deși însemnează cît „nice unu, -ă", se declină cu articlu și fără articlu, în toate casurile, însă fără plurale, precum :

Sing.	N.A.	nimene	art.	nimene-le
	G.D.	nimănui		nimănui-a

Note. 1. *Nimene,* lat. *nemo, -inis,* se pronunță în mai multe forme, atît în N. A., cît și în G. D., precum : în N. A. *nimeni,* prescurtat *nime* și *nimu,* iar prelungit *nimenea, nimerea* și *nimenelea;* din cari unele sînt mai rari și parțiali.

2. Tot asemenea și în G.D. se zice *nimărui, -a, nimului* etc., cu accentul în *-ui.*

3. Cu sustantive se împreună numai prin prepusețiunea *de* sau *din* înaintea sustantivului următoriu, pr. *nimenea de noi,* la cei vechi; *nimenea din noi* etc., după usul modern.

4. *Nimene* răspunde celui latin *nemo, -inis,* care după gramatecii latini e contras din *ne-homo,* rom. *nece un omu;* în alte dialecte romane au perit.

§ 96. **Comparațiunea adiectivelor**

243 Numele adiective într-unele limbe, pr. în cea / grecească și latină, pat schimbari în terminațiunile lor și afară de declinațiunea prin numeri și casuri, spre a esprime asemănarea făcută între două sau mai multe obiecte.

De unde, adiectivele acelor limbe, preste tot, mai au trei forme speciali, una spre a esprime starea obiectului, afară de asemănarea cu altul, pr. *omu bunu,* și se numește positivă sau gradul positiv; alta spre a esprime asemănarea între două sau mai multe obiecte, pr. *mai bunu, mai rău,* și se numește comparativă sau gradul comparativ; și a treia, care esprime asemănațiunea preste toate sau mai multe obiecte asemănate, pr. *celu mai bunu,* și se cheamă superlativă sau gradul superlativ.

Însă în limba rom. adiectivele nu pat atare schimbare în formele lor, ci asemănațiunea obiectelor se esprime prin unele particule ce se pun înaintea adiectivelor, pr. *mai, foarte, prea* etc., sau prin alt mod.

De unde și flesiunea adiectivelor după asemănarea ce se numește comparațiune în limba rom. nu esiste, deși asemănarea sau comparațiunea și într-însa se face, însă în alt mod.

Gradul așa-numit positiv în limba rom., ca și în altele, se esprime prin forma ordinare a adiectivului, pr. *bunu, -ă, buni, -e* etc.

Gradul comparativ în limba rom. se esprime / punînd înaintea 244
adiectivului particula *mai*, lat. *magis*, pr. *mai bunu, -ă* etc.

Iar gradul superlativ se esprime în două moduri sau prin particule și adverbie : *foarte, prea, ca-mai*, pr. *foarte bunu, prea bună, ca-mai buni* etc., sau prin pronumele *celu-cea* și *mai* de împreună, pr. *celu mai bunu, cea mai bună* etc.

Note. 1. Comparațiunea cu particule se face și în alte limbe, încă și în cele ce au forme destinte pentru esprimarea comparațiunei, precum în limba latină cu *magis, valde* etc.

2. Însă comparațiunea din limba rom. în două parți e curat latină, pr. în comparativ cu *mai*, lat. *magis*, după care adiectivele latine ce nu-și pot schimba forma positivă-și formează comparativul cu adverbiul *magis*, ca de la *idoneus : magis idoneus* etc., în locul căruia francesii zic *plus*, iar italienii *piu*, însă nici unii, nici alții nu pun *mai*, deși italienii au *mai ;* așa, în loc de *mai mare* francesii zic *plus grand*, italienii *piu grande ;* și în superlativ cu *ca mai*, usitată acum numai la macedoromâni, pr. *ca mai bunu*, lat. *quam maxime*, numai cît în loc de *maxime* zicem *mai*.

3. *Ca mai*, în loc de *foarte*, se zicea și la cei vechi ai noștri, iar astăzi se mai zice la noi numai afară de adiective, pr. *s-a ca mai dusu*, adecă *quam maxime abiit*.

4. Comparațiunea cu *celu mai* etc. e în adevăr espresiune și comparativă și superlativă, însemnînd asemănarea și între și preste mai multe obiecte, iar comparațiunea cu *foarte, prea, ca mai* e mai mult absolută și însemnează nu într-atît gradul comparativ, cît cel suprem, de / unde se mai 245
zice și fără de a aminti obiectul cu care se asemănează, pr. *omu foarte bunu*.

5. Comparațiunea cu *foarte* se află și în limba francese, ales în adverbie, *fort bien* „foarte bine“.

6. Particula *prea* sau mai adevărat прѣ e cea latină *prae* și *per*, cari amîndouă în compusețiune însemnează gradul superlativ, însă absolut, pr. *praeclarus, perdoctus, permultum* etc., *prea chiaru, prea învățatu, prea multu*.

7. Însă *prea* însemnează și gradul escesiv, ca la latini *nimis* și *nimium*, pr. *prea sălbatecu*, lat. *nimis ferox*.

CLASEA a II-a. PRONUMELE

§ 97. Pronume

Pronumele e a doua parte a cuvîntarei după nume și se numește așa pentru că se pune în locul numelui ce-l suplinește și-i ține locul în cuvîntare.

Pronumele sînt de mai multe specie, după cari se pot împărți, iar mai ales de două : personali și relative, cari încă se subîmpărțesc în mai multe alte.

Pronumele mai toate au declinațiune specifică și se declină după gen, număr și cas.

Note. 1. De pronume se ține după origine și articlul, despre care în parte s-a zis mai sus, în § 64, cît era neapărat de lipsă spre a înțelege declinațiunea, iar celealalte se vor adauge aici, mai în jos.

246 **2.** Tot de pronume se țin și unele adiective derivate / din pronumele personali, de cari însă s-a lăsat a se tracta aici; vezi § 82, sub *c*).

§ 98. **Pronume personali**

Pronumele personali în limba română încă sînt de două specie: originali și derivate, cu subîmpărțirile lor.

Pronumele personali originare sînt trei, după trei persoane: *io* sau *eu* pentru persoana primă, *tu* pentru a doua și *su* pentru persoana a treia, care însă lipsește în numinativ, iar în casurile celealalte are aceleași forme pentru amîndoi numerii.

Iar derivate, însă numai pentru a treia persoană, sînt: *însu* și *elu*, cest din urmă derivat din pronumele relativ *-lu* [114].

Pronumele personare originari, în casurile afară de numinativ au cîte două forme, una scurtă și alta lungă, și se declină precum urmează:

		Persoana		
		I	II	III
Sing.	N.	io, eu	tu	(su, sa)
	G. D.	mi, mi-e	ți, ți-e	și, si-e
	A.	me, me-ne [=mă, mine]	te-ne [=tine]	se, se-ne [=sine]
Plur.	N.	noi	voi	(și, se)
	G. D.	nouă, ne	vouă, vă	și, sie
	A.	noi, ne	voi, vă	se, se-ne

Note. 1. De persoana a treia se țin și toate numele sustantive în toate
247 casurile lor, afară de vocativi, cari se țin de persoana / a doua, de aceea se și pot împreuna cu pronumele de al doile, pr. *voi fraților*.

2. Pronumele personali originare se numesc și reflesive, adecă întoarsă spre sine, în cît același pronume se repețește și în alt cas afară de numinativ, pr. *io mă ducu, tu te duci* etc. Iar pronumele de a treia persoană e totdeuna reflesiv, și dacă numinativul e espres cu alt pronume derivat, pr. *elu se vede.*

3. Pronumele de persoana primă sing. se pronunță în două moduri: *eu* și *io*, mai mult în usul beserecesc, lat. *ego*, grec. ἐγὼ, prov. și portug. *eu*; iar *io* în usul generale al poporului, contras din *eu*, însă încă în limba grecească antică ἰὼ, ital. *io*, isp. *yo*, franc. *je*, retorom. *eu* și *iou*, și e de amîndouă genurile, masc. și fem., ca și persoana a doua, *tu*; în amîndoi numerii: *noi* și *voi*.

În locul pronumelui de persoana a doua, *tu* etc., între oameni se usitează și formula compusă: *domnia ta*, ca o spresiune mai respectuoasă decît *tu*, iar după usul mai modern, *domnia voastră*, care e imitațiune după usul celoralalte limbe romane; însă spresiunea *domnia ta* e cu mult mai vechie în limbă, precum se vede și din schimbarile ce a pățit în usul de toate zilele, zicînd în N. A. *dumneata* sau și numai *mata*, G. D. *dumitale*; pl. *dumile voastre* și *dumiloru voastre*.

Iar pronumele de a 3-a persoană: *su, sa* în numinativ e destins după sex, însă în acest cas nu e usitat în forma originare, ci numai în derivatul: *însu, -a* sau *dînsu, -a*, lat. *ipse, -a, -um*, ital. *esso* și *desso*.

4. În locul genetivului și dativului pronumelor de persoana 1 și a 2-a se pun adiectivele derivate *mieu, tău* etc. [115], precum se va vedea mai în jos, iar din formele sub G. D. numai cele mai scurte, adause la vreun nume din-

ainte articulat sau nearticulat, pr. *partea-mi*, în loc de *partea / mea*, și *din* 248
parte-mi, adecă *din partea mea*, sau, și mai departe, pr. *mi-a peritu cartea*.

5. *Mi, ți, și* din G. D. sing. sînt casurile mai scurte și se numesc sufixe, adecă subînfipte, și prefixe sau înainte fipte, după cum sau se înfig după un cuvînt sau înaintea lui, cu carele se împreună într-una de fac numai un cuvînt amîndouă, pr. *dă-mi, ți-am datu*, ca și cînd ai scrie și pronunța : *dămi, țiam datu*, și asta stă în voia vorbitoriului sau scriitoriului să o facă sau nu ; însă :

a) cînd nu se face, fiindcă *mi, ți, și* se pronunță cu *i* jumătățit și de sine nu pot să se pronunțe pentru că nu fac silabă întreagă, de aceea și ca pronunția lor să nu se schimbe în usul vulgariu li se prefige un ѫ, cea mai oscură dintre toate vocalile românești, însă întreagă, ca razim lor, cu care se împreună într-un cuvînt, pr. ꙟмі, ꙟцї, ꙟшї ; ꙟмї плаче, ꙟцї трімітȢ, ꙟшї фаче де капȢ, ceea ce și cu alte particule semisilabice se tîmplă ; vezi mai sus § 19, nota 2 ;

b) cînd se face și se împreună cu cuvîntul următoriu, dacă acesta se începe cu vocale, ele se împreună în diftong, pr. *mi-a plăcutu, ți-oiu spune* în loc de *ți-voiu spune*, ca și cînd ai scrie și pronunța : *mia plăcutu, țioiu spune*, iar dacă se începe cu cosunante, însă numai din alte pronume unisilabe, *mi, ți, și* se pronunță cu *i* întreg, pr. *dă-mi-le, ți se pare*, ca și cînd ar fi scrisă : *dămile, țise pare ;* aceste pronume sînt numai trei : *te, se, le*.

Cas analog pentru formele : *mi, ți, și*, cu razim și fără razim, se află în limba greacă, în care dativii singulari ai pronumelor personali încă aveau două forme, una mai scurtă, pr. μοῖ, στοῖ, οῖ, și alta mai lungă, cu ε dinainte, pr. ἐμοὶ, ἐστοὶ, ἑοὶ, care poate să fie avut ceva influență asupra usului limbei române. /

De alminterea, mai sus, la loc cit., s-a oserbat că acest ꙟ de razim la 249
unii vechi scriitori ocure foarte rar sau lipsește cu totul și cînd particulele semisilabe nu se pot împreuna cu cuvîntul următoriu început de la cosunante.

6. Din *mi, ți, și*, adăugînd *e*, se formează G. D. mai lungi, în cari *i* jumătățit se preface în *i* nu numai întreg, ci și lung, și de aceea cosunantile rămîn tot muiate sau schimbate în șuierătoare, ca *mi-e, ți-e, si-e*, de cîte două silabe.

De multe ori încă se împreună formele perechie pentru a da espresiunei mai multă vigoare, așa cît forma mai lungă precede, pr. *mie-mi, ție-ți, sie-și ; mie-mi place, ție-ți zicu, sie-și face rău*.

7. În alte limbe romane nu se află decît formele mai scurte, însă cu vocali întregi, pr. ital. *mi, ti, si* etc. Însă la latini, în pronumele de pers. 1 se află îmbe formele : *mihi* lungă și *mi* scurtă, iar în celealalte persoane numai formele lunge : *tibi, sibi*, cari la vechii latini se pronunțau și cu *e* în capet, pr. *mihe, tibe, sibe* în loc de *miŭe, tiŭe, siŭe*, cu digama, în *mihe* muind-o de tot, iar în *tibe* și *sibe* învîrtoșînd-o în *b*.

8. *Me, te, se* sînt formele mai scurte pentru acusativul sing., din cari s-au format cele lunge, adăugînd după ele silaba *-ne : me-ne, te-ne, se-ne*, unde *e* din *me, te, se*, prin acea adaugere, în pronunție s-a schimbat în *i*, precum și aiurea, însă cei vechi scriu și aici cu *e* fără schimbare ; vezi mai sus § 10, sub *c*).

9. În usul vulgariu înainte de formele lunge se pune particula *pre*, ca și în acus. plurale, pr. *pre mine* etc., care la cei vechi și aici lipsea ca înaintea altor acusativi, pr. *tine lăudămu, tine binecuvîntămu* etc.

10. Formele lunge : *mine* etc. se compun și cu dativii scurți, *mi* etc., întru înțeles reflesiv, pr. *mine-mi, tine-ți, / sine-și*, din cari *tine-ți* ocure cu mult 250
mai rar ; încă și *sine-mi* și *sine-ți* tot la cei vechi, ce se pare a nu fi corect ; iar reduplecațiunea formelor nu ocure decît în forma scurtă de a 2-a persoană :

te-te, cel de întîi *te* pronunțat cu *i*, pr. *Ferecatu pîntecele ce ti-te au purtatu.* *Tetravang.* coresian, Luc. XI, 27.

11. Formele lunge în dialectele romane nu se află, decît în cel toscan: *mene, tene, sene*, iar în celealalte numai cele scurte.

Încă și la sîrbi se află forma мене, ci celealalte nu, precum tot la ei se află și dativul тебѣ ca al latinilor *tibi* sau în formele vechie *tibe* și *tebe*.

12. Vocativ nu au decît persoana a doua: *tu !* însă numai cu nume feminine, pr. *tu, mamă! tu, Marie!*, iar cu nume bărbătești se zice *măi!* de la pers. 1, atît în sing. cît și în plurale, pr. *măi, omule! măi, oameni buni!*, iar cu nume feminine se zice numai în rîs, pr. *măi, muiere!*

13. *Nouă* și *vouă* sînt formele mai lunge pentru dativii plurali, din *noi, voi*, ital. *noi, voi*, după forma sing. a vechilor latini: *miŭe, tiŭe, siŭe*, în cari la noi în pl. a rămas *ve* cu *u* jumătățit, iar la latini s-a schimbat în *bi* ca și în sing., pr. *nobi-s, vobi-s*.

14. Iar *ne, ve* sînt formele scurtate nu numai pentru G. D., ci și pentru acus. pl., derivate din *nouă, vouă*, de unde și macedoromânii, ca și cei vechĭ ai noștri, le pronunțau cu *à* oscur: нъ, въ, schimbat din *o*, ca și de alte date; vezi mai sus § 14, nota **7**, **8**.

15. La vechii latini încă se aflau formele scurtate pentru dativi: *nis, vis* în loc de *nobis, vobis**; și astăzi la italiani: *ne, ve* și *vi*. /

251 **16.** *e* din *ne, ve*, ca și în *le* dat. pl., urmînd alt pronume scurt cu care se împreună într-un cuvînt, se mută în *i*, asemănîndu-se cu formele singularĭ *mi, ți, și* înaintea acelorași pronume, pr. *ne-se pare* pronunțat ca *ni-se, vi-se, li-se;* cei vechĭ însă nu fac astă schimbare, ci scriu не-се, вѫ-сѣ, лѫ-сѣ.

17. Uneoare formele scurte se pun în cuvîntare fără nici o însemnare, ci numai ca supletive, pr. *du-mi-te* în loc de *du-te; mîncá-mi-te-aru corbii* etc.

18. Din *su, -ă* se derivă *însu, -ă;* iar din *su, -ă* și celealalte pronume reflesive se derivă adiectivele numite posesive: *mieu, tuu, suu* etc.

§ 99. **Însu**

Din *su, -ă* se derivă pronumele personale *însu, -ă*, lat. *ipse*, ital. *esso* și *desso*, și se declină cu articlu și fără articlu, ca alte nume, după declinațiunea generică, prin gen, număr și cas, precum:

Sing.	N.A.	însu-lu m.	însă-a fem.
	G.D.	însu-lui	înse-ei (însei)
Plur.	N.A.	înși-li [=înșii]	înse-le
	G.D.	înși-loru	înse-loru

Note. 1. Silaba *in* din *insu, -a* etc. se pronunță totdeuna ca ꙟн cînd răspunde celui latin *ipse, -a* etc., însă cînd însemnează persoană sau individuu se pronunță mai mult cu *i* curat, pr. *totu insu-lu*, adecă „fiecare om“; *doĭ inși*, adecă „două persoane“.

2. Din *însu*, prefigîndu-i-se litera *d*, se formează *d'însu*, ca la italianĭ
252 *desso*, tot asemenea din *d* și *esso;* și se / declină întru toate ca *însu, -ă*, în locul căruia se și usitează pre alocurea mai mult decît *însu, -ă*.

3. Originea lui *în* în *însu* e neîndoit totuna cu a lui *ip* în cel latin *ipse*, însă care e mai originariu nu se poate decide, după ce sînt urme că latiniĭ pronunțau și *ixe* în loc de *ipse;* vezi mai sus § 45, nota **5**, sub *a*).

---

* Festu, la Paul Diaconu, în *calim*: „*Calim* antiqui dicebant pro *clam* ut *nis* pro *nobis*, *sam* pro *suam*, *im* pro *eum*“ [116].

4. Cu pronumele *însu, -ă* nearticulat, în toate genurile și numerii, se pot împreuna dativii scurtați ai pronumelor reflesive, însă concordînd numerii, sing. cu sing. și pl. cu pl., cum urmează :

Sing.	1.	însu-mi m.	însă-mi fem.
	2.	înțu-ți	însă-ți
	3.	însu-și	însă-și
Plur.	1.	înși-ne	înse-ne
	2.	înși-vă	înse-vă
	3.	înși-și	înse-și

5. Formele acestea se pot usita și singure, pr. *însu-mi am văzutu*, sau și cu adausul pronumelui personariu respectiv, pr. *io însumi, tu însuți* etc., însă în celealalte casuri, afară de numinativ, cu formele mai lunge, pr. *mie însumi, tine însuți* etc. Iar împreunarea cu pronume diverse ce se aude cîteodată, pr. *io însuși am văzutu, elu însumi știe* etc., sînt solecismi.

6. La cei vechi, cari usitează mai mult pre *însu* decît pre *dînsu*, după unele prepusețiuni *însu, -ă* etc. se află în forme proprie, pr. **дінсȣ, дінсъ** etc. în loc de де Ꙟнсȣ, -ъ sau cum zicem noi [în loc] de *dînsulu, -ă ;* **кȣнȣсȣ, кȣнȣсa, кȣнȣші,** кȣнȣсе în loc de : *cu însu, -a, -i, -e ;* etc.

§ 100. Adiectivele pronominali posesive

Adiectivele ce se numesc posesive derivate de la pronumele personali reflesive : *mieu, -a, tuu, -a, / suu, -a* etc., mai totdeauna cu articlu înainte-și, 253 la noi în masc. se declină regulat, ca numele terminate în *-u, -ă*, după declinațiunea generică, pr. *mieu*, pl. *miei* etc., însă în fem. cele derivate din pronumele singulari se declină neregulat după norma numelor scurtate în *-ea* (§ 66, sub *c*)), pr. *mea*, pl. *mele* etc., ca adiectivele *rău, -a, greu, -a ;* vezi § 82, sub *a*), după cum urmează numaidecît, iar cele derivate de la plurali iarăși se declină regulat, pr. *nostru, -ă*, pl. *noștri, -e* etc.

Persoana

I

Sing.	N.A.	mieu m.	mea fem.
	G.D.	mieu	mele
Plur.	N. etc.	miei	mele

II

Sing.	N.A.	tuu m.	tua (ta)
	G.D.	tuu	tua-le (tale)
Plur.	N. etc.	tui	tua-le (tale)

III

Sing.	N.A.	suu m.	sua (sa)
	G.D.	suu	sua-le (sale)
Plur.	N. etc.	sui	sua-le (sale)

Note. 1. Pronumele posesive românești răspund celor latine deplin, pr. *mieu, -a*, lat. *meus, -a* și *mieus, mea ; tuu, -a*, lat. *tuus, -a ; suu, -a*, lat. *suus, -a* și *sa ; nostru, -ă*, lat. *noster, -a ; vostru, -ă*, lat. *vester, -a*, însă la cei vechi / *voster, -a*, iar pentru a 3-a pers. pl. tot ca în sing., *suu, -a*. 254

2. În cît pentru derivațiune și scriere este oarecare diferență de păreri ; de unde :

a) *mieu, mea,* deși se derivă învederat de la acusativul scurt : *me,* care la noi cești dincoace se pronunța cu ъ, unii tot sînt de părere că este a se scrie după forma latină numai *meu,* în contra usului generale al limbei, după care sau se pronunță *mieu* curat, precum se și scrie în toate carțile vechie pînă în timpurile cele mai nouă, sau se pronunță cu schimbarea consunantei muiate *m* în *n,* ca *nĭeu,* însă în tot casul cu *i* jumătățit, iar în contra acelei scrieri face nu numai usul menționat, ci și necesitatea fonetică, fiindcă almintrea ar fi să se pronunțe cu ъ : мъ8 ca мъ, de unde e derivat, care necesitate nu esiste nici pentru macedoromâni, cari pronunță și *me* cu *e* curat, nici pentru noi în feminin : *mea,* pentru că diftongul nu schimbă pre *e* în ъ. Iar că și latinii pronunțau *mieus* și în pl. *miei* arată inscripțiunea epitafiului Scipionilor : „Virtutes generis *mieis* moribus accumulavi" ; vezi la Orelli, nr. 554 etc. și *Principie,* p. 137, nota **3.** În cît însă :

b) *tuu, tua,* sau contras *ta,* și *suu, sua,* contras *sa,* cu toate că în masc. se pronunță cu ъ, sînt iarăși cari vor a le deriva așișderea de la acus. *te, se,* din cari *te* se pronunță pretutindenea numai cu *e* curat, iar *se* asemenea, în mare parte a românimei, și de aceea scriu : *teu, seu,* pl. *tei, sei,* încă și *tea, sea ;* unii cu pl. *tele, sele* sau *telle, selle ;* însă limba latină și ъ din masc., care nici în plurale nu trece în *e* curat, deși urmează *i* după el, demustră deplin că s-a derivat ca și ale latinilor de la numinativii sing. *tu* și *su,* nu de la acus. *te, se ;* de aceea și scrierea cu *e* nu e corectă și se poate scusa numai unde se scrie în loc de ъ, iar nu și în loc de *a.*

255 **3.** Schimbarea vocalei *u* în ъ se pare a fi făcută din motiv / eufonic, pentru că diftongul *uu* se păru nu destul de comod în pronunțare, din care motiv și *văduu,* lat. *viduus,* se pronunță și ca *văduvu ;* iar schimbarea în ъ, nu în ѫ, ca aiurea, pr. în *sîm, sîntu* etc., încă se pare făcută din atragere cătră *e* din *mieu* sau *meu,* ъ fiind mai omogeniu cu *e* decît ѫ.

4. Celealalte dialecte încă au schimbat forma primitivă în aceste adiective, italii zicînd *mio, mia ;* francesii *mon, ton, son* și *mien, tien, sien ;* portug. *meu, teu, seu ;* prov. *meu, mie, mia, ma, teu, ta, seu, seua, sa ;* retorom. *meu, teu, seu.*

5. Formele noastre : *mieu, tuu, suu* în masc., după unele nume se contrag în : *mio* ca la italiani, *to, so,* pr. *tată mio, frate to, socru so,* iar în fem. *tua, sua* totdeuna se contrag în *ta, sa,* care și la latini se pare a fi fost în us, pr. spune Festu, sub *sas,* citînd versul lui Enniu : „*Virgine,* namque domi quis quis Romanus, habet *sas*" [117] ; adecă : *virgines suas.*

6. Contragerea formelor feminine în a 2-a și a 3-a persoană provine nesmintit iarăși din necesitate fonetică, fiindcă ъ nu poate sta înainte de *a,* și așa ъа neputîndu-se pronunța în diftong, ca *ea* din *mea,* ъ s-a elis, însă *a* rămînînd chiar, ca în diftongi, precum asemenea se face și în declinațiunea femininelor terminate în *à* oscur ; vezi mai sus § 67, nota **1** ; și § 18, nota **2.**

7. Formele contrase : *mio, to, so* se usitează numai fără articlu și cu numele de cumnăție, pr. *tată, mamă* sau *mumă ; frate, soru ; socru, soacră ; ginere, noru ; văru, vară ; cumnatu, cumnată ; moșu, moașă, bună ; unchiu, nepotu* etc., pr. *tată-so, soru-sa, noru-sa* etc., nu *soră-sa, noră-sa.*

8. La cei vechi se mai află și alte forme acum neusitate, tot după sustantive nearticulate, ca cele de mai sus, precum : /

256 *a)* *-su* în loc de *so,* pr. în *Biblia* de Bucur., *Gen.,* 37, 10: *și-lu certă tată-su ;* cu *u* întreg ;

b) *-sa* nedeclinat și în G.D., pr. în *Cazania* de Govora, pag. 469 : *pentru ce făcuse* сілѫ с8рорісѧ ;

c) *-sei* sau *siĭ,* în G.D. sing. fem., pr. în *Bibl.* de Bucur., *Gen.,* 27, 14 : *luò și aduse* м8мєсій ;

d) -miu în loc de *-mio* sau *mieu*, pr. în *Pravila* de Govora, f. 134ᵛ: ниче фію міꙋ кътрѫ сорꙋмѣ etc.

9. Cei vechi însă cu numele de frățietate nearticulate împreună și formele nescurtate din sing. și pl., pr. *frate-tuu; tătîni-suu* în G.D.; *socru-suu* în dat. cu sustantiv în dat. latin; *tătîni-nostru* în G. sing.; *frate-vostru* etc.; vezi citatele în *Principie*, pag. 136 seq.

10. Aceleași nume se află la cei vechi împreunate fără articlu și cu formele scurte din dativii sing. și plur. ai pronumelor, nu numai în numinativ, ci și în alte casuri cu articlu, pr. *frate-vă, frățioru-vă, brîulu-ți, muieriloru-vă, părințiloru-și, ai doiloru-mi veri* etc.; vezi în *Principie*, la loc. cit.

11. Macedoromânii declină posesivele sing. și pl. și în genetivii amîndoror numerilor, ca *unu, -ă*, cu *-ui, -oru* etc., pr. *miu, miui, meoru; mea, miai* sau *miei, meloru; tuu, tuui, tăi* sau *tei, teoru; sui, săi; nostrui, noastrei, nostroru; vostrui, voastrei, vostroru*, cari mai de mult și la ai noștri se par a fi fost usitate, precum arată esemplul cu *-sei*, citat mai sus, în nota **8**, sub *c*).

12. Formele întregi din amîndoi numerii: *mieu, tuu, suu, nostru, vostru* cer totdeuna articlu înaintea lor, care este ca și al numeralilor ordinali: *alu, a', ali* sau *ai, ale*, pr. *alu mieu, a' ta, ai sui, ale noastre* etc.

13. Macedoromânii pun acest articlu la orice cas, ori precede nume articulat ori nu, pr. *fiulu alu mieu* etc.; / la noi însă după nume articulat, cu care 257
se concordă, alt articlu nu se mai pune, pr. *fiulu mieu* etc.

§ 101. **Pronumele relative**

Pronumele relative sau căutătoare înapoi încă se împart în două specie: articulare și demustrative.

Articulare sînt cari determinează obiectul anumit, precum: *omu, omu-lu* etc., iar demustrative, cari arată mai de aproape, ca cu degetul, oarece, pr. *acestu omu*.

Articulare sînt: *-lu* și *ce*, iar demustrative, compusăle din acestea, pr. *elu, celu, acelu; cestu, acestu* etc.

Note. 1. Afară de *-lu*, în compusețiunea demustrativelor se ia și *-stu*, care singur niceodată nu se usitează, ci numai în compusă, pr. *estu, cestu, acestu, -ă*.

2. Toate pronumele demustrative se pot usita cu adausul unui *-a* pleonastic, în orice gen, număr și cas, pr. *acestu-a, aceastâ-a, acestui-a, acestei-a* etc.

§ 102. **Lu**

Lu se usitează în două moduri: ca articlu la nume, pr. *omu-lu, bunu-lu*, sau numai ca pronume relativ, pr. *io-lu văzu*, adecă „pre cutare“.

Ca articlu, se declină după gen, număr și cas, în N.A. masc. cu două terminațiuni, pr. *omu-lu, cîne-le* etc. /

Iar ca relativ curat se usitează numai în casurile afară de numinativ, 258
precum:

Sing.	N.A.	lu	m., n.	a (o) fem.
	G.D.	li (i)		li (i)
Plur.	N.A.	li (i)		le
	G.D.	lă (le)		le (li)

Note. 1. Declinațiunea lui ca articlu primariu s-a tractat mai sus pre larg (§ 64), iar în forma *alu* cu numerali și cu posesive, iarăși mai sus (§§ 89 și 100).

2. *Alu* se pune și înaintea genetivului, cînd numele regente lipsește, pr. *alu cui ? alu Domnului este pămîntulu ;* sau urmează înapoia genetivului, pr. *alu cerului împăratu* în loc de *împăratulu cerului.*

3. *Lu,* ca relativ, diferește în unele forme ale casurilor de ale articlului, precum :

a) În dat. sing. după usul de astăzi, la noi se zice în amîndouă genurile numai *i*, pronunțat jumătățit și întru toate după usul pronumelor *mi, ți, și* ; vezi mai sus (§ 98, nota 5). Iar macedoromânii zic cu *l* espres, deși muiat *li*, în masc., contras din *lui*, iar în fem. din *lei*, usitat la ei.

b) *A* fem. în acus. sing. la noi se pronunță astăzi muiat în *o*, pr. *o am văzutu,* însă cei vechi pronunțau *a*, ci oscur, ъ, pr. *nu-ă spurcareți ; luîndu-ă, cunoscîndu-ă* etc. ; vezi esemplele citate în *Principie,* pag. 368, sub *d).*

c) *Li* în N.A. plur. se pronunță ca în articlu cu *l* muiat, pr. *li-am văzutu* (§ 67, nota 3, sub *f*).

d) *Lă* sau *le* în dat. pl., contras din *loru*, astăzi se pronunță numai cu ε ;
le însă la cei vechi cu *ă* oscur, ca dativii scurți ai pronumelor personali în plurale,
259 cu cari întru toate se conformează, pr. *le dă* sau *lă dă*, și urmînd alt / pronume
scurt, cu *i*, pr. *li-se dă*, la cei vechi *lă-se dă* și *le se dă* (§ 98, nota 14 și 16).

4. De usul relativului *lu* are să tracteze partea sintetică.

§ 103. Ce

Ce, în origine ca *qui — quae — quod* al latinilor, e pentru toate genurile, pr. *cela, ce ; aceea, ce ; ce lucru ;* și în limba românească nu se declină decît în G.D. singulare : *cui,* lat. *cui,* iar în celealalte casuri rămîne neschimbat.

Din el, împreunat cu silaba *-ne* paragogică, s-a făcut *ce-ne [cine],* ca din *me, te, se : mene, tene, sene,* care asemenea nu se declină, nici măcar în G.D.

Note. 1. *Ce* și *ce-ne* sînt și întrebătoare : *ce* pentru lucruri în genere, pr. *Ce faci?,* iar *cine* pentru persoane în specie, pr. *Cine ești ?*

2. *Ce* se usitează și singur, precum în esemplul de mai sus, și cu adausul unui nume, care poate fi și personariu, pr. *Ce lucru ai făcutu ? Ce omu a venitu ?*

3. *Cine* încă se poate usua și ca relativ, însă numai personariu, pr. *cine vrea,* adecă „omul care vrea".

4. *Cui* e încă și întrebătoriu și relativ personariu, pr. *Cui ai datu ?* răspuns : *Cui am vrutu.*

5. *Ce* și alte relative cu propusețiunea sa suplinesc pre adiectiv și se pot considera ca articlul unei propusețiuni întrege, precum articlul ordinariu e articlul unui nume, pr. *celu ce face bine,* adecă „făcătoriul de bine".

260 **6.** De aceea, relativele *ce* și celealalte de același înteles / se pun numai
la propusețiunea cu verb în modul finitiv, ca în esemplul de mai sus.

7. Ca relative, cu forme mai copioase, se usitează și *care* și *celu care* și *celu ce,* amîndouă derivate din *ce* sau forma originare *cu.*

8. De aci se derivă și pronumele determinatoare : *cutare,* din *cu* și *tare,* lat. *talis,* la cei vechi latini *tale* în toate genurile, ital. *cotale,* și *acătare,* lat. *ad-qua-tale.*

9. Și în urmă, tot de acolo se derivă și părticelele *că,* lat. *quod* și *quia,* ital. *che,* franc. *que* etc. ; *ca,* lat. *quam ;* încă și *co* în : *colo, coce [=coace]* etc.

§ 104. Elu

Din relativul *lu* e format pronumele demustrativ *elu*, lat. *ille*, ital. *egli*, și de aceea se declină ca și *lu* în forma articlului, decît că în G.D. sing. masc. și plur. comune, *e* se omite, precum urmează:

Sing.	N.A.	elu	m., n.	ea	fem.
	G.D.	lui		ei	
Plur.	N.A.	eli (ei)		ele	
	G.D.	loru		loru	

Note. 1. *Elu* e compus din *e-lu*, ca la latini *ille* [118], din *is* și *le*; de aceea în N.A. fem. *l* se lapădă, ca în numele scurtate din *ela* (§ 66), rămînînd numai *e-a*, cari se împreună în diftong; însă la celealalte casuri *l* se reîntoarce, pr. *ele*.

2. Vechimea acestei schimbari în N.A. sing. fem. se cunoaște și de acolo că și latinii au forma *ea*, *eam*, numai nu de la *ille*, ci de la *is*, *ea*, *id*, cu toate că și *ille* e numai un derivat din *is*, cu adaus.

3. Forma latină *ea* poate că a dat ocasiune formei românești *ea* fără *l* 261
și de aci, după legea asemănațiunei, și la celealalte scurtari din terminațiunile *elu*, *ela*.

4. În G.D. sing. s-a reținut forma lui *lu*, fiind silabă întreagă, din care se cunoaște că *e* în *elu*, după origine, e numai un razim, ca și *a* în articlul *alu*. Din aceeași causă și în pl. G.D. se zice numai *loru*.

5. *Ei* în G.D. sing. fem. se poate considera și ca formă scurtată, ca *ea* din N.A., asemenea formei latine *ei* de la *ea*; însă se poate și că e contras din *eli* în loc de *ele*.

6. *Elu* se poate zice și cu *a* paragogic, însă atunci nu lipsește *e* din G.D., pr. *el'a*, *eca*; *eluia*, *eia*; *elia*, *elea*; *elor'a*.

7. În usul vulgariu și *elu* și *el'a* se pronunță cu ъ în loc de *e* în masc. și cu ѣ în fem., însă fără *i* dinainte, pr. ълȣ, ъла, ѣєа; încă și cu aspirațiune înainte de ъ și ѣ, pr. хъла, хѣлє etc.; însă ълȣ, а, ъi, ѣлє numai cînd se zic în locul articlului secundariu *celu*, *cea* etc.; vezi nota următoare **9.**

8. Asemenea se aude pronunțîndu-se și cu *a* în loc de *e*, pr. *alu*, *al'a*.

9. Și *alu* și ълȣ în usul vulgariu se usitează în loc de articlul secundariu *celu*, pr. *domnulu* ълȣ *mare* sau *alu mare*.

§ 105. Estu

După forma *elu* se află format și *estu*, lat. *iste*, din *e-stu* și se declină ca *elu*, cu *a* și fără *a*, decît că în G.D. nu se lapădă *e*, precum:

Sing.	N.A.	estu	m.	esta	fem.
	G.D.	estui		estei	
Plur.	N.A.	esti		este	
	G.D.	estoru		estoru	

Note. 1. În loc de *e*, prea mult se aude pronunțîndu-se cu *a*, pr. *astu*, 262
astă etc., iar *astăzi* și *astară*, în loc de *astă seară*, numai cu *a* se pronunță.

2. Asemenea se pronunță și cu *a* paragogic în fine, prin toate genurile și casurile, pr. *estu-a*, *estă-a*, *estuia* etc.

3. Încă și ъстȣ, ъста în m., аста etc. în fem. sau și cu aspirațiune: хъста, хаста etc., ci această pronunție ca și cea de mai sus: ъста și хъста etc. e prea barbară.

§ 106. **Celu, cestu**

Din *ce* și *elu* și *estu* sau din *ce* și *-lu, -stu* sînt formate pronumele demustrative : *celu, cestu* și cu un *a* prefipt : *acelu, acestu,* cari toate se declină ca *elu, estu,* prin gen, număr și cas, cu sau fără *a* paragogic, precum :

I. *Celu*

Sing.	N.A.	celu m.	cea fem.
	G.D.	celui	celei (cei)
Plur.	N.A.	celi (cei)	cele
	G.D.	celoru	celoru

Cestu

Sing.	N.A.	cestu m.	ceastă fem.
	G.D.	cestui	cestei (cestii)
Plur.	N.A.	cești	ceste
	G.D.	cestoru	cestoru

II. *Acelu*

Sing.	N.A.	acelu m.	acea fem.
	G.D.	acelui	acelei (acei)
263 Plur.	N.A.	aceli (acei)	acele
	G.D.	aceloru	aceloru

Acestu

Sing.	N.A.	acestu m.	aceasta fem.
	G.D.	acestui	acestei (acestii)
Plur.	N.A.	acești	aceste
	G.D.	acestoru	acestoru

Note. 1. *Celu,* ital. *quello,* se usită și ca articlu, însă totdeuna înaintea numelui, pr. *celu înțelegătoriu, cea bună ;* mai ales :

a) cu adiectivele și participiele totdeuna, pr. *omulu celu bunu, celu înțelegătoriu ;*

b) cu sustantive, mai rar, încă și la cei vechi, pr. *celu domnu bunu* în loc de *domnulu bunu* sau *domnulu celu bunu.*

2. A determina mai de aproape cînd și unde se pune *celu* ca articlu se ține de partea sintetică, oserbăm aici numai că la cei mai vechi ai noștri adiectivele articulate se pun cu doi articli : unul secundariu, *cela,* înainte, și altul primariu înapoi, pr. *omu-lu cela bunulu,* iar cu *celu* fără *a* paragogic, nu.

3. *Celu* împreunat cu *ce* se usitează ca pronume relativ în loc de *ce* sau *care,* pr. *omulu ce face bine* sau *celu ce face bine* sau *care face bine.*

4. Încă și cu *a* paragogic mai mult, însă cînd nu precede numele la care se referește, pr. *cela ce face bine.*

5. Cu *celu* și *cestu* se împreună adiectivul numerale *alaltu,* pr. *celu alaltu, cestu alaltu* etc., și se declină împreună fiecare după modul său, pr. *celui alaltu, ceste alalte* etc. ; vezi și mai sus § 92. /

264 **6.** Declinațiunea cu *a* paragogic, pr. *celu, cel'a ; cestu, cestu-a* etc., se face ca în simplele *elu* și *estu,* de la cari se derivă ; decît că în scriere, apostrofînd pre *a* paragogic nu numai după terminațiunea ъ, ci și după *u,* în unele forme se poate naște confusiune, încît să nu se știe dacă e masculină ori femenină,

pr. de la *acestu* masc., *acest'a* în loc de *acestu-a*, și de la *această* fem., iarăși *aceast'a* în loc de *această-a*.

Spre destințiune cei ce urmară pînă acum sistema vulgare în fem. scriau cu *e* accentuat, care în acea sistemă ține locul lui ѣ sau *ea*, pr. *acest'a* m., *acést'a* fem. ; însă mai bine este a le scrie fără apostrof și fără elisiune sau în amîndouă genurile, sau numai în masc., întrepunînd numai linioara (trema) între vocali, pr. *acestu-a*, *această-a* etc.

7. *Acestu* și *acelu*, cu *a* paragogic în fine, sau aces*tu-a*, *acel'a*, împreunîndu-se cu pronumele reflesiv de a 3-a persoană în forma scurtată, *și*, formează pronumele demustrative-reflesive : *acest'ași*, *acel'ași* etc., cari se declină deplin ca *acest'a* și *acel'a*, prin toate genurile, numerii și casurile.

§ 107. Care

Pronumele relativ *care*, lat. *qualis*, *-e*, la cei vechi chiar *cale*, ital. *quale*, portug. *qual*, răspunde deplin relativului latin *qui—quae—quod* și se usitează declinat și nedeclinat, cu articlu și fără articlu, precum urmează :

Sing.	N.A.	care	care-le	m.,n.	care-a	f.
	G.D.	cărui-ei	cărui-a		cărei-a	
Plur.	N.A.	cari	cari-li		cari-le	f.,n.
	G.D.	căroru	căror'a	m.,f.,n. /		

Note. 1. *Care* nedeclinat rămîne neschimbat în N.A. sing. și pl. și e foarte usitat în gura poporului, încă și în G.D. sing. și pl., pr. *omulu care-i place băutura* în loc de *cărui-a place*, sufixul ce urmează fiind de ajuns pentru determinarea casului. 265

2. G. D. articulat în sing. și pl. se face și aici numai cu *a* paragogic, ca și la *unu*, *-ă ;* vezi mai sus § 85.

3. Pronumelui *care* răspunde ca corelat *tare*, lat. *talis* și *tale*, la Nonniu s.v. *tale : „Tale* positum pro *talis*“ [119] etc., care însă în astă formă la noi astăzi nu mai ocure întru însemnarea primitivă a latinilor, precum nici *care*, ci numai întru accepțiunea secundare, „cu putere“, ca și în compusul *acătare ;* iar întru înțelesul primitiv, ca la latini, ocure numai în compusul *atare*, la macedoromâni cu *ah: ahtare*, ca și *atitu* în loc de *tîtu*, corelatu lui *cîtu*, și se declină ca *care*, ales în compusul *cutare*, articulat și nearticulat : *cutare-le*, *cutărui-a*, *cutărei-a*, *cutari-i-le*, *cutăror*'a ; vezi mai sus § 103, nota **8** ; însă *atare* se usitează numai nearticulat, iar *acătare* nedeclinat.

§ 108. Alte pronume compusă

Din pronumele *ce*, *ce-ne* [= *cine*] și *care*, împreunate cu pronumele *ce* și *și* saŭ cu părticelele *fie*, *oare*, *ori*, *va*, *veri ; măcaru*, *nes* etc. înapoi, sînt formate un număr mare de adiective pronominali, cari se declină ca pronumele din cari sînt formate, precum :

Ce-va, *ce-va-și ; fie-ce ; oare-ce ; oare-șĭ-ce ; ori-ce ; ori-și-ce ; măcaru-ce*, *nes-ce*.

Ce-ne-și, *ce-ne-va*, *fie-ce-ne*, *fie-șĭ-ce-ne*. / *fie-șĭ-ce-ce-ne ; oare-ce-ne*, *oare-șĭ-ce-ne*, *oare-ce-ne-și*, *oare-ce-ne-va ; ori-ce-ne*, *ori-și-ce-ne ; măcaru-ce-ne*, *nes-ce-ne*. 266

Care-și, *care-va*, *care-șĭ-va ; fie-care*, *fie-șĭ-care*, *fie-șĭ-ce-care ; oare-care*, *oare-șĭ-care ; ori-care*, *ori-și-care ; veri-care ; măcaru-care*, *nes-care*.

Note. 1. Alte compusețiuni din aceleași sînt : *care-de-care ; ce-șĭ-ce-va, ce-șĭ-ce-va-șĭ* etc.

2. Smintită e forma : *fite-șĭ-care* sau *fiti-șĭ-care* în loc de *fie-șĭ-ce-care.*

3. *Și* în atari compusețiuni, după vocale întreagă, se pronunță cu *i* jumătățit, pr. *oare-șĭ-care* etc., iar după vocale jumătățită se pronunță ca o silabă întreagă, pr. *orĭ-și-care* etc.

CLASEA a III-a. PARTICIPIELE [120]

§ 109. Declinațiunea lor

Participiele sînt verbe în forma adiectivale, de unde se și declină ca numele adiective după declinațiunea generică regulat.

Terminațiunea lor astăzi, preste tot, e *-u* în m.,n. și *-ă* în fem., pr. *lăudatu, lăudată,* de unde se și declină după aceste două terminațiuni principali, cea în *-u* după declinațiunea generică a doua, iar cea în *-ă* după cea de întîi.

Iar în specie, sînt iarăși două :

267 *a)* în *-tu* m., n., *-tă* fem. sau *-su, -ă,* în alte mai / puține a participielor preterite pasive, pr. *lăudatu, -ă, alesu, -ă ;*

b) în *-toriu, -e* a participielor active presenti, pr. *lăudătoriu, -e, muritoriu, -e.*

Note. 1. Participiele nu numai se derivă de la verbe, ci-și rețin încă și proprietatea verbelor în cît pentru timp și semnificațiunea activă sau pasivă, de cari aici nu avem a tracta, ci mai în jos, la verbe.

2. Multe participie și-au pierdut însemnarea participiale și se iau în loc de adiective sau sustantive, pr. *mortu, -ă, înțeleptu, -ă,* ca adiective ; *înțelesu,* lat. *intellectus, ajutoriu,* lat. *adjutorium, cuptoriu* etc., cu terminațiunea masc., neutră ; și *faptă, plînsoare, scrisoare* etc., cu terminațiunea femenină, ca sustantive ; vezi esemple mai multe în *Principie,* pag. 200 seqq.

3. Participiele au totdeuna numărul pl. femenin cu *-e,* pr. *lăudată,* pl. *lăudate ; auditoria* [= *auzitoare*], pl. *auditorie* [= *auzitoare*], numai participiele în *-oria* [= *oare*] trecute în sustantive se declină cu *-i* în pl., ca cele terminate în *-ore* [= *oare*], *pr. scrisoria* ca *sudore,* pl. *scrisori* ca *sudori.*

4. Participiul terminat în *-tu, -ă* sau *su, -ă* răspunde deplin participiului latin preterit pasiv, pr. *lăudatu, -ă* ca lat. *laudatus, -a, -um,* în formă și semnificațiune.

5. Iar participiul în *-oriu,* care pre alocuria se pronunță fără *-i,* ca *-oru,* după formă răspunde terminațiunei latine în *-orius, -a, -um,* scurtate în *-or',* în loc de *-urus, -a, -um* sau *-urius, -a, -um,* pr. *lăudătoriu, -e,* lat. *laudator,* din *laudatorius,* ca *vultur* în loc de *vulturus* și *volturius* de la *volatorius* și *volator,* iar după semnificațiune răspunde acum participiului activ presente, însă /
268 la cei vechi ai noștri și celui futur [121] ; vezi citatele în *Principie,* pag. 229 seq. sub *bb).*

6. Din forma latină în *-urus, -a, -um* a participiului futur activ la noi a rămas terminațiunea *-ură* a unor sustantive feminine derivate de la verb, pr. *arsură, friptură, scriptură* etc. de la *arzu, frigu, scriu ;* mai multe esemple usitate la cei vechi ; vezi în *Principie,* pag. 223 seqq.

7. Forma participiului activ presente în *-ens, -tis* la latini, în limba rom. nu a rămas decît în *părinte,* lat. *parens,* în loc de *pariens,* la noi sustantiv, ca și la latini ; *fierbinte,* lat. *fervens, -tis,* ca adiectiv ; și *cunoștințe* la cei vechi, lat. *cognoscens*, iarăşi adiectiv, întru înţelesul de „cunoscut, -ă"; vezi citatele în *Principie*, pag. 198 seq.

8. Forma participiului pasiv futur la latini în *-ndus*, *-a*, *-um* în limba română încă nu a rămas decît în gerundiul în *-ndu*, care răspunde celui latin în *-ndo*. Iar usuarea lui ca participiu e numai modernă la ai noştri.

B. COJUGAŢIUNEA

§ 110. Cojugaţiunea verbelor

Cojugaţiunea e schimbarea terminaţiunei principali a cuvîntului în altă formă, prin moduri, timpuri, numeri şi persoane, şi asemenea e de două specie: generică şi specifică, ca şi declinaţiunea.

Cojugaţiunea generică se face după forme generali pentru cea mai mare parte a cuvintelor ce se cojugă şi-şi are fundamentul în terminaţiunea principale cu vocalile caracteristice ale verbelor, iar cea specifică se face din cause speciali şi afară / de fundamentul generic se mai fundează 269
şi pre natura unor sunete din rădăcina verbului.

Terminaţiunile principali ale verbelor sînt trei sau patru, acestea: *-a*, *-e* lung şi scurt şi *-i* din terminaţiunea modului infinitiv în *-áre*, *ére*, *-ere* şi *-íre*, pr. *lăudá-re*, *vedé-re*, *face-re*, *auzi-re*, lat. *laudare*, *videre*, *facere*, *audire*.

Moduri principali sînt două: finit şi nefinit (modus finitus et infinitivus). Finit se zice în care verbul [î]şi schimbă terminaţiunea după toate formele celealalte arătate, iar infinitiv, în care terminaţiunea se schimbă numai după timp sau şi după număr, încă şi după gen şi cas, iar nu şi după persoane.

Modul infinit e unul, iar cel finit, după norma limbei latine, se destinge în patru: indicativ, imperativ, cojuntiv şi optativ.

Timpuri se desting, principali, trei: presente, preterit şi futur, după cum lucrarea se arată sau continuîndu-se, sau efectuată, sau efectuîndă, pr. *io laudu* acum (tempus praesens), *lăudai* mai înainte (t. praeteritum-perfectum) şi *voiu lăuda*, de ci înainte (t. futurum).

Iar secundare, iarăşi trei: pentru preterit două, unul neperfect (praeteritum imperfectum), pentru cele ce nu s-au efectuat deplin, şi altul preaperfect (praet. plusquamperfectum), pentru cele efectuate încă de mult, pr. *io lăudam* şi *lăudasem*; şi unul pentru futurul mestecat / cu preterit 270
(futurum praeterito mixtum), pentru cele ce au să fie efectuate ca în trecut, pr. *voiu fi lăudatu* (nu în semnificaţiune pasivă, ci activă). Spre destingere de către preteritul neperfect şi preaperfect, forma timpului preterit principale se numeşte preterit perfect.

Numerii sînt doi, ca şi în declinaţiune: singulare şi plurale.

Iar persoane, ca în pronumele personali, sînt trei: întîia cu *io* şi *noi*, a doua cu *tu* şi *voi* şi a treia cu *elu*, *eá* şi celealalte pronume.

Note. 1. Numai verbele se cojugă; iar alte parţi ale cuvîntarei, pentru ca să se poată cojuga au să treacă mai întîi din forma lor proprie în terminaţiune verbale, pr. din *laudă* nume, lat. *laus*, *-dis*, în *lăuda-re*, verb.

2. Verbe se numesc cuvintele cari însemnează firea sau schimbarea vreunui obiect şi după însemnare se împart în active şi neactive sau neutre.

Active sau lucrătoare (verba activa sau transitiva) sînt cari însemnează lucrarea vreunei persoane sau cause sau numai preste tot, pr. *io* *scriu*, sau mai de aproape asupra altei persoane sau obiect, pr. *io scriu carte*. Persoana sau causa lucrătoare se representează prin numinativ, iar obiectul sau efectul prin acusativ și celealalte casuri.

Neactive sau neutre (verba intransitiva sau neutra) sînt cari însemnează numai firea, starea sau condițiunea persoanei sau obiectului personificat, pr. *io șezu*; de aceea nici nu au acusativ, ci alte casuri pot să aibă, pr. *io șezu pre scaunu*. Ele la latini se numesc neutre, pentru că nu-s nici active, nici pasive. /

271 3. Verbele active și neactive nu au forme destinte în limba rom., ci numai după însemnare se desting; iar în limba latină au formele sale proprie și destinte, în cît verbelor active se opun cele pasive, cari însemnează pățirea vreunei persoane sau obiect personificat, cînd adecă persoana sau obiectul personificat nu lucră, ci pate lucrarea altei persoane sau altui obiect asupră-și.

De unde, pasivul nu e altă decît conversiunea obiectului în subiect și a acusativului în numinativ, deoarăce toată lucrarea unei parți e împreunată cu pățirea celeialalte asupra căreia se lucră.

Însă în limba rom., pentru însemnarea pasivă nici forme se află destinte, nici espresiuni destul de precise, ci tot numai cele active, cu oarecari determinațiuni anumite, însă nu de ajuns, ca în toate limbele neolatine.

4. În loc de însemnarea pasivă, în limba rom. se usitează forma reflesivă, în carea lucrarea persoanei sau obiectului lucrătoriu nu trece într-altul, ci se întoarce asupra-și, pr. *io mă ducu, tu te temi, elu se laudă* etc.[122]. Numai cît la noi, toate verbele active cari pot avea acusativ[123] pot să fie și reflesive, pr. *io te laudu* și *io mă laudu* etc.; însă nu toate reflesivele-s deodată și active, deoarece însemnarea unor verbe reflesive, în adevăr, nu e decît neutrale, pr. *mă miru, mă temu*[124] etc., alteori însemnarea le este cu totul pasivă, pr. *mă nascu*[125], și unele încă numai în a 3-a persoană sing. sînt usitate, și chiar fără numinativ, pr. *se cuvine, se cade, se poate, se șede* etc., cari și impersonali se numesc[126].

5. Latinii încă adeseori în loc de pasiv se esprimeau în forma reflesivă,
mai ales la scriitorii mai vechi, pr. *se vertere* în loc de *verti* „a se întoarce".
Lucrețiu, I, 783: „Et primum faciunt ignem *se vortere* in auras"; II, 874,
272 875: „Praeterea cunctas itidem res *vortere se se. Vortunt se / fluviei in frundeis
et pabula laeta*"; etc. Și în dialectele celealalte neoromane încă tot asemenea
se face.

6. Însemnarea pasivă la noi se poate esprime numai prin forme ausiliare, cu *sîm* și timpurile lui, împreunîndu-se cu participiul preterit, care e de însemnare pasivă, pr. *tu ești lăudatu de oameni, tu vei fi binecuvîntatu* etc., adecă „te laudă oamenii" și „te vor binecuvînta". Numai cît sînt unele forme cu *sîm* și participie preterite, ales la cei vechi ai noștri, în cari preteritul are însemnare activă, precum în forma futurului mestecat cu preterit, atins mai sus, în carea participiul preterit totdeuna are semnificațiune activă.

7. Modurile finite în limba rom., afară de indicativ, sînt mai restrînsă în forme decît în cea latină, încă și forme cari la latini se țin de cojuntiv la noi se țin de indicativ, pr. *io lăudasem*, la noi preterit-preaperfect din indicativ, iar în limba latină *ego laudassem* e plusquamperfectum în cojuntiv sau optativ.

8. Pronumele personali *io, tu* etc. în numinativ în limba rom. nu se adaug la verbe decît numai cînd ar fi dubiu fără de ele sau din alt respect ar căuta a se adauge apriat, pr. *io mă duc*, adecă „io, și nu altul".

9. Locul pronumelui de a 3-a persoană-l cuprind sustantivele în numinativ, iar în a 2-a pers. vocativul lor sau și numinativul, dacă acesta e împreunat cu posesivul *tuu, ta*, pr. *domnia ta bine știi*, ca și *tu bine știi* etc.

10. De modul infinitiv se țin și participiele, de cari mai sus (§ 109), și gerundiele, cari sînt în loc de adverbie și de aceea nici nu se schimbă mai încolo.

11. De formele neusitate în limba rom., de cari s-a zis mai sus, în nota **3** seq., pr. pasive, neutrali și altele usitate la latini, aici nu avem de a tracta./

§ 111. Simplă și compusă 273

Cojugațiunea e de două specie : simplă și compusă.

Cea simplă se face numai schimbînd terminațiunile verbului după formele cojugative, pr. *scriu, scrii, scrie* etc.

Iar cea compusă se face adăugînd unele verbe de ajutoriu, cari pentru aceea și ajutătoare (verba auxiliaria) se cheamă, pr. *am scrisu, voiu scrie*[127].

Verbele ausiliare sînt aceste trei : *sîm, am* și *voiu.*

Note. 1. Timpurile cari fac adevărata cojugațiune sînt de două specie : unele cu forme primitive, în cari terminațiunea e legată de rădăcina verbului, pr. *laud-u, vede-am* etc., altele cu forme împrumutate[128], în cari sau terminațiunea e despărțită de rădăcină, pr. *am lăudatu, voiu vedea, aș face,* sau e suplinită prin adaugerea altor verbe și participie întru ajutoriu, pr. *am fostu lăudatu, eram făcutu, eram să facu, voiu să mă ducu* etc.

2. Timpurile ausiliare în limba rom. sînt foarte multe, din cari unele în usul de astăzi sînt atît de usitate, cît o mare parte din timpuri primitive sau s-au pierdut de tot, sau numai în puține persoane și rar se usitează, precum se va vedea la locul său.

3. Limba rom. însă are atîtea forme primitive, cît afară de futur și timpul condiționat nici nu are op de forme ausiliare ; de aceea și la vechii noștri scriitori usul timpurilor ausiliare e foarte rar, iar al primitivelor predomnitoriu.

§ 112. Sîm 274

Verbul *sîm* are două timpuri proprie în modul indicativ : presente și imperfect, cari se cojugă precum urmează :

Presente

Sing.	1.	sîm, -su	2.	ești	3.	e, este (ĭ)
Plur.		semu		seți		sîntu, -su

Imperfect

Sing.	1.	eram	2.	erai	3.	era
Plur.		eramu		erați		era (erau)

Note. 1. Persoana 1 sing., deși se pronunță în două moduri, e tot numai o formă : *sîm,* lat. *sum,* cu diferență că aici *-m* finale latin se pronunță au nu se pronunță ; vezi mai sus § 33, nota **7**. *Sîm* [ortografiat *sum*] însă astăzi se aude mai rar și cu ѫ în loc de *u*, ca și în a 3-a pers. pl., după care și în loc de *sîm* mai tîrziu a început a se zice *sîntu,* conformîndu-se aste două persoane una după alta, ca și în verbele de a II-a—a IV-a cojugațiune, întru atîta cît, din contră, și în a 3-a pers. pl. începu a se usita forma scurtată : *su* din pers. 1

sing., precum și italianii făcură, zicînd în îmbele aceste persoane: *io sonno* și *egli no sonno.*

2. Forma *sîm* sau *sîntu* pre alocuria se pronunță *sîmtu*, în care sînt combinate îmbe formele. De la aceeași formă apoi se formară și 1-a și a 2-a pers. pl. *sîntemu* și *sînteți*, cari astăzi la noi sînt singurele forme usitate.

3. Forma *su*, cu *u* jumătățit după lăpădarea lui *-m* finale, se leagă cu cuvîntul de înainte-și orișicare, cu care face un cuvînt, pr. *io-su, ei-su*; *io, ei*
275 *nu-su* etc. Iar dacă împreunarea nu se poate face sau nu e în voia / vorbitoriului a se face, atunci, pentru ca să se poată pronunța fără de a-și pierde particularitatea de semisilabă, i se prefige în pronunția vulgare un ѫ ca razim, pr. *io* ѫсȣ *viu, ei* ѫсȣ *morți*; vezi mai sus § 19, nota 2.

4. Persoana a 2-a sing. *ești*, lat. *es*, e formată de la a 3-a, *este*, după norma altor verbe, pr. *crești, crește*, fiindcă forma ei din cea latină, *es*, după fonetica vulgare se poate contrage în *i* și a se confunde cu forma scurtată din a 3-a sing. Însă pre alocuria din *ești* formară și pers. 1 sing. *escu*, ca și cum *ești* ar fi în loc de *esci*, lat. *esco, -is*. Lucrețiu, I, 620: „quid *escit* ?" etc.

5. Persoana a 3-a sing. încă are două forme: *e* și *este*, lat. *est*, iar grecește ἐςὶ; așa cît și la latini forma originare se pare a fi fost *este*, din care apoi, lăpădînd pre *e* finale, s-a făcut *est*, iar ai noștri parte au reținut forma originare în *este*, parte au format din *est* latin, lăpădînd cosunantile finali *-st*, forma scurtată *e*, și în urmă, tot mai scurtînd, au făcut *i* din *e*, după forma cum s-a făcut și *su* din *suntu*, oserbînd pentru *i* toate cele zisă mai sus pentru *su*.

6. Formele plurali de 1-a și a 2-a persoană: *semu, seți*, ital. *semo, sete* vechi, în loc de: *siamo, siete* moderne, lat. *sumus* și *simus, sitis*, nu mai sînt astăzi în us la noi, încă și la cei vechi ai noștri foarte rar; vezi citatele în *Principie*, pag. 138 seq., în locul cărora astăzi se zice: *sîntemu, sînteți*; vezi mai sus; iar la macedoromâni: *himu, hiți* în loc de *fimu, fiți*, lat. *fimus, fitis*, de la *fio* „a fi".

7. Persoana a 3-a pl. încă are două forme: una mai lungă, *sîntu*, lat. *sunt*, și alta scurtată, *su*, sau din *sunt* latin lăpădînd cosunantile finali *-nt* aici, ca *-st* în sing., sau din conformațiunea persoanei a 3-a pl. cu pers. 1 sing., cum s-a zis mai sus. Iar forma *sîntu* cu *u* finale, nu numai e după analogia *este*
276 din sing., ci și din necesitate, / fiindcă după legile foneticei rom. nici măcar o cosunante finale nu poate sta în limba rom. fără vocale după ea, cu atît mai puțin două; esceptiunile cu o cosunante finale fără vocale vezi-le mai sus, § 33, nota 7.

8. Imperfectul: *erám, erái*, lat. *eram, eras* etc., în limba rom. se pronunță cu accentul pre silaba din urmă, după norma celoralalte imperfecte, pr. *lăudám, vedeám* etc. Pre alocurea se pronunță cu diftong în ultima silabă, pr. *eream, ereai, erea* etc., ca *făceam, -eai, -ea*, ci astă pronunție e prea particulare, de almintrea și în contra etimologiei. Tot asemenea, în a 3-a pers. pl., pre alocurea se pronunță cu diftong: *erau*, ca toate imperfectele, iarăși după un us particulariu, însă foarte lățit.

9. Însă cartile bесerecești și scriitorii vechi nu recunosc aceste forme din *eram*, iar în pers. 1 sing. cei mai vechi scriu fără *-m* finale, ca în toate imperfectele și alte timpuri asemenea; vezi mai sus § 33, nota 7.

10. Celealalte timpuri din acest verb se suplinesc din verbul *fiu, -ire* de a IV-a cojugațiune, lat. *fio, fieri*, pr. în perf.: *fui*, lat. *fui*; preaperf.: *fusem*, lat. *fuissem*; condiționat: *furem*, lat. *fuerim*; cojuntiv: *să fiu*; imperat.: *fi*[158]; partic. pret.: *fostu*; futur: *fiitoriu*; gerund.: *fiindu*.

§ 113. **Am**

Verbul *am* încă are numai două timpuri proprie, ca ausiliariu: presente indicativ și un timp optativ sau doritoriu, totdeodată condiționale, conjugîndu-se precum urmează:

Presente indicativ

Sing.	1. am	2. ai	3. a (au)
Plur.	amu	ați	au (o) /

Optativ 277

Sing.	1. aș	2. ari (ai)	3. are (ar')
Plur.	amu	ați	aru

Note. **1.** Formele aci propuse sînt numai ausiliare [129], usitate singure în compusețiunea timpurilor compusă din conjugațiunea verbelor; iar timpurile verbului *avere* neausiliare sînt cea mai mare parte diversă, atît în timpurile acestea, cît și în celealalte, și se formează după cojugațiunea specifică din cojugaț. a II-a, pr. imperf.: *aveam*, perf. *avui*, preaperf. *avusem*; imperativ: *aibi*; condiționat: *avurem*, *aș avea*, *aș fi avutu*; cojunt.: *să aibu*; part. pret. *avutu*, fără partic. în *-oriu*; gerund.: *avîndu*, iar în persoanele presentelui indicativ cu forme mai întrege și mai pline, pr. *am* sau *aibu*, *aibi* sau *ai*, *are*; pl. *avemu*, *aveți* și *au*.

2. *Am* în presentele ausiliariu în adevăr e numai o terminațiune verbale răspunzătoare celei latine: *-am*, *-as*, *-at*, pl. *-amus*, *-atis*, *-ant*; numai cît în limba rom. se usitează și împreunată cu verbul, ca terminațiune finale[130], ca la latini, pr. în imperf. *lăud-am*, *vede-am* etc., lat. *lauda-b-am*, *vide-b-am* etc., la noi compus din infinitivul scurtat și astă terminațiune; și despreunată, pr. în perf. *am lăudatu* sau *lăudat'am* etc., compus din participiul preterit și cu forma ausiliare, aceasta, înainte sau înapoi; ceeea ce la latini nu este.

3. *Aș* din optativ, asemenea, e numai o terminațiune verbale, împreunată și despreunată, însă cu aceeași formațiune, pr. *aș lăuda* și *lăudare-aș* etc.

4. Derivațiunea formelor din *aș*[131] etc. e mai curioasă, și adecă:

a) în pers. 1 sing., *aș* e, neîndoit, după forma italiană / *avessi*, lat. *habuissem*, însă la noi lăpădînd silaba *-ve-*, după datină, ca în *amu* etc., contras în *aș*. Iar celealalte persoane sînt derivate de la forma *arem*, contrasă din *averem*, lat. *haberem*; însă: 278

b) în pers. a 2-a sing. *ari*, în astă formă usitat numai la cei vechi, lat. *haberes*; acum *ai*, cu *r* muiat, apoi elis;

c) în pers. a 3-a sing. *are*, iarăși numai la cei vechi, sau și арѫ, lat. *haberet*; acum numai *ar'*, mai aproape contras din арѫ sau asemănat cu persoana plurale;

d) în pers. 1 și a 2-a plur. *amu*, *ați*, în loc de *aremu*, *areți*, lat. *haberemus*, *-etis*, s-a lăpădat și silaba *-re*, conformîndu-se după terminațiunile presentelui indicativ; singur

e) în pers. a 3-a pl. *aru* a rămas mai întreagă forma primitivă cu *r*.

5. Forma ausiliare în *aș* etc. la macedoromâni lipsește, rămînîndu-le forma primitivă a timpului în *-rem*; de care mai în jos.

6. Variațiunile din pres. indicat. pers. a 3-a singulare și plurale sînt locali, însă foarte lățite, pr. *elu au scrisu* sau *o scrisu*.

§ 114. **Voiu**

Verbul *voiu*, ca ausiliariu, încă are două timpuri, însă propriu numai unul: presentele indicativ propriu, iar celălalt imperf. indic., comune cu verbul ca neausiliariu; și se conjugă precum urmează:

Presente

Sing.	1.	voiu	2.	veri (vei)	3.	va
Plur.		vomu		vreţi (veţi)		voru /

279 Imperfect

Sing.	1.	vream	2.	vreai	3.	vrea
Plur.		vreamu		vreaţi		vrea(u)

Note. 1. *Voiu* în presente după forma propusă e mai mult terminaţiune verbale separată pentru timpul futur, răspunzînd terminaţiunei latine neseparate în *-bo*, *-bis* etc., în loc de *-vo*, *-vis* etc. Iar ca verb de sine, azi mai mult se usită în formele derivate : *voiescu* şi *vreu* decît în forma primitivă : *voiu* şi, prea rar, în toate persoanele[132].

2. În persoana a 2-a sing., cei vechi scriu mai mult *veri*, lat. *velis*, mai rar *vei* scurtat, lat. *vis*, asemenea scurtat din *velis*.

3. În pers. a 3-a sing. *va*, după forma *a* de la *am*, în loc de *vrea* din *vrè*, lăpădînd pre *r*, convers din *l*, ca şi în pers. 1 şi a 2-a pl. *vomu*, *veţi* în loc de *vromu*, *vreţi*, lat. *volumus*, *velitis* sau *vultis* în loc de *volutis*. Iar *vrea*, pronunţat cu ѣ, s-a făcut din *vere*, lat. *velit*, sau din *vore*, lat. *volt* în loc de *volit*, lăpădînd întîi vocalea din mijloc ca *v're* şi în urmă pronunţîndu-l ca cele contrasă din doi *e*, pr. **вѣ**, **нѣ**, în loc de *beve*, *neve* (§ 20, nota **1** sub *c*).

4. Din forma *vrè* se formă verbul *vreu*, *vrei* etc. cu toate timpurile cojugate regulat după cojug. a II-a sau a III-a specifică, pr. *vream*, *vrui*, *vrusem*, *vrurem*, *vre* ; *vrîndu*, *vrutu*, fără participiul în *-oriu*, care se usitează numai format de la altă formă şi mai regulată : *voiescu*, de cojug. a IV-a, pr. *voiam*, *voii*, *voire*, *voindu*, *voitu*, *voitoriu* etc., ca şi compusul *nevoiescu* reflesiv, care are altă însemnare, diversă de *nu voiescu* sau *nu voiu*, lat. *nolo* în loc de *non volo* sau mai /
280 adevărat în loc de *no'olo*, precum şi noi zicem în usul vulgariu fără *v* : *'oiu*, *'ei*, *'o* sau *'a*, pl. *'omu*, *'eţi*, *'oru*, şi mai încolo, în pers. a 2-a sing. în loc de *'ei* zicem *ĭ* sau cu razim **·ʼĭ**, iar în a 2-a pl. *ţĭ* sau **·ʼцi** în loc de *'eţi* sau *veţi*.

5. Persoana a 2-a şi a 3-a sing. *veri* şi *va* se iau şi în loc de părticele cojuntive, ca şi la latini *vel* din *velis* şi *vis* sau *ve*, pr. *veri-care*, *care-va* şi lat. *quivis*, *alter-ve* şi *sive* în loc de *sivis*, la vechii latini *seve*, de unde apoi *seu*. La noi, *se-va* [=*săva*] şi *se-vai* [=*săvai*], însă numai la cei mai vechi, în loc de *sau*, *deşi*, *cel puţin*. Iar al nostru *seau* poate fi cel latin *seu*, pronunţat cu ѣ ca **вѣѹ**, ori compus din *se*, în loc de *si*, şi din *au*, lat. *aut*, lăpădînd cosunantea din urmă, după datină.

6. De aceeaşi origine sînt şi conjunţiunile *ori* şi *oare*, în loc de *vori*, *voare*, de la *voriu* în loc de *voliu*, cojugat în toate persoanele cu *o*, nu cu *i*. De aceea, cei vechi ziceau şi *vare* în loc de *oare*, ca *are* în loc de *a*, precum şi latinii au zis *ali* în compuseţiuni, pr. *ali-quis*, *ali-quando* etc., româneşte *oarecine*, *oarecîndu*.

7. Persoanele plurali : *vomu*, *vreţi* sau *veţi*, *voru* răspund celor latine *volumus*, *velitis*, *volunt*, însă scurtate, ca şi în sing. *vre* ; de unde în părţile Moldovei s-au format formele cu *r* în toate persoanele, pr. *vroiu*, *vroieşti*, *vroieşte*, *vroimu*, *vroiţi*, *vroiescu*.

8. În loc de *voiu* ca formă ausiliare a futurului se zice şi *am*, cu prepuseţiunea *a* înaintea infinitivului, ceea ce după *voiu* nu se adauge, pr. *am a face* în loc de *voiu face*, ales în cei mai vechi, care formulă e cu totul diversă de cealaltă : *am de a*, pr. *am de a face*, lat. *faciendum habeo*, şi presupune o relaţiune între *avere* şi *vrere*, ca şi la latini între *habere* şi *avere*, adecă *a* / *vrea-re*.
281 De formula *are a*, vezi şi esemplele de la cei vechi, în *Principie*, pag. 138, sub **2**.

9. *Vream* şi *vrui* sau *am vrutu*, ca şi *eram*, încă se pun ca forme ausiliare în formaţiunea unor timpuri, ales în loc de *aş*, pr. *io vrea veni*, ca şi *eram să* *viu* în loc de *aş fi venitu* ; şi la cei vechi : *vream fi făcutu* sau *fi vream făcutu* şi *am vrutu fi făcutu* ; vezi esemplele în *Principie,* pag. 191 seq., sub **7.**

10. *Vream,* ca şi *eram,* la cei vechi se zicea fără *-m* finale în sing. Încă şi azi se mai aude : *io mă vrea duce,* şi aşa şi în alte persoane cu *vrea* necojugat.

B.a. Cojugațiunea generică

§ 115. Patru cojugațiuni

Cojugațiunea se face în patru timpuri, după patru vocali caracteristice ale verbelor : *-a, -e* lung, *-e* scurt şi *-i.*

Vocalile caracteristice mai curat se află în modul infinitiv, pr. *a lăudá, a ţiné, a báte, a dormí-re.*

De unde şi cojugațiunile sînt patru şi se numără după ordinea alfabetică a vocalilor arătate : cojugațiunea I în *-a,* a II-a în *-e* accentuat, a III-a în *-e* neaccentuat şi a IV-a în *-i.*

Note. 1. Formele cojugațiunilor, cu toată diferența vocalilor caracteristice, au foarte mare asemănare între sine, care se cunoaşte din alăturarea terminațiunilor temporali şi personali din fiecare cojugațiune.

2. Vocalile caracteristice în unele timpuri şi persoane se / şterg, şi atunci 282
diferența în cojugațiune e foarte mică sau nemică, pr. în pers. 1 sing. *laudu,*
ţinu, batu, dormu, unde toate vocalile caracteristice sînt trecute în *u.*

§ 116. Modul infinitiv

Forma fundamentale a cojugațiunei simple e modul infinitiv.

Infinitivul are numai un timp, nedeterminat, pentru toate timpurile determinate.

Însă formele acestui timp sînt patru, cîte sînt şi cojugațiunile şi vocalile caracteristice : *-á, -é, -è, -í.*

Şi sînt de două specie : forma scurtă, terminată în vocalea caracteristică, pr. *lăudá, ţiné, báte, dormí,* şi forma lungă, cu silaba *-re* adausă după forma scurtă sau terminațiunea caracteristică, pr. *a lăudá-re, ţiné-re, báte-re, dormí-re.*

Forma lungă e sustantivale pentru că infinitivii terminați în *-re* s-au luat şi în loc de nume sustantive feminine ; de aceea se şi declină ca numele feminine terminate în *-e* din a III-a declinațiune, cu articlu sau fără articlu, pr. *cîntare-a, cîntarei, cîntarile* etc. Schemă :

I	II	III	IV
		Forma scurtă	
lăudá	ţiné	báte	dormí
		Forma lungă	
lăudá-re	ţiné-re	báte-re	dormí-re /

Note. 1. Modul infinitiv are trei forme : sustantivale, adiec- 283
tivale şi adverbiale. Forma sustantivale e forma lungă sau întreagă
a infinitivului, cu terminațiunile *-áre, -ére, -ère, -íre* ; forma adiectivale e par-
ticipiul, cu trei terminațiuni generice : *-u* pentru m. şi n. şi *-ă* pentru femenine ;

iar forma adverbiale e gerundiul, numai cu o terminațiune neschimbată, în *-u*.

2. La latini, infinitivul în loc de sustantiv se usitează mai rar, pr. *scire meum*, iar la greci foarte des, numai cît la latini nu se declină, iar la greci numai articlul. De aci, la noi, infinitivul și ca timp în regime totdeuna-și ia înainte prepusețiunea *a*, pr. *a lăuda-re*, *a ține-re*, ca și în celealalte dialecte romanice, luînd afară :

a) în formațiunea timpurilor cu *aș* și *voiu*, pr. *aș lăudá-re*, *aș ținé-re* etc. ; *voiu bâte-re*, *voiu dormí-re* ; așa și cu *vream* sau *vrea*, *am vrutu* etc., de la *voiu*, pr. *io vream face* sau *io vrea face*, *am vrutu face* etc. ;

b) după verbele *pociu* și *știu*, dacă infinitivul urmează numaidecît, pr. *pociu veni-re*, *știu scrie-re* ; sau de nu urmează departe, pr. *io pociu îndată veni*, *tu poți frumosu scrie*, iar în depărtare mai mare și după ele se cere prepusețiunea *a* pentru infinitiv, pr. *io pociu cu toți ceialalți a venire la tine* ; *io știu în toate limbele frumos a scrie* ; însă după usul mai modern, în casurile mai din urmă, în loc de infinitiv se usitează presentele cojuntiv, cu particula *să* înainte, pr. *io pociu cu toți ceialați să viu la tine* ; *io știu în toate limbele frumosu să scriu* etc., de cari însă mai precis are a tracta partea sintetică.

3. Infinitivii ca sustantive totdeuna-și rețin silaba terminativă *-re*, iar ca verb, după usul vulgariu, în regime, mai totdeuna se usitează în forma
284 scurtă fără *-re* sau, / dacă se pronunță cu *-re*, i se adauge *a* paragogic în capet, ca un articlu, cînd are și dinainte prepusețiunea *a*, pr. *a lăudare-a* ; almintrea nu, pr. *știu lăudare*, *pociu ținere* ; vezi esemplele la cei vechi în *Principie*, pag. 195 seq.

4. Însă în formațiunea timpurilor cu infinitiv, după *aș* și *voiu*, *-re* se poate și lăpăda și ținea, însă fără *a* paragogic, pr. *aș lăuda* sau *aș lăudare* ; *voiu ține* sau *voiu ținere* ; iar înaintea lor :

a) cu *voiu* totdeuna se lapădă, pr. *lăudá-voiu*, *ținé-veți* etc. ; iar

b) cu *aș*, dacă între ele nu se pune nemică, *-re* se ține totdeuna, pr. *lăuda-re-aș*, *ține-re-aș* ; *bate-re-ai*, *dormi-re-ar'* etc. ; însă dacă se întrepune ceva, *-re* se omite totdeuna, pr. *lăudá-te-aș*, *ținé-l'ai*, *dá-ne-aru* etc.

5. În unele dialecte italice încă se lapădă *-re* ; și la latinii vechi încă se află urme de *-re* lăpădat, pr. în *ilicet*, *scilicet*, *videlicet* în loc de *ire licet*, *scire licet*, *videre licet*. Donatu, la Virgiliu, *Aen.*, XI, v. 468 : „*Ilicet*, idest *ire licet*“[133]. Serviu, la *Aen.*, VI, v. 216 : „*Ilicet* quod *ire licet* significat“[134] etc. Așa și în infinitivul pasiv de a III-a cojugațiune, la aceiași se omite *-ri*, pr. *dici* în loc de *diceri* sau *dicier*.

6. Infinitivul fără *a* se zice și după *am ce* sau *nu am ce*, pr. *nu am ce face*, *tu nu ai ce veni* etc.

§ 117. **Participiul**

De la infinitivii scurți, după o regulă plină de escepțiuni, se formează participiile, cari în limba rom. acum sînt două : presente și preterit, amîndouă cu terminațiuni adiectivali în *-u*, *-ă*, de unde se și declină ca numele adiective ; vezi mai sus § 109. /

285 Participiul preterit sau, cum se numește, pasiv, în cojugațiunea I-a și a IV-a se terminează totdeuna în *-tu*, *-ă* și, afară de puține verbe de cojug. a IV-a, se formează de la infinitivul scurt adăugînd silaba *-tu*, *-ă*, pr. *lăudá-tu*, *dormí-tu*, iar în cojug. a II-a și a III-a, cu diferență că în cojug. a II-a totdeuna, iar în cojug. a III-a mai rar, se terminează cu *-tu*, *-ă* și se formează de la infin., însă mutînd vocalea caracteristică a acestor cojugațiuni din *e* în *u*, pr. de la *ținé*,

bắte : *ținu-tu*, *bătu-tu*, cu esceptiunea celoralalte verbe de cojug. a III-a, în cari participiul preterit se formează în *-su*, *-ă* de la a 3-a pers. sing. a perfectului întîi, iarăși mutînd pre *-e* din urmă în *-u*, *-ă*, pr. *zise*, *duse*, *plînse* etc.; *zisu*, *dusu*, *plînsu*, *-ă*.

Iar participiul presente sau, cum se zice, activ se termineazǎ acum totdeuna și numai în *-toriu*, *-e* și se formează sau de la infinitivii scurți, ca mai sus, în a II-a și a III-a cojugațiune, mutînd pre *-e* în *-u* și adăugînd terminațiunea *-toriu*, *-e*, pr. *lăudă-toriu*, *ținu-toriu*, *bătu-toriu*, *dormi-toriu*, *-e*, sau de la participiul preterit în *-tu*, *-ă*, adăugînd terminațiunea *-oriu*, *-e*, pr. *lăudat'oriu*, *ținut'oriu*, *butăt'oriu*, *auzit'oriu*, *-e*, chiar și în verbe ce au participiul preterit în *-su*, *-ă*, pr. *zicut'oriu*, *ducut'oriu*, *plîngut'oriu*, *-e*.

Note. **1.** Formarea participiului preterit s-ar putea deriva în regulă generale pentru toate cojugațiunile și de la preteritul / indicativului în a 3-a 286 persoană sing., adăugînd în fine *-tu*, *-ă*, pr. de la *lăudắ* : *lăuda-tu* ; *ținù* : *ținu-tu* ; *bătù* : *bătu-tu* ; *auzì* : *auzi-tu*, numai cît *a* oscur din cojug. I se întoarce în *a* chiar, iar *e* din unele preterite de a III-a cojugațiune se mută în *u*, fără alt adaus, pr. de la *zise*: *zisu* etc.

2. Asemenea și participiul presente, după usul de acum, s-ar putea deriva de la a 3-a persoană a presentelui indicativ sau cojuntiv, carea se termină în *-ă*, adăugînd și aci *-toriu*, *-e*, pr. *lăudă-toriu*, *țină-toriu*, *bătă-toriu*, ci stă contră cojugațiunea a IV-a, carea nu-l formează cu *-ă*, ci cu *-i*, pr. *venitoriu*, *auzitoriu* etc.

3. Deci adevărata derivațiune a acestor participie e, pentru preterit, din preteritul indicativ, ca mai sus, iar pentru presente, din participiul preterit ; de aceea, chiar și *știu*, de a IV-a cojugațiune, are participiul preterit *știutu* de la perf. indic. *știù*, nu *știitu* de la *a ști* ; și în part. pres. *știutoriu*, măcar se zice și *știitoriu* în loc de *știătoriu* și *fugitoriu* în loc de *fugătoriu*.

4. După pronunția de astăzi, toate participiele presenti de a II-a și a III-a cojugațiune se pronunță cu *ă* oscur sau schimbat în *e* sau *i* înainte de terminațiunea *-toriu*, pr. *făc-ă-toriu*, *înțeleg-ă-toriu*, cu toate că după regula de sub nota 3 de mai sus ar fi să se pronunțe cu *u* : *făcu-toriu*, *înțelegu-toriu*, și asta iarăși ca de multe ori numai după legea asemănațiunei (§ 46), asemănîndu-se unele participie preterite de a II-a și a III-a cojugațiune terminate în *-toriu* cu participiele de I-a cojugațiune, pr. *făc-ătoriu* ca *lăud-ătoriu*.

5. Această lege pentru participiele de aste două cojugațiuni a fost de atîta putere, încît unele verbe terminate în *né [= nea]* sau *ne* cari nu au part. preterit în *-tu*, *-ă* pentru participiul presente și l-au format în *-atu* : *-ătoriu*, pr. *rămînătoriu*, / *pun-ătoriu*, ca *lăud-ătoriu*, *făc-ătoriu*, și de aci *remania-toriu*, 287 *remaetoriu*, *remai-toriu* [= *rămîitoriu*] etc. ; vezi cojugațiunea specifică.

6. Participiul preterit în *-tu* sau *-su* în formațiunea timpurilor ausiliare cu *am*, astăzi la noi cești dincoace, rămîne totdeuna neschimbat în *u* neutrale, pr. *am lăudatu*, *ați lăudatu*, *ele au lăudatu* etc., și răspunde supinului latin în *-um* sau *-u* : *laudatum*, *laudatu*.

Iar la macedoromâni în asemeni timpuri participiul se zice în forma femin. sing. sau neutr. plur. cu *-a* oscur., pr. *am lăudată*, *ați lăudată* etc., care pre alocurea și printre noi se aude.

7. La cei vechi însă în timpul ausiliariu cu *eram*, participiul se concordă cu numinativul în gen și număr, pr. *Lia era stătută de a nașterea* ; *era veniți* ; *era venite* etc. ; uneoare chiar și cu acusativii verbului, pr. *Răspunderea amu luată era Simeon*, adecă „o luase“ ; *Oamenii pre cari era făcuți*, adecă „ [î]i făcuse“ ; vezi citatele în *Principie*, pag. 180 seq.

8. Din care încă se cunoaște că însemnarea participiului preterit nu e totdeuna pasivă, precum se numește, ci uneoare chiar activă, și anume în verbele active însemnarea lui e atît activă, cît și pasivă, ales în ausiliarele cu *eram, vream fi* etc., iar în cele neutre, după natura acestora, nici nu poate să fie pasivă, asemenea și în unele participie trecute în adiective, pr. *înțeleptu, dereptu* etc.

9. Încă și participiul în *-oriu* nu însemnează numai presentele, ci și timpul futur, ca la latini participiul în *-urus, -a, -um,* căruia răspunde al nostru ; ales la cei vechi ai noștri, usul acestui participiu ca futur se pare a nu fi fost rar ; vezi esemplele în *Principie,* pag. 229 seq. ; și mai sus, § 109, nota 5. /

288 **10.** Forma acestui participiu în *-soriu, -e* astăzi nu mai e usitată decît în unele sustantive femenine în *-soare,* pr. *ninsoare, prinsoare, scrisoare, unsoare* și alte mai multe la cei vechi ; vezi *Principie,* pag. 228. Așa nici cea latină, în *-urus, -a, -um,* decît în forma nominale feminină în *-ură* sau *-tură* și *-sură,* pr. *arsură, făptură* etc.

§ 118. **Gerundiu**

De la aceiași infinitivi scurți se formează și așa-numitul gerundiu sau participiu terminat în *-ndu,* la latini în *-ndo,* derivat din participiul în *-ndus, -a, -um* ; la noi neschimbat ca adverbiu.

Formarea lui se face în genere ca și a participiului preterit, la infinitivii scurți adăugînd semisilaba *-ndu,* cu o mică esceptiune, pr. *lăuda-ndu, ține-ndu, băte-ndu, auzi-ndu.*

Note. 1. Formațiunea gerundiului, ca și a participiului preterit se poate deriva cu mai mult adevăr de la perf. ind. în a 3-a pers. sing., adăugînd terminațiunea *-ndu,* pr. *lăudà-ndu, ținù-ndu, bătù-ndu, auzí-ndu.*

După care derivațiune încetă toată anomalia care provine din derivațiunea de la infinitivi, neputînd zice și scrie *tacendu, facendu, frigendu* etc., încă nici *vedendu, trametendu* etc., ci căutînd a face esceptiuni.

2. Cel puțin e adeverit că gerundiul de la verbele de la II-a și a III-a cojugațiune la noi mai de mult s-a pronunțat și cu *u*, precum și astăzi zicem *curundu* și *curendu,* și la cei vechi și: *știundu, neștiundu, părundu* etc.; vezi *Principie,* pag. 179, nota **1** și p. 384 seq, sub *u*).

289 **3.** Macedoromânii încă formează gerundiul în *-undu* în a/II-a și a III-a cojugațiune, pr. *avundu, bătundu* etc., iar cu *e* (ѫ) numai cînd [i]l formează tot de la perfectul verbelor în *-se,* pr. *zisî-ndu, arupsî-ndu* etc., ceea ce la noi nu se face.

4. Încă și latinii cei mai vechi formau gerundiele și participiele terminate în *-ndus, -a, -um,* de a II-a—a IV-a cojugațiune, mai mult cu *u* decît cu *e*, pr. *juri dicundo, de herciscunda haereditate* etc., din care se cunoaște că și ei pronunțau în gerundiele și participiele numite acum *-endo,* acum *-undo* etc. sau poate cu o vocale între *e* și *u* sau ѫ ; vezi mai sus § 19, nota 5.

5. De aci, gerundiele noastre se pot scrie tot așa de etimologice cu *-undu* și în a II-a și a III-a cojugațiune, ca și cu *-endu* ; numai cît verbele cu infinitivul scurtat în *-cea* sau *-ce* și *-ge* caută a se scrie cu *u*, pr. *tăcundu, zicundu, frigundu* etc., iar verbele terminate în *-de* (și *-te*), cu *-diendu* și *-tiendu* sau *-diundu* și *-tiundu,* pr. *vendiendu* sau *vendiundu* [= *vînzîndu*], *tramitiendu* sau *tramitiundu* [= *trimițîndu*] etc., de cari însă mai precis la cojugațiunea specifică.

6. Macedoromânii uneoare formează gerundiul cu terminațiunea *-ndălui,* pr. *zisendălui, bătundălui* etc., care la noi lipsește, iar originea se pare a fi din *zisendu-a-lui,* unde *a lui* e dativul macedoromân cu prepusețiunea *a,* care la noi nu se zice.

7. De strămutarea pronunției în gerundiele de I-a cojugațiune după *i* pronunțat în *-indu* în loc de *-andu*, pr. *priveghindu* în loc de *priveghiandu* etc., sau în *-undu* după *u*, pr. *luundu* în loc de *luandu* etc., vezi mai sus § 8, nota 4, sub *a*) și *c*).

8. De la verbele de a IV-a cojugațiune, formarea gerundiului e foarte regulată, decît de la *știu* se face *știendu*, la cei vechi *știundu*, și de la *fiu*, *fiendu*, după norma latină, / la infinitivul scurt adăugîndu-se o silabă întreagă *-endu* 290 sau *-undu*, ca în a II-a și a III-a cojugațiune, și e probabile că și în celealalte verbe de aceeași cojugațiune tot așa s-a făcut, numai cît din *-iendu*, contrăgîndu-se *i* și *e* într-un *i*, în urmă s-a zis *-indu*, pr. *venindu* în loc de *veniendu*, pronunțat ca *veniindu*.

9. Schema participielor și gerundiului

I	II	III	IV
	Participiu preterit		
lăuda-tu	ținu-tu	bătu-tu	dormi-tu
	Participiu presente-futur		
lăudă-toriu	ținu-toriu	bătu-toriu	dormi-toriu
	Participiu-gerundiu		
lăudâ-ndu	ținu-ndu	bătu-ndu	dormi-endu

119. Modul imperativ

Modul imperativ sau mandativ are numai un timp și o persoană, însă în doi numeri și cu două forme: afirmativă și negativă.

Forma afirmativă e fără negațiune, pr. *láudă tu, ține, báte, aúzi* etc.

Iar forma negativă e cînd înaintea verbului se pune particula negativă ***na***, pr. *nu lăudá, nu țineá* etc.

Amîndouă formele acestea se formează de la infinitiv; cea afirmativă de la cel scurt, retrăgînd accentul de pre vocalea caracteristică, dacă e tonică, pre silaba penultimă sau antepenultimă, pr. de la *lăudá, țineá, auzí*: *láudă, țíne, aúzi* etc., iar cea negativă se formează de la infinit. cel lung, pr. / *lăudáre* 291 etc., și se conjugă după schema următoare:

Forma afirmativă

	I	II	III	IV
Sing. 2	láudă	țíne	báte	dórmi
Plur.	lăudâ-ți	ținé-ți	báte-ți	dormí-ți

Forma negativă

	I	II	III	IV
Sing. 2.	nu laudáre	ținere	bâtere	dormíre
Plur.	lăudâre-ți	ținére-ți	bátere-ți	dormíre-ți

Note. 1. Pentru forma afirmativă:

a) În cojugațiunea I, dacă penultima e silabă lungă, accentul se pune pre ea, pr. de la *ascultá-re*: *ascúltă* etc., iar dacă penultima e scurtă sau ar semăna prea mult cu numele de unde se derivă accentul se retrage pre antepenultima, pr. de la *blăstemá-re, cumpărá-re, măsurá-re* : *blástemă, cúmpără, mắsură*, nu *măsúră* etc.

Însă dacă verbul rămîne unisilab, neavînd altă silabă unde să se retragă accentul, atunci cel puțin vocalea *a* chiară a infinitivului se preface în *à* oscur, ca și în verbele multisilabe, unde accentul s-a retras, pr. de la *dá-re, stá-re, luá-re* : *dă, stă, iă* [=*ia*], de cari în cojugațiunea specifică.

Tot acolo se va tracta și imperativul verbelor ce în formațiune iau terminațiunea în *-ezu, -ează* etc.

b) În cojug. a II-a mai toate verbele, de almintrea încă nu multe, schimbă pre *e* în *i*, și încă după cel mai lățit us, pr. de la *vede-re, tăce-re, șede-re* etc. : *vezi, taci, șezi* în loc de *vede, tace, șede* ; singure verbele *ținé-re* și *umplé-re* fac regulat cu *e* : *ține*, ca la latini : *tene* etc.

c) În cojug. a III-a însă schimbarea din *e* în *i* este prea rară, pr. de la
292 *crede-re* : *crezi* ; iar verbele *zicu, ducu, | facu* nu lapădă numai pre *e*, ca latinii, ci și pre *c* dinainte, rămînînd numai : *zi, du, fă*, cu *à* oscur, ca în cojugațiunea I, lat. *dic, duc, fac*, la cari se adauge și *vă*, de la verbul obsolet *vadu*, lat. *vado, -ere*, ital și franc. *va* ; vezi cojugațiunea specifică.

d) În cojug. a IV-a, verbele terminate în *-zi-re, -ți-re, -și-re*, retrăgîndu-și accentul, se pronunță în imperat. afirmativ numai cu un ĭ jumătățit, pr. de la *auzi-re, păți-re, ieși-re* : *aúzi, páți, éși* etc., însă cele mai multe în usul vulgariu iau și terminațiunea *-eșie*, pr. de la *putrezi-re, peți-re, păși-re* : *putrez-éște, peț-éște, păș-éște* etc., cu accentul în silaba primă din *-eșie* ; de cari în cojugațiunea speciale ; însă de la *veni-re* se face *vino* sau, după usul vulgariu, *vină*, în sing., iar în pl. regulat : *veniți* ; iar verbele *coperiu* și *suferiu*, cari la noi sînt de cojug. a IV-a, au : *cópere, súfere*, lat. *suffer*, după cojug. a III-a ; de cari, asemenea, mai în jos.

2. În cît pentru forma negativă, e de oserbat că în sing. usul a lăpădat de tot silaba *-re* a infinitivului lung, iar în pl. mai de tot, pr. *nu lăudá*, plur. *nu lăudáți* etc. Însă cei vechi și cărțile beserecești, pînă și în edițiunile mai nouă, rețin mai totdeuna pre *-re* în pl., pr. *nu vă teme-re-ți* în loc de cel vulgariu : *nu vă temeți*.

3. Cum că forma primitivă a negativului e infinitivul cu *-re* se cunoaște nu numai din numărul pl., unde a mai rămas, ci și mai vîrtos din forma regulare a numărului sing., unde accentul a rămas pre vocalea caracteristică sau regulare a infinitivului, pr. *nu dá, nu stá, nu luá, nu lăudá* ; *nu ținеá, nu dormí* și *nu fáce* etc., lăpădînd și terminațiunile adăugate : *-ează* și *-eșie*, pr. *nu urmá, nu putrezí, nu pețí, nu păși, nu veni* etc.

4. Imperativul negativ seamănă în cîtva cu al latinilor[135] : *non* sau
293 *ne laudaveris*, contras *nelaudâris* | și *ne laudâre*, pl. *ne laudâritis*, numai cît la ei se formează din preterit, iar nu de la infinitivul presente. Italianii încă-l au în sing., pr. *non ti scordar di me*.

5. În loc de imperativ în îmbe formele se usită și presentele conjuntiv în persoana a 2-a cu *să*, iar în a 3-a și fără *să*, pr. *să lauzi, să laude* sau numai *laude*, pl. *să lăudați, să laude* sau *laude* ; *să nu lauzi, să nu laude* sau *nu laude* etc. La macedoromâni cu *si* și *las'* în loc de *lasă să*, pr. *las' si laudă* etc.

§ 120. **Modul indicativ : a) Presente**

Modul indicativ sau arătătoriu are trei timpuri principali : presente sau de față, preterit sau trecut și futur sau fiitoriu.

Timpul presente se formează de la infinitivul scurt după norma imperativului afirmativ, retrăgînd asemenea accentul de pre ultimă pre penultimă sau antepenultimă și schimbînd terminațiunea infinitivului după formele proprie, precum urmează în schemă :

Presente

Cojug.		I	II	III	IV
Sing.	1.	láud*u*	țíi*u*	bát*u*	dórm*u*
	2.	lauz*i*	ți*i*	baț*i*	dorm*i*
	3.	laud*ă*	țin*e*	bat*e*	doarm*e*
Plur.	1.	lăud-ắmu	țin-ému	bát-emu	dorm-ímu
	2.	lăud-áți	țin-éți	bát-eți	dorm-íți
	3.	laud*ă*	țin*u*	bat*u*	dorm*u*

Note. 1. Forma principale a presentului e persoana a 3-a sing., / care 294
în toate trele cojugațiunile de întîi [î]și ține vocalea caracteristică a infinitivului, ca în imperativul afirmativ, pr. *laudă, ține, bate*, încă și în verbele cari în imperativul numit au pățit ceva scurtare sau schimbare, pr. *zice, duce, face* ; așa și *dă, stă, ia*, ca în imperativul afirmativ ; numai verbele de cojug. a IV-a mută pre *i* al infinitivului în *e*, pr. *doarme* ca *ține, bate*, spre destințiune de către persoana a 2-a, care în toate patru cojugațiunile noastre e terminată în *-i*, precum se vede în schemă.

2. Persoana 1 și a 2-a sing. în toate patru cojugațiunile-și pierd vocalea caracteristică, mutînd-o în terminațiunile generali : *-u* și *-i*, pr. *laudu, -i, tieniu, -i* [=*țiu, ții*], *batu, -i, dormu, -i*, afară de verbele *dau, stau, iau*, în pers. 1, și *dai, stai, iai*, în a 2-a, de la *dá-re, stá-re, luá-re*, de care și mai sus.

3. În usul vulgariu, verbele de a II-a și a III-a cojugațiune terminate în *-de, -te, -ne* și de a IV-a terminate în *-zi, -ți, -ni*, în persoana 1 sing. se pronunță mai toate în două moduri, sau cu *-iu*, sau numai cu *-u*, deși, după etimologia acestor cojugațiuni, cu *-iu* ar fi să se pronunțe numai cele de a II-a și a IV-a cojugațiune, pr. *văzu, rămîiu* etc. de la *vede-re, rămîne-re*, de cojug. a II-a ; *auzu, pațu* etc. de la *auzire, pățire*, de a IV-a cojugațiune ; iar de la *trăméte-re, púne-re* etc. de cojug. a III-a numai : *punu, trămetu* etc., iar nu și *puniu* [= *puiu*], *trămetiu* [=*trămețu*] etc. Esceptiunile sînt foarte puține, pr. de la *bate-re* : *batu*, nu și *bațu* ; de cari la cojugațiunea specifică.

4. Din contră, unele verbe cari după etimologia cojugațiunei sau a verbului ar cere a se pronunța în aceeași persoană cu *-iu* nu sufer pre *i*, ci numai pre *u*, cîte adecă înainte de vocalea caracteristică au *b, p, m* sau *c, g, s* ori de care cojugațiune se țin din aceste trei din urmă, pr. *fierbu, sorbu* ; *începu, precepu* ; *dormu* ; *facu, tacu* ; / *fugu, mulgu* ; *iesu*, lat. *ferveo*, însă și *fervo*, *sorbeo*, 295
incipio, percipio, dormio, facio, taceo, fugio, mulgeo, exeo etc. Încă și *defaimu* de cojug. I, lat. *diffamo*, în loc de *defamiu*, la latini *dif-famia*, ca și *infamia* ; și *aibu* în loc de *abiu*, lat. *habeo*, iar de la *scuipi-re*, isp. *escupir*, se zice și *scúipu* și *scúpiu*.

5. Persoana 1 pl. de cojug. I se pronunță cu *ă* oscur, spre destințiune de către aceeași persoană din imperfect, care pentru contragerea din doi *a* și-a păstrat pronunția curată, pr. *lăudămu* în pres. și *lăudámu* în loc de *lăudă-ámu* în imperfect.

6. Persoana a 2-a pl. în toate cojugațiunile este asemenea cu cea din imperat. afirmativ, precum din schemă se vede.

7. Persoana a 3-a pl. în cojug. I e asemenea cu a 3-a sing., decît numai în unele parți ale României, după un us mai modern, au început a o termina în *u*, ca și celealalte cojugațiuni : *ei laudu* ca *ei ținu* etc., care e solecism[136], iar în celealalte se termină în *-u*, însă fără *i*, ca în schemă.

8. Afară de cojugaţiunea ordinare a acestui timp, multe verbe în persoanele din sing. şi în a 3-a din pl. se cojugă cu un adaus în urmă ; cele de cojug. I cu *-ezu*, *-ezi*, *-ează* în loc de *-u*, *-i* *-ă*, pr. *urm-ezu*, *urm-ezi*, *urm-ează*, de la *urmá-re*, în loc de *urm-u*, *urm-i*, *urm-ă*; iar cele de cojug. a IV-a cu *-escu*, *-eşti*, *-eşte*, pr. *păţ-escu*, *peţ-escu*, *urz-escu* etc., de la *păţi-re*, *peţi-re*, lat. *peto-ere*, *urzi-re*, lat. *ordior*, *-iri* ; tot aşa şi în pers. a 2-a sing. din imperativul afirmativ ; vezi mai sus ; precum şi în presentele cojuntiv, în aceleaşi persoane.

9. Originea acestor adausuri sînt terminaţiunile latine *-isso* sau *-izo* şi *-esco* sau *-isco*, după asemeni terminaţiuni greceşti, pr. *patrisso* sau *patrizo* ; 296 *frigesco*, *-is*, *concupisco*, *-is* etc. de la *frigeo* şi *concupio*. Italianii / încă au *-ezo*, însă care rămîne, ca şi la latini, în toate timpurile şi persoanele ; iar *-isco*, chiar şi la noi, numai în aceleaşi timpuri şi persoane, pr. *mentisco*, *patisco* de la *mentire*, *patire*, româneşte : *minţu* şi *minţescu*, *paţu* şi *păţescu*.

10. Asemănarea între cojugaţiunea noastră şi între cea latină în acest timp se cunoaşte mai chiar decît oriunde. Dintre dialectele române, mai aproape de cojugaţiunea noastră e cea italiană, mai departe cea francese.

§ 121. b) **Preterit**

Timpul **preterit** sau trecut se împarte în trei : **imperfect** sau neplinit, **perfect** sau deplin trecut şi **preaperfect** sau mai mult decît plinit (tempus praeteritum : imperfectum, perfectum et plusquamperfectum) ; din cari **imperfectul** are numai o formă simplă, iar celealalte, **perfectul** şi **preaperfectul**, mai multe : simple şi compuse sau ausiliare, după schema următoare :

Imperfect

		Cojug. I	II	III	IV
S.	1.	lăudă-ám	tine-ám	băte-ám	dormi-ám
	2.	lăudă-ái,	tine-ái	băte-ái	dormi-ái
	3.	lăudă-á	tine-á	băte-á	dormi-á
Pl.	1.	lăudă-ámu	ţine-ámu	băte-ámu	dormi-ámu
	2.	lăudă-áţi	ţine-áţi	băte-áţi	dormi-áţi
	3.	lăudă-á(u)	ţine-á(u)	băte-á(u)	dormi-á(u) /

297 Perfect I[137]

		I	II	III	IV
S.	1.	lăudá-i	ţinú-i	bătú-i	dormí-i
	2.	lăudá-şi	ţinú-şi	bătú-şi	dormí-şi
	3.	lăudắ	ţinù	bătù	dormì
Pl.	1.	lăudắ-mu	ţinú-mu	bătú-mu	dormí-mu
	2.	lăudá-tu	ţinú-tu	bătú-tu	dormí-tu
	3.	lăudá-ru(e)	ţinú-ru(e)	bătú-ru(e)	dormí-ru(e)

Perfect II

S.	1.	lăudá-răm	ţinú-răm	bătú-răm	dormí-răm
	2.	lăudá-răşi	ţinú-răşi	bătú-răşi	dormí-răşi
	3.	lăudá-ră	ţinú-ră	bătú-ră	dormí-ră
Pl.	1.	lăudá-rămu	ţinú-rămu	bătú-rămu	dormí-rămu
	2.	lăudá-răţi	ţinú-răţi	bătú-răţi	dormí-răţi
	3.	lăudá-ră	ţinú-ră	bătú-ră	dormí-ră

Preaperfect

S.	1.	lăudá-sem	ținú-sem	bătú-sem	dormí-sem
	2.	lăudá-seși	ținú-seși	bătú-seși	dormí-seși
	3.	lăudá-se	ținú-se	bătú-se	dormí-se
Pl.	1.	lăudá-semu	ținú-semu	bătú-semu	dormí-semu
	2.	lăudá-seți	ținú-seți	bătú-seți	dormí-seți
	3.	lăudá-se	ținú-se	bătú-se	dormí-se

Note. 1. Imperfectul se formează de la infinitivul scurtat fără altă schimbare decît că terminațiunea caracteristică-și pierde accentul, adăugîndu-i-se terminațiunea accentuată *-am*, / cu care face un cuvînt, și vocalea 298
infinitivului, din lungă și întreagă, se face scurtă și jumătățită. Însă așa, că :

a) în cojug. I, concurînd doi *a*, ei se contrag într-unul sau cel oscur se îneacă în cel chiar al terminațiunei imperfectului sau chiar se elide ; de unde se poate scrie și : *lăudám* și *lăud'am ;* iar

b) în celealalte cojugațiuni, *e* sau *i* se împreună cu *-a* al terminațiunei în diftong, ca *țineam, băteam, auziam.*

La latini, între infinitiv și terminațiune se pune un *b* din *v*, pr. *lauda-b-am, vide-b-am, lege-b-am,* sau cu *ie : faciebam, audiebam ;* după cari și italianii uneoare pun un *v*, pr. *loda-v-a* etc.

2. Perfectul I se formează de la același infinitiv scurt, însă în a II-a și a III-a cojugațiune mutînd pre *e* în *u* și adăugînd terminațiunea *-i*, precum se vede în schemă ; afară de unele verbe de I-a, a II-a și a III-a conjug., cari au forme specifice, de cari mai în jos. Iar în cît pentru persoane :

a) în sing., persoana 1 se pronunță cu *i* sau *iu*, pr. *lăudai* sau *lăudaiu*, și așa și la cei vechi ; forma de întîi are pentru sine forma latină, carea se termineează numai în *-i*, pr. *laudavi* etc., iar cealaltă originea, *-iu* considerîndu-se a fi în loc de pronumele *io ;* iar în cît pentru *a* din conjug. I, pronunția iarăși variază între *à* oscur și chiar, însă cel chiar e predomnitoriu, pr. *lăudái* și *lăudắi ;*

b) persoana a 2-a asemenea se pronunță cu *a* sau *ă*, în conjug. I, pr. *lăudáși* sau *lăudắși*, iar *-și* este în loc de *sti* al latinilor : *laudasti ;* vezi mai sus § 39, nota **3** ; de aceea și accentul se retrage pre silaba dinainte-i, dacă în persoana I e mai departe, pr. de la *féci : fecéși* etc. ;

c) persoana a 3-a și-a lăpădat în toate conjugațiunile terminațiunea /
proprie, *-e*, afară din puține verbe de a II-a și a III-a cojugaț., cari nu for- 299
mează perfectul în *-iu*, pr. *mas-e, fec-e, zis-e* etc. ; de aceea accentul rămîne tot pre silaba din început, carea acum e ultimă, cu *à* oscur totdeuna în conjug. I, pr. *lăudắ, ținù, bătù, auzì*. Încă și la latini se aflä urme de lăpădarea silabei *vi* sau *ve* din această persoană, pr. *conturbât* și *disturbât* în loc de *conturbavit, disturbavit,* la Lucrețiu, V, 443 și VI, 587 ;

d) în pl., persoana întîia în conjug. I iarăși se pronunță cu *à* oscur totdeuna, ca și în presente, măcar că etimologia e diversă, pr. *lăudắmu*, în îmbe timpurile ;

e) în persoana a 2-a, în loc de terminațiunea generale a acestei persoane, *-ți*, spre destințiune se zice *-tu* și de aceea cu *a* chiar, pr. *lăudátu ;* însă astăzi în us e numai la macedoromâni, iar la noi, numai la scriitorii mai vechi și dintre gramaticii noștri numai la I. Văcărescu ;

f) iar în pers. a 3-a, terminațiunea adevărată e *-ru* sau *-re*, ca la latini *-runt* sau *-re ;* la noi însă astăzi e numai *-ră*, iar la cei mai vechi și *-ru* și *-re*, deși foarte rar ; vezi esemplele în *Principie*, pag. 178 seq., sub *a*) ; de aceea *a* din conjug. I rămîne chiar, pr. în schemă.

3. Perfectul II se formează ca și perfect. I, numai adăugînd silaba *-răm* în loc de *-i* și pre *a* caracteristic pronunțîndu-l totdeuna chiar, pr. *lăudárăm* etc., și răspunde plusquamperfectului latin în *-ram*[138], pr. *laudâram*, contras din *lauda-ve-ram* etc. ; decît că la noi are numai însemnarea perfectului, de unde persoanele acestor două perfecte în us nu numai se amestecă, ci se și confund întru atîta, cît din perfectul I acum mai numai numărul sing. se usitează, iar din perf. II numai persoanele plurali[139].

4. Preaperfectul I, care după formă răspunde celui latin din
optativ sau conjuntiv, iar la noi este de modul indicativ, se formează tot
300 asemenea ca și celealalte / preterite de mai sus, la infinitiv adăugîndu-se
silaba *-sem*, care în a 2-a pers. sing. se zice *-seși*, ca și *-răși* din perf. II, adăugînd un *i* la terminațiunile latine *-ses* și *-ras*, după asemănarea persoanei a 2-a din perf. I, care încă se termină în *-si* ; iar adaugerea silabei *-ră* și la acest timp, pr. *ei lăudase-ră, ținuse-ră* etc., e de prisos.

5. Timpuri compusă cu ausiliare pentru timpul perfect și preaperfect încă sînt mai multe și se formează din participiul preterit cu următoarele ausiliare :

a) cu *am* înainte sau înapoi în loc de perfect : perfectul III, pr. *am lăudatu* sau *lăudatu-am ;*

b) cu *aveam* în loc de preaperfectul II, pr. *aveam lăudatu*, usitat astăzi la macedoromâni, iar la noi ceștialalți încă și mai demult prea rar ; vezi însă *Gramm.* Văcărescului, pag. 59, ed. Viena, de a. 1787, unde abia se amintește : авѣм ав́ȣтȣ ш ;

c) cu *am fostu*, iarăși, în loc de preaperfect : preaperfectul III, pr. *am fostu lăudatu* sau *lăudatu am fostu ;*

d) cu *eram* în locul aceluiași preaperfect, ca preaperfectul IV, pr. *eram lăudatu* etc., la cei mai vechi foarte usitat întru însemnare activă ; vezi mai sus § 117, nota 7, iar acum mai rar.

6. Însă aceste două timpuri din urmă sub *c)* și *d)* au forme cari pot să aducă îndoială în cuvîntare, fiindcă se pot lua și întru înțelesul pasiv al participiului preterit, ales dacă va fi declinat după gen și număr, pr. *am fostu lăudatu* și ca *lăudasem* și ca latinește, *laudatus fueram*, așa și cu *eram lăudatu ;* fără îndoială sînt numai cu participiele verbelor neutre, pr. *am fostu peritu, eram venitu* etc.

§ 122. c) **Futur**

301 Timpul futur sau viitoriu e numai unul / și se formează din infinitivul lung sau scurt, însă reținînd vocalile caracteristice, și din ausiliariul *voiu* ca terminațiune împreunată sau separată : împreunată, cînd urmează după infinitiv, în care formă se lapădă *-re*, pr. *lăudá-voiu* etc. ; separată, cînd precede înaintea infinitivului, care aici poate fi scurt sau lung, pr. *voiu lăudáre* etc. Schemă :

Futur

	Cojug. I	II	III	IV
Sing.	1. lăudá-	țineá-	báte-	dormí-voiu
	2. lăudá-	țineá-	báte-	dormí-veri
	3. lăudá-	țineá-	báte-	dormí-va
Plur.	1. lăudá-	țineá-	báte-	dormí-vomu
	2. lăudá-	țineá-	báte-	dormí-vreți
	3. lăudá-	țineá-	báte-	dormí-voru

Note. 1. Unele persoane din acest timp, ales cu verbe de cojug. I, foarte seamănă cu celea de la futurul latin din cojuntiv, pr. *lăuda-veri*, lat. *laudaveris; lăuda-vreți*, lat. *laudaveritis*, și cu *vremu* în loc de *vomu: lăuda-vremu, auzi-veri, auzi-vremu, auzi-vreți: laudaverimus, audiveris, audiverimus, audiveritis* etc., cari forme la cei vechi sînt foarte usitate; vezi esemplele în *Principie*, pag. 182.

2. În loc de futur, *voiu* se zice și cu presentele cojuntiv, însă întru o semnare mai apăsată, pr. *voiu să mă ducu*, adecă „mi-am propus și voiu împlinire“.

3. Cei vechi mai formează un futur și din *am* cu infinitiv, însă *am* cojugat în formele mai pline: *are*, pl. *avemu*, / *aveți*, pr. *are a judecá viii și morții*, 302
adecă „va judeca“, care formă e diversă de cea cu *am de-a* cu infin. și *am să* cu cojuntiv; vezi și mai sus § 114, nota **8.**

4. Încă și latinii formeză futurele unor cojugațiuni cu *-am, -es* etc. în loc de *-bo, -bis* etc., pr. *faci-am, cred-am, audi-am, faci-es* etc.

§ 123. **Modul cojuntiv**

Modul cojuntiv sau împreunătoriu, care deodată ține și locul optativului și al celui condiționat [110], are trei timpuri: presente, imperfect sau optativ și perfect sau condiționat, după schema următoare:

Presente

	Cojug. I	II	III	IV
Sing.	1. să laudu	țiiu	batu	dormu
	2. lauzi	ții	bați	dormí
	3. laude	ție	bată	doarmă
Plur.	1. să lăudămu	ținemu	batemu	dormimu
	2. lăudați	țineți	bateți	dormiți
	3. laude	ție	bată	doarmă

Imperfectul sau optativ

	Cojug. I	II	III	IV
S.	1. lăudáre-	țínere-	bátere-	dormíre-aș
	2. lăudáre-	țínere-	bátere-	dormíre-ari
	3. lăudáre-	țínere-	bátere-	dormíre-are
Pl.	1. lăudáre-	țínere-	bátere-	dormíre-amu
	2. lăudáre-	țínere-	bátere-	dormíre-ați
	3. lăudáre-	țínere-	bátere-	dormíre-aru /

Perfect sau condiționat 303

S.	1. să lăudá-rem	ținú-	bătú-	dormî-rem
	2. lăudá-reși	ținú-	bătú-	dormí-reși
	3. lăudá-re	ținú-	bătú-	dormí-re
Pl.	1. lăudá-remu	ținú-	bătú-	dormí-remu
	2. lăudá-reți	ținú-	bătú-	dormí-reți
	3. lăudá-re	ținú-	bătú-	dormí-re

Note. 1. Presentele cojuntiv se formează în toate cojugațiunile ca presentele indicativ și se cojugă în toate persoanele ca acela, afară de persoana a 3-a, carea în amîndoi numerii are aceeași terminațiune și-și între-

schimbă vocalea terminativă cu a indicativului, așa cît unde în indicativ e *-a* în cojuntiv se pune *-e* și din contră, pr. *laudă* pres. indic., *laude* pres. cojunt. ; *bate* în indicat., *bată* în cojuntiv etc., ca în schemă, însă cu oarecari specialitați :

a) verbele cari în pers. 1 sing. au *-iu* pot să aibă și în a 3-a *-ia* [=*ie*] sau numai *-ă*, pr. *tienia*[=*țiie*] sau *țină ; audia* [=*auză*] sau *audă*, care în indic. nu e iertat ;

b) verbele *dă, stă, lià* [=*ià*] fac *dè, stè, liè* [=*iè*] sau *dée, stée, liée* [= *ieie*], din cari numai forma *liée* e regulată ; însă de cari mai în jos.

La macedoromâni însă, în verbele de cojug. I și a 3-a persoană e tot ca în indicativ, pr. *să laudă* în loc de *să laude.*

2. Imperfectul sau optativ se formează de la infinitivul întreg în *-re* cu *aș* după el, pr. *lăudare-aș* etc. ; însă fără *-re*, dacă între infinitiv și între terminațiune se pune vreo particulă pronominale, pr. *lăuda-te-aș ;* iar
304 dacă *aș* precede, infinitivul ce urmează se poate adauge / cu *-re* sau fără *-re*, după plac ; vezi și mai sus § 116, nota **4.**

3. Perfectul sau condiționat la noi astăzi nu mai este în us decît la cei vechi ai noștri, însă și la ei prea rar, iar la macedoromâni și astăzi e foarte usitat, cu puțină diferență în cojugațiune, pr. *si furim io, furi tu, furi elu ;* pl. *furimu noi, furitu voi, furi ei,* iar la noi : *să furem io, fureși tu, fure elu ;* pl. *să furemu, furetu, fure ;* latinește : *fuerim, fueris* etc. ; vezi Boiagi, *Gramatica macedoromână*, pag. 73.

Esemplele de usul antic al acestui timp la ai noștri se află în *Principie*, pag. 184—190, iar din al macedoromânilor, tot acolo, pag. 185 seq.

4. Ca timp condiționat se usitează și celealalte timpuri de mai sus, cu cojunțiunea *să* în sensul latin „si“ sau „de“, pr. *să faci tu așa, te-aș lăuda*, adecă „de-ai face“ sau „dacă ai face“, la macedoromâni cu *s'este că*, pr. *s'este că ai vrutu* etc., unde *s'este* însemnează „si este“ al lor, lat. *si est.*

5. În loc de timp condiționat se usitează și imperfectul indicativ cu cojunțiunea *de*, pr. *de lăudam io*, adecă „de aș fi lăudat io“, și alte timpuri ausiliare formate :

a) cu *aș*, pr. *aș fi* și *aș fi fostu : lăudatu, ținutu* etc. ;

b) cu *vream, vrui, am vrutu*, pr. *io-lu vrea bate, să a vrutu chema pre ei* etc. ; vezi mai sus § 114, notele **8—10.**

6. Ca optativ, imperfectul se pune fără *să* sau *de*, pr. *aș dormi*, decît precedînd vreo particulă întreiecționale, pr. *O ! de-ar da D-zeu ; Vai ! de-ar veni* etc.

Iar în binecuvîntari și blesteme, cojunțiunea se poate pune sau omite, pr. *dare-ar'D-zeu !* și *de-ar' da D-zeu !*, unde, omițîndu-se conjunțiunea, infinitivul precede, iar apunîndu-se urmează. /

305 **7.** În cît pentru *să*, ea se usitează în două înțelesuri : ca particulă condiționale, lat. *si*, foarte în us la cei vechi ; vezi esemple în *Principie*, pag. 399 ; așa și la macedoromâni, în forma *si ;* iar la noi acum foarte rar, pr. în esemplul de sub nota 4, mai sus ; și ca particulă formativă pentru presentele și preteritul cojuntiv, unde nu poate să lipsească, pr. *să laudu, să lăudarem* etc. ; decît în a 3-a persoană a presentelui cojuntiv întru înțelesul imperativ sau optativ, pr. *ducă-se !* și *de-ți D-zeu bine !*

8. Particula *să* întru înțelesul din urmă se împreună și cu *ca*, pr. *ca să laudu, ca să țiu* etc. și răspunde particulei latine *ut*, grecește ὡς, pr. *ut laudem, ut teneam* etc.

9. Originea acestei particule se pare a fi din *sim, sis, sit* ale latinilor, după usul și formațiunea mai vechie în formele : *fac-sis, si faxim, faxis, faxit* etc., adecă „să faci“ etc.

B.b. Cojugațiunea specifică

§ 124. Cojugarea specifică

Sînt multe verbe cari în unele timpuri și persoane se abat de la schema generică a cojugațiunei de carea se țin și se cojugă după altă normă, lor proprie.

Astă cojugațiune speciale sau specifică, în cît se abate de la regula generale, se numește și anomală și se află în toate patru cojugațiunile.

Note. 1. Sînt unele forme în cojugațiune, ca și în declinațiune, cari numai după regulele fonetice se departă de legea generale / și de aceea neregularitatea lor e numai la aparență și se numesc eufonice. 306

2. Spre înțelegerea și cunoașterea mai de aproape a neregularitaților sau particularitaților unor verbe față cu formele generali, se adauge în următoarele forma regulare a fiecărei cojugațiuni în specie.

§ 125. Cojugațiunea I : în *-a*

De cojugațiunea I se țin toate verbele cari au infinitivul întreg în *-are*, cu *-a* accentuat sau scurtat în *a* chiar, asemenea accentuat, și se cojugă precum urmează :

a) *Modul indicativ*

Presente

Sing.	1. láud-u	2. lauz-i	3. laud-ă
Plur.	lăud-ămu	lăud-áți	laud-ă

Imperfect

Sing.	1. lăud'am	2. lăud'ai	3. lăud'a
Plur.	lăud'amu	lăud'ați	lăud'a(u)

Perfect I

Sing.	1. lăudá-i	2. lăudá-și	3. lăudắ
Plur.	lăudă-mu	lăudắ-tu	lăudá-ru, -re

Perfect II

Sing.	1. lăudá-răm	2. lăudá-rəși	3. lăudá-ră
Plur.	lăudá-rămu	lăudá-răți	lăudá-ră

Perfect III

Sig.	1. am lăudatu	2. ai lăudatu	3. a lăudatu
Plur.	amu lăudatu	ați lăudatu	au lăudatu / 307

Preaperfect I

Sing.	1. lăudá-sem	2. lăudá-seși	3. lăudá-se
Plur.	lăudá-semu	lăudá-seți	lăudá-se

Preaperf. II

Sing.	1. aveam lăudatu	2. aveai lăud[atu]	3. avea lăud[atu]
Plur.	aveamu lăudatu	aveați lăud[atu]	avea(u) l[ăudatu]

Preaperf. III

Sing.	1. am fostu lăudatu	2. ai f[ostu] lăud[atu]	3. a f[ostu] lăud[atu]
Plur.	amu f[ostu] lăudatu	ați f[ostu] lăud[atu]	au f[ostu] lăud[atu]

Preaperf. IV

Sing.	1. eram lăudatu	2. erai lăudatu	3. era lăud[atu]
Plur.	eramu lăudatu	erați lăudatu	erau lăud[atu]

Futur I

Sing.	1. lăudá-voiu	2. lăudá-veri	3. lăudá-va
Plur.	lăudá-vomu	lăudá-vreți	lăudá-voru

Futur II

Sing.	1. voi fi lăudîndu	2. vei fi l[ăudîndu]	3. va fi l[ăudîndu]
Plur.	vomu fi lăudîndu	vreți fi l[ăudîndu]	voru fi l[ăudîndu]

Futur III

Sing.	1. voiu fi lăudatu	2. veri fi l[ăudatu]	3. va fi lăud[atu]
Plur.	vomu fi lăudatu	vreți fi l[ăudatu]	voru fi lăud[atu]

Note. 1. În presente, unele verbe iau terminațiunea *-ezu, -ezi, -ează* în loc de *-u, -i, -ă* pentru 1-a, a 2-a și a 3-a pers. în sing. și *-ează* pentru a 3-a pers. plur., pr. *urmezu, urmezi, urmează*, care în celealalte persoane și timpuri din indicativ nu se face. Esemple de cojugare :

a) fără *-ezu : adunu, umblu, aru, arătu, ascultu, așteptu, așezu ; blastemu ;*
308 *cîntu, cautu, cercu, crestu, cúgetu, cumpăru, / cununu ; deșteptu ; frecu ; gustu ; înclinu, îndemnu, îndesu, unflu, intru, înecu, învățu, împacu, îmbucu ; lasu, laudu, legu, iertu, luptu ; mîncu, méstecu, mișcu, mușcu, mutu ; notu ; plecu, portu ; rogu ; schimbu, suflu, sunu, súpăru ; tornu, turbu ; vărsu, vindecu* etc. ;

b) cu *-ezu*, în persoanele amintite : *cercelezu, iernezu, lăcremezu, serbezu, urmezu, visezu* etc. ;

c) cu *-ezu* și fără *-ezu*, în aceleași persoane : *cuvîntezu, încetezu, însemnezu, întrarmezu, lucru* etc., pr. *lucru* și *lucrezu* etc. ;

d) cu *-ezu* în toate timpurile și persoanele : *botezu, cutezu, rătezu.*

2. Verbul *chiamu* [*=chemu*] în presente are unele particularitați, însă numai fonetice, din causa lui *a* după *i* și a accentului, de almintrea regulat, precum :

Sing.	1. cliămu	2. cliàmi	3. cliámă
Plur.	cliamàmu	cliamáti	cliámă,

ci se pronunță : *chemu, chemi, chemămu, chemați ;* așa și *ingliaciu* etc., ca *înghețu* etc. ; vezi § 35, nota **11**, sub *a).*

3. Verbele : *dau, stau, lau, lieau* [*=iau*] nu numai în presente, ci și în alte timpuri se cojugă cu forme specifice ; de aceea se vor tracta separat, mai în jos.

4. În loc de imperfect se usitează și *eram* cu gerundiu, pr. *eram lăudîndu*, adecă „lăudam“.

5. În perf. II se poate și schimba : *am lăudatu* în *lăudatu-am* sau *lăudat'am* etc.

6. În preaperf. I se aude și cu *-ră* după *-se*, pr. *ei lăudase-ră* etc., care e solecism.

7. În preaperf. III încă se poate face schimbarea locului, pr. *lăudat'am fostu.*

8. Formele preaperfectului III și IV și a futurului III se pot usita și întru însemnare pasivă, însă atunci participiul se concordă cu subiectul său în gen și număr, pr. / *amu fostu lăudați, era lăudată, veți fi lăudate* etc. 309

§ 126. Celealalte moduri de cojug. I

Adaugem aici și celealalte moduri.

b) Modul cojuntiv

Presente

Sing.	1. să laudu	2. să lauzi	3. să laude
Plur.	lăudămu	lăudați	laude

Imperfectul sau optativ

Sing.	1. lăudáre-aș	2. lăudare-ai	3. lăudare-ar'
Plur.	lăudare-amu	lăudare-ați	lăudare-aru

Imperfectul întors

S.	1. aș lăudá-re	2. ai lăudá-re	3. ar' lăudá-re
P.	amu lăuda-re	ați lăuda-re	aru lăuda-re

Perfect sau condiționat

S.	1. să lăudá-rem	2. să lăudáre-și	3. să lăudá-re
Pl.	lăudaremu	lăudareți	lăudare

Preaperfectul I

S.	1. aș fi lăudatu	2. ai fi l[ăudatu]	3. ar' fi lăudatu
Pl.	amu fi lăudatu	ați fi l[ăudatu]	aru fi lăudatu

Preaperf. II

S.	1. vream lăudare	2. vreai l[ăudare]	3. vrea lăudare
Pl.	vreamu lăudare	vreați l[ăudare]	vreau lăudare

Preaperf. III

S.	1. am vrutu lăudá-	2. ai vrutu l[ăuda-]	3. a vrutu lăudá-re
Pl.	amu vrutu lăudá-	ați vrutu [lăuda-]	au vrutu lăudá-re

c) *Modul imperativ*

Afirmativ

Sing. 2. láudă — Plur. 2. lăudáți / 310

Negativ

Sing. 2. nu lăudá-re — Plur. 2. nu lăudá-reți

d) *Infinitiv*

Presente : lăudá-re
Preterit : a fi lăudatu

e) *Participie*

Preterit : lăudatu, -ă
Presente : lăudătoriu, -e
Gerundiu : lăudîndu

Note. 1. La modul cojuntiv. Cu presentele cojuntiv şi cu unele ausiliare se formează mai multe timpuri compusă în loc de ale indicativului; aşa:

a) cu *eram* în loc de imperfect cu apropiare, pr. *eram* sau *era să laudu*, adecă „aproape era să laud“, lat. *laudaturus eram;*

b) cu *voiu* şi cu *voiu fi* în loc de futur, pr. *voiu* sau *va să laudu* şi *voiu fi* sau *va fi să laudu*, lat. *laudaturus ero vel fuero.*

2. Preaperfectul I se zice şi cu *aş fi fostu lăudatu*, tot în acelaşi înţeles.

3. Preaperfectul II, tot acea însemnare are cu preaperfectul I.

4. La infinitiv. Verbele cari au un *i* pronunţat înainte de vocalea terminaţiunei, pr. *tăia-re, priveghea-re* etc., dacă pre alocuria se pronunţă cu *-iere*, ca *tăiere, priveghiere*, iarăşi e numai variaţiune fonetică, nu anomalie gramaticale; vezi mai sus § 8, nota **3.**

5. Tot aceeaşi este de a se oserba şi pentru participiele şi gerundiele aceloraşi verbe, cari în pronunţie se aud schimbate, pr. în loc de *taliatu, taliatoriu,*
311 *taliandu;* / *privegliatu, privegliatoriu, priveglíadu* zicîndu-se: *tăietu, tăietoriu, tăindu, priveghetu, priveghitoriu, priveghindu;* vezi tot acolo şi nota 4, sub *a*).

§ 127. **Dau, stau**

Verbele *dau* şi *stau*, lat. *do, sto*, au cojugaţiune specifică în unele timpuri şi persoane, după aceeaşi normă, precum:

În presentele indicativ, în pers. 1 şi a 2-a sing. şi a 3-a plurale de la infinitivii *da-re, sta-re:*

S.	1. dau, stau	2. dai, stai	3. dă, stă
Pl.	dămu, stămu	daţi, staţi	dau, stau

În preteritul perfect în toate persoanele:

S.	1. dédi, stéti	2. dedéşi, stetéşi	3. déde, stéte
Pl.	dédemu, stétemu	dédetu, stétetu	déderu, stéteru

În presentele cojuntiv, ca în presentele indicativ, afară de a 2-a persoană, care are: *dea, stea.*

În imperativul afirmativ: *dă, stă*, pl. *daţi, staţi.*

În participiul presente (nereduplecînd silaba a doua): *dătoriu, stătoriu.*

În celealalte timpuri se cojugă după cojugaţiunea generică, pr. în imperfect indicativ: *dam, stam* etc.; în preaperfect: *déderăm, stéterăm* şi *dedésem, stetésem* etc.; în infinitiv: *dare, stare;* în partic. preterit: *datu, statu;* în gerundiu: *dîndu, stîndu.*

312 **Note. 1.** În pres. indicativ, specific este că în persoanele arătate / nu se pierde vocalea caracteristică *a*, cum se pierde în cojugaţiunea generică, ci rămîne în toate persoanele acestui timp, pr. *dau, dai* etc.

2. Perfectul indicativ e după forma verbelor de a III-a cojugaţiune, ca la latini: *dedi, steti* etc.; la noi acum neusitat mai de tot, afară de persoana a 3-a, carea pre alocuria se pronunţă *dete* şi *deteră* în loc de *dede, dederu, -e*, ca *stete, stéteră;* însă la macedoromâni şi la cei vechi ai noştri foarte usitat în toate persoanele; vezi esemplele în *Principie*, pag. 152 seq.

3. De la *dede* și *stete* în usul vulgariu se formă și altă formă mult usitată: *dedéiu, dedéși, dedé,* încă și: *dădúi, dădúși, dădù,* pl. *dădurămu, dădurăți, dădură,* după forma: *stătui, stătuși, stătù* etc., lat. *statui.*

4. Latinii vechi încă ziceau *dede* sau *dedet* în loc de *dedit;* esemplele în *Principie,* pag. 156, nota **3.**

5. Italii încă au forme mai ca ale noastre: *diedi, desti, diede;* pl. *demmo, deste, diedero;* și: *stetti, stesti, stette; stemmo, steste, stettero.*

6. De la *dădui* și *stătui,* în usul vulgariu se aude și: *dădusem, dăduseși* etc.; și *stătusem, stătuseși* etc., în preaperfect.

7. În loc de *stă* în imperativul afirmativ se zice mult *stăi,* care e barbarism slovenesc.

8. În loc de *dè, stè* în a 3-a pers. cojuntiv, asemenea se zice mult: *dée, stée,* ca *iée,* ci rău.

9. În loc de forma corectă *dătoriu, stătoriu,* în part. presente azi se zice *dătătoriu, stătătoriu.* Însă formele corecte se mai află usitate la cei vechi ai noștri; vezi esemplele în *Principie,* pag. 226 și 230.

§ 128. **Iau**

Verbul *liau* sau *lieau,* pronunțat la noi ca *iau* sau *ieu,* lat. *levo,* în in-
finitiv *lua-re,* lat. / *levare,* încă are cojugațiune specifică, după două forme 313
ce are: *li-* și *lu-*; și adecă:

a) de la forma *li-* [=*i*]:

în presente indicativ, persoanele sing. toate și a 3-a plurale: *lieau* [=*iau*], *lieai* [=*iai*], *liea* [=*ia*], pl. a 3-a *lieau* [=*iau*]; ci 1-a și a 2-a pers. pl. de la *lu-: luămu, luați;*

în presente cojuntiv, în aceleași persoane ca și pres. indicativ: *să lieau* [=*iau*], *lieai* [=*iai*], *liée* [=*ieie*]; și a 3-a pl. *să liée* [=*ieie*]; ci 1-a și a 2-a pl. *să luăm, luați;*

în imperativul afirmativ, în sing. *lieà* [=*ia*], ci pl. *luați;*

b) de la forma *lu-,* afară de persoanele timpurilor de mai sus, în toate timpurile celealalte precum:

în imperfectul indicativ: *luam, luai* etc.;

în perf. I și II din indicativ: *luai, luarăm* etc.;

în preaperfect indicativ: *luasem* etc.;

în infinitiv: *lua-re;*

în participiu și gerundiu: *luatu, luătoriu, luîndu.*

Note. 1. Varietatea formelor *li-* și *lu-,* după cari se face cojugațiunea acestui verb, provine de la forma primitivă a verbului *leu-are* rămase în limba latină, din care apoi se derivară cu timpul amîndouă formele, acum mutîndu-se *e* în *i* și lăpădînd pre *u: li-,* acum lăpădînd pre *e* și reținînd pre *u: lu-.*

2. Pre unele locuri și în cărțile beserecești, în perf. ind., pers. a 3-a sing., în loc de *luă* se zice și se scrie și *luò,* iar în gerundiu: *luundu* în loc de *luîndu,* după legile fonetice; § 8, nota **4,** sub *b*) și *c*). /

129. **Lau** 314

Verbul *lau,* infinit *la-re,* lat. *lavo, -are,* acum mai de tot anticat, încă se cojugă mare parte după forme proprie, precum:

în presente indicativ: *lau, lai, lă,* pl. *lămu, lați, lau,* ca *dau, dai* etc. (§ 127);

în perf. indic.: *lăúi, lăúși, lăù,* pl. *lăùmu, lăútu, lăúră,* ca verbele de a II-a și a III-a cojug.;

în futur: *la-voîu, la-veri, la-va* etc.;

în imperativul afirmativ: *lă,* pl. *láți;*

în presente cojuntiv, ca în pres. indicativ; în a 3-a pers. *să lè* [=*să lea*];

în participie: *lăutu* și *lătu; lăutoriu; lîndu.*

Note. 1. Esemplele culesă din scriitorii cei vechi de timpurile acestui verb vezi-le în *Principie,* pag. 159.

2. Participiul *lăútu* și timpurile compusă din el și acum se aud pre multe locuri, pr. *s-a lăútu pre mîni.*

3. De la *lătu* a rămas și derivatul femenin: *lătúră,* adecă „ce rămîne din spălat"; încă și *lăváriu* sau *răvariu* se cheamă vasul în care se spală.

4. În loc de *lau,* astăzi se úsită mai mult compusul lui: *spălu, a spălá* etc., care se cojugă regulat după cojugațiunea generică I, pr. în pres. indic. *io spelu* (cu ѣ), *tu speli* (cu є), *elu spélă* (cu ѧ), pl. *noi spălămu* etc. Derivațiunea lui e din *s-pre-lu,* lat. *ex-per-luo,* din cari în us e *perluo.*

§ 130. Cojugațiunea a II-a : în *-e* lung

315 De cojugațiunea a II-a se țin verbele cari au infinitivul în *-ére,* cu *e* accentuat, sau în *e* accentuat scurtat din *-ére;* și se conjugă precum urmează:

a) Modul indicativ

Presente

Sing.	1. tiéni-u [=țiiu]	2. tien-i [=ții]	3. tien-e [=ține]
Plur.	tien-ému [=ținemu]	tien-éți [=țineți]	tienu [=ținu]

Imperfect

Sing.	1. ține-ám	2. ține-ai	3. ține-a
Plur.	ține-amu	ține-ați	ține-a(u)

Perfectul I

Sing.	1. țin-úi	2. țin-úși	3. ținù
Plur.	țin-umu	țin-utu	țin-uru, (re)

Perfectul II

Sing.	1. ținú-răm	2. ținu-răși	3. ținu-ră
Plur.	ținu-rămu	ținu-răți	ținu-ră

Perfectul III

Sing.	1. am ținutu	2. ai ținutu	3. a ținutu
Plur.	amu ținutu	ați ținutu	au ținutu

Preaperfect I

Sing.	1. ținú-sem	2. ținu-seși	3. ținu-se
Plur.	ținu-semu	ținu-seți	ținu-se

Preaperfect II

Sing.	1. aveam ținutu	2. aveau țin[utu]	3. avea țin[utu]
Plur.	aveamu ținutu	aveați țin[utu]	avea(u) țin[utu]

Preaperfect III

Sing.	1. am fostu ținutu	2. ai f[ostu] țin[utu]	3. a f[ostu] țin[utu[
Plur.	amu fostu ținutu	ați f[ostu] țin[utu]	au f[ostu] țin[utu]/

Preaperfect IV 316

Sing.	1. eram ținutu	2. erai ținutu	3. era țin[utu]
Plur.	eramu ținutu	erați ținutu	era(u) țin[utu]

Futur I

Sing.	1. ținé-voiu	2. ținé-veri	3. ținé-va
Plur.	ținé-vomu	ținé-vreți	ținé-voru

Futur II

Sing.	1. voiu fi ținîndu	2. veri fi țin[îndu]	3. va fi țin[îndu]
Plur.	vomu fi ținîndu	vreți fi țin[îndu]	voru fi țin[îndu]

Futur III

Sing.	1. voi fi ținutu	2. veri fi țin[utu]	3. va fi țin[utu]
Plur.	vomu fi ținutu	vreți fi țin[utu]	voru fi țin[utu]

Note. 1. Verbele de această cojugațiune sînt foarte puține și numai următoarele, terminate în infinitiv :

a) în *-ce : plăcé-re, tăcé-re, zăcé-re* [ortografiat *jace-re*] (sau *diace-re*); cu pers. 1 sing. din pres. indicativ : *placu, tacu, zacu* (sau *diacu*) ;

b) în *-dé : cădé-re, scădé-re, ședé-re, vedé-re ;* în pres. ind. cu *-zu : cazu, scazu, șezu, văzu* etc. ; ci *așezu-âre* e de cojug. I ;

c) în *-lé : umplé-re,* în pres. ind. cu *-lu : umplu* etc. ;

d) în *-né : mîné-re, rămîné-re, ținé-re ;* pres. ind. în *-niu* [=*-iu*]*: maniu, remaniu, tieniu* [=*mîiu, rămîiu, țiiu*] etc. ;

e) în *-ré : duré-re, păré-re ;* pres. ind. în *-riu : doriu, pariu* etc. ;

f) în *té : puté-re ;* pres. ind. în *-tiu : potiu,* ca *pociu ;* și

g) în *vé : avé-re ;* pres. ind. în *-bu : aibu.*

De la *dé-re* sau *deé-re* în loc de *devé-re* nu a rămas decît participiul *deetoriu* și *adetoriu.*

2. Însă nici unul din acestea nu este care să nu pață / ceva schimbare 317 fonetică în unele timpuri sau persoane, pr. *împlu* se pronunță mai mult ca *umplu ; maniu* și *tieniu, doriu* și *pariu* se pronunță cu *n* și *r* muiat ; de la *dorére* și *potére, o* neaccentuat se pronunță *u,* ca *durere, putere.*

3. Formarea timpurilor e de la infinitivul scurt, ca și în cojug. I și celealalte.

4. Cele terminate în *-dé, -né, -ré* in pres. indicativ pers. 1 sing. au în *-iu,* pr. *mâniu* etc., iar celealalte numai în *-u,* pr. *placu, tacu* etc.

5. Cele terminate în *-dé* au în perfect și preaperfect *-zu,* pr. *căzui, șezui ; căzusem, șezusem* etc., iar celealalte numai cu *-u,* pr. *plăcui, umplui* etc.

6. Verbele în *-ré* mai nu sînt usitate decît în a 3-a persoană, pr. *mă doare, se pare* etc.

7. *Avere* și *mînere* au cojugațiune specifică în mai multe timpuri, de cari mai în jos.

§ 131. Celealalte moduri de cojug. a II-a

Celealalte moduri de cojug. a II-a sînt:

b) Modul cojuntiv

Presente

Sing.	1. să ţiiu	2. să ţii	3. să ţie
Plur.	ţinemu	ţineţi	ţină

Imperfect sau optativ

Sing.	1. ţinere-aş	2. ţinere-ai	3. ţinere-ar'
Plur.	ţinere-amu	ţinere-aţi	ţinere-aru

Imperfectul întors

Sing.	1. aş ţiné-	2. ai ţiné-	3. ar' ţiné-re
Plur.	amu ţiné-	aţi ţiné-	aru ţiné-re /

318 Perfect sau condiţionat

Sing.	1. să ţinú-rem	2. să ţinú-reşi	3. să ţinú-re
Plur.	ţinuremu	ţinuretu	ţinure

Preaperfect I

Sing.	1. aş fi ţinutu	2. ai fi ţinutu	3. ar' fi ţin[utu]
Plur.	amu fi ţinutu	aţi fi ţinutu	aru fi ţin[utu]

Preaperfect II

Sing.	1. vream ţinere	2. vreai ţinere	3. vrea ţin[ere]
Plur.	vreamu ţinere	vreaţi ţinere	vrea(u) ţin[ere]

Preaperfect III

Sing.	1. amu vrutu ţiné-	2. ai vrutu ţiné-	3. a vrutu ţiné-re
Plur.	amu vrutu ţiné-	aţi vrutu ţiné-	au vrutu ţiné-re

c) *Modul imperativ*

Afirmativ

Sing.	2. ţíne	Plur.	2. ţinéţi

Negativ

Sing.	2. nu ţiné-re	Plur.	2. nu ţinereţi

d) *Infinitiv*

Presente: ţiné-re
Preterit: a fi ţinutu

e) *Participie*

Preterit: ţinutu, -ă
Presente: ţinutoriu, -e
Gerundiu: ţinîndu

Note. 1. La modul cojuntiv. În presente, unele verbe au ale sale proprietaţi fonetice, precum:/

a) verbele în *-dé* au și în a 3-a pers. cu *i: -dia* [=*ză*], pr. *cadia, vedia* 319
[=*cază, vază*] etc. ; se zic însă și fără *i : să cadă, vadă ;*

b) verbele în *-né* încă au *i* în acea persoană, pr. *să mînia, tienia;* cu **n** muiat la noi, ca **мжіє, ціє,** însă și fără *i : să rămînă, ţină ;*

c) încă și cele terminate în *-ré*, pr. *să doria, să paria,* cu *r* muiat la **noi,** ca дwіє, паіє, însă și fără *i : să doară, pară ;*

d) verbul *umplu,* în aceeași persoană după usul vechi și nou cu *-e,* ca în indicativ : *să umple* în loc de *să umplă,* unde *-e* este în locul diftongului *ea,* ce se cădea să aibă după etimologie, lat. *impleat ;*

e) formele fără *i* în verbele de sub *a*), *b*), *c*) sînt mai puţin regulate ;

f) formarea altor timpuri din acesta e ca și în cojug. I, pr. *eram să ţiu ; voiu să ţiu* și *voiu fi să ţiu.*

2. Asemenea și formarea altui preaperfect I : *aș fi fostu ţinutu.*

3. Imperativul afirmativ regulat în *-e* nu-l are decît verbul din paradigmă : *ţine,* lat. *tene,* și *umple,* lat. *imple,* iar celealalte, după usul limbei, toate au în *-i,* pl. *taci, cazi, rămîi* etc.

4. Participiul preterit al totora e în *-utu,* pr. *plăcutu, tăcutu* etc., decît că :

a) verbele în *-dé* și aici ţin pre *i,* pr. *cadiutu, vediutu* [=*căzutu, văzutu*];

b) verbul *mînere* are în *-su,* pr. *masu* etc.

5. Participiul presente în toate e *-toriu,* însă

a) verbul *avere, durere, părere* nu-l au în us ;

b) cele terminate în *-dé* și aici reţin pre *i,* pr. *cadiutoriu, vediutoriu* [=*căzătoriu, văzătoriu*];

c) cele terminate în *-né* au formă speciale ; /

d) toate cele terminate în *-u* înainte de : *-toriu* în pronunţia de astăzi 320
se zic cu -ъ în loc de *u,* pr. *jacutoriu, cadiutoriu, vediutoriu* etc. ca ***zăcătoriu, căzătoriu, văzătoriu*** etc.

6. În gerundiu :

a) verbele terminate în *-cé* nu fac în *-endu,* ci în *-undu,* pr. ***placundu, tacundu, jacundu,*** însă *u* aici se pronunţă ca și în alte gerundieж, ca ***plăcîndu, tăcîndu*** etc. ;

b) cele terminate în *-dé* și aici ţin pre *i,* pr. *cadiendu, vediendu* [= ***căzîndu, văzîndu***];

c) iar cele terminate în *-né* se zic și cu *i* și fără *i,* pr. *remanendu* și *remaniendu* ; *tienendu* și *tieniendu,* pronunţat ca *rămîindu* și *ţiindu.*

§ 132. Avére

Verbul *ave-re,* ca verb propriu, lat. *habeo,* are unele timpuri cu cojugaţiune specifică în cîtva diversă și de formele verbului ausiliariu *am* (§ 113). Așa :

În presentele indicativului: sing. *aibu, aibi, are* ; pl. *avemu, aveţi, au.*

În pres. cojuntiv, ca în pres. indic., afară de pers. a 3-a, pr. *să aibu, să aibi, să aibă,* plur. *să avemu, să aveţi, să aibă.*

În imperativul afirmativ: *aibi* și *abi.*

În gerundiu: *avîndu* și *aibîndu.*

În celealalte timpuri și persoane se cojugă regulat de la infinitivul *avere,* pr. imperf. indicativ: *aveam, aveai* etc. ; pret. perf. și preaperf.: *avui, avuși* etc. ; *avurăm, avusem* ; în / cojuntiv: *avere-aș,* 321
să avurem ; participiu pret.: *avutu, -ă,* însă fără partic. în *-oriu.*

Note. 1. În pres. indic. pers. 1 și a 2-a sing. acum se zice ca în forma ausiliare : *am, ai* ; asemenea și în cojuntiv : *am, ai*, iar în a 3-a pers. *să aibă* și *să aivă* ; și în imperativ : *ai*.

2. Formele celealalte specifice, pr. în pres. indic.: *aibu, aibi*; imperativ : ***abi***; și gerundiu : *aibìndu*, se află numai la scriitorii noștri cei mai vechi ; vezi citatele în *Principie*, pag. 139 seq.

§ 133. **Mîné-re**

Verbul *mînére*, lat. *maneo, -ere,* cu compusul său *rămîne-re,* în infinitiv, cojugațiune specifică are numai în perfectul I al indicativului și în participiul preterit, precum :

În perf. indic. sing. : io *maș*, tu *maséși*, elu *máse* ; pl. noi *másemu*, voi *máseți* sau *máseiu*, ei *máseru, -e*.

Așa și : *rămaș, rămăséși, rămáse* ; pl. *rămásemu, rămáseți, rămáseru, -e*.

În participiul pret. : *masu, -ă* și *rămásu, -ă*.

În celealalte regulat de la infinitiv și perfect. indicativ, pr. imperf. indic. : *rămîneam, -ai* etc. ; perf. și preaperf. : *rămásem* și *rămăsésem* ; imperativ afirm. : *mîi* și *rămîi* ; gerundiu : *rămînîndu* și *rămîniendu* sau *rămîindu*, după usul modern.

322 Iar participiul în *-oriu*, cu o formă esceptionale : / *rămînietoriu* la cei vechi sau *rămîitoriu, -e* după usul de acum.

Note. 1. Compusul *rămîiu* e mai usitat decît simplul *mîiu*, cela întru înțelesul latin *remaneo, -ere,* iar *mîiu* întru înțelesul verbului barbar acum usitat *săluiescu* și *sălășluiescu*, în locul căruia cei vechi ziceau și *descindu, -e* și *óspetu, -are,* toate trele usitate și la latini în același înțeles : *maneo, -ere,* de unde *mansio, -nis, descendo, -ere* și *hospito, -are,* de unde *hospitium*, la cei vechi ai noștri *ospățu*, în același sens.

2. Formele vechie vezi-le citate în *Principie*, pag. 143 seq. și 171 seq.

3. Schimbarile eufonice în unele timpuri și persoane s-au atins mai sus, în § 130 și 131.

§ 134. **Cojugațiunea a III-a : în** *-e* **scurt**

De cojugațiunea a III-a se țin toate verbele cari au infinitivul în *-ere*, cu *e* neaccentuat sau în *e* scurtat asemenea, și se cojugă precum urmează :

a) Modul indicativ

Presente

Sing.	1.	bát-u	2.	báț-i	3.	bát-e
Plur.		bát-emu		bát-eți		bát-u

Imperfect

Sing.	1.	băte-ám	2.	băte-ái	3.	băte-á
Plur.		băte-amu		băte-ați		băte-a (u)

Perfect **I**

Sing.	1.	băt-úi	2.	băt-úși	3.	băt-ù
Plur.		băt-**ú**mu		băt-**ú**tu		băt-**ú**ru, -re /

Perfect II 323

Sing.	1.	bătú-răm	2.	bătú-rǎşi	3.	bătú-ră
Plur.		bătú-rămu		bătú-răţi		bătú-ră

Perfect III

Sing.	1.	am bătutu	2.	ai bătutu	3.	a bătutu
Plur.		amu bătutu		aţi bătutu		au bătutu

Preaperfect I

Sing.	1.	bătú-sem	2.	bătú-seşi	3.	bătú-se
Plur.		bătú-semu		bătú-seţi		bătú-se

Preaperfect II

Sing.	1.	aveam bătutu	2.	aveai bătutu	3.	avea băt[utu]
Plur.		aveamu bătutu		aveaţi bătutu		aveau băt[utu]

Preaperfect III

Sing.	1.	am fostu bătutu	2.	ai f[ostu] băt[utu]	3.	a f[ostu] băt[utu]
Plur.		amu fostu bătutu		aţi f[ostu] băt[utu]		au f[ostu] băt[utu]

Preaperfect IV

Sing.	1.	eram bătutu	2.	erai băt[utu]	3.	era bătutu
Plur.		eramu bătutu		eraţi băt[utu]		erau bătutu

Futur I

Sing.	1.	báte-voiu	2.	báte-veri	3.	báte-va
Plur.		bate-vomu		bate-vreţi		bate-voru

Futur II

Sing.	1.	voi fi bătîndu	2.	veri fi băt[îndu]	3.	va fi băt[îndu]
Plur.		vomu fi bătîndu		vreţi fi băt[îndu]		voru fi băt[îndu]

Futur III

Sing.	1	voiu fi bătutu	2.	veri fi băt[utu]	3.	va fi băt[utu]
Plur.		vomu fi bătutu		vreţi fi băt[utu]		voru fi băt[utu] /

Note. 1. Cojugaţiunea a III-a se destinge de a II-a mai numai prin retragerea accentului de pre *-e* finale al infinitivului de a II-a cojugaţ. pre silaba penultimă în cojug. a III-a, din care causă nu numai la noi, ci şi la latini multe verbe au trecut de la o cojugaţiune la alta, pr. *ferveo, -ére* şi *fervo, -ere, sedeo, -ére* şi *video, -ére* în *sido, -ere* şi *viso, -ere*; la noi: *cazu, cădere* de cojug. a II-a, la latini *cado, cadere* de a III-a; *arzu, rîzu, tunzu, răspunzu, adaugu, fierbu, mescu, mulgu, toreu* etc. la noi de cojug. a III-a, pr. *árdere, răspúndere, adáugere* etc., iar la latini de a II-a: *ardére, ridére, tondére, respondére, adaugére, fervére, miscére, mulgére, torquére.* 324

2. Abaterile de la cojugaţiunea generică se ţin mai mult de perfect şi participiul preterit, celealalte fiind mai puţine sau numai eufonice.

3. Mai specific se cojugă aceste două verbe: *beu, bere* şi *facu, -ere*, de cari mai în jos.

4. La presente. Verbele terminate în *-be, -pe*; *-ce, -ge* nu sufer pre *i* nici în persoana 1 sing. din acest timp, nici în alte timpuri sau persoane, ca şi cele terminate în *-cé*, de a II-a cojugaţiune, chiar şi dacă la latini sînt de

cojug. a II-a cu *eo* sau de a III-a cu *io*, pr. *fierbu*, lat. *ferveo* ; *torcu*, lat. *torqueo* ; *mulgu*, lat. *mulgeo* ; *facu*, lat. *facio* ; *începu*, *precepu*, lat. *incipio*, *percipio*.

5. Însă cele terminate în *-de* și *-te*, unele se zic și cu *i*, pr. *ardiu* [= *arzu*] sau *ardu*, *ridiu* [= *rîzu*], *respundiu* [= *răspunzu*], *tundiu* [= *tunzu*]; *trămetu*, lat. *transmitto* și *tramitto*, *scotu* sau *scotiu* [= *scoțu*], lat. *excutio* ; *vîndu* și *vendiu* [=*vînzu*], *pierdu* și *pierdiu* [=*pierzu*] etc.; însă *batu* numai cu *u*, lat. *battuo*, *-ere*.

6. Iar cele terminate în *-ne* și *-re* se zic și cu *n* și *r* muiat, pr. *puniu* sau *puiu* ; *ceriu* sau *ceiu*, ci și *fără i* : *punu* și *ceru*, lat. *quaero*. /

325 **7**. Însă scrierea și pronunțarea cu *iu* e mai puțin regulată aici, ca și cea fără *i* în cojug. a II-a, ale cărora forme s-au amestecat, precum s-a arătat mai sus sub nota **1**.

8. De la verbul *curre*, *-re*, lat. *curro*, *-ere*, la cei vechi singur scris cu doi *r* (vezi *Principie*, pag. 176, nota **6**), după o urmare nesplicabile, a început a se zice și scrie pre alocurea și în cărțile beserecești în infinitiv *curgere* și de aici, în pres. indic. *curgu*, *-i*, *-e*, pl. *curgemu*, *curgeți*, *curgu* etc. și așa mai încolo în celealalte timpuri; însă forma mai corectă, fără *g*, încă e foarte usitată în gura poporului și la scriitorii vechi.

9. La perfect. O mare parte a verbelor de cojug. a III-a nu formează perfectul în *-ui*, ci în *-ș*, de cari iarăși mai în jos.

10. Iar verbele cari formează în *-ui* sînt mai ales acestea : *batu*, *beu* ; *cernu*, *ceru*, *cosu*, lat. *consuo*, *credu*, *crescu* ; *în-*, *pre-cepu* ; *facu*, ci și *feci* ; *gemu* ; *mescu*, lat. *misceo*, vechi ; *nascu* ; *pascu*, *pierdu* ; *a-șternu* ; *temu*, *țesu*, *trecu* ; *vîndu*, *în-vincu*, lat. *vinco*, vechi; *des-*, *în-văscu*, lat. *investio*, rar ; pr. *cernui* ; *cerui* și *cerș*, mai demult, de unde și astăzi se zice *cerșui* și *cerșutu* în participiu etc.

11. *Fierbu* are perfect. *fierbui* la cei vechi și *fierș* ; *înțelegu* : *înțelegui* și *înțeleș*, de unde la cei vechi și partic. *înțelegutu*, astăzi numai *înțelesu*, iar din *înțelegutu* s-a contras *înțeleptu* ; vezi citatele de la *fierbu*, *înțelegù*, *învăscù* și *învăncù* sau *învincù* în *Principie*, pag. 158—161, sub *a*).

12. Formarea celoralalte timpuri e ca și în cojugațiunile de mai înainte./

326
§ 135. Celealalte moduri de cojug. a III-a

Celealalte moduri de cojugațiunea a III-a sînt următoarele :

b) *Modul cojuntiv*

Presente

Sing.	1. să batu	2. să bați	3. să bată
Plur.	batemu	bateți	bată

Imperfect sau optativ

Sing.	1. batere-aș	2. batere-ai	3. batere-ar'
Plur.	batere-amu	batere-ați	batere-aru

Imperfectul întors

Sing.	1. aș bátere	2. ai batere	3. ar' batere
Plur.	amu batere	ați batere	aru batere

Perfect sau condiționat

Sing.	1. să bătú-rem	2. să bătú-reși	3. să bătú-re
Plur.	băturemu	bătureți	băture

Preaperfect I

Sing.	1 aș fi bătutu	2. ai fi băt[utu]	3. ar' fi bătutu
Plur.	amu fi bătutu	ați fi băt[utu]	aru fi bătutu

Preaperfect II

Sing.	1. vream batere	2. vreai batere	3. vrea bat[ere]
Plur.	vreamu batere	vreați batere	vrea(u) bat[ere]

Preaperfect III

Sing.	1. am vrutu báte-	2. ai v[rutu] báte-	3. a v[rutu] báte-re
Plur.	amu vrutu bate-	ați vr[utu] bate-	au v[rutu] bate-re

c) *Modul imperativ*

Afirmativ

Sing. 2. báte Plur. 2. báteți /

Negativ 327

Sing. 2. nu báte-re Plur. 2. nu báterеți

d) *Infinitiv*

Presente : báte-re
Preterit : a fi bătutu

e) *Participie*

Preterit : bătutu, -ă
Presente : bătătoriu, -e
Gerundiu : bătîndu

Note. 1. La modul cojuntiv. Verbele terminate în *-de* și *-te,* carĭ în usul vulgariu se zic cu *-iu* în pers. 1 sing. din pres. indicativ, după același us țin pre *i* și în pres. cojuntiv, nu numai în pers. 1 sing., ci și în a 3-a de îmbii numeri, pr. *ardiu* [= *arzu*], *ardia* [=*arză*]; *trametiu* [= *trămețu*], *trametia* [=*trămeață*] etc.; ci formele fără *i* în a 3-a persoană încă sînt foarte usitate.

2. Asemenea fac și verbele terminate în *-ne* și *-re,* pr. *punu, ceru* sau *puniu, ceriu* și *ceiu*; în a 3-a pers. *pună, ceară,* însă și *punia* sau *puie* și *ceria,* în locul căruia se zice *cée* sau *céie.*

3. Verbele terminate în *-ia* în a 3-a pers. se pronunță cu *e* eufonic în loc de *à* [=*ă*], pr. *să învia, scria,* ca *învie, scrie.*

4. La imperativ. Terminațiunea *-e* în cojug. a III-a e precumpănitoare și numai puține verbe schimbă pre *e* în *i*, pr. *crești, mergi, treci.*

5. Verbele *zicu, ducu, facu* formează imperativul după norma latină, însă lăpădînd nu numai vocalea terminativă, ci și cosunantea dinainte, pr. *zi, dù, fă,* lat. *dic, duc, fac.*

6. Ca *fă* de la *facu* se zicea la cei vechi și *vă* de la/ verbul pierdut *vadu,* 328 lat. *vado* ; ital. și franc. *va* ; vezi citatele în *Principie,* pag. 193 seq.

7. În compusul *aducu* imperativul se face : *ádu,* cu accentul retras pre *a* ; acum însă se zice mai mult *ádă,* mutînd pre *u* în *ă,* ca vocală mai firmă, însă la cei vechi *ădu,* cu *u* întreg și afară de compusețiune, *adŭ,* cu *u* jumătățit, și *ádo* ; vezi esemplele în *Principie*, pag. 193 ; iar în compusețiune cu particule se zice numai *adu*, pr. *adu-ți aminte*.

8. La participie. Verbele cari au perfectul indicativ în *-ui* au și participiul preterit în *-utu*, pr. *bătui*: *bătutu* ; iar celealalte în *-tu* sau *-su*, precum se va vedea mai în jos.

9. În cît pentru participiul în *-oriu* și gerundiu, formarea lor se face întru toate ca în cojugațiunea a II-a, pr. *înțelegătoriu, înțelegîndu, zicîndu* ; încă și *punătoriu*, ca *rămînătoriu, scriitoriu* etc. ; vezi și mai sus § 117 și 118.

§ 136. Perfectul indicativ în -ș

Abaterea mai însemnată de la cojugarea generică în cojugațiunea a III-a e formarea specifică a perfectului I din indicativ și a celor derivate dintr-îns, precum și a participiului preterit ; în cît mai multe verbe de această cojugațiune nu formează perfectul în *-ui* și participiul în *-utu*, ci, lăpădînd pre *e* caracteristic al infinitivului și de multe ori încă și cosunantea dinainte-i, în perfect pun *-ș* în loc de *-ui*, iar în partic. preterit *-su* sau *-tu*, fără *-u* dinainte ; și se cojugă după schema următoare luată din verbul *zicu*, infinit. *zice-re*, precum : /

329 Perfectul I

Sing.	1. zi-ș	2. zi-séși	3. zi-se
Plur.	zi-semu	zi-setu	zi-seru, (e)

De aci și :

Perfectul II : zise-răm etc.
Preaperf. I : zisé-sem etc.
Condiționat : zise-rem etc.
Participiu pret. : zisu, zisă etc.

Note. 1. Forma perfectului I la cei vechi e foarte usitată pentru că șerbindu-se foarte rar de timpurile ausiliare erau costrînși a usita forma simplă a acestor verbe în toate persoanele, de unde și esemplele la ei sînt nenumărate, cari vezi-le enumerate în *Principie de limbă*, pag. 162, și mai ales de la pag. 167 pînă la pag. 175. Iar acum e usitată mai numai în pers. a 2-a și a 3-a.

2. În locul acestei forme acum se usită mult altă formă derivată din a 3-a pers. sing. a acestui timp, adăugînd terminațiunile personali, pr. de la *zise* : *io ziséi, tu ziséși, elu zise* sau *zisè*, pl. *noi zisèrămu, voi zisérăți, ei ziséră*, cari sînt adevărate corupțiuni barbare.

3. Verbele cari formează perfectul în *-ș* în cît pentru particip. preterit se împart în cele ce-l formează în *-su*, pr. *zicu* : *ziș, zisu*, altele ce-l formează în *-tu*, pr. *spargu* : *sparș, spar-tu* ; și în urmă cari-l formează și în *-su*, și în *-tu*, pr. *frangu* : *frînș, frîn-su* și *frîn-tu* etc.

4. Verbele cari formează perfectul și particip. preterit numai în *-ș* și *-su* sînt cele terminate :

a) în *-cu*: *zicu, ducu*, perf. *ziș, duș* ; lat. *dixi, duxi* ; particip. *zisu, dusu* ;

330 *b*) în *-du* sau *-zu* : *arzu, rîzu, tunzu, răspunzu* ; / *descindu*, lat. *descendo*, foarte usitat la cei vechi ; *încindu*, lat. *incendo*, asemenea ; *aprindu, cuprindu, deprindu* ; *tindu, întindu* ; *ascundu* ; *deschidu, închidu* ; *purcedu*, lat. *procedo* ; *pătrundu*, lat. *pertundo* ; *ucidu, radu, rodu* ; perf. : *arș, rîș, tunș, răspunș* ; *descinș, încinș, a-, cu-, de -prinș* ; *în-tinș* ; *ascunș* ; *des-, în-chiș* ; *purceș* ; *pă-*

trunș ; *uciș, raș, roș* ; partic. : *arsu, rîsu, tunsu, răspunsu, descinsu, încinsu, a-, cu-, de-prinsu, în -tinsu, ascunsu, des-, în-chisu, purcesu, pătrunsu, ucisu, rasu, rosu* ;

c) în *-gu* : *adaugu, atingu, ajungu, descingu, încingu* ; *deștingu*, la cei vechi, lat. *distinguo*; *împingu* ; *învingu* sau *învincu* și *vincu*, la cei vechi ; *lingu, mergu, plîngu, ștergu, stingu, tragu* ; perf. : *adauș, atinș, ajunș, des-, în-cinș, deștinș, împinș* și *împenș*, la cei vechi ; *învinș* și *învăncui* și *văncui* ; *linș, merș, plînș, șterș, stinș, traș* ; partic. : *adausu, atinsu, ajunsu, des-, în-cinsu, deștinsu, împinsu* ; *învinsu* și *învăncutu* și *văncutu* ; *linsu, mersu, plînsu, ștersu, stinsu, trasu* ; și *ninge* : *ninse, ninsu* ;

d) în *-tu* sau *-țu* : *scotu* sau *scoțu, sumetu, trămetu* sau *trămitu* ; perf. : *scoș, sumeș, trămeș* ; partic. : *scosu, sumesu, trămesu* sau *trămisu*, încă și : *trîmetu, trimețu, trimitu, trimițu* ; *trimiș* ; *trimesu* și *trimisu* ;

e) și altele, pr. *curru, scurru* ; *viu, înviu* ; *punu, apunu, prepunu, supunu* ; perf. : *s-curș, în-viș, a-, pre-, re-, su-puș* ; partic.: *s-cursu, în-visu, a-, pre-, re-, su-pusu.*

5. Verbele cari formează perfectul în *-ș* și partic. preter. în *-tu* sînt mai puține, pr. *cocu, copș, coptu*; *fierbu, fierș* și *fierbui, fiertu* ; *frigu, fripș, friptu*; *înfigu, înfipș, înfiptu* ; *rumpu, rumpș* sau *rupș, rumptu* sau *ruptu.*

6. Verbele cari au partic. preterit. în *-su* și *-tu* sînt : *a-, cu-legu, a-, cu-leș, a-, cu-lesu* și *a-, cu-leptu* la macedoromâni ; / *deregu, dereș, deresu* și *de-* **331**
reptu, ca adiectiv; *în-, res-frîngu, frînș, frîncu* și *frîntu* sau *frîmș* și *frîmtu* ; *învingu, învinș, învinsu* și *înviptu* ; *mulgu, mulș, mulsu*, cu *smulgu, smulș, smultu*; *în-, stră- pungu, punș, punsu*, ci și *puntu*, ca sustantiv, și *puntură*; *strîngu, strînș, strînsu*, ci *strîmtu*, ca adiectiv ; *în-, s-torcu, torș, torsu* și *tortu*; *ungu, unș, unsu*, ci și *untu*, ca sustantiv, și *untură ; scriu, scriș, scrisu*, însă *scriptă, scriptoare*, la cei vechi, și *scriptură* de la *scriptu. Înțelegu, înțelegui* și *înțeleș, înțelegutu* și *înțelesu, înțeleptu*, ca adiectiv. Vezi pentru participie *Principie*, pag. 200 seq.

7. Unele din verbele acestea terminate în *-du* se pronunță și cu *-gu* în pres. indic. și mai ales în a 3-a pers. cojunt., pr. *ucidu* și *ucigu, ucigă* și de aci în partic. pres. *ucigăloriu ;* așa și *descingu* și *descingă* în loc de *descindu, descindă ; încingu* și *încingă* în loc de *încindu, încindă ;* ceste două verbe din urmă usitate în îmbe formele la cei vechi.

§ 137. **Facu**

Verbul *facu, -ere*, lat. *facio*, se cojugă regulat ca verbele de a III-a cojugațiune terminate în *-cu*, mai în toate modurile și timpurile, decît că în unele timpuri are și forme proprie după care se cojugă, precum :

Perfectul I

Sing.	1. feci	2. fecéș	3. féce
Plur.	fécemu	fécetu	féceru, -e

De aci, timpurile derivate :

Perfectul II : féce-răm etc.
Preaperf. I fecé-sem etc. /

332 Condiționat :	féce-rem etc.
Imperat. afirm. :	fă, pl. fáceți
Partic. pret. :	faptu, -ă
Partic. pres. :	făptoriu, -e

Note. 1. Forma specifică *feci* etc. e după cea latină, astăzi rară în us, însă la cei vechi foarte usitată ; vezi esemplele în *Principie*, pag. 154 seq.

2. În loc de forma *feci* astăzi se usitează mai numai forma generică în *-ui* : *făcúi*, *făcúși*, *făcù* etc., cu cele derivate : *făcurăm*, *făcusem* etc.

3. În loc de *faptu* și *făptoriu*, cari sînt foarte usitate la cei vechi, împreună cu timpurile ausiliare, pr. *am faptu* etc., astăzi asemenea se úsită forma generică : *făcutu* și *făcătoriu*.

4. În celealalte se cojugă regulat, pr. în presente indic. și cojuntiv : *facu*, *faci*, *face* și *facă* etc., imperfect : *făceam* etc. ; gerundiu : *făcîndu* etc.

5. Pre alocurea, în plur. 1-a și a 2-a pers. din pres. indicativ, cojuntiv și imperativul afirmativ se cojugă după a II-a cojugațiune, pr. *făcému*, *făcéți*, care e solecism.

§ 138. **Beu**

Verbul *beu*, infin. *bére*, lat. *bibo*, *-ere*, ital. *bévere*, după forma infinitivului s-ar părea de a II-a cojugațiune, însă după etimologie, alăturea cu forma italiană, de care a noastră stă foarte aproape, se cunoaște că infinitivul *bere* e contrasă din *béere* și așa e de a III-a cojugațiune ; de unde verbul *beu* în
333 unele / timpuri, în urma formelor contrase, are cojugațiune specifică, precum :

Presente indicativ

Sing.	1. bèu	2. bèi	3. bè
Plur.	bému	bèți	bèu

Imperfect indicativ

Sing.	1. beám	2. beái	3. beá
Plur.	beamu	beați	bea(u)

Deci, și în pres. cojuntiv, a 3-a pers. : *să bea*.
În gerundiu : *bendu*, ca *bându* sau *bîndu*.
În celealalte regulat, precum :
În perfect. I : *beúi* etc., cu timpurile derivate : *beúrăm*, *beusem* etc.
În participiu pret. : *beutu*, *-ă* (cu *-e-* sau *-ă-*).
În part. presente : *beutoriu*, *-e* (cu *-eu-* sau *-ău-*).

Așa și în imperativ : *bè*, pl. *bèți*.

Note. 1. Formele anomale contrase în toate timpurile și persoanele sînt scurtate, lăpădînd vreo literă sau împreunînd două într-una, și se pot reduce la următoarele forme regulare primitive, însă neusitate, precum :

În pres. indic. : *bevu*, *bevi*, *beve* sau *bee ;* pl. *bévemu* sau *béemu*, *béveți* sau *béeți*, *bevu ;*

în cojuntiv, în a 3-a persoană : *bévă* sau *béa ;*

în imperativ : *béve* sau *bée ;* și așa în celealalte.

2. Din acea contragere provine că în unele persoane din timpurile arătate nu se pronunță cu *e* chiar, ci cu ѣ; de aceea le-am și semnat cu accente destinte, cele cu *e* chiar însemnîndu-le cu acut, iar pre cele cu ѣ din contră, cu *è* greu. /

3. În timpurile şi persoanele ce le-am semnat cu *è*, pre alocurea *è* 334
se pronunţă ca *ea*, diftong, pr. *beau*, *beai* etc., care e barbarism.

4. Pronunţarea cu *e* chiar în loc de *ă*, la locurile semnate, e mai etimologică, iar cea cu *ă* mai fonetică.

§ 139. Vreu

De la infinitivul *vre-re*, lat. *velle*, în loc de *vele-re*, se formă verbul *vreu*, care se cojugă şi se pronunţă întru toate ca *beu*, afară de participie şi gerundiu, şi adecă :

Presente indicativ

Sing.	1. vrèu	2. vrèi	3. vrè
Plur.	vrému	vrèţi	vrèu

Imperfect indicativ

Sing.	1. vreám	2. vreái	vréa
Plur.	vreámu	vreáţi	vreá(u)

Deci, în a 3-a pers. cojuntiv: *să vrea.*
În celealalte, regulat, pr. *vrui*, *vrurăm*, *vrusem* etc.
Însă în imperativul afirm.: *vrè*, ca *bè*.
În partic. pret.: *vrutu*, *-ă.*
În gerundiu: *vrendu* sau *vrundu* (cu ж sau *u*).
Iar participiu în *-oriu* nu are.

Note. 1. În forma de aci, *vreu* la macedoromâni se usitează mai mult întru însemnarea ce la noi se esprime cu verbul barbar *iubescu*, pr. *vrute tată!*, adecă „iubite tată". /

2. Încă şi *voiu* se usitează întru însemnarea lui *vreu*, deşi nu în toate 335
persoanele ; vezi mai sus § 114.

§ 140. Cojugaţiunea a IV-a : în *-i*

De cojugaţiunea a IV-a se ţin verbele ce au infinitivul în *-ire*, cu *i* accentuat sau scurtat în *i* tot accentuat, şi se cojugă după cum urmează :

a) *Modul indicativ*

Presente

Sing.	1. dorm-u	2. dorm-i	3. doarm-e
Plur.	dorm-imu	dorm-iţi	dorm-u

Imperfect

Sing.	1. dormi-ám	2. dormi-ái	3. dormi-á
Plur.	dormi-amu	dormi-aţi	dormi-a(u)

Perfect I

Sing.	1. dormí-i	2. dormí-şi	3. dormì
Plur.	dormì-mu	dormí-tu	dormí-ru, -re

Perfect II

Sing.	1. dormí-răm	2. dormí-răși	3. dormí-ră
Plur.	dormí-rămu	dormí-răți	dormí-ră

Perfect III

Sing.	1. am dormitu	2. ai dormitu	3. a dormitu
Plur.	amu dormitu	ați dormitu	au dormitu

Preaperfect I

Sing.	1. dormí-sem	2. dormí-seși	3. dormí-se
Plur.	dormí-semu	dormí-seți	dormí-se

Preaperfect II

Sing.	1. aveam dormitu	2. aveai dorm[itu]	3. avea d[ormitu]
Plur.	aveamu dormitu	aveați dorm[itu]	avea(u) d[ormitu]/

336 Preaperfect III

Sing.	1. am fostu dormitu	2. ai f[ostu] dorm[itu]	3. a f[ostu] dorm[itu]
Plur.	amu f[ostu] dormitu	ați f[ostu] dorm[itu]	au f[ostu] dorm[itu]

Preaperfect IV

Sing.	1. eram dormitu	2. erai dorm[itu]	3. era dorm[itu]
Plur.	eramu dormitu	erați dorm[itu]	era(u) dorm[itu]

Futur I

Sing.	1. dormí-voiu	2. dormí-verí	3. dormí-va
Plur.	dormí-vomu	dormí-vreți	dormí-voru

Futur II

Sing.	1. voiu fi dormindu	2. veri fi dorm[indu]	3. va fi d[ormindu]
Plur.	vomu fi dormindu	vreți fi dorm[indu]	voru fi d[ormindu]

Futur III

Sing.	1. voiu fi dormitu	2. veri fi dorm[itu]	3. va fi d[ormitu]
Plur.	vomu fi dormitu	vreți fi dorm[itu]	voru fi d[ormitu]

Note. 1. Formarea timpurilor de pînă aci și a celoralalte e tot ca în cojugațiunile precedenti, decît că aici terminațiunea caracteristică din infinitiv rămîne totdeuna cînd rămîne în cojugațiunea I, afară de puține esceptiuni ce se vor specifica mai în jos.

2. Verbele *viu, știu* și *fiu* în unele timpuri au cojugațiune specifică și se vor tracta mai în urmă.

3. La modul indicativ. Prea puține verbe de cojug. a IV-a se cojugă în presente în pers. 1-a — a 3-a sing. și a 3-a plurale după formele din schemă, ci cele mai multe iau terminațiunile : *-escu*, *-ești*, *-este*, pr. de la *răpi-re : răp-escu, răp-ești, răp-ește ;* pl. a 3-a pers. *răp-escu ;* și așa în imperat. afirm., a 2-a pers. sing. *răp-ește ;* în pres. cojuntiv : *răp-escu, răp-ești, răp-ească*. **Esemple :** /

337 *a)* fără *-escu : auzu, ascuțu, acóperiu, descóperiu, cúfuriu ; dormu ; iesu ; fugu, înghițu ; mințu* și *mințescu, moriu ; pațu* și *pățescu, pieriu ; apuțu* și *împuțu ; împarțu, desparțu ; saiu, știu, simțu, súferiu, súiu, viu, înveștiu* etc. ;

b) cu *-escu : amuțescu, batjocurescu, domnescu, dorescu, lățescu, îmbătrînescu, împuterescu, înțelepțescu, mărescu, răpescu, simțescu* etc. ; însă la cei vechi și *rapiu* în loc de *răpescu* și *prînzu* în loc de *prînzescu* ; vezi *Principie*, pag. 149, nota **7.**

4. În pres. indicat. și cojuntiv, pers. 1 sing., precum și în a 3-a cojunt. cele mai multe verbe se termină în *-iu*, cu *i* sau întreg, pr. *știu*, *fiu* ; *știe*, *fie*, sau jumătățit, pr. *a-*, *des-coperiu*, *cufuriu*, *moriu*, *pieriu*, *saiu*, *suferiu*, *suiu*, *viu*, *înveștiu*, sau sorbit în pronunție, pr. *auzu*, *ascuțu*, *înghițu*, *mințu*, *pațu*, *a-*, *îm-puțu*, *în-*, *des- parțu*, *simțu* etc.

5. În aceleași timpuri și persoane se zic fără *i* : *dormu*, *iesu*, *fugu*.

6. În îmbe formele se zic : *a-*, *des-coperiu* și *-coperu* ; *suferiu* și *suferu*, între cari numai etimologia poate să decidă care formă e mai corectă, și aceasta e pentru *i* in *a-*, *co-periu*, lat. *cooperio*, și contra lui *i*, în *suferiu* în loc de *suferu*, lat. *suffero*.

7. Verbele cu *i* în infinitiv, în presente ind. și în celealalte timpuri, afară de sub accent, țin numai un *i*, pr. *aúdiu*, *aúdi*, *audiám* [= *auzu*, *auzi*, *auziam*] etc. ; *pasiéscu*, *pasieám* [= *pășescu*, *pășeam*] etc. ; de la *audî-re*, *pasîre* [= *auzire*, *pășire*], iar sub accent *i* rămîne întreg, pr. *audîi*, *audîși*, *audî*, [=*auzii*, *auziși*, *auzi*] etc. ; *pasîi*, *pasîși* ; *audîtu*, *pasîtu* [= *pășii*, *pășiși* ; *auzitu*, *pășitu*] etc.

8. Verbele cu *l*, *n* și *r* muiate, după usul de astăzi, la noi se pronunță fără *l* și *r* în terminațiunile cu *-iu*, *-ia* sau *ĭ*, pr. *saliu*, *salia*, *sali*, *veniu*, *pieriu* etc., ca *saĭu*, *saĭe*, *saĭ*, *viĭu*, *pieĭu* etc., ci *moriu* reține pre *-r* nemuiat și în a 3-a pers. cojunt. fără *i*, numai *moară*.

9. În imperfect toate verbele au un *i* înainte / de terminațiunea
-am etc., cu care face diftong, însă numai unul, pr. *dormi-am*, *auzi-am* etc., 338
iar după etimologia celor cu *i* în infinitiv și după analogia cojugațiunei a II-a
și a III-a, se poate scrie și cu *-eam* sau *-ieam*, pr. *auzieam* etc.

10. Verbele *coperiu*, *cufuriu* și *suferiu* fac acum a 3-a pers. sing. și pl. în pres. indicativ și cojuntiv toate cu *-e* și unde, după schemă, se cade *-u* sau *-ă*, pr. *cópere*, *súfere* în loc de *súferu*, *cóperu* din pres. indic. și în loc de *cópere* și *súfere* în cojuntiv, însă cei vechi scriu după regulă ; vezi *Principie*, pag. 147 seq.

§ 141. Celealalte moduri de cojug. a IV-a

Modurile celealalte de cojugațiunea a IV-a sînt următoarele :

b) *Modul cojuntiv*

Presente

Sing.	1. să dormu	2. să dormi	3. să doarmă
Plur.	dormimu	dormiți	doarmă

Imperfect sau optativ

Sing.	1. dormire-aș	2. dormire-ai	3. dormire-ar'
Plur.	dormire-amu	dormire-ați	dormire-aru

Imperfect întors

Sing.	1. aș dormí-re	2. ai dormí-re	3. ar' dorm[ire]
Plur.	amu dormí-re	ați dormí-re	aru dorm[ire]

Perfect sau condiționat

Sing.	1. să dormí-rem	2. să dormi-reși	3. să dormí-re
Plur.	dormíremu	dormíretu	dormíre. /

339 Preaperfect I

Sing.	1. aș fi dormitu	2. ai fi dorm[itu]	3. ar' fi dorm[itu]
Plur.	amu fi dormitu	ați fi dorm[itu]	aru fi dorm[itu]

Preaperfect II

Sing.	1. vream dormí-re	2. vreai dorm[ire]	3. vrea dorm[ire]
Plur.	vreamu dormí-re	vreați dorm[ire]	vreau dorm[ire]

Preaperfect III

Sing.	1. am vrutu dormi	2. ai vr[utu] dormi	3. a vr[utu] d[ormi]
Plur.	amu vrutu dormi	ați vr[utu] dormi	au vr[utu] d[ormi]

c) *Modul imperativ*

Afirmativ

Sing. 1. dormi — Plur. 2. dormíți

Negativ

Sing. 1. nu dormí-re — Pl. 2. nu dormireți

d) *Infinitiv*

Presente : dormí-re
Preterit : a fi dormitu

e) *Participie*

Presente : dormitu, -ă
Preterit : dormitoriu, -e
Gerundiu : dormindu

Note. 1. Verbele cu terminațiunea *-iu* în pers. 1 sing. indic. și cojuntiv după usul vulgariu fac a 3-a pers. și fără *-i*, pr. *audia* [= *auză*] și *audă;* însă fără *i* este numai o imitațiune a verbelor ce nu au *-iu* în persoanele amintite.

340 **2.** Verbele cari în persoana amintită fac *-ia*, cu *i* pronunțat / întreg, se pronunță ca și aiurea cu *e* eufonic în loc de *ă*, pr. *se scia*, ca *să știe* etc.

3. Imperativul afirmativ e totdeuna ca a 2-a persoană sing. din pres. indic. sau cojuntiv, pr. *dormi*, *auzi*, *știi*, *fii*, însă cestea două din urmă și *ști*, *fi*, cu cîte un *i* întreg ; iar *viu* are *vin'o* ! sau *vină !*, de cari mai în jos.

4. Participiul preterit e totdeuna în *-itu*, pr. *dormitu*, afară de *știu : știutu.*

5. Participiul pres. încă se termină totdeuna în *-itoriu*, afară de *știu : știutoriu ;* și *fugu : fugitoriu* și *fugătoriu.*

6. Gerundiul se termină, după pronunție, în *-indu*, ca în paradigmă, însă forma primitivă se pare a fi fost, ca la latini, în *-iendu ;* vezi mai sus § 118, nota **8**, mai pre larg.

§ 142. **Viu**

Verbul *veniu*, pronunțat ca *viĭu*, în infinitiv *vení-re*, lat. *venio*, *-ire*, după usul de acum se cojugă regulat, în toate timpurile, afară de imperativul afirmativ, decît cu unele schimbari fonetice ; însă la cei vechi ai noștri, in perfectul I se află cojugat în formă specifică, după norma formei latine *veni*, precum urmează :

Perfectul I

Sing.	1. véni	2. veníși	3. véne
Plur.	vénemu	vénetu	véneru, -e

Din perf. II numai a 3-a persoană : *veneră*.

Note. 1. Verbul *veniu* [= *viu*], în usul vulgariu, în toate formele se / pronunță cu *in* în loc de *en*, iar în usul beserecesc mestecat, pr. în pres. indic. 341 și alte timpuri, afară de accent cu ен, în celealalte cu *i*, pr. венїмꙋ, венїцї, венеам, венїтꙋ, венїндꙋ, венїторїꙋ etc.

2. Cu *n* muiat se pronunță și se scrie în pres. ind. *veniu* [= *viu*], *veni* [= *vii*]; cojunt. *venia*, ca *viĭe*, și în cîtva partic. pres. *venitoriu*, ca *viitoriu*, și gerundiul : *venindu*, ca *viindu* ; însă în aceste două din urmă usul beserecesc variază scriind acum cu forme întrege, acum cu muiate.

3. În pres. cojuntiv, a 3-a pers. regulat se face *venia*, pronunțat *viĭe*, însă și fără *i*, ca *vină*, mai rău.

4. Imperativul afirmativ se zice mai mult *vin'o*, în usul vulgariu *vină*, ca în cojuntiv.

5. În loc de *venitu*, pre alocuria se aude zicîndu-se contras: *vintu*, cu *i* neschimbat, ca și *căstu*, *văstu*, *piertu* în loc de *căzutu*, *văzutu*, *pierdutu*.

6. Celealalte timpuri regulate sînt : *veneam ;* perf. I : *venii*, *veniși* etc. ; *venirăm*, *venisem ;* partic. *venitu*, *venitoriu*, *venindu*.

§ 143. Știu

Verbul *știu*, în infinit. *ști-re*, lat. *scio*, *-ire*, se cojugă mai în toate timpurile după formele generice, afară de perfectul indicativ și derivatele lui, de participie și de gerundiu; decît că în toate timpurile și persoanele *-i* al rădăcinii din *ști* niceodată nu se lapădă sau se schimbă, ci rămîne întreg totdeuna, precum :

Presente indicativ

Sing.	1. știu	2. știĭ	3. știe (și ștì)
Plur.	știmu	știți	știu /

Imperf. indicativ 342

Sing.	1. ști-eam	2. ști-eai	3. ști-ea
Plur.	ști-eamu	ști-eați	ști-ea(u)

Perfectul I

Sing.	1. ști-úi	2. ști-úșĭ	3. știù
Plur.	știumu	știutu	știuru, -e

Perfectul II

Sing.	1. știurăm	2. știurăși	3. știură
Plur.	știurămu	știurăți	știură

Preaperf. I

Sing.	1. știusem	2. știuseși	3. știuse
Plur.	știusemu	știuseți	știuse

Presente cojuntiv

Sing.	1. să știu	2. să știi	3. să ștí-e
Plur.	știmu	știţĭ	ștí-e

Perf. condiţionat

Sing. 1. să știurem etc.

Imperativ afirmativ : ști, pl. știţi
Partic. pret. : știutu, -ă
Partic. presente : știutoriu, -e
Gerundiu : știindu și știundu.

Note. 1. După aceeași formă se cojugă și compusul *nu știu*, cu accentul̆ pre *nu* ; decît că în participie și în gerundiu *nu* se mută în *ne*, ca la latini: *nescio*, și adecă : participiu preterit: *neștiutu, -ă*, presente: *neștiutoriu, -e ;* gerundiu : *neștiindu*, lat. *nesciendo*, la cei vechi: *neștiundu.*/

343 **2.** În loc de *știutoriu, -e*, de la *știutu, -ă*, se aude și *știetoriu, -e* sau *știitoriu, -e*, care e formă necorectă.

3. Gerundiul : *știundu* e foarte usitat la cei vechi ; vezi esemplele în *Principie*, pag. 385 s.v.

§ 144. **Fiu**

Verbul *fiu*, în infinit. *fí-re*, lat. *fio*, cu *i* întreg, ca *știu*, nu numai e anomal în cojugare, ci și defectiv, neavînd toate timpurile ordinare ale verbelor, precum la noi presentele și imperfectul indicativ ; în celealalte se cojugă precum urmează :

Perfectul I indicativ

Sing.	1. fúi	2. fúși	3. fù
Plur.	fùmu	fútu	fúru, -e

Perf. II indicativ

Sing.	1. fú-răm	2. fúrăși	3. fú-ră
Plur	fúrămu	fúrăţi	fúră

Preaperfect I

Sing.	1. fú-sem	2. fú-seși	3. fú-se
Plur.	fúsemu	fúseţi	fúse

Perf. condiţionat

Sing.	1. să fúrem	2. să fúri	3. să fú-re
Plur.	fúremu	fúretu	fúre

Presente cojuntiv

Sing.	1. să fiu	2. să fiĭ	3. să fíe
Plur.	fimu	fiţi	fíe

Imperativ afirmativ

Sing. 2. fì Plur. 2. fiţi /

344 Imper. negativ

Sing. 2. nu fí-re Plur. 2 nu fí-reţi

Infinitiv : fi-re
Participiul preterit : fostu, -ă
Participiul presente : fiitoriu, -e
Gerundiu : fiindu

Note. 1. La macedoromâni se zice și în pres. indicativ, însă cu *h* în loc de *f* : *hiu, hii*, plur. *himu, hiți, hiu* ; în pres. cojuntiv a 3-a pers. *să hibă* în loc de al nostru *să fie*, după norma *aibă ;* în a 3-a pers. sing. a presentelui indic. și ei zic *e* și *este*, ca noi.

2. În loc de pres. și imperfectul indicativ, la noi se usitează verbul ausiliariu *sîm* și *eram ;* vezi mai sus § 112.

3. Formele *fui* și *furem* din perf. indicativ și cojuntiv astăzi sînt mai de tot neusitate la noi cești dincoace, însă la macedoromâni sînt și pînă astăzi în usul deplin, precum și la cei vechi ai noștri erau foarte usitate ; vezi, din nenumărate esemple, cele citate în *Principie*, pag. 158, 163—178 seqq., 184, 188 seq.

4. În loc de *fui* astăzi se aude prea mult zicîndu-se o formă mai nouă, derivată de la a 3-a pers. a preaperfectului *fuse*, adăugînd terminațiunea perfectului, *-i*, pr. *fuséi, fuséși, fusè*, pl. *fusérămu, fusérăți, fuséră*, care e un barbarism fără esemplu.

5. În loc de preaperf. I, în usul vulgariu, tot după acea normă de la *fúse*, se formă altă formă foarte usitată : *fusésem, fuséseși, fusése ;* pl. *fusésemu* sau *fuséserămu, fuséseți* sau *fuséserăți, fusése* sau *fuséseră ;* formă nu mai puțin barbară decît cea mai din sus.

6. De forma partipiului *fostu*, vezi mai sus § 15, nota **5.** /

§ 145. **Pieriu** 345

Verbul *pieriu*, în infinit. *peri-re*, lat. *perio, -ire*, are cojugațiune regulată întru toate după cojugațiunea generică, iar variațiunea formelor lui provine de la natura îmbelor cosunanti radicali *p* și *r*, cari acum se moaie și după pronunția noastră se schimbă și se lapădă, acum se pronunță întrege, fără schimbare sau muietură.

În cît pentru *p*, el se pronunță cu *i* adaus : *pĭ*, totdeuna sub accent, pr. în pres. indic. și cojuntiv : *piériu, pieri, piáră* sau *piéie ;* în imperativ afirm. : *pieri*, iar în celealalte timpuri și persoane, în cari silaba *pe* nu e accentuată, *i* nu se adauge, pr. în pres. ind. și cojuntiv în pl., 1-a și a 2-a pers. : *perímu, periți ;* imperativul afirmativ *periți* și în celealalte timpuri : *peream, periĭ, perisem, perire, peritu, peritoriu, perindu.*

Iar în cît pentru *r*, variațiunile eufonice sînt cele ordinare, ocurenti și în alte verbe și nume.

Note. 1. Afară de accent, *p* cu *i* se aude numai foarte rar, decît în participiul presente : *peritoriu*, care se zice și *pieritoriu*, încă și *pieitoriu*, ca și *pieindu* în loc de *perindu* etc. ; vezi § 36, mai sus.

2. Forma presentelui cojuntiv *pieria* nu numai că nu se zice, deși e foarte corectă, dar e și anevoie de pronunțat ; de aceea sau se pronunță fără *i : piáră* sau fără *r : piéia*, care în pronunție sună ca *pieĭe.* /

§ 146. **Defective** 346

Sînt unele cuvinte în limba rom. cari, deși nu se cojugă deloc sau foarte puțin, tot se țin de verbe sau după formă, sau după însemnare, sau după origine, de cari sînt :

a) *Blemu, blèți* sau *bleați* și *să blemu,* fragmente din verbul *umblu* în forma anticată a presentelui cojuntiv, ca la latini, cu *e* în loc de *ă*; acum întreiecțiune cu însemnarea „să mergem!“ etc.

b) *Detoriu, -e* sau *deetoriu,* cu compusul *adetoriu,* participiu presente sau futur de la verbul anticat *dé-re* sau *deé-re,* lat. *debeo, -ere,* ital. *dovere,* ale căruia forme erau ca ale lui *beu,* lat. *bibo.*

În pres. indicativ și cojuntiv : *dèu, dèi, dè* în loc de *deue* sau *dée* ; pl. *deému, deéți, dèu* ; în cojuntiv : *să déuă* sau *déa.*

Și așa mai încolo : *deám, deúi, deútu, deendu* sau *dindu* cu *i, detoriu* sau *deetoriu* ; vezi și mai sus § 130, nota **1**, sub *g*).

c) *Optu,* contras din *opu'st* lat., în loc de *opus est,* întru însemnarea de „nevoie este“, în loc de a 3-a pers. neutrale, fără altă flesiune, însă cu regime de cojuntiv ; astăzi neusitat, încă și la cei vechi foarte rar. Vezi esemplele culesă în *Principie,* pag. 197, sub **3**, din cari estragem : *optu să cunoaștemu perirea noastră*; *noi optu să murimu și să lăsămu totu*; *optu să fie unu D-zeu cu tatălu*; *optu să știmu* etc. /

347 *d*) *Vă,* în imperativul afirmativ, ca *fă,* la cei mai vechi și astăzi prin munții din Tr[ansilv]ania și Ungaria, în loc de *dú-te*; vezi mai sus § 135, nota 6.

Note. 1. *Detoriu* la cei vechi cu ѣ, adecă *deetoriu,* astăzi e numai adiectiv și în us se pronunță *datoriu,* cu *a* chiar sau oscur; iar la cei vechi e și sustantiv cu pl. *detórie* ; vezi *Principie,* pag. 227 s.v.

2. De la verbul latin *debeo,* combinat cu verbul slovenesc *trebuie,* de curînd a început a se forma un verb monstruos : *debuiescu, -ire,* care nu se poate aproba.

§ 147. Cojugațiunea mestecată

În urmă este a se aminti că pre alocuria unele verbe se cojugă au întru toate după altă cojugațiune de cum se cuvine, pr. *adaugu, scriu,* după cojugațiunea I în loc de a III-a : *a adăugá* în loc de *a adauge,* a *scriá* în loc de *a scrie* etc. ; au numai în parte, precum verbele de a III-a cojugațiune în pers. 1 și a 2-a plur. din pres. indicativ și cojuntiv, după a II-a cojugațiune, schimbînd locul accentului, pr. *făcému, făcéți* ca *ținému, ținéți* în loc de *fácemu, fáceți,* cari variațiuni toate sînt vicioase.

Note. 1. Verbul *adaugu,* pre alocuria, încă și în cărțile besericești, se zice și se scrie cu *ao* în loc de *au,* pr. *adáogu, adáogi, adáoge* și *adáogă* ; *adăogăm* etc. ; *adáosu* etc. Însă cei vechi urmează regulat și în cojugațiune, și în ortografie, cu puține esceptiuni. /

348 **2.** În loc de *a scrie* și *scriá* se aude și numai *a scrí,* tot așa de vicios ; de aci : *am scriatu* etc. ; poate după norma imperfectului,: *scrieam* etc.

II. Derivațiunea

§ 148. Derivațiunea preste tot

Derivațiunea încă se face prin schimbarea terminațiunei principali într-alta, însă nu după gen, număr și cas etc., ci din terminațiunea principale într-alta, iarăși ca cea principale, așa cît dintr-un cuvînt se face altul[14]. De unde și derivațiunea, după caletatea derivatelor: nume, verbe și adverbe, se poate împărți în: nominale, verbale și adverbiale.

Note. 1. Derivaţiunea nominale se face au din nume în nume, pr. de la *omu* : *omenescu, -ă* etc., au din verbe în nume, pr. din *scriu* : *scriptură* etc.

2. Întru asemenea şi cea verbale, încît verbul au se derivă din alt verb, pr. de la *siediu* [= *şezu*], *-ere*, prin compuseţiune : *aşezu, -are,* au din nume, pr. de la *înaltu* : *înalţu, -are,* au şi din altă parte a cuvîntarei, pr. de la *în-apoi* : *înapoiare,* de la *vai* : *văietare, văierare* etc.

3. Iar cea adverbiale se face au din adiective, pr. de la *domnescu, -ă* : *domneşte,* au din altă parte a cuvîntarei, prin compuseţiune, pr. *înapoi,* din prepuseţiunile : *în, a* şi *poi,* împreunate într-o vorbă.

§ 149. **Derivaţiunea nominale**

Derivaţiunea nominale e cea mai copioasă / dintre toate şi se împarte în sustantivale şi adiectivale. 349

Derivaţiunea, atît sustantivale cît şi adiectivale, se face au rămînînd însemnarea numelui cu oarecare adaugere sau scădere, au schimbîndu-se şi însemnarea deodată cu terminaţiunea.

De cele de întîi se ţin derivatele sau numele augmentative şi deminutive, iar de cele din urmă derivatele curat terminative.

Note. 1. Augmentativele şi deminutivele nu-şi mută nici genul, nici caracterul de nume, sau sustantiv sau adiectiv, iar celealalte mai totdeuna schimbă pre amîndouă.

2. Celealalte derivate, după terminaţiune, sînt destinsă după caracteriul de sustantiv sau adiectiv şi după gen.

§ 150. **Augmentativă**

Augmentative se numesc numele cărora prin forma derivativă li se adauge însemnarea mărimei, şi sînt de două terminaţiuni :

a) în *-oniu, -e,* cu *n* muiat la noi, pr. *aconiu, bărbătoniu, furcoanie, muieroanie* etc. ;

b) în *-éu, -éa* mai rar, pr. *ometéu* de la *oametu,* usitat la cei vechi, la cari *oametu* însemnează „popor“, iar aici numai „om“.

Note. 1. Augmentativele în limba românească nu sînt numeroasă sau se formează numai după plac şi din tîmplare./

2. Terminaţiunea în *-oniu, -e* e usitată şi fără însemnarea augmentativă, 350
pr. *strigoniu,* ital. *stregone,* lat. *striga* etc. ; mai des însă în forma feminină spre a însemna sexul feminin a unor vieţuitoare sau popoară, pr. de la *grecu, leu, ursu* etc., fem. *grecoanie, leoanie, ursoanie* etc.

3. În loc de terminaţiunea *-eu* mai mult se usită forma *-ău,* pr. de la *cal* : *călău,* adecă „ca un cal mare“, *muierău,* adecă „bărbat cu natură muierească“ etc.

§ 151. **Deminutivă**

Deminutive se cheamă numele cărora prin forma derivativă li se adauge însemnarea micimei, şi sînt de mai multe terminaţiuni :

a) în *-aşu, -ă* şi *-andru,* pr. *fecior-aşu, cuptor-aşu* ; *căţel-andru* etc. ;

b) în *-elu* şi *-eţu* m., pr. în cele vechie : *purcelu, căţelu, viţelu,* lat. *porcellus, catulus* şi *catellus, vitulus* şi *vitellus* ; *mişelu,* lat. *misellus* ; încă şi *inelu,* lat. *anulus* și *anellus* ; în fem. contras în *-ea*, pr. *purcea, cățea, vițea, mișea* ; încă și *măsea*, lat. *maxilla* ; în cele mai nouă, cu *-celu* și *-cea*, pr. *bunicelu, tinerelu*, fem. *bunicea, tinerea* ; *vălicea, ulicea* sau vulg. *vîlcea, ulcea* ; în *-ețu* mai rar, pr. *hornețu, săculețu* etc. ;

c) în *-icu, -ă* sau *-cicu, -ă* mai rar, pr. *bunicicu, -ă, bunică* ; și în nume proprie feminine : *Domnică, Florică, Mărică* sau *Măriucă* etc. ;

351 *d*) în *-oru, -ă* în cele mai vechie, pr. de la *fătu* : / *fecioru, -ă* ; *picioru*, lat. *pediolus* de la *pes, pedis* și *petiolus* ; *urcioru*, lat. *urceolus* de la *urceus* ; *căprioru, -ă*, lat. *capreolus, -a* de la *capra* ; iar în cele mai nouă, cu *-șoru, -ă*, pr. *bunișoru, -ă*, încă și adverbiu *binișoru* ; *mărișoru, puișoru* ; *iușoru* de la *liu* [= *iu*] anticat, lat. *levis, -e* etc. ;

e) în *-ușu, -ă* și *-uțu, -ă*, pr. *cățelușu, părușu* de la *paru, lemnușu* ; *cătușă*, lat. *catena*, în loc de *cătenușă* ; *cenușă*, lat. *cinis* ; *mănușă* ; *albuțu, -ă, călduțu, negruțu, tineruțu* ; *mînuță, veruță* etc.

Note. 1. Vocalile terminațiunei primare arareori rămîn neschimbate înaintea formelor derivative, ci mai mult se schimbă în *i*, precum din esemplele de mai sus se vede.

2. Deminutivele în *-ică*, vulg. *-iucă, -ițu* și *-uțu* sînt mai mult desmerdătoare pentru persoane, pr. *Florică, Măriucă* ; *Ionuțu, Onuțu, Nuțu, Nițu* etc.

3. Forma în *-enciu* e foarte rară, pr. *tăurenciu* de la *tauru*.

4. Multe însă din formele deminutive sînt usitate și numai ca terminațiuni derivative fără scăderea însemnarei, precum sînt în numele vechie și ales în terminațiunea *-ușu*, pr. *albușu, gălbinușu, căúșu, culcușu, împărătușu*, lat. *in-palatum, lunecușu* de la *lunecu*, lat. *halucinor, stupușu*; *bărbătușu, muierușă* etc.

5. Deminutive după origine sînt și terminațiunile în *-chiu, -e, -ghiu, -e*, pr. *genuchiu, mănuchiu, vechiu, curechiu* ; *urechie, părechie* ; *unghiu, unghie* etc. ; 352 vezi / mai sus § 35, nota **9** ; la lat. *genuclum, auricla, angulus, ungula*, ital. *ginocchio, orecchia, parecchio, unghia* etc.

§ 152. Terminativă : femenină

Terminațiunile derivative ale sustantivelor sînt mai ales feminine și neutre, fiindcă cele masculine se țin mai mult de adiective.

Feminine sînt :

a) *-are, -ere, -ire* de la infinitivii verbelor, pr. *cîntare, mesereare*, lat. *misereri*, la cei vechi ; *durére, plăcére, tăcére* ; *fácere, cúrrere*, la cei vechi ; *fire, știre* etc., ca sustantive ;

b) *-ate* sau *-tate*, lat. *-as, -atis*, de la adiective, pr. *adevărătate* la cei vechi, *bunătate, greutate, meserătate*, la cei vechi, de la *mesearu, -ă* tot la aceia, lat. *miser, -a* ; *sănătate* etc. ;

c) *-ență*, lat. *entia*, de la participiul presente activ în *-ente*, acum pierdut, la latini în *-ens, -entis*, pr. *ajutorință, credință* ; *cuviință*, lat. *convenientia* ; *cunoștință* ; *cuștiință*, la cei vechi, lat. *conscientia* ; *ființă* ; *putință*, lat. *potentia* ; *știință*, lat. *scientia, bună-voință*, lat. *bene vel, benevolentia* etc. ;

d) *-easă*, de là masculine, pr. *împărătează* de la *împăratu*, *mireasă* de la *mire* ; *negutătoreasă*, vulg. *negustoreasă* etc. ; care răspunde formei italiane în *-essa*, pr. *duchessa, principessa* etc., și celei frîncești în *-esse*, pr. *duchesse, princesse* etc. ; /

353 *e*) în *-ețe* [și *-eață*], lat. *-icia* și *-ities*, de la adiective, pr. *albeață, negreață, roșeață, blîndețe*, lat. *blandities, căruntețe*, lat. *canities, dulceață, frumusețe, greață* de la *greu*, lat. *gravities* etc. ;

f) în *-ie*, cu accentuare grecească, de la nume, pr. *avuție, beție*; *bucurie, fățărie* de la *fățariu, omenie* etc.;

g) *-ime*, astrasă de la adiective, pr. *greime, mărime, mulțime, lărgime, lungime* etc.; colective, de la sustantive, pr. *omenime, bătrînime, junime* etc.;

h) *-oare*, lat. *-or, -oris*, de la nume și verbe, pr. *căroare* și *curoare* la macedoromâni, lat. *calor* și *color*; *duroare*, la cei vechi, lat. *dolor*; *putoare, răcoare, sudoare* etc.;

i) *-oare* sau *-soare* și *-toare*, lat. *-oria*, rar, de la participiu, pr. *scrisoare, închisoare, plînsoare, prinsoare*; *adăpătoare, legătoare, sărbătoare, vînătoare* etc.; lat. *victoria* etc.;

k) *-une* sau *-june* și *-ciune*, lat. *-tio, -nis*, foarte usitat, de la adiective și participie; pr. *răpejune* de la *răpede, umejune* de la *umedu, -ă*; *înțelepciune, periciune, uniciune*; *cuminecăciune*, la cei vechi; *întrebăciune* etc.;

l) *-ură* sau *-sură* și *-tură*, lat. *-ura* asemenea, de la [cuvinte] asemenea, pr. *căldură*; *arsură, friptură, umplutură, puntură, știutură, scriptură, unsură* etc.

Note. 1. *-are* în unele derivate răspunde terminațiunei latine în /
-ale sau *-are*, pr. *frigare, mucare, luminare, spinare, vînătare* etc., lat. *lumi-* 354
nare, spinale etc.; și după aceeași formă și din verbe de a III-a cojugațiune,
pr. *crezare, pierzare, vînzare* etc., la latini *venale* etc., de la *credu, pierdu, vîndu*.

2. Forma *-ate* sau *-tate* e cu mult mai usitată la cei vechi, pr. *deșertate, îndurătate, întregătate, pănătate*, de la verbul *pănă-re*, amîndouă uitate de mult, de la lat. *poena*, la francesi *peine* și *peiner* verb etc.; vezi citatele acestora și altora în *Principie*, pag. 216 seqq.

3. La *-ime* se poate adauge și forma *-ame*, care nu a rămas decît în *arame*, la cei vechi, vezi *Principie*, pag. 388 s. v.; lat. *aeramen* de la *aes, aeris* și *as, assis*, la noi acum: *aramă*; și în *mișelame*, iarăși la cei mai vechi foarte usitat, acum *sărăcime*.

4. Forma *-oare* răspunde formei latine în *-or, -oris*, scurtate din *-orius* etc.; însă la noi în *-oare* s-au format numai numele astrasă și reali și încă toate feminine, pre cînd la latini sînt masculine, iar cele personali au rămas în forma etimologică întreagă în *-oriu, -oare*, pr. *vînătoriu*, lat. *venator, păstoriu*, lat. *pastor* etc.

Cei mai noi scriitori ai noștri, neluînd aminte această destințiune, au început a preface și pre cele personali în *-óre*, fără de a le muta genul, scriind chiar și *domnitórele* în masc. în loc de *domnitoriulu*; *autorele*, lat. *auctor* etc.; ce e vicios.

5. Din contră, tot aceia identifică forma *-ore* și *-oria* [= *oare*] și scriu tot cu *-ore*, cu toate că e învederat că formele *-soare* și *-toare* sînt participiali.

6. Forma participiale în *-oare* fem., precum și cele în *-oriu* masculine și
neutre sînt încă mai usitate la cei vechi decît acum, pr. *ajutoare* fem., *ascun-*
soare, cursoare, întinsoare, / *mulgătoare, pusoare, răposătoare, sculătoare, strîn-* 355
soare, tăietoare etc.; vezi citatele în *Principie*, pag. 228 seq.

7. Forma în *-ciune* de la participiul preterit e încă și mai usitată la cei vechi, cu un număr foarte mare de derivate de această formă, din cari o parte e citată în *Principie*, pag. 219—223, pr. *adevărăciune, albiciune, asupriciune, cuminecăciune, cumpliciune, denemicăciune, descumpărăciune, fătăciune, împăcăciune, imputăciune, împuțiciune, întregăciune, întunecăciune, lăsăciune, luminăciune, mirăciune, moliciune, mortăciune, orbiciune, periciune, pliniciune, putreziciune, secerăciune, setăciune, uniciune, vindecăciune* etc.

8. Tot așa și într-o măsură încă mai mare este usitată la cei vechi forma în *-ură* sau *-sură* și *-tură*, din care vezi enumerațiunea unui mare număr de derivate de această formă în *Principie*, pag. 223 seq., cari aici pentru mulțimea lor s-au trecut.

9. Adaugem că și participiul preterit adeseori se úsită ca sustantiv și în genul feminin, pr. *faptă, judecată, zisă, spusă* etc., la cei vechi încă mai des, pr. *ascunsă, începută, lăsată, născută, păscută, știută* etc.; vezi *Principie,* pag. 212 seq. sub bb).

§ 153. **Neutrale**

Terminațiuni derivative neutrali sînt:

a) *-aciu* sau *-atiu* [= *ațu*] de la nume, pr. *cîrnațu,* lat. *carnaceum, fînațu* de la *fînu*; *găinațu,* lat. *gallinaceum* etc., pl. *fînațe,* celealalte și în *-i*;

b) *-ariu,* pr. *altariu, armariu* sau *almariu, mădulariu, vărzariu, vestiariu* etc., pl. *altare, mădulare, vărzare, vestiare*; lat. *-ar, -are* și *-arium*; vezi și mai sus § 34, nota **5**; /

356 *c*) *-étu,* cu *e* lung, pentru colective, de la nume, pr. *făgetu, pometu, spinetu* etc.; în usul vulg. și cu *e* scurt, pr. *pómetu,* ci rău;

d) *-etu,* cu *e* scurt, de la verbe, pr. *umbletu, creștetu, sufletu* etc.;

e) *-mîntu,* asemenea de la verbe, pr. *călțămîntu* de la *încalțu, coperămîntu, îmbrăcămîntu, jurămîntu, mormîntu, rugămîntu, veșmîntu* etc.;

f) *-oriu,* din participiu, pr. *ajutoriu,* lat. *adjutorium, cuptoriu, detoriu, spoitoriu* etc.

Note. 1. De terminațiunile neutre se țin și cele terminate în *-îiu* [ortografiat *-âniu*], pr. *călcîiu,* lat. *calcaneus,* pl. *călcîie*; sau în *-uiu* [ortografiat *-uniu*], pr. *căpătîiu* sau *căpătuiu*; *gutuiu* m. și n., lat. *cotonium vel cydonium,* pl. *gutui* m. ca „pom“ și *gutuie* n. ca „poame“; precum multe și din cele terminate în *-ușu,* nedeminutiv, pr. *albușu, împărătușu, răzușu, scălușu* etc.; altele însă masc., pr. *bărbătușu, pieptănuși* pl. etc.; vezi mai sus § 151, sub *e*).

2. De la verbe se derivă încă și unele neutre, nu după terminațiunile ordinare, ci numai după forma care o au în pers. 1 sing. a presentelui indic., pr. *aúzu, cúgetu, îndemnu, învățu, pașu, simțu,* lat. *sensus, vindecu,* la cei vechi întru însemnare de „medicină“ etc.

3. Altele, mai puține, se derivă tot asemenea de la a 3-a pers. a pres. cojunctiv, pr. *vază* întru însemnare de „respect“; *cocă* etc.; sau de la a 3-a pers. a pres. indic., pr. *ceartă, laudă, luptă,* lat. *lucta* etc., precum și în limba latină se află; iar *rúgă* e scurtat din *rugă-ciune* în loc de *roagă-ciune.* /

357 **4.** Încă și participiul preterit în forma neutrale, în multe cuvinte se ia în loc de sustantiv, pr. *înțelesu,* lat. *intellectus, adausu* etc.; la cei vechi încă mai multe decît la noi astăzi, pr. *adunatu, ajunatu, aparatu, apropiatu*; *apuțitu* întru însemnarea de „miros“ etc.; cari vezi-le citate și probate în *Principie,* pag. 208—212.

5. Tot la aceia se află unele preterite ca sustantive, însă numai în plurale cu *-e,* de cari nu se poate ști dacă sînt de la neutre în *-u* sau de la femenine în *-ă,* pr. *apuse, derepte, începute, înfricate, mînecate*; *mirate* în loc de *minuni,* lat. *mirabilia*; *răsărite, scăpătate, urzite* etc.; vezi-le în *Principie,* pag. 213 seq., sub. cc).

6. De aceeași origine sînt și neutrele în *-étu,* derivate din participiul latin în *-itus, -a,* cu *i* scurt și usitate la ei ca sustantive masculine, iar la noi străformate în *-etu,* cu *e* scurt n., pr. *geametu,* lat. *gemitus, freametu,* lat. *fremitus*; și după această normă *teametu,* ca la latini *metus* de la *metuo, boacetu* de la *bocescu, -ire* etc., așa și *oámetu* de la *omu,* la aceiași; vezi în *Principie,* pag. 214 seq., sub dd).

§ 154. Adiectivale

Terminațiunile derivative ale adiectivelor, afară de deminutive, sînt:

a) *-aciu, -e*, pronunțat cu ч, de la verbe, pr. *bătaciu, fugaciu, pungaciu* etc., lat. în *-ax, -acis*, pr. *fugax, -cis*;

b) *-anu* și *-înu*, lat. *-anus* și *-enus, -a*, mai ales spre arătarea originei persoanelor sau lucrurilor, pr. *cetățanu, săteanu, munteanu* etc.; și în cele mai vechie, cu *-înu*, pr. *bătrînu*, lat. *veteranus, păgînu, românu, -ă* etc.; /

c) *-ariu, -e*, lat. *-arius, -a* și *-aris, -e*, pr. *călariu* sau *călare*, lat. *caballarius* 358
sau *caballaris*; *fugariu, fățariu, primariu, sugariu* etc.;

d) *-astru, -ă*, de la nume, pr. *albastru, -ă, fiastru, -ă* etc. de la *albu, fiu* etc.;

e) *-atecu, -ă*, lat. *aticus, -a*, de la nume, pr. *lunatecu, -ă*, lat. *lunaticus, sălbatecu, -ă*, lat. *silvaticus*, ital. *selvatico*; *îndemănatecu, nebunatecu, tomnatecu, văratecu* etc.;

f) *-ecu, -ă*, asemenea, pr. *dumestecu, -ă*, lat. *domesticus, firetecu, -ă* etc.;

g) *-eciu* sau *-etiu* [= *ețu*], lat. *itius, -a, -um*, pr. *albinețu, cănețu, mărețu, pădurețu, purtărețu, sumețu* etc.; ca sustantiv: *nutrețu* n. sau *notrețu*, cu *o* în usul vulgare;

h) *-escu, -ă*, una din cele mai copioase forme în limba română, pr. *domnescu, -ă, omenescu, românescu* etc., la latini în *-iscus*, ci mai rar, pr. *daciscus, vopiscus*, mai tîrziu și *franciscus*; *sgrisca*, la Virgiliu, în femenin; în cealalte dialecte romane mai nouă, încă foarte des; la italiani în *-esco, -a*, pr. *tedesco* etc., franc. *chevaleresque* etc.;

i) *-estru, -ă*, mai rar, lat. *-ster* și *-stris*, pr. *buestru*; *măiestru*, lat. *magister*, ital. *maiestro*; *pedestru*, lat. *pedester* etc.;

k) *-iu, -e*, lat. *-ivus, -a*, asemenea, pr. *bețiu* și *bețivu*; *tîrziu*, lat. *tardivus, -a*, franc. *tardif*; *timpuriu, -e* etc.;

l) *-osu* și *-ciosu, -ă*, iarăși formă foarte copioasă în / limba română, lat. 359
osus, -a, pr. *durerosu, frumosu*, lat. *formosus*; *lăudărosu, puturosu, credinciosu, cuviinciosu* și *cuviosu* în loc de *cuveniosu, putinciosu* etc.

Note. 1. Alte forme mai rare ale adiectivelor mai sînt:

a) în *-inte*, din participiul latinesc presente, pr. *cunoștințe*, la cei vechi, ca „cunoscut", *fierbinte, părinte*;

b) în *-edu, -ă*, lat. *idus, -a*, pr. *mucedu, rîncedu, úmedu, véștedu, -ă*, lat. *mucidus, rancidus* etc.

c) cele din participie, cu însemnare adiectivale, pr. *aleptu*, la macedoromâni, la noi, *alesu*; *dereptu, înțeleptu, strimptu* etc.; *căsătóriu, detoriu, despuietoriu, făptoriu*; *urătoriu*, lat. *orator*; *ospătătoriu*, ce-i zicem acum *ospătariu*; *sărbătoriu, ștergătoriu* etc.; vezi citatele pentru cele vechie în *Principie*, pag. 226 seq.

2. Forma în *-atecu* se ia și ca sustantivale neutră, pr. *iernatecu*, lat. *hibernaticum* etc.

§ 155. Derivațiunea verbale

Forma derivațiunei verbalie cu mult mai simplă decît a celei nominali.

Ea se face numai în cojugațiunea I și a IV-a, în *-are* și *-ire*, schimbînd terminațiunea finale a cuvîntului și vocalile caracteristice acestor două cojugațiuni: *-a* sau *-i*, pr. de la *adevăru*: *adevărare* sau *adeverire*; iar unde cuvîntul e terminat chiar în acea vocale caracteristică ce este a cojugațiunei în care se preface, terminațiunea rămîne neschimbată, pr. de la *săpa* : *săpare*, de la *apă* : *ad-ăpare* etc. /

360 **Note. 1.** Derivațiune verbale în a II-a și a III-a cojugațiune nu se face, ci numai în cea de întîi și a IV-a.

2. Uneori, de la același cuvînt, derivațiunea se face în amîndouă cojugațiunile amintite, pr. *adevărare* și *adeverire*, de la *adevăru* ; *ajutorare* și *ajutorire*, de la *ajutoriu* ; *îndetorare* și *îndetorire* etc.

3. Uneori la cuvîntul de unde se face derivațiunea numai se adauge terminațiunea verbale, pr. de la *înapoi* : *înapoiare* sau *înapoire* etc.

4. Verbele derivate de cojugațiunea I ieu în unele timpuri și persoane terminațiunea *-ezu*, *-ezi*, *-ează*, iar celea de a IV-a : *-escu*, *-ești*, *-este* ; vezi mai sus § 120, nota **8** și **9** etc.

5. De la adiective, derivațiunea verbale se face mai mult în cojugațiunea a IV-a, pr. *mărire*, *orbire*, *plinire* de la *mare*, *orbu*, *plinu* etc., mai rar în cojugațiunea I, pr. *înălțare* de la *înaltu* etc.

6. Derivațiunea verbale de la adiective se face mai mult de la numărul pl. masculin, pr. *înălți-are* de la *înaltu*, *-i* ; *lăți-re* de la *latu*, *-i* ; *înmulțire* de la *multu*, *-i* etc. ; mai rar de la singulare, pr. *putred-ire* la cei vechi, de la *putredu*, fără schimbarea lui *d* în șuierătoare, însă apoi și *putrezire*, ca *umezire*, *mucezire* etc.

7. Forme terminative mai specifice pentru derivațiunea verbale sînt : *-cá-* și *-gá-re*, adause mai ades la participie preterite, pr. *cîștigare* de la *castu*, lat. *quaestus* în loc de *quaesitus*, de unde și sustantivul *quaestus*, *-ûs* ; *mestecá*, *mișcá*, *murseсă* sau *murzicá* sau *mușcá* de la *mestu*, lat. *mestus* și *mistus*, din *misceo*, rom. *mescu*; *misu*, lat. *missus*, *mursu*, lat. *morsus* etc., mai rar de aiurea, pr. *a murzicá*, lat. *mordicare* de la *mordeo* ; *fumegá*, *spumegá*, însă și *spumá* etc., de la *fumu*, *spumă* etc. /

361

§ 156. Derivațiunea adverbiale

Derivațiunea adverbiale e mai puțină în limba românească și se face mai mult de la adiective, mai rar de la sustantive și verbe.

Forme destinate pentru derivațiunea adverbiale sînt :

a) *-e* sau *-este* de la adiectivele terminate în *-u*, foarte rar, și în *-escu*, toate, pr. *bine* de la *bene* al latinilor din *bonus*, *-a*, *-um*, la noi *bunu*, *-ă*; *răpede* sau *rèpede*, *limpede*, lat. *rapidè*, *limpidè*, cari în urmă trecură și în terminațiuni adiectivali, iar *bine* în sustantivale, de unde *bine-le* neutru cu articlu, ca *nume-le* ; *domneşte*, *omeneşte* etc. de la *domnescu*, *omenescu* etc. ; vezi mai sus § 81, nota **5** și § 67, nota **6**, sub *b*) ;

b) *-ișu* de la sustantive și verbe prea puține, pr. *brățișu*, *costișu*, *crucișu*, *fățișu*, *lăturișu*, *pezișu* etc. ; *curmezișu*, *furișu* etc. de la *brațu*, *coastă*, *cruce*, *față*, *lature* ; *pezu* anticat în loc de *pede*, lat. *pes*, *-dis*, de unde românește *pedestru*, toate nume ; *curmedîșu* sau *curmezișu* de la *curmare*, *curmu* sau *curmezu* ; *furișu* de la *furu*, sustantiv, sau *furu*, verb ; încă și de la unele adiective, pr. *orbișu* de la *orbu* etc.

Note. 1. Celealalte adiective terminate în *-u* sau *-e* în adverbie-și rețin terminațiunea neutrale, pr. *rău*, *verde* : *i-am spusu verde* etc. /

362 **2.** La unele se adauge și numele din care se derivă, pr. *față*, *fățișu* etc.

3. Adverbiele în *-ișu* se zic și cu unele prepusețiuni înainte, pr. *de fățișu*, *în crucișu*, *pre furișu*.

4. Adverbiele derivate de la adiective se și compară cu *mai, prea, foarte, ca mai*, ca însăși adiectivele, pr. *mai bine, prea ușor, foarte rău* etc.

5. Celealalte, vezi mai în jos, la *Adverbie*, cari urmează, iar despre altele a tracta mai pre larg ni se pare de prisos.

CAP al II-lea

DESPRE CUVINTELE NEFORMALI [143]

§ 157. Adverbie

Între cuvintele neformali sau cu forme nemișcate, însă mai aproape de cele formali, sînt adverbiele, nu numai după numire și că se pun lîngă verbe, ci și pentru că mare parte au și ele o formă anumită, ca derivate din cele formali, deși forma lor e nemișcată.

Adverbie se numesc cuvintele cari se adaug la verb spre împlinirea însemnarei în cuvîntare și sînt sau simple, sau compusă, originare și derivate.

Simple și originare sînt cari nici sînt compusă, nici derivate din altele, și acestea sînt foarte puține, pr. *ieri, mîne, iu, ici* etc.

Iar compusăle și derivatele se înțeleg din numirea lor, și în limba românească sînt foarte copioasă; compusă dintru sine, pr. *acolo, aicia, amuși* / sau *acuși, abia, așa, atuncia* etc.; derivate din sine sau de aiurea, 363
pr. *azi* din *a-zi*, lat. *hac die* în loc de *hoc die* sau *hodie; aproape, apoi, josu, susu; cu totulu, pre lege, almintrea, așișderea* etc.

Note. 1. Numirea adverbie în sine nu e esactă, fiindcă și alte cuvinte se pun în cuvîntare spre complinirea însemnarei verbului; însă așa a apucat a se numi un număr de cuvinte nemișcate în forme și fără influență asupra declinațiunei sau cojugarei altor cuvinte și așa le-a rămas numirea și aicia.

2. De adverbie se țin derivatele din adiective, sustantive și verbe, cu terminațiune proprie sau comune, pr. cele terminate în *-eșe* și *-ișu;* mai sus, § 156, sub *a*) și *b*).

3. Așa și formele multiplicatoare cu *dată* sau *date* și cu *oară* sau *ori*, pr. *o dată, de două ori, adese ori; a oare, une-oare, întîia oară, a doua oară* etc.; *întîia dată* sau *întîiași dată* etc.; *de întîiu, de primă* etc.

4. Ca adverbie se úsită foarte multe nume sustantive și adiective, împreunate cu prepusețiuni, pr. *pre lege, de lege, fără lege; adevăru, cu adevăru* sau *adevăratu, în adevăru* sau *într-adevăru; cu amănuntulu, de amănuntulu* sau *cu de amănuntulu; asemenea, dintru asemenea; cu dereptulu, de-a dereptulu, pre dereptu; încetu, cu încetulu, pre încetu; cu întregulu, pre întregulu* etc.

5. Adverbiele încă se împreună cu prepusețiuni, chiar și cele mai proprie, ca și numele, pr. *aici, de aici, pre aici, pînă aici* etc. /

6. Cele adiectivali se și compară cu *mai* etc., pr. *mai bine* etc.; vezi 364
mai sus § 156, nota 4.

7. Cea mai întinsă aplicațiune în compusețiunea adverbielor are particula *a*, care și înainte, și înapoi sau totdeodată se poate adauge, pr. în *abia* din *a-bi-a*, lat. *vix; așa* din *a-și-a*, lat. *sic; acuma, atuncia* etc.

§ 158. Împărţirea lor

Adverbiele, la gramateci, se mai împart şi după loc, timp, cantitate şi calitate, precum şi în afirmative şi negative etc.; aşa:

a) locali, la întrebarea *unde? ici, aici, aicia; aci, acilea, acileaşi;*
colò, colea; acolo, acolea; aproape, departe; în a inte, în a poi, îndărătu şi cu *de:*
din a inte etc. şi *pre din a inte* etc.; *a fară, de afară, în afară, de din afară; în*
lă untru, din lă untru, pre din lă untru; în faţă, pre faţă; în dosu, din dosu, pre
dosu; de a dereapta, de a stînga; de lături, în lături, alăturia sau *alăturea cu;*
de o parte, pretutindenea; oare unde, ori unde, unde-va; susu, josu, în susu, în
josu, din susu, din josu, din susu de, din josu de, de din josu, cu susulu în josu,
pre susu, pre josu, mai de susu, mai de josu, mai din susu, mai din josu etc.;
io, iuo, la macedoromâni şi cei vechi ai noştri, în loc de al nostru *unde;*
aiurea, lat. *alibi* şi *aliorsum,* franc. *allieurs,* sau *airea, airilea, necăiurea, ne-*
365 *căirea, necăiri, de printru* / *aiurea; în cătră-u, de cindea de, pre aicuria* sau *pre*
alocurea etc.;

b) temporali, la întrebarea *cîndu? acumù, acuma, acmu, acumuşi, amù, de acumu, de acuma, de acmù, de amù; atunci, atunce* la cei vechi, *atuncea* sau *atuncia, de atunci* etc., *pre atunci; azi, astăzi, de azi* etc., *pînă azi, pre azi* etc.; *ieri, alaltă ieri, de ieri* etc., *pînă ieri* etc.; *mîne, poi-mîne, alaltă-mîne, pînă mîne; azi-noapte, ieri-noapte, mîne noapte, de azi noapte* etc.; *aseară, astară, de seară, pre seară, în de seară, de cu seară, cătră seară, pînă seara, pînă în seară* etc.; *pururea,* lat. *porro, tot deuna* sau *tot deauna, de pururea, în pururea; din ă oară, oare cîndu, cîndva, ori cîndu* etc., *pre cîndu, din cîndu în cîndu* etc.; *curîndu* sau *curundu, iute, fuga, de loc, de a una, în dată, o dată, în scurtu, preste puţinu, an ţărţu, dăună zi, din ă ori* etc.;

c) cantitative, la întrebarea *cîtu? atîtu, atîta, tot atîta, cu atîta, cît-va, în cît, de-cît, cîtuşi ca cîtu, nici-şi ca cîtu, după cîtu* etc.; *încă, mai, foarte, prea; una, împreună, dimpreună; cu totulu, cu totului totu, cu totu de-a dinsulu* etc.; *numai, nemica* etc.;

d) calitative, la întrebarea *cumu? aşi* la cei vechi, *aşa, aşişi* la
cei vechi, *aşişderea; bine, rău; anevoie, cu greu; iuşoru, lesne; asemenea,*
366 *chiaru ca, almintrea, mereu, încetu; cătelinu,* / la cei vechi, acum *cătinelu;*
ferice de; abia, adecă; camu, încái şi *încálete* etc.

Note. 1. Împărţirea în afirmative şi negative ne dă mai tot pre aceleaşi, numai clasificate almintrea, precum:

a) afirmative: *aşa, e* sau *ea, este, zău, de-zo, zăutui D-zău; adevăru, în adevăru, adevăratu; de-a firea* la cei vechi, *cu totulu, fără îndoială, bunămite, bunăoară* etc.;

b) negative: *nu, nici, nicecumu, nice de cumu, nice ca cîtu; ba, ba nu, ba aşa* etc.;

c) dubitative: *abia, doară, poate, poate că, poate fi că, se poate, cine şti, încái, încalete, camu, ca la; mai, mai că* etc.

2. Adverbie proprie macedoromânilor sînt: *au, avce* „aici"; *amenatului* „tîrziu"; *diadunu* „împreună"; *deinaparte* „din dereptul"; *indreptu* „pre drept"; *in grumuru,* lat. *in cumulo,* „grămadă"; *intarda* „încet"; *m'apari* „ca şi"; *m'altu* „mai mult"; *niforse,* lat. *niforte* „de nu cumva"; *ora di ora* „adeseori"; *véglia-te* „ia-te aminte", la cei vechi ai noştri încă *veaghe-te,* lat. *cave.*

3. De adverbiele în forma vechie la cei vechi *io* şi *iuo* „unde"; *nece* sau *neei,* lat. *nec* şi *neque; nemică* sau *nemica;* vezi în *Principie,* pag. 397 seqq.

§ 159. Prepusețiuni

Prepusețiune se numesc cuvintele sau părticelele cari se pun înaintea altor cuvinte, de unde și-au luat numirea, însă cu influență sau asupra casurilor, sau asupra semnificațiunei cuvintelor înaintea cărora se pun, determinîndu-le mai / de aproape însemnarea, pr. *a casă, cu mine, dezlegu, de cì* 367
în a inte etc., și se pun înaintea numelor, pronumelor, verbelor și adverbielor, precum în esemplele adusă.

Prepusețiunile, unele sînt simple, altele compuse, unisilabe și multisilabe, pr. *a, de, la; cătră, după, fără; în-a-inte, de-a-supra* etc.

Cele simple și unisilabe, unele se pot împreuna cu orice cuvînt după sine: nume, pronume, verb sau adverbiu, pr. *a, cu, de, în, pre, spre, sub* sau *su;* altele numai cu nume și pronume, pr. *ca, la : ca unu omu, ca tine, la oameni, la noi;* iar altele numai cu verbe, pr. *ad, as; co, con, cum; des, du, pur* sau *pru; s; re, res; stră, tră,* ca: *ad-apu, as-cundu; co-su, con-tenescu, cumpăru; des-facu, du-micu, pur-cedu, îm-pru-mutu; s-punu; re-mîniu, res-batu, stră-pungu, tră-mitu.*

Cele compuse și multisilabe nu se pot pune la verbe decît arareori, ci mai mult numai la alte cuvinte și între sine, pr. *cătră, după* și *dupre, fără; întră, între, întru; lîngă* sau *lungă; pînă, supră* sau *spră, supre* sau *spre; suptu* sau *subtu.*

Prepusețiunile compuse între sine sînt mai ales: *de-în, de-întră, de-între, de-întru, de-pre, de-spre; pre-în, pre-întră, pre-între; pre-întru* scurtată astăzi în *pentru; pre-la; pre-spre,* azi *preste; pre-sub* sau *pre-suptu; pre-stră,* strămutată astăzi în *pre-ste.* /

Note. 1. *Înțe-* în verbul *înțe-legu* e în loc de *între,* lat. *intellego* și *intelligo;* 368
în *întrebu,* silaba *-re-* e și în loc de *-ro-* din *rogu,* lat. *inter-rogo.*

2. *Spe-* în verbul *spe-lu* [=*spălu*] e în loc de *spre,* lat. *lavo, superlavare.*

3. *Pur-* în *pur-cedu* e *pro* latin; însă în verbul *împru-mutu* se zice și *pru* și *pro* de la *împromutu,* lat. *impromutuo;* vezi mai sus.

4. *Tră-* în verbul *tră-mitu* sau *tră-metu,* vulg. *trimetu* sau *trimitu,* e cel latin *trans* sau *tras* sau *tra,* lat. *transmitto* și *trasmitto* și *tramitto.*

5. *Stră-* în *stră-curu, stră-mutu* e sau din *extra,* ca *s* din *ex,* sau convers din *trans* al latinilor, în locul căruia se pune la noi, pr. lat. *trans-colo, transmuto;* la noi însă se pronunță și *stre* și se află compus și cu nume, pr. *stră-moșu, stră-nepotu.*

6. *Spră-* în *un-spră-zece* etc. și *sprînceană* e contras din *supra* ca *spre* din *supre,* lat. *super;* astăzi ca prepusețiune separată se zice numai în forma *asupră* și *asupra;* la cei vechi însă și *supră,* atît ca separată, cît și în compusețiune, pr. *supră-scrisu, supră-viu, supră-cerescu,* iar *supre* nu se mai zice.

7. *Su-* sau *susu-* în *suoară* sau *susuoară* e *sub* o dată sau repețit, lat. *sub-ala;* așa și în *sumetu,* lat. *submitto; suplecu* la cei vechi, lat. *supplico; supunu,* lat. *suppono; suiu,* lat. *subeo,* portug. *subir,* aceeași; *suspinu,* lat. *suspiro,* la macedoromâni *suschiru,* adecă *suspiru.*

8. *Es-* din lat. *ex* și *u-* din lat. *ob* au rămas în *esu,* lat. *exeo,* infinit. *eșire,* lat. *exire; ucidu,* lat. *occido; uitu,* lat. *oblito,* de unde la latini și *oblitero.*

9. În *tămîndu* și *tăvălescu* se pare a fi prepusețiunea / *tă-* în loc de *tră-*: 369
tră-mîndu și *tră-vălescu,* forma din urmă fiind și pînă astăzi usitată pre alocuria.

§ 160. Separabili și neseparabili

Prepusețiunile se împart mai încolo în separabili și neseparabili, după cum ele se și pot separa de cuvintele cărora se prepun sau nu se pot.

Separabili sînt cele ce se pot prepune înaintea altui cuvînt: nume sau verb etc., pr. *a, cu, de* etc. Iar neseparabili, cari se compun cu verbele etc., pr. *des, re, stră* etc., ca în *des-facu, re-spunzŭ, stră-pungu* etc.

Note. 1. Neseparabili sînt nu numai cele ce nu sînt usitate afară de compusețiune cu verbe sau nume, cum sînt cele citate în esemple, ci, în adevăr, toate prepusețiunile cari se compun cu verbe sau cu alte vorbe.

2. De aceea, toate prepusețiunile separabili sau neseparabili se scriu împreunate cu cuvîntul din compusețiune, fiindcă amîndouă fac un cuvînt, pr. *ascultu, deslegu* etc. în loc de *as-cultu, des-legu; cumnatu, strămoșu, împrumutu* etc.

3. Întrebare se naște dacă prepusețiunile sînt a se scrie separat și în adverbiele formate din prepusețiuni cu nume sau împreunate ele de ele între sine, pr. *a casă, a minte; în-a-inte, în-apoi* etc., sau dacă sînt a se scrie și acestea într-un cuvînt, la care s-a răspuns pro și contra, însă ar putea rămîne nedecisă și a se lăsa în voia scriitoriului.

370 **4.** Prepusețiunile și cînd nu intră în compusețiune sînt / atît de strîns legate cu verbele cu cari se împreună, cît în adevăr și atuncia fac numai un cuvînt cu cuvîntul împreunat; de aceea prepusețiunile nici nu pot avea accent propriu, ci stau sub accentul cuvîntului cui se prepun, și de aceea nici se poate semna decît cu accentul greu pre silaba ultimă a prepusețiunei, pr. *după-mine, fără-de-lege* etc., ceea ce în prepusețiunile unisilabe nu se pare necesariu.

5. Prepusețiunea *pînă* nu se usită fără altă prepusețiune după sine decît numai înainte de verbe și adverbie, pr. *pînă aici, pînă mîne, pînă vei veni* etc., însă *pînă la iarnă, pînă după urechie* etc. Iar cînd zicem *pînă seara, pînă dimineața* etc. sustantivele sînt pusă ca adverbie.

6. Prepusețiunea *fără* se úsită și cu *de* după sine și fără *de*, pr. *fără mine* și *fără de mine* etc., însă cu oarecare destințiune întru însemnare, în casul de întîi ca *sine*, în al doilea, ca *praeter* ale latinilor.

7. La cei vecni se află unele prepusețiuni acum uitate sau cu însemnare acum neusitată sau cu forme mai originare și mai corecte decît cele de acum, și adecă:

a) înte cu ж, ca în *întîiu* sau în forma *între*, cu *r* adaus, pr. *între mine, în a intea mea;*

b) către în loc de lat. *contra*, pr. *Cine nu e către noi, cu noi este;*

c) de-în în loc de *din* sau *den*, și așa *deîntru, deîntre, deîntră* în loc de *dintru* etc.;

d) pre în loc de lat. *per*, acum *prin*, pr. *Atunci se împlù, care era zisă pre Ieremia;*

e) pre în în loc de *pren* și *prin* modern;

f) preîntru și *pre'ntru* în loc de *pentru* de acum;

g) prespre în loc de *preste* de acum, pr. *Fu foamete mare prespre totu pămîntulu; prespre fire* etc.;

h) spre în loc de lat. *super* sau al nostru *de-a-supra*, pr. *Întunerecu era*
371 *spre adîncu*, adecă „deasupra / adîncului" etc. Vezi citatele din vechii scriitori în *Principie*, pag. 395 seqq.

§ 161 Regimea lor

Unele prepusețiuni compuse, în limba rom., puse înaintea numelor cu cari sînt în legătură au natura sustantivelor și se usitează cu articlu și fără articlu, și anume: *a-supră, în-a-inte, în-apoi* și *îndărătu* etc., în forma nedeterminată, iar în forma determinată cu articlul femenin : *a-supr'a, în-a-inte-a, în-apoi-a*, iar cu neutrale : *îndărătulu* și altele terminate în *-u*.

În forma determinată cer genetivul numelui de regime sau forma posesivale în pronume, pr. *asupra oameniloru, înaintea noastră, înapoia loru, îndărătulu tuturora.*

Iar în forma nedeterminată cer după sine prepusețiunea *de* cu casul prepusețiónale, pr. *asupră de toți, înainte de timpu, înapoi de alții, îndărătu de mulți.*

Celealalte prepusețiuni simple și compuse cer acusativul numelui sau pronumelui din regime, pr. *cu mine, fără tine* etc.

Note. 1. După usul de acum, *asupră, înapoi* și *îndărătu* se usită mai numai cu articlu, însă la cei vechi în îmbe formele, pr. *asupră-mi* etc.

2. *Înainte*, după formele determinate sau nedeterminate, se pare a
avea și diversă însemnare, pr. *înaintea / mea*, lat. *ante me* și *coram me*, ci 372
înainte de mine numai *ante me*.

3. De *fără* și *pînă*, vezi mai sus § 160, nota **5** și **6**.

4. *Supră* în loc de *asupră* la cei vechi se află și determirat cu genetiv și nedeterminat cu acusativ, pr. *supră altariulu tău* și *supra altariului tău.*

5. Din prepusețiuni se fac adverbie și din adverbie prepusețiuni, pr. *mi-a căzutu asupră, de asupra, de de suptu, afară ; în a inte, mai în a inte* etc. ; *încoace de, încolo de, aproape de* etc.

6. Prepusețiunile țin și locul adiectivelor, cari în limba română sînt foarte puține, pr. *omu cu minte*, adecă „care are minte“, lat. *compos mentis ; munte de auru*, lat. *mons aureus* etc.

7. Macedoromînii mai au unele prepusețiuni proprie, pr. *tră* și *tru* în loc de *întră* și *întru*, pr. *tru oară* „îndatăși“ ; *miză* în loc de *între*, pr. *miză ei* „între ei“.

§ 162 Cojunțiuni

Cojunțiune sau părticele cojuntive se numesc cuvintele ce se pun între altele pentru a le împreuna, pr. *e*, la cei vechi, lat. *et ; și*, lat. *sic*, întru înțelesul lui *et, etiam ; nu, nece*, de almintrea adverbie, ca *io și tu ; nece io, nece tu* etc.

Unele dintr-înse se pun în capul unei propusețiuni întrege, altele între mai multe propusețiuni și iarăși altele perechie, răspunzînd una alteia, pr. *Cîndu ai venitu la noi și ne-ai vorbitu sau de una, sau de alta* etc.

Ele se împart în mai multe specie, după natura și caletatea lor, precum în : /
a) causali, cari arată causa lucrului sau pentru ce? pr. *că*, 373
că ce, că ci, pentru că, dereptu ce că la cei vechi, *prin ce că* la aceiași, *fiindu că, cumu că, de oare ce, unde ;*

b) comparative sau asemănătoare între mai multe lucruri, pr. *ca, ca și ; cumu, precumu ; așa, așișderea ;*

c) condiționali, cari arată condițiunea sub carea să urmeze ceva, pr. *se* la cei vechi, *s'este* la macedoromâni ; *de, dacă, deși, de cum-va, bine că, măcaru că, cu toate că, nu se ;*

d) consecutive, cari arată urmarea, pr. *de-ci* sau *deci ; dereptu aceea, dereptu însă*, la cei vechi ; *dară, așa-dară, dar'* abreviat, *deci dar', de unde, după ce, după ce că* la cei vechi, *după că* la aceiași ;

e) corective sau îndereptătoare și esceptive, pr. *ci*, lat. *quin*, la cei vechi și *ce; însă*, lat. *imo sed ; totuși, cu toate acestea, numai, fără numai, fără cîtu ; să nu altă* sau *de nu altă ; iară* sau *iar'* abreviat, *iarăși ;*

f) destintive sau alegătoare, pr. *au*, lat. *aut; sau*, lat. *sive autem; sevă* și *săvai*, la cei vechi, lat. *sive;*

g) finali, cari arată scopul, pr. *ca, pentru ca, întru ca;*

h) împreunătoare, pr. *e, și, de: vino de vezi*, adecă „și vezi";

374 *i)* întrebătoare, pr. *au? de au nu?* la cei / vechi; *că ce? ce că? pentru ce? a ce? la ce? de ce? oare?*

k) răspunzătoare, pr. *așa* etc., ca la adverbie;

l) corespunzătoare sau perechie, pr. *acumu-acumu, au-au, atîtu-cîtu, atunci-cîndu, cîndu-cîndu, tîndu-tîndu, ori-ori, sau-sau* etc.

Note. 1. Dintre cojunțiuni unele se pun numai cu cojuntiv, pr. *să* în presente și perfect; și cele finali: *ca, pentru ca* etc., însă totdeuna cu *să* după ele, pr. *ca să știmu* etc.

2. Celealalte toate, încă și cele condiționali, se pun numai cu indicativ sau cel mult cu imperfectul cojuntiv sau optativ etc., pr. *de veneai* sau *de vei veni la noi*; *de ai veni*; *de ai fi venitu* etc.

3. *Ca*, la cei vechi, se pune ca cojunțiune și în loc de *precumu*, pr. *nici veghemu, nici facemu, ca-i zis nouă*, adecă „precum ai zis nouă"; *nu ca eu voiu, ci ca veri tu* etc.; vezi *Principie*, pag. 397 seq.

4. Aceiași au și conjunțiunea *e*, lat. *et*, însă mai mult întru însemnarea „iară", pr. *să veri face bine, lua-veri plată, e să rău*, adecă „iar dacă rău"; *cerulu cerului Domnulu, e pămîntulu dede fiiloru oameniloru* etc.; vezi acoloși, pag. 398. *Iară* sau *iar'* încă e de la *e* și *ră*.

5. Cei mai vechi ai noștri mai nu usită cojunțiunea *de*, ci *să*, pr. *să aș face ceasta* sau *să este nedreptate în mîna mea* sau *să aș împrumuta* etc., adecă „de aș face", „de este", „de aș împrumuta"; vezi și esemplul de mai sus, în nota **4**; mai multe în *Principie*, pag. 399.

§ 163. Întreiecțiuni

Întreiecțiuni se numesc unele cuvinte sau părticele cari oarecum
375 se aruncă în mijlocul cuvîntarei / între alte cuvinte, fără de a se lega cu acelea,
ci rămînînd insulate în mijlocul lor.

Ele se împart în originare, mai mult unisilabe, pr. *a! e! i! o! u! ai! ei! vai!*, și în derivate de una sau mai multe silabe, pr. *zo* sau *zău! ea! iacă!* sau *iată! măi! nă! cică! du-te!* etc.

Note. 1. Enumerarea completă a întreiecțiunilor e preste putință, fiindcă foarte mult variază după locuri, încă și după persoane, după cum [î]i dictează simțămîntul dinlăuntru în cercustarile în cari se află cineva.

2. Afară de întreiecțiunile mai sus atinse, de aci se țin:

a) toți vocativii și imperativii afirmativi cînd se pun rupți în cuvîntare, pr. *Petre! vino!*

b) toate spresiunile de binecuvîntare sau blăstem, pr. *De D-zeu bine! Bună ziua! Bată-lu crucea!* etc.;

c) toate spresiunile întrerupte, de mînie, durere, bucurie, mirare etc., pr. *Mînca-te-aru corbii! Așteaptă! Ține minte! Bine, bine! Lasă, lasă! Cum să nu! Vezi bine! Vezi că! Lasă-te! Crede-mă! Dar apoi? Ce bine! O, Doamne! D-zeule! Amaru mie! Vai de mine! Vai de capulu tău! Dă mie! Așa vezi! Ține-te! Iacă-tă-mă! Susu! Josu! Fuga! Nici una!* etc.

3. Spre completarea partei analitice care s-a încheiat cu paragraful și nota presente se adaug în capul următoriu unele noțiuni generali din partea sintetică, fără cari partea analitică nu ar fi completă. /

CAP al III-lea 376

NOȚIUNI SINTACTICE

§ 164. Cuvîntarea

Cuvintele fiecărei limbe în vorbire se împreună unul cu altul așa încît unul depinde de la celălalt întru formarea și determinarea înțelesului lor în parte și preste tot.

Astă împreunațiune se numește cuvîntare preste tot sau construcțiune (sintaxe, coordinațiune) în parte și se poate considera în două moduri, căutînd la ele, sau ca împreunate mai de aproape, pr. *io-ți scriu*, sau ca la mai departe împreunate, pr. *Io-ți scriu, ci tu-mi răspunzi* etc. Din modul de întîi se naște propusețiunea (propositio) sau sentința și frase (sententia, phrasis), iar din a doua periodul (periodus).

Note. 1. Fiecare propusețiune stă dintr-un numinativ espres sau subînțeles care se numește subiect, și de aci casul subiectiv, pr. *D-zeu*, și dintr-un verb finit, singur sau cu alt nume, care dacă se pune iarăși în numinativ se zice predicat, pr. *e bun*, iar dacă e în alt cas cu sau fără prepusețiune se numește obiect, și casurile afară de numinativ se chiamă casuri obiective, pr. *a făcut cerul și pămîntul.*

2. Ordinea naturale a cuvintelor în propusețiune e: întîi subiectul,
apoi verbul și în urmă predicatul sau obiectul, iar celealalte cuvinte se pun
împrejurul sau / al subiectului, sau al predicatului de care se țin, pr. *Multe* 377
poame frumoase la vedere sînt putrede înlăuntrul loru. Însă astă ordine nu se
observează riguros, ci e liberă pînă în oarecare măsură, ce are a se determina
în partea sintetică, și în limba română e mai liberă decît în multe limbe și din
cele nouă latine, însă nu e așa de liberă ca în limba latină, pentru că limba
română nu e așa de avută în forme casuali și personali ca cea latină.

3. Cuvintele din propusețiune încă pot fi împreunate în mai multe moduri, sau împreunîndu-se două sau mai multe într-un cuvînt, pr. *primă-vară, desfacu, în-a-inte* etc., ce se zice compusețiune, sau numai asemănînd forma unuia după a altuia, pr. *om bun, muiere frumoasă*, ce se chiamă concordațiune, sau numai făcînd să depindă unul de la altul, pr. *făptura lui D-zeu pre pămînt* etc., ce se numește dependență sau regime.

4. Încă și propusețiunile pot să depindă sau una de la alta, și atunci se împreună prin părticelele numite cojunțiuni, pr. *Adu-ți aminte, Doamne, de noi, cînd vei veni întru împărăția ta* etc., ce se numește period, sau numai de la un nume cu care se împreună prin pronume relativ, pr. *Omul care se teme de D-zeu e ferícit* etc., și se numește incis, dacă a doua propusețiune se pune în mijlocul celei de întîi.

5. Cojunțiunile, de este una, se pune în fruntea propusețiunei celei de a doua, ca în esemplul de mai sus, *cînd*, iar de sînt două în perechie, una se pune în fruntea propusețiunei întîie, iar cealaltă în a celei de a doua, pr. *Deși nu am vrea, totuși cautǎ să murim*; și așa mai încolo cu mai multe propusețiuni.

Însă uneoare, una din cojunțiuni se retace sau cea de întîi, ca în esemplul de mai sus, *Adu-ți aminte* etc., în loc de *atuncia – cînd*, sau a doua, pr. *De-ai fi venit, ți-aș fi spus*, adecă „atunci ți-aș fi spus". /

§ 165. Compusețiunea 378

Compusețiunea se face împreunînd două sau mai multe cuvinte într-unul, pr. *Dumne-zeu, fără-de-legi.*

Cea mai copioasă e compunerea prepusețiunilor cu verbe, pr. *a-legu*, *cu-legu*, *des-facu* etc. ; vezi mai sus § 160.

Cea mai rară este a numelor cu nume, pr. *primă-vară*, *D-ȥeu*, *Sîn-Giorgiu*, *Sîntă-Măria*, *mij-locu*, *mînu-ștergură*, *al-altu*, *amîn-doi*, sau a numelor cu prepusețiune, pr. *a-de-văru*, *a-semene*, *fără-de-lege*, *sprîn-ceană*, *su-oară*, au cu verbe, pr. *batu-jocu* etc.

Note. 1. Compusețiunea prepusețiunilor între sine și preste tot a părticelelor celoralalte mai mult e numai o agregațiune decît compusețiune adevărată ; vezi mai sus § 159 și 162.

2. Împreunarea articlului și a altor pronume unisilabe încă nu e adevărată compusețiune, măcar că se împreună în vorbire și în scris. Mai adevărată compusețiune e a pronumelor derivate din *-lu* și *-stu* (§ 104—106) etc.

3. Foarte copioasă e compusețiunea cu *ne-* negativ în loc de *ne* și *in* ale latinilor, pr. *ne-bunu*, *ne-rău*, *ne-tare* la cei vechi, *ne-voie*, *ne-știut*, *ne-știind*, *ne-știutoriu* etc. și cu toate participiele, gerundiele și numele infinitivali și participiali, pr. *neadevărat*, *neputință*, *nefericire* etc. ; la latini : *nemo*, *nequam*, *nefas*, *nefastus*, *nefandus*, *necesse (nec-esse)*, *nescio* etc. Negațiunea latină cu *in* în limba rom. nu a rămas. /

379 **4.** Foarte dese sînt în limba română și compusețiunile pronumelor, adiectivelor și adverbielor cu *fie*, *oare*, *ori*, *veri*, *măcar*, *nes* etc. (§ 108) și ale altor cuvinte cu *a*, *le*, *ne*, *re*, *și* etc. oțioasă, pr. *așa*, *abia*, *tutindenea* sau *tutindenele*, *pururea*, *așișderea* ; *amuși* din *a-mu*, lat. *mox-si*, *careleși*, *totuși* etc.

§ 166. Concordațiunea

Concordațiunea se face asemănînd două sau mai multe cuvinte între sine și e de două specie : nominale și verbale.

Cea nominale se face asămănînd două sau mai multe nume între sine după gen, număr și cas, pr. *oameni buni*, *muiere rea*.

Iar cea verbale se face asemănînd verbul finit cu numinativul propusețiunei după gen, de are și sufere, iar de nu, cel puțin după persoane și număr, pr. *omul se naște*, *oamenii mor*.

Note. 1. De concordațiunea articlului primariu, vezi mai sus § 64, la care mai adaugem :

a) cum că articlul primariu *-lu*, *-a* numai o dată se poate pune în numele concordate și numai la cel de întîi, pr. *omu-lu bunu* sau *bunu-lu omu* ;

b) cum că după sustantivul articulat poate și adiectivul să ieie articlu, însă numai pre cel secundariu, pr. *omu-lu bunu* sau *omu-lu celu bunu* ;

c) cum că la cei vechi articlul secundariu se punea după sustantivul ar-
ticulat, nu numai cu *a* paragogic în capet, pr. *omu-lu cel'a*, ci totdeuna avea
380 după sine și adiectivul / articulat cu articlul primariu, pr. *omu-lu cel'a bunu-lu*,
unde noi acum zicem : *omulu celu bunu*.

2. Adiectivele, pronumele și participiele, după usul de acum, se concordă totdeuna cu sustantivul lor în gen, număr și cas, cum s-a văzut în esemplele de pînă aci ; însă cei vechi nu concordă totdeuna și în cas, ci după genetiv pun uneoare adiectivul în numinativ, dacă precede articlul secundariu, pr. *calea înălțimei și a pacei ceia adevărată*, în loc de *celei adevărate* ; *turburatulu celei mestecături rea*, în loc de *celei rele* ; *spre ascultarea limbei ceea minciunoasă și clevetitoare spre frați* ; încă și *sînteei și înfricoșateei cuminecătură*.

3. Asemenea discordanță se aude și se scrie și pînă astăzi în unele părți ale românimei, precum și discordanța verbului singulare cu numinativul plurale, pr. *oamenii ȥice* în loc de *ȥic*.

§ 167. **Regimea : nominale**

Regimea se zice cînd un cuvînt depinde de la altul și e de trei specie : nominale, verbale și particulare.

Regimea nominale se face cînd două sau mai multe cuvinte așa depind unul de la altul, cît unul stînd în casul subiectiv sau obiectiv celealalte se pun în genetiv, pr. *D-zeu-lu ceru-lui și alu pămîntu-lui.*

Note. 1. Dependența numelor prin genetiv se face numai cînd amîndouă sau toate sînt articulate, pr. în esemplu, iar cînd amîndouă sau cel puțin al doilea nu e articulat, cest din urmă se pune cu prepusețiunea *de* în casul / acesteia, pr. *munte de auru* și *muntele de auru* ; *omu de treizeci de ani.* 381

2. În locul numelui primariu se poate pune și numai articlul lui ca relativ, dacă numele a preces mai înainte în cuvîntare sau de almintrea este cunoscut, numai cît articlul pentru razim ia înainte-și un *a* sau forma *alu a'* etc., pr. în întrebari : *alu cui* ? și răspunsuri : *alu Domnului*, încă și cînd numele primariu se pospune, pr. *alu Domnului este pămîntulu* ; *a' soarelui lumină.*

3. În locul numelui dependente se poate pune adiectivul lui, de are, sau altul sinonim, concordîndu-l cu numele primariu sau regente, pr. *omulu lui D-zeu* sau *d-zeescu* sau *bunu* ; *omu de zile* sau *omu bătrînu.*

§ 168. **Verbale**

Regimea verbale se face cînd un nume sau un verb se face dependente de la un verb, pr. *io scriu ție carte.*

Și se face în două moduri : cu prepusețiune sau fără prepusețiune.

Fără prepusețiune fac :

a) verbele active, cerînd a se pune în acusativ numele obiectului, pr. *scriu carte, l-am rugat* ;

b) altele, active și neutre, cerînd dativul persoanei sau obiectului, pr. *dă-mi voie, mi-se cuvine.*

Iar cu prepusețiune:

a) la sustantive, după regule particulari sau după us, pr. *și-a făcutu de capu* ; *dă din mîni și din picioare* ; *s-a suitu la ceru* ;

b) la alt verb în infinitiv, cu prepusețiunea *a* sau *de a, spre a* etc., pr. *a învățatu a scrie* ; *a stătutu / de a nașterea* ; *a venitu spre a scăpa pre oameni de păcatu* ; vezi mai sus § 116, nota **2**. 482

Note. 1. Acusativele personali, după usul de acum, iau prepusețiunea *pre* înainte-și, pr. *pre Petru, pre mine* etc. ; vezi mai sus § 80, nota **8—10**.

2. Numele ce nu formează dativ cu formă destintă iau înainte-și prepusețiunea *a*, iar după usul mai modern *la* cu casul său, pr. *a mulți oameni, a toți oamenilor* ; acum : *la mulți oameni, la toți oamenii.*

3. Dacă dativul sau acusativul verbului precede, atunci, după usul de acum, se mai adauge și alt dativ sau acusativ pronominale, prefipt sau sufipt și concordat cu sustantivul său în gen și număr, pr. *Pre Petru l-am văzutu acasă* ; *Oamenilоru le-a dat putere și viață* etc., ceea ce în usul beserecesc nu se observează strîns.

4. Pronumele prefipte sau sufipte cînd vin împreună, dativ și acusativ, dativul precede totdeuna, pr. *mi-le-a datu* sau *datu-mi-lea*, și nu se despart unul de altul.

5. Pronumele acestea după gerundie se pospun, pr. *făcîndu-mi-se doru*, precum și după imperativul afirmativ, cînd începe propusețiunea, pr. *dă-mi*, ci înaintea infinitivului se pun după *a*, pr. *a se lăudá*, a conjuntivului după *să*, pr. *să te duci*, și a imperativului negativ după *nu*, pr. *nu te duce*. Cei vechi însă le puneau mai liber, și anume *se* după infinitiv, pr. *Caută spre pămîntu și face-lu a tremura se* în loc de *a se tremura*, ca în limba italiană *vederci* ; vezi *Principie*, pag. 196.

6. În celealalte moduri și timpuri se pun după plac înainte sau înapoi, însă totdeauna înaintea verbului ausiliariu : *am*, *aș*, *voiu*, pr. *te laudu* sau
383 *laudu-te*; *te-am* / *văzutu* sau *văzutu-te-am* ; *te-aș crede* sau *crede-te-aș* ; *te voiu auzi* sau *auzi-te-voiu*.

7. Verbele ce stau în dependență între sine se împreună, punînd pre al doilea infinitiv, cu *a* sau fără *a*, pr. *mă temu a veni* ; *știu scrie* ; vezi mai sus § 116, nota 2.

§ 169. **Particulare**

Regimea particulare sau a particulelor, cum sînt prepusețiunile și cojunțiunile, se face :

a prepusețiunilor împreunîndu-le cu numele dependenti în casul prepusețională sau acusativ, pr. *pre D-zeu* ; în pronumele personali cu forma mai lungă, pr. *cu mi-ne*, iar prepusețiunea *de* se compune și cu participiul preterit neutrale; ca supin, pr. *era de făcutu, veșmîntu de purtatu* ; iar

a cojunțiunilor, în cît pentru *ca* și *să*, punînd verbul finit în cojuntiv ; vezi mai sus § 162, nota 1.

Note. 1. Încă și unele întreiecțiuni au regime, unele cerînd a se pune numele dependente în vocativ, dacă are terminațiune anumită, pr. *o ! Doamne* ; altele în dativ, pr. *vai mie ! amaru mie !* etc., sau în casul prepusețională cu *de*, pr. *vai de mine !* etc.

2. Alte multe oserbațiuni sintactice s-au făcut la locul său în decursul acestei parți a gramatecei, iar celealalte și mai pre larg sînt reserbate partei sintetice.

§ 170. **Conclusiune**

În o gramatecă completă a limbei e de neapărată necesitate a se cuprinde
384 toate formele limbei / cîte sînt și a[u] fost undeva în usul ei. Ea nu are de a eschide decît numai pre cele barbare, iar pre cele domestice numai a le esamina.

În apreciarea națiunei apoi stă a aproba pre unele și a reproba pre altele.

După acest principiu s-a urmat și în opul presente, carele cu acestea se termină în partea lui de întîi sau analitică.

GRAMATECA LIMBEI ROMÂNE

PARTEA A II-A. SINTETICĂ

III

PREFAȚIUNE

În loc de prefațiune lăsăm să urmeze aci Programa Societatei Acad[emiei] Române, *după carea s-a lucrat această parte a gramatecei.*

I. Programa

Partea sintactică a gramatecei române va cuprinde :

1. *O introducțiune generale, în care se vor stabili prin esemple trasă atît din limba proprie, cît și din alte limbe clasice și surori cu a noastră, diversele relațiuni în cari se pot pune conceptele spre enunțarea cugetarilor, stabilindu-se totodată și terminologia sintactică cea mai bună ce s-ar putea da după cele mai nouă lucrari gramaticali.*

2. *Sintasea speciale a limbei românești, în care să se dezvolte în detaliu toate modurile de espresiune ale fiecăreia din relațiunile stabilite în partea generale, căutînd să se dea pentru fiecare din aceste forme de espresiune esemple cuvenite din limba respectivă, cum și esemple din limbele analoge limbei românești, căutînd,* IV *în fine, pre de o parte să se aleagă cele mai corecte espresiuni, / iar pre de altă parte să se pună în vedere solecismii și frasile neadmisibili în limba noastră.*

3. *Topica românească, în care se va stabili pre de o parte care este construcțiunea română comune, iar pre de alta se vor arăta abaterile de [la] această construcțiune, punîndu-se în lumină, prin esemple îndestulătoare, necesitațile de espresiune din cari nasc inversiunile construcțiunei comune.*

4. *Regulele detaliate de ortografie, cum și punctațiune.*

5. *Un conspect istoric al diverselor fasi prin cari a trecut limba românească și sintasea ei, pentru ca din acestea să se tragă conclusiunile asupra calitaților generali ale frasei românești.*

Acest conspect însă nu se cere de rigoare, ci se lasă în voia concurenților.

II. *Condițiunile concursului sînt... etc.*

Analile Soc. Acad. Rom., t. VIII, pag. 89.

Autoriul

TESTUL SINTACTECEI[143]

„Litera sermonis fida ministra mei“[144].

Ovidiu

3 # ÎNTRUDUCȚIUNE

§ 1. Limba

Limba, dată fiind omului, precum s-a zis la Întruducțiunea generale a Gramatecei, spre a-și împărtăși unul altuia cugetele și simțemintele sale, stă din sunete articulate ce se numesc cuvinte sau vorbe întru înțeles mai lat, rostite una cîte una ; împreunate însă între sine după oarecari legi sau regule universali și speciali fac cuvîntarea.

Note. 1. Cugetele și simțemintele omenești se pot manifesta și prin alte semne, precum sînt ale surdomuților sau și prin sunete nearticulate, precum sînt rîsul și vaietele și chiar ale unor animali. De aceea însă aste moduri de spresiune tot nu fac limba, decît într-un înțeles mai lat și nepropriu.

2. Dar limba omenească nici nu este una și aceeași, nici măcar la unul și același popor totdeuna pre tot locul și în toate parțile ei ; ci schimbarile s-au făcut și se fac necontenit, încît limba unuia și aceluiași popor de multe ori s-a împărțit în mai mulți rami de limbă sau dialecte, după provincie. Și cu cît vreo limbă este mai vechie și teritoriul ei mai amplu și vast, cu atîta și schimbarile sînt mai multe și mai mari, în formă și în materiale. Variabilitatea însă depinde și de la natura popoarelor și organului lor de vorbire. /

4 **3.** Limba românească încă este una din cele mai vechie, deși nu chiar atît de vechie cît în conclusiunile noastre istorice limbistice să cutezăm a pătrunde pînă la legiunile lui Juliu Cesare și mai în sus. La tot casul, basea ei a fost limba întîilor coloniști romani în Dacia. De aceea și schimbarile ei în decursul atîtor secli nu au putut să nu fie foarte mari, deși din defectul monumentelor mărimea acestor schimbari nu se poate calcula cu esactitate.

În cîtva însă și cu oarecare înapropiare tot se poate, după mai multe date secure istorice, precum din alăturarea limbei românești cu limbele de origine latină, din variațiunea ce esiste între limba noastră și cea macedoromână, dacă cumva ele oarecînd au fost una, și, mai precis, din istoria limbei românești, de la întîia carte tipărită românească pînă în zilele noastre.

Cu toate astea, variațiunea limbei românești nici astăzi nu este atît de mare cît să nu înțelegem carțile și cele mai bătrîne românești și unii pre alții din oricare provincie dincoace de Balcan.

§ 2. Gramateca și parțile ei

Știința care se ocupă cu cercetarea limbei, în cît se ține de forma cuvintelor și de țesătura lor în cuvîntare, s-a numit gramatecă.

De aci ea, pentru mai mare chiaritate a cercetarilor, s-a împărțit în două parți, una pentru cercetarea formelor, alta pentru țesătura cuvîntarei. Întîia parte s-a numit analitică, cealaltă sintetică.

Note. 1. Fiecare limbă are forma sa proprie, prin care se destinge de celealalte, precum se destinge individuul de individuu.

Însă precum individele, aşa şi limbele, nu numai se desting una de alta,
ci şi seamănă una cu alta mai mult sau / mai puţin, după cum forma şi materia 5
limbelor mai mult sau mai puţin difereşte. De aci şi în limbe, ca şi în oameni, se află surori şi cumnate şi arată că se trag din una şi aceeaşi origine.

2. Limba rom. încă are forma sa proprie, prin care se destinge, dar şi unele caractere comuni mai multor altor limbe, care-i sînt surorile şi cumnatele ei, precum sînt limbele de origine şi formă latină, ca cea italiană, ispană, galică şi alte mai mănunte dialecte.

3. Forma generale a fiecărei limbe se determină mai ales prin natura sunetelor din cari custă şi prin modul cum se împreună sunetele în cuvinte şi cuvintele în cuvîntare.

Iar forma speciale se determină mai ales prin terminaţiunile ce se adaug la rădăcina cuvintelor spre a esprime unele relaţiuni în cari vin cuvintele.

Prin terminaţiuni, cuvintele îmbracă nouă forme, de aceea terminaţiunile se numesc şi forme.

4. Materia sau materialele limbelor nu se pertractează în gramatecă, ci într-o ştiinţă destintă, ce-i zic lesicografie (λεξικόν de la λέξις, *dictionarium* de la *dictio*, pre românește *lesicu* şi *dicţionariu*).

§ 3. Analitica şi sintetica

Partea analitică sau resolutivă a luat în cercetare cu de-amănuntul cuvintele în de sine, în elementele şi formele lor, precum sînt sunetele elementare din cari se compun, cu variaţiunea şi formele speciali la cari sînt supusă întru flesiunile lor, şi încă nu numai formele acum usitate, ci şi cele mai vechie, mai rar sau nicidecum usitate, cîte adecă se ţin de domeniul istoric al limbei româneşti modern şi antic.

Cealaltă parte, sintetică sau constructivă, are de a se ocupa în cele următoare cu metodul şi regulele după cari cuvintele se împreună şi se
despun în cuvîntare, / aşa încît în construcţiunea lor să dea spresiune esactă 6
şi chiară cugetului şi simţemintelor cuvîntătoriului şi comunicaţiunea intelectuale între vorbitoriu şi ascultătoriu să se stabilească pre cît se poate mai precisă şi completă, carea este scopul vorbirei şi instituţiunei limbelor omeneşti[145].

Note. 1. Analitica s-a numit aşa pentru că a luat în analise cuvintele limbei, nu precum sînt împreunate în cuvîntare, ci precum sînt formate după usul de acum sau mai vechi, resolvîndu-le în elementele şi formele proprie limbei.

2. Sintetica iarăşi s-a numit în cît ea are să arate cum se face compunerea cuvintelor în cuvîntare ca să formeze un întreg inteligibile, precum analitica se ocupă cu descompunerea lor, resolvîndu-le în părţile constitutive ale cuvintelor.

3. Sintetica se numeşte, şi încă mai usitat, şi sintactică, tot în acelaşi înţeles, mai ales însă în ce se ţine de despuseţiunea şi ordinarea cuvintelor în cuvîntare.

4. Analitica, fiind elaborată şi publicată mai înainte, aici are să urmeze numai sintetica sau sintactica gramaticei româneşti, ca parte integrante a acesteia.

5. Sintactica se va împărţi în două secţiuni, una carea va tracta despre compunerea sau împreunarea cuvintelor, iar alta despre ordinaţiunea sau locaţiunea lor în propuseţiune. /

7

SECȚIUNEA I

SINTETICA

§ 4. Compusețiunea preste tot

Orice împreunare a cuvintelor preste tot se numește compusețiune (*compositio, σύνθεσις*).

Compusețiunea poate fi și numai între două cuvinte, pr. *Dumne-zeu, om bun.*

Dacă două sau mai multe cuvinte se împreună așa încît împreunate fac numai un cuvînt, pr. *Dumne-zeu, fără-de-lege,* compusețiunea este etimologică; iar dacă cuvintele împreunate și după împreunare rămîn tot destinte unul de altul, pr. *om bun, munte de aur,* compusețiunea este sintactică și se numește construcțiune.

Note. 1. Compusețiunea etimologică propric nu se ține de acest loc și aici se amintește pentru completarea espusețiunei.

2. Cea mai copioasă compusețiune etimologică este a prepusețiunilor cu verbe, pr. *a-leg, cu-leg; des-fac, pre-fac* etc., din prepusețiunile *a, cu, des, pre* și din verbele *fac* și *leg,* cest din urmă neusitat astăzi în forma necompusă, de a treia conjugațiune.

3. Foarte dese sînt în limba românească și compusețiunile prepusețiunilor
8 între sine și cu alte particule, pr. *de-in* [= *din*], / *pre-in* [= *prin*], *mai-de-in-a-ante* [= *mai dinainte*], ale pronumelor, adiectivelor și adverbielor cu *fie, oare, ori, veri* etc. și ale altor cuvinte cu *a, le, ne, re, si* [= *și*] etc., pr. *a-si-a, a-bi-a, pre-tutinde-nea, pururea-a, a-șișderea, a-mu-și* din *a-mox-si, care-le-și, totu-și* etc.

4. De aci se ține și compusețiunea cu negațiune, carea cu *nu* este mai rară, pr. *nu-mai, nu-știu* etc., iar cu *ne* foarte deasă, pr. *ne-bun, ne-putință, ne-voie* etc.

Cu adiective însă este și aceasta foarte rară, pr. *ne-rău, ne-tare* etc. la cei vechi, iar cu infinitivi, gerundie, participie și cu numele infinitivali și participiali nu numai foarte deasă, ci așa-zicînd universale, pr. *nefericire, neștiind, neștiut, neascultătoriu, neputință, neadevărat* etc.

Ea răspunde compusețiunei latine cu *ne* și *nec,* carea însă nu e prea deasă, pr. *nefas, nefastus, nefandus, nequam, nescio, necesse (nec-esse), nec-opinate, negotium (neg-otium), neglego (negligo, nec-lego)* etc.

Însă negațiunea latină cu *in*, pr. *infirmus, infestus, informis, ignotus (in-gnotus)* etc., în limba rom. nu a rămas, ci la noi *in* totdeuna-și ține valoarea afirmativă.

5. Compusețiunea cu *ne* în limba rom. cu toate astea nu este strictă ca în alte compusețiuni etimologice, fiindcă între *ne* și compositul lui se poate pune alt cuvînt care desparte compoșițiunea, pr. *ne mai putînd aștepta*, unde particula *mai*, întru semnarea „mai îndelung", rumpe compositul *neputînd* în două.

6. Mai rară este compusețiunea numelor cu nume, pr. *D-zeu, primă-vară, Sîn-Giorgiu, Sîntă-Măria, mij-loc (miediu-locu), mînu-ștergură, al-alt, amîndoi (ambi-doi)*;

a numelor cu verbe sau verbelor cu nume, pr. *bat-joc, bat-jocură, codobatură: bine-cuvînt*; și /

a prepusețiunilor și altor particule cu nume, pr. *fără-de-lege, spră'n-ceană,* 9
su-oară (sub-ala); adevăr, asemene, de-a-proape-le, îm-pre-giuru-lu, în-de-lung etc.

§ 5. Compusețiunea sintactică

Compusețiunea sintactică (construcțiunea) este de două specie: integrale și parțiale.

Integrale este cînd cuvintele împreunate esprim un cuget întreg spre a cărui înțelegere nemică nu lipsește, pr. *D-zeu e bun; Omul este muritoriu;* parțiale însă cînd cuvintele împreunate esprim numai o parte a cugetului spre a cărui înțelegere lipsește ceva, pr. *omul păcătos, viața și moartea,* unde nu se știe că ce vrea să zică despre acel om și despre acea viață și moarte.

Din compusețiunea integrale se naște așa-numita propusețiune *(propositio)*, iar din cea parțiale incisul propusețiunei *(incisum, comma)*.

Note. 1. Cuvîntarea poate să fie mai lungă sau mai scurtă, după cum numărul cuvintelor e mai mare sau mai mic.

Dacă însă cuvîntarea este prea lungă, înțelesul ei este mai anevoie, fiindcă ascultătoriul nu poate ținea bine și combina în minte o serie prea lungă de cuvinte, iar fără ținere de minte combinarea, și fără combinare înțelesul nu e cu putință.

Dar și dacă cuvîntarea e prea scurtă, așa încît într-însa nu se află atîte vorbe cîte sînt necesare spre combinare și înțelegere, înțelesul iarăși e cu neputință.

De aceea, pentru ca cuvîntarea să poată fi înțeleasă e de neapărată necesitate ca să fie cît se poate de restrînsă și moderată, fără de a fi defectuoasă; și dacă mulțimea ideelor / esprimînde e atît de mare cît într-o cuvîntare restrîn- 10
să nu pot să încapă, vorbitoriul e necesitat, pentru a fi înțeles, ca să-și împartă ideele în mai multe grupe mai mănunte și a le despune în ordine naturale sau logică.

Atari grupe mai mice de idee și espresiuni ale unei cuvîntari, după terminologia logică, se cheamă propusețiuni, incisă etc.

2. Oricît de puține însă să fie cuvintele într-o cuvîntare, oarecare legătură tot esiste între ele; și dacă numărul lor e atît de mare, încît cugetul să se esprime pre deplin, legătura încă urmează să fie mai mare, și încă mai mult decît o legătură simplă, adecă legătură generale, care cuprinde pre toate într-una, și legătură parțiale, una sau mai multe, care leagă unele parți mai mănunte ale cugetului între sine mai de aproape.

3. Legătura ce cuprinde parțile mai mănunte între sine face relațiunea lor una către alta și dependența uneia de la alta.

4. Cuvîntarea fiind spresiunea cugetului, urmează ca împreunarea cuvintelor să fie după legile cugetarei ; de unde vine că cel ce nu cugetă bine nici nu poate să vorbească bine, oricît de bine să cunoască limba în carea vorbește.

De aci, legile logicei sînt totodată și legile sintacticei și au valoare pentru toate limbele, pentru că toți oamenii cugetă după aceleași legi[146].

Ele sînt legile esențiali ale vorbirei.

5. În cele mai puțin esențiali însă, libertatea și varietatea limbelor e foarte mare, așa încît fiecare limbă are sintactica sa proprie, ca și formele sale gramatece și materialele său lesicografic.

De aci se nasc și alte mai multe științe fundate tot pre aceleași principie logice și sintactice, cu particularitați proprie, pr. sintactica ornată, dialectica, rhetorica sau oratoria și însăși poetica.

Sintactica tractează de cuvîntarea simplă, ordinare, iar celealalte de cuvîntarea artificioasă și de acea straordinare. /

11
§ 6. Propusețiunea

Propusețiunea este un comples de cuvinte împreunate așa încît cugetul vorbitoriului se esprimă în deplin, pr. *D-zeu e bun ; Omul este muritoriu.*

Cuvintele cuprinsă în propusețiune sînt parțile ei, dintre cari unele sînt esențiali, altele accidentali.

Parțile esențiali sînt cari constituie esența propusețiunei și nu pot să lipsească sau, dacă lipsesc în espresiune, nu lipsesc în cugetare, ci se subînțeleg.

Iar parțile accidentali sînt cari de sine nu constituie esența propusețiunei, ci sînt adunate și adause spre clarificarea spresiunei și uneoare lipsesc și pot să lipsească, fără de a se strica propusețiunea, cînd de ele nu este necesitate.

Esemple: *Omul, oricît de lungă să-i fie viața, totuși în urmă caută să moară, fiind muritoriu*

Sau mai pre scurt : *Omul, fiind muritoriu, în urmă tot caută să moară.*

Sau și mai scurt : *Omul caută să moară.*

În propusețiunea din urmă, deși este mai scurtă decît celealalte, se esprime complet cugetul vorbitoriului, iar în cele mai dinainte, deși sînt mai verboase, cugetul tot nu este altul și vorbele adause numai dau mai multă claritate cugetului principale.

Note. 1. Propusețiunea, dar, este un cuget espres și arătat prin cuvinte. Iar cugetul arătat prin cuvinte se naște cînd zicem oarece despre vreo persoană sau vreun / obiect, pr. *D-zeu e bun, Omul e muritoriu,* unde despre *D-zeu* zicem ceva, și anume că *este bun,* iar despre *om,* că *omul,* adecă *toți oamenii, este* și *sînt muritori.* 12

2. Fiecare propusețiune esprime numai un cuget și nu mai multe, chiar și dacă într-însa zicem ceva despre mai multe persoane sau obiecte, fiindcă toate cuvintele unei propusețiuni, oricît de multe să fie, esprim numai un cuget, mai larg sau mai strîns, și nu mai multe cugete, pr. *Toți oamenii, tinerii și bătrînii, domnii și supușii, sînt muritori; Omul se naște și moare* sînt numai două propusețiuni, deși conțin materie destulă pentru mai multe propusețiuni.

§ 7. **Parţile esenţiali**

Propuseţiunea, fiind via spresiune a cugetului omenesc, după legile cugetarei custă din trei parţi esenţiali, cari în terminologia dialectică se numesc: subiect, predicat şi copulă.

Subiect se numeşte cuvîntul care esprime sustratul propuseţiunei sau lucrul de care se vorbeşte, pr. *D-zeu* în propuseţiunea: *D-zeu e bun*, şi *omul* în cealaltă, în carea zicem că *este muritoriu*.

Predicat *(praedicatum)* se numeşte cuvîntul care esprime natura, calitatea, starea sau condiţiunea lucrului de care se vorbeşte, va să zică atributul propuseţiunei[147], pr. *este* **bun** despre *D-zeu*, **muritoriu** pentru om.

Iar copula *(copula)* sau împreunătoriul este cuvîntul carele împréună subiectul cu predicatul, pr. verbul *este* sau *e* în propuseţiunile de mai înainte.

Note. 1. Propuseţiunea în forma sa cea mai simplă nu este altă decît ceea ce în ştiinţa cugetarei (logică) se numeşte / judeţ *(judicium)* sau 13 judecată, o adevărată sentinţă judecătorească enunţată asupra unui obiect reale sau ideale: *ce este* sau *ce nu este ?*

2. După cugetarea logică, subiectul e o noţiune *(notio, conceptus)* mai mare, care în sine cuprinde alte mai multe noţiuni mai mici şi mănunte, iar predicatul e una din acele noţiuni mai mănunte, cari şi note se numesc, şi în urmă copula este însăşi enunţarea mintei, cum că nota espresă neîndoit se află sau nu se află cuprinsă între notele subiectului sau noţiunei celei mai mari [148].

De aceea şi judecata e afirmativă sau negativă, prin urmare şi propuseţiunea.

3. După aceleaşi legi, noţiunea mai mare *(conceptus)* sau subiectul, cu cît cuprinde în sine mai multe note, cu atît şi sfera sau cercul estensiunei ei se mai îngustă şi se restrînge, aşa cît în urmă restrîngerea poate să ajungă la individualitate.

Pre cînd, din contră, cu cît nota predicatului se pare mai mică, cu atîta şi cercul ei este mai estins, prin urmare se poate atribui mai multor obiecte.

4. Notele predicatului, după estensiunea lor mai lată sau mai îngustă, pot să esprimă ceea ce se numeşte gen şi specie *(genus, species)*, cu nenumăratele lor subîmpărţiri, coordinate şi subordinate.

De aceea şi predicatul poate să custe din două note, una generică şi alta specifică; şi atunci propuseţiunea devine ceea ce în logică se cheamă definiţiune, în care întîia notă se numeşte gen, iar a doua diferenţa din urmă *(ultima differentia)*, pr. *omul este animale (genus) cuvîntătoriu (ult. diff.)*, unde cuvîntul *animale* esprime că omul, în adevăr, este din genul animalelor, pentru că are viaţă, ca şi alte animale: caii, boii şi oile etc., însă tot diferește de aceste şi alte toate specie ale animalelor prin aceea că omul are şi cuvînt *(ratio, oratio,* λόγος), care notă altor animale lipseşte.

5. Parţile esenţiali, subiectul şi predicatul, în propuseţiune stau într-o relaţiune sau referinţă strînsă, / care se esprime prin verbul împreună- 14 toriu şi se numesc corelate *(correlata)*, pre cînd parţile accidentali ale propuseţiunei stau în dependenţă către cele esenţiali, de unde ca subordinate se consideră, iar cele esenţiali ca coordinate.

§ 8. **Subiectul**

Subiectul propuseţiunei, de regulă, este un nume sustantiv, propriu sau apelativ *(nomen substantivum*, proprium vel appellativum), pr. *D-zeu*, *omul,* în esemplele de mai sus ; așa și *fără-de-legea, de-aproapele* și alte compusă (§ 4, nota 6).

Însă în locul sustantivului se pot pune și se pun și alte cuvinte ca surogatele *(surrogata)* lui, precum :

a) pronumele personali *(pronomen personale)* *: io, tu* etc., pr. **Noi** *încă sîntem muritori ;*

b) adiectivele și participiele, luate întru înțeles de sustantive, pr. **Frumosul** *e plăcut tuturora ; Cele* **viitoare** *nu sînt cunoscute oamenilor ;* **Binele** *și* **răul** *sînt contrare unul altuia ;*

c) infinitivii verbelor, pr. **A lucra** *nu e rușine, ci rușine e* **a fura**;

d) chiar și o propusețiune întreagă, determinată cu un pronume relativ, pr. **Ce cade din cer** *nu e păcat ;* **Cel ce face bine altuia** *împrumută pre D-zeu.*

Note. 1. În propusețiune se retace uneoare adevăratul subiect și se pune numai o notă de a lui, pr. **Cel minciunos** *e urît la toată lumea* în loc de *omul minciunos.*

Ceea ce se face numai cînd numele retăcut de sine se înțelege, fără de
15 a-l mai aminti ; iar unde s-ar naște vreo / dubietate, retăcerea numelui sustantiv nu e permisă, pr. **Cel mare** *nu e bun,* unde nu se știe pre cine sau ce înțelege prin *cel mare.*

2. Pronumele personali încă se pot omite și se omit mai totdeuna în limbele cari au forme destinte pentru persoanele verbelor de ajuns, pr. în limbele clasice, greacă și latină, în cari cînd zici λέγω și *dico* nu aibi lipsă să mai zici și ἐγὼ, *ego,* pentru că ω și *o* sînt forme anumite spre desemnarea persoanei prime singulari.

Cu toate astea, din cause momentoase, uneori și grecii, și latinii pun esprese pronumele personale, pr. σὺ εἶπας, *tu dixisti,* αὐτὸς ἔφα „tu ai zis“, „însuși a zis“, unde vrea să zică că *tu,* iar nu *altul,* ai zis, *însuși,* iar nu *noi,* zise.

3. Însă în limbele mai sărace de forme personali, pr. în limba germană și neogalică (frîncească), pronumele personale, de regulă, se pune esprese și caută să se pună chiar și cînd timpului nu lipsește forma personale, pr. **ich** *sage,* **du** *sagst,* **er** *sagt,* **wir** — **sie** *sagen ;* **je** *dis,* **tu** *dis,* **il** *dit,* **nous** *avons,* **vous** *avez,* **ils** *ont dit.*

Încă și cînd persoana e necunoscută sau verbul e impersonale, germanii și frîncii în locul subiectului pun un surogat propriu limbei lor, pr. unde lipsește subiectul, *man* și *on* (de la *home*) *:* **man** *sagt,* **on** *dit,* sau un *es, il* în impersonali, pr. **es** *regnet,* **il** *pleut,* **es** *giebt,* **il** *y a* etc.

Această proprietate, ca și alte mai multe, le-au împrumutat frîncii de la străbunii lor de orgine germană. Ea lipsește în celealalte limbe neolatine, măcar că și ele au avut parte de oaspeți de aceeași origine : goți, lombarzi, vandali etc.

4. Iar limba românească, deși nu are în cojugațiune forme destinte pentru toate persoanele timpurilor, ca cele clasice, tot nu e necesitată a pune totdeuna espres pronumele personale al subiectului, ci e liberă a-l pune sau a nu-l pune, după cum cere importanța cugetului esprimînd ; de aceea : *zicem* sau *noi zicem; ce zici? tu nu zici nemică? du-te* sau *tu du-te.* /

16 Iar pentru *man* și *on* nu avem nici vorbă, nici lipsă de atare vorbă, ci în locul lor punem forma nepersonale cu *se* sau fără *se,* pr. *se zice* sau *zice că,* și mai scurt *ice că (inquir, infit ?), spun că* sau și *unii zic* etc.

Tot așa și în verbele nepersonali, unde germanii și neofrîncii pun *es* și *il,* românește nu se pune nemică în loc de subiect, ci numai verbul singur-singurel, pr. *plouă afară, ninge, fulgeră (scapiră* la macedoromâni), *tună* etc. Fiindcă forma verbului de persoana a treia e de ajuns spre a representa subiectul ce lipsește în propusețiune.

5. În limba rom., ca și în alte limbe, multe adiective și participie s-au schimbat după semnificațiune în sustantive, pr. *adevăr, derept (jus), faptu, (factum), faptă, cuptoriu, prinsoare, fătu, fată* etc., încă și un adverbiu : *bine, binele,* prin care schimbătură ele au trecut de tot sau numai în parte în clasea sustantivelor, ca *derept (jus* și *justus), rău (malus, -a, -um* și *malum)* etc., pr. *binele* și *răul,* din exemplu, *om derept* și *dereptul mieu, are derept* sau *dereptate ; faptul mînulor tale* (la cei vechi) etc.

6. Un număr copios de sustantive are limba românească în numele așanumite infinitivali, terminate în *-re,* după forma mai vechie a infinitivului, ca la latini, pr. *lucrare, mîncare, plîngere, scriere, temere, vedere, venire, vorbire ; înviere* și *înviare, înălțare, mulțumire ; avere, putere* etc. Ceea ce într-alte limbe e cu mult mai rar, în altele foarte rar.

Prin aceste nume se suplinește în mare parte locul infinitivului scurt în subiect, pr. **Lucrarea** *este sănătate ;* **Vederea** *este cel mai prețios mijloc al existenței omenești ;* **Vorbirea** *și* **scrierea** *corectă e o calitate neapărată pentru oamenii culți și eruditi.*

7. La greci usul infinitivului, cu articlu neutrale τὸ înainte, în loc de nume, atît pentru subiect, cît și pentru predicat, este foarte des, fiindcă articlul premis dă infinitivului toată / valoarea nominale, însă și fără articlu poate sta 17
în predicat ; pr. τὸ ἁμαρτάνειν ἀνθρώπους ὄντας, οὐδὲν, οἶμαι, θαυμασόν Xenoph.

8. La latini încă se poate pune infinitivul în subiect, măcar că latinii neavînd articlu nu-i pot da formă nominale, pr. *Dulce et decorum est pro patria* **mori** ; **Scire** *aliquid laus est, pudor est nil* **discere velle.**

9. În propusețiunea cu relativ în subiect, propriè relativul ca pronume ține locul subiectului, nu propusețiunea legată cu relativ ; iar adevăratul subiect e retăcut, pr. în esemplul citat : **omul** (**cel** *ce face),* care, cînd se esprime, propusețiunea legată de subiect rămîne numai ca un adaus esplicativ prin care se determină subiectul.

§ 9. Predicatul

Predicatul propusețiunei, de regulă, este un nume adiectiv[149], pr. *bun, frumos, neputincios ; D-zeu e* **bun** ; *Stelele-s* **frumoase** ; *Bătrînii-s* **neputincioși.**

Însă în loc de adiectiv în predicat se pot pune și se pun și alte cuvinte, ca surogate ; așa :

a) participiele, cari și de almintrea au toată forma adiectivale, pr. *muritoriu, lăudat, plăcut, fericit : Făcătoriul de bine e* **lăudat** *de toți oamenii ; Faptele bune sînt* **plăcute** *lui D-zeu ; Oamenii cei buni după moarte-s* **fericiți.**

b) numele numerali : *unu, doi, trei ; întîi, al doilea* etc., fiindcă au natura adiectivelor, pr. *Astăzi sînt* **treizeci** *de ani ; Anul curente este al* **cincilea** *după* 1870 *de la Christos ; Și vor fi cei de apoi* **întîi** etc. ;

c) un sustantiv singur sau cu adiectiv adaus sau cu altă dependență, pr. *Minciuna încă e /* **vorbă** ; *Vorba multă-i* **sărăcie** ; *Parisul e* **cetate** 18
frumoasă ; *Sînta scriptură e* **cuvîntul** *lui D-zeu* ; *Moartea e* **pedeapsa** *păcatului de întîi ;* sau chiar și dependența unui nume retăcut, pr. *Orologiul lui e* **de aur** ; *Ea e* **cu minte** sau **fără minte,** va să zică : *Orologiul lui e* **orologiu** *de aur ; E o* **persoană** *cu minte* s[au] *fără minte ;*

d) încă și adverbiele și întreiecțiunile se pot pune de predicat în propusețiune cînd iau semnificațiune adiectivale, pr. *Cu toții sîntem* **ca vai de noi**; *Să-ți fie* **de bine** etc.;

e) toate verbele, în cît ele în adevăr cuprind nu numai copula, ci și predicatul, numai cît supt altă formă, pr. *io scriu*, adecă *io sîm scriind* sau *sîm ocupat cu scrierea*, ca la latini *scribo*, adecă *ego sum scribens*; *scribam*, adecă *ego sum scripturus*, care încă se zice[150].

Note. 1. Limbele clasice au o mulțime de adiective prin care sînt în stare a-și forma propusețiunile cît se poate mai simple, pre cînd limbele moderne neolatine sînt cu mult mai sărace în acest respect. Și dacă unele din acestea, în literatura lor și de aci în conversațiune, nu s-ar fi împrumutat cu grosul din largul tesaur al limbei latine, carea le era domestecă, poate că și ele ar fi astăzi mai atît de sărace în adiective ca și a noastră; ci erudiții lor le-au înavuțit, luînd din latina tot ce se putea lua; pre cînd ai noștri, cei vechi, puțini o cunoșteau și se împrumutau din cele ce le cunoșteau sau nu se împrumutau deloc, iar cei mai noi au venit cam tîrziu și se împrumută mai mult din cele neolatine.

2. Limbele neolatine din Occidente erau într-o pusețiune cu mult mai
19 favorită decît a noastră din parțile / orientali ale Imperiului roman, în tot respectul limbistic, nu numai al adiectivelor. Ele formau o masă compactă și vastă, umăr la umăr, în care hoardele barbare cu limbele lor, în loc de a sparge, se sfărîmau ele însuși, fără de a lăsa decît puține urme după sine, ca niște vînătări; iar limba latină era mijlocul culturei popoarălor neolatine, itali, gali și iberi, în stat și în beserecă, în litere și științe, care susținea latinitatea popoarălor latinisate.

Pre cînd, din contră, limba românească din provinciele orientali, tăiată de către teritoriul natale și împresurată de toate parțile de popoară barbare sau cel puțin nelatine, greci, schiai, huni etc., ce a pierdut în decursul seclilor din partea adiectivelor și altor parți ale limbei, nu mai avu mijloc de a restaura cele pierdute din fîntîna comune a limbelor neolatine, ce-i devenise cu totul necunoscută, ci de o parte fu necesitată a se ajuta de unde-i da mîna, deși mîna era barbară, sau a-și căuta alte forme de spresiune.

3. Sustantivele cu prepusețiune dinainte, cu sau fără articlu adiectivale, nu numai în parte și în specie, ci și preste tot, sînt a se considera ca adiective, cari în alte limbe mai avute se răspund cu adiectiv, pr. *cu minte*, lat. *prudens*, *fără minte*, lat. *amens*, *demens*; *de aur*, *de argint*, *de lemn* etc., lat. *aureus*, *argenteus*, *ligneus*; *cel* **cu minte**, *omul* **cu minte** etc., și încă nu numai ca predicat, ci și ca atribut, precum esemplele arată.

4. În cît pentru verbe, ca predicat, totdeodată și copulă, mai pre larg n cele următoare.

§ 10. Copula, împreunătoriul

Cuvîntul împreunătoriu *(copula)* care leagă subiectul cu predicat, și înapoi, este verbul sustantiv: *sîm*, *ești*, *este* etc., lat. *sum*, *es*, *est*.

El se pune în propusețiune sau esplicite, pr. *Io sîm bun-bucuros să*
20 *te ajut*, sau implicite, / acoperit sub alt verb, pr. *Tu nu vei să-mi scrii nemică*, adecă: „în tine nu este voie de a-mi scrie“.

În cuvîntarea rom., acest mijloc între subiect și predicat nu lipsește, fie esplicite, fie implicite, decît foarte rar.

Note. 1. Verbul *sum*, după gramatecii latini, se numește verb sustătoriu *(verbum substantivum)*, singur între toate verbele, pentru că nu numai în de sine esprime noţiunea cea mai esenţiale a vieţei, esistenţa, ci el e şi unicul verb, care nu are lipsă de alt cuvînt în cuvîntare, însuşi esprimînd tot, şi subiect, şi predicat : *sum*[151].

2. Cu toate astea, necesitatea acestui verb în cuvîntare de a-l aplica necurmat aduse cu sine ca spre evitarea monotoniei uneoare să se retacă sau să se amestece cu predicatul într-un singur cuvînt, pr. în dicteriul latin : *Omne initium* **durum** în loc de *est durum ; Mali corvi*, **malum** *ovum ; Summum jus*, **summa** *injuria*.

În limba greacă încă se omite uneoare *sum* — aşa şi în unele limbe moderne, mai ales în persoana a treia, precum în cea germană cînd şi cînd —, iar în cea ungarică mai totdeuna.

Iar formarea verbelor din predicat şi verbul copulativ este, de regulă, în toate limbele cunoscute, fără de a mai avea lipsă de esemple.

3. În limba română, omisiunea verbului *sîm* încă e usitată, deşi nu prea des ; aşa :

a) în sentinţe, proverbie şi alte propuseţiuni asemeni, pr. *Începutul înţelepciunei frica Domnului*, adecă : *e frica Domnului ; Vorba multă* (*e*) *sărăcia omului ; Juruinţa scumpului (e) bucuria nebunului ; De aci pînă la munte, tot zale mănunte ;*

b) în a doua propuseţiune, legată cu cea dinainte prin *şi*, dacă concordă în persoană, pr. *Faptele lui D-zeu sînt / minunate şi căile neurmate*, va să zică : 21 *şi căile lui* **sînt** *neurmate ;*

c) în inscripţiunile carţilor şi parţilor lor, pr. *S. Scriptură*, adecă: *Aceasta* **e** *S. Scriptură ; Faptele Apostolilor, cap I, despre* etc. ;

d) în salutaţiuni împrumutate, pr. *Bună dimineaţa!*, adecă *să fie-ţi optez ; Bun prînzul! Bună seara! Seara bună* (răspuns), *Noapte bună!* etc. ;

e) în unele binecuvîntari beserecești, pr. *Pace vouă ! Pace tuturor!*, adecă *să fie* etc.

4. Verbul *sîm*, după natura sa sustanţiale, se află cuprins înlăuntrul tuturor verbelor, aşa încît verbul, resolvîndu-se în parţile sale elementari, totdeuna iese cu un *sîm* şi cu un predicat, pr. în esemplul de la mai sus: *io scriu* adecă *eu sîm scriind ; Ego scribam*, adecă *scripturus sum*.

Însă nu numai limba latină şi greacă sînt în stare de a se esprime corect, resolvînd verbele în acele două parţi elementari, ci şi în alte mai moderne aflăm atari esemple, şi anumit în limba anglică, modul indicat e foarte în us, pr. *I am going ; I am reading ; I was going*, adecă : *Io sîm mergînd = merg ; Io sîm legînd = leg ; io eram mergînd* etc., cum şi noi zicem : *eram mergînd* în imperfect şi *eram mers* în preaperfect în loc de *mergeam, mersesem*.

§ 11. Parţile accidentali

Parţile neesenţiali ale propuseţiunei sînt toate celealalte cuvinte din propuseţiune, afară de subiect, predicat şi copulă, şi cari în de sine nu fac propuseţiunea, ci numai determinează mai de aproape una sau alta din parţile esenţiali ale propuseţiunei, prin urmare numai din tîmplare se află în una sau altă propuseţiune, şi de aceea pot să şi lipsească, şi lipsesc în multe propuseţiuni, de aceea şi accidentali se numesc, pr. în / propuseţiunea : **Omul** 22 *de omenie* **face** *onoare societatei*, unde cuvintele *de omenie* adausă la subiectul *omul* şi *onoare societatei* adausă la predicatul-copulă *face* sînt parţi accidentali sau de tîmplare. Aşa şi în propuseţiunea : **Religiunea** *creştină* **e** *mai* **conformă** *raţiunei decît idolatria grecilor şi romanilor ;* numai cuvintele : *religiunea, e* şi *conformă* sînt parţi esenţiali, iar celealalte toate sînt numai accidentali.

Alte esemple: **Omul** e *cea mai* **frumoasă** *făptură a creatoriului*; **Sultanii** *asiatici* **guberneazâ** *cu o autoritate despotică pre supuşii lor*; **Oamenii sînt orbi** *pentru lucrurile ce nu vor să le cunoască.*

Ele se numesc şi atribute, în cît atribuie ceva la determinarea vreunui cuvînt din propuseţiune; sau apposite şi apuseţiune, în cît se pun şi se adaug la vreo parte a propuseţiunei; sau dependenţe, în cît depind cu totul de la cuvîntul la care se adaug; sau cercustanţe, în cît esprim unele împrejurari determinative sau modificative în propuseţiune, sau preste tot complemente, în cît complinesc cugetul şi înţelesul propuseţiunei şi al parţilor ei.

Note. 1. Subiectul şi predicatul pot fi simple sau compusă, complesă sau necomplesă *(simplex, compositum, complexum, incomplexum)*.

Simple sau compusă sînt după numărul ideelor sau noţiunilor ce le presentează mintei, iar complesă sau necomplesă, după cum ideele sau noţiunile sînt esprese prin un singur cuvînt sau prin un comples *(complexus)* de mai multe cuvinte. În specie: /

23 *a)* Subiectul e simplu cînd representează numai o idee, fie aceasta espresă sau numai cu un cuvînt, sau cu mai multe împreună, pr. în propuseţiunile următoare: *D-zeu e bun*; *Oamenii cei mai înţelepţi sînt totodată şi mai modeşti*; *Popoarăle cari nu au cultură sînt sălbatece.* În toate aceste propuseţiuni subiectul e simplu, deşi este espres prin mai multe cuvinte, pentru că complesul acelor cuvinte nu representează decît cîte o singură noţiune, aşa cît nu se poate omite nici unul din acele cuvinte fără de a schimba natura ideei representate printr-însa.

Iar compus subiectul este atunci cînd propuseţiunea conţine mai multe subiecte, determinate prin mai multe idee sau noţiuni, pr. în propuseţiunea: *Arabii, perşii şi turcii sînt mahometani.*

b) Predicatul e simplu cînd nu esprime decît o singură calitate a subiectului, pr. în esemplele de mai sus: *Omul e muritoriu*; *Omul e cea mai frumoasă făptură a lui D-zeu*; *Sultanii asiatici guberneazǎ pre supuşii lor cu o autoritate despotică.* În toate trele aceste propuseţiuni predicatul e simplu, măcar că într-a doua şi a treia e espres prin mai multe cuvinte, fiindcă toate acele cuvinte concur spre a forma noţiunea unei singure calitaţi.

Iar compus e predicatul cînd esprime mai multe calitaţi, pr. în propuseţiunile: *Vechii romani erau bravi, frugali şi morali*; *Arabii sînt generoşi, ospitali, dar şi răzbunători.*

c) Subiectul e comples cînd numele, pronumele sau infinitivul are un adaus ce-l restrînge, [î]l esplică sau [î]l determină, pr. în propuseţiunile: *Io, care-s vechi de zile, nu sîm departe de mormînt*; *A face bine de-aproapelui său e detorinţă creştinească*; *Legea lui Moise e cuprinsă în Testamentul Vechi.*

Iar subiectul necomples e cînd se esprime numai cu un nume, pronume sau infinitiv, pr. *D-zeu a creat toate*; *A minţi e păcat*; *Minciuna încă-i vorbă.* /

24 *d)* Predicatul e comples cînd cuvîntul principale, destinat spre a esprime calitatea subiectului, e însoţit de mai multe cuvinte care-i modifică semnificaţiunea, pr. în următoarele: *Oamenii sînt orbi pentru lucrurile ce nu vor a le vedea*; *Io scriu în toate zilele două-trei linie româneşte.*

2. De aci şi propuseţiunile sînt simple şi compuse, complese sau necomplese[152].

Simplă, cînd atît subiectul, cît şi predicatul sînt simple; compusă, cînd sau subiectul, sau predicatul, sau amîndouă sînt compusă. Tot aşa:

Complesă e cînd una sau alta, sau amîndouă parțile esențiali sînt complese; și necomplesă cînd nici una, nici alta nu e complesă[153].

3. De aci, în propusețiunile complese subiectul sau predicatul logic se poate destinge de subiectul sau predicatul gramatic (sintactic), pentru că, de esemplu, subiectul logic se compune din toate cuvintele împreunate și necesare spre a esprime o noțiune în totalitatea sa, pr. în propusețiunea citată: *Religiunea creștină e mai conformă rațiunei decît idolatria grecilor și romanilor;* cuvintele împreunate: *religiunea creștină* și *idolatria grecilor și romanilor* fac subiectul logic, iar subiectul gramaticale sînt numai cuvintele *religiunea* și *idolatria,* celealalte fiind numai accesorie, cari dezvoltă, estind, restrîng și modifică noțiunea principale sau fundamentale.

Esemplul propus e de ajuns spre a destinge și predicatul logic și cel gramaticale.

4. Parțile accidentali sau accesorie cari șerbesc spre înlărgirea propusețiunei și restrîngerea parților esențiali se pun în propusețiune și se adaug din mai multe cause și punte de vedere, cari numai în seria pertractarei se pot specifica și enumera. Iar numirile de atribute, aposite, dependențe, cercustanțe și complemente au și semnificațiunea lor speciale. /

§ 12. Atributul 25

Atribut, întru înțeles sintactic, este adiectivul sau alt nume cu formă adiectivale care se adauge în jurul unui sustantiv, fie în subiect, ori predicat, ori în dependență, pr. *Oamenii* **înțelepți** *sînt prea* **rari**; *Omul este ființă* **cuvîntătoare**; *Recompensarea faptelor* **bune** *se așteaptă de la D-zeu*[154].

Deci atributul e sau adiectiv, pr. *omul* **derept**, *muierea* **frumoasă**, sau participiu, pr. *fiii* **ascultători** *de părinți,* **făcătoriul** *cerului și pămîntului.*

Note. 1. Atribut se numesc mai ales adiectivele adausă la subiect, prin cari subiectul se restrînge și mai tare decît prin predicat, pr. în esemplul *Oamenii* **înțelepți** *sînt prea rari,* unde se determină că aci nu e vorbă de orice *om* în genere, ci numai de o specie anumită, *a oamenilor înțelepți,* presupunîndu-se că nu toți oamenii sînt înțelepți, ci numai o parte din ei, și enunțîndu-se că numai aceștia sînt rari.

2. De aci se cunoaște că atributul nu numai specializează subiectul și oricare altă noțiune, ci oarecum o și împarte în două parți contrare, din cari una se esprime și alta se retace; așa încît oricare propusețiune care are subiectul cu atribut corespunde altei propusețiuni contrare, ca și cum ai zice, după esemplul de mai sus, cum că: *Oamenii* **neînțelepți** *nu sînt prea rari.*

3. Încă și propusețiunea cu relativ înainte, avînd formă adiectivale, se poate considera de atribut adausă la subiect, pr. în rugăciunea: *D-zeul sufletelor,* **carele ai călcat** *moartea și pre diavol l-*__ai surpat__, cu atît mai vîrtos, căci atari propusețiuni se pot strămuta în participiu cu / dependențe, 26
pr. în esemplul adus zicînd: **călcătoriul** *moartei* și **surpătoriul** *diavolului* în loc de: *care ai călcat și surpat.*

§ 13. Apositul

Aposit (*appositum*, ἐπίθετον) se numește sustantivul cu sau fără dependență (uneoare și un adiectiv) carele se adauge ca esplicațiune la alt sustantiv din subiect sau predicat sau din altă parte neesențiale a propusețiunei și caracterizează mai de aproape noțiunea sustantivului la care s-a apus[155], pr. *Traian* **împăratul** *a bătut pre daci de i-a stins ; Moise* **profetul** *a dat legea judeilor ; Că din moarte la viață și de pre pămînt la cer, Christos* **D-zeu** *ne-a trecut pre noi*, în cari propusețiuni numele : *împăratul, profetul, D-zeu* sînt aposite la *Traian, Moise* și *Christos*, ca esplicațiune, că cine sînt, măcar că și fără apositele citate sînt cunoscuți de atari.

De aposite se pot considera și adausăle la pronumele personali, ori sustantive să fie, ori adiective sau participie, fiindcă numai caracterizează și esplică persoana pronominale, pr. *Io*, **bătrînul și neputinciosul**, *cu anevoie-mi duc viața ; El a murit de supărare*, **amărîtul** ; *Adame*, **făptura mînulor mele !** *zise D-zeu.*

Note. 1. În limba românească, apusețiunea e mai rară decît în multe alte limbe, și anume în latina, în care adeseori se pun aposite cari în limba noastră nu se pot pune ca aposite, ci sîntem nevoiți a le schimba în altă formă.

Așa, latinii pun după numele cetaților, apelor etc. și sustantivele
27 *cetate, apă* sau *fluviu* etc. ca aposite, pre / cînd noi le punem în regență, pr. *Roma* **urbs** *condi coepta est*, românește : *cetatea* **Romei** ; *Nilus* **fluvius** *exundare quotannis solet : Apa* **Nilului** sau *rîul* **Nilului.**

Alteori sîntem nevoiți a adauge încă un cuvînt sau a străforma apusețiunea în propusețiune relativă, pr. *Cicero* **consul** *suppressit conjurationem Catilinariam : Cicerone*, **fiind consule...** ; *Multa nos docuit usus*, **magister egregius** : *Multe ne-a învățat experiența*, **carea este cea mai bună învățătoare.**

2. Preste tot, numele sustantive adausă la alt nume ca esplicațiune se consideră apusețiune, iar adiectivele și participiele de atribute. Cu toate că diferența între aposite și atribute stă nu numai în forma din afară, ca sustantive sau adiective, ci mai adevărat întru aceea că atributul e destintiv, iar apositul esplicativ, precum s-a văzut în esemple.

3. Apositele cele mai dese le aflăm în propusețiunile apostrofice cu vocativ, unde pronumele personale totdeuna figurează esprese sau retăcut, pr. *Oameni buni ! Fătul mieu ! Deșteaptă-te, române ! Vină, scumpul mieu ! Veniți, fiilor, ascultați-mă pre mine, frica Domnului vă voi învăța pre voi !* În cari pronumele *tu* și *voi* sînt retăcute, pentru că de sine se înțeleg.

4. Aposite sau, după numirea greacă, *epitete* se numesc preste tot adiectivele de cîte ori se pun lîngă sustantive în orice respect, așa cît epitet în sintactică corespunde cu adiectiv în etimologică.

§ 14. Dependențele

Dependențe se numesc toate acele cuvinte în propusețiune cari depind de la altul și dependența lor esprime relațiunea lor cătră acela de la care depinde ; așa, un sustantiv poate să depindă de la alt sustantiv, pr.
28 *Începutul* **înțelepciunei** *e frica* **Domnului** / sau de la un verb sau de la vreo prepusețiune, pr. *D-zeu a creat* **lumea** *din* **nemică**, unde numele *înțelepciunei* și *Domnului* depind de la celealalte nume : *începutul* și *frica* (genetiv de la numinativ) ; *lumea* de la verbul *a creat* și *nemică* de la prepusețiunea *din.*

De aci, cuvintele dependenti de la alt cuvînt sînt dependențele lui, și într-o propusețiune complesă pot să fie cît de multe, încît și cuvintele dependenti pot să-și aibă mai încolo dependențele sale, pr. *cartea* **naşterei lui Is. Chr., fiului lui David, fiului lui Abraam**, cu șeasă genetivi de dependență, cu aposite cu tot.

Note. 1. Dependențe se pot zice preste tot încă și predicatul cu referință la subiect, și atributele și apusețiunile cu referință la părțile propusețiunei la cari se adaug.

Încă stricte luînd, toate cuvintele propusețiunei se pot considera ca dependenti unul de la altul, pentru că toate stau în oarecare referință unul cătră alalt, spre a forma totalitatea cugetului și a propusețiunei.

Singur subiectul se poate considera ca mai nedependente de la celealalte cuvinte, fiindcă el este piatra fundamentale a propusețiunei.

2. Însă aici e vorbă numai de dependențele speciali, și dintre acestea cele mai dese în propusețiune sînt ale genetivului în nume, ale obiectului în verbele active și ale propusețiunilor ; despre cari mai de aproape la locul lor.

§ 15. Cercustanțele

Cercustanțe sînt cuvintele din propusețiune cari se pun în jurul
altui cuvînt din părțile esențiali sau accidentali spre a-l determina și mai de /
aproape de cum se face prin predicat, atribut, apusețiune sau dependențe, 29
pr. *Am venit* **ieri acasă de la București** ; **Pentru păcatele noastre** *ne ceartă*
D-zeu ; *Mi-a spus* **limpede** ; *Am văzut* **cu ochii** ; *Mi-a dat de știre* **și în scris** și
cu gura. În cari prepusețiuni, prin cuvintele subtrase, se determină cercustanțele timpului, locului, causa, modul și mijlocul lucrărilor din propusețiuni.

De acestea sînt mai ales cuvintele ce esprim timpul, locul, causa, scopul, modul și mijloacele vreunui lucru.

Ele se esprim, mare parte :

a) prin adverbie, pr. *ieri, azi, mîne ; aici, acolo ; bine, rău, foarte* etc. ;

b) prin prepusețiuni cu dependențele lor, pr. *cu cuvîntul, din toată inima, fără voie ; spre a zice, spre a scrie* etc.

c) prin gerundie, pr. *lăudînd, văzînd, făcînd, auzind, venind, scriind, curînd* sau *curund* etc.

Note. 1. Cercustanțele, mare parte, se aflå la gramatecii vechi latini cuprinse în versul tehnic : *quis ? quid ? ubi ? quibus auxiliis? cur ? quomodo ? quando ?* în care, afară de cele de întîi două : *quis* și *quid*, din cari la *quis?* se răspunde cu subiect, iar la *quid* cu dependența verbului, celealalte conțin cuvintele cercustanțiali.

Sînt însă, afară de îndoială, și alte cercustanțe ale propusețiunilor cari nu sînt cuprinse în acest vers, precum sînt : scopul, semănarea, materia etc.

2. Unele cercustanțe adverbiali se esprim prin nume și fără prepuse-
țiune, pr. *astă seară, astă noapte ; seara, / dimineața, ziua, noaptea, alaltă-* 30
ieri, o dată, une ori, altă dată etc.

3. Cercustanța scopului se esprime mai ales prin prepusețiunea *spre* sau *pentru* cu nume verbale sau infinitiv, pr. **spre** *mărirea lui D-zeu ; Mergem la beserecă* **spre** *a mări pre D-zeu* sau **pentru** *a mări pre D-zeu*, sau și cu alt sustantiv, de asemenea înțeles, pr. *spre* **lauda** *lui D-zeu*, sau cu *pentru ca* în fruntea unei propusețiuni dependente, pr. **pentru ca** *să mărim și să lăudăm pre D-zeu.*

§ 16. Complementul

Complement se numesc cuvintele cari completează semnificațiunea cuvîntului la cari se adaug, așa încît fără cuvîntul complementariu, unul sau mai multe, semnificațiunea ar rămînea stinghiere sau necompletă.

De acestea, preste tot sînt chiar și atributele în subiect sau alt nume, pr. *D-zeu* **sîntul**, în specie însă și mai strîns așa se numesc dependențele adiectivelor și verbelor, ales active, pr. *Unii prunci seamănă* **părinților** sau **cu părinții**[156]. *Ca să fim părtași* **vieții eterne**; *Noi am lăudat* **pre D-zeu**; *Io am început* **a scrie**. Așa, și: *El a luat* **lumea în cap**; *Ea a prins* **fuga**; *Noi am bătut* **în palme**; *Ei au dat* **din mîni și din picioare**. În cari propusețiuni cuvintele sustrasă fac complinirea celor dinaintea lor și fără cari acestea nu ar da înțeles deplin.

Note. 1. Verbele, fiind spresiunea nu numai a verbului sustantiv, ci
31 totodată și a predicatului, pot să stea și singure în / propusețiune, fără de a avea necesitate de dependențe sau complement; și aceasta se poate face nu numai cu verbele neutre sau netransitive, pr. *io șez, tu dormi, el moare,* ci chiar și cu verbe active sau transitive, pr. *io scriu, tu dai, el face.*

Însă și din contră, nu numai verbele active mai totdeuna au, ci și cele neutre pot să aibă unele dependențe ca complemente, pr. *Io scriu* **carte amicului mieu**; *Tu dai* **toată averea ta săracilor**; *El face* **nebunie preste nebunie**; pr. și: *Ne șede* **rău a minți**; *Dormire-ai* **somnul cel lung**; *Ei au murit* **moarte amară.**

2. Complementele în unele ziceri *(frase, phrasis)* sînt cu totul nedispensabili, ales cu verbele, cari-și variază semnificațiunea numai prin ajutoriul unor cuvinte complementare, pr. *și-a făcut* **de cap**; *a dat* **de nevoie**; *mi-am făcut* **cruce de el**; *să ți-o crești* **pre nas**; *ne-a purtat* **de nas**; *mi-a tăiat* **nasul**; *nu-ți băga* **nasul** *unde nu-ți fierbe oala; om* **fără nas**; *tată* **de salce**; **o dată cu capul** etc.

3. De accidență complementare se pot considera și cuvintele alocutive din vocativul numelor, nu numai preste tot în oricare specie de propusețiuni, ci mai vîrtos în propusețiunea cu verbe în modul imperativ, unde numele și verbul sînt în aceeași persoană a doua, pr. *Veniți,* **fiilor**, *ascultați-mă pre mine;* **Tatăl nostru**, *carele ești în cer, sînțească-se numele* **tău.** Despre care la locul său.

§ 17. Speciele propusețiunei

Propusețiunile însă, deși custă din aceleași elemente esențiali și accidentali, cum sînt subiectul, predicatul și copula, dar în cît pentru accidențele lor ele tot au oareșicare diferență între sine, precum am atins și mai sus (§ 11, nota 2), de unde se și împart în mai multe specie și-și au numirile
32 lor / după atari accidențe, pr. simplă și compusă, complesă și necomplesă, afirmativă sau negativă, imperativă și întrebătoare, condiționali, causali etc.

Simplă e care custă numai dintr-un subiect și un predicat, pr. *Omul e muritoriu*; ea se numește și necomplesă (vezi *loc. cit.*).

Compusă e care are mai multe elemente esențiali decît trei și e sau complesă sau periodică, după cum elementele sînt agregate unul lîngă altul sau dezvoltate în mai multe propusețiuni, pr. *Romanii vechi erau bravi, frugali și morali,* ca mai sus; *Romanii vechi, pre cînd erau bravi, erau totodată și frugali și morali* sau *Vechii romani erau bravi, frugali și morali, însă romanii mai tîrzii erau mai puțin bravi, mai lucsoși și mai corupți.*

Afirmativă se zice cînd verbul e afirmativ, pr. *Romanii vechi* **erau** *bravi.* Negativă, cînd sau verbul e negativ, sau i se adauge vreo particulă negativă sau orice negațiune, pr. **Nimene nu** *este bun, fără numai D-zeu.*

Dacă însă predicatul e negativ, cu *ne*, propusețiunea numai după formă e afirmativă, iar după înțeles e ecale unei negative, pr. *Omul păcătos e* **neferi-**

cit=*Omul păcătos* **nu** *e fericit.* De unde, inversiunea unor atari propusețiuni e permisă.

Imperativă se zice cînd subiectul nu e în nominativ, ca în toate alte propusețiuni, ci în vocativ și verbul în imperativ, pr. *Doamne ajută !*

Întrebătoare e cînd propusețiunea în loc de subiect are pronumele
ci-ne?, *Cine a venit la București?*, sau pronumele *ce*, pr. *Ce s-a întîmplat în |*
Iași?, sau se cuprinde într-însa orice întrebațiune espresă prin vreo părticea 33
anumită sau numai prin intonarea cuvîntătoriului, pr. *Au profet ești tu ?*
Spusu-mi-ai tu ceva sau *Mi-ai spus tu ceva nou ?*

Și așa mai încolo: absolută, categorică etc.

Note. 1. Propusețiunile sînt, în cea mai mare parte, îndereptate după determinațiunile logice, după cari se și numesc, pr. categorică, condiționale, distributivă, dilematică, silogism, sorite etc., despre cari mai tîrziu, la locul lor Aici avem a tracta numai de propusețiunile simple, în cît variază în formele lor după unele accidențe.

2. În limba românească, neavînd verbe negative ca latinii: *nescio, nequeo, nolo,* nu avem nici propusețiuni de astă natură, cari aici numai s-au atins, ca prin treacăt.

Însă, deși se află în limba rom. mai multe cuvinte negative, pr. *nimene, nici* și composite de la aceasta, propusețiunea negativă recere totdeauna părticeaua negativă *nu* espresă, chiar și cînd în propusețiune ocur și alte negațiuni, pr. **Nimene nu** *e bun, fără numai D-zeu ;* **Nu** *i-am scris* **niceodată**; **Nu** *s-au aflat* **necăiri.** Cînd, din contră, în limba latină regula suna că două sau mai multe negațiuni în propusețiune prefac propusețiunea negativă în afirmativă, pentru că două negațiuni fac o afirmațiune, de unde *Nemo nescit* nu semnează *Nimene nu știe,* ci din contră: *Nimene nu este care să nu știe,* adecă: *Toți știu.*

De unde, o imitațiune latină în acest respect nu numai nu e iertată, ci este un adevărat solecism.

3. Propusețiunile întrebătoare, precum se vede din esemple, încă sînt
de mai multe specie, cari și după intonare se desting în vorba vie. De unde,
cu alt ton enunțăm propusețiunile cu *cine ?* și *ce ?* în nominativ sau în alt
cas, pr. *al cui ? | cui ? pre cine ? ce ?,* în acus. etc., și cu altul propusețiunile 34
cu *au ? oare?,* la latini *an ? anne ? num ? ;* ori sînt esprese, ori suprese.

4. Propusețiunea se numește absolută dacă ea în de sine e de ajuns spre esprimerea întreg cugetului, fără de a mai avea lipsă de altă propusețiune, pre cînd ceea ce nu e de ajuns spre aceasta se numește condiționată, diversă de propusețiunea condiționale, într-un înțeles mai strîns.

5. Condiționale, în sensul mai strîns, se numește care într-una din două propusețiuni împreunate conține o condițiune espresă, semnată cu o particulă anumită: *de, dacă, să (si* latin*),* pr. *Te-aș putea bate, să vreu* sau *de aș* sau *dacă aș vrea.*

Iar propusețiunea care corespunde celei condiționali se chieamă condiționată, în sens mai strîns, pr. este: *Te-aș putea bate.*

6. Propusețiunea causale se zice care cuprinde causa vreunei stari sau lucrari, pr. *D-zeu ne ceartă pentru că sîntem păcătoși,* și costă, asemenea, cel puțin din două propusețiuni, dintre cari una e notată cu o conjunțiune: *pentru că, fiindcă, deoarăce* etc.

7. Categorică se zice propusețiunea în cît, fie afirmativă, fie negativă, conține o enunțare sau judecată atît de severă și precisă, încît toată restrîngerea sau reserva și vacilațiunea se eschide.

8. În urmă, lăsînd pe celealalte la o parte deocamdată, adaugem numai că în propusețiunile compuse totdeuna se destinge una antecedente și alta cosecente *(antecedens, consequens)* și între sine sînt și ele sau coordinate, sau una alteia subordinată, precum sînt și părțile unei și aceleiași propusețiuni.

§ 18. **Relațiunile propusețiunei**

În propusețiune, precum s-a atins și mai sus, între subiect și predicat,
35 precum și între acestea și / accidențele lor, se află o strînsă relațiune sau referință, care se manifestează prin înfluența unei parți asupra alteia și dependența alteia de la oarecare dintr-înse, așa încît subiectul are înfluență asupra predicatului și amîndouă asupra atributului și celoralalte accidențe, precum, de altă parte, predicatul stă în dependență de la subiect, și toate accidențele de la predicat sau subiect sau de la alt cuvînt dependente din propusețiune.

Înfluența unei parți asupra alteia, preste tot, se cheamă regime *(regimen, domnire)*, iar dependența unei de la alta se numește recțiune *(rectio, domnitură)*.

Note. 1. Relațiunea însă între părțile propusețiunei nu este reciprocă, așa încît fiecare să aibă asemenea înfluență asupra alteia sau dependență una de la alta.

De aceea, subiectul numai înfluență are asupra predicatului, iar nu și dependență de la acesta ; precum și predicatul numai dependență are de la subiect, iar nu și înfluență asupră-i, și așa mai încolo ; și de aci, înfluența începînd de la subiect se estinde numai în jos, iar nu și în sus, pre cînd dependența de sine se înțelege că e numai retrospectivă.

2. Regimea și recțiunea însă, mai specificè, se numește înfluența și dependența sau referința părților subordinate, pr. a numelui cu nume, a verbelor cu nume sau verb și a propusețiunilor cu nume și verbe etc., regime cu semnificațiune activă, recțiune cu pasivă, cu toate că diferența nu se obserbează strîns ; de la *rego, -is, a direge (dirigo)* și *a înderepta (conduco)*, iar în sens gramaticale *a recere (requirere, postulare)*, de unde se și zice : *verbum activum regit accusativum* sau *requirit* sau *postulat*.

3. Din contră, înfluența și dependența sau referința părților coordi-
36 nate, pr. a subiectului către predicat și / verb și a numelui către atribut și aposit, se numește împreună concordanță sau concordațiune (în semnificațiune activă și pasivă).

4. De aci, în cele următoare se va pertracta sub destinte titlc :

a) despre concordanța coordinatelor : subiect, predicat etc. ;

b) despre regimea sau recțiunea subordinatelor în propusețiune [157].

5. Pertractarea relațiunilor se poate face pre două căi sau moduri *(methodus)* :

a) percurînd în ordine părțile propusețiunei, începînd de la subiect și mai încolo, și arătînd la fiecare parte formele accidentali sau flesiunile ce se cuvine a apleca lor, pr. că subiectul se pune în numinativ, predicatul și verbul se concordă cu subiectul etc. ; sau

b) percurînd în ordinea gramaticale speciele cuvintelor ce intră în cuvîntare și arătînd la fiecari forme accidentali sau flesiuni în cari cercustanțe sînt a se apleca, pr. la nume, că numinativul se apleacă spre a arăta subiectul propusețiunei etc.

Metodul sub *a*) este sintetic, iar cel de sub *b*) se apropie mai mult de analise.

În concordanță se va urma metodul *a*), în recțiune metodul *b*).

TITLUL I

CONCORDAȚIUNEA

§ 19. Relațiunea între subiect și predicat

Relațiunea între subiect și predicat e de două specie: nominale și verbale.

Nominale e cînd predicatul se esprime prin un nume, ales adiectiv sau alt cuvînt cu forme nominali, pr. sînt participiele de la verbe și gerundiele. /

Verbale e cînd predicatul se esprime prin un verb care cuprinde 37
în sine și verbul copulativ, și predicatul, cum sînt toate verbele, afară de acel sustantiv.

Esemple : *Oamenii sînt* **răi** ; *Numai D-zeu e* **bun** ; *El este* **a tot știutoriu** ; *Voi veți fi* **știind** *ce ați făcut ; Moartea nu* **alege** *între om și om ;* **Teme-te** *de D-zeu și fă bine.*

Note. 1. Relațiunea, atît nominale, cît și verbale, aduse cu sine mai în toate limbele ca predicatul sau nominale, sau verbale, să se conformeze, pre cît se poate mai mult, subiectului său, urmînd și natura, și formele din afară ale subiectului.

2. Din această tendință a predicatului a urmat ca cuvintele ce esprim predicatul și din afară să semene cu cuvîntul ce esprime subiectul propusețiunei.

3. Această conformațiune și asemănațiune la gramatecii latini s-au numit *convenientia* sau *congruentia* sau *concordantie ;* și de aci și : *syntaxis convenientiae* sau *congruentiae.*

4. De aceea și concordațiunea e atît nominale, cît și verbale, și în pertracțiune se vor destinge.

§ 20. Concordațiunea nominale

Deci, dacă predicatul propusețiunei este un nume care are formele subiectului, concordațiunea se face conformînd numele predicatului cu numele subiectului în toate formele gramatece ce le au comuni amîndouă și în cît le au.

Formele comuni pentru toate numele și pronumele, sustantive sau adiective sau participie sînt aceste patru: persoană, gen, număr și cas. /

De unde, regula generale a concordațiunei nominali este ca numele 38
predicatului să se concorde cu numele subiectului în persoană, gen, număr și cas.

Așa cît, de esemplu, dacă subiectul este nume masculin (sau feminin), singulare (sau plurale), predicatul încă are să fie în masc. (sau fem.), în sing. (sau plur.), precum :

D-zeu e bun (subiect și pred. masculin).
Moartea e amară (sub. și pred. fem.).
Oamenii sînt muritori (sub. și pred. plur.).
Binefacerile sînt demne de toată lauda (sub. și pred. plur. fem.).

Note. 1. Regula sintactică de aci sună pentru mai toate limbele întru asemenea, în cît numai dacă sau numele subiectului, sau ale predicatului nu au toate formele una cît și alta poate să aibă escepțiune sau în cît unul propriu al vreunei limbe, în anumite împrejurari, a stabilit vreo escepțiune.

Așa, de esemplu, sînt unele limbe ce nu au forme destinte pentru gen, pr. cea anglică și ungarică, în cari toate numele, sustantive sau adiective, sînt de un gen sau, mai adevărat zicînd, nu au nici un gen, prin urmare nici concordațiune generică.

2. Limba românească încă nu are atîte forme gramaticali destinte pentru toate numele cîte i-ar fi necesare pentru toate patru specie de forme, ci-i lipsesc și multe preste tot și în comparațiune cu cele clasice foarte multe, dar în comparațiune cu celealalte limbe latine tot nu așa multe cît cestor din urmă.

3. A tracta despre aceste forme cu de-amănuntul se ține de partea analitică a gramatecei, aici nu avem decît a le enumera pre scurt, pentru nexul ideelor. /

39 § 21. Formele personali

Formele personali ale numelor, încă și ale verbelor sînt în prima, a doua și a treia persoană, cari însă și ele variază mai încolo după gen, număr și cas.

Însă destinte forme personali au numai pronumele (și verbele), pronumele așa-numite personali, pr. *io, tu, el—ea; noi, voi, ei—ele*, cu casurile lor singulari și plurali.

Celealalte nume, în cît sînt sustantive, toate sînt: în vocativ de persoana a doua, iar în numinativ și în celealalte casuri sînt de persoana a treia.

Iar numele adiective și participie în de sine, în cît nu se pun în loc de sustantive, nu sînt de nici o persoană, însă în concordațiune virtualiter sînt de persoana subiectului sau de a numelui și pronumelui cu care se concordă.

Note. 1. Forme destinte spre desemnarea fiecărei persoane din cele trei, afară de pronumele personali, se află numai la verbe, și încă într-un număr mare, după cojugațiune, moduri, timpuri și numeri.

2. Afară de pronumele personali, forme destinte personali mai are și pronumele compus : *însumi* sau *însămi, însuți, însuși* etc., după sufixele *-mi, -ți, -și* etc. adause la finea cuvîntului, ca și la latini pronumele : *ipse* sau *ipsemet*, pr. *însumi am făcut, ipsemet feci.*

3. Pre alocuria nu se oserbează această destințiune personale cu *însumi, însuși* etc., ci zic : *D-zeu* **însumi** *a făcut lumea* etc., și e numai solecism. /

40 § 22. Formele generice

Formele generice ale numelor, atît sustantive, cît și adiective, pronume și participie, proprie sînt numai de două specie: masculine și feminine, destinte după sexul bărbătesc și femeiesc al persoanelor; la cari în unele limbe se adaug și formele neutrali pentru numele ce nu sînt de nici unul *(neutrum)* din cele două; și așa la cele două specie proprie se mai adauge și a treia neproprie, ca să facă trei.

Ele încă variază și mai încolo după numeri și casuri.

Cu toate astea, nu toate numele, nici sustantive, nici adiective etc., nu au forme destinte după gen, ci mare parte le au comuni pentru două sau toate-trele genurile. Așa încît unele forme acum se usitează pentru un gen, acum pentru altul, pr. forma terminativă în *-e*, atît pentru masc. în sing., pr. *dinte*, cît și pentru femin., pr. *minte*, sau și pentru amîndouă în același nume, pr. *rece: dinte rece* masc., *minte rece* femin. etc.

Note. 1. Destințiunea între genuri s-a luat cu referință la persoanele desemnate prin nume și așa întru întîi masculine și feminine erau numai numele ce se refereau la persoanele sexuali; în urmă însă și alte nume ce se refereau la lucruri fără sex începură a lua forme masculine sau feminine, pre cînd altele au luat alte forme destinte de cele mascul. și femin. și s-au numit neutre.

2. În limbele clasice, greacă și latină, încă sînt trei genuri, cele zisă, însă și într-însele cu multe variațiuni și aplicațiune. /

De aci, și în limba românească au rămas urme neîndoite nu numai de 41
genul masc. și femin., ci și de cel neutru, precum demustră mai multe nume cu terminațiune curat neutrale, ca a latinilor, pr. *ou*, lat. *ovum* neutr., pl. la latini *ova*, la noi *ouă; osu*, lat. *os, ossis*, la cei vechi *ossum* și *ossu* neutr.; pl. la ei: *ossa* și *ossua*, la noi *osa* [=*oasă*]; *vasu*, lat. *vas, vassis* (sau *vassum, vasi*) neutr.; pl. la ei *vasa*, la noi *vasa* [=*vasă*].

3. Verbele însă nu au gen decît cînd sînt în unele timpuri formate cu participie sau cînd infinitivul vreunui verb se pune în loc de sustantiv și se consideră de genul neutru.

§ 23. **Formele numerice**

Formele numerice pentru toate numele și pronumele în limba rom. încă sînt de două specie, după doi numeri, singulari și plurali, cele de întîi pentru unitate, celealalte pentru mulțime, cari însă încă variază după gen și cas.

În limba rom. însă nici acestea nu sînt de ajuns și deplin destinte totdeauna, ci sau sînt într-o formă în unele nume și într-alta în altele, sau tot aceleași și în sing., și în plurali, pr. *nume* cu forma *-e* și pentru sing., și pentru plurale; terminațiunea *-i* și pentru masc. în plur., și pentru unele fem. tot în plurale, pr. *dinți* masc., *minți* de la *minte* feminin.

Note. 1. În unele limbe antice, pr. în cea grecească, se află și al treile număr pentru desemnarea a două unitați; însă lipsește în latina și de aci în toate limbele neolatine și în altele mai moderne.

2. Unele nume, și în alte limbe, și chiar și într-a noastră, nu au unul
din doi numeri, pr. la noi unele feminine terminate / în *-etia* în usul modern 42
nu au singulare, așa: *betranetie, teneretie, blandetie* [=*bătrîneţe, tinereţe, blîndeţe*] etc., însă aveau la cei vechi. Vezi *Principie de limbă*, pag. 131, nota **3** seq.

3. Precum numărul plur. e destinat spre a denota o mulțime, așa sînt și unele nume cari, deși au forma sing. în de sine, tot desemnează o mulțime, pr. *mulțime, parte, tinerime* etc., cari de aceea se numesc și colective. De concordarea lor, mai în jos.

4. Verbele încă au amîndoi acești numeri cu forme destinte, deși nu în deplin.

5. Unele adiective cantitative, deși au cîte doi numeri, dar întru însemnari diverse, pr. *unu, -ă* sing. ca la latini *unus, -a; unii, -le* în pl. ca la latini *aliqui, -ae. Totu, -ă* în sing. ca la latini *totus, -a ; toți, -e* în pl. ca la latini *omnes.*

§ 24. **Formele casuali**

Formele casuali sînt numai pentru nume și pronume, adiective și participie, nu și pentru verbe. Ele desemnează varietatea situațiunei obiectelor ce se subînțeleg sub numele lor.

În limba rom. ele sînt foarte puține și acelea încă nici destul de destinte, nici comuni tuturor numelor, pronumelor etc., ci unele sînt comuni, altele proprie numai pentru unele sau lipsesc cu totul, și lipsa lor se suplinește după putință prin alte forme sau combinațiuni.

Deci forme casuali în limba noastră au numai puține nume, iar toate nici unul.

Așa, de esemplu:

Gen. pl. în *-oru* se află numai în pronume, pr. *loru, celoru, cestoru, căroru,* și unele adiective, pr. *unoru, amîndororu, altoru, multoru, toturoru, cîtoru (va), atîtoru.* /

43 Dat. pl. numai în pronume: *nouă,* lat. *nobis* și *vouă,* [lat.] *vobis,* împreună cu formele scurtate *ne* și *ve* [=*vă*] (uneoare *ni* și *vi,* la vechii latini *nis* și *vis*).

Gen. sing. nu au numele masculine, ci numai cele feminine. Dativ sing. numai pronumele personali, demustrative și relative : *mi, ți, și, lui, ei ; acestui, cui, cărui ;* și unele adiective : *unui, altui.*

Acus. sing. destint au numai pronumele personali: *me, te, se* sau cu particula *-ne : me-ne, te-ne, se-ne.*

Note. 1. Casurile după gramatecii limbelor clasice se numără: cinci în cea grecească, șeasă în cea latină: nom., gen., dat., acus., voc., (ablativul latinilor).

În unele limbe, precum în cele slavice, se desting și mai mult de șease casuri.

Însă limbele neolatine, afară de numinative, și-au pierdut mai toate formele casuali latine, decît în puține pronume personali, pr. în neogalica: *moi, toi, soi* de la *mihi, tibi, sibi* în dat. sing., însă cari per abusum se pun uneoare și pentru numinativ, pr. *C'est moi, qui vous parle,* asemenea și: *me, te, se* în acus. sing. etc.

2. Deci, în mai multe limbe, lipsind formele casuali, a rămas mai numai nomenclatura lor. Iar formele casurilor, unde lipsesc, se suplinesc mai mult prin ajutoriul prepusețiunilor, pr. *di, à* la italiani pentru genetiv și dativ ; *de* și *à* la frînci pentru aceleași casuri, iar desemnarea acusativului este lăsată regimei verbelor active și locațiunei cuvintelor.

3. În limba rom., carea în respectul formelor este mai avută decît surorile ei din Occidente, afară de formele usitate se mai află urme învederate
44 și de alte forme acum ieșite din / usul generale a vorbei românești, precum sînt genetivii numelor romane-latine pentru unele zile din săptămînă, pr. *marți, miercuri, joi* și *vineri,* rămase la noi din usul vulgare latin: *die Martis, Mercurii, Jovis* et *Veneris,* cu formele genetivului sing. de a II-a și a III-a declinațiune latină, nepronunțînd pre *-s* finale, ca și vechii latini.

Așa încît mai nu este vreun cas în sing. și pl. pentru care să nu se afle forme destinte mai multe sau mai puține în limba rom. Ceea ce dă limbei rom. în respectul latinetatei o superioritate notabile între limbele neolatine, recunoscută de toți cîți se ocupă de studiul limbelor neolatine.

4. Formele casuali cari ne lipsesc le suplinim și noi în mai multe moduri, sau prin formele articlului, sau prin prepusețiuni, uneoare numai prin sufixele relative, pr. *l-am văzut* în acusativ, sau prin ordinea naturale a propusețiunei și însăși natura lucrului, pr. *Oamenii mînă boii la apă*, unde fiecare înțelege că *oamenii*, iar nu *boii* sînt subiectul propusețiunei; și *boii*, nu *oamenii* sînt acusativul verbului *mînă*.

5. Schimbarea numelui prin casuri și celealalte afecțiuni ale numelor și pronumelor se numește declinațiune, carea se ține de partea analitică a gramatecei. Iar combinarea acestor toate și usul lor în cuvîntare se ține strîns de partea sintetică a le determina și ce nu poate determina sintetica rămîne în domeniul lesicografiei.

§ 25. **Formele subiectului**

Deci și subiectul propusețiunei, avînd a se esprime prin nume sau alte surogate (§ 8), încă-și are formele sale nominali, după natura sa și a cuvintelor prin cari se esprime, și așa:

El poate să fie:

a) după persoană sau de pers. primă, cu pronumele personali *io, însumi, noi, înșine*; /

sau de pers. a doua, cu pronumele *tu, însuți*; *voi, înșivă* și cu alte nume în casul vocativ sau și cu unele părticele întreiecționali de natura vocativului, pr. *o, Doamne*! *măi, Petre*! etc.; 45

sau de a treia, cu pronumele de pers. a treia: *el, ea* etc. și cu toate numele sustantive sau adiective pusă în numinativ sau alte surogate.

b) după gen: masculin sau feminin sau neutru, după genul sustantivului sau sexul persoanei la care se referește pronumele, pr. *Io sîm sănătos*; *Tu ești înțeleaptă*;

sau numai neutru, cînd adiectivul se pune în loc de sustantiv, precum și cînd se esprime prin vreun infinitiv, pr. *A minți nu e prea frumos*;

c) după număr: singulare sau plurale, în cît espresiunea are numeri destinți, iar cu infinitivi e totdeauna de numărul singulare;

d) după cas: sau în numinativ, cînd subiectul e de pers. primă sau a treia, ceea ce este mai des în cuvîntare, sau în vocativ, cînd subiectul însuși este în pers. a doua, ceea ce încă ocure foarte des în alocuțiuni, rugăciuni, demîndațiuni, lăudari, înjurari etc.

Note. 1. De persoana a doua se consideră unele espresiuni compuse cu pronumele posesiv de a doua pers., pr. *Domnia ta* (vulg. *dumneata*), *Măria ta*, *Sînția ta* etc.

2. De persoana a doua este și propusețiunea cu relativ în loc de subiect, dacă se referește la un pronume de a doua persoană sau la un nume din vocativ, pr. *Ceea ce ești mai venerată decît herubimii.* /

3. Infinitivii ca subiect, neavînd formele nominali, se consideră totdeuna de persoana a 3-a de genul neutru, de numărul sing. și în numinativul singulare. 46

4. Alte casuri, afară de numin. și vocativ, pentru subiect nu au loc. Despre gen. și dat. nu poate fi îndoială. Dar în acus. ar putea să fie numai cînd subiectul ar fi un infinitiv cu apositul său, pr. *A fi sărac nu e rușine*; *A fi om*

de omenie e laudă, decît că nu se poate costata dacă în asemeni împrejurari urmăm usul limbei latine ori nu, unde ei zic : *Hominem esse honestum, laus est.*

§ 26. **Formele predicatului**

Formele predicatului sînt formele cuvintelor ce se pun de predicat în propusețiune, cum sînt numele, verbele și alte surogate (§ 9), și dintre nume, numele apelative și adiective ; însă propriè sînt numai adiectivele și participiele, iar celealalte nepropriè. Deci :

a) în cît pentru ale sustantivelor, ele sînt cele mai sus înfirate la subiect, variind după persoană, gen, număr și cas ;

b) în cît pentru adiective, iarăși mai tot aceleași forme sînt ca și la sustantive, numai cît varietatea lor e mai mare decît în sustantive și formele mai copioase ; iar

c) în cît pentru surogate, ele sînt fără formă proprie, pr. *Petru e cu minte*, sau sînt cu formele sau ale articlului, sau ale relativului, cînd se prefig unor atari cuvinte spre a representa un adiectiv ori sustantiv, pr. *Petru e cel mai cu minte dintre toți* sau *Petru e cel ce scrie mai frumos.*

În cari propusețiuni, predicatul surogat *cu minte*, *cel mai cu minte*, și
47 fără articlu, și cu articlu, tot / așa de bine representează pre un adiectiv ca și
predicatul *înțelept*, substituindu-l în locul surogatului *cu minte* : *Petru e înțelept, cel mai înțelept.*

Note. 1. Poate fi întrebare că oare numele proprie și pronumele personali pot să fie predicat au nu, pr. în zicerea : *Tu ești Petru* și *Omul de nemică ești tu.*

În esemplul 1, *Petru* poate că e adevărat predicat la subiectul *tu*, însă poate că e numai surogat predicatului adevărat subînțeles, în loc de *Tu ești cel ce te chiamă oamenii Petru.*

În es. 2, pronumele *tu* poate fi predicat, considerînd *omul de nemică* ca subiect ; dar, învîrtindu-se propusețiunea în parțile ei, se poate zice și : *Tu ești omul de nemică*, cu *tu* înainte ca subiect, tot așa de bine și apăsînd pre *tu*, încît să fie adevăratul subiect, nu numai în forma inversă, ci și în cea de întîi a propusețiunei, *nemică* pățind înțelesul.

2. Diferența între adiectiv și sustantiv, în respectul formelor, stă mai ales întru aceea că o mare parte a adiectivelor și toate participiele au cel puțin cîte două forme generice destinte, unele cîte trei, și numai prea puține cîte una singură, pr. *bun, bună*; *frumos* m. s., *frumoasă* f. s., *frumoși* m. pl., *frumoase* f. pl., *frumoasă* n. pl. ; așa și *nou, nouă* s., *noi, noue* [= *nouă*], *noua* [= *nouă*] pl. ; *doi, doue, doua* ; *amîndoi, -e, -ă* ; *lăudat, -ă, cîntătoriu, -e* s., *cîntători, -rie, -ria* [= *cîntători, -re, -re*] pl.

Pre cînd sustantivele de regulă și mai toate au numai cîte o formă generică, sau m., sau f., sau neutrale, și numai prea puține au cîte două, pr. *domn, doamnă* ; *împărat, împărăteasă.*

3. Causa acestei diferențe provine nesmintit din natura lor proprie, în
48 cît sustantivele se referesc la individue și la / obiecte singuratece, iar adiec-
tivele și participiele se referesc la calitați generali, cari sînt comuni și se pot atribui mai multor obiecte, prin urmare mai multor sustantive, cari nu-s numai de un singur gen, și din tendința ce o au toate limbele de a asemăna din toate puterile adiectivele cu sustantivele și pronumele.

Din această causă, limbele clasice amîndouă și-au format adiectivele și participiele lor în cea mai mare parte cu cîte trei forme generice destinte, mai puține cu cîte două, așa încît numai prea puține au rămas cu o singură formă generică.

4. Limbele neolatine încă au urmat în cîtva pre cea latină, numai cît urmele formelor neutre în adiective și participie au rămas prea puține, ca și în sustantive ; în limba rom. și italiană mai multe, iar în neogalică nici una.

5. Ce se ține de formațiunea adiectivelor surogate cu ajutoriul pronumelor (mai sus § 9, nota **3**), un us analog se află și în limba greacă cu articlul ὁ, ἡ, τὸ, pr. ὁ δεῖνα „cutare", ὁἐν τοῖς οὐρανοῖς „cel din cer", lat. *coelestis* „ceresc".

§ 27. Concordanța între subiect și predicat

Deci, în urma regulei generali de concordanță (§ 20), concordanța între subiect și predicat se face conformînd predicatul, în formele sale, formelor subiectului din propusețiune, în cît numai se poate. Deoarăce însă formele subiectului sînt multe și varie de o parte, iar predicatul, de alta, încă nu are totdeuna toate formele corespunzătoare formelor subiectului, urmează că nici regula generale nu se poate apleca strîns totdeuna, și așa și concordanța nu e totdeauna perfectă, ci variază prea mult și din acest punct de vedere, și după anumitele împrejurari ale subiectului și predicatului. /

Regula generale strîns se poate urma numai cînd propusețiunea e simplă 49
necomplesă (adecă numai cu un subiect și un predicat), iar părțile ei au toate formele, de asemenea, pr. *D-zeu e bun* ; *Relele sînt multe.* În cari, concordanța e perfectă ; în propos. 1, *D-zeu* și *bun* (subiectul și predicatul), amîndouă de genul masc. cu terminațiunea în *u* și amîndouă în numărul sing. și în numinativ ; iar într-a 2-a *relele* și *multe*, amîndouă de genul neutru-femin., cu terminațiunea în *-e* și în numinativul plurale.

Note. 1. Subiectul fiind liber și nedependente cu totul de la altă parte a propusețiunei, după cum s-a zis mai sus, iar predicatul legat și cu totul dependente de la subiect, concordanța încă, ca să fie perfectă, depinde atît de la natura, cît și de la formele amîndorora, dacă sînt conforme sau nu sînt conforme. De acea și concordanța e mai mult sau mai puțin perfectă.

Se înțelege că asta se zice despre forma din afară, pentru că, în cît pentru forma dinuntru, toată propusețiunea, ori de ce natură să fie, nu poate să fie decît deplin concordată, și cea mai mică discordanță, dacă nu e sancționată prin usul vorbirei, este vițiu și se cheamă solecism.

2. De aci și regula generale-și are esceptiunile sale, după cari în anumite împrejurari sînt prescrise alte norme pentru concordațiune.

§ 28. Varietatea concordațiunei

Variațiunea concordanței între subiect și predicat depinde mai ales de la următoarele împrejurari :

a) din partea subiectului propusețiunei, după cum sau e numai unul, sau mai multe, și acestea / sau de aceeași persoană, sau diversă, de același 50
gen sau altul, de același număr sau nu ;

b) din partea predicatului, după cum e sau sustantiv, sau adiectiv, sau nici una dintr-ăstea ; adiectivul sau pronominale, sau de altă natură, cel pronominale sau posesiv, sau relativ și așa mai încolo : numerale, cantitativ și participiu.

Note. 1. Varietatea amintită, precum se vede, e destul de mare, însă numai la aparență, pentru că escepțiunile de la regula generale sînt prea puține, de aceea le-am și putea parcure aici pre scurt.

Deoarăce însă avem a tracta despre concordațiunea celor de sub *b*) și sub alte respecte mai la vale, de aceea aici se va tracta deocamdată numai despre cele de sub *a*) și cele ce nu se pot amîna mai încolo.

2. Cînd vorbim de propusețiune cu două sau mai multe subiecte, înțelegem numai propusețiunea simplă complesă, iar nu cea din două propusețiuni destinte, însă împreunate (cojunte), cum sînt propusețiunile condiționali etc. Cf. § 17 și note.

§ 29. În persoană și gen

Dacă în propusețiune e numai un subiect, iar predicatul e sustantiv, concordațiune în persoană nu se face, ci predicatul e liber și poate fi ori de care persoană, pr. *Tu ești D-zeu, carele faci minuni*; *Voi d-zei sînteți*; *Tu ești Petru* ; subiectul în a doua persoană, predicatul într-a treia.

Iar în gen se face dacă subiectul e persoană sau lucru personificat, iar
51 sustantivul din predicat are două terminațiuni generice destinte, pr. *Io / sîm domn, tu ești doamnă*; *Sărăcia e mare doamnă*. În alte cercustari concordațiunea nu se face în gen, ci predicatul e liber a fi de orice gen, pr. *Începutul înțelepciunei este frica Domnului*; *Oamenii sînt ființe cuvîntătoare*; subiectul *oamenii* masc., *începutul* neutru, iar predicatul *frica* și *ființe* amîndouă feminine.

Note. 1. Regula întîia pentru concordațiunea personale este fără escepțiune. Însă regula 2, precum s-a văzut, e condiționată de amîndouă părțile, așa cît dacă subiectul e persoană, iar sustantivul predicatului nu are forme generice destinte, concordațiunea nu se face, pentru că nu se poate face decît din întîmplare, pr. **Elena** *a fost* **scopul** *și* **causa** *belului troian*.

Așa nu se face și cînd subiectul nu e persoană, deși predicatul e sustantiv cu două forme generice, pr. *Mărul e pom* și *Mărul e poamă*, unde *mărul* 1 e masc., *măr* s., *meri* pl., iar *mărul* 2 neutru: *măr* și *mere*. Iar concordațiunea cu *pom, -i* și *poamă, -e* e după semnificațiune, iar nu după formele generice, pentru că subiectele *măr* m. și *măr* n. nu sînt persoane, nici se pot personifica, deși predicatul *pom* și *poamă* sînt chiar așa destinte în forme generice, ca și *domn* și *doamnă*.

2. Personificarea subiectului se face cînd predicatul este un sustantiv ce se destinge în genuri după sex, și așa se referesc la persoane, pr. *domn, -ă*, *tată — mamă*.

Ele sînt de două specie :

a) cari se desting numai prin terminațiunea generică, pr. sînt :

domn — doamnă
împărat — împărăteasă
fiu — fie
făt — fată /
52 *fecior — fecioară*
nepot — nepoată
văr — vară
cumnat — cumnată
socru — soacră
cuscru — cuscră
cumătru — cumătră etc. ;

b) cari se desting prin nume cu totul diverse, ci perechie, pr. :

bărbat — muiere
tată — mamă
frate — soru sau *soră*
ginere — noru sau *noră*
moș — bună sau *moașă*

De specia de întîi mai sînt și : *șerb, șerbă* la cei vechi, precum numele naționali : *român, română* ; *armean, armeană* etc. și alte mai multe cu terminațiuni generice, însă în forme feminine schimosite, pr. *grec, grecoaică, turc, -coaică, ungur, -roaică, neamț, -țoaică* etc. sau numai : *grec, -oaie, turcoaie, unguroaie* etc.

3. Atari sustantive perechie, deși unele nu au formele adiectivali în *-u* și *-ă*, tot au ceva din natura adiectivelor și în propusețiune se concordă cu subiectul în gen sau după terminațiunea diversă, dacă au, pr. *domn, -ă*, sau cel puțin după semnificațiunea sexuale, pr. *frate, soru*, chiar și dacă subiectul de sine nu e persoană, pr. *somn, înșelăciunea* ; de unde nu este iertat a discorda subiectul cu predicatul, cînd predicatul este din categoria acestor nume, și zicem, de esemplu : **Somnul** este **fratele** *morței*, iar nu **sora** *morței*, și **Înșelăciunea** *e* **soră** *cu minciuna*, iar nu **frate** *cu minciuna*.

4. De aceea, atari nume, cînd se pun de predicat la subiect ce nu e persoană, înțelesul lor e figurat, iar nu literale, și prin aceasta subiectul însuși se personifică. /

Deci cînd zicem : *Somnul e fratele morței* personificăm figuratè *somnul* 53
și *moartea*, ca să le putem zice *frați*, cari în realitate nu sînt, ci numai vrem a zice că *somnul* și *moartea* seamănă între sine cum seamănă doi frați.

5. Însă în limba românească se află și alte sustantive cu două terminațiuni generice în *-u* și *-ă*, însă cari nu se referesc la persoane ; de cari sînt numele mai totor arborilor fructiferi domestici și sălbatici, pr.

alun — alună
apricos — apricoasă
cireș — cireașă
gutui — gutuie
nuc — nucă
păr — pară
piersec — piersecă
prun — prună
și : *pom — poamă* ; etc.

Numai *măr* nu are destințiunea în *-u* și *-ă* ca celealalte, ci rămîne tot *măr* și ca „pom", și ca „poamă", însă numai în sing., iar în plur. și el se destinge în masc. și feminin : *meri, mere*, ca celealalte.

6. În aceste nume, fiindcă nu se referesc la persoane cu sex destint, concordațiunea încă nu se face în gen, decît poate numai din întîmplare, pentru că prin ele subiectul nu se personifică. De unde, zicem : *Credința e pomul vieței*, cînd vrem să asemănăm credința cu un arbore fructifer ; subiectul fem. și predicatul masculin.

Iar dacă zicem : *Credința e poama vieței*, nu o zicem din necesitatea concordanței, ci din întîmplare, fiindcă vrem să o asemănăm cu un frupt, care din întîmplare e încă femin., ca și subiectul. De aceea putem și sustitui *frupt* în loc de *poamă* și să zicem : *Credința e fruptul vieței*. /

7. Numele arborilor fruptiferi la latini sînt mai neregulate decît în limba 54
rom., în cît la noi sînt toate de genul masc. cu terminațiunea în *-u*, iar la latini

de genul fem., ori terminate în -*us*, ori almintrea ; fruptele lor sînt de genul neutru, pre cînd la noi sînt feminine, pr.

	malus	f.	*măr*	m.	*malum*	n.	*măr*	n.	
	pyrus	f.	*păr*	m.	*pyrum*	n.	*piară*	f.	
	prunus	f.	*prun*	m.	*prunun*	n.	*prună*	f.	
	cerasus	f.	*cireș*	m.	*cerasum*	n.	*cireașă*	f. ;	etc.
ci	*nux*	f.	*nuc*	m.	*nux*	f.	*nucă*	f.	

Decît că la noi neregularitatea este numai în *măr*, iar la latini stă întru aceea că numele pomilor au terminațiunea masculină în -*us*, iar genul feminin, în cît numele fruptelor căutară a se pune în genul neutru cu terminațiune neutră, pre cînd la noi numele arborilor sînt și de terminațiunea, și de genul întîi masculin, iar fruptele, asemenea, și de terminațiunea, și de genul al doilea feminin, cu singură escepțiunea *măr*, ca frupt, cu terminațiune și gen neutrale, ca și la latini *malum**.

§ 30. În **număr și cas**

Mai încolo, concordațiunea între subiect și predicat în număr se face
55 punînd predicatul propusețiunei / în numărul în care e pus numele subiectului,
așa încît dacă subiectul e în sing. sau plurale, predicatul încă caută să fie în sing. sau plurale, pr. *D-zeu e părintele nostru*; *Oamenii sînt fiii lui D-zeu*. Însă cruciș nu e iertat și nu se poate totdeuna.

De aceea, nu se poate concorda subiectul singulare cu predicatul plurale, dar subiectul plur. se poate concorda cu predicatul singulare.

Deci nu putem zice : *Știința e* (sau *sînt*) *ornamentele vieței*, ci putem zice : *Științele sînt ornamentul vieței.*

Iar în cît pentru cas, ori este subiectul în numinativ, ori în vocativ, predicatul are a se pune totdeuna în numinativ.

De unde, concordațiunea subiectului în numin. cu predicatul său e perfectă, iar concordațiunea predicatului în vocativ cu subiectul în vocativ nu e iertată și nu se poate face.

De aceea, zicem: *D-zeu e părintele oamenilor* ; *Tu ești amicul mieu*; *Știința e ornamentul vieței* (în numinativ).

Tot așa zicem și : *Amice, fi-mi soț de călătorie*, dar nu putem zice : *Fi-mi soție* (în voc.) *în călătorie*; *Fi*[158] *om de omenie*, iar nu *oameni de omenie*.

Note. 1. La escepțiunea primă pentru număr, că se poate concorda predicatul singulare cu subiectul plur., causa e că subiectul plurale se poate considera și ca un comples sau întreg, asemenea ca și numele colective, cestea în forma sing. representînd și pluralitatea, iar subiectul plurale representînd /
56 și unitatea. Altcum, atare concordațiune ar fi în realitate ceea ce este la aparență, o adevărată discordanță.

---

* *Măr*, pl. *meri* și *mere* și *cumătru*, -*ă*, pl. *cumetri*, -*e*, în sing. cu -*ă*, în pl. cu -*e*, se par în această diversitate a pronunției a-și avea rațiunea în diversitatea pronunției latine și grecești, în sing. cu *ă*, representînd forma etimologică latină cu *a* : *malum*, *commater*, iar în pl. cea grecească cu *e* : μῆλον, μῆλα — μήτηρ. Poate să fie însă și din tendinta de a nu cufunda pl. *mări* de la *măru* cu pl. *mări*, lat. *maria*, de la *mare*, lat. *mare*, și în aceasta : *mări* pl. de la *mare*, lat. *mare*, a-l destinge de pl. *mari* cu *a* chiar, de la *mare*, lat. *magnus*.

Asemenea variațiune este și în pronunția verbelor *apăr*, *cumpăr*, în pers. a 2-a *aperi*, *cumperi* ; la latini *paro*, în composite acum cu *a* : *apparo*, *comparo*, *reparo* etc., acum cu *e* : *impero*, *propero*, *supero* etc. Și în *față* sing., cu *a* chiar, lat. *facies*, în pl. *fețe* cu *e*, lat. *superficies*, cu *i* etc.

2. Cu toate astea, în discurs se aud adeseori propusețiuni cu subiectul la aparență în sing. și predicatul în plurale, însă numai la aparență, și propusețiunea atare e numai inversă, pr. cînd ai zice : *Ornamentul vieței sînt științele*, care tot atîta face ca și : *Științele sînt ornamentul vieței*, în cari în amîndouă formele subiectul e tot *științele* și predicatul numai *ornamentul*, numai cît și-au schimbat locul.

Iar inversiunea subiectului și a predicatului, precum se va vedea la locul său, se poate face totdeauna cînd amîndouă sînt articulate, pr. *Începutul înțelepciunei e frica Domnului* sau tot atîta : *Frica Domnului este începutul înțelepciunei* ; *Petru e omul cel mai de omenie* sau ∾ *Omul cel mai de omenie e Petru*.

3. Altă esceptiune mai are loc cînd subiectul e un nume colectiv, pr. *parte, mulțime, tinerime, popor* etc., care în de sine representează numărul plurale, în cît în limbele clasice adeseori se pun atari nume de subiect în sing., iar predicatul lor în plurale, concordațiunea în număr făcîndu-se după înțeles, iar nu după forma gramaticale, pr. *Pars habitant diversa loci*.

La noi însă, atare esceptiune se face mai rar, pr. *O parte din oameni sînt domni, o parte șerbi* ; unde predicatul *domni* în adevăr nu cu subiectul *parte*, ci cu accidentele lui, *oameni*, e concordat.

În concordațiunea cu adiective, verbe etc., atari concordațiuni divergenți și în limba rom. sînt mai dese.

4. Numele unor cetați și sate cu terminațiune plurale, pr. *Iași, Huși, Florești, Ploiești, București, Cîmpeni, Mărgineni, Măgurele, Vîlcele, Trîmboaiele* etc., de regulă ar fi să se concorde cu predicat plurale, pr. *Bucureștii sînt mari* etc., dar fiindcă atari nume represintă în adevăr numai o unitate, de aceea și cu 57 predicat adiectiv și cu sustantiv se construie mai mult în sing., pr. *București e mare* sau *cetate mare* etc., unde și cînd zici numai *mare* tot se subînțelege *cetate*.

La latini, dacă la atari nume nu se apune un sustantiv sing., concordațiunea se face esactă în număr și gen., pr. *Athenae sunt pulchrae* sau *Athenae, civitas, a Persis capta est*.

5. Esemplele de concordațiunea subiectului în vocativ cu predicat sustantiv, pentru adeverirea regulei din paragraf, nu pot fi decit puține, pentru că formă vocativale destintă au numai sustantivele de a 2-a declinațiune, iar cu predicat adiectiv sînt destule, pr. *Amice, fi bun, scrie-mi*; *Fătul mieu, fi înțelept*; unde, în esemplul din urmă, chiar și subiectul sau chiar apositul subiectului numai după înțeles, iar nu și după formă, e în vocativ, fiindcă după usul vorbirei nu are vocativ destint.

§ 31. **Determinațiunea subiectului**

De natura subiectului în limba rom. este și ca să fie determinat, iar predicatul să poată fi sau determinat, sau nedeterminat.

Determinațiunea de face în mai multe moduri ; așa :

a) prin articlul primariu *lu, a', li, le*, pr. *omu-lu, muiere-a, înțelepciune-a, doamn'a, bine-le, rău-lu, oameni-i, doamne-le, vasă-le* etc. ;

b) prin pronumele demustrative : *acestu, -ă, acelu, -a* etc., pr. *acești oameni, aceste muieri* ;

c) prin unele pronume relative compusă: *oare-care, fie-ce* etc., pr. *oricare om, fiecare știință* ;

d) prin adiectivele numerali : *unu, -ă, doi, -e, -ă, trei, patru* etc., pr. *un om, două muieri au venit, douăzeci de zile au trecut* ; /

58 *e*) prin alte adiective de cîtețime: *altu, -ă, cîtu, -ă, multu, -ă*, pr. *Alți oameni nu au fost de față*; *Cîte capete, atîtea păreri* ; *Multă lume s-a adunat într-una.*

Note. 1. De aci, numele apelative sau adiectivele și participiele cari nu sînt determinate sau nu sînt determinate prin cele de mai sus indicate nu se pot pune, nici considera de subiect.

De aceea nu putem zice : *Om e ființă cuvîntătoare*, ci *omul* ; sau de zicem : *Om ești, Petre*, subiectul nu e *om*, ci *tu, Petre*, în propusețiune inversă, în loc de *Tu, Petre, ești om.*

Așa, și cînd zicem: *Cel de sus ne dă tot binele, cel de sus* e într-adevăr atributul subiectului retăcut : *D-zeu, cel de sus* ; sau cînd zicem : *sîntul, sînta, sînții, sîntele*, adiectivul a trecut în sustantiv, pr. *Sînții se bucură în cer de fața lui D-zeu*, unde însă tot se subînțelege un alt subiect, adevărat nume apelativ: *oamenii cei sînți* sau *sînții părinți, sînții îngeri* etc.

Tot așa și cînd zicem : *D-zeu sîntul*, adiectivul articulat se poate considera ca un aposit al subiectului *D-zeu* sau ca atribut articulat ca sustantivele, pentru că *D-zeu* în această pusețiune nu se articulează, ci tot una face ca și cînd ai zice : *D-zeu cel sînt*, cum se și poate zice.

2. Deci, cînd înaintea subiectului sustantiv se află pus *cel, cea* etc. este numai un idiotism al unor locuri unde în loc de *acest, acel* zic : *cest, cel*, și așa numai pronume demustrativ, iar nu articlu.

3. De aci, și cînd în propusețiune în locul subiectului se află pus numai
un adiectiv sau participiu determinat cu articlul propriu lor: *cel, cea* etc., atare
59 adiectiv sau participiu este numai surogatul subiectului subînțeles, / pr. *Cel
mai tare e mai mare*, adecă *omul* ; *Cel nesăturat ar înghiți lumea*, iar *omul.*

Așa, și cînd ocure un quasi-adiectiv format din prepusețiune cu dependente prin articlul secundariu al adiectivelor, pr. *Cel cu minte se ferește de rușine*, adecă iarăși *omul.*

4. Uneoare în cuvîntare ocure un adiectiv, acum determinat cu articlul primariu, acum cu cel secundariu, în loc de subiect, pr. *Înțeleptul e fericit și în nevoile sale* sau *Cel înțelept e fericit* etc. De care natură sînt mai puține, pr. *sîntul, dereptul, mișelul* sau *meserul* (la cei vechi, lat. *miser*) etc., și figurează ca atributul sau ca apositul subiectului adevărat subînțeles.

5. Adiectivele, cînd se pun în neutru fără sustantiv, îmbracă natura sustantivelor și se pot pune ca subiect în propusețiune, însă cu determinațiune, în sing. cu articlul primariu *-lu, -a* etc., iar în plural mai des cu articlul secundariu, mai rar cu cel primariu, pr. *Răul umblă după om*, încă și *binele*, pr. *Binele mieu e puțin* ; în pl. *cele rele* sau *relele, cele bune* etc.

Așa și cele compusă cu *cel, ce* în neutru, ales în plur., pr. *Cele din cetate să fie uitate* ; *Ce e bine nu-i de mine.*

Iar în proverbiul : *E rău cu rău, ci-i mai rău fără rău*, propusețiunea e eliptică, unde multe omisă se subînțeleg, pr. *A fi cu rău e rău, iar a fi fără rău e și mai rău (lucru).*

6. Cea mai bătătoare la ochi discordanță în propusețiune se pare relativul *ceea ce*, pus neutraliter în subiect, măcar e feminin și concordat cu adiectivul predicat, nu în genul fem. al subiectului, ci în neutru, pr. *Am văzut un corb alb, ceea ce e rar pre la noi*, lat. *Id quod rarum est apud nos* ; *Mi-ai scris mai de multe ori din Roma, ceea ce e foarte frumos de la amiciția ta.*

Însă și în atari propusețiuni concordațiunea nu e neregulată, fiindcă
60 predicatul într-înse se concordă cu un nume / neutru subînțeles : *lucru*, ca și

cînd ai zice : *ceea ce e lucru rar, lucru foarte frumos*, după cum se va vedea mai în jos.

7. Unele adiective și cînd se pun ca subiect neutru în plurale nu au determinațiune cu articlu, pr. *Toate sînt deșertăciune; Multe se întîmplă în lume, ce nu se știu;* unde adevăratul subiect nu e espres, ci se subînțelege : *lucruri*, ca și cînd ai zice : *Toate lucrurile sînt deșertăciune* ; *Multe lucruri* ... etc.

8. Latinii, precum se știe, nu au articli, ca grecii, ci subiectul propusețiunei la ei sau e determinat numai în cuget, cînd stă singur, pr. *Homo est animal rationale*, sau prin dependența lui, cînd nu e singur, pr. *Omnis homo est mendax*; *Hic niger est (id est homo)* ; *Nulla calamitas sola.*

Însă limbele neolatine au articli formați din pronumele latin *ille, -a, illud* etc.

De limba rom. se știe că are, formați tot asemenea, însă cu diferență în locațiune.

§ 32. **Esceptiuni**

Însă sînt unele cuvinte cari în de sine sînt determinate și așa nu au necesitate de altă determinațiune din afară.

De acestea sînt :

a) unele nume proprie, pr. *Petru, Ștefan, Toader, Ana, María* (cu accentul pre silaba *-ri-*), *Túdora, Floare* ;

b) pronumele personali : *io (eu), tu, el, ea, noi, voi, ei, ele*;

c) infinitivii verbelor în forma scurtată, cînd se pun ca subiect, pr. *A minți e rușine* ; *A fura e păcat.* /

Note. 1. Numele proprie, deși sînt din natura lor determinate, fiindcă 61
se apleacă la individi sau individualitați, în limba rom. multe au și determinațiune cu articli ; și încă :

a) Sau cu articlii stabili ce nu-i lapădă nici la o tîmplare, pr. *Marcul, Brîncoveanul* și alte multe nume familiari, *Florescul, Filipescul, Văcărescul* etc.

Așa și alte multe nume proprie terminate în *-a*, atît feminine cît și masculine, pr. *Mária* (cu accentul pre silaba primă *má-*), *Catarina, Oana*; *Roma, Viena* ; *Romănia, Grecia, Turcia* etc. Iar masculine : *Luca, Toma* și alte nume de familie, pr. *Cuza, Sturza, Ghica, Nica* etc.

b) Sau cu articlii mutabili, după anumite împrejurari, pr. *Iașii, Bucureștii, Parisul, Sibiul* etc. De esemplu : *Am văzut Bucureștii* (cu art.) ; *Cînd am fost la București* (fără art.); *Parisul e capitala Franței* ; *Modă de Paris.*

2. Însă și cele nearticulate, cînd stau în regime, încă iau articlul, pr. *Petrul lui Ștefan* ; *Ana voastră* etc.

3. *D-zeu* încă se pune fără articlu atît în subiect, cît și în predicat, pr. *D-zeu e atotștiutoriu* ; *Tu ești D-zeu, carele faci minuni* ; *Io am zis : d-zei sînteți.*

Iar în regime ia articlul, pr. *D-zeul mieu ești tu; D-zeul părinților noștri* ; *D-zeul puterilor* etc.

4. În cît pentru infinitivul subiect, particula *a* ce se pune înantea infinitivului și numai rar poate lipsi stă în loc de articlu neutrale, ca și la greci în asemene pusețiune articlul τὸ, pr. Τὸ μανθάνειν πολλ' αἰσχρὸν οὐδέν, Sophocle : „A învăța multe rușine nu este".

5. În limbele neolatine, usul particulei *a* înaintea infinitivului preste tot e mai rar decît la noi, iar cu infinitiv subiect e cu totul fără esemplu; neofrîncii zic în devisa lor : *Vivre libre ou mourir*, fără *a.* /

Singur în limba germană se află un us analog, după care infinitivul subiect 62
ia înainte-și articlul *das*, pr. *Das Lernen ist keine Schande*, iar aiurea ia particula *zu*, la angli *to*, pr. *zu gehen, to go* „a merge".

Ceva afinitate între usul grecesc, românesc şi german, în astă parte, este la tot casul. Vezi mai în jos la usul infinitivului.

§ 33. Determinaţiunea predicatului

De natura predicatului însă este a fi nedeterminat (§ 31), fie el:

sau sustantiv apelativ, pr. *Înţelepciunea e* **virtute**; *Noi sîntem* **oameni**; *Petru e* **fecior** *bun*; *Ea e* **muiere** *frumoasă şi de omenie*;

sau adiectiv, singur ori cu dependenţă, pr. *Io nu sîm prea* **sănătos**; *Sănătatea e* **scumpă**; *Soarele e* **luminos**; *El e* **bun** *de picioare*;

sau participiu, cu sau fără dependenţă, pr. *Noaptea e* **întunecată**; *Averea lui e* **pierdută**; *Fără-de-legea e* **pierzătoare** *vieţii* sau *de viaţă*;

sau şi numai o frase, surogat de adiectiv, pr. *Tu eşti* **cu minte**; *Galbenii sînt* **de aur**; *Besereca e* **de piatră** *şi popa* **de lemn.**

Afară de puţine cercustari, aşa:

a) cînd predicatul dă în regime cu alt sustantiv, pr. *Petru e omul lui D-zeu*; *Lumea aceasta e valea plîngerii*; *Esperienţa e învăţătoarea vieţei*;

b) cînd predicatul e un nume propriu sau quasi-propriu articulat, pr. *Turcii tăiară capul unui principe romănesc în Costantinopole*; *Acela era Costantin Brîncoveanul*; *Asta e Ţara Românească*; /

63 *c*) cînd un nume propriu articulat sau nearticulat stă în regime cu alt nume, pr. *Asta e Viena Austriei*; *D-zeul puterilor e D-zeul nostru.*

Note. 1. În propuseţiunea cu subiectul şi predicatul articulat, părţile sînt identice şi de aceea, strămutîndu-şi locul prin inversiune, ele-şi schimbă şi numirea, precum şi mai înainte s-a oserbat, pr. *Certarea păcatului a fost moartea* sau ∾ *Moartea a fost certarea păcatului.*

2. De aceea, în propuseţiunea identică, şi predicatul se poate determina după toate normele subiectului, pr. *Cuştiinţa bună e pacea inimei,* ∾ *Pacea inimei e cuştiiţa cea bună.*

3. De *unul, întîiul* etc., vezi mai jos, la usul numeralilor.

§ 34. Concordaţiunea predicatului adiectiv

Dacă mai încolo, în propuseţiunea cu un subiect, predicatul este adiectiv, concordaţiunea se face conformînd adiectivul în formele lui după formele în care se află subiectul propuseţiunei, după gen, număr şi cas.

Iar în cît pentru persoană, adiectivele neavînd forme personali, ele se pot concorda cu oricare persoană a subiectului, pr. *Io sîm sănătos*; *Tu eşti sănătos* etc.

Note. 1. Numai adiectivele pronominali posesive sînt destinte după persoane, însă nu cu forme diverse de ale altor adiective, pr. *mieu, mea*; *tău, ta*; *său, sa*; *nostru, -ă* etc., precum şi pronumele *însu* în compuseţiune cu o particulă pronominale, pr. *însu-mi, însă-ţi, înşi-ne, înse-vă* etc. /

64 Decît că posesivele se îndereaptă nu după persoana subiectului, ci după persoana posesoriului pe care o represintă, pr. *Tu eşti al mieu*; *Acestea sînt ale voastre* etc.

Ele represintă totdeauna genetivul unui pronume personale sau al unui sustantiv subînţeles la care se referesc, pr. *amicul mieu* (al lui *io*), *soţia ta* (a lui *tu*), *cartea sa* (a lui *însuşi*), ca şi *averea lui, cartea lor.*

2. Iar în cît pentru *însumi* etc., ele sînt de natură de a se putea referi la persoana subiectului, numai cît aceste adiective anevoie se pot pune de predicat, ci mai numai ca aposit la pronume personale, pr. *io însumi, voi înșivă, lui însuși, lor înșile* și *însele.*

Iar dacă ocur cîndva în predicatul propusețiunei, fără pronumele sau numele la care se referesc, ele țin numai locul predicatului ca surogate, pr. *Nefericitul acela ești* **însuți**, adecă **tu** ; *Causa perirei sale a fost* **însuși**, adecă **el însuși.**

Și din această causă, nici ele nu se concordă cu genul subiectului, ci cu al persoanei subînțelese, pr. în propusețiunea din urmă *însuși* e concordat cu *el* în masc., iar nu cu *causa,* subiectul feminin.

§ 35. În gen, număr și cas

Concordațiunea adiectivului predicat, de regulă, fără excepțiune se face :

a) În gen, dacă adiectivul are forme destinte pentru fiecare gen, aplecînd formele adiectivali la formele numelui din subiect: forma adiectivului masculină la subiectul masc., cea feminină la feminin și cea neutră la neutru dacă are, pr. *D-zeu e bun* (subiect și pred. în masc.) ; *Oamenii sînt buni și răi* ; *Artea e frumoasă, științele sînt multe* (subiect și pred. femin.);/ *Timpul e se-* 65
nin ; *Veșmentele sînt nouă* (subiect și pred. neutru).

Iar dacă adiectivul nu are forme generice destinte, adiectivul predicat se pune în forma comune pentru toate genurile, pr. *D-zeu e* **mare**; *Scumpetea e* **mare** ; *Frigul e* **mare** ; *Sîngele e* **fierbinte** ; *Apa e* **fierbinte** ; *Cămeșa-mi e* **subțire** ; *Firul e* **subțire** ; *Frunzele sînt* verzi ; *Arborii sînt* **verzi** ; *Timpul e* **rece** ; *Buzele-i sînt* **reci**[159] etc.

b) În număr, dacă adiectivul are forme numerice destinte pentru amîndoi numerii, aplecînd forma sing. a adiectivului la subiectul sing., iar cea plur. la subiectul plur., pr. *Soarele e* **luminos**, *stelele-s* **luminoase** (pred. în sing. sau plur. după subiectul asemenea) ; *Ziua e* **frumoasă**, *florile-s* **frumoase** ; *Vinul e* **vechi** (subiect și pred. în sing.) ; *Vasăle sînt* **vechie** (sub. și pred. în plurale) ; și celealalte esemple de sub *a*).

Iar în cît :

c) Pentru cas, predicatul adiectiv e totdeauna în numinativ, fie subiectul în numin., fie în vocativ, pr. sînt pentru subiectul în numinativ toate esemplele de sub *a*) și *b*), iar pentru vocativ: *Fi* **bun**, *Doamne* ! *Fii (fiilor), fiți* **buni** *și* **ascultători** ! *Muieri, fiți* **credincioase** *soților voștri* ! etc.

Note. 1. Escepțiuni sînt:

a) Dacă numele propriu al vreunui loc are formă plurale, predicatul se poate pune și în plur., și în singul., pr. *Bucureștii sînt mari* sau *B. e mare* ; *Iașii-s plini de judeani* sau *Iașii e plin de judeani* ./

Din astă causă, pentru evitarea descordanței predicatului și subiectului 66
în diferiți numeri, s-a văzut scris: *Bucureștiul e mare,* care e formă barbarică, pentru că din plur. *București* nu se poate forma singulare *Bucureștiu,* ci *Bucurescu,* și așa, nici una, nici alta din aceste forme sing. nu se pot usua fără barbarism.

b) Dacă subiectul e un nume colectiv, pr. *parte, mulțime* etc., pr. *O parte sînt* **buni**, *altă parte sînt* **răi**, subînțelege *oameni* sau altceva asemenea.

Iar dacă *parte* nu însemnează „mulțime", concordațiunea nu se face cu predicat plurale. De aceea zicem numai : *Această carte stă din* **două** *parți, o parte e* **lungă**, *iar cealaltă mai* **scurtă.**

Mai ales se pune predicatul în plur. cînd subiectul *parte, mulțime* are dependență cu nume masculin în plur., pr. *O parte din* **oameni** *sînt* **buni** sau cu nume femin., pr. *O parte din* **flori** *sînt prea* **frumoase**. Așa și : *O mulțime de* **arbori** *sînt* **sălbateci** etc.

În cari împrejurari, concordanța se face nu cu numărul subiectului *parte, mulțime*, ci cu al dependenței lor : *oameni, flori, arbori.*

Ațare concordanță nu numai e permisă, ci și foarte usitată, pre cînd concordațiunea regulată în atari împrejurari e mai neusitată, pr. *O parte din oameni e bună ; O mulțime de arbori e sălbatecă.*

Însă cînd numele colective aci citate sînt în regime cu atari nume plur. în genetiv, esceptiunea de la regulă nu e permisă. De aceea zicem numai: *O parte a oamenilor e* **bună** (nu *sînt buni*) ; *O mulțime a arborilor e* **sălbatecă** (nu *sînt sălbateci*).

Dar poeților poate să fie permisă și atare concordațiune, ca și multe alte esceptiuni sintactice.

2. Esceptiunea pentru gen se poate face numai întru împrejurarile în
cari e permisă discordanța în număr, concordîndu-se predicatul în gen nu cu
67 numele colectiv, ci cu / cel din dependența lui, pr. în esemplele precitate :
O parte din **oameni** (masc.) *sînt* **buni** (masc.); *O mulțime de* **arbori** (m.) *sînt* **sălbateci** (m.)

Iar în esceptiunea sub *a*) concordațiunea după gen rămîne regulată, pr. *Bucureștii e* **frumos** (m.), *Iașii e* **plin** (m.) *de judeani.*

§ 36. Concordațiunea predicatului participiu

Dacă, în urmă, predicatul propusețiunei este un participiu, concordațiunea lui încă se face întru toate ca a adiectivului predicat, în **gen**, număr și cas, așa încît între regulele concordațiunei participiului și ale adiectivului ca predicate nu este diferență.

De aceea, participiul ca predicat :

a) în gen se concordă cu genul subiectului, pr. *Omul e* **muritoriu** ; *Luna e* **strălucitoare** ; *Cerul e* **întunecat** ; *Banii sînt* **pierduți** ; *Fetele sînt* **măritate** ; *Sufletele sînt* **trimisă** *la D-zeu* ;

b) în număr se concordă cu numărul subiectului, pr. *Omul e* **muritoriu** (amîndouă în sing.) ; *Vîrtuțile sînt* **prețuite** (amînd[ouă] în pl.) și celealalte esemple de sub *a*).

Iar în cît *c*) pentru cas, participiele, ca și adiectivele în propusețiune se pun numai în numinativ. Esemplele de mai sus.

Așa, *în cît participiul, și cînd subiectul* e în vocativ, tot numai în numinativ se pune și, așa, nu concordează, pr. *Doamne,* **fi îndurat** *nouă păcătoșilor*; *Fii (fiilor),* **nu fireți neascultători** !

Note. 1. Chiar și în esceptiuni participiul predicat urmează strîns
68 concordațiunea adiectivului. De aci, zicem : *Bucureștii / e foarte* **întins**, ca și
Buc. e **mare**, concordînd participiul sing. cu subiectul nume propriu (în plur.).
Vezi § 35, nota 1.

2. Tot asemenea se concordă și cu numele colective: *parte, mulțime* etc., pr. *O parte din ei sînt* **însurați** sau *O parte din ele sînt* **nemăritate** sau și fără dependența *ei, ele*, concordîndu-se cu subiectele — și *bărbați*, și *muieri*.

3. Concordațiunea participiului în predicat este încă și mai regulare decît a adiectivului, fiindcă participiele noastre de acum toate au forme destinte după gen și număr, pre cînd adiectivele numai unele au această destințiune.

4. Dacă în propusețiune predicatul e un sustantiv cu participiu lîngă sine, participiul nu se poate considera de predicat, ci sustantivul lui, și de aceea par-

ticipiul nu se concordă cu subiectul propusețiunei, ci cu sustantivul predicat, ca atributul acestuia, cui se atribuie.

De esemplu, dacă in loc de : *Omul e cuvîntătoriu*, zici : *Omul e ființă*, cu adausul : *cuvîntătoriu, -e*, acest participiu nu se poate concorda cu *omul* în genul masc., ca în propusețiunea primă, ci se concordează cu *ființă* din propus. a 2-a, zicînd : *cuvîntătoare*, în genul femin., ca și *ființa* căreia se atribuie.

5. Dacă în propusețiune participiul predicat e determinat cu articlul primariu al sustantivelor, participiul se consideră însuși de sustantiv, și propusețiunea identică, încît și aci subiectul și predicatul pot să-și schimbe locul și subiectul să devie predicat, iar predicatul subiect, fără nici o contradicțiune logică, pr. *D-zeu e* **făcătoriul** *cerului și pămîntului* sau ∾ **Făcătoriul** *cerului și pămîntului e D-zeu*, încît în propus. primă *D-zeu* e subiect și *făcătoriul* predicat, după locațiune ; iar într-a 2-a, *D-zeu* e predicat și *făcătoriul* subiect.

6. Iar dacă participiul nu e determinat cu zisul articlu, propusețiunea se
poate învîrti și atunci, schimbîndu-și locurile subiectul și predicatul, cu pre-
dicatul înainte și subiectul / înapoi, însă și în propus. întoarsă subiectul rămîne 69
tot subiect și predicatul tot predicat și ele sînt numai dezlocate, iar propuse-
țiunea nu e identică, pr. dacă zici : *D-zeu e* **făcătoriul** *cerului și pămîntului* sau
∾**Făcătoriu** *cerului și pămîntului e D-zeu*, în îmbe propusețiunile *D-zeu* rămî-
dînd subiect și *făcătoriu* predicat.

Așa și : *Luna e* **întunecată** sau **Întunecată** *e luna*; **Iertate** *sînt păcatele tale* ; **Numărate** *sînt zilele omului* etc.

7. În atari propusețiuni, predicatul de multe ori e numai resoluțiunea altui predicat verbale, și propusețiunea, de esemplu : *D-zeu e făcătoriu cerului și pămîntului*, atîta face cît : *D-zeu a făcut cerul și pămîntul*; *Fătul mieu* (sau *fătu-mieu*), *fi ascultătoriu de părinți* tot una cu : *ascultă de părinți*.

8. Din causa acelei mari afinitați ce în afară este între adiective și participie, s-a făcut și în limba rom., ca și în cea clasică latină, de multe participie au însemnare și participiale, și adiectivale, pr. *învățat, avut, băutoriu, scriitoriu* etc., și zicem : *Cutare e învățat a minți*, adecă „dedat", lat. *asuetus*, și *Cutare e învățat*, lat. *doctus, eruditus*, dar încă de aci și ca sustantiv, pr. *Învățații romînilor nu se învoiesc în ortografie.*

Ce e mai mult, unele verbe au avut cîte două, încă și trei participie de același timp, pr. verbul : *strîng, strîmt* și *strîns* ; *înțeleg, înțelegut, înțelept, înțeles* etc., din cari *înțelegut* nu se mai vorbește astăzi și se află numai la cei vechi ; *înțelept* astăzi e numai adiectiv, lat. *prudens, sapiens*, iar *înțeles* a rămas participiu, dar totodată a trecut și la sustantive, pr. *am înțeles* (nu *înțelegut*, nici *înțelept*), *om de înțeles* și *înțelesul cuvintelor* (sustantiv).

Strîns e participiu, *strîmt* adiectiv.

Uns e partic., *unt* sustantiv. Mai pre larg, la participie, mai în jos. /

§ 37. Concordațiunea verbale 70

Între subiectul și predicatul propusețiunei stă în mijloc verbul sustantiv *sîm*, ca mijlocitoriu între ele, enunțînd sentința dacă ele convin sau nu convin între sine (§ 10).

De aceea, concordațiunea, avînd ca scop a conforma și în afară pre una cu alta în forme identice și cuvenite, urmă ca și verbul mijlocitoriu (copulatoriu) să se conformeze acelora, în cît numai se poate și în cît permite usul limbei.

Deci, concordaţiunea verbale se face conformînd formele verbului cu formele subiectului şi predicatului ce le au în propuseţiune, în cît le are şi verbul.

Iar formele verbului încă sînt destinse ca şi ale numelor, după persoane şi numeri, mai rar după gen şi niceodată după cas.

De aci, regula generale pentru concordaţiunea verbale e:

Ca, dacă între subiect şi predicat este concordanţă perfectă, verbul să se concordeze cu subiectul, cum este concordat şi predicatul, în persoană şi număr şi, respectiv, în gen.

Iar dacă între subiect şi predicat nu este concordanţă perfectă, verbul, în cît pentru număr şi, respective, gen, urmează predicatului, nu subiectului, dacă predicatul este adiectiv au participiu în sing. sau sustantiv în plurale.

Sau mai pre scurt: verbul se pune în numărul sing. dacă şi subiectul, şi predicatul e în sing.; iar dacă unul din două este în plurale, verbul încă se pune în plurale. /

71 De la care regulă face esceptiune numai subiectul, carele numai după formă e plurale, în adevăr însă este sing.; însă esceptiune numai permisă, nu riguroasă, şi sub condiţiune dacă şi predicatul o urmează.

Esemple: *Io sîm vechi de zile*; *Tu eşti mai tînăr decît mine*; *El e* sau *este gras şi frumos* (sing.).

Noi sîntem săraci; *Voi sînteţi ascultători şi făcători legei*; *Ştiinţele sînt respectate şi preţuite de toţi*; *Oamenii sînt muritori* (plur.).

Noi sîntem lăpădătura lumei; *Voi sînteţi sarea pămîntului*; *Ei sînt gloria naţiunei romăneşti*; *Ştiinţele sînt ornamentul vieţei* (subiect. şi verbul în plur., pred. în sing.).

O parte e avută, alta meseră; *O parte e peritoare de foame*; *O parte a perit, alta a rămas vie* (subiect colect. şi verb. cu adiect. în sing.).

O parte sînt bărbaţi, alta muieri; *O parte din oameni sînt avuţi, iar o parte lipsiţi*; *O parte au stat la luptă, alta au dat dosul*; *O mulţime de oameni au scăpat cu fuga* (subiect colect. în sing., verbul şi pred. în plur.).

Bucureştii sînt mari; *Iaşii sînt departe de Bucureşti* (subiect nom. propriu, verb şi pred. în plur.).

Ploieştii e mare; *Huşii e în Moldova* (subiect n. pr. în pl., verb şi pred. în sing.).

Ploieştii e cetate mare; *Bucureştii e reşedinţa princepelui*; *Iaşii e cuibul fiilor lui Abraham* (subiect n. pr. pl., cu verb. şi pred. în sing.).

Note. 1. După regulele concordanţei verbului copulativ *sîm* urmează
72 toate verbele celealalte, fiindcă toate cuprind în sine / şi pre *sîm*, precum s-a
atins mai sus (§ 9, **e**), pr. *Io scriu*; *Tu dormi*; *El tace*; *Ea suspină*; *Noi ne închinăm de sănătate*; *Şi o închinăm cu sănătate*; *Duceţi-vă de la mine, că flămînd am fost şi nu mi-aţi dat de mîncare*; *Iartă-ţi-se păcatele tale*; *Oamenii buni se cunosc din faptele lor cele bune.*

2. Pronumele personali: *io, tu* etc. de multe ori se retac în propuseţiune (§ 8, nota 2) şi aşa, fiindcă verbele cuprind şi predicatul, de multe ori toată propuseţiunea stă numai dintr-un cuvînt, pr. *Scriu. Dormi? Fugi!*, şi formele personali ale verbelor chiar de aceea s-au întrudus în limbe, pentru ca să representeze persoana subiectului; şi la început înseşi formele nu erau decît pronumele personali anecsate la verb şi, în urmă, decurtate şi străformate, încît în limbele clasice şi acum se văd unele urme în formele personali ale verbelor.

3. Cu toate astea, formele personali în timpurile verbelor nu sînt complete, aşa cît în de sine să se destingă una de alta. Aşa, în limba rom., în presentele indicativ de cojugaţiunea I, persoana a 3-a în sing. şi plur. au tot o formă, pr. *el laudă, ei laudă*, iar în cojugațiunile celealalte, pers. 1 sing. și a 3-a plur., în foarte multe verbe, iarăși au numai una și aceeași formă, pr. *io fac, ei fac.*

Decît că, în unele parți ale României, verbele de cojug. I în pers. a 3-a pl. a presentului indicativ încă se cojugă după forma cojugațiunei a II-a—a IV-a, cu *-u* în fine, pr. *ei laudu* ca *ei facu.* De cînd s-a început această cojugațiune vițioasă nu se știe ; se poate însă că de la venirea fanarioților, cari, ca toți străinii, nu putură să vorbească corect limba altui popor, care nu au învățat-o regulat, iar pre fanarioți i-au imitat în vorbire, ca și într-alte multe, cei mai de aproape ai lor.

Cel puțin, în carțile romănești tipărite la București și în alte parți ale României [Munteniei] toate, pînă la începutul seclului al XVIII-lea, atare anomalie nu se află, iar acum este lățită foarte.

4. Altă discordanță în respectul numărului se aude mult tot în parțile
României [Munteniei], iar pre aiurea mai rar, punînd / verbul în sing. după 73
subiectul pl., pr. *Oamenii zice că...* Care anomalie încă poate să-și tragă începutul tot de la grecii Fanarului.

5. În limbele clasice, concordațiunea verbale în număr e normale și, dacă la latini uneori verbul se pune în plur. după subiectul sing., esceptiunea se face, ca și la noi, cu numele colective, numai cît acest us la ei se pare a fi fost mai des și mai întins, după esemplele ce se află la clasicii latini.

6. În limba grecească însă se află o esceptiune, care, după usul estins al ei, deveni mai generale și mai regulată, și adecă cînd subiectul este neutru plurale verbul se pune în sing., pr. în formula cunoscută filosofică : τῶν ὄντων τὰ μέν ἐσιν ἐφ' ἡμῖν, τά δὲ οὐκ ἐφ' ἡμῖν.

§ 38. Concordațiunea timpurilor ausiliare

În cît pentru gen. concordațiunea generică a verbului poate avea loc numai în timpurile ausiliare formate dintr-un participiu care, avînd forme generice destinte, dă ocasiune la concordațiune verbale.

Concordațiunea acestor timpuri, după usul de acum la noi, se face în două moduri:

a) dacă timpul ausiliariu represintă semnificațiunea pasivă, participiul verbului se concordă cu subiectul propusețiunei, ca și aiurea, precum în număr, așa și în gen, pr. *El a fost lăudat ; Ei au fost lăudați ; Ea a fost măritată, ele au fost măritate ; Sabinele au fost răpite ; Păcatele au fost iertate ;* iar :

b) dacă timpul ausiliariu are semnificațiune activă, concordațiunea participiului verbale nu are loc, nici în gen, nici în număr, ci participiul rămîne
neconcordat / în forma singulare neutrale, pr. *Eu am fost lăudat*, lat. *lauda-* 74
veram; Tu l-ai fost lăudat; Tu ai fost bătut pre amicul tău ; Perșii au fost cuprins Grecia ; Temistocle a fost bătut pre perși — toate în semnificațiune activă.

Însă nu numai în timpul format cu *am fost, ai fost* etc., care se poate lua în amîndouă semnificațiunile, ci și în alte ausiliare, participiul rămîne neconcordat, atît de la verbe active, cît și neutre : *Ea s-a dus de acasă ; Ele au venit în urmă ; Oamenii au murit de foame ; Fetele s-au căsătorit bine ; Apele Iordanului s-au întors înapoi.*

Iar dacă propusețiunea e formată numai la aparență cu forme ausiliare, nu și în semnificațiune, și participiul a fost alăturat numai în calitatea sa de participiu, iar nu făcînd parte din timpul ausiliariu, concordațiunea de sine se înțelege că se face regulat, pr. *Ele erau duse de acasă* sau *Ele au fost duse de acasă*, lat. *absentes domo*, de la *el se duce*.

Așa și: *Fiii lui au fost periți; Semănăturile* **au** *fost crescute frumos, pomii au fost înfloriți pre atuncia ;* și așa, în ziceri cu participie de la verbe neutre, cari nici în alte limbe cu forme pasive nu ocur cu semnificațiune pasivă în participiul trecutului.

De unde, alta este a zice : *Ele s-au fost dus*, alta : *au fost duse*. Alta : *Pomii au fost înflorit*, și alta : *au fost înfloriți*.

Note. 1. Sînt unele limbe cari au forme destinte și pentru genul masc. și fem., nu numai în timpurile ausiliare, ci și în cele originare, precum sînt limbele semitice, și încă atît în activ, cît și în pasiv. /

75 Însă limbele clasice nu au destințiunea generică decît numai în timpurile supletoare, cu participiu și verbul sustantiv variind după mulțimea formelor participiali active și pasive, la greci și medie, și după varietatea timpurilor verbului ausiliariu. O abundanță și lux de care limbele moderne neolatine nu avură parte.

2. Pre unele locuri, ca și la macedoromâni, participiul verbului în timpul ausiliariu se pune în genul fem. sing. nestrămutat, pr. *El a fost zisă*, în loc de *zis*, pre cînd participiul *fost* rămîne neschimbat totdeuna și în timpurile active și pasive.

3. Afară de formele cu *am* și *am fost*, în limba românească se mai află și alte forme tot asemenea concordate, precum :

aș fi (venit, făcut) ; aș fi fost (venit, făcut)
să fiu (ven[it], făcut) ; să fiu fost (ven[it], făcut)
voi fi (ven[it], zis) ; voi fi fost (ven[it], zis)

[4.] Toate în semnificațiune activă sau neutrale, în cari participiele *fost* și al verbului în preterit rămîn neschimbate cu terminațiune fiptă în *-u* pentru toate genurile și toți numerii, ca și *am* și *am fostu*, pr. *Ea ar fi venitu ; Ele ar fi venitu ; Tu să fii zisu ; Voi să fiți zisu ; Poate că ea va fi zisu ; Poate că ele vor fi zisu.*

Așa și : *Io, de aș fi fostu venitu acasă ; Dacă ea ar fi fostu venitu acasă ; Cînd noi am fi fostu făcutu unele ca acestea, am fi fostu luatu lumea în capu* etc.

5. Cei vechi ai noștri mai aveau și alte forme de timpuri ausiliare, cari astăzi nu se mai aud, sau prea rar, sau numai pre unele locuri, și din cari unele sînt formate cu infinitiv sau gerundiu, altele iarăși cu participiu preterit, pr. *eram venit*, adecă „venisem", *vream fi făcut, am vrut fi făcut* sau și întors : *fi vream făcut* în loc de *aș* și *aș fi*, cu concordațiune regulată sau disparată. Vezi *Princip.*, p. 191, *a*) seq. /

76 Iar formele cu *am* și *am fost*, cu cît cărțile sînt mai vechie, cu atît și usul lor e mai rar (acol., p. 54 seq.), însă nu diferește întru nemică de al nostru în concordațiune.

6. Forma *eram* cu participiu preterit la cei vechi încă se află, mai mare parte în concordațiune asemene usului formelor *am* și *am fost*, adecă la participiul neinfles. Esemple în *Principie* (p. 181), cu subiectul în plurale : *Nu era înțeles (învățăceii) lui că împărăția lui este sufletească*, adecă „nu înțelesese ei". *Cît era domnit dracii pre părinții noștri în lume*, adecă „domnise".

Mai rare ori însă avînd participiul concordat sau cu subiectul, sau cu acusativul verbului activ. Esemple, *tot acolo*, p. 180 *b*) seq.

Cu subiectul : *Cînd văzu Liea cum că* **era stătută** *de a naşterea ; Unii den ei de departe* **era veniți** ; *Pre urmă merseră muierile ce* **era venite** *din Galilei*, adecă „venise" ; *Ce acești oameni orbi* **era auziți** *de (faima) lui Is. Hr. ; Și după aceea, mainte pînă* **nu se era culcați** *vineră bărbații Sodomului ; Așa tare*

se era *spămîntați înaintea lui ; Și Avram certă pe Abimelecu dereptu fîntînă, care (șerbii) lui Abimelecu cu puterea* **era luați**, adică „luaseră".

Cu acusativul activului : *Răspunderea amù* **luată era** *Simeon=luase ; Ce se (îndură) D-zeu cu inima drept oamenii săi, pre care* **era făcuți**=*pre carii făcuse D-zeu.*

7. Tot așa variază și forma *vream fi* la cei vechi, acum concordîndu-se, acum nu, numai cît usul acestei forme și la ei ocure mai rar, de aceea și esemplele încă se află mai puține, pr. în *Omiliariul* de 1580, *Dumin. VI după Rusalie : E aceasta nu în sîmbăta, că de* **vrea fi** *în sîmbăta aceasta* **vindecatu, nu vrea fi făcutu** *de acesta evangelistul ; V. Testam.* de a. 1581, *Gen.*, cap. 48, v. 8: *Cumu* **amu vrutu fi furați dereptu aceea de la casa** *domnu-tău argintu sau auru*, adecă : „cum am fi fost furat noi", după usul modern. /

8. În limbele neolatine, și anume în cea italiană și francese, încă se află atari timpuri ausiliare formate din verbul *aver, avoir* și un participiu preterit, care, dacă e de la verb activ și acusativul a preces în propusețiune, se concordă în gen și număr cu acel acusativ, pr. *Voi le avete vedute ; Vous les avez vus (vues* fem.). 77

Iar dacă acusativul urmează, participiul rămîne neinfles, fipt în *o*, pr. *Ho conosciuto i vostri genitori ; J'ai connu vos parents.*

9. Urme de esemple la autorii limbelor clasice pentru un us analog cu verbul ἔχω și *habeo*, însă cu concordațiune perfectă, se află prea puține, pr. σὺ δ' εἰς τί δή με τοῦτ' ἐρωτήσας ἔχεις : „Iar tu pentru ce **m-ai întrebat** aceasta ?", Sophocl. *Epeum fumicum, qui legioni* **habet coctum** *cibum :* „Pre Epeu fumificatoriul care *a copt* vipt legiunei noastre", Plaut ; unde pre bucătariul Epeu [î]l numește în batjocură *făcătoriu de fum.*

§ 39. Discordanța timpurilor ausiliare

Discordanța timpurilor ausiliare formate cu *am, am fost* și participiul preterit în limba românească este mai mare decît în cele neolatine. Pentru că la noi nu numai participiul *fost*, dar și altul ce urmează nu se concordă niceodată nici cu subiectul propusețiunei, nici cu acusativul verbului activ, pre cînd la italiani și francesi concordațiunea participiului în anumite împrejurari e de regulă.

Iar causa acestor discordanțe se cercă în usul limbei germane în care tot asemenea se urmează, iar neolatinii l-au acceptat de la bunii lor vecini, pre cînd le-au dat visită.

Limba rom. însă, neputîndu-se esplica cum și cînd ar fi intrat acest us într-însa, a purces mai departe chiar și decît suratele ei și vecinii lor. /

Pentru că într-însa formele cu *am* și *am fost* nu sînt restrînse numai la verbele active ca la aceia, ci sînt estinse la orice verbe active sau neutre, fără escepțiune, și prin urmare și la verbe ce nu pot admite semnificațiune pasivă, necesare pentru analisea logică, pre cînd la neolatine și la cea germană ele sînt restrînse la verbele active, cu puține escepțiuni, iar pentru neutre sînt reserbate formele cu *sîm* și *fost* (it. *sono stato*), totdeuna concordate cu subiect[ul], pr. în loc de ce noi zicem : *Noi* **am fost zăcut** *toată săptămîna*, ital. zice : *Noi* **siamo stati ammalati** *tutta la settimana ;* încă și germanul : *Wir sind die ganze Woche* **erkrankt gewesen.** 78

De la acea regulă germanul face escepțiune numai cu puține verbe neutre, ce poate că i se par active, punînd *ich habe* în loc de *ich bin*, pr. *ich habe geschlafen (io am dormit)* etc., ceea ce este o absurditate logică.

Dar în absurditate tot nu merge pînă să zică : *ich habe gewesen,* ca noi : *io am fost,* și ca fîrtații noștri : *j'ai été, nous avons été à Paris* etc., cari sînt barbarismi leiți, împreunînd idee ce nu cuvin deloc între sine sau esprimîndu-le cu cuvinte ce nu au înțeles cuvenit. El zice numai : *ich bin gewesen.*

Note. 1. În limba anglică, dintr-o coincidență curioasă, *am* însemnează „*sîm*“, pr. *I am writing, io sîm scriind* în loc de *io scriu,* fără altă asemănare mai încolo.

2. Limbele clasice, pre lîngă abundanța totor elementelor din cari se
puteau forma și s-au format multe timpuri ausiliare, nu din necesitate, ci
79 pentru variațiunea espresiunilor, / fiind productele unor popoară cu cugetare
regulată și spresiune fidele, în combinațiunile lor nu puteau ajunge la barbarismi, cari în analisea lor să se dea pre față ceea ce sînt. Atari combinațiuni sînt reserbate popoarălor barbare și celor ce imitează limba lor, fără a o cunoaște bine.

3. Deci dacă și în limba noastră originea acestor forme e de la germani, mediat sau nemediat, atunci iușor se poate esplica că de ce vechii noștri cărturari așa de puțin le-au usitat, ci usitară mai numai formele originare sinonime, cari le aveau încă în abundanță și nu le pierduseră încă.

Causa ar fi fost că formele ausiliare nu erau încă lățite în usul de toate zilele, și după ce s-au lățit așa de mult românii nu le-au știut apleca, de unde apoi a decurs și înmulțirea combinațiunilor cari de cari mai absurde, încît nu pot suferi analise logică.

4. Întrebarea însă este că oare în adevăr au luat românii aceste forme de la străini ? Și dacă așa, cum și cînd s-a întîmplat ?

Nimenea nu poate ști cînd să fie avut românul contact atît de intim cu popoară germane, încît să influențeze atît de afund asupra formelor limbei românești.

Cu goții sau cu sașii ? Să vedem.

a) Cum că goții au viețuit între romani în Mesia este afară de îndoială, și romanii puteau să se împrumute de la ei în unele vorbe, frasi și forme, cum s-au împrumutat și goții din limba romană, dacă nu din cea românească.

Însă în cît pentru formele ausiliare în cojugațiune romanii de la goți nu le-au împrumutat, nici le-au putut împrumuta, din simpla causă că de la cine nu are nu te poți împrumuta, nici poți lua, și goții nu le aveau.

Limba gotică cum s-a vorbit și scris în Mesia în secl. al IV-lea e prea bine cunoscută. Mare parte din *N. Testament* și multe fragmente din *V. Test.* și din alte carți, scrise sau compuse pre atunci chiar în Mesia, au rămas pînă astăzi și s-au publicat de atîte și atîte ori. /

80 Însă în acea limbă urmă de timpuri ausiliare cum sînt în limba germană de acum nu se află.

b) Iar în cît pentru sașii din Transilvania, românii și cei dintre sași nu numai că nu au avut niceodată un contact așa de intim cu ei, încît limba lor să fie putut avea înfluență asupra limbei românești.

Dar încă sașii sînt un punt atît de mic în cercul românimei, încît, neavînd înfluență nici asupra celor mai din apropiarea lor, cu atît mai puțin puteau să aibă asupra limbei unei națiuni întregi, estinse de la un corn al Daciei pînă la celălalt și preste marginile Daciei pînă în munții Hemului și Pindului, Thesalia, Epir și pînă în Grecia.

Încă și dialectele acestui popor mic sînt atît de multe, încît ei de ei, adunați din diverse parți, nu se pot înțelege unii pre alții în limba lor, ci sînt nevoiți a vorbi românește, nu bine, adevărat, dar nu săsește.

De aceea și românii sînt prea puțini cari să știe vorbi săsește, pre cînd sașii toți știu românește, deși nici unul bine.

Cum dar acei puţini ce ştiu săseşte puteau să corumpă întreagă limba românească* ?

§ 40. Păreri asupră-i

Spre resolverea acelor dificultaţi s-au escogitat mai multe ipotesi şi opiniuni. Aşa :

a) Mai întîi s-a zis că verbul *am (ho, ai, habe)* în formaţiunea acelor timpuri şi-a pierdut cu totul semnificaţiunea primitivă şi s-a redus la o simplă formulă gramaticale, aşa încît formula *am fost* / *(j'ai été* etc.) nu însemnează 81
mai mult *am fost*, ci numai cît *fui (j'étais, je fus)*, iar participiul necôncordat *fost* sau alt se consideră a fi pus în formă adverbiale neinflesă.

Însă aceasta se poate zice numai de verbele neutre cari nu au pasiv, şi aşa participiele lor nu pot avea semnificaţiune pasivă, pr. *am dormit (ho dormito, j'ai dormi, ich habe geschlafen).*

Iar cu verbele active, această esplicaţiune nu poate avea loc pentru că participiele lor toate au semnificaţiune pasivă, prin urmare nici timpul ausiliare altă semnificaţiune nu ar putea să aibă decît pasivă, iar nu activă, pr. *Am scris o scrisoare* (*J'ai écrit une lettre*).

Şi încă cu atît mai vîrtos că, dacă acusativul precede, pretinsul participiu adverbiale se concordă cu acusativul precedente, pr. *Io am o scrisoare scrisă (J'ai une lettre écrite)*, care însă cu totul altceva însemnează, iar nu : *Am scris o scrisoare.*

b) Mai încolo s-a zis, de altă parte, că verbul *am* [î]şi reţine semnificaţiunea primitivă de „avere“, precum şi participiul [î]şi reţine semnificaţiunea pasivă, numai cît că dacă acusativul urmează, nu precede, propuseţiunea se poate considera ca absolută, iar acusativul numai de un esponente al propuseţiunei, de unde : *Io am scris o scrisoare ;* în partea de întîi : *io am scris* ar fi o propuseţiune absolută, însemnînd „io am la mîna mea ceva scris“, iar în partea din urmă : *o scrisoare*, numai un esponente, adecă „o scrisoare“.

Însă asta dacă ar fi aşa, atunci : /

1. propuseţiunile : **Am scris** *o carte* şi *Am* **scrisă** *o carte* sau *Am o carte* 82
scrisă ar fi identice, ceea ce însă nu sînt ;

2. propuseţiunile cu verbe neutre formate aşa nu ar avea nici un înţeles logic, pr. *Io am dormit (J'ai dormi* etc.), pentru că *dormit* nu are semnificaţiune pasivă ca *scris ;* şi dacă ăsta tot ar avea înţeles, atunci

3. toate verbele neutre se puteau forma cu *am*, ca la noi *(ho, j'ai)*, şi italianul, francesul, germanul încă ar fi putut zice ca noi : *Tu ai venit (Tu hai venuto ; Tu as venu ; Du hast gekommen)*, ceea ce ei în limbele lor nu pot face, ci pun *sîm* în loc de *am*, pr. *Tu sei venuto*; *Tu es venu ; Du bist gekommen.*

Şi aşa, regula noastră e mai cosecinte, fiind fără escepţiune, iar escepţiunea lor e mai logică.

Note. 1. Din aceste se vede că limbele neolatine, cel puţin italiana şi francesa, urmează cu puţină escepţiune limbei germane, în cît pentru *am* şi *sîm*, iar nu şi în cît pentru concordaţiunea participiului în formele active.

2. Limbele neolatine citate concordă sau nu concordă, după puseţiunea acusativului.

---

* Cele de pînă aci şi ce urmează ţinîndu-se atît de discordanţa timpurilor ausiliare şi esplicaţiunea ei, cît şi de istoria limbei, pertractarea mai pre larg a acestei materie se speră că va fi scusată.

Însă limba germană nu concordă niceodată, ori precede acusativul, ori nu, pr. *Ich habe* **geschrieben** *einen Brief* sau *Ich habe einen Brief* **geschrieben.**

Ce e mai mult, germanul nu-și pune participiul nici într-un gen, nici masc., nici fem., nici neutru, ceea ce fîrtații noștri nu au putut să imiteze, neavînd atîte forme generice cîte germanii. De aceea și propusețiunile cu participiul înainte sau după acusativ au același înțeles și sînt identice. /

83 **3.** Paralelismul ce l-am tras aici și mai în sus între limbele neolatine, italiana și franc. și a noastră, nu l-am estins și la celealalte dialecte: spanică, portugalică, provințale etc., nu numai pentru că sînt mai puțin cunoscute la noi ca cele două, dar și pentru că sînt în mai notabile depărtare decît acestea și de aceea nici nu au fost în contact cu limba noastră.

De almintrea, a trage un paralelism continuu în toate părțile gramatecei între limba românească și între toate cîte dialecte și limbe neolatine nu numai că ar îngreuia preste măsură pertractarea, ci ar cuprinde și prea mult loc într-o materie și almintrea destul de copioasă.

§ 41. **Paralelism**

Din comparațiunea trasă între usul limbelor neolatine și al limbei germane, cari mai în toate se unesc în formațiunea timpurilor ausiliare, și între usul limbei noastre în acest respect, resultă diferența următoare:

a) Că în limba rom., spre formarea timpurilor ausiliare active și neutre, totdeauna luăm formula *am* și niceodată *sîm*, pr. *am văzut, am dormit, am venit;* pre cînd limbele amintite pentru active iau *am*, iar pentru neutre acum *am*, acum *sîm;*

iar formula *sîm* la noi este numai pentru semnificațiunea pasivă, pr. *sîm văzut*, iar nu și *sîm dormit* sau *sîm venit.*

b) Că în limba rom. verbul participiale niceodată nu se concordă în timpurile active și neutre, nici cu acusativul activelor, fie pus înainte, fie
înapoi, pr. *Am* **scris** *o scrisoare* sau *O scrisoare am* **scris**, pre cînd limbele neo-
84 latine-l concordează / sau nu, după pusețiunea acusativului, precum s-a văzut; în ce limba germană nu urmează;

nici cu subiectul propusețiunei în neutre, pr. *Am venit noi ; Au venit ele*, pre cînd neolatinele-l concordă cînd le formează cu *sîm*, iarăși în diferență de usul limbei germane.

Note. 1. Cei vechi ai noștri, precum s-a oserbat și documentat mai în sus (§ 38, nota 5), usitau și verbul *sîm* în imperf. lui : *eram*, atît pentru active, cît și pentru neutre, cu participiul concordat sau neconcordat. Însă usul cu verbe active nu știm dacă se mai află pre undeva ; cel puțin la scriitorii mai tîrzii și moderni nu se mai află și se pare a fi încetat cu totul.

Dar și în formele neutrali mai niceodată participiul nu se aude neinfles, ci concordat cu subiectul, pr. *eram veniți, erau venite* etc.

În locul formulei active, astăzi se usitează formula cu *am fost*, pr. *eram venit, eram zis ;* astăzi : *venisem* și *zisesem* sau *am fost venit, am fost zis.*

2. Este oare verbul participiale : *fost, zis* etc., care se pune neconcordat în timpurile ausiliare active și neutre, în adevăr participiu au alt ce ?

Întrebare la care să se poată răspunde cît mai precis e necesariu a se înfățișa aci un registru de toate formele ausiliare, ca să se vază în cîte moduri se alătură verbul propusețiunei la formula sau formele ausiliare.

§ 42. Registru

Formele ausiliare în limba română nu sînt numai *am*, *am fost* și *eram*, de cari s-a tractat pînă aci mai în specie, ci ele sînt și au fost mai multe. /

Ele sînt compuse din verb sau formulă ausiliară și din un alt verb 85
pus sau în infinitiv, sau în gerundiu, sau în așa-numitul participiu preterit.

Acestea sînt următoarele:

a) *am* cu partic. pret., pr. *am fost=fui*.
am fost cu alt part., pr. *am f[ost] zis*=zisesem.

b) *aș* cu infinitiv, pr. *aș fi* sau *fire-aș*, lat. *essem*.
aș fi cu partic. pret., pr. *aș fi zis* sau *zis-aș fi*=lat. *dixissem*.
aș fi fost cu asemenea partic., pr. *aș fi fost zis*, lat. *jam dixissem*.
aș fi cu infinitiv [sic], pr. *aș fi zicînd*, lat. *dicens essem*.
aș fi fost cu infin. [sic] asemenea, pr. *aș fi fost zicînd*, lat. *jam dixerim*.

c) *voi* cu infinitiv, pr. *voi zice*, lat. *dicam*.
voi fi cu gerundiu, pr. *voi fi zicînd*, lat. *dicturus sum*.
voi fi fost cu gerundiu, pr. *voi fi fost zicînd*, lat. *dicturus fuerim*.
voi fi cu partic. pret., pr. *voi fi zis*, lat. *dicturus fuero*.
voi fi fost cu asemenea, pr. *voi fi f[ost] zis*, lat. *jam dicturus fuerim*.

d) *vream* cu infinitiv, pr. *vream zice=era să zic*.
vream fi cu partic. pret., pr. *vream fi zis=aș fi zis*.

e) *am vrut* cu infinitiv, pr. *am vrut zice=aș fi zis*. /
am vrut fi cu gerundiu. pr. *am vrut fi zicînd*. 86
am vrut fi cu partic. pret., pr *am vrut fi zis*.

f) *eram* cu gerundiu, pr. *eram zicînd=ziceam*.
eram cu partic. pret., pr. *eram zis=zisesem*.

g) *să fiu* cu partic. pret., pr. *să fiu fost acasă=dacă aș fi fost acasă*.
să fiu fost cu asemenea partic., pr. *să fiu fost zis=dacă aș fi fost zis*.

Note. 1. Din acestea unele sînt mai rar usitate, altele, cum am premis, astăzi de tot sau mai de tot afară din us.

2. Unele se usitează mai mult în forme nepersonali, pr. *era să zic*, *vrea să viu* (*d.*) *f.*)).

3. Formula *g) să fiu*, în sing. în toate persoanele în vorbire, se pronunță mai numai ca *să fi*, dar atunci cu pronumele personale espres, pr. *să fi venit io*, *să fi venit tu*, *să fi venit el*.

4. Formele mai lunge, ales cu *fost* și *fi fost* împreună cu alt participiu, fiind mai grele și de aceea neplăcute, încă se usitează mai rar.

5. Din aceeași causă se par a fi fost date uitarei și cele de sub *e)* cu *vream* și *am vrut*. Esemple la cei vechi.

Cu **vream**:

Psalt. Coresi, ps. CXXIII, 1—3: *Să nu vrea fi Domnulu între noi; Cîndu scula-se-vrea... spre noi, amu vii înghiți-ne-vrea. Omil*[*iarul*] *d*[*in*] 1580, a VI-a [Duminică] după Rusal[ii]: *Că de vrea fi în sîmbătă aceasta vindecatu, nu vrea fi tăcutu de aceasta evangelistulu, nici iudeii fără voroavă fi vrea. Pentat*[*euhul*] de 1581: *Și toate oarece vrea fi, prin elu vrea fi. Gen.* XXIX, 22. /

Cu **am vrut**: 87

Tetravang[*helul*] de 1561, *Math.*, 96: *Și grăiți să amu vrutu fi fiindu în zilele parinților noștri, n-amu vrutu fi fiindu loru soți în sîngele pro*[*roc*]*ilor. Luc.*, 50: *Vai de tine, Bethsaida, că, de au vrutu fi tărie în Tiru și în Sidonu* *ce au fostu întru voi, de demultu amù în saci şi cenuşe şedea-vrea. Psalt*[*irea*] de 1651, ps. CXXIII, 1—5: *Că să n-au vrutu fi Domnul cu noi, cîndu să sculá oamenii spre noi, atunci vii ne vrea înghiţi pre noi. Atunci apele ne au vrutu acoperi pre noi, rău au vrutu treace preste sufletulu mieu*; etc. Vezi *Principie*, 191 seq.

6. Afară de combinaţiunile înfirate se mai aud şi altele în gura poporului, ales întru înjurăture şi blăsteme, pr. *Fi-te-ar fi bătut mîna mea* sau şi *Fi te-ar fi fost bătut cel rău ; Fi-te-ar fi fost mîncat împuţit corbii* etc., în cari poporul este foarte invenţios şi cînd vine în afect nu-şi pregetă a-şi întinde formele ausiliare cît de pre lung.

§ 43. Invers

Pînă aci s-au înfirat parţile fiecărei forme în ordinea naturale; însă în usul public inversiunea lor e pre atît de generale, cît şi ordinea naturale.

Cu toate că şi inversiunea lor nu este iertată fără restricţiune, aici însă pentru scopul pertractarei în acest loc vom mai adauge numai inversiunile lor cu parţile dinapoi înainte, iar celealalte reserbîndu-le pentru locul cuvenit.

Formele ausiliare, dar, învîrtite cu infinitivul, gerundiul şi participiul preterit înainte sînt mai ales următoarele :

a) Cu infinitiv:

fire-aş	*zicere-aş*
fi-voi	*zice-voi*
fi-vream	*zice-vream.* /

88 *b)* Cu gerundiu:

venind aş fi	*zicînd aş fi*
venind voi fi	*zicînd voi fi*
ven[*ind*] *am vrut fi*	*zic*[*înd*] *am vrut fi*
venind eram	*zicînd eram*

c) Cu participiu preterit:

fost-am	*zis-am*
venit-aş fi	*zis-aş fi*
venit eram	*zis eram.*

Note. 1. Omise sînt cele cu *fi* înainte, fiidcă în atari inversiuni numaidecît după forma verbale iarăşi se repeţeşte, pr. *Fire-ar fi perit ; Fire-ar fi fost dormit ; Fi-l-ar fi fost mîncat corbii* etc.

2. Omise sînt şi cele cu pronume personali scurtate în dat. sau acusativ, cari iau totdeuna loc înaintea formulei ausiliare, în ordinea naturale sau inversă, pr. *ţi-am zis, zisu-ţi-am ; ne-am duce, duce-ne-am ; te-aş crede, crede-te-aş* etc.

3. Gerundiul şi participiul, cînd după ele urmează pronumele amintite, se pronunţă totdeauna cu *-u* finale întreg, fiidcă se consideră amîndouă făcînd un cuvînt, pr. *zisu-ţi-am*, iar nu *zisu ţi-am, zicîndu-vă, văzîndu-te*, iar nu *zicîndu vă, văzîndu te* etc.

§ 44. Conclusiuni

Din registrul acestor forme ausiliare, se constată :

a) că semnificațiunea acelor infinitivi, gerundie și participie nu poate să fie decît sau activă, sau neutră, după natura verbului ocurente în propusețiune, activ sau neutru ; /

89 *b)* că toate aceste trei forme sînt neflesibili și nu au decît o singură terminațiune fiptă și nevariabile în gen sau număr.

În cît pentru infinitiv nu poate fi nici o dubietate nici în respectul semnificațiunei, nici al neflesibilitatei.

Tot asemenea se poate zice și de gerundiu, care, deși după formă în limba latină seamănă cu participiul futur pasiv, în limba rom. însă nu are niceodată semnificațiune pasivă, ci totdeauna, ca și infinitivul, după natura verbului respectiv, are numai semnificațiune activă sau neutră.

Ceea ce și prin aceea se demustră că gerundiele verbelor active încă au și pot să aibă acusativul lor, ca și timpurile modurilor finite, pr. *Io l-am văzut scriind o epistolă ; Noi l-am aflat mîncînd carne vinerea ; Ele s-au dus smulgîndu-și părul din cap.*

Iar în cît pentru neflesibilitatea gerundiului în limba română, iarăși nu poate fi îndoială.

Note. 1. Gerundiele în limba latină au mai multe forme : de genetiv, dativ sau ablativ și acusativ, în formă neutrale, pr. *dicendi, dicendo, dicendum.*

2. Ele au mare afinitate cu forma participielor futurului pasiv, în *dus, -a, -um*, cari sînt flesibili. De aceea însă și la latini gerundiele sînt numai active în verbele active și se pun în regime ca și la noi cu acusativ, pr. *causa dicendi linguam Latinam ; observando legem ; ad puniendum maleficos.* /

90 Din contră, dacă gerundiele se strămută în forme participiali pasive, acusativul activului se pune în casul gerundiului, însă cu concordațiune perfectă, pr. *causa discendae linguae Latinae ; lege observanda ; ad puniendos maleficos.*

§ 45. Supin, nu participiu

Iar în cît pentru al treilea, tot asemenea este constatat că rămîne neflesibile, fără gen și număr : *am fost, am zis ; ai venit, ați venit ; ea a fost, ele au venit, ele au zis.*

Și după analogia celoralalte două forme precedenti, infinitiv și gerundiu, urmează că și al treilea să aibă semnificațiune activă, iar nu pasivă, în verbele active.

Iar o formă care nu are flesibilitatea, nici semnificațiunea pasivului, deși seamănă cu participiul preterit, precum seamănă gerundiul și participiul futur pasiv, nu poate să fie participiu, ci, după analogia limbei latine, supin.

Și din astă proprietate a supinului provine că în formele ausiliare nu concordă, cum nu concordă infinitivul, nici gerundiul, fără să rămîie în limbă discordanță sau solecism.

Deci, analogia este completă : infinitiv, gerundiu, supin, toate trele cu forme nominali, însă totdeauna nedeclinabili, iar cu semnificațiune asemenea : activă în verbele active, neutră în cele neutre,

pr.	*zicere-aș*	*voi veni*	infinitiv
	zicîndu-aș fi	*voi fi venind*	gerundiu
	zisu-ți am	*voi fi venit*	supin /

91 **Note. 1.** Participiele preterite ale adiectivelor, preste tot luînd, sînt de semnificațiune pasivă. De aci, alta este a zice : *am fost bătut*, active, și alta :

am fost bătut, pasive, pentru că în propus. 1 vorba *bătut* nu poate însemna ceea ce înseamnă în propus. 2, iarăşi *bătut*. Şi aşa, nici natura nu le poate fi aceeaşi, nici forma, nici semnificaţiunea, nici numirea.

2. Cu toate astea, ocur esemple în limba română în cari participiul preterit ţine locul participiului preterit activ, pr. *Feţilor ! mîne des de dimineaţă să veniţi toţi întrarmaţi, mîncaţi şi băuţi.*

În care propuseţiune vorbele : *mîncaţi* şi *băuţi* sînt adevărate participie de la activele *mînc* şi *beu*, ca în proverbiu : *Mîncă ceapă şi bea apă şi nici dracul nu-ţi va fi ;* precum le arată şi flesiunea : numărul plur. masc. şi precedentele *întrarmaţi.*

Însă nu cu semnificaţiune pasivă, ci activă, pentru care împrejurare nici latinii nu au formă speciale şi numai participiele deponenţilor pot avea două semnificaţiuni : activă şi pasivă, pr. *imitatus* de la *imitor.*

Singură limba grecească, precum se ştie, are forme destinte pentru participie preterite active şi pasive.

3. De aci se întîmplă că una şi aceeaşi propuseţiune are diferite înţelesuri, după cum se ia în semnificaţiune, sau activă, sau pasivă, pr. e şi esemplu de mai sus: *am fost bătut.*

4. În unele propuseţiuni cojuntive, ales la cei vechi unde, *să* însemnează şi al latinilor *si*, mai des decît în usul modern, una şi aceeaşi propuseţiune poate să aibă şi din astă parte varietate întru înţeles. De esemplu :

să fii mîncat, cu *să* forma conjuntivale şi active
să fii mîncat, cu *să* condiţionale.
să fii mîncat, pasive. /

92 Cari toate sînt bine zise, deşi înţelesul le e divers, iar amfibologia e din partea limbei.

5. Supinul acest răspunde supinului latin în *-um*, carele asemenea are şi afinitate cu participiul preterit al activelor, ca al nostru, pr. *salutatum* de la *saluto*, partic. pret. *salutatus, -a, -um*, şi numai semnificaţiune activă, ca la noi, şi de aceea în regime cu acusativ, pr. *vade salutatum Perillam**, care tot atîta va să zică cît : *salutare Perillam* sau *salutaturus Perillam* sau *ad salutandum Perillam*, tot forme active ; numai dacă vrei să strămuţi în formă şi semnificaţiune pasivă, aibi să zici : *ad salutandam Perillam*, schimbînd gerundiul în partic. pasiv şi acusativul *Perillam* legîndu-l de prepus. *ad*, iar nu de verbul *saluto.*

Şi, în urmă, forma acestui supin iarăşi e ca şi la noi nevariabile în *-um*, pentru că cealaltă formă în *-u*, *salutatu*, e pasivă şi se resolve cu forme pasive, pr. *difficilis lectu liber*, adecă *difficilis legi.*

6. Rămîne, în urmă, a cerceta că prin care parte a formelor ausiliare se determină semnificaţiunea temporale din fiecare formă, ceea ce, deşi nu se ţine strîns de concordaţiunea verbale, dar spre completarea pertractarei despre timpurile ausiliare nu poate să lipsească aici.

§ 46. Semnificaţiunea temporale

Determinaţiunea semnificaţiunei temporali a fieşicăreia din formele ausiliare e fundată nu într-atîta pre o raţiune originare, care încă nu a

---

* „Vade *salutatum* subito perarata Perillam.
Litera sermonis fida ministra mei“.
Ovidiu, *Trist.*, l. III, ep. VII.

putut să lipsească, cît şi mai vîrtos pre o convenţiune de toţi adoptată, care
şi ea fără îndoială şi-a avut raţiunea ultimă / decizătoare, deşi nu e totdeuna 93
bătătoare la ochi.

După această convenţiune, semnificaţiunea temporale a formelor ausiliare principali în limba română este cea următoare:

a) *am*, pentru trecut, preterit;
b) *aş*, pentru optativ;
c) *voi*, pentru viitor, futur;
d) *vream*, pentru condiţionat;
e) *eram*, pentru trecut;
f) *să fiu*, pentru condiţionale.

Note. 1. Specificaţiunea mai detaliată pentru fiecare din aceste *şeasă* forme generali, cu subdivisiunile lor, s-a premis la § 42, într-un registru.

2. Raţiunile determinatoare însă a le înfira şi pertracta în specie la fiecare formule specifice ne-ar duce prea departe, fără de o necesitate; de aceea ne vom restrînge numai la cele principali de sub *a)*—*f)*.

§ 47. Am şi aş

În cît pentru formulele compuse:

a) Cu *am* şi supin, determinaţiunea preteritului indicativ depinde nu de la supin, care ca şi infinitivul şi gerundiul nu are semnificaţiune temporale în limba românească, ci de la formula principale *am*, carea, ori e derivată de la verbul *avere*, ori e numai o terminaţiune verbale ca şi în imperfectul indicativ, la tot casul e numai o formulă convenţionale pentru preterit şi timpul ausiliariu aşa format răspunde deplin formei originare a preteritului, pr. *am fost=fui, am venit=venii, am făcut=feci. /*

În cît, mai încolo, pentru cele: 94

b) Cu *aş* şi infinitiv, semnificaţiunea imperfectului optativ şi condiţionale asemenea nu depinde de la infinitiv, ci de la formula *aş*, carea iarăşi ori se derivă de la verbul *avere*, ori e numai o terminaţiune verbale, analogă formei latine din acelaşi timp, cu *-m* şi infinitiv.

Note. 1. Raţiunea pentru *am* e cu atît mai anevoie a se afla, cu cît originea acestei forme este cu îndoială dacă se derivă de la verbul *avere* ori e numai terminaţiune verbale separată. În cît:

a) Pentru derivaţiunea de la verb se produc nu numai esemplele citate din clasicii greci şi latini (§ 38, nota 9) cu ἔχω şi *habeo*, ci şi formele analoge în limbele neolatine şi în cea germană, precum şi cojugaţiunea verbului în presentele indicativ mai tot cu asemeni forme.

Dificultatea însă este, de o parte, că la greci verbul ἔχω în esemplele citate şi mai în toate cîte se mai află este numai un pleonasm sau figură, fără nici o raţiune de oarece moment, iar la latini esemplul citat e unic, şi încă a un autoriu comic, carele, ca toţi comicii, află cîte o formulă stilistică ingenioasă, dar neusitată şi o aruncă publicului ca să rîză. De la atari esemple a trage conclusiuni categorice încă se pare cam comic.

Iar de alta, că pentru alte limbe neolatine se poate esplica cum au ajuns la formarea ausiliarelor lor după limba germană, dar nu se poate esplica cum ar fi ajuns la asemene imitaţiune şi limba românească. Vezi mai sus (§ 39, nota 4).

Şi, în urmă, că, deşi astăzi cojugaţiunea verbului: *am, ai, are;* pl. *avem, aveţi, au* e mai în toate persoanele aceeaşi cu a formulei ausiliare: *am,* 95 *ai, a*; pl. *am, aţi, au*, dar tot aşa se poate zice şi că cojugaţiunea / verbului e mai în toate persoanele diversă de a formulei *am* etc. Şi aşa, din identitatea unor persoane nu se poate conclude la întreagă identitatea îmbelor verbe sau cuvinte, pentru că o jumătate din persoane nu-s identice.

Este încă de oserbat că verbul *avere* în timpul pres. indicativ avea în vechime mai multe persoane diverse decît astăzi, iar flesiunea formulei ausiliare *am* în toate persoanele e tot aceea la cei vechi ca şi la noi, ceşti mai noi.

Cei vechi ziceau şi scriau în pers. 1 şi 2: *aibu, aibi*, unde astăzi zicem *am, ai*, ca în formula ausiliare, pr. *Omil[iarul]* de la Govora de 1642, f. 119^v: *Ştiu că veri zice înţelepţeşte pre D-zeu voiu* **să aibu.** *Orolog*[*hion*], de A[lba] Iul[ia], de 1680, f. 179^v: *Să te* **aibu** *pre tine vieţuindu şi petrecîndu întru mine.*

Şi alte mai multe esemple, în *Princip.*, pag. 139, nota *c*) seq., pentru pers. 1, de la a. 1561 pînă la 1680, din toate provinciele româneşti.

Iar în cît pentru pers. a 2-a sing., forma *aibi* se află şi pînă azi în toate abecedarele şi catehismele ciriliane în *Decalog : Să nu* **aibi** *D-zei străini înaintea mea.* Iar pers. a 3-a, *aibă* şi *aivă*, în cojuntiv şi astăzi esiste.

Esemplele sînt derept în modul cojuntiv, însă este ştiut că persoanele 1 şi a 2-a sing. şi pl. din presentele cojuntiv întru nemică nu diferesc de ale presentelui indicativ.

Aşa cît se poate zice şi că însuşi verbul s-a conformat în cojugaţiunea sa după formele ausiliare, părăsindu-se formele originare *aibu, aibi, aibe* şi luînd în locul lor *am, ai, are* în indicativ pentru apropiare, iar nu şi în cojuntiv de tot, pentru mai depărtarea de la timpurile indicativului rămînînd a 3-a pers. neschimbată: *aibă* sau *aivă.*

Iar în cît:

b) Pentru părerea că formula ausiliare *am, ai, a* nu este altă decît
terminaţiunea *am, ai, a* etc. din imperfectul indicativ s-a zis că între forma
imperfectului indicativ şi între forma ausiliare a perfectului tot din indicativ
96 cu *am* nu este altă diferenţă decît că în limba rom. imperfectul / se formează
din infinitivul scurt al verbului *am, ai* etc., iar perfectul ausiliariu se formează
din supinul verbului şi iarăşi din aceeaşi formulă *am, ai* etc., prin urmare
că formula *am, ai* etc. este o singură terminaţiune, destinată pentru
semnificaţiunea trecutului.

Altă diferenţă între imperf. şi perfect mai este că în imperf. formula *am, ai* etc. se pune totdeauna după infinitiv şi e neseparabile, atît după usul de acum al limbei rom., cît şi după cel vechi, ba şi după usul limbei latine, numai cît la latini imperfectul se compune nu cu infinitiv, ci cu presentele indicativ, pr. româneşte: *lăudá-am* (contras în *lăud'am*), *vede-am, făce-am, auzi-am*, lat. *lauda-bam, vide-bam, faci-ebam, audi-ebam* etc., şi aşa mai neregulat decît la noi.

Iar că în perfectul ausiliariu formula *am, ai* etc. se poate pune înaintea sau înapoia supinului şi, prin urmare, e separabile, pr. *lăudatu-am* (contras *lăudat'am*), *văzut-am* etc. sau *am lăudat, văzut, făcut, auzit.*

La care mai este de oserbat că cei vechi mai ades usitau forma cu ausiliariul înapoi şi mai rar cu [auxiliarul] înainte. Se poate încă că pre la început nici nu s-a usitat almintrea decît ca în imperf., după care şi perfectul ausiliariu poate că s-a format. Vezi *Ps.* XXXVIII, ed. Coresi, 1575 (*Princip.*, pag. 401 seq.), unde între 4 esemple de acest timp nici unul nu este cu forma ausiliare *am, ai* etc. înainte, ci toate cu ea înapoi: *pus'ai zilele mele, imputare fărămintelui datu-m'ai, arătat'ai omul* şi *topit'ai.*

2. Raţiunea pentru *aş* cu infinitiv se pare încă şi mai anevoie de aflat, cu cît şi aici diferesc părerile despre originea acestei formule, de o parte afirmîndu-se cum că *aş* e forma verbale de la *avere* în optativ sau condiţionale, iar de alta că şi *aş*, ca şi *am*, nu e decît o formulă terminativă după analogia limbei latine în *rem*, *res* etc. În cît : /

a) Pentru derivaţiunea de la verbul *avere*, iarăşi se provoacă atît la 97
analogia celoralalte limbe neolatine, cu limba germană în frunte, ca măiastra lor, cît şi la pres. 1 sing. *aş*, care nu este altă, după opiniunea acestora, decît forma cunoscută a verbului *avere*, în limba italiană : *avessi*, lăpădînd din mijloc silaba *ve*, ce ades se tîmplă în limba românească, şi rămînînd numai *aş* din *avessi*, pr. se avessi *speso tanto che voi* „dacă aş fi sperat atîta cît voi“.

Decît că ce se ţine de analogia limbelor neolatine în respectul verbelor ausiliare, ea este pentru limba rom., precum mai sus s-a zis, nespiicabile ; iar ce se ţine de derivaţiunea formulei *aş* din *avessi*, asemănarea între aceste două vorbe ar fi în adevăr foarte mare dacă românii nu ar fi lăpădat silaba italiană *ve* din mijloc, precum nu au lăpădat în *avem*, *aveţi*, *aveam* etc. Dar precum se zice astăzi la noi numai *aş*, iar nu *aveşi*, aşa şi derivaţiunea poate să fie nu din *avessi*, ci de aiurea, de esemplu, de la latinul *habuissem*, de unde şi italianii luară pre *avessi* lor.

Altă dificultate în contra acestei analogie mai este că *avessi* şi celealalte persoane ca ausiliariu cere după sine totdeuna un participiu preterit concordat sau neconcordat, iar niceodată infinitiv ; pre cînd chiar, din contră, formula *aş* la noi se compune numai cu infinitiv, pr. *aş fi*, *aş veni*, *aş face*, ceea ce la italiani nu este permis. Iar dacă la noi are să se compună timpul şi cu un supin (în locul participiului preterit la italiani), este de absolută necesitate a se adauge un infinitiv între *aş* şi supin, pr. *aş fi avut*. Ceea ce iarăşi la italiani nu se poate, iar la noi nu se poate almintrea.

Şi încă *aş* e din *avessi*, celealalte persoane *ai*, *ar'* (*are* şi *ară* la cei vechi) etc. de unde sînt ? pentru că de la celealte persoane ale lui *avessi* nu sînt.

Ce causă, dar, putea fi ca românii în pers. 1 sing. să-şi ieie pre al său *aş* de la italianul *avessi*, iar celealalte persoane nu de la italiani, ci de aiurea ? /

Iar în cît : 98

b) Pentru părerea cealală că *aş* încă nu e altă decît o formulă terminativă liberă ca şi *am*, se provoacă la analogia cu *am*, cît şi la analogia limbei latine în acelaşi timp, care, ca şi în limba rom., e format dintr-un infinitiv cu terminaţiune destintă pentru modul finit, adausă şi legată la călcîiul infinitivului presente, pr. *laudare-m*, *videre-m*, *facere-m*, *audire-m*.

Precum şi în limba rom. se zice : *lăudare-aş*, *vedere-aş*, *facere-aş*, *auzire-aş*, numai cît formula terminativă la noi e liberă şi se poate pune, şi se pune, tot aşa de bine şi naintea infinitivului, decît că în casul din urmă silaba ultimă *-re* a infinitivului se omite, ca un ce de prisos, precum se omite şi cînd între infinitivul dinainte şi între formula *aş* dinapoi se întrepune pronumele personale *me*, *te*, *se*, ca acusativul verbului activ, pr. *aş lăuda* şi *lăuda-te-aş* etc.

În cît pentru formarea acestei formule verbali, ea se vede numaidecît că este formaţiune curat românească, după analogia celeialalte, *am*, *ai* etc., din care o mare parte s-a reţinut, pr. *ai*, *am* şi *aţi*.

Pentru celealalte persoane, unele terminaţiuni din modul optativ fără îndoială avură înfluenţă asupra formaţiunei lor, pr. *-sem* din *lăuda-sem* etc. pentru pers. 1 sing. şi *-ret* şi *-rent* pentru a 3-a sing. şi plur., pr. *lauda-ret*, *vide-rent*, cu toate că *-re* şi *-rent* sînt rupte din însuşi infinitivul.

Deci *aş* ar fi din *a* ea şi în *am*, iar *ş* din *sem*, precum făcură şi italianii în *avessi* lor. Cît pentru celealalte, se poate că sînt astăzi scurtate din altele vechie mai lunge, pr. *ai*, *am*, *aţi* din *ari*, *aremu*, *areţi*, pentru cari forme însă nu se află probe nici în carţile vechie.

3. Mai adăugem încă că în propuseţiunile cu timpuri ausiliare formula definitivă a timpului, pr. *am*, *aş* etc., numai o dată se pune, fie şi mai multe

99 supine sau infinitivi cu supin etc. împreunate în timpul ausiliariu, pr. *am / fost venit*, *aş fi fost zis* etc. sau invers : *venit-am fost*, *fost-aş fi zis* etc. Ce se ţin de ordinaţiunea propuseţiunilor.

§ 48. Voi şi celealalte

În cît mai încolo, pentru *voi* cu infinitiv, determinarea semnificaţiunei futurului iarăşi nu depinde nici de la infinitiv, care nu are semnificaţiune temporale definită, nici de la semnificaţiunea verbului *voi* = *voiesc*, care e în timpul presente, şi aşa nu poate să depindă decît de la întreagă combinaţiunea acestor două elemente, făcută cu scop de a determina timpul futur, prin urmare iarăşi e convenţionale, în care *voi* nu mai are însemnarea *voiei* şi *voinţei*, carea o a pierdut, ci e numai formulă convenţionale pentru desemnarea futurului, ca şi silaba *bo* la latini (în vechime *vo*), pr. *voi fi* sau *fi-voi* sau contras *fivoi* nu mai însemnează „voiesc a fi" sau „să fiu", ci numai cît la latini *ero*, *lăuda-voi* — *lauda-bo*, *vede-voi* — *vide-bo* etc.

În urmă, tot asemenea se poate zice şi de celealalte formule, cari încă numai din convenţiune-şi au determinaţiunea temporale defiptă, iar nu de la semnificaţiunea formulei, care e pierdută, nici de la a celoralalte verbe adausă, pusă în forme netemporali, pr. *fi-vream*, *eram făcut*, *să fiu făcut* etc., în cari semnificaţiunea reale a verbelor *vream*, *eram*, *fiu* e cu totul neconsiderată, ci numai semnificaţiunea lor temporale.

Note. 1. Şi aici poate veni sub întrebarea că oare *voi*, în forma ausiliare,
100 în adevăr este verbul latin *volo*, ori numai formula / latină *bo* sau *vo*, acomodată
în terminaţiuni după verbul *voi* (*voiesc*, *vreu*).

La tot casul, românii de la *volo* şi-au format trei verbe: *voi*, *voiesc*, *vreu*, cu cojugaţiune personale destintă ; din cari însă numai forma *voi* are desemnată semnificaţiunea futurului, din care causă şi în construcţiunea sau compuseţiunea lui cu infinitivul singur lapădă particula *a* dinaintea infinitivului, pr. *voi-fi* sau *fi-voi*, dar nu şi celealalte forme, de unele nici nu se poate zice : *voiesc fi* sau *fi-voiesc*, încă nici *vreu-fi* sau *fi-vreu*, decît poate în semnificaţiunea ausiliare, de care nu ştiu dacă se află esemple, afară de imperf. : *vream-fi* şi *fi vream*, ce l-am înregistrat mai sus între formele ausiliare.

Cel puţin asemănarea între *bo* sau *vo* latin şi *voliu* sau numai *voi* e prea bătătoare la ochi şi poate fi numai o contracţiune sau prescurtare din *volo*, care în a 2-a pers. sing. e învederată, în care în loc de *volis* s-a zis numai *vis*, ca în futurul *lauda-bis* sau *lauda-vis*.

2. Este ştiut că latinii în forma futurului încă nu sînt firmi şi acuşi-l formează cu *bo*, pr. *lauda-bo*, *vide-bo*, acuşi cu *am*, pr. *faci-am*, *audi-am*. Şi gramatecii vechi latini nu ştiu să esplice nici derivaţiunea unuia, nici altuia. Ei derivă pre *bo*, mai toţi, de la *ibo* şi vreau să fie *lauda-bo* tot atîta cît *laudare-ibo*. Ei, dar, nu au luat aminte că şi *ibo* nu e decît un timp iarăşi ausiliariu, compus din *i-* şi *bo*, şi aşa, după acea etimologie din *ibo*, ar ieşi un absurd *ire-ibo*. Ce destul de chiar demustră că *bo* nu se poate deriva de la *ibo*.

Rămîne ca să fie *bo* sau numai formulă pură terminativă, ca şi *am*, adausă la infinitiv prescurtat, sau cel mult o contracţiune din verbul *volo* sau *bolo*.

3. Pentru *bo* şi *vo*, *bolo* şi *volo*, afară de nenumărate esemple în inscrip-
ţiunile vechie latine şi pentru prea deasa strămutare a lui *b* în *v*, în multe cu-
101 vinte şi chiar româneşti, pr. *bibo* în loc de *vivo* şi *vivo* în loc de *bibo* ; / *vervex* şi
berbex, rom. *berbece*, fr. *brebis* ; *vesica* şi *besica* etc., se poate consulta şi verbul grecesc βούλομαι, lat. *volo*, la greci *b*, la latini *v*, şi, dacă-i sustragi forma medie μαι, rămîne βουλω, lat. *volo*.

4. La clasicii latini se află esemple pentru *bo* nu numai în verbul *ibo*, care nu e de I-a și a II-a conjugațiune, ci și în alte verbe de a IV-a cojug., încă și de a III-a, pr. *dicebo*, *exsugebo* etc. în loc de *dicam* și *exsugam*.

Numai cît esemplele produsă de Nonniu sînt toate din comici, cari și în limbă-și permit multe deviațiuni de la regulă, și de aceea esemplele dintr-înși nu pot șerbi de base unei discuțiuni serioase. Vezi *Principie*, p. 36 seq.

5. Din această variabilitate a formei futurului la latini se pare a se trage și în toate limbele neolatine defectul generale de o terminațiune defiptă neseparată pentru futurul indicativ. Ci toate se ajútoră cu ausiliariul *ho*, *ai* etc. legate neseparat la călcîiul infinitivului, pr. [it.] *finir-o*, *servir-o*, fr. *finir-ai servir-ai*.

Italianii se par că au luat terminațiunea latină a futurului în *bo* în loc de *habeo*, iar francesii terminațiunea *am* în loc de *habeam*, și după acelea a-și fi format futurele lor cu infinitivii, cari și de almintrea în multe verbe sînt scîlciați și schimosiți ca vai de ei întru îmbe limbele acestea.

6. Românii însă se par a fi luat pre *bo* latin în loc de *volo*, însă cojugațiunea lui s-a format almintrea decît cînd însemnează „voiesc“, pr. *voi*, *vei*, *va ; voiesc*, *voiești*, *voieste ;* pl. *vom*, *veți*, *vor ; voim*, *voiți*, *voiesc*. Infin. *vre-re* în loc de *ver-re*, lat. *velle* în loc de *vele-re*, și *a voire*.

Imperf. *vream* de la infinit. *vre-re* și presente nou tot de aci : *vreu*, *vrei*, *vre* sau *vrea* sau *va*, și așa mai încolo: *vrui*, *vrut ; voii*, *voit*, *voitoriu* (nu și *vrutoriu) ; vrînd* și *voind*.

7. Moldovenii zic *vroiu* în loc de *voriu* sau *voiu*. Cei vechi, *veri* în loc
de *vei*. Vulgariter *o* în loc de *va*. / Moldovenii *vrom*, *vreți* în loc de *vom*, *veți*. 102
Așa și cei vechi : *vreți* în loc de *veți*.

În vulg. : *oi*, *ĭ*, *o ; om*, *ți*, *or*. Pre unele locuri se zice numai impersonaliter cu cojuntiv : *va să-i zic* sau *o să-i zic*.

§ 49. **Rațiunea lor**

Rațiunea formațiunei timpurilor ausiliare cu *am* și *voi* și a semnificațiunei temporali a lor mai cu securitate se poate da numai dacă vom lua de base derivațiunea lor verbale din *am (habeo)* și *voi (volo)*.

Așa :

a) În cît pentru *am*, derivațiunea lui atunci provine nu de la presente *(habeo)*, ci de la imperfect *(habebam)*, pentru că numai așa s-ar putea esplica semnificațiunea preteritului, de care se ține și imperfectul, și așa *am* de la *aveam (habebam)* contras în *am*, cu cojugațiunea imperfectului. Iar :

b) în cît pentru *voi*, atunci semnificațiunea futurului din presentele *voi* urmează de sine ca cosecință, fiindcă *voi* ca verb arată că ceva nici s-a tîmplat încă, nici de presente se tîmplă, ci numai *voia* se esprime de a se pune ceva în lucrare, și așa pentru viitoriu.

Note. 1. Cele de sub *a)* și *b)* s-au zis dară numai sub presumțiunea că formulele *am* și *voi* se trag după origine din verbele *habeo* și *volo* sau sinonimele lor românești.

Iar dacă această presumpțiune nu stă, ci, din contră, dacă aceste formule
și după originea lor, precum se văd în limba latină, sînt numai formule cojuga-
tive, rațiunea semnificațiunei temporali a lor nu este mai mult de a se / cerca 103
în limba rom., ci cel puțin în cea latină, ca în cel mai vechi dialect italic ; dar,
precum s-a văzut, și acolo numai cu resultat foarte problematic.

2. Rămîne, dar, a se decide dacă formațiunea timpurilor ausiliare e pre aceeași base cu a celoralalte limbe neolatine și a celei germanice sau pre o base cu totul diversă de a acestora, nu imitaţiune germanică, ci base proprie limbei româneşti, care în atîte forme s-a dezvoltat în decursul acelei serie lunge de secli de cînd limba rom., întreruptă-i fiind toată comunicaţiunea cu limbele surori din Occidente, fu lăsată sie înseşi şi dezvoltată mai încolo prin sineşi după natura şi geniul ei nealterat roman.

3. De aci are să urmeze concordaţiunea sub alte cercustari, însă tot în propuseţiunea simplă.

§ 50. Concordaţiunea verbului cu mai multe subiecte

Dacă însă într-una şi aceeaşi propuseţiune sînt mai multe subiecte decît unul, concordaţiunea verbului şi a predicatului încă variază după împrejurari, după cum adecă subiectele sînt sau de acelaşi gen şi număr sau nu, şi predicatul sau adiectiv, sau participiu, sau sustantiv.

Deci, în cît pentru verb, regula generale este ca verbul să se pună totdeuna în numărul plurale sau fie toate subiectele în numărul plurale, pr. *Arabii, perşii şi turcii sînt toţi de relegiunea mahometană; Ştiinţele şi artile sînt ornamentul vieţei;*

sau şi dacă numai unul este în numărul pl., pr. *D-zeu şi îngerii sînt fiinţe moi presus de om; Soarele, luna şi stelele sînt corpuri cereşti; /*

104 sau chiar şi dacă toate subiectele sînt în sing., pentru că două sau mai multe obiecte, fie şi singuratece, împreunate tot fac o mulţime, pr. *Petru şi Paul; Mintea şi înţelepciunea, adevărul şi dereptatea sînt calităţi nepreţuite în omul ce le poşede.*

Esceptiunea poate avea loc numai cînd toate subiectele sînt în sing., dar şi atunci esceptiunea e numai permisă, nu oblegată, pr. *Mintea şi înţelepciunea e mai preţioasă decît piatra scumpă* în loc de *sînt mai preţioase; Neadevărul şi minciuna e totuna; Ziua şi noaptea creşte şi scade; Moare şi împăratul şi supusul, şi avutul şi săracul.*

În cari propuseţiuni, subiectele fiind de acelaşi număr sing., verbul se concordă cu cel mai de aproape, cu care celealalte nu sînt în diferenţă.

Note. 1. Propuseţiunea cu două sau mai multe subiecte e, în adevăr, numai un comples de mai multe propuseţiuni, cu diverse subiecte şi acelaşi predicat, şi se poate resolve în atîte propuseţiuni separate cîte subiecte sînt de faţă, pr. *Ziua şi noaptea creşte şi scade,* adecă *ziua creşte şi scade; noaptea creşte şi scade.*

Iar întrunirea mai multor propuseţiuni într-una singură se face din compendiu şi prescurtare, ca să nu se repeţească aceleaşi cuvinte de atîte ori fără scop şi spre neplăcerea ascultătorilor.

2. De aceea şi concordaţiunea verbului în sing. cu subiectul mai de aproape, iar nu cu mulţimea subiectelor e prea naturale.

Numai cît oamenilor le mai place în atari împrejurari concordaţiunea virtuale decît reale şi esceptiunile se fac mai mult cînd verbul precede cu un
105 subiect sing., cu / care se concordă, iar cele ce mai urmează se concordă numai ca nescari aditamente, neprevăzute cînd s-a făcut concordaţiunea la început, pr. în esemplul: *Moare şi împăratul şi supusul* etc.

În care cas, poţi să adaugi orişicîte alte subiecte, de oricare număr, fără de a mai repeţi verbul sau de a-l concorda, pr. *Omul e prada morţei, împărat sau supus, tineri sau bătrîni, avuţi şi săraci.*

§ 51. Predicatul cu mai multe subiecte

/

Iar în cît pentru predicat, concordațiunea lui depinde nu numai de la subiectele propusețiunei, ci și de la natura predicatului.

a) De la subiecte, în cît ele representează sau ființe vie, sau numai idee, pr. *om, bărbat, muiere; minte, durere, știință.*

b) De la predicat, în cît ele sînt sau sustantive, sau adiective, sau participie, iar sustantivele representează, iarăși, sau persoane vie, sau numai obiecte reali ori ideali, pr. *bun, frumos, tînăr, plăcut, urît, învățat; văzătoriu, știutoriu, peritoriu; domn, -ă, șerb, -ă, frate, soră; laudă, rușine, înțelepciune* etc.

Note. 1. Cu toate că în propusețiunea cu mai multe subiecte elementele sînt mai multe, la cari este a se lua aminte în concordațiune, de aceea însă concordațiunea tot nu e mai complicată ca în propusețiunea cu un subiect, nici în cît pentru gen, nici în cît pentru număr, ci, din contră, în cît pentru număr e încă și mai ușoară, fiindcă numărul predicatului, ales adiectivului și participiului, mai totdeauna este cel plurale. /

106 **2.** Dacă într-o propusețiune sînt mai multe predicate, concordațiunea se face tot numai ca și cînd e numai un singur predicat, pr. *D-zeu e bun, atotștiutoriu, derept și îndurat; Oamenii sînt buni și răi; Faptele rele sînt urîte și neplăcute oamenilor și lui D-zeu.*

3. Dacă în propusețiune cu un subiect sau mai multe predicatul este un gerundiu cu semnificațiune participiale, concordațiunea nu se schimbă, decît că gerundiele neavînd nici gen, nici număr, în propusețiune stau neinflese și concordațiunea e numai virtuale, pr. *Domnia ta vei fi știind* sau *Amicii și neamicii miei vor fi știind cît am de a răbda din partea nesănătatei.*

§ 52. Predicatul sustantiv

Deci, în propusețiunea cu două sau mai multe subiecte, dacă:

a) Predicatul e un sustantiv care represintă numai obiecte reali sau ideali, iar nu persoane vie, și, așa, nu au destințiune după ses, concordațiunea lui este nedependente de la subiecte și predicatul poate fi în orice gen și număr, pr. *Științele și artile sînt ornamentul vieței* sau *ornamentele vieței* (subiectele în fem. plur., predic. în neutru sing. ori plurale); *Adevărul și minciuna sînt caracterul* (sau *caracterele*) *omului de omenie sau de nemică; Dereptatea și nepărtinirea sînt datorința* (sau *datorințele*) *judelui care se stimă pre sine.*

Iar dacă predicatul sustantiv represintă persoane vie, cu destințiune
de ses sau gen, concordațiunea se face după sesul sau genul mai nobile al subiec-
telor, carele este cel masculin, pr. *Petru și Maria sînt frați; Științele și artile*
sînt surori (nu *frați*); / *Soru-sa și cumnată-sa sînt doamne, iar frate-so și nepoții* 107
lui sînt șerbi; Somnul și moartea sînt gemeni.

Tos așa și în număr, precum arată esemplele citate.

Note. 1. A determina cînd se poate pune predicatul sustantiv în sing. cu mai multe subiecte în sing. sau plur. depinde mai mult de la relațiunea în cari stau sustantivele subiectului și predicatului și afară de propusețiune, pr. este relațiunea parților și întregului, a speciei și a genului etc. Așa, zicem: *Dereptatea și generositatea sînt vîrtuți,* sau putem zice și *sînt vîrtute,* deși mai anevoie, fiindcă între acele nume este o relațiune speciale, după care fiecare din acele două e *vîrtute* în specie, dar nu sînt însuși *vîrtutea,* ci numai o specie de *vîrtute* și, așa, mai multe fac *vîrtuți.*

Aşa zicem şi : *Grecul e om şi românul e om*, iar în plur. *Grecul şi românul sînt oameni* (pentru că un grec şi un român fac doi, adecă număr plurale), iar nu zicem : *Grecul şi românul sînt om* sau, cel puţin, mai cu anevoie ; mai iuşor însă : *Grecul şi românul este om*, cu concordaţiunea de-aproapelui.

Iar cînd zicem : *Dereptatea şi generozitatea sînt ornamentul vieţei*, între subiectele şi predicatul acestei propuseţiuni nu este altă relaţiune decît singură aceea care i-o asemnează propuseţiunea, de aceea predicatul e liber de a se pune ori în care număr, şi tot aşa de bine se poate zice *sînt ornamentele vieţei*.

Aşa şi : *A minţi şi fura e ruşine* nu numai se poate zice, ci aşa şi caută a se zice, pentru că infinitivii nu au plurale şi de aceea nu se poate zice : *A fura şi a minţi sînt ruşine* sau *ruşini*.

2. În cît pentru sensul mai nobile, aici s-a putut lua în consideraţiune numai masculinul şi femininul, fiindcă sesul e numai de aceste specie, iar nu ca în sustantivele nepersonali şi adiective ce sînt de trei genuri ; despre care mai în jos. /

108 § 53. **Adiectiv sau participiu**

Mai încolo, dacă predicatul

b) Este sau adiectiv, sau participiu, cu destinte terminaţiuni generice şi numerice, în număr urmează regula concordaţiunei verbului (§ 50), adecă numărul plurale, cu singură escepţiunea permisă acolo, precum arată esemplele de mai jos ;

iar în cît pentru gen, dacă subiectele sînt de unul şi acelaşi gen, predicatul se concordă cu genul subiectelor, pr. *Ştiinţele şi artile sînt frumoase*; *Îngerii şi oamenii sînt înţelegători* ;

dacă însă subiectele sînt de mai multe genuri şi representează obiecte vie, predicatul urmează şi aci genul masc. ca cel mai nobile, pr. *Petru şi Maria sînt sănătoşi* ; *Bărbaţii şi muierile sînt frumoşi şi urîţi* ; *Cînii şi oile sînt dumestici* ; *Vulpile şi iepurii sînt sălbateci* ;

iar dacă subiectele representează obiecte fără viaţă, predicatul urmează subiectului celui mai de aproape, precum :

Strugurii şi prunele sînt coapte ;

Prunele şi strugurii sînt copţi.

Note. 1. Dacă însă subiectele sînt de numărul sing. şi nu represintă obiecte vie, predicatul se pune cu verbul în plur. în genul neutru sau în femin. cînd adiectivul sau participiul nu are formă destintă neutrale în plurale, pr. *Lucrul şi nevoinţa sînt frumoasă şi fericitoare* ; *Aurul şi argintul sînt scumpe*.

2. Esceptiune poate avea loc numai ca şi cu verbul, cînd predicatul se
109 concordă cu subiectul cel mai de aproape, pr. / *Petru* şi *Maria e sănătoasă* (iar nu *sănătoase*) ; *Focul şi apa sînt folositoare, însă periculoasă* sau şi *Focul şi apa e folositoare, dar periculoasă* (femin.) sau *Apa şi focul e folositoriu, însă periculos* (n.).

3. Este însă a se lua bine aminte dacă toate sustantivele din subiect sînt, în adevăr, subiecte destinte au numai aposite, pentru că predicatul se concordă numai cu subiectul, iar nu şi cu apositul, pr. *Banii, argintul şi aurul, sînt plăcuţi tuturor, chiar şi pruncilor* (în m. pl., iar nu în n.).

§ 54. Concordanța apositelor

Între accidentele propusețiunei cari au a se concorda cu subiectul sau predicatul ei sînt mai ales: apositul (§ 13) și atributul (§ 12), cel de întîi în calitate de sustantiv, iar celălalt de adiectiv.

În cît pentru aposit, el poate fi sau sustantiv adevărat, sau surogat sustantivului: adiectiv sau participiu, înbrăcînd natura sustantivului.

Deci dacă apositul este :

a) Sustantiv, concordațiunea nu poate să aibă loc decît numai în număr și cas, iar nu și în gen, pentru că genul sustantivelor nu e variabile decît în prea puține sustantive ce se referesc la persoane vie de divers sex și gen.

În cît pentru număr, apositul are să fie concordat cu numărul subiectului, pr. *Traian, împăratul, a bătut pre daci* ; *Alesandru cel Mare, fiiul lui Filip, regelui Macedoniei, a surpat imperiul perșilor* ; *D-zeu, părintele tuturor oamenilor, se îndură de toți fiii săi* ; *Omul, ființă neputincioasă, sperează în D-zeu cel a tot potente și indurat.* /

110 Iar în cît pentru cas, tot asemenea are a se concorda cu casul subiectului: în numinativ totdeauna, iar în vocativ, numai dacă are vocativ cu formă destintă, iar dacă nu are, concordațiunea se face numai vertuale, punînd apositul în numinativ iarăși, pr. pentru numinativ esemplele de mai sus ;

iar pentru vocativ : *Împărate ceresc, spirite al adevărului* ; *Tatăl nostru* ; *Cuvîntule al lui D-zeu* sau *cuvîntul lui D-zeu.*

Iar dacă apositul este :

b) Adiectiv sau participiu sustantivat, concordațiunea se face perfectă, în gen, număr și cas, pr. *Mîngîietoriule bune* ; *D-zeule sînte, făcătoriul cerului și pămîntului* ; *Ioane botezătoriul, Petru apostolul și toți sînții făcătorii de minuni se roagă lui D-zeu pentru noi.*

Note. 1. În propusețiunea cu subiectul în vocativ, adevăratul subiect este pronumele personale *tu* sau *voi* sau surogatele lor, *d-ta, Măria voastră,* iar celealalte sustantive sau de natură sustantivale, adausă la subiect, sînt în adevăr numai apusețiuni, pr. *Tu, împărate* ! *Voi, fraților*! *Voi, frații miei, și voi, surorile mele, veniți de vedeți* !

2. Aposit poate să fie chiar și o propusețiune întreagă cu pronumele relativ precedente, pr. *Tatăl nostru, carele ești în cer* ; *Împărate ceresc, carele pretutindenea ești și toate le împlinești.*

3. Uneoare sustantivul aposit se personifică și ia chiar și vocativul masc. în *-e*, deși el, de almintrea, după natura sa e nepersonale și neutru, pr. *Spirite al adevărului* ; *Cuvîntule al lui D-zeu* sau și numai *cuvinte* sau *cuvinte sînte* ! /

111 4. Cînd, în propusețiune, apositul în regime sau cu pronume posesiv are a se pune în vocativ, pr. *Spiritul adevărului*, punîndu-se în vocativ numai virtualiter, forma apositului rămîne neschimbată, pr. *Împărate ceresc, spiritul adevărului, vino* ! iar dacă apositul se pune în vocativ realiter, între sustantivele din regime se pune espresè totdeuna articlul supletiv *al, a* etc., pr. *Spirite al adevărului*, din causă că acest articlu nu are vocativ și, așa, nu se poate suplini prin articlul primariu al sustantivului de întîi, care poate să și lipsească, pr. *Spiritule* sau *spirite al adevărului* ; *Cuvinte* sau *cuvîntule al lui D-zeu.*

5. Și aceasta, pentru că, două sustantive în regime cînd au a se pune determinat, de regulă cel de întîi se determinează cu articlul primariu, pr. *spiritu-lu, cuvîntu-lu*, iar al doilea cu articlul supletiv *al, a* etc., pr. *al adevărului, al lui D-zeu, al mieu*, de unde împreunate fac : *spiritul al adevărului, cuvîntul al lui D-zeu.* Deoarăce însă în asemenea regime articlul supletiv se poate omite,

precum se și omite, esemplele adusă se prescurtează, zicînd : *spiritul adevărului, cuvîntul lui D-zeu,* articlul primariu suplinind și pre *al*, fiind de aceeași origine și natură, numai de destinațiune diversă.

Însă în vocativ, dispărînd paritatea între acești articli și sustantivul întîi putîndu-se pune și fără articlu, necesitatea determinațiunei aduce cu sine ca cel puțin articlul supletiv *al, a* etc. iarăși să se pună apriat și încă tot în numinativ, fiindcă nu are forma vocativului ca articlul primariu ; și așa se naște : *Spirite* sau *spiritule al adevărului* ; *Cuvinte* sau *cuvîntule al lui D-zeu*, ca mai sus. Iar fără *al* nu se poate zice.

De aci se naște discordanța între subiectul vocativ și articlul supletiv în numinativ. Ceea ce se poate evita punînd și subiectul în numinativ, pr. *Spiritul adevărului* etc., și omițînd pre *al*, ca și în alte împrejurari.

Despre cari va fi vorba și mai în jos. /

112 **6.** Se poate ca la un subiect în plurale apositul să fie în sing., însă cel puțin două pentru ca să plinească numărul plurale, pr. în esemplul de mai sus : *Banii, aurul și argintul, sînt plăcuți.*

7. Apositul încă poate să-și aibă atributul, regimea și dependența proprie, pr. *Tatăl nostru* ; *Împărate ceresc* ; *Spiritul adevărului* ; *Sînte, fără de moarte, ndură-te spre noi* !

§ 55. Concordanța atributelor

Iar în cît pentru atribut (§ 12), el poate fi adiectiv, ori participiu, ori numai surogat, precum sînt frasile, în cît sînt determinate prin articlul propriu adiectivelor, pr. *frumos, înțelept, muritoriu, (cel) cu minte, (cel) cu purtare bună, (cel) fără de lege.*

El se poate adauge atît la subiect, cît și la predicat, pr. *Omul înțelept e ființă rară* ; *Prunul e pom domestic* ; *Fiii ascultători de părinți vor fi oameni feriiciți* ; *Faptele omenești trag după sine urmari* ; *Cuștiința rea nu are repaus* ; *Iuda cel fără de lege nu a vrut a înțelege.*

Concordațiunea lui se face, ca și în predicat, după trei destințiuni : gen, număr și cas, perfectă, dacă atributul are toate formele destinte pentru toate trele destințiunile amintite, precum sînt cele mai multe adiective și toate participiele, pr. *D-zeu sîntul, D-zeule sînte* ! etc.

Neperfectă și numai virtuale în cele ce lipsesc atributului într-un respect sau altul, precum sînt adiectivele terminate în *-e*, neavînd forme destinte generice, pr. *frunză verde, apă fierbinte* etc. /

113 **Note. 1.** Deci, dacă în propusețiune predicatul e sustantiv împreunat cu adiectiv sau participiu, adiectivul și participiul nu se concordă cu subiectul propusețiunei ca predicat, ci cu sustantivul predicatului ca atribut, pr. *Omul e ființă cuvîntătoare* (nu *cuvîntătoriu*).

Ci numai dacă sustantivul predicatului se omite, atributul rămas singur trece ca predicat și se concordă cu subiectul, pr. *Omul e cuvîntătoriu.*

2. La subiect și predicat se poate alătura nu numai unul, ci și mai multe atribute împreunate sau desfirate, însă toate concordînd cu sustantivul, pre cît sufere natura lor, pr. *Oamenii înțelepți, derepți și cu frica lui D-zeu sînt columnele societatei; Puterea în mîna nebunului e armă înfricoșată, periculoasă și pentru el însuși și pentru alții.*

3. De sine se înțelege că adiectivele, participiele și tot ce poate fi atribut subiectului și predicatului se pot adauge la orișicare nume din propusețiune, fie ori în care cas sau număr, pentru că de aceea se și numesc adiectivele *adiective*, iar participiele pentru că participă din natura adiectivelor, ca și din a verbelor, pr. *domnului* **mieu** ; *al oamenilor* **buni** ; *prin* **rară** *înțelepciune* ; *cu puteri* **unite** ; *am scris o epistolă* **lungă** *și alte mai multe* **scurte**.

Însă în atari împrejurari, ele nu se mai numesc atribute, ci cu numele lor sau cel mult *epitete* (ἐπίθετον, *epithetum*) la gramaticii latini, ce de almintrea însemnează aposit (*appositum*).

§ 56. Concordanța casurilor

Numele sustantive însă și surogatele lor în propusețiune nu stau numai ca subiect, predicat sau aposit, ci și în parțile neesențiali, și așa nu numai în numinativ și vocativ, ci și în celealalte casuri, după cum se determină sau prin
alt nume, sau prin / verb, sau prin vreo prepusețiune și, prin urmare, și adiecti- 114
vele sau participiele lor depindînd de la ele au a se concorda tot așa cum se concordă atributele subiectului și predicatului.

De aceea, regulele concordanței adiectivelor și participielor în specie se numesc și regulele dependențelor sau și regulele concordațiunei casurilor.

Ele sînt preste tot aceleași cari s-au oserbat în concordanța subiectului și predicatului, cu puține escepțiuni și cu diferența că acolo s-au aplecat numai la numinativ și vocativ, iar aici au a se apleca și la celealalte casuri : genetiv, dativ și acusativ, pr. în esemplele de mai sus (§ 55, nota **3**) : *domnului* **mieu** ; *am scris e epistolă* **lungă** ; *cu puteri* **unite**.

Note. 1. Escepțiunile în concordațiunea casurilor, îu cît sînt stabilite prin usul generale, cu atît mai puțin se pot trece cu vederea, cu cît în contra lor nu se poate urma fără de a cădea în barbarism sau a comite solecismi, în cari așa des cad străinii și cei ce nu cunosc limba.

2. Sînt și unele concordațiuni deși regulate, dar atît de grele, încît din astă causă s-au evitat, pre cît se putea, și în urmă s-au dat uitarei, însă pentru istoria limbei nu se pot trece cu vederea.

§ 57. Adiectivelor

Adiectivele ce au a se concorda mai încolo parte sînt pronominali, parte numerali, parte de o natură nedefinită, diverse de cele de întîi.

Iar cele pronominali sînt : articlii, pronumele posesive, demustra-
tive și relative, precum / cele numerali sînt : cardinali, ordinali și can- 115
titative.

În cît pentru adiectivii de natură nedefinită, legea pentru concordațiunea atributelor (§ 55) e atît de generale pentru orice adiective și participie cu mai multe sau mai puține terminațiuni generice, numerice și casuali, încît ea nu e restrînsă numai la atribute și la casurile subiectului și predicatului.

Iar în cît pentru celealalte, ele au, precum în declinațiune, așa și în concordațiune, unele particularitați ce se vor desemna mai de aproape.

Note. 1. Concordațiunea și aici se face mai deplin sau mai cu scădere, după cum adiectivele au mai multe sau mai puține forme destinte, nu numai pentru gen și număr, ci și pentru cas. De aceea, ea se face numai în cît se poate realiter, iar în cele ce nu se poate face realiter, din defectul formelor necesare, ea se face virtualiter, pr. *omulu bunu* ; *floarea frumoasă* ; *lucrulu urîtu*; *frunza verde*; *apa rece* ; în gen. dat. : *omului bun* ; *flori-ei frumoase* ; *lucruri-lor urîte* ; *frunze-i verzi* ; *ape-lor reci*.

În cari esemple : numele în *-u* masc. și neutre, sustantive și adiective, neavînd forme destinte pentru gen. dat. sing., în concordațiune nu pot urma articlului, carele are formă destintă pentru acele casuri: *lui*, și de aceea sînt nevoite rămînînd în forma numinativului a se concorda cu articlul numai virtualiter.

Pre cînd numele feminine, sustantive și adiective, terminate în *-ă* sau *-e* avînd forme destinte pentru gen. dat. sing., concordațiunea se face deplin între toate trele numele: *flori-ei verzi și frumoase.*

Așa și în esemplele: *lucruri-lor urîte, ape-lor reci*, sustantivele toate și o mare parte a adiectivelor (cîte adecă sînt de natură nedefinită) neavînd 116 forme destinte pentru G. / D. plur., concordațiunea iarăși se face nedeplin cu articlul *-lor* în G. D. plur., sustantivele și adiectivele rămînînd în formele numinativului plur., iar virtualiter considerîndu-se concordate cu articlul în G.D. plurale.

2. În contra regulei de mai sus și a concordațiunei casuali se fac cele mai dese păcate, și unde nu e nevoință de a călca legea, și asta nu numai în vorbirea populară, dar și în scrierile învățaților, nu numai moderni, ci și vechi.

Așa, de multe ori se aude și se vede după sustantivul feminin în G.D. sing. adiectivul pus în numinativ, neconcordat, deși se putea prea bine concorda, pr. în *cartea vieței* **cei fericită** în loc de *fericite*; *rușinea purtarei* **rea**; *vărsarea apei* **fierbinte**. *Omil[iarul]* de 1580, *Dumin[ica] a XIV-a după Rusal[ii]*: *A vechiei și a noiei* **lege** *dulceață*; *ibid., Dumin[ica] a V-a în Păres[imi]*: *Ca să ne arate nouă calea nălțimei și a pacei* **ceea adeverită** etc.

§ 58. **Concordațiunea articlilor**

În cît pentru articli, cari sînt trei: primariu: *-lu, -a*, pentru sustantive, supletiv pentru posesive și numerali: *alu, a'* și secundariu: *celu, cea*, pentru adiective și surogatele lui, pr. *omu-lu, floare-a, alu mieu, a'lui, alu doi-lea, a'dou-a, celu bunu, cea frumoasă, cei buni, cele nouă* f., *cele nouă* n.

Ei, de regulă, se concordă cu sustantivul sau adiectivul lor în gen, număr și cas, în cît și unele, și altele au formele lor destinte, pr. *omu-lui celui bun*; *floare-i celei frumoase*; *ai miei părinți*; *al domnu-lui e pămîntul în anu-lu alu trei-lea*; *acum a' dou'a oară i-am scris.*

Escepțiune se face:

a) cu unele sustantive cu cari articlul nu se concordă după sex sau gen, 117 ci după forma din afară / sau vocalea terminativă, pr. *tat'a, pop'a*, cu toate că se zice și *tată-lu*, pr. *tată-lu nostru, tată-lu îndurarilor*, dar *popă-lu* nu se zice niceodată și nici se poate zice fără barbarism;

b) cu numele feminine terminate în *-ă* și *-e*, cari în concordațiune cu articlul în gen. și dat. sing. se pun sau nu se pun în forma genetivului și dativului, deși o au; ci cînd nu se pun rămîn în numinativ, după norma masculinelor și neutrelor ce nu au forme destinte pentru gen. dat. sing., pr. *văduă-i floare-i, moarte-i*, ca *domnu-lui dinte-lui*; *osu-lui, nume-lui.*

Ceea ce însă nu e escepțiune generale și fipsată, ci liberă și permisă, concordațiunea regulată fiind tot atît de usitată ca și cea escepționale, pr. *văduve-i, flori-i, morți-i* etc.

Note. 1. În usul vulgare, mai multe nume masculine onorifice terminate în *-ă* și *-e* iau articlu feminin în *-a*, pr. *tete-a, nene-a, bade-a* ca și *lele-a, nan-a, tiș-a* etc.

2. După aceeași normă, mai multe nume proprie și de familie de genu masc., însă terminate în *-a* sau *-e*, se concordă cu articlul, nu după gen, ci după

terminațiune cu *a*, ca femininele, pr. *Luc'a, Tom'a, Onea, Petrea, Mircea Ciobanul*, precum și *Cuz'a, Ghic'a, Sturz'a* etc.

Cari, toate, în gen. dat. se declină ca numele feminine : *Lucă-i, Tome-i*, pr. *dumineca Tomei* sau *Tomii* etc., ca și *Veronica*, G. D. *Veronică-i, nenei, tetei, badei* etc.

3. Concordațiunea regulată a femininelor terminate în *-ă* cu articlul în G. D. astăzi e mai usitată decît cealaltă, pr. *doamne-i* (sau la cei vechi *doamne-ei*), și tot așa și la cei vechi. /

Însă la aceşti din urmă se află esemple și de concordațiunea neregulată, 118
pr. *juncă-i, văduă-i, strămoașă-ei, țară-i, nouă-i* ; *Biblia* de București, 1688, *Deuteron.*, XXI, 4 : *Și vor tăia vinele juncăi în vale* ; *ib.*, 6 : *Și vor spăla mînile pre capul juncăi. Pravila mare* de 1652, p. 703 : *Maria sora văduăi. Omil* [*iarul*] de 1580, *Dum*[*inica*] *Tomei*: *Pentru înșelăciunea strămoașă-ei. Cluciu* de 1678, *Pref.*, p. 2 : *Va fi de folos mare beserecii țărîi noastre rumânești. Prav*[*ila*] *mare*, p. 102 : *Episcopii țărăi Ardealului* ; *ib.*, p. 553 : *Ale vechii și a' nouăi legi* etc. Vezi *Principie*, p. 131, 367 seq.

4. Iar în cît pentru concordațiunea numelor femin. în *-e* în același cas, cea regulată e mai usitată în vorbire, pr. *ziua morții, numele florii* etc., dar cea neregulată e mai usitată la cărturarii noștri, pr. *sîm datoriu onoarei mele; în semnul supunerei noastre* etc.

Iar la cei vechi e încă și mai usitată, pr. *sănătate-ei, adevărătate-ei, pace-ei* și *pacei, calei, vendecarei* etc. *Omil*[*iarul*] I, *Dum*[*inica*] *a XIX-a după An*[*ul*] *Nou*: *În dumnezeia sănătateei. Biblia* Buc[urești], ps. XXXII, 16 : *Cu mulțimea vîrtutei lui. Omil*[*iarul*] de Iași, 1643, f. 93^{r} : *Împăratul pacei. Omil*[*iarul*] de Govora, 1642, pag. 404 : *Cu darea pacei. Omil*[*iarul*] de 1581, *Dum*[*inica*] *Pașt*[*ilor*]:*Ai pace-ei faptu-ne-au feciori*; *ib.*, 13 nov.: *împreunariei și paceei* ; *ib.*, *Dum*[*inica*] *în Păres*[*imi*] : *Ca să ne arate și nouă calea nălțimei și a pacei ceea adeverita. Omil*[*iarul*] de Iași, 1643, f. 57^{r} : *La mijlocul calei. Omil*[*iarul*] de 1580, *Dum*[*inica*] *a VI-a după Paște*: *Spre mărturia vindecare-ei* ; *ib.*, *Dum*[*inica*] *a XXIV-a d*[*upă*] *Rus*[*alii*]: *Spunerea vindecarei*, (pag. 123) *vindecareei* etc. Vezi *Principie*, p. 122 seq., 364 seq.

5. Din cari esemple se pare că forma concordațiunei în G. D. sing. a femininelor, cel puțin a celor în *-e*, e mai antică în *-e* decît în *-i*, ca și cu numele masc. și neutre în sing. și plur., considerîndu-se că pentru declinațiunea articulată e destulă forma articlului în G. D., iar forma genitivului și dativului în sing. reservîndu-să numai pentru declinațiunea nearticulată. /

§ 59. Adiectivelor pronominali 119

Tot asemenea regulată este și concordațiunea celoralalte adiective pronominali : demustrative, relative și posesive, și încă cu atît mai regulată, cu cît acestea cu puțină escepțiune au forme destinte și pentru gen. dat. sing., și plur., ca articlii, pr. *acestui om* ; *omului acestuia* ; *acelor bunătați* ; *bunătaților acelora* ; *al mieu frate* ; *surorilor mele* ; *celui ce crede* ; *omului celui ce crede* ; *căruia se cuvine* ; *cui și cărora nu place.*

Escepțiune fac de regulă :

a) posesivele cu articlii lor, cari în dialectul nostru nu au gen. dat. nici în sing., nici în plur., cum au la românii macedoni, și de aceea locațiunea lor în gen., dat. nu se poate face înaintea, ci numai înapoia sustantivelor lor, pr. în nom., ac., voc., *ai miei frați* și *frații miei*, iar în G.D. nu se poate zice decît : *fraților miei*, pierzîndu-și și articlul propriu ;

b) relativele, și anume *cel ce*, carele propriè è compus din articlul secundariu *cel, cea* și relativul *ce* de toate genurile şi toți numerii, încît partea întîia, *cel, cea* se concordă totdeauna cu sustantivul precedente la care se referește, iar pentru propusețiunea relativă următoare rămîne numai a doua parte, *ce*, pr. *Celui ce a despărțit Marea Roșie* ; *Oamenilor celor ce fac dereptate*, iar nu *oamenilor cei ce fac dereptate*.

Iar *care* și *cine*, de regulă, nu se concordează cu numele la care se refe-
120 resc decît numai în număr : *care, cari* (sau și în gen cu articlu : *carele, / carea* etc.) ; *cine* însă numai virtualiter, pr. *Omului care* sau *carele face bine* ; *Nu știu cine a venit*.

Note. 1. În cît pentru demustrative se aude și se vede uneori concordațiune neregulată dacă demustrativul e locat după numele referinței, pr. *omului acela, muierilor acestea*, dar nu și în femin. sing., pr. *muierei acesteia*, iar nu *aceasta*, din causă că schimbarea pronunției ar fi prea bătătoare la ochi și, așa, eufonia împiedecă atare discordanță, care în celealalte nu se oserbează în acea măsură[160].

2. Încă și în cărțile bătrînilor noștri aflăm urme de asemeni discordanțe, pr. *Psalt[irea] cores[iană]* de 1557, ps. LXXXVI, 7 : *Și judecilor aceștia ce fură într-însu*.

La cei vechi se află urme de concordațiune în G.D., ales la *al său*, diversă de cea de astăzi, pr. *nurori-sa, mumă-săi*. Vezi *Principie*, pag. 136 seq. și aici mai în jos.

3. Uneoare *cine* se pune în loc de *cel ce* și se concordează asemenea și în cas, pr. *Averea* **cui** *a murit* în loc de : *celui ce a murit*.

Ea se aude mult întru înjurăture, pr. *Bată-te mîna cui te fece*, iar de altă dată mai rar.

4. E de oserbat însă că la casul cînd se pune *cui* în loc de *celui ce* relativul suplinește și locul sustantivului ce ar fi în genetiv, într-atîta cît sustantivului nu e iertat a se pune espres, iar de se pune, relativul nu se mai poate pune în genitiv, ci în casul ce-l recere propusețiunea. De aceea nu se poate zice : *averea omului, cui a murit*, ci a *omului care a murit*.

5. Iar în cît pentru compositele cu *care, cine* și părticelele *oare, ori* (sau *veri*), *fie* înainte sau *va* înapoi, pr. *oare-care, oare-cine, oare-ce* sau *oareși-care*
121 etc., *oricare* sau *ori-și-care* etc., *veri-care, fie-care* sau *fieși-care* / sau *fieși-ce-care*, așa și *nes-care* etc. ; *care-va, cine-va, ce-va* sau *ceva-și* etc., ele nu urmează concordațiunea relativelor din cari se compun, ci se concordează după norma altor adiective de natură nedefinită, pr. *oare care om, fiecărui om, nescari muieri, ceva lucru* etc.

Numai *cine va* și *care va* stau în propusețiune și ca sustantive, pr. *A venit cineva* ; *Ai văzut pre careva* ?

Iar cu alt sustantiv se pospun, pr. *un om careva* sau *cineva*.

§ 60. Numeralilor

Concordațiunea numeralilor încă este în cea mai mare parte regulată ca și a altor adiective, în cît adecă sau ele au forme destinte, sau usul generale al limbei nu face vreo escepțiune.

Așa, în cît pentru cardinali, numai *unu, -ă* are toate destințiunile pentru gen, număr și cas, numai cît semnificațiunea cardinale o are numai în sing., pr. *un om* etc., iar în pl. și-o pierde și însemnează numai cît „oarecari“, lat. *aliquis*, pr. *unii oameni*, adecă „oarecari oameni“, lat. *aliqui homines*.

Iar ceialalți sînt mare parte sau numai cu puține forme, sau fără nici una, precum :

a) *doi*, *doue* [=*două*], *doua* [= *două*], fără casuri;

b) *trei*, *trele*, tot asemenea ;

c) *patru*, *cinci*, *șeasă*, *șepte*, *opt* și *nouă* fără gen și casuri ;

d) *zece*, adiectiv în sing. fără casuri, iar în plur. *zeci*, sustantiv feminin, iarăși fără casuri ; iar

e) *sută* și *mie*, sustantive feminine, cu pl. *sute*, *mie*, fără casuri. /

Note. 1. Ca *unul* se concordă și *alt*, *-ă*, *mult*, *-ă*, *tot*, *-ă*, precum și *celălalt* ; numai cît acestea nu au toate casurile ca *unul* 122

2. *Doi*, *doue*, *-ă*, la macedoneni au și gen. dat. *duoru* ; la noi numai în compositul *amîndoi*, *amînduror*.

3. Femininul *trele* nu este usitat decît cu *toate* și *cîte*, pr. *toate trele*, *cîte trele*, iar cu alte nume se pune numai *trei* pentru toate genurile, pr. *trei oameni*, *trei muieri*, care e solecism, însă autorisat de usul generale, care nu sufere concordațiunea femininelor cu *trele*.

4. *Zece* în sing. se concordă cu sustantivul, ca alt adiectiv oricare, pr. *zece oameni*. Însă în pl. *zeci*, ca sustantiv, nu se poate concorda cu sustantiv divers decît cu locațiunea înapoi, pr *oameni două zeci*, iar nu și *două zeci oameni*, ci cu recțiune : *două zeci de oameni*.

5. Tot așa se urmează și cu *suta* și *mia* în sing. și pl. ca și cu *zeci*, pr. *o mie de oameni* sau *oameni o mie* etc.

6. Iar în cît pentru *un* în compusețiune cu alți cardinali, în *un-spră-zece* rămîne neconcordat cu sustantivul în tot respectul, pr. *un-spră-zece muieri*. Iar de la *două zeci* încolo se concordă în gen, pr. *două zeci și unul de bărbați* ; *trei zeci și una de muieri* etc. Usul contrariu e solecism.

7. Iar *doi*, *-e*, *-ă* în compusețiune orișicare se concordează totdeuna în gen, pr. *doisprăzece oameni*, *douăsprezece muieri* ; *două zeci și doi de bărbați*, *două zeci și două de doamne* etc.

§ 61. **Ordinali**

Iar în cît pentru ordinali, concordațiunea lor e cu atît mai anevoie cu cît duplicitatea articlilor / înainte și înapoi a împiedecat mult dezvoltarea formelor și fipsarea usului regulat. 123

Așa încît :

a) numărul *întîi*, *-a* sustituit în locul anticatului *prim*, *-ă*, deși are formele sale regulate, ca adiectivele, în gen și număr, arareori se aude și se vede în concordațiune regulară : *omul întîi* ; *întîia dată* sau *oară*, cu mult mai rar în plurale : *oamenii întîi*, *întîiele muieri*;

b) numerii de la *doi* pînă la *zece* se pot concorda după gen în sing., pr. *al doilea bărbat*, *a doua muiere* și așa *al treilea* etc. Însă în plurale : *ai doi bărbați*, *ale douăle muieri* astăzi nu se mai zice, cu atît mai puțin în G. D. : *ai doilor* sau *ale douălor* ; sau *alor doilor*, *alor douălor* etc.

Note. 1. *Prim* a rămas în *primă-vară*, adverbiul *de-a prima* la cei vechi, *văr primariu*, *cale primariu* (alții zic *premare*).

2. În loc de *întîi* se aude și se vede și : *întîielea* după forma *al doilea* și *d'întîiu* și *deîntîiu* și *dintîilea* etc.

3. În loc de *a doua* în fem. zic și : *al doilea*, pr. *al doilea muiere* sau *muierea a doilea*, și așa mai încolo.

4. La cei vechi se află și unele casuri plurali cari azi nu se mai aud, pr. *ai doiloru-mi veri* etc. Vezi *Princip.*, pag. 133.

5. Tot cei vechi, numele ordinali terminate cu *-u*, le concordau cu articlu
-lu în fine, pr. *al patru-lu, al optu-lu*, iar cu *-le* sau *-lea* numai cele terminate
124 în altă vocale, pr. *al treilea, al cinci-lea* etc., ce e mai cosecinte după / natura
articlului *-lu, -le* la numele sustantive, după cum se termineaza în *-u* sau *-e* ;
iar după usul mai nou, toate s-au redus la o formă, pr. *al patru-lea, al optu-lea*
sau chiar și fără *-lu* dinainte : *a' patru-lea, a' cinci-lea* etc.

6. Cei vechi mai ziceau chiar fără nici un articlu, pr *cap doi* ; *în trei capete* ; *în anul șeasă al împărăției lui cutare* ; din cari forma întîia se mai ține și astăzi și e daună că nu se mai usitează și celealalte, fiind mai iușoare decît cele cu articli grămădiți, cari nici nu se pot declina, necum concorda cum se cade.

§ 62. **Cantitative și calificative**

În urmă, și concordațiunea adiectivelor cantitative, pr. *cît, -ă, cît-va, cîte doi, trei* etc., *atît, -a*, încă este regulată, deși nu toate au gen. dat. plurale și nici unul G. D. sing., pr. *Cît lucru ai lucrat* ; *Cîtă vorbă ai făcut* ; *Cîți oameni, cîte muieri* ; *A cîtor oameni, a cîtorva muieri* ; *Atîția oameni, a atîtor muieri* etc.

Așa și a adiectivelor calificative, pr. *(care), atare, acatare, cutare* cu G. D. *cutărui om, cutărei muieri, cutăror bărbați.*

Note. 1. *Cît, -ă* în sing., răspunzînd la *quantus, -a* latin, *cîți, -e* la latinul *quot*, pr. *Cîtă mulțime a venit*, lat. *Quanta multitudo venit* ; *Cîți oameni au pierit în bătălie*, lat. *Quot homines perierunt in bello.*

Cu gen. dat. pl. *cîtor* în semnificațiunea *quot* și *cîtorva*, lat. *aliquot*. Iar G. D. pl. de la *oare-cîți, vreo-cîți-va* nu se aude decît prea rar.

Nescîți, nescîte, G. D. *nescîtor* ocur numai la cei vechi. /

125 2. *Atît*, lat. *tantus*, în sing., *tot* în pl., fără *a* în fine nu se usitează decît prea rar, pr. *atîta ajutoriu, atîta mulțime, atîția oameni* etc., din care causă femininul sing. nu se poate destinge de cel masculin, ca în esemplu.

Însă în G. D. pl. se zice și fără *a* în fine, pr. *atîtor oameni* și *atîtora.*

3. *Care*, lat. *qualis, -e*, de mult și-a schimbat semnificațiunea calificativă în relativă, fără necesitate ; de care mai sus.

Aceluia răspunde *atare*, cu *a* înainte ; ca *atît* la *cît*, însă fără *-a* în fine.

Usul acestuia încă este rar astăzi și era rar și la cei vechi, la cari încă numai puține urme au rămas.

Causa se pare a fi că *tare* astăzi și în vechime însemnează altceva decît *talis* și de aceea semnificațiunea aceasta lasă loc celei usitate : *fortis* la latini.

4. Încă și în celealalte părți ale cuvîntarei, precum sînt adverbiele, prepusețiunile etc., se află esemple de concordațiune, pr. *alaltă ieri, astă-zi, asupra mea, în a-intea ta, în apoia lor* etc. De cari în titlul următoriu, la locul lor.

5. De concordațiunea participielor, care tot una e cu a adiectivelor de natură nedefinită, vezi cele zisă mai sus (§ 57).

TITLUL II

RECȚIUNEA

§ 63. **Relațiunea subordinatelor**

Afară de relațiunea coordinatelor în propusețiune, pr. a subiectului, predicatului și verbului mijlocitoriu, a apositelor și a atributelor etc., carea

se manifestează prin concordațiune (§ 19 seqq.), mai esiste și altă re-
lațiune, a subordinatelor, în cît unele cuvinte cu înfluența lor pre-
domnesc asupra altora, / iar altele, ca subordinate, depind de la cele predom- 126
nitoare. Ea se manifestează prin regime sau recțiune.

Deci, recțiunea are loc în propusețiune cînd un nume sau verb sau vreo părticea (*particula*) are atîta înfluență asupra unui altuia, încît al doilea depinde de la cel de întîi în oarecare mod, afară de concordațiune, pr. *D-zeu e făcătoriul cerului și pămîntului* ; *El a creat lumea din nemică și pre om din țărînă.*

În esemplul 1, numele *făcătoriul* este regente, iar *cerului* și *pămîntului* dependenți de la *făcătoriul* și subordinate, fiindcă nu sînt concordate cu *făcătoriul*.

Iar într-al 2-lea, în care sînt împreunate două propusețiuni cu un verb și un subiect, verbul *a creat* și prepus[ețiunea] *din* sînt regenți, iar *lumea* și *pre om* sînt dependențele verbului, iar *nemică* și *țărînă* sînt dependențele prepusețiunei.

De aceea și recțiunea este de trei specie: nominale, verbale și particulare (întru înțeles derivat de la *particula*, iar nu de la *parte*, care ar fi parțiale).

Note. 1. Sub nume și aici înțelegem nu numai sustantivele, ci și adiectivele, pronumele, participiele și tot ce e pus în cuvîntare în loc de nume; sub verb nu numai verbul sustantiv, ci și celealalte toate, neutre, active, reflesive, nepersonali etc., în modurile lor finite și nedefinite, gerundie și încîtva și participie ; iar sub particule sau părticele nu numai adverbiele, ci și prepusețiunile, cojunțiunile, întreiecțiunile și tot ce poate avea vreo înfluență asupra altui cuvînt, deși după formă s-ar părea că se ține de altă clase, pr. *anevoie de făcut* ; *asupra noastră* etc. /

2. Numele, prin concordațiune, deși depind unele de la altele, sînt totuși 127
coordinate pentru că se pun în aceleași forme ca și cum ar fi de un rang între sine, iar prin dependența ce se numește regime, cuvintele regentei se consideră ca domnitoare preste celealalte, iar cele dependenti ca supusă acelora și ca de un rang mai de jos și de aceea în forme diverse de ale regentelui, pr. se poate vedea din esemplele produsă.

3. Pertractarea încă se va face după acele trei specie, observînd însă, pre cît se poate, și ordinea parților cuvîntarei stabilită încă de vechii gramateci și luînd în considerațiune la fiecare din aceste parți întreg usul sintactic, afară de locațiune, care se va pertracta separat.

4. Numele, verbele și particulele se desting una de alta prin unele note proprie fiecăreia ce le au singure, pr. numele se desting de către verbe prin casuri, verbele de nume prin timpuri, iar amîndouă de către particule prin flesiune.

Dar numele și verbele au unele note comuni, pr. persoanele și numerii, iar altele proprie, pr. numele au gen și casuri, cari verbele nu le au, precum și verbele au moduri, timpuri, gerundie și participie, cari nu le au numele.

Însă și notele comuni și cele diverse au formele lor destinte, din care a ieșit o mare varietate de forme.

CAP I

RECȚIUNEA NOMINALE

§ 64. Numele

Numele, după gramatici, se împart în două specie mari: sustan-
tive și adiective, pr. *om*, *bun*, cari însă se subîmpart, sustantivele în
128 proprie, pr. *Petru*, *București*, și apelative, pr. *om*, *soare*; / iar adiec-
tivele în generice, pr. *bun*, *frumos*, și specifice, pr. posesive,
numerali etc.

La nume se adaug cu derept cuvînt și pronumele, atît ca sustantive, cît și ca adiective.

Iar la adiective se pot adauge și participiele, în cît au forme nominali ca adiectivele.

Ele toate au unele note comuni tuturora, prin cari se desting de verbe, pr. gen, (numeri) și casuri, însă iarăși cu forme sau comuni, sau proprie, după gen, număr și cas.

Note. 1. De formele lor, după gen, număr și cas, a tracta cu de-amănuntul se ține de partea analitică a gramaticei, care are a le și enumera și espleca toate, una cîte una, iar de usul lor în vorbire și în propusețiune are să tracteze partea sintetică, luîndu-le iarăși una cîte una, în ordinea lor.

2. De usul formelor personali, generice și numerice s-a tractat în titlul precedente: despre concordațiune; resteazä dar pentru aici usul casurilor cu recțiunea lor.

§ 65. Casurile

Casurile sînt forme terminative cari representează diversele funcțiuni ale numelor în propusețiune și relațiunile în cari stau sau între sine, sau cu alte parți ale cuvîntarei.

Ele sînt, după norma limbelor clasice, cinci (după greci) sau șeasă (după latini): numinativ, genetiv, dativ, acusativ, vocativ (și ablativ), cari sînt adoptate în toate limbele, deși nu toate au destinte forme pentru toate șeasă.

De unde și în limba românească s-au adoptat numirile acelor casuri, deși
129 într-însa nu se află forme / destinte decît pentru patru: num., dat., acus.
și vocativ.

Celealalte două: gen. și ablat. se suplinesc sau prin recțiune, sau prin prepusețiuni, sau într-alt mod.

Note. 1. Dar nici pentru cele patru casuri amintite nu se află forme destinte în toate numele și accesoriele lor; de unde și acestea, unde lipsesc, se suplinesc sau prin recțiune, sau prin prepusețiuni, sau într-alt mod.

2. Cu totul superfluu însă pentru limba rom., ca și pentru cea grecească este ablativul. El e propriu limbei latine, însă și acolo mare parte nu diferește de formele dativului.

De aceea și aici se va trece cu totul preste acest cas.

3. Numirile casurilor sînt luate și traduse de la greci și nu răspund deplin semnificațiunei și valoarei lor.

Așa, numinativul s-a numit de la nume, pentru că e casul și forma principale a numelor.

Genetivul s-a numit pentru că se derivă și se naște din casul precedente sau nominativ.

Dativul s-a numit așa pentru că se usitează de cîte ori se atribuie sau dă cuiva oarece.

Acusativul, la greci αἰτιατική, de la αἰτία „causă și crimă“, s-a numit, cum se pare, pentru verbele active, cari esprim lucrarea lor asupra altei persoane sau altui obiect prin acest cas și fără prepusețiune.

Vocativul se numi pentru că printr-însul se cheamă cineva la vorbitoriu, pr. *Petre, vino încoace!*

Iar ablativul latinilor s-a numit pentru prepusețiunile *ab*, *ex* etc., cari însemnează totdeauna „a lua ceva de la cineva sau din ceva“ (lat. *aufero, ablatus, -a*).

4. A precisa deplin toate funțiunile fiecărui cas și a le reduce la o semnificațiune generale pentru fiecare cas este nu numai cu anevoie, ci la unele chiar cu neputință ; pentru / că, deși funcțiunile lor la început puteau să fi fost 130 simple și singuratece, dar usul le-a înmulțit și le-a aplecat și la funțiuni ce nu se pot subsume supt o funțiune generică.

§ 66. Numinativul

Numinativul este și casul subiectului din propusețiune și, după relațiunile acestuia, totodată și al predicatului, dacă e espres, precum și al accesoriclor acestora cîte sînt coordinate lor și legate împreună prin concordațiune, pr. apositele, atributele etc.

De aci, el este basea a toată propusețiunea și, unde nu poate să lipsească subiectul, numinativul încă nu poate să lipsească, sau espres, sau subînțeles.

De unde și funcțiunea și usul numinativului este a arăta cari sînt părțile esențiali ale propusețiunei.

Note. 1. Deci, în propusețiune sint atîția numinativi cîte subiecte, predicate și accesorie la acestea, coordinate și concordate, în cît adecă sau subiectul, sau predicatul nu sînt ascunse în verbul propusețiunei și formele lui, pr. *Soarele e luminos* ; *Stelele lucesc* ; *Io scriu* sau numai *Scriu.*

2. Sînt unele verbe cari în propusețiune, pre lîngă predicat ce-l conțin în sine, spre completarea semnificațiunei mai au lipsă și de alt nume, ca al doile predicat, tot în numinativ, din care causă propusețiunea se pare cu două predicate sau cu doi numinativi, aci computînd și numinativul subiectului, pr. **Petru** *a rămas* **orb** ; **Apele** *au crescut* **mari** ; **Oamenii** *au perit* **toți** ; **August** *s-a făcut* **împărat** ; **Semănăturele** *se văd* **frumoase** etc.[161].

De aceea sînt mai multe verbe neutre și reflesive cari cel puțin sufer, dacă nu recer, încă un predicat în propusețiune, precum : /

a) neutre, afară de cele citate : 131

au umblat desculți, desculțe etc.
căzut morți, moarte
dormit duși, duse
zăcut flămînzi, flămînde
murit supărați, supărate
stat mărmuriți, mărmurite
venit setoși, setoase etc.

b) reflesive, afară de citate :

s-a ales episcop ; — *om mare*

numit căpitan, primariu
pus epitrop de orfani
se află sănătoasă, voioasă
pare frumoasă, delicată
se cheamă furnică; — *Luca*
născu gușat; — *orfană* etc.

3. Ele însă nu cer absolutè ca complementul să fie nume, ci numai ca să aibă complement, care poate fi și adverbiu, și gerundiu etc., pr. *A căzut la pămînt*; *A venit cîntînd*; *A murit foarte rău* etc.

Și încă nici complementul nu este totdeauna neapărat de lipsă, pr. *Noi am căzut*; *Ei au dormit, zăcut, murit* etc.

4. Iar cînd complementul nu e adiectiv sau participiu, ci sustantiv, cu unele din acele verbe complementul se poate pune cu prepusețiunea *de* în locul numinativului, pr. *S-a ales de episcop*; *S-a numit de căpitan*; *S-a pus de epitrop* etc.

5. După limba francese a început a se usita și verbul nou *a deveni*, tot cu doi numinativi, pr. *Petru a devenit om mare*[162]. Și, în cît acest verb suplinește verbele latine de aceeași natură : *existo, evado* etc. pentru cari nu avem altele, întruducerea acestui verb și usul lui nu sînt de reprobat. /

132 **6.** Din esemplele produsă se cunoaște că toți acești numinativi noi sau predicate nouă sînt fără articuli, chiar și cînd sînt împreunați cu alte nume pusă în regime, pr. *Cutare s-a ales* **episcop** *Argișului* sau *S-a pus* **păstoriu** *turmei lui Christos.*

7. Mai încolo se cunoaște că, verbele ce însemnează alegere, denumire etc. cînd se pune în forma reflesivă (mai sus nota **2**, *b*)), predicatul al doilea totdeuna este un sustantiv, pr. *împărat, episcop* etc.

8. Însă tot ce s-a zis pînă aci despre doi numinativi, strictè are a se înțelege numai de costrucțiunea cu verbele neutre de mai sus (nota **2**, sub *a*), iar ce se ține de verbele reflesive, acestea se pot înțelege numai în cît au semnificațiune pasivă, cînd *se* vine considerată numai ca o formulă pură a pasivului, pr. *El s-a făcut sănătos,* ca și *S-a însănătoșat,* lat. *Sanus factus est.*

Iar dacă nu se pun în semnificațiune pasivă sau cel puțin nu se reflectează la semnificațiunea pasivă, propusețiunea strictè nu are doi numinativi, ci doi acusativi, unul adecă pronumele reflesiv (*me, te, se* etc.), altul numele ce se pare predicat, pr. *Cutare s-a făcut împărat*, în cît chiar însuși, iar nu alții l-au făcut împărat. Vezi și mai în jos la verbele reflesive.

9. Numinativul plinește uneoare și locul vocativului, pr. *Vezi, fătul mieu.* Despre care la *Vocativ.*

§ 67. Genitivul

Genitivul este casul relațiunei între două sau mai multe nume, sustantive sau ca-sustantive, dintre cari cel următoriu depinde de la cel dinainte și se pune în genetiv, pr. *cartea vieței*; *semnul crucei*; *iarba cîmpilor*; *florile plantelor*; *facerea lumei*; *fericirea omului*; *începutul înțelepciunei* etc.[163]. /

133 În esemplele pusă aci cu cîte două nume în perechie, după relațiunea împrumutată în carea stau aceste nume, cel dinainte predomnește și influențează asupra celui următoriu, iar al doilea depinde de la precedentele lui.

Însă și numele pus înainte poate să depindă de la alt precedente și așa să fie și el pus asemenea în genetiv, pr. *foaiele carței vieței*; *facerea semnului* *crucei* ; *verdeața ierbei cîmpilor* ; *frumusețele florilor plantelor* etc., și așa mai încolo, estinzînd numărul numelor cu relațiunea genetivale.

Numai cît estensiunea prea lungă și încă cu cît este mai lungă cu atît este mai neplăcută, atît pentru îngreunarea înțelesului, cît și pentru monotonia formelor repețite fără întrerupere. De aceea și concatenarea genitivilor este a se restrînge pre cît se poate mai mult.

De sine se înțelege că numele așa concatenate pot să aibă și adiectivele lor lîngă sine, pentru cari încă sînt a se oserba unele regule prin cari să se împiedece confusiunea înțelesului.

Alt us al genitivului nu esiste în limba românească, iar genitivul absolut e necunoscut.

Note. 1. Genitivul în limba rom., precum se află astăzi, nu are forme proprie esclusive, ci numai comuni cu casul dativului, iar destințiunea unuia de către altul se cunoaște numai după usul propriu pentru fiecare din aste două casuri.

2. Dar nici formele comuni nu se află totdeauna pentru toate numele și atunci destințiunea ar fi mai anevoie dacă usul limbei nu s-ar fi provăzut
de mijloace îndestulite și / spre acest scop; așa forme pentru G. D. sing. au numai 134
numele feminine, pronumele și unele adiective, iar pentru G. D. plurale numai ceste din urmă.

3. Semnificațiunea relațiunei genitivali este multiplă foarte ; cea mai principale însă este a posesiunei, așa încît genetivul represintă pre posidente, iar antecedentele lui lucrul posezut, pr. *cartea lui Petru* ; *cartea* obiectul poses, iar *Petru* persoana posedente.

4. Însă această semnificațiune, deși este cea mai adesă, dar nu este singură-singurea și uneoare este chiar și anevoie a se precepe, precum cînd zicem : *D-zeul puterilor*, după semnificațiunea posesivă ar urma că *puterile* sînt posidentele, iar *D-zeu* posesul, ce se pare absurd.

5. De unde s-a costatat că semnificațiunea posesivă cu certitudine are loc mai numai cînd numele genetivului însemnează o persoană vie sau aproape, pr. *Cartea lui Petru* ; *îndurarea lui D-zeu* ; *viața omului* etc. Iar cînd genitivul e un nume abstract, semnificațiunea posesivă e numai în sens nepropriu, pr. *puterea înțelepciunei* etc.

6. Afară de semnificațiunea principale, a posesului către posidente, se mai pot destinge și alte semnificațiuni, precum relațiunea :

a) a posidentelui către poses (gen.), pr. *împăratul romanilor* ;
b) a causei către efect, pr. *făcătoriul cerului și pămîntului* ;
c) a efectului către causă, pr. *lumina soarelui* ;
d) a totului către parți, pr. *adunarea oamenilor* ;
e) a parților către tot, pr. *începutul și finitul cartei* ;
f) calitaților către cel ce le are, pr. *omenia omului, înălțimea cerului* etc.

Din cari, unele se pot reduce la semnificațiunea principale, altele mai anevoie sau improprie. /

§ 68. Costrucțiunea genetivului 135

La costrucțiunea genetivului se recere ca îmbe sustantivele sau cîte sînt în relațiune genetivale să fie determinate cu articlul primariu, pr. *stelele cerului ; fața pămîntului ; oile turmei ; învierea morților ; oile turmei lui Christos ; ziua învierei morților.*

De la această regulă simplă nu fac esceptiune nici numele proprie, în cît sînt antecedenți, chiar și dacă de almintrea sînt nearticulate, pr. *Ștefanul* *lui Petru ; Ana Veronicăi ; Parisul Franței ; Cîmpulungul României ; Ierusalimul Palestinei ; Damascul Siriei.*

Ci fac esceptiune numele proprie omenești, ca genetivi, pr. *învierea lui Christos ; legea lui Moise, feciorul lui Petru.* Dar nu și ale cetaților, țărelor etc., pr. *cetatea Parisului ; Viena Austriei* etc.

Esceptiune fac și apositele, cari pot să fie și nearticulate, pr. *moartea lui Petru apostol* sau *apostolul ; columna lui Traian împărat* sau *împăratul* etc.

Note. 1. Adevărata esceptiune de la această regulă se pare a face participiul sau sustantivul, de o parte pus ca al doilea predicat al verbelor reflesive mai sus (§ 66, nota 2, sub *b*)) citate, iar de alta ca antecedente și regente al relațiunei genetivali, care, prin urmare, rămîne cu totul nearticulat, pr. *Începătoriu învierei morților s-a făcut ; S-a pus păstoriu turmei lui Christos.*

Numai cît genetivii după atari predicate nearticulate se pot considera de
dativi în dependență de la participiu, pr. în propusețiunea aceeași, numai
136 cu alt participiu de la verbul / *dare : S-a dat păstoriu turmei lui Chr.*, unde
turmei nu depinde de la *păstoriu* ca genetiv, ci de la *s-a dat*, ca dativul acestuia.

2. În cît pentru genetivii numelor proprie omenești nearticulate masculine, esceptiunea menționată numai într-atîta are loc în cît *lui* nu se poate considera de articlu, ci numai de formulă casuale [164], pentru care nici se pospune numelui, ca articlii primari, ci înainte, ca prepusețiunea *a* la unele adiective, pr. *împărat a toată lumea ; tată a mulți fii* etc., care la cei vechi este prea usitat în casurile G. D. sing. și plur.

3. De aceea se pare că cei vechi formula *lui* o scriu totdeauna numai *lu*, fără *i*, pr. *legea lu Moise ; fiii lu Israel ; apostolii lu Christos.* Pre cînd ca articlu după nume, ei încă-l scriu totdeauna ca și noi, *lui*, cu *i*, și niceodată fără *i*.

Din acea causă se poate că pre alocurea formula *lui* se prefige în dativ și la numele proprie feminine, pr. *dă lui Ana ;* sau și *la* tot în același înțeles, pr. *trămite la Maria* și *dă la Maria*, încă și cu alte nume, pr. *dă la mama.*

4. Deci, în cît pentru numele proprie feminine, după ce formula *ei* prefiptă, ca *lui*, înaintea lor nu mai esiste în us și nu se mai poate restabili, nu rămîne altă decît ca în relațiunea genetivale și ele, toate, articulate sau nearticulate, în G. D. sau să se articuleze, pr. *fiul Mariei,* sau să li se prefigă prepusețiunea sau formula *la*, pr. *dă la Ana* sau formula *lui* au *lu*, ca la cele bărbătești, pr. *lu* sau *lui Ana.*

Usul generale e pentru articlu înapoia numelui propriu.

5. Esemplele de formula *ei*, corespunzătoare formulei *lui*, la cei vechi înaintea numelui, *iĭ : Pentat[euhul]* de 1581, *Gen.*, XVIII, 10 : *Iaca muierei tale iĭ Sara fi-va fecioru ; ibid.*, XXXVIII, 13 : *Spuseră iară iĭ Tamar.*

Iar înapoi, *-ei : tot acolo*, XVIII, 14 : *Sară-ei fi va fecioru ;* XXXVIII, 11 : *Zice dereptu aceea Iuda Tamare-ei nurori-să.* /

137 **6.** Ca numele proprie se usită și sustantivul : *D-zeu*, în G. D. sing. cu *lui* înainte, în pl. cu *-lor* înapoi, pr. *judecata lui D-zeu.* Așa și la cei vechi : *a dereptei judecatei lu D-zeu (Omil[iarul]* de 1580, la 1 nov.).

7. Apositele nearticulate se pun numai dacă sînt prea usitate, pr. *împărat, apostol, căpitan, vodă, fecioară : Radul Căpitan, Cuza Vodă, Maria Fecioară* etc. Iar celealalte mai rar, pr. *Petru măsarĭul, Moise săracul* etc.

§ 69. Modificațiunile ei

Această regulă însă sufere mai multe modificațiuni; atît din partea regentelui (antecedente,), cît și din a genetivului (dependente). în ordinea naturale sau inversă.

Așa: *a)* din partea antecedentelui, dacă înaintea lui e pus în concordațiune: *1)* un pronume demustrativ, pr. *acest om al păcătelor*; *2)* sau un adiectiv numerale: *un*, *doi* etc., pr. *o parte o lumei*, *al doilea an al vieței lui*; *3)* sau adiectivele cumnate: *alt*, *celălalt*, *mult*, pr. *alt om* etc., *4)* alt adiectiv articulat cu articlul primariu, pr. *adevărata știință*, *bunii creștini* etc., pentru că prin cele de întîi trei punte numele sustantive s-a determinat înainte și, așa, nu mai este nevoință de a se mai determina încă o dată prin articlul primariu înapoi, precum se vede din esemple.

Iar în cît pentru puntul *4)*, fiindcă situațiunea naturale a numelui sustantiv și adiectiv s-a întors, articlul primariu, carele nu-și mută locul, s-a adaus la adiectivul dinainte și, așa, sustantivul a rămas / nearticulat după 138 formă, însă articulat după valoare prin articlul adiectivului său dinainte, pr. *adevărata știință a dumnezeirei*; *bunii creștini a toată lumea*; *dereapta judecată a lui D-zeu.*

Iar *b)* din partea genetivului: *1)* dacă și el este în concordațiune cu vreunul din acele adiective mai sus citate, demustrative, numerali și alte asemenea: *acest*, *acel*; *un*, *doi*, *al doilea*; *alt*, *celălalt*, *mult* etc., pr. *acestui om*; *acelei muieri*; *unui pom*; *a doi bărbați*; *îmbilor căpitani*; *ai doilor veri*; *altor oameni*; *multor părinți*; *2)* sau dacă genetivul asemenea este concordat cu un alt adiectiv articulat înainte-și, pr. *dumineca sînților părinți*; *puterea marelui D-zeu.*

Note. 1. Adiectivul numerale *întîi* urmează natura adiectivelor ce se concordă cu articlu primariu înaintea antecedentelui sau genitivului, pr. *întîiul om* sau *omul întîi*, G.D. *al întîiului om* și *omului întîi*.

2. Numeralii *îmbi* și *amîndoi* nu se construiesc după o normă, deși sînt de o semnificațiune.

Îmbii cu articlu, ca și *întîi*: *îmbii oameni*, G.D. *îmbilor oameni*; iar *amîndoi* fără articlu, pr. *amîndoi frații au venit*; *părinții amîndoror pruncilor*.

De unde cest din urmă de sineși nu împiedecă articularea antecedentelui sau genitivului, iar celălalt o împiedecă numai prin dislocațiune, ca *întîi* și toate alte adiective de sub *a)*, punt. *4)*, precum se vede din esemple.

3. Numerii *al doilea* etc. după greutatea formațiunei genetivului lor nu se pun sau mai nu se pot pune în genetiv, și esemplul citat sub *b)* este de la cei vechi.

4. Adiectivul *mult*, *-ă*, neavînd formă distintă pentru G. D. decît în plurale, în locul genetivului sing. se pune / prepusețiunea *a* cu casul său, pr. 139 *adunarea multor oameni* sau *adunarea a mult popor*, iar valoarea determinativă nu și-o pierde, precum se vede din esemple.

5. Adiectivul *tot*, *-ă*, deși este de natura adiectivelor cantitative, nu numai că nu determinează prin sine sustantivul său, ori în care situațiune, ci din contră, recere totdeauna articularea sustantivului, pr. *toată lumea* și *lumea toată*.

Iar în G. D. sing., neavînd formă destintă pentru G. D. sing., și-l formează ca și *mult*, pr. *cuprinsul a toată lumea*; iar în pl. *fericirea tuturor oamenilor*.

6. În urmă este de oserbat că dacă situațiunea antecedentelui și genetivului se învîrte așa cît genitivul să ocupe locul întîi, iar antecedentele cel de pre urmă, regentele-și aruncă articlul înaintea genitivului, însă în forma supletivă *al*, *a* etc., pr. *părintele oamenilor*; ∾ *al oamenilor părinte*; *ziua învierei*; ∾ *a învierei zi*; *munții Carpaților*; ∾ *ai Carpaților munți*; *stelele cerului și florile pămîntului*; ∾ *ale cerului stele și ale pămîntului flori* etc.

Prin care regentele iarăși rămîne fără articlu în urmă, însă de aceea totuși nu nearticulat, numai cît regentele și-a lăsat locul naturale, dar nu l-a lăsat articlul lui.

§ 70. Întrecalațiuni

Între numele, două sau mai multe, ale costrucțiunei genitivali, pot să
se întrecaleze și adiective, unul sau mai multe, lîngă și după fiecare sustantiv,
fără să altereze articulațiunea membrelor costrucțiunei, decît că după fiecare
adiectiv întrecalat genetivul următoriu are a i se prefige cîte un articlu supletiv,
al, a etc., concordat cu sustantivul precedente, regente ori genetiv, în gen și
număr, dar nu și în cas, ci în casul numinativ-acusativ, pr. în loc de *păstoriul*
140 *turmei lui Christos*, cu adiective întrecalate *păstoriul / credincios al turmei cuvîntătoare
a lui Christos ; Patriarcul beserecei Alesandriei* sau *Patriarcul Ciril
al marei beserece a Alesandriei* sau *al beserecei celei mari a Alesandriei ;* în care
esemplu după regente s-a întrecalat un nume propriu, iar la *beserecei* s-a pus
adiectivul înainte.

Tot așa se urmează și cu pronumele posesive *al mieu, tău* etc. cari țin locul genetivului pronumelor personali : *io, tu* etc., pr. *părintele mieu,* ∾ *al mieu părinte* sau *părintele cel dulce al mieu* sau *al mieu părinte dulce* sau *dulce părinte.*

Note. 1. În loc de adiectiv poate să se întrecaleze și un nume propriu, pr. în esemplu, și tot ce întrerumpe influența regentelui asupra dependentelui.

De unde, dacă numele propriu se punea înaintea regentelui neîntrerumpîndu-se firul costrucțiunei, articlul supletiv care e destinat a restabili firul întrerupt nu mai are loc și necesitate, pr. *Ciril, patriarcul beserecei ; Traian, împăratul romanilor,* ci ∾ *împăratul Traian al romanilor.*

2. Tot din același esemplu s-a văzut că locul adiectivului întrecalat nu face schimbare, ori se zice : *al marei beserece,* ori *al beserecei celei mari ;* și, așa, ori : *păstoriul credincios al turmei* ori *credinciosul păstoriu al turmei* etc., fie adiectivul articulat sau nearticulat cu articlul secundariu.

3. Causa inserțiunei articlului supletiv este că prin întrecalațiune, de-
părtîndu-se articlul primariu al antecedentelui de lîngă genetivul următoriu,
s-a făcut o ruptură (hiatus) între regente și genitiv, care nu se poate astupa
141 decît repețind / articlul regentelui, în loc de a se repeți însuși regentele cu
articlu cu tot.

Iar fiindcă articlul primariu fără sustantiv nu poate sta în propusețiune decît în forma supletivă *al, a* se pune *al, a,* care totuna este cu articlul primariu, decît că are o vocale prostetică *a* spre razim pentru ca să nu fie nevoit articlul a se răzima de alt nume.

4. Cînd însă regentele articulat într-atîta s-a depărtat de la genetivul său prin întrecalațiuni, cît este temere de a fi uitat la locul genetivului, chiaretatea propusețiunei aduce cu sine ca nu numai articlul regentelui în forma supletivă, ci și însuși regentele să se repețească, pr. *Ciril patriarcul, marele luptătoriu al credinței în contra lui Nestoriu, patriarcul, zic, al Alesandriei,* sau fără întrecalațiunea *zic* : *patriarcul Alesandriei* sau *zic patriarcul Alesandriei,* fiindcă numai cu *al Ales*[*andriei*], fără *patriarcul* în apropiare, cuvîntarea ar rămînea mai oscură.

5. Din astă causă, toate adiectivele cari subtrag regentelui articlul primariu de la locul lui, fie și demustrative, numerali sau de orișicare natură, pusă înaintea regentelui, încă aduc necesitatea de a se pune articlul supletiv *al, a* înaintea genetivului, chiar și cînd între regente și genetiv nu este nici o întrecalațiune, pr. *o parte a oamenilor* sau *o parte mare a oamenilor*, totuna.

Așa și : *doi împărați ai pămîntului ; mulți oameni ai poporului ; acest apărătoriu al credinței* sau *marele apărătoriu al credinței* sau numai *apărătoriul credinței.*

6. În limbele neolatine, neavînd forme casuali cu terminațiuni, genetivul se formează cu prepusețiunea *di* (ital.) sau *de* (fr., sp.), pr. *rime di Petrarca ; le temple de Gnide;* cu sau fără articlu după ca pentru numele ce urmează, pr. *il padre del popolo; la porta della casa ; la vie de l'homme ; le jardin du roi et de la reine.* /

Din care causă și costrucțiunea genetivale la italiani și francesi e cu 142
mult mai iușoară decît la noi.

7. O costrucțiune analogă a numelor cu prepusețiunea *de* se află și în limba rom., însă nu în sens genitivale, ci adiectivale, pr. *munte de aur,* fr. *mont d'or,* lat. *mons aureus.* De care mai jos, la sustantive.

8. De participiul activ cu genetiv, vezi la participie. Iar de costrucțiunea cu pronumele posesive *mieu, tău* etc., vezi la pronume.

§ 71. Dativul

Dativul este casul comunicațiunei sau trecerii unui obiect în posesiunea altui obiect sau persoane, pr. *Am vîndut o vie lui Petru; Mi-a dat ajutoriu la scris ; Ne-au venit o sumă de bani.*

Însă și acest cas representează mai mult numai dependența numelor de la verb sau adiectiv fără întrevenirea vreunei prepusețiuni, pr. *Se cuvine lui ; S-a făcut părtaș bunătaților lumei ; Ne-a perit o mulțime de documente ; I-au furat doi cai scumpi ; Vreți fi asemeni lui D-zeu.*

De aceea dativul totdeauna e costruit cu un verb sau adiectiv, pr. în esemple, iar în pusețiune nedependente sau absolută nu se află în limba românească.

Note. 1. Este întrebare dacă dativul are și semnificațiunea ablativului latin, pr. în : *I-au furat un cal,* unde este chiar că nu *lui,* ci *de la el s-a furat cal;* ceea ce și la latini este prea usitat cu unele verbe, pr. *Eripuit mihi pecuniam,* adecă *a me.*

Se poate însă că aci dativul încă e numai în loc de genetiv, ca și cînd ai zice *Au furat un cal de ai lui.* /

2. Formele dativului sînt totdeauna cu genetivul și numai prin costrucțiune 143
se pot destinge cari pentru care cas sînt puse în propusețiune. De aceea, afară de costrucțiunea genetivale, ele mai totdeauna sînt pentru dativ.

3. Escepțiune poate avea loc în costucțiunea pronumelor scurtate *mi, ți* etc. cu vreun nume despărțit sau împreunat, pr. *Mi-au venit amicii,* adecă *Au venit amicii mei ; Mi-au furat averea ; Bunătațile-i sînt nemărginite ; Am văzut pre frățioru-ți* sau *frățiorulu-ți.* De cari însă, la pronume.

4. Cari sînt adiectivele, verbele sau alte parți ale cuvîntarei ce se costruiesc cu dativ se vor indica la locul acelor parți.

§ 72. Acusativul

Acusativul este cazul acțiunei asupra obiectului prin carea obiectul se supune unei persoane sau unui obiect *(ens)* sau este casul obiectului lucrarei, în cît lucrarea trece de la o persoană sau un obiect într-altă persoană sau alt obiect, pr. *Am văzut pre Domnul,* unde *Domnul* este obiectul vederei mele, ca lucrare ce trece de la *mine,* ca subiect, la *Domnul,* ca obiect.

El este, dar, casul propriu al verbului activ sau transitiv mai mult fără prepusețiune, pr. *Am văzut doi oameni, Lăsați morții să-și astruce morții lor.*

El este totodată și casul prepusețiunilor tuturor în limba românească, fie libere, fie legate, pr. *cu mine și cu frații miei ; de tine și de toată lumea ; la sine și la ai săi* etc. ; *veniți acasă ; ia aminte* etc.

Esceptiune fac numai prepusețiunile cu formă nominale și articulată, 141 cari de aceea se construiesc cu cazul / genetivului, ca toate sustantivele, pr. *asupra mea și a părinților miei ; înaintea voastră și a tot poporul ; împrejurul altariului* etc.

Note. 1. Formele acusativului sînt cea mai mare parte comuni cu ale numinativului, pr. *Romanii au bătut pre daci, iar dacii au înșelat pre romani*, în cari propusețiuni *romanii* și *dacii* acum stau în numin., acum în acusativ, cu aceleași forme casuali, iar cari în ce cas stau se desting numai prin locațiunea lor și aci încă și prin prepusețiunea formulativă *pre*.

2. Prepusețiunea formulativă *pre*, ca nota acusativului, astăzi se usitează pentru acusativii numelor proprie personali, pr. *am văzut pre Petru*, [*pre*] *ale popoarălor*, pr. *pre romani, pre daci, pre greci* etc.

Tot așa pentru *D-zeu*, pr. *Am lăudat pre D-zeu*. Iar cu *om, oameni* și fără *pre*, pr. *Am văzut un om* sau *pre un om ; D-zeu a făcut pre om ; Am văzut oameni venind* sau *pre oameni — mulți oameni* sau *pre mulți oameni*.

3. Forme destinte proprie pentru acusativ au numai pronumele personali de la *io, tu* în sing., *me, te, se* (forme scurte) sau *me-ne, te-ne, se-ne* (forme prelungite cu *ne*) ; iar în pl. formele : *ne, vă, le* sînt comuni și dativului, pr. *Ne pune semn*, adecă *Ne pune nouă* sau *Ne pune pre noi semn*.

4. Formele scurte ale acestor pronume se pun totdeauna fără *pre* : *mă duc ; te bate* etc. Iar cele prelungite după usul de acum, cu *pre*, pr. *M-a luat pre mine ; Pre voi v-au trămes* etc.

Asemenea și acusativii de la pronumele de a 3-a persoană și de la toate pronumele demustrative : *acest, acel, însumi* etc., pr. *Am văzut pre ei ; Am adus pre acești oameni.* /

145 **5.** Pronumele relative : *cine, care* și compusăle : *cineva* etc., în cît se referesc la persoane, se zic în acusativ cu *pre*, pr. *Am auzit pre cineva zicînd, Trămite pre care vei trămite* sau *pre careva*.

Iar cînd *care*, ca și *ce*, se referește la obiecte neanimate, *pre* nu se premite, pr. *Am luat ce ai trămes* sau *Am luat lucrurile cari ai trămis* sau *cari lucruri ai trămes*.

6. La numeralii *un, alt, celălalt, tot*, cînd se concordă sau se referesc la ființe omenești, se premite *pre* în acusativ, iar cu neomenești nu, pr. *Am văzut pre unul, pre altul, pre toți* etc., iar nu *pre un lemn*, ci numai *un lemn, alte lemne, toate lucrurile* etc.

7. După formele acusative ale pronumelor personali cu cari se construiesc și prepusețiunile toate, cîte nu au formă nominale, s-a conclus că casul prepusețiunilor este acusativul, nu numinativul, pr. în esemplele de mai sus.

8. La cei vechi prepusețiunea formativă *pre* a acusativului lipsea și la numele proprie, și la pronumele personali, și aiurea, însă numai la cei mai vechi, pr. *Psalt*[*irea*] Coresi de 1577, ps. XXIII, 11 : *Veniți, fii, ascultați mine ; ibid.*, ps. II, 9 : *Paște-veri ei cu toiag de fier. Tetravang*[*helul*] de 1561, *Mat.*, nr. 71 : *Aduși el la... și nu putură el vindeca. Omil*[*iarul*], I, Dum. III după Paște : *Cumpără myru ca să meargă să ungă Is.* (adecă *pre Is.*). *Omil*[*iarul*] de 1580, Dum. XVII după An[ul] Nou : *Tremese elu la satulu lui. Pentat*[*euhul*] de 1581, *Gen.*, II, 8 : *Și luă Domnulu Dumnezeu omulu și puse elu ; ib.*, XXVII, 22 : *Și nu cunoscù elu* (pre el) *că mînule-i era flocoase ca a lui Isavu, fratelui său mînu.*

9. Deci, tot ce nu e subiect sau predicat sau aposit sau atributul acelora este a se considera în acusativ.

§ 73. Acusativul absolut

Iar acusativul absolut sau independente de la verb sau prepusețiune este mai rar în limba românească. /

Usitat este : 146

a) Spre a determina cît de îndelungat a ținut timpul sau vreo parte a timpului (lat. *quam diu*), pr. *A împărțit un an de zile, două lune, trei săptămîne, patru zile* etc. ; *Cît timp eram în București, toată ziua ningea și ploua, iar noaptea stelele luceau* etc.

b) Spre a determina în ce timp s-a tîmplat ceva (lat. *quando* „cînd"), cu numele articulat sau nearticulat, însă cu restricțiune la puține :

1. nearticulate, pr. *azi*, lat. *hac die* s[au] *hoc die (hodie)*, it. *oggi*, fr. vechi *hui (au jour d'hui)*, germ. *heute;* și așa cu demustrative : *estan, estimp ; astăzi, astă seară* (vulg. *astară*), *astă-noapte* (vulg. *as'noapte*) ; *azi dimineață, dimineață, mîne dimineață, ieri dimineață, astă primă-vară,* [*astă*] *vară,* [*astă*] *toamnă,* [*astă*] *iarnă* etc. ;

2. articulate, pr. *ziua, noaptea, seara, dimineața, simbăta, dumineca, primăvara, vara, toamna, iarna* etc.

c) Așa și în unele adverbie, întreiecțiuni, proverbie, cîntece etc. formate din nume articulate sau nearticulate, pr. *ușa* ! *fuga* ! *drumul* ! etc., pr. *du-te fuga, calea-valea pre ci-n colo* ! *Zău* ! sau *Zo* ! sau *zie zo lui D-zo* ! *pace bună* ! *cale bună* ! *frunză verde ; florile d'albe* etc.

Note. 1. După *simbăta* și *dumineca* s-au luat a se zice și *lunea, marțea, miercurea, joia* și *vinerea*, cu *a* în fine la genetivii vechi: *lunei* sau *luni, Marți (s), Miercuri, Joi (Jovis)* și *Veneri (s)*. /

2. La acusativii absoluți temporali se adaug și salutațiunile la venire : 147
Bună dimineața ! *Bună ziua* ! *Bună seara* ! *Bun prînzul* ! *Bună cina* ! sau cu emfase : *Și mai bună ziua* ! etc., zicîndu-se : *Ziua bună* ! *Noapte bună* ! *Seara bună* ! *Drum bun* !

3. Tot așa și unele frasi ce însemnează repetițiuni, pr *o dată, altă dată, uneori, alte ori, întîia oară, a doua oară* etc. sau *a do'oara*, la cei vechi *a dou'a oar'a*, cu trei articli, și așa mai încolo, precum și : *bună oară* („de esemplu"), *bună-mi-te* (ca și *du-mi-te*), *tot aceea* etc.

4. În urmă, proemiele cîntecelor populare : *frunză verde* și refrenele colindelor : *florile d'albe* etc., încă sînt acusativi absoluți.

§ 74. Vocativul

Vocativul e cazul adresatului și representează persoana sau obiectul personificat către care se grăiește, pr. *Doamne ! cuvinte !*

El totdeauna se ține de persoana a 2-a și presupune pronumele personale *tu* sau *voi* sau sustitutele lor : *Domnia ta* etc., cari sînt adevăratul subiect al propusețiunei, iar vocativul este numai apositul subiectului (§ 54, nota **3**).

Formele lui proprie sînt prea puține și stricte numai cu numele terminate în *-u*, de regulă masculine, în vocativul sing., cu *-e*, pr. *Doamne, împărate, bune !*

Ele sînt articulate și nearticulate, nearticulate astăzi foarte puține, atît sustantive, cît și adiective, iar cu articlu *(-lu, -le)* pot fi toate numele terminate în *-u* masc., sustantive, adiective sau participie, pr. *domnule, bunule, mîngîietoriule* ! /

148 Iar numele terminate în altă vocale sau de alt gen nu au vocativ, nici sing., nici plurale, precum nici numele neutre terminate în singulare; iar locul lor se suplinește prin numinativ.

Usul vocativului este în propusețiunea cu subiectul de persoana a 2-a ca casul apositului sau sustitutului lui, pr. *Tu, Doamne, ești bun ! Tatăl nostru, sînțească-se numele tău !*

Note. 1. Uneori și numele neutre în *-u*, personificîndu-se, au vocativul sing. în *-e*, pr. *cuvînt, cuvinte ; suflet, suflete* etc.

2. Cele terminate în *-a*, masc. și femin., în vocativ se usitează și cu *-o* în fine în loc de *-a* în sing., pr. *Luco ! Mario ! popo !* etc., sau că *o* este numai întreiecțiunea *o !* adausă în fine, elidînd pre *a*, pr. *Luc'o !* în loc de *Luca-o !*, sau că numai *a* se schimbă în *o*, ca și de alte ori, pr. sufiptul *o* în loc de *a* și în unele nume și verbe terminate în *a* după *u* în ortografia beserecească, pr. *s-a făcut ziuo, roao, el luo* în loc de *ziuă, rouă, luă ; el o luă* și *luînd-o*, precum și în *vino !* etc.

Cei vechi însă usitau și *ă* (oscur) în sufipt în loc de *o* modern ; vezi esemple în *Principie*, pag. 368 sub *d*) și p. 360, sub 4).

3. Multe vocative nearticulate, usitate mai de mult, astăzi se aud mai rar sau nicedecum, pr. *oame ! soațe !* etc.

4. Cei vechi adeseori pun numinativul în loc de vocativ, pr. *D-zeu !* în loc de *D-zeule ! Fii !* în loc de *Fiilor !*

5. Vocativul pl. articulat se face după forma dativului pl., pr. *fiilor ! felelor !* /

149 **6.** În usul vulgariu, înaintea vocativului masc. sing. și plur. se pune mai totdeauna întreiecțiunea *măi*, pr. *Măi om bun ! Măi oameni buni ! Măi creștine ! Măi frate !* etc., iar la feminine *tu*, pr. *Tu vărută ! Tu muiere ! Tu Floare !*

7. În vocativul coștruit cu genetiv, totdeauna se întrecalează articlul supletiv *al*, pr. *Spirite al adevărului, dătătoriule al bunătaților*, sau se reîntoarce la numinativ fără *al*, pr. *dătătoriul bunătaților* etc. (§ 54, 4, 5).

§ 75. **Sustantivele**

Numele sustantive, numite așa pentru că de sine stau și pot sta în cuvîntare fără să aibă nevoință de alt cuvînt pentru a fi bine înțeles și deplin, nu ca adiectivele, representează persoane și obiecte și idee sau obiecte concrete și astracte ; de unde și împărțirea lor în personali sau proprie, reali sau obiective (obiecte concrete) și ideali (obiecte astracte), din cari cele din urmă două specie se numesc și apelative.

Ele se modifică, ca și adiectivele, pronumele și participiele, în terminațiunea lor prin forme generice, numerice și casuali, cum s-a zis, spre a desemna și în afară funțiunile cărora sînt supusă dinlăuntru.

Usul lor în propusețiune este multiplu, precum și funțiunea lor; precum :

a) ca subiect, predicat și aposit, cu funțiunea în numinativ ;

b) ca regentele altui sustantiv, nemediat sau prin prepusețiune, în oricare cas ;

c) ca dependente sau de la alt sustantiv nemediat în funțiunea genitivului sau prin prepusețiune cu funțiunea acusativului ; sau /

150 *d)* ca dependente de la alt cuvînt, pr. adiectiv, verb sau prepusețiune, cu funțiunea dativului sau acusativului; sau și

e) ca absolut, fără nici o dependență, cu funțiunea în acusativ.

Note. 1. Despre funțiunile sustantivului în casuri s-a tractat în cea mai mare parte mai sus, în părțile prepusețiunei, în concordațiune și relațiunea genitivale, cît nu mai este nevoință a le repeți.

2. Rămîne, dar, a mai considera și de costrucțiunea lor cu prepusețiuni, care însă se va tracta mai jos, la usul prepusețiunilor.

3. Deci, mai amintim numai că sustantivele de multe ori se leagă perechie cu o prepusețiune între ele spre a desemna iarăși oareșicare relațiune împrumutată între acelea ; iar prepusețiunile acestea sînt mai ales *cu* și *de*.

Ele desemnează mai mult o relațiune adiectivale, prin care sustantivul al doilea ține locul adiectivului, iar prepusețiunea e surogatul formei adiectivali ; așa :

a) Cu prepus. *cu* se desemnează averea, pr. *om cu minte*, adecă om carele are minte*; scaun cu spate; casă cu două ferestre ; vite cu coarne ;* și figurate : *soare cu dinți ; stea cu coadă* etc.

Opositul este cu prepus. *fără* sau *fără de*, pr. *om fără cap* etc.

b) Cu prepus. *de* se desemnează calitatea, pr. *om de omenie ; munte de aur; bani de argint ; pînsă de fuior ; cămeșă de in; facere de bine; oameni de nemică ; bărbați de științe* etc.

4. Relațiunile cu aceste prepusețiuni în alte limbe de multe ori se esprim prin adiectiv, pr. *munte de aur*, lat. *mons aureus ; om cu minte*, lat. *homo prudens*, și opositul *om fără minte*, lat. *homo amens, demens* etc. /

5. Relațiunea cu *de* arată de multe ori materia din care e făcut obiectul, 151
pr. *inel de aur ; mănușă de piele* etc.

6. Frasile așa compuse adeseori se pun și fără antecedente, pr. *el e cu minte*, adecă *om cu minte* etc., și antecedentele supres se poate suplini cu articlul secundariu, pr. *cel cu minte ; cel de aur ; cel de omenie ; cel fără cap* etc.

7. Sustantivul adeseori se pune ca regente, prin prepus. *de* și cu alte părți ale cuvîntarei ; așa :

a) cu infinitiv, pr. *artea de a fotografá ; voia de a face ; știința de a vorbi ; nevoia, greutatea* etc. *de a spune* etc.

b) cu supin, pr. *tablă de scris ; pană de scris ; voie de mers* etc.

Așa și cu alte prepusețiuni, pr. *fața cătră părete* sau *la părete*.

8. Despre participiul activ cu *de* în locul acusativului nedeterminat, mai jos, la participie.

§ 76. **Adiectivele**

Numele adiective, numite așa pentru că în cuvîntare se adaug la sustantive, fără care nu pot sta, nici au înțeles deplin, representează notele generali ale persoanelor și obiectelor, ca calitațile sau calificațiunile lor.

De aceea, spre a se putea și mai tare alipi la sustantivele lor, geniul limbelor află de cuviință ca adiectivele nu numai să aibă toate formele sustantivelor cu cari să se poată deplin conforma și concorda, ci unele chiar și în duplu sau triplu, de esemplu, cîte două sau trei genuri, cu toate formele lor destinte, pre cînd fiecare sustantiv are numai cîte un gen. /

De unde și modificațiunile adiectivelor sînt mai copioase decît ale sustan- 152
tivelor, de almintrea tot cu aceleași forme ca și sustantivele.

O modificațiune proprie adiectivelor, nu și sustantivelor, însă comune și cu unele adverbie, este comparațiunea, pr. *bun, mai bun* etc.

Usul și funțiunea lor în propusețiune este :

a) ca predicat și atribut la subiect, cu casul acestuia ;

b) ca epitet al sustantivelor, în oricare cas ;

c) ca regente către alt sustantiv, cu cesta în dativ sau către vreo prepusețiune cu casul acesteia ;

d) ca surogatul sustantivelor sau și ca neutru sustantivale, în casuri respective ;

e) ca comparativ absolut sau între mai multe nume personali sau obiective, iarăși în casuri respective.

Note. 1. Adiectivele sînt de mai multe specie, după natura lor și uneoare chiar după derivațiunea lor, precum sînt cele pronominali, posesive, numerali, cantitative etc.

2. De funțiunea lor ca predicat, atribut și epitet în propusețiune s-a tractat mai sus ; rămîne acum, dar, a se tracta de ele sub alt respect.

3. Adiectivele de multe ori se pun în locul sustantivelor ca sustantive, pr. *Ferici{i sînt* **cei săraci** ; *Lasă* **morții** *să-și astruce* **morții lor** ; **Avuții** *rîd de* **mișei** ; **Ai noștri** *sînt sănătoși* ; **Toate** *sînt deșertăciune* etc., unde totdeauna se subînțelege un adevărat sustantiv retăcut, pr. *oameni, muieri, lucruri* etc.

4. De adiectivele speciali se va tracta la pronume și după ele. /

153 Rămîne a se tracta aici de adiective ca regenți cu cas sau prepusețiune și de comparațiunea lor.

§ 77. Cu dativ și prepusețiune

Adiectivele în regime cu alt nume și în specie fără prepusețiune în limba românească sînt prea puțin usitate.

Din acestea :

a) Fără prepusețiune cu numele dependente în dativ sînt mai toate de origine participiale sau derivate de la verbe ce au dependența nominale, pr. *plăcut, îndurat, cuvenit ; folositoriu, mulțumitoriu ; cuviincios, dureros ; periculos, soț* etc.

De esemplu : *Limba frumoasă e plăcută* **auzului** ; *Fi* **mie** *îndurat, Doamne ! Partea cuvenită* **mie** *din averea părintească ; Să fim mulțemitori* **făcătorilor** *de bine ; Brutalitatea nu e cuviincioasă* **starei civilisate** ; *Apa și focul sînt folositoare și periculoasă* **oamenilor** ; *E dureros* **nouă** *a ne despărți ; L-am luat de soț* **nouă** *în călătorie* etc.

Cele mai multe însă [se] construiesc :

b) Cu prepusețiuni, mai ales :

1. cu *de*, adiectivele de etate : *tînăr, bătrîn, vechi de ani, de zile* etc. ; adiectivele *bun, rău, greu, iușor*, pr. *bun de mîncare și de beut, greu de adus, iușor de făcut* sau și : *greu de a-l aduce, iușor de a-l prinde*, așa și *orb de un ochi* etc. ;

2. cu *la*, adiectivele de culoare : *alb, negru* etc., pr. *alb la față ; negru
la sprincene ; verde la frunze* etc. ; și altele cu referințe la unele parți, pr.
154 *gros la / mijloc ; subțire la buze ; creț la păr ; curat la veșminte ; neted la piele ;
aspru la pipăit ; moale la mîni ; frumos la vedere ; amar* sau *dulce la gust ;
urît la vorbe ; tare la înger* etc. ;

3. cu *în*, adiectivele de măsurat, pr. *lung în picioare ; lat în umeri ; scurt în mîni ; plăcut în vorbire* etc.

Note. 1. De almintrea încă mai nu este vreun adiectiv care să nu sufere vreo relațiune prepoziționale, pr. *Tot omul e înțelept pentru sine* sau și *lui-și înțelept* etc., ceea ce însă nu poate cădea în sfera regulelor sintactice speciali, încă nici într-a lesicografiei, ci e mai mult resultatul combinarei individuali libere și nerestrînse ; așa se poate zice și : *Soarele e luminos la vedere și mare* *de minune*, măcar că predicatele *luminos* și *mare* nu recer strictè dependențele adause la ele.

2. Unele adiective se pot costrui și cu mai multe prepusețiuni totdeodată, pr. *Cutare e lung în picioare de doi coți* etc.

Áltele se pot costrui sau cu o prepusețiune sau cu alta, fără schimbarea înțelesului. pr. *înalt la statură* sau *de statură ; mare sau mic de stat* sau *la stat ; iușor la minte* sau *de minte ; sprinten în mers* sau *la mers* etc.

3. Adiectivul *asemene*, lat. *adsimilis*, încă se costruiește în două moduri: cu dativul sau cu prepusețiune, pr. *Veți fi asemeni lui D-zeu* sau *cu D-zeu*, după cum și verbul *seamănă* acum se costruie cu dativ, acum cu prepus. *cu* și *la*. pr. *Seamănă tătîni-său* sau *la tată-său* sau *cu tată-so*.

Numai cît adiectivul *asemene* se usitează mai mult în forma adverbiale fără inflesiune și cu *a* în fine, pr. *asemenea : El e asemenea lui* sau *cu el la față ; Ei toți / sînt asemenea*. Și iarăși că *asemenea* mai mult se usitează în sensul 155
lat. *aequalis* decît *similis*, pr. *L-am făcut asemenea cu pămîntul* etc.

§ 78. Comparațiunea lor

Numele adiective au și proprietatea de a se pune în propusețiune nu numai întru înțelesul lor normale și positiv, ci și într-un înțeles mai ridicat și mai înalt. De unde s-a și zis că adiectivele au trei grade: unul normale sau positiv, pr. *mare*, altul mai ridicat cu ceva sau comparativ, pr. *mai mare*, iar al treilea mai înalt și mai presus de toate sau superlativ, pr. *foarte mare*.

Gradurile acestea au și ele formele și funțiunile lor, și anume:

Positivul are forma ordinare a adiectivelor și funțiunea lui este a esprime înțelesul lui normale și ordinariu.

Comparativul în limba rom. se formează cu particula *mai* pusă înaintea adiectivului și esprime resultatul comparațiunei sau alăturarei între două sau mai multe persoane sau obiecte în oarecare respect, pr. *Petru e mai mare decît frate-so*.

Iar superlativul se formează cu particula *foarte* sau *prea*, asemenea puse înaintea adiectivului, pr. *prea mare*, sau și în forma determinată cu articlul *cel, cea* pusă înaintea formei comparative, pr. *cel mai mare ;* iar funțiunea superlativului este enunțarea că calificațiunea espresă prin adiectiv se cuvine cuiva sau căruiva obiect în măsura cea mai mare și mai mult decît altui oricui sau oricărui obiect. /

Se înțelege că toate trele gradurile se usitează atît afirmative, 156
cît și negative, pr. *nu e mai mare, nici prea mare* sau *foarte mare*, cu atît mai puțin *cel mai mare decît toți*.

Note. 1. Particula *mai*, lat *magis*, e de un us foarte estins în limba rom., atît ca simplă, cît și compusă, pr. *numai*, lat. *tantum* sau *tantummodo ; ca mai* la macedoromâni pentru superlativ, pr. *ca mai bun*, adecă „foarte bun".

2. Încă și situațiunea lui lîngă cuvintele la cari se adauge atîta e de strînsă, cît nu sufere a se despărți de către ele, pr. *io nu vreu ; io nu mai vreu*.

3. Latinii încă, deși au formă terminativă destintă pentru gradul comparativ, de multe ori sînt nevoiți a se șerbi cu adverbiul lor *magis*, pr. *magis idoneus ; magis disertus quam sapiens*.

4. Italii în loc de *mai* zic *più*, francesii *plus*, pr. *più buono ; plus bon ;* și așa s-au depărtat mai tare de la usul limbei latine decît românii, aici și mai de multe ori.

5. Italianii și francesii cînd vreu să arate un grad mai mic sau mai de jos decît positivul se șerbesc de adverbiul *meno*, lat. *minus*, fr. *moins ;* noi însă, neavînd acest adverbiu, ne șerbim cu cercuscripțiune, punînd adverbiul *puțin* între *mai* și adiectiv, pr. *mai puțin bun.*

6. Particula superlativului, *foarte*, răspunde formulei latine *valde*, care nu e altă decît *validè*, contras în *valde*, ca *calidus* în *cald*, și este de aceeași semnificațiune cu *foarte.*

Latinii încă se șerbesc de *valde*, ca noi de *foarte*, pentru superlativ, pr. *valde bonus*, rom. *foarte bun.*

Francesii încă-și formează superlativul cu *fort*, ca noi, pr. *fort bien*, rom. *foarte bine.* /

157 **7.** Particula *prea*, lat. *prae*, în limba rom. se ia în două înțelesuri : ca formula superlativului, pr. *D-zeu prea bune*, lat. *Deus optime ;* însă uneoare întru înțeles, „mai mult de cum se cade", lat. *nimis, nimium*, pr. *Asta e prea mult ; Veșmîntul ce-l porți e prea bun de nasul tău ; Ai venit prea curînd* etc.

Latinii încă usitează prepusețiunea *prae* cu adiective întru înțelesul superlativ, pr. *praeclarus vir.*

8. În loc de *foarte* la noi se zice și *tare*, pr. *Tare bine ai lucrat ; Tare mă doare.* De unde, se cunoaște că aceste adverbie, ca adverbie, se usitează și cu alte adverbie și încă și cu verbe, pr. *Foarte mă doare* etc.

§ 79. **Comparativul**

Comparativul se pune în limba română sau absolutè, adecă fără dependență, pr. *Muierile din natura lor sînt mai limbute ; În est an s-au făcut mai puține bucate* etc., mai de multe ori însă cu dependență, cu sustantiv, adiectiv sau verb, după cum comparațiunea se face între două persoane sau obiecte sau între două adiective sau verbe, cari prin comparațiune vin în relațiune, iar relațiunea se esprime prin prepusețiune, pusă înaintea dependentelui, pr. *Io sîm mai bătrîn decît voi* sau *ca voi ; Petru e mai învățat decît înțelept ; Noi vrem mai bine să murim decît să trăim în șerbitute ; Mai bine leu mort decît asin viu ; Mai vreu a muri decît a trăi cu urît.*

Iar dacă în propusețiune are a se arăta și măsura gradului prin numeri simpli, se mai adauge și alt nume în dependență cu prepus. *cu*, pr. *Io sîm mai bătrîn cu doi ani de zile ; El e mai înalt decît tine cu trei degete și jumătate ;* /

158 iar dacă măsura vine a se arăta cu numeri multiplicați, numărul se pune cu prepusețiunea *de*, pr. *Calea e de două ori mai lungă noaptea decît ziua ; Petru e de trei ori mai înalt decît muierea lui* etc.

Note. 1. Măsura gradului nu se esprime totdeauna prin numeri, ci adeseori numai prin termini generali, pr. *Petru e mult mai învățat decît voi toți ; El e cu atîta mai rău cu cît nu are nici o rușine*, sau cu negațiune : *El cu nemică nu e mai bun decît altul* etc.

Așa și cu *ceva, cevași, în cîtva* etc., pr. *El e ceva mai sănătos* sau *cu ceva* sau *ceva-cevași ; Voi sînteți în cîtva mai riguroși* etc.

2. Verbul *voi*, ca și *volo* la latini, se poate compune cu *mai* și nemediat, pr. *mai voi*, lat. *malo*, sau negative *nu mai voi* și așa a se construi mai încolo cu infinitiv sau cojuntiv, pr. *mai voi a muri* sau *să mor.*

Alte verbe însă au lipsă de un adverbiu comparativ înainte sau înapoi, pr. *Tu mai bine ai face să lucri decît să pierzi timpul putorind ; Io umblu mai bucuros decît să șez ici mereu.*

3. Prepusețiu/nea *decît* astăzi e mai usitată decît *ca*, și bine, fiindcă *ca* are și altă semnificațiune, a asemănarei, și vorbirea are să fie cît se poate mai chiară la înțeles.

Ca însă e foarte usitat, pr. *Petru e mai bătrîn ca voi*, și răspunde deplin particulei latine *quam* în sens și us, pr. *Magis disertus quam sapiens*, numai cît la latini usul lui e mai restrîns pentru ablativul numelui, cînd comparațiunea se face între nume sustantive, pr. *doctior me* în loc de *quam ego*.

Uneori *ca* se aude cu numele în numinativ în loc de acusativ, însă cu solecism, pr. *El e mai învățat ca tu* sau și *decît io*. /

4. Cei vechi usitau și prepusețiunea *de* în loc de *decît*, pr. *mai întîi de* 159
mine era, care frase și pînă azi a rămas în cărțile besericești, lat. *prior me erat*, gr. πρῶτός μου ἦν.

Însă are dificultatea că și măsura gradului se esprime cu *de* și, la acel cas, prepusețiunea ar veni să se repețească, ceea ce este a se evita pre cît se poate, pr. *Tu ești mai bătrîn de mine de ani de două ori* în loc de a zice *Tu ești de zile mai bătrîn decît mine de două ori* etc.

5. Greutatea e încă și mai mare dacă propusețiunea se învîrte, pr. *Io-s mai bătrîn ca tine* sau *de tine*; ∾ *Ca tine io-s mai bătrîn* sau *De tine-s mai bătrîn*, prin care înțelesul se întunecă și mai tare, neștiind din capul locului că *de* sau *ca* în ce înțeles are a se lua, pre cînd cu *decît* toată oscuritatea despare ori în propusețiunea rectă, ori inversă, pr. *Decît tine io-s mai vechi*.

6. Comparativul are loc încă nu numai în adverbie, pr. *mai bine, mai curînd* etc., ci chiar și cu frasi adiectivali, pr. *mai cu minte; fi mai cu minte; om mai de frunte; mai de înțeles; mai adese ori* etc.

7. Particula *mai* se usitează și în alte înțelesuri cu adiective, verbe etc.; așa:

a) ca lat. *propè, ferè*, fr. *presque*, pr. *mai tot; mai totdeauna; mai nu cred; mai nu știu ce să mă fac; mai că-mi vine să iau lumea în cap;*

b) ca lat. *adhuc* încă mai de multe ori, pr. *nu se mai vede; ne mai auzit; am mai văzut io; ne mai putînd suferi*; și *nu mai poci* etc.;

c) încă și spre laudă sau batjocură, pr. *ce mai om!* lat. *quantus vir!*, sau, din contră, *quam nauci vir!* Și în alte compusă, *numai* cu accentul pre *nú*: *mai dăunăzi*, adecă „în zilele mai de aproape";

d) uneoare *mai*, cu ton mai emfatic, însemnează și mai mult decît comparativul, ca „încă mai", pr. *măi mare; măi bine*, ales în răspunsuri la întrebari, pr. *Era așa de mare ca mine? Ba, mai mare* etc./

§ 80. Superlativul 160

Superlativul în limba românească încă se pune sau absolute sau cu dependență relativă și se esprime sau cu părticelele *foarte, prea, tare*, pr. *foarte bun* etc., adause la positiv pentru forma absolută, sau cu articlul *cel, -a* adaus la comparativ, pr. *cel mai bun* etc., pentru forma relativă.

Însă în forma relativă sau comparativă, deși nu se esprime apriat persoana sau obiectul comparațiunei, dar se subînțelege cel puțin totdeauna, pr. *frate-mieu cel mai mare*, adecă „mai mare decît mine" sau așa cevași, sau se esprime apriat, pr. *cel mai mare dintre frații miei*.

De unde se cunoaște că la noi superlativul cu formula *cel, -a* nu e decît gradul comparativ articulat și, așa, are toate funțiunile și tot usul comparativului.

Iar formulat cu părticelele amintite nu e decît positivul cu adverbie esplicative înainte-și sau înapoi.

Note. 1. De aci se cunoaşte şi că atari forme sau graduri în analitica şi sintactica românească se amintesc şi se pertractează mai numai după esemplul limbelor clasice, cari însă au forme terminative destinte pentru amîndouă gradurile, de aceea şi gramatecii lor au toată nevoinţa de a le pertracta separat, ca şi pre celealalte forme, pre cînd astea la noi, lipsind formele speciali, sînt mai puţin de lipsă.

2. Superlativ au şi adverbiele, ales cele formate din adiective, tot cu formulele *foarte* şi *prea*, pr. *foarte bine; prea frumos*, iar nu şi cu articlul *cel, -a.* /

161 **3.** Superlativul se poate esprime şi cu alte cuvinte sau frasi, pr. *Fiul tău e pre cît se poate mai diligente* sau şi numai *pre cît se poate de diligente; O! de trei ori fericite lemn*, ca la francesi cu *très*, pr. *très bien; Oamenii de acum sînt de tot scumpi* etc.

4. Formulele *foarte* şi *prea* se usitează şi numai singure, ca adverbie fără adiectiv, pr. *El s-a nevoit foarte a veni la noi; Asta-i bine şi nu prea* etc.

CAP al II-lea

REÇŢIUNEA PRONOMINALE

§ 81. Pronumele

Pronumele s-au numit aşa pentru că în propuseţiune se pun în locul numelor *(pro nomine)* pre cari le representează sau la cari se referesc.

Ele sînt de două specie mai mari: pronume sustantive sau personali, pr. *io, tu* etc., sau pronume adiective; iar adiectivele sînt sau demustrative sau relative, la cari se mai adaug şi pronumele posesive, ca cele ce numai după formă sînt adiective, în adevăr însă representează numai genetivul pronumelor personali, pr. *mieu*, genetivul lui *io*.

Aşa, mai încolo, şi pronumele numite demustrative (arătătoare) acum se usitează spre scopul atins, arătînd mai de aproape persoana sau obiectul din cestiune, pr. *acest om*, acum numai determinîndu-le spre a le destinge unele de cătră altele, pr. *omu-lu celu bunu*, unde demustrativul *-lu* de
162 lîngă *omu* determină / esact că aci nu e vorbă de altă fiinţă, ci numai de *om*, iar *cel* determină că nu e vorbă de altă calitate, ci numai de bunătate precis, destingînd cela pre om de fiară şi cesta pre bun de rău sau altceva.

De aceea determinativele nu numai că sînt cu toatele pronume arătătoare, ci unele dintr-înse anumit destintive, cari se numesc şi articli (*articulus*, deminutiv de la *artus* „membru").

Note. 1. Pronumele personali, cel puţin cele de persoana 1 şi a 2-a, într-adevăr nu ele suplinesc numele, ci numele s-ar putea zice că suplinesc sau ţin loc acelor pronume, ceea ce şi de acolo se cunoaşte că nu se află un nume de persoana 1 sau a 2-a pre cari pronumele acestea le-ar suplini şi pentru că basea tuturor flesiunilor personali, de esemplu în verbe, sînt singure aceste pronume, iar nu alte nume [165].

2. Pronumele se pot despărţi şi în originali şi derivate. Aşa, originali sînt pronumele personali de 1-a şi a 2-a persoană, precum şi formele de a 3-a pers. *-su, -lu, -stu* şi *ce-*, din cari se derivă celealalte prin compuseţiune, pr. *în-su, e-lu, e-stu, nostru, vostru, său, ce-lu, ce-stu, ce-ne* etc.

3. Unele dintr-înse se numesc şi relative, în cît se pun într-altă propuseţiune legată de cea mai dinainte printr-un nume la care aceste pronume se referesc, pr. *Omul, cel ce fugise, fu prins*, şi sufipte *(suffixa)*, pentru că, scurte fiind de cîte o silabă sau numai de o jumătate de silabă, în cuvîntare pentru mai multă iuşurătate se sufig sau se alipesc de cuvîntul dinainte, dacă se poate, pr. *Cîndu-te am văzut setos şi nu ţi-am dat de băut ?*

Despre cari toate, în ordine. /

§ 82. **Pronumele personali** 163

Pronumele personali: *io, tu, (su), el, ea;* pl. *noi, voi, eli* [=*ei*], *-e*, ca nume sustantive, au toate formele numelor numerice şi casuali, încă şi mai multe şi în mai mare varietate, iar a treia persoană are şi genuri.

Ele funcţionează în numinativ ca subiectele principali ale propuseţiunei, esprese sau subînţelese, pr. *io sîm* sau numai *sîm*.

În casul G. D. formele scurte funcţionează şi ca genetiv, precum şi ca dativ, pr. *Voia-mi este*, adecă „voia mea este“, şi *Mi-a făcut pre voie*, adecă *mie* în dativ. Iar în forma lungă numai ca dativ, pr. *dă mie.*

În formele acusative funcţionează ca şi numele de casul verbului activ şi al prepuseţiunilor, atît în formele scurte, cît şi în cele lunge, pr. *Pre tine te lăudăm ; Pre tine bine te cuvîntăm.*

În vocativ, care-l are numai persoana a doua, însă nu cu formă destintă de a numinativului, asemenea este subiect propuseţiunei, pr. *Fă tu ! O, voi cei ce sînteţi în viaţă, nu faceţi faptele morţei !*

Iar în cît pentru casurile plurali, funcţionarea lor este tot asemenea, numai cît formele lunge pentru N. A. sînt identice, şi tot aşa cele din G. D., iar în cît pentru cele scurte, după usul de acum sînt comuni pentru toate casurile strîmbe *(obliqui casus)*: G. D. şi ac., afară de ale pers. a 3-a în masc., pr. *ne, ve* [=*vă*], *le* f., ci *li (i)* pentru acus. masc.

De unde ziceri ca : *ne dă, vă spune, le face*, de sine nu se ştiu în care cas sînt fără de adausul formei lungi, pr. *ne dă nouă* sau *ne dă pre noi* etc. /

Note. 1. Pronumele întîi în carţile noastre beserecești se scrie numai *eu*, se vede după forma greco-latină *ego*, de unde şi germanii luară pre al lor *ich*, dar în usul vulgariu se zice numai *io*, ca contracţiune din *eu*, precum se zice, tot în usul vulgare : *zo* în loc de *zău*, *D-zo* în loc de *D-zeu* şi, pre aceeaşi cale : *mio, to, so* în loc de *mieu, tău, său*, pr. *tată-mio, frate-to, socru-so.* 164

Însă forma *io* e forma generale în limba italiană şi spanică, tot după asemene contracţiune ; francesii înşişi din *io* şi-au format pe al lor *je.*

Ce e mai mult, forma *io* se află şi în limba grecească, în inscripţiunile cele mai vechie : ἰὼ ca şi νωὶ, însă acesta în duale.

2. De a 3-a persoană sînt şi celealalte pronume : demustrative şi posesive, dar nu şi relativele, cari sînt de persoana principalelui lor, aşa încît, dacă principalele este de pers. 1 sau a 2-a şi relativul ţine locul subiectului în numinativ, verbul se concordă nu cu a 3-a persoană, ci cu persona principalelui, pr. *Io sîm carele am scris acestea ; Tu eşti cel ce va să vii, au pre altul să aşteptăm ?*

3. Pronumele *su, -ă* nu este usitat în numinativ de sine, ci numai în compusul *însu, -ă* sau *însu-lu, îns-a*, aşa *dînsu, -ă* sau *dînsulu, dînsa*, cari încă sînt de a 3-a persoană şi nu au forme genetivali sau acusative, ca originariul, decît articulate cu casurile articlului. Iar compus cu *mi, ţi, şi* etc. sînt de persoana acelor sufipte, pr. *Însumi io am văzut* sau numai *Însumi am văzut.*

Latinește *îns, -ă* se zice *ipse, -a,* iar *însumi* etc. *ipsemet*, pr. *ipsemet vidi* etc.

4. Pronumele *su, -a* de sine se usitează numai în G. D. cu *și* sau *sie* și în ac. cu *se* sau *se-ne [=sine]*, pentru amîndoi numerii, pr. *El și-a perdut averea* sau *Ei și-au pierdut-o ; El se duce* sau *Ei se duc.* /

165 **5.** Formele scurte în G. D. sînt contrase din cele lunge : *mi* din *mie,* lat. *mihi*, la vechii latini *mihe*, ca și *tibe, sibe,* din cari s-au format mai tîrziu *tive* și *sive* și în urmă *mie, ție, sie* sau *mĭ, țĭ, șĭ.*

Așa și în plur. *ne, vă* din *nouă, vouă,* iar *le* din *lor*. Cei vechi ai noștri însă ziceau *nă, vă, lă* cu *à* oscur ca și în *nouă, vouă*. Iar în urmă, formele scurte plurali din G. D. s-au identificat cu ale acusativului, afară de ale masculinelor, cari și acum se desting, pr. *Le-am dat lor ; I-am dat pre ei.*

Însă cînd formele scurte dative se împreună cu altele iarăși scurte acusative după sine, în usul mai nou ele-și strămută vocalea finale *-e* în *i*, pr. *ni se dă, ni le spune* în loc de *ne se* și *ne le*. Însă cei vechi nici atunci nu strămutau vocalea oscură, ci ziceau : *nă se dă, nă le spuse.*

6. Din contră, formele scurte singulari : *me, te, se* sînt originali, iar cele lunge prelungite cu adausul silabei *ne*, pr. *me-ne, te-ne, se-ne,* cari acum se pronunță iarăși strămutînd vocalea finale *-e* în *i*, pronunțînd : *mine, tine, sine,* ca *nise, vise, lise.* Iar la cei vechi se mai află și astăzi formele lunge scrise cu vocalea lor originale : *mene, tene* etc. De cari vezi esemple în *Principie*, p. 374.

7. Causa strămutarei în dativii plurali se pare a fi tendința naturale de a-și conforma în pronunție formele disparate, însă de aceeași natură, și aici după forma dativilor sing. : *mi-se, ți-se, i-se*, prin urmare și *ni-se, vi-se, li-se.*

Iar în acusativul sing. prevalența iotacismului mereu crescînd, și anumit în silabele *-ene* și *-eni*, din care causă și alte cuvinte cu asemeni silabe au suferit strămutare în timpurile mai dincoace, pr. în *cene, bene, vene, plene, tiene* etc., precum și în cele cu *-ente, -enți,* ca : *cuvente, dente, mente — denți, menți* etc., astăzi pronunțîndu-se : *cine, bine, vine, pline, ține, cuvinte, dinte, dinți, minte, minți,* nume și verb, etc. /

166 La cei vechi însă se află nenumărate esemple de pronunția acestora regulată și originare. Vezi-le în *Principie*, nr. LXXII și LXXIII, p. 373—381.

8. Formele mai lunge se adaug de multe ori în cuvîntare, deși se află într-însa cele scurte, pr. *Mie nu mi-ai dat nemică ; Te văzui pre tine*, sau spre delăturarea dubietatei, ca mai sus (nota 5), sau pentru mai mare impresiune, ca în esemplele de mai sus, în nota de aci, sau și numai din abundanța și voia vorbitoriului, care nu se poate restrînge.

9. S-a atins și cu altă ocasiune că formele acusative ale pronumelor personali, cînd sînt în regime cu dependență de la verb activ, după usul de astăzi, iau înainte și prepusețiunea *pre*, pr. *pre mine, pre voi, pre ele* etc., cu toate că nu e absolutè nici o lipsă de acea prepusețiune, ci s-a întrudus după norma numelor proprie personali, cari nu au formă destintă pentru acusativ, pr. *Văzui pre Petru.*

Însă cei vechi ziceau și aici, în pronume și în nume proprie, ca și aiurea, fără această prepusețiune. Vezi mai sus § 72, nota **8**.

§ 83. **Pronumele reflesive**

Formele G. D. și acusative scurte, în sing. și plurale, se numesc și reflesive, dacă subiectul propusețiunei încă e un pronume personale de aceeași persoană, ca : *io-mi, tu-ți, noi-ne, voi-vă* sau *io-mă, tu-te, noi-ne, voi-vă,* pr. *Io-mi spăl mînule ; Tu-ți ascunzi talentul ; Noi-ne am pierdut averea ; Voi-v-ați luat simbria,* sau cu acusativ : *Io mă duc acasă ; Tu te arăți voios ; Noi ne dăm prinși ; Voi vă jucați în carți.*

Iar în cît pentru persoana a treia întru înțelesul reflesiv, nu se pune casul pronumelui *el, ea* etc., pr. *lui, ei* sau *lor,* ci casurile de la *su, sa,* atît / pentru 167 sing., cît și pentru plurale, pr. *Elu-și face de cap ; Ea se arată mînioasă* etc.

De aci și verbele cari se costruiesc cu formele reflesive, dativali sau acusative, tot așa se numesc : reflesive.

Note. 1. Verbele reflesive construite cu acusativi pronominali scurți, deși s-ar părea că sînt numai active, dar după usul limbei ele au uneoare și semnificațiuni neutrale, iar uneori chiar și pasivă, de cari la verbe.

2. Formele dativali *mi, ți, și* cînd au semnificațiune genetivale se pun sau după nume, pr. *Viața-mi e tristă și zilele-mi puține,* sau înaintea verbului, ca formele acusative, pr. *Tu-ți ai împlinit dorirea* ; *El se ascunse dinaintea lor.*

3. Formele acusative în locațiunea lor către verb acum stau înainte-i, acum înapoi :

a) înainte stau totdeuna în imperativul negativ, pr. *Nu te duce,* și în cojuntivul cu *să,* pr. *Să te duci* sau *Să nu te duci ;*

b) înapoi, în imperativul afirmativ, pr. *Du-te !* mai rar înainte, ales în ton permisiv, pr. *Tu te du !*

c) înainte sau înapoi, în indicativ, optativ și condiționale, pr. *mă duc* și *ducu-mă ; m-aș duce* și *duce-m-aș.* Însă în cuvîntarea normale reflesivul precede, pr. *mă duc ;*

d) în infinitiv se pune între prepus. *a* și verb, pr. *a se duce,* ca și dativul, pr. *a-și duce ;*

e) iar în gerundie, amîndouă totdeuna înapoi, pr. *ducîndu-mă, ducîndu-ți.*

4. La cei vechi însă se află urme că reflesivul *se*[166] s-ar fi fost punînd și după infinitiv, pr. *Psalt*[*irea*] *cores*[*iană*] de 1577, ps. CIII, 32 : *Caută spre pămînt și face-lu a tremura-se. Pravila civile,* Iași, 1646, f. 30^v, nr. 203 : *Fără știrea județului va scoale-l ; ibid.,* f. 111^v : *Județul va certa-lu.*/

Astăzi însă nu se mai aude așa. La italiani, din contră, astă locațiune 168 e foarte usitată.

5. În timpurile ausiliare, acusativele se leagă de formula ausiliare și se pun totdeauna înaintea lor în cuvîntarea directă sau inversă, pr. *l-am văzut ;* ∾ *văzutu-l-am* etc.

Singur acusativul feminin *o* în loc de *a* se poate pune înainte sau și înapoia timpului întreg, pr. *O am văzut* sau *Am văzut-o* etc.

6. Cînd în propusețiune concur amîndouă casurile reflesive, dativul precede, pr. *El mi-le a adus* sau ∾ *Adusu-mi-le-a ?*

7. Uneori dativii se pun numai din plăcere, pr. *Du-mi-te, frățioare !* în loc de *Du-te !*

8. De alte ori se adaug de prisos, după usul locale, pr. *Io mi-s român,* în loc de *Io-s român.*

9. Și în urmă, dativii plurali se adaug spre a arăta ceva relațiune reciprocă între mai multe persoane, pr. *Noi ne sem frați,* adecă „unul altuia".

Așa și cei vechi. *Omil*[*iarul*] de 1580, Dum[*inica*] a V-a în Păres[imi] : *că toți-ne semu frați.*

10. Între ele și verb însă e singură particula *mai* care se poate între-pune, pr. *Nu te mai văz ; Nu m-am mai dus ; A nu se mai cunoaște* etc.

§ 84. Demustrative

Pronumele demustrative: *acest*, *-a*, *acel*, *-a* etc. în limba românească se usitează mai mult ca formule determinative ale persoanelor sau obiectelor decît ca pronume, pr. *acest om*, *acea muiere* etc., arătîndu-se printr-înse cari din mai mulți indivizi sînt persoanele de cari se vorbește, și așa și de obiecte. /

169 Ele determinează încă și apropiarea și depărtarea persoanelor sau obiectelor de care e vorba, pr. *acest om*, adecă „acel de aci sau de aici", iar *acel om*, adecă „cel de colo sau de acolo". De unde, alta este a zice *acest om*, alta *acel om*.

Ele sînt toate de persoana a treia și au toate formele adiectivelor, cu genuri, numeri și casuri, avînd încă și formele G. D. sing. și plurale, ceea ce nu au decît prea puține alte adiective.

Ele se usitează și în de sine, ca pronume, însă cu un *a* prostetic înapoi, pr. *Acesta a venit la noi*, și ca adiectiv determinătoriu înainte sau după sustantivul său, pr. *acest om* și *omul acesta*, însă cu acea diferență că înaintea sustantivului șerbește și de articlu numelui său, care de aceea rămîne nearticulat, pr. *acest om*, iar nu *omul;* și din acea causă și demustrativul rămîne fără vocalea prostetică ; iar dacă se pune după sustantiv, sustantivul [î]și ia articlul ordinariu și demustrativul vocalea prostetică, pr. *omul acela*.

Note. 1. Demustrativele sînt compusă din mai multe sau mai puține părticele, pr. *a* și *ce*, avînd de base originalele *-stu* și *-lu*, *-stu* pentru cele din apropiere ca și *tu*, iar *-lu* pentru depărtare, ca și *el*.

De unde, în ordinea naturale sînt: *lu*, *elu*, *celu*, *acelu* sau *lu*, *alu*, *acelu* și așa *-stu* (neusitat în de sine), *estu*, *cestu*, *acestu* sau *ăstu*, *acestu*.

2. Din aceste demustrative însă astăzi cele mai usitate întru acest înțeles sînt mai ales *acestu*, *acelu*, mai rar *cestu*, *celu*, *ăstu*, iar *lu*, *ălu* și *celu* se usitează mai mult ca articli. /

170 **3.** Toate acestea, afară de *lu* și *alu* ca articli, iau și cîte un *a* paragogic, în sensul arătat mai sus, pr. *cesta*, *cela*. Iar *ăstu* numai după pronunția unor locuri cu *ă* oscur înainte, pr. *ăsta ;* așa și *ăla* în loc de *asta* sau *ala* sau *ela*, cari forme însă nu au intrat în usul literariu, precum nici nu merită, fiind pronunțate în contra a toată sistema fonetică românească.

4. Regula arătată în testul paragrafului pentru usuarea vocalei prostetice sau paragogice *a* nu se oserbează strîns nici în usul vulgare, nici în scris, nici la cei vechi, ci adeseori se pune unde după regulă nu ar avea loc, pr. *acesta om* în loc de *acest om*, și mai adeseori se pune unde nu se cade decît se omite unde s-ar cădea să fie pus.

5. Din aceste demustrative, la latini încă se află *iste*, *-a*, rom. *estu*, *-a* și *ille*, *-a*, *elu*, *-a*, formate ca și la noi din pronumele *is* cu *te* sau *le*, din cari *te* arată apropiarea, iar *le* depărtarea, numai cît *is* cu *le* împreunîndu-se, *s* se omite și se suplinește prin duplicațiunea lui *l*.

În limba rom., pentru desemnarea apropiarei se usitează și particula *ce*, pr. *coa-ce* și în *aci*, *aici*, după cea latinească *ce* în *hic-ce* și *cis*, iar pentru depărtare *le* și *lo*, pr. *aco-lea*, *aco-lo*, lat. *le* în *ille*, iar *lo* în *illo* etc.

6. Demustrativele se concordă ca toate cele cu terminațiuni generice cu sustantivele lor, ceea ce e după regulele generali ale concordațiunei.

De multe ori însă și ele se pun în propusețiune fără sustantive, încă și fără relațiune la vreun nume și așa-zicînd neutraliter, însă nu în forma neutrale, ci feminină, pr. *aceasta e că ; acea se zice*, *ceea ce se știe*, iar predicatul arareori se concordă cu acest subiect în genere, ci în forma neutră, pr. *Aceasta e frumos de la tine* etc., unde în predicat se subînțelege *lucru*, cu care se concordă virtualiter, iar nu cu demustrativul feminin[167].

7. Esceptiunile de la acest us sînt rare; însă cu *bun*, *-ă*, de regulă se 171
pune adverbiul *bine* ca adiectiv sau și *bună* în feminin, pr. *Aceea e bine* sau
Aceea e bună, iar nicidecum *Aceea e bun*. Vezi și mai sus § 31, nota 6.

§ 85. Usul articlilor

Din pronumele demustrative sînt vreo cîteva cari în usul limbei românești se usitează în anumite înțelesuri și după anumite regule speciali.

Așa, pronumele fundamentale *-lu* și derivatele lui *alu* și *celu* se usitează ca articli, iar *elu* ca pronume personale de a 3-a persoană, sustituit în locul lui *su* în numinativ.

Articlul *-lu* este propriè pentru numele sustantive și mai de aproape pentru cele apelative, cari după natura lor generică se pot apleca și într-un sens mai larg (nedeterminat) sau mai restrîns (determinat), iar articlul este destinat pentru a le determina mai aproape și oareșicum a le individualisa, pr. *om* este orișicare, unul sau altul, iar *omul* este numai un anumit om, ca specie cătră specie (*om*, nu *bou*).

El se pune și la adiective cînd acestea sau țin locul sustantivului, pr. *sînții, înțelepții, învățații,* sau ocupă locul dinaintea sustantivului, pr. *bunul D-zeu, sîntul părinte* etc.

De aceea, el se poate considera ca articlu primariu și se pune totdeuna înapoia numelui său, sau sustantiv, sau adiectiv.

Sustitutul lui este formula *alu*, carele se apleacă de atîtea ori de cîte
ori sustantivul regente în relațiunea / genetivale au nu se află la locul său, 172
pr. *al vieței început* în loc de *începutul vieței;*

au este întrerupt prin alt cuvînt de sustantivul său, pr. *începutul cel trist al vieței;*

au sustantivul e privat din oarecare causă de articlu, chiar și dacă se află în apropiare nemediată de genetivul său, pr. *acel trist început al vieței.*

De aceea se poate numi și supletiv, fiindcă suplinește pre sustantivul său la locul lui sau la articlul lui.

Iar articlul *cel* este propriè al adiectivelor cu esceptiunea unora și al participielor tuturor de cîte ori se adaug la sustantiv articulat, pr. *omul cel bun; cel făcătoriu de bine; cel binecuvîntat de D-zeu.*

El se poate considera ca articlu secundariu și se pune totdeuna înaintea adiectivului său.

El se pune sau din necesitate, sau după voie liberă[168] și, așa, uneoare poate să și lipsească.

Note. 1. Numele proprie, fiind din natura lor determinate ca numele individilor, nu au lipsă de articlu și dacă totuși unele se usitează cu articlu ele tot nu se determinează mai tare decît fără articli.

Dar și ele iau articli cînd stau în relațiune genetivale, pr. *Parisul Franței* și *Cetatea Parisului.*

2. Numele proprie însă omenești bărbătești și cari nu au articlu, dar în G. D. tot iau formula *lui* și pentru a o destinge de articlu o punem înaintea numelui, pr. *lui Petru* și, așa, *lui D-zeu*. Vezi mai sus § 68, nota 2.

3. Afară de cele zisă la acest loc și mai sus (§ 70) despre usul articlului
supletiv *al*, mai este de oserbat că / uneoare înainte-i se pune prepusețiunea *de*, 173
pr. *Acestea sînt fapte de ale voitorilor de rău*; *Am văzut unele scrisoare de ale mele.*

Și asta se face de cîte ori sustantivul regente este nearticulat din sine, iar nu din accidenṭe și înaintea genetivului în plurale, fiindcă *de* aci însemnează oarecare împărțire a lucrului.

Esemple : *Oameni de ai noştri* ; *o carte de ale mele* ; *lacrime de ale mele* sau *oameni de ai tătîni-mieu* ; *o scrisoare de ale lui Petru* ; *lacrime de ale surori-mea*.

4. *Cel* după sustantivul său espres e liber a se pune ori nu, pr. *omul cel bun* sau numai *omul bun*, fiindcă articlul sustantivului stînd între sustantiv şi adiectiv e de ajuns pentru amîndouă numele, iar dacă totuşi se pune şi *cel*, punerea e la tot casul de prisos şi se face sau pentru a da o mai mare presiune adiectivului, sau spre mai mare armonie a ţesăturei, sau şi numai din învăţ şi neluare-aminte.

5. De necesitate însă se pun :

a) dacă între sustantiv şi adiectiv s-a pus alt cuvînt sau mai multe ce întrerump oareşicum legătura lor pentru restituirea acelei legături, pr. *soru-mea cea moartă* ; *faptele oamenilor de la putere cele însemnate* sau *faptele oamenilor de la putere celor răi* ;

b) cînd sustantivul adiectivului nu e espres, însă ştiut fără îndoială, pr. *Omul cel rău face numai rele* sau *Omul rău face numai rele*, dar *Cel rău face numai rele* ; iar dacă sustantivul supres nu e ştiut de tot, adiectivul singur nu se poate pune decît ca sustantiv, pr. *Frumosul e plăcut*, pentru că zicînd *cel frumos* neîndoit se înţelege *omul* ;

c) din necesitate se pune şi cu numele proprie ale oamenilor nearticulate,
pr. *Alesandru cel Mare* sau şi ∾ *Marele Alesandru* ; aşa şi cu numele proprie
174 ale ţărelor, / cetaţilor, rîurelor, articulate sau nu, pr. *Britania cea Mare* sau ∾
Marea Britanie.

Iar dacă adiectivul se ţine de numele propriu ca parte, *cel* nu se pune, pr. *Radu-Negru*, *Asia Mică*, *Someşul Cald*, *Marea Neagră*, *Roşie* etc.

6. Cei vechi ziceau şi *cela* în loc de articlul *cel*, şi atunci articulau şi pre adiectivul următoriu cu articlul primariu, pr. *D-zeu cela bunul* ; însă esemplele afară de *Omiliariul coresian* din 1580 sînt foarte rare. Esemple, vezi acolo.

7. De *al* cu posesive şi ordinali, mai în jos.

§ 86. Pronumele relative

Pronumele relativ originariu *ce* sau cu articlul secundariu ca adiectivele *cel-ce*, sau altul, *care*, sau cu articlul primariu ca sustantivele *carele* etc. în limba românească funcţionează ca şi în cele clasice şi neolatine spre a lega o propuseţiune întreagă ca adiectiv cu un nume sustantiv din altă propuseseţiune ; prin care propuseţiunea relativului sau relativă se subordinează altei propuseţiuni, ca membrul ei, şi dacă numele sustantiv de care e legată propuseţiunea relativă e în mijlocul celeialalte, propuseţiunea relativă taie în două pre cealaltă şi de aceea se numeşte şi incis sau propuseţiune incisivă.

Fiind însă că în limba românească sînt mai multe relative, urmează că ele au şi formele lor şi funcţiunile speciali, cari vin a se specialisa.

Aşa, pronumele *ce* se usitează sau singur, fără adiectiv sau articlu, sau
articulat cu *cel*. Singuratec e de toate genurile, numeri şi casuri, va să zică
175 neflesibile, lat. *qui*, *quae*, *quod*, pr. *omul ce / face bine* sau *oamenii ce fac bine* ;
lumea ce înşeală ; *faptele ce nu sînt bune* ; *în ce oră ai venit* sau *deoarăce ai venit* etc.

Mai în specie însă este neutrale ca al latinilor *quid* în sens întrebătoriu sau nu, pr. *Ce vrei ? Ce mai face el ? Cine ce vrea aceea face*.

Cu *cel* nu este decît adiectiv articulat şi cu toate flesiunile lui, fără vreo schimbare în us şi semnificaţiune.

Din el se derivă şi pronumele personale, compus cu *ne* paragogic în sens iarăşi întrebătoriu sau nu, pr. *Cine eşti tu ? Cine sînteţi voi ? Nu ştiu cine sînt ele*.

Formele lui pentru N. A. sing. și plur. sînt aceleași : *cine* ; în G. D. sing. *cui*, iar în G. D. plurale lipsește și se suplinește cu G. D. pl. *căror*, *-a* de la *carele* în același înțeles, pr. *Cui se cuvine și cărora le place.*

Note. 1. Pronumele *care* tradus de la *quale*, latinește *qualis*, *-e*, după origine nu e pronume, însă după usul limbei rom. e pronume relativ în același înțeles cu *ce*, *cel-ce* și *cine* și se usitează cu articlu sau fără articlu în toate genurile, numeri și casuri, afară de G. D. sing. *cărui* pentru toate genurile și G. D. plur. *căror* asemenea sau cu *a* paragogic, carele aci suplinește articlul : *căruia*, *cărora*.

Articlul lui *care* este al sustantivelor, acomodat după terminațiune : *care-le*, *care-a*, *cari-i*, *cari-le*.

Iar usul este tot acela ca al pronumelor celoralalte ce le suplinește, pr. *omul cel ce face bine* sau *omul ce face bine*, cu *care* : *omul carele face bine* sau *omul care face bine.* /

176 **2.** *Cel*, *-a* la *ce* se poate pune sau omite cînd numele articulat la care se referește este în apropiare, pr. în esemplul : *omul cel ce...* sau *omul ce face bine.* Însă dacă acel nume e în depărtare, omiterea ar da ocasiune la neînțelegere, pr. *făcătoriul de rele și fără de lege ce nu se teme de D-zeu*, mai bine : *cel ce nu se teme...*

Iar dacă numele e nearticulat și în apropiare, *cel* nu se poate pune nici aici, precum nici la adiective și, așa, nici la *care*, pr. *El e un om ce nu se teme de D-zeu* sau *care nu se teme...*, iar nu *un om, cel care* sau *carele.*

În depărtarea numelui însă e mai bine a se pune *care* în loc de *ce* pentru flesiunile lui, pr. *Ei sînt făcători de rele cari nu se tem...* în loc de *ce nu se tem de D-zeu.*

3. Deci, între *care* și *ce* și între *carele* și *cel ce* nu este nici o diferență și se pot sustitui unul în locul altuia, decît în articulațiune *ce* ca adiectiv articulîndu-se cu *cel*, *-a*, iar *care* cu articlul primariu ca sustantivele, pr. s-a văzut în esemple.

Cel însă se împreună uneoare și cu *care*, însă nu ca articlu, ci ca demustrativ și încă cu *a* paragogic, pr. *Cela care* (sau *carele*) *a venit la noi.*

În acest sens *cela* se poate pune și la *ce*, pr. *Cela ce este închinat și mărit.*

4. *Ce* cu *de* înaintea unui nume se zice în sens admirativ, pr. *Ce de om* ! sau *Ce de oameni au venit*, adecă „cît sînt de mulți oamenii ce au venit".

Sau și fără *de* cu adiectiv, pr. *Ce mulți oameni sînt adunați* ! etc.

5. *Ce* cu *mai* înaintea unui nume se zice în sens lăudătoriu sau de batjocură, pr. *Ce mai om* !

6. *Cui* e dativul lui *ce* întru înțelesul *cine*, lat. *quis* și *quae*, și și-a conserbat întreagă și forma și semnificațiunea dativului latin *cui.* /

177 De la acest dativ apoi latinii și-au format genetivul sing. *cui -us* în formă adiectivale : *cuius*, *cuia*, *cuium* : *Cujum pecus* ? *an Meliboei* ? (Virgil.) și pre urma lui și genetivii altor pronume, pr. *huius* de la *hui* în loc de *huic* ; *istius*, *illius* etc. de la *isti*, *illi* etc., numai cît atari genetivi, afară de *cuius*, de mult și-au pierdut formele generice, iar *cuius* abia și le mai țînu la poeți.

După acea normă s-au format și genetivii pronumelor personali la latini : *meus*, *tuus*, *suus* etc. cu flesiune întreagă, de la cari în limba rom. încă au rămas așa-numitele posesive, cari tot din acea causă, deși sînt de formă adiectivale, tot nu iau articli, decît cei supletivi ca ai genetivilor de la sustantive, pr. *al mieu* etc., *al lui*, *al omului* etc.

De aceea se zice și *al cui* etc., pr. *Al cui fecior ești*? *În a cui mînă se află* etc.

De concordațiunea lui, vezi mai sus § 59.

7. *Cine*, în adevăr, este numai pronume personale ca *io*, *tu* etc., iar nu relativ, pr. *Cine ce face lui-și face*, și nu se usitează decît de persoane.

La cei vechi însă aflăm urme de us relativ cu *cine*, pr. *Cine-s în mormînt*, adecă „cei ce sînt". .. ; *Cine mă face sănătos*, adecă „carele" etc.

8. Verbele propusețiunei cu relative pot să fie atît în indicativ, cît și în cojuntiv sau optativ, pr. *Nu știu cine e..., cine să fie..., cine ar fi* ; *Omul cel ce ...*sau *carele este* sau *carele ar fi* etc.

9. *Cel*, cînd sustantivul nu e espres, ci știut, ales în a doua persoană, ia vocalea prostetică, pr. *cela ce ești închinat*, ca mai sus ; iar în a 3-a persoană mai rar, pr. *cel ce este binecuvîntat* etc. ; însă usul nu e riguros în aceasta, ca și în articulațiunea pronumelui *care*.

§ 87. De omisiunea relativului

Deoarăce propusețiunea cu relativ în de sine nu este decît un adiectiv 178 verbale cu sau fără / articlu, vine întrebarea dacă și în limba rom. se poate face strămutarea propusețiunei relative în formă curată adiectivale sau nu, după cum asta se poate face mai mult sau mai puțin în limbele clasice, transformînd verbul finit în forma participiale cu casurile participielor, iar pronumele relativ, dacă este articulat, strămutîndu-se în articlu, la greci, iar la latini omițîndu-l și stergîndu-l cu totul, fiindcă ei nu au articli.

Însă în limba românească participiele fiind prea puține, de sine se înțelege că transformațiunea propusețiunei și omisiunea relativului are să fie mai cu anevoie și mai restrînsă și decît și la latini, cari încă nu au participie de ajuns ca grecii, însă mai multe decît românii.

Deci, pentru ca straformațiunea să fie esactă la înțeles, la noi se poate face numai cînd propusețiunea relativă e simplă și cu verbul sustantiv în presente, pr. *Omul cel ce este înțelept are bun nume* sau cu omisiune *Omul cel înțelept are nume bun* ; omițînd și relativul *ce*, și verbul *este* propusețiunea este esactă la înțeles.

Toate alte transformațiuni cu omisiune în propusețiuni cu alte verbe și alte timpuri sînt mai mult sau mai puțin esacte ; de esemplu, propusețiunile *D-zeu carele face minuni și carele a făcut cerul și pămîntul*, transformîndu-se, s-ar zice *D-zeu făcătoriul de minuni și făcătoriul cerului și pămîntului*, va să zică, participiul *făcătoriu* s-ar pune și pentru presentele *face* și pentru trecutul *a făcut*, ceea ce nu e esact. /

179 **Note. 1.** Spre esactitatea straformațiunei s-ar recere ca pentru fiecare timp să fie un participiu anumit, ca la greci, pr. participiu presente, preterit și futur pentru activ și tot atîtea altele pentru pasiv, pre cînd la latini lipsește participiul trecutului în activ și al presentului în pasiv, iar la noi nu este decît unul pentru activ și altul pentru pasiv.

2. Altă dificultate mai este că unele verbe sau nu au nici măcar aceste două participie amîndouă, pr. verbul *am*, participiul *avut*, iar nu și *avutoriu*, sau, dacă le au, nu se pot apleca, fiindcă nu permite usul, pr. de la *dorm*, participiele *dormit*, *dormitoriu* nu sînt usitate ca participie. De aceea, propusețiunea : *Omul care are bani poate trăi ca banul* și *Omul care doarme mult strică sănătatea sa*, după regulele omisiunei grecești și latine, transformate, s-ar zice : *Omul avutoriu de bani* și *Omul dormitoriu mult...*

Iar dacă propusețiunile ar fi cu verbe în alte timpuri, pr. *Omul carele avuse bani acum nu are* și *Omul carele dormise mult acum nu doarme*, transformîndu-se după acele regule, nu s-ar putea zice decît : *Omul avutoriu de bani acum nu are* și *Omul dormitoriu sau dormit acum nu doarme*, ceea ce e nesuferit.

§ 88. **Pronumele posesive**

Pronumele posesive, precum s-a atins mai de multe ori, nu sînt decît genetivii pronumelor personali și reflesive: *io, tu, su* etc., în formă adiectivale[169]. De aceea, ele nu se articulează în costrucțiune cu articlii ordinari ai numelor, primariu sau secundariu, ci numai cu supletivul *al ăl* genetivilor.

În cît pentru forme, ele au numai genuri și numeri, iar nu și casuri, afară
de numinativi, cari sînt și / pentru acusativi ; iar pentru dativ, cînd e de lipsă 180
se usitează prepusețiunea *la*, pr. *Dă la ai miei oameni*, în loc de ∾ *Dă oamenilor miei.*

Ele se concordează cu numele la cari se referesc, precum s-a zis mai sus (§ 59).

Iar în cît pentru usul articlului *al*, el se premite totdeuna în propusețiunea directă sau inversă după regula stabilită pentru relațiunea genitivale a sustantivelor (§ 70), iar se omite numai cînd posesivul urmează nemediat, după sustantivul său articulat cu articlul primariu, pr. *omul mieu*, însă *omul cel bun al mieu*, cu întrecalațiune, și *al mieu bun om* sau *al mieu om bun.*

Omisiunea însă nu e neapărat de lipsă, ci numai permisivă și mai usitată, de aceea se și poate zice și se mai zice și : *omul al mieu* ; *faptele ale noastre.* Singur în femininul sing. e de prisos a se mai pune pentru concurența a doi *a*, pr. *viața a mea* ; *mintea a ta* etc.

Note. 1. Cea mai mare dificultate în determinarea usului acestor pronume este determinarea numelui la care are a se referi pronumele *său* cînd în propusețiune se află mai multe sustantive, cari toate sînt de persoana a 3-a, pr. în propusețiunea *Sînt e Domnul Sabaot, plin e cerul și pămîntul de mărirea sa* ori *lui* ; unde vine întrebare dacă aci este a se pune pronumele reflesiv *său* ori pronumele reflesiv *lui.*

Dezlegarea depinde de la altă întrebare, că oare reflesivele potu-se pune și cînd numele referit se află în altă propusețiune mai dinainte au nu ?

Dacă se poate, atunci se poate zice *de mărirea sa*, adecă *a Domnului Sabaot,* măcar că acest nume e subiectul propusețiunei mai dinainte *Sînt e D. Sabaot.* /

Iar dacă nu se poate, atunci vine a se pune numai *lui*, pentru că almintrea 181
sa s-ar referi la *ceriul și pămîntul*, ca subiectul propusețiunei a doua, ceea ce nu a fost cugetul imnografului.

2. Regula însă nu poate fi alta decît cea pentru *se*, de unde se și derivă.

Deci, după ce *se* are loc numai cînd acusativul și numinativul sau obiectul și subiectul e tot același, fie persoană ori obiect, pr. *El se duce*; *Averile se pierd,* așa și *său* se poate referi numai la subiectul propusețiunei în care se află, iar nu la al propusețiunei de dinainte, dacă subiectul nu e de tot același.

3. De aci urmează că *său* se concordă cu sustantivul propriu, ori în ce cas să fie, dar referința lui e totdeuna la subiectul propusețiunei sale, fie persoană sau pronume personale sau obiect, pr. *El și-a pierdut averea sa.*

Și aceasta se oserbează stricte numai cu subiectul personale, iar dacă subiectul e reale, mai mult se usitează genetivul *lui* și *lor*, pr. *Virtutea-și are prețul său* sau *ei*, și mai ales *lor*, pr. *Virtuțile-și au prețul lor.*

4. Iar cînd pronumele posesiv are a se concorda cu un nume nearticulat, spre redicarea disparitatei nu e de ajuns supletivul *al*, ca la alți genetivi nominali, ci se recere a se întrepune prepusețiunea *de*, pr. *oameni de ai noștri,* iar nu *oameni ai noștri* ; *lacrimele mele* sau *lacrime de ale mele* sau după usul vulgariu și numai *lacrime de a'mele*, ca în cîntecul populariu :

Pîrîuț de apă rece
Pre la poarta mamei trece.
Iese mama să se spele,
Vede că-s *lacrimi de-a mele.*

5. În usul vulgariu, aici și aiurea, în loc de *al, ai, ale* mai des se aude singur *a* pentru toate, lăsînd afară pre articlul primariu din care e compus supletivul, pr. în esemplul de mai sus. /

182 **6.** Pronumele posesive se usitează mult și ca nume neutrali, ales în plurale, pr. *Ale mele ale tale sînt și ale tale ale mele* ; *Ale tale dintr-ale tale aducîndu-ți toate și pentru toate.*

7. Posesivele în costrucțiune cu unele nume familiari și astăzi, dar mai mult la cei vechi, se pun fără nici un articlu, nici al posesivului, nici al numelui, pr. *tată-mieu* ; *mumă-ta* ; *frate-său* ; *soru-sa* și așa mai încolo cu *socru, soacră* ; *văr, vară* ; *cuscru, -ă, cumnat, -ă* etc.

În cari costrucțiuni usul vulgare pre multe locuri contrage posesivele masculine sing. după forma italiană în *mio, to, so,* pr. *tată-mio* și *miu, frate-to, văru-so* etc., ca și *zo* în loc de *zău* etc.

8. Chiar și declinațiunea acestor posesive și a unor nume familiari încă e diversă la cei vechi de cea modernă, pr. *tătîni-mio, frățîni-to, mumîni-sa* sau *mîne-sa* sau *mumă-săi* ; *surori-sa,* încă și *socru-său* și *domnu-su* etc., toate în G. D. sing. Vezi *Principie*, pag. 136 seq. și esemplele de acolo.

Din acestea, și pînă astăzi se mai aud : *tătîne-to* sau, mai contras, *tătîi-to, mîi-ta* ; *tătînii, mumînile* etc.

9. În loc de posesive se usitează mult și G. D. pronumelor personali : *mi, ți, și* etc. Vezi § 83.

§ 89. **Un, alt**

Adiectivele *un* și *alt* se desting de alți adiectivi nu numai prin aceea că însemnează și o cantitate oarecare, ci mai ales prin aceea că și ele au formele genetivali sing. și plurali ca și pronumele demustrative, pr. *unui, altui* ; *unei, altei* sing., *unor, altor* plur., cu sau fără *a* paragogic, pr. *unuia, altuia* etc.

Ele șerbesc și ca forme determinative ale sustantivului lor, așa cît sus-
183 tantivele cu aceste adiective, ca / și cu cele demustrative înaintea lor, nu au
necesitatea de a se determina prin articlu, pr. *un om, altă ființă.*

Un, ca număr, ocupă locul întîi între numele numerali, pr. *un, doi* etc., iar *alt* locul al doilea, însă ca sustitutul lui al 2-lea, pr. *alt om,* adecă „al doilea după cel mai dinainte".

Ele se usitează articulate și nearticulate, cu această destințiune : în N. A. sing. și plur. se pot articula, fiind de lipsă, însă numai cu articlul primariu, pr. *unul, una* ; *altul, alta,* ca sustantivele; iar în G. D. sing. și plur. nu se articulează deloc, ci în locul articlului se pune *a* paragogic, pr. *unui, unuia* ; *altor, altora* etc.

Însă fiindcă *un* în plurale nu mai însemnează unitate, ca în sing., precum nici nu poate, ci numai atît cît și *oarecari,* lat. *aliqui,* de aceea usul articularei lui, în plurali, e divers de al lui *alt.*

De aceea, în sing. amîndouă se articulează dacă în propusețiune stau de sine fără sustantiv, pr. *a venit unul și altul* ; *partea unora și altora,* iar cu sustantiv după ele nu numai că nu se articulează ele, dar nici sustantivul lor, pr. *un om, altă ființă,* fiindcă ele încă șerbesc în loc de articli determinatori.

Tot asemenea se urmează cu *alt* și în plurale, pr. *au venit unii și alții ; partea unora și altora,* și cu sustantiv : *alți oameni, altor oameni.*

Însă *un, -ă* în plurale totdeauna se articulează, ori stă singur în propu-
sețiune, pr. *Au venit unii* /*și unele,* sau cu sustantivi după sine, pr. *Au venit unii* 184
oameni și unele muieri, împreună cu alți oameni și cu alte muieri; unii, unele cu
articlu, iar *alți, alte* fără articlu.

Note. 1. Ca *alt* se usitează și *alalt* fără articlu sau cu articlul secundariu : *cel ălalt*, însă nearticulat nicecodată de sine fără sustantiv sau adverbiu, pr. *alalți oameni, alaltă zi, alaltă ieri,* dar în astă formă după usul de acum se aude prea rar, iar la cei vechi mai ades, însă cu variațiune : *alalt* și *alant*, la vechi și la noi.

2. Iar articulat este foarte usitat, decît că G. D. se formează numai prin flesiunea articlului, pr. *cel alalt om ; omul cel alalt* sau și numai *cel alalt ;* G. D. *celui alalt om, oamenilor celor alalți,* oserbîndu-se că *cel alalt* se poate și pospune și atunci sustantivul precedente se articulează, precum se vede din esemplele produsă, pre cînd *un* și *altul* nu se pot pospune.

3. În adverbiul *la o laltă,* care neîndoit de aci purcede, vocalea *o* se pare strămutată din *a* pentru eufonie și evitarea prea multor *a* în loc de *la alaltă,* precum s-a făcut nesmintit și în adverbiul cu aceeași prepusețiune *lă-untru* în loc de *lă-întru,* însă aici *lă,* cu *a* oscur, iar contras: *lontru,* pr. *Veniți în lontru* sau *în lăuntru.*

Sau poate să fie în loc de *la o alaltă,* cu *o* în loc de *ună* și contras : *la o'laltă,* adecă „împreună“.

4. *Ună,* în formă nearticulată, astăzi se aude numai în puține adverbie,
iar aiurea numai contras în *o,* anevoie de esplicat. Unii pretind că s-a contras
lăpădînd pre *n* din mijloc, iar pre vocalile rămase *u'a* strămutîndu-le în *o,* pre-
cum unii au și început a scrie așa, alții însă vor a esplica din usul vulgariu,
după care se aude zicîndu-se și în masc. *on* în loc de *un,* pr. *Am văzut on bou,*
ceea ce/ pre alocuria e foarte și singur usitat ; de unde în femin. era să fie *onă,* 185
dar lăpădînd pre *nă* a rămas *o.* Grammatici certant etc.

5. *Unul, unuia* etc. cu articlu se usitează și în loc de *unic, singur,* pr. *unul născut,* lat. *unigenitus,* gr. μονογενής. De aci: *Cred întru unul Dumnezeu; Unule fără de moarte* etc.

6. *Unul* sau negative *niceunul, altul* sau și fără de articlu: *un om, nice un, alt om* etc., cînd se pun ca parte din tot sau din mulțime, au după sine prepusețiunea *de* sau *din,* pr. *unii de ai noștri* sau *dintr-ai noștri ; alții dintr-înșii ; ceialalți oameni din adunare* etc.

7. La cei vechi încă abia se află urme de *ună* în loc de usitatul *o,* și anume în *Psaltirea* lui Dosotei din a. 1680, f. 208^{v} : *ună dumnezeire, ună putere* în loc de usitatul *o dumnezeire, o putere.* În *Liturgia* de Iași, din 1679, f. 18 rectè, 20 : *Și ne dă nouă cu un rost și cu ună inimă.*

8. Iar adverbiele în care *ună* se mai aude întreg sînt : *împreúnă* adv., și cu prepusețiunea *cu,* pr. *împreună cu noi ; de împreună ; de-ună-zi* (cu *de* pronunțat ca *dă*) sau *dă-ună-zi-le ; de dă-ună-zi ; mai dă-ună-zi.*

9. Necontras însă este și se zice totdeauna cînd e articulat, pr. *unul, una ;* așa și în adverbiele *una,* pr. *el e una cu tine ; el ține una cu noi ; voi veniți una cu noi ; într-una ; tot într-una ; de-a-una ; totdeauna ; niceuna.*

Așa și în compositul : *vre-un om ; vre-ună (o) muiere; vre-unii ; vre unele* sau și articulate în sing. *vre-unul, vre-una.*

10. Din *vreună* nearticulat, contras în *vre-o,* s-a derivat și adverbiul *vreo,* care se usitează întru însemnarea de „oare“, pr. *vreo doi, trei* etc. ; *vreo cîțiva ; de vreo două, trei* etc., ca și *cam de vreo atîtea ori, ca* sau *cam de vreo* 2 *ori* etc./

186

§ 90. Doi, amîndoi etc.

Numerii de la *doi* pînă la *zece* se consideră de adiectivi și numai se concordă cu sustantivii lor (§ 60), iar de la *două zeci* în sus, numele numerilor se consideră de sustantive și se construiesc cu alt sustantiv prin prepusețiunea *de*, pr. *două zeci de oameni ; o mie de oi ; două mie de galbeni* etc.

De numerii ordinali: *întîi, al doilea* etc., cari încă sînt adiectivi, s-a tractat mai sus (§ 61).

Asemenea și de *îmbi, amîndoi, toți trei, toate trele* etc., tot acolo.

Note. 1. De aici se țin numerii multiplicativi cu *dată, oară* și *ori*, atît cardinali, cît și ordinali.

a) cu *dată*, afară de *astă dată* și *de astă dată*,

cu cardinali : *ună* [= *o*] *dată, de* 1. *dată, tot* 1. *dată, tot de* 1. *dată, cîte* 1. *dată, încă* 1. *dată* ; *vre* 1. *dată ; altă dată, de altă dată ;*

cu ordinali : *întîia* sau *întîiași dată, de întîia dată* etc. ;

b) cu *oară*, afară de : *de oară ce ; din oara ce ; bună oară ca* „adecă"; cu ordinali : *întîia oară, de întîia oară ; a doua oară ; de a* 2. *oară* etc. ; *a unsprăzăcea oară, a douăzecilea oară, a mia oară* etc. ;

c) cu *ori*, afară de : *adese ori, mai adese ori ; a rare ori, mai a rare ori ; de a rare ori ; de cîteva ori ; de vreo cîteva ori ; a oare, une ori* sau *une oria* [= *uneoàre*] *; alte ori ; de alte ori ; de multe ori, de puține ori ; de cîte ori ; de* 2. *ori ; de trei ori* etc. ; *ca de* 2. *ori ; cam de* 2. *ori ; de vreo* 2. *ori ; mai de* / 2.
187 *ori ; încă de* 2. *ori ; pre de* 2. *ori atîta* ; *ca de* 3. *ori* etc., *ca de o mie de ori* etc. ; *mai de multe ori* etc.

2. Se aud și forme ca *alte date* etc., cari și la cei vechi ocur, ci mai rar, precum și *alte dăți*, la scriitorii moderni, însă neregulată în declinațiune.

3. Cei vechi scriu și : *a doua oara, a treia oara* etc., cu cîte trei articli, însă mai rar.

4. De aci se țin și numerii separativi : *unul cîte unul* și perechi : *doi cîte doi, trei cîte trei* etc.

5. De *doi* și *amîndoi*, vezi și mai sus § 60 în test și nota **2.**

§ 91. Mult și tot

Adiectivele *mult* și *tot*, în formele lor, se apropie de *un* și *alt*, în cît și ele au casul G. D. destint ca și acestea, însă numai în plurale, și acelea încă numai în cîte o formă comune pentru toate genurile, cu *a* paragogic sau fără, pr. *multor, -a, totor, -a* sau *toturor, -a.*

Iar în G. D. sing. în regime, la *mult* se pune prepusețiunea *de*, pr. *cîștigul de multă avere*, sau și *a* ca la *tot*, pr. *cîștigul a multă avere ; împăratul a toată lumea*, iar afară de regime, pentru amîndouă, prepusețiunea *la*, pr. *Am dat la toată societatea ; Am grăit la multă lume.*

Însă în cît pentru articulațiune ele diferesc cu totul una de alta, încît *mult* nici însuși nu se articulează niceodată, nici sustantivul lui, ca și pronumele demustrative, pr. *mulți oameni* și ∾ *oameni mulți ;* iar *tot*, chiar din contră, deși însuși nu se articulează niceodată, dar sustantivul lui se articulează totdeauna, pr. *toți oamenii* sau ∾ *oamenii toți.*/

188 **Note. 1.** *A* paragogic la *mult* și *tot* nu are și nu poate să aibă valoare articulare, ca la *un* și *alt*, ci se adauge numai, ca și la demustrative, cînd ele stau de sine-și în propusețiune, pr. *Am spus multora și totora*, iar dacă sînt cu sustantive *a* lipsește, pr. *multor oameni, totor oamenilor.*

2. *Tot* are G. D. plurale cu reduplicațiunea silabei a doua, pr. *totoror* sau, după pronunția vulgare, *tuturor*, iar după a unor parți din România [= Muntenia] *tutulor*, ca și în *amîndoror* sau *amînduror* în loc de *amîndor*. Se poate că pre astă cale s-a format și *alalt* din *alt*, reduplecînd silaba primă *al*.

3. *Tot* răspunde la două adiective latinești : *totus* și *omnis*, cari se desting în semnificațiune prin aceea că *omnis* se referește la fiecare parte, pr. *omnis homo* „fiecare om“, iar *totus* la întreg, pr. *totum corpus* „corpul întreg“.

Românește se zice *tot* și pentru unul și pentru altul, pr. *tot omul* „omnis homo“ și *tot corpul* „totum corpus“, iar cînd are a se înțelege unul sau altul, este ceva mai anevoie de a se precisa, decît că în limba rom. *tot* în sing. răspunde mai mult la *totus*, iar în pl. mai mult la *omnis*, pr. *toată lumea*, *totus mundus*, dar *tot omul* încă însemnează ca *toți oamenii* „omnis homo“ sau „omnes homines“.

4. Spre destințiune mai secură, este de oserbat că *tot*, în sing., pus înainte poate să însemneze și *totus* și *omnis*, dar pus înapoia sustantivului numai *totus* „întreg“, pr. *omenimea toată*, adecă „întreagă“.

5. Ca *tot* se usitează și *întreg, -ă*, pr. *întreagă lumea*, fără articlu, sau ∾ *lumea întreagă*, numai cît semnificațiunea-i e mai largă și se poate pune unde *tot* nu poate avea loc, pr. *Au fript doi boi întregi*, și în unele frasi, pr. *A dat pre întregul*, adecă „fără crutare“ etc.

6. *Tot* cu articlu se zice foarte rar, decît cu prepusețiunea *cu*, cînd nu are nume după sine, pr. *Am venit cu / totul*, în sens neutrale, și *Am venit cu toții* 189
în sens „noi toți“ ; afară de aceea, în unele frasi adverbiali, pr. *cu totul lui tot* sau *de totului tot* etc.

7. Din aceste două adiective, ales însă de la *tot*, sînt formate o mulțime de alte frasi adverbiali ; așa :

a) mult timp am petrecut ; mulți ani ați trăit ; ce e mai mult ; multe de toate ; de multe ori etc. ;

b) totuși ; pretutindenea.

1. în masc. N. : *tot insul ; tot atîta ; totdeauna ; tot de-a fuga ; tot într-o fugă ; tot într-una ; tot mereu ; tot una ;* — cu prepusețiuni: *cu tot de adinsul ; cu tot dereptul ; de tot ; de tot de tot ; pre tot locul ; preste tot ; tot aci, acolo, acum, atunci* etc.

2. în fem. : *toată ziua am șezut acasă ; toată noaptea ; toată seara* etc. ; *pre toată ziua.*

3. pl. n. : *toate ca toate ; toate celea ; cu toate acestea ; după toate acestea* etc.

4. frasi și esemple : *a fost de față ; a fost tot dus ; a tot dormit ; a tot băut; am tot așteptat ; i-am tot zis ; l-a tras tot de păr ; l-a bătut tot de perete* etc.

În cari este a se oserba și locațiunea lui la mijloc, ales în timpurile ausiliare, pr. *a tot fugit*, adecă „a fugit de repețite ori“ și „a fugit tot mai încolo“.

§ 92. **Atît, cît**

Adiectivele *atît* și *cît* în limba românească se usitează în două înțelesuri : în sing. ca la latini *tantus* și *quantus*, pr. *în cît a fost de rău*, lat. *in quantum ; cît de mare a fost acel om*, lat. *quam magnus* sau *quantus ille vir fuit ; atît a fost de mare, tantus fuit ; într-atîta, in tantum.* /

Iar în plurale, ca la latini *tot* și *quot*, pr. *cîți oameni au venit, quot homines* 190
venerunt ; atîția au venit, tot venerunt.

Cît și *atît* au și formele G. D. plur. cu *a* paragogic sau fără, pr. *a cîtor oameni* și *a cîtora ; ale atîtor oameni* și *ale atîtora.*

Ele se usitează în mai multe sensuri : ca întrebătoare, pr. *Cît e de mare ? Atît e de frumoasă ?* sau ca admirative, pr. *Cît e de mare ! Atît e de frumoasă !* sau numai narative, pr. *Eu nu știu cît să fie de mare ; Poate să fie atît de frumoasă cît zici tu.*

Note. 1. *Cît* și *atît*, precum au două înțelesuri, așa au și originea duplă : *cît* din *quantus*, cu *a*, așa și *tît* din *tantus ;* și iarăși din *quot*, lăpădînd pre *n* din *quantus*, și din *tot*, asemenea.

Poate că astă combinațiune prin care două cuvinte s-au amalgamat într-unul mai în vechime nu era încă, și cuvintele erau destinte, ca la latini, cu înțelesurile lor proprie. Iar după ce pre încet și *n* a început a se omite, care nu se mai aude decît în frasea *tînt încoace, tînt încolo*, și după ce chiar și adiectivul *tot* pre multe locuri se pronunță ca *tăt, tăte*, amalgamațiunea nu putea să întîrzie mai mult.

2. *Atît* nu numai că și-a luat și un *a* prostetic încît se pare a fi dativ : *a tît*, ci se aude mai totdeuna cu *a* paragogic și afară de G. D. plurale, pr. *A venit atîta om, atîția oameni, atîtea muieri*. Și numai în G. D. pl. se mai ține destințiunea între starea absolută și legată : *atîtor oameni ; atîtora.*

3. *Atît* și *cît* se usitează și ca membre corespunzătoare ale propuse-
191 țiunei, pr. *Io dau atîta cît și tu* sau / ca cojunțiuni a două propusețiuni, pr. *Atîta parte am luat io cîtă ați luat și voi.*

4. *Cît* ca adverbiu se construiește cu prepus. *de*, pr. *cît de mult ; cît de frumoasă*, iarăși în sens întrebătoriu și narativ.

5. În propusețiunile cu *cît de*, verbul se poate loca și între *cît* și între *de*, pr. *Cît e de bine ; Cît e de adevărat* etc., sau și după ele, pr. *Cît de bine era ; Cît de frumos vă stă* etc.

6. Adverbie și frasi din *cît : cît de cît* și *cîtuși de cît ; cu cît ești tu mai mare decît mine; decît că ; numai de cît; după cît precep io ; în cît vrei tu ; pre cît știm noi ; pre cît timp* sau *pre cîte zile ; la cît am ajuns* etc. ; în pl. *cîte toate verzi și uscate ; cîte unul, cîte doi* etc. ; *cîte o dată ; cîte de două ori, de vreo cîteva ori* etc.

7. *Cît-va* încă urmează primitivul în gen, număr și cas, numai cît în G. D. pl. nu poate să ia *a* paragogic pentru compusețiunea cu *va*, pl. *cîtor-va oameni*, și rămîne totdeauna nearticulat și el, și sustantivul lui, pr. *cîți-va oameni ; cîte-va perechi de oameni* etc.

8. Tot așa urmează și alt composit : *vreo cît-va*, pr. *vreo cîți-va oameni ; vreo cîtor-va oameni*, cu adverbiele *în cît-va, de vreo cîte-va* ori etc.

9. *Cîte unul, cîte doi* etc. urmează pre numerali întru toate, iar *cîte*, ca și *vreo*, rămîne nemișcat.

§ 93. Atare, cutare

Adiectivul *atare*, de calificațiune, compus din *tare*, lat. *talis, -e*, cu *a* prostetic înainte, ca *atît*, corespunde adiectivului *care*, lat. *qualis, -e*, decît că
192 usul limbei românești a strămutat semnificațiunea / cestuia din calificativ în relativ, cum s-a spus mai sus (§ 86, nota 1) despre relative.

Rămîne *atare* singur care, ca terminat în *e*, nu are forme destinte sesuali, ci numai numerice și casuali, afară de G.D. sing., pr. *atare om* și *atare doamnă*. G. D. *atărui* și *atărei* și *atăror*, cu sau fără *a* paragogic.

El se usitează fără articlu, ca și sustantivul lui, pr. *El e atare om încît...*, sau și cu *un* înainte, pr. *Un atare om e în stare a spune adevărul* și *Unor atari oameni etc.*, în care cas *atare* rămîne neinfles, pentru ca să nu concură două terminațiuni în *-or.*

Note. 1. Ca *atare* e compus și *cutare*, ca și la italiani *cotale*, și însemnează „o persoană sau un lucru anumit“, care însă nu se numește cu numele lui și are formele numerice și casuali, pr. *cutare om; cutărui om* sau ∾ *omului cutăruia* sau *cutare; cutari oameni* sau *oamenii cutari; cutăror oameni* sau *oamenilor cutărora* sau *cutari*.

2. El se articulează numai stînd singur, pr. *a venit cutarele*, însă poate rămînea și nearticulat, iar lîngă sustantiv, stînd înainte, amîndouă rămîn nearticulate, pr. *cutare om*, iar stînd înapoi sustantivul se articulează totdeauna, pr. *omul cutare*.

3. Tot de acolo e compus și *acătare*, care însă mai mult se usitează cu negativul înainte și fără nici o flesiune, pr. *El nu e acătare om* sau *prea acătare*.

4. *Acătare* poate să fie strămutat din *a-cutare*, schimbînd vocalea *u* în *ă* oscur. /

§ 94. **Nimene, nemică** 193

Nimene, lat. *nemo*, *nemine*, sau prescurtat *nime* și cu alte varietați în pronunție, nu are decît forma sing., cu sau fără *a* paragogic, pr. *nimenea, nimănui* și *nimănuia*.

Iar *nemică* sau *nemica*, articulat și nearticulat sau cu *a* paragogic și fără, nu are alte forme casuali, însă ca sustantiv feminin ar putea să aibă.

Ele însemnează negațiunea totale a vreunei persoane, ca și *niceunul*, și a vreunui obiect, pr. *nimene*, adecă „nici o persoană“ ; *nemică* „nici un ce“.

În propusețiune pot sta amîndouă și ca subiecte, și în alte cercustari, pr. *Nimene nu știe cîtu-i de rău ; Nemică nu e mai rău ; Nu am văzut pe nimenea și nu am auzit nemica.*

Note. 1. În loc de *nimenea* se aude și *nimerea* și *nimeni*, cu G. D. *nimărui*, *nimului* etc., toate forme scîlciate.

2. *Nemică* după origine e compus din negațiunea *ne* și *mică*, care sau e vechiul nume latin *mica*, de unde lat. *ne mica quidem*, sau e din *mic*, *-ă* în forma feminină. La tot casul, se derivă din aceeași origine de unde se trage și verbul *dumic*, *-á* în loc de *demic*, *-á*, adecă „frîng pînea în parți mice sau în mice“.

3. Adverbie și frasi de la *nemică*: *o nemică; o nemică mare; nemica toată; ca nemica; cu nemica nu e mai de jos ca tine; întru nemica nu l-am prețuit; om de nemică; la nemica nu l-am putut aduce; i-am dat pre nemică* etc. /

CAP al III-lea 194

RECȚIUNEA VERBALE

§ 95. **Verbul**

Verbul, lat. *verbum*, adecă „vorbă“, ca parte a cuvîntarei, după terminologia gramaticale însemnează acele cuvinte sau vorbe cari în flesiunile lor, cu mult mai numeroase decît ale numelor, au forme terminative nu numai pentru numeri ca și numele, ci și pentru toate trei persoane ca și pronumele, și încă și pentru timpuri, cari nici numele, nici pronumele nu le au și sînt proprie ale verbelor.

Ele se împart în mai multe clasi din mai multe punte de vedere ; așa :

a) după semnificaţiune, în active, pasive, neutre, la greci şi medie, la latini şi deponenti, cari la gramateci se numesc forme, pr. *forma activă* etc.;

b) după vocalisaţiunea infinitivului în cojugaţiuni, cari la latini se numără patru: I, II, III, IV, după vocalile *a*, *e* lung, *e* scurt şi *i*.

Afară de aceea, se mai împărţesc în regulare şi neregulare, întrege şi defective etc.

În limba românească încă se împart în asemene clasi; după semnificaţiune, în active şi neutre, carea este destinţiunea principale pentru partea sintactică, iar după vocalisaţiune, în patru cojugaţiuni, după aceleaşi vocali şi normative ca la latini, carea este destinţiunea proprie gramatecei analitice.

Şi aşa mai încolo, în regulare sau neregulare, defective etc. /

195 **Note. 1.** Numirea tehnică de *verb* s-a luat după greci, cari i-au zis ῥῆμα, pentru că numeau subiectul ὄνομα, *nomen*, iar *verbum* ce se zice despre nume, adecă predicat.

2. Împărţirea după semnificaţiune s-a făcut după gramatecii latini şi greci, cărora au urmat şi gramatecii limbelor neolatine, şi, după ei, şi ceialalţi ai limbelor europene, numai cît grecii au şi forma medie, care lipseşte la latini, iar latinii au forma deponentilor, care lipseşte la greci, la noi lipsind amîndouă ceste din urmă.

3. Iar în cît pentru împărţirea în cojugaţiuni, ea abia are ceva urmă în limba grecească, în carea în loc de această împărţire se află altele proprie ei, pr. împărţirea în ω şi μι, în baritone şi cercuflese etc.

4. Din împărţirea la noi în active şi neutre, am lăsat afară pasivele, nu ca cum semnificaţiunea pasivă ar lipsi din limba românească, ci numai pentru că pentru ea nu se află forme destinte proprie formei pasive.

5. Împărţirea în cojugaţiuni e reserbată pentru analitică, carea singură are a se ocupa cu formele în detaliu, iar sintactica numai preste tot şi unde are lipsă pentru mai chiară espuseţiune, precum şi cu împărţirea în active etc. Alte împărţiri mai mănunte se vor aminti în locul lor.

§ 96. **Modificaţiunile**

Toate verbele însă, ori de care clase să fie, sufer unele modificaţiuni, ca şi numele, pentru anumite scopuri şi imprejurari; aşa:

a) modificaţiunile ce se numesc moduri, cari sînt mai multe, însă se împart în două parţi mai generali, în modurile finite pentru anumite scopuri, pr. indicativ spre a arăta, optativ pentru doriri, cojuntiv
196 pentru unele particule împreunătoare şi imperativ / cu scop mîndătoriu, iar celălalt infinitiv pentru scopuri nedefinite, cu toate că aceste numiri sînt numai aprosimative, iar nu esacte;

b) modificaţiunile temporali, în cît verbele şi modurile lor se subîmpart în forme destinte după anumite timpuri, pr. presente, între trecut *(praeterit)* şi între viitoriu *(futurum)*; însă şi din acestea unele sînt subîmpărţite mai încolo, pr. perfect, între neperfect şi preaperfect;

c) modificaţiunile numerice, ca la nume şi pronume;

d) modificaţiunile după persoane: 1, a 2-a şi a treia.

Note. 1. De aci provine o mulţime de forme verbali cu mult mai mare decît în nume şi pronume fiindcă fiecare din acele cinci moduri are timpurile sale, fiecare timp numerii lor și fiecare număr cîte trei persoane, cea mai mare parte din ele cu forme destinte pentru fiecare persoană de atîte ori de cîte sînt numerii, timpurile și modurile verbelor.

2. Din aceste forme unele sînt originali cu terminațiuni difipte neseparate, iar altele cu forme adause și separate, cari se numesc și ausiliare, de cari s-a tractat mai în specie cu altă ocasiune, mai sus (§ 42 seqq.). Și unele, și altele în măsură mare. /

3. Timpurile și formele ausiliare, unele suplinesc defectul formelor originare ce lipsesc, pr. forma futurului, altele numai modifică încîtva sau determină cevași mai precis cercustanțele timpului, fiind de almintrea tot de aceeași valoare cu originarele, cu cari se pot înschimba.

4. Cu toată copiositatea acestor forme temporali, limba rom. în comparațiune cu limbele clasice, și anume cu cea latină, e săracă, iar cu cea grecească e încă și mai săracă. /

5. Ea ar fi și mai avută dacă multe forme, unele și originali, nu ar fi 197
perit în parte sau de tot numai abia de vreo 2—3 secli. De cari, vezi în *Analitică* și, mai în detaliu, cu esemple numeroasă, în *Principie*, p. 138 seq., 152—192 etc.

6. Sînt însă și acum rămase multe și încă mai multe decît în celealalte dialecte neolatine, cel puțin atîtea cîte ne sînt de ajuns spre a ne esprime deplin orice cercustanțe temporali, fie cît de mice și de fine.

7. De modul infinitiv se ține și gerundiul și supinul și prin cest din urmă și participiele ; de cari toate, mai în jos.

§ 97. Activele

Active, preste tot, s-au numit verbele cari esprim oarecare activitate (*actio*, lucrare), pr. *vorbesc, chem, mănînc, scriu* etc., mai în specie însă supt acest nume vin, precum și aici, numai verbele a cărora activitate nu e restrînsă numai la subiectul ei, ci se întinde și în afară și se manifestează asupra oricărei persoane sau altui obiect, în care oareșicum trece acțiunea subiectului, pr. *chem pre cineva ; mănînc pîne ; scriu o carte* etc. Din care causă atari verbe se numesc și transitive (trecătoare).

Activele transitive, dar, de cari singure e aici vorba, se desting de alte verbe active netransitive prin aceea că, de regulă, au sub sine în regime un nume sustantiv sau pronume, carele în urma indicațiunei pronumelor personali totdeauna se pune în casul acusativ fără prepusețiune, afară de prepusețiunea *pre*, după usul mai nou, la numele proprie ale oamenilor, la pronumele personali și alte puține, precum : /

Esemple : *Am văzut pre Petru ; Te-am auzit pre tine ; Am rugat pre* 198
acești oameni și pre D-zeu ; Am adunat mulți oameni ; Tu ai cuprins multă lume ; Ai pierdut toată averea ; El și-a luat soția ; Noi am lăudat eroismul bravilor noștri ; Voi ați petrecut pre amicii voștri ; Romanii au bătut și învins pre daci ; Ebreii au despoiat pre egipteni și au trecut Marea Roșie.

Note. 1. Toate activele, după restricțiunea de mai sus, sînt transitive și de aci înainte numim active numai pre cele transitive, iar pre celealalte le relegăm la neutre, din causă că activitatea lor nu se manifestează printr-un acusativ personale sau reale, pr. *io vorbesc ; tu sufli ; ea suspină* etc.

2. Activele (transitive), deși după natura lor sînt transitive, de aceea însă nu urmează neapărat ca ele totdeauna să-și aibă acusativul lor espres în propusețiune, ci se pot pune și se pun fără acusativ, în stare absolută, sau că se subînțelege acusativul, sau că nu este lipsă de a se subînțelege, pr.

io scriu ; tu mănînci și bei ; el vede ; noi auzim ; voi pierdeți ; ei fură, fără de a mai spune că ce ?

3. Din contră, sînt unele active cari recer nu unul, ci doi acusativi, amîndoi espreși, din cari al doilea uneoare se poate considera ca predicatul [179] celui întîi ; de cari sînt verbele ce însemnează punerea într-o stare nouă, pr. *aleg, chem, fac, numesc, pun* etc.

De esemplu : *D-zeu a chemat* (sau *a numit*) *pre omul întîi Adam și pre muierea lui Eva ; Traian și-a ales pre Adrian următoriu sie întru împărăție* sau și : *de următoriu* ; *Nevoile l-au făcut înțelept ; Pre Alesandru l-au numit cel Mare ; Sinodul l-a pus episcop.* Așa și : *Noi l-am crezut om de omenie ; L-am crescut mare* etc. /

199 **4.** Afară de verbele ce ocur în esemple, activele sînt într-un număr atît de mare, încît nici este cu putință a le înfira pre toate aici, nici se ține de sintactică, cu atît mai mult că puține verbe sînt cari să aibă numai o recțiune absolută sau cu prepusețiune ; și dacă semnificațiunea nu le e numai una, recțiunea încă foarte ades se schimbă, pr. *L-am călcat în picioare ; L-am călcat pre cap ; I-am călcat capul ca la șerpe ; Oamenii fără de lege calcă legea ; Noi am călcat în urma lui* sau *pre urma lui.*

5. Cu toate astea, iacă aici un număr de verbe active cu acusativi, precum :

acoperiu : *Acoperit-a cerurile bunătatea ta ;*
aduc : *L-am adus pre el la învățăceii tăi ;*
aflu : *Aflat-am oaia cea pierdută ;*
apăr : *Să te apere D-zeu ;*
aprind : *Aprinde lumînarea, casa, focul ;*
ascund : *Ascunse talentul în pămînt ;*
aștept : *Fă bine, așteaptă rău ;*
astup : *I-am astupat gura cea rea ;*
bat : *Bate toaca la urechea surdului ;*
cerc : *Cercați toate și țineți adevărul ;*
cern : *Și va cerne grîul din neghină ;*
cumpăr : *Cumpărați-vă și voi untdelemn în candelele voastre ;*
cunosc : *Mai bine să nu te fiu cunoscut ;*
cuprind : *I-au cuprins mînule și picioarele ;*
duc : *Duce-te-ai învîrtindu-te ca ciocîrlia ;*
fac : *Face spume, face rele, nebunie ;*
îndemn : *Îndemnați fiii la învățătură ;*
înțeleg : *Nu înțelegeau cuvintele scripturei ;*
întreb : *Întrebați pre părinții voștri ;*
lapăd : *Lapezi pre finul tău de Satana ?*
leg : *L-am legat butuc ;*
iau : *Ia-ți partea ta și te du ;*
mut : *A mutat legea mai în sus ;*
200 *precep* : *Precepe învățătura mea ;* /
prind : *Prindeți-l și-l aduceți la mine ;*
port : *A purtat crucea lui Isus ;*
rump : *Și-a rupt veșmintele sale ;*
stric : *Stricat-ai cu crucea ta iadul ;*
scot : *I-a scos ochii* (și figurate) ;
tai : *a tăiat oștile turcești ;*
uit : *M-ai uitat pre mine, ai uitat pre toate ;*

vînd : *Iuda vîndù pre Isus ;*
vindec : *A vindecat toată neputința dintre oameni etc.*

§ 98. Cu dativ și prepusețiuni

Unele active în limba rom., afară de casul acusativului, mai au și alt regime, în cît se costruiesc încă și cu dativ sau cu prepusețiune ; așa :

a.) cu un dativ, personale sau reale, pr. *Am dat* **lui Petru** *o carte ; Io* **ți**-*am trămis scrisoarea de ieri ; El* **mi**-*a vîndut o pereche de boi; Ei* **și**-*au cumpărat două case ; Turcii* **ne**-*au cerut bani ; Scumpul a aruncat o bucată de pîne* **flămîndului** ; *Furul a furat o vacă* **săracului** etc. ;

b) cu prepusețiuni diverse, pr. *L-am adus* **cu** *poterea ; L-a bătut* **cu** *pumnul ; O am scris* **cu** *mîna mea ; L-am semănat* **cu** *grîu ; Ne-a umplut casa* **de** *oameni ; Am ținut calul* **de** *frîu ; L-am tras* **de** *păr,* **de** *urechie ; V-a dat bani* **în** *credință : El v-a pus* **în** *picioare ; L-a tăiat* **în** *trei părți ; Am scris-o* **pre** *hîrtie ; Au luat-o* **pre** *fugă ; L-a vîndut* **pre** *bani ; L-a pus* **sub** *pază* etc.

Note. 1. Cu dativ se construiesc activele ce însemnează oarece dare sau luare, comunicațiune sau mîndat, pr. sînt : *dau, trămit, iau, fur ; arăt, descopăr, spun ; cer, impun, imput, trag.* /

De esemplu, afară de cele mai din sus : *I-am arătat nedereptatea ; I-am* 201
descoperit adevărul ; Mi-a spus minciuni ; Ne-a impus datorința de a vă scrie ; El i-a imputat învîrtoșarea inimei ; Un sînt trase lui Ariu o palmă etc.

2. Sînt mai încolo unele active cari în loc de acusativ se costruiesc și cu dativ fără schimbare în semnificațiune, pr. *Io te-am ajutat* sau *ți-am ajutat ; El nu mă crede* sau *nu-mi crede ; Noi l-am iertat* sau *i-am iertat lui ; Voi m-ați stricat* sau *mi-ați stricat ; Urmați pre părinții voștri* sau *părinților voștri* etc.

3. Altele se construiesc și cu acusativ sau și cu prepusețiune în locul acusativului, pr. *Adu-ți aminte ce ai zis* sau *de ce ai zis ; Ascultați, fii, pre părinții voștri* sau *de părinții voștri ; Întreabă pre Petru* sau *de Petru* etc.

4. Uneoare tot aceleași verbe active în loc de acusativ se costruiesc cu infinitiv sau cojuntiv sau și gerundiu, pr. *Am început a scrie* sau *să scriu* în loc de *Am început scrierea* sau *scrisoarea ; Știți face bine* sau *să faceți bine* în loc de *Știți facerea de bine* sau *facerile de bine ale voastre ; A învățat a scrie* sau *să scrie,* precum *A învățat carte* sau *la carte ; Și-a uitat a veni* sau *să vie ; Am dorit a ști* sau *să știm* etc.

Cu gerundie : *Am văzut fulgerînd,* adecă „că fulgeră“ sau „fulgera“; *L-am auzit plîngînd* „că plîngea“ etc.

Tot așa și cu cojunțiunea *că,* pr. *L-am văzut că vine ; Am crezut că e om de omenie ; Am simțit că vrea să fugă ; I-am spus că nu e adevărat* etc.

5. Latinii încă costruiesc mai tot asemenea verbele lor active cu infinitiv sau participiu presente în loc de gerundiu sau cu *quod* cojuntiv, pr. *Scito te esse mihi carissimum ; Vidi eum lacrimantem ; Certus sum quod me ames* etc.

6. Prepusețiunile cu cari se costruiesc activele, precum și alte verbe, nu sînt totdeauna puse în propusețiune ca strîns legate de verb, ci de multe ori însemnează numai unele cercustanțe, / cari în limba românească arareori 202
se pot esprime în alt mod decît prin prepusețiuni înaintea numelor de cercustanță, de cari se va tracta mai în jos. Ele completează numai semnificațiunea verbului în casuri speciali, cari pot să fie multe, și ele acum se esprim cu una, acum cu altă prepusețiune, pr. *Mă spăl de tină ; Mă spăl cu apă ; Mă spăl pre mînuri ; Mă spăl în casă ; Mă spăl în toate zilele* etc.

7. Cele mai necesare sînt prepusețiunile cari esprim mijlocul prin care se face lucrarea, care se numește cercustanța mediului *(circumstantia medii)*, pr. *L-am bătut cu pumnul; L-am ținut de căpestru; L-am apucat cu dinții; Am scris cu pana* etc.

8. Mai strînsă de verb este și prepusețiunea *de*, cu toată varietatea semnificațiunei ei, pr. *Curățește-ne de toată spurcăciunea; Umple gura noastră de lauda ta; Mi-a iertat de păcate; M-a scăpat D-zeu de nevoie* etc.

9. De altele, prepusețiunea *de la*, pr. *Toți așteptăm bine de la D-zeu; L-am depărtat de la casa mea; Să nu întorci fața ta de la mine* sau *de cătră mine; Nu mă lăpăda de la fața ta; Spiritul tău cel sînt nu-l lua de la mine.*

10. Multe verbe sînt încă în limba românească cari au mai multe semnificațiuni, parte literali, parte figurate, cari se esprim prin diverse nume și diverse prepusețiuni, din cari amintim următoarele active:

a) **dau**: *Am dat în vorbe cu el;*
Am dat boii pre vace „i-am schimbat“;
Mi-am dat toată nevoința de a fi;
Mi-am dat bucătura din gură-mi;
Mi-am dat fata după el „o am măritat“;
I-am dat să înțeleagă „să preceapă“;
I-am dat răgaz să poată împlini;
L-am dat pre ușă afară „l-am scos“;
L-am dat pre față „l-am arătat“; /
203 *L-am dat de minciună* „l-am arătat“;
Mi-a dat cu palma preste față;
Ne-a dat de lucru, de mîncare, de băut;
I-a dat cu cărțile, cu bobii, cu ciurul;
S-a dat jos de pre scară „a descins“;
S-a dat pre gheață, de-a roata;
S-a dat legat, prins „s-a supus“;
A dat în lături „a făcut escesă“;
A dat înapoi „a început a nu-i merge bine“;
A dat de fund, de nevoie, de rușine;
A dat undă „apa din oală la foc“;
A dat în gură „pînza pre război“;
Dă din mîni și din picioare „se opune“,
Dă-te după păr, că nu doare așa rău;
Dă-te lui, da-te-aș lui; nu te da;
Nu mă dau pre zece ca tine etc.;

b) **fac**: *Facu-mi cruce de tine, omule;*
A face bine, rău cuiva; și *facere de bine;*
M-am făcut de vorbă, de rușine;
M-a făcut nebun, să-i cred minciunile;
Se face beat, nebun etc. „se fățărește“;
A făcut din cap, din umeri etc.;
A făcut sînge rău „a indignat“;
S-a făcut de rușine, de rîs la toți;
Și-a făcut de cap „a trecut măsura“;
Și-a făcut capul tun „a cutezat“;
Și-a făcut moarte cu mîna sa „s-a ucis“;
I-a făcut cu capul să vie „l-a chemat“;
V-ați făcut pre voie, voia deplin;
V-ați făcut coarne sau *le-ați făcut cu coarne;*

Fă-te încolea etc.;

c) **iau**: *M-au luat frigurile, frica;*
M-am luat după el „l-am imitat“ etc.
Mi-am luat o grije de pre cap;
L-am luat în fugă „l-am fugărit“;
L-am luat cu buna, cu frumosul; /
L-am luat la trei parale| *în hopote;* 204
S-au luat laolaltă „s-au căsătorit“;
S-au luat de păr, de cap, de piept;
S-a luat pre dealuri „a nebunit“;
S-au luat la fugă sau *fuga;*
S-au luat de mînă „şi-au dat mîna“;
A luat lumea în cap „s-a dus“;
Ne-am luat de grije de el etc.;

şi cu alte prepuseţiuni, precum:

M-am luat cu el de am mers; M-a luat din minte; Am luat din pîne; Am luat bani de la el; L-am luat la mine; Am luat pre mine datoria lui; Am luat o parte pentru mine; Am luat asupră-mi răspunderea; Am luat-o spre munte etc.

§ 99. Reflesive, pasive

Verbele active în propuseţiune pot să aibă în acusativ şi pronume personali, precum de sine se înţelege; însă, dacă şi subiectul propuseţiunei e tot de aceeaşi persoană, propuseţiunea se zice reflesivă şi verbele iarăşi reflesive, pentru că activitatea subiectului agente nu trece în altă persoană sau alt obiect, ci se reflectează înapoi, asupra însuşi subiectului, pr. *Io mă scol; Tu te îmbraci: El se încalţă pre sine; Noi ne rădicăm; Voi vă ţineţi; Ei se culcă.*

Iar dacă subiectul e divers de acusativul pronumelui personale şi pronumele personale nu se refereşte la subiect, ci la altă persoană sau alt obiect, propuseţiunea nu se mai numeşte reflesivă, ci simpliciter activă, şi pronumele nu se pune cel reflesiv, ci altul dacă este, ceea ce însă se poate tîmpla numai cu a 3-a persoană, pr. *Petru l-a bătut pre el,* unde *Petru* şi *el* sînt amîndouă de persoana a 3-a, / însă pronumele se refereşte la altcineva, 205
iar nu la subiectul propuseţiunei, *Petru,* şi de aceea în acusativ nu s-a putut pune pronumele reflesiv *se,* ci numai *el,* pronumele altei persoane.

Propuseţiunile reflesive de a 3-a persoană se iau şi se pun uneoare şi în semnificaţiune pasivă, pr. *S-a făcut om mare; Cel ce se înalţă* (activ) *umilise-va* (pasiv) *şi cel ce se umileşte* (activ) *înălţa-se-va* (pasiv).

Note. 1. Reflesive se pot numi şi verbele ale cărora dative se referesc asemenea la persoana subiectului, nu la a altuia, pr. *Io mi-am pus în cuget să-ţi scriu* etc.; însă atari reflesive nu vin aici în consideraţiune.

2. Verbele reflesive cu acusativ pronominale, deşi au acusativ, în cît însă activitatea lor, chiar prin aceea că acusativul e reflesiv, nu e transitivă în afară, ci rămîne întru însuşi subiectul activităţei, s-ar putea scoate din categoria activelor, însă aci e destul şi atîta cît am atins spre notiţă.

3. Semnificaţiunea pasivă cu reflesive are loc:

a) în propusețiunile cu doi acusativi, unde acusativul al doile ține locul predicatului al doilea, pr. *El s-a făcut împărat; El s-a numit căpitan; El s-a chemat părintele patriei* etc. Vezi și § 66, nota **2**;

b) în propusețiunile fără alt acusativ, în persoana a 3-a, în cari înțelesul literale nu poate avea loc, pr. *S-a făcut ziuă; Se vede soarele; S-aude musica; S-a ucis un rîmătoriu* etc., unde, în sens literale, ar veni că „porcul s-a ucis pre sine", că „soarele se vede pre sine", că „o musică se aude pre sine" etc., ceea ce ar fi absurd în sens literale activ;

c) în propusețiunile reflesive, cari au și dativ pronominale, pr. *Mi s-a ascultat rugăciunea; I s-au dat bani; I s-a făcut dor, foame; I s-a furat un bou;* 206 *I s-a imputat necredința; I s-a împlinit / cererea; I s-a rupt inima; I s-a spart bătuca; Li s-a spus verde; Li s-a tîmplat mare daună* etc., unde semnificațiunea activă nu poate să aibă loc;

d) în propusețiunile reflesive de a 3-a persoană fără subiect anumit, în forma verbelor nepersonali, pr. *Se aude; Se crede; Se vede; Se zice; Se înțelege; Se știe* etc.

4. Cînd este dubiu dacă semnificațiunea propusețiunei e activă ori pasivă, spre destințiunea celei active se adauge și al doilea pronume personale mai lung, pr. *El se cunoaște pre sine de culpabile*, pre cînd fără al doilea pronume s-ar putea înțelege pasivul, pr. *Din vorbele lui se cunoaște că e culpabile*, unde *se cunoaște* e pus sau cu subiectul subînțeles *el*, sau fără subiect, impersonaliter, în tot casul pasivè.

5. Reflesivele în persoana 1 și a 2-a încă-și pierd uneoare semnificațiunea activă, pr. *Mă bat ca peștele de durere; Mă duc acasă; Șterge-te dinaintea mea* etc., însă niceodată nu și-o schimbă în pasivă și, de esemplu, cînd zic *Io mă bat* nu însemnează niceodată că „sîm bătut de alții în presente", ca la latini *percutior*. Și dacă undeva se învață că propusețiunea latină activă prefăcîndu-se în pasivă se poate preface și românește cu reflesive în persoana 1 și a 2-a a presentelui și dacă în traducțiuni din grecește și latinește se urmează tot asemenea, atît învățătura, cît și traducțiunile atari nu pot fi decît rele și în contra usului limbei românești, de cari cei vechi și traducătorii cărților beserecești s-au ferit cu tot deadinsul.

6. Cînd propusețiunea se costruiește cu acus. și dat. reflesivi, nu are și alt acusativ, ci numai numinativul transformat din acusativul activului, pr. *Datu-mi-s-a toată puterea în cer și pre pămînt*.

7. De verbele cari nu se construiesc cu alt acusativ decît reflesiv, pr. *mă tem, mă bucur* etc., vezi la neutre.

8. Semnificațiune pasivă au și propusețiunile costructe cu *sîm* și 207 participiu preterit de la activè, pr. *sîm bătut, / eram lăudat, fui văzut* etc., de cari iarăși vezi mai jos la *sîm*, cu toate că semnificațiunea atîtor propusețiuni nu e totdeauna pasivă.

9. La unii clasici latini încă se află propusețiuni reflesive și cu semnificațiune pasivă, pr. *Tu te dictis praebere memento*, Lucr., II, 65. *Inde ubi jam morbi se flexit causa, ib.*, III, 501. *Dissolvant animi magno se angore, ibid.*, v. 916 etc.

§ 100. Neutre

Sub nume de neutre, preste tot, vin acele verbe cari nu esprimă ceva activitate, ci numai vreo tîmplare, stare, simțire etc., pr. *cad, viu, stau, șez, dorm, zac* etc.

Iar mai în specie, și aici, sub numirea de neutre vin toate verbele:

a) cari nu au deloc acusativ, chiar şi dacă esprim vreo activitate, însă fără acţiune asupra altei persoane sau altui obiect din afară, pr. *gem, rîz, sai, salt, suspin* etc. ; sau

b) cari au numai acusativ reflesiv, pr. *mă cert ; mă turbur ; joc, mă joc ; plîng, mă plîng* etc.

De aceste din urmă mai ales se ţin verbele ce esprim oarecari sinţăminte interne plăcute sau neplăcute, pr. *mă bucur ; mă supăr ; mă tem ; mă spăimîntez ; mă îndur* etc.

Ele se construiesc sau cu dativ, pr. ***Mulţămesc** ţie, Doamne ! Vorbesc ţie* sau *cu tine ; Vreu să plac lui D-zeu ; I-om strigat să vie* sau *Am strigat către* sau *la D-zeu* etc.

Cele mai multe însă cu prepuseţiuni, unele numai de cercustanţă, pr. *Umblu pre jos, pre pămînt, / pre picioare ; Arz în foc ; Cad în picioare, în* 208
mîni ; Fug de frică ; Fierbe oala la foc ; Moriu de necaz ; Plîng de durere ; Rîz de bucurie ; Salt de voie bună ; Stau în picioare ; Strig în gura mare ; Viu acasă, de acasă, de la voi etc.

Multe însă se pun fără nici un regime, pr. *Înfloresc pomii ; Înfrunzeşte pădurea ; Înverzesc cîmpii ; Îngălbineşte frunza ; Tot a îngălbinit* etc.

Note. 1. O mare parte din active se usitează şi ca neutre sau reflesive neutre, pr. *ajung, apuc, cînt, închin, învăţ, jur* etc. Esemple :

— *L-am ajuns în cale ; Mi-ajunge supărarea ; Nu se ajunge cu leafa lui ;*

— *L-am apucat în viaţă ; Apucă înainte ; M-am apucat de lucru ;*

— *L-am cîntat* sau *Atîta m-a cîntat ; I-am cîntat ; Mama se cîntă ;*

— *[Î]l închin* sau *închină-l ; Închină* sau *închină-i ; S-a închinat lui D-zeu ;*

— *L-am învăţat la omenie ; Învăţaţi, feciori ; S-a învăţat rău ; S-a dezvăţat ;*

— *L-am jurat pre cruce ; Io jur* sau *mă jur ;*

— *L-am scăpat dinaintea mea, de nevoie, din mînă ; A scăpat ca prin pene ; M-am scăpat de i-am spus.*

2. Tot aşa şi următoarele :

— *Am crăpat un lemn ; Crapă lemnele de frig ; Crapă de mînie ; Se crapă cu securea ;*

— *Am crescut pre un băiat ; Creşte băiatul ; Creşte apa ; Creşte iarba ; Băieţii se cresc cu multe spese, cu mare grije ;*

— *Am plecat capul ; Am plecat să merg ; S-a plecat ziua ; S-a plecat* 209
omul ; I s-a plecat ;

— *Am prins boii în jug la car ; Au prins fuga ; Au prins de ştire ; Nu prinde ; Nu se prinde de el ; Nu se prinde răsadul ; Mă prind în rămaş ;*

— *Rog pre D-zeu ; Mă rog ţie de iertare.*

3. Neutrele de simţăminte se costruiesc mai mult cu prepus. *de* ce arată causa; pr. *mă tem de tine, de nevoie, de frică ; mă bucur de voi* şi *pentru voi ; mă spăimîntez ; mă sfiesc ; mă întristez ; mă înfiorez ; mă ruşinez* (şi *roşesc*) *de...* etc.

4. Cu *de* se costruie şi *pieriu*, pr. *pieriu de foame. Domnesc* şi *împărăţesc* cu *pre* sau *preste*, pr. *D-zeu domneşte şi împărăţeşte pre pămînt preste oameni*.

5. Puţine sînt cari să nu se costruiască cu nici o prepuseţiune, pr. *ajun, cutez*, însă cu inf., pr. *cutez a zice, lăcrimez* etc.

6. Cu dativ se costruiesc şi verbele de mişcare, pr. *Mi-a umblat prin cap ; Mi-a ieşit din minte ; Mi-a trecut prin minte* sau *de mînie ; Mi-a venit a minte* sau *în minte* şi *Şi-a venit în minte* sau *în minţi* sau *în ori ;* toate în sens figurat. Aşa şi *i-a căşunat.*

7. Unele neutre se pot costrui și cu anumite acusative, formate din însuși verbul sau aproape, însă precum se pare numai ca acusative absolute și de cercustanțe, pr. *A murit moarte amară; Dormire-ar somnul cel lung; A bolit boală grea; A căzut cădere rea* etc.

Dar se zice și *A stat gură căscată* etc., ceea ce e învederat acus. absolut de cercustanță.

§ 101. Verbele nepersonali

Verbe **nepersonali** *(verba impersonalia)* sînt și se numesc cari
210 nu au mai multe persoane decît una, / și aceeași încă numai a 3-a, sau într-amîndoi numerii, sau numai în singulare, pr. *ninge, plouă, tună, fulgeră* etc. numai sing.; *Mă doare capul* sau *Mă dor picioarele* etc., întru îmbii numeri.

Ele sînt de mai multe specie: originali și derivate:

a) originali, care nu se usitează într-altă formă decît nepersonale, pr. *mă doare; [î]mi pute; mi se cuvine* etc.;

b) derivate, cari se derivă de la verbe active și neutre, pr. *se vede, se știe, se cunoaște, se poate, se cade* etc.

Iar din alt punt de vedere unele sînt în formă reflesivă, pr., afară de cele premisă, *se pare, se cuvine, se șede, se crede* etc.; sau în formă nereflesivă, pr. *pute, [î]mi place, tună, ninge* etc.

Așa, mai încolo, sînt unele cari se costruiesc: 1) cu acusativ pronominale sau reflesiv, însă numai în a 3-a persoană, pr. *se cuvine, se știe* etc., sau nereflesiv de la toate 3 persoanele, pr. *mă doare, te doare, [î]l* sau *o doare*, și pre acea cale: *nu mă ține locul, nu-l taie capul* etc., în sens figurativ;

altele, 2) cu dativ personale nereflesiv, pr. *[î]mi place; [î]i place; nu-i șede bine; i se cade; i se cuvine; i se pare.*

Note. 1. Nepersonali, nu întru înțelesul că acelea nu ar avea nici o persoană, ci numai că nu se usitează cu toate trele persoanele, ca alte verbe active și neutre. /

211 **2.** Se înțelege că acea persoană singură pot să o aibă nu numai în timpul presentelui, ci și în oricare alt timp, afară de unele participie, pr. *ningea, ninse, a ninge, ningînd,* sup. *nins* etc.

3. În cît pentru subiectul nepersonalilor în propusețiune:

a) unele nu au subiect niceodată, nici espres, nici subînțeles, pr. *ninge, plouă* etc., și toate cari însemnează fenomene de aceeași natură;

b) altele se pot costrui cu subiect, ca și alte verbe, pr. *mă doare capul, sună ceva: clopotul;* și cu dativ: *[î]i sună gura;* și *sună a doage,* cu prepus. *a,* subînțelegînd *vasul* etc.;

c) iar altele au mai totdeauna numai un subiect nedeterminat și neesplicit, pr. *se știe că, se vede că, se cunoaște că* etc., la cari propusețiunea cojuntivă ce se adauge ține oareșicum locul subiectului.

4. Nepersonalile, afară de acusativ și dativ pronominale, pot să aibă și alt cas cu prepusețiune, pr. *Mă doare de tine; Mi-a plăcut de ei* etc.; sau

un infinitiv, pr. *Se cade a ști; Se cuvine a fi derept; Nu se șede a vorbi minciuni* etc.; sau

o propusețiune cojuntivă, pr. *Se știe că e adevărat; Se cuvine ca să mergem; [Î]mi vine să moriu de necaz* etc.

5. Unele nepersonali se usitează și ca personali sau cu semnificațiune neutrale, pr. *placu-i, place* etc., *tu nu placi nimănui; să plăcem lui D-zeu,* sau și cu activă, pr. *io-l plac, tu o placi; ea-l place* etc., adecă „io am plăcere cătră el“ etc.

§ 102. Sîm

Verbul *sîm* în limba românească funcționează nu numai ca verb copulativ
între subiect și predicat, ci însemnează și reale esistență, și așa intră în linia
celoralalte / verbe, ca verb-predicat, însă în semnificațiune neutră, pr. *Este* 212
D-zeu sau *D-zeu este*, adecă „este între esistenți sau esistente“; *Zis-a cel nebun întru inima sa : nu este D-zeu.*

El funționează și în alte funțiuni, nu numai ca copulativ, ci și almintrea :

a) ca verb personale cu participiu preterit de la verbe active spre desemnarea formei pasive, pr. *Fu călcat în picioare ; Ei fură bătuți* etc. ;

b) tot ca verb personale cu gerundiu, spre desemnarea unor timpuri active mai cu precisiune, pr. *Io eram scriind* în loc de *Io scriam*; *Io voi fi scriind* sau și *Voi fi fost scriind* etc.;

c) ca nepersonale cu dativ pronominale nereflesiv, spre a desemna ceva simțire, pr. *mi-e cald ; mi-e frig ; mi-e dor* etc.

Atari nume de simțire se pun totdeuna în numinativ ca predicat, fără subiect, și într-un număr foarte restrîns.

Note. 1. Ca personale se construiește cu participiu ori în care timp, însă în semnificațiune pasivă, numai dacă participiul nu are valoare adectivale, pr. *El e blestemat*, adecă „foarte rău“, nu că „l-a blestemat cineva“.

2. Tot ca personale se poate construi și cu supinul verbului prin prepuset[iunea] *de*, pr. *El e nebun de legat* sau numai *El e de legat ; Cartea e de trămis ; Pămîntul e de arat* etc.

3. Sau chiar și cu infinitiv, prin sau fără prepus. *de*, pr. *este a se face* sau *este de a se face*, tot în același înțeles ca și cu supinul : *Cartea e a se trămite* sau *de a se trămite* etc. /

4. Ca verb ausiliariu încă este usitat foarte în forma supină și infiniti- 213
vale, pr. *am fost, voi fi, aș fi* etc., de cari s-a zis mai sus.

5. *Eram, erai* etc. sau, impersonaliter, *era* se costruiește și cu un conjuntiv simplu pentru imperfect, pr. *eram să viu* sau *era să viu* etc. (§ 42, nota 2).

6. În a 3-a persoană sing., ca nepersonale, cu participiu preterit de la activ, are însemnare pasivă, asemenea și fără subiect, pr. *este știut* ; *este cunoscut*, unde se poate subînțelege *lucru*, și numai se poate subînțelege, sau și cu *de*, pr. *este de știut* ca și *este de a se ști*. Așa și : *Astă casă e de vîndut, de cumpărat*, ca mai sus, nota 2.

7. În semnificațiunea reale, în loc de avere au posesiune, *sîm* uneoare ocure în propusețiune numai cu un genetiv cu *a* înainte în loc de subiect sau predicat, pr. *A înțelepților este a îndrepta pre oameni*, adecă „detorința lor este“; *Viața este a celor cu minte*, adecă „averea lor“ etc.

8. În propusețiunile cu dativ pronominali reflesivi, verbul *sîm* încă-și are o semnificațiune mai reale, pr. cînd zicem : *Noi ne sîntem frați*, adecă „esiste frățietate între noi“, și cînd zicem: *Io mi-s român*, dativul i-a dat o însemnare mai mult decît copulativă.

Vezi și mai sus (§ 83, nota 8).

9. Cu participiul preterit de la verbele neutre nu se costruiește fără prepus. *de*, și fiindcă nu se concordă cu subiectul se adeverește că nu e participiu, ci supin în semnificațiunea infinitivului, pr. *Noi nu sîntem de sărit în apă* va să zică „de a sări în apă“.

10. Uneoare, însă mai rar, ocure că supinul activelor cu *de* nu are însemnarea infinitivului, ci că obiectul se ține de oarecare specie de lucrare întîmplată sau nu se ține, pr. *Cartea e de furat*, unde nu va să zică că „cartea e de a se fura“, ci că „se ține de obiecte furate“. Ceea ce mai chiar se înțelege dacă se adauge și un contră-posit, pr. *Nu e de furat, ci de cumpărat.* /

214 **11. Esemple** la cele mai din sus:

a) cu nume, pr. *mi-e amar; mi-e cald, rece, frig; mi-e frică, teamă, greață, groază, necaz, rușine; mi-e dor, foame, minune; nu-ți e păcat?, ți-e frate, soră, tată* etc.; *nouă ne e om bun, rău, voitoriu de bine, neamic* etc.;

b) cu supin, pr. *e de ajuns; de dorit; de știut; de crezut; de făcut; de dat; de luat; de vîndut; de cumpărat; de lucrat; de temut* etc., iar nu și *de cunoscut, de înțeles* etc.;

c) cu infinitivi, pr. *este de a ști* și *de a se ști; de a face* și *de a se face; este de a se înțelege; de a se cunoaște; de a se spune; de a se scrie; de a se teme* etc.

12. Între formele presentelui *sîm* cari astăzi sînt în us sînt unele de o formațiune cu totul nouă și nemaiusitată, derivate adecă de la a 3-a persoană plurale: *sînt* în loc de *su* [=*s*], pr. *sînt* în pers. 1 sing. în loc de *s* și *sîm*, cari încă se mai usitează, și *sîntem, sînteți*, pers. 1 și a 2-a pl., în loc de *sem, seți* ale celor vechi, pre cari formele nouă le-au scos cu totul din us, ceea ce e una din pierderile limbei cele mai dureroase. Vezi esemple în *Principie*, p. 138 seq.

§ 103. **Am, avere**

Verbul *am*, cu infinitivul *avere*, nu numai ca formulă ausiliare pentru timpuri trecute, dacă este adevărat, ci și ca verb activ [î]și are funțiunile sale în usul limbei românești. Așa:

a) cu infinitiv fără *de* sau cu cojuntiv simplu, pr. *are a veni* sau *să vie*, ca și *este să vie*, cu însemnarea aproape de forma futurului, în loc de care pre alocuria se și usitează;

b) cu infinitiv, cu *de* înainte sau cu supin în locul infinitivului, pr. *are*
215 *de a scrie* sau *de scris*, / adecă „ceva lucru anumit", ce se esprime prin infinitiv sau supin;

c) cu cojuntiv simplu se usitează și spre a esprime oareșicare intențiune, pr. *am să-ți spun*, adecă „voie sau dorire de a-ți spune".

Note. 1. El se costruiește și cu sustantive tot asemenea sau în acusativ, sau cu prepus. *de*, pr. *am lucru* sau *de lucru* sau *de lucrat; am grije de ceva* sau *am de grije*, fără să fie iertat a mai adauge și al doile *de*.

2. Cu numele *mîncare* și *băut*, variațiunea nu are loc în același înțeles. De unde: *am de mîncare și de băut* nu înseamnează tot atîta cît „am a mînca și a bea" sau „de a mînca și bea", nici „să mînc și să beu", nici „am ce să mănînc şi să beu", fiindcă aici *mîncarea* și *băutul* prin prepus. *de* au trecut în sustantive cu însemnarea „ce se mănîncă și se bea", preste tot, ca și lat. *cibus* et *potus*, pre cînd, de esemplu, *pînea* și *vinul* etc. încă sînt de celea ce se mănîncă și se beu, însă specificate.

3. Cu numele *cuget*, întru înțelesul proposit (sau prepus), încă se costruiește sau în acusativ fără prepusețiune și infinitiv cu prepus. *de*, pr. *am cuget de a merge*, sau *cugetul* cu prepus. *de, în, prin* etc., iar infinitivul fără *de*, pr. *am de cuget a merge*, iar nu și: *am de cuget de a merge*, fiindcă aici repetițiunea prepusețiunei aceleiași după olaltă e nesuferită.

4. Participiul preterit *avut, -ă*, deși e de la verb activ, nu are însă niceodată semnificațiune pasivă, ca altele, ci totdeauna adiectivale, pr. *oameni avuți*, adecă „cari au averi sau avuție", acestea întru însemnare nominale, ca la latini *dives, divitiae, opes*.

5. Întru însemnarea din urmă adiectivale și nominale, ele pot fi și în regime cu alte nume prin prepus. *de* sau *în*, pr. *avut bani; averi* sau *avuție de bani* sau *în bani*. /

216 **6.** Formele presentelui acestui verb, ca verb, încă sînt foarte modificate prin usul continuu și înfluențe necunoscute, cu *am* și *ai* în pers. 1 și a 2-a sing. după forma ausiliariului *am*, *ai* în aceleași persoane, în loc de formele vechie : *aib* și *aibi*, și iarăși *are* în a 3-a pers. sing. în loc de *aibe* sau *ave*, cari au despărut cu totul, de nici urme nu li se mai află.

Iar în pers. 1 și a 2-a cu formele italiane : *avem* și *aveți*, după cari și celealalte timpuri ale verbului împreună cu infin., gerundiu și participiu s-au format ; decît în a 3-a pers. a cojuntivului *să aibă* și *să aivă* și la cei vechi gerundiul *aibînd*. Vezi *Principie*, p. 140.

7. De *am*, ca formă ausiliare, s-a tractat mai pre larg aiurea (§ 40 seqq.).

§ 104. **Voi, vreu**

Verbul *voi* afară de semnificațiunea ausiliare și-a reținut încă și însemnarea originale, ca la latini *volo*, *vis* etc., însă cu mare restricțiune, încît întru acest înțeles astăzi se usitează mai numai cu cojuntiv simplu și mai arar cu casuri, pr. *voi să fiu om derept*, însă și în atari costrucțiuni periclul e mare de a fi înțelese ca forme ausiliare pentru futur, pr. cînd zici : *voi să merg*.

Deci, spre destingerea între semnificațiunea de futur și de verb, usul a format și stabilit nouă forme pentru semnificațiunea verbale, sau dînd verbului altă formă cojugativă, pr. *voiesc*, *-i* etc., sau de la infinitivul *vrere*, în formă scurtă *vrea*, lat. *velle*, formînd nouă formă verbale, după norma *beu*, *bei* etc., pr. *vreu*, *vrei*, *vre* etc.

Deci, limba romanească, avînd trei forme pentru unul și acelaș verb, arată printr-înse lungul us ce l-a avut pînă acum de acest verb. /

217 Ca verb, toate trele formele sînt active, avînd acusativ fără prepusețiune, pr. *pace voi și nu împerechiare*, și asemenea : *voiesc* și *vreu pace ;* încă și dativ, pr. *voi bine ție* și *voiesc* și *vreu ție bine*, numai cît usul cu *voi* e mai rar.

Și așa și într-altele cu asemene construcțiune pentru toate trele, precum :

a) cu infinitiv fără *de*, ci cu *a* înainte, în contra usului formei ausiliare, pr. *voi a merge ; voiesc* sau *vreu a merge ;*

b) cu cojuntiv simplu fără *ca* sau cu *ca*, pr. *voi să merg* sau *ca să merg*, *voiesc* și *vreu să* sau *ca să merg*.

Note. 1. Diferența între *voi* ca ausiliariu și *voi* ca verb, împreună cu *voiesc* și *vreu*, stă într-unele particularitați proprie numai ausiliariului, așa :

a) că ausiliariul se construie totdeauna numai cu infinitivul altui verb și acesta iarăși totdeauna numai fără particula *a* dinaintea acestuia, pr. *voi fi*, ce însă cu *voiesc* și *vreu* nu se poate ;

b) că însuși nu poate avea nici regime, nici orice cas cu sau fără prepusețiune, ci e restrîns numai la singur infinitivul amintit, pre cînd ca verb, ca și celealalte forme, are și altă costrucțiune, precum s-a arătat mai sus.

2. În cît pentru particula *mai*, cu verbul ausiliariu, se pune între el și infinitiv, pr. *voi mai veni*, iar cu alte forme totdeauna după *a* al infinitivului sau *să* al cojuntivului, pr. *voi a mai veni* și, așa, *voiesc* și *vreu a mai veni* sau *voi să mai viu* sau *ca să mai viu* și, așa, *voiesc și vreu să mai* sau *ca să mai viu.* /

218 **3.** În negațiune, toate trele se costruiesc cu *nu* atît ca ausiliare, cît și ca verbe, pr. *nu voi fi, nu voi a fi ; nu voiesc* și *nu vreu a fi*.

Însă cu forma *voiesc* se formează și un anumit verb negativ prin particula *ne*, pr. *nevoiesc*, care mai arar se usitează ca activ, întru însemnarea „astrîng pre cineva la ce nu voiește“, pr. *l-am nevoit a merge* etc., mai ades însă în forma reflesivă, *mă nevoiesc*, în care poate, pre la începutul usului, mai era însemnarea negativă, însă acum nu a rămas decît cel puțin a dificultatei și se costruie cu infinitiv sau cu prepus. *în* etc., pr. *mă nevoiesc a face; el se nevoiește în fapte bune* sau *spre fapte bune* etc.

4. Forma *voiesc* e foarte usitată cu adverbiele *bine* și *rău* și cu dativul persoanei, pr. *Tu-mi voiești bine și nu rău*, sau cu articlu: *binele și nu răul*.

Din care frase s-a născut verbul composit *bine-voiesc, a bine voi* etc., cu asemene dativ, pr. *Elu-mi binevoiește*, mai usitat însă în participiul activ *binevoitoriu*, însă ∽ cu *de: voitoriu de bine, de rău*.

5. De la *voi, voiesc, nevoiesc, binevoiesc* se derivă numele: *voie, nevoie; voință, nevoință* și compusăle: *bună voie* și *voie bună; rea voie* și *voie rea; bună voință, rea voință* etc., cari în propusețiune adeseori stau în regime cu infinitiv sau nume prin prepuseț[iunea] *de*, pr. *Am voie de a merge; Nu am nevoință de ajutoriul tău* etc., sau și cu alte prepusețiuni, pr. *binevoință cătră noi* sau *spre noi* etc.

6. Ele stau și ca nume de cercustanță și adverbie cu diverse prepusețiuni întru diverse înțelesuri, pr. *cu voie* și *fără voie; cu voia; stă în voia dumitale; nu fac preste voia lui, dar nici pre voia lor.*

Și-așa, *de voie, de nevoie, de bună voie, de voie rea, anevoie* și *cu anevoie.* /

219 **7.** De aci și adiectivul *voios* ca *bucuros*, cu aceeași formă și semnificațiune și la tîmplare cu infinitiv, pr. *Sîm voios și bucuros a face.*

8. Originea numelui *voie* e de la *voi*, ca și la italiani *voglia*, ce se pronunță ca și la noi. Iar forma *vrere* este după cea latină *velle* în loc de *vele-re*, prin contracțiune și strămutare.

9. Formele presentelui *voi* încă-s tot așa de măcinate ca în *am* și *sîm* și încă de două specie: urbane și literare, pr. *voi, vei* (la cei vechi *veri*, lat. *velis*, contracte *vis*), *va;* pl. *vom, veți* (vechii *vreți*), *vor;* sau vulgare: *oi, ĭ, o;* pl. *om, ți, or.*

Pre alocuria zic și *vroi* în loc de *voi*. De formele vechie vezi *Principie*, p. 139, *b*).

10. Tot așa de frînte și măcinate sînt și ale latinilor în același timp, neregulate și contrase din două forme: *volo* sau *voluo* și *velo;* de unde și schimbarile: *volo, vis, vult* etc.

11. Verbul *voi*, ca formă ausiliare, încă s-a considerat într-alt loc mai de aproape (§ 48). Aici avem numai a adauge că *voi* în combinațiunea futurului cu infinitivi de la verbe reflesive, în ordinea regulare a cuvintelor, se pune între acusativul reflesiv și între infinitiv, pr. *mă voi duce; se va ști* etc., sau inverse: ∽ *duce-mă-voi, ști-se-va* etc.

12. Asemene costrucțiune vezi și în § următoriu, cu *poci* și *știu*.

§ 105. **Poci și știu**

Verbele *poci* și *știu*, cel de întîi neutru, iar al doilea activ, împreună cu
220 *voi* ca verb ausiliariu formează un colegiu de trei, cari într-altele / sînt cu totul
diverse în funțiunile lor, în unele punte însă convin toate trele, pentru care
s-au și grupat aici.

Conveniența lor este:

a) Că toate trele, și numai singure, se costruiesc cu infinitiv fără particula *a*, pr. *io voi veni; Tu poți merge; El știe cînta.* Iar costrucțiunea cu *a* nu e iertată.

Diferesc însă întru atîta că *voi* se poate și pospune, pr. *veni-voi*, iar celealalte nu sufer atare pospusețiune.

b) Tot așa convin ele toate trele că, costruindu-se cu infinitivi de la verbe reflesive sau de la active cu acusativi sau dativi pronominali, se pun

/

între pronume și infinitivi, pr. *Mă voi duce; Te poți duce; Se știe duce; Io-l voi trămite; Tu o poți vedea; El ne știe afla;* și *Io-ți voi spune; Tu-mi poți cînta; Elu-i știe arăta.*

Diferesc însă, iarăși, că în propusețiunea inversă *voi* se poate pune înapoia infinitivului și pronumelui, pr. *duce-mă-voi* etc., ceea ce cu *poci* și *știu* iarăși nu se poate.

Din contră, ceste două din urmă potu-se pune și înaintea pronumelui, pr. *poți-te duce* și *știe-se duce* etc., după cum se și face și altă dată, dar mai ales la întrebari: *poți-te duce?, știe-se-duce ?,* ceea ce cu *voi* nu se poate.

Note. 1. Infinitiv fără *a* se zice încă numai în frasi ca: *Nu ai de ce te teme,* în cari prepus. *de* împiedecă de a se mai pune și *a* la infinitiv; și așa, în frasi cu: *am, ai, a* etc., *de ce,* pr. *Voi aveți de ce vă bucura* etc. / 221

2. *Poate* și *se poate* se usitează și ca nepersonali fără subiect, pr. *Poate că voi veni* și *Se poate că...,* încă și ca adverbie *poate* sau *nu se poate,* pr. *Poate va veni* sau *Va veni poate.* Și așa și cu cojuntiv simplu: *Poate să vie* și cu infinitivi: *Se poate ști; Se poate înțelege; Nu se poate crede; I se poate lua; I se poate face foame* etc.

3. De la *pociu* [ortografiat *potiu*] se derivă și sustantivele *putere, putință* și cu negațiune: *neputință,* cari încă se pot construi cu infinitivi fără sau cu prepus. *de,* pr. *Nu are putere de a veni; Dacă vă este cu putință a veni* etc.; *Ne este cu neputință a veni* etc. Unde este a se oserba că aceste nume iau *de* înaintea infinitivilor, dacă nu au și înainte-le vreo prepusețiune, iar dacă înainte precede altă prepusețiune, *de* se omite înaintea infinitivului, precum din esemplele citate se poate vedea. De aceea zicem: *puterea de a face; putința* sau *neputința de a veni.* Însă: *Nu-mi e în putere a face, nici cu putință a zice, ci cu neputință a ști.*

4. Numele de mai înainte se usitează mai ales cu următoarele prepusețiuni, pr. *cu puterea mi-a luat banii; ară de putere,* adecă „fără de a fi în sîmbră"; *în puterea adevărului; a venit la putere; aci e lucru pre putere,* adecă „precum cineva e mai tare". Așa și:

— *Nu e cu putință; E în putința lor; Voi face tot ce-mi va fi prin putință; Asta e cu neputință; A lăsat din neputință; În neputința lui.*

— Și derivatul adiectiv *putincios* sau *neputincios,* cu sau fără *de* în regime, pr. *E neputincios de a merge* etc.

5. De la *știu* încă se usitează formele nepersonali: *se știe, este știut* și *de știut,* cu cojunțiunea *că,* pr. *Se știe că va veni* etc. Cu care cojunțiune și în alte forme se costruiește *știu* și *nu știu,* pr. *Să știi tu că te învăț la omenie; Nu știi tu că cine e mai tare e mai mare ?*

6. *Știu* și *nu știu* ca reflesiv are și alt acusativ, pr. *Mă știu curat; Nu mă știu culpabile,* lat. *conscius mihi sum* etc. Ca și: *mă cunosc, mă simț, mă arăt* etc. / 222

7. Derivate nume sînt: *știre, știință, neștiință* etc. din cari:

— *știre* se usitează în formele: *I-am dat de știre,* adecă „l-am încunoștințat"; *A făcut fără știrea mea,* lat. *Sine mio scitu; Să-ți fie în știre* sau *prin știre; În știrea lui D-zeu* și *L-am lăsat în știrea lui D-zeu,* adecă „în grija lui" etc.;

— *știutoriu,* participiu, cu regime și în compusețiune, pr. *știutoriu a toate* sau *a tot știutoriu.*

8. Compositul *cuștiință* cu însemnarea latină „conscientia" se află numai în *Liturgia* lui Dosotheiu, Iași, 1679, f. 36^{r}, *Greg.: ca întru curata* **cuștiință**, *luminați la inemă;* iar la *Basil.*, f. 21^{r}, în forma latină: *ca întru curata mărturie a* **conscienței** *noastre;* așa și la *Chrisost.*, f. 14^{v}: *și curățește-mi sufletul și inima de* **cuștiința** *vicleană;* iar f. 28^{v}: *cu curată'mpreună știință.* Însă Dosoteiu se pare că știa și latinește; vezi pag. ultimă tot acolo, unde citează din *Tobia,* cap. XII, v. 7, grecește și latinește.

9. Se poate că și particula *nes* din *nescine, nescare, neşte* etc. încă-și are începutul de la *nescio*, ca și cum ai zice : *nu știu cine* etc., lat. *nescio quis* etc.

§ 106. Cautǎ

În forma nepersonale se usitează foarte ades și verbul *cautǎ*, însă numai întru înțelesul „este neapărat de lipsă", pr. *Noi cautǎ să mergem* etc., care în lat. se esprime cu *necesse est, oportet*, iarăși nepersonali și cu *debeo, -es* etc. personale.

Cei vechi ziceau și *opt să*, lat. *opus est*, tot întru acel înțeles, pr. *opt să murim*, adecă „cautǎ să murim".

Tot așa zicem și : *El e detoriu să vie ; Sîntem detori a merge*, cu *să* sau
223 infinitiv, ca / *cautǎ* și *opt*, unde nu e vorbă de detorie morale, ci numai de necesitate.

Și, în urmă, tot în acel înțeles se zice și : *e de lipsă* sau *neapărat de lipsă a face ceva.*

Note. 1. Toate acestea sînt aflate și usitate spre a supli̇ni verbul latin *debeo, -es* etc. și grecescul δεῖ, cari sînt de o origine.

2. *Detoriu* e participiul de la verbul *dea-re*, neusitat astăzi și format din *debeo* lat. și *devere* ca la italiani, numai cît aceștia au mutat și aci silaba *de* în *do*, zicînd *dovere*, iar la francesi rămînînd nestrămutat *de : devoir.*

Însă și la greci δεῖ sau personale δέω încă e o formă mai scurtă, în loc de δέϝω, carele la latini s-a schimbat în *debo*, însă în limba rustică a rămas *devo* și de aci perirea lui *b*.

3. Din cari se precepe că și restituirea începută cu *debuiesc* și *debuie*, după forma *trebuiesc* și *trebuie*, este smintită și neromânească, fiindcă ar fi să se zică *devere* ca *avere* sau *deere* (contras *de-re*) și a se cojuga cel puțin ca *beu, bere*, format din *bevere*, lat. *bibere*, și contras din *beere* în *bere.*

4. Smintită e și forma *datoriu*, cu *a* chiar, care nu se poate susținea nici prin etimologie, nici prin accentuațiunea românească, fiind în silabă netonică totdeauna, unde *a* chiar nu poate avea loc decît la începutul vorbelor, pr. *avere*.

5. Au doară verbul *trebuie* și *trebuiesc*, atît de usitat pînă acum, este nu slavic, ci din latinul *tribuere*, cu semnificațiune cevași modificată, încă nu e decis ; însă cei ce-l aprobă pre derept se provoacă și la *liubesc*, carele încă are base în verbele latine *libeo* și *lubeo*, numai cît acesta-s neutre, iar *liubesc, -e* activ, bună-minte ca și *plac*, cu semnificațiune ordinare neutră, însă estraordinare și activă. /

224 Deci, întrebarea rămîne că oare schiaii le-au luat de la latini, respective români, ca altele mai multe, ori românii de la schiai?

6. Numele *lipsă* este de origine greacă, însă cu formă românească, și nu se poate lăpăda decît lăpădînd tot ce este de origine greacă în limba noastră și atunci, prin urmare, am fi nevoiți a lăpăda și pre adiectivul *mic, -ă*, care nu e alt decît grecescul μικρὸς, α, în forma dorică μικκὸς, și, așa, *mînie, mărturie* etc., ce ar fi absurd.

El se usitează cu *de* înainte întru înțelesul arătat, însă și cu *de* după sine, pr. *Nu e lipsă de tine*, lat. *Non est necessitas tui*, în care cas nu poate să aibă *de* și înainte, din causa arătată mai sus (§ 105, nota **3**) *.

---

* În *Pentat.* de Orăștie din 1581, se află în cîteva locuri și *niștotă*, cu *s* muiat, ce seamănă cu *necesită*, pr. *Gen.*, XLII : *grîul vostru carele v-ați cumpărat spre niștotă-vă. Exod*, XII : *cine pre niștota casei sale*, adecă „spre lipsa" etc. Oare nu cumva schiaii au luat și acel cuvînt de la latino-români ?

/

7. *Opt* cu *să* nu se află decît în *Omiliariul* semnat cu *B* în *Principie de limbă*, însă şi acolo în prea puţine locuri. Aşa, la *Dumin. XI după An Nou: Opt să ştii aceasta; încă iarăşi opt să cunoaştem; noi opt să murim*. Lat. *opu'st* şi *oportet*. Vezi *Principie*, p. 197.

§ 107. Modul indicativ

Între modurile finite, modul indicativ ocupă locul principale fiindcă este forma ordinare a verbelor, pre cînd celealalte moduri sînt numai pentru anumite cercustanţe straordinare.

În limba românească el are cele mai multe aşa-numite timpuri, atît originali, cît şi derivate, numite şi ausiliare, cari sînt împărţite în trei specie, după cum timpul e sau de faţă (presente) sau / trecut (preterit) sau 225
viitoriu (futur), cu subîmpărţirile lor.

Presentele e destinat pentru a arăta lucrarea sau cercustarea ce încă nu e trecută, ci tot mai durează, pr. *io scriu*, va să zică „în timpul de faţă; (acum) sîm în actul scrierei, ce încă nu l-am complinit".

Preteritul însă e destinat pentru lucrarea complinită sau cercustarea ce acum nu mai durează, pr. *io am scris*, va să zică „actul scrierei acum este terminat".

Iar futurul este destinat pentru a arăta lucrarea sau cercustarea care pînă acum nici nu s-a tîmplat, nici acum nu se face încă, ci numai de aci înainte are să se înceapă şi să se complinească, pr. *io voi scrie*, va să zică „nu acum, ci de aci înainte, în timpul ce urmează".

Preteritul însă nu se esprime numai într-un mod, ci după cum timpul trecut sau e trecut de tot, sau nu de tot, sau foarte de mult trecut, de aceea el are trei subspecie: una pentru timpul trecut preste tot, care se numeşte complinit (perfect), pr. *am scris*, alta pentru timpul ce pre atunci nu era încă complinit de tot şi se cheamă necomplinit (*neperfect, imperfectum*) şi în urmă a treia pentru timpul de tot complinit, ce şi în trecut încă era complinit, pr. *io am fost scris*, de unde se şi numeşte de tot complinit (*preaperfect, plusquam perfectum*).

Usul acestor timpuri este după destinaţiunea lor a esprime timpul activitatei activelor şi al aflarei neutrelor.

Iar dacă uneoare nu se oserbează riguros usul destinaţiunei lor, causa poate fi numai un us speciale, aprobat de usul generale al limbei. /

Note. 1. Presentele indicativului se consideră ca forma principale între 226
timpurile modurilor finite şi între persoana a 3-a, ca cea mai puţin alterată.

El se usitează uneori şi pentru alte timpuri, însă mai arareori şi în anumite împrejurari; aşa:

a) în locul preteritului, în naraţiuni şi espunerea grafică a evenimentelor pentru care se numeşte presente istoric cu valoare de timp trecut, pr. *Cînd era pre la miază-zi, iacă* **vin** *turcii şi* **înconjură** *oastea românească; iar românii atunci, cu căpitanul lor în frunte, se* **aieptă** *asupra lor şi-şi fac drum prin mijlocul oastei turceşti* etc., în loc de: *veniră, înconjurară, se aieptară* etc.;

b) în locul futurului, în vorbiri mai prescurtate, pr. *Viu mîne la tine; Preste şeasă zile sînt Paştele* etc. în loc de *voi veni, vor fi* etc. Unde este a se oserba că, spre depărtarea îndoielei, mai totdeauna se adauge şi cercustanţa timpului viitoriu espresă, precum în esemple.

2. Preteritul, cu timpurile lui, încă are relaţiunile sale, ca presentele cu trecutul şi futurul; aşa, imperfectul este presentele preteritului, arătînd că pre atunci acţiunea sau cercustanţa nu era încă terminată, ci mai dura, pr. *io scriam*, iar **preaperfectul** este preteritul preteritului, arătînd că acțiunea etc. și în acel timp era terminată și nu mai dura, pr. *scrisem* sau *scrisesem*.

Iar în cît pentru futurul preteritului, forma originale nu esiste, însă cercuscriptivă este cu *eram să*, pr. *eram să scriu*, va să zică „pre atunci nu am fost scris, nici scriam, ci aveam sau voiam să scriu de aci înainte“.

3. Futurul, asemenea, încă se poate destinge în timpuri presente,
preterit și futur, pentru cari nu se află forme originali, ci numai ausiliare sau
cercuscriptive ; așa, pentru presente cu forma *voi fi* și gerundiu, pr. *voi fi scriind*,
227 adecă „atunci voi fi în actul scrierei încă neterminat“, / pentru preterit tot
așa, cu supin, pr. *atunci voi fi scris*, adecă „actul va fi terminat“ ; iar pentru
futur e însăși forma ordinare : *voi scrie*.

4. Alte forme ausiliare sînt cu *am* și *am fost* pentru perfect și preaperfect, întru acelaș înțeles cu formele originali pre deplin ; iar cu *eram* și gerundiu, pentru neperfect, pr. *eram scriind*, adecă „scriam“.

Iar pentru futurul preteritului este cu *eram* și cojuntiv, pr. *eram să scriu*, lat. *scripturus eram*, ca mai sus.

În cît însă pentru forma *eram* cu supin pentru preaperfect, pr. *io eram scris ; io eram venit*, astăzi nu se mai usitează. Vezi mai sus (§ 42, nota 2).

5. Imperfectul se usitează și în semnificațiune condiționale, cu cojunțiunile de astă natură, în loc de preteritul optativ, pr. *Io-ți scriam dacă știam că ești acasă*, ca și *Io ți-aș fi scris dacă aș fi știut...*

6. Timpurile condiționali ce nu se pot esprime cu timpurile optative, nefiind de ajuns, se suplinesc fără scădere prin timpurile indicativului, pr. *dacă scrii, dacă ai scris, dacă vei scrie* etc.

7. Forma originale care astăzi se usitează în loc de preaperf. indicativ, pr. *io scrisesem ; io lăudasem* etc., este tradusă din preaperf. optativ al latinilor, pr. *scripsissem, laudassem* etc., care nu-și are esplicațiunea decît prin aceea că în limba românească toate timpurile originali fără cojunțiunea *să* se consideră de ale indicativului, ca timpuri libere pentru întreg usul vorbirei.

§ 108. **Optativ și condiționat**

Modul optativ este unul din modurile straordinare de cercustanțe,
numit așa pentru că prin formele lui se esprim doririle *(optativus ab optando)*
228 omului asupra lucrarilor ce nu stau sau nu au stat / la dispusul lui, pr. *io aș
scrie*, va să zică „doresc a scrie“.

El [î]și are formele sale proprie temporali, începute totdeauna cu *aș* flesiv prin toate trele persoanele din amîndoi numerii.

Însă el se usitează sau în forma simplă fără vreun adaus de particule, pr. *Cît de bucuros aș scrie ție!*, sau cu vreo particulă cojuntivă sau întreiecționale, pr. *O !* sau *vai ! cît de bucuros ți-aș scrie !* sau *Ți-aș fi scris ! O ! de ți-ar scrie el !* sau *O ! de ți-ar fi scris ei ție !*

Însă totdeauna, și cînd se esprime numai doririle, este cel puțin subînțeleasă o condițiune neîmplinită sau de împlinit într-altă propusețiune, pr. *Io aș scrie ție* se subînțelege „dacă aș putea“ sau așa ceva, și *O ! vai ! ce bucuros ți-aș fi scris*, adecă „dacă puteam“ sau asemenea ceva.

De aceea, acest mod se numește și *condiționat* sau *condiționale*, pentru că nu lipsește într-îns niceodată vreo condițiune espresă sau subînțeleasă, pr. din esemplele citate se cunoaște.

Note. 1. Formele temporali ale optativului sînt trei : cu *aș* și infinitiv, *aș fi* și supin și *aș fi fost* și alt supin, de cari s-a tractat cu altă ocasiune, precum și de locațiunea parților din cari se compun aceste forme, în cuvîntarea rectă și inversă. Vezi mai sus § 47, ales nota **2**. /

2. Alte forme temporali mai sînt și de la *vreu* în imperfect și perfect etc., din cari astăzi în us este numai *vream* sau impersonaliter *vrea* cu infinitiv, pr. *io vream veni* sau *io vrea veni* în loc de *aș fi venit*, unde *vrea* este iertat numai pentru pers. 1 și a 3-a, în pers. 1 însă / numai în loc de *vream* după forma vechie 229
a imperfectelor de pers. 1 sing. fără *-m*, pr. *io era*, *io vrea* etc.

Iar formele cu *am vrut* și *am vrut fi* etc. astăzi nu mai sînt în us; vezi însă mai sus § 42, nota **5**.

3. Optativul este prea usitat în formulele imprecative și încă în ordinea inversă, pr. *Dare-ar D-zeu să...* etc.

4. În cuvîntarea indirectă, cînd cineva nu vrea ori nu cutează a-și esprime cererea sau dorirea directă cu timpuri indicative, pr. *Te-aș ruga să-mi ajuți; Mi-ai face multă plăcere dacă ai voi* etc. în loc de a zice *Te rog* sau *rogu-te să-mi ajuți; [Î]mi-vei face multă plăcere* etc.

5. Particlele condiționali sînt mai ales *de* și *dacă*, *să* la cei vechi și *cînd*, presupînînd că în sustrat sînt două propusețiuni împreunate prin acele particle, cari depind una de la alta, pr. *De ai voi, mi-ai spune; Dacă mi-ai fi scris, veneam* sau *aș fi venit; Cînd ai ști tu, nu ai pregeta* etc.

6. În usul condiționatului este de luat aminte ca timpurile amîndoror propusețiunilor să fie de aceeași specie, pr. *Aș scrie dacă aș putea; Aș fi scris de aș fi putut.*

Iar nu și cruciș: *Aș scrie de aș fi putut* sau *Aș fi scris dacă aș putea.* Cu toate că forma din urmă uneoare s-ar mai putea suferi, încă nu totdeauna, pr. *Ți-aș fi scris dacă te-aș vedea.*

7. Încă în § precedente (nota **5**) s-a anotat că în locul preteritului optativ (sau preaperf. cojuntivului, după alții) se poate pune și imperfectul indicativ, într-una sau într-îmbe propusețiunile, pr. *Io-ți scriam dacă puteam; Tu ai fi venit dacă știai; El credea, de i-ai fi mințit cît de tare.*

8. Particula *de* în usul de astăzi, și ca cojuncțiune, e foarte usitată, și încă în mai multe semnificațiuni, cu diverse recțiuni, precum: /

a) întru însemnarea condiționale, de care s-a zis pînă aci, ca *dacă* și *să* 230
vechi, lat. *si*, pr. *de aș voi* etc.;

b) întru însemnarea „încît“, în modul propusețiunei antecedenti, pr. *El i-a bătut de i-a lăsat abia vii* va să zică „atît de tare, încît“ etc.;

c) întru însemnarea de scop, pr. *M-am dus de l-am văzut; Du-te de-i dă pîne*, adecă „m-am dus să-l văz și l-am văzut“, „du-te ca să-i dai pîne“; oserbînd că *de* și aci e legat de timpul antecedentelui său, de care nu se poate libera.

9. Particla condiționale *să*, ca la latini *si*, astăzi nu se mai usitează liber, ca particula *de*, ci numai cu două timpuri: presentele indicativ, pr. *Să am bani, pre cum nu am, multe bune-mi cîștigam* va să zică „dacă aș avea, mi-aș fi cîștigat“ etc.; și:

cu formula *să fiu* și supin, pr. *Să fiu avut bani, multe* etc.

10. Însă la cei vechi, pînă cătră 1700, particla *să* era usitată, ca și astăzi *de*, întru tot întinsul acesteia, ca particlă condiționale. Esemple:

Tetravangel[*ul*] cores[ian] de 1561, *Matt.*, V, 39: *Să te neștine lovire în buca dereaptă, întoarce lui și alaltă. Și să vrure să se judece cu tine și veșmîntul tău să ia, lasă lui și cămașa. Și să te neștine luare... o milă, pasă cunusul douo. Cela ce cere la tine, dă-i. Și să vrure de la tine să împrumuteze, nu întoarce* etc.

Pentat[*euhul*] de 1581, *Gen.*, IV, 7: *Au nu așa, să veri face bine, lua-veri plată. E să rău așă, înaintea ușei păcatul tău va fi. Ex.*, XXI, 3: *Să fără muiere au mers la tine, fără muiere să meargă de la tine. Iar să au venit cu muiere, cu muierea-și iasă afară. Iar să i-au domnu-său dat lui muiere* etc.; *ibid.*, XXII, 1:

Să neştine va fura boul sau oaie şi o va omorî sau va vinde, cinci boi să dea derept
231 *un bou şi patru oi derept o oaie. Iar să vor prinde furul frîngînd sau / săpînd*
casa şi bătîndu-l pre el, muri-va... să va face aceasta răsărind soarele, pre moarte
să se judece etc.

Pînea pruncilor (în *Principie* cu GG), A. -Iulia, 1702, f. 106ᵛ, *Intr.* : *Potu-se despărţi căsătoriţii unul de cătră alt, ca iar să se căsătorească ? R. Să au avut împreunare amîndoi, nicecum să nu se desparţă, iar să n-au avut se pot despărţi* etc.

Vezi şi *Principie*, p. 399 şi 186 seqq.

11. Tot pre atunci ziceau şi în a 3-a pers. sing. *are (haberet)* în loc de *ar* de acum, pr. *are zice vouă ; are putea fi ; are înţelege* etc. Vezi esemple în *Principie*, p. 14 seq.

12. Uneori cu *cînd* se aude verbul în forma condiţionată şi cînd nu e condiţionată propuseţiunea, după urma latinilor cu cojunţiunea *dum* şi *quum*, ceea ce la noi nu are loc, pr. *Pyrrhus, quum in templum Jovis venisset* etc., traducînd : „Piru cînd ar fi venit în besereca lui *Joe*“, în loc de *cînd veni* sau *venise.* Iar dacă şi la cei vechi se află esemple (rare) de atare costrucţiune etc., ele nu sînt decît imitaţiune eronie după testul grecesc.

§ 109. **Cojuntiv**

Modul cojuntiv, precum arată numele, este destinat pentru unele cojunţiuni sau particle cojuntive, şi, aşa, nu are nici o însemnătate reale, ci numai curat formale, in limba românească cu atît mai vîrtos, cu cît, aşazicînd, numai o particlă este care să se construiască cu timpuri de acest mod.

Această particlă este *să* şi mai departe ca complementare particlele cojuntive *ca* şi *pentru ca*, cari însă de aceea niceodată nu se pot pune fără *să*, pr. *Am venit să-ţi spun* sau *ca să-ţi spun* sau *pentru ca să-ţi spun* etc.

De almintrea cojuntivul ţine locul /

232 *a)* sau al acusativului după verbe active, pr. *Scrie să vie ; Am să mă duc ; Cereţi să vă dea ; Roagă-l să vie* etc., în cari propuseţiunea a doua ţine locul acusativului verbelor din propuseţiunea de întîi : *scrie, am, cereţi, roagă ;*

b) sau al infinitivului cînd propuseţiunea obiectivă din cojuntiv e străformată în infinitiv, pr. *Am a mă duce ; Cereţi a vi se da ; Roagă-l a veni.*

Iar cu verbele neutre, cojuntivul se pune numai cu însemnarea scopului, sau singur, sau cu particlele cojuntive *ca* şi *pentru ca*, pr. *Vino să mergem ; Dorm să mă repausez* etc., tot ca şi *Vino ca să mergem ; Dorm pentru ca să mă repaus.*

Dar şi cu verbele active se poate usita tot asemenea pentru desemnarea scopului, pr. în propuseţiunile de mai sus : *Scrie să vie* şi *Roagă-l să vie* etc. cojuntivul ţine şi locul acusativului în propuseţiune şi desemnează şi scopul acţiunei. De aceea şi acestea se pot costrui cu particlele complementare : *Scrie ca să vie; Roagă-l pentru ca să vie.*

Formele acestui mod astăzi sînt prea puţine : un presente şi două preterite cu *să fiu* şi *să fiu fost*, decît că acestea se usitează şi în propuseţiuni condiţionate. Iar diferenţa formelor personali de ale indicativului este numai într-a treia persoană, una şi aceeaşi pentru amîndoi numerii.

Note. 1. Modul cojuntiv la alţi gramateci se numeşte subjuntiv, pentru că propuseţiunile cu formele acestui mod sînt subordinate şi subîmpreunate propuseţiunei care precede şi verbului care o recere. /

233 **2.** Formele personali de 1-a și a 2-a persoană nu se pot lipsi de particla *să* pentru că fără ea nu s-ar putea destinge de aceleași persoane din indicativ, pr. *fac, faci* etc., cojunct. *să fac, să faci.*

3. Numai a 3-a persoană se poate lipsi de *să* pentru că are terminațiune destintă de a indicativului, pr. *să facă* sau numai : *facă*, indicativ : *face* sing., *fac* plurale. Numai cît persoana a 3-a fără *să* de unii gramatiști e considerată nu ca formă cojuntivă, ci imperativă, precum se va vedea.

4. Timpurile cojuntive se usitează și ca condiționali, cînd particla *să* se ia în loc de *să* condiționale, ca *si* la latini și *să* la cei vechi ai noștri (mai sus, § 108, nota **10**), pr. *Să aibă el bani, bine i-ar prinde ; Să fim avut noi dereptate, nu ne pierdeam legea* etc. (vezi tot acolo nota 9).

Iar ca cojuntive se usitează asemenea nu numai presentele, pr. *Voi să știu* etc., ci și celealalte doauă, pr. *Nu e adevărat să fie venit*; *Nu se poate să se fie fost dus* etc.

5. Timpul pierdut la noi, însă încă și acuma usitat la macedoneni, cu *să* la noi și *si* la ei, care răspunde timpului cojuntiv latin în *-erim*, încă era condiționale, pr. *Să te ascultare (auscultaverit), afla-veri fratele tău (fratrem tuum). E să nu tine ascultare, ia cu tine, Tetræv[anghelul]* de 1561, *Matt.*, nr. 75 etc. Vezi *Principie*, p. 183 seqq.

6. Cu cojuntiv se pun și propusețiunile relative în timpurile ce răspund la ale indicativului, cînd cuvîntarea e indirectă sau läturare și nu e vorba de oarece precis ce se face, ci numai de ce se poate face, pr. *Cine vine ?* și *Cine să vie ? Nu știu cine vine* sau *cine să vie ; Cine a venit* sau *cine să fie venit ?* etc.

Așa și cu *care* și *ce*, pr. *Ce faci ? Ce să faci ? Nu știu care este acel om* sau *care să fie acel om ; Nu este om care să fie viu și să nu păcătuiască ; Om care știe scrie* și *Om care să știe scrie* etc. /

234 **7.** În locul timpurilor cojuntive se pot pune și ale optativului, pr. *Nu știu cine să vie* sau *cine ar veni ; Cine să fie scris* și *cine ar fi scris* etc.

8. Tot ca particla *ca* și *pentru ca* se usitează și *cît* și *în cît*, dacă tot atîta însemnează, pr. *L-a bătut cît să nu-și mai uite.*

9. Tot așa se urmează și cu negativele: *să nu, ca nu cumva să, să nu cumva să* etc., pr. *Vezi să nu uiți; I-au mutat fața ca să nu se cunoască, ca nu cumva să-l cunoască; Să nu faci cumva să nu vii ; Fă să nu cumva să așteptăm mult după tine.*

10. Părticelele *nu* și *mai* intră între *să* și verb, pr. *Să nu te mai văz pre aci ; Să nu se mai știe* etc.

11. Gramatecii greci și latini împart cojuntivul în mai multe specie, după speciele verbelor ce recer la ei modul cojuntiv, pr. concesiv, hortativ (îndemnătoriul) etc. ; de esemplu : *Fie rău, fie bun, totuna este*, subînțelegînd „las să fie etc.“; *Tot omul să se cunoască pre sine*, adecă „se cade ca tot omul etc.“.

Însă parte că usul cojuntivului e și mai lățit la ei decît la noi și în mare parte divers de al nostru, parte că și timpurile conjuntivului sînt cu mult mai copioasă decît la noi și particlele cojuntive cari recer cojuntiv iarăși sînt tot mai multe decît în limba noastră, pr. la latini sînt, afară de *ut*, încă și *quod, quum, quim* etc., parte, în urmă, că la greci nu se face destințiune între *ca* (lat. *ut*) și *că* (lat. *quod*), ci amîndouă se esprim cu ὡς, ca la germani cu *dass*, de aceea sintactica română nici nu poate să urmeze pre greci și latini în usul cojuntivului, ci, fără de a mai specifica toate speciele de verbe și de cojunțiuni ce recer în specie cojuntiv, e de ajuns a se oserba destințiunea de mai sus între verbe active și neutre și cojuntivul acusativului sau scopului, la cari se reduc toate casurile cojuntivului în limba românească pentru cuvîntarea directă. /

235 **12.** De multe ori în cuvîntare lipsește cuvîntul care recere cojuntivul și rămîne numai propusețiunea cojuntivă, precum s-a văzut în esemplele din nr. precedente pentru cojuntivul concesiv și îndemnătoriu.

§ 110. Imperativ

Modul imperativ este destinat pentru cuvîntarea cătră persoane presenti și așa pentru a li se comunica mandate imperioasă (de unde s-a și numit imperativ) de-a dereptul și pentru rugăciuni, îndemnațiuni, aprecațiuni sau binecuvîntari, salutațiuni și, din contră, imprecațiuni sau blăsteme, înjurăture etc.

El se împreună totdeauna cu un vocativ al persoanei cătră care e îndereptată propusețiunea imperativă, pr. *Doamne, ajută! Fie voia ta! Veniți, fii, ascultați-mă pre mine! Măi Petre! Tu, Ană! Du-mi-te, fătu-mieu! Stați, frați, și ascultați! Români verzi ca stejarul!* etc.

Însă pre cît usul lui este multiplu, pre atît formele-i temporali și personali sînt foarte puține. Adecă:

Două timpuri, unul pentru forma afirmativă, altul pentru cea negativă, cu cîte o persoană în fiecare număr, pr. *fă, faceți*; *nu face, nu facereți* sau *nu faceți.*

Note. 1. Pentru persoana a 3-a sing. și plurale se usitează forma corespunzătoare din presentele cojuntiv, însă fără *să*, pr. *facă el, ei*; *nu facă ea, ele.*

2. Însă unii gramateci sînt de părere că, chiar pentru că *să* în imperativ nu se pune la persoana a 3-a, forma aceasta încă e a imperativului proprie, iar
236 în cojuntiv numai împrumutată / din imperativ, ca și celealalte două din indicativ, prefigîndu-le un *să* destintiv. Nu disputăm.

3. În propusețiunea afirmativă, dativul și acusativul pronominale se pun după verb, pr. *dă-mi, du-te,* și împreunate tot asemenea, cu dativul înaintea acusativului, pr. *du-mi-te*; *facă-li-se casa lor deșeartă* etc.

Iar în propuseț[iune] negativă se pun înaintea verbului în aceeași ordine, pr. *Nu-ți face nevoie*; *Nu te duce*; *Nu mi-l lua.*

4. Particla *mai* și aci se pune totdeauna înaintea verbului nemediat, pr. *mai du-te o dată*; *nu te mai duce* etc.

5. În propusețiunile imperative afirmative împreunate cu particla ***de*** întru însemnarea scopului, formele nu se pot schimba într-altele, de esemplu cojuntive, pr. *Du-te de-l adu.*

6. În locul imperativului adeseori se pune întreg presentele cojuntiv cu *să* cu tot, afară de persoana 1 sing., cînd adecă vorbitoriul în alocuțiunea sa vrea să-și îmblînzească imperativul, pr. *Să te duci, fătul mieu*; *Să nu faceți rele, fiii miei* etc.

§ 111. Modul infinitiv

Modul infinitiv s-a numit pentru că în timpurile lui persoanele nu sînt definite ca în celealalte moduri și e destinat numai spre complinirea altui verb sau nume în propusețiune, pr. *poci face*; *nu am putere de a face,* unde infinitivul *face* e complementul verbului *poci* și al numelui *putere,* fără care aceste două nu ar avea înțelesul deplin și precis.

El are numai o formă originale și aceasta încă fără desemnarea vreunui timp definit, ci e comune pentru toate timpurile: presente, preterit și futur,
237 cari în propusețiune sînt definite, sau prin verbul la care / infinitivul se adauge de complement, sau nu are lipsă de atare determinațiune dacă el e numai complementul unui nume sau altui cuvînt din propusețiune, pr. *pociu face, puteam face* etc.; *puterea de a face,* adecă pentru acum sau orișicînd.

Însă acea formă una este duplă: întreagă sau plină și scurtată, cu sau fără silaba *re* în fine, pr. *rugare* și *a ruga*; *facere* și *a face* etc.

În cît pentru forma plină, ea astăzi se usitează în două moduri : ca infinitiv și ca nume sustantiv. Însă :

a) ca infinitiv se usitează numai în formațiunea timpului întîi al optativului, ce e ausiliariu, și atunci încă numai cînd infinitivul se pune înaintea formulei ausiliare și fără dativ sau acusativ pronominale după sine, pr. *cîntare-aș, -ai* etc., almintrea nu, pr. *cînta-ți-aș* și *cînta-te-aș* sau *aș cînta* etc.

Din contră, forma plină :

b) ca nume sustantiv este de un us atît de întins, încît de la fiecare verb în limba românească se poate forma un atare nume, care de aceea se numește și infinitivale, cu toate accidentele și modificațiunile proprie numelor sustantive : gen, număr și cas.

Dar și infinitivul scurtat încă are valoare nominale, deși nu cîtă forma cea plină, și de aceea se poate pune și de subiect în propusețiune, pr. *A învăța nu e rușine, ci rușine e a nu învăța*; *A te ruga nu e păcat, ci e păcat a fura* etc., și de obiect verbului activ în acusativ, pr. *Am învățat a scrie.*

Din care causă, amîndouă formele infinitivului se pot costrui cu prepusețiuni înainte-le, ales cu prepus. / *de* și *spre*, pr. *Am voie de a cînta* sau *de* 238
cîntare ; *Ți-am trămis un don spre aducere aminte* sau *spre a-ți aduce aminte de noi* etc.

Amîndouă formele însă sînt legate de particla *a* pusă înaintea lor, a căreia natură și origine nu e încă destul de lămurită, pr. *a cînta* și *a cîntarea* etc. De carea însă numai în puține casuri se pot libera, pr. *aș cînta, voi cînta* etc.

Note. 1. În limbele clasice, infinitivul în cît pentru timpuri e definit și numai pentru numeri și persoane e nedefinit, fiindcă grecii au infinitivi pentru toate timpurile principali : presente, preterit și futur, unele timpuri încă cu cîte două forme, iar latinii, deși au mai puține cu mult decît grecii, însă și ei au cel puțin două timpuri infinitive originali, pentru presente și preterit. Ceea ce la noi nu se află și de aceea infinitivul nostru-și are numirea și din partea timpurilor.

2. Iar în cît pentru formele ausiliare cu *a fi* și supin, deși se par a fi cu desemnarea preteritului, determinarea însă depinde nu de la forma infinitivale *a fi*, ci de la complementul lui și de la formula ausiliare condiționale, pr. *aș fi făcut, voi fi făcut* sau *voi fi făcînd* etc. pentru futur.

3. Forma plină, ca infinitiv, era usitată la vechii noștri scriitori, deși nu prea des, pr. *Pentat*[*euhul*] de 1581, *Gen.*, XXX, 9 : *Cînd văzu Lia cum că era stătută de a nașterea* etc. Vezi mai multe în *Principie*, p. 95 seq.

Din cari se cunoaște că la noi particla *a* se punea totdeauna nu numai înaintea, ci și în finea infinitivului plin totdeodată ; și tot așa și la scriitorii mai tîrzii, cînd se șerbesc de această formă a infinitivului, pr. *de a firea, de a se chemarea* etc. /

4. *A* se omite numai în următoarele șeasă cercustari : după formulele 239
ausiliare *aș, voi, vream*, după verbele *poci* și *știu* și după frasea *am ce* sau *nu am ce*, pr. *aș face* ; *vei zice* ; *se vrea duce* ; *putem veni* ; *știți scrie* și *nu am ce face*; *nu ai ce zice* etc., de cari s-a amintit mai sus la locurile lor.

5. Numele infinitivali sînt totdeauna de genul feminin și se înțelege că și de persoana a 3-a, ca toate sustantivele, pr. *cîntare-a, cîntari-le* etc., și se concordă cu verbul propusețiunei în a 3-a pers., pr. *Cîntarea e plăcută* etc.

6. Infinitivul însă, cînd se pune cu valoare nominale, nu are altă articulațiune decît însăși particla *a* ce-i precede, pr. *A minți e urît*, chiar ca și *Minciuna e urîtă* ; *Soartea omului este a muri* sau ∾ *A muri e soartea omului.*

7. De aceea se poate zice că *a* infinitivale este : sau articlu femin. pus înainte, ca la greci articlul τὸ, sau este prepusețiunea latină *ad*, sau numai o particlă oțioasă fără însemnătate, pusă din convențiune nu numai înainte, ci și înapoia infinitivului plin, pr. *a nașterea,* prin care însă infinitivul se destinge de numele infinitivale.

Atari adausă oțioasă se află și în alte parți ale cuvîntarei de cari s-a amintit la locul lor mai sus, mai mult însă în adverbie, pr. *a-ș-a, a-bi-a, a-cum-a, atunci-a, de-a fite-a, almintre-a* etc.

Vezi de *a* infinitivale și mai sus, § 8, nota 7, § 32, nota 4.

8. Infinitivul cu alte prepusețiuni afară de *de* și *spre* e mai rar, decît poate la poeți, din causă că în locul infinitivului mai îndemînă este a se pune numele infinitivali cu prepusețiuni.

9. Infinitivul se poate strămuta în cojuntiv simplu, pr. *Vreau a face bine* ; ∾ *Vreau să fac bine.*

Încă chiar și cînd infinitivul e cu un *de* înainte-i, pr. *Am voie de a*
240 *scrie* ; ∾ *Am voie să scriu,* la care / cas prepusețiunea *de* piere în semn că ea nu e neapărat de lipsă.

10. Semnificațiunea infinitivilor e după semnificațiunea verbului și în celealalte moduri : activă, reflesivă sau pasivă și neutră, pr. *a lăuda pre cineva* ; *a se cunoaște pre sine* sau *a se cunoaște ceva* ; *a veni și a dormi.*

De aceea infinitivii încă au casurile lor, cu sau fără prepusețiuni.

11. Iar cît pentru semnificațiunea numelor infinitivali, în cît pentru cele de la verbele neutre, semnificațiunea nu difereşte de a infinitivului, pr. *venirea lui Christos* ; *șederea pre tron* ; *căderea lui Adam* etc.

12. Tot așa e și cu semnificațiunea celor de la active, pr. *vederea ochilor* ; *lucrarea oamenilor* ; *pierderea săracilor* etc.

Însă dacă numele infinitivale de la active se costruiește cu un genetiv ce se referește la subiect, semnificațiunea rămîne totdeauna activă, pr. în esemplele de mai sus : *vederea ochilor,* fiindcă *ochii văd,* ca subiect, și *lucrarea oamenilor,* căci se înțelege că *oamenii lucră* etc.

Iar dacă genetivul lor se referește la obiectul activitatei din acusativul verbului, semnificațiunea infinitivului nu poate fi activă, ci pasivă, pr. *facerea lumei* ; *tăierea capului* ; *scoaterea ochilor* etc. ; fiindcă genetivii sînt în locul acusativului de la active, după care *facerea lumei* nu însemnează că *lumea face,* ci *se face* sau *s-a făcut,* și *capul nu taie,* ci-*l taie,* și *ochii se scot* sau [î]*i scot alții,* iar nu *ei scot pre alții* etc.

13. Iar în cît pentru infinitivul reflesivelor, semnificațiunea lor e după a neutrelor, fiindcă genetivii lor se referesc la subiect, pr. *temerea mea* ; *spăimîntarea noastră* etc., de la *mă tem* și *mă spăimînt* etc.

14. Atari genetivi articulați răspund încă sau numai subiectului, care
241 totdeauna sau e pronume, sau nume / articulat, sau unui obiect acusativ articulat, pr *ochii văd* ; *lumea se face* sau *D-zeu a făcut lumea* ; *capul s-a tăiat* etc.

Iar dacă numele infinitivale stă în referință cu un acusativ nearticulat, acusativul nu se poate pune în genetivul articulat, ci numai cu un *de* înainte, pr. de la *a face bine* ; *a face minuni* ; *a cere ajutoriu* etc. numele infinitivali de aci nu se construiesc cu genet. articulat, ci cu prepus. *de,* pr. *facerea de bine* ; *facerea de minuni* ; *cererea de ajutoriu.*

Ceea ce de multe ori nu se oserbează riguros, pr. *facerea minunilor, cererea ajutoriului* etc.

15. Usul infinitivului în limbele clasice e cu mult mai larg decît la noi, în cît grecii și latinii transformă propusețiuni întrege din modul finit întru infinitiv, așa cît subiectul propusețiunei din numinativ se mută în acusativ și, dacă verbul e activ și recere doi acusativi, propusețiunea infinitivale poate să aibă trei acusativi și din aceștia să nu se mai poată alege care ține locul subiectului și carii al recțiunei, pr. *Dixit velle se illum docere literas* ; de care confusiune și gramatecii latini și greci se sparie și spre evitarea ei propun ca, în cas dubiu, propusețiunea infinitivale să se restituie în modul cojuntiv.

În limba românească însă, usul propusețiunilor infinitivali nu are loc, ci în locul lor se pune totdeauna propusețiunea cojuntivă, pr. în locul propusețiunei latine de mai sus *El a zis că vrea să-l învețe carte*, deși forma nu e după modul cojuntiv.

16. De unde, în limba românească, dacă infinitivul se referește la subiectul propusețiunei, infinitivul se sufere și se poate suferi fără temere de confusiune, pr. *Doresc a veni la voi* ; *Mă simț detoriu a-ți scrie* etc., unde infinitivii *a veni* și *a scrie* se referesc la subiectul *io* din *doresc* și *simț*, precum se vede chiar strămutînd infinitivul / în cojuntiv: *Doresc să viu la voi* și *Mă simț detoriu* 242 *să-ți scriu.*

Iar dacă infinitivul s-ar referi la alt nume afară de subiect, infinitivul nu se poate suferi, pr. *Doresc a veni (tu) la noi*, lat. *venire te* etc., în care cas este a se zice *Doresc să vii la noi.*

§ 112. Gerundiul

De modul infinitiv se țin și alte două forme verbali ce se numesc gerundiu și supin, fiindcă numai după formă se desting de infinitiv, iar nu și după semnificațiune.

În cît pentru gerundiu, el este un infinitiv în formă participiale, cu semnificațiunea infinitivului și fără flesiune, tot ca infinitivul, pr. *făcînd*, *fiind* etc. de la *a face, a fi* etc.

El e destinat a esprime modul sau modalitatea acțiunei, pr. *bătînd*, starea sau împrejurarea subiectului, cum este timpul, sau numai simpliciter cît infinitivul, pr. *plîngînd, jucînd, bucurîndu-se, fulgerînd* etc.

El este al doile verb[171] în propusețiune și ca atare se pune totdeauna în dependență de la verbul principale și în recțiune, ca și infinitivul, pr. *L-am văzut bătînd pre oameni* ; *A venit plîngînd la noi* ; *Am văzut fulgerînd* etc. Însă se referește, precum din esemple se cunoaște, sau la subiectul propusețiunei, pr. *A venit plîngînd*, sau la alt nume, divers de al subiectului, pr. *L-am văzut bătîndu-se* sau *bătînd pre altul*, sau la nici unul, pr. *L-am văzut fulgerînd.* /

La alt nume se referește însă numai cînd verbul regente e activ, ca și 243 gerundiul, pr. *L-am văzut bătînd,* sau cel puțin regentele, pr. *L-am văzut venind*, însă aici cu îndoială.

Iar dacă verbul principale e reflesiv sau neutru, gerundiul se referește numai la subiect, pr. *S-a sculat plîngînd* ; *A venit văitîndu-se.*

Note. 1. Gerundiul și supinul sînt forme curat latine, cari în limba grecească nu se află, ci în locul lor se pune sau infinitiv, sau participiu.

2. La latini însă sînt trei gerundie, pentru genetiv, acusativ și ablativ, din cari la noi a rămas numai unul, gerundiul ablativului absolut, pr. *ridendo dicere verum* „a spune adevărul rîzînd“.

3. Însă usul acestui gerundiu este mai lărgit la noi decît la latini, în cît la ei gerundiul se pune numai cînd se referește la subiect, pr. *A venit săltînd, saltando venit* ; iar dacă gerundiul se referește nu la subiect, ci la alt nume, latinii pun participiul presente în locul gerundiului nostru, pr. *L-am văzut venind io*, lat. *vidi eum veniendo* sau *veniens* ; iar *L-am văzut venind el*, latinii zic: *Vidi venientem illum*, iar nu și *veniendo.*

4. La îndoială, cînd nu s-ar putea ști almintrea la care nume se referește gerundiul, e a se adauge pronumele personale în numinativ, după gerundiu, pr. *L-am văzut venind io* sau *L-am văzut venind el.*

5. Gerundiul are semnificațiunea verbului său, activă, reflesivă, pasivă sau neutră, ca și infinitivul, și al activelor poate să aibă și acusativ, pr. *L-am văzut bătînd pre frate-său* ; *A învis stricînd cu moartea pre moarte*, sau și cu un infinitiv, pr. *L-am văzut încercîndu-se a scrie.* /

244 6. Casurile gerundielor active sau celoralalte se pun totdeuna după gerundie și sufiptele pronominali se leagă nemediat de ele, pr. *bătîndu-l, văitîndu-se, dîndu-i, aruncîndu-le* (dat. sau acus.).

7. Cînd în propusețiune vin două gerundie, cel de întîi se referește la subiect, iar al doilea la acusativul precedentelui, pr. *Văzînd noi pre Petru fugind*, adecă „fugind Petru".

8. Gerundiul se poate strămuta și în propusețiune cojuntivă sau după plac, pr. *L-am văzut plîngînd*, adecă „că plîngea", sau cînd însemnează timp, pr. *L-am văzut venind*, adecă „cînd venea sau a venit", sau și pentru evitarea îndoielei, pr. *L-am văzut cîntînd*, adecă „că cînta el" sau „cînd cîntam io".

9. Cu ausiliariul *eram* sau altele, gerundiul șerbește numai ca complement formulei ausiliare, pr. *eram cîntînd*, adecă „cîntam" etc.

§ 113. **Supinul**

Supinul este o altă formă a infinitivului, neflesiv, ca și infinitivul și gerundiul, și în limba românească e destinat a suplini locul infinitivului, iar mai ales întru formațiunea timpurilor ausiliare, pr. *de făcut* în loc [de] *de a face* etc., *am făcut, aș fi făcut, voi fi făcut* etc.*.

De aceea, semnificațiunea lui e, ca și a infinitivului și gerundiului, activă, reflesivă sau pasivă și neutrale, după natura verbelor lui.

El, ca infinitiv, afară de timpurile ausiliare, are totdeauna prepusețiune
245 înainte-și și mai ales *de*, pr. *am de scris* ca *am de a scrie* ; *bun de băut* ca / *bun de a-l bea* sau *de a fi băut* ; *în crăpat de ziuă* ; *despre auzit* ; *la intrat* ; *pre ieșit* ; *de ajuns* etc., adecă „în timpul cînd se crapă de ziuă", „despre auzire", „pre timpul intrarei" sau „de a intra" etc.

Note. 1. Supinul latinilor încă se usitează ca ausiliariu, deși numai pentru futurul pasiv al infinitivului, pr. *laudatum iri*, prin care se confirmă părerea că și ausiliarele românești sînt formate cu supin, ca formă neflesivă, iar nu ca participiu, care e flesiv.

2. Supinul nostru, ca infinitiv de la active, poate să aibă și acusativ, ca al latinilor, pr. *Am de scris o epistolă* ca și *A scrie o epistolă* ; *Am de învățat multe limbe* etc.

3. Tot așa și cu alte prepusețiuni și cu dativ, pr. *Am de mers la București* ; *Nu e de crezut minciunosului.*

4. Mai ales cu prepusețiunea *de* se costruiește după verbele *este* și *am*, cu cari supinul e mai usitat decît infinitivul, pr. *este de însemnat*, adecă „de a însemna" sau „de a se însemna" ; *am de scris* etc.

5. El se poate considera și ca nume sustantiv infinitivale neutru, ca alte sustantive verbali, avînd toate afecțiunile numelor, pr. *în răsăritul soarelui* ; *pre la intratul, ieșitul din beserecă* etc.

6. Atare us la cei vechi e foarte copios, pr. *Coperii cu ajunatulu sufletului mieu, Psalt*[*irea*] cores [iană], ps. LXVIII, 15. *De apăratulu tău fugi-vor, ibid.*, CIII, 8. *Soarele în despusulu dzioei, ibid.*, CXXXV, 8 etc. Vezi esemple mai multe în *Principie*, p. 208 seqq.

---

* Vezi și § 45. /

Este însă de oserbat că acolo sînt mestecate supinele cu participiele și se împart în masculine și feminine, fără de a se aminti și genul neutru.

7. Supinul nu sufere acusativii pronominali : *mă, te, se* etc., și așa nici în verbele reflesive, sufere însă dativii, / pr. *Am avut de datu-i o scrisoare* etc. 246 Din care causă în asemeni împrejurari se usitează infinitivul, pr. *Am de a-l lăuda* ; *Este de a le spune* etc. în loc : *este de spusu-le* etc.

8. Fără prepusețiune, supinul și la cei vechi rar se pare a fi fost în us, însă o urmă tot de află în *Omil[iarul]* de 1580, Dum[inica] VII după Rusal[ii], de la *Matt.*, IX, 27 : *Venitul lui în casă apropiară-se cătr-însul orbii*, adecă „la venitul lui în casă“.

9. În propusețiune adeseori se premite înaintea verbului un supin cu prepus. *de* de la același verb, cu semnificațiunea că „ce se ține de cutare lucru...“, pr. *De băut bea, numai să nu te îmbeți* ; *De văzut l-am văzut, ci nu l-am cunoscut* etc. Ceea ce și cu adiective se urmează tot asemenea, pr. *De frumos e frumos, dar nu are minte* etc.

§ 114. **Participie**

Participiele sînt adiective verbali sau verbe în forme adiectivali, va să zică ele sînt pre cît verbe, pre atît și nume; din care causă s-au și numit participiu, ca cuvinte ce iau parte și din verbe, și din nume, din verbe în cît nu numai se derivă de la verbe, dar încă au și determinațiune temporale ca verbe, iar din nume în cît au și toate afecțiunile numelor : de gen, număr și cas.

Cu toate astea, ele se țin de verbe în cît și ele representează pre verbe ca nume, ca și infinitivul, numai cît infinitivul le representează ca sustantive, iar participiul ca adiective.

Participie astăzi în limba românească sînt numai două : unul pentru trecut (preterit), iar altul pentru viitor (futur), iar pentru presente astăzi nu se mai află decît în puține urme, cum este : *fierbinte* de la verbul *fierb* : *apa fierbe* ; *apa / fierbinte*, adecă „apa ce fierbe“, și în *cunoștinți*, numai 247 la cei vechi, întru însemnarea „cunoscuți“.

Note. 1. La greci și latini, mai ales la greci, numărul participielor e cu mult mai mare decît la noi ; dar și la latini e cu mult mai mic decît la greci, cari au participie pentru toate timpurile, afară de imperfecte și preaperfecte, în toate vocile, activă, pasivă și medie, pentru unele și cîte 2—3. Iar latinii au pentru active cîte două : presente și futur, fără preterit, iar pentru pasive tot atîtea, pentru trecut și futur, fără presente.

2. Din astă causă, grecii și latinii au acea mare utilitate că ei se pot esprime mai pre scurt decît noi, șerbindu-se de participie, pre cînd noi sîntem nevoiți, în lipsa participielor, a ne esprime prin propusețiuni relative întrege, pr. *faciens* „cel ce face“ etc.

3. Participiul *fierbinte* este încă în us pretutindenea, numai cît pentru singurătatea lui se numără între adiective.

4. Participiul *cunoștinți* ocure în cărțile din toate provinciele românești înainte de 1700, însă numai în plur., pr. în *Scriniul de aur* din 1683, f. 26^{v}: *Cunoștinții miei mă uitară pre mine* etc. Vezi *Principie*, p. 198.

5. Alte urme de participie presenti se află în numele derivate dintr-înse, pr. *credință, cunoștință, cuviință, putință, știință, voință*, toate nume vechi, dar usitate, cari presupun formațiunea lor din *credinte, cunoștinte, cuviinte, putinte* și *vointe*. De unde restituirea acestora sub nici un cuvînt nu se pot improba.

6. Iar participiele latine în *-urus, -a* și *-ndus, -a* au perit fără altă urmă, decît de *-urus* în numele femin. derivate cu terminațiunea în *-ură*, pr. *arsură, făptură, friptură* etc., care formă și la latini se află, pr. *coniectura, creatura* etc. Iar de la forma în *-ndus, -a* nu ne rămîne decît gerundiul.

248 **7.** În cît pentru restituirea cestui din urmă, încă s-au făcut încercari, iar pentru cel în *-urus* nu s-a făcut nici o încercare[172].

§ 115. **Preterit**

Din participiele rămasă și usitate pînă astăzi la noi, în locul întîi ocure participiul preterit, format din supin, dîndu-i numai forma adiectivale după genuri, pr. *lăudat, -ă, crescut, -ă, venit, -ă* etc.

Destinațiunea sau usul lui este a representa verbul de la carele se trage în formă de nume adiectiv, însă cu desemnațiunea trecutului. De unde se și poate resolve în propusețiune relativă cu timpul preterit, pr. *Omul căzut în păcate,* ∾ *Omul carele a căzut în păcate*, și, din contră, propusețiunea relativă cu verb trecut se poate (uneoare) strămuta în participiu preterit, pr. *Omul carele a ajuns la bătrînețe,* ∾ *Omul ajuns la bătrînețe.*

Semnificațiunea lui este după natura verbului de la care se derivă, activă, pasivă sau neutră, pr. *avut, dus, căzut* de la *avere, a se duce, cădere.*

Note. 1. Cea mai lățită semnificațiune însă a participiului preterit de la active este pasivă, așa încît astăzi arareori se usitează în semnificațiune activă, pr. *Om mîncat și băut*, adecă „carele a mîncat și băut".

2. Iar dacă se aud unele totdeuna sau foarte des usitate în sens activ, ele și-au pierdut în acel înțeles semnificațiunea timpului trecut, pr. *om avut ; muiere pricepută* etc., adecă „care are avuție" ; „muiere care precepe sau cu precepere" ; și așa unele atari participie au trecut și trec din participie în adiective,
249 destințiunea / între participie și adiective stînd într-aceea că adiectivele nu au desemnațiune de timp anumit.

3. Din această causă unele participie preterite, pierzîndu-și semnificațiunea temporale, au rămas numai ca adiective cu semnificațiune neutră din activă, pr. *înțelept* de la *înțeleg*, ca *înțelegătoriu* și apoi ca *om cu înțelepciune ; derept* „cel ce umblă pe cale dereaptă, nu strîmbă" ; *crezut*, la cei vechi, adecă „credincios", mai întîi *crezătoriu* etc.

4. Unele însă din adiective au trecut chiar în sustantive cu semnificațiune activă ca a supinelor, pr. *înțeles*, lat. *intellectus*, însă și cu neutrale, ca la latini *sensus* sau *significatio ; culesul vielor*, active și pasive ; *cuprinsul cartei*, adecă „ce cuprinde cartea" sau „ce se cuprinde într-însa" etc.

5. Unele însă începură a se usita în formă feminină, atît de la active, cît și de la neutre, pr. *faptă bună*, adecă „lucrare bună" sau „ce s-a făcut bine" ; *răsăritul* și *răsărita soarelui ; zisa celuia* etc. ; și la cei vechi : *născuta lui Christos*, ca „nașterea" ; *păscuta*, ca „pășune" etc. Vezi *Principie*, p. 212 seq.

6. Participiele preterite în semnificațiunea pasivă se costruiesc cu prepusețiunea *de*, pusă înaintea numelor ce le au activele în numinativ, pr. *bătut de D-zeu*, adecă „pre care l-a bătut D-zeu" ; *lăudat de toți oamenii* etc., fiindcă în sensul pasiv acusativul activului trece în numinativ, iar numinativul în casul cu prepus. *de* și, așa, din obiect se face subiect în pasiv și din subiectul activului sau agentele lui cas dependente.

7. Iar dacă unii în locul prepusețiunii *de* pun *de la* ca latinii *a vel ab* cu ablativ, imitațiunea e smintită și în contra usului limbei arătat mai sus, pr. *bătut de la D-zeu* etc., pentru că *de la* aici, la noi, nu semnează subiectul activului, ci mai mult locul de unde provine ceva. De aceea, altă semnează *cartea scrisă de voi* și alta *scrisă de la voi.* /

§ 116. **Futur** 250

Al doilea din participiele usitate astăzi este participiul activ terminat în *-oriu, -e*, carele se zice și participiu futur ca în locul celui latin în *-urus, -a,* în adevăr însă este mai mult presente decît futur și numai de la verbele active activ sau, mai adevărat, el este un adiectiv verbale fără determinațiunea timpului precisă.

Din care causă, el se usitează nu numai pentru timpul futur uneoare, pr. *fiitoriu, viitoriu* și altele puține, adecă „carele va fi", „va veni" etc., ci și pentru trecut, pr. *făcătoriul cerului și al pămîntului*, adecă „carele a făcut cerul" etc., iar nu „care va face sau face".

Mai generale însă este semnificațiunea presentelui sau a unui timp nedeterminat, care mai ales se esprime prin presente, pr. *dătătoriu de viață, făcătoriu de bine, știutoriu a toate* etc., adecă „carele știe acum și totdeuna, în trecut și în viitoriu" etc.

Iar determinațiunea mai de aproape a timpului depinde de la alte cercustanțe din fiecare propusețiune, pr. *D-zeu făcătoriul cerului și pămîntului*, pentru trecut ; *ziua viitoare*, pentru futur ; *judecătoriul viilor și morților*, adecă „carele va judeca viii și morții" etc.

Semnificațiunea lui este numai activă sau neutră, după natura verbului de la care se trage, iar pasivă niceodată.

Cele active strămută acusativul verbului său sau în genetiv, dacă acusa-
tivul a fost articulat, pr. / *judecătoriul viilor și morților ; făcătoriul cerului și* 251
pămîntului etc., precum s-a văzut mai sus, sau în cas prepusețională cu *de*, pr. *făcătoriu* sau *făcătoriul de minuni*, adecă „carele a făcut sau face minuni" ; *făcătoriu de bine*, adecă „care face etc. bine" ; *dătătoriul de viață* etc.

Note. 1. Derivațiunea lui este de regulă de la supin și numai cu verbele de a III-a cojugațiune se face oarecare modificațiune, despre care are a tracta analitica.

2. Numirea lui de partic. futur de acolo se pare a fi luată că terminațiunea *-oriu* se păru a fi totuna cu terminațiunea latină în *-urus, -a,* numai cu modificațiune, însă semnificațiunea participiului nostru însăși arată că aceste două terminațiuni nu sînt identice, ci din contră, forma noastră în *-oriu* răspunde esact formei latine *-orius, -a,* cu carea și la latini adeseori se formează adiective din verbe, pr. *oratio laudatoria, suasoria ; ars oratoria* etc., adecă „lăudătoare", „îndemnătoare", „cuvîntătoare" etc.

De unde, terminațiunea noastră în *-oriu* și din partea semnificațiunei este identică cu a latinilor în *-orius, -a* în adiectivele verbali.

3. Deci, diferența între îmbe terminațiunile : *-oriu* și *-orius* stă numai întru aceea că la latini se usitează spre formarea adiectivelor și din alte vorbe, pr. *uxorius amnis*, la Horatiu, de la *uxor ; praetorius* de la *praetor* etc.

4. Usul acestui participiu cu semnificațiunea futurului la cei vechi era mai ades decît la noi, pr. *Pentat*[*euhul*] de 1581, *Exod.*, XII, 22: *Cîndu veți întra în pămîntulu ce este dătătoriu (daturus) voao Domnulu; ibid.*, XIV, 13: *Vedeți lucrurile mari ale Domnului carele-i făcătoriu* (facturus) *în zioa de astăzi. N. Test.* de 1648, *Luca*, X, 1: *Trimise pre ei cîte doi înaintea feaței lui în tot locul unde era el mergătoriu (iturus)* etc. Vezi *Principie*, p. 229 seq. /

5. Participiul futur pus în predicat poate să fie nearticulat și cu genetiv, 252
pr. *D-zeu e judecătoriul viilor și morților* sau și numai : *judecătoriu viilor și mor-
ților.* Vezi mai sus (§ 68, nota **1**).

6. Participiul de la verbe cu dativ sau cu cas de prepusețiune și le reține neschimbate, pr. *făcătoriu de bine oamenilor; iertătoriu de păcate* de la *a ierta de păcate* etc.

7. Dintr-însul sînt formate și unele sustantive masc., feminine sau neutre, pr. *păstoriu* de la *pasc* m., *scrisoare* de la *scris* f., *cuptoriu* de la *coc* n. etc. Vezi și alte mai multe esemple la cei vechi în *Principie,* p. 226 seq.

CAP al IV-lea

RECȚIUNEA PARTICULELOR

§ 117. **Părticelele**

Sub nume de particule sau părticele se cuprind aci toate părțile cuvîntarei cele neflesive, cari adecă nu-și schimbă niceodată forma și terminațiunea lor, ci rămîn totdeauna precum au apucat a fi, a se forma și usita.

Acestea sînt adverbiele, prepusețiunile, cojunțiunile și întreiecțiunile, cari toate sînt parte originali, parte compusă sau derivate din mai multe elemente, pr. adverbie: *ieri, mîne, azi; înapoi, înainte; bine, frumos;* prepusețiuni: *a, cu, de, în, pre, fără, prin* etc.; cojunțiuni: *ca, de, că, dacă, după ce, deoarăce* etc.; întreiecțiuni: *o! vai! Doamne! amar!* etc.

Din cari se cunoaște că sub nume de particule nu se înțeleg cele numai
253 de una sau de două silabe, ci / toate cuvintele ce pot intra în aceste patru categorie, ori de cîte silabe sau cuvinte să fie.

Note. 1. A enumera toate particulele, ales supt această definițiune lată, una cîte una, poate că nici de partea analitică a gramatecei nu se ține, carea tractează numai de forme și, așa, numai de cuvintele flesive, cu atît mai puțin de partea sintactică, decît numai în cît și din ele unele au recțiunea sau regimea lor, ci se ține de partea lesicografică a limbei, din carea nu poate să rămîie afară nici un cuvînt cît de mic, nici semnificațiunea, nici recțiunea lor.

2. Iar în cît pentru recțiune, va fi de ajuns și aici a arată diferite speciele ei, confirmîndu-le cu esemple trasă din usul viu al limbei pentru mai chiară înțelegerea espusețiunei, precum s-a urmat și pînă aci.

§ 118. **Adverbie**

Adverbiele s-au numit așa pentru că s-au considerat ca adausă la verbe, precum adiectivele se numiră așa pentru că se consideră de adausă la sustantive; și, așa, și unele, și altele sînt complementul acelora și preste tot al propusețiunei prin care e determinată și destinațiunea sau usul, precum și semnificațiunea lor, a adverbielor.

Ele sînt parte originali, parte derivate, sau prin forme anumite, sau numai prin compusețiune, pr. *ieri, mîne, bine, înțelepțește; azi, înainte, înapoi* etc.

Se mai împart încă în adverbie locali, temporali și modali, pr. *unde, cînd, cum* etc.;
254 în întrebătoare și răspunzătoare, pr. cele / de mai înainte: *unde? cînd? cît? cum?* etc. cu răspunzătoarele: *aici, azi, atît, așa, precum* etc.;

în afirmative și negative, pr. *e, este, da ; vezi bine, așa, fără îndoială* etc., *ba, nu, nici, nicidecum, nicidecît, cum să nu !* (cu interogativ : *cum să nu ?* e afirmativ) etc. ;

în cojuntive și separative, pr. *așa... precum, atît... cît, sau... sau, nici... nici* etc.

Dintr-înse unele sînt fără nici o influență asupra altor cuvinte în propusețiune și acestea fac partea cea mai mare a adverbielor, pr. *azi, mîne, totdeauna, pururea* etc. ;

altele însă au și ele ceva influență, care se manifestează sau prin recțiune prepusețională cu *de*, pr. *afară de noi, înainte de mine* etc., sau prin recțiune genetivale, pr. *înaintea mea, înapoia oamenilor* etc.

Note. 1. Alte divisiuni și subdidivisiuni ale adverbielor rămîn pre partea analiticei, precum enumerarea lor pre partea lesicografiei.

2. Forma anumită a adverbielor este singură terminațiunea în *-e* pentru adverbiul *bine* de la *bun*, și cele derivate de la adiectivele terminate în *-esc*, pr. *domnește, împărătește* etc.

3. Partea cea mai importante a adverbielor sînt cele întrebătoare, cîte se referesc la mod, timp și loc : *cum ? cînd? unde ?* cu răspunsăle lor.

4. Răspunsul se face sau prin alte adverbie, sau prin alte cuvinte, cari în acest cas încă se pot considera ca adverbie ; despre cari în specie în cele următoare. /

5. Întrebarea se face în două moduri, cari și prin ton destint se cunosc că 255
diferesc ; așa :

a) sau prin adverbie și pronume, pr. *cum ? cînd ? unde ? cît ? cine ? ce? care ?* etc., pr. *Cum vrei ? Cînd vii ? Unde ești ? Cît dai? Cine este? Ce știi tu ? Care-i acolo?*

b) sau prin verbe și nume, pr. *Văzut-ai ?* sau *Ai văzut ? Bărbat e au muiere ? Frumoasă e au urîtă ?* etc.

6. La întrebațiunile de sub *a)* se răspunde iarăși sau cu adverbie, pr. *Cum ? Așa ; Cînd ? Azi ; Unde ? Aici ; Cît? Atît,* sau cu pronume, pr. *Cine ? Io ; Ce? Aceea ; Care? Acela,* sau cu alte nume, cu sau fără prepusețiuni, pr. *Cum ? Bine, frumos, călare, pre jos, cu carul* etc. ; *Cînd? Azi săptămîna, la vară, acumu-i anul* etc. ; *Unde ? În sat, la București, la noi, în casă* etc. ; *Cine? Petru, un om, toată lumea* etc. ; *Ce ? Bani, carte, avere* etc. ; *Care ? Cutare* etc.

7. Iar la întrebarile de sub *b)* se răspunde în două moduri : afirmative sau negative ;

a) afirmative ; la întrebarea afirmativă se răspunde sau cu adverbiele afirmative : *este, da* etc. dacă întrebarea are numai un membru, pr. *Văzutu-l-ai ? Bărbat e ? Frumoasă e ?* Răsp[uns]: *Da, este* etc., sau repețind verbul ori numele ce e de a se afirma, pr. *văzutu-l-ai? Văzut ; Bărbat e au muiere? Muiere ; Frumoasă e sau urîtă? Frumoasă* etc. Iar

b) negative, pre alocuria fără destințiune cu *nu*, ori întrebarea e afirmativă ori negativă, pr. *Văzutu-l-ai ?* Răsp[uns] : *Nu ; Bărbat e ? Nu ; Frumoasă e ? Nu ;* tot așa și : *Nu l-ai văzut? Nu ; Nu e bărbat? Nu ; Nu e frumoasă? Nu ;*

însă pre alte locuri se răspunde cu destințiune : la întrebarea afirmativă cu *ba*, pr. *Văzutu-l-ai ? Muiere e ? Frumoasă e ?* Răspuns la toate : *Ba ;* iar la întrebarea negativă, cu *nu*, pr. *Nu l-ai văzut ?* etc. Răsp[uns] tot *Nu.* /

8. Însă vine înainte și al treile cas, cînd întrebațiunea e negativă, iar 256
răspunsul are să fie afirmativ, și se răspunde cu două o dată : cu *ba* și repețirea verbului sau a toată propusețiunea, pr. *Nu l-ai văzut ?* Răsp[uns] : *Ba văzut* sau *Ba l-am văzut ; Nu e bărbat ? Ba bărbat* sau *Ba e bărbat ; Nu e frumoasă ? Ba frumoasă* sau *Ba e frumoasă* etc.

9. La întrebarile pronominali în celealalte casuri, cu sau fără prepusețiuni, se răspunde cu nume în asemene casuri și cu aceleași prepusețiuni, pr. *Cui ai dat ?* Răsp[uns] *Lui Petru* etc.

10. Însă întrebarea cu unele prepusețiuni și pronume și răspunsurile cu aceleași prepusețiuni au și anumite semnificațiuni ; așa :

a) cu prepus. *cu*, dacă întrebarea este *cu cine ?*, însemnează însoțire, pr. *Cu cine ai venit ?* Răsp[uns] *Cu frate-mieu* etc., iar dacă se face cu *ce* însemnează mijlocul *(medium)* prin care se face ceva, pr. *Cu ce l-ai bătut ? Cu mîna ; Cu ce ai scris ? Cu pana ;* etc. ;

b) cu *pentru* asemenea, dacă întrebarea e *cu cine ?* însemnează suplinirea persoanei, pr. *A murit pentru noi*, adecă „în locul nostru“, sau respectul persoanei, pr. *Pentru D-zeu, pentru mine te rog să faci,* adecă „din respectul către D-zeu, către mine etc.“, iar dacă se face cu *ce* însemnează scopul lucrarei, pr. *Pentru ce ? Pentru fericirea noastră ; Pentru iertarea păcatelor* etc., sau causa lucrului, pr. *Pentru păcatul lui Adam mor toți oamenii ; Pentru bunătatea lui D-zeu* etc.

11. Scopul se poate esprime și cu prepus. *spre* cu nume sau infinitiv, pr. *Spre binele tău ; Spre a ne scăpa de moarte,* sau și cu conjuncțiunea *ca* sau *pentru ca* și propusețiune cojuntivale, pr. *Am venit ca să-ți spun, pentru ca să știi* etc.

12. Iar causa se esprime și cu cojuncțiunea *căci* sau *pentru că*, împreunată
257 cu propusețiune cojuntivă, însă la noi / în indicativ, pr. *Am venit căce* sau *căci ți-am promis ; Te-am ajutat pentru că-ți voiesc binele.*

§ 119. Cum ? În ce mod ?

Între întrebațiunile adverbiali locul mai de frunte ține adverbiul *cum* (de la *quomodo ?* lat.), fiindcă o parte însemnată a răspunsălor este tot cu adverbie, și încă în formă anumită adverbiale, și anume :

a) cu adverbiele formate din adiective cu formă speciale în *-e*, pr. *bine, domnește, împărătește* etc., de cari s-a zis mai sus (§ 118, nota **2**) ;

b) cu alte adverbie tot de la adiective, fără formă anumită, ci numai în forma neutrale sing., pr. *rău, frumos, derept* etc. ;

c) cu gerundiu, ales de la verbele neutre, pr. *Mi-a spus rîzînd ; Ne-am petrecut jucîndu-ne în carți* etc. ;

d) cu participie preterite, ales de la active, în formă neutră sing., pr. *A răspuns necontenit ; A venit încălțat, îmbrăcat* etc. ;

e) cu prepusețiuni casuali, pr. *Să trăiți cu sănătate ; Am petrecut în desfătare ; Luați în nume de bine ; Ia-te cu frumosul pe lîngă el* etc. ;

f) cu adverbie de toată forma și originea, pr. *Așa am zis ; Abia am venit ; Du-te fuga ; Vino curînd ; Mergi mai iute ; Umblă mai cătinel* (la cei vechi *cătelin*) etc.

Note. 1. Adverbiul *bine* se usitează și ca sustantiv, luînd articlu sau fără
258 articlu, pr. *binele nostru, făcătoriu de bine ;* / și ca adiectiv, comparîndu-se ca toate adverbiele adiective, pr. *bine, mai bine, prea, foarte, tare, de tot bine* etc.

2. Formă anumită adverbiale au astăzi numai adiectivele terminate în *-esc* și acestea toate, pr. arată esemplele citate.

3. Unele adiective într-atîta s-au usitat ca adverbie și în forma adverbiale, cît în urmă și-au pierdut forma adiectivale, pr. *limpede, răpede,* încît astăzi în forma adverbiale se usitează și ca adiective, pr. *apă limpede ; rîu răpede* în loc de *apă limpedă, rîu răped,* ca cele de aceeași formațiune : *muced, -ă, umed, -ă* etc.

4. Toate celealalte adiective sînt fără formă adverbiale și se usitează, cum s-a zis, în forma neutră sing. în loc de adverbie.

5. Și din adverbiele de această categorie se pot pune perechie, pr. **Așa** *este* **precum** *ți-am spus ;* **Cum** *e sîntul,* **așa-i** *tămîia* etc.

§ 120. **Cînd** și **unde ?**

Tot așa de momentoasă și copioasă în usul limbei românești sînt și adverbiele întrebătoare *cînd ?* și *unde ?* cu răspunsăle lor.

Din cari, *cînd* se referește la timp, iar *unde* la spațiu și loc, ca la momentele principali ale cugetarei și cunoștinței lucrurilor.

Ele se împart în cîte trei momente mai însemnate, din cari unul și întîi representează statul, iar celealalte două mișcatul în cîte două direcțiuni, pr. *cînd ? de cînd ? pînă cînd ? unde ?* (la cei vechi *iuo ?*) *de unde? pînă unde?*

Răspunsul la acestea se face pentru momentul principale sau cu adverbie sau cu prepusețiuni casuali, iar pentru celealalte tot asemenea, decît / premițînd 259
prepusețiunile determinatoare respective *de* și *pînă,* precum:

a) cînd ? răsp[uns]: *acum, ieri, mîne ; azi ; la Paște, la Rusalie ; la primăvară* etc., *la noapte ; noaptea, ziua ; seara, dimineață, dimineața* ; *marți, joi, vineri* etc. ; *în anul trecut, peste doi ani ; totdeauna* etc. ;

b) de cînd ? răsp[uns] : cu *de,* pr. *de acum, de ieri, de azi, de la Paște, de la primăvară ; de la noapte, de dimineață ; de marți, din anul trecut, de doi ani, de atunci* etc. ;

c) pînă cînd ? răsp[uns] cu *pînă,* pr. *pînă acum, pînă azi, pînă vineri, pînă la noapte, pînă la moarte, pînă la primăvară, pînă în anii trecuți, pîn'atuncia* etc.

Tot așa și cu *unde ?* răsp[uns] : *aici, aci ; acolea, acolo ; pretutindenea ; acasă ; în București, în Roma, în lume ; la noi, la București ; pre lume, pre pămînt* etc.

Iar cu *de unde ?* și *pînă unde ?* tot asemenea, pr. *de aici pînă aici ; de acasă pînă acasă; de la București pînă la Roma; de la noi pînă în București; parcă nu-s de pre astă lume* etc.

Note. 1. La acestea se mai adaug și întrebarile *pre cînd ?*, care însemnează terminul, și *pre unde?*, care arată cercul și sfera sau trecerea *prin,* pr. *Pre cîndu-l aștepți ?* răsp[uns] *Pre mîne, pre seară, pre duminecă* etc. ; *Pre unde a venit sau a trecut? Pre aici, pre la noi, pre acasă ; pre ușă, pre fereastră* etc./

2. La *unde ?* se mai adauge și *încătrău ?* și *dincătrău ?* răsp[uns] cu 260
prepus. *către* și *spre* sau *de către* și *de spre,* pr. *Încătrău s-a dus ? Către București, spre miazănoapte* etc. *Dincătrău vii? De către București, despre miază-zi, de către noi* etc.

3. De aci se țin și adverbiele *apoi* și *ainte,* cu compusăle lor : *înapoi, înainte, dinapoi, dinainte, pre dinapoi, pre dinainte* etc., cari se referesc și la timp și la spațiu, pr. *Întîi am venit noi, apoi ei ; Înainte stă el, înapoi ea ; Ei au venit mai înainte și ne-au ieșit înainte ; Nu-mi sta înainte* etc.

4. Ele se usitează nu numai ca adverbie simple, ci și ca sustantive cu genetiv sau cu prepus. *de,* cu destintă semnificațiune ; așa :

a) cu *de* pentru timp, pr. : *înainte de mine a fost ; înainte de venirea lui Chr. ; înainte de facerea lumei* etc. ; *înapoi de noi toți au venit și ei* etc., iar

b) cu genetiv, pentru loc, pr. *a stat înaintea mea* (lat. *coram me*) *; a venit înapoia mea* etc. Însă usul le apleacă și pentru timp.

5. Cu genetiv se usitează şi alte adverbie locali, pr. *asupra, în jur* sau *împrejur, îndărătru, în läuntru, dedesupt* etc. cu compusăle lor: *deasupra, pre deasupra, dimprejur, pre dimprejur, de dindărătru, pre* etc., *din läuntru, pre* etc., *pre dedesupt ; asupra mea, împrejurul lui, cele dinlăuntrul mieu, din dereptul nostru, dedesuptul lor* etc.

6. Din acestea unele se usitează şi cu *de*, pr. *asupră de mine* (la cei vechi), *jur* sau *în jur de mine.*

7. Adverbiul *afară* se usitează asemenea şi cu *de* şi *din*, cu diversă semnificaţiune, pr. *Alţi d-zei afară de mine să nu aibi ; Am ieşit afară din casă* etc. Iar în genetiv nu se usitează. /

261 8. De adverbie se ţin şi acusativii absoluţi pentru timp, pr. *ziua, noaptea, vinerea, vara, iarna* etc. Vezi mai sus § 73.

§ 121. **Prepuseţiuni**

Dintre particule, prepuseţiunile sînt cari au cea mai estinsă înfluenţa asupra altor cuvinte, în cît ele în de sine nu pot să stea în propuseţiune decît numai răzimate pre alt cuvînt cu care se leagă aşa-zicînd într-un cuvînt, în cît prepuseţiunile nici nu au accentul propriu, ci stau sub accentul cuvintelor cu cari s-au împreunat, pr. *cătră mine, fără el* etc., ca cum ai zice *cătră-mine, fără-el* etc. într-un cuvînt.

De unde, toate prepuseţiunile au regime şi se pun totdeauna înaintea cuvintelor recţiunei lor, din care causă s-au şi numit aşa, şi în limba românească riguros se oserbează.

Ele se costruiesc sau cu nume şi pronume, pr. *acasă, ca tine* etc., sau cu infinitiv şi participie, pr. *de a face, spre a judeca, de făcut* etc., sau cu adiective şi adverbie, pr. *cu mulţi, în adevăr, pre aci* etc.

Cu nume, pronume, adiective şi participie, casul acestora este totdeauna acusativul, care se cunoaşte din casul pronumelor personali sing., pr. *ca mine, cu tine, de sine* etc.

Ele au semnificaţiunea lor, preste tot, şi destinaţiunea lor de a lega între sine diversă cuvinte, cari într-alt mod nu s-ar putea lega între sine, pr. *munte de aur* ; *a venit cu noi* etc. /

262 Iar în cît pentru semnificaţiunea proprie, ea variază de multe ori, încît una şi aceeaşi propuseţiune cu diverse nume şi verbe etc. au şi semnificaţiunea diversă, pr. *Am văzut pre Petru şezînd pre scaun şi căutînd pre fereastră* etc.

Note. 1. Prepuseţiunile româneşti sînt în mare număr, ales prin compuseţiune, şi usul lor e atît de amplu şi prin compuseţiunea liberă a mai multor prepuseţiuni deodată atît de binefăcătoriu, încît nu este nuanţă atît de fină cît limba românească să nu o poată esprime chiar şi esact prin combinaţiunea prepuseţiunilor, precum se va vedea din esemple, şi nu este nici o limbă care în acest respect să se poată măsura cu limba noastră.

2. Ele se împart la gramateci în mai multe parţi: simple şi compuse, pr. *a, de, în, la, pre* etc. simple, *dein* [=*din*], *de la, prein* [=*prin*], *pre la, de pre la* etc. compuse.

3. Mai încolo, în separabili, cari se pot separa de către alt cuvînt, pr. *de, în* etc., *de noi, în voi, depun, impun* etc., şi neseparabili, pr. *des, re* [=*ră*] etc., *desfac, rămîi* etc.

4. Din prepuseţiuni se compun încă şi unele adverbie, pr. *în-ainte, înapoi* etc., cari uneoare pot să aibă şi regimea lor; vezi mai sus § 120, nota **3, 4.**

5. Prepusețiunile neseparabili sînt mare parte încă vie și șerbesc în compusețiune spre modificarea însemnării, ca și cele separabili, pr. *desfac, desleg, răsbun, răstorn* etc., *întristez, prelungesc* etc.

6. Unele însă sînt moarte și în de sine în compusețiune nu dau verbului decît o semnificațiune conventionale, pr. *încep, precep* etc.

7. Între prepusețiuni sînt unele puține cari variază în costrucțiunea lor, așa : *fără*, care se poate costrui și nemediat / cu numele, pr. *fără mine, fără* 263
altceva etc., sau și prin mijlocirea altei prepusețiuni, pr. *fără de mine, fără de lege* etc. Însemnează însă și „decît“, pr. *fără numai* etc., ca adverbiu.

8. Iar prepusețiunea *pînă* cu adverbie se costruiește nemediat, pr. *pînă cînd, pînă unde, pînă azi, pînă mîne* etc., însă cu nume numai prin mijlocirea altei prepusețiuni, pr. *pînă la noi, pînă în cer* etc.

9. Din semnificațiunile prepusețiunilor anotăm următoarele :

a) *a* ca la latini *ad*, pr. *a casă, a minte, a fară* etc., lat. *ad casam, ad mentem, ad foras* ; semn pentru dativ, pr. *începutul a mari întîmplari* ; *a mult popor, a toată lumea* etc. ;

b) *ca*, lat. *quam*, pentru semănațiune, pr. *ca tine*, adecă „asemene ție“, lat. *sicut tu* ; pentru comparațiune, pr. *mai mare ca voi*, adecă „decît voi“, lat. *major quam vos* ; cu *la*, lat. *circa, circiter*, pr. *ca la doi ani sînt de atunci*, sau cu *de*, pr. *ca de doi ani*, lat. *circiter duo anni* și *circiter duorum annorum* etc. ;

c) *cu*, lat. *cum*, pentru însoțire, pr. *cu noi a venit* și *împreună cu noi*; pentru mijlocirea lucrarei, pr. *cu pana am scris* și în frasi : *El ține cu noi*, adecă „e pre partea noastră“ ; *E cu dracul* etc. ;

d) *de*, lat. *de*, ca legătură între cuvinte de toată specia, de us așa de lățit, încît definițiunea și descripțiunea semnificațiunei acestei prepusețiuni este aproape cu neputință. Ea este de mare preț în limba rom., ca și în toate limbele neolatine, și multe s-au anotat în cele de pînă aci despre usul ei ;

e) *în*, lat. *in*, cu *întru* înainte de vocali sau în cuvîntare maiestatecă, pentru cele dinlăuntrul lucrului, pr. *în mine* sau *întru mine*, și răspunde atît la *unde*? *în casă*, cît și la *încătrău*?, pr. *Merg în Țara Românească*. De aci s-a format și *întră* și *între* ce însemnează mijlocul a două lucruri, pr. *între noi și voi* etc.; /

f) *la*, lat. *ad*, pentru apropiare, pr. *la noi*, ca răspuns la *unde*?, pr. *Se* 264
află la noi ; *Se duce la voi* etc. ;

g) *pre*, proprie ca la lat. *per*, pr. *pre fereastră*, lat. *per fenestram* ; însă și pentru alte, vezi mai sus. Însă pentru semnificațiunea latină, *per* astăzi mai mult se usitează cu compusețiunea *in*, pr. *prin noi*, lat. *per nos* ;

h) *spre*, lat. *super*, în loc de *asupra* și *către*, pr. *caută spre noi*, la cei vechi ca și la latini, pr. *Întunerec era spre adînc*, lat. *super abyssum* ;

i) *sub* și *su* sau mai plin *subt* sau *supt*, lat. *sub* și *suptus*, întru semnificațiunea știută, de la care s-a format adverbiul *dedesupt*, și ca nouă prepusețiune cu genetiv, pr. *dedesuptul mieu* etc.

10. Din celealalte mai lunge sau compuse, mai anotăm încă :

a) *către*, lat. *contra* și grec κατὰ, ca o formă nouă din două ; însă ca *contră* numai la cei vechi, pr. *Tetrav[anghelul]* de 1561, *Luca*, nr. 18 : *Cine nu e către noi, cu noi este* ; astăzi însă ca la latini *erga* și *versum*, pr. *Fi bun către noi, erga nos* ; *Întoarce-te către perete, versum parietem* etc. ;

b) *de-in*, care la cei mai vechi se scrie destint ca două cuvinte, apoi contracte *de'n*, ce și azi se mai aude, și în urmă *din* cu *i* curat, lat. *e vel ex* ; compusețiunea ei arată prea chiar semnificațiunea ;

c) *pre-întru*, întru asemenea lat. *per* și *propter*, încă în us la cei vechi în forma primitivă, pre încet apoi schimbată în *pre'ntru* și în urmă în *pentru*, astăzi se usitează numai în semnificațiunea a doua, ca la latini *propter*;

d) *pre-spre*, în us la cei vechi, de aci pre încet straformată în *preste*, întru însemnarea „trans“ și „supra“. Vezi pentru toate acestea în *Principie*, p. 396 seq.

11. Prepusețiunea *după*, la ital. *dopo*, cu însemnarea latină „post“ și „secundum“, e de origine disputabile; după unii prepusețiune curat italică,
265 după alții din *de* strămutat în / *du* și *po* în loc de *poi*, lat. *post*, strămutat în
pă din *pu*, ca *mînă* din *mînu*, iar după alții din *de* mutat în *du* și din *pre* elidînd pre *r* mutat în *pă*, cum se pronunță foarte ades. De almintrea, formele *de pre*, într-alt înțeles, și *dupre*, tot asemenea sau ca *după*, încă sînt usitate.

12. Adverbiul *aproape* și *de aproape* etc. se construiește și cu *de* ca prepusețiune, pr. *aproape de mine*, sau și cu articlu, ca nume masc. pr. *aproapele* și *de-aproapele nostru*.

§ 122. Articularea după prepusețiuni

Numele și participiele ce sînt în dependență de la prepusețiuni pot să fie articulate sau nearticulate, după cum cer rațiunile propusețiunei, însă în anumite cercustari articularea sau nearticularea e de rigoare, așa:

a) prepusețiunea *a*, și de almintrea rară, e mai totdeauna cu nume nearticulat, pr. *a casă, a minte, a nevoie* etc.;

b) prepus. *cu*, cu un nume după ea, dacă însemnează mod sau mijlocire, numele se articulează, pr. *cu mîna*; *cu puterea*; *am scris cu pana* etc., iar dacă însemnează însoțire, se articulează sau nu, după cerințe, pr. *a venit cu oaste* sau *oști asupră-ne* sau *cu oastea și oștile, cu toți* sau *cu toții* etc. Iar:

c) celealalte prepusețiuni, dacă sînt numai cu un nume, nearticularea e
de rigoare, pr. *l-am luat de mînă* sau *în mînă*; *a mers la școală*; *pre masă*;
spre cer; *sub pămînt*; *din casă*; *de la părinți*; *prin apă și prin foc*; *pentru bani*;
266 *despre științe*; *prespre* sau *preste lume*; *cătră soare*; *după spate*; / *fără lege*
sau *fără de lege*; *lîngă părete*; *pînă în* sau *pînă la* etc. *mare* etc.

Note. 1. *A* cu dativ încă e fără articlu, pr. *Tată a multe limbe te voi face*.

2. *Cu* întru însemnarea de „are“, formînd cu numele dependente un ca și adiectiv sau adverbiu, încă nu cere articularea, pr. *om cu cap* și *cu minte* și *cu știință*, adecă „om care e cu cap sau are cap“; *s-a purtat cu laudă* (lat. *laudabiliter*); *s-a luptat cu tărie și cu bărbăție* (lat. *fortiter et viriliter pugnavit*) etc.

3. Așa și adverbiele cari se costruiesc cu prepusețiune și un nume, pr. *afară, aproape, înainte* etc.; *aproape de cetate*; *afară de bărbați și muieri*; *înainte de moarte* etc.

4. *D-zeu* încă rămîne nearticulat după prepusețiuni dacă nu e în relațiune cu genetiv, pr. *cu D-zeu*; *mă jur pre D-zeu* etc., însă *pre D-zeul mieu*!

5. Numele proprie nu-și schimbă articularea dacă e defiptă, pr. *cu Petru*; *în Franța*; *la Craiova*. Iar dacă articularea e liberă, se urmează după regulele din paragraf, pr. *Iașii cu Bucureștii*; *în București*; *la Paris* etc.

§ 123. Cojunțiuni

Prin **cojunțiuni** se înțeleg unele particule cari au destinațiunea de a împreuna un nume cu altul sau o propusețiune cu alta și presupun cel puțin două nume sau două propusețiuni, și cari de multe ori nu se pot înțelege una fără alta.

Ele stau sau din părticele originali, simple sau compuse, pr. *ca* și *că*, *căce* sau *căci*, *de*, *dacă*, *deși* etc., sau din alte compusețiuni de toată forma, pr. *pentru ca, pentru că, fiind că, măcar că, / cum că, deoarăce, după ce* etc., și la 267
cei vechi : *derept ce că, prin ce că* etc.

Ele se pun sau singuratece, pr. *voi ca să-ți dau* ; *știu că-mi vei spune* etc., sau perechie : *au — au, ori — ori, sau — sau, și — și, așa — precum*, pr. *au tu, au el* ; *și noi și voi* ; *precum în cer, așa și pre pămînt* ; *precumu-ți vei săra, așa vei mînca* etc.

Însă de multe ori e destul a se pune numai una espresè, iar cealaltă se poate omite pentru a se subînțelege, pr. *Dacă veneai ieri la noi, mergeam în primblare* etc.

Dintr-înse, unele se costruiesc cu modul cojuntiv, în cît acesta are timpuri proprie, pr. *Voi ca să înțeleagă ce-i grăiesc*; *Am scris aceasta pentru ca să nu se uite* etc.

Altele, ales cele condiționali, cu optativ, în cît ajunge, însă nu de rigoare, pr. *Ți-aș spune dacă mi-ai fi cu credință* ; *Veneam la voi de știam că sînteți acasă* etc.

Iar celealalte mai totdeauna cu indicativ, pr. *Știu că vrei* ; *De cumva nu voiești, spune-mi* ; *Ți-am crezut, măcar că nimenea nu-ți mai crede* etc.

Note. 1. În loc de *ca* cei vechi zic mai mult *cum*, însă tot cu cojuntiv, pr. *Scoase D-zeu pre Adam cum să lucre pămîntul din care era luat*, *Pentat*[*euhul*] de 1581, *Gen.*, III, 23 etc., dar și în loc de *că*, pr. *ibid.*, v. 5 : *Că știe Domnezeu* (sic) *cum vere în care zi vreți mînca dintr-însu, deschide-se-vor ochii voștri* etc. ; încă și în loc de *după ce* etc. /

2. La aceiași era în us foarte și cojunțiunea pierdută *e*, lat. *et*, însă și la ei 268
numai întru însemnarea „iară“ (lat. *sed*), care încă e derivat din *e* cu adausul particulei *ră*, ca și în *dară* de la *da*, și se pronunță amîndouă și scurtate *iar* și *dar*. Vezi și *Principie*, p. 397 seq.

3. Despre cojunțiunea *se*, în cît astăzi nu se mai usitează ca la cei vechi, vezi mai sus § 118, nota **10**.

§ 124. **Propusețiunile cojuntive**

Cojunțiunile se împart și după valoarea lor în mai multe clasi cu destinte numiri, după cari și propusețiunile formate cu ele se numesc, dintre cari despre unele s-a amintit și mai înainte ; de cari sînt :

a) propusețiunea causale, perechie, în carea una conține causa, iar cealaltă efectul, pr. *Pentru că ai mîncat din pomul ce am zis să nu mănînci, în sudoarea feței tale veri mînca pînea ta* etc. Vezi mai sus (§ 17, nota **6**) ;

b) prop. condiționale, perechie, din cari una cuprinde condițiunea, iar cealaltă resultatul problematec, pr. *De veți ierta voi oamenilor păcatele lor, și tatăl vostru cel din cer va ierta vouă păcatele voastre* etc. Vezi mai sus (§ 17, nota **5**) ;

c) propus. întrebătoare, iar perechie sau și singură, pr. *Christos ești tu ? Au pre altul vom aștepta* etc. Vezi mai sus (§ 117 și 118 nota 5 seqq.).

Note. 1. De acestea mai sînt propusețiunile:

a) consecutive, usitate în rațiocinie și logismi etc., pr. *După ce ne-am născut, va să și murim* ; *Noi sîntem oameni, așadar muritori* etc. ; /

b) corective sau esceptive, pr. *Tu zici, însă nu e așa* ; *Mulți* 269
sînt chemați, ci puțini aleși ; *Nu sînt D-zei, fără numai unul* etc. ;

c) destintive între mai multe, pr. *Sau vom învinge, sau vom muri liberi* etc. ;

d) finali sau teleologice, ce arată scopul, pr. *Faceţi bine pentru ca să nu perim* ; *Roagă-te lui D-zeu ca să ne ajute* etc. ;

e) împreunătoare, pr. *Oamenii se nasc şi mor* ; *Fă bine şi nu te teme de nime* etc. ;

f) şi comparative sau asemănătoare, ca mai sus, pr. *Cum vei săra, aşa vei mînca* ; *Fiţi perfecţi precum şi tatăl vostru cel din cer perfect este* etc.

2. Uneoare cojunţiunile se omit şi numai se subînţeleg, ca în proverbie : *Fă bine, aşteaptă rău* etc.

3. Dacă în două propuseţiuni se află unele cuvinte, tot aceleaşi, într-a doua se omit şi se subînţeleg, pr. *D-zeu ne-a făcut pre noi, nu noi*, adecă „nu noi ne-am făcut pre noi“ etc.

§ 125. Întreiecţiuni

Prin întreiecţiuni se înţeleg unele particule originali sau alte cuvinte cari, aşa-zicînd, se aruncă în mijlocul propuseţiunei, fără strînsă legătură cu vreo parte a ei, pr. *o*! *vai* ! *ia* ! *iacă* ! sau *iată* ! *măi* ! etc.

Însă ele se pot pune şi la început şi la finea propuseţiunei, precum sînt esclamaţiunile şi alocuţiunile în vocativ şi în imperativ etc., pr. *Fătu mieu, ascultă-mă* ! *Nu auziţi, măi* ? *O, Doamne, ajută nouă* ! etc.

Unele din ele au şi recţiune de casuri cu sau fără prepuseţiune, pr. *Vai mie* ! sau *Vai de mine* ! *Amar nouă, Doamne* ! *Ferice de voi, fraţilor* ! etc. /

270 **Note. 1.** De întreiecţiuni se ţin toţi vocativii şi unele imperative, pr. *Măi Petre* ! *Vino încoace* ! *Du-mi-te fuga* ! etc.

2. *Iacă* şi *iată* se costruiesc şi cu acusativii pronumelor personali, pr. *Iacă-mă aici* sau *Iată-mă* sau *Iacă-tă-mă*.

3. Întreiecţiunile însă nu se pun totdeauna în propuseţiune sau cu propuseţiune, ci de multe ori numai singure de sine, precum în jurăminte, blăstăme, aprecaţiuni etc., pr. *Zo* ! *Zo aşa* ! *Zic zo* ! *Zo lui D-zo* ! Aşa în vulg, ca italianii, însă cu pronunţie românească.

4. Încă şi frasi întrege şi propuseţiuni se pun ca întreiecţiuni, pr. *Ţine minte* ! *Dă, măi* !, *Aşa vezi* ! *Fugi încolea* ! *Mîncate-ar corbii* !

5. Ele sînt mare parte espresiunea sentimentelor vorbitoriului cătră ascultătoriu, bune sau rele, sau numei cătră sine-şi, triste, de durere etc., precum din esemplele de mai sus se vede. /

SECȚIUNEA A II-A 271

SINTACTICA

§ 126. Afecțiunile cuvîntarei

Regulele pentru constituirea propusețiunei, din cîte parți stă și de natura acestora sînt regule fundamentali, basate pre principiele cugetarei, cari sînt aceleași pentru toți oamenii cu minte sănătoasă și de aceea tot într-o formă se manifestează în toate limbele, cu escepțiuni numai în accidentali, nu și în esențiali.

Accidențele acestea sînt afecțiunile cuvîntarei, lăsate în jocul varietatei limbelor și de aceea mai mult sau mai puțin diferesc după limbe, în cît și înseși limbele au mai mică sau mai mare diferență ori asemănare între sine, după afinitatea și originea lor.

De aceste afecțiuni se ține și ordinarea cuvintelor în propusețiune sau locațiunea parților propusețiunei, carea încă nu este tot aceeași în toate limbele, nici măcar în limbele afini și de aceeași origine, pr., de esemplu, alta este sintactica grecilor și latinilor și alta a limbelor neolatine.

Dar încă și între limbele neolatine se află oarecare diferență într-acest respect, pr. între limba românească / și cea frîncească, încă mai mare decît 272
între a noastră și cea italiană.

Note. 1. Sintactica limbei grecești și latine e cu mult mai liberă decît a totoror limbelor moderne și, în specie, a celor neolatine, din causa multelor forme casuali, temporali și participiali, încît orișicum s-ar disloca cuvintele ce se țin după pusețiunea lor una de alta, periclu tot nu este de a nu putea fi înțeleasă propusețiunea și de a nu ști care cuvînt de care se ține, fie ele orișicît de depărtate unul de către alalt.

De aceea vedem în clasicii lor, nu numai poetici, ci și prosaici, atari dislocațiuni în sus și în jos, cît ne prinde mirarea cum au și putut fi înțelese atari propusețiuni cari, ales în poeții grecești, astăzi și celor mai procopsiți în studiul limbei grecești încă le dau mult de lucru pentru a le putea înțelege și au lipsă de multe comentare, pre cînd publicul grecesc era în stare dintr-un auz a înțelege epiniciele lui Pindar și ale altora, fără comentariile lui Eustatiu și Dem. Tricliniu, fără cari noi astăzi puțin ne-am procopsi.

2. Limba francese încă e și mai mult legată în despusețiunea propusețiunilor decît celealalte neolatine din causa influenței ce avu limba frîncilor, normanilor și altor popoară asupra limbei vulgari neolatine pre timpul incursiunei lor pre teritoriul vechiei Galie, ce și numele i l-au strămutat.

3. De afecțiunile cuvîntarei se țin și cele ce vin sub nume de sintase ornată, de vertuțile și vițiele dicțiunei și în urmă chiar și ortografia și întrepunțiunea, de cari în următoarele se va tracta în capete destinte. /

273

CAP I

LOCAȚIUNEA (TOPICA)

§ 127. Locațiunea ordinare

Fiindcă cuvîntarea stă din propusețiuni și propusețiunea din cuvinte, unele esențiali, altele mai puțin esențiali, așa vine mai întîi a se considera părțile propusețiunei și locul ce au să-l cuprindă într-însă în ordinea naturale și directă sau locațiunea ordinare.

După cari, întîiul loc în propusețiune ocupă subiectul, ca sustratul propusețiunei, despre care se enunță sentința vorbitoriului, iar cel din urmă, predicatul sau ce se enunță asupra subiectului și în mijloc, între amîndouă, ocupă loc verbul enunțiativ, care împreúnă sau despreună pre amîndouă și, cum se știe, prea de multe ori e cuprins întru însuși predicatul, pr. *Oamenii* (subiect) *sînt muritori* (predicat) sau *Oamenii* (subiect) *mor* (verb-predicat).

Note. 1. Această regulă generale are loc propriè în propusețiunea simplă, în carea nu se află alte cuvinte, decît cele trei esențiali și principali, ca în esemple.

2. Însă dacă propusețiunea e complesă și are mai multe apertinențe într-o parte sau alta, regula generale de mai sus tot rămîne, numai că, aplecîndu-se, se lărgește, așa : în propus. complesă, întîiul loc ocupă subiectul cu apertenențele lui, iar cel din urmă, predicatul, iarăși cu ale lui apertenențe ; între care mijlocul ține verbul copulativ, pr. *Toți oamenii sînt muritori oarecînd.* /

274 **3.** De aci, apoi urmează că :

a) Dacă propusețiunea are mai multe subiecte sau predicate, legate sau nelegate prin vreo cojunțiune, ele iau loc numaidecît după principalile lor, pr. *Arabii, perșii și turcii sînt toți mahomedani, suniți sau șiiți.*

b) Dacă subiectul sau predicatul e în regime cu alt nume prin cas, cu sau fără prepusețiune, dependența urmează după regente, pr. *Sufletul omului fără de păcate se înalță la D-zeu.*

De aceea, toți genetivii urmează după regenții lor și toți acusativii după verbele lor și afară de subiect și predicat, pr. *Aștept învierea morților* ; *Cine poate ierta păcate, fără numai D-zeu.*

c) Dacă subiectul sau predicatul are atribute, acestea urmează numaidecît după principalele cu care se concordează, pr. *Omul înțelept e raretate mare.*

Tot așa se urmează și cînd sustantivele sînt numai în dependență, pr. *Am văzut fiare sălbatece* ; *Am făcut o cunună de flori frumoase.*

d) Dacă subiectul sau alt nume e în genetiv și cu atribut, atributul se pune după principalele lui, pr. *sufletul păcătos al omului* și *sufletul omului păcătos.*

e) Dacă verbul propusețiunei este în timp ausiliariu, formula flesivă precede, pr. *am văzut* ; *aș face*; *voi veni.*

f) Dacă dativul sau acusativul verbului este pronume personale sufipt sau reflesiv, ele preced și verbul urmează, pr. *ți-am dat*; *te-am văzut* ; *l-am așteptat* ; *s-a dus.*

g) Dacă în propusețiune este vreun infinitiv, el încă urmează după regentele său ca oricare alt cuvînt, pr. *Nu se poate ști* ; *E ușor a zice, ci anevoie a face* ; *Te voi învăța io a mai defăima pre alții* etc.

4. Escepțiune fac pronumele demustrative, adiectivele numerali și de cantitate, cari în ordinea naturale se pun înaintea sustantivului lor, pr. *acest*
275 *om* ; *un an și patru / zile* ; *mulți oameni* ; *toată lumea* ; *cu amîndouă mînule* ; *cealaltă parte a vieței noastre.*

Însă adiectivele posesive urmează regula generale a atributelor sau adiectivelor înapoia sustantivelor, pr. *tatăl nostru* ; *fătul mieu* etc.

5. Dacă numele cu genetiv are atribut sau adiectiv, cestea se pot pune și după genetiv, însă atunci rămîne la îndoială că la care din două se referește ? la regente ori la genetiv, pr. *sufletul omului păcătos* ; cine e păcătos : *sufletul* ori *omul* ?

§ 128. **Inversiunea**

Însă în usul generale al limbei nu se oserbează totdeauna regula locațiunei naturali, ci adeseori parțile propusețiunei din anumite motive-și strămută locul, așa încît cele dinapoi uneoare se pun înainte sau la mijloc și, prin urmare, cele dinainte la urmă sau la mijloc, pr. *Oamenii sînt muritori* sau ∽ *Muritori sînt oamenii* sau *Sînt muritori oamenii* sau *Sînt oamenii muritori; Oamenii mor* sau ∽ *Mor oamenii; Lungă-i limba boului și nu poate grăi* în loc de *Limba boului e lungă...*

Astă strămutare se numește inversiune sau dislocațiune.

Ea se face sau din voie liberă sau din necesitate.

Din voie liberă se face în prosă, cînd vorbitoriul vrea să atragă atențiunea ascultătoriului la vreo parte a propusețiunei, strămutînd-o la locul de mai înainte, pr. *De oameni vorbesc io, nu de boi* în loc de a zice *Io vorbesc de oameni*,
sau cînd vorbitoriul vrea să dea vreunei parți a propusețiunei o / însemnătate 276
mai mare decît o are în sine, străpunînd-o iarăși din alt loc la locul întîi, fără de a mai adauge nouă cuvinte la propusețiune spre acel scop, pr. *Frumos e omul, Doamne!* va să zică „O, cît de frumos e omul !“ sau că „e foarte frumos“.

Iar din necesitate se face în dicțiunea poetică cu ritm sau cadență, cînd poetul este de pururea în nevoie de a face inversiuni din causa ritmului sau cadenței, pr. *Mult e dulce și frumoasă limba românească* etc. ; poetul zisese *limba ce vorbim*, care pentru aici e tot atîta.

Note. 1. Inversiunea propriè are numai în casurile cu locațiune naturale definită, însă și liberă, ca în cele din § precedente, iar în cele ce au locațiune definită, însă nu liberă, și în cele ce nu au locațiune definită, ci cu totul liberă, de inversiune nu poate fi vorbă, pentru că cele cu locațiune strînsă definită sau defiptă nu se pot muta din locul lor, iar cele ce nu au locațiune definită, oriunde se pun în propusețiune, locațiunea lor totdeauna e naturale și ordinare, iar nu inversiune. Cari sînt ceste două casuri din urmă se va vedea în cele următoare.

2. De inversiunea poetică încă nu avem a tracta aici, fiindcă nu este regulă destintă pentru ea, și inversiunea e lăsată în voia poetului, numai cît nici lor nu le este iertat a trece preste sfera libertatei prosaice, ci numai că ei nu sînt costrînși a face inversiuni din alte motive decît ale necesitatei poetice, precum nici sînt în stare să facă decît numai din acelea.

3. Este de prisos însă a repeți aici de nou toate casurile specificate în § 127, nota **3**, și a învîrti esemplele produsă acolo, ceea ce fiecare de sine-și
o poate face. De esemplu, fie / numai cel de sub *a*) acolo, pr. *Mohamedani* 277
sînt toți arabii, perșii și turcii etc.

4. Însă inversiunea trage după sine unele modificațiuni în propusețiune, de cari mai de multe ori fu vorba în secț. I. De acestea sînt :

a) dacă genetivul se pune înaintea regentelui său, el ia înainte-și articlul supletiv, pr. *sufletul omului,* ∽ *al omului suflet*, și printr-îns regentele-și pierde articulațiunea ;

b) tot așa se urmează și dacă pronumele posesiv trece înaintea regentelui său, pr. *tatăl nostru,* ∾ *al nostru tată; amicii miei,* ∾ *ai miei amici;*

c) dacă pronumele demustrativ se pune după sustantiv, numele se articulează, ci pronumele ia un *a* paragogic, pr. *acest om,* ∾ *omul acesta;*

d) dacă adiectivul de lîngă pronumele personale *io, tu* etc. se pune înaintea pronumelui, pronumele se mută în cas cu prepus. *de,* pr. *io amărîtul* sau ∾ *amărîtul de mine, săracul de tine, ticăloasa de ea,* așa și cu numele proprie, pr. *amărîtul de Petru,* ca și *vai de el* etc.;

e) dacă optativul prim se învîrte, infinitivul se pune în forma plină, de nu urmează pronume, pr. *aș veni,* ∾ *venire-aș;*

f) dacă dativul sau acusativul nominale se pune înaintea verbului, pentru evitarea amfibologiei, înaintea verbului se mai pune și un dativ sau acusativ pronominale, pr. *Am zis lui Petru,* ∾ *Lui Petru i-am zis; Dacă veți auzi cuvintele lui,* ∾ *Dacă cuvintele lui le veți auzi.* De însemnat însă este că:

1) Aceasta se face numai cu numele proprie și apelativele articulate, iar nu și cu cele nearticulate, pr. *Am văzut oameni,* ∾ *Oameni am văzut.* Dar scriitorii vechi și beserecești și cu numele articulate nu prea adaug pronumele, pr. *Dacă cuvintele lui veți auzi,* fără *le.* /

278 2) Iar dacă acusativul e feminin sing., pronumele se poate pune și după verb, pr. *Am cercat voia lui,* ∾ *Voia lui o am cercat* sau *Voia lui am cercatu-o* sau *cercat'o* sau *Voia lui i-o am cercat* sau *i-am cercatu-o, cercat'o.*

§ 129. **Locațiunea strîns fipsată**

Sînt însă mai încolo în propusețiuni încă și alte parți mai mănunte sau mai mari cari au luat locul lor atît de definit sau fipsat, încît nu pot să-l înschimbe niceodată și unde, prin urmare, nici de inversiune nu poate fi vorbă. De aceea sînt:

a) articlii, toți trei: primariu, supletiv și secundariu; din cari: primariul numai înapoia numelui pot să aibă loc, pr. *omu-lu,* supletivul numai înaintea alor sale: genetive, posesive, ordinative, cantitative, pr. *al domnului, al mieu, al doilea, al cîtulea ?,* iar cel secundariu, iarăși numai înaintea alor sale, adiective, participie și frasi adiectivali, pr. *cel bun, cel muritoriu, cel cuminte;*

b) dativii și acusativii pronumelor personali: *mi, ți* etc., *mă, te* etc., cari în dependență de la verbe, în modurile finite, au locațiune mai mult sau mai puțin liberă, însă în infinitiv și gerundiu au locațiune neschimbată; așa:

1. cu infinitiv locul lor este între *a* și verb și, de sînt în propusețiune deodată și dativi, și acusativi, dativul precede, iar acusativul urmează, pr. *a-mi aduce, a le aduce* sau *a mi le aduce*; însă

2. dacă infinitivul are și negativul *nu* sau adverbiul *mai, nu* precede,
279 iar *mai* urmează după dativii și acusativii ziși, pr. *a nu-ți da, a nu-l da* / sau *a nu ți-l da, a-ți mai da, a-l mai da* sau *a ți-l mai da* sau cu toate împreună: *a nu ți-l mai da,* unde înschimbare nu poate avea loc;

3. cu gerundiu, locul lor, pentru dativii și acusativii ziși, este după gerundiu, în ordinea arătată, pr. *aducîndu-mi, aducîndu-l* sau împreună: *aducîndu-mi-l;* iar pentru *nu* și *mai* este înainte, decît că *nu* se schimbă totdeauna în *ne,* pr. *ne aducînd, mai aducînd* sau împreună *ne mai aducînd* sau împreună și casurile pronominali: *ne mai aducîndu-mi-le; ne mai aducîndu-mi a minte de toate, ne mai putîndu-vi-le da* etc.

Note. 1. Singură escepțiune pentru articli are dativul masc. al numelor proprie omenești nearticulate, pr. *lui Petru, lui D-zeu,* asemenea *lui Traian* *împărat* etc., cu toate că *lui* aci nu se poate lua de articlu, ci numai de formulă împrumutată pentru casul gen. dativ.

2. În modul indicativ casurile pronominali de regulă au loc înaintea verbului, pr. *mi le dede*, sau cu ausiliariu: *mi le-a dat, mi le va da, mi le-ar da*, însă prin inversiune se pot pospune, pr. *dede-mi-le;* iar dacă timpul e ausiliariu, ele se pun în mijloc între parțile ausiliariului, pr. *datu-mi-le-a, da-mi-le-va, da-mi-le-ar;* sau dacă ausiliariul custă din mai multe parți decît din două, pr. *mi le-ar fi fost dat*, prin inversiune punîndu-se numai ultimul supin înainte, casurile zisă cuprind locul al doilea, pr. *datu-mi-le-ar fi fost.*

3. În cît pentru *nu* și *mai*, în locațiunea directă *nu* se pune înaintea pronumelor, pr. *nu mi le dede, nu mi le-a dat* etc., iar *mai* după ele, pr. *mi le mai dede* și *nu mi le mai dă*, iar cu ausiliariu în mijloc: *nu mi le va mai da* etc. /

Iar în cît pentru locațiunea inversă cu *nu*, nu se mai poate face; iar cu 280 *mai* se face punîndu-l înaintea tuturora, pr. *mai datu-mi-le-a? mai da-mi-le-va? mai da-mi-le-ar?*, așa și cu ausiliariul multiplu în inversiune: *mai datu-mi-le-ar fi fost*, iar directe *nu mi-le-ar fi fost mai dat.*

4. Fiindcă optativul sau condiționatul stă numai din timpuri ausiliare, la modul indicativ s-au adus și formele analoge din optativ-condiționale pentru nesul materiei. Adaugem numai că, dacă sau optativul, sau condiționalele are în fruntea propusețiunei sau o întreiecțiune pentru optativ, sau o cojunțiune pentru condiționale, inversiunea nu se face, pr. *O, de-ar veni!* sau *Dacă ar veni!*, iar în cît pentru *nu* și *mai* s-au zis în nota **3.**

5. În modul conjuntiv însă nu se poate face inversiunea, ori are înainte-și cojuncțiune, ori numai *să*, fiindcă propusețiunea și de almintrea nu e în ordinea directă, ci cu verbul înaintea subiectului, pr. *să veniți* sau *ca să veniți voi* în loc de *ca voi să veniți.*

Iar în cît pentru casurile pronominali și părticelele *nu* și *mai*, ele se pun între *să* și verb, ca în infinitiv, pr. *Pentru ca să nu mi le mai trămiți.*

6. Iar în imperativ, casurile pronominali și părticelele *nu* și *mai*, în forma afirmativă *mai* se pune înainte, iar pronumele după verb, pr. *dă-mi, du-te* și *du-mi-te* sau *mai du-mi-te*, iar în inversiune, pronumele preced și între ele și verb se pune *mai*, pr. *mi dă, te du, mi mai dă, te mai du* și *mi-te mai du.* Iar în forma negativă, inversiunea nu se face.

7. Dacă gerundiul are în regime după sine un infinitiv, inversiunea se poate face încît infinitivul să preceadă și gerundiul să urmeze, de almintrea, după regulele gerundiului și infinitivului, numai cît înaintea infinitivului totdeauna se premite particula *a*, și unde nu e de rigoare, pr. esemplul din § invers: *a vi le da nemaiputînd*, sau și strămutînd / pre *mai* de la gerundiu la infinitiv 281 în locul său, pr. *a vi le mai da neputînd.*

§ 130. **Continuare**

Loc strîns definit sau fipsat ce nu și-l pot muta mai au încă și următoarele pronume etc.:

a) pronumele relative: *cel ce* etc., *ce* și *care*, totdeauna în fruntea propusețiunei, pr. *Carele ești în cer; Cel ce este binecuvîntat,* **D.** *nostru; Cine ce face lui-și face;*

b) relativul personale: *cine*, pr. *Cine a venit?* sau fără întrebare: *Nu știu cine a venit;*

c) adiectivul cantitativ: *cît, -ă, cîți, -e*, pr. *Cît loc ați arat? Cîți oameni sînt de față?* sau și *Nu știu cît timp să fie; Nu am numărat cîți oameni erau;*

d) adverbiele întrebătoare: *cum, cînd* și *unde ?* pr. *Cum te mai afli ? Cînd te-am văzut flămînd și nu ți-am dat de mîncare ? Unde te duceai ieri ?* sau și fără întrebare : *Cum vei săra, așa vei mînca ; Cînd te văz, [î]mi crește inima ; Unde-i bine, nu-i de mine, unde-i rău, acolo-s eu ; Unde nu te doare, nu te legi ; De unde nu-i foc, nu iese fum* etc. ;

e) prepusețiunile toate, totdeauna înaintea numelor, pronumelor, adverbielor și cojunțiunilor, pr. *a casă ; săracul de mine ; cu mulți ; cu toții ; cu cît ; de cît ; pre cum, de cînd, de azi ; de mîne ; pînă unde ; preste drum ; pentru că ai făcut una ca aceasta ; pentru ca să nu mai uiți* etc. ; /

282 *f)* cojunțiunile cu propusețiune, pr. *ca să știi că nu minț, de ar da D-zeu ; de și nu-ți pare bine ; de oară ce tu nu vrei ; după ce ți-ai mîncat omenia ; dacă voi sînteți răi, io sîm bun ; sau mă joacă, sau mă lasă* etc.

Note. 1. Dacă în propusețiune sînt multe apertenențe la una sau la altă parte a ei sau apertenențele sînt concatenate, încît una se trage din alta, pentru evitarea confusiunei se recere ca să nu se amestece sau să se arunce în sus și în jos, ci fiecare apertenență să ia loc numaidecît după regentele sau principalele lor, pr. *Omul cu minte, temîndu-se de periclul de a-și espune viața la perire în certe și lupte cu inimicii săi voitori de rău, se nevoiește a trăi în pace cu toată lumea* etc. ; de cari propusețiuni se află nenumărate, mai scurte sau mai lunge, după talentul, vivacitatea, focul afectelor și alte cause, în vorbire și în compusețiunile scriptice, și la români și mai ales la scriitorii clasici greci și latini ; și astă oserbațiune încă poate șerbi de esemplu.

2. Scriitorii buni, ca și vorbitorii precepuți, se feresc de atari concatenațiuni într-o singură propusețiune și pentru mai mare chiaritate și iușurătate de a fi înțelеși rump propusețiunea lungă în mai multe scurte, cari totdeauna se înțeleg mai iușor decît cele lunge. Atari esemple și plecari într-o parte sau în alta la unele popoară sînt, așa-zicînd, după natura lor și naționali. Așa, germanului și ungurului este mai cu neputință a vorbi în propusețiuni scurte, precum, din contră, francesului este mai pre atît de anevoie de a vorbi și scrie în propusețiuni lunge și încurcate. De aci provine apoi chiaritatea, eleganța și plăcerile stilului și ale limbei francesi, pre cînd oscuritatea și greutatea stilului germanic și unguresc uneori e atît de mare, încît spre a-l înțelege ai nevoie a perlege o propusețiune de cîte două și trei ori, și încă tot nu o înțelegi bine. /

283 **3.** În cît pentru timpurile ausiliare ce se compun cu supine și participie, cuvintele ce le formează sînt, asemenea, strîns legate și nu sufer altă dislocațiune sau despărțire decît prin casurile pronominali și părticelele de mai sus, pr. *Noi am fost avut multe neplăceri cu el,* iar nu *Noi am fost cu el avut multe neplăceri ; Turcii au fost bătuți de toate parțile cu tunuri înfricoșate,* iar nu *Turcii au fost cu tunuri înfric[oșate] de toate parțile bătuți ;* care e costrucțiune germanică, deși se poate suferi în cîtva.

4. Prepusețiunile încă sînt neseparabili de numele sau verbele de la cari depind, pr. *munte de aur ; omul se teme de moarte,* ci *de ce te temi, nu scapi* etc. și se pot separa, însă nu departe, numai prin adiective la nume și adverbie la verbe, pr. *munte înalt de aur ; se teme foarte de moarte.*

5. Unele adverbie întrebătoare și cojunțiuni în propusețiune se pot strămuta de la locul de întîi după unul sau mai multe cuvinte, de cari sînt : *oare, însă,* încă și cojuncțiunile condiționali : *dacă, deși* etc., pr. *Oare acasă este cutare ?* sau *Cutare oare acasă este ? Multe s-au zis, însă toate acelea nu sînt de ajuns* sau *Toate acelea însă nu sînt de ajuns ; Deși cuvintele tale sînt frumoasă, dar nu sînt derepte* sau *Cuvintele tale deși sînt...* etc. Încă și cînd în propusețiunile condiționali nu este același subiect, ca în esemplu, pr. *Cuvintele tale deși sînt frumoase, dar io nu aflu într-înse adevăr* etc. Causa este că și aci s-au început două propusețiuni cu un subiect, însă propusețiunea întreruptă, după întreruptiune, s-a modificat, ceea ce la retori se numește necosecință *(anacoluthon)*.

§ 131. **Locațiunea liberă**

Locațiune cu totul liberă au, preste tot zicînd, toate acele parți ale propusețiunei și cuvîntarei cari nu sînt cuprinse în cele de mai înainte, nici ca cu locațiune / positivă însă învîrtibile, nici ca cu locațiune strîns fipsată 284
și nevariabile, iar în specie :

a) vocativii numelor, pr. *Fătul meu, ascultă-mă!* sau *Ascultă-mă, fătul mieu ! Doamne, ajută !* sau *Ajută-ne, Doamne ! Veniți, fiilor, ascultați-mă pre mine* etc. ;

b) întreiecțiunile, cari și de almintrea puțină legătură au cu parțile propusețiunei, pr. *Ce zile am mai ajuns, vai de noi !* sau *Vai de noi, ce zile !* etc. sau și *Ce zile, vai de noi, am mai ajuns !*

c) adverbiele neîntrebăcioasă pentru timp și loc, pr. *Azi am venit aici* sau *Aici am venit azi* sau *Aici azi am venit.* ;

d) cercustanțele ce nu sînt strîns legate cu oarecare parte a propusețiunei, pr. *Am venit la voi cu mare dor* sau *Cu mare dor am venit la voi* sau și *La voi cu mare dor am venit* etc.

Note. 1. Pentru cele cu locațiune liberă, ce loc să cuprindă în propusețiune rămîne a se determina de însuși vorbitoriul, din motivele ce pot să aibă pentru un loc sau altul, precum s-a oserbat și la inversiuni (§ 128).

2. Cu toate astea, întreiecțiunile se pun mai ades înainte, ales *o* ! și *vai !* pr. *O, Doamne, la ce am ajuns ! Vai nouă, ce rău am pățit !* etc.

3. Adverbiele și cercustanțele neastrinse se pun mai bucuros la mijloc, pr. *Am cerut în toate zilele fără crulare de la voi ajutoriu în lipsele mele ce le-am întîmpinat ; Traian, în luptele sale cu dacii, a fost fericit* etc.

4. Apositele singuratece se pun lîngă subiect, pr. *Traian împărat* sau *Împăratul Traian ;* se pot pune / însă și în ceva depărtare, pr. *Io am îmbătrînit* 285
foarte, săracul de mine ; El a venit la mine, amărîtul, ales dacă apositul e mai complicat, pr. *El a ieșit din viață, înțeleptul și făcătoriul de bine al săracilor.* Vezi și mai sus § 13 și 54.

5. În limba latină are și eufonia mare înfluență în deslocațiunea cuvintelor cari pusă lîngă olaltă ar produce neplăcere auzului, precum sînt concursul aceloraşi vocali, al monosilabelor, al consunantelor aspre și al cuvintelor prea lunge, însă în limba rom., unde libertatea locațiunei e cu mult mai restrînsă decît la latini, din causele mai sus arătate (§ 126, nota **1**), la toate acele împrejurari nu se poate reflecta, numai cît concursul vocalilor se reguleazǎ în cîtva prin elisiune, pr. *n-am știut* în loc de *nu am știut ; s-a dus de la noi ; pîn' acum ; făr'a le mai spune ; dup'aceea* etc. în loc de *se a dus ; pînă acum ; fără a le mai spune ; după aceea ;* precum și în articularea femininelor : *doamn'a* în loc de *doamnă-a*.

Tot asemenea se face și prin contragerea vocalilor în diftongi, pr. *mintea* în loc de *minte-a,* sau strămutarea unei vocali într-alta, pr. *nu-i, mi-i greață* etc. în loc de *nu e, mi-e greață;* sau prin contracțiunea a mai multor vocali într-una, pr. *a minții sănătoase* (după pronunție) în loc de *a minței sănătoase; fiii* în loc de *fii-li* etc., despre care mai pre larg are a se tracta în fonetica limbei.

§ 132. Locațiunea propusețiunilor

Locațiunea propusețiunilor încă este parte liberă, parte fipsată [mai] mult sau mai puțin, după cum propusețiunile înseși sînt sau coordinate, sau subordinate, sau și din alte cause. /

286 Coordinate sînt propusețiunile perechie, cîte două sau și mai multe, încît una depinde de la alta, însă una mai tare decît cealaltă, pr. sînt propusețiunile condiționali, causali, finali, temporali (cu *cînd*), locali (cu *unde*), cojuntive (cu *și*), afirmative, negative, corective sau esceptive, destintive sau distributive etc. Iar propusețiunile subordinate sînt propusețiunile singuratece, în cît ele nu depind de la o propusețiune întreagă, ci numai de la vreo parte a ei: nume, adverbiu etc., precum sînt mai ades propusețiunile relative, temporali și locali etc.

Ordinea naturale în locațiunea propusețiunilor coordinate este ca propusețiunea ce are în frunte cojunțiunea după care se numește să urmeze (prop. *consequens* „următoarea"), iar perechea ei să preceadă (prop. *antecedens*), pr. *Spune-mi dacă știi*; *Știu că nu vrei*; *Nu-mi ajuți pentru că nu-mi vrei binele*; *Am vrut să-ți spun*; *Te rog ca să mă ierți*; *Am venit pentru ca să nu te superi*; *Era noapte cînd a venit*; *Nu știu unde se află*; *Nu neg, așa este*; *Dacă nu vrei tu, nu vreu nici io* sau *nici io nu vreu*; *Poci să viu, ci* sau *însă nu vreu*; *Unele sînt adevărate, iar altele rele*; *Noi am dormit sau am prevegheat*; *Tu ai venit și soția ta s-a dus*; *Precumu-ți vei săra, așa vei și mînca*; *Știi ce este bine a face, așadară fă* etc.

Iar a propusețiunilor subordinate locul naturale este a se pune numaidecît după cuvîntul la care se referește, pr. *Omul carele nu se stimează pre sine nu e stimat nici de alții*; *În miezul nopției, cînd toată lumea dormea, tu prevegheai*; *În țările unde* sau *în care domnește despotismul turcesc, securitate nu este* etc. /

287 **Note. 1.** Din propusețiunile coordinate, unele sînt cu totul libere, altele mai puțin sau mai strîns fipsate; așa:

a) cu totul libere sînt propusețiunile condiționali, comparative, temporali și locali, în cari antecedentele poate să se pună în urmă și consecentele înainte, fără cea mai mică greutate, pr. *Dacă nu veți ierta oamenilor păcatele lor, nici tatăl vostru nu va ierta vouă*; *Dacă știi, spune-mi*; *Așa vei mînca, precum vei săra*; *Cînd am venit era noapte*; *Cînd te-am văzut setos și nu ți-am dat de băut?* *Unde nu te doare, nu te legi*;

b) mai puțin libere sînt propusețiunile causali și finali, de aceea și mai rare, și inversiunea lor e totdeauna din oarecare motiv, ca și la părțile propusețiunei (§ 128), pr. *Pentru că ați mîncat din pomul care am zis să nu mîncați din el, blăstămat să fie pămîntul*; *Că nu vrei știu*; *Pentru ca să știți că fiul omenesc are putere de a ierta păcatele, zic ție: Scoală-te și umblă*; *Ca să mă ierți te rog*;

c) iar de tot fipsate sînt propusețiunile corective, destintive, consecutive și cojuntive, precum sînt esemplele de mai sus.

2. Propusețiunile corective și destintive, cu *iar* și *însă*, se referesc uneoare nu la o singură propusețiune antecedente, ci la un period întreg și la o serie de mai multe propusețiuni, pentru cari nu este lipsă a mai produce și aci esemple fiindcă în cele premisă se află destule, mai pre toată pagina; însă vezi și imnul Paștelor: *Luminează-te, luminează-te*, carele după mai multe propusețiuni imperative și causali se terminează cu propusețiunea destintivă: *Iar tu curată* etc.

3. Dacă amîndouă propusețiunile sînt cu cojunțiuni repețite în frunte, precum sînt cele destributive cu *au — au, sau — sau, atît — cît, și — și* etc., ele se pot și învîrti, fiindcă fiecare se poate considera de antecedente sau de / cosecente, pr. *Au tu nu știi ce vorbești, au ești minciunos* sau ∾ *Au tu ești minciunos,* 288
au etc. ; *Nimene nu poate șerbi la doi domni, pentru că sau pre unul va urî, sau pre altul va plăcea,* ∾ *sau pre unul va plăcea, sau* etc. ; *Atîta știi cît ai învățat* sau ∾ *Cît ai învățat, atîta știi* ; *Și voi sînteți răi și ei nu sînt buni* ; *Nu e bine nici cu capul de piatră, nici cu piatra de cap.*

4. Afară de propusețiunile corelate sau perechie cojuntive, de multe ori se formează alte corelate cu alte forme afară de cojunțiuni, pr. *Cu ce măsură veți măsura, cu aceea se va măsura și vouă* ; *Ce ție nu-ți place, altuia nu face* etc., cari, prin urmare, depind cu totul de la voia vorbitoriului sau scriitoriului cum să le formeze și să le despună, iar regulă speciale pentru ele nu este.

5. Cu toate astea, deși e lăsată cu totul în voia scriitoriului formarea și despunerea propusețiunilor și a parților acestora, fiind însă că propusețiunile nu sînt toate de aceeași măsură și lungime, scriitoriul, dacă nu și vorbitoriul, are a se îngriji și de oarecare simetrie între propusețiuni, nu ca ele să fie tot așa de lunge unele ca și altele, ci numai ca să nu șchioapete una cu un picior mai lung decît cealaltă, și mai ales prin piciorul din urmă să nu șchioapete prea tare.

§ 133. **Periodul**

Propusețiunile subordinate, după natura lor, au locațiune defiptă și de aceea nu se pot mișca din locul lor decît cu oarecare schimbare, ce nu se poate defini a priori, ca în propusețiunile relative, dacă subiectul amîndoror propusețiunilor e același, scoțîndu-l din propusețiunea principale și așezîndu-l în cea relativă la locul lui, pr. în esemplul de mai sus : *Omul care nu se stimează pre sine nu e stimat / nici de alții* sau *Care om nu se stimează pre sine nu e* etc. 289

Însă nu numai propusețiunile subordinate relative, temporali și locali se pot străforma în coordinate, ci uneoare și cele coordinate în subordinate, dacă pre aceeași cale una din două (cele cu cojunțiune) se mișcă din locul ei și se înfundă în mijlocul celeialalte, așa cît una din ele rămîne principale, iar cealaltă secundare sau lăturare sau membru propusețiunei principali, pr. *Dacă ar ști oamenii cele viitoare ar fi cu mult mai nefericiți* sau schimbînd : *Oamenii dacă ar ști* etc. *ar fi mai nefericiți* ; *Ce ție nu-ți place altuia nu face* sau ∾ *Altuia ce ție nu-ți place să nu faci* ; *Cu ce măsură vei măsura, cu aceea ți se va măsura* sau ∾ *Cu măsura cu carea măsuri altora se va măsura și ție* etc.

Propusețiunile așa formate se numesc și period (περίοδος, *periodus*), pentru că spre înțelegerea propusețiunei primare, ce se întrerumpe prin cea secundare, are să încunjure pre ceastălaltă.

Note. 1. Periodul este una din formele cele mai alese ale propusețiunilor și în mare vază la clasicii greci și latini, ales la oratorii cei mai eminenți ai lor ; de aceea se și numără între figurele retorice și, după numărul propusețiunilor concatenate sau membrelor lui, se și împarte în period de 2, 3, 4 etc. membre (*periodus bimembris* etc.); de cari are a tracta retorica.

2. Sînt încă și unele propusețiuni cari se bagă în mijlocul altei propusețiuni sau între două propusețiuni legate împreună, fără să aibă legătură cu parțile propusețiunei sau cu propusețiunile ce le întrerumpe, ci numai așa din incidente, / pr. *Am venit (să mă iertați) la d-voastră ca să mă rog (ceea ce și* 290
mai înainte am făcut) să nu mă mai purtați cu vorba etc. ; unde propusețiunile

să mă iertaţi şi *ceea ce şi mai înainte am făcut* nu se ţineau strîns de propuseţiunile în cari s-au băgat şi puteau să lipsească aci fără ceva incomoditate şi să se pună aiurea.

Atare intrudere a propuseţiunilor într-altele se numeşte parentese (παρένθεσις,, *parenthesis*) şi se semnează cu două semicercuri ce o închid de îmbe parţile, cari (adecă semicercurile) încă se numesc parentese.

3. Şi, în urmă, este de însemnat că în propuseţiuni, preste tot, de multe ori se află adausă cuvinte, frasi, epitete etc. cari nu sînt în legătură cu parţile propuseţiunei şi de aceea ar fi putut şi rămînea neadausă, despre cari şi alte asemenea în cele următoare.

CAP al II-lea

FORMELE DICŢIUNEI

§ 134. Dicţiunea

Regulele sintactecei române sînt pentru propuseţiuni cum sînt şi cum au să fie pentru ca dicţiunea, vorbirea şi scrierea să fie pre cît se poate mai conformă naturei şi usului limbei româneşti.

Spre acest scop nu e destul numai a cunoaşte regulele gramaticei şi sintacticei pentru formele flesiunilor, concordaţiunea formelor, costrucţiunea şi ordinaţiunea parţilor propuseţiunei, ci a le şi oserba cu scumpătate, a evita erori gramaticali în flesiune, concordaţiune, costrucţiune şi ordinaţiune atît
291 a parţilor propuseţiunei, cît şi a propuseţiunilor înseşi, pentru / ca dicţiunea să fie românească, nu francese sau italiană, nu, nici măcar latină.

De lipsă este însă a cunoaşte şi acele erori sau viţie ale dicţiunei cari se comit pre neştiute şi acele ajutoare şi medie prin cari dicţiunea poate să şi placă şi, aşa, să răspundă nu numai cugetarei logice şi naturei limbei româneşti, ci şi usului cotidian, pentru care sînt aflate limbele omeneşti.

Note. 1. Aci nu va să tractăm de dicţiunea românească decît numai din punt de vedere gramatec şi sintactic, nu şi retoric sau poetic, şi dacă în următoarele vom atinge şi unele punte din aceste din urmă vom face-o numai pentru a lua şi da notiţe generali şi despre cele ce se petrec şi într-alte ramure ale dicţiunei.

2. Viţiele şi vîrtuţile dicţiunei nu sînt ceva propriu limbei româneşti, ci generali pentru toate limbele bine organisate şi înaintate în cultură, cari tot aşa de bine se pot utilisa şi pentru limba românească ca şi pentru altele.

§ 135. Corectă

Dicţiunea sau cuvîntarea stă în propuseţiuni şi costrucţiunea, ca şi despuseţiunea propuseţiunilor, bună sau rea, fac vîrtuţile şi viţiile dicţiunei, după cum adecă regulele gramatice şi sintactice sînt mai bine sau mai rău oserbate. Din care causă şi vîrtuţile şi viţiele dicţiunei sînt de mai multe specie.

Vîrtutea principale a dicţiunei este a fi corectă (*dictio correcta*) sau oserbaţiunea esactă a regulelor gramaticali şi sintactice în costrucţiunea şi despuseţiunea ei, încît erori de atare natură să nu se mai afle intr-însă. /
292 Iar contrariul ei este viţiul ce se numeşte solecism şi barbarism.

Note. 1. Dicţiunea corectă stă însă nu numai în oserbarea riguroasă a formelor gramaticali şi regulelor sintactice, ci se mai recere ca şi cuvintele şi însemnarile lor să fie curat româneşti, cel puţin să nu fie în contra usului recept al limbei.

Numai cît în acest respect regula nu se poate oserba cu rigoare, nu numai în limba noastră, carea a pierdut mult atît din materia, cît şi din formele ei, ci nici în cele mai avute în tot respectul decît a noastră, nici chiar în limba latină, carea a împrumutat o mulţime de termini greceşti ce nu i-a fost avut pîn-aci. De aceea, şi în limba rom., în cît cere necesitatea zilei, se pot adopta şi usua cuvinte din alte limbe omogene şi chiar nouă semnificaţiuni, numai cît cel puţin să se ajusteze după formele româneşti şi esces să nu se comită.

2. Tot asemenea se recere şi pentru stil ca să fie corect, în cît adecă stilul diferește de dicţiune, stilul variind după persoane, iar dicţiunea după oserbaţiunea legilor cuvîntarei; amîndouă însă ca să fie corecte depinde mult de la esercițiu şi studiu, precum şi de la talente destinte ale vorbitoriului sau scriitoriului.

3. În contra acestei vîrtuţi păcătuiesc mai ales traducătorii din limbe străine, cari, dedîndu-se cu limba din carea traduc, prea iuşor alunecă în erori în contra limbei proprie, nu numai adoptînd cuvinte străine fără alegere şi fără formă, ci şi imitînd sintactica limbei străine, uneoare chiar în contra usului limbei româneşti, mai vîrtos dacă traducătoriul se nevoieşte a traduce din cuvînt în cuvînt.

4. Din astă causă au intrat nu numai o mulţime oribile de vorbe slavice în cărţile bisereceşti şi costrucţiuni neromâneşti, cari prin usul continuu s-au perpetuat şi au prins / rădăcină afundă în usul limbei româneşti pînă astăzi, 293
încît acum, pre lîngă toate nevoinţele ce-şi dau literaţii români, tot nu sînt în stare de a le smulge, cu toate că traducătorii cărţilor bisereceşti în mare parte s-au nevoit, cel puţin în partea sintactică, a traduce pre cît se poate mai româneşte.

5. Asemeni erori comit şi cei ce s-au familiarisat cu vreo limbă străină, încît în urmă mai nu sînt în stare de a destinge ce e străin de ce e românesc şi, aşa, în vorbirile şi scrierile lor comit erori în contra sintacticei româneşti, precum sînt costrucţiunile frînceşti : *a bine merita de la patrie* ; *faţă de contrarii noştri* ; *a face pe învăţatul* etc., după *bien meriter de la patrie* ; *en face de nos ennemis* ; *faire le savant.*

6. Atari frasi şi imitaţiuni necorecte se aud şi se află scrise şi la scriitori de cari nu se poate presupune că nu şi-au studiat limba în care vorbesc şi scriu, ci numai din neluare-aminte sau din imitaţiune, luîndu-se unul după altul, măcar că, de-ar fi atenţi cît de puţin, ar fi oserbat că *de la* în frasea franţusească nu e totuna cu *de la* în cea românească, fiindcă *la* la francesi e articlu : *la patrie*, şi aşa *de la patrie* însemnează *de patria (sa)*, iar la noi *la* e prepuseţiune, şi *la patrie* româneşte nu e totuna cu *la patrie* frînceşte.

Aşa şi *faţă* în limba rom. nu se costruieşte cu *de*, ca la francesi, ci cu prepus. *cu*, pr. în frasile curat româneşti : *Am dat faţă cu el*, iar nu *faţă de el* ; *Am stat faţă cu oricine*, iar nu *faţă de oricine*.

Iar frasea din urmă, *A face pe învăţatul*, atît e de neromânească, încît românul care nu ştie decît româneşte nici nu poate să o înţeleagă.

7. Barbarism se numeşte dicţiunea în care nu se oserbează regulele nici gramatece, nici sintactice, dar nici vorbele nu se pronunţă după pronunţia românească. De aceea, barbarismi comit proprie străinii, cari nu cunosc bine limba, pentru că fără cunoştinţă esactă barbarismii nu se pot / evita. Iar nativii, 294
născuţi şi crescuţi româneşte, nu pot să comită barbarismi decît numai din neadvertenţă.

8. Iar solecismi se numesc erorile gramaticali și sintactice proprie unor locuri în contra usului generale al limbei, pr. *al doilea muiere* în loc de *a doua*; *ei zice* în loc de *ei zic*; *căși* în loc de *case*; *alte dăți* în loc de *alte date* sau *alte ori*. Așa și: *ei laud, suspin* etc. în loc de *ei laudă, suspină*; *carți noi* în loc de *nouă*; *picere* în loc de *picioare* etc.

9. Este însă de însemnat că multe forme neregulate, cari s-ar putea numi solecismi, astăzi nu mai sînt atari, din causă că usul generale mai nou le-a adoptat; din contră, multe forme vechie regulate astăzi nu se mai usitează și, dacă nu se numesc chiar cu nume de solecism, s-au botezat însă cu o altă numire, mai de aceeași semnificațiune, ci eufemistică, arhaismi, de cari unii și-au bătut joc, ca și cînd vechii noștri părinți cari vorbeau așa nu ar fi știut românește. De acestea sînt: *judecăți* pl. de la *judecată*, la cei vechi *judecate*; *săgeți* pl. de la *săgeată*, la cei vechi *săgete*; *îmbrăcămintea* și *încălțămintea*, formă plurale în loc de singulare, aceeași: *îmbrăcămîntul, încălțămîntul*; *mînă, mîni* astăzi, în loc de formele arhaice: *mînu, mîna* sing., *mînu, mînule* pl. etc.

§ 136. Alte caletați

Dicțiunea poate să mai aibă și alte caletați, bune sau rele, cari încă se numără între vîrtuțile și vițiele dicțiunei. Așa, dicțiunea poate fi:

a) esactă, dacă într-însa nemică nu lipsește, ce e necesariu sau spre întregirea propusețiunei, sau spre a esprime deplin cugetul cuvîntătoriului, iar dacă ceva din acestea lipsește, dicțiunea e neesactă și vițiul ei se numește defect (*ellipsis*); /

295 *b*) precisă, dacă într-însa nemică nu se află ce nu ar fi necesariu, sau pentru propusețiune, sau pentru espresiunea deplină a cugetului, iar, dacă într-însa se află unele sau mai multe ce nu sînt necesare și nu ajútoră înțelesul cugetului, dicțiunea e neprecisă și vițiul ei se numește prisos (*pleonasmus*);

c) chiară, dacă cuvintele din propusețiuni sînt așa de bine alese și despusețiunea atît de regulată, cît nu lasă nici o îndoială asupra înțelesului, iar dacă sau cuvintele nu sînt bine alese, sau despusețiunea lor este rea și încurcată dicțiunea rămîne întunecată (*obscură*), și vițiul ei se numește amfibologie (*amphibologia*); și

d) elegante, dacă dicțiunea nu numai are caletățile de pîn-aci, dar încă cuvintele și propusețiunile sînt despuse în oarecare simetrie, ritm și armonie, cu gust estetic și tact artistic, încît face plăcere ascultătoriului sau lectorilor, iar dacă și cuvintele sînt triviali, și despusețiunea lor și a propusețiunilor fără nici o regulă și simetrie dicțiunea încă e **triviale**, și vițiul ei se numește trivialitate. De almintrea, eleganța și chiaritatea dicțiunei se țin de artea oratorie.

Note. 1. Ce se ține de esactitate, vîrtutea ei nu se poate contesta, însă lipsirea unor cuvinte din vreo propusețiune nu e totdeauna un vițiu, ci uneoare e chiar din necesitate, ales în propusețiunile cojuntive și interogative, unde, de regulă, cuvintele din propus. antecedente nu se repet în cea următoare, pr. *D-zeu face bine toturor oamenilor și nouă*, adecă „D-zeu face bine și nouă“, *Cunoști tu carțile mele?* răsp[uns] *Cunosc*, adecă „cunosc carțile tale“ etc./

296 Și toate propusețiunile complese nu sînt altă decît compusețiune din propusețiuni eliptice.

2. Uneoare se retace în adins o parte a propusețiunei, din afect, pr. *Așteaptă tu numai că...*, care la retori se numește retăcere (*reticentia, aposiopesis*) și se numără între figurele retorice și poetice, pr. la Virgiliu : *Quos ego ! sed praestat motos componere fluctus* în loc de *Quos ego puniam*.

3. Uneoare încă o parte întreagă a periodului se omite din neluare-aminte și uitare, ales dacă periodul este tare dizmembrat și scriitoriul sau vorbitoriul, continuînd, și-a uitat cum a început periodul și în urmă sau [î]l schimbă, sau î[l] lasă necomplet ; și este vițiu, însă care și în cei mai buni autori încă adeseori se află și se numește necosecință (*anacoluthon*).

4. Iar ce se ține de precisiune, ea încă-și are meritele sale necontestabili ; și de aceea verbositatea sau polilogia, cînd vorbele se înmulțesc fără cumpăt și măsură, și tautologia, cînd se zice cu multe cuvinte tot numai aceeași, și alte blaterațiuni asemeni sînt infierate, ca viție nesuferite ale dicțiunei.

5. Însă uneoare și în pleonasm se află vîrtute, numai sub altă numire și altă condițiune, precum este amplificațiunea retorică, cînd oratoriul tema precisă o dezvoltă pre larg în mai multe propusețiuni sau perioade, sau copia verborum (a cuvintelor), cînd oratoriul tractează temele sale nu precise, ci numai esacte, iar în loc de precisiune știe să adaugă la propusețiune cuvinte și frasi cari, deși nu sînt stricte necesare, sînt însă atît de bine nimerite, cît nu se pot condemna și considera ca de tot superflue.

6. Uneoare însă cuvîntătoriul, chiar pentru mai mare esactitate sau chiaritate, e necesitat să adauge pentru o idee mai multe cuvinte sau sinonime sau descriptive, pr. sînt renumitele verbe ale lui Cicerone despre Catilina : *S-a dus Catilina, a ieșit, a scăpat, a străbătut* (lat. *Abiit Catilina, / excessit, evasit,* 297 *erupit*), cari toate înseamnă numai „s-a dus", însă sinonimele arată totodată și cum s-a dus.

7. De celealalte vîrtuți și viție cîte am mai înfirat sau nu le-am menționat, mai pre larg aici nu se poate pertracta.

§ 137. Tropi

În urmă, dicțiunea sau cuvîntarea se mai poate considera și din partea înțelesului ce-l au atît espresiunile propusețiunei, cît și înseși propusețiunile, după cum adecă ele sînt a se lua sau întru înțelesul propriu (literale) al cuvintelor, sau într-alt înțeles nepropriu, însă foarte aproape de cel propriu și asemeni lui, care se numește și traslat (*sensus proprius et translatus*).

Înțelesul propriu sau literale este unic, atît pentru espresiuni, cît și pentru propusețiuni, iar înțelesul traslat e multiplu și de mai multe specie, după espresiuni și propusețiuni și cu diverse numiri.

Înțelesul traslat al espresiunilor se numește trop (*tropus* „schimbare") pentru că li se schimbă înțelesul din propriu în nepropriu, pr. *cap* întru înțelesul propriu „partea cunoscută a corpului omenesc etc. ", iar întru înțelesul traslat „cel mai mare preste ceva", pr. *capul beserecei creștine*, și așa mai încolo, *capul lucrului*, adecă „partea cea mai principale a lucrului" ; *a începe din cap*, adecă „de la început" ; *a lua lumea în cap* ; *a-și face de cap* ; *om cu capul a mînă* ; *om fără cap*, adecă „fără minte" etc.

De aci se numește și dicțiunea proprie și dicțiunea tropică sau figurată, după speciele tropilor, cari se numesc și figure (*figura*). /

Iar înțelesul traslat al propusețiunilor încă are numirile sale, după forma 298 și după scopul acelor propusețiuni, separate sau împreunate mai multe într-un period sau în mai multe, pr. sînt proverbiele și fabulele.

Note. 1. Dicțiunea se destinge și după forma ei, mai strînsă sau mai largă, în prosă sau legată (*oratio prosa et ligata*), și se numește prosaică și poetică, în cît poeţii urmează mai mult forma legată prin metru sau cadenţă, aşa cît cuvintele şi propuseţiunile să fie despuse în oarecare ordine şi măsură sau număr, care se întinde pînă şi la silabe, cantitatea lor sau accentuaţiunea lor ; pre cînd în dicţiunea prosaică la metru şi cadenţă nu se ia aminte, însă scriitorii buni iau totdeauna aminte ca cuvintele şi propuseţiunile dicţiunei lor să fie despuse într-o ordine simetrică şi ritmică ce place auzului, însă ea nu e astrînsă la regule anumite, ci lăsată la bun gustul şi simţul estetic al vorbitoriului sau scriitoriului.

2. De dicţiunea prosaică se ţine şi cea sentenţioasă, ce custă din propuseţiuni simple sau complese cari cuprind adevăruri nedubitate, morali, religioasă, umanitare şi de prudenţă, de mare interes, şi de cari se află o mulţime mare în *S. Scriptură*, în clasici şi toţi scriitorii buni, după cum sînt inspiraţi, pr. *Începutul înţelepciunei este frica Domnului* etc., din cari unele au trecut şi în proverbie, pr. *Cine ce face lui-şi face* etc.

3. Sentinţe de natura acestora se află şi la poeţi, însă forma metrică şerbeşte mai mult numai pentru a se ţinea mai bine în memorie însăşi sentinţa, neschimbată în cuvinte şi în ordinea lor, pre cînd în prosă cuvintele şi ordinea lor prea iuşor se schimbă, pr. *Ce ţie nu-ţi place altuia nu face.* /

299

§ 138. **Metafora şi alte**

Între tropi sau figure, cele ce mai ades se usitează sînt două, cari se numesc cu numirile tehnice greceşti metaforă şi alegorie în toate limbele Europei.

Metafora (μεταφορὰ, *metaphora*) se numeşte strămutarea cea mai simplă a semnificaţiunei unui cuvînt din proprie în neproprie, însă aproape şi asemenea cu cea proprie, încît numaidecît se precepe ce se zice şi ce va să zică, pr. *cap* în loc de *mai mare* şi de *început*, cum s-a zis mai sus ; *fîntînă* în loc de *origine*, pr. *fîntîna bunătaţilor* ; *bou, vacă, cal, asin, capră, lup, vulpe, leu, cîne* etc. aplecate oamenilor ca epitete onorifice sau batjocoritoare, prin cari se aieptă unele proprietaţi ale acestor animali, pr. *Taci, cîne* ! *Auzi, vacă încălţată* ! etc. *A murit în floarea vieţei* ; *Parcă e rupt din soare* etc.

Iar

alegoria (ἀλληγορία, *allegoria*), tot în acelaşi înţeles, nu este altă decît metaforă continuată, cînd în propuseţiune sînt mai multe cuvinte metaforice sau mai toată propuseţiunea e metaforică, pr. *Ieşi-va vargă din rădăcina lui Jesse şi floare din rădăcina lui se va înălţa,* în care *Jesse* se aseamănă cu o trupină din a căreia rădăcină ies şi se înalţă *vergele* şi *flori*, adecă „fii" ; *Fie coapsele nostre încinse şi candelele aprinse* ; *Atunci va paşte mielul cu lupul* etc., adecă „va fi pace universale între toţi oamenii" etc.

Note. 1. Pre lîngă aceste două mai sînt încă alte două ce meritează a fi menţionate, tot cu numiri greceşti: metonimia şi sinecdoche, din cari /

300 metonimia (*metonymia* „schimbarea numelui") are loc cînd două nume strîns legate laolaltă se schimbă între sine, punîndu-se unul în locul altuia, cum sînt causa şi efectul, materia şi fabricatul, autoriul şi opul lui, timpul şi locul şi cele cuprinse într-înse etc., pr. *Am aflat în Omer*, adecă „în operele lui" ; *Cetatea a deschis porţile*, adecă „cetăţenii" etc. Iar

sinecdoche (*synecdoche* „cuprindere") se zice cînd se schimbă totul cu partea, genul cu specia etc. sau din contră, pr. *căminul părinţesc*, adecă „proprietatea toată lăsată de la părinţi", *fumuri* în loc de *case*, pr. *Cîte* *fumuri sînt la voi ? suflete* în loc de *oameni*, pr. *Bucureștii stă din 200 de mie de suflete* etc.

2. Din aceea mai atingem și figura ce se numește ironia (*fățare*), cînd cuvintele propusețiunei sînt a se lua pre dos și în sens contrariu, pr. *El e bun prunc, cînd doarme* ; *Săracul, el nu mănîncă decît o dată pre zi, de dimineața pînă seara.* Și: *El nu mănîncă decît pînă se satură* etc., cari toate sînt zise în sens contrariu.

3. Metafora poate avea loc nu numai cu nume, ci și cu verbe, pr. *vorba zboară* ; *vîntul urlă* ; *cîmpul rîde* ; *cîmpul cu ochi* ; *pădurea cu urechie*, adecă „vede și aude" etc., în cari obiecte fără viață se personifică și așa li se ascriu caletați ce numai viilor compet.

4. Afară de aceste figure, se află încă o mulțime mare de altele, atît retorice, cît și sintactice, ce nu le mai amintim.

§ 139. **Proverbie și alte**

De dicțiunea traslată se țin în urmă și unele specie anumite de cari sensul literale ce apare din cuvintele și propusețiunile lor nu are nici o însemnătate, ci valoarea lor toată stă numai întru înțelesul traslat, pentru care e formată dicțiunea. /

De acestea sînt : 301

a) proverbiele (*proverbium, adagium*, românește *zicală*), cari sînt sentințe sau propusețiuni scurte, mai mult în prosă, și pot să fie adevărate și în sensul literale, însă valoarea lor este numai în sensul traslat, pr. *Cui cu cui se scoate afară* etc. ;

b) cimilitura (*aenigma*), care încă stă din una, mult două propusețiuni formate într-adins pentru a ascunde un alt înțeles, de multe ori fără însemnătate, pr. *De aci pînă la munte, tot zale mănunte*, adecă „furnice" ;

c) parabola, cu nume grecesc latin, care este o narațiune în formă istorică, însă fără adevăr istoric, ci numai cu înțeles traslat și morale, care de multe ori are lipsă de esplicațiune, pr. sînt parabolele evanghelice ; și în urmă :

d) fabula, carea încă are forma de narațiune istorică, însă nu de oameni sau nu singur de oameni, ci de animali sau cu animali, și așa nici nu poate să aibă adevăr istoric, ci numai un înțeles traslat pentru învățătura omului ; se formează însă după natura unor animali cu anumite proprietați, pr. sînt fabulele esopice.

Note. 1. Proverbiele și cimiliturele sînt în mare număr la români, însă valoarea lor e diversă, în cît cimiliturele sînt numai propusețiuni ingenioase, inventate pentru a provoca sagacitatea ascultătoriului de a afla ascunsul și nu mai mult, pre cînd proverbiele sînt un tesaur neprețuit, plin de învățături frumoase și utili, trasă din esperiență.

2. Parabolele și fabulele la români sînt prea rare, în locul lor însă sînt
în mare număr istoriele / fabuloase, parte în prosă, parte în versuri, cestea 302
din urmă și despre persoane istorice, și se propagă prin tradițiune orale din generațiune în generațiune. Ele sînt adunate de mulți în colecțiuni prețioase, durere numai că unii dintre colectori nu s-au astîmpărat a face schimbari în testul lor și, ce e mai mult, cu neologismi, cari dau pre față falsificațiunea.

3. Iacă și vreo cîteva proverbie românești :
Astăzi mie, mîne ție.
Bate șeaua să se preceapă iapa.
Bate toaca la urechea surdului.

Cîmpul cu ochi, pădurea cu urechi.
Capul plecat nu-l taie sabia.
Ce-i a mînă nu-i minciună.
Cine ce face lui-și face.
Cine împarte parte-și face.
Ce ție nu-ți place altuia nu face.
Corb la corb nu scoate ochii.
Cu minciuna prînzești, da nu și cini.
Cum ți-i săra, așa-i mînca.
Cui cu cui se scoate afară.
Cu rima se prinde peștele.
Dă-te după păr, că nu doare așa rău.
De la cap se-mpute peștele.
De unde nu-i foc, nu iese fum.
Zi, să nu-ți zic.
El și-o cîntă, el și-o descîntă.
Fă bine, așteaptă rău.
Fuga-i rușinoasă, da-i sănătoasă.
Gura zice, gura minte și omul tot rămîne om de omenie.
Iarna nu o mănîncă lupul.
În față te linge, în dos te frige.
Joc de frică pre nemică.
Juruința scumpului, bucuria nebunului.
Laudă-te gură, că ia pumnul.
Lungă-i limba boului, și nu poate grăi. /
303 Mai bine azi un ou decît mîne un bou.
Mîncă mere, mîncă pere, locul pînei tot nu piere.
Minciuna încă-i vorbă.
Mielul blînd suge la două oi.
Nu crede nici la cămeșă.
Nu știi din ce tufă sare iepurele.
Nu-ți băga nasul unde nu-ți fierbe oala.
Oaia ce nu-și poate purta lîna s-o mănînce lupii.
Pisica cu clopot nu prinde șoareci.
Poama (securea) rea nu piere.
Pune oala la foc și iepurele-i în pădure.
Rău-i cu rău, ci-i mai rău fără rău.
Sau cu capul de piatră, sau cu piatra de cap, totuna-i.
Și dracului caută cîteodată să ții lumină.
Și cu pui, și cu ouă, și cu găina grasă nu poți fi.
Toată pasărea-și mîncă cuibul cu ciocul ei.
Tot omul trage focul la oala lui.
Unde-i ața mai subțire, acolo se rumpe.
Unde nu te doare, nu te legi.
Un nebun aruncă o piatră-n apă și zece înțelepți nu o pot scoate.
Vorba multă, sărăcia omului.
Cînd s-a pus dracul pre rasă, sau o taie, sau i-o lasă.
Dracu-i zice porumbea și-i mai negru decît ea.
Dă, Doamne, cui ai mai dat, că de-i da cui n-ai mai dat
s-o mira ce l-o aflat. /

CAP al III-lea 304

ORTOGRAFIA

§ 140. Urme antice

Cestiunea cînd a început a se scrie românește e tot așa de anevoie de dezlegat ca și cea cînd a început a se vorbi românește, înainte au după colonisarea Daciei cu romani.

Pre pămîntul Daciei, întîia urmă istorică de limba romană vulgare se află în tabla cerată din a. 160 după Chr. sub Antonin Piu împăratul, însă scrisă cu litere grecești[173].

Altă urmă se află la istoricii bizantini Theophane și Theophylactu Simocata din a. 679 după Chr.[174], în parțile Emimontului, astăzi Balcan, scrisă iarăși cu litere grecești la autorii grecești, iar la Anastasiu Bibliotecariu, cu litere latine, auctoriul fiind latin, și așa de pre amîndouă teritoriele romane de dincoace și de dincolo de Dunăre.

Note. 1. Inscripțiunea de pe tabla cerată, publicată în „Arhiv pentru filol[ogie] și istorie“, p. 49, sună: *Alesandrei Antitatri*, SECODO AVKTOR SEGNAI, în care semnatoriul, după nume grec, a comis două erori ortografice, una în numele său propriu, scriind ANTITATPI în loc de ANTIΠATPI, și a doua în *secodo* în loc de *secondo* și e probabile că și *secondo*, cu *o*, a scris în loc de *secundu*, cu *u*, după pronunția grecească.

Cel mai interesante cuvînt însă în această inscripțiune este forma curat vulgare *segnai* în loc de cea clasică *signavi*. Din care se cunoaște că și pre atunci se pronunța *segn-*, cu / *e*, în loc de *sign-*, cu *i*, precum pronunțăm și astăzi *semn*, ca și italianii *segno*, și iarăși că digama latină din pers. 1 a preteritului de cojugațiunea I nici pre atunci nu se pronunța, cum nu se pronunță nici la noi, nici la italiani, ci zicem: *semnai*, it. *segnai*. Numai cît noi, în urmă, am schimbat pre *gn* în *mn*, din *signum* făcînd *semn*, cum au schimbat și latinii, din contra, *mn* grecesc în *gn* latinesc, zicînd *agnus* în loc de *amnos* (ἀμνός) grecesc. Iar italianii mutară pre *gn* numai în vorbire, dar nu și în scris, în *ni*, zicînd *senio*, ce e mai rău. 305

2. Urma de la Emimont, la Theophane sună: *torna, torna, fratre*, după Anastasiu: *torna, torna, frater*, iar după Simocata: *retorna*. I. Goar, în notele sale la Theophane, în *Cronologie*, zice că acele cuvinte sînt italice, însă atît Theophane, cît și Simocata (lib. II, cap. 15) anume scriu că aceste cuvinte s-au zis în limba acelui ținut (ἐπιχωρίῳ), iar ținutul era românesc. Iar la Anastasiu, *frater* e, fără îndoială, eroare în loc de *fratre*, ce astăzi se pronunță *frate*, fără *r*.

3. O mulțime de alte documente de limba vulgare romană tot din sec. al V-lea—al VII-lea, scrisă cu litere grecești, se află la Marini, între documentele de la Ravena (*Papiri diplomatici*, fol., Roma, 1805, pag. 116 seq., nr. 75, 90, 93, 110, 114, 121—2), pre cînd documentele scrisă cu litere latine, toate sînt scrisă în formele mai mult sau mai puțin corecte gramaticali latine. O altă urmă de limba vulgare latină scrisă pre pămîntul Italiei cu litere latine este inscripțiunea aflată în Pompei: *abiat venere bombeiana iradam* (adecă *habeat Venerem Pompeianam iratam*), cel puțin din sec. I după Chr., la Orelli, *Corpus Inscript.*, tom. I, pag. 415, nr. 2 541.

4. Din cari urme se poate conclude că limba vulgare romană, în Italia și în Dacia, încă de pre la începutul colonisarei Daciei se scria mai numai grecește și încă prin coloniști și alți oameni de origine greacă, cari nu cunoșteau

306 limba latină gramaticale, pre cînd cei de origine latină sau cari scriau / latinește nu scriau în limba vulgare decît prea rar, și numai în limba latină.

5. De dialectul vulgare se țin și alte esemple din etatea anteclasică latină, pr. sînt inscripțiunile epitafice ale Scipionilor, de pre la a. 495 ale cetatei, și anume a lui L. Corneliu: *Honc oino ploirume cosentiont R. duonoro optumo fuise viro. Luciom Scipione filios Barbati. Cosol. Cesor. aidilis hic fuet A. Hec cepit Corsica Aleriaque urbe. Dedet tempestatebus aide merito.* Orelli, *loc. cit.*, p. 149, nr. 552, care în latinitatea clasică ar fi scrisă: *Hunc unum plurimi consentiunt R. bonorum optimum fuisse virum. L. Scipionem filium Barbati. Consul, censor, aedilis hic fuit A. Hic cepit Corsicam, Aleriamque urbem. Dedit tempestatibus aedem merito* etc.

§ 141. **Urme mai nouă**

De atunci încoace, chiar și dacă limba română era formată și în us încă de pre timpurile primei colonisațiuni a Daciei, alte urme istorice însă nu aflăm că s-ar fi scris românește pînă cătră mijlocul seclului al XIV-lea, cînd, după Dogiel, în *Codicele diplomatec al Poloniei* principii Moldovei corespundeau cu regii Poloniei în limba românească, însă cu mare probabilitate că scriau cu litere cirile, deși D. Cantemir, în *Descripțiunea Moldovei*, scrie că din tradițiune se vorbește cum că pînă la principele Alesandru cel Bun se scria cu litere latine, iar atunci, la rugarea mitropolitului Moldovei, Theoctist, care era bulgar de națiune, nu numai că s-a oprit a se mai scrie cu litere latine, ci încă s-au și ars toate cartile cîte s-au aflat scrise cu litere latine și că de aci a început a se scrie numai cu literele așa-numite cirile în toată românimea, pînă în zilele noastre. /

307 **Note. 1.** Dogiel, în *Codicele* său, tom. I, pag. 597, la a. 1387, în notă, așa scrie: *Literae homagiales Palatinorum Moldaviae scriptae sunt lingua valachica, cuius neminem gnarum Cracoviae, cum in tabulario rei publicae instrumentorum originalium exemplaria conficerem, reperire potui, inde est, quod illarum summarium tantum ex Regestro, quod in eodem tabulario extat, descriptum hic subjungitur* [175]. Durere că, după cercetarile mai tîrziu înadins făcute, acele litere în arhivul Cracoviei nu se mai află.

2. De tradițiunea menționată de D. Cantemir însă, cronіștii mai vechi decît Cantemir nemică nu ating, iar Miron Costin la a. 1432 scrie numai că legații principelui Alesandru, neaflînd în Constantinopole nici pre împărat, nici pre patriarc, s-au dus la Ohrida, de unde au adus cu sine preuți și carți besericești slavice în tot felul, dar de carți arse și altele nu amintește nemică. Și așa, tradițiunea amintită de D. Cantemir nu are destulă base istorică.

3. Adevărul însă se pare a fi că, pînă a ținut Imperiul roman și după dizmembrarea lui în două parți și pînă cînd în partea orientale, în carea au căzut și Daciele, limba latină era tot în vigoare, ca limbă diplomatică în toate provincicle Imperiului, limba romană, ca vulgare, prea rar a putut să se redice la ceva mai mult decît usul orale. Iar după invasiunea barbarilor și căderea limbei latine ca diplomatică în parțile Orientelui, cînd romanii începură a simți necesitatea de a scrie, limba latină dispăruse dintre ei și în vigoare erau numai limbele străine: grecească și slavică. Și, așa, soartea aduse cu sine ca de atunci încoace românii să scrie sau în limbele străine amintite, sau cel puțin cu literele străine grecești, curat grecești, ca macedoromânii dincolo de Dunăre pînă astăzi, sau modificate grecești, ca cei dincoace pînă în zilele mai de curînd.

De aci, toate carțile noastre, și cele mai vechie, manuscrise și tipărite, sînt scrise numai cu literele cirilice. /

§ 142. Ortografia cirilică și latină [176] 308

Pînă cînd limba românească se scria cu litere cirilice, în ortografie nu era mare diferență. Pre la început varia puținel, însă, cu încetul, alfabetul cirilic se regulă în așa măsură, încît mai nu era urmă de diferență, și ortografia română cu cirilice era stabile și generale preste tot ținutul Daciei vechie.

Încercarile mai nouă, de pre la a. 1820 încoace, de a mai reforma și această ortografie luxoasă nu dură mult și pre teritoriul României, unde se și începuse acea reformă, deodată căzu cu totul la a. 1860, de cînd românimea de dincoace de Dunăre scrie numai cu litere latine, însă totodată dispăru și uniformitatea în ortografie și urmă acea discordie care și acum ține și încă nu s-a putut împăca.

Note. 1. Causa acestei discordie în origine este însuși alfabetul latin, carele e mai scurt decît cel grecesc și mai numai pre jumătate cît cel cirilic și, așa, nu are atîtea litere destinte pentru toate vocalile și cosunantile cîte se află în limba românească, cum avea mai înainte alfabetul cirilic.

2. De aci, nevoia și întrebarea se născu numaidecît cum să se scrie acum vocalile și cosunantile românești pentru cari nu se află litere în alfabetul latin ? Pentru că din capul locului se recunoscu cum că litere nouă în alfabetul latin nu se pot întruduce. Rămînea dar a se afla un mod care să satisfacă lipsei simțite fără de a vătăma sistema alfabetului latin.

§ 143. Sistema fonetică

De aci, apoi, se născură mai multe încercari, vechie și nouă, de a scrie
românește cu litere latine, cari se / pot reduce la două sisteme mai generali : 309
fonetică și etimologică.

Cei ce erau încîntați de comoditatea ortografiei cirilice voiau a o susținea și cu alfabetul latin, fiind una din cele mai comode pentru toți și nu are lipsă, pentru a putea scrie, decît a ști să formeze 30 pînă la 40 de litere, ca în sistema alfabetului cirilic și, spre acest scop, crezură a fi bine și destul a urma pre popoarăle străine, ales pre poloni, cari, pentru literele ce le lipsesc, se șerbesc cu semne numite cedile, la vocali și la cosunanti, prin cari o literă latină poate să aibă valoare pentru două sau trei sunete, după cum adecă sînt semnate cu unele sau cu alte semne.

Numai cît nici făutorii acestei sisteme nu au putut veni la o deplină învoire și concordie, ci încă pînă astăzi mai durează și la ei oarecare diferență.

Note. 1. Sistema fonetică se numește după φωνή (lat. *vox*), adecă „vorba vie și pronunția“, luînd de principiu că, precum sunetele limbei sînt destinte și diversă, așa și literele, cari sînt semnele sunetelor, au să fie destinte, iar nu sau mai multe litere pentru un sunet, sau o literă pentru mai multe sunete.

2. Principiul în sine e naturale și de aceea demn de a fi urmat unde se poate. Și ales cînd este a se învăța un alfabet nou pentru vreo limbă, principiul fonetic are să fie de base la atare alfabet, precum inventorii primi ai alfabetului au și făcut în vechime și mai daunăzi s-a încercat și Pralea [177] pentru limba românească.

3. Însă astăzi nu se mai fabrică alfabete nouă, ci se șerbesc toate popoarăle, cari încă nu au alfabet, cu vreunul din cele vechie, adoptîndu-l după calapodul limbei lor. Și așa și romănii, dacă lăpădînd vechiul alfabet 310 cirilic s-au decis / a se returna la alfabetul lor și mai vechi decît cel cirilic, nu au încătro decît să pună cîte o literă pentru două sau mai multe sunete sau cîte un sunet să-l semneze cu cîte 2 sau mai multe litere. Și fonetiștii încă nu fac, nici nu pot să facă almintrea, dacă nu vor să fabrice nouă litere latine ; de aceea nici ei nu urmează principiul fonetic, după cum pretind.

§ 144. Sistema etimologică

Altă parte însă crede a fi de cuviință, utile și necesariu a urma altă sistemă, cu ceva mai grea, pentru că recere studiu, însă mai demnă de caracterul unei limbe de origine latină, ca și alfabetul, precum o urmează toate celealalte limbe neolatine, sistema combinativă, după carea literele ce lipsesc nu se suplinesc prin semne (cedile), ci prin unele combinațiuni, trase din cercetarile mai profunde ale limbei.

Însă nici aceștia nu sînt în deplină concordie între sine, în cît unii s-au mulțumit cu sistema italiană, ca a celei mai aproape limbe de limba romănească, alții și-au format nouă sisteme mai mult sau mai puțin după ortografia limbei latine, ca limbe matre, ale căreia fie sînt limbele neolatine și între ele și a noastră, cea romănească, iar alții, în regulele ortografice, s-au restrîns la legile gramaticali ale limbei și numai în casuri dubie și unde regulele gramaticali nu sînt de ajuns vor să recură la limbele cumnate, la latină ca cea mai vechie, și ales la formele vulgari ale ei, sau și la limbele neolatine, în cît pot fi de ajutoriu.

Note. 1. Sistema etimologică s-a numit așa pentru că făutorii 311 ei toți recurg, mult, puțin, la etimologie sau forma / primitivă a cuvintelor, care se manifestează în structura limbei, materiale și formale, și a cuvintelor ei.

2. Principiul etimologic încă-și are meritele sale, în cît printr-îns se regulează chiar și limba și, ce e mai mult, se unifică și conserbează nealterată, fiindcă după acest principiu au a se lăpăda toate formele necorecte, din mai multe varietați de pronunție se alege una, cea mai regulată, și limba, în starea ei corectă și regulată, să apără în contra neîncetatelor schimbari, cărora sînt espuse toate limbele necontenit.

3. Numai cît și aci se pot face și s-au făcut multe erori și chiar escese dacă etimologistul sau încarcă ortografia prea cu multe regule fără necesitate, sau, întru adurmecarea etimologiei, trece preste usul limbei romănești.

4. De aceea, ortografiele prea latinisate sau italisate, nu numai ale lui Crișan și Deleanu, ci și a lui Sam. Micu, cea din edițiunea primă din a. 1780, au rămas numai ca încercari făcute fără succes.

5. Mai mare succes avu sistema ortografică maioriană, publicată la a. 1825, împreună cu *Dicționariul de Buda*, iar separat, mai înainte, tot acolo, la a. 1819, în care principiul etimologic este strîns, încă prea strîns oserbat, însă totodată introduse și cedilele la cosunanti și apostrofii și accentele asupra vocalilor[178].

§ 145. Diferențele

Astăzi, după ce usul literelor latine s-a restabilit pentru toată romănimea, deși varietatea combinațiunilor ortografice încă nu a încetat cu totul, sistemele ortografice s-au mai simplificat şi sînt aproape de a se aduce la o conformitate, dacă nu la uniformitate.

Deoarăce şi fonetiştii pre lîngă toată stăruinţa pentru principiul fonetic nu au putut să scape din / vedere principiul etimologic, pre care vrînd-nevrînd [î]l urmează, pentru că, deşi şi-au format un alfabet complet prin cedile şi alte semne maioriane, însă literele ce ne lipsesc le-au luat totdeauna din literele etimologice respective, sau cu semne, pr. *ḑ, ţ, ş*, sau fără nici un semn, pr. *j* ca la francesi şi *ce-ci, ge-gi* ca la italiani ; numai în vocali diferenţa e ceva mai mare, cu *ă* şi *î* ori de ce origine etimologică să fie. 812

Cu un cuvînt, ei încă urmează o ortografie atît etimologică, încît mai adăugînd un *i* scurt la *ḑ, ţ* şi *ş*, mîine-poimîne pot să părăsească şi ei cedilele şi alte semne cu cari se mai şerbesc.

Iar în partea etimologiştilor astăzi apropiarea e şi mai mare, încît diferenţa stă numai în unele punte indiferenti, întru cari încă se sperează că nu preste mult timp va urma o deplină concordie.

Note. 1. Puntele de diferenţe sînt de două specie : unele între fonetişti şi etimologişti, altele numai între aceşti din urmă.

2. Puntele între fonetişti şi etimologişti, precum se ştie, sînt mai multe, cu cari nu ne putem ocupa în specie aici, ci se vor apreţia mai în jos, precum sînt toate puntele de semne. Aici atingem numai de *-u* finale controvers, care fonetiştii nu vor să-l recunoască din causă că nu se pronunţă, ci se înşeală, pentru că, precum se pronunţă în diftongii *au, eu, ou* şi în semidiftongul *iu* în unele parţi ale românimei, pr. *moriu, păstoriu, păcurariu* etc., tot aşa se aude şi se pronunţă şi după cosunanti, sau întreg, după o mută şi o lichidă, pr. *umblu, negru, socru* etc., sau numai pre jumătate, ca în diftongi şi în semidiftongi, după alte cosunătoare, una sau două, pr. *unu, visu, domnu, crescu, rabdu* etc. /

3. Iar puntele între etimologişti, cari mai sînt controverse, pr. neduplicaţiunea cosunantilor şi altele, se vor lua în consideraţiune în § următoriu. 313

§ 146. Principiul ortografic

În cît pentru principiul ortografic, basea şi fundamentul oricărei ortografie nu poate fi decît însuşi usul vorbirei, nu numai materiale, ci şi formale, iar corectivul şi regulatoriul, etimologia limbei.

Limba se scrie carea se vorbeşte şi cum se vorbeşte, iar nu carea nu se vorbeşte sau nu s-a vorbit şi cum nu s-a vorbit niceodată.

După ce însă limba nu se vorbeşte pretutindenea tot într-o formă, ci variază mult-puţin după locul unde se vorbeşte şi după timpul în care s-a vorbit şi astă diferenţă în usul vorbirei atinge atît pronunţia literelor, cît şi formele gramaticali, de aceea, dacă usului vorbirei nu se va pune un regulativ, cel puţin pentru scriere, ci se va lăsa în voia liberă de a scrie fiecare în limbajul locului său, atunci limba scrisă ar apărea întru atîta varietate în cît se şi vorbeşte şi în loc de o limbă ar apărea o mulţime de limbe sau dialecte.

De aceea, dacă voim să avem o limbă, iar nu zece-douăzeci şi mai multe, după cîte sînt provinciele şi ţinutele româneşti, şi pentru o limbă să avem şi o ortografie, de sine urmează că întru mulţimea pronunţielor diferite şi întru varietatea formelor gramatecali să se facă o alegere de ce este mai bun şi mai corect, iar pentru alegere este de lipsă un criteriu sau principiu regulativ, după care, alegîndu-se pronunţia / şi forma cea mai bună a limbei, 314
şi limba să se unifice şi mai tare în scris de cum este una în usul vorbirei.

Iar acest criteriu sau principiu nu se poate afla decît în sistema formelor etimologice ce le dă gramateca, și această sistemă este principiul etimologic.

Note. 1. Dacă limbele nu s-ar schimba, ci ar rămînea tot într-o stare, prin urmare în starea primitivă, atunci nici regulativ de limbă nu ar mai fi de lipsă, fiindcă nu ar fi nemică de regulat, și ortografia încă ar sta numai întru formarea și fipsarea de atîte litere cîte sînt sunetele limbei.

2. Nici o limbă nu se vorbește deplin într-o formă, ci numai diferența în unele limbe e mai mare, într-altele mai mică. Iar dacă oamenii din diverse provincie sau ținute se pot înțelege în limba lor e numai semn că diferența nu e mare, iar nu că n-ar fi nici o diferență, precum dacă oameni de aceeași limbă din diverse parți nu se pot înțelege bine sau deloc în limba lor comune e semn numai că variațiunea e mare, pînă la diferența de dialect, iar nu că limba lor nu este aceeași.

3. Limba rom. este una din cele ce se conserbează mai bine și, cu toată vechimea și estensiunea ei, ea și astăzi este într-atîta una, încît românii din toate provinciele de dincoace de Balcan tot se mai înțeleg românește. Dar de aci încă nu se poate conchide că românește se vorbește numai într-o formă și fără variațiuni, precum fiecare s-a putut convinge conversînd cu munteni, moldoveni, ungureni și din Transilvania cu cîmpeni, mocani, sălăjani etc.

4. De aci, nu ne rămînea alta decît au să alegem din dialectele provinciali unul, de esemplu cel de București, și să-l prochiamăm de limbă românească model, cum au prochiamat italianii dialectul toscan de limbă
315 italiană, și / atunci să formăm o ortografie numai pentru această limbă rom. convenționale, care toți românii să o învățăm, sau, dacă nu, să luăm de fundament una din cele mai corecte forme, de esemplu forma limbei beserecești, și pre aceasta, regulînd-o în cele neregulate după alte forme mai corecte, însă tot usitate, să basăm ortografia limbei, lăsînd pre celealalte variațiuni în pronunție și forme în știrea lui D-zeu și a timpurilor viitoare.

5. Pînă cînd însă românimea încă nu s-a dechiarat pentru vreun dialect locale cu preferință, rămînem pre lîngă forma limbei beserecești, ca ceea ce este pretutindenea receptă și toturor românilor cunoscută, luînd-o de base și regulînd-o în puntele divergenti, cari sînt prea puține și numai mănunte, și limba va fi una[179].

§ 147. *Puntele controverse*

Pre basea acestui principiu să luăm în considerațiune și puntele controverse cari mai esist între etimologiști, din cari merită mai multă atențiune următoarele două:

1. Reduplicațiunea cosunantilor pre urma limbei latine și italiane, prin urmare și acolo unde nici usul vorbirei, nici limba beserecească nu reduplică, nici etimologia limbei nu recere reduplicațiune.

2. Terminațiunea *-one* în loc de *-une*, tot pre urma limbei latine și a dialectelor neolatine, pre cînd limba românească nu cunoaște decît terminațiunea *-une* și de *-one* nu se află urme nici în monumentele și cele mai vechie ale limbei că s-ar fi pronunțat și scris așa oarecînd, nici în usul generale al limbei din oarecare provincie, dar nici etimologia limbei nu recere atare inovațiune. /

316 **Note. 1.** Ce se ține de reduplecațiune, alt motiv nu se poate produce decît imitațiunea limbei latine și a celoralalte neolatine. Însă:

a) limba rom. nu este cea latinească și de aceea nu este necesitate să o imităm chiar și în contra usului generale al limbei românești, altcum adoptînd principiul de etimologia latină și unde nu avem nevoință de el s-ar deschide o ușă prea largă pentru orice inovațiune sub pretest de etimologie latină ; dar

b) chiar și la latini reduplicațiunea se introduse mai tîrziu și se usita mai mult pentru litera *l*, care se pare a fi avut două sunete, unul pentru *l* simplu, altul pentru duplicat, pr. *mollis*, rom. *moale; vallis*, rom. *vale* etc., unde noi încă pronunțăm *l*, iar pre *l* simplu l-am prefăcut mai totdeauna în *r*, pr. *sale*, rom. *sare ; sole*, rom. *soare* etc., și iarăși spre suplinirea cosunantilor elise (lăpădate), pr. *colligo* în loc de *conligo* etc., ceea ce în limba rom. nu se face, fiindcă, de esemplu, *culegu* nu e din *colligo* latinesc, ci e un compus din prepus. românească *cu* (nu *con*) și din verbul *leg*, prin urmare aici nu e elisiune ca la latini ; iar

c) în cît pentru usul vechilor latini, gramatecii vechi spun apriat că vechii latini nu reduplicau cosunantii. Așa, Festu, în mai multe locuri, și anume sub cuvîntul *solitaurilia* : „antiquae consuetudinis per unum *l* enunciari, non est mirum, quia nulla tunc geminabatur litera in scribendo ; quam consuetudinem Ennius mutavisse fertur, ut pote Graecus Graeco more usus, quod illi aeque scribentes ac legentes duplicabant mutas etc. [180]". Iar monumentele vechie latine costatează aceste testimonie. Iar

d) esemplele trasă din limbele neolatine încă nu pot fi motive pentru
noi, deoarăce dacă italianii reduplică în scris ei reduplică și în vorbire, încă
uneoare și acolo unde / latinii nu reduplică, pr. *legge*, lat. *lex, lege ; veggio*, 317
lat. *video* etc., iar francesii, precum se știe, nu reduplică în vorbire, ci
numai în scris, în cuvintele mai nouă luate din limba latină fără alterațiune ;
și, în urmă, ispanii nu numai că nu reduplică în vorbire, dar încă Academia
din Madrid în ortografia sa a și eliminat toată reduplicațiunea cosunantilor.

2. Iar ce se ține de terminațiunea *-one* în loc de *-une*, ea încă e numai o imitațiune fără vreun motiv basat pre etimologia limbei românești. Din contră, autorii latini și aci au constatat că la vechii latini silaba *-un-* era mai familiare decît silaba *-on-* și că schimbarea în *-on-* s-a făcut numai mai tîrziu. Priscian, *Instit. gram.*, lib. I, c. 6, 35, anume zice că cei mai vechi ziceau *huminem* în loc *hominem*, *funtes* pro *fontes*, *frundes* pro *frondes*. Și Charisiu (la Putsch., p. 105) : „*Frus* huius *frundis* quod sic ab Ennio est declinatum" ; *Annal.*, l. VII : „Russescunt *frundes*, non *frondes*" [181].

3. Alte diferențe mai amănunte, pr. a scrie cu *o* finale în loc de *à* [=*ă*] : *dopo*, *anco* etc. în loc de *dupa*, *înca* sau *co* în loc de *cà*, ca la latini *quod*, încă și *coventu* în loc de *cuventu*, *éro* în loc de *éra*, ca la latini *verò* etc., sînt iarăși numai latinismi sau italienismi, ca și cele de mai sus.

4. Prin asta însă nu se neagă meritul etimologiei latine pentru limba românească în cele dubie și unde nu rămîne alt mijloc spre orientare în etimologia noastră, pr. în afacerile lesicografice, însă nu și afară de necesitate.

5. Cu atît mai puțin e de suferit imitațiunea celoralalte limbe neolatine în cele ortografice, fiindcă ele au sistema lor pre alte basi, după natura proprie a limbei lor, carea în mare parte e diversă de a noastră. Și dacă de la italiani s-a luat și mai înainte combinațiunea *chi* și *ghi*, asta încă nu s-a făcut decît fără necesitate, ci din pură imitațiune. /

§ 148. Alfabetul 318

Alfabetul latin, precum se știe, custă din XXIII de litere, și cu cele mai nouă *j* și *u*, din douăzeci și cinci.

Din acestea, șease sînt vocali: *a*, *e*, *i*, *o*, *u* și *y*, iar celealalte XIX sînt cosunanti.

Însă dintr-însе unele ne sînt cu totul superflue, pr. dintre vocali *y*, iar dintre cosunanti *k* și *q*, fiindcă vocalea *y* nu se află între vocalile românești, iar pentru *k* și *q* se mai află și alta, a treia, *c*.

Superfluă este și litera *x*, fiindcă în limba românească *nu se află* această combinațiune.

Iar *h* și *z* încă se pot numi superflue din causă că se află numai în cuvinte de origine străină.

De altă parte, în alfabetul latin ne lipsesc litere pentru mai multe vocali și cosunanti, și anume pentru vocalile ъ și ѫ și dintre cosunanti pentru ш, ц, ч, џ și încîtva pentru з. *J* este pentru ж.

Deci, fiindcă nouă litere nu se pot întruduce în alfabetul latin, rămîne ca literele ce ne lipsesc dintr-însе să se compenseze prin combinațiuni după principiul etimologic.

Note. 1. Cu toate că în alfabetul latin sînt unele litere superflue, de aceea însă *nu* sînt a se lăpăda din alfabetul românesc pentru șerbițiele ce pot să ne aducă într-un mod sau altul.

2. După natura limbei românești, atît literele vocali, cît și cele cosunanti se împart în vîrtoase și moi.

Vocali vîrtoase sînt: *a*. *o*. *u*, ъ, ѫ; moi: *e* și *i*; iar /

319 Cosunătoare vîrtoase: *b*, *p*, *m*, *r*, *s* și *f*, *v*; moi: celealalte toate, mai ales însă *l* și *n*.

3. Cosunătoarele se mai împart și în alte clasi, din cari amintim numai: mute: *b*, *p*; *c*, *g*; *d*, *t* și *m* și derivatele *v* și *f*; lichide: *l*, *m*, *n*, *r* și șuierătoare: *s*, щ, ц, *z* și ж.

4. Dintre vocali, *i* și *u* se pronunță sau deplin, sau numai pre jumătate (scurtat), iar celealalte se pronunță numai deplin sau întrege. De unde, cele întrege fac o silabă întreagă, pr. *ba*, *be*, *bi*, *bo*, *bu*; бъ, бѫ; iar cele scurtate, cu cosunătoare, fac numai jumătate de silabă, pr. *albu*, *albi*, în cari silaba primă, *al-*, e una întreagă, iar *-bu* și *-bi* numai jumătate de silabe.

5. Însă tot acelea pronunțate de jumătate, ca semivocali, împreunîndu-se cu alte vocali întrege înapoi sau înainte, împreună fac o silabă ce se numește diftong, pr. *ai*, *ei*, *ii*, *oi*, *ui*; *au*, *eu*, *iu*, *ou*, *uu*: *mai*, *vei*, *vii*, *boi*, *fui* și *dau*, *leu*, *viu*, *bou*, *veduu*, iar înainte: *iá*, *uá* etc., pr. *abia*, *atuncia*, *ziua* etc.

6. Diftongi se numesc și *ea* și *oa*, pronunțate ca *iá*, *uá*, pr. *mintea* și silabele prime în *-oare*: *doare*, *moare* etc.

7. Diftongii *ea* și *oa* se pronunță și ca vocali simple, în care cas nu sînt altă decît vocalile *e* și *o* pronunțate mai deschis, ca și în alte limbe, pr. silaba întîia în *véde* [=*vęade*] și cea din urmă în *a vedé* [=*a vedęa*], așa și în *móle*, *sóre*, *fórte* [=*mǫale*, *sǫare*, *fǫarte*] etc.

8. Uneoare se află trei vocali impreunate într-o silabă, în cari vocalea din mijloc e întreagă, iar cele din lături scurtate, pr. *miei* și *mieu* (*piei*, *pieiu*, *iau*, *iai* etc.).

9. În urmă, amîndouă semivocalile împreunate în finea cuvintelor după o cosunante nu fac decît o jumătate de silabă, pr. în *filiu*, *calcàniu*, *moriu* [=*fiiu*, *călcîiu*, *moriu*] etc. /

320

§ 149. Regule ortograficе generale

Deoarăce alfabetul român complet stă din XXVI litere sau sunete, dintre cari șepte sînt vocali: *a*, *e*, *i*, *o*, *u*, ъ și ѫ, iar nouăsprezece sînt cosunanti: *b*, *c*, *d*, *f*, *g*, *l*, *m*, *n*, *p*, *r*, *s*, *t*, *v*, *j*, ч, џ, з, ц și ш.

După ce însă prin cercetarile etimologice s-a costatat că numai unele din acestea sînt etimologice sau originare și primitive, iar altele numai derivate dintru cele etimologice,

după ce, mai încolo, s-a costatat că sunetele derivate sînt numai modificațiuni ale unor sunete etimologice și, în urmă,

după ce s-a costatat că pentru toate sunetele etimologice se află litere corespunzătoare în alfabetul latin, iar numai pentru cele derivate nu,

de aceea, după principiul etimologic, regula generale este:

ca sunetele originare ale limbei rom. să se scrie cu literele corespunzătoare din alfabetul latin,

iar cele derivate să se scrie cu literele sunetelor originare din cari s-au derivat.

Cestea din urmă sînt mai ales: ъ și ж dintre vocali, iar dintre cosunanti: ч, џ, з, ц, ш.

Note. 1. Însă nu numai acestea, ci de multe ori și alte sunete, ales vocali, în unele cuvinte sînt derivate, deși de almintrea se țin de cele originare, pr. *á* în *mása*, *vàdia* etc. / după pronunție, fiind derivat din diftongul 321 *ea* și în urmă din vocalea *e* sub accent, urmînd *à* oscur. și, așa, în loc de *mésa*, *védia*.

2. Întru modificarea sunetelor originare și schimbarea lor în derivate au influență mai multe cercustanțe, pr.:

a) atracțiunea literelor de o natură, vîrtoase cătră vîrtoase, moi cătră moi, pr. *me*, *pecatu* etc., în pronunție cu *à*, care e vocale vîrtoasă, pentru *m* și *p*, cari încă sînt vîrtoase, schimbînd pre *e*, literă moale, în *à*, literă vîrtoasă etc.;

b) influența semivocalilor *i* și *u* asupra altor vocali, cosunătoare sau vocali, pr. în *dieu* mutînd pre *d* în з, *siediu* mutînd pre *s* în ш și pre *d* în з etc.; *via*, *milia*, *i* mutînd pre ъ din urmă în *e*; *doue*, *noue*, *voue*, *u* mutînd pre *e* moale în ъ aspru etc.;

c) accentuarea asupra vocalilor *a*, *e* și *o*, mutînd pre *à* oscur în *á* chiar, pr. *láuda*, *laudá* etc., pre *e* și *o* în diftongi urmînd ъ, pr. *ceru*, *moriu*, *céra*, *móra* etc., pronunțate ca *ceară*, *moară* etc.;

d) pusețiunea, după care *a* la început rămîne tot *á* chiar și afară de ton, pr. *amaru* etc., iar *e* și *o* se pronunță ca diftongii *ie* și *uo*, pr. *eri*, *omu* ca *ieri*, *uomu* etc.

3. Despre aceste modificațiuni și schimbarile originarelor în derivate are a tracta pre larg și în detaliu partea fonetică a analiticei, care aici o presupunem cunoscută.

§ 150. Regule ortografice speciali

Regulele speciali pentru ortografie sînt numai aplecarea regulei sau regulelor generali de mai sus la casuri specifice, și după clasile literelor se pot împărți în regule pentru vocali și pentru cosunanti, cu subîmpărțirile lor, luîndu-le în ordine pre fiecari dintr-înse, atît ca originare, cît și derivate. /

I. Pentru vocali 322

Vocalile originare sînt: *a*, *e*, *i*, *o*, *u*, iar derivate: ъ și ж. Însă și cele numite originare încă sînt uneoare derivate din altele, iarăși sau originare, sau derivate.

De aceea, *a*, *e*, *i*, *o*, *u*, în cît sînt originare, se scriu cu aceste litere, iar în cît și ele sînt derivate, ca și derivatele celealalte, se scriu cu literele originei lor, chiar și cînd derivatul a trecut prin mai multe derivațiuni. Deci :

a chiar

1. Originariu se află numai în puține casuri, precum :

a) la începutul cuvintelor, pr. *am*, *aru*, *amaru*, *audiu*, *ascultu*, *alegu* etc. ;

b) în silabă tonică, pr. *amaru* în a 2-a silabă, *imperatu*, *sare*, *saltu* etc. ;

c) în unele monosilabe, pr. *a*, *ba*, *ca*, *da*, *la*, *na*, *sa*, *ta*, *va* etc.;

și se scrie cu *a* fără accent afară de casul cînd silaba tonică e cea din urmă a cuvîntului, ca în imperfectul, imperativul, infinitivul de cojugațiunea I și în timpurile formate de la infinitiv, unde, spre destințiune, *a* se scrie totdeauna cu accentul acut, pr. *elu luá*, *nu luá*, *a luá*, *voliu* și *asiu luá*.

2. Derivat din *ea* și *oa* tonice, suprimîndu-se *e* și *o* și rămînînd numai *a* în pronunție, și de aceea se scrie :

a) cu *e* din *ea :*

1) după mute, cari mută pre *a* în ѣ și elizîndu-se ѣ înainte de *a* rămîne în pronunție numai *a*, pr. în *mesa*, pronunțat *masa* în loc de *measa* sau *m'asa*,
323 precum arată / numărul plurale *mese*, pronunțat cu *e ;* așa și în *feta*, pl. *fete ;*
vera, *vedia* etc. ;

2) după *i*, în care absorbîndu-se *e* din *ea* rămîne în pronunție numai *a*, pr. în *fiera*, *piera*, *tiera ;* și *éra* sau scurtat *er'*, fiindcă *e* la începutul cuvintelor se pronunță ca *ie*, deși *i* nu se scrie etc. ;

3) în cuvintele : *siepte*, *sierpe*, *este* etc., rău pronunțate pre alocuria ca *siapte*, *siarpe* [=*șapte*, *șarpe*], *iaste* etc. ;

b) cu *o* din *oa* în cuvîntul *afora*, care însă mai mult se pronunță cu *a*, lăpădînd pre *o* ; așa și în *fome*, lat. *fames*, fiindcă nicăiurea nu se pronunță almintrea decît cu *oa*.

e

Originariu se scrie totdeauna cu *e*, pr. *eu*, *leu ; ei*, *lei ; ce*, *e*, *vedemu* etc.

Iar derivat din *a*, cu *a :*

a) în terminațiunile nominali după *i*, pr. *filia*, *via*, *milia ; folia*, *ploia*, *volia ; palia*, *marturia*, *omenia* etc. ;

b) în terminațiunile verbali, pr. *elu talia* pronunțat ca *taie ; elu taià* pronunțat *taié*, *taliàmu* etc. ; *se scria*, *se scia* (în cojuntiv), *se fia*, *se tienia*, *venia* etc. ;

c) în unele nume și verbe, pr. *chiae* pronunțat *cheie ; chiamu*, *chiami* etc. pronunțat ca *chemu*, *chemi* etc. ; *facie*, pl. de la *facia*, pronunțat *fecie* [=*fețe*] etc.

i

1. Originariu, preste tot se scrie cu *i*, pr. *firu*, *fire ; scire*, *mîe ; viu*, *via* etc., însă cu *î* [=*ii*] unde sînt contrași doi *i* într-unul, precum :

a) în unele verbe de a IV-a cojugațiune, pr. *a audî*, *io audîi*, *audîsi*, *audî*, *audîmu* etc. ;

b) în pronumele *tîe*, *sîe ;* /

324 *c)* în numele și verbele *dî*, nume și imperativ de la *dìcu*, *dìci* etc. ; *subtîre*, *betîu*, *tardîu* etc.

2. Derivat din *a* și *e*, cu cari se și scrie:

a) cu *a*, în silaba *an* nasale, carea mai întîi se prefăcu în ѫн, iar după aceea în *in*, după influența vocalilor moi *e* și *i*:

1) din influența lui *i* precedente, în gerundiele de I-a cojugațiune, pr. *taliandu, moliandu* etc. pronunțate *taindu, muindu*, de la *taliá, moliá* etc.;

2) din influența lui *e* și *î* următoare în unele cuvinte, pr. *anelu* în loc de *ânelu*, pronunțat *inelu; anema* sau *anima; ante* în compositele *mai-ante, in a-ante* etc.; însă în *antaniu* a rămas sunetul nasale, pentru că nu urmează *e* sau *i;* unii mai pronunță și *singe* în loc de *sânge; demanetia* etc.;

b) cu *e* din *e* în silaba nasale *en*, urmînd alt *e* sau *i*:

1) în pronumele compusă: *me-ne, te-ne, se-ne, ce-ne;* în adv. *bene;* verbele: *vene, tiene, veni, tieni; veniu, tieniu* etc.;

2) în verbele terminate în *-ente* și *-ende*, pr. *mente, a mentî* etc.; *descende, prende, tende, vende, vendi, vendemu* etc.;

3) în numele terminate în *-ente* sing. și pl., pr. *dente, denti; mente* etc.; *imbracamente, mormente, vestimente* etc.;

4) în alte nume după analogie, pr. *plenu, plena, plene, pleni; cena, venenu* etc.;

5) în pronumele compusă: *ne-se, ve-se, le-se*, silaba primă, după analogia pronumelor: *mi-se, tî-se, i-se;*

6) în gerundiele de a IV-a cojugațiune, precum *fiendu, sciendu* etc.; /

7) în participiele future de a III-a cojugaț[iune], formate de la infinitiv, pr. *scrietoriu, vietoriu* etc. de la *scrie, vie, invie*, lat. *vivere* etc. 325

o

Originariu mai totdeauna și se scrie cu *o*, pr. *omu, ou, nou; doi, doue, doua; focu, locu* și *poporu, cotu* etc.

Însă cu *u* în *juru*, care pre alocuria se pronunță cu *o*: *joru*, așa și *una* în loc de *o*, ca și *unu* în loc de *onu*, ce se aude pre alocuria etc.

u

Originariu mai totdeauna și se scrie cu *u*, pr. *unu, umeru, umedu; fumu, fui* etc.

Însă derivat din *a, i* și *o* se scrie:

a) cu *a* în *amblu, anghiu, anghetiu* în loc de *umblu, unghiu, unghetiu* etc.;

b) cu *i* în verbele *implu, influ*, pronunţate și ca *umplu, unflu; intru*, în compusețiunea adverbiale *la-intru*, pronunţat *lă-untru, in l'untru, in untru* etc.;

c) cu *o* în numele și verbele cari au forma etimologică cu *o* tonic, pr. *dómnu, pórcu, óla, fórma, Róm'a; jócu, rógu, dórmu, móriu, pótiu; dóre*, iar scăpînd *o* de supt accent se pronunță cu *u*, pr. *a jucá, rugá, durmí, murí, puté; duré* etc. și *ulcea, frumosu, rumanu* etc.; scrie: *jocá; rogá, rogámu, rogatiune; dormí, dormimu* etc., *morimu, moriti, morindu* etc.; *potemu, poteti, potere* etc. *dorere, dorore, dorerosu, Domne-dieu, domeneca, domni'a ta; porcariu, porcelu; olcea, fromosu, romanu* etc.

ъ, à oscur

Totdeauna derivat, mai mult din *a*, cu care se întreschimbă, mai puțin din *e*, rar din alte vocali. De unde se și scrie: /

a) cu *a* în cuvintele cu *a* originariu, pretutindea unde *a* chiar nu are loc (vezi mai sus la **a**, **1**, sub *a*), *b*), *c*)), în silabele tonice și în unele monosilabe, spre destințiune, cu accentul greu: *à;* așa: 326

1) fără accent, în terminațiunile nominali şi verbali cu *a* netonic, pr. în *domna, morta, buna, porta* (nume și verb) ; *joca, se roga, se pota* etc. ;

2) cu accent, în silabele tonice, ultime și penultime, pr. *laudà, luà, rogà* etc., *audàmu, luàmu ; pàrți, càrți* etc. ; așa și :

3) în monosilabele : *cà, dà, fà, sprà, stà, và* (antic în loc de *mergi*, lat. *vade*, ital. și franc. *va*) etc. ; şi

4) în prepusețiunile bisilabe terminate în ъ, pr. *catrà, dupà* (cari se pronunță și se scriu și *catrè, duprè*), *forà* (sau *farà*), *panà* etc., cu *à* ca semn că îmbe silabele lor sînt netonice și stau sub accentul cuvîntului următoriu, cu care în pronunție fac unul, pr. *catrà mene* ca *catramíne* etc. ;

b) cu *e* în următoarele :

1) după cosunanti vîrtoase nesusținute prin alt *e* sau *i* următoriu, pr. *betranu, pecatu ; me, medua, menuntu, merariu (melanum), fetu, vedu, veduu, -a* etc. ;

2) după șuierătoare, pr. *siediu* și *siedu ; dieu, tiesu, intielegu* etc. ; *se, seu* (nume), *senenu* sau *serenu* etc., pronunțate însă și cu *e* curat ;

3) după *r* la început, pr. *reu, recore ; repunu, respundiu* etc. ; încă și *rei* și *reci ;*

4) după *u* scurtat în diftong, în silaba din urmă, pr. *doue* fem. ; *noue* pronume, număr și adiectiv plur., fem. ; *voue ;*

5) cu *e* sau *u* în pronumele controvers : *teu, seu* ; sau *tuu, suu ;*

c) cu *o*, în *locusta, rotundu* de la *rota.* /

327 ѫ, i oscur

Totdeauna derivat, mai mult din *a, e, u*, mai puțin din *i* și mai niceodată din *o*. Deci se scrie :

a) cu *a* în silaba nasale *an*, cu *n* espres sau neespres, precum :

1) în numele : *betrânu, pagânu, românu ; angeru, santu ; lana, mana, funtana* în silaba a 2-a ; *cane, mane, pane, sange, antaniu ;* și *panà* etc. ;

2) în verbe și adverbie, pr. *cântu, frangu, plangu, candu;*

3) în gerundiele de I-a cojugațiune, pr. *luandu, cantandu, dandu, standu* etc. ;

4) cu *n* neespres în *grâu*, însă *grâne* în pl. ; *grauntiu, -a*, însă se pronunță cu *à ;* în *atâtu, câtu, câte* etc. ;

b) cu *e* în silabe asemeni, precum :

1) în nume și verbe, pr. *fenu, senu, ventu, cuventu, mormentu, vestimentu ; vena, vénatu* și *venátu, a vená, venatoriu, venatoria ; vendu* etc. ;

2) în gerundiele de a II-a și a III-a cojugațiune, afară de verbele terminate în *ce* și *ge*, pr. *avendu, cadiendu, vediendu ; crediendu, potendu, tramitiendu* etc. ;

3) fără *n* espres, în *frenu*, însă *frene* pl. tot cu ѫ, la cei vechi *frena ;*

4) cu *r* înapoi, pr. în *vertosu, vertute ; vertegiu, invertescu ; serbu* (nume naționale) etc. ;

c) cu *i* înainte de *n* și *r*, precum :

1) în prepus. *in*, compusăle și derivatele ei : *intru* prepus. și verb, *incepu, influ, implu, imbracu, intendu* etc. ;

2) în : *inca, inse, insu, -a ; singuru, stingu* etc. ;

3) în silba *-ri*, la început, pr. *riu, ridu, risu ; rica, rima, a rimá, rimatoriu* etc. ; *stricu, strigu ;* și în fine / în infinitivii unor verbe mai nouă, pr. 328
amarí, urí, omorí etc. cu derivatele : *amaritu, uritu* etc. ;

d) cu *u* în silabe nasali etc., precum :

1) în gerundiele verbelor de a II-a și a III-a cojugațiune terminate în *-ce* și *-ge*, pr. *dîcundu, ducundu, facundu, tacundu ; frigundu, frangundu, infigundu, intielegundu, plaugundu* etc. și *curendu* sau *curundu*,

2) în altele puține, pr. *funtana* în silaba 1, *rundunea ; gulu, gutlegiu*, însă *guturariu* cu *u* curat ; *vulturu* în silaba 1 cu ѫ și *u* curat, *vultoria* etc.

Note. 1. Cu *y* este a se scrie numai în numele și cuvintele străine neusitate la noi sau în citațiuni, pr. *physis, physiologia* etc., însă în cele grecești mai usitate cu *i* în loc de *y*, pr. *fisica, metafisica* etc.

2. De *i* și *u* semivocali, în § următoriu, conferind și § 145, nota 1, mai sus.

3. De elisiunea vocalilor, în alt §, mai în jos. Asemenea și de accente.

§ 151. II. Pentru diftongi

Diftongii sînt proprii și neproprii, întregi și semidiftongi și se nasc, precum s-a oserbat mai sus (§ 148, notele 5—7) din împreunarea a două vocali, una întreagă și alta de jumătate, ori în ce ordine, așa cît fac numai o silabă :

proprii sînt cari se nasc din două vocali etimologice, pr. *ai, au ; ei, eu* etc., *dai, dau ; lei, leu* etc., din cari una e semivocalea *i* sau *u*, ca în esemple, sau sustitutele acestora *e* și *o*, pr. *ea, oa*, în *mentea, vedea ; dioa, steoa* etc., după ortografia beserecească, în loc de *dîu'a, steu'a*; /

improprii, cari se nasc din eufonia limbei și din cari una din vocali 329
nu e etimologică, ci numai eufonică, pr. *ie-* și *uo-* la începutul cuvintelor, unde scriem *eri, este, omu, orbu* etc., însă pronunțăm *ieri, ieste, uomu, uorbu* etc.,

sau se nasc din influență eufonică și tonică, adăugînd la vocalea tonică etimologică o altă vocale numai eufonică, un *a* chiar la *e* sau *o*, prin cari se nasc diftongii *ea* sau *oa*, pr. în *cera, forte, morte*, pronunțate ca *ciară, fuarte, muarte* etc. ;

întregi sînt cari fac o silabă întreagă, pr. *mentea, vedea* etc.;

neîntregi, cari nu fac o silabă, și de aceștia este numai unul : *-iu*, la finea unor sustantive și verbe, pr. în *pastoriu, cuptoriu, moriu, voliu, antaniu, sariu'* etc.

Diftongii proprii, întregi și neîntregi, ca originari, se scriu cu două litere răspunzătoare din alfabet, pr. *dau, mentea, dîu'a, pastoriu* etc.

Iar diftongii neproprii, ca derivați, se scriu numai cu o vocale, cea etimologică, iar cea eufonică nu se scrie, ci se înțelege din pusețiunea ei, pr. *eri, omu, cera, forte, morte* etc.

ea

Diftongul *ea* e sau originariu, sau derivat, și ca : originariu sau propriu se scrie cu literele etimologice amîndouă într-una, pr. *ea* (pronume), *mea, rea, grea ; bea, avea, vedea ; mentea, fruntea, puntea, ostea* etc., compusă din nume și articlu: *ne amu dusu, le ati datu, te au vediutu* etc., ce se pronunță ca diftongi, deși se scriu separat ; însă *ne* negativ nu diftongește, / și *neavendu* etc., 330
deși se scrie într-una, dar se pronunță separat, ca *ne avendu ;*

iar derivat sau impropriu se scrie numai cu *e*, precum :

a) în silaba tonică urmînd alt *a* în silaba următoare netonică, pr. *épa, cépa, incépa, ésca, domnésca* etc. ;

b) în silabă tonică cu cosunante vîrtoasă înainte și urmînd *a* tot asemenea, deși în pronunție astăzi nu se aude decît *á*, iar *e* mutîndu-se în ъ vîrtos s-a elis, pr. *mésa, féta, véra* ; *pena, sera,* cari două din urmă se pronunță și cu diftong : *peana, seara* etc. ;

c) tot asemenea și cînd precede un *i* înaintea lui *ea,* în care *e* din *ea* se absoarbe, rămînînd numai *a,* pr. *fiéra, fiérta, liérta, piera, tiera* etc.

Aiurea se scrie cu *ia,* pr. *i-am datu, ghiacia, chiama, chiae* etc.

ea, é, è

Vocalea *é* tonică, în finea cuvintelor sau aiurea, urmînd alt *e* netonic în silaba următoare, se pronunța în mare parte a românimei cu o modificațiune proprie ce seamănă a diftong, ca *ee* pronunțat într-una, pr. *elu bè, ea vrè, se dè, se stè, stè* (nume) ; *avére, potére* etc., și se scrie numai cu un *e :*

a) în silabe finali tonice :

1) monosilabe, pr. *elu bè, a bé ; elu vrè* în presente ; *se dè, se stè,* cari se pronunță și cu doi *e : se dée, se stée ;* diftongul resolut în două vocali despărțite etc. ;

2) în infinitivii scurtați de a II-a cojugațiune, pr. *a avé, poté, tacé, cadé, vedé* etc. ;

3) în imperativii negativi de aceeași cojug., pr. *nu tacé, nu vedé, nu implé ;*

4) în numele scurtate feminine în numinativul sing. lăpădînd silaba
331 ultimă *la,* pr. *sté* în loc de *stéla ; siè* din / *siéla,* lat. *stella, sella,* sau lăpădînd
numai pre *l* cu *ea,* pr. *stea, siea* etc. ;

5) în numele *nè,* scurtat din *née,* lat. *nix — nive,* ital. *neve ;* întreiecț. *brè* etc. ;

b) afară de finea cuvintelor, urmînd alt *e* netonic, precum :

1) în nume și verbe, pr. *mere, pere, fiere, miere, piere* (verb) ; *mele, rele, grele* etc.; *cere, cerne, asterne, fierbe* etc. ;

2) în infinitivii lungi sau întregi de a II-a cojug. și numele infinitivali de acoloși, pr. *avere, cadere, potere, tacere, placere* etc. ;

3) în unele nume sau verbe de această clase, cari însă se pronunță fals cu *ea,* pr. *siepte, sierpe ; siede, muliere* etc., ce pre alocuria se pronunță : *siapte, siarpe; siade, muliare* etc.

Acest diftong impropriu, pronunțat ca un *e* mai deschis, se usitează pre unele locuri și în locul diftongului *ea,* precum :

a) în monosilabele : *ea* (pronume), *mea, rea, grea, vrea* (imperf.), *se bea* (cojuntiv) ; și

b) în toate imperfectele de a II-a și a III-a cojugațiune, pr. *vedea, facea* etc.

El însă e neusitat în mare parte a românimei și în locu-i se pronunță numai *e* curat închis, iar pre aiurea ca diftongul *ea,* pr. *a poteá, a vedeá* etc.

Iar *erèm* sau *eream* în loc de *erám, erai* etc. e idiotism.

ia

Este diftong mai totdeauna propriu și originariu și de aceea se scrie cu îmbe literele, *i* și *a,* împreunate într-o silabă, iar nepropriu mai rar.

Propriu ocure sau : /

332 *a)* înainte, compus din concursul a două cuvinte, din cari unul se termină în *i,* iar celălalt se începe cu *a,* pr. *acesti-a, mi-au datu, i-am vediutu* etc., sau

b) înapoi, precum :

1) în imperfectele de a II-a cojug., pr. *audiá, fugiá, moriá* etc. ;

2) în infinitivii verbelor de I-a cojug. terminați în *iá* diftong, pr. *a taliá, moliá* etc., și în numele infinitivali de la ele, pr. *taliare, moliare* etc. ;

3) în imperfecții acelorași și imperativii negativi, pr. *elu taliá, moliá, nu taliá* etc.

Impropriu, cu *i* eufonic, care de aceea nu se scrie și ocure în verbele de I-a cojugațiune terminate în *iá*, cu *i* întreg, pr. *a imbiá, inviá, sfasîá* etc., în infinitivi, imperfecți, imperativi și nume infinitivali, pr. *elu me imbiá, inviá* etc., unde după *i* întreg scris se aude și un alt *i* eufonic nescris, pr. *imbiá*, ca *imbi-ia, invi-iá, inviare* etc.

Ele se pronunță amîndouă pre alocurea ca diftongul impropriu *ee*, pr. *taliá* ca *taliè, talière, invière* etc.

ie

Originariu foarte rar, ci mai tot derivat, propriu și nepropriu :

Propriu originariu ocure mai ales în cojuntivul verbelor de I-a cojug., terminate în *-ia*, pr. *se talie, se molie* etc., și se scrie cu *ie*.

Iar propriu derivat este din *ia*; în care *à* oscur se mută în pronunție în *e* pentru i precedente și de aceea se scrie cu *ia*, pr. în *filia, milia, antania, urmatória, scrisoria* etc., *elu molia, talia* etc. în silabele ultime.

Nepropriu derivat însă este:

a) sau din *ea* cu *à* oscur și alt *i* eufonic după unul întreg, pr. în *fia*, ce se pronunță ca *fi-ie*, *via* adiectiv feminin ca *vi-ie*, și așa în *omenía, domnia* etc., și se scrie numai cu *a* ;

b) sau din *ie* cu *i* eufonic după alt *i* întreg, pr. în *mie* ca *mi-ie, tie, sie* etc. 333

oa

Diftongul *oa* este totdeauna derivat și nepropriu și are loc în silaba cu *o* tonic, cînd după ea urmează altă silabă netonică cu *a* sau *e*, pr. *mora, more ; dora, dore ; porta, porte ; forte, morte, flore ;* și se scrie numai cu *o*.

El se află în toate părțile cuvîntarei și se pronunță sau ca *uá*, pr. *ore* ca *uare* etc., sau numai cu *o* modificat, mai deschis, pr. în *dóua*, pronunțat ca *dá-ua, flore* etc.

ua, cu a chiar

Ua, cu *u* eufonic și *a* chiar, ocure mai numai în numele scurtate, cu articlu în numinativul sing. feminin, unde *u* semivocale se pune ca mediu eufonic între nume și articlu, și anume :

a) în numele femin scurtate în fine, cu *la* lăpădat după *e*, pr. *stè, sté-u'a, siè, sié-u'a, masé-u'a* etc., pl. *stele, siele, masele*, ca la latini : *stella, sella, maxilla* etc ;

b) în puține alte nume monosilabe, după analogie, pr. *dì, dì-u'a, ne-u'a, ro-u'a*, precum și în adiectivele *rea* și *grea*, cu articlu, pr. *re-u'a, gre-u'a*.

Se scrie însă cu îmbe literele *u* și *a* pentru destințiune în scris, ca și în pronunție ; iar cei vechi și cartile beserecești scriu cu *oa*, ce e smintit.

ua, cu à oscur

Uà, asemenea cu *u* eufonic și *a*, însă oscur, e mai tot nepropriu și se scrie și aci cu îmbe literele, sau *ua*, sau *ue* :

a) cu *ua* :

1) în numele scurtate din *la* în fine fără articlu, pre cari unii le pronunță
334 cu adausul diftongului *ua* în fine, pr. / *sie-ua*, *sie-ua* etc., precum și în cele analoge : *dì-ua* (sau *diú-ua*), *ne-ua* etc ;

2) în adiectivele plur. neutre : *doua*, *amendoua*, *noua* (de la *nou*) ; așa și în *plóua* ;

b) cu *ue*, unde *e* se pronunță ca *à* oscur pentru vocalea precedente *u*, carea e vîrtoasă :

1) în adiectivele femin. plur. *doue*, *amendoue*, *noue* (de la *nou*) ;

2) în pronumele *noue*, *voue* și în numărul *noue* (lat. *novem*).

Note. 1. În vorbirea românească se aud și alți diftongi sau triftongi cari pentru scris nu sînt chiar așa de încurcați ca cei din sus, și sînt parte

a) proprii, cari se scriu cum se pronunță ; parte însă

b) improprii, cari nu se scriu cum se pronunță ; și aceștia, sau

c) eufonici, în cari litera eufonică nu se scrie, parte

d) mestecați, în cari între vocali este mestecată și vreo cosunătoare muiată : *l*, *n*, *r* (*li*, *ni*, *ri*).

Din aceștia sînt, ales, următorii :

1) cu *u* semivocale înainte sau înapoi :

au, propriu, la început sau fine, pr. *au*, *dau*, *stau* ;

eu, la început triftong eufonic, pronunțat ca *ieu*, scrie *eu*, în fine diftong propriu, pr. *leu*, *mereu* etc. ;

iu, cu *i* întreg, în fine propriu, pr. *fiu*, *viu*, *belìu*, *tardìu* etc., mestecat cu *l*, pr. *filiu* pronunțat ca *fiu* ; mestecat și derivat cu *n*, pr. *veniu*, *tieniu* etc. ca *viu*, *țìu* etc. ;

iu, cu *u* întreg, pr. *iù*, la cei vechi, lat. *ubi* ; *liute*, *liusioru* ; /
335 *ou*, la început triftong eufonic, pr. *ou* ca *uou*, în fine diftong propriu, pr. *bou*, *nou* ; întors, diftong eufonic, pr. *omu*, *ochiu* etc. ca *uomu*, *uochiu* ;

uu, cu *u* prim întreg, în *veduu* ;

ѣȣ, derivat din *au*, *eu* sau *uu*, pr. *reu*, *seu*, *dieu* ; *incatràu* ; *tuu*, *suu* sau *teu*, *seu* ;

ѫȣ, asemenea derivat din *ânu* și *enu*, pr. *grâu*, *freu* sau *granu*, *frenu* ;

2) cu *i* semivocale înainte sau înapoi :

ai, propriu în : *ai*, *dai*, *mai*, *stai*, *vai* etc., mestecat cu *l*, *n* sau *r*, pr. *ali*. pl. de la *alu* ; *cali* pl. de la *calu* ; *ai* în loc de *ani* ; *sali* sau *sari* de la *saliu* sau *sariu*, pronunțat *sai* etc. ;

ei, propriu, la început triftong eufonic, ca *iei* ; la urmă diftong, pr. *lei*, *grei* ; impropriu, mestecat cu *l* și *r*, pr. *celi*, pl. de la *celu* ; *ceri* de la *ceru*, amîndouă pronunțate ca *cei* ; încă și *cei* în loc de *ce-e* ;

ii, cu *i* întreg înainte, propriu în fine, pr. în *vii* de la *viu*, *se fii*, *scii*, *dì-i* etc. ; impropriu, mestecat cu *l*, *n* și derivat, pr. *fili* de la *filiu* ; *veni*, *tieni* etc., pronunțat *vii*, *țîi* ;

oi, triftong în *oi* ca *uoi*, propriu în *doi*, *boi*, *noi*, *voi* ; impropriu, mestecat cu *l*, pr. *moli*, pl. de la *mole* și a 2-a pers. de la *moliu* etc. ; întors propriu, pr. *io* ;

ui, propriu în fine, pr. *cui*, *lui*, *fui* etc., mestecat cu *l*, *n*, pr. în *ulitu*, *spuni*, *puli* etc. și în *nu-i* în loc de *nu-e*, *du-i* etc. ;

ѣі, derivat din *a* și *e*, pr. *dà-i*, *stài*, *vàli* de la *vale*, *càli* de la *cale* ; *mei* !

ѫі, derivat mestecat, pr. *mìi* de la *a mané*, *rămìi*, *tieni* ca *țìi* cu ѫ ; *mìi* de la *a mená* etc.

2. În cît pentru triftongi, ei sînt :

a) sau eufonici, pr. în *ei*, *eu*, *ou*, pronunțați ca *iei*, *ieu*, *uou* ;

336 b) sau compuși cu vreo semivocale înaintea unui / diftong, pr. *i-au dalu*, *ne-au adusu* etc., pronunțat ca *ni-au adus* ;

c) sau cu un adaus semivocale la finea altui diftong, ales mestecat, pr. *aliu, maliu, paliu, taliu, sariu; teliu, filiu, moliu, cuniu, antaniu, calcâniu* etc.

Iar originali prea puțini, pr. *miei, mieu ;* însă *mieli,* impropriu.

Ei se scriu după regulele diftongilor de mai sus.

§ 152. III. Pentru cosunanti

Cosunantile sînt asemenea parte originare sau primitive etimologice, parte derivate sau secundare, modificate prin influența semivocalei *i* care o au asupra toturor cosunantilor originare.

Influența ei este atît de mare, încît pre unele din vîrtoase ce sînt le trasformă în moi, iar pre altele, neputîndu-le muia, sau le transformă în alte cosunanti, dispărînd ea însăși într-înse, sau, rămînînd, ea face pre cosunanti să dispară.

Se moaia cosunantile vîrtoase *b, p ; f, v, m,* pr. în *bietu, pieptu, fieru, viersu, miere, mieu* etc.

Se straformă într-altele : *c, g ; d, t, s,* pr. *tacu, taci ; lungu, lungi ; surdu, surdi ; mutu, muti ; grasu, grasi.*

Se moaie și dispar *l, n,* pr. în *mole, moli ; spunu, spuni,* pronunțat *spui ;* asemenea și *r,* pr. *sariu, sari,* pronunțate ca *saiu, sai,* a 3-a pers. *sare ;* numai cît *n* și *r* nu dispar totdeauna.

Cosunătoarele *c* și *g* pat trasformațiune și înainte de *e,* care e de o natură cu *i.*

Alte trasformațiuni mai multe se aud în vorbirea / poporului, însă numai 337
parțiali și locali și nu sînt recepte în ortografia beserecească.

De aceea și aici se vor lua în considerațiune numai cele universali recepte de toți și în ortografia cartilor beserecești.

A. Cosunanti primitive

Cosunătoarele originare sau primitive sînt XIV, următoarele : *b, c, d, f, g, l, m, n, p, r, s, t, v, j,* pentru cari se află litere corespunzătoare în alfabetul latin (§ 149) și, prin urmare, au să se scrie cu acelea, chiar și cînd scrierea lor nu ar fi esactă după etimologia latină sau neolatină.

Ele însă se vor lua aici în considerațiune și una cîte una în ordine alfabetică, împreunînd și celealalte din alfabet cu anotațiunile ce se vor afla necesare.

Așa :

b se scrie pretutindenea cu *b,* pr. *barbatu, berbece, bou ; bunu,* însă cu *bi* semivocalisat înainte de *e,* cînd *e* se pronunță pur și în silaba următoare nu urmează alt *e* sau *i* cari să-l susție în puritatea lui, pr. *bietu,* pentru ca să nu se pronunțe *bàtu* ca în *betranu ;* însă în *berbece, bene* etc. nu se adauge *i* la *b,* fiindcă în silabele următoare se află alt *e.*

c se scrie cu *c* înainte de *a, o, u* și de ъ, ѫ cînd acestea sînt derivate din una de acelea, pr. *capu, coptu, cunoscu, carbune, câne,* iar înainte de *e* și *i* se schimbă în altă vocale derivată, de cari mai în jos ; însă cînd are să rămîie neschimbat și înainte de *e, i* se scrie *che, chi,* după ortografia italiană. Vezi mai jos, la litera **l**.

d se scrie cu *d* pretutindenea, pr. *dau, deci, doi, dusu,* afară de casul cînd după *d* urmează *i* semivocale, care schimbă pre *d* în altă cosunătoare derivată. Vezi la derivate. /

338 **f** se scrie cu *f* pretutindenea, pr. *facu, fetioru, fete, firu, focu, fuga* ; însă cu *fi* semivocalisat înainte de *e* se moaie, ca și *bi* (vezi sub **b**), pr. în *fieru, fiera, fierbu* etc., dar nu și în *ferice, ferbente* etc.

g se scrie cu *g* înainte de *a, o, u* și de ъ,ж când sînt derivate din acestea, pr. *galîna, goronu, gura, gutu* (pronunțat cu ж) ; iar înainte de *e* și *i* se strămută în altă cosunante, ca și *c*, de cari mai în jos la cosunantile derivate ; însă cînd are să rămîie *g* nestrămutat și înainte de *e, i* se scrie *ghe, ghi*. Vezi la **l**.

h în cuvinte curat românești anevoie se află, decît derivat din *fi*, pr. *hierbu, hieru, hiera* etc. în loc de *fierbu, fieru, fiera*, numai ca provincialism și numai rar în cartile beserecești. Deci, se poate scrie sau ca ajutoriu combinativ pentru *che, chi* și *ghe, ghi*, ca mai sus, sau în cuvinte dubie și străine, pr. *hamu, hemeiu, hornu* etc., sau *ch* în cele grecești, pr. *Christosu, chrisma, chrisovu* etc.

j, pronunțat ca la francesi, se scrie cu *j* cosunante, formată din *i* cosunante, pr. în *joi, jocu* ; *jude, judecu, judeciu* ; *june* ; *ajunu* ; *juru, juratu, juramentu* etc. ; însă cu *di* semivocalisat ca derivat în *diumetate*, lat. *dimidietas* ; *diosu*, lat. *deorsum*, mai tîrziu *deossum* și *diusum* ; *midi-locu* contras din *miediu-locu*, ca la latini *dimidium* etc.

k, în cuvinte românești numai cu *c* (vezi mai sus la **c**), iar în cele străine neromanisate, cînd se citează, cu *k*.

l se scrie pretutindenea cu *l*, pr. *lacu, leu, limba, locu, lume* ; însă cu semivocalea *i* are să se pronunțe ca la macedoromâni, pr. *liepure, lieau, lînu, lîmu* (la cei vechi, lat. *limus*), *lîciu, lînia* (lat. *linea vestis*, pronunță *ie*), *ilia* (la cei vechi, lat. *ilia*, pronunțat și scris la aceia iarăși *ie*) etc., iar la noĭ se pronunță numai semivocalea împreunată cu vocalea următoare într-o silabă, ca *iepure, iciu, inu, imu, ieau* etc. /

339 Afară de cuvintele precedente începute cu *li* sau la mijloc, *li* mai ocure încă în două casuri, precum :

a) în plurale de la nume terminate în *lu* sau *le* în sing., pr. *calu*, pl. *cali, cale*, pl. *càli, vale, mole, fole* etc., pl. *vàli, moli, foli* etc., și în derivatele lor, pr. *a moliá, io moliu, tu moli, elu molia* etc.

b) în unele nume și verbe terminate în diftongul *lia* sau *liu*, pr. *aliu, maliu, saliu, paliu* ; *taliu, -a, a taliá* ; *moliu, -á* etc., în cari încă *l* dispare în pronunția noastră, rămînînd numai semivocalea.

Regula etimologică a limbei cere ca în scris *l* să se scrie pretutindenea precum s-a scris și aci și se pronunță și la macedoromâni și în unele cuvinte și la noi, pr. *càli* sau *càï*, *vàli* sau *vàï* etc.

Și așa încă și în silabele *cli* și *gli*, în cari *l*, asemenea, dispare la noi în pronunție, pr. în *cliàmu, cliae, ocliu, ureclia, pareclia, curecliu, peducliu* etc. ; *gliacia, gliande, angliu* (lat. *angulus*, pronunțat *unghiu*), *înglîtiu* în loc de *ingliutiu*, ca și *inclîdu, desclîdu* în loc de *incliudu, descliudu* etc.

Însă fiindcă lăpădîndu-se *l* din *cli* și *gli* cosunantile *c* și *g* s-ar strămuta urmînd *i*, de aceea ortografiștii români de mai înainte au adoptat a se pune un *h* în locul lui *l* lăpădat, după ortografia italiană, și a se scrie *chi* și *ghi*, pr. *chiàmu, chiae, ochiu, ghiacia, anghiu, înghitiu, sughitiu* ; *inchidu, deschidu* etc.

Cea mai mare nevoie face articlul pl. *-li* masculin pentru usul lui cel des și confusiunea ce s-ar naște repețindu-l atîtea ori după alt *i* și uneoare chiar și după alt *-li*, pr. în *filiu*, **pl.** *fili-li*, pronunțat ca *fii*, cu doi [*i*] întregi.

De aceea și aici articlul *-li* s-a scris totdeauna numai cu un *i*, pr. *filii, omenii, domnii* etc., iar nu *fili-li, omeni-li, domni-li*.

m se scrie totdeauna cu *m*, pr. *mare, mere, mesa, mene, micu, mole, mutu*
340 etc., iar cu *i* semivocale / cînd urmează un *e*, care almintrea s-ar strămuta în *a* oscur, pr. *miercuri, mieu, miediu* etc. Vezi ce s-a scris și la **b** și **f**.

n se scrie cu *n* totdeauna, pr. *nalba, negru, nimene, nuoru, nume,* însă cu semivocalea *i, n* dispare în pronunția noastră în unele cuvinte, pr. *antaniu, calcaniu* ; *cuniu, cuneus* lat. ; *vinia* (lat. *vinea*), *lînia* (lat. *linea vestis*) ; *veniu, tieniu, veni, tieni* etc., în terminațiunile temporali ale unor verbe terminate în *-na* sau *-ne* în infin., pr. *spuni* de la *spune* ; *remani* și *remania, mâni, mânia* ; *a mená, meni* etc., pronunțate acum ca *antâiu, calcâiu* ; *vie, ie, viu, îîu, vii, îîi* ; *spui* ; *remâi, remâe, mâi, mâe* ; *mâi* de la *menu.* Din cause necunoscute se pronunță fără *n* și cuvintele *grânu, frenu,* ca *grâu, frâu,* însă numai în sing.

p se scrie totdeauna cu *p,* pr. *paru, pere, picu, pomu, pumnu* ; însă cu *i* semivocale înainte de *e* spre a-l susține, pr. *pierdu, pieru* etc. ; almintrea *e* se pronunță ca *à* oscur, pr. *pecatu, peru, peduchi* etc. ; însă nu și în *pere, perina, peri, perire* etc. Vezi și la **b, f, m.**

q nu se scrie decît în vorbe străine.

r se scrie totdeauna cu *r,* pr. *radu, rece, riu* (cu *i* curat la cei vechi), *ridu, rodu, rogu, rubinu* ; însă cu *i* semivocale, în unele cuvinte, *r* dispare în pronunția noastră, pr. *vei* în loc de *veri* (de la *voliu*), *sai* în loc de *sari* etc. Duplecat se află scris numai în verbul *curre,* urmînd vocale după *r,* iar aiurea simplu, pr. *curre apa, currerea sangelui* etc., însă *cursul apei* etc.

s se scrie cu *s* totdeauna, pr. *salta, sare, sera* (pronunțat *seara* și *sara*), *senu, sene, singuru, somnu, sula* (lat. *subula*), *suflu, suferu* etc. ; însă cu *i* semivocale se strămută în pronunție într-alt sunet derivat, de care mai în jos la derivate. De oserbat este că *s* în limba rom. se pronunță totdeauna cu sunetul primitiv, ce s-a coserbat neschimbat în limba grecească, însă astăzi la / neolatini se pronunță ca *z* greco-latin, ceea ce în limba rom. nu se aude decît în singur cuvîntul *zeru* (lat. *serum lactis*). 341

t se scrie totdeauna cu *t,* pr. *tala, tetiune* (care se pronunță ca *tăciune*), *temere, tendu, atingu, totu, tundiu* etc., însă cu *i* semivocale se strămută în altă cosunante derivată, de care mai în jos la derivate.

v cosunante se scrie totdeauna cu literă receptă *v,* pr. *vai, vediu — vedi, ventu, vinia, voliu, vulturu* etc., însă cu *i* semivocale înainte de *e* nesusținut prin alt *e* sau *i,* pr. *viersu, vieru* etc. ; almintrea *e* se mută în *ă,* pr. *vedu, vediu* ; *veduu, -a, veru, -a, vera* etc. Vezi mai sus la **b, f, m, p** ; însă unde este susținut *e* semivocalea mai rar se scrie, pr. *vierme* etc., dar *verde, vespe* etc.

x și la latini este semn pentru două cosunanti, și așa la noi superfluă, fiindcă *x* în cuvintele românești sau s-a strămutat în *ps,* pr. *copsa,* lat. *coxa, a tupseca* (verb vechi), lat. *toxicare* etc., sau s-a redus la *s* simplu, pr. *dìsi, dusi, dìse, duse* etc., lat. *dixi, duxi* etc., *masea,* lat. *maxilla* etc.

z, literă grecească, tîrziu adoptată și de latini, în limba românească are a se scrie numai în cuvîntul de origine grecească sau în terminațiuni grecești adoptate la noi, *botezu,* lat. *baptizo,* grec. βαπτίζω ; iar în cuvintele și terminațiunile românești cu *di* semivocalisat, de care mai în jos, îndată.

Note. 1. *b* și *p* cu *i* semivocale, la macedoromâni și în multe parți ale Transilvaniei, se pronunță transformat în *ghi* și *chi,* pr. *bene* : *ghine* ; *pieptu*: *chieptu* ; pre aiurea *pi* încă și ca *pchi, pci* etc.

2. În loc de *che, ghe* italian, francesii scriu *que* și *gue* ; nepronunțînd pre *u* după *q* și *g,* pr. *chi* ital., *qui* franc. se pronunță într-o formă. /

3. *Li* la italiani se scrie cu *ghi,* în care *g* nu se pronunță ; la francesi cu *il,* scris întors, pr. *gagliardo* it., *gouvernail* ; ispanii cu doi *l,* pr. *llamar,* lat. *clamare.* 342

4. *ni* la ital. și francesi se scrie cu *gn,* în care *g* nu se pronunță, pr. it. *ogni,* lat. *omnis, gagner* franc. ; ispanii cu *nh,* portugalii cu *n* cercufles.

5. *qu* la italiani se scrie unde se pronunță cu *u* semivocale, pr. *aqua* ca *acua*, *cinque* ca *cincue*, iar francesii-l scriu și cu *u*, și fără *u*, ci pre *u* nu-l pronunță, pr. *qui*, *cinq*.

6. *ri* la italiani încă se schimbă uneori, așa încît lapădă sau pre *r*, sau pre *i*, pr. *notario* : *notajo* sau *notaro*.

7. *r* în limba rom. de multe ori se pierde după *d* sau *t*, pr. *Sandu* în loc de *Sandru* ; *nostu, vostu, rostu, ferestа, corasta, altu* în loc de *altru*, *nostru* etc.

§ 153. B. Cosunanti derivate

Cosunantile derivate sînt aceste cinci principali, semnate cu cirilicele : ш, ц, з, ч, џ, derivate din cosunantile originare: *s*, *t*, *d*, *c* și *g*, din cari unele sînt modificate numai prin influența semivocalei *i*, pr. *s*, *t*, *d* ; altele de împreună și cu a vocalei afine *e*, pr. *c* și *g*.

ce—ci, ч

c înainte de *e* și *i* se strămută totdeauna în litera semnată cu ч în alfabetul beserecesc, pr. în *cefa*, *cepa*, *cepe*, *incepu*, *-i* etc., *ce*, *ce-ne* ; *ceru* nume și verb, *ceri*, *cere* ; *céra* verb și nume, *cernu*, *ciuru* ; *pace*, *dulce*, *cruce* ; *mucedu* etc. ; ales în terminațiuni nominali, pr. *ace*, *spice*, *ferice* etc., *seci*, *soci* (de la *socu*), *muci* etc. ; și verbali, pr. *face*, *faci*, *tace*, *-i*, *facemu*, *tacemu* etc., *se calci*, *calce*, *culci*, *culce* etc., *dîce-i*, *duce-i* etc. /

343 Deci se scrie preste tot cu *ce*, *ci*, pr. în esemplele citate, *aici*, *cà-ci*, *deci* etc., cu *cì* în finea cuvintelor, pr. *acì*, *se recì*, *se fericì*, decît în infinitivi cu acut, pr. *a se recí*, *fericí* etc., *a tacé*, *placé* etc.

Iar în specie cu *ti* în terminațiunea nominale sau verbale după etimologie, pr.' *intieleptiune*, *imputatiune*, *liertatiune* etc., formate de la supine în *-tu* : *intieleptu*, *imputatu*, *liertatu* etc., și după analogie : *tetiune*, *mentiuna* de la *a mentì*, contras din *mentîtiune* etc.

di, ѕ

di, ѕ, e derivat în cea mai mare parte din *d* cu semivocalea *i* ; de aceea se scrie iarăși în cea mai mare parte cu *di*, și adecă :

a) în finea cuvintelor :

1. neaccentuat, simpliciter *di* ca semisilabă, pr. în *adi*, *cadi*, *radi* , *ridi*; *rodi*, *siedi*, *vedi*, *audi* și în pluralile masc. și femin., pr. *verdi*, *mucedi*, *netedi*, *umedi*, *vescedi* ; *surdi*, *caldi* etc. ;

2. accentuat, *dî*, cu cercufles, în cuvintele scurtate, pr. în *dî* din *dii* în loc de *die*, ca și la vechii latini ; în infinitivii de a IV-a cojugațiune, pr. *a audì*, *netedì*, *putredì* (la cei vechi și fără derivațiune : *a putredí*, *putredesce*) etc., și în celealalte timpuri, pr. *nu audì*, *elu audì* etc. ;

b) la începutul cuvintelor și la mijloc :

1. neaccentuat, de cîte ori urmează altă vocale, pr. *diece*, *dieu*, *diori*, *dina*, *audiu*, *audiam*, *audiai* etc., *siediu*, *vediu*, *ardiu* etc. ;

2. accentuat cu cercufles, de cîte ori nu urmează altă vocale, ci cosunante, pr. *dîci*, *dîci* etc., la lat. *dico*, cu *i* lung, ecale la doi *i* ; *dîle* etc. ; ales în verbele de a IV-a cojugațiune, pr. *audìmu*, *audìtu* etc., încă și în pers. 1 a preteritului acelora, măcar că urmează încă un *i* semivocale, fiindcă aci sînt trei *i* împreunați ; așa și în *tardìu* etc. ; /

c) cu *di* neaccentuat se scrie și *midilocu, diumetate, diosu* etc., pronunțate 344
cu *j* derivat din *di* ; vezi la **j** ; iar verbul *zacu* se poate scrie și *diacu*, ca derivat
din *de-jaceo*, sau și *jacu*, pronunțat cu *z* strămutat din *j*;

d) asemenea cu *di* neaccentuat se scrie și terminațiunea nominale în *-diune*, derivată de la adiective în *-edu*, paralel cu terminațiunea în *-tiune*, deși se pronunță ca *-giune* sau mai aspru ca *june*, însă în puține cuvinte, pr. *rapediune, umediune* etc.

Iar cu *z* este a se scrie :

a) în cuvintele de origine grecească, pr. *botezu*, gr. βαπτίζω, lat. *baptizo*, și după analogie : *cutezu, retezu -á* etc. ;

b) în terminațiunile verbali din pres. indicativ și cojuntiv de cojug. I, pr. *urmezu, lacremezu* etc., *se urmeze* etc.

ge — gi, џ

g, ca și *c*, înainte de *e* și *i* se strămută în litera semnată cu џ în alfabetul beserecesc, pr. *gemu, genere* (fals *junere* pre alocurea), *genuchiu* la cei vechi, *genunchiu* mai tîrziu, *geru* (divers de *vieru*, care încă se pronunță *geru* pre alocuria), *gingea* ; *ageru* (lat. *agilis*), *lege, -i* etc., și în terminațiunile nominali și verbali, pr. *întregi, largi, lungi* ; *alege, -i, culege, -i derege, -i* (așa pre multe locuri și la cei vechi, acum *direge, -i* sau *drege, -i*), *fuge, -i, frange, -i, frige, -i, înfige, -i, intielege, -i, impinge, -i, invinge, -i, plange, -i* etc.

Deci, se scrie preste tot cu *ge — gi* ca în esemplele citate, însă în silaba finale întreagă, accentuat, pr. *a largí, lungí* ; *tacé, placé*; *largì lungì* etc., ca și cu *ce — ci* ; vezi mai sus acolo.

Iar în specie, cu *di* semisilabic în terminațiunile nominali, pr. *rapediune, umediune* etc. ; vezi mai sus, la **di**, sub *d*).

si, ш; sce — sci

si, ш, la italiani cu *sci*, în cuvintele românești e totdeauna de-
rivat din *s* cu *i* semivocale, pr. *siediu, siede* (la italiani încă *siede*), *siepte*, 345
sierpe, sierbu ; *lui-si, asia, asi* sau *asiu* ; *coperisiu, facisiu, furisiu* etc. ; și în
plurali de la numele în *-su*, pr. *grasi, grosi, fromosi, perosi, sanetosi, voliosi* etc. ;
însă și din *sci* și *sti*, lăpădînd pre *c* și *t*, pr. *fasia*, lat. *fascia, a infasiorá* de la
fasiora, neusitat, deminutiv de la *fașia* ; *usia*, lat. *ostium*, pl. *ostia*, ital. *uscio*,
însă în *ustioru, -i t* a mai rămas ; ales și mai des in preterit indic., a 2-a pers.
sing., pr. *laudasi, tacusi, audisi* etc., lat. *laudasti, tacuisti, audisti* etc.

Si se mai află încă și în alte două împrejurari speciali :

a) în mijlocul a vreo două verbe înainte de cosunante, fără de a face de sine silabă întreagă, pr. în *a musicá*, contras din vechiul verb *a murdicá*, lat. *mordicare*, și în *a misicá*, format asemenea din supinul *misu*, lat. *missum* și formula verbale *ca*, în latinitatea medie *missicare* etc. ;

b) în combinațiunea cu *sce — sci*, care mai pretutindenea se pronunță ca și semivocalisat cu *te — ti* strămutați din *ce — ci*, într-o silabă, pr. *domnescu*, pl. *domnesci*, adverbiul *domnesce*, ca *domnesti — domneste*, cu *si* semivocalisat, și așa și în verbe : *domnesci, domnesce* ; *voliesci, -e* etc. ; *sciu, scii* etc.

În care cas, *e* și *i* din *ce — ci* [î]și întinde influența și preste *c* dincolo asupra lui *s*, strămutîndu-l din originariu în derivat. Din această influență apoi, după analogie, *s* s-a schimbat mai încolo întinzîndu-se :

1. și asupra silabelor de origine diversă : *ste, sti*, însă pronunțate ca *sce, sci*, pr. în verbele *asteptu, asternu, stergu* etc., ca și cum ar fi după origine: *asceptu, ascernu, scergu* ; *esti, tristi*, pl. de la *tristu* etc., *fosti* etc. ;

346 **2.** încă și asupra silabei *-stri*, în *nostri, vostri* sau / fără *r* : *nosti, vosti*, precum și în *feresti* în loc de *ferestre* etc., pretutindenea cu *t* neschimbat.

Deci *si* semivocalisat este a se scrie cu *si* în toate casurile specificate pînă aci, afară de cele două din urmă sub **1** și **2**, cari sînt a se scrie cu *s* simplu, fiindcă schimbarea e numai analogică, precum și în esemplele citate se află scrisă amîndouă : *si* sau *s*.

sì se scrie însă cu sau fără accent, așa :

1. cu accent cercufles în silabele întrege, pr. *sî, asî, asîsiderea* ; *esî, esîsi, esìi, esîre, esîndu* etc.

2. fără accent oriunde se face silabă întreagă, ca în finea cuvintelor, pr. *domnosi, somnorosi, fromosi, perosi* etc., și toate pluralile în *si*, ca mai sus; precum și la mijloc, în esemplele citate sub *a*) *a musicá, misicá*, și înaintea altor vocali, pr. *siepte, sierpe* etc., iar:

cele străine au a se acomoda, ca și aiurea, după cele domestice.

ti, ц

ti, ц ca și *di*, ѕ e derivat în cea mai mare parte din *t* cu semivocalea *i* ; de aceea se și scrie iarăși în cea mai mare parte cu *ti*, așa :

a) în finea cuvintelor :

1. neaccentuat, ca semisilabă, în terminațiunile nominali și verbali, pr. *avuti, muti, nascuti, luati* etc. ; *tu muti, poti, scoli, amuti, puti, inveti, astepti, descepti* etc. ;

2. accentuat cu cercufles în modurile și timpurile de a IV-a cojug., pr. *a patì, petì, amutì, nu amutì, elu patì, petì* etc. ;

b) la începutul și mijlocul vorbelor :

1. neaccentuat, înaintea altei vocali, pr. *tiene, tiese, intielese ; patiam,-ai* etc. ; /

347 **2.** accentuat, neurmînd altă vocale, pr. *patìmu, petìli* etc. ; așa și în *tìe*, unde *tì* face silabă întreagă, ca și *sìe, mìe ; avutìa* etc. ;

c) în terminațiunea verbale *-tiune*, formată din supine, deși pronunția o a mutat în *-ciune*, pr. *plecatiune, inchinatiune, inteleptiune* etc. Vezi la **ce — ci**, mai sus.

Din contră, în loc de *ti* se scrie *ci* în unele nume terminate în *-cia* sau *-ciu*, pr. *acia, bracia, facia, ghiacia, lìcia* etc., cu singularii *braciu, lîciu*, lat. *licium, laciu*, lat. *laqueus, sociu, -i, socìa, pucinu* (din *paucinum*) etc.

Însă *t* și *ti* semivocalisat nu se schimbă, ci rămîne *t* de cîte ori precede *s*, pr. în *tristu*, pl. *tristi, fostu, -i, esti, custi* de la verbul *a custá, gusti* etc. ; și atunci, înfluența semivocalei neputînd răzbate asupra lui *t*, trece și se descarcă asupra lui *s* de dinainte, de-l strămuta în *si*. Vezi mai sus la si, sub *b*).

Note. 1. *ce, ci* la italiani încă se scrie așa ; la francesi a perit și în locu-i se pronunță *s*, pr. la *face* etc. La români și italiani însă se pronunță în două moduri, mai aspru sau mai lin. La ispani se scrie cu *ch*, pr. *mucho*.

2. *di* la italiani încă se pronunță, însă mai aspru ca la noi preste tot, decît că și la noi se pronunță pre alocurea mai aspru, ca un *dz*. Italianii-l scriu cu *z*, ca și pre *ti*, pr. *mezzo giorno*, însă mai rar ca la noi ; la francesi și ispani *di* nu e schimbat, pr. *dieu, dio, dios*.

3. *ge — gi* ca la italiani se pronunță și se scrie ; la francesi e strămutat și amestecat cu *j ;* la ispani are son guturale arabic.

4. *si* la italiani se scrie cu *sci*, pr. *uscire*, ca la noi *usîre* ; francesii-l scriu cu *ch*, pr. *la bouche*, ca la noi *busi ;* ispanii nu-l au. La noi se aude și în verbul *deschidu, deschisu* etc., însă nu pretutindenea. /

5. *ti* la italiani se pronunță, însă se scrie cu *z*, pr. *nazione;* la francesi se 348
scrie *ti*, însă se pronunță *s*, pr. *corruption* etc.

6. Mai însemnăm încă că pre alocuria, la noi, se amestecă *j* cu *ge* — *gi*, încît se pronunță sau numai *j* și în loc de *ge*, sau numai *ge* și în loc de *j*, pr. *gioi* în loc de *joi* sau *junere* în loc de *genere*.

7. *sì* ca *s* înainte de cosunantile *b*, **d**, *g*, *m*, *n*, **r**, *v* se pronunță pre alocurea ca *z* sau *di*, pr. *zboru*, *zgaiba*, *zgura* etc.\în loc de *sboru*, *sgaiba* (lat. *scabies*), *sgura* (lat. *scoria*), și sînt a se scrie numai cu *s*.

§ 154. Semnele grafice

Semnele grafice rămase încă de la latini, împreună cu alfabetul, și usitate pînă astăzi sînt ale elisiunei și tonului pentru vocali și întrepunțiunea.

Semnul elisiunei este numai unul, ce se numește apostrof și se scrie totdeauna în locul unei vocali elise sau lăpădate, pr. *n'am* în loc de *nu am; s'a dìsu* în loc de *se a dìsu*.

El se pune de rigoare în două casuri:

a) în locul lui *ă* oscur lăpădat dinaintea unui *a* chiar, pr. în numele feminine terminate în *a* înaintea articlului, pr. *domn'a, diu'a* etc. în loc de *domna-a, dìua-a*;

b) în articlul supletiv sing. feminin, pr. *a'nostra, a'dou'a* etc., fiindcă unul din doi *a* se lapădă (*a-lu, a-a, a-li, a-le,* scrise *alu, a', ai, ale*).

Iar semnele tonului, ce se numesc și accente, sînt trei: acut, ca în *luá, cantá*, greu, ca în *luà, cantá*, și cercufles, ca în *sì, dìcu, dì* (*accentus acutus, gravis* et *circumflexus*). /

Ele însă la noi represintă toate numai un ton, adecă ridicarea graiului 349
într-una din silabele cuvîntului, pr. în *aráta*, unde silaba din mijloc *-ra-* se înalță în grai preste celealalte două silabe, *a-* dinainte și *-ta* dinapoi.

Și precum tonul cuvîntului poate să fie numai pre una din trei silabe ultime ale cuvintelor, așa și accentele, după natura lor, se pot scrie numai pre una din ele: ultima, penultima sau antepenultima, pr. *ápara; aráta; apará, aratà*.

Regule pentru accent

Accentele însă nu se scriu totdeauna și în fiecare cuvînt, ci numai mai rar și în casuri dubie spre destincțiune, precum se face și în scrierea limbei latine și a celoralalte mai nouă.

Iar în ortografia presente se scriu numai în cele următoare:

a) Acutul numai în finea cuvintelor, pre silaba întreagă tonică, și anume în infinitivii, imperativii negativi și imperfectele verbelor, precum și celealalte timpuri formate de la infinitiv, pr. *a luá, vedé, perí; nu luá* etc., *elu luá, voliu—asiu luá* etc.

b) Greul tot asemenea se scrie numai:

1) în silaba tonică finale, în preteritul indicativ, pr. *elu luà, vediù, facù, perì;*

2) în numele scurtate din *-la*, pr. *stè, siè, masè, misiè* etc.;

3) în presentele și preteritul indicativului din cojug. I, în persoanele prime plurali, pr. *laudàmu, cantàmu* etc., spre distincțiune de către aceeași persoană în imperfect, pr. *laudámu* etc.;

350 4) în pluralii de la numele terminate în *-are* sau asemenea, / pr. *càli, vàli, caràri* etc. de la *cale, vale, carare ; judecàti, bucàti* etc. ;

5) în monosilabele : *cà, dà, fà, là, stà, và* etc.

c) Cercuflesul însă numai :

1) pre *î*, cînd representează un *i* duplu sau lung contras din doi, nu numai în fine, ci orișiunde, ales cu cosunantile derivate *dî, tî, sî*, pr. *dî, dîcu ; audî, audîre, audîtu, a audî* etc. ; *tîe, patî, petî, patîre, patîtu* etc. ; *sî, sîe, esî, pasî, esîre, esîtu* etc.;

2) pre silaba *ân*, cu son oscur nasale, chiar și unde *n* nu este espres sau *a* și-a schimbat pronunția, pr. în *ânema, ânelu ; mâna, câne, câtu, atâtu, grâu* în loc de *cântu, atântu, grânu* etc.

Accentele însă au și însemnătate vocale, încît :

á cu acut represintă pre *a* chiar, pr. *laudă, luă, cantá* etc.,

à cu greu pre *à* oscur, pr. *luà, laudà* etc.,

iar *â* cu cercufles pre *à* oscur nasale, pr. *àmbla, laudându, cându, mâna, câtu* etc.

Note. **1.** Accentul cercufles asupra lui *à* se pare uneori de prisos și mai puțin se usitează, iar aiurea e de rigoare ca și celealalte în casurile specificate.

2. Legile tonului și locurile unde poate să se facă elisiunea sînt a se determina mai specifice în partea analitică, iar aici s-au luat în considerațiune numai semnele lor și unde au loc acestea mai de rigoare.

§ 155. **Întrepunțiunea**

De semnele usitate acum în scriere la toate popoarăle Europei se țin și semnele întrepunțiunei, cari șerbesc spre destingerea cuvintelor și a propusețiunilor, pentru mai mare facilitarea lectoriului de a le înțelege. /

351 Ele lipseau mai toate în vechime, la greci și latini, precum lipsesc și astăzi în mare parte la popoarăle orientali.

Iar în scrisoarea europeană modernă mai usitate sînt următoarele semne :

a) ordinare, cari în fiecare propusețiune se usitează unul sau altul, toate sau mai multe, pr. puntul, două punte, media notă șĭ coma ; iar

b) estraordinare, cari numai maĭ rar și în anumite împrejurarĭ se usitează, pr. semnul întrebațiunei ?, eschiamațiunei !, parentesei (sau închiderei), citațiunei „—“, linia despărțitoare — și linioara împreunătoare -, pr. *cine ? vai !* (adecă cutare), *așa-zise : „—“, — mai încolo, bat-jocură.*

Regulele întrepunțiunei

A. Pentru semnele ordinare

I. Puntul se pune :

a) la finea fiecărei propusețiuni independente, pr. *Începutul înțelepciuneĭ e frica Domnului ;*

b) la finea fiecărui period complet, pr. *Dacă nu veți ierta oamenilor păcatele lor, nici tatăl vostru cel din cer nu va ierta vouă;*

c) după o literă sau mai multe dintr-un cuvînt, prescurtînd (abreviațiune), pr. *Js. Chr.* ; *an. anul ; N. numinativ ; Ac. acusativ ; sing. singulare ; pl.* sau *plur. plurale.*

Unii desting și între punct mare și punt mic, cel mare pentru finea propusețiunilor mai mari și a perioadelor, ca mai sus, iar cel mic, pentru cele mai scurte și coordinate.

II. Două punte se pun:

a) între două propusețiuni coordinate corelate, pr. *Nu mă / lăpăda de* 352
la fața ta: și spiritul tău cel derept nu-l lua de la mine;

b) în citațiuni indirecte, pr. *El a zis: că va veni la noi;*

c) pentru esemplificațiune, pr. *I-am pus condițiunile următoare: întîi* etc.

III. Media notă *(nota de mijloc)* se pune:

a) într-o propusețiune complesă ce stă din mai multe membre mai mari, cari se desting prin media notă, pr. *Oamenii răi nici cuștiința răutatei lor nu o au ca să se înderepte; nici nume bun nu-și cîștigă ca să fie stimați de alții;*

b) în period mai mare, cel puțin de trei propusețiuni coordinate, între cari una sau alta are subdivisiuni ecali sau neecali, între cari împărțirea ecale se face cu două punte, iar împărțirea neecale sau subdivisiunile mai mari se fac prin media notă, pr. *S-a zis celor vechi: să nu ucizi; iar io zic vouă că tot cel ce zice fratelui său: raca, culpabile este;*

c) spre destințiunea mai multor oposite, pr. *Adevăr și minciuni; verzi și uscate; toate le-ai mestecat.*

IV. Coma (*comma, incisum*, lat. și *sicilicus secerutia*, de la forma lui) se pune:

a) în mijlocul unei propusețiuni, cu incisă mai mănunte, pr. *Arabii, turcii, persii sînt mohametani;*

b) sau și cu propusețiuni subordinate, pr. *Ziua în care nu faci bine, e pierdută pentru tine*;

c) de cîte ori chiaritatea cuvîntarei recere vreo destințiune, pr. *Nu nouă, Doamne, nu nouă, ci numelui tău, dă mărire.*

B. Pentru semnele straordinare

1) Semnul întrebațiunei se pune la finea propusețiunei întrebătoare, pr. *Profet ești tu? Au pre altul vom să așteptăm? /*

2) Semnul esclamațiunei se pune după întreiecțiune, dacă este 353
singură, pr. *o!* și *vai!*, sau după intreiecțiune și vocativ, dacă este, sau după întreiecțiune și dependență, pr. *Vai Doamne! Vai de noi! O, Zeule!*, sau după vocativi cînd sînt fără întreiecțiune, pr. *Fraților! Frații miei!* Însă fără intreiecțiune se poate și omite, ales la mijloc, pr. *Veniți, fiilor, ascultați-mă pre mine.*

3) Semnul închiderei se pune cînd cuvîntul sau cuvintele ce se bagă în propusețiune nu fac parte dintr-însa, precum sînt esplicațiunile. Vezi esemple mai sus mai multe, și ales la III și IV.

4) Semnul citațiunei se pune totdeauna înaintea cuvintelor sau testului citat, pr. *Cartea Facerei se începe așa: „Întru început a făcut D-zeu cerul și pămîntul“.*

5) Linia despărțitoare se pune cînd parțile propusețiunei sînt mai lunge și au necesitate de a se despărți mai apriat în scris, pentru ca mai bine să se înțeleagă, de care se văd mai multe esemple aici.

6) Linioara împreunătore se pune: sau între două cuvinte împreunate într-unul, pr. *midi-locul, forà-de-lege, de-aproape-le* etc., sau cînd cuvîntul scriindu-se nu încape tot într-o linie, ci o parte se trece la linia următoare, și atunci în finea liniei se pune linioara, spre a însemna că partea întreruptă se ține tot de un cuvînt cu cea trecută în altă linie; însă așa se oserbează

numai în tipariu, iar în scris, în loc de linioară, se pun două vergele, de cari se văzură esemple destule.

Note. 1. Regulele pentru două punte și media notă (mai sus, sub II, III) rar se oserbează riguros și într-o formă, în cît scriitorii au nu oserbează pre unele, sau le amestecă una cu alta ; de aceea rar se văd două întrepunțiuni deplin conforme. /

354 **2.** Încă și pentru come (sub IV) unii sau nu le scriu decît foarte rar, sau le pun și în loc de două punte și media notă.

3. În cît pentru forma literelor, usul generale este ca literele așa-numite inițiali să se pună :

a) La începutul fiecărui period, pr. *L* la începutul acestei propusețiuni.

b) După punt mare, pr. la **1**, după **Notă.**

c) În numele proprie, litera primă, pr. *Petru, România, Bucureștii, Dunărea* etc.

d) În inscripțiunile cartilor, partilor, capetelor sau numai literele prime, pr. Cap I, sau întreg cuvîntul, pr. CAP II.

e) În poeme, litera primă a fiecărui vers, fiindcă începe linia.

f) În numerii romani, cari sînt : I 1, II 2, III 3, IV sau IIII 4, V 5, VI 6, VII 7, VIII 8, IX 9, X 10, XI 11 etc., XV 15, XX 20, XXX 30, XXXX sau XL 40, L 50, LX 60, LXX 70, LXXX 80, XC 90, C 100, CC 200, CCC 300, CCCC sau CD 400, D 500, DC 600, DCC 700, DCCC 800, DCCCC sau CM 900, M 1 000, MM 2 000, MDCCCLXXV 1875.

DESPRE LIMBA ROMÂNĂ

Suplement la Sintactică

LIMBA ROMÂNĂ

3

§ 1. Începutul dialectului vulgare

Începutul limbei rom. este necunoscut ; nu numai, ci cestiunea este că oare născutu-s-a ea pre pămîntul Daciei ori că era formată, cel puțin în elementele ei destintive, încă mai înainte de importarea ei în Dacia.

Cestiune de mare importanță istorică pentru ca să știm chiar leagănul ei, dacă este ea creațiunea noastră, a celor născuți pre acest pămînt, ori că ea este o ereditate adusă cu strămoșii nostrii din tot Imperiul roman în noua lor patrie.

Însă cestiunea, cu toată importanța ei, va rămînea încă nedezlegată pînă ce nu se va putea decide în ce relațiune a stat limba vulgare latină cătră cea urbană, în specie cătră cea din Roma.

Cum că pre lîngă limba urbană a Romei mai era și altă limbă usitată pre cîmpiele Romei, numită rustică, îndoială nu este. Însă întru cît diferea una de alta — și diferența stă oare numai în pronunția unor litere ori, și mai departe, în flesiunile numelor și verbelor — iarăși sînt tot atîte cestiuni încă nedezlegate.

Note. 1. Este constatat însă și s-a documentat cu testimonie de la clasici cum că diferența între limba latină clasică și anteclasică a sustat în multe și nenumărate forme, însă aceste toate nu probează mai mult decît ce se oserbează și în alte limbe, cari încă diferesc mult-puțin, nu numai după loc, / ci și 4 după timp, și chiar în limba noastră, dacă o conferim cum se vorbește astăzi prin Ungaria, Transilvania, Moldova și Țara Românească și cum se scrie astăzi cu limba cum se vorbea și scria pre la 1560, aflăm într-însa o variațiune mare de forme în tot respectul.

2. Limba latină, cum se vorbea în Roma și în teritoriul Lațiului, putea să varieze mult în pronunție și în flesiunile cuvintelor, așa cum le aflăm consemnate la vechii autori, precum constatat este și că chiar și în Roma nu a rămas aceeași formă a limbei, ci după timp a variat întru atîta, cît unele monumente vechie latine nici nu se mai puteau înțelege pre timpul clasicitatei sau numai prea cu anevoie.

Toate astea însă nu dau cuvînt că la Roma sau în Roma și împrejurul ei ar fi custat două limbe latine, încît unii pre alții să nu se înțeleagă sau numai cu anevoie.

Și aici este capul lucrului pentru a decide dacă în Italia a sustat un dialect latin divers de cel clasic, dialect rustic, vulgare, însă tot latin.

3. Constatat este numai atîta, că între formele vechie latine multe se află cari sînt mai aproape de limba românească decît de cea latină clasică ;

însă și asta numai atîta probează, că latinii din Roma au strămutat mai multe forme vechie într-altele mai nouă, pre cînd împrejurul Romei tot a mai ținut unele forme vechie ; nu numai, ci că unele forme vechie au mai durat și preste clasicitate pînă în zilele cînd clasicitatea latină și-a pierdut din vigoarea și eleganța sa primitivă și în urmă s-a stins cu totul în formele limbei populare[182].

4. De aceea, în monumentele mai nouă, după clasicitate, și în dialectele cele mai conservative, italiane și române, se află forme latine ante-clasice, cari la latinii clasici nu mai erau în us.

Aceste forme vechie și nouă neclasice costituiesc basea limbei vulgari, carea în urmă pre încetul s-a format și s-a ramificat într-atîte dialecte
5 cîte și pînă astăzi mai subsist, / pierzînd din formele și vorbele latine și adoptînd altele nouă, după împrejurarile locurilor și ale popoarălor între cari reședeau coloniele romane, în provincie și ținute și în diverse timpuri.

Așa se născură, cu încetul, dialectele neolatine în occidentele Europei, și așa se născură naturalmente și în Oriente.

5. În *Principiele noastre de limbă și scriptură* am ales o mulțime de forme vechie latine anteclasice, cari ieșiseră din usul clasic, ci mai rămaseră în limba românească, și am percurs o mare parte din flesiunile latine, arătînd în ce mod chiar și cele latine se pronunțau mai tot după formele vulgari. În specie, vezi § VII—XIII, la cari ne provocăm și din cari am atins unele și în amîndouă părțile *Gramatecei*, la locul lor.

Însă, atît spre completarea materiei, cît și din causă că nu totorora vor fi la îndemînă *Principiele* de mai sus, estragem aici pre scurt unele punte și date mai momentoasă.

a) Că în Italia, afară de limba latină în ținutul Lațiului, mai erau în vechime și alte limbe sau dialecte, între sine mai mult sau mai puțin încuscrite, pr. limba oscă, etruscă, umbrică etc., din cari pînă astăzi au rămas mai multe urme și documente, iar ele, sub presiunea limbei latine domnitoare, mai în urmă s-au stins cu totul.

Din acestea, cea mai cunoscută la romani și chiar în Roma se pare a fi fost cea oscă (Strabo, *Geogr.*, l. V, cap. III), încît și după încetarea oscilor în Roma tot se mai produceau fabule dramatice în limba oscă, iar comicul Titiniu-și bate joc de actori zicîndu-le că știu mai bine oscè decît latinește :

„Qui Oscè et Volscè fabulantur,
Nam Latinè nesciunt[183]". (Festu, s.v. *obscum*).

b) Că limba latină din Roma încă nu și-a putut conserba puritatea ei primitivă, nu numai pentru că primii ei fondatori după tradițiune au fost o
6 adunătură de oameni fără căpătîi, / ca briganzii italiani de astăzi, ci și pentru că în Roma numaidecît la început și apoi din politică s-au așezat și amestecat cu romanii locuitorii unor cetăți întregi, precum mai întîi sabinii și etruscii, iar apoi din alte cetăți învecinate și din provincie mai depărtate, din care causă și limba Romei nu putea să nu simtă cele mai profunde schimbari.

De aci, încă pre timpul Scipionilor, limba latină atîta se schimbase, încît după Polybiu (1. III, 22) unele din tractatul între romani și cartagineni, de sub primii consuli după espulsiunea regilor L. Iuniu Brutu și M. Horatiu, încă și cei mai precepători abia le puteau înțelege. Iar carminele saliilor abia le înțelegeau chiar și preuții lor. Quintilian (I, 6, 40) : „Saliorum carmine, vix sacerdotibus suis satis intellecta"[184]. Horatiu, *Epist.*, lib. II, ep. 1,v. 86 seq.

„Jam Saliare Numae carmen qui laudat, et illud
Quod mecum ignorat, solus vult scire videri"[185].

Vezi și T. Varro, *De limba lat.* (VII, 26) și comentatorii la acest loc.

De unde unii, după Isidoru (*Orig.*, l. IX, c. I, 6, 7), împărţeau limba latină în patru, după patru epoce mai mari: priscă, latină, romană şi mestecată: „Latinas autem linguas quatuor esse [quidam] dixerunt, idest Priscam, Latinam, Romanam et Mixtam. Prisca est, qua vetustissimi Italiae sub Jano et Saturno sunt usi incondita, ut, se habent carmina Saliorum. Latina, quam sub Latino et regibus Tusciae caeteri in Latio sunt locuti, in qua fuerant XII tabulae scriptae. Romana, quae post reges exacto a populo Romano coepta est, qua Naevius, Plautus, Ennius, Virgilius poëtae, ex oratoribus Gracchus, Cato et Cicero effulserunt. Mixta, quae post imperium Latius promotum simul cum moribus et hominibus in Romanam civitatem irrupit, integritatem verbi per soloecismos et barbarismos corrumpens“[186].

Iar Paul Diaconu din Festu (ed. Lind., p. 88) zice: „Latine loqui a Latio dictum est, quae locutio adeo est versa, ut vix ulla eius pars maneat in notitiam“[187].

c) Însă chiar şi inscripţiunile despre mormintele Scipionilor/ ne presintă 7
o formă a limbei latine cu totul diversă de a clasicilor latini, cu toate că Terentiu comicul, a căruia limbă atît de elegante şi corectă e de mustră în clasicitatea latină, a scris chiar în acea epocă şi în casa Scipionilor, ba încă se credea că chiar şi Scipionii luară parte la compunerea acelor drame, încît este de crezut ce zice Quintilian (I, 6, 27), că alta este a grăi latineşte, alta gramaticeşte: „aliud est Latine, aliud grammatice loqui“[188]; va să zică că nu se vorbea cum se scria şi, aşa, varietatea era mai mult după forma scrierii decît a vorbirei.

De aci aflăm că unele diferenţe între formele clasice şi anteclasice se pot reduce pure la ortografie, care nu a fost niceodată stabile la romani, oricît s-au nevoit gramaticii şi negramaticii lor a o regula, începînd de la Enniu poetul, grec de origine, carele se încercă a întruduce ortografia grecească în scrierea limbei latine, însă cu puţin succes, şi pînă la Claudiu împăratul, carele a întors pre unele litere, pr. *c* şi *f*, încă cu mai puţin succes.

De aci se ţine şi usul literelor *m* şi *s*, *e* şi *i*, *o* şi *u* şi diftongii *ae* şi *oe*.

d) De *m* şi *s* se ştie că mai nu se pronunţau în finea cuvintelor; de unde şi poeţii latini toţi elid pre *-m* finale înaintea unei vocali, iar pre *-s* finale înaintea altei cosunanti nu numai poeţii mai bătrîni foarte adeseori [î]l elid, dar şi în vorbire se elidea foarte mult, precum însuşi Cicero atestează (în *Orator.*, XLVI, 153): „Sine vocalibus autem brevitatis causa contrahebant; ut ita dicerent: *multi' modis, vas' argenteis, palm' et crinibus, tecti' fractis*“[189], adecă în loc de *multis modis* etc.

Iar de *-us* finale, Cicero, tot acolo (XLVIII, 161): „Quin etiam, quod jam subrusticum videtur, olim autem politius, eorum verborum, quorum eaedem erant postremae duae literae, quae sunt in *optumus*, postremam literam detrahebant, nisi vocalis insequeretur. Ita non erat ea offensio in versibus, quam nunc fugiunt poëtae novi. Ita enim liquebamur: qui est / *omnibu'* prin- 8
ceps, non *omnibus* princeps, et: vita illa *dignu'* locoque, non *dignus*“[190].

În cît pentru *-m* finale, un vechi gramatec (Vellius Longus, *De orthogr.*) face şi acea curioasă oserbaţiune că nu se scria întreg, ci numai cu trei linie, ca *n*, în semn că nu se pronunţa înainte de vocali: „Sicut Verrius Flaccus, ut ubicunque prima vox M litera finiretur...M non tota, sed pars illius prior [(*n*) tantum] scriberetur; ut appareat eam exprimi non debere“[191].

Iar Isidor şi Martian Capella apriat zic că a pronunţa pre *-m* finale înainte de vocali e un viţiu ce se cheamă motacism (Isid., I, 31, 6; M. Capella V, pag. 107, ed. Grotiu).

De aci şi în limbele neolatine aste litere au perit mai de tot, iar dacă în limbele franc., span. şi portug. se mai află *-s* finale în num. plur. al lor, causa poate fi nu numai num. plur. latin de la unele nume, ci şi înfluenţa germanismului, prin frînci, goţi etc., asupra formaţiunei cu -*s* în plurale.

e) De formele antice ale limbei latine se ţine şi usul mai des al vocalei *e* scurt în loc de iotacismul mai tîrziu, precum atestează Quintilian (I, 4, 17): „Quid ? non *e* quoque loco *i* fuit ? ut *Menerva*, et *leber*, et *magester*, et *Diiove* et *Veiove*, pro *Diiovi* et *Veiovi*"[192].

Iar Donatu, în coment. la Terentiu (*Phorm.*, I, 1, 2): „Propter cognationem *e* et *i* literarum, non dubitaverunt antiqui et *here* et *heri* dicere, et *mare* et *mari*, et *vespere* et *vesperi*"[193].

De unde şi în limbele neolatine mai conservative, ital. şi rom., adeseori ocure *e* scurt unde latinii au *i*, pr. *maiestro* it., *maiestru* rom., lat. *magister*; *negru* rom., *nero* it., lat. *niger*; *judec, judeci* pl. rom., lat. *judicō, judices* pl. etc.

f) Iar nota cea mai caracteristică a limbei vulgari rustice era usul vocalei
u în loc de *o*, în care respect limba noastră e mai conservativă decît toate ce-
9 lealalte neolatine, cari preferesc / pre *o* şi unde toţi latinii au *u*, afară de unele
dialecte mai mănunte din Italia, pr. cel neapolitan etc.

Priscian, în *Instit.* (I, 6, 35): „Multa praeterea vetustissimi etiam in principalibus mutabant literis... *huminem* pro *hominem* proferentes, *funtes* pro *fontes*, *frundes* pro *frondes*", unde Lucretius, în I libro: „angustoque *fretu* rapidum mare dividit undis, pr. *freto*"; idem., in III: „atque ea nimirum [etiam] quaecumque *Acherunte* profundo pro *Acheronte*, in eodem: Nec Tityon volucres ineunt *Acherunte* jacentem. Quae tamen a junioribus repudiata sunt, quasi rustico more dicta"[194].

Aşa şi Charisiu (p. 105, ed. Putsch.): „*Frus*, huius *frundis*, quod sic ab Ennio declinatum". *Annal.*, lib. VII: „Russescunt *frundes*; non *frondes*"[195].

De aci zicem şi noi *munte, frunte, punte* etc. în loc de *monte, fronte, ponte*, precum şi *frunze*, nu *fronze, bun, lung* etc. De unde, schimbarea acestei vocali în *o* în silaba *un*, după forma clasică latină şi a limbelor celoralalte neolatine, nu numai este inutile, ci chiar antiistorică, precum s-a observat şi mai sus (§ 147, nota 2).

g) De rusticitatea latină se ţinea şi absenţa diftongilor *ae* şi *oe* în loc de *e* simplu.

T. Varro, *De limba lat.* (VII, 96): „In plurimis verbis *a* ante *e* alii ponunt alii non; ut quod partim dicunt *sceptrum*, partim *scaeptrum*; alii Plauti *Faeneratricem*, alii *Feneratricem*; sic *faenisicia* et *fenisicia*; ac rustici Pappum *Mesium* non *Maesium*, a quo Lucilius scribit: *Cecilius* praetor ne rusticu' fiat" Adecă: „ne rusticus *Cecilius* praetor fiat"[196], în care vers Luciliu pre Ceciliu chiar prin aceea [î]l înseamnă de rustic, că-i scrie numele cu *e* simplu, iar nu cu *ae*, *Caecilius*, cum se scrie de regulă.

Unde e de observat că în esemplele produsă de Varro unele se scriu la clasici mai numai cu *oe* în loc de *ae*, pr. *foenus* şi *foenum*.

Tot acela (V, 97) scrie: „*Ircus*, quod Sabini *fircus*; quod illic *fedus*, in
10 Latio rure *edus*; qui in urbe, ut in / *multis*, *aedus*"[197]. Aşadar, rusticii latini
ziceau *edus*, ca şi noi *ed* sau numai *edu'*, fără -*s*, iar urbanii *aedus* cu *ae* şi *s*,
şi încă mai mult şi cu *h* înainte, *haedus*.

După ce însă acum nu se poate precepe cum s-ar fi putut pronunţa *ae* şi *oe* ca diftongi, aşa se pare că diferenţa şi aci era numai ortografică, care în urmă a încetat cu totul încît nici limbele neolatine nu mai cunosc pre *ae* şi *oe* diftongi, nici măcar manuscriptele operelor clasice nu mai presentează pre *ae* şi *oe* decît prea rar, în semn că au fost numai imitaţiune grecească etimologică spre a destinge pre *e* lung de cel scurt[198].

6. Pentru formele vechie se pot consulta cu frupt : *Corpul inscripțiunilor latine*, de Th. Mommsen, altul de Orelli și Henzen ; din cele mai vechie, de Gruter, precum și Arneth*, Massman**, Corsen, Guerike etc.; dintre latini, T. Varro, Quintilian, Serviu, Nonniu, Priscian și ceialalți gramatici vechi latini. Vezi și „Arhiv“, nr. III, pag. 43 seqq.

Iar pentru formele mai nouă, Boldetti*** și Marini****.

7. Într-un apendice se vor adauge mai multe specimene de limba latină din momente ante și postclasice.

§ 2. Dialectul dacic

Ceea ce s-a tîmplat în alte provincie romane neîndoit că s-a tîmplat și în Dacia.

Coloniștii din Italia și din alte provincie au venit cu limba lor vulgare variată după provincie, însă totodată și cu limba latină clasică, ca limba / 11
Imperiului, așa încît și aici în Dacia, pre lîngă limba domnitoare diplomatică mai era și altă formă a limbei latine, cea vulgare, cu forme vulgari, cari erau neîndoit mult-puțin diferite între sine, după provinciele și ținutele de unde veniră coloniștii din tot Imperiul roman, și, așa, nu numai din Italia, ci și din alte parți ale Imperiului : din Africa, Syria, Asia, Thracia, Moesia, Panonia, chiar din Galia și Ispania.

De unde, firește, urmează că cu colonisarea Daciei cu civi romani deodată intrară o mulțime de dialecte mărunte latine vulgari, din cari apoi, prin relațiunile continue între aceste diverse colonie și prin comerciul lor cotidian cu legiunile militari de diverse arme ce erau despuse pre tot teritoriul dacic și se mișcau militărește necontenit, avu să se formeze un dialect romano-latin speciale dacic, cu toate că atare fusiune a dialectelor mai mănunte într-altul mai mare niceodată se putea efectua complet, ci tot mai rămîne cîtuși de puțin o mică diferență între dialectele diverselor ținute unde se vorbește, precum și astăzi se oserbează în limba românească.

Note. 1. Monumentele romane ce se aflară întru însăși Dacia și aiurea, inscripțiunile, diplomele militari și tablele cerate constatează pre deplin asertul lui Eutropiu (VIII, 6) cum că în Dacia s-au adus coloniști „cives romani“ din tot Imperiul roman („ex toto orbe romano“), precum : gali, britani, hispani, ituraei, breuci, piruști etc.

Fără îndoială, toți acești coloniști, grupați în grupe particulari după locurile de unde au venit și după timpul cînd au sosit și au descălecat, au venit cu dialectul lor propriu vulgare, pentru că nu se poate presupune cum că /
12 limba latină vulgare pre atunci era încă perfect aceeași în tot Imperiul, ci este neapărat de lipsă a presupune că și pre atunci, ca totdeauna, dialectele au variat, cu atît mai vîrtos că și coloniele africane, galice, ispanice etc. încă nu erau emigrate totdeodată și apoi aceste colonie încă erau descălecate între popoară barbare cu diverse limbe, cari încă mult-puțin înfluențau asupra dialectului latin al coloniștilor romani[199].

2. În cît pentru colonisarea romanilor, este bine de a se însemna modul procederei cum se urma chiar de la începutul republicei romane, din care se cunoaște și natura diverselor influențe asupra limbei ce se vorbea în Roma, Latiu și toată Italia.

---

* *Zwölf röm. militär. Diplome*, 4, Wien, 1843.

** *Libellus aurarius*, 4, Lipsiae, 1841.

*** *Osservazioni sopra i cimiteri de' santi martiri*, fol. Roma, 1720.

**** *I papiri diplomatici*, fol. Roma, 1805. E. Spangenberg, *Juris Romani tabulae negotiorum solenium*, 8, Lipsiae, 1822.

Mai întîi, Roma crescu prin inmigrare a multor popoară, cari mult-puțin difereau în limbă sau dialect, sabinii mai ales și etruscii, apoi din cetațile Italiei, după o sistemă politică raționale și practică de minune.

Romanii, în luptele lor cu vecinii, aveau datina că după victoriele lor ce le repurtau nu dărîmau decît arareori cetațile inemicilor subjugați, ci luau pre locuitorii cetaților și-i așezau în Roma, precum făcură cu albanii sub Numa, iar cetațile deșertate le umpleau cu colonie din Roma, precum făcură cu Ostia încă sub Ancu Martiu, cu Circei și Signia sub Tarquiniu etc., prin care manipulațiune în Roma străinii se naturalisau, iar în cetațile cîștigate fruptele victoriei erau asecurate prin elementul roman, pre cînd elementului străin, prin incorporațiunea lui în inima poporațiunei romane, i se lua posibilitatea de a mai fi periculos republicei.

Această politică se urmă mai întîi cu colonisarea a toată Italia, iar după aceea se purcese și preste mare și preste Alpi, prin care emigrațiune și inmigrațiune necurmată firește că și puritatea sîngelui roman și originalitatea limbei romane cautâ să sufere profunde și cumplite alterațiuni.

3. Coloniele romane, ca și cele grecești, mai întîi se duceau din sînul
13 cetatei matre și, așa, din cetățani (cives), / după aceea și din veteranii trupelor romane, după ce-și terminau anii serviciului sau după vreo faptă strălucită, făcîndu-se totodată și civi romani, ori de ce națiune să fie fost ; de unde și coloniele erau de două clase : civili și militari.

Cele civili se duceau din sentința senatului roman mai totdeauna de cîte trei mie de familie, sub conducerea a trei tribuni-plebi, cari împărțeau familielor sortile de pămînt ce li se asemnau și îngrijeau de constituirea coloniei și așezarea magistratului.

Iar cele militari se trimiteau de imperatori sub conductul tribunilor militari și altor oficiari din legiuni, precum se cunoaște din C. Tacit (*Annal.*, XIV, 27), unde se descrie deducerea coloniei militare la Antiu și Tarent, sub Nerone, în contra datinei vechie : „Non enim, ut olim, universae legiones deducebantur, cum tribunis et centurionibus, et sui cuique ordinis militibus, ut consensu et charitate rempubl[icam] efficerent etc."[200].

Încă din coloniele militari nu mult folos se putea trage, nefiind dedați ăst soi de oameni cu viața căsătorească, precum tot din acel loc la Tacit se cunoaște, unde scrie : „Veterani neque conjugiis suscipiendis, neque liberis alendis sueti, orbas sine posteris domus relinquebant"[201].

De aceea, veteranii de regulă-și vindeau sortile și se întorceau în provinciele unde-și complinise anii militari, cum observează tot acolo istoricul citat, pînă ce Juliu Cesare în legea pentru coloniele militare decretă cum că veteranilor în 20 de ani nu le este iertat a-și vinde sortile, de aceea însă veteranii tot fugiau din locurile ce nu le plăceau sau unde nu erau dedați și fără de a-și vinde sortile.

4. Esența colonielor, dar, stă în coloniele civili, cari neîndoit cea mai mare parte se duceau din Roma, unde populațiunea creștea fără măsură, așa încît sub Claudiu, la a. 48 după Chr., numărîndu-se cetățanii din Roma, se aflară 6 943 000, adecă mai 7 milioane, precum atestează Tacit (ib. XI, 25)
14 și Cassiodor în cronic ; iar sub Nerva, după ce/ toată Italia era umplută cu colonie romane, afară de celealalte de prin Ispania, Galia, Africa etc., și după ce atîta lume de om se prăpădise în bătăliele necurmate, populațiunea Romei era atît de mare și lipsită, încît împăratul fu constrîns a le cumpăra și împărți pămînt în preț de 60 milioane sesterțe, cari fac în banii noștri 710 850 de galbeni împărătești, adecă preste 6 milioane franci sau lei noi.

Din astă causă şi spre iuşurarea erariului, care-l costau în tot anul sume enorme pentru întreţinerea acestei populaţiuni flămînde şi adeseori sediţioase, colonisarea încă era uneoare grandioasă într-atîta cît Roma se părea ca deşeartă; aşa, sub Juliu Cesare, trămiţîndu-se numai în provinciele de preste mare ca la 80 000, precum scrie Suetoniu (în Jul. Caes., 42): „Octoginta civium milibus in transmarinas colonias distributis ut exhaustae quoque urbis frequentia suppeteret, sanxit etc."[202].

5. Coloniele duse din Roma, ca cives romani, şi în provincie-şi reţineau toate drepturile unui cive roman.

Ele se destingeau mai demult de municipie, dar în urmă se identificară, precum atestează A. Gelliu (XVI, 13): „Municipes sunt cives romani ex municipiis, legibus suis et suo jure utentes, muneris tantum cum populo romano participes. Sed coloniarum alia necessitudo est, non enim veniunt extrinsecus in civitatem, nec suis radicibus nitundur, sed ex civitate quasi propagatae sunt, et jura institutaque omnia populi Romani, non sui arbitrii, habent. Quae tamen conditio, cum sit magis obnoxia et minus libera, potior tamen et praestabilior habetur, propter amplitudinem maiestatemque populi Romani, cuius istae coloniae quasi effigies parvae simulacraque esse quaedam videntur et simul quia obscura obliterataque sunt municipiorum jura, quibus uti jam per innotitiam non queunt"[203].

Şi mai încolo (ibid.): „Quotus enim fere nostrûm est, qui cum ex colonia ex populo Romano sit, non et se municipem esse, et populares suos municipes esse dicat ? quod est a ratione / et veritate longe aversum. Sic adeo et municipia quid, et quo jure sint, quantunque a colonia differant, ignoramus"[204]. 15

6. Numele colonielor romane în Dacia, cîte se ştiu, sînt:

Colonia Tiernensis (Diernensis s. Zernensium) în Banat;

Colonia Ulpia Traiana Sarmisaegethusa metropolis, la Grădiştea, în Haţeg;

Colonia Apulensis sau municipium Septimius Apulense, la Alba Iulia, în Transilvania; şi

Colonia Napocensis (la Cluj ?), împreună cu vicus Patavicensum (la Pata ?);

de cari Ulpian, în *Digeste*, 1., L. Tit., XV, 1, scrie:

„In Dacia quoque Zernensium colonia a divo Traiano deducta, juris Italici est. Sarmisaegethusa quoque eiusdem juris est. Item Napocensis colonia, et Apulensis, et Patavicensium, vicus, qui a divo Severo jus coloniae impetravit"[205].

7. Alte colonie mai mănunte au fost fără îndoială în toate părţile Daciei, deşi numele lor nu au rămas cunoscute.

Tot asemenea au fost şi în provinciele învecinate: Pannonia, Moesia, Thracia etc., cari se aflä memorate în tabla Peutingeriană, în itinerare, inscripţiuni etc.

Vezi şi Zumpt, *Comment. epigraphicae**, tom I, pag. 193 seqq., şi despre cele din Dacia, anume p. 404 seqq.

§ 3. Formarea lui

Dialectul dacic roman însă nu se putu forma ca limbă speciale pînă cînd în Dacia susta încă înfluenţa limbei latine şi a dialectelor italice, prin ne-

---

* *De coloniis Romanorum militaribus*, libri IV, 4, Berlin, 1850.

curmata comunicațiune a colonielor cu patria matre Italia și Roma și, oricîte
16 urme de limba vulgare să / se afle pre pămîntul Daciei pînă la încetarea totale a acelei comunicațiuni, nu se pot considera decît numai ca variațiuni ale uneia și aceleiași limbe latine.

După ce însă acea influență a limbei latine și a comunicațiunei a încetat cu totul, dialectul vulgare dacic a rămas singur limba provinciei, și mai mult nu a avut altă influență asupră-și decît a comerciului împrumut între provinciele, ținutele și localitațile Daciei, carele a contopit toate varietațile într-o formă generale, dînd dialectului dacic unificațiunea fundamentale și rădicîndu-l din membre disolute la un tot organic, ce formează orice limbă.

De atunci limba romană dacică a rămas nedependente de la dialectele italice și toată înfluența ce mai avu a suferi de atunci încoace fu numai înfluența limbelor străine ale popoarălor cu care românii erau în cea mai de aproape relațiune comerciale, politică și besericească, începînd de la limba grecească și slovenească.

Această epocă se poate defige cu începutul seclului al VII-lea, cînd sub Phoca, împăratul bizantin, se delătură cu totul limba latină din afacerile publice ale magistratelor, tribunalelor și oștirilor, și locul ei [î]l ocupă limba grecească definitivè.

Note. 1. Documentele istorice și urmele despre limba vulgare romană pre teritoriul Daciei din dereapta și stînga Dunărei, precum și din provinciele limitrofe tracice, macedonice, tesalice și epirotice, încă nu dau mai multă probă decît că pre acest teritoriu atît de vast era în us o limbă romană, fără de a se putea concide că această limbă ar fi fost strict destintă de limba latină vulgare.

Ele sînt următoarele : /

17 *a*) Cea mai vechie și mai interesante urmă istorică despre dialectul roman vulgare în Dacia vechie este subscripțiunea dintr-o tablă cerată din a. 160 d. Chr. sub Antonin Piu împăratul, aflată împreună cu altele în aurifodinele de la Roșia Abrudului, de care se aminti și mai sus (§ 140, nota 1) ; și cu toate că semnătoriul era grec după nume și scrisoare și nu prea deprins în artea scrierei, dar formele latine *secondo* în loc de *secundus* și *segnai* în loc de *signavi* sînt atît de decisive, încît vulgaritatea lor nu se poate trage la îndoială. Vezi și „Arhivul" nostru, nr. III, pag. 49.

Celealalte diferențe ce se mai află în testul tablelor sînt numai variațiuni ortografice usitate și aiurea[206].

b) Altă urmă de limba romană vulgare e cea din parțile Eminontului de pre la an. 629 d. Chr., la Theofane și alții, de care iarăși vezi mai sus (§ 140, nota 2), mai pre larg însă în disertațiunea noastră *De re literaria*, în „Analile gimn." din 1858, pag. 4 și în *Introduct*. la *Analecte*, pag. XII seqq.

c) La acestea se poate adauge și forma cu carea în versiunea gotică se esprime numele *romani*, scriindu-l *rumun*, nu *roman*, ceea ce demustră că pre acele timpuri (sec. al IV-lea) numele *roman* se pronunța cum [î]l pronunțăm noi astăzi, cu *u* în silaba primă *ru-* în loc de *ro-* și cu *a* oscur nazale în silaba a doua *-man*, ceea ce goții, neputînd pronunța ca românii, o pronunțară iarăși cu *u*, precum și astăzi pronunță strănepoții lor și scriu ca și goții : *rumun* în loc de *rumân*. Almintrea nu s-ar putea esplica pentru ce goții nu au scris *roman* cu *a*, ci *rumun* cu *u* : *Rumuneis* sau *Rumoneis*. Vezi edițiunea Gabelentz et Loebe, tom. I, pag. 221, unde titlul *Epistolei către romani* gotice se traduce : *Du Rumunim s. Rumonim*. Vezi mai pre larg în desert. noastră *De nomine gentili*, în „Annal. gimn." din a. 1857, pag. 6 seqq.

Ceea ce am adaus tot acolo din Iornande, episcopul gotic al Ravenei pre timpul lui Iustinian ca pre la a. 530, despre cetatea Nova din Dacia ce o numește

Sclavino-/ Rumunense (*De rebus Geticis*, pag. 85, ed. Lindeberg), aici o trecem 18
din causa varietatei lecțiunei la acel loc, care încă nu e criticè deplin stabilit.

d) Încă și ce scrie Costantin Porfirogenetul* cum că *serbli* în limba romànilor însemnează „șerbi" nu se poate referi decît la limba românească din peninsula tracică, în carea și astăzi *serbli*, adècă *șerbi*, pl. de la *șerb*, cu articl. *-li*, nu se pronunță almintrea ; iar în alt dialect roman nu se mai zice așa ; probă evidente totodată și despre articlul românesc usitat tot ca acum și în secl. al IX-lea d. Chr. Vezi loc. cit. în *Analecte* și disert. *De re liter.*[208].

e) La acestea s-ar putea adauge încă și documentele ravenate tot din acea epocă publicate de Marini în *Papiri diplomatici*, din cari unele sînt scrise cu litere grecești, însă cu test latin, într-o limbă cît se poate de coruptă, cu multe forme vulgari ante- și postclasice, ce înfățișează forma limbei vulgari în confiniele Italiei către părțile orientali ale Imperiului. Vezi și mai sus (la loc. cit., nota 3).

2. Cele ce am zis în paragraf despre formarea dialectului dacic au loc chiar și cînd ipotesile absurde de romanisare a dacilor și emigrarea totale a romanilor din Dacia vechie prestre Istru în Dacia nouă ar fi mai mult decît ceea ce sînt ; despre cari aici nu putem să tractăm mai în speciale, ci susținem numai că nici romanii din Dacia vechie nu sînt și nu pot fi daci romanisați, nici că romanii vechi au emigrat cu totul din Dacia vechie ca să nu se mai reîntoarcă decît preste o mie de ani înapoi, iar argumentele noastre mai pre larg, vezi-le în apologia *Cuvîntului de inaugurare*, ediț. a 2-a, nr. IX, 69 seqq.

3. Despre ștergerea cu încetul a limbei latine ca limbă oficioasă în părțile orientali ale Imperiului și susținerea limbei / grecești în locul ei încă înainte 19
de edictul lui Phoca din a. 602 d. Chr. ne adeverește J. Lydu, autoriu contemporan, în cartea *De magistratu* (III, 68), unde scrie că pînă atunci era lege antică ca toate afacerile ce se tractau la prefecture și la alte oficie să se tracteze în limba latină și ales în părțile Europei, măcar că cea mai mare parte a locuitorilor erau greci ; care lege însă pre atunci începu a o călca un Joane Capadocian, apoi și alții, de unde în urmă și scăderea Imperiului a urmat, pentru că, cum scrie el în alt loc (II, 12), era un oraclu vechi în carmine care se zicea că e de la Romul și se afla la un scriitoriu roman, anume Fontei, cum că romanii vor fi părăsiți de fortuna lor cea bună atunci cînd [î]și vor uita de limba părințească, adecă cea latină, zicînd: „Πέρας ἔλαβε τὰ φωντηίῳ τῷ ῥωμαίῳ ῥηθέντα ποτὲ, ... — τότε ῥωμαίους τὴς τύχην ἀπολείψειν ὁτὰν αὐτοὶ τῆς πατρίας φωνῆς ἐπιλάθωται"[209]. Iar în alt loc amar se plînge cît de rău le mergea acum în magistrate de cînd cu limba grecească, nu ca mai demult cu cea latină, cînd sportulele cureau în abundanță.

4. De influența limbelor străine asupra celei romane în amîndouă Daciele cis- și trans-danubiane, înainte și după încetarea limbei latine ca oficioase, încă ar fi multe de însemnat, ce însă nu se pot tracta aici în măsura cuvenită ; adaugem numai :

a) Că din limba dacică și gotică încă nu s-a putut documenta că ar fi rămas urme în limba românească, cu toate că din limba dacică s-a păstrat o sumă notabile de cuvinte, atît la istorici, cît și mai ales la Dioscoride, de cari vezi în „Arhiv", nr. XXII, pag. 431 seqq. Iar cele ce D. Cantemir și după el Fotino, în operele lor, le numesc dacice nu sînt decît erori limbistice, precum am arătat în *Principie*, la pag. 245.

În cît iarăși pentru cele din limba gotică, cei mai mulți le neagă, cu toate că romanii noștri, dacă nu în Dacia vechie, dar cel puțin în cea nouă și în provinciele contermine, / i-au avut de oaspeți sau vecini, precum arată vor- 20 bele latine ce se află în versiunea gotică. Vezi glosariul gotic la edițiunea Gabelentz, mai sus amintită, și disert[ațiunea] noastră *De nomine gentili*, pag. 7, unde am citat cîteva, pr. *kubitus*, *laiktio*, *faskia*, lat. *cubitus*, *lectio*, *fascia*.

---

* *De admin.*, c. 32: Σέρβλοι δὲ τῇ τῶν ῥωμαίων διαλέκτῳ δοῦλοι προσταγορεύονται. Ed. Bonn, pag. 152.

Iar în cît pentru influența limbei gotice în formarea timpurilor ausiliare românești, vezi mai sus (§ 39, nota 4, *a*).

b) Cuvintele din limba grecească ce se află în limba românească parte sînt vechie, dar prea puține, luate din limba greacă cea vechie, atît după comerciul necurmat între elementul roman și grec, cît și pentru mulțimea de greci liberi, libertini și sclavi, ce se aflau între coloniștii Daciei, precum se vede din inscripțiuni, parte sînt nouă, din limba besericească și din dialectul grecesc vulgare mai nou, mai multe în dialectul macedoromân pentru colocuirea cu greci, mai puține într-al nostru, luate sau din ritul și cartile liturgice, sau din familiarisarea cu coloniele Fanarului în timpurile mai nouă în partile danubiane.

c) Cele mai multe urme de influență străină asupra limbei romane sau românești sînt din limba slovenească, din cause toturora bine cunoscute, însă și acestea mai toate numai în respectul materiale și prea puține în respectul formale al limbei, ceea ce slaviștii și partisanii lor o ignorează întru adins cu totul și-și permit conclusiuni ce nu pot șerbi spre onoarea erudițiunei lor filologice și logice [210]; și în urmă:

d) Celea din limba turcească în provinciele dunărene, precum și cele unguresti [211] și nemțești în alte ținuturi sînt teritoriali, mai multe sau mai puține după influențele locali, și de aceea în cea mai mare parte necunoscute întregei românimi.

5. Mai interesante este întrebarea că oare și cîtă influență a avut limba albanese asupra limbei românești și viceversa. Despre care se poate consulta *Vocabulariul greco-român-albanese* de Th. A. Cavallioti, reprodus
21 de J. Thunmann, / tom. I, pag. 181–238; și alții, pr. Hahn, Leake, Miklosich, Bianchi etc.

Iar despre pusețiunea articlilor românești, bulgărești și albanesi, vezi în *Principie*, nr. XV, pag. 65 seqq. Preste tot vezi și diset[ațiunea] noastră *De latinitate lingue val[achicae]*, în „Anal. gimn." din 1855 și în „Arhiv", nr. XXI, pag. 404 seqq. și nr. VII, pag. 121 seqq.

§ 4. Evul mediu

Cu căderea Imperiului occidentale și grecisarea celui orientale începu și pentru romanii din Dacia și în partile orientali ale Europei evul mediu al barbariei ca și în partile occidentali și în toată Europa, din causa necontenitelor invasiuni de popoară asiatice și din nordul Europei, cari sfărmară tot ce le veni înainte și stinseră toată cultura și civilisațiunea vechie romană, împreună cu institutele de arte și științe și literatura lor, numai cît acest ev teribile în Occidente nici nu a durat așa îndelung, nici nu a fost atît de dărăpănătoriu ca în partile orientali, și în specie în provinciele locuite de români, pentru starea și limba lor.

Căci, pre cînd în Occidente limba latină a rămas și după căderea Imperiului nu numai ca limba statului, ci și în beserecă și în școală întru toată autoritatea sa, încă și la popoarăle mai tîrziu civilisate, la romanii din partile Orientelui, pre lîngă ruinarea totale în avere și cultură, acest mijloc vitale a lipsit și încetat cu totul în acest ev, nu numai, ci în locul limbei pînă aci naționali se redică asupra românului, ca un cer de fier întunecat, limba slovenească și

miserabilea ei cărturărie în stat, beserecă și școală, pînă la mijlocul seclului
al XVI-lea, cînd mai întîi în inima Daciei vechie / începu limba românească 22
a se deștepta din somnul letargic aproape de 1000 de ani.

De aci, nici o urmă de limba românească din tot evul mediu nu a rămas, decît cîte un cuvînt ici-colea în diplomele slovenești ale principilor români și în altele latine ale regilor Ungariei, încă și aceste cuvinte numai ca numirile unor locuri, munți și văi, în parțile României [Munteniei] și Transilvaniei.

Note. 1. Pînă la epoca aci precisată, românimea din Dacia și din provinciele confiniare : Mesia, Thracia, Macedonia, Thesalia și Epir făcea numai o masă compactă între sine și cu cealaltă românime din apropiare și în depărtare în Occidente, și nu avea alt nume generale decît numele politic al statului roman, nici altă literatură decît cea latină, iar în dialectele vulgari, cari încă nu erau fipsate, nu se scria.

Din care causă numai în deșert caută cineva după monumente literare în limba vulgare, în genere, sau într-a romanilor din Dacia, în specie, din epoca înainte de seclul al VII-lea al creștinătatei. Chiar și documentele ravenate, mai sus (§ 3, nota **1**, sub *e*), nu sînt decît acte latine, scrisă fără gramatecă, după cum se vorbea pre atunci latinește în Ravena, la goți și sub goți.

Tot din acea causă, în deșert caută oarecine și după altă numire a românului din acele parți și din aceeași epocă, fiindcă altă numire mai speciale nu a avut decît numirea generale român, cum ne numim și pînă în ziua de astăzi.

2. După ce însă Imperiul orientale sub Phoca [212], la începutul seclului
al VII-lea, s-a grecit definitivè, scoțînd limba latină din curtea imperiale,
armată, administrațiune, tribunale și școale, și în locul ei sustituind pre cea
grecească, Imperiul, ce e derept, s-a numit și mai încolo Imperiul roman, dar
impropriè, fiindcă în faptă era grecesc, și într-îns / nemică nu mai era roman 23
decît legile, dar și acestea traduse în grecește și alterate după bun placul
imperatorilor bizantini. De aci, și cei de la putere-și luară ocasiune de a se
numi tot numai romani, pre grecește ῥωμαῖος, adoptînd un nume glorios
ce nu-l meritau, precum și vechiul poet latin la Muratori* (în *Antiquit. medii
aevi*, tom. II, pag. 147) derept scria :

„Nobilibus fueras quondam constructa patronis,
Subdita nunc servis, heu male, Roma, ruis,
Deseruere tui tanto te tempore reges,
Cessit et ad graecos nomen honosque tuus,
In te nobilium rectorum nemo remansit,
ingenuique tui rura pelasga colunt.
Vulgus ab extremis distractum partibus orbis,
Servorum servi nunc tibi sunt domini.
Constantinopolis florens nova Roma vocatur ;
moenibus et muris Roma vetusta cadis.
Hoc cantans prisco praedixit carmine vates :
Roma tibi subito motibus ibit amor“ [213] etc.

Dar grecilor încă de mult începuse a le fi rușine de numele lor naționale *hellen*, care acum nu mai însemna decît „păgîn“. Din care causă și ei [î]și luară ocasiune de a se numi pre sine *romani*, încît, în urmă, toți scriitorii lor bizantini și după grecisarea Imperiului tot numai de *romani* vorbesc, de romani, adecă de cei de la Constantinopole, adecă greci. De aci apoi tot grecul şi pînă astăzi nu se numeşte pre sine decît ῥωμαῖος.

---

* Muratori crede că epigrama e din secl. al VII-lea sau al VIII-lea; iar alții dintr-al VI-lea. Prin *servi servorum* Muratori înțelege pre greci.

3. Consecinţa acestei trasformaţiuni subitanie din grec în roman aduse cu sine că aceşti romani bastarzi nu mai puteau să numească pre adevăraţii romani din Imperiu sau afară de Imperiu decît cu numele usitat la bulgari,
24 vlahi, cu care numire se numeau toţi cei de viţe latină sau italică / la toate popoarăle barbare de pre atunci, slavice şi germane, şi încă pînă astăzi tot aşa se numesc, cu puţină variaţiune în pronunţie : la sloveni *vlah, vlasi, volohi, volosi* etc. ; la germani *Walch, Walach, Wälsch* etc. ; la unguri *olasz* însemnează „ital“, *oláh* „român“, însă nu numai români cu limbă română, ci şi români slavisaţi din provinciele slavice ale Ungariei, precum şi nemţii numesc *Walach* şi pre românii slavisaţi din Moravia, cari şi-au pierdut limba română, iar portul le-a rămas curat ca al românilor haţegani, precum adeseori se văd şi în Viena.

Despre originea etimologică a acestui nume mult s-a disputat, însă pre cît se pare încă fără resultat secur ; ci tot ce este secur şi cert se reduce la atîta că însemnează „latin“ sau „italian“. Şi într-acest sens ocure şi la scriitorii vechi, atît slavi cît şi greci, şi anume Luciu *(De regn. Dalm.*, VI, 5) scrie : „Apud Bulgaros, Serblos et Croatos, Vlah Romanum, Latinum et Italum significat“ [214].

Presbyter Diocleas din secl. al XII-lea (*Regn. Slavorum*, c. V) : „Post haec totam provinciam Latinorum, qui illo tempore Romani vocabantur, modo vero Morovlachi, hoc est nigri Latini, vocantur“ [215].

Cinnam (VI, 3), *De romanii sau vlachii din oastea lui Leone Bataciu* : „Οἱ τῶυ ἐξ Ἰταλίας ἄποικοι πάλαι εἶναι λέγονται“ [216] ; adecă cari se zic a fi colonişti vechi din Italia.

Nestor, tot din acelaşi seclu cu Cinnam şi cu Diocleas, în *Cronicul* său în mai multe locuri aminteşte pre vlahi, înţelegînd sau pre vechii romani, sau pre români ; însă unde scrie de bătăliele ungurilor cu vlahii şi cu slovenii, la a. 6406 (898 d. Chr.), preste Nipru dincolo de munţii cei mari, nu poate fi vorbă decît numai de români. Vezi test şi versiune în *Apologia*, pag. 129 seq.

Iar în *Viaţa lui Methodiu, apostolul slavilor* (pre la a. 853), scrisă sloveneşte de un discipul al lui, carele mai întîi de toţi aminteşte pre vlahi, încă însemnează au „latini“, au „itali“, au „români“, unde se scrie că la Rotislav, /
25 kneazul slovenilor, au venit mulţi învăţători de la vlahi, de la greci şi de la nemţi. Vezi versiunea noastră după Miklosich, tot în *Apol.*, pag. 85.

Încă şi în epopeea germană numită *Nibelungen*, carea se află compusă încă la a. 1200, se amintesc vlahii şi principele Ramune din ţara vlahilor, între cei 24 principi din părţile Orientelui presentaţi regelui Ezel (Attila) în Tuln.

4. Cum că românii ar fi scris cu litere latine pînă în secl. al XV-lea şi cum că principele Moldovei, Alexandru cel Bun, după conciliul de la Florenţa, nu numai a oprit a se mai scrie cu aceste litere, ci şi cărţile cîte le-a aflat scrise cu litere latine le-a dat focului, este numai o ficţiune neistorică, de care pre larg am tractat în disert[aţiunea] *De re literaria*, pag. 6 seqq.

5. Tot aşa nefundată este şi părerea lui Dogiel, în *Cod. diplom.* (tom., I, pag. 597), cum că în arhivul Poloniei, în Cracovia, s-ar fi fost aflînd scrisori româneşti de la principii Moldovei, încă din a. 1387 ; vezi tot în acea disertaţiune (pag. 9 seq.) mai pre larg.

6. Chiar şi cartea principelui Neagoe Basarab cătră fiu-so Theodosiu, ce se află româneşte, nu poate fi decît o versiune din sloveneşte, făcută pre la finea seclului al XVII-lea, precum adevereşte însăşi forma limbei din acea carte, cu atît mai mult că chiar sub acest principe, la a. 1512 s-a tipărit în

Argiş *Noul Testament* sloveneşte ; iar diplomele toturor principilor, atît din Moldova, cît şi din România [Muntenia], pînă după începutul seclului al XVII-lea, cîte s-au aflat, toate sînt scrise numai sloveneşte şi pînă la a. 1640 nu s-a tipărit nici o carte românească în amîndouă principatele.

7. În secl. al XIII-lea, sub gloriosul principe român Ioaniciu, în parţile de preste Dunăre, prin apropiarea cătră Roma vechie, se începuse oarecare familiarisare cu Occidentele, carea putea să producă pentru starea limbei române mari servicie, însă încercarea nu dură mult şi rămase fără nici un resultat dorit. /

Iar semnificaţiunea creştină a multor cuvinte româneşti, pr. *beserecă, cruce, cumenecare, duminecă, păgîn, păcat, sînt* sau *sîmt, serbare* etc., precum şi numele sărbătoarelor şi locurilor : *Sîntă-Măria, Sîn-Pietru, Sîn-Pauru, Sîn-Giorgiu* (sau *Sîn-Giorz*), *Sîn-Juane* (sau *Sîn-Zîene*) etc., încă şi *păresemele*, după forma italiană *quaresima* în loc de *quadragesima* latină, sînt urme de creştinarea românilor din seclii înainte de slavisarea beserecei româneşti. 26

8. Un document memorabile despre starea limbei romane vulgari din secl. al IX-lea, însă în parţile Occidentelui, este jurămîntul în limba romană din Galia, la Nithard (lib. III) ; vezi în apendice ; şi la Ducange şi Roquefort, în prefaţ[iunea] la glosarele lor.

§ 5. **Apariţiunea limbei româneşti**

Cu finirea evului mediu în Occidente şi renaşterea studiului limbelor clasice, ajutată de invenţiunea tipografiei, începu şi pentru limba românilor din Dacia o nouă epocă pînă aci nemaiavută, epoca de a fi nu numai vorbită de un întins popor prin mai multe ţări şi provincie, ci de a fi şi scrisă şi usuată ca un mijloc puteros de cultură între oamenii de aceeaşi ginte.

Apariţiunea primă a limbei româneşti fu cu întîia carte românească ieşită în tipariu pre la mijlocul seclului al XVI-lea, prin carea i se deschisă calea de a intra în viaţa publică a românimei, mai întîi în beserecă, după aceea şi în afară de beserecă, dînd afară limba sloveneaseă, ce-i ocupase locul prin atîţia secli de întunecare.

Emanciparea ei se începu în Transilvania, apoi mai după un seclu şi în Principatele Române, în Transilvania / mult ajutînd-o principii reformaţi, 27 cari sperau că prin intruducerea limbei româneşti în beserecă vor putea să intruducă şi calvinismul lor, spre care scop au luat măsure şi pentru traduceri şi pentru tipărire de carţi româneşti, iar în Principate prin zelul şi stăruinţa marilor principi Basiliu Lupu şi Matei Basarabă.

Astă emancipare însă se fece numai pre încet şi cu multă anevoie şi nu se termină decît cu finea seclului al XVII-lea şi începutul celui următor.

Note. 1. Limba românească, ca limbă independente, se putu forma numai după întreruperea totale a comunicaţiunei între ea şi celealalte latine, ales italice, şi, aşa, numai după începutul seclului al VII-lea, precum s-a atins mai sus.

Ea a şerbit de aci înainte ca singurul mijloc de comunicaţiune între românii din parţile Imperiului orientale europene, lipsind acum cu totul limba latină oficiale, însă şerbit-a ea oare numai ca mijloc orale ori şi ca scriptic este cu anevoie a se decide, după ce în curînd urmă creştinarea bulgarilor şi slovenilor prin Ciril şi Metodiu în parţile transdanubiane, care avu mare influenţă şi asupra românilor colocuitori, încă şi pînă preste Istru de dincoace.

La tot casul, limba românească, abia încă în faşe, fu năduşită de slovenism şi literatura ciriliană, încît este prea probabile că în scurt se pierdu la români chiar și cunoștința scrierei latine și toți cîți dintre români au mai luat pana a mînă nu au mai format alte litere decît grecești sau slovenogrecești ciriliane, chiar și cînd poate aveau lipsă de a scrie românește.

Mărturie nedubitale ne sînt chiar și suscripțiunea romană cu litere grecești în tabla cerată de mai sus (§ 140, nota 1), precum și documentele
28 ravenate amintite tot acolo, / cari arată că chiar și în Italia, încă cu ceva mai înainte, începuseră a-și cam uita scrisoarea latină și a le fi mai îndemînă cea grecească.

2. Carea a fost întîia carte tipărită românească încă nu se poate ști cu securitate, și fiindcă cartea din carea luasem notiță în „Organ" (nr. LIV și LV) după toate cercetarile de atunci încoace nu ne-a mai venit a mînă, pentru deocamdată rămîne una din edițiunile lui Coresi sau *Omiliariul* cel fără dat sau *Tetravangelul*, ca întîia carte românească ce a văzut lumina în tipariu.

Pentru Transilvania, unde mai întîi începură a se tipări carți românești, întîia carte românească tipărită e tot una din cele două de mai sus sau *Învățătura creștinească* sub nume de *Catehism*, tipărită la Sibiu la a. 1546, sau *Omiliariul* calvinistic de mai sus, tipărit în Brașov ori în Sibiu, dacă este tot unul cu *Învățătura* sau *Catehismul* amintit sau cel puțin *Tetravangelul* din a. 1561.

Iar în cît pentru Principatele Românești, carțile românești începură a se tipări cu un seclu mai tîrziu,

în România la a. 1640 : *Pravila mică*, tipărită în mănăstirea de la Govora (în *Analecte*, pag. 141 seqq. ; în *Principie*, sub Aa) ;

iar în Moldova la a. 1643 : *Omiliariul* de Iași, în mănăstirea a Trei Sînți (în *Anal.*, pag. 204 seqq. ; în *Principie*, sub N).

Cea de întîi, sub princepele Matei Basarab, cu prefațiune de la Genadiu, metropolitul Transilvaniei, iar cealaltă sub princepele Bas. Lupu, cu două prefațiuni, una a principelui, alta a metropolitului Barlaam, și tipărită cu tipariul domnesc dat de Petru Mogilă, „fecior de domn de Moldova și metropolit Kievului, Haliciului și a toată Rusia".

3. Emanciparea amintită este a se înțelege numai pentru provinciele din stînga Dunărei, pre cînd în provinciele Daciei așa-numite Aureliane, Serbia și Bulgaria și mai încolo preste Balcan, pînă și astăzi este tot neefec-
29 tuată, limba românească / fiind și acum scoasă din beserecă și școală, cu toate că în unele ținute poporațiunea română este compactă și masivă, dar subjugată de elementul sîrbesc și grecesc.

Unde este bine a se oserba că limba românească din provinciele aureliane este tot aceea cu cea de dincoace de Dunăre, iar limba ce se vorbește dincolo de Balcan (Rodope și Haemus, la bizantini Emimontiu), în Thracia, Macedonia, Thesalia și Epir este alt dialect românesc, care în astă gramatecă mai de multe ori s-a citat sub numirea de macedoromân.

4. Fost-a cîndva dialectul dacic tot unul cu cel macedoromân și apoi s-a despărțit în două, cum sînt astăzi, ori că fiecarele dintr-înse s-a format în de sine separat încă nu se poate ști; destul că diferența între aceste dialecte sau limbe românești esiste, însă nu atît de mare încît unii pre alții să nu se poată înțelege.

5. Diferența aceasta stă mare parte numai în pronunția unor litere, cu toate că și în dialectul dacic esist asemeni variațiuni în pronunție și încă mai multe și mai mari; altă diferență stă în usul unor forme pronominali și verbali, cari la noi astăzi nu mai sînt în us sau unele poate că nu au fost niceodată și de cari s-a făcut amintire la locul lor în gramatecă; și în urmă că în dialectul macedonic mai sînt în us și unele cuvinte vechie românești cari la noi au perit, precum și cu mult mai multe vorbe grecești din greaca vulgare la ei decît la noi. Și preste tot se poate zice că dialectul macedonic e în multe parţi mai bine conserbat decît al nostru, dar şi pierderile lui în forme şi cuvinte romane încă sînt cu mult mai numeroase decît la noi.

6. Încordarile ce începură a se face în timpurile noastre spre a elibera şi astă limbă română din servitutea atîtor secli, de carea pînă astăzi nu a scăpat, sînt mulţumitoare, însă prospecte nu prea sînt de a o vedea emancipată şi pre ea în curînd de sub despotismul grecesc şi sloven, în şcoale încîtva poate mai curînd, dar în beserecă mai anevoie. /

7. Literatura acestui dialect încă este foarte embrionic şi întîia carte 30
în acest dialect tipărită, pre cît ştim, este vocabulariul lui Cavalioti, amintit
mai sus (§ 3, nota 5), însă cu litere greceşti, iar cu litere latine este gramateca
macedoromână a lui M. Boiagi, greceşte, româneşte şi nemţeşte, edită la
Viena, in 8, la a. 1813, retipărită şi în Bucureşti.

8. De dialectul macedonic se ţine şi dialectul istrian al românilor din Istria, care, după slavisarea morlachilor şi altor români de prin provinciele învecinate, a scăpat ca prin minune, pînă nu ştiu cînd, şi astăzi se vorbeşte de o poporaţiune foarte mică la număr şi, prin urmare, aproape de perire.

Vezi cercetarile mai nouă de I. Maiorescu, Fr. Miklosich etc.

9. Dialectele romanice şi latine din Elveţia, Friaul etc. sînt dialecte neolatine particulare, dar nu sînt româneşti, va să zică nu se ţin de limba noastră.

10. Ştirile despre identitatea limbei wallice din Britania anglică cu a noastră, la Alter (în prefaţ. la *N.Test.*), E. Murgu etc., sînt fabuloase, la cari au dat ocasiune specimenele de *Tatăl nostru* din colecţiunile cunoscute, unde româneşte ocure şi ca *Wallic* şi ca *Wallachic*, per errorem, limba walică astăzi fiind destul de bine cunoscută ca celtică, cu literatură proprie, precum arată şi bibliele din astă limbă.

§ 6. Dezvoltarea ei

Prin ce fasi a trecut dialectul macedonic de la început pînă
la întîia apariţiune a lui în seclul precedente, afară de puţinele nume din
Theofane şi Costantin Porfirogenitu în secl. al VII-lea şi al IX-lea amintite
mai sus (§ 4, nota 2, § 3, nota 1, sub *b*, *d*), ne este cu totul necunoscut din
lipsa totale de monumente sau documente din timpurile mai dinainte, decît
că, precum / s-a oserbat tot acolo (§ 3, nota *d*), se pare cum că în seclul al IX-lea 31
articlii nominali cu locaţiunea înapoia numelor erau ca şi astăzi usitaţi.

Iar în cît pentru dialectul dacic, fasile prin cari a trecut pînă la prima lui apariţiune către mijlocul seclului al XVI-lea încă ne sînt tot aşa necunoscute, tot din asemeni cause; dar în cît pentru dezvoltarea lui de atunci încoace şi fasile acestei dezvoltari, pînă astăzi, documentele literare sînt atît de numeroasă, încît din astă parte nu mai este nici o piedecă de a le cunoaşte, decît că acele documente, cu cît mai vechie, cu atîta sînt şi mai rare, şi din zi în zi se mai răresc şi pier, precum multe au şi perit, şi că prea puţină grije se poartă pentru a le aduna, completa şi, ce e mai principale, a le studia serios.

Resultatul studiului nostru asupra dialectului sau limbei noastre în acest period este că, cu toate că înfluenţa limbei slavoneşti mai întîi, apoi a celei greceşti şi, în urmă, a celei frînceşti în zilele noastre a fost cumplit de mare, totuşi dialectul nostru a rămas nestrămutat în formele gramaticali şi sintactice şi că numai în partea materiale şi în elocuţiune s-au făcut schimbari notabili, aşa încît limba românească şi astăzi este tot aceea carea se vede şi în primele ediţiuni din secl. al XVI-lea.

Note. 1. În cît pentru partea materiale a limbei, din alăturarea limbei de acum cu limba românească din carţile mai vechie, resultă că ea a păţit mari pierderi în cuvinte şi semnificaţiuni curat româneşti, precum şi în fraseologia bună şi espresivă.

Ea a cîştigat însă mult în elocuţiune şi, ce e mai mult, chiar în epoca
32 fanarioţilor, versiunile carţilor beserecєşti / s-au lucrat cu atîta intelegenţă, încît sînt un model de ortografie, de forme gramaticali, de sintactică corectă, eleganţă, chiaritate în stil, prin cari se desting şi de oscuritatea stilului încurcat al testului grecesc, precum şi de servilitatea versiunilor sloveneşti în contra geniului limbei lor.

Ele au format deplin dialectul beserecesc, început mai dinainte şi înţeles de toată românimea. Defectele lui sînt numai suprabundanţa elementelor străine, ales celor sloveneşti, şi puţine erori ortografice, mai mult din causa pronunţiei variate. Vezi şi mai sus (§ 146, nota 5).

2. Cu toate astea, limba românească în carţile beserecєşti, cu cît acestea sînt mai vechie, cu atîta se pare mai mult a diferi de limba noastră modernă, însă numai la aparenţă, fiindcă, în adevăr, diferenţa se reduce numai la pierderile indicate şi la varietatea elocuţiunei.

Astă variaţiune însă este nu numai după timp, ci şi după loc, uneoare chiar şi după persoane.

Aşa, de esemplu, carţile coresiane de la Braşov, deşi sînt din acelaşi timp cu *Palia* de la Orăştie şi se unesc în forma generale a limbei lor de pre atuncia, dar ceva diferenţă tot se simte între amîndouă, cele de întîi representînd parţile orientali ale Transilvaniei şi chiar ţara învecinată, iar cea din urmă fiind representaţiunea parţilor de cătră apus şi a Banatului.

Tot asemene diferenţă se simte şi între limba carţilor tipărite în Moldova şi între a celor din România din acelaşi period sau al patrul şi al cincile deceniu din secl. al XVII-lea [217].

Iar limba carţilor lui Dositeiu în Moldova şi a Grecianilor din ultimele decenie ale seclului aceluiaşi încă înfăţişează o fisionomie aparte şi proprie autorilor lor.

3. Spre mai multă orientare în această materie, lăsăm aci să urmeze un număr de carţi româneşti din cele mai vechie, grupate după forma limbei ce o înfăţişează, în ordine cronologică şi după provincie, şi adecă : /

33 *a)* din secl. al XVI-lea, în Transilvania :
1. *Omiliariul coresian I*, in fol., Braşov (sau Sibiu, 1546—1560) ;
2. *Tetravangelul coresian*, fol. (Braşov), 1561 ;
3. *Psaltirea coresiană I*, in 4-o, Braşov, 1577 ;
4. *Omiliariul coresian II*, fol., ibid., 1580 ;
5. *Palia sau Carţile lui Moisi*, in 4-o, Orăştie, 1581 ;

b) din secl. al XVII-lea, în România şi Transilvania :
6. *Pravila mică*, in 4-o, Govora, 1640 ;
7. *Omiliariul III*, fol., ibid., 1642 ;
8. *N. Testament*, fol., Alba-Iulia, 1648 ;
9. *Psaltirea II*, in 4-o, ibid., 1651 ;

c) din secl. acelaşi, în Moldova :
10. *Omiliariul IV*, fol., Iaşi, 1643 ;
11. *Şeapte sacramente*, in 4-o, 1645 ;
12. *Legile împărăteşti*, fol., 1646 ;

d) din secl. acelaşi, în România : [=Muntenia] :
13. *Cuvîntari beserecєşti*, in 4-o, Cîmpulung, 1642 ;
14. *Omiliariul V*, fol., Dealu (Tîrgovişte), 1644 ;

15. *Pravila mare*, fol., Tîrgoviște, 1652 ;
16. *Cluciu* sau *Cheia*, fol. min., București, 1678 ;
17. *Liturgia sloven. român*, in 4-o, ibid., 1680 ;
18. *Evangelia*, fol., ibid., 1682 ;
19. *Apostol*, fol., ibid., 1683 ;
e) de Dosothei, în Moldova :
20. *Psaltire în versuri*, in 4-o, Uniew, 1673 ;
21. *Liturgia*, in 4-o, Iași, 1679 ;
22. *Psaltire slov. român.*, in 4-o, ibid. 1680 ;
23. *Euchologiu (Trebnic)*, ibid., 1681 ;
24. *Parimiariu*, in 4-o, ibid., 1683 ;
25. *Viața sînților*, 2 tomi, fol., ibid., 1683 ;
f) de frații Greciani, în București :
26. *Biblia, V. și N. Testament*, fol., București, 1688 ;
27. *Mărgărit*, in fol. min., ibid., 1691 ;
28. *Evangelia grec. român.*, fol., ibid., 1693 ; /
g) Din Transilvania : 34
29. *Sicriul*, in 4-o, Sebeș, 1673 ;
30. *Euchologiu*, in 4-o, Alba-Iulia, 1689 ;
31. *Omiliariul VI*, fol., ibid., 1699 ;
32. *Catehism*, in 8-o, ibid., 1702 ;

Notițe mai pre larg despre aceste edițiuni, cu titlele lor și escerpte dintrînse, vezi în *Principie*, pag. 101—112, și în *Analecte*.

4. De forma limbei din cronicarii Moldovei din secl. al XVII-lea nu s-a putut lua notiță aici, din causă că nu s-au tipărit decît în zilele noastre; iar manuscriptele lor nu sînt la îndemîna fiecăruia, pentru a se putea constata deplin de care grupă se ține forma limbei lor, presupunînd însă că copietorii lor nu și-au permis schimbari de limbă în test, ceea ce foarte des s-a tîmplat.

Atari schimbari și-au permis nu numai copiștii din secl. al XVIII-lea în testul manuscriptelor mai vechie, ci chiar și editorii din secl. al XVII-lea, acomodînd testul vechi sau din altă provincie după usul mai nou din provincia lor, cu cuvînt ca să fie mai bine înțeles ; despre care se poate convinge oricine va alătura *Omiliariul* din Dealu, a. 1644 (mai sus, nr. 14), cu cele ce le-a luat în partea primă din *Omiliariul* de Govora, din a. 1642 (nr. 7), și, în partea a doua, din cel de Iași, din a. 1643 (nr. 10), precum și alăturînd cele ce a luat *Pravila* de Tîrgoviște, din a. 1652 (nr. 15), din *Legile împărătești*, de Iași, din a. 1646 (nr. 12). Vezi *Principie*, pag. 110, sub *Dd* și *Ee*.

Tot asemeni schimbari sau mai adevărat falsificațiuni s-au văzut chiar și în zilele noastre, întruducînd fără nici un cuvînt neologismi moderni în testul diplomelor vechie și în estractele din cele mai vechie edițiuni, precum și în baladele populari, ceea ce numai oameni fără nici o critică sau simț istoric pot să o facă.

5. De influența limbelor străine asupra limbei românești s-a amintit mai sus (§ 3, nota 4). /

Iar în cît pentru influența ce a luat asupră-i în zilele noastre limba 35 latină și cea francese, nu avem de a oserba decît că și de o parte și de alta este foarte mare și că pre lîngă o bună precauțiune, încît să nu se altereze forma și sintactica limbei românești, amîndouă aceste limbe pot să aducă mari servicie limbei noastre, întru dezvoltarea și cultivarea ei [218].

6. O deducțiune mai pre larg și în detaliu a fasilor prin cari a trecut pînă acum limba românească nu poate să aibă aici loc.

Vezi însă între altele şi *Principiele* noastre, *Analectele* cu *Notiţa literare*, disertaţiunea latină *De re literaria* şi mai mulţi articli de limba românească în „Arhiv pentru filol. şi istorie“, unde se vor afla mai multe detaliuri ce nu încăpeau în acest loc.

7. În urmă, lăsăm să urmeze aci şi unele documente de limbă, începînd din timpurile cele mai vechie ale limbei latine pînă la cele mai dincoace ale limbei româneşti, cu scop de a presenta încîtva fasile prin cari a trecut limba în Occidente şi în Oriente pînă ce a ajuns la noi.

APENDICE

de documente limbistice romane

§ 7. Monumente latine antice

Din multe monumente latine cari ne-au rămas din timpurile mai vechie ale latinitatei, adaugem aci unele mai interesante din periodul înainte de epoca cesarilor; aşa:

1. Fragment din *Carmen Saliare*:
DIVOM. EMPTA. CANTE.
DIVOM. DEO. SVPLICANTE.

2. *Carmen Fratrum Arvalium*:
Enos, Lases, iuvate.
Enos, Lases, iuvate.
Enos, Lases, iuvate. /
36 Neve luae, rue Marmar, sins incurrere in pleores.
Neve lue, rue Marmar, sins incurrere in pleoris.
Neve lue, rue Marmar, sers incurrere in pleoris.
Satur furere Mars, limen sale, sta berber.
Satur fu, fere Mars, limen sali, sta berber.
Satur fu, fere Mars, limen sali, sta berber.
Semunis alternei, advocapit conctos.
Semunis alternei, advocapit conctos.
Semunis alternei, advocapit conctos.
Enos, Marmor, iuvato.
Enos, Marmor, iuvato.
Enos, Marmor, iuvato.
Triumpe, triumpe, triumpe, triumpe, triumpe.

3. Din epitafele Scipionilor:
a) L. CORNELIO. L. F. SCIPIO.
AIDILES. COSOL. CESOR.
b) HONC. OINO. PLOIRVME. COSENTIONT. ROMANE
hunc unum plurimi consentiunt romani.
DVONORO. OPTVMO. FVISE. VIRO.
bonorum optimum fuisse virum.
LVCIOM. SCIPIONE. FILIOS. BARBATI.
Lucium Scipionem filium barbati.
CONSOL. CENSOR. AIDILIS. HIC. FVIT. Apud vos.
consul censor aedilis hic fuit a —.
HEC. CEPIT. CORSICA. ALERIAQVE. VRBE.
hic cepit Corsicam aleriamque urbem.

DEDET. TEMPESTATEBVS. AIDE. MERETOd.
dedit tempestatibus aedem merito.
c) CN. CORNELIVS. CN. F. SCIPIO. HISPANVS.
PR. AID. CVR. Q. TR. MIL. II. XVIR. STL. IVDIK.
Virtutes generis mieis moribus accumulavi.
Progenie mi genui. facta patris petiei.
Maiorum obtenui laudem. ut sibei me esse creatum.
Laetentur. stirpem nobilitavit honor. /

Note. 1. Fragmentul din *Carmen Saliare* s-a luat din T. Varro, *De limba latină* (VII, 27), care oserbează că *cante* este în loc de *canite ;* tot acolo (26) premite el că în multe cuvinte, unde cei vechi ziceau *s*, mai tîrziu s-a zis *r*, și citează alt loc din același carmen, care însă mare parte încă nu s-a putut descurca și de aceea l-am omis. 37

2. *Carmen fratrum arv.*, din aceeași epocă cu *Carmen Saliare*, dacă nu parte dintr-îns, mai întîi s-a aflat la a. 1778 pre o tablă săpată în Besereca vaticană, unde și astăzi se află.

Tabla este numai de sub consulatul lui Macrin imper. (a. 218 d. Chr.), scrisă după ortografia de atunci, și, așa, testul nu are decît interes limbistic, nu și ortografic; de aceea și aici s-a reprodus numai cu litere mănunte (cele rărite, pentru lipsuri) și cu destințiunile din *Corpul inscripțiunilor* (tom. I, de Th. Mommsen, pag. 9 seq.), unde vezi și esplicațiunile; iar comele sînt pentru metru.

Noi adaugem aici numai că *enos* e în loc de *en nos ; Lases, Lares ; neve lue rue*, adecă *neve luem rure ; sins, sinas ; sers siveris* contracte ; *limen* se pare în loc de *limitem ; sta, siste ; berber, verber, -is.*

3. Epitafele de sub nr. 3 împreună cu alte mai multe s-au aflat la a. 1614 în mormintele familiei Scipionilor, de lîngă Roma, și s-au publicat mai de multe ori, de unde și în *Corpul inscript.*, mai sus citat :

a) pag. 17. Acest Scipio este tot același de sub *b) ; aidiles* în loc de *aedilis ; cosol, consul* (a. u. c. 495, ant. Chr. 257) ; *cesor, censor* (a. u. c. 496, ant. Chr. 258) ;

b) pag. 18. Sub test am adaus transcripțiunea cu ortografia latină clasică pentru mai iușor înțeles ; unde este de oserbat nu numai *o* în loc de *u* ca la greci și italiani, precum și absența mai totale de *m* finale, ci și *e* în loc de *i* scurt în *ploirume, hec, dedet* (ca românește *dede*), *tempestatebus, mereto. U* se scrie cu *oi : oino, ploirume ; ae* / cu *ai : aide, aidilis*, ca și sub *a)* și *c)* și *n* 38
lipsește uneori înainte de *s*, pr. *cosentiont* și sub *a)* în *cosol* și *cesor*, și de aceea în toate inscripțiunile și în numi se află scris numai *cos* și *coss* în loc de *consul* și *consules ;*

c) pag. 2 : de pre la a.u.c. 615 (ant. Chr. 138), și așa cu 120 de ani mai tîrziu decît inscripțiunile de sub *a)* și *b)*. Pentru metru, este a se observa că *mieis* este a se pronunța ca o silabă, ca românește *miei ;*

progenie mi genui în loc de *progeniem mihi* încă este a se pronunța cu *mĭ*, ca semisilabă, ca la noi: *progeniemĭ genui ;*

sibei este a se pronunța *sibi* cu doi *i* scurți, tot pentru metru ;

iar *obtenui* în loc de *obtinui* este arhaism cu *e* scurt, iar cu *i* scurt este neologism clasic sau iotacism, ca și *dedit, merito* etc. în loc de *dedet, mereto,* de sub *b).*

4. Altă inscripțiune prea interesante atît pentru limbă, cît și pentru ortografia vechie este cea de pre columna rostrată a lui Duiliu, din a. u. c. 494 (ant. Chr. 256), care însă pentru starea fragmentare nu o putem reproduce aici. Vezi între altele *Corp. inscript.* citat, pag. 37 seqq.

5. În urmă adaugem aci *Senatus Consultum* de Bacchanalibus, din a. u. c. 568 (ant. Chr. 186), nu numai pentru ortografia şi forma limbei, ci şi pentru că este unul din monumentele antice mai bine conserbate şi se află în apropiarea noastră, în Biblioteca din Viena, unde se poate vedea mai cu facilitate decît altele din depărtare. Testul însă-l trascriem cu litere mănunte şi cele ce lipsesc cu cursiv, după cum se află tot la loc citat *(Corp. inscript.*, pag. 43 seqq.*)*. Vezi şi *Priscae latin. monumenta*, tabl. XVIII.

Q. Marcius L. f. S(p). Postumius L. f. Cos. Senatum consoluerunt N. Octob. apud aedem Duelonai. sc(ribendo) arf(uerunt) M. Claudi(us) M. f. L. Valei(us) P. f. Q. Minuci(us) C. f.

De Bacanalibus quei foideratei esent, ita exdeicendum censuere. /

39 Neiquis eorum Bacanal habuise velet, si ques esent, quei sibei deicerent necessus ese Bacanal habere, eeis utei ad pr (aetorem) urbanum Romam venirent, deque deis rebus, ubei eorum verba audita esent, utei Senatus noster decerneret, dum ne minus Senatoribus C adesent, *quom* ea res cosoleretur. Bacas vir ne quis adiese velet ceivis Romanus, neve nominus Latini, neve socium quisquam, nisei pr(aetorem) urbanum adiesent, isque *de* Senatuos sententiad, dum ne minus senatoribus C adesent, quom ea res cosoleretur, iousiset. Censuere.

Sarcedos ne quis vir eset. magister neque vir neque mulier quisquam eset, neve pecuniam quisquam eorum comoine*m* *h*abuise ve*l*et, neve magistratum, neve pro magistratu, neque virum *neque muli*erem quisquam fecise velet, neve post hoc inter sed conioura*se*, neve comvovise, neve conspondise, neve compromesise velet, neve quisquam fidem inter sed dedise velet. sacra in oquoltod ne quisquam fecise velet, neve in poblicod neve in preivatod, neve extrad urbem sacra quisquam fecise velet, nisei pr(aetorem) urbanum adieset, isque de Senatuos sententiad, dum ne minus Senatoribus C adesent, quom ea res consoleretur, iouisis*et*. Censuere.

Homines plous V oinvorsi, virei atque mulieres, sacra ne quisquam fecise velet, neve inter ibei virei plous doubus, mulieribus plous tribus arfuise velent, nisei de pr(aetoris) urbani Senatuosque sententiad, utei suprad scriptum est.

Haice utei in coventionid exdeicatis ne minus trinum noundinum, senatuosque sententiam utei scientes esetis. eorum sententia ita fuit, sei ques esent, quei arvorsum ead fecisent, quam suprad scriptum est, eeis rem caputalem faciendam censuere. atque utei hoce in tabolam ahenam inceideretis, ita Senatus aiquom censuit. uteique eam figier ioubeatis, ubei facilumed gnoscier potisit. atque utei ea Bacanalia, si qua sunt, extrad quam sei quid ibei sacri est, ita utei supra scriptum est, in diebus X, quibus vobis tabelai datai erunt, faciatis uti dismota sient.

In agro Teurano. /

40 **6.** Arhaismi mai notabili în acest document sînt: *Duelonai* în loc de *Baellonae*; *arfuerunt, adfuerunt*; *arvorsum, adversum*; *comoinem, comunem*; *exdeicendum, edicendum*; *in conventionid, in concione*; *in oquolto, in occulto*; *oinvorsi, universi* etc.

§ 8. Diplome militari

a) I-a a lui Traian, an. 106 d. Chr.

Imp. Caesar Divi Nervae f. Nerva Traianus
Augustus, Germanicus, Dacicus, Pontifex

Maximus, Tribunic. Potest. VIIII., Imp. IIII., Cos V. P. P.
Equitibus et peditibus, qui militant in alis tribus, et cohortibus septem, quae appelantur I. Claudia Gallorum, et. I. Vespasiana Dardanorum, et Gallorum Flaviana, et. I. Flavia Commagenorum, et. I. Lusitanorum Cyrenaica, et II. Lucensium, et II. Flavia Bessorum, II. et III. et IIII. Gallorum, et sunt in Moesia inferiore sub A. Caecilio Faustino, qui quina et vicerna plurave stipendia meruerunt, item dimissis honesta missione, et classicis, quorum nomina subscripta sunt, ipsis, liberis posterisque eorum, civitatem dedit, et conubium cum uxoribus. quas tunc habuissent, cum est civitas iis data, aut siqui caelibes essent, cum iis, quas postea duxissent, dumtaxat singuli singulas. A. D. III. Idus Mai
C. Julio Basso, Cn. Afranio Dextro Cos.
coh. III. Gallorum, cui praefuit
P. Valerius Sabinus.
Pediti. /
Ambireno Juvenci f. Rauric. 41
Descriptum et recognitum ex tabula aenea, quae fixa est Romae in muro post templum Divi Aug. ad Minervam.

b) A II-a a lui Traian, a. 110 d. Chr.

Imp. Caesar Divi Nervae f. Nerva Traianus Aug. Germ. Dacicus, Pontif. Maximus, Tribunic. Potestat. XIIII. Imp. VI Cos. V. P. P.
Equitibus et peditibus, qui militaverunt in alis duabus, et cohortibus decem, quae appellantur I. Civium Romanorum, et I. Aug. Ituraeorum, et. I. Aug. Ituraeorum Sagittar., et. I. Britannica. ∞ C. R., et. I. Hispanor. P. F., et I. Thracum C. R., et I. Ituraeorum, et. I. Flavia Ulpia Hispanorum ∞ C. R., et II. Gallorum Macedonica, et III. Campestris C. R., et IV. Cypria C. R., et VIII. Raetorum C. R., et pedites singulares Britannici, et sunt in Dacia sub D. Terentio Scauriano, quinis et vicenis pluribusve stipendiis emeritis, dimissis honesta missione, quorum nomina subscripta sunt, ipsis, liberis posterisque eorum, civitatem dedit et conubium cum uxoribus, quas tunc habuissent, cum est civitas ein data, aut siqui caelibes essent, cum iis quas postea duxissent, dumtaxat singuli singulas. A. D. XIII. K. Mart.
Ser. Scipione Salvidieno Orfito,
M. Peducaeo Priscino Cos.

Alae I. Aug. Ituraeor., cui praeest
C. Vettius Priscus
Ex gregale
T. Haemo Horati Ituraeo,
et f. eius et Marco f. eius, et Antonio f. eius.
Descriptum et recognitum, etc. /

42 **Note 1.** La aceste două diplome traianice, adaugem și una de la Hadrian din 129 d. Chr., și adecă :

Imp. Caesar Divi Traiani Parthiei f. Divi
Nervae nepos, Traianus Hadrianus Aug.
Pontif. max., trib. potest. XIII, Cos. III. P. P.
Equitib. et peditib., qui militaver. in ala et
vexillation. equit. Illyricor., et coh. IIII. quae
appelant. I. Hispanor., et I. Hispanor. veteran.,
et. II Flav. Numidar., et II. Flav. Bessor, et. III. Gallor.,
et sunt in Dacia inferiore sub Plautio
Caesiano, quin. et vicen. Pluribusve stipendis
emeritis, dimissis honesta missione,
quorum nomina subscripta sunt,
ipsis, liberis posterisque eorum, civitatem
dedit, et conubium cum uxoribus,
quas tunc habuissent, cum est civitas iis
data, aut si qui coelibes essent, cum iis quas
postea duxissent dumtaxat singuli
singulas, a. d. XI. K. April.
P. Iuventio Ceslo II. Q. Julio Balbo Cos.
Vexillatio equitum Ilyricor.
Ex gregale
Eupatori Eumeni e Sebastopol.
et Eupatori f. eius, et Eupatori f. eius,
et Eumeno fil. eius, et Thrasoni fil. eius,
et Philopatrae fil. eius.
Descriptum et recoigntum etc.

2. Altă diplomă interesante, însă în pagina primă mai de tot ștearsă, este de la Antonin Piu din a. 157 d. Chr., în care se amintesc III *alae* și XI *cohortes*, Hispanor. Compagon., Vindelicor. ∞, Commagenor., Ubior., et Thracum sag., Gallor. *Dacicor.*, sub *Statio Prisco*, staționate, precum se pare, tot în Dacia, ca și cele din diploma a II-a Traiana ; iar în pagina a doua întreagă așa scrie : /

43 — civitatem Romanam,
qui eorum non haberent dedit, et conubium etc.
Ibid Dec. Q. Canusio Praenestino, C. Lasio Sparso Cos. coh. I. Vindelicor. ∞, cui praeest
L. Versinius Aper Hispell.

Ex pedite

Barsimso Calisthenis f. Caes.
Descriptum et recognit. ex tabula aenea, quae fixa est
Romae in Capitolio post aedem Jovis O. M.
in basi Q. Marci Regis Pr.

3. Diploma întîia traiană e după belul dacic întîi, după care oștile romane cari luase parte se staționară în Moesia sau Bulgaria de astăzi, iar a doua după terminarea belului dacic al doilea, după care oștile romane rămaseră în provincia ocupată, pentru apărare.

Iar diploma de la Hadrian este cu atît mai interesante că s-a aflat chiar în România, județul Romanați, în martiu 1839, în cît Dacia inferiore din diplomă fără îndoială, însemnează partea Daciei din stînga Dunărei față cu Moesia Infer. din dereapta. Vezi mai pre larg. în „Arhiv“, pag. 323 seqq. și 347 seqq., precum și la Arneth, în dipl. milit. nr. V, VI, VII.

4. Oștirile romane din aceste diplome sînt de toate națiunile Imperiului, pr. bessi din Thracia, cammageni din Siria, dardani din Moesia, galli, lucensi din Galia cisalpină sau lucanii din Italia; britani, hispani, iturei din Siria, raeți, thraci, illyri, numidi din Africa, ubii din Germania, din părțile Coloniei, vindelici tot de acolo, din părțile Augusta-Vindelicorum, astăzi Augsburg în Bavaria, încă și galli dacici va să zică din gallii colonisați în Dacia.

Dintr-aceștia, unii erau civi romani și încă unele ale și cohorti erau întrege de civi romani, deși din provincie afară de Italia, pr. din Britania, Hispania, Cipru și Thracia, în diploma a II-a a lui Traian; iar alții numai în urmă, după lunge servicie militari, se făceau civi romani. De însemnat este că 44
între acele două aripe călăreți și unsprezece cohorti pedestri, cari erau staționate în Dacia sub Traian, șeapte erau curat din civi romani.

5. Limba acestor diplome și ortografia este cea clasică latină, și numai în diploma lui Hadrian, pre pagina a doua, se află scris *imferiore* în loc de *inferiore*.

§ 9. Table cerate

a) Din a. 142 d. Chr.

Dasius Breucus emit mancipioque accepit
puerum Apolaustum, sive is quo allio nomine
est, N(atione) Grecum, apocatum pro uncis dabus
X. DC de Bellico Alexandri, f. a. M. Vibio Longo,
eum puerum sanum traditum, furtis noxaque
solutum, erronem fugitivum caducum non esse
prestari. et siquis eum puerum q. d. a.,
partenve quam quis ex eo evicerit, q. m.
emptorem s. s., eunve ad q. ea res pertinebit,
uti frui habere possidereque recte liceat,
tunc quantum id erit, quos ita evictum fuerit,
t. p. duplam p. r. d. f. r. Dasius Breucus, d. f. p.
Bellicus Alexandri, idem fide sua esse
iussit Vibius Longus.
proque eo puero q. s. s. est pretium
eius X. DC accepisse et habere se dixit
Bellicus Alexandri ab Dasio Breuco.
Act. Kanab. Leg. XIII. g. XVII Kal. Junias
Rufino et Quadrato Cos.

b) Din a. 160 d. Chr.

Cl. Julianus mil. Leg. XIII. g. g. Cl. Mari emit mancipio-
que accepit mulierem nomine Theodotem, sive ea
quo alio nomine est, N. Creticam, apochatam pro uncis
duabus X quadringentis viginti, de Cl. Phileto, /
f. a. Alexandro Antipatri, 45

eam mulierem sanam traditam esse emptori s. s., et si
quis eam mulierem q. d. a., partenue quam quis ex ea
evicerit, q. m. emptorem s. s., eunve at quem
ea res pertinebit, uti frui habere possideresque recte
liceat, tunc quantum id erit, quot ita ex ea quit
evictum ablatunve fuerit, sive quot ita licitum
non erit, tantam pecuniam probam recte dari f. r.
Cl. Julianus mil. L. s. s., d. f. p. Cl. Philetus.
id fide sua esse iussit Alexander Antipatri,
inque eam mulierem, quae s. s. est, pretium eius X. CCCCXX
accepise et habere se dixit Cl. Philetus a Claudio
Juliano mil. s. s.
Act. Kanab. Leg. XIII. g. IIII Nonas Octobres Bradua
et Varo Cos.
Val. Valentis L. XIII g. Cn. Vari A-ae. Ael. Dionysi Vet.
Leg. Paulini a-ris. Jul. Victorini. ΑΛΕΧΑΝΔΡΕΙ ΑΝΤΙΓΑΤΡΙ
ΣΕΚΟΔΟ ΑΥΚΤΩΡ ΣΕΓΝΑΙ Cl. Phileti venditoris
ibsius.

c) *Din a. 167 d. Chr.*

Descriptum et recognitu ex libello qui propositus
erat Alb. maiori ad statione(m) Resculi, in quo scriptum erat,
id quod i(nfra) s(criptum) est.
Artemidorus Apolloni, magister collegi Jovis Cerneni, et
Valerius Niconis, et Offas Menofili, questores collegi eiusdem,
posito hoc libello publice testantur,
ex collegio se, ubi erant hom. LIIII ex eis non plus
remasisse ad Alb., quam quot h. XVII, Juliam Juli quoque
commagistrum suum ex die magisteri sui non accessisse
ad Alburnum, neq. in collegio, seque eis, qui presentes
fuerunt, rationem reddedisse, et si quit
eorum abuerat, reddedisset, sive funeribus,
et cautionem suam, in qua eis caverat, recepisset,
modoque autem neque funeraticis sufficerent,
neque loculum aberet, neque quisquam tam maguo /
46 tempore diebus, quibus legi continetur, convenire
voluerint, aut conferre funeraticia sive munera,
seque idcirco per hunc libellum publice testantur,
ut siquis defunctus fuerit, ne putet se collegium
abere, aut ab eis aliquem petitionem
funeris abiturum.
propositus Alb. maiori V. Idus Febr. Imp. L. Aur.
Ver. III. et Quadrato Cos.
Act. Alb. maiori.

Note. 1. Tablele *a*) și *b*) sînt contracte de vînzare de sclavi, scrisă după un formulariu anumit juridic, care aici s-a aflat mai întîi complet, iar pînă aci numai unele frasi erau cunoscute dintr-îns.

De aceea, și limba acestor documente e corectă clasică, iar ortografia mai puțin corectă, pr. arată vorbele: *Grecum* și *prestari* fără *ae*, *apocatum* și *aputatum* fără *h*, în tab. *a*), *at*, *quot*, *quit* cu *t* în loc de *d*, în tabl. *b*). Alte diferențe sînt sau permise, pr. *kaducum* cu *k* în loc de *c*; *pretium* fără *ae* sau erori de pană.

2. Diploma sub *b*) are și acea particularitate interesante că între suscripțiunile documentului se află și una vulgare latină, însă cu litere grecești, de care am amintit și mai sus (§ 140 etc.).

3. Diploma sub *c*) este un act public de altă natură și nu după formulariu, de aceea și în stil și în ortografie mai vulgare decît cele două de mai sus, precum se cunoaște din următoarele: *Menofili* cu *f* în loc de *ph*; *remasisse* fără *n*, ca în rom. *remasese* [= *rămăsese*]; *presentes* fără *ae*; *reddedisse* și *reddedisset* cu *e* în loc de *i*; și *quit* în loc de *siquid*; și verbul *abere* fără *h* în loc de *habere*, și așa *aberet*, *abuerat*, *abiturum*, ca românește și ital. *avere*, și ca *apocatum* sau *apucatum*, sub *a*), de unde se pare că se derivă și al nostru *apucare*, *apucat*, etc. /

4. Tablele *a*) și *b*) sînt după originalele a mînă, iar cea de sub *c*) după ediţiunea de Massman (Lips., 1941, în *Libellus aurarius*). 47

5. Despre aceste trei table și despre altele, întregi și fragmente, mai pre larg în „Arhiv", pag. 43 seqq., 72 seqq. etc.

§ 10. Inscripțiuni creștine

a) *Cu litere* latine:

1. Regina VIBAS in Domino ZESV. (266).
2. FL. Secundino Benemerenti Ministratori CHRESTIANO in Pace (414).
3. E. S. Quintae CRESTINVS in pace. (475).
4. Ex Virginio tuo Bene MECO Vixsisti Libeni CONIVGA
Innocentissima Cervonia Silvana Refrigera cum SPIRITA
Sancta Dep. Kal. Apr. Tiberiano II. et Dioni Coss. (după Chr. 291). (87).
5. D. Ma. Sacrum XL. Leopardum in Pacem cum SPIRITA
Sancta Acceptum Eumte ABEATIS Innocenem Posuer.
Par. Q. Ann. VII. Mens. VII. (276).
6. Victoria SPIRITA Vestra Deus Refrigeret. (417).
7. Gensane Pax ISPIRTO Tuo. (418).
8. Cassus Vitalio Qui Vixit Ann. LVIII. Mensibus XI. et
Dies X. Ben (e) me(r). Fil. Fecerunt in Paci, qui in
VNV DEV CREDEDIT in Pace. (456).
9. Petrus et Pancara BOTV posuent MARTVRE Felicitati. (431).
10. Superstes et Victorina Rufiaë Filiae DVLCISSEME et
BENEMERENTESSEME. (430).
11. Se BIBO EMET Domnina Locum a Successum Trisomum,
ubi Positi. (265).
12. Pompeia DORMET in Pace. (396).
13. Benemerente in Pace Nomine PATRICV ANNICLV
MESORO DVORO et Fratre ipsius PASCASV Anniclu et
DIERO XXX. Benemerentes cum Aba sua An. XC. (428). /
14. TERSV DECIMV Calendas Febraras decessit in Pace 48
Quintus ANNORO octo MENSORVM DECE in Pace. (433).
15. SEPTIMV KALENDA Januarias DEPOSSONE VALERIES
Vixsit Ann. V. et Dies. (430).
16. Leo Fecit Sibi cum Conjugem suam Hirenetem. (53).
17. Onager qui Vixit cum GOZVGE Annos III. COZVX fecit
benemerenti. (428).

b) *Cu litere* grecești:

18. Γεμελλο bene mερεnti BICIT Anos XL. KOVN KOZOVΓE
coυa Annis VIIII. (408).
19. AAEZANDPO bene mερηnti in PACE. (343).
20. ANEME bene mερηnti APKICII. (430).

Note. 1. Inscripțiunile aceste sînt luate și alese din Boldetti (*Osservazioni*, Roma, 1720), la care sînt adunate mai ales din catacumbele Romei, din seclii cei de întîi ai creștinătatei, pînă după Theodosiu împărat. Cele mai multe sînt scrise în limba latină și cu litere latine, mai puține în limba grecească și numai foarte puține în limba latină cu litere grecești sau mestecate.

2. Limba latină în puține din acele inscripțiuni e clasică, ci mai toate au unele variațiuni gramatice și ortografice, cari representează forma limbei latine din acele timpuri de decadență, însă mare parte tot variațiuni, cum se află și în monumentele înainte de clasicitate, pr. *e* în loc de *i* scurt; *o* în loc de *v* și viceversa; *-m* și *-s* finali lăpădate; *h* omis sau adaus în contra usului clasic; *b* în loc de *v* foarte adese și viceversa, încă mai rar; *q* în loc de *c* și *c* în loc de *qu*, pr. *cesque* în loc de *quiesce* etc. Din cari unele esemple se află și în cele alese mai în sus.

3. Mai notabili sînt strămutarile pronunției unor cosunanti, de cari sînt: /

49 *J* cosunante în *z*, precum în *Zesu* în loc de *Jesus*; COZVGE în loc de *cojuge* etc.

Ti înainte de altă vocale în *s*, pr. *gensane* în loc de *gentiane*; *tersu decimu* în loc de *tertio decimo* etc. Vezi inscripțiunile de mai sus, nr. 1. 17; 7. 14.

Numerii după finea inscripțiunilor însemnează paginele din Boldetti.

§ 11. Documente ravenate

a) *Din a. 539—546*:

Grec. Joulianos uh. argentarios eis eistromentis vigentai iougeron fondei Concordiacos rogatos a Thorbilione of. matre et ab eioscai filieis Domneca et Deuterio uh. ss. vinditoreuos eipseis presentebous testis soscripsi et ss. pretio auri soledos kentou dekei eieis en presentia tradetos uidi.

Lat. Petrus uh. his stromentis biginti jugerum fundi Concordiacus rogatus a Tulgilane hf. matre et ab eiusque filis Domnica hf. et Deuterio hu. ss. venditurïbus ipsis presentibus testis suscripsi et ss. pretio auri solidos centum decem eis in presenti traditus vidi. (Marini, nr. CXIV, p. 174).

b) *Din a. 591*:

Grec. Paceificos bh. eis estromentis sex en intigro ounkiaroum foundi Genekeiani sikot souperios legitor rogatus a ss. Rustikiana hf. uendetrikai eiouskae iougale Keitane Bh. autoure ed espontaneo fedi ioussoure koe me presente signa feikaeroum ed eis relicto es testis souscripsi et soupra eskripto prekeio auri solidos ueienti kuotour eeis en presentia Joane Bk. konparatore atnomiratos et traditos ueidi.

Lat. Lumenosus uh. his estromentis sex in integro unciarum funidi Geneciani sicud soperius legitur rogatus a ssta. Rusticiana hf. vendetricem eiusque jogalae Tazittane fid. autorem et espontaneo fedejussorem qui me presentem signa fecerunt et eis relictum est testis suscribsi et sstum. pretium auri sodus /
50 vigenti quatuor eis in presentia Johanne vh. comparatorem adnomeratus et traditus vidi. (Ibid., nr. CXXII, p. 188—9).

c) *Din a. 575* : /

G r e c. Petros vh. kolentarios ouei testamentou rogatos a Mannane vd. testatore filios komda Nardere epsou presente et suscrivente ouei testamento relikton per kon konstetuet erede santa eclisia katholica Ravennate testes souskripsi.

L a t. Quiriacus vh. Orr. uhic testamentu rogatus a Mannane vd. testature fili qd. Nanderit ipso presente et suscribente adque ei testamentu relictum per quo costituit hiride sca. Eclisia Ravennatis testis subscribsi. (Ibid. nr. LXXV, p. 116).

Note. 1. Documentele de aci, luate din Marini, la *loc. cit.* (*I papiri diplomatici*, Roma, 1805), sînt suscripțiuni de marturi la contracte de vînzare și testamente, din cari unele prea puține sînt scrise cu litere grecești, însă testul latin, iar aici și cele grecești sînt reproduse tot cu litere latine și spre facilitarea lecturei sînt puse în paralel altele latine, fiindcă numai în numele suscriitorilor diferesc.

2. Contractele și suscripțiunile sînt formulate, precum se vede, după formule juridice romane, în stil curat latin, însă scriitorii și suscriitorii le scriau fiecare cum știau, în multe după pronunția vulgare și în contra regulelor gramatecei și ortografiei latine, însă și cu multe forme antice, pr. *Domneca, soledos, vendetrice, presentebus, constetuet* cu *e* în loc de *i* scurt; *centu, dece* sau *deci* în loc de *centum* și *decem* etc.

3. Mai notabile este și aici transcripțiunea silabelor *di* și *ti* înainte de altă vocale, în grecește cu *z* și *tz*, pr. *gauthiuso* și *gauziuso*, în nr. CX, în loc de *gaudioso* ; *naguzatro*, în nr. 93, în loc de *negutiator* ; *porezone*, tot acolo, în loc de *portione*, și *donatziones*, în nr. CX ; iar *pretio* se scrie și *pretio*, în nr. CXIV, și *prekeio*, nr. CXXII. /

Se înțelege că nici toate variațiunile, nici toți numerii în cari se află 51
nu s-au putut reproduce aici.

§ 12. Jurăminte din secl. al IX-lea

Nithard în istoria sa (lib. III) produce două jurăminte în limba romană de atunci, cum se vorbea în Galia în secl. al IX-lea :

a) *al regelui Ludovic al II-lea* :

Pro deo amur, et pro χρtian poblo, et nostro commun salvament, dist di en avant, in quant deus sauir et podir me dunat, si salvarai eo cist meon fradre Karlo, et in adjudha, et in cadhuna cosa, sî cum om per dreit son fradra salvar dist, in o quid il mi altre si fazet, et ab Ludher nul plaid numquam prindrai, qui meon vol cist meon fradre Karlo in dammo sit.

b) *al poporului francic* :

Si Lodhuvigs sagrament, que son fradre Karlo jurat, conservat, et Karlus meos sendra de suo part non lo stanit, si io returnar non lint pois, ne io, ne neuls, cui eo returnar int pois, in nulla adjudha contra Loduwig nun li iuer.

Note. 1. Nithard era nepot împăratului Carol Magnu din fiia acestuia Bertha, ce era măritată după Agilbert. Vezi *Annalium et hist. Francorum scriptores coaetanei XII*, Francf., 1594 (pag. 485 seq.).

El scrie la loc. cit. (pag. 471) : Ergo XVI. kal. Martii Ludhwicus et Karolus in civitate, que olim Argentaria vocabatur, nunc autem Strazburg vulgo dicitur, convenerunt, et sacramenta, que subter notata sunt, Lodhuvicus R o-

mana, Karolus vero teudisca. lingua juraverunt ; ac sic ante sacramenta
circumfusam plebem alter teudisca, alter Romana lingua alloquuti
sunt. Cumque Karolus haec eadem verba *Romana lingua* perorasset, Lodhuvi-
52 cus, quoniam maior natu erat, prior haec deinde se servaturum testatus est :
Prod eo/amur etc. Sacramentum autem, quod utrorumque populus
quique propria lingua testatus est, Romana lingua sic se habet. Si
Lodhuwigs sagrament etc. Quibus peractis Lodhuwicus Rheno tenus
Spiram, et Karolus juxta Wasagum per Wizzunburg Warmatiam iter direxit.

2. Despre aceste două jurăminte, vezi și Dufresne, *Glossarium ad Script. med. et infimae latin.*, Basil., 1762, tom. I, *Praef.*, pag. XV seq., și Roquefort, *Glossaire de la langue romane*, Paris, 1808, tom. I, *Pref.*, p. XX seqq. Testul latin s-a reprodus după Roquefort, la care se află și un fascimile după un vechi manuscript, împreună cu esplicațiuni în limba latină corectă și în cea frîncească de astăzi. Iar testul teutisc aici s-a petrecut.

3. Limba testului roman, deși este foarte vulgare, dar încă tot e latină, și anume se cheamă romana.

4. Jurămintele se făcură în 14 febr. 842 d. Chr. între Carol Calvu și Ludovic Germanicu.

5. După acest dat nu se mai află urme că limba latină ar mai fi fost vorbită undeva. Ea s-a stins de aci încoace cu totul în gura popoarălor romane și locul ei l-au ocupat dialectele neolatine, formate pre încet în diversele provincie romane sub influența diverselor cercustanțe particulari.

§ 13. Bizantine, din secl. al X-lea

Limba latină însă, deși în urmă a încetat de tot în usul viu al popoarălor, chiar și în Italia, tot a mai rămas încă în vigoare ca limbă administrativă, civile și eclesiatică, nu numai în parțile occidentali ale Imperiului, ci și la popoarăle barbare, civilisate prin creștinare, mai pînă în zilele noastre.

Ba încă și în parțile orientali, în curtea împărătească de la Bizanț, deși
53 se grecise cu totul încă pre la începutul/secolului al VII-lea, precum s-a zis mai
sus (§ 4, n[ota] **2**), tot au mai rămas unele urme de latinitate pînă în secl. al
X-lea, cel puțin în ceremoniele publice, precum se cunoaște din Constantin
Porfirogenitul, în cartea *De administrațiunea Imperiului* (mai ales lib. I, cap.
74 și 75), unde sînt produsă mai multe fragmente de cîntece latine ce se cîntau
în procesiuni religioase la zile mari de sărbătoare și la mese împărătești. Așa :

a) *la nașterea Domnului* :

De Maria virgine natus, et magi ab Oriente cum munera adorantes. Responsoriu: Kristus deus noster, cumserbet imperium vestrum, per multus annos et bonos.

b) *la botezul Domnului* :

Joannes en Jordane baptizat Dominum, secundum illum vocat, de te volo. Resp.: Kristus etc.

c) *la dumineca Învierei* :

Cum crucifixus est et sepultus, en terxia die resurrexit. Resp.: Kristus etc.

d) *la Rusalie* :

Cum mandavit Spiritum sactum, super tuos apostolos. Resp.: Kristus etc.

e) *la transfigurațiune* :

Cum transfiguratus est in montem. Resp. : Kristus etc.

) *la masa împărătească* :

Conserbet Deus imperium vestrum. bona tua semper. victor sis semper. multus annus faciat Deus. victor facia semper. Deus prestet. Vivite domini imperatores in multos annos. Deus omnipotens prestet. in gaudio prandeite domini bono domino semper. /

Note. 1. Alte salutațiuni din partea pretorianilor veneți și verzi și a 54 poporului cu alte ocasiuni ocur mai multe tot acolo, pr. (I, 9) : *in multos annos felicissime* etc. Încă și în salutațiunile pretorianilor goți încă se află cuvinte latine, mai toate corupte și neînțelese, pr. *gauzas bonas-gaudentes* ; *bona ora* ; *jubilus jubelares* ; *bona amare* și altele, care nici autoriul cartei nu le-a înțeles, cu toate că de două ori le interpretează ; vezi tot acolo (I. 83, pag. 384 seqq., **ed**. Bonn.).

2. Testul latin cu litere grecești e cu multe scîlcieture și cuvintele-s de multe ori împărțite, cari aici s-au rederes, pr. sub *a*) *magi ab Oriente*, în edit. *Magia doriente* etc.

§ 14. **Dialecte neolatine în paralel**

Ca probă de schimbarile ce s-au făcut în urmă în dialectele neolatine pot să șerbească următoarele paralele din *Tatăl nostru*, între limba latină și dialectele mai principali: italiană (it.), spanică (h.), francică (fr.) și românească (r.), la cari am adaus și din cea wallică (w.), de cari vezi mai sus (§ 5 nota **10**).

1 *Pater noster, qui es in coelis.* ;

it. Padre nostro, che sei ne cieli.
h. Padre, nuestro, que estas en los cielos.
fr. Notre père, qui es ès cieux.
r. Tatăl nostru, cine ești în ceriu.
w. Perinthele nostru, cela ce esti en cheri.

2 *Sanctificetur nomen tuum*

[it.] Santificato sia il tuo nome.
[h.] Santificado sea el tu nombre.
[fr.] Ton nom soit sanctifié.
r. Sfinciascha-se numele teu.
w. Swintzască se numele teu. /

3 *Adveniat regnum tuum* 55

[it.] Il tuo regno venga.
[h.] Venga el tu regno.
[fr.] Ton regne vienne.
r. Se vie imparacia ta.
w. Vie enperetzia ta.

4 *Fiat voluntas tua*

[it.] La tua voluntà sia fatta.
[h.] Haga se tu voluntad.
[fr.] Ta volonté soit faite.

r. Su se fie voja ta.
w. Facăse voe ta.

5. *Sicut in coelo, et in terra*

[it.] Si come in cielo, anche in terra.
[h.] Como en el cielo, assi en la terra.
[fr.] En la terre come au ciel.
r. Cum in ceriu asu su pre pomontu.
w Cum in tzer, ase si pre pämentu.

6. *Panem nostrum quotidianum, da nobis hodie*

[it.] Dacci hoggi il nostro pane cotidiano.
[h]. El pan nuestro de cada dia da nos la oy.
[fr.] Donne nous aujourd'hui nostre pain quotidien.
r. Puine noastra de tote zilele, dene noho astazi.
w. Päne noastre tza satzioase dă noae astezi.

Note. 1. Toate s-au reprodus cu unele mice schimbari după *Orationis dominicae versiones ferme centum*, ediţiune foarte rară, fără dat, însă după păreri de London, 1690, în 4 min. Vezi Auer, în *Sprachenhalle*, Viena, 1845, nr. 22.

2. Cea românească (ibid., pag. 38) şi cea wallică (p. 58), amîndouă sînt scrise cu litere latine şi cu ortografia de faţă. Iar schimbarile făcute sînt numai corecture de erori, precum : /
56 în r. 1 : *cine eşti* în loc de *cineresti*. 2. *Sfinciascha se* în loc de *sfincinscha se*. 3. *Su se fia* în loc de *susl fia*. 4. *pomontu* în loc de *pomortu*. 5. *puine noastra* în loc de *puine noa*.

Iar în w. 6 : *sătzioase* în loc de *sătzioace*.

3. Autori pentru cea românească, în margine, se citează : H. Magisser, în specimine 50 linguarum din a. 1603, nr. şi pag. 41, şi J. Wilkins, *De lingua philos.*, 31 ;

iar pentru cea wallică, Sternhielm, in *Limine Ev. Goth. Ulphilae*, nr. 8 ; *Biblia wall.* de London, 1588, 1620, şi *N. Test. Wallic.*, Lond., 1569.

§ 15. În dialecte româneşti

Spre conclusiune, lăsăm aci să urmeze oarecîteva specimine din dialectul macedoromân şi istrian, cu toate că astăzi cel macedonic este mai bine cunoscut, avînd şi gramatece şi alte opere literare publicate în anii mai dincoace ; iar cele istriane, pentru interesul limbei şi raritatea lor.

a) În dialectul macedonic :

1. După Cavaliotti, din 1770, în originale cu litere şi ortografie greceşti, iar aici transcrise cu latine :

χριστός de morte nastasí cu mortzi mortea călcăndu, ş'a marmintătorloru, chărzí bana chărismă.

2. După *Lexicon tetraglosson*, de pre la a. 1802, tot cu litere şi ortografie grecească, aici cu litere latine :

Dumnitzeu fetze tzerru, loklu, soarle, luna, stialle, si dapoia urzí amaria, băltzile, riure, si skoasiră peskili. Năpoi dzise si işire de supra pre loku tutzi arburli si estă loclu plinu de liamne, de kupatzu, de fagu, de saltze, de plupu, de kipiritzu, de kini, si alte se afiă tru padure, alte suntu tru muntzi, tru pade, si tru alte locuri. /

Duminica pripsiaste se te' nclini, lunia se gisesci tru kalle, martza si 57
niercuria se kosi tra se khii 'nviskutu, dzoia si vinira si săbăta se aduni zaeree tru tutu meslu, si așitze esti ună-ună bugatu, si iutzido tinisitu si nu rușunatu.

Se arumigari giela multu suptzire, sî o glitzi, si se durniri amvelitu si ku kăpitiniu pre josu, ai se te grași. Kăndu este glitzatu loclu se imni ku păputze. Kăndu șeatziri livadia, se usutzi kharbă gine, și așitze se o kartzi. Kăndu vedzi veru fitzoru, kă liorșine si arusiaste tru măru de fatza, va se prukupsiaskă.

b) Îa dialectul istrian, după ziariul „Istria“, 1846, cu ortografia italiană:

1. Doi omir ămnata en ra se cale; ur de egli afflatu o secura e cliăma. oh vezi ça am jo afflat. N-am afflatu, moresti sice, sice cello ato, ma aremo afflat. Salec pocie verita cegli cargli secura pglierdut, e vesuta secura en mera lu cellu carle vo afflat, pornita maltratei lu sa tata, o mortz esmo. cliamata jeigl tunce. Compagnu a lui: Nu smo, moresti sice, ma jessam. Saz c'ai tu secura afflat, cliamat ai, jon vo, e no noi amo vo afflat.

2. Jarna fosta, e crudo race. Fruniga, cara avut neberito en vera çuda hrana, stata smirom en ră să cassa. Cercecu sebodit su pemint, patita de home e de race. Rogata donche fruniga en ca egli duje salec muncà se xive. E fruniga sice, juva ai tu fost en jirima de vera? Saç che n'ai tu tunce a te xivglenge prepravit? En vera, sissa cercecu, cantatam, mi divertitam, cargli trecut. E fruniga ersuch: S'ai tu en vera cantat, avmu ce, chei jarna, e tu xoca.

Note. 1. Specimine copioase de dialectul nostru, estrasă din cele mai vechie edițiuni pînă la începutul seclului al XVIII-lea, vezi în *Analectele* sau *Crestomația* noastră, din care causă aici erau de prisos a se mai produce.

2. Cele de sub *a*) nu sînt luate din originalile citate, cari / pentru raritatea 58
lor nu ne-au venit a mînă, ci din autorii cari le-au avut. Așa:

nr. 1 este reprodus după Thunmann (*Untersuchung.*, p. 179), la care se află și un vocabulariu de 1070 cuvinte în latinește (grecește), românește și arbănește, luat tot din Cavaliotti, afară de esplicațiunea latină pusă în locul celei grecești;

nr. 2 tot asemenea, este reprodus din Leake (*Researches*, p. 383—401), la care este și un estras mai lung în grec., arbănește, românește și bulgărește, împreună cu versiunea anglică. Lesicul tetraglos din care s-a făcut estractul i se pare a fi tipărit în Moscopole înainte cu vreo 50 de ani; poate însă să fie cel tipărit la Viena în 1802, asemenea foarte rar, fiindcă edițiunea întreagă s-a trecut în provinciele respective.

3. Ortografia celor românești la Leake nu poate să fie esactă din causa ortografiei neogrecești cu carea este scris acel lesic, iar la Leake cu litere latine, pr. *Tumnitzeu, se khii*, *kharba* etc. în loc de *Dumnidseu, se hii (fii), iarbă* (ierba) etc.; din care unele aici sînt emendate.

4. Testul istrian încă nu poate fi esact, deși aici s-a reprodus după originale chiar și unde s-a părut a fi smintele. Iar spre mai bună înțelegere adaugem aci și versiunea italiană tot de acolo.

1 Due passaggieri se ne andavano insieme alla lor via: l'un d'essi adocchia una scure e grida. Oh vedi quel que ho trovato! Non ho trovato, dovesti dire, rispose l'altro, ma abbiamo trovato. Sopragiungono poco dopo coloro, chi avevano perduta la scure, e adocchiatala in mano al viandante comminciarono a maltrattarlo per ladro. Oh, siamo morti! gridò quegli allora. E lo compagno a lui: Non, siamo, devi dire, ma sono; giacche poco fa, quando tu avevi trovata la scure, tu gridavi, l'ho non l'abbiamo trovata.

2. Era d'iverna, e gran freddo. La formica, che aveva gia raccolte molte proviggioni, se ne stava tranquilla in sua casa. / La cicala ficcatasi sot terra, 59

languiva di fame e di freddo. Pregò dunque la formica, che le desse un po' da nutrirsi, tanto da vivere. E la formica a lei : dov' eri tu nel cuor della state ? perche dunque allora non ti preparasti al tuo vitto ? Nella state, rispose la cicala, cantavo e divertivo i passaggieri. E la formica sorridendo : se tu di state cantavi, ora che e il verno, e tu balla.

5. În *a*), cuvintele străine însemnează : *bana* „viață“, *kipiritzu* „cyparissus“, *pade* „șeș“, *pripsiaste* „se cade“, *gisesti* „purcezi“, *zaeree* „vipt“, *meslu*, lat. *mensis*, *tinisitu* „onorat“, *giela* „cibus“, *imni* „umbli“. Iar *kini* e *pini*, lat. *pinus* ; *kharba* „iarba“ ; *gine* „bine“ ; *tra se klii* „ca să fii“ etc.

6. Și acest mic tractat s-a scris pre urma Programei pentru *Sintactică*, punt. 5, însă nu s-a trămis la concurs, fiindcă nici nu se cerea de rigoare.

NOTE ŞI TRADUCERI

1 Această lucrare, cum reiese şi din titlu, conţine într-o formă sintetică doctrina gramaticală a lui Timotei Cipariu. Există însă aici şi unele deosebiri de concepţie faţă de lucrările sale fundamentale de gramatică a limbii române elaborate ulterior (G I şi G II), care vor fi semnalate în note; vezi, în acest sens, şi observaţiile critice din studiul Mioarei Avram, care prefaţează volumul de faţă.

2 Definiţii ale gramaticii se reiau în mai toate lucrările lui Cipariu, adesea în formulări identice (vezi şi G I 3–4, G II, 4; cf. *Opere*, I, p. 186 ; nota 177). Spre deosebire de majoritatea autorilor contemporani de gramatici, care defineau gramatica drept „meşteşug" sau „artă" (pornind de la sensul originar de „activitate practică"), Cipariu, asemenea lui Gr. Pleşoianu, P. Câmpeanu şi alţi cîţiva, insistă asupra statutului de ştiinţă al gramaticii.

3 Confuzia dintre *sunet* şi *literă* era frecventă în scrierile învăţăţilor români din epocă (vezi Valeria Guţu-Romalo, *Studiu*, la Ion Heliade Rădulescu, *Gramatica românească*, Bucureşti, 1980, p. 478–479). În multe alte locuri (vezi, de exempu, G II, 309), Cipariu face distincţia necesară între cele două realităţi.

4 Pentru subdiviziunile gramaticii, cf. G I, 7, G II, 4–6, 446–448 (vezi şi Mioara Avram, *Prima gramatică academică a limbii române*, în LR, XV, 1966, nr. 5, p. 490).

5 Numai în această lucrare (vezi în continuare, p. 4–7) Cipariu, urmînd o concepţie românească mai veche, acordă articolului statut de parte de vorbire independentă, dar şi aici, în nota 5, susţine că articolul este, de fapt, un pronume. În G I, 169, 257 şi urm., în E, 95–96 şi în P, 71–80 (vezi *Opere*, I, p. 33–34, 228, 247–248), incluzînd, din motive etimologice, articolul în categoria pronumelor, tratează împreună aceste părţi de vorbire (cf. *Opere*, I, notele 205, 226).

6 Vezi *Opere*, I, nota 209.

7 Vezi mai jos nota 87.

8 Conform concepţiei lui Cipariu, însuşită probabil din gramaticile raţionaliste franceze, sînt *pronume*, în adevăratul sens al cuvîntului, numai formele de persoana a III-a, căci numai ele substituie nume ; cele de persoana I şi a II-a sînt propriu-zis „personale", deoarece acestea trimit la persoane. Asemenea distincţii în clasa pronumelor făcuse şi I. Heliade Rădulescu, în 1847, cînd se arăta nemulţumit de a fi inclus în gramatica sa pe *el*, *ea* alături de *eu* şi *tu*, ca pronume personale, socotindu-le mai bine „nişte adjectivi indicativi" [=pronume demonstrative]. În locul acestora, Heliade Rădulescu introduce pe *îns*, *însă* (vezi Valeria Guţu-Romalo, *st. cit.*, p. 492). Tot aşa, E. Văcărescu încadrează la pronumele relative alături de *care* pe *dînsul*, *dînsa* şi pe *el*, *ea* (vezi Romulus Ionaşcu, *Gramaticii români. Tractat istoric despre evoluţiunea studiului gramaticei limbei române de la 1757 pînă astăzi*, Iaşi, 1914, p. 33).

9 Cipariu considera că latinescului *ipse, -a, -um* îi „corespund“ formele românești *îns, -ă,* pe care însă le socotea derivate pe terenul limbii române din *su, să*; vezi mai jos p. 10 (cf. *Opere,* I, p. 246). Tot așa în G I, 260–261, deși Cipariu invocă pentru explicarea originii formelor pronominale *el, ea* pe lat. *ille, -a, -ud,* nici acolo nu surprinde modificările de natură fonetică și analogică pe care le-a suferit *ille* înainte de a deveni articol definit și pronume; vezi mai jos nota 130; cf. *Opere,* I, nota 226.

10 *Pronumele relativ* reprezintă pentru Cipariu, cum se va vedea mai jos, un corelativ, un coreferent al numelui. Aceeași accepțiune primește cuvîntul *relativ* și în G I 257, precum și în G II, 162. Învățatul ardelean a preluat termenul și semnificația lui din nomenclatura gramaticală grecească, după cum însuși mărturisește în A, 680.

11 Majoritatea gramaticilor anteriori (printre excepții se numără și P. Câmpeanu, *Gramatica românească,* Iași, 1848) încadrau substantivele românești la diferite declinări pe baza genului; Cipariu, sub influența lui Fr. Diez probabil, introduce criteriul de clasificare care are în vedere în primul rînd terminațiile și numai după aceea genul. Deși clasificarea în declinări după terminații este operantă, în fond, identitatea formelor cazuale se înregistrează numai la substantivele de același gen (vezi mai ales situația substantivelor de declinarea a III-a, terminate în *-e*).

12 Vezi *Opere,* I, nota 211.

13 Din declinarea I lipsește, în toate gramaticile lui Cipariu, clasa substantivelor terminate în *-á (basmá),* probabil pentru că aceste cuvinte, fiind nelatinești la origine, n-ar fi specifice limbii române, după lingvistul de la Blaj; cf. G I, 185, 189.

14 Menținerea grafică a lui *-u* final nu i-a permis lui T. Cipariu să aibă în vedere adevăratele terminații ale substantivelor de declinarea a II-a. Totuși, în subclasele pe care le stabilește în *Note,* aici, ca și în cazul celorlalte declinări, Cipariu surprinde trăsăturile relevante ale substantivelor în funcție de sunetele care precedă așa-zisa terminație.

15 Vezi *Opere,* I, nota 216; cf. G. I, 205–207.

16 Diferențierea pluralului neutru de cel feminin prin opoziția morfemelor *-ă* și *-e* nu are acoperire în limba veche și nici în graiuri. Este o distincție artificială, introdusă de autor; vezi și G I, 223–224; cf. *Opere,* I, nota 222.

17 Cf. G I, 227; vezi *Opere,* I, nota 224.

18 Cf. G I, 266–268; vezi *Opere,* I, nota 228.

19 Cf. G I, 270; vezi *Opere,* I, nota 230.

20 Cf. G I, 271; vezi mai jos nota 122.

21 Prin *acusativ* Cipariu înțelege aici (vezi și G I, 271) numai complementul direct.

22 Vezi *Opere,* I, nota 235.

23 Vezi și G I, 267; cf. G II, 249.

24 Numai în ediția a V-a Cipariu a corectat greșeala din precedentele ediții, unde în loc de conjugarea a III-a apărea a IV-a.

25 Vezi și G I, 299, nota 139.

26 Formă întrebuințată în Transilvania.

27 Vezi și G I, 302, nota 140.

28 În text, greșit: *dormimu.*

29 Vezi mai jos nota 38.

30 Vezi clasificările și comentariile lui Cipariu referitoare la încadrarea consoanelor „muioase“ (= *liquidae*) în E, 45, G I, 68, 70, 85.

31 Vezi *Opere,* I, nota 104.

32 [trad.] Dacă deprinderea va învinge, va fi desființată vechea lege a vorbirii. (M. Fabius Quintilianus, *Arta oratorică*, vol. I. Traducere, studiu introductiv... de Maria Hetco, București 1974, p. 58.)

33 În A, 511, Cipariu precizează: „Metodul după care este scris acest op [G I] e metodul totor gramatecelor, nu numai române, ci și de altă limbă; pentru că toate încep de la analisea vorbelor în sunete şi litere și, așa, începînd de la sunetele vorbelor și literele ca semnele vorbelor, trec mai încolo la cuvinte, compusă din sunete și litere, și de aci la părțile vorbirei în ordinea ce se pare autorilor mai naturale și mai conformă limbei ce tractează, unii începînd de la articlii și pronume, alții de la nume, unii încă și de la verbe".

34 [trad.] Dacă nu cumva ne lipsesc anumite litere necesare, nu cînd scriem grecește, căci atunci împrumutăm de la ei două litere, dar în cuvinte curat latinești, cu *seruus* și *uulgus*, unde este nevoie de digamma eolic. Și sunetul literei *u* și *i* este intermediar. Căci nu spunem *optimum* ca *optumum* și în *here* nu se aude clar nici *e*, nici *i*. Vom mai cerceta dacă, dimpotrivă, alte litere nu sînt de prisos — nu vorbesc de aspirantă, care, de este necesară, cere și semnul contrar; ci, de pildă, de *k*, care chiar singură reprezintă anumite nume, și de *q*, căreia, ca sunet și înfățișare, exceptînd doar faptul că ai noștri o scriu puțin cam aplecat, îi este asemănătoare *koppa* a grecilor, păstrată acum numai ca semn al unui număr; și, în sfîrșit, ultima noastră literă de care ne-am fi putut lipsi [așa cum nu reclamăm pe *psi*]. Este datoria gramaticului să observe dacă nu cumva uzul le-a primit în locul consoanelor, fiindcă *iam* se scrie și *tam* și *quos* ca *cos*. (Quintilian, *Arta oratorică*, I, p 40.)

35 Vezi *Opere*, I, nota 206.

36. Și în *Gramatica limbii române*, ed. I, București, 1954, vol. I, p. 61, sînt incluși în tabloul vocalelor românești diftongii monofonematici ^{e}a și ^{o}a, pe considerentul că gradul de deschidere a acestora este același ca pentru *a*.

37 Vezi *Opere*, I, notele 179, 180.

38 A. Philippide, în studiul *Știința noastră. Cum știm. Cum ar trebui să știm. — Starea psicologică*, Iași, [1885], f. 26 (ms. aflat la Biblioteca Filialei Iași a Academiei Române), critică clasificarea pe care Cipariu o face sunetelor românești. Imputările privesc atît principiul de clasificare și metodele de cercetare, cît, mai ales, concluziile la care ajunge Cipariu în fonetica limbii române, căci — observa Philippide — „contrariu, în adevăr, de ceea ce au făcut foneticii, cari au luat în considerare la clasificarea sunetelor locul articulării, modul articulării, participarea sau nu a sunetului vocal etc., într-un cuvînt toate acele caractere care cad mai lesne supt simțuri și pot fi mai bine observate, și au lăsat la o parte cu desăvîrșire timbrul, ca proprietatea cea mai puțin cunoscută din toate, D-l Cipariu tocmai din timbru a făcut baza unei clasificări neînțelese a vocalelor românești în *clare*, *moi* și *aspre*, neputîndu-ne face cu nici un chip să înțelegem pentru ce *i* este mai moale decît *u* ori pentru ce *a* este mai clar decît *o*, neputîndu-ne adică face să înțelegem în ce constă moliciunea sau asprimea unei vocale".

Și în continuare, referitor la clasificarea consoanelor, lingvistul ieșean remarcă: „Observînd că sunetele românești *h*, *v*, *f*, ų, *z*, ч, *ţ* alternează unele cu altele, astfel adică că *v* și *f* se prefac în *h* (*vulpe* — *hulpe*, *fier* — *hier*), că *v* se preface în ų (*vin* — *ųin*) și *z* în ų (ųos în loc de *zos* = [lat.] *deorsum*), că *f* se schimbă în ч (*fierb* — *cierb*) și *ţ* în ч (*ficior* în loc de *fiţior* = [lat.] *foetiolus*, a făcut cercul următor:

h

v f

ų ч

z ţ

Apoi, observînd (fiind aici o observație de pe natură) că *ț* este un sunet dublu compus din *t* și *s* și *z* (= [lat.] *di*) un alt sunet dublu compus din *d* și *z*, a completat cercul astfel:

h
v f
џ ч
z d t ț
s

După aceea, văzînd din figură că *z* și *ț* sînt compuse din sunetul de la mijloc *s* și din sunetele mijlocii *d*, respectiv *t*, a vîrît în cerc în mod cu totul arbitrar deasupra lui *d* pe *g*, *b*, iar deasupra lui *t* pe *k*, *p*, a făcut figura următoare:

h
v b p f
џ g k ч
z d t ț
s

și a zis că, dacă din figură rezultă că *ț* și *z* sînt compuse din *s* de la mijloc și din sunetele intermediare *d*, *t*, va trebui ca și *v* să fie compus din *b* + *h*, ca și *f* să fie compus din *p* + *h*.

Odată ajuns aici, pentru a seca lista consonantelor românești, îi trebuia lui D-l Cipariu să mai vîre în figură pe *ș*, și fiindcă alt loc nu mai rămînea acestui sunet decît între *g* și *k*, l-a vîrît în adevăr acolo și a conchis mai departe în modul următor: dacă din figură rezultă că *ț* și *z* (= *di*) sînt compuse din *s* de la mijloc și din sunetele intermediare *d*, *t*, că *v*, *f* sînt compuse din sunetul de la mijloc *h* și din sunetele intermediare *b*, *p*, va trebui ca și џ, ч să fie compuse din sunetul de la mijloc *ș* și din sunetele intermediare *k* și *g*.

În modul acesta judecînd, a ajuns la concluziunile extraordinare, fără de nici o bază în observație, că africata ч, care este în realitate compusă din *t* și *ș*, rezultă din *k* și *ș*, că africata џ, care este în realitate compusă din *d* și *j*, rezultă, din contra, din *g* și *ș*, și că spirantele simple *v* și *f* sînt compuse cea dintîi din sunetul închis *b* și din spiranta *h*, iar cel de-al doilea din sunetul închis *p* și din aceeași spirantă".

39 Vezi *Opere*, I, nota 44 [trad.], unde se află traducerea citatului in extenso.

40 Vezi *Opere*, I, notele 36 și 185.

41 Vezi *Opere*, I, nota 38 [trad.], unde se află traducerea citatului in extenso.

42 Vezi *Opere*, I, nota 38 [trad.], unde se află traducerea citatului in extenso.

43 Vezi *Opere*, I, nota 184.

44 Vezi *Opere*, I, nota 40 [trad.]. La Charisiu: *Rarescant*, nu *russescunt*.

45 *Opere*, I, nota 186 [trad.].

46 Vezi mai sus nota 38.

47 Și mai tîrziu, numeroși lingviști români și străini au considerat, în mod greșit, că rom. *abur* provine din lat. *vapor* (vezi Philippide, *Originea romînilor*, vol. II, Iași, 1927, p. 657).

48 [trad.] Deși la preteritul perfect *ferveo* face *fervi* cu *v*, fapt cu care sînt întru totul de acord, totuși [adesea] se scrie *ferbui* cu *b* mut.

49 [trad.] În lucrările multora se află *sibe* și *quase.* (Quintilian, *Arta oratorică,* I, p. 89.)

50 [trad.] *Pitpit,* în limba oscă *quidquid.*

51 [trad.] Admițînd că *h* este literă, nu un semn.

52 [trad.] După mărturia lui Censorinus, atît autoritatea lui Varro, cît și cea a lui Macer nu admiteau în șirul literelor pe *k,* nici pe *q* și nici pe *h.*

53 [trad.] Cei vechi au folosit-o foarte rar, chiar înaintea vocalelor, căci ziceau *aedos* și *ircos.* După aceea, timp îndelungat, s-a evitat aspirarea consoanelor, ca, de exemplu, în cuvintele : *Gracci* și *triumpi.* A izbucnit apoi, pentru puțin timp, o întrebuințare a ei exagerată, încît pînă azi rămîn pe unele inscipții *choronae, chenturiones, praechones ;* la acest fapt se referă cunoscuta epigramă a lui Catul. Așa se explică menținerea pînă azi a unor forme ca *vehementer, comprehendere* și *mihi.* La scriitorii antici, îndeosebi la tragici, găsim în textele vechi chiar *mehe* în loc de *me.* (Quintilian, *Arta oratorică,* I, p. 56.)

54 [trad.] Arius zicea „f-h-oloase" cînd voia „foloase" a spune ;
Cînd voia să spună „cursă", „c-h-ursă" Arrius zicea,
Și credea atunci în sine că vorbește de minune
Cînd zicea la „cursă" „c-h-ursă" cît de tare el putea.
Mama lui, cred eu, și unchiul, fostul sclav, la fel vorbea.
La fel bunul și bunica (Catul, *Poezii,* în românește, cu un studiu introductiv și note la Theodor Naum, București, 1969, p. 155).

55 Vezi *Opere,* I, nota 196 [trad.].

56 Vezi *Opere,* I, nota 193 [trad.].

57 Vezi *Opere,* I, nota 195.

58 Vezi *Opere,* I, nota 194 [trad.].

59 *Merg*<lat. *mergĕre.*

60 La Cicero : *erant ;* cf. *Opere,* I, p. 15.

61 Vezi *Opere,* I, nota 33 [trad.], unde se află traducerea citatului in extenso.

62 [trad.] *Mensa,* cum o rostim de regulă, la greci μέσα, a putut fi rostită *mesa.*

63 [trad.] Varro spune că *mensam* se rostește fără litera *n.*

64 Este vorba, desigur, despre *consoane.*

65 Vezi *Opere,* I, nota 66 [trad.].

66 [trad.] *laterale* sau *laterare.*

67 Este vorba, desigur, despre *consoane.*

68 [trad.] La aceștia [cei vechi] exista un *z* dublu, de unde, adesea, cei care scriu latinește exprimă cu acest sunet pe *d,* ca *meridies, hodie.*

69 [trad.] Două dintre ele par inutile, *k* și *q,* fiindcă litera *c* poate să le țină locul.

70 [trad.] Două sînt de prisos, *k* și *q.*

71 [trad.] Prin toate cotiturile căilor care sînt în corp. Și prin pori.

72 Vezi *Opere,* I, nota 199.

73 Vezi *Opere,* I, notele 201, 202.

74 În lucrările lingvistice ale lui Cipariu se află numeroase propuneri etimologice pentru cuvintele românești de origine latină. Este drept că o parte din etimoane fuseseră stabilite mai înainte de autorii *Lexiconului dela Buda* și de Fr. Diez (acesta cunoștea *Lexiconul budan*). În conștiința urmașilor, însă, multe etimologii stabilite de Cipariu sînt socotite a fi descoperiri ale lui Fr. Diez, A. Philippide, H. Tiktin, A. Mussafia, I. A. Candrea, S. Pușcariu și alții ; vezi, de exemplu, Al. Cioranescu, *Diccionario etimologico rumeno,* Laguna, 1958—1961, unde sub cuvintele *afară, apă, apleca, aramă, arină,*

auă, cheie, farmec, faţă, fierbe, fîn, foame, frîu, gheaţă, ghindă, iarnă, in, mînea, rază, repede, soc, soră, urla, vie şi multe altele nu este menţionat Cipariu printre cei care s-au ocupat de originea acestor cuvinte, deşi învăţatul ardelean stabileşte în mai multe locuri etimonul corect al acestora.

75 Vezi *Opere*, I, nota 200 [trad.].

76 [trad.] Nu aş fi luat în seamă, dacă nu mi s-ar fi părut de mirare cum au scris alţii că el a înlocuit pe un legat consular, ca fiind primitiv şi incult, cînd a observat că acesta a scris cu mîna lui *ixi* în loc de *ipsi ;* vezi şi *Opere*, I, nota 163 [trad.].

77 Vezi *Opere*, I, nota 132.

78 Vezi *Opere*, I, *Notă asupra ediţiei*, unde sînt comentate diferite aspecte ale sistemului ortografic elaborat de Cipariu.

79 Vezi *Opere*, I, nota 145.

80 Vezi *Opere*, I, nota 25.

81 [trad.] Dacă după *l* urmează imediat *i*, iar silaba *li* este precedată sau urmată imediat de o vocală sau de un diftong, acest *li* se pronunţă ca *j* latinesc sau germanic, de exemplu *muliere, mulier ; filiu, filius ; eli, illi*. Citeşte : *mujere, fiju, ej*.

82 [trad.] *L* postpus faţă de literele *c* şi *j* se pronunţă ca şi cum ar fi *hi* şi determină ca *c* să se pronunţe precum *k*, iar *g* ca la germani, de exemplu: *claue, clauis, glacie, glacies.* Citeşte *chiaue sau kiaue* şi *ghiacie.*

83 [trad.] *ci* se preschimbă în *chi*, precum *clarus, chiar.*

84 Vezi *Opere*, I, nota 206.

85 Vezi *Opere*, I, nota 204.

86 Deşi conştient că între morfologia şi sintaxa unei limbi există o legătură indisolubilă, Cipariu se va ocupa în partea analitică de descrierea aspectului formal al formelor şi al categoriilor de cuvinte, iar în partea sintactică de înţelesul formelor şi de raporturile sintactice. De altfel, acest mod de tratare a gramaticii a fost curent pînă în primele decenii ale secolului nostru, cînd în morfologie au fost incluse şi numeroase probleme de sintaxă, în special valorile formelor cazuale, modale şi temporale. Însă acest fel de tratare se practica şi pînă pe la 1950. G. Ivănescu, în *Curs de sintaxă*, [litografiat], Iaşi, 1947—1948, p. 3, afirmă că sub influenţa lui Reisig, A. Schleicher şi Fr. Miklosich gramaticii europeni au considerat morfologia numai ca studiul formelor în ce au ele material, adică studiul formelor considerate ca semne, iar sintaxa ca ştiinţa înţelesului formelor sau ca ştiinţă a frazei.

De fapt, Cipariu nu a făcut o delimitare strictă între analitică şi sintactică, în sensul că în *Morfologie* a anticipat unele probleme de sintaxă, iar în *Sintactică* a reluat problemele de morfologie, din perspectiva funcţiilor categoriilor gramaticale şi ale părţilor de vorbire. Se impune precizarea că învăţatul transilvănean a respectat, în general, programa impusă iniţial de Academie la elaborarea volumului I. Observaţiile ulterioare primite din partea Comisiei (raportul era semnat de I. C. Massim) în vederea tipăririi lucrării, printre care sugestia de a se insista şi asupra „funcţiunilor formelor gramaticale abstracte“, ca şi reproşul făcut autorului că s-ar fi preocupat „esclusiv mai numai de formă“ şi că ar fi lăsat „înţelesul cu totul în întunerec“ (A, 510) dovedesc că la sfîrşitul deceniului al VII-lea al secolului trecut gramaticii români îşi puneau problema necesităţii tratării laolaltă a formelor şi a conţinutului acestora. Din răspunsul lui Cipariu nu se desprinde clar poziţia acestuia : „Unele din pretinsele îmbunătăţiri pot să se numească aşa numai după păreri subiective, altele să fie prea tîrziu formulate şi încă altele chiar cu neputinţă de a se încerca fără de a refunde de nou tot operatul, din creştet pînă în călcîi“ (A, 511).

87 În gramaticile românești anterioare sau contemporane lui Cipariu este uneori menționată existența neutrului în română (Ienăchiță Văcărescu, I. Budai-Deleanu, I. Heliade Rădulescu, Gh. Săulescu și alții). Însă latiniști ca Gh. Șincai și S. Micu, în *Elementa...*, Buda, 1780, C. Diaconovici-Loga, în *Gramatica românească*, Buda, 1822, și alții disting numai două genuri: masculin și feminin. Tot astfel, A. Mussafia, Fr. Diez, E. Appel, A. Philippide și alții, constatînd că în latina populară, în urma căderii consoanelor finale, s-au confundat substantivele neutre cu cele masculine la singular, au susținut că neutrul latinesc a dispărut complet în limbile romanice. Pentru Timotei Cipariu situația din română și italiană este diferită de situația din celelalte limbi romanice: ele au moștenit din latină cele trei genuri (cf. și A, 679). Această constatare este de o deosebită însemnătate pentru istoria limbii române, căci abia în ultimele decenii — C. Caragață, *Plurale românești și italienești în -ora* (în „Buletinul Institutului de Filologie Română «Alexandru Philippide»“, Iași, III, 1936, p. 29—56), G. Ivănescu, *Soarta neutrului latin clasic în latina populară și în limbile romanice* (în SCL, VIII, 1957, p. 299—313), Luminița Fassel, *Nouvelles remarques sur la continuité du neutre latin. Revalorisation*, (în *Etudes romanes*, II, București, 1978, p. 145—152), și alții — se demonstrează că simpla cădere a consoanelor finale la singular nu a putut determina dizolvarea neutrului în masculin și că menținerea desinenței neutre *-a* ilustrează și conservarea sensului neutru în română și italiană.

88 Teoria lui Cipariu în legătură cu formarea articolului în română a fost — pe bună dreptate — criticată de membrii comisiei academice însărcinate cu analiza gramaticilor prezentate la concursul de premiere. Învățatul ardelean a replicat, fără să admită vreo sugestie: „Formarea articlilor românești se poate cugeta în două moduri: unul după terminațiunile *-a*, *-e*, *-u* din singulare, punînd un *l* înainte de *-e* sau, dacă mai vrea cineva, din formele *la*, *le*, *lu*, lăpădînd pre *l* înainte de *-a*. Apoi aleagă-și fiecare modul care-i mai place din acestea, noi nu ne opunem, dar cerem și am putea și pretinde să ne lase și nouă voie liberă a crede ce ni se pare mai adevărat, fără imputare“ (A, 680).

Trebuie însă precizat că și învățații care acordau articolului rol de parte de vorbire autonomă au făcut greșeala de a fi considerat că substantivele românești nu au flexiune și că schimbările din formele cazuale sînt datorate numai declinării articolelor (vezi și *Opere*, I, nota 210).

89 Vezi *Opere*, I, notele 78 și 82.

90 Vezi *Opere*, I, nota 87.

91 Dintre gramaticii anteriori lui Cipariu, P. Câmpeanu, în *Gramatica românească*, Iași, 1848, p. 75, distingea exact specia articolului nehotărît.

92 Vezi *Opere*, I, nota 29.

93 Vezi *Opere*, I, nota 211.

94 [trad.] *Segnitia* sau *segnities ?*

95 [trad.] Cei care au spus *gladia* au greșit în privința genului.

96 [trad.] Totuși *scala* (scară), *scopa* (așchie) și, dimpotrivă, *hordea* (orz), *mulsa* (vin amestecat cu miere), deși nu cuprind schimbare, suprimare sau adăugire de litere, păcătuiesc prin faptul că singularul este luat drept plural și pluralul drept singular; de asemenea, cei care au spus *gladia* au greșit în privința genului.

97 Cipariu încadrează substantivele românești la diferite declinări pe baza formei originare a acestora (folosind ortografia etimologică). Cum se constată, majoritatea numelor sînt de origine latină; vezi și *Opere*, I, nota 211.

98 Vezi *Opere*, I, nota 212.

99 Vezi *Opere*, I, nota 213.

100 Vezi *Opere*, I, nota 220 [trad.].

101 [trad.] Nu se poate spune *ossum;* totuși în cartea a XXXIII Gellius spune : Au curățat și au poleit cu aur căpățîna lui și chiar osul *(ossum);* cf. *Opere*, I, nota 67 [trad.].

102 [trad.] Plinius spune : au considerat că și *ossu* [se rostește] precum *genu, veru.*

103 [trad.] Spune că [acela] socotește că se poate produce *olivo* și *osso.*

104 Vezi *Opere*, I, nota 68 [trad.], unde se află traducerea citatului in extenso.

105 Vezi *Opere*, I, nota 70 [trad.].

106 Vezi *Opere*, I, nota 216.

107 Vezi *Opere*, I, 219 [trad.].

108 Vezi *Opere*, I, nota 41.

109 [trad.] *Lac, lactis*, pe care cei vechi găsiseră să-l rostească și *hoc lacte*, după cum atestă Caprus, la care vei găsi dovezile.

110 [trad.] Cei vechi spuneau *lacte* la nominativ.

111 [trad.] Oare nu la fel se folosește la voi *hoc pane* și *hic panis ?*

112 Vezi *Opere*, I, nota 222.

113 Vezi *Opere*, I, nota 224.

114 Vezi mai sus nota 10.

115 Vezi *Opere*, I, nota 225.

116 [trad.] *Calim* spuneau cei vechi în loc de *calm*, la fel ca *nis* în loc de *nobis*, *sam* în loc de *suam*, *im* în loc de *eum.*

117 [trad.] *Virgine*, căci orice roman are acasă [în graiul local] *sas* „pe ale sale".

118 Vezi mai sus nota 9.

119 [trad.] *Tale* folosit în loc de *talis.*

120 Vezi *Opere*, I, nota 228.

121 Participiul în *-urus* nu avea la origine sens de viitor, ci numai o nuanță durativă. Din sensul durativ s-a dezvoltat, probabil, sensul de viitor. În latina populară se pare că el n-a existat niciodată cu această valoare. De aceea limbile romanice nu au moștenit din această formă decît cîteva cuvinte, și acelea nelegate de sistemul verbal (vezi *Istoria limbii române*, București, 1965, I, p. 195–196).

122 Unii cercetători (Fr. Diez, W. Meyer-Lübke, H. Tiktin) au susținut că româna nu ar avea pasiv și că pasivul românesc s-ar exprima numai prin reflexiv.

123 Vezi mai sus nota 21.

124 Exemplele date de Cipariu sînt încadrate de gramatica actuală la reflexivul dinamic.

125 Vezi *Opere*, I, nota 231.

126 În CG, 43 și G II, 210, include în această clasă și verbe meteorologice, ca *ninge, plouă, tună* etc.

127 Două sînt direcțiile pe care le propune învățatul transilvănean pentru rezolvarea problemelor auxiliarelor din limba română, fără a preciza totdeauna ferm poziția pe care o adoptă (vezi G II, 81–94).

128 În G II, 103, Cipariu va preciza că diferențele existente între română și celelalte limbi romanice în privința folosirii auxiliarelor nu se explică numai prin împrumuturi din limbile altor popoare, ci pot reprezenta evoluții independente.

129 În G II, 80–90, 92–103, Cipariu va arăta că în stabilirea originii auxiliarelor romanice trebuie avute în vedere nu numai corespondențele

fonetice, ci și, mai ales, echivalența semantică dintre timpurile și modurile latinești și cele nou create. Acest principiu just de analiză a instrumentelor gramaticale, în general, a fost și continuă să fie neglijat de cercetători, ceea ce a făcut ca nici pînă astăzi să nu se ajungă la un consens în legătură cu originea auxiliarului pentru condițional-optativ, de exemplu.

130 Deși este conștient de proveniența direct din latină a formelor nominale și verbale românești, Cipariu adesea reduce discuția despre caracterul latin numai la terminații. Se pare că el întreprinde o analiză a structurii paradigmelor românești care să releve izomorfismul cu cele latine. Așadar, finalitatea unei astfel de analize nu este numaidecît descoperirea formelor românești în cele latine, ci aplicarea modelului analitic latin pe material românesc, considerat a fi aproape identic cu originalul. A. Philippide, în *ms. cit.*, f. 33, crede însă că atunci „cînd descompune pronumele *însu* în *în*+*su*, pronumele *elu* și *estu* în *e*+*lu*, *e*+*stu*, cînd descompune imperfectul de la indicativ în infinitiv *(lăuda, ține, bate, dormi)* și terminația *am*, pe care o scoate identică cu auxiliarul *am* etc., D-l Cipariu nu se gîndește la formele latinești postclasice ca la niște antemergătoare ale formelor române, ci consideră formele române în ele înseș independente de limba populară postclasică și paralele cu limba latină ; nu se gîndește că *lăudam* ar proveni din *laudabam* prin anumite transformări fonetice, ci consideră forma română și pe cea latină ca provenite în mod paralel și cu totul independent una de alta din aceleași elemente : *lăudam*=*lăuda*+*am*, *laudabam*=*lauda*+*b*+*am* ; și tot astfel rom. *estu*=*e*+*stu*, alături cu latinul *iste*=*i*+*ste* ; rom. *elu*=*e*+*lu*, alături cu latin[ul] *ille*=*i*+*le* etc.

Că punctul de plecare este greșit, se poate ; că derivarea imperfectelor latinești și românești din infinitive și verbul auxiliar *am* este greșită, îi lucru sigur. Însă, oricum, greșălile nu sînt atît de mari pe cît ar fi atunci cînd D-l Cipariu, admițînd derivarea lui *lăudam* din *laudabam*, ar admite, în aceeaș vreme, descompunerea sa în *lăuda*+*am*, după cum s-a înțăles lucrul de unii".

Și totuși faptul că în unele locuri din lucrările sale Cipariu indică corect formele latinești din care provin formele românești discutate, iar în alte locuri „descompune" formele românești fără vreo referire la cele latine originare dă dreptul și la alte interpretări decît cele propuse de Philippide (vezi și *Opere*, I, nota 236).

131 Vezi *Opere*, I, nota 235.

132 Vezi *Opere*, I, nota 234.

133 [trad.] *Ilicet*, adică *ire licet*.

134 [trad.] *Ilicet* „gata, s-a terminat, să mergem" semnifică *ire licet* „e permis a pleca".

135 Leca Morariu, în *Morfologia verbului predicativ român* (în „Codrul Cosminului", Cernăuți, I, 1924—1925, p. 38), aprecia că Cipariu a fost „cel dintîi care a bănuit originea organică latină" a acestor forme.

136 În G II, 72, Cipariu presupune că acest viciu de conjugare ar fi fost introdus de grecii fanarioți.

137 Vezi *Opere*, I, 69—71, 82, unde sînt citate forme ale acestui timp atestate în texte vechi românești.

138 G. Ivănescu, în *Istoria limbii române*, Iași, 1980, p. 157—158, consideră, după alții, că mai mult ca perfectul indicativ latin a dispărut în română. Unele forme s-au putut confunda cu viitorul al II-lea și cu perfectul conjunctivului *(căntari)*. Românii au creat mai mult ca perfectul indicativ din mai mult ca perfectul conjunctivului latinesc *(laudassem)*. Transformarea plusquamperfectului conjunctiv latinesc în mai mult ca perfectul indicativ

şi pierderea plusquamperfectului indicativ latinesc este un fenomen specific limbii române.

139 Păstrarea formelor celor două perfecte în română (perfectul I şi II) este, pentru Cipariu, de o deosebită importanţă. Ele ar continua formele perfectului şi mai mult ca perfectului latin, dar numai sensul perfectului. De aceea crede Cipariu că se poate spune că perfectul nostru e format din amestecarea ambelor timpuri latine, perfect şi plusquamperfect (cf. *Opere*, I, 82) ; vezi şi Mioara Avram, *art. cit.*, p. 496.

140 Şi G. Ivănescu, în *Istoria limbii române*, p. 158, consideră mai potrivite denumirile de *conjunctiv-condiţional* sau *conjuctiv-optativ* pentru modul condiţional-optativ, pornind de la faptul că în latină conjunctivul făcea şi serviciile condiţionalului sau optativului românesc.

141 Cipariu discută derivarea cu prefixe (considerate din perspectivă istorică a fi prepoziţii, aşadar cuvinte de sine stătătoare) în volumul de sintaxă.

142 Adverbele, prepoziţiile, conjuncţiile şi interjecţiile nu beneficiază de o tratare extinsă şi cu atît mai puţin istorică ; vezi şi G II, 253, unde Cipariu îşi argumentează poziţia.

143 Cipariu şi-a intitulat cel de al doilea volum al gramaticii sale *Sintetica*, deşi, curent, în gramaticile din secolul trecut apărea termenul *sintactică* „tot în acelaşi înţeles", înlocuit astăzi prin *sintaxă*. G. Ivănescu, în *Curs de sintaxă*, p. 1, în *Istoria limbii române*, p. X şi în *Gramatica comparată a limbilor indoeuropene* (în colaborare cu Th. Simenschy), Bucureşti, 1981, p. 305, propune actualizarea termenului *sintactică* pentru ştiinţa care se ocupă cu faptele sintactice.

144 [trad.] Litera textului, credincioasă slujnică a mea.

145 Procedînd astfel, Cipariu a realizat în partea analitică (G I), pe lîngă o gramatică a limbii române moderne, şi o descriere a formelor vechi româneşti. *Sintetica* nu mai prezintă decît destul de rar stadiul sintaxei româneşti din secolele al XVI-lea—al XVIII-lea şi nu conţine prea multe elemente de sintaxă istorică. Acest fapt însă poate avea o explicaţie. Sintaxa reflectă gîndirea umană, iar aceasta se schimbă aşa de lent şi de neesenţial, încît relevarea aspectelor dintr-o anumită epocă coincide aproape cu aceea a faptelor din etapele anterioare sau ulterioare, deşi se constată şi unele deosebiri, cum ar fi uzul prepoziţiilor, de exemplu. Trebuie însă invocat şi alt argument care justifică pe deplin modul de concepere a sintacticii de către Cipariu. Astfel, ilustrarea problemelor de sintaxă cu fapte extrase din scrierile bisericeşti, într-o perioadă în care nu era cunoscută metoda tratării pe epoci a limbii şi se ignorau adesea influenţele externe, ar fi condus la concluzii inexacte, deoarece textele în discuţie erau adesea traduceri servile după originale străine. (Abia către sfîrşitul secolului trecut, Gustav Gröber, ocupîndu-se de metodica sintaxei istorice, precizează principiile investigaţiei în acest domeniu ; vezi N. Drăganu, *Istoria sintaxei*, Bucureşti, 1945, p. 54.)

146 Aşadar, poziţia lui Cipariu în domeniul sintacticii este logicistă. Această concepţie, generală în secolul trecut, îmbracă la învăţatul transilvănean aspecte personale, care îl apropie şi de direcţiile lingvistice moderne din gramatică (vezi Mioara Avram, *art. cit.*, p. 487—502). El urmăreşte faptele de limbă pe axa sintagmatică atît din perspectiva părţilor de propoziţie, cît şi din aceea a categoriilor gramaticale (timp, caz, grade de comparaţie, determinare). Cum se va vedea, direcţiile gîndirii sintactice cipariene se înscriu pe două coordonate principale : *acordul* şi *recţiunea*, acestea constituind pentru el principalele modalităţi de manifestare a relaţiilor sintactice în planul expresiei.

147 După cum se știe, gramaticii francezi numesc numele predicativ din structura predicatului nominal *atribut ;* vezi și mai jos nota 151.

148 În secolul trecut, logicienii, poate și unii gramatici, au stabilit că fiecare cuvînt — exceptînd cuvintele relaționale — exprimă *o noțiune.* Se vorbea astfel despre noțiuni substantive, noțiuni adjective, noțiuni numerale, noțiuni verbe, noțiuni adverbe (vezi G. Ivănescu, *Gramatica și logica,* I, în „Analele Universității din Timișoara“, I, 1963, p. 262). Pentru Cipariu însă, numai substantivul (subiectul) exprimă noțiuni. celelalte cuvinte, inclusiv verbul, exprimă calități, compliniri ale substantivului, deci „note“ ale conținutului unei noțiuni.

149 Ca toți logiciștii, Cipariu socotește *predicate* adjectivele, substantivele, adverbele etc., adică numele predicative din gramaticile actuale.

150 Vezi *Opere,* I, nota 239.

151 Cei mai mulți gramatici români din secolul trecut denumeau verbul *a fi* cu funcție sintactică fie „verb substantiv“ (aceasta după o veche tradiție), fie simplu „verb“, în timp ce numele predicativ era numit „predicat“ sau „atribut“ ; vezi și nota 147.

152 Același criteriu de clasificare a propozițiilor în simple și compuse se află în numeroase gramatici din secolul trecut. Se pare că începînd cu H. Tiktin (*Gramatica română. Sintaxa,* Iași, 1893, p. 142) se introduce la noi criteriul actual de identificare a propozițiilor : „o frază e compusă din atîtea membre cîte verbe finite se află într-însa“ ; vezi și C. Dimitriu, *Actualitatea Sintaxei lui Timotei Cipariu,* în LR, XXXVII, 1988, nr. 2, p. 157—158.

153 În mod asemănător propune G. Ivănescu, în *Curs de sintaxă,* p. 96, înțelegerea propozițiilor simple și dezvoltate : „Nu se poate vorbi de propoziții simple, alcătuite numai din subiect și predicat, și de propoziții dezvoltate, alcătuite din subiect și predicat, plus un atribut sau un complement sau mai multe din acestea, astfel cum face gramatica românească [n. n. actuală]... Se poate vorbi însă de subiecte și predicate simple, alcătuite adică dintr-un singur cuvînt, și de subiecte și predicate dezvoltate, alcătuite adică din cîte o sintagmă, mai exact, din determinate și determinante“.

154 Așadar, Cipariu înțelege prin *atribut* și ceea ce înțelegem noi astăzi prin acest termen, după gramatica germană ; vezi și nota 147.

155 Se constată din această definiție că Cipariu, chiar dacă amintește și de subiect sau predicat, raportează, corect, apoziția la substantiv, indiferent, deci, de rolul pe care acesta îl are în frază. Așa procedează cel mai adesea și cu celelalte părți secundare de propoziție.

156 În zilele noastre, G. Ivănescu, în *Curs de sintaxă,* p. 93—94, urmîndu-l pe A. Sechehaye și în general gramatica franceză, întrebuințează termenul de *complement* atît pentru ceea ce se înțelege curent prin acest termen, cît și pentru ceea ce gramatica românească numește *atribut.* Justificarea acestei procedări se află în însuși modul de a înțelege conținutul acestui tip de determinare, care reprezintă, în aceeași măsură, „completări ale unui substantiv, verb, adjectiv“ (vezi și *Gramatica și logica,* II, în „Analele Universității din Timișoara“, II, 1964, p. 195).

157 Vezi *Opere,* I, nota 240.

158 Forma de imperativ afirmativ a verbului *a fi* este, pentru Cipariu, cînd *fi* ! (G I, 276), cînd *fiĭ* ! (CG, 69).

159 Ultimele două exemple referitoare la acordul adjectivului *rece* cu substantivul determinat ar fi trebuit completate cu alte două exemple-perechi, de tipul : *Vremea e rece ; Pereții sînt reci.*

160 Mioara Avram, în *art. cit.*, p. 497, consideră că această „remarcă interesantă asupra acordului adjectivului demonstrativ... ar putea constitui o sugestie pentru cercetări speciale".

161 Cum se constată, Cipariu este printre primii gramatici care sesizează existența și rolul a ceea ce se numește element predicativ suplimentar în propoziție ; vezi și G II, 198. Faptul a fost observat întîi de Mioara Avram, *art. cit.*, p. 498 ; vezi și C. Dimitriu, *art. cit.*, p. 161.

162 Cipariu surprinde faptul că verbul *a deveni* dezvoltă o sintagmă care, de fapt, reia subiectul.

163 Cu altă ocazie (G II, 240) Cipariu distinge genitivul subiectiv și genitivul obiectiv. În cazul acestuia din urmă, substantivele determinate fiind considerate formele lungi de infinitiv, el stabilește tipuri de verbe care intră în relații genitivale.

164 Vezi Mioara Avram, *art. cit.*, p. 498.

165 În gramaticile raționaliste europene apărea curent această teorie. Discuția a fost reluată în ultimele decenii de R. Jakobson, V. Brøndal și E. Benveniste (vezi Ecaterina Teodorescu, *Propoziția subiectivă*, București, 1972, p. 23–32).

166 Este vorba de fapt despre pronumele personal *-l*.

167 Mioara Avram, în *art. cit.*, p. 497, arată că actuala *Gramatică* a Academiei nu înregistrează acest fenomen gramatical.

168 Vezi Mioara Avram, *art. cit.*, p. 498.

169 Vezi *Opere*, I, nota 225.

170 Aici cu valoare de element predicativ suplimentar ; vezi și G II, 130–131.

171 Matilda Caragiu, *Sintaxa gerunziului românesc*, în *Studii de gramatică*, vol. II, București, 1957, p. 61–89, aducînd argumente pe linia ideilor emise de Cipariu, însă independent de el, demonstrează că gerunziul în limba română este o formă verbală invariabilă, nu nominală și impersonală, cum se consideră de obicei, care exprimă o acțiune sub formă de proces.

172 În 1867, cu ocazia premierii primului volum al gramaticii lui Cipariu, Comisia academică îi reproșa autorului faptul de a nu fi sesizat existența în română a două moduri cu semnificații și forme distincte, anume *prezumtivul* și *modul oblic*, primul format cu viitorul verbului *a fi* și gerunziul verbului de conjugat *(va fi jucînd)*, iar al doilea, cu optativul verbului *a fi* și gerunziul verbului de conjugat *(ar fi jucînd)*, moduri semnalate de alți gramatici români (de Irimia Circă, I. Manliu, I. Slavici, de exemplu). La obiecția Comisiei academice, Cipariu răspunde : „Statuirea modurilor nouă sub nume de *mod presumtiv* și *mod oblic* ni se pare de prisos în partea formativă, după ce ele nu au forme proprie lor, ci comuni modurilor recepte. Iar dacă întru statuirea modurilor vom reflecta numai la înțeles, nu și la proprietatea formelor, atunci numărul modurilor nu ar mai avea fine" (A, 488). Cum se constată, Cipariu nu discută despre sensul acestor forme nici în *Sintetică*.

173 Tablele cerate ocupă un loc deosebit de important în studiile lui Cipariu despre epoca veche a românei. Ele au fost descoperite la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, la Roșia Abrudului. Descrierea și interpretarea lor nu s-a făcut decît în 1841, cînd Massmann intră în posesia unora dintre ele. Acestea au devenit însă de notorietate europeană numai după publicarea lor în *Corpus Inscriptionum Latinarum*, vol. III, 1864, p. 921 ș. u., de către Th. Mommsen. T. Cipariu a scris despre aceste mărturii epigrafice de latină vulgară, descoperite pe teritoriul Daciei, în „Analii Gimnasiului...." din Blaj,

în 1855, pentru a reveni asupra lor de mai multe ori (vezi A, 51, 101–102, 116–117, 141–142, 158–159).

174 Vezi *Opere*, I, nota 246.

175 [trad.] Scrisorile de închinare ale principilor Moldovei au fost scrise în limba valahică ; la Cracovia n-am putut găsi însă pe nimeni care să cunoască această limbă în vremea cînd făceam în arhivă cópii după documentele originale ale statului ; de aceea, adaug aici numai rezumatul lor, transcris din registrul care s-a păstrat în această arhivă.

176 Amănunte privind concepția lui Cipariu despre ortografie în *Opere*, I, *Notă asupra ediției*, p. XXXI–LIV.

177 În 1924, Ioan Prale a inventat un ciudat sistem de scriere simplificată la șapte semne ; vezi Florin Faifer, *Ioan Prale*, în *Dicționarul literaturii române de la origini pînă la* 1900, București, 1979.

178 T. Cipariu comentează pe larg aceste sisteme ortografice în *Principie de limbă și de scriptură*, Blaj, 1866 (vezi *Opere*, I, p. 139–141 ; 144–148).

179 Vezi *Opere*, I, nota 134.

180 Vezi *Opere*, I, nota 142 [trad.], unde se află traducerea citatului in extenso.

181 Vezi *Opere*, I, nota 40 [trad.].

182 Vezi *Opere*, I, nota 25.

183 [trad.] Aceștia vorbesc osca și volsca, / Fiindcă nu știu latinește.

184 Vezi *Opere*, I, nota 22 [trad.].

185 Vezi *Opere*, I, nota 21 [trad.].

186 Vezi *Opere*, I, nota 23 [trad.].

187 Vezi *Opere*, I, nota 24 [trad.].

188 Vezi *Opere*, I, nota 63 [trad.].

189 Vezi *Opere*, I, nota 32 [trad.].

190 Vezi *Opere*, I, nota 33 [trad.].

191 Vezi *Opere*, I, nota 52 [trad.], unde se află traducerea citatului in extenso.

192 Vezi *Opere*, I, nota 44 [trad.].

193 Vezi *Opere*, I, nota 49 [trad.].

194 Vezi *Opere*, I, nota 38 [trad.], unde se află traducerea citatului in extenso.

195 Vezi *Opere*, I, nota 40 [trad.].

196 Vezi *Opere*, I, nota 57 [trad.], unde se află traducerea citatului in extenso.

197 Vezi *Opere*, I, nota 194 [trad.].

198 Faptele de limbă discutate mai sus sînt considerate de Cipariu inovații ale latinei clasice, față de latina arhaică, datorate influenței limbii grecești ; vezi *Opere*, I, notele 29 și 35.

199 În epoca lui Cipariu această constatare nu era curentă în operele învățaților europeni. Ideea se află însă la Budai-Deleanu și P. Maior, de la care o va fi preluat Cipariu (vezi Mario Ruffini, *La Scuola latinista romena (*1780–1871*). Studio storico-filologico*, Roma, 1941).

200 [trad.] Căci nu erau colonizate legiuni întregi, ca odinioară, cu tribuni și cu centurioni, cu soldați orînduiți fiecare în centuria sa, ca să îndeplinească treburile publice prin consens și cu tragere de inimă.

201 [trad.] Veteranii nedeprinși nici cu soții care trebuie să nască, nici cu copii care trebuiesc alăptați, lăsau în urma lor gospodării pustii, lipsite de urmași.

202 [trad.] După ce au fost repartizați în coloniile de peste mări optzeci de mii de cetățeni, ca să fie suficientă populația în Cetatea aproape golită, a hotărît etc.

203 [trad.] Municipalii sînt cetățeni romani din municipii, folosindu-se de propriile legi și de propriul drept, fiind părtași la datorii și onoruri cu poporul roman. Condiția coloniilor însă este alta, căci ele nu vin din afară în cetate, nici nu se sprijină pe rădăcini proprii, ci sînt un fel de mlădițe ale cetății și urmează legile și toate instituțiile poporului roman, neavînd nici un drept de decizie. Totuși, deși mai subordonată și mai puțin liberă, starea lor este considerată mai bună și mai de dorit, datorită mărimii și maiestății poporului roman, căruia aceste colonii par să-i fie niște imagini și niște reproduceri în miniatură, precum și din cauză că drepturile municipiilor sînt obscure și uitate și, necunoscîndu-le, nu le pot utiliza.

204 [trad.] Cîți sînt între noi care, dacă vin dintr-o colonie a poporului roman, nu spun că ei sînt municipali și că tot municipali sînt și concetățenii lor ? Totuși, această afirmație e departe și de dreapta judecată, și de adevăr ! Pînă într-atît ignorăm și ce sînt municipiile, și cărui drept se supun, și cît se deosebesc de colonii.

205 [trad.] În Dacia chiar, Zernensium, colonie care își are originea de la divinul Traianus, beneficiază de dreptul italic. Și Sarmisegetusa beneficiază de același drept. La fel coloniile Napoca și Apulum, ca și orășelul Potavium, care a obținut dreptul de colonie de la divinul Severus.

206 Vezi mai sus nota 173.

207 Vezi *Opere*, I, nota 247 [trad.], unde se află traducerea citatului in extenso.

208 Vezi *Opere*, I, nota 249.

209 Vezi *Opere*, I, nota 94 [trad.], unde se află traducerea citatului in extenso.

210 În A, 409, Cipariu distinge între elementele slave două categorii : bisericești și bulgărești. Cuvintele din prima categorie, destul de multe, au o răspîndire restrînsă deoarece „numai întru înțelesul beserecesc sînt cunoscute"; cele bulgărești „au intrat în us prin îndelungata conviețuire de secli în Bulgaria și Serbia", ca și în Dacia, și s-au fixat în vocabularul românesc.

211 Observații interesante despre împrumuturile maghiare din română în *Opere*, I, 124—125.

212 Vezi *Opere*, I, nota 92.

213 [trad.] De nobili stăpîni ai fost înălțată odinioară. / Supusă acum unor sclavi, vai, rău decazi, o, Roma ! / Au renunțat la tine, de atîta vreme, regii tăi, / Iar numele și gloria ta au căzut pe mîinile grecilor, / N-a mai rămas în tine nimeni dintre nobilii conducători, / Iar fiii tăi cîmpuri pelasgice cultivă. / O gloată adunată de prin cele mai îndepărtate părți ale pămîntului, / Sclavi ai sclavilor îți sînt acum stăpîni. / Înfloritorul Constantinopol se cheamă acum noua Romă. / Te prăbușești cu zidurile și întăriturile tale, Romă de altădată ! / Cîntînd, poetul a prezis într-un vechi poem : / Roma, cu mișcări fără veste, Amor se va îndepărta de tine.

214 [trad.] La bulgari, sîrbi și croați, *vlah* semnifică român, latin și italic.

215 [trad.] După acestea, întreaga provincie a latinilor, care în acea vreme se numeau romani, iar mai încoace se numesc morovlahi, adică latini negri.

216 [trad.] Spun că sînt vechi coloniști din Italia.

217 Așadar, limba scrierilor religioase din secolele al XVI-lea—al XVIII-lea, în care se conservă forme și cuvinte de origine latină, ulterior

ieşite din limbă, reprezenta punctul de plecare pentru constituirea românei literare unitare. Căci T. Cipariu fusese conştient de existenţa mai multor uzuri (variante) literare româneşti, ca, de altfel, mai toţi învăţaţii contemporani lui, care pe diverse căi şi cu diferite mijloace au luptat pentru unificarea limbii de cultură româneşti.

Necesitatea stringentă, la acea dată, de a se crea un instrument complex şi suplu de exprimare elevată a făcut ca realizările lingviştilor să fie evaluate, mai ales, în latura lor practică. Demonstraţiile teoretice ale lui Heliade şi Cipariu nu au fost reţinute de contemporani. Erau acceptate sau respinse doar concluziile cu aplicabilitate directă în normarea limbii de cultură. După ce s-au stabilit însă principalele aspecte ale limbii literare române moderne, cercetările în domeniu au pierdut, în mare parte, latura lor activă de dirijare a limbii, păstrînd, ca prim obiectiv, investigarea teoretică a fenomenelor. A urmat o vreme, cu prelungiri pînă în zilele noastre, în care cercetătorii limbii literare au fetişizat ideea de unitate a românei vechi. În 1948, G. Ivănescu (în *Problemele capitale ale vechii române literare*, Iaşi, 1947—1948), studiind limba română din veacurile al XVI-lea, al XVII-lea şi al XVIII-lea, ajunge la concluzia că evoluţia normei literare în această perioadă s-a produs în cadrul unor dialecte literare. Autorul recunoaşte că a pornit în cercetarea acestui domeniu de la unele afirmaţii ale lui G. Ibrăileanu, M. Gaster, H. Tiktin şi alţii, ca şi de la realităţile altor limbi europene. Dar, de fapt, Ivănescu se întîlneşte aici şi cu prima generaţie a lingviştilor români, care în a doua jumătate a secolului trecut, nemulţumiţi de existenţa atîtor „variaţiuni" lingvistice, au militat pentru unificarea „dialectelor" literare şi pentru modernizarea limbii.

În esenţă, G. Ivănescu susţine, cu metodele lingvisticii moderne, opinii similare cu cele formulate de Cipariu, anume că limba literară veche nu era perfect unitară, că ea avea diferenţieri dialectale, că nu se poate vorbi pentru epoca feudală de o normă unică a limbii scrise, că, dimpotrivă, au fost şi unele norme deosebite, că nu exista la scriitorii vechi o conştiinţă lingvistică unică şi identică pe tot teritoriul dacoromânesc, divizat pe atunci în trei state feudale (vezi şi *Istoria limbii romåne*, p. 567). Din păcate, pînă cînd Ion Gheţie n-a publicat *Baza dialectală a românei literare*, Bucureşti, 1975, teoria lui Ivănescu a fost fără adepţi, socotită chiar un eşec al lingvistului ieşean. „Reabilitată" la Bucureşti de Ion Gheţie şi la Timişoara de Ştefan Munteanu şi Vasile D. Ţâra (*Istoria limbii române literare*, Bucureşti, 1978), doctrina dialectelor sau variantelor literare pare să se impună ca viziunea cea mai realistă asupra limbii de cultură româneşti. Recent, la Iaşi, V. Arvinte, în *Studiu lingvistic asupra primei cărţi (Facerea) din Biblia de la Bucureşti (1688)...*, în *Monumenta linguae Dacoromanorum. Biblia de la 1688. Pars I, Genesis*, Iaşi, 1988, îşi întemeiază minuţioasa analiză tot pe principiile ivănesciene de cercetare a limbii literare româneşti.

218 Vezi *Opere*, I, nota 135.

ABREVIERI

A. = acuzativ
a. = an(ul)
ablat. = ablativ
ac. = acuzativ
acol. = acoloşi
act. = activ
acus. = acuzativ
acusat. = acuzativ
adiect. = adjectiv
adj. = adjectiv
adv. = adverb
afirm. = afirmativ
an. = anul
antic. = anticat „antic“
art. = *articol ; articulat*
artic. = articulat
articl. = articol
a. u. c. = ante urbem conditam
c. = cînt ; canticum
cap. = capitol
clas. = clasic
coj. = conjunctiv ; conjugare
cojug. = conjugare
cojugaț. = conjugațiune
cojunt. = conjunctiv
colect. = colectiv
conjug. = conjugare
D. = dativ
dat. = dativ
d.e. = de exemplu
decl. = declinare
diff. = differentia
ed. = ediție
ep. = epoda
f. = feminin ; foaie, filă
fem. = feminin
femin. = feminin
fol. = folio
fr. = francez
franc. = francez
G. = genitiv
gen. = genitiv ; generic
genet. = genitiv
ger. = gerunziu
germ. = german
gerund. = gerundiu
gr. = grec(esc)
grec. = grecesc, grecește
imper. = imperativ
imperat. = imperativ
imperf. = imperfect
ind. = indicativ
indic. = indicativ
indicat. = indicativ
inf. = infinitiv
infin. = infinitiv
infinit. = infinitiv
isp. = ispan
it. = italian
ital. = italian
întreiecț. = interjecție
lat. = *latin(ește)*
lib. = liber
lin. = linie „rînd“
M. = masculin
m. = masculin
masc. = masculin
min. = miniatură
ms(s) = manuscris, -e
N. = nominativ
n. = neutru ; nominal
negat. = negativ
neutr. = neutru
nom. = nominativ ; nominal
nominat. = nominativ
num. = nominativ ; numeral
numin. = nominativ
ort. = ortografiat
part. = participiu
partic. = participiu
particip. = participiu
pas. = pasiv
perf. = perfect
perfect. = perfectul
pers. = persoană
Pl., pl. = plural
plur. = plural
portug. = portughez
pr. = precum ; propriu
praet. = praeteritum
preaperf. = preaperfect
pred. = predicat
predic. = predicat
pref. = prefix

prep. = prepoziție
prepus. = prepoziție
pres. = prezent
present. = prezentul
pret. = preterit
preter. = preterit(ul)
preterit. = preteritul
pron. = pronume
prop. = propoziție
propus. = propoziție
prov. = provensal
ps. = psalm
retorom. = retoroman
rom. = român(esc), românește
S. = singular
s. = singular ; sau
sec. = secol
secl. = secol
seq(q). = sequuntur
sing. = singular
sp. = spaniol
span. = spaniol
sub. = subiect
suf. = sufix
sust. = substantiv
s. v. = sub voce
t. = tom ; tempus
ult. = ultim
V. = vocativ
voc. = vocativ
vocat. = vocativ
vulg. = vulgar „popular"
∾ = invers
= = egal

INDICE DE CUVINTE, FORME ȘI ELEMENTE DERIVATIVE

(-)a (art.) 5, 6, 12, 14, 15, 20—24, 27, 30, 43, 45, 54, 55, 118, 122, 135, 137, 151, 155, 156, 158, 162, 171, 172, 176, 179, 180—185, 193, 199, 203—205, 207, 208, 217, 245, 247, 249, 250, 254, 255, 287—289, 306, 313, 314, 316, 317, 320, 326, 328, 332, 347, 348, 350—352, 365, 429
a (prep.) 4, 22, 25, 27, 28, 45, 85, 92, 180, 183, 185, 193—196, 204, 206, 240, 241, 252, 255, 256, 266, 289, 362, 366, 367, 375, 376, 382, 386—388, 428
a (vb.) 9, 26, 27, 29, 34, 48, 84, 95, 106, 136, 204, 206, 216—218, 222
a- (pref.) 37, 43, 138, 145, 182, 247, 249, 250, 254, 262, 342
-a 394, 416, 429
abe 52
abi 225, 226
abia 43, 52, 84, 132, 138, 247, 248, 254, 262, 414
abiu (-i, -ă) 134, 211
abu 110
abure 19, 110, 173
aburu 19, 110, 173
acasă 84, 249
acatare 320
acațu 165
acătare 9, 194, 197, 353
ace („ață“) 127
ace 127, 168, 426
acea 10, 55, 196
aceasta 10, 196, 197, 318
această 10, 193, 197
aceea 194
acei(a) 10, 183, 196
acel(u) 288, 287, 327, *330, 342*
acela 10, 132, 183, 197, 287, 318, 342
același 10, 197
acele(a) 10, 17, 55, 196
acelei(a) 10, 55, 196
aceli(a) 10, 55, 196
aceloru 10, 17, 55, 196
acelor(a) 10, 317
acelu 9, 10, 55, 183, 193, 196, 197
acelui(a) 10, 14, 55, 196
acest(a) 10, 132, 197, 327, 330
acestași 10, 197
aceste(a) 10, 196, 251, 318
acestei(a) 10, 161, 193, 196, 318
acestia 10, 420
acestii 196
acestoru, (-a) 10, 196
acest(u), (-a) 9, 10, 132, 193, 196, 197, 287, 288, 342
acestui(a) 10, 14, 151, 193, 196, 280, 317
acești(a) 10, 196
aci 248, 342, 426
acia 161, 428
acilea 248
acileași 248
-aciu, (-e) 244, 245
acmu 248
acolea 248, 342
acolo 47, 51, 83, 95, 247, 248, 273, 342
aconiu 241
acoperămîntu 17
acoperiu 40, 234, 235, 356
acu(lu) 17, 84, 168
acului 17
acuma 132, 151, 247, 248
acumu 43, 132, 151, 248, 252
acumuși 248
acuși 247
ad(-) 43, 249
adaogă 240
adaogăm 240
adaoge 240
adaogi 240
adaogu 240
adaosu 240
adapu 249
adauge 240
adaugere 227
adaugu 37, 227, 231, 240
adausu 37, 231, 244
adauș 47, 231
adă 38, 229
adăpare 246
adăpătoare 243
adăpi 85
adăpu 85
adători 165
adătoriu 165
adăuga 240
adecă 43, 248
adese(ori) 247
adetoriu 34, 42, 89, 223, 240
adevăr(u) 245—248, 254, 263, 267
adevărare 245, 246
adevărate 162
adevăratu, (-ă) 162, 247, 248
adevărăciune 243
adevărătate 171, 242
adevărătateei 317
adeverire 245, 246
adi 426
adîncu 97
ado 38, 230
adormire 93
adu 38, 137, 229, 230
adu-ți aminte 38, 230
aduc(u) *38, 137*, 229, 356
adunare 55, 172
adunariei 172
adunarili 55
adunarle 55
adunatu 244
adunu 30, 43, 218

adurmire 93
adusu-mi-s-au 148
afară 51, 88, 145, 248, 251, 386
(se) află 324
aflu 30, 134, 138, 356
afoară 56, 88, 145
afora 51, 145, 416
afumari 172
ageru 427
agri(i) 166
agrili 166
agru 165
ahtare 197
ai (art.) 2, 6, 182—184, 193, 348, 429
ai (vb.) 9, 25—27, 29, 31, 34, 35, 40, 56, 80, 136, 203, 206, 217—219, 222, 226, 252, 305—307, 316, 365, 422
ai (fi) + part. 219
ai (fostu) + part. 218, 295
ai („ani") 114, 422
-ai 30
aib 365
(să) aibă 35, 110, 113, 134, 225, 226, 239, 306
aibe 35, 306, 365
(să) aibi 35, 110, 134, 203, 225, 226, 306, 365
aibînd(u) 110, 225, 226, 365
(să) aibu 35, 110, 203, 211, 223, 225, 226, 306
aici(a) 247, 248, 273, 342, 382, 426
ainte 48, 87, 385
airea 248
airilea 248
aista 55
aistei 55
aistu 55
aistui 55
aiu 119
aiurea 248
(să) aivă 35, 226, 306, 365
aînte 48
ajun(u) 130, 361, 424
ajunatu 244
ajung(u) 37, 130, 231, 361
(mi-)ajunge 361
(se) ajunge 361
ajuns(u) 231, 361
ajunș 37, 231
ajutoare 16, 49, 243
ajutoariă 16, 49
ajutorare 246
ajutoria 16, 104
ajutorie 16, 167
ajutorință 246
ajutorire 246
ajutoriu 16, 24, 49, 104, 105, 167, 198, 244, 246
ajutoru 104
ajutu 130
al(u) 5, 6, 9, 10, 20, 22, 23, 45, 55, 158, 178, 179, 182—184, 193—195, 267, 313, 314, 316, 328, 332, 342, 343, 345, 347, 348, 422, 429
ala 195, 342
alalt(u) 185, 196, 254, 263, 349, 351
alaltă 10, 23, 185
alaltăieri 43, 185, 248, 273, 320
alaltămîne 185, 248
alaltoru 23
alaltui(a) 23, 185
alalți, (-e) 185
alant(u), (-ă) 23, 185, 349
alavdu 54
alăturea cu 248
alăturia 248
albastru, (-ă) 245
albeață 162, 242
albi 109
albia 161
albiă 109
albiciune 243
albie 14
albinețu 245
albu, (-i) 20, 109, 178, 245, 414
albușu, (-ă) 16, 167, 242, 244
albuțu, (-ă) 242
ale 158, 183, 193, 348, 351, 429
aleasc 129
aleg(u) 37, 50, 124, 129, 231, 254, 262, 356, 416
alege 50, 427
alegere 24
alegi 50, 427
alei 6
aleptu 37, 231, 245
ales(u), (-ă) 24, 37, 124, 129, 198, 231, 245, 323, 324
aleș 231
aleși 37, 124
alfu 134
alghi 109
aliu 119, 120, 423, 424
aliu 119 120, 423, 424
almariu 119, 244
almintrea 43, 185, 247, 248
alocurea 248
alocuria 248
aloru 6
alt(u), (-ă) 23, 121, 183—185, 288, 319, 327, 330, 348—351
alta 23, 184, 348
altare 167, 244
altariu 16, 88, 167, 244
altă 23, 184, 251
altădată 273, 331
alte(le) 23, 184, 331
altei(a) 23, 184, 348
altiia 184
altili 184
altor(u), (-a) 23, 184, 280, 348
altru 426
altu 426
altui(a) 23, 183, 184, 280, 348
altul(u) 23, 183, 184, 348, 349
alți(i) 23, 184
alu altu 185
alui 6
-alui 56
alunecu 134
alun(u), (-ă) 15, 88, 113, 165, 285
am(u) (+ part) 8, 26—31, 34—36, 40, 53, 56, 85, 110, 115, 136, 137, 201—204, 206, 207, 214, 216—218, 222, 225, 226, 256, 293, 295—301, 303, 305—307, 309, 346, 361, 363—366, 370, 378, 416
am(u) (+ inf.) 31, 203, 204, 215, 219
am (+conj.) 215
am ce 206
am de (+inf.) 204, 215, 364
am(u) fi (+part.) 31, 219
am(u) fost(u) (+part.) 30, 34, 36, 40, 201, 214, 218, 219, 297, 300, 301, 308
am fostu (+ger.) 30
am vrutu (+inf.) 206, 219, 224
am vrutu fi (+part.) 205, 296, 301, 371
-am 30, 213, 235, 308, 309
amară, (-e) 19, 121, 167, 177
amare („mare") 132
amarí 418
amaritu 418
amar(u), (-i) 16, 19, 121, 167, 177, 252, 256, 382, 415, 416
(cu de) amănuntul 247
ambi, (-e) 85
ambi-doi 263
amblu 56, 83, 85, 88, 145, 417
(nu) am ce 375
-ame 171, 243
amenatului 248

amendoua 422
amerinţarei 172
aminte 250
amîndouă 89
amîndoi 21, 49, 181, 254, 263, 282, 319, 327, 350
amîndor 351
amîndoror(u), (-a) 21, 24, 186, 280, 327, 351
amîndoru 133
amîndouă 22, 282
amînduror(u), (-a) 133, 181, 319, 351
amnariu, (-e) 16, 167
amorțitu 93
amu 115, 203, 248, 254
amuși 247, 254, 262
amuti 428
amutî 428
amuțescu 40, 234
an(u) 15, 20, 84, 85, 116, 417
Ana 289
anblu 85, 115
anco 413
-andu 56, 209
-andru 241
anelu 51, 87, 417
anema 87, 417
anevoie 248
angeru 85, 418
anghetiu 417
anghiu 417, 424
angliu 88, 145, 424
angustu 85
ani 114, 116, 422
anima 87, 93, 417
antania 421
antaniu, (-a) 55, 85, 87, 104, 116, 417—419, 423, 425
antaniulu 55
antâiu 85, 425
antâniu 22, 52, 54, 147
ante 22, 87, 417
anțărțu 248
-anu 85, 245
apa 83
apara 429
apă 11, 12, 14, 159, 162, 181, 246
apăra 91
apăr(u) 91, 138, 286, 356
apăratu 244
apere 91
aperi 91, 286
apoi 182, 247, 385
apostol 326
apricos, (-oasă) 285
aprindu 37, 230, 356
aprinsu 231
aprinș 37, 230
aproape 247, 248, 251, 388
apropiare 86
apropiatu 244
apuc(u) 134, 361
apucat 361
apucă 361
apunu 231
apuse 244
apusu 231
apuș 231
apuțitu 244
apuțu 234, 235
arata 429
ardiu 426
-are 430
arsură 380
ar(u) (+ inf.) 27, 30, 31, 83, 84, 203, 219, 307, 372
ar(u) fi (+ part.) 31, 219
aramă, (-e) 99, 115, 171, 174, 243
ară (+inf.) 307
arăt(u) 30, 218, 357
arătarei 172
arbore 19
arbure 110, 173
arburu 173
arcu, (-e) 17, 168
ardere 137, 227
ardia 229
ardiu 228, 229
ardoare 171
ardu 228
are (+inf.) 27, 28, 31, 35, 56, 136, 149, 203, 204, 215, 225, 305—307, 364, 365, 372
are (de) 364
are (să) 364
-are 18, 171, 199, 205, 217, 242, 243, 245
areate 121
arem 203, 307
arete 171, 173
areți 203, 307
argentariu 84
argentu 82, 83
argintu 47, 51
ari (+inf.) 203, 307
aria 104, 149, 161
ariă 104, 121
ariciu 15, 54, 132, 164
arie 14, 149
ariete 19, 104, 121
arină 14, 89, 91, 159
arinu 15
-ariu, (-e) 244, 245
arî 203
armanu, (-ă) 88
armariu 119, 244
armatu 48
armă 48, 114
armăsariu 15
arme 114
armean(u), (-ă) 85, 88, 90, 101, 285
armeani, (-e) 88, 101
armeni 85
arsu 37, 231
arsură 198, 208, 243
arș 37, 230
aru 218, 416
arupsendu 56
arupsîndu 208
arz(u) 37, 227—230, 361
arză 229
as 43
as- 249
asceptu 427
ascernu 427
asculta(re) 209
ascultarei 172
(s-a) ascultat 360
ascultă 209
ascultu 30, 218, 250, 416
ascund(u) 43, 96, 230, 249, 356
ascunsă 244
ascunsoare 243
ascunsu 231
ascunș 230
ascuțu 40, 234, 235
aseamene 116
aseamere 116
aseară 248
asemene(a) 178, 247, 248, 254, 263, 335
asi 427
asia 262, 427
asinu 15, 164
asisiderea 132
asiu 427
asî 428
asîsiderea 428
as' noapte 331
aspru, (-i) 2, 15, 20, 47, 83, 103, 106, 138, 178
asta 195, 342
astară 195, 248, 331
astă 195, 273, 331
astăzi 3, 195, 248, 331, 320
astepti 428
asteptu 427
asterne 420
asternu 427
-astru, (-ă) 245
astu 9, 10, 195
astup(u) 97, 356
asudi 125
asudu 125
asupra 43, 137, 249, 251, 320, 330
asupră 140, 249—251, 387
asupriciune 243
asuzi 125
aș (+inf.) 27, 28, 31, 38,

201, 203, 204, 206, 216, 219, 225, 256, 296, 301, 303, 305—307, 363, 370, 375, 394
aș fi (+part.) 31, 38, 203, 205, 216, 219, 301, 307, 370
aș fi (+ger.) 303
aș fi fost (+part.) 31, 220, 296, 301, 308, 370
așa 43, 84, 124, 132, 138, 151, 247, 248, 251, 252, 254, 382
așadară 251
așezare 223, 241
așezu 30, 218, 223, 241
ași 137, 248
așia 124, 138
așișderea 43, 122, 151, 247, 248, 251, 254, 262
așiși 248
așișiderea 122
așteaptă 252
aștept(u) 30, 218, 356
așternu 36, 123, 228
-așu(-ă) 241
atare 9, 132, 197, 320, 352, 353
atărei 352
atăror 352
atărui 352
atântu 430
atâtu 85, 418, 430
-ate 171, 242, 243
-atecu(-ă) 245
atingu 37, 231, 425
atinsu 231
atinș 37, 231
-atiu 244
atît 382
(a)tîtă 184
atît(a) 10, 132, 184, 248, 320, 351, 352
(a)tîte 184
atîte(a) 10, 184
atîtei(a) 10, 184
atîtia 184
atîtor(u), (-a) 10, 184, 280, 320
(a)tîtu, (-a) 10, 94, 132, 178, 184, 197, 252
(a)tîtui(a) 10, 184
atîți(a) 10, 320
(a)tîți 184
-atu 207
atunce(a) 248
atunci(a) 43, 44, 84, 132, 151, 247, 248, 252, 414
ață 14, 127, 147, 162
-ați 30
ați (+inf.) 26, 27, 29, 31, 34, 136, 203, 207, 217, 219, 222, 306, 307
ați fi (+part.) 31, 219
ați fostu (+part.) 218
-ațu 244
au 204, 252
au (+part.) 26, 27, 29, 34, 35, 46, 54, 56, 80, 84, 95, 137, 203, 207, 225, 248, 305, 306
au fostu (+part.) 218
au vrutu (+inf.) 219
aua 132
auă 14, 175
auăi 14, 175
auce 248
audamu 418
audă 216, 236
(se) aude 89, 107, 360
audi 147, 148, 235, 426
audia 216, 236, 420
audiai 426
audiam 235, 426
audii 103
audiu 147, 235, 416, 426
audî 40, 103, 139, 147, 148, 235, 416, 426, 430
audîi 235, 416
audîmu 416, 426
audîre 147, 235, 430
audîși 235, 416, 427
audîtoria 198
audîtorie 198
audîtu 235, 426, 430
auei 14
aurariu 84, 85
auritu 85
auru 47, 51, 82—85, 105, 145
autorele 243
auză 41, 216, 236
auzi 41, 103, 105, 107, 147, 148, 209, 210, 235, 236
auzí 139, 148, 207, 213, 215, 235
auziam 40, 213, 235
auzieam 235
auzii 235
auzim 356
auzind(u) 208, 273
auzire(a) 28, 199, 210, 211, 235
auziși 235
auzitoare 198
auzitoriu, (-e) 207
auzitu 207, 235
auzu 40, 41, 54, 105, 211, 234, 235, 244
ave 420
avea 419
aveam(u) (+part.) 35, 56, 203, 214, 217, 222, 225, 309
aveare 110, 137
aveați (+part.) 217, 222
avea(u) (+part.) 217, 222
(să) avem(u) 35, 56, 203, 215, 225, 305, 365
avendu 83, 146, 418
avere 18, 27, 34, 35, 47, 56, 171, 203, 204, 223, 225, 305—307, 364, 367, 420
aveși 307
(să) aveți 35, 56, 203, 215, 225, 305, 365
avîndu 35, 47, 89, 146, 203, 225
avu 83
avui 35, 56, 203, 225
avundu 208
avundualui 56
avurăm 35, 225
(să) avurem 203, 225
(si) avurim 56
avusem 35, 203, 225
avuși 225
avut(u), (-ă) 24, 25, 35, 56, 203, 225, 293, 346, 364
avuti 428
avutîa 428
avutoriu 346
avuție 243
avzii 56
azi 43, 126, 247, 248, 273, 331, 382
azi-noapte 248

-ă 5, 19, 24, 28, 30—32, 135, 153, 155, 156, 158—169, 177, 178, 180, 184, 191, 198, 205—207, 212, 218, 235, 244, 285, 286, 316, 317
-ă (pron.) 194
-ăei 161
ăi 195
-ăi 156, 176
ăl(u) 10, 195, 342
ăla 195, 342
-ămu 30
ăst(u) 10, 195, 342
ăsta 195, 342
-ătoriu 51, 207
-ău 241

âmbla 430
âmblu 51
ânelu 417, 430
ânema 51, 87, 430
ânghiu 51, 145
ânima 145
-âniu 244
-ânu 422

ba (subst.) 132, 135, 154
ba (adv.) 248, 383, 416
badea 316
bală, (-e) 11, 132, 135, 154
barbatu 146, 423
barbă 14, 82, 153, 159, 162
baserecă 89
(să) bat(u) 36, 38, 125,

205, 211, 215, 226, 228, 356, 423
(si) bata 56
(să) bată 38, 215, 216, 228, 252
(a, aș etc.) bate 27, 28, 36, 38, 205, 207, 209, 211, 216, 226, 229
bate (-voiu, veri etc.) 227
(să) batemu 36, 38, 211, 215, 226, 228
batendu 208
batere 28, 38, 205, 209, 211, 229
(aș, ai etc.) batere 228
(aș, ai etc.) vrutu bate(re) 229
bate(re) (-aș, -ai etc.) 38, 206, 215, 228
(voiu, vei etc.) batere 206
(vreau, vreai etc.) batere 229
(nu) batereți 38, 209, 229
(să) bateți 36, 38, 209, 211, 215, 226, 228, 229
bate (-voiu, veri etc.) 214, 227
batjocorescu 40
batjocură 263
batjocurescu 234
bati 125, 211
bats 125
bat(u)-joc(u) 254, 263
batujocura 148, 149
batui 56
batundalui 56
batundu 56
(să) bați 36, 38, 86, 125, 211, 215, 226, 228
bațu 211
baua 135
bautezu 111
-bă 162
bărbat(u) 12, 15, 82, 137, 146, 153, 164
bărbați 21, 153
bărbătoniu 241
bărbătușu 242, 244
bășearecă 90, 92
bășarică 89, 92
bășică 162
bătaciu 245
bătătoriu, (-e) 207, 229
bătea(u) 36, 212, 226
băteai 36, 212, 226
băteam 36, 212, 213, 226
băteamu 36, 212, 226
băteați 36, 212, 226
bătîndu 29, 229
(voi, veri etc. fi) bătîndu 227
bătrînețe 14, 279
bătrînime 243
bătrînu 48, 81, 89, 109, 245, 255
bătu 36, 207, 212, 213, 226
bătui 36, 212, 226, 230
bătumu 36, 212, 226
bătundălui 208
bătundu 208, 209
bătură 36, 212, 227
băturăm 36, 212, 227
băturămu 36, 212, 227
băturăși 36, 212, 227
băturăți 36, 212, 227
(să) băture 215, 226, 229
(să) băturem 215, 229
(să) băturemu 215, 229
(să) băturești 215, 229
(să) băturești 215, 229
băturu, (-e) 36, 212, 226
bătuse 36, 213, 227
bătusem 36, 213, 227
bătusemu 36, 213, 227
bătuseși 36, 213, 227
bătuseți 36, 213, 227
bătuși 36, 212, 226
bătutoriu 207, 209
bătutu, (-ă) 25, 36, 207, 209, 212, 226, 229, 230
(am, ai etc.) bătutu 36, 227
(aveam, aveai etc.) bătutu 227
(a fi) bătutu 229
(aș, ai etc. fi) bătutu 38, 229
(am, ai etc. fostu) bătutu 227
(eram, erai etc.) bătutu 227
(voiu, veri etc. fi) bătutu 227
băut 364
băutoriu 293
bându 232
be 38, 52, 232, 233, 420
-be 227
(să) bea 38, 39, 90, 101, 113, 132, 204, 232, 419
(se) bea 420
beaă 101
beae 101
beai 90, 101, 232, 233
beam 232
beamu 39, 232
beați 232
beau 36, 38, 90, 101, 110 204, 232, 233
bee 39, 232
beemu 232
beere 232
beeți 232
bei 38, 232, 356, 365
bemu 38, 232
bendu 232
bene 51, 89, 117, 145, 417, 423, 425
berbeace 137
berbece 19, 109, 112, 173, 423
bere 39, 227, 232
besearecă 92
beserecă 447
besîca 109
beșică 14, 159, 162
betîa 161
betîu 147, 416, 422
betranetia 161
betranetie 159, 279
betranu 85, 418, 423
betrânu 418
beți 38, 232
beție 243
bețiu 245
bețivu 245
beu 38, 39, 227, 228, 232, 233, 240, 365
beui 39, 232
beurăm 232
beusem 232
beutoriu, (-e) 39, 232
beutu, (-ă) 39, 232
(să) bevă 232
beve(re) 39, 232
bevemu 232
beveți 232
bevi 232
bevu 39, 110, 232
bietu 49, 423
bindu 39
bine(le) 3, 43, 51, 54, 89, 107, 109, 117, 137, 145, 146, 150, 151, 246—248, 251, 252, 266—268, 273, 343, 382, 384
binecuvînt 263
binecuvîntatu 200
binecuvîntămu 189
binevoi 366
binevoiesc 366
binevoiește 366
binevoință 366
binevoitoriu 366
binevoitoru 104
binișoru 242
biserică 90
bîndu 39, 232
Blaj(u) 12, 176
blandetia 161
blandetie 159, 279
blandu, (-a) 85
Blasiu 52
blastăme 92
blastămi 92
blastămu, (-á) 92
blastemă 210
blastemu 30, 114, 218
blăstema(re) 92, 119, 210
blăstematu 92
blăstemu 92, 110
bleați 42, 240
(să) blemu 42, 240

bleţi 42, 240
blîndeţă 162
blîndeţe 14, 242, 279
blînzi 103
boace 109
boacetu, (-e) 168, 244
boariu 15, 164
bocescu, (-ire) 244
boi 4, 414, 422
(a) bolit boală 362
boscoană 110
botez(u) 31, 52, 107, 110, 111, 126, 141, 146, 218, 425, 427
bou 3, 4, 12, 15, 164, 414, 422, 423
bracia 16, 428
braciu 16, 52, 428
braţă 16, 127, 167
braţu 16, 52, 147, 167, 246
brăţariu, (-e) 16, 167
brăţişu 246
bre 420
Brîncoveanul 289
brîulu 193
brumă 14, 159, 162
-bu 34, 223
buboiu 16
buboniu, (-e) 167
bucată, (-e) 85, 154, 162
bucati 430
bucaţi 154
bucăţi 85, 162
(mă) bucur 360, 361
Bucurescu 291
Bucureşti(i) 176, 287, 289, 291
Bucureştiloru 176
Bucureştiu(l) 291
bucurie 243
bucuros 366
buestru 245
bun(u), (-ă) 4—6, 13, 19, 24, 43, 51, 55, 91, 96, 103, 105, 116, 145, 151, 152, 155, 158, 162, 174, 177, 178, 186, 187, 192, 196, 246, 282, 285, 331, 343, 423
bun prînzul 331
buna 55, 418
bunamite 248, 331
bunăoară 331
bunăoare 248
bunătate 18, 171, 242
bunătăţi 18, 171
bunăvoie 366
bunăvoinţă 242
bună cina 331
bună dimineaţa 331
bună seara 331
(şi mai) bună ziua 252, 331
bune, (-i) 13, 52, 55, 103, 151, 152, 162, 165, 177, 187, 190
bunetie 159
bunică 242
bunicea 242
bunicelu 242
bunicicu, (-ă) 242
bunile 55
bunişoru, (-ă) 242
bunule 331
bunulu 5, 6, 174, 193, 254
burete 19, 173
buricu, (-e) 17, 132, 168
buza 161

ca 44, 151, 373, 382, 387, 389, 416
ca la 248
ca-mai 187, 247, 335
ca şi 43, 251
-ca 246
cad 360, 361
(să) cadă 35, 225
(se) cade 200, 362
cade(re) 420
cadi 426
(să) cadia 35
cadiendu 225, 418
cadiu 34
cadiui 34
cadiusi 34
cadiutoriu 225
cadiutu 225
cagliu 134
cai 15, 114, 119, 165
cài 424
cal(u) 15, 110, 113, 119, 132, 164, 165, 241, 422, 424
(si) calca 56
calcai 56
calcam 56
calcandalui 56
calcandu 56
calcaniu, (-e) 16, 54, 85, 104, 167, 425
calcare 56
(si) calcarim 56
calcata 56
calcatoriu 56
calcatu 56
calcâiu 85, 425
calcânia 16
calcâniu 414, 423
(se) calce 426
(se) calci 426
(va si) calci 56
(si) calcu 56
cald(u) 20, 118, 132, 178, 363
caldi 426
cale 18, 85, 119, 171, 172, 422, 424, 430
calei 317
cali 15, 18, 114, 119, 165, 172, 422, 424
càli 422, 424 430
caliei 172
cam(u) 52, 132, 248
cam-mai 137
candu 85, 146, 418
canduva 148
cane 85, 418
cantá 51, 429, 430
cantà 429
cantamu 429
cantandu 418
cantu 145, 146
capetu, (-e) 17, 164, 168
capsă 14, 159
captu 111
capu 17, 52, 132, 164, 168, 170, 423
carare, (-i) 430
cară 121, 167
carbune 423
care 9, 11, 24, 55, 127, 194, 196, 197, 318, 320, 330, 344, 345, 352, 383, 395
care de care 11, 198
carea 9, 197, 318, 345
carecido 55
carele 9, 197, 313, 318, 344, 345
careleşi 254, 262
careşi 11, 197
careşiva 11, 197
careva 11, 197, 204, 318
cari 9, 197, 318
carii 9, 345
carile 9, 197, 345
carili 197
cariu 15
carne 18, 83, 171
carpenu 165
carpinu 15
carte 18, 25, 47, 82, 83, 85, 171, 172, 182
carticea 161
carţi(le) 85, 172, 178, 418
caru 16, 121, 167
caruntetia 161
caruntetie 159
casă 4, 14, 124, 159, 162
case 85, 402
casiu 52
castu 246
caşu 16, 165
Catarina 289
catiea 161
catra 146, 418
catre 418
cavalu 110, 113, 132
cauda 48
caută 368
cautu 30, 95, 111, 218
cază 35

cazi 225
cazu 34, 223, 227
că 43, 44, 51, 55, 97, 132, 136, 137, 148, 151, 216, 249, 251, 252, 256, 257, 336, 337, 367, 372, 373, 382, 389, 418, 430
căce 43, 136, 251, 389
căci 43, 251, 384, 389, 426
căde(re) 223, 227
căi 18, 119, 172, 424
călare 245
călariu 245
călău 241
călcătoare 135
călcătoariă 135
călcători(u) 135
călcîiă 16
călcîie 16, 244
călcîiu 16, 54, 104, 116, 244, 414
călcîniu 103, 116
căldură 243
căldutu 242
căli 85, 119, 172
călțămîntu 244
cănețu 245
căpătîiu 16, 244
căpătîniu, (-e) 167
căpătuiu 244
căpestru, (-e) 17, 168
căpitan 326
căprariu 164
căprioru, (-ă) 242
cărbune 19, 173
cărei(a) 9, 197
cărnuri 171
căroare 171, 243
căror(u), (-a) 9, 137, 197, 280, 317, 345
cărticea 14
cărți(le) 18, 85, 171, 172
cărui(a) 9, 137, 197, 280, 317, 345
cărui(ei) 197
căruntețe 242
căruntu 20, 117, 178
căsătoriu 245
căsi 85
căstu 237
căși 402
(i-a) căsunat 361
cătă 94
cătelinu 248
cătenușă 242
cătinelu 248
cătră 43, 51, 94, 137, 249, 250, 385, 387
către 94
cătușă 242
cățea 14, 118, 242
cățelandru 241
cățelu 15, 118, 165, 241
cățelușu 242
căușu 16, 242
căzătoriu 225
căzîndu 225
căzui 34, 223
căzusem 223
căzuși 34
căzut(u) 225, 237, 323, 362
cându 430
câne 423, 430
cântu 418, 430
câte 418
câtu 418, 430
ce 11, 198, 251, 252, 383, 395, 416, 426
ce(-) 9, 11, 28, 91, 126, 127, 193, 194, 196, 197, 251, 266, 318, 330, 338, 342, 344—346
-ce 34, 208, 223, 225, 227, 338, 342
cea 6, 14, 23, 24, 182, 187, 196, 288, 318, 335
-cea 34, 208, 242
ceaalaltă 185
ceaie 120
ceamă 150
ceapă 12, 14, 159, 162
ceară 38, 88, 89, 229, 415
cearcă 88, 136
cearce 127, 136
ceare 89, 147
ceartă 244
ceastă 196
cee 229, 422
ceea (ce) 9, 254, 288
ceealaltă 185
cefa 426
cei (ce) 6, 23, 196, 318
cei(u) 52, 114, 120, 228, 229
ceia 254
ceialalți 185
ceie 38, 229
ceindu 121
cel(u), cela, cea 3, 5, 6, 9, 14, 23, 45, 137, 182, 185, 187, 193—196, 204, 254, 266, 288, 314, 316, 318, 335, 337, 338, 342—346, 422
cel(u), (-a) ce 9, 194, 196, 266, 267, 318, 344, 345, 395
celalalt(u) 185, 349
celariu 16
celălalt 319, 327, 330
cele 6, 45, 196, 266
celealalte 185
celei 5, 6, 185, 196, 254
celeialalte 185
celi 6, 196, 422
celor(a) ce 6, 23, 196, 280, 318
celorualalte 23, 185
celorualalți 185
celu mai 24, 137, 186
-celu 242
celualaltu 10, 23, 185, 196
celui (ce) 6, 196, 316—318
celuialaltu 23, 185, 196
cene 91, 194, 197, 338, 417, 426
ceneși 197
ceneva 91, 197
cenușă 242
cepa 419, 426
cepe 426
cepu 37
cer(u) 36, 37, 38, 54, 89, 104, 120, 121, 228, 229, 357
cera 415, 419, 426
cerbice 18, 171
cerbu 15, 109, 164
cercare 136
cercelu 15, 165
cercari 172
cercelu 15, 165
cercetezu 30, 218
cerci 127
cerc(u) 30, 47, 83, 136, 169, 218, 356
cercu, (-ure, -uri) 17, 47, 169
cerë 147, 420, 426
-cere 29
cerească 20
cerescu 20
cerești 20
cerește 20
cereșu 15, 165
ceri 52, 114, 422, 426
ceria 38, 229
ceriu 36, 229
ceriu (-uri) 17, 104, 169, 229
cern(u) 36, 83, 228, 356, 426
cerne 420
cernui 228
cersiui 37
cerș 228
cerșui 37, 228
cerșutu 228
(mă) certu 25, 361
ceru, (-ure) 3, 15, 17, 54, 165, 169
ceru (vb.) 415, 422, 426
ceru („fier“) 50, 147
ceriu 228
cest(u), (-a) 9, 10, 193, 196, 288, 338, 342
ceste 196
cestei 196
cestii 196
cestualaltu 10, 196
cestealalte 196
cestui 196
cestoru 196, 280
cești 196

cetate 113, 267
cetatianu 85
cetatieni 85
cetatienu 85
cetățanu 245
ceteră, (-e) 162
ceva(și) 11, 127, 197, 318, 336
cevetate 113
charu 146
cheae 46
(se) cheamă 324
chei 86
cheie 18, 171, 416
chem(u) 32, 51, 52, 86, 218, 355, 356, 416
chema(re) 32
(s-a) chemat 360
chemați 32, 218
chemămu 32, 218
chemi 32, 86, 218, 416
cheptu 150
chiae 18, 86, 120, 416, 420, 424
chiagu 134
chiai 18
chiaie 113, 145
chiama(re) 32, 91, 147, 149, 420
chiamatu 91
chiamați 32
chiamă 32, 54, 81, 103, 104, 120, 128, 150
chiamămu 32
chiame 86, 145
chiami 91, 416
chiamu 32, 91, 218, 416, 424
chiaru 119, 120, 149, 248
chiaru, (-ă) 187
chiave 113
chiămămu 99
chiămi 32, 99
chiămu 51, 81, 99
chicioru 107
chieae 86, 145
chieame 86, 145
chiei 18, 86
chieiță 86
chiema 91
chiematu 91
chiemămu 99
chiemi 91, 99
chiemu 81, 91, 145
chieptu 105, 107, 109, 146, 425
chiinie 105
chingă 127
chirotonia 146
chrisma 424
chrisovu 424
Christosu 52, 146, 424
-chiu, (-e) 116, 167, 242
ci 55, 83, 127, 147, 251
-cia 162, 428
ciamă 128
ciară 419
cică 252
cicioru 54, 107, 109
-cicu, (-ă) 242
cierbu 108
ciere 147
cină 12, 14, 89, 91, 93, 159
cinci 20, 21, 54, 127, 179, 319
çinçi 54
(a) cincia 22
(alu) cincile 22
(a, al) cincilea 320
(de) cindea (de) 248
cine 9, 11, 28, 91, 128, 194, 197, 248, 318, 330, 345, 346, 383, 395
cineși 11
cineva 11, 55, 318, 330
cingă 127
cinu, (-i) 89
-cioru 125
-ciosu, (-ă) 245
cireș, (-eașă) 285, 286
-ciu 16, 34, 167, 428
-ciune 125, 126, 171, 243, 428
ciuru 134, 147, 426
ciusciucare 55
cîine 87, 100
Cîmpeni 287
cîmpu, (-ure) 12, 165
cînd(u) 44, 146, 248, 252, 371, 382, 383, 385, 396
-cîndu 51
cîndva 248
cîne(le) 5, 19, 50, 100, 156, 173, 193
cînelui 156
(să) cînt(u) 29—31, 45, 117, 145, 146, 218, 361
cîntá 27—32
cîntaam 30
cîntai 28—30
cîntam 29, 30
cîntamu 29
cîntară 29
cîntarăm 29
cîntarămu 29
cîntarăși 29
cîntarăți 29
cîntare(a) 28, 31, 32, 205, 242
cîntarei 205
(nu) cîntareți 32
cîntari(ei) 28
cîntari(le) 28, 205
cîntaru, (-e) 29
cîntase 29
cîntasem 29
cîntasemu 29
cîntaserămu 30
cîntaseși 29
cîntaseți 29
cîntași 29, 30
cîntat(u) 28—31, 361
(să) cîntați 29—32
cînta(u) 29
(se) cîntă 29, 30, 32, 45, 361
(să) cîntămu 29—31
cîntători, (-e) 282
cîntătoriu, (-e) 28, 282
(să) cînte 30—32
cîntecu, (-e) 17, 167
cînti 29
cîntîndu 29, 30
(să) cînți 29—32, 117
cîrnațu 244
cîștigare 246
cît, (-ă) 10, 11, 85, 94, 117, 178, 180, 183, 184, 197, 248, 288, 230, 351, 352, 373, 382, 383, 395
cîte 10, 22, 180, 181, 183, 184, 319, 320, 352
cîtei(a) 10, 184
cîteva 180
cîțiva 320
(a) cîtor 320
cîtoru, (-a) 10, 184
cîtoruva 280
(a) cîtorva 320
cîtui(a) 10, 184
(al) cîtulea 10
(alu) cîtulu 10
cîtuși 11, 184, 248
cîtușiva 11, 184
cîtuva 11, 184
cîtva 248, 320, 352
cîți, (-e) 10, 180, 183, 184, 320, 395
cîțiva 180
chiae 145, 424
chiagu 134
cliama 103, 104, 147, 149
cliamați 218
cliamă 54, 128, 218
cliame 145
cliamamu 218
cliamu 52, 424
cliămi 218
cliămu 145, 218
cliaru 119, 149
clocă 128
clocescu 130
clocire 128
Clujulu 12
Clujului 176
co- 43, 138, 249
coace 194, 342
coadă 14, 48, 159, 162
coajă 95, 126
coamă 14, 159, 162
coapere 93
coapsă 14, 111, 127, 133, 159, 162
coapse 111, 127
coardă 14, 112, 159
coarne 153, 168
coastă 14, 159, 162, 246
coate 17, 93, 154, 165,

168
cocă 244
coce 194
coctoriu 167
coctu 111
cocu 37, 50, 111, 146, 231
coda 48, 95
codobatură 263
colea 248
coliu, (-e) 167
colo 43, 83, 95, 194, 248
con- 43, 249
contenescu 43, 249
coperămente 168
coperămîntu 244
(să) copere 40, 210, 235
coperementu 168
coperisiu 427
coperiu 40, 93, 138, 210, 235
(să) coperu 235
copsa 425
copș 37, 231
coptoriu 93
coptu 37, 50, 111, 146, 231, 423
corasta 426
corastă 88
corastră 88
corbu(lu) 15, 55, 109, 164
corbii 252
cornu 17, 153, 165, 168
coroare 171
costișu 247
cosu 36, 43, 93, 137, 138, 228, 249
cote 93, 154
cotu 17, 82, 93, 95, 111, 154, 165, 168, 417
coți 17, 154, 165, 168
(se) crapă 102, 361
crape 102
crapu 15
crăpat 361
creadă 38
creapă 101, 102
creape 101, 102
creastă 162
crează 38
credentia 161
(se) crede 210, 252, 302, 360, 362
crede(re) 210
credia 38
crediendu 418
credinciosu 245
credinte 379
credință 242, 379
crediu 36, 38
crediui 37
credu 36, 37, 228, 243
creeri 134
creieri 11
crepe 101
creri 134
cresc(u) 36, 126, 228, 411
(se) cresc 361
crescut 361
crestu 30, 112, 218
crește 202, 361
creștetu, (-e) 17, 168, 244
crești 38, 202, 229
creștin(u) 90, 112
crezare 243
crezătoriu 380
crezi 210
crezu 38
crezui 37
crezut 380
cruce 426, 447
cruce(a) 12, 18, 171, 246, 252
crucișu 246
crudu 20, 178
cruntu 113
cu 22, 24, 43, 47, 83, 97, 106, 151, 185, 191, 247—251, 256, 267, 268, 273, 330, 333, 353, 349, 351, 357, 382, 384, 387, 388, 401, 413
cu- 37, 138, 254, 262
-cu 34, 146, 168, 178, 230, 231
cubiu 87, 134
cucurbetă 134
cucurbeu 134
cucută 97
cufuriu 40, 234, 235
cugete 17, 168
cuget(u) 17, 30, 138, 168, 174, 218, 244, 364
cui 9, 55, 175, 194, 230, 317, 318, 345, 422
cuiariu 16
cuiă 16
cuibu 87, 134
cuie 16
cuieariu 86
cuiu 16, 49, 81
(se) culcă 359
(se) culce 426
(se) culci 426
culcu 98, 132, 138
culcușu 242
culeg(u) 37, 118, 231, 254, 262
culege, (-i) 427
culegîndu 129
culegu 413
culeptu 231
culesu 37, 231
culeș 231
culeși 37
culme 18, 171
cum- 249
cum(u) 43, 248, 251, 252, 382, 383, 389, 396
cumătru, (-ă) 284, 286
cumenecare 447
cumenecu 93
cumetri, (-e) 286
cuminecăciune 171, 243
cuminecu 93
cumîndari(le) 172
cumnat(u), (-ă) 85, 164, 192, 250, 284
cumnate 85, 165
cumpăra(re) 91, 210
cumpăr(u) 30, 43, 91, 138, 218, 249, 286, 356
cumpără 210
cumpere 91
cumperi 91, 286
cumpliciune 243
cumva 251
-cundu 51
cunia 16
cuniariu, (-e) 86, 167
cuniu 16, 49, 81, 167, 423, 425
(se) cunoaște 362
cunosc(u) 36, 158, 356, 423
cunoscîndu, (-ă) 194
cunoștinte 379
cunoștință, (-e) 162, 198, 242, 245, 379
cunoștinți 379
cununu 30, 218
cunusa 191
cunuse 191
cunusu 191
cunuși 191
cupă 14, 159, 162
cuprind(u) 37, 230, 356
cuprinsu 231
cuprinș 37, 230
cuptorașu 241
cuptoriu, (-e) 16, 24, 167, 198, 244, 267, 382, 419
curatu 20, 178
curauă 55
curcubetă 134
curcubeu 134
curea 14, 161
curechiu 167, 242, 424
curendu 208, 419
curge 228
curgemu 228
curgere 228
curgeți 228
curgi 228
curgu 37, 228
curînd(u) 43, 128, 248, 273
curmare 246
curmedîsu 246
curmezișu 246
curmezu 246
curmu 246
curoare 243
curre(re) 29, 228, 242, 425
currerea 425
curru 37, 231
cursă 14, 159

cursoare 243
cursu 37
cursul 425
curș 37
curte 18, 83, 96, 171
curu 169
curundu 29, 128, 146, 208, 248, 273, 419
cuscre 165
cuscru, (-ă) 98, 138, 284
custa 428
custi 428
cusucru 98
custu 138
cusutu 93
cusutură 93
cuștiință 242, 367
cutare(le) 9, 194, 197, 320, 352, 353
cutari(i) 197, 353
cutarile 197
cutăror(a) 197, 320, 353
cutărei(a) 197, 320
cutărui(a) 197, 320, 353
cute 18, 96, 171
cutezu 31, 126, 218, 361, 427
cutezămu 126
cutremuru 90, 121
cuțitu, (-e) 17, 168
cuveniosu 245
cuvente 48, 89, 168
cuventu 17, 83, 168, 413, 418
cuviinciosu 245
cuviinte 379
cuviință 242, 379
(se) cuvine 200, 252, 362
cuvinte 16, 17, 48, 83, 169, 331, 332
cuviosu 245
cuvînta(re) 30
cuvînte 48
cuvîntezi 30
cuvîntezu 31, 218
cuvîntu(l) 11, 16, 17, 89, 267
cuvîntule 16, 169
Cuza 289, 317

da(re) 33, 83, 148, 206, 210, 211, 216, 220, 326, 416, 418, 430
dacă 31, 251, 275, 370, 371, 382, 389, 396
dai 33, 47, 113, 211, 220, 221, 274, 419, 422
dam 33, 220
dandu 85, 418
daole 55, 181
daoloru 55, 181
dapăru 138
dar 251, 252
dară 251
dare-ar 216
darile 172
dat(u) 7, 9, 33, 106, 137, 220, 360
(o) dată 247, 273, 331, 350
date 247, 350, 402
datoriu 89, 113, 240
dați 33, 103, 220
dau 7, 8, 32, 33, 47, 48, 101, 105, 113, 211, 218, 220, 221, 357, 358, 414, 419, 422, 423
dă (vb.) 7, 33, 113 136, 143, 148, 210, 211, 216, 220, 252, 255, 326, 422
dă (prep.) 91, 126
-dă 162
dădătoriu 33, 133, 381
dădu 221
dădui 33, 221
dădură 221
dădurămu 221
dădurăți 221
dădusem 221
dăduseși 221
dăduși 33, 221
dămu 33, 220
dătătoriu 33, 133, 221
dătoriu 33, 42, 89, 133, 220, 221
dăți 350, 402
dăunăzi(le) 91, 133, 180, 248, 349
de 16, 20, 21—23, 25, 31, 43—45, 90, 91, 94, 97, 105, 121, 126, 179, 181, 182, 186, 200, 207, 216, 246—252, 255, 256, 267, 268, 275, 324, 329, 330, 333, 334, 336, 337, 347, 350, 352, 357, 358, 361, 363, 364, 367, 368, 371, 375, 376, 378, 380, 383, 385—389, 394, 401
de + cond.-opt. 31, 44, 216
de + imperf. 31, 44, 216
de a + inf. 28, 122, 248, 255
de a dereapta 248
de amănuntulu 247
de aproapele 263, 266
de ci 249
de cu totului 185
(mai) de in a ante 262
de împreună 349
de în 43, 99
de însu, (-ă) 191
de întîiu, (-e) 182
de întru 43
de la 43, 151, 358, 380, 386, 401
de pre 43, 97, 249
de pre la 386
de primă 182
de spre 43
de(re) 34, 42, 216, 221, 223, 240, 252, 420
(să) de 90
de- 37, 138
-de 34, 151, 208, 211, 223, 225, 228, 229
(să) dea 33, 220, 240
-dea 34
deaca 136
deacă 136
deade 133, 220
deaderu 220
deae 101
deageru 138
deagetu 150
deam 240
deare 368
deasupra 43, 137, 249—251
deaștiu 150
deate 133
deatoriu 89, 113
deauna 248
debuie 368
debuiesc(u), (-ire) 240, 368
deca 136
decă 136
deci 43, 251, 423, 426
decît 10, 24, 184, 248, 336, 337
dede 33, 220, 221
dedeiu 221
dedemu 33, 220
dederăm 33, 220
dederu, (-e) 33, 220
dedesem 33, 220
dedesuptu 43, 137, 251
dedeși 33, 220, 221
dedetu 33, 220
dedi 33, 56, 126, 220
dediu 126
dee(re) 216, 221, 223, 240
(se) dee 420
deemu 240
deendu 240
deetoriu 89, 223, 240
deeți 240
defaimă 134
defaimu 211
defamiă 134
defamiu 211
degetariu, (-e) 16, 167
degete(le) 163, 166, 167
degeteloru 167
degetu(lu) 12, 17, 163, 166, 167
degetului 167
dei 240
deie 33
dein 262, 386, 387
deinaparte 248
deîn 249, 250

deîntîiu 319
deîntră 249, 250
deîntre 249, 250
deîntru 249, 250
dejghiețu 123
deloc 248
demanetia 152, 417
demânetia 143
demic, (-á) 353
dimineață 87
demîineața 87, 100
demîneață 87, 100, 143
den 250, 387
denemicăciune 243
densu 132
dente 89, 417
denti 417
deoarăce 43, 382
deoarece 251
deocheați 32
deochere, (-i) 32
deocheți 32
deochia(re) 32
deochie 32
deochindu 32
departe 248
deprindu 37, 230
deprinsu 231
deprinș 37, 230
dereagă 101
dereaptă 19
derege, (-i) 427
deregtu 111
deregu, (-i) 37, 111, 137, 231
derept(u), (-ă) 19, 20, 37, 111, 137, 143, 178, 208, 231, 245, 251, 267, 380
dereptate 18, 126, 171, 267
derepte 244
dereptu aceea 43, 251
dereptu ce că 251
(pre) dereptu 247
dereptul 267
(cu) dereptul 247
(de-a) dereptulu 247
deresu 37, 231
dereș 37, 231
des(u) 20, 43, 117, 124, 178
des- 4, 36, 37, 249, 250, 254, 262, 386
desatulu 88
de-sătulu 132
descalciu 97
descalțu 127
descende 417
descepti 428
deschidu 37, 93, 97, 123, 230, 424, 428
deschisu 231, 428
deschiș 37, 230
deschiudo 93
deschiudu 424
descindă 231
descindu, (-e) 37, 226, 230, 231
descingă 231
descingu 37, 231
descinsu 231
descinș 37, 230, 231
desclîdu 424
descopăr 357
descoperiu 40, 234, 235
descosu 36
desculțu 88, 97
descumpărăciune 243
desfac(u) 36, 249, 250, 254, 262
desghiețu 123
desholbu, (-á) 97
desi 124
deslegu 43, 250
desmîntu 123
despartu 40, 234, 235
despre 249
despuietoriu 245
destingu 37
destinș 37
destulu 88, 132
desvăscu 37, 228
deșchidu 123
deșertate 243
deșertu 20, 178
deșghiețu 123
deși 44, 124, 204, 251, 389, 396
deșteptu 30, 218
deștindu 129
deștingu 129, 231
deștinsu 231
deștinș 231
dete 33, 220
deteră 220
detoriu, (-e) 34, 42, 89, 110, 167, 240, 244, 245, 368
deu 240
(să) deuă 240
deue 240
deui 240
deunadi 91
deunăzi 349
deutu 240
deve(re) 113, 223
deveni 324
devetoriu 110, 113, 132
dezlegu 249
dezmîntu 123
de-zo 248
dezvățat 361
di 55, 97, 126
-di 40
-dia 35, 162
diace(re) 54, 223
diacu 223, 427
diadunu 248
die 175
diece 181, 426
-diendu 208
dieu 82, 104, 107, 415, 418, 422, 426
dii 50, 103, 125, 135, 153, 426
dimineața 273, 331
dimineață 87, 100, 143, 152, 331
dimpreună 248
din 7, 180, 182, 186, 189, 250, 262, 273, 386, 387
dinainte 248, 262
dinăoară 248
dinăori 248
dinâsa 55
dinâsu 55
dincolo 95
dindărătul 43
dindu 240
dinioară 180
dinlăuntru 248
dinsu, (-a) 191
dintăiu 182
dinte(le) 19, 89, 153, 155, 170, 173, 178, 279
dintie 182
d'intîi, (-e) 182, 319
dintîilea 319
dintru 247, 250
dinți(i) 89, 170, 173, 279
dinților 173
dinților 173
diori 426
diosu 52, 107, 424, 427
direge 273, 427
direptate 126
direptu 143
disendalui 56
-diu 16, 34, 35, 37
diua 153, 422, 426
diumetate 52, 424, 427
-diundu 208
-diune 427
diuua 422
dî 50, 82, 103, 125, 135, 139, 146—148, 153, 175, 416, 421, 426, 429, 430
dîce 82, 426
dîceam 51
dîceti 146
dîci 416, 426
dîcu 51, 139, 147, 416, 429, 430
dîcundu 419
dîi 422
dîle 82, 426
dîlei 156
dînăoară 180
dîndu 33, 48, 220
dînsa 8, 188, 339
dînsă 8, 191, 339
dînsu(lu) 8, 190, 191, 339
dîoa 419
dîse 425
dîsendu 56

dîsi 425
dîsu 429
dîua 153, 419, 421, 429
dîuaa 429
(să) doaie 35, 121, 225
doamna 4, 5, 99, 155, 156, 158, 161, 162
doamnă 4, 5, 12, 13, 93, 136, 153, 156, 158, 161, 162, 178, 284, 285
doamnăa 99
doamnăei 161
doamnăi 161
doamne 13, 15, 55, 93, 136, 138, 154, 155, 158, 161, 162, 164, 165
(o) Doamne 252, 256, 331, 382
doamneei 156, 161, 317
doamnei 13, 55, 158, 162, 317
doamnele 13, 155, 156, 158, 161
doamnelei 156
doamneli 55
doamneloru 12, 156, 158, 162
doamnelei 156 158, 161 162
doamnê 155
doamnii 162
doamnile 55
doamnî 162
doamno 13, 158
doao 99
(să) doară 35, 121, 225, 248
doare 91, 93, 121, 149, 223, 362, 414
doariă 121
(să) doarmă 40, 41, 136, 215, 235
doarme 39, 146, 211, 233
doauă 89, 180
doi, (-ă) 8, 20—22, 103, 153, 158, 167, 178—181, 267, 282, 288, 319, 327, 348, 350, 417, 422, 423
doile(a) 6, 20, 22, 23, 319, 327, 402
doili 55, 181
(a, ai etc.) doilor(u) 55, 181, 319
doisprăzece 179
doisprezece 179
domeneca 417
domn(u), (-i) 4, 5, 12, 13, 15, 20, 47, 52, 83, 93, 95, 103, 105, 106, 116, 124, 132, 136, 146, 155, 162—166, 178, 282, 284, 285, 411, 417
domna 55, 148, 418, 429
domnaa 429
domnească 20
Domnedieu 89, 145, 417
domnesca 419
domnesce, (-i) 427
domnescu, (-ă) 20, 40, 42, 163, 178, 234, 241, 245, 246, 427
domnește, (-i) 20, 42, 163, 178, 241, 246
Domnezeu 93, 145
domnia 421
domnia ta 188, 200, 281, 331, 417
domnia voastră 188
Domnică 242
domnii 5, 15, 54, 103, 164, 166, 424
domnili 54, 55, 155, 164, 166, 424
domniloru 15, 103, 138, 164, 166
domnitor(u) 103, 104,
domnitorele 243
domnitoriu(lu) 103, 243
domnî 5, 166
domnosi 428
domnule 15, 106, 138, 155, 164, 165, 331
domnulu 4—6, 12, 15, 51, 55, 155, 164, 165
domnului 15, 106, 164, 165
Domnuzeu 176
domnû 5
(a) do'oară 331
dopo 413
(mă) dor 362
(mi-e) dor 363
dora 421
dore 417, 421
dorea 121
dorere 223, 417
dorerosu 417
dorescu 40, 234
(să) doria 35, 225
doriu 223
(să) dorm(u) 39—41, 48, 83, 84, 93, 136, 205, 211, 215, 233—235, 346, 360, 417
dorma 40
dorme 83
dormeam 40
(a ; aș, ai etc.) dormi 27, 28, 41, 210
(să) dormi 28, 39—41, 51, 94, 136, 205, 209—212, 215, 233, 235, 236, 274, 417
dormi-va 214, 234
dormi-veri 214, 234
dormi-voiu 214, 234
dormi-vomu 214, 234
dormi-voru 214, 234
dormi-vreți 214, 234
(am, ai etc. vrutu) dormi 236
(a) dormi(re) 28, 41, 205, 209, 235, 236
(aș, ai etc.) dormi(re) 235
(voi, vream etc.) dormi(re) 206, 236
(vreau, vreai etc.) dormi(re) 41, 236
dormi(re)-aș 206
dormia 39, 212, 233
dormiai 39, 212, 233
dormiam 39, 40, 212, 233, 235
dormiamu 39, 212, 233
dormiați 39, 212, 233
dormia(u) 39, 212, 233
dormiendu 209
dormii 40, 212, 233
dormiia 94
dormiiu 94
(să) dormimu 39—41, 48, 93, 211, 212, 215, 233, 235, 417
(voiu, veri etc. fi) dormindu 29, 94, 234, 236
dormiră 212, 234
dormirăm 40, 212, 234
dormirămu 40, 212, 234
dormirăși 40, 212, 234
dormirăți 40, 212, 234
(să) dormire 215, 236
(să) dormiream 236
(să) dormireamu 236
dormire-ai 235
dormire-amu 235
dormire-ar(u) 235
dormire-aș 28, 41, 235
dormire-ați 235
(să) dormirem 215
(să) dormiremu 215
(să) dormireși 215, 236
(să) dormiretu 236
(să) dormireți 215
(nu) dormireți 41, 209, 236
dormiru, (-re) 40, 212, 233
dormise 40, 213, 234
dormisem 40, 213, 234
dormisemu 40, 213, 234
dormiseși 40, 213, 234
dormiseți 40, 213, 234
dormiși 40, 212, 233
(am, ai etc.) dormit(u) 28, 40, 206, 209, 212, 233, 234, 236, 323, 346
(aveam, aveai etc.) dormit(u) 234
(aș, ai etc. fi) dormit(u) 236
(am, ai etc. fostu) dormit(u) 40, 234
(eram, erai etc.) dormit(u) 234
(voiu, veri etc. fi) dormit(u) 234

dormiti 84
dormitoriu, (-e) 28, 207, 209, 236, 346
(să) dormiți 39, 41, 209, 211, 215, 233, 235, 236
doroare 94, 171
dorore, (-i) 93, 417
dosu 17, 122, 167, 169, 248
(a) doua 22, 181, 319, 331, 402, 417, 421, 422, 429
două 21, 105, 153, 167, 179, 181, 182, 247, 319
(ale) douăie 319
(ale, alor) douălor 319
douăsprăzece 179
douăzeci (și...) 20, 22, 179, 181, 319, 350
doue 21, 179, 181, 319, 415, 417, 418
dracu, (-i) 166, 170
drăcească 161, 176
drege, (-i) 427
dreptu 143
drum bun ! 331
dseu 104, 126
dsicu 126
du 38, 43, 51, 83, 94, 106, 190, 210, 229, 240, 251, 422
du- 249
-du 36—38, 230, 231
(să) duc(u) 6, 37, 38, 137, 200, 210, 215, 229, 230
ducă-se 216
duce 211, 302, 426
duci 6
ducundu 419
ducutoriu 207
dulce 19, 42, 87, 177, 178, 426
dulceață 87, 242
dulcetia 87, 161
dumenecă 93
dumestecu, (-ă) 245
dumic(u), (-ă) 43, 97, 249, 353
dumile voastre 188
dumiloru voastre 188
duminecă, (-a) 172, 331, 447
dumitale 188
dumneata 93, 188, 281
Dumnezău 82
dumnezei 49
Dumnezeu 12, 93, 145, 152, 164, 176, 253, 262
Dumnizau 89
dunăoară 180
Dunărea 11
duoru 319
dupa 413
dup'ameazăzi 99
după 43, 94, 97, 99, 146, 151, 248—251, 382, 388, 418
după-prînzu 137
dupre 94, 97, 249, 418
dure(re) 23, 34, 185, 223, 225, 242, 417
durerosu 245
durmi 51, 417
durmimu 48, 83, 84, 93, 136
durmita 93
durmiți 93, 136
duroare 18, 94, 243
durutu 93
dus(u) 7, 37, 187, 207, 230, 423
duse 127, 207, 425
dusi 425
duș 230
duși 37
d-zeescu 255
D-zeire 180
D-zeu 5, 21, 25, 157, 177, 252, 254, 255, 263, 265, 289, 332, 339
D-zeul(u) 177, 289
D-zeule 252, 332
D-zeului 177
D-zo 339

e (vb.) 24—26, 91, 100, 157, 202, 239
e (conj.) 251, 252, 389
e (adv.) 248
-e 5, 18—20, 27, 28, 31, 33, 36, 135, 153, 156, 158, 160, 163, 164, 166—174, 176—178, 180, 198, 199, 205, 207, 222, 225, 229, 235, 244, 246, 279, 286, 314, 316, 317, 332, 339, 383, 384
ea (pron.) 8, 24, 55, 174, 195, 199, 278, 281, 289, 339, 341, 419
ea (adv.) 248
ea (interj.) 252
-ea 135, 159—162, 171, 175, 241, 242
-eacă 90
eaea 195
-eală 135, 136
eale 195
eam 235
-eană 88, 91
-eanu 88
eapă 110
earbă 111
-easă 242
-ească 163
-eață 242
-ează 30, 210, 212, 218, 246
-eazu 210
-eciu 245
-ecu, (-ă) 17, 90, 167, 245
-edu, (-ă) 245, 427
eea 195
-eei 161
ei 7—9, 46, 103, 104, 137, 176, 195, 278, 280, 289, 339, 341, 416, 419, 422
'ei (vb.) 27, 204
ei (interj.) 252
-ei 5, 12, 55, 137, 156, 161, 162, 183, 326
eia 195
el(u) 3, 6—10, 25—28, 31, 55, 103, 174, 188, 193, 195, 196, 199, 222, 278, 281, 289, 338, 339, 341—343
-elu 118, 165, 241
ela 195, 242
-ela 118, 159, 160, 162
ele 8, 26, 55, 195, 278, 289
elea 195
eli 55, 195, 339
elia 195
elora 195
eluia 195
-enciu 242
-ende 417
-endu 29, 208, 209, 225
-ente 168, 242, 417
-entu 17, 168
-ență 242
-enu, (-ă) 90, 422
epa 89, 419
epe 89
epure 147
era 26, 149, 201, 363, 413, 416
era (+part.) 207, 218, 219, 223
era (+conj.) 220, 363
erai 26, 201, 202, 363, 420
erai (+part.) 218, 223
eram 26, 30, 31, 52, 56, 115, 132, 149, 150, 201, 202, 204, 205, 208, 214, 220, 239, 305, 363, 420
eram (+part.) 30, 201, 214, 218, 223, 269, 296, 300, 301, 308, 370
eram (+conj.) 31, 201, 204, 363, 370
eram (+ger.) 30, 218, 269, 301, 370
eramu 26, 52, 89, 149, 201, 218, 223
eramu (+part.) 218, 223
erați 26, 201
erați (+part.) 218, 223
erau 26, 201, 202
erau (+part.) 218, 223
erba 52, 89, 111
-ere 18, 171, 199, 205, 222, 242
erea 26, 202
ereai 26, 202

eream 26, 150, 202, 420
erem 420
eri 49, 52, 89, 145, 415, 419
-eru 17, 167
es- 249
-esc 383
esca 419
esci 202
escu 56, 202
-escu, (-ă, -e, -i) 20, 40, 42, 126, 163, 212, 234, 245, 246
esi 148
esî 148, 428, 430
esîi 428
esîndu 428
esîre 428, 430
esîsi 428
esîtu 430
esta 195
estan 331
estă 195
este 26, 52, 56, 89, 91, 100, 157, 201, 202, 239, 248, 268, 346, 378, 416, 419
este (+part.) 363
este (+conj.) 364
este de (+ inf., part.) 363
-este 234
estei 195
esti 56, 195, 427, 428
estimp 331
estoru 195
-estru, (-ă) 245
estu 10, 193, 195, 196, 338, 342
estui(a) 195
esu 124, 137, 138, 249
eși 148
eșire 249
-ește 40, 210, 212, 246, 247
ești 24, 26, 201, 202, 212, 268
ești (+part.) 200
-ești, (-ește, -scă) 40, 126, 234, 246
-ete 171
-etia 159, 279
-etiu 245
-etu 17, 168, 244
-ețe 242
eți 27, 204
-ețu 241, 242, 245
eu 6, 7, 55, 95, 105, 188, 289, 416, 419, 422
-eu 241
-ezi 30, 212, 218, 246
-ezu (-ă, -i) 30, 31, 126, 210, 212, 218, 246

(să) fac(u) 36—39, 50, 111, 123, 127, 151, 210, 211, 227—229, 231, 232, 262, 295, 356, 358, 373, 424
(să) facă 232, 373
face 28, 50, 83, 89, 123, 127, 189, 204, 206, 210, 211, 232, 274, 374, 426, 428
(voiu) face 204
face („față“) 127, 199
facea 420
facemu 127, 240, 426
facendu 208
facere 18, 29, 171, 199, 227, 231, 242
facere-aș 28
faceți 232, 240
(să) faci 50, 52, 86, 92, 123, 127, 147, 232, 373, 426
facia 52, 159, 161, 416, 428
facie 51, 145, 416
facisiu 427
factu 111
facù 429
facundu 48, 51, 146, 419
facutoriu 48, 51
fagu 15, 165
faguru 15, 129, 165
faimă 115
fame 95
faptă 39, 198, 244, 267, 380
faptu, (-ă) 39, 111, 127, 232, 267
faptul 267
fară 418
farina 121
farmecu 92
fasia 427
fașă 125, 147
fată 13, 48, 49, 51, 83, 101, 131, 267, 284
față 13, 52, 54, 86, 99, 127, 131, 135, 145, 159, 162, 246, 248, 286, 401
fațe 127
fați 127
fațișu 246
fauru 15, 110, 118, 164
favru(lu) 55, 110, 118
-fă 162
fă 38, 42, 51, 136, 210, 229, 232, 240, 418, 430
făcătoriu(l) 28, 51, 135, 207, 232, 267, 381
făcea 138, 202
făceai 138, 202
făceam 138, 202, 232
făcemu 232, 240
făceți 232, 240
făcînd(u) 135, 146, 232, 273
făcu 232
făcui 37, 39, 232
făcundu 29
făcurăm 232
făcusem 232
făcuși 39, 232
făcut(u) 28, 39, 95, 151, 232, 324, 360
făcutoriu 28, 207
făgetu 244
făină 116, 121
fănină 116, 121, 122
făptoriu, (-e) 232, 245
făptură 127, 208, 380
fără 43, 88, 94, 249—251, 267, 268, 273, 333, 387, 382
fără-de-lege(a) 250, 253, 254, 262, 263, 266
fără îndoială 248
fără numai 251
fărină 92, 116, 122
făru 91
făt(u) 48, 49, 82, 89, 91, 108, 109, 146, 242, 267, 284
fătariu 243
fătăciune 243
fățariu 245
fățărie 243
fățișu 246
feată, (-e) 48, 49, 82—84, 86, 88, 89, 101, 131
feațe 51, 86, 131, 135, 145
fece 39, 213, 231
fecemu 39, 231
fecerăm 39, 231
fecerăși 39
fecerem 232
feceru, (-e) 39, 231
fecesem 39, 231
feceseși 39
feceș 231
feceși 39, 213
fecetu 39, 231
feci 37, 39, 213, 228, 231, 232
fecioară 242, 284, 326
fecior(u) 15, 52, 108, 125, 164, 242, 284
fecioraș 241
feciorulu 7
fenu 418
ferbente 162, 424
fereastă 122, 162
fereastră 117, 122, 161, 162
feresta 426
feresti 428
ferestre 161, 162, 428
ferestri 161, 162
ferești 161, 162
feriee 248, 424, 426
fericí 426
fericit 267

fericiți 267
fermeca 92
feru 52, 91
feta 51, 145, 416, 420
fete 13, 101, 416, 424
fetelor 332
fetioru 51, 52, 424
fetu 146, 418
fețe 13, 162, 286, 416
feți 48, 49, 82, 89, 109, 146
fețoru 108
fevre 113
fi 51, 83, 202, 236, 238, 296, 301, 363, 375, 424
fi fost (+part.) 301
fi-voi 302
fi-vream 302
fi-vream (+part.) 296
(se) fia 416
fia 145, 161, 421
fiară 88, 107, 109, 113, 167
fiastru, (-ă) 245
fiă 48, 84, 87, 145
ficatu 15, 165
(să) fie 41, 235, 238, 239 239
fie 13, 48, 84, 145, 161, 162, 284
fie(-) 11, 197, 254, 262, 318
fiea 161
fieară 88, 121
fieare 49
fiecare 11, 197, 318
fiecărui 318
fiece 11, 197, 287
fiecene 197
fiecine 11
fiecîtu 11, 184
fiei 13
fieloru 162
fiendu 209, 417
fiera 416, 420, 424
fierbe(re) 25, 361, 420
fierbente 52
fierbinte 20, 25, 89, 177, 178, 198, 245, 379
fierbinți 89
fierbu 37, 54, 108—110, 211, 227, 228, 231, 424
fierbui 228, 231
fiere 18, 171, 420
fierș 37, 228, 231
fierta 420
fiertu 37, 231
fieru 16, 50, 52, 91, 103, 105, 107—109, 113, 121, 146, 147, 150, 167, 423, 424
fieșicare 11, 197, 318
fieșicecare 11, 197, 198, 318
fieșicecene 197
fieșicecine 11
fieșicene 197
fieșicine 11
fii 165, 424
(să) fii 41, 236, 238, 332, 422
să fii (+part.) 304
fiiă 119, 162
fiică 119
fiie 162
fiiii 165
fiilor(u) 166, 332
fiind(u) (că) 41, 43, 202, 239, 251
ființă 242
fiitoriu, (e) 41, 93, 202, 239, 381
fiiu 118, 119, 162, 414
fili 165, 422
filia 84, 91, 119, 120, 145, 159, 161, 416, 421
filiă 119, 145
filică 119
filie 165
filii 424
filiili 165
filili 424
Filipescul 289
filiu 54, 83, 112, 119, 165, 414, 422—424.
(să) fimu 41, 202, 238
fir(u), (-e) 51, 54, 83, 109, 112, 113, 145, 146, 416, 424
fire 26, 40, 41, 109, 238, 239, 242
fire-aș 302
firea 28, 122
firetecu, (-ă) 245
(nu) fireți 238
fisica 419
fiteșicare 11, 198
fitișicare 198
(să) fiți 41, 202, 238
fiu(lu) 40, 41, 83, 106, 109, 164, 165, 193, 245, 284, 422
(să) fiu (+ part.) 41, 202, 209, 234, 235, 238, 296, 301, 305, 308, 371, 372
(să) fiu fost (+ part.) 296, 301, 372
fiule 165
fînațu, (-e) 244
fîntână 100
fîntînă, (e) 97, 100, 162
fînu 17, 89, 169, 244
flamură, -e 162
flămîndu 122, 132, 134
floace, -i 165, 168
floare 18, 119, 171
Floare 289
flocu 165, 168
flore 421
Florescul 289
Florești 287
Florică 242
florile d'albe 331
fluieru, (-e) 17, 167
foaie 163
foale 19, 174
foame 87, 95, 122, 132
foamete 87, 95
foarmă 94
foarte 24, 102, 186, 187, 247, 248, 273, 335—338, 414
focu 17, 168, 169, 417, 424
foi 163, 174, 178
foiu 119
fole 424
foli 424
folia 416
folioru 168
foliu 119, 120
fome 416
foră 88, 94, 146, 418
forma 417
formă 94
formosu 52, 94
fornu 113
forte 83, 146, 414, 419, 421
fost-am 302
fost(u), (-ă) 26, 29, 30, 34, 36, 40, 41, 96, 202, 239, 296, 297, 299, 428
(am, ai etc.) fost(u) (+ part.) 40, 48, 84, 137, 223, 301, 303, 304, 369, 370
fosti 427
fragedu 20, 178
frange, (-i) 87, 149, 427
frangu 85, 230, 418
frangundu 419
frasinu 165
frate 18, 55, 95, 121, 171, 173, 175, 193, 285
fratili 55, 156
fratre 407
frați(i) 18, 21, 156, 171, 173, 175, 181
fraților u 173, 188
frăgariu 165
frămîntu 134
frăți 18, 171
frățioru 193
frățîne, (-i) 18, 175
frâu 425
freamătu 113
freametu, (e) 168, 244
frecu 30, 90, 218
frena, (-e) 418
frenu 168, 418, 422, 425
freu 422
frig(u) 17, 37, 111,

146, 164, 169, 170, 231, 363
frigare 243
frige 427
frigendu 208
frigi 52, 427
frigundu 51, 208, 419
frigure 164
frimbiă 134
fringe 87, 149
fripse 111
fripș 37, 231
fripte 168
friptu 37, 146, 168, 231
friptură 198, 243, 380
fripture 168
frîe 117
frîmse 117
frîmș 231
frîmtu 37, 117, 231
frînă, (-e) 17, 90, 117, 168
frîngu 37, 231
frînse 117
frînsu 37, 230, 231
frînș 37, 230, 231
frîntu 37, 117, 230, 231
frînu 17
frîu 17, 90, 117
fromosetia 161
fromosetie 159
fromosi 427, 428
fromosu 94, 417
frumoasă, (-e) 24, 155, 267, 282
frumos(u) 3. 20, 52, 94, 96, 124, 134, 177, 178, 245, 267, 282, 382, 417
frumosi 52, 124
frumosul 266
frumoși 124, 282
frumusețe 242
frundia 161
frunte(a) 18, 47, 83, 96, 117, 171, 419, 438
frunza 25
frunză, (-e) 14, 96, 99, 135, 160, 162, 331, 438
fruptu 17, 169
fu 41, 47, 83, 106, 238
fuarte 102, 419
fug(u) 40, 211, 234—236, 361
fuga 248, 252, 424
fugaciu 245
fugariu 245
fugătoriu 28, 207, 236
fuge, (-i) 427
fugia 420
fugiendu 29
fugii 28
fugindu 29
fugitoriu 28, 207, 236
fui 41, 56, 109, 112, 121, 165, 202, 238, 239, 299, 414, 417, 422
fuioare 168
fuioru 17, 168
fulgeră 266, 362
fulgere 167
fulgeru 17, 167
fumega 246
fumu (vb.) 41, 238
fumu 17, 169, 246
fundu 17, 169
fundualui 56
funingine 18, 116, 171
funtana 48, 51, 97, 146, 418
funtînă 100
fur(u) 15, 41, 121, 164, 238, 246, 357
furat 360
fură 238, 356
furăm 41, 238
furămu 238
furăși 238
furăți 238
furcă 14, 159, 162
furcoanie 241
(să) fure 41, 121, 238
(să) furem 132, 202, 238, 239
(să) furemu 238
(să) furetu 238
(să) furi 238
(si) furi 56
(si) furim 56
furisiu 427
furișu 246
furmă 94, 96
furmosu 94
furnică 96, 115, 116
fusă 167
fuse 238, 239
fusei 41, 239
fusem 41, 202, 132, 238
fusemu 238
fuseră 239
fuserăm 239
fuserăți 239
fusese 239
fusesem 41, 239
fusesemu 239
fuseseră 239
fuseserămu 239
fuseserăți 239
fuseseși 239
fuseseți 239
fuseși 238, 239
fuseți 238
fustu 96
fusu 16, 167
fuși 41, 238
fuște 123
fușteiu 165
futu 41, 56, 238
-ga(re) 246
galîna 120, 424, 427
gaură 128
găinațu 244
găină 92, 120
gălbinușu 242,
gătînă 128
-ge 208, 227
geagetu 150
geamă 88, 115
geame 146, 147
geametu 244
geană, (-e) 14, 89, 91, 128, 159
gem(u) 37, 52, 108, 150, 228, 361, 427
geme 146, 147
gemetu, (-e) 168
genere 146, 427, 429
genuchi(u), (-e) 16, 98, 120, 163, 165, 167, 242, 427
genunchiu 98, 116, 427
-gere 29
germe 147, 150
geru 52, 163, 427
ghiacia 420, 428
ghiatia 147
ghiață 52, 119, 120, 129
ghiânde, (-i) 18
Ghica 289, 317
ghie 105
ghiînde 87, 120
ghindă, (-e) 18, 87, 171
ghindsi 18
ghine 54, 107, 109, 146, 150, 425
ghinu 50, 109
ghiu, (-e) 242
gieme 147
giersu 109
ginere 19, 108, 130, 146, 150, 173, 192, 285
gingea 427
gingie 128
ginu 108, 109
giocu 52
gioi 52, 108, 130, 150, 429
giosu 108, 126, 129, 130
-giune 52, 126, 130, 427
giuru 52, 108, 129, 140, 147, 150
-gîndu 51
gîtu 17, 82, 97, 122, 169
gliacia 52, 119, 147, 424
gliande 87, 424
gliață 129
goronu 424
graiu, (-ure, -uri) 169
grandene 87
grane 85
granu 168, 422
grasi 423, 427
grasu, (-ă) 20, 123, 171, 178, 423

grași 123
grau 85
grauntiu, (-a) 418
grănuțiu 117
grăsime 18, 171
grăunțu 117
grâne 418
grânu 430, 425
grâu 418, 422, 425, 430
grea 14, 101, 134, 135, 178, 419, 421
greacu, (-i) 101
greaiu, (-ură) 169
greale 134
greață 242
grec(u), (-i) 101, 241, 285
Grecia 289
grecoaică 285
grecoaie 285
grecoanie 241
grei 181, 422
greime 171, 243
grele(le) 14, 20, 178, 181, 420
grelei 156, 178
greleloru 178
greu, (-a) 20, 52, 134, 171, 177, 178, 181, 191, 242
greua 421
greutate 242
grindene 87
grindină 87
grindine 18, 171
grîe 117
grîndene 87
grîndine 87
grîne 17, 117, 168
grînu 17
grîu 17, 117
grosu, (-i) 20, 178, 427
gu- 37
-gu 146, 178, 231
gubernatu 122
-gundu 51
gura 423
gură 14, 159, 161, 162
gure, (-i) 161, 162
gusti 428
gustu 30, 218
gutlegiu 419
gutu 419, 424
gutui(u), (-e) 15, 126, 165, 244, 285
gutuniu 128, 129
guturaiu 122
guturariu 97, 122, 419
gye 105

hamu 424
haru 112, 146
hasta 195
hăla 195
hăsta 195
heale 195
heavră 113
hemeiu 112, 424
herbu 54
heru 150
hevră 113
hi 56
hiară 107, 109
hiba 56
(să) hibă 113
hieară 113
hiera 424
hierbu 424
hieru 50, 105, 107—109, 113, 146, 424
hii 239
hiliu 54, 112
himu 56, 202, 239
hinu 109
hire 54, 56, 109, 113
hirotoniă 146
hiru 54, 112, 146
hiți 202, 239
hiu 109, 112
(si) hiu 56, 239
hoarne 168
hornețu 242
hornu 52, 113, 168, 424
hrăpescu 112
hreametu 113
Hristos(u) 112, 146
hulpe 107, 108, 112
humă 112
Huși 287

i (vb.) 27, 91, 93, 100, 103, 157, 158, 201, 204, 309, 366
(-)i (art., pron.) 2, 5, 8, 18, 27, 100, 103, 137, 155, 157, 161, 193, 339, 340, 417, 420, 422
-i 18, 30, 39, 163—165, 170, 172, 173, 175, 177, 178, 180, 199, 205, 207, 211, 212, 218, 225, 233, 235, 244, 245, 279, 316, 317
i ! 252
ia 33, 90, 113, 210, 211, 216, 221, 390
-ia 159, 160, 163, 229, 235, 236
iaca 252
iacă 252, 390
(să) iai 80, 90, 211, 221, 414
iapă 14, 89, 159, 162
iar 251, 252
iară(și) 251, 252
iarbă 14, 52, 89, 159
-ia(re) 29, 32
iarna 331
iarnă 14, 89, 159
(astă) iarnă 331
iaste 52, 416
Iași(i) 287, 289, 291
iată 252, 390
(să) iau 32, 33, 80, 90, 113, 211, 218, 221, 356, 357, 359, 414
iă 210
-ică 242
ici 43, 247, 248
iciu 424
-icu, (-ă) 90, 242
ie 116, 120, 167, 425
ie (vb.) 33, 216
-ie 35, 243
iea 101
ieae 101
-ieam 235
iearnă 103, 110
ieau 424
iederă 14, 159
iedu 15
iee 221
iei 33, 103, 104, 113, 422
(să) ieie 33, 216, 221
ielu 103
-iendu 209, 236
iepe 89
ieptu 127, 130
iepure 19, 54, 104, 119, 138, 173, 424
ieram 52
ieram(u) 89
-iere 220
ierem 52
ieri 43, 49, 52, 89, 247, 248, 273, 331, 382, 415, 419
ierna 52, 104
iernatecu 245
iernezu 30, 218
iertu 30, 110, 218
ieste 89, 419
iesu 40, 50, 211, 234, 235
ieși 50, 210
ieșire 40, 210
ieșit 361
ieu 33, 221, 422

ii 326
-ii 12
iile 116
iine 54
iinie 54
iiniiți 179
iinlu 54
iinu 54
iiptu 54
iiu 54
ilia 120, 424
im 51
imbia 421
imbiia 421
imbracamente 417
imbracu 418
-ime 171, 243
imnu 56
imperatu 416
impinge, (-i) 427
imple 420
implu 51, 83, 145, 417, 418
impun 357
imput 357
imputat(u) 360, 426
imputatiune 426
imu 119, 424
in 20, 51, 52, 56, 121, 146, 417, 418
inaante 182, 417
-ină 91
inca 418
incalciu 52
incatrau 422
incepa 419
incepu, (-i) 146, 418, 426
inchidu 424
inchinatiune 428
incliudu 424
inclîdu 424
inderetu 91
indreptu 248
-indu 56, 209, 236
indura-te 148
indurate 148
inelu 51, 87, 100, 117, 165, 241, 417
inemă 87
infasiora 427
infigundu 419
influ 51, 145, 417, 418
inghitiu 424
ingliaciatu 54, 91
ingliaciu, (-i) 91, 145, 218
ingliatiu 32
ingliutiu 93, 424
inglîtiu 424
in grumuru 248
inholbu, (-á) 97
inie 54
inimă 48, 51, **84**, 87, 93, 100, 145
in-intru 92
in-la-intru 92
in-luntru 417
inplu 115
inse 418
insu, (-a) 190, 418
insulu 190
inși 8, 190
intarda 248
intardiatu 147
(-)inte 25, 87, 168, 245
inteleptiune 428
intendu 418
intielege, (-i) 427
intielegu 418
intielegundu 146, 419
intieleptiune 52, 107, 147, 426
intieleptu 52, 426
intielese 428
intra 56, 146
intrămu 31
intri 103
intru **(vb.)** 51, 92, **106** 218, 417, 418
inu 17, 52, 54, 109, 116, 119, 147, 169, 424
in-untru 417
invertescu 418
inverti 428
invetiu 52
invia(re) 421
invie(re) 417, 421
inviia 421
invinge, (-i) 427
io 3, 4, 6—8, 25, 95, 137, 151, 174, 188, 199, 200, 248, 266, 278, 281, 289, 294, 328, 330, 338, 339, 341, 345, 347, 422
Ionuțu 242
-ire 18, 171, 199, 205, 233, 242, 245
Is. Chr. 16
-ișu 246, 247
iti 56
-itoriu 36, 236
-itu 236
iță(le) 16
ițălor 16
ițu, (-ă) 119, 127, 242
ițulu 16
ițului 16
iu 247, 422
-iu, (-e) 20, 34—36, 38, 165, 167, 178, 211, 223, 229, 235, 236, 245
iubescu 233
-iucă 242
Iudăi 176
iușoru 242, 248
iute 248
ivearnă 110

-î 176
îi (vb.) 26, 27, 100, 204
îi (pron.) 8, 100, 158
îinelu 100
îinimă 100
-îiu 244
îl(u) 8, 158
îm 48, 51
îmbarbătu, (-á) 91, 137
îmbătrînescu 40, 234
îmbearbecu 137
îmbe(le) 21, 181
îmbei 21
îmbeloru 181
îmbi(i) 21, 179, **181**, **327**, 350
îmbiile 181
îmbilor(u) 181, 327
îmblătescu 88
îmblemu 42
îmbletu 17, 88
îmbleți 42
îmbli 103
îmblu 30, 47, 50, **83**, 88, 100, 115, 145
(te) îmbraci 359
îmbrăcămentu, (-e) 168
îmbrăcăminte(a) 17, 168, 402
îmbrăcămîntu(l) 17, **168**, 244, 402
îmbucu 30, 218
îmi 100, 189, 366
împacu 30, 218
împarți 85
împarțu 40, 85, **115**, 131, 234
împăcăciune 243
împărat(u) 15, 117, 122, 164, 170, 242, 282, 284, 326
împărați 164
împărăteasă 242, **282**, 284
împărătușu 16, 242, 244
împărți 85
împărțu 85
împăturu, (-i) 86
împenș 231
împingu 37, 231
împinsu 231
împinș 37, 231
împle 35
împli 103
împlinit 360
împlu 34, 50, 83, 92, 97, 115, 138, 223
împregiuru(lu) 52, 137 263

împrejuru(lu) 52, 137, 330
împresuru, (-ă) 137
împreunarii 172
împréună 51
împreună 51, 248, 349
împréunu 137
împromutu 94, 249
împrumutu 249, 250
împutăciune 243
împuterescu 40, 234
împuțiciune 243
împuținu 137
împuțu 40, 234, 235
în 12, 43, 48, 51, 92, 133 146, 149, 176, 241, 248, 249, 334, 357, 364, 382, 386, 387, 417
în- 37
înainte(a) 43, 84, 87, 248—251, 320, 330, 382
înaltu 3, 241, 246
înalțu, (-are) 241
înante 87
înapoi(a) 43, 84, 182, 241, 246, 248, 250, 251, 320, 382
înapoiare 241, 246
înapoire 246
-înă 91
înălțare 246, 267
înălțarii 172
îmbarbete 91
înbarbeți 91
înca 413
încai 43, 248
încalete 248
(se) încalță 359
încalțu 52, 88, 127, 244
încă 137, 248
încălțămentu, (-e) 168
încălțăminte(a) 17, 168, 402
încălțămîntu(lu) 17, 168, 402
încătrău 95, 248
încătro 95
începături, (-ure) 161
(se) începe 151
începu 37, 116, 146, 211, 228
începută, (-e) 244
începutulu 151
încetezu 31, 218
încetu(lu) 247, 248
închidu 93, 97, 100, 230
închieiu 86
închin(u) 30, 361
închinat 361
închină 361
închisoare 243
închisu 231
închiș 230
închiudu 100
încindă 231
încindu 37, 129, 230, 231
încingă 231
încingu 37, 129, 231
încinsu 231
încinș 37, 230, 231
încît(va) 10, 184, 336, 373
înclinu 218
încoace 95, 251
încolo 83, 95, 251
încotro 95
îndată 248
îndărăptu 111
îndărătu(lu) 91, 111, 121, 248, 250, 251
îndelung 263
îndemănatecu 245
îndemînă 91
îndemn(u) 17, 30, 168, 218, 244, 356
îndemne 168
îndemnure 168
înderepta 276
îndesu 30, 218
îndetorare 246
îndetorire 246
-îndu 128
(mă) îndur 361
îndurate 51
îndură-te 51
îndurătate 243
-îne 175
înecu 218
înelu 87, 100
înemă 87, 100
înfășură, (-i) 86
înfășuru 86, 125
înfige, (-i) 427
înfigu 37, 231
(mă) înfiorez 361
înfipș 37, 231
înfiptu 37, 231
înfli 103
înfloresc 361
înflu 30, 92, 97, 138
înfricate 244
înfrîngu 37
înfrunzește 361
îngă 97
îngălbinește 361
îngălbinit 361
îngeru 164
înghețu 32, 145, 218
înghiețatu 91
înghiețu, (-i) 40, 91, 93, 97, 234, 235
înghiu 88, 98, 118, 145
îngliu 118
-îni 175
înieptu 127, 130
înimă 48, 51, 84, 93, 145
înînte 87
înlăuntru 92, 248
înmulțire 246
înnecu 30, 133
înnoescu 133
înnotu 133
înparțu 115, 235
înprejuru 129
înpreună 137
înpungu 37, 231
îns(u), (-a) 6—9, 55, 132, 133, 188, 190, 191, 290, 338—340
însă 7, 8, 190, 191, 251, 396
însămi 8, 191, 278
însăși 8, 191
însăți 8, 191, 290
înse(le) 8, 137, 190, 291
înseei 190
însei 8, 190
înseloru 8, 190
însemnezu 218
însemnu 31
însene 8, 191
înseși 8, 191
însevă 8, 191, 290
însoru 97, 124, 132, 133
însulu 8, 190, 339
însului 8, 190
însumi 8, 55, 191, 278, 281, 290, 291, 330, 340
însușe 55
însuși 8, 191, 278, 291
însuți 8, 55, 191, 278, 281
înși(i) 8, 190
înșile 291
înșili 190
înșiloru 8, 190
înșină 55
înșine 8, 191, 281, 290
înșiși 8, 191
înșivă 8, 191, 281, 291
-înt 17
întăiu 147
întāniu 103
înte 84, 87, 182, 250
-înte 168
înteiu 147
întie 147
întindu 37, 230
întinsoare 243
întinsu 231
întinș 37, 230
întîi(u) 20, 22, 23, 52, 54, 104, 116, 178, 179, 182, 183, 250, 267, 319, 327
(de) întîiu 247
întîia 22, 182, 247, 319, 331
întîiași (dată) 247
întîie 182
întîielea 182, 319
întîiu(lu) 23, 182, 327
întîiulea 182
(al) întîiului 327
întîniu 116
întorcu 37, 231
într- 87, 349
într-adevăru 247
întrarmezu 218
întră, (-e) 92, 146, 249, 251

între 87, 92, 134, 136, 249—251
întreb(u) 110, 130, 132, 249, 356
întrebari 172
întrebăciune 171, 243
întrecu 37
întreg(u), (-ă) 134, 178, 351
întregăciune 243
întregătate 243
întregi 20, 178, 427
întregulu 247
(mă) întristez 361
întru (prep.) 87, 92, 122, 249, 251, 252
întru (vb.) 30, 43
-întu 17, 168
întunearecu 132
întunecăciune 243
întunecu 132
întunerecu, (-e) 17, 97, 132, 167
-înturi 17
înțeleaptă, (-e) 138
înțelease 129
înțeleg(u) 37, 111, 228, 129, 231, 249, 293, 356
înțelegătoriu 196, 207, 230, 380
înțelegciune 129
înțelege 360
înțelegerea 122
înțelegîndu 129, 146, 230
înțelegtu 111, 129
înțelegù 228
înțelegui 37, 228, 231
înțelegut 293
înțelegutoriu 207
înțelegutu 37, 129, 228, 231
înțelepciune 52, 107, 125, 129, 147, 171, 243
înțelept(u), (-ă) 20, 24, 37, 107, 111, 125, 129, 147, 162, 178, 198, 208, 228, 231, 245, 293, 380
înțelepte 162
înțeleptescu 40, 234
înțeleptește 382
înțelepți 107
înțeleptune 125
înțeles(u) 37, 129, 198, 228, 231, 244, 293
înțelesei 37
înțeleș 37, 228, 231
-înu 245
înuntru 92
învăncù 228
învăncui 231
învăncutu 231
învăscu 228
învăț(u) 30, 218, 244, 361
învățat(u) 187, 293, 361
învățați 361
învățătoare 165
învățătorule 165
înverzesc 361
înveștiu 40, 123, 234, 235
învia(re) 32, 267
(să) învia 32, 229
înviați 32
învià 32, 38
înviări 32
înviându 32
învie 32, 38, 229
înviere, (-i) 32, 267
înviеți 32
înviindu 32
învincu 37, 228, 231
învincui 37
învingu 37, 231
învingui 37
învinsei 37
învinsu 37, 231
învinș 37, 231
înviptu 37, 231
învisu 37, 231
înviș 37, 231
înviu 37, 231
învîrtescu 90
învolbă 97
îs(u) 26, 27, 202
își 189
îți 7, 100, 189
îți (vb.) 27, 136, 204

jace(re) 223
jacu 34, 52, 427
jacundu 225
jacutoriu 225
jemu 52, 108, 150
jeru 52
jinere 108
jinu 108, 109
joc(u) 17, 52, 93, 107, 130, 169, 361, 417, 424
joca 407, 418
joe(a) 105, 130, 172
joi(a) 52, 108, 130, 150, 154, 172, 280, 331, 424, 429
joru 51, 95, 145, 417
josu 43, 107, 108, 122, 126, 129, 130, 247, 248, 252
juca 417
jucați 93
jucămu 93
jude 12, 19, 90, 105, 130, 137, 170, 173, 424
judec(u) 54, 90, 146, 149, 424, 438
judecată, (-e) 85, 149, 162, 244, 402
judecați 162, 430
judecătoriul 381
judecăți 85, 402
judece 170
judeci 19, 90, 137, 170, 173, 438
judeciloru 137
judeciu 90, 424
județu, (-ă) 16, 167
judi 19
judicată 149
judicu 54, 149
jugastru 165
jugu 17, 105, 115, 169
jumă 97
jumătate 97
jumetate 97
juncăi 161, 176, 317
juncu 15, 113
june 20, 52, 113, 130, 178, 424
-june 171, 243, 427
juneapănu 165
juneapăru 165
junere 108, 130, 146, 150, 427, 429
junghiu 98
junghiare 86
junime 243
(mă) jur(u) 51, 52, 95, 107, 108, 130, 145, 150, 417, 424
juramentu 424
jurat(u) 361, 424
jurați 95
jurămentu, (-e) 89, 168
jurămîntu, (-uri) 17, 244
jurămu 95
juzi 173

la (prep.) 12, 43, 97, 132, 176, 249, 250, 252, 255, 326, 330, 334, 335, 350, 386, 387, 401, 416
la (art.) 12
la(re) 221
là 55, 430
-la 118, 156, 160, 420, 422
laalaltă 349
lacremezu 427
lacrimă, (-e, -i) 161
lacu 17, 169, 424
lai 221
lana 85, 99, 418
laoalaltă 349
laolaltă 349
lapăd(u), (-ă) 86, 137, 356
lapede 86
lapezi 86
lapte 19, 83, 111, 127, 173
largí 427
largi 178, 427
largu, (-ă) 178
las(u) 30, 85, 210, 218
lasă (să) 137, 210, 252
latu, (-i) 246
lature 18, 171, 246
lați 221, 222
lațu, (-ă) 16, 127, 167
lau 32, 218, 221, 222

(să) laud(u) 30, 54, 83, 85, 152, 199, 205, 211, 215, 217, 218, 402
lauda 51, 83, 84, 139, 145, 148, 415, 418, 430
laudaa 86
laudamu 85, 148, 429
laudandu 85, 146
laudasi 427
laudatoria 121
laudatorie 121
laudatu 145, 199
laudaua 86
laudauamu 86
laudavam 113
laudă 14, 48, 51, 83, 98, 99, 136, 137, 145, 148, 152, 159, 199, 200, 209, 211, 216, 217, 219, 244, 295, 402
laudându 51, 83, 209, 430
(să) laude 210, 215, 216
laudi 152
(să) lauzi 210, 211, 215, 217
la-va 222
la-voiu 222
lă (vb.) 221, 222, 340
lă (art., pron.) 157, 193, 194
-lă 162
lăcremare 126
lăcremează 126
lăcremeze 126
lăcremezi 126
lăcremezu 30, 126, 218
lăcustă 51, 98, 146
lăcustu 94
lăîntru 349
lămu 221
lănă 99
lăpăda 137
lăpădămu 86
lărgime 243
lăsată 244
lăsăciune 243
lăsu 85
lătu 222
lătură 222
lături 248
lăturișu 246
lățescu 40, 234
lăți(re) 246
lău 222
(a ; aș ; voiu etc.) lăuda 47, 51, 86, 98, 122, 132, 136—138, 145, 148, 205, 206, 209, 210, 216, 217
lăuda-va 214, 218
lăuda-veri 214, 215, 218
lăuda-voiu 206, 214, 218
lăuda-vomu 214, 218
lăuda-voru 214, 218
lăuda-vremu 215
lăuda-vreți 214, 215, 218
lăudaa 138
lăudaai 138
lăudaam 138
lăudai 86, 125, 138, 152, 199, 212, 213, 217
lăudaiu 213
lăudam 113, 115, 132, 138, 152, 199, 202, 203, 213, 217
lăudamu 86, 148, 211, 217
lăudandu 208
lăudară 121, 212, 217
lăudarăm 115, 212, 214, 217
lăudarămu 212, 217
lăudarăși 212, 217
lăudarăți 212, 217
(a ; să ; voiu) lăudare 51, 122, 138, 152, 199, 205, 206, 209, 214, 215, 217, 219
lăudare-ai 219
lăudare-amu 215, 219
lăudare-ar 219
lăudare-are 215
lăudare-ari 215
lăudare-aru 215, 219
lăuda(re)-aș 122, 203, 206, 215, 216, 219
lăudare-ați 215, 219
(să) lăudarem 115, 215
(să) lăudaremu 215
(să) lăudareși 215
(să) lăudareți 122, 209, 215, 219
lăudaru, (-e) 212, 217
lăudase 213, 217
lăudasem 115, 199, 200, 213, 214, 217, 370
lăudasemu 217
lăudaseră 214, 218
lăudaseși 213, 217
lăudaseți 217
lăudași 125, 212, 213, 217
lăudat(u), (-ă) 48, 51, 145, 152, 195, 198, 200, 203, 206, 207, 209, 212—214, 216—219, 267, 282
(să) lăudați 85, 122, 152, 209—211, 215, 217, 219
lăudau 217
lăudava 132
lăudă 51, 86, 98, 145, 148, 207, 212, 213, 217
lăudăa 212
lăudăai 212
lăudăam 132, 212
lăudăamu 211, 212
lăudăați 212
lăudăau 212
lăudăi 86, 213
(să) lăudămu 86, 136, 148, 152, 189, 211, 212, 215, 217
lăudărosu 152, 145
lăudăși 213
lăudătoriu, (-e) 35, 121, 135, 198, 207, 209, 219
lăudînd(u) 47, 51, 83, 135, 146, 219, 273
lăui 222
lăumu 222
lăuntru 97, 349, 417
lăură 222
lăuși 222
lăutatoriu 207
lăutoriu 222
lăutu 222
lăvariu 222
(-)le (art., pron.) 5, 8, 18, 19, 22, 34, 54, 91, 103, 136, 157, 174, 178, 182, 183, 190, 193, 194, 223, 287, 320, 330, 331, 339, 340, 342, 417, 424
-le (term.) 135, 151
le 254, 262
(să) lè 222
-lea 22, 23, 34, 151, 182, 183, 320
(să) lea 222
leagă 101
leage 49, 101, 129
leapede 86
leg(u) 4, 30, 51, 101, 118, 128, 145, 218, 231, 262, 269, 356, 413
lega 52
legați 101
legămu 101
legătoare 243
lege 18, 49, 101, 147, 171, 247
lege, (-i) 52, 101, 427
legi 52, 101, 128, 147
legînd 269
lei 164, 166, 180, 194, 416, 419, 422
-lei 5, 155—157
lemnariu 164
lemne(le) 4, 11, 155, 156, 168
lemneloru 156
lemnu(lu) 3, 4, 11, 17, 51, 115, 132, 145, 146, 155, 168
lemnușu 242
leoanie 241
lepădămu 86
lesne 248
lespede 86
leșiă 124
leu 15, 164, 166, 170, 241, 414, 416, 419, 422, 424
leu(are) 33
(-)li(-) 5, 8, 54, 55, 91, 100, 155—158, 166, 190, 193, 194, 287, 339, 340, 424
-lia 16, 424

lia 33
lià 33, 113, 216
liai 33, 113
liau 33, 113, 120, 221
lie 33, 216
liea 90, 221
(să) lieai 221
(să) lieau 218, 221, 424
(să) liee 33, 216, 221
liei 90
liepure 54, 103, 104, 119, 120, 147, 424
lierta 420
liertatiune 426
liertatu 426
liertu 90, 120
lieru 90
lieu 90
limba 424
limbă 14, 110, 130, 159
limbricu 93, 164
limpede 20, 92, 177, 178, 246, 384
limpidu 177
lingu 37, 231
linguraríu 164
linsu 231
linș 37, 231
lintre 100
lipsă 368
-liu 16, 167, 424
liubesc 368
liuntre 97
liusioru 422
liute 422
livertu 110
lî(-) 157, 190
lîcia 16, 428
lîciu 16, 120, 424 428
lîmu 119, 120, 424
lîna 132
lînă 99, 132, 162
lîndu 222
lîng(ă) 43, 97, 99, 249
lînia 120, 161, 424, 425
lînu 52, 54, 119, 120, 147, 424
-lo 342
loclu 55
locu(lu), (-ure) 17, 55, 104, 118, 168, 169, 417, 424
locuri 17
locusta 48, 51, 146, 418
lontru 349
(-)lor(u) 5, 8, 9, 55, 103, 155, 156, 166, 175, 180, 194, 195, 280, 316, 326, 340, 341, 347
(-)lu 5, 7—9, 12, 14, 22—24, 34, 54, 100, 106, 136, 137, 151, 155—158, 165, 176, 182, 183, 188, 193—196, 254, 287, 288, 316, 320, 331, 338, 342, 343, 424
lu („lui") 176, 326
-lu 223
lua 33, 210, 416, 418, 429, 430
luai 33, 221
luam 33, 221
luamu 418
luandu 88, 209, 418
luarăm 33, 221
lua(re) 33, 113, 210, 211, 221
luarei 172
luareți 33
luasem 33, 221
luati 428
luatu, (-ă) 33
(să) luați 33, 113, 221
luă 33, 87, 99, 113, 221
(să) luăm 33, 221
luămu 113, 221
lăutoriu, (-e) 33
Luca 5, 12, 14, 176, 289, 317
Luca-o 332
Lucăi 14, 176, 317
luceafăru 88, 165
Lucei 176
luchi 109
luchili 55
Lucî 176
Luco 332
lucoare 171
lucrare(a) 267
lucrătoriu, (-i) 165
lucrezu 31, 218
lucru, (-ure) 17, 52, 169, 194, 288
lucru (vb.) 31, 218
lui 5, 8, 9, 12, 155—157, 175, 176, 180, 194, 195, 316, 326, 341, 343, 347, 422, 427
luîndu, (-ă) 33, 194, 221
lume 18, 89, 170, 171, 174, 424
lumina(re) 30, 243
lumină, (-e) 14, 99, 159, 161, 174
luminăciune 243
luminezu 30
lumini 161
luna 11
lunatecu, (-ă) 245
lună, (-e) 13, 161
lune(a) 154, 331
lunecu 242
lunecușu 242
lunei 5, 331
lung(u), (-ă) 96, 162, 178, 249, 423, 438
lungí 427
lungi 162, 178, 423, 427
lungime 243
luni(a) 13, 154, 161, 172, 331
lunî 5
luntre 18, 97, 100, 171
luo 33, 51, 87, 99, 221, 332
lupchi 109
lupí 109
lupli 55
luplu 55
luptă 14, 111, 159, 162, 244
luptu 30, 218
lupu(lu) 15, 140, 164, 165
luundu 33, 88, 99, 209, 221

m' altu 248
ma 55
mai 2, 24, 51, 55, 130, 137, 153, 182, 186, 247, 248, 263, 335—337, 345, 365, 373, 374, 394, 395, 414, 422
maiante 417
maiă 16
maie 16
maiestru 438
mainte 87
maiu 16, 49, 81, 119
malia 16
malie 16, 167
maliu 16, 49, 81, 119, 120, 167, 423, 424
mamă 88, 175, 190, 192, 284, 285
mana 53, 85, 418
mane 85, 147, 418
(a) mané 422
mangania 86
manganiatu 86
mani 147
maniu 85, 223
m'apari 248
Marcul 289
mare 3, 18, 20, 52, 132, 137, 171, 172, 178, 246, 424
mare (subst.) 286
margea 161
margine(le) 18, 171, 172
mariei 172
mari 103
Maria 12, 157, 162, 176, 289
Marie 190
Mario 162
marturia 161, 416
marturu 15, 140
marțea 331
marți(a) 154, 172, 280
masa 415, 416
masă 13, 14, 48, 49, 51, 82, 84, 88, 101, 124, 145, 153, 159, 162
mascuru 15, 119, 164
mase 35, 213, 226
masè 429
masea, (-le) 161, 421, 425
masemu 35, 226

maserăm 36
maseru, (-e) 35, 226
maseși 226
masetu 35, 226
maseți 226
maseua 421
masu, (-ă) 36, 225, 226
maș 35, 226
mata 188
mă 7, 25, 45, 49, 82, 91, 97, 114—116, 136, 137, 150, 151, 154, 188, 192, 200, 205, 256, 341, 366, 379
-mă 162
măcaru 197, 251, 254
măduă 11, 13, 14
măduăi 14
măduei 14
mădulare 167, 244
mădulariu 16, 167, 244
măestru 130
Măgurele 287
măi 165, 190, 252, 281, 332, 390
măiestrie 130
măiestru 90, 164, 245
mănînc 355
mănînci 356
mănuchiu, (-e) 116, 117, 120, 165, 167, 242
mănunchiu 15, 98, 116, 117, 132
mănuntu 20, 89, 114, 116, 117, 178
mănușă 242
măr(u) 15, 17, 86, 165, 168, 284, 286
mărescu 40, 234
mărețu 245
mărgea 14
Mărgineni 287
mărgu 115
mări 18, 286
măria ta 281
Mărică 242
mărime 18, 171, 243
mărire 246
mărișoru 242
mărita(re) 122
Măriucă 242
mărturie 140
mărul 284
mărunchiu 117
măruntaie 116
măruntu 89, 116, 117
măsariu 48, 164
măsea 14, 118, 124, 161, 242
măseaoa 161
măseaua 161
măseauă 55
măseși 35
măsura(re) 210
măsură 114, 117, 137, 159, 210
măsuru 137
măseua 161
mău 91, 192
mâe 425
mâi 425
mâiu 85, 147
mâna 53, 83, 148, 430
mâni 425
mânia 35, 425
mâniu 34, 116, 223
me 55, 82, 91, 114, 115, 133, 188, 189, 192, 194, 280, 330, 340, 415, 418
-me 18
mea 7, 14, 15, 20, 55, 101, 131, 133—135, 137, 160, 189, 191—193, 290, 419, 420
(a) meai 55
meale 131, 134
meare 86
measa 416
measă 48, 49, 84, 88, 101, 117, 145
mease 48, 82
measeru 20, 178
mediu 107
medua 418
medulă 13
(a) mei 55, 422
mele 14, 20, 55, 160, 191, 317, 420
(a) meloru 55, 193
mena 85, 422, 425
mene 51, 55, 91, 115, 145, 188, 189, 194, 280, 330, 340, 417, 424
meni 422, 425
mente(a) 84, 89, 417, 419
mentiuna 426
mentî 417, 426
mentîtiune 426
menu 85
menuntu 114
menutu 418
meoru 55, 193
merariu 418
mere 17, 168, 240, 284—286, 424
mereu 248, 422
merg(u) 37, 115, 231, 269
mergeam 269
mergi 38, 229, 418
meri 15, 284—286
mersesem 269
mersu 231
merș 37, 231
meru 168
mesa, (-e) 51, 82, 145, 415, 416, 420
mesearu, (-ă) 242
mesereare 242
meseru, (-ă) 171
meserătate 171, 242
mescu 126, 227, 228
mesteca 246
mestecu 30, 218
mesura 114
metafisica 419
meu 52, 55, 91, 192
(a) meui 55
(-)mi(-) 2, 7, 8, 55, 100, 103, 106, 137, 188, 189, 194, 255, 278, 280, 329, 340, 341, 348, 363, 417, 420
mia 175, 179, 319
miai 193
mic(u), (-ă) 20, 97, 162, 178, 353, 368, 424
mici 20, 162, 178
midi 104, 107
midilocu 52, 92, 104, 146, 148, 149, 424, 427
midiu-locu 149
mie (pron.) 7, 8, 21, 55, 150, 179, 181, 182 188, 189, 256, 319, 340, 416, 421
mie (num.) 21, 22, 179
miea 14, 22, 191
mieare 49
miediu 104, 107, 424
miediu-locu 92, 263, 424
miei 2, 20, 21, 47, 191, 193, 414, 423
miele 21, 22
mieli 423
mielu 15
miercuri 424
miere 18, 171, 420, 423
miercurea 331
miercuri(a) 154, 172, 280
mierlă 98
mieu 6, 7, 14, 18, 20, 43, 47, 52, 54, 91, 95, 97, 103, 105, 106, 114, 134, 158, 174, 175, 177, 178, 188, 190—193, 290, 317, 328, 329, 338, 339, 414, 423, 424
miezu, (-ure) 15, 107, 126, 165
mii 21, 181
miie 421
mijloace 17, 168
mijloc(u) 17, 83, 92, 118, 123, 126, 130, 146, 168, 254, 263
milia 161, 181, 415, 416, 421
milie 181
mine 7, 9, 24, 43, 51, 91, 93, 115, 137, 145, 188, 189, 340
minte(a) 5, 11, 12, 18, 89, 153, 155, 156, 170, 171, 178, 252, 279, 414
minteei 156
mintei 156, 172
mintiei 156
mintii 156
mintilei 156
mințescu 212, 234

minți(le) 89, 170—172, 279
minției 170, 172
minții 170, 172
minților 171
mințu 40, 212, 234, 235
minunatu 17, 168
minune, (-i) 116, 244
mio 20, 95, 106, 192, 193, 339
mirate 168, 244
miratu 168
mirăciune 243
mire 19, 242
mireasă 242
(mă) miru 200
misica(re) 149, 427, 428
misicu 92, 104
misie 429
misiea 161
misu 246, 247
mișca 92, 246
mișcu 30, 37, 92, 104, 218
mișea 14, 242
mișei 15
mișelame 171, 243
mișelu, (-li) 14, 15, 165, 241
(-)miu 55, 114, 193
miui 193
miză 107, 251
mizlocu 123
mîe 428
mîi 116, 175, 226
(să) mîie 35, 116, 135, 225
mîindu 116, 135
mîine 87, 100
mîitoriu 135
mîiu 34, 36, 116, 223, 226
mîna 15, 137, 158, 402
mînă 15, 47, 48, 82, 91, 97, 100, 135, 138, 148, 158, 163, 175, 402
mînă (vb.) 135
267, 364
mînca(re) 135, 190, 252, 267, 364
mîncarile 172
mîncu 30, 218
mîne(le) 15, 43, 100, 116, 152, 175, 247, 248, 273, 331, 382
mînecate 244
mînecu 152
mînei 15
mîne(re) 35, 223, 225, 226
mîne-ta 175
mîngăiatu 88, 89
mîngăiătoriu 88, 93, 99
mîngăiea 86
mîngăieatu 86
mîngăietoriu 88, 93
mîngăitoriu 88, 93, 99
mîngîietoriule 331
mîni(le) 15, 175, 402, 422
mîni (vb.) 116
(să) mînia 225
mîniă 116
mîniîndu 116
mîniu 116
mînîndu 135
-mîntu 17, 244
mînu(le) 12, 15, 22, 85, 158, 163, 175, 181, 402
mînu, (-ă) 89
mînu-ștergură 254, 263
mînuri 15, 175
mînuță 242
moale 19, 20, 118, 119, 178, 413, 414
(să) moară 162, 235, 415
moare 82, 95, 159, 274, 414
moartă 47, 48, 83, 145
moarte 18, 102, 171, 362
moașă 192, 285
modru 119
moi 19, 52, 118, 119
mole 414, 422—424
moli 19, 52, 119, 422—424
molia 417, 421, 424
moliandu 87, 417
moliare 421
moliciune 243
moliu,(-á) 422—424
mora 415, 421
more 421
mori 382
moria 159, 420
morimu 417
morindu 417
moriti 417
moritoriu 145
moriu 25, 40, 80, 82, 93, 104, 105, 234, 235, 361, 411, 414, 415, 417, 419
mormentu, (-e) 89, 168, 417, 418
morminte 117, 168
morminte 117
mormîntu, (-ure) 17, 89, 168, 244
mormînturi 17
morta 145, 418
mortăciune 243
morte 50, 419, 421
mortu, (-ă) 24, 47, 83, 198
morți 48
moș(u) 192, 285
mreană 98, 132
muarte 419
mucare 243
mucedu, (-i) 178, 245, 426
mucezire 246
muci 165, 426
mucu, (-ure) 165
muere 147
muguru 165
muieare 49, 103, 138, 145, 155
muierău 241
muiere(a) 12, 18, 22—24, 54, 103, 104, 137, 138, 153, 155, 157, 171, 179, 183, 190, 285
muieri(le) 153, 155, 156, 179, 180, 181
muieriloru 156, 193
muieroanie 241
muierușă 242
muindu 87, 417
mulgătoare 243
mulgere 29
mulgu 37, 211, 227, 228, 231
mulgundu 29
muliare 420
muliere, (-i) 49, 54, 55, 103, 104, 145, 147, 420
mulsu 37, 231
mulș 37, 231
mult(u), (-ă) 20, 23, 43, 171, 174, 178, 183, 185, 187, 246, 288, 319, 327, 350
multa 23, 185
multe 23, 185
multoru, (-a) 23, 137, 148, 151, 183, 185, 280, 350
mulți 23, 185, 246
mulțime 18, 114, 171, 243, 279, 287, 291, 292
mulțumesc 361
mulțumire 267
mumă, (-e) 88, 175, 192, 318
mumei 175
mumele 175
mumîne-ta 175
mumîni 175
munte(le) 5, 19, 83, 96, 173, 438
munteanu 90, 245
mură, (-e) 14, 96, 159
murdica 427
muri 82, 103, 417
murimu 93
murire 24
murit 323, 362
muritoriu, (-oare) 3, 4, 24, 145, 198
muritoriul 267
murseca 246
mursicu 92, 104
mursu 246
muru 96, 165
murzica 246
muscă 14, 159, 162
muschiu 98
musica 427, 428
musicu 104
mustacia 161
mustață 14, 140
mușchiu 15, 165

mușcu 30, 92, 218
mușste 162
muti 52, 125, 423, 428
muts 125
mut(u) 20, 30, 50, 107, 123, 125, 178, 218, 356, 423, 424
muț 107
muți 50, 123

na 416
nà 55
-na 425
nalba 425
nalbă 14, 109, 115, 116, 159
nascuti 428
nă 190, 252, 340
(se) născu 324
născuta 380
născută 244
nao 55
napu 15, 165
nare, (-i) 18, 171, 172
(mă) nascu 37, 200, 228
nasu 167
nașterea 207
(a) naua 55
(a) naulea 55
-ndălui 208
-ndu 25, 29, 208
ne 7, 13, 14, 91, 136, 154, 188, 190, 223, 254, 262, 263, 280, 330, 339, 340, 417, 422
nè 420
ne- 145, 238, 254, 262, 353, 365
-ne 34, 91, 122, 151, 189, 194, 207, 211, 225, 228, 229, 280, 344, 425
nea 90, 101, 113, 132, 175, 204
-nea 34, 122, 151
neadevărat 254, 262
neae 101
neamț, (-oaică) 285
neascultătoriu 262
neaua 14
neauă 14, 135, 154
neauăi 175
neavendu 419
nebun(u) 254, 262
nebunatecu 245
necăirea 248
necăiri 248
necăiurea 248
nece 91, 186, 248, 251
neci 91, 248
neciunu 55
née 420
nefericire 254, 262
negelu 129, 165
negotiu 16
negoțu, (-ă) 16, 167
negre 162
negreață 242
negru, (-i) 20, 90, 103, 106, 162, 178, 411, 425, 438
negruțu 242
negu 129, 165
negură 129
Negură 158
negutătoreasă 242
neguțătorească 242
neguțătoriă 94
nemaiputînd 263
nemica 248, 353
nemică 43, 248, 353
nene(a) 5, 316
nepot(u) 192, 284
nepoată *284*
nepotenciosu 94
nepotință 94
neputincios 267
neputincioși 267
neputință 254, 262, 367
nerău 254, 262
nes(-) 197, 254
nescare, (-i) 11, 197, 318, 368
nesce 11, 197
nescene 197
nescine 11, 368
nescîte 320
nescîtor 320
nescîtu 11, 184
nescîți *320*
neşte 368
neștiind(u) 238, 254, 262
neștiință 367
neștiundu 128, 208, 238
neștiutoriu, (-e) 238, 254
neștiut(u), (-ă) 238, 254, 262
netedi 426
netedî 426
netedu 90
netare 254, 262
neua 421, 422
neuă 105
neve 175
nevoie 254, 262, 366
nevoiesc(u) 204, 365, 366
(se) nevoiește 366
nevoință 366
ni 7, 91, 145, 149, 190, 280, 340, 422
-*ni* 40, 211
-nia 16, 35
nica 56
Nica 289
nice 91, 248
nicecumu 248
nicedecumu 248
niceuna 349
niceunu(l) 180, 349, 353
nici 21, 91, 248, 252, 275
Nicoară 158
nie 150
nieu 54, 105, 114, 192
niforse 248
nimănui(a) 24, 183, 186, 353
nimărui(a) 24, 186, 353
nime 24, 186, 353
nimene(a) 24, 183, 184, 186, 275, 353, 425
nimenele(a) 24, 151, 186
nimeni 186, 353
nimerea 24, 186, 353
nimu 24, 186
nimului 24, 186, 353
ninge 25, 231, 266, 362
ningea *362*
ningînd 362
nins(u) 231, 362
ninse 231, 362
ninsoare 208
niștotă 368
Nițu 242
niu 105, 114
-niu 16, 34, 35, 167, 223
niză 107
noaă 81
noae 81
noao 99, 106
noapte(a) 18, 111, 171, 273, 331
noapte bună 331
(a) *noastră* 20, 55, 191
noastrei 193
noatrețu 95
noauă *89*, *106*, 110
noauă („9“) 89
noavă 110
noi (pron.) 7, 25, 55, 104, 180, 188, 190, 199, 222, 266, 278, 281, 289, 339, 422
noi (adj.) 7, 19, 113, 162, 177, 178, 282, 341, 402
nor(u) 12, 15, 49, 95, 106, 135, 158, 163, 175, 192, 285
nora 15, 158
noră 12, 15, 49, 93, 95, 135, 158, 163, 175, 285
nosti 428
(a) nostre 55
(a) nostri 55, 428
(a) nostroru 55, 193
(a) nostru, (-ă) 7, 20, 55, 122, 125, 158, 191, 193, 290, 338, 426
(a) nostrui, (-ei) 55, 193
nostu 122, 426
noști 125
noștri, (-e) 6, 125, 155, 191
notrețu 245
notu 30, 218
nou, (-ă) 2, 7, 14, 19—22, 52, 105, 113, 162, 167—179, 188, 190, 280, 282, 319, 340, 417, 422
noua 178, 282, 422
(a) noua 22
nouă 402

nouăi 14, 176. 317
(alu) nouăle 22
nouăsprăzece 20
nouăzeci 20
noue 19, 177, 178, 282, 415, 418
nu 25, 28, 51, 53, 83, 93, 106, 136, 137, 202, 209, 238, 248, 251, 256, 262, 275, 373, 383, 394, 395, 422, 429
-nu 17, 36, 38, 168
nuc(u), (-ă) 14, 159, 165, 285, 286
nuclu 55
nuea 161
nuia 14
nuiea 118
numai 43, 51, 136, 180, 248, 251, 335
numaște 88
număru 154, 165
nume(le) 5, 12, 19, 83, 89, 114, 137, 153, 170, 174, 246, 425
numeaște 88
numeloru 19
numelui 19
numene 19, 137, 170, 174
(a se) numeni 174
numere, (-i) 19, 154, 165, 174
numesc 356
(a se) numi 174
numiaște 88
numit 324, 360
nuntă, (-e) 162
nunți 162
nuoru 15, 49, 106, 165, 425
nurori 15, 135, 175, 318
nuroriei 15
nuru 135
nutrețu 245
Nuțu 242

(-)o (art., pron.) 8, 20—22, 48, 55, 136, 155, 156, 179, 181, 193, 194, 332, 341, 349
o (vb.) 27, 48, 84, 95, 203, 204, 309, 366
o ! 4, 13, 31, 151, 162, 166, 173, 216, 252, 281, 332, 370, 382, 390
oae 103
oaei 103
oaie 18, 113, 171
oală 14, 93, 118, 159, 162
oame 151, 152, 154, 165, 332
oameni(i) 4, 5, 11, 15, 20—23, 49, 137, 151, 152, 155, 156, 164, 166, 179—181, 183—185, 190
oamenî 156
oamenili 155, 156, 166
oamenilî 156
oamenilor(u) 5, 137, 156, 166
oametu 241, 244
oamini 91
Oana 176, 289
Oanei 176
oao 99, 106
oara 23, 183
oară 14, 23, 87, 159, 162, 247, 350
oare 11, 87, 136, 197, 204, 252, 254, 262, 318, 396
-oare 18, 24, 171, 198, 243
oarecare, (-i) 11, 197, 287, 318, 348
oarece 11, 197, 318
oarecene 197
oareceneva 197
oarecenești 197
oarecine 11, 318
oarecinești 11
oarecineva 11
oarecînd(u) 87, 204, 248
oarecitu 11, 184
oareciți 320
oareșicare 11, 197, 198, 318
oareșice 11, 197
oareșicene 197
oareșicine 11
oareșicîtu 11, 184
oareunde 248
oasă(le) 16, 153, 156, 163, 166, 167, 279
oasăloru 156, 167
oaspe(te) 19, 93, 137, 170, 173
oaste 11, 18, 93, 171
oaspetu 173
oaspeți 19, 137, 170, 173
oauă 105
oave 113
ochi 15, 147, 149
ochiu(lu) 15, 54, 55, 98, 120, 132, 165, 422, 424
ocli 147, 149
ocliu 54, 424
odată 248
odinioară 180
oi(u) 27, 95, 204, 309, 366
oftu 111, 114
ola 417
olcea 161, 417
oltariu 88
omenescu, (-ă) 151, 152, 241, 245, 246
omenește 246
omenia 416, 421
omenie 151, 152, 243
omenii 424
omenili 54, 424
omenime 243
omenli 54
ometeu 241
om(u) 3—5, 9, 11, 15, 21, 23, 49, 51, 52, 93, 111, 137, 145, 151, 152, 155, 156, 164—166, 170, 174, 179, 182, 193, 241, 244, 415, 417, 419, 422
om(u) (vb.) 27, 49, 136, 204, 309, 366
omlu 54
omori 418
omule 156, 165, 190
omul(u) 3, 5, 23, 54, 155—157, 165, 185, 193, 254, 266, 267
omului 156
on(u) 51, 180, 349, 417
onă 180, 349
-one 412
Onea 317
Onicăi 176
Onicei 176
Onicî 176
-oniu, (-e) 241
Onulu 12, 176
Onului 176
Onuțu 242
(a) opta 22
opt(u) 20, 21, 42. 111, 179, 183, 240, 319
opt (să) 368, 369
(a) optua 55
(al) optulea 55, 320
(alu) optul(u) 22, 320
opu'st 42
or(u) (vb.) 27, 95, 204, 309, 366
-or(u), (-ă) 17, 23, 24, 121, 137, 168, 174, 181, 183, 198, 242, 280
ora 248
orba, (-e) 52
orbiciune 243
orbire 246
orbișu 246
orbu 20, 51, 52, 145, 178, 246, 419
ordiu 16
ore 421
-ore 198, 243
ori 11, 197, 204, 247, 252, 254, 262, 318, 350, 402
ori (vb.) 136
-ori(u), (-a, -e) 24, 25, 135, 175, 198, 203, 204, 207, 208, 225, 226, 230, 233, 243, 244
oricare 11, 197, 318
orice 11, 197
oricene 197
oricine 11
oricîndu 248
oricîtu 11, 184

orișicare 11, 197, 198, 318
orișice 11, 197
orișicene 11
orișicine 11
orișicîtu 11, 184
-oriu, (-e) 381
oriunde 248
orologiu 267
orzu, (-ă) 16, 167
osa 279
osie 88
ospătariu 245
ospătătoriu 245
ospățu, (-ă) 167, 226
ospetu, (-are) 226
ostea 419
osu(lu) 16, 153, 163, 164, 166, 167, 279
-osu 245
osului 166
oțetu 88
ou 4, 12, 93, 105, 167, 178, 279, 417, 422
-ou 167
ouă 4, 167, 279

pace(le) 18, 127, 171, 172, 426
paceei 172, 317
pacei 172, 317
paganu 85
pagânu 417
paie 16
(să) paie 35, 121, 225
paiu 16
palia 16, 416
paliu, (-e) 167, 423, 424
palmă, (-e) 14, 159, 161
paltinu 15
panà 146, 418
pană, (-e) 14, 85, 143, 159, 162, 418
pară 35, 121, 225
(se) pare 7, 8, 121, 190, 223, 324, 362
pareclia 424
pari 121
(să) paria 35, 225
pariă 121
pariete 104, 121
Parisul 289
pariu 223
parte(a) 7, 18, 85 139, 171, 172, 189, 248, 279, 287, 291, 292
partei 18
particea 161
particelele 148
parți(le) 21, 35, 85, 172, 418
paru 121, 242, 425
pasăre 18, 171
pascu 37, 125, 228
paserea 161
pasieam 235
pasiescu 147, 235
(a) pasî 147, 148, 430
pasîi 235
pasîre 235
pasîsi 235
pasîtu 235
pastiune 125
pastoriu 419
pasu 15, 165
pași 148
pașu 165, 244
pati 148
patiam, (-ai) 428
patiu 83
patî 147, 148, 428, 430
patîmu 83, 428
patîre 430
patîtu 83, 430
(a) patra 22
patru 20, 21, 24, 110, 179, 183, 186, 288, 319
(a) patrua 55
(a, al(u)) patrule(a) 22, 55, 320
patruli 55
patruloru 55
patrulu 22, 320
pați 148, 210
pațu 40, 47, 211, 212, 234, 235
pă 94, 122
-pă 162
păcat(u) 48, 82, 89, 91, 447
păcurariu 15, 164, 411
păducelu 165
păduche 164
păduchiu 164
pădure 134
pădurețu 245
păgîn(u) 245, 447
pălmi 161
pămîntu, (-ure) 3, 17, 113, 152, 168, 169
păna(re) 243
pănă 94
pănătate 243
păptu 91
păr(u), (-ă) 15, 49, 82, 89, 90, 109, 121, 162, 164, 165, 285, 286
păresemele 447
părea 121
păreache 98
păreasemi 110
păreate 121
păreche, (-i) 163, 242
păre(re) 34, 223, 225
păreri 184
părete 19
părinte(le) 6, 18, 25, 89, 138, 173, 198, 245
părintelui 18
părințescu 42
părințește 42
părinți(i) 18, 89
părințiloru 18, 193
părticea(lă) 14
părți 85, 171
părude 134
părundu 128, 208
părușu 242
păsărea 14
păscuta 380
păscută 244
păsi 148
păsî 40
păstori 15
păstoriu 15, 164, 243 382, 411
pășeam 235
pășescu 40, 235
pășește 210
(a) păși 147, 148, 210
pășii 235
pășiși 235
pășire 210, 235
pășitu 235
pășune 83, 125, 147
pătî 40
pătrunde 134
pătrundu 230
pătrunsu 231
pătrunș 230
pățescu 40, 212, 234
păți(re) 148, 210—212
pățimu 47
pceale 109
pe 122
-pe 227
peana 420
peană, (-e) 21, 89, 91, 143
peantru 122
peare 89
pecatu 415, 418, 425
pecingine 18, 116, 171
pedeapsa 267
pedestru 245, 246
peduchi 425
peduchiu 424
peindu 42, 121
pena, (-e) 143, 162, 420
pentru 43, 122, 137, 249, 250—252, 273, 372, 373, 384, 388
pentu 122
pepene 19, 173
peptu 52, 91
pere 162, 420, 425
peream 91, 239
perete 171, 173
(a) peri 40, 49, 82, 91, 109, 121, 239, 425, 429
peri 82, 89
peria 121
periam 42
periciune 243
periendu 121

perii 42, 91, 239
perimu 42, 91, 239
perina 425
perindu 42, 91, 121, 239
perire 42, 91, 239, 425
perisem 91, 239
peritoriu 42, 91, 239
peritu 42, 91, 239
periți 42, 239
perosi 427, 428
persoană 267
peru 425
pește 19, 173
petí 148
petiescu 147
petioru 51
petî 147, 148, 428, 430
petîti 428
Petre(a) 154, 176, 251, 317
Petru(l) 5, 7, 11, 12, 154, 157, 174, 176, 289
pețescu 212
pețește 210
peți(re) 147, 148, 210, 212
pezișu 246
pezu 246
physiologia 419
physis 419
(să) piară 42, 82, 88, 239
piară 286
picere 17, 52, 150, 168, 402
picioare 17, 52, 121, 150, 168, 402
picioru 17, 52, 107, 109, 121, 125, 168, 242
picu 425
pieaie 52, 120, 121
pieale 109
pieară 81, 82, 88, 91, 121
pieare 121
pieariă 121
pieatră 104
piei 42, 104, 120, 414
(să) pieia 239
pieiă 81
(să) pieie 42, 81, 239
pieindu 239
pieitoriu 42, 239
pieiu 42, 49, 104, 120, 235, 414
piele 18, 171
pieptariu, (-e) 16, 167
pieptănuși 244
pieptene 19, 173
pieptu(lu) 17, 49, 52, 54, 91, 96, 103—105, 107, 109, 146, 150, 163, 166, 168, 170, 423, 425
pieptului 17, 168
piepture(le) 17, 96, 163, 166, 168, 169
piepturelor 168
piepturi(le) 17, 96, 163
piepturiloru 17
piera 42, 91, 416, 420
pierdu 37, 228, 243, 425
pierdeți 356
pierdiu 228
pierdui 37
pierdutu 237
piere 42, 82, 91, 420
pieri 42, 91, 104, 121, 239
(să) pieria 42, 52, 121, 239
pieriă 81
pieritoriu 42, 239
pieriu 40, 42, 49, 91, 104, 120, 121, 234, 235, 239, 361
piersec(u), (-ă) 165, 285
piertu 237
pieru 91, 425
pierzare 243
pierzarei 172
pierzu 228
pietiore 52
pietioru 52, 54, 168
pietre, (-i) 161
pinu 15, 165
pintru 122
pintu 122
pîine 87, 100
pînă 43, 94, 247—251, 385, 387
pîne(a) 13, 18, 100, 117, 171
pînei 18
pîni(le) 18
pînii 18
pîniloru 18
pîntece 19, 87, 174
pire 117
(să) plac(u) 34, 223, 361, 362, 368
place(re) 189, 362, 420, 426, 427
placi 362
placundu 225
plange, (-i) 427
plangu 85, 418
plangundu 419
(să) plăcem 362
plăce(re) 119, 223, 242
plăcintă 14, 159, 162
plăcîndu 225
plăcui 223
plăcut(u) 225, 267, 362
plăcute 267
plecat 361
plecatiune 428
plecu 30, 90, 218
plena, (-e) 417
plenu, (-i) 417
plini, (-e) 89
pliniciune 243
plinire 246
plinu, (-ă) 20, 89, 91, 178, 246
plîngere 267
plîng(u) 37, 231, 361
plîngutoriu, (-e) 207
plînse 208
plînsoare 198, 243
plînsu, (-ă) 169, 207, 231
plînș 37, 231
ploae 95
ploaie 89, 113
ploauă 89
ploă 99
(se) ploe 89
ploi 95
ploia 416
Ploiești 287
ploo 99
plopu 15, 82, 134
ploua 422
plouă 266, 362
ploundu 99
plumînă 97, 134
plumună 97
po 94
poamă, (-e) 52, 93, 162, 284
poartă, (-e) 102, 153, 159, 161
(se) poate 28, 145, 200, 248, 362, 367
poci(u) 28, 34, 45, 48, 93, 97, 107, 145, 206, 223, 366, 367, 374, 375
poi 84, 241
poimîne 43, 248
pometu 244
pom(u), (-ă) 12, 15, 93, 162, 164, 165, 284, 285, 425
popa 5, 12, 13, 158, 316
popă 5, 12—14, 158
popălu 316
popi 14
poplu 134
popoară 121, 153 167
popoare 167
popor(u) 11, 16, 121, 145, 153, 167, 287, 417
populu, (-i) 167
porcariu 164, 417
porcè 90
porcea 90, 161
porcelu 417
porcu, (-i) 15, 127, 164, 417
port(u) 30, 93, 95, 102, 106, 218, 356
porta 418, 421
portati 102
portatoria, (-e) 25
portămu 102
porte 421
porți 102, 161
porumbariu, (-e) 167
porumbea 14, 161
porumbu 111
(se) pota 418

(a) pote 107, 420
(a) potea 94, 420
poteare 145
potemu 51, 417
potendu 418
potentia 161
potere 145, 223, 417, 420
poteti 84, 417
poteți 48
poti 428
potiu 34, 84, 95, 223, 367, 417
poți 206, 366
pre 7—9, 12, 25, 37, 43, 45, 94, 113, 122, 134, 136, 152, 176, 177, 189, 200, 247—250, 255, 330, 340, 355, 357, 361, 382, 386, 387
pre- 36, 37, 138, 262
prea 24, 137, 186, 187, 247, 248, 335—338
preagetu 138
preasăru 138
precep(u) 211, 228, 356
precum(u) 43, 251, 252, 382
prefacu 36
prein 386
preîntru 388
premare 182
pren 250
prende 417
prendiutoriu 51
prentru 122, 250, 388
prepunu 231
prepusu 231
prepuș 231
prespre 249, 250, 388
preste 249, 250, 361, 388
prestră 249
prestu 248
presuptu 249
presură 137
pretotendenea 122
pretu 56
pretundu 37, 134
pretuns 37
pretutindenea 122, 132, 186, 248, 262
pretutindenelea 151
pretutinderea 122
priveghiea 86
priveghieatu 86
preveghiă 87
preveghie 87
preveghindu 87
preveghitoriu, (-ă) 88
preveglia 86
prevegliandu 87
prevegliare 86
prefac 262
prein 262
preîn 43, 249, 250
preîntră 249
preîntre 249
preîntru 43, 122, 249, 250
prim(u), (-ă) 22, 182, 319
(de-a) prima 319
(de) primă 247
primare, (-i) 182, 183
primariu, (-ă) 22, 182, 245, 319
primăvară 182, 254, 263, 319, 331
primlu 55
prin 250, 251, 262, 382, 386
prind(u) 37, 356, 361
(se) prinde 361
prins(u) 231, 361
prinsoare 208, 243, 267
prinș 37
printru 248
prinzătoriu 51
prînzescu 235
prînzu 235
priveghea(re) 220
priveghere 220
priveghetu 220
priveghiandu 209
priveghindu 209
priveghitoriu 220
privegliandu 220
privegliatoriu 220
privegliatu 220
proaspătu 112, 114
proaspetu 114
pru- 249
prun(u), (-ă) 12, 162, 164, 165, 285, 286
prune 162
pucinea 161
pucinu 428
pui 52, 116, 147
puie 38, 135, 229
puindu 135
puișoru 242
puitoriu 93, 135
puiu 211, 228
pulbere 18, 109, 171
puli 422
pulpă 14, 159
pumnu 15, 115, 124, 165, 425
pun(u) 36—38, 211, 228, 229, 231, 356
pună 38, 135, 229
punătoriu 207, 230
pune(re) 116, 135, 147, *211*
pungaciu 245
pungu 37, 231
puni 52, 116, 147
punia 38, 229
puniu 36, 211, 228, 229
punîndu 135
punsu 37, 231
punș 37, 231
punte(a) 18, 96, 171, 419, 438
puntu 37, 231
puntură 37, 231, 243
pur 43
pur- 249
purcea 14, 90, 118, 242
purcedu 37, 43, 134, 230, 249
purcelu 14, 15, 118, 127, 165, 241
purcesu 231
purceș 37, 230
purtare 24
purtată, (-e) 25
purtatu, (-ă) 24
purtămu 93
purtărețu 245
purtătoare 25
purtîndu 25
purece 19, 173
purice 91
pururea 43, 132, 151, 248, 254, 262
(s-a) pus(u) 37, 324
pustea 161
pusoare 243
puș 37
puștea 118
pute(re) 180, 223, 267, 367, 417
(îmi) pute 362
puteare 145
putemu 51, 93
puteți 48, 84, 93
puti 428
putinciosu 245
putinte 379
putință 14, 242, 367, 379
putînd 263
putoare 18, 171, 243
putredesce 426
putredi(re) 126, 246, 426
putreditu 126
putredî 426
putredu 126, 246
putregiune 126
putrejune 126
putrezí 126, 210
putrezi 126, 210
putreziciune 243
putrezire 210, 246
putrezitu 126
putrezune 126
puturosu 245
pututu 93
puțin(u) 137, 336
puținea 14

ra 20, 121, 178, 191
rabdu 411
radi 426
radia 159, 161
radu 37, 230, 425
rale 121
-ram 30
ramu, (-i) 17, 169
rapede 126
rapediune 427

rapiu 235
raru 20, 178
rasu 231
raș 37, 231
rază 14, 159, 162
-ră 121, 169, 213, 214, 218
răceală 90
răcescu 90, 121
răci 90, 121
răcoare 90, 243
rădăcine, (-i) 161
rădicăm 359
răescu 90
răi 90, 121, 181
-răm 214
rămase 226
rămasem 226
rămasemu 226
rămaseru, (-e) 226
rămaseți 226
rămasu, (-ă) 226
rămaș 226
rămăsei 36
rămăsesem 226
rămăseși 36, 226
rămii 225, 226
rămîie 91
rămîindu 225, 226
rămîine 100
rămîitoriu, (-e) 36, 116, 207, 226
rămîiu 34, 36, 121, 211, 223, 226
(să) rămînă 225
rămînătoriu 207, 230
rămîne(re) 211, 223, 226
rămîneai 226
rămîneam 226
rămîniendu 226
rămînietoriu 226
rămînitoriu 116
rămînîndu 226
rănichiu 98, 117
rănunchiu 165
(să) răpească 234
răpede 20, 243, 246, 384
răpegiune 126
răpejune 171, 243
(să) răpescu 40, 86, 234, 235
răpește 40, 234
(să) răpești 40 234
răpezescu 86
răpi(re) 40, 234
răposătoare 243
rărunchiu 98, 116
răs- 37
răsaiu 52
răsărita 380
răsărite 168, 244
răsăritu 17, 168
răsăritul 380
răsfrîngu 37
răspierdu 37
răspundere 227
răspunsu 82, 167, 231
răspunș 37, 230
răspunzu 37, 50, 96, 121, 227, 228, 230
răsunu 30
-răși 214
rătăcescu 132
rătăcitu 125
rătezu 31, 126, 218
rătundu 51, 94, 98, 146
rău(l) 3, 14, 20, 42, 50, 52, 82, 90, 121, 134, 137, 145, 178, 181, 186, 191, 246, 248, 266, 267, 273
răutate 85, 90
răutăți 85
răvariu 222
răzușu 244
re- 37, 43, 249, 250, 254, 386
-re 17, 28, 30, 34, 35, 122, 138, 151, 163—169, 206, 210, 213, 214, 216, 223, 225, 228, 229, 267
rea 14, 90, 101, 121, 134, 135, 178, 419, 420
-rea 34, 151
reace 90, 121
reale 121, 134
reapede 86
rece 20, 177, 178, 279, 425
reçere 276
reci 418
(se) reci 426
recore 418
rei 418
rele(le) 14, 20, 90, 178, 181, 420
relei 156, 178
releloru 178
remaetoriu 207
remaitoriu 207
remanendu 225
remani 422, 425
remania 91, 425
remaniatoriu 207
remaniendu 225
remaniu 90, 121, 223
remâe 425
remâi 425
remîiu 43
remîniu 249
renasc 37
repede 177, 178, 246
respundiu 418
repusu 231
repuș 231
res- 43, 249
resariu 52
resbatu 249
resfrîngu 231
respundiu 50, 51, 90, 121, 228, 418
respunzu 250
restornu 43
retezu, (-á) 427
retru 121
reu 50, 51, 121, 145, 178, 418, 422
reua 421
-ri 17, 40, 163, 166, 168, 169
-ria 16, 35, 159, 160
ridi 426
ridiu 92, 228
ridu 50, 51, 146, 418, 425
riea 418
(a) rima 92, 418
rimatoriu 418
rimă 14, 159
ripa 92
risu 418
riu 50, 51, 82, 92, 100, 121, 146, 418, 425
-riu 16, 34, 35, 167, 223
rîdu 50, 146
rîmă 92, 162
rîncedu 20, 178, 245
rîndunea 14, 97, 132
rîpă 92
rîptu 111
rîsu 82, 169, 231
rîș 37, 230
rîtu 111
rîu 50, 82, 92, 100, 121, 146
rîz(u) 37, 92, 121, 227, 228, 230, 316
ro 12, 14, 52, 153, 175
roagăciune 244
roage 123, 129
roao 99, 332
roată 14, 159, 162
roauă 135
roă 13
robiu 87, 134
rodi 426
rodu 37, 230, 425
(mă) rog(u) 30, 93, 97, 123, 129, 137, 218, 361
(se) roga 417, 418
rogàmu 417
rogatiune 417
rogați 94
rogăciune 94
rogi 123, 129
rogo 249
rogu 417, 425
roibu 87, 134
Roma 11, 154, 176, 289, 417
roman(u) 85, 94, 417
român(u), (-ă) 245, 285, 418, 442
românescu, (-easca) 94, 245
România 289
rosiu, (-a) 104, 149
rostru 122

rostu 121, 122, 426
rosu 231
roş(u) 37, 104, 231
roşe 149
roşeață 242
roșesc (de) 361
roșia 104
roșiă 104
roșie 149
roșiu 104
rota 94, 418
rotundu 48, 51, 146, 418
roua 14, 52, 421
rouă 11, 12, 14, 153, 154, 175
rouăi 14, 175
rouei 14
rovă 13
-ru 16, 30, 36, 38, 167, 213
rubinu 425
ruga(re) 93, 417
rugat(u) 93, 255
rugați 93
rugă 93, 129, 244
rugăciune(le) 172, 244
rugămentu, (-e) 168
rugăminte 17, 168
rugămîntu 17, 168, 244
rugămu 93
rugi 129
rugină 129
rugu 15, 129 165
rumanu 417
rumân(u) 94, 442
rumegu 130
rump(u) 38, 231, 356
rumpș 37, 231
rumptu 37, 231
rundunea 51, 161, 419
rupș 231
rupt(u) 37, 231, 360
(mă) rușinez 361

s- 37, 43, 122, 216, 249, 251, 364
-s- 137
sa 14, 20, 131—133, 135, 175, 188, 191, 192, 290, 341, 347, 416
-sa 192
sabucu 133
sacili 55
saclu 55
sacu 15, 165
sai 235, 361, 422, 423, 425
saie 235
saiu 40, 49, 81, 119, 120, 234, 235, 423
sală 145
salcă 171
salce 18, 171
sale 14, 20, 131, 135, 191
sali 235, 422
salia 235
saliu 40, 119, 120, 235, 422, 424
salt(u) 361, 416
salta 425
samănă 88
Sandru 426
Sandu 426
sanetosi 427
sange 87, 149, 418
San-Pietru 87
Santa-Maria 87
santu, (-ă) 178, 418
sapă 246
sara 425
(ei) Sara 176
Sarăei 176
sară 88, 143
sarcine, (-i) 161
sare, (-i) 85 118, 413
sare (vb.) 18, 85, 171, 416, 423, 425
sari 422, 423, 425
sariu 40, 49, 81, 120, 419, 422, 423
saru 120
satu, (-e) 17, 168
sau 204, 251, 252
saucu 48, 133
să 32, 35, 44, 82, 97, 206, 210, 216, 219, 252, 256, 275, 301, 304, 371—374
să (pron.) 7
-să 24, 37, 162
săa 133, 135
săculețu 242
săgeată, (-e) 14, 159, 161, 162, 402
săgeți 161, 162, 402
săi 20, 55, 193
sălășluiescu 226
sălbatecu, (-ă) 90, 137, 187, 245
săluiescu 226
sămînță 14, 162
sămnu 48, 90, 150
sănătate 171, 242
sănătateei 172, 317
săninu 116
sănu 99
săpare 246
săptămînă, (-e, -i) 124, 161
sărbătoare, (-i) 135, 243
sărbătoariă 135
sărbătoriu 245
sărăcie 267
sărăcime 243
sărí 40
sărimu 120
sărinu 116
săriți 120
săteanu 245
său 7, 20, 95, 97, 106, 133, 175, 290, 318, 338, 339, 347
săva 204
săvai 204, 252
sânge 417
sbeară 88
sboru 109, 123, 429
scaimbu 30
scamă 14, 159, 162
scapiră 266
scarmănu, (-ă) 137
scaunu 17, 25, 97
scazu 34, 223
scăde(re) 223
scăimbu 99
scălușu 244
scăpat 361
scăpătate 168, 244
scăpătatu 168
scărmăna 137
-sce 427
scergu 427
schimbu 30, 87, 99, 134, 218
sci(re) 51, 416
-sci 427
(se) scia 236, 416
sciendu 417
scientia 105, 161
(se) scii 422, 427
sciu 83, 123, 427
scîmbiu 87, 134
scîimbu 87, 134
scîntă 127
scîntea 118
scînteae 127
(mă) scol 359
scosu 37, 231
scoș 37, 231
scoti 428
scotiu 228
scotu 228, 231
scoț(u) 37, 228, 231, 356
(a) scri 240
(a ; se) scria 240, 416
(să) scria 229
scriam 25
scriatu 240
scriă 38
scribu 131, 146
scrie 25, 26, 38, 201, 206, 229, 240, 369, 417
scrieam 240
(să) scriemu 25
scriere(a) 267
scrietoriu 417
scrii 26, 201
scriind 273
scriitoriu 3, 93, 230, 293
scriptă 37, 231
scriptoare 37, 231
scriptu 37, 231
scriptură, (-i) 13, 37, 110, 131, 146, 162, 198, 231, 241, 243
scrisei 25
scrisem 370
scrisesem 370
scrisoare 135, 159, 198, 208, 243, 382

scrisoariă 135
scrisori 135, 160, 198
scrisoria 104, 159, 421
scrisu 25—27, 37, 201, 231, 369
scriș 25, 37, 231
scriu 3, 7, 25, 26, 37, 44, 110, 131, 146, 200, 201, 231, 240, 241, 255, 268, 274, 355, 356, 369
scrivu 110
scroafă 16, 159, 162
scuipi(re) 211
scuipu 211
sculătoare 243
scupiu 211
scurgu 37
scurru 37, 231
scursu 37, 231
scurș 37, 231
scurtu 17, 132, 169
scutură 137
scuturu, (-ă) 137
sdrumicu 123
se 7, 25, 82, 91, 106, 133, 136, 151, 154, 157, 188, 189, 192, 194, 204, 251, 256, 266, 280, 330, 340, 347, 397, 418
-se 208, 218
sea 192
seacetă 138
seamănă 88, 335
seara 152, 273, 331, 420, 425
seară 88, 143, 248
seate 138
seau 204
secerăciune 243
secere 18, 171
secetă 170
seci 178, 426
secu, (-ă) 178
(-)sei 192
sele 192
sella 420, 421
selle 192
sem 364
-sem 30, 214, 307
sementia 161
semnu, (-e) 17, 48, 90, 115, 146, 150, 164, 168
semtiea 14, 161
semu 26, 201, 202
sene 91, 188, 189, 194, 280, 330, 340, 417
senenu 418
seninu, (-ă) 89, 122
senu 99, 418, 425
sera 143, 145, 420, 425
-seră 30
-serămu 30
-serăți 30
serbare 447
serbezu 30, 218
serbu 109, 418
seremu 37
serenu 418
serinu 89, 122
serpe 177
seru 124
-seși 214
setăciune 243
sete 18, 171
seți 26, 201, 202, 364
seu, (-ă) 133, 192, 418, 422
seu 418
seva 204
sevai 204
sevă 252
sfasîá 421
(mă) sfiesc 361
sfinte 87
sfîntu, (-ă) 20, 87, 114
sfinți 20, 87
sgabie 134
sgaiba 429
sgaibă 87, 128, 129, 134
sgura 429
sgură 123, 128, 129
si 55, 56, 210, 216
-si 40, 262
siade 52, 420
siapte 52, 54, 416, 420
siarpe 52, 54, 416, 420
Sibiu(lu) 12, 176, 289
sie 7, 55, 110, 148, 150, 188, 189, 340
sie 420, 421, 429
siea 161, 420
siede(re) 52, 104, 241, 420, 427
siedi 426
siediu 92, 104, 124, 146, 241, 415, 418, 426, 427
siedu 418
siéla, (-e) 420
siepte 52, 416, 420, 427, 428
sierbu 427
sierpe 52, 416, 420, 427, 428
sieși 7
sieua 421, 422
(-) sii 124, 192
siine 128
simcea 161
simțescu 234
simțu 40, 234, 235, 244
sine 7, 9, 91, 188, 189, 340
singe 87, 149, 417
singur(u) 82, 146, 150, 349, 418, 425
-siu 16
sî 48, 82, 146, 150, 428, 429, 430
sîe 147, 148, 150, 416, 421, 428, 430
sîm 26, 41, 44, 97, 100, 106, 115, 132, 149, 192, 200—202, 239, 268, 269, 294, 297, 300, 360, 363, 364, 366
sîmbăta 331
sîmcea 14, 117
sîmptu 115, 117
sîmt(u) 115, 117, 202, 447
sîmțu 115, 117
sînge 19, 129, 170, 174
Sîn-Giorgiu 114, 131, 254, 263, 447
Sîn-Giorz(u) 131, 447
Sîn-Juane 447
sînjuane 130
Sîn-Pauru 447
Sîn-Pietru 20, 132, 178, 447
Sîn-Zîene 447

sîngiure, (-i) 19, 174
sînguru 82, 146, 150
sînt(u) 26, 87, 97, 100, 103, 106, 115, 117, 132, 192, 201, 202, 364, 447
Sîntă-Maria 20, 114
Sîntă-Măria 254, 263, 447
sînte 87
sîntem(u) 26, 97, 202, 363, 364
sînteți 26, 97, 202, 364
sîntu, (-ă) 114
sînțescu 40
sînți 20, 87
sînția-ta 281
sînțu 115
sînu, (-ure) 89, 99, 100, 168, 169
smulgu 37, 124, 231
smulsu 37
smulș 231
smultu 37, 231
Smyrna 124
so 20, 95, 106, 192, 339
soacră, (-e) 13, 162, 192, 284
soare 3, 19, 118, 173, 413, 414
-soare 208, 243
soartă, (-e) 18, 171
soațe 165, 332
socia 161
sociu, (-i) 52, 426, 428
socîa 428
socru, (-i) 15, 20, 103, 106, 162, 164, 192, 193, 284, 411
socu 15, 48, 82, 95, 113, 165, 426
somnorosi 428
somnu 17, 52, 115, 146, 169, 425
sor' 35
sora 15, 156, 158

soră 12, 15, 49, 93, 135, 158, 175, 192, 285
sorbu 110, 211
sore 414
-soriu, (-e) 208
soro 156
sorori 94
soru 12, 15, 49, 135, 158, 163, 175, 192, 285
soțiă 135
soție 135, 163,
soți 15
soții 135, 163
soțiu 15
soțu(le) 52, 127, 147, 164
spaima 104
spaimă 99, 113, 115
spargu 37, 230
sparș 230
sparși 37
spart(u), (-ă) 37, 230, 360
spata 154
spată, (-e) 13, 14, 112, 154, 159, 162
spăla 222
(mă) spăimîntez 361
spăimîntu 113
spălămu 222
spălu 222, 249
spămîntu, (-are) 113
spe- 249
speli 222
spelu 222, 249
spete 13, 154
spicu, (-e) 17, 138, 426
spinare 243
spinetu 244
spintecu 87
spinu 165
spoitoriu 244
spră(-) 22, 98, 249, 418
sprănceană 263
spre 22, 43, 98, 132, 134, 136, 179, 249, 250, 255, 273, 375, 376, 384, 385, 387
sprelu 222
sprînceană 14, 91, 98, 128, 132, 159, 249, 254
spudia 161
spui 423, 425
spuma 246
spumă, (-e) 14, 114, 159, 162, 246
spumega 246
spun(u) 43, 249, 357, 423
spune 425
spuni 422, 423, 425
spurcatu 20, 178
spus(u) 8, 360
spusă 244
stà 418, 430
stä(re) 18, 33, 83, 85, 148, 171, 210, 211, 220
stai 211, 220, 422
stài 422
stam 33, 220
standu 85, 418
stat(u) 33, 220, 323, 362
stați 33, 220
stau 32, 33, 101, 105, 106, 211, 218, 220, 360, 361, 422
staulu 98, 118
stă 33, 136, 148, 210, 211, 216, 220, 221
stăi 221
stămu 33, 220
stări 85
stătătoriu 33, 133, 221
stătoriu 33, 133, 220, 221
stătu 221
stătui 33, 221
stătusem 221
stătuseși 221
stătuși 33, 221
ste 13, 51, 216, 221, 421, 429
(se) ste 32, 90, 221, 420
-ste 427
stea 13, 14, 33, 118, 131—134, 159, 160—162, 178, 220, 420
stea (vb.) 90
steae 101
steală 13, 14, 133, 134, 160
steale 55, 118, 131, 134
stealle 55
steaoa 106, 161
steate 133, 220
steateru 220
steaua 14, 55, 106, 160, 161
steauă 13, 55, 106, 135, 160
steauli 55
stée 216, 221
(se) stee 420
steie 33
stela 159, 420
stele(le) 13, 14, 160, 421
stelei 13, 14
steleloru 14
stella 421
steoa 419
stergu 427
stete 33, 220, 221
stetemu 33, 220
steteră 220
steterăm 33, 220
steteru, (-e) 33
stetesem 33, 220
steteși 33, 220
stetetu 33, 220
steti 33, 126, 220
stetiu 126
steua 161, 419, 421, 422
-sti 427
stingu 37, 231, 418
stinsu 231
stinș 37, 231
stîndu 33, 220
(de-a) stînga 248
storcu 37, 231
str- 249
straniu 134
stratu 17, 169
stră(-) 37, 43, 121, 122, 138, 249, 250
străcuru, (-i, -u) 86, 121, 138, 249
străinu 134
strălucoare 171
strămoașăei 317
strămoașăi 161
strămoșu 249, 250
strămurare 122
strămuru 90, 121, 122
strămutu 249
strănepotu 249
străpung(u) 37, 43, 231, 249, 250
stre- 122, 249
strecuru 86, 121
streinu 134
stremurare 122
stremuri 121
stremuru 122, 132
-stri 428
stric(u) 356, 418
strig(u) 361, 418
strigoniu 241
strimptu 245
strimtu 117
stringu 121
strîcu 92
strîgu 92
strîmt(u) 37, 231, 293
strîng(u) 37, 92, 121, 231, 293
strîns(u) 37, 231, 293
strînsoare 243
strînș 37, 231
struguru 165
strună 132
-stu 196, 254, 338, 342
stupa 97
stupusiu 16
stupuș(u) 16, 97, 242
Sturza 289, 317
su, (-ă) 6, 7, 55, 97, 106, 133, 138, 188, 190, 192, 339, 340, 341, 347
(-)su (vb.) 26, 27, 100, 103, 106, 137, 201, 202
su („sub“) 387
su(-) 37, 249
-su 16, 24, 37, 167, 198, 207, 225, 230, 427
sua(le) 191, 192
suă 133
sub 43, 52, 149, 249, 357, 387
subt(u) 110, 131, 132, 249, 387
subtîliatu 147

subtîre(a) 147, 161, 416
subțire(a) 14, 20, 110, 132, 178
sudoare 18, 135, 171, 243
sudore, (-i) 135, 198
(să) sufere 210, 235
suferiu 40, 138, 210, 234, 235
suferu 235, 425
sufletu, (-e) 17, 168, 244, 332
sufli 47, 83, 355
suflu 30, 47, 83, 118, 132, 138, 218, 425
sufrancea 128, 161
sufrîncea 14
sugariu 245
suge 129
sughitiu 424
sugi 129
sugîndu 129
sugse 129
sugtu 129
sugu 37, 50, 111, 129
(a) sui 55, 191, 193
suiu 40, 234, 235, 249
sula 425
sulă 118
sum 26, 201
sumecu 37, 231
sumeș 37, 231
sumetu 37, 231, 249
sumețu 245
sună 362
sunetu, (-e) 17, 96, 138, 168
suntu 56, 202
sunu 218
sunzueane 130
suoară 132, 249, 254, 263
supăr(u), (-ă) 30, 91, 138, 218, 361
supere 91
superi 91
suplecu 132, 249
supra 43, 251
supră 179, 249, 251
supre 249
supse 111, 129
supș 37
supt(u) 37, 43, 50, 110, 129, 131, 132, 249, 387
supțire 110, 131, 132
supunu 231, 249
supusu 231
supuș 231
sură 208, 243
surcea 14, 161
surdi 15, 52, 125, 423, 426
surdsi 15
surdu 15, 20, 49, 50, 107, 123, 125, 423
surori 15, 135, 175, 192
suroriei 15
sursu 178
surz(i) 49, 50, 103, 107, 123, 125
suschiru 249
suspin(u) 17, 169, 249, 361, 402
suspinarei 172
suspină 355, 402
suspine 169
suspiru 249
sus(u) 43, 122, 247, 248, 252
susuoară 87, 249
suta 22, 170, 319
sută, (-e) 21, 22, 179, 181, 182, 319
(alu) sutăle 22
suu, (-a) 97, 133, 190—193, 418, 422
svîntu 123

-ș 37, 39, 228, 230, 231
șade 88, 102
șapte 88, 102, 416
șarpe 88, 102, 410
șăzu 48, 90, 150
șciu 123
șea 13, 118, 131, 132, 134, 154, 161, 162
șeade 88, 102, 104
șeală, (-e) 13, 131, 134
șeaoa 161
(a) șeapta 22
șeapte 20, 21, 88, 102, 124
(alu) șeaptele 22
șearpe 88, 102, 170
(a) șeasa 22
șeasă 20, 21, 124, 179, 319
(alu) șeasăle 22
șeauă 13
șede(re) 3, 200, 210, 223, 262
șelei 13, 154
șeli 154
șepte 54, 179, 184, 319
șerb(u), (-ă, -i) 164, 285, 443
șerpe 12, 19, 54, 173
șeua 161
șezătoriu 3
șezi 25, 106, 210
șezu 34, 48, 90, 92, 104, 124, 146, 150, 200, 223, 241, 274, 360
șezui 223
șezusem 223
și (pron.) 7, 48, 82, 100, 103, 137, 188, 189, 194, 197, 280, 340, 341, 348
și (conj.) 11, 22, 124, 150, 179, 251, 252
-și 30, 40, 151, 254, 262, 278
-și(re) 210
șindilă 125
șive 110
șoarece 19, 173
șoarice 91
-șoru, (-ă) 242
Ștefan 289
știercu 123
ștergătoriu 245
ștergu 37, 123, 231
ștersu 231
șterș 37, 231
ști 41, 207, 236—238, 366
știătoriu 207
(să) știe 41, 235—238, 360
(se) știe 360, 362, 367
știe (+inf.) 366
știea(u) 41, 237
știeai 41, 237
știeam 237
știeamu 41, 237
știeați 41, 237
știendu 29, 209
știetoriu, (-e) 238
(să) știi 41, 236—238
știi (+inf.) 28
știindu 29, 41, 238
știință 242, 367, 379
știitoriu 28, 42, 207, 238
știitu 207
(să) știmu 41, 42, 237, 238
știre 18, 29, 40, 41, 171, 237, 242, 367
(să) știți 41, 237, 238
(să) știu 28, 29, 40—42, 45, 47, 123, 128, 137, 206, 207, 209, 234—238, 256, 366, 367, 375
știu (+inf.) 206
știui 28, 41, 237
știumu 41, 237
știundu 128, 208, 209, 238
știură 237
știurăm 41, 237
știurămu 237
știurăși 237
știurăți 237
(să) știurem 238
știuru, (-e) 41, 237
știuse 237
știusem 41, 237
știusemu 41, 237
știuseși 237
știuseți 237
știuși 41, 237
știutoriu, (-e) 28, 41, 42, 207, 236, 238, 367
știutoriul 381
știutu, (-ă) 41, 207, 236—238, 244, 367
știutură 243

-șu 167
șuier(u), (-e) 17, 81, 124, 167

ta 14, 15, 20, 55, 131—133, 135, 175, 188, 191, 192, 200, 290, 416
(să) tacă 35
tace 33, 210, 420, 426, 427
tacemu 426
tacendu 208
tacere 420
(să) taci 33, 35, 86, 210, 225, 423
(să) tacu 33—35, 211, 223, 423
tacundu 48, 146, 225, 419
tacusi 427
tacutoriu 48
tai 55, *356*
taia 32
taià 416
taiă 81, 83, 99
taie 32, 47, 81, 83, 99, 416
taindu 417
taiu 83, 99
tală 135
tale 14, 20, 55, 131, 135, 191
taliá 417, 421, 424
(se) talia 47, 51, 86, 87, 91, 145, 416, 421
taliamu 416
taliandu 47, 93, 220, 417
taliare 421
taliatoriu 91, 220
taliatu 86, 220
taliându 51, 145
talie(re) 421
taliu, (-a) 423, 424
(ei) Tamar 176
tandu 85
tantu 85
tardîu 416, 422, 426
tare 9, 52, 89, 178, 320, *336, 337, 352*
tardîu 147
tata 5, 12, 13, 156, 158, 316, 425
tată(lu) 5, 12—14, 18, 156, 158, 175, 192, 233, 284, 285, 316
tatălui 14
tate 175
-tate 242, 243
tatei 14, 175
tați 14, 175
tauru 15, 105, 164, 242
(să) taci 35
taie 91
tă 97
-tă 24, 162, 198
tăa 133, 135
tăcătoriu 28
tăce 28
tăcea(u) 27, 28, 34
tăceam 34
tăceamu 34
tăceai 34
tăceați 34
tăcemu 33, 35
tăcere 28, 35, 210, 223, 242
tăcereți 35
(să) tăceți 33, 35
tăciune 19, 54, 90, 125, 173, 425
tăcîndu 29, 146, 225
tăcu 34
tăcui 28, 34
tăcumu 34
tăcură 34
tăcurăm 34
tăcurămu 34
tăcurăși 34
tăcurăți 34
tăcuru 34
tăcuse 34
tăcusem 34
tăcusemu 34
tăcuseși 34
tăcuseți 34
tăcuși 34
tăcutu 28, 34, 35, 225
tăcundu 208
tăcutoriu 28
tăieatu 86
tăi 20, 193
tăia(re) 29, 32, 220
tăiariu, (-e) 167
tăiă 87, 99
tăiămu 98
tăiătoriu 87
tăie 51, 87, 91, 99, 145
tăiea 86
tăiemu 99
tăieri 32, 220
tăieriu 16
tăietoriu, (-e) 87, 91, 220, 243
tăietu 220
tăiîndu 29, 81, 83, 93, 100, 131, 145
tăindu 29, 32, 47, 51, 81, 83, 87, 93, 100, 131, 145, 220
tămîndu 249
tăt, (-e) 352
tătă 95
tătîito 175
tătîne, (-i) 14, 175
tătu 95
tău 6, 7, 14, 18, 20, 43, 95, 97, 106, 133, 175, 178, 188, 290, 328, 329, 339
täurenciu 243
tăvălescu 249
te 7, 91, 97, 133, 136, 151, 154, 188—190, 192, 194, 280, 330, 340, 379
-te 18, 34, 137, 208, 211, 223, 228, 229
tea 192
-tea 34
teacă 112
teame 47, 83, 114
teametu 244
teciune 90, 125
tei 55, 192, 193
tele 192
teliu 423
telle 192
(mă) tem(u) 37, 47, 83, 200, 228, 360, 361
temere 267, 425
temereți 210
temeți 210
temetu, (-e) 168
(te) temi 200
tempu 170
tende 417
tendu 425
tene 91, 188, 189, 194, 280, 330, 340, 417
teneretia 161
teneretie 159, 279
teoru 55, 193
tete(a) 5, 190, 316
tetiune 425, 426
teu, (-ă) 55, 133, 192, 418, 422
(a) teui 55
thieptu 54
ti 55
-ti 40
tie 55
-tiendu 208
tiene 82, 147, 222, 417, 428
tienemu 222
tienendu 225
tieneți 222
tieni 147, 211, 222, 417, 422, 425
(să) tienia 225
(se) tienia 35, 216, 416
tieniendu 225
tieniu 34, 35, 211, 222, 223, 417
tienu 83, 222
tienui 34
tiera 416, 420
tiese 428
tiesu 104, 418
tiinie 105
tiiu 116
timp(u), (-i) 17, 165, *169*
timpuriu, (-e) 245
tinăru, (-ă) 90
tindă 14, 159
tindu 230
tine 7—9, 43, 91, 105, 188, 189, 206, 340
tinere, (-i) 90

tinerelu 242
tinereţe 14, 279
tinerime 279, 287
tineru, (-ă) 90
tineruţu 242
tinş 37
ti-te 190
-tiu 16, 34, 37, 162, 223
-tiundu 208
-tiune 427, 428
tî(-se) 417
tîe 146, 147, 150, 416, 421, 428, 430
tîi 422, 425
tîiu 34
tîmbariu, (-e) 167
(s-a) tîmplat 360
tîmplă 14, 159
tîmple 119
tîmpu 96
tîmpure, (-i) 96
tînăru 20, 178
tîndu-tîndu 252
tîne 82
tîneru 90
tînt(u) (-tîntu) 184, 352
tîrzii 15, 178
tîrziu, (-e) 15, 178, 245
tît(u) 10, 117, 183, 184, 197, 352
tîu 422, 425
to 20, 95, 106, 192, 339
Toader 289
toamna 331
toamnă 95, 331
-toare 243
toartă 14, 159
toate(le) 22—24, 181, 185, 186, 251, 280, 319
Toma 5, 156, 162, 289, 317
Tomei 317
Tomii 317
tomnatecu 245
Tomo 162
torcu 37, 227, 228, 231
-toriu, (-ă, -e) 28, 88, 198, 207, 225
torna 407
tornu 30, 218
torsu 37, 231
torş 37, 231
tortu 37, 231
tot, (-ă) 23, 185, 248, 319, 320, 330, 331, 327, 350—352
totdeauna 248, 349
totdeuna 43, 248
totor, (-a) 350
totoror(u) 24, 186, 351
totu, (-ă) 20, 22—24, 95, 132, 178, 180, 181, 183, 185, 186, 190, 280, 425
totudeadinsul 248
totudeauna 186
totudeuna 186
totulu 24, 185, 247, 248
(cu) totului tot 185, 248
toturor(u), (-a) 186, 280, 350
totuşi 44, 186, 251, 254, 262
totuunu, (-a) 180
totuunuia 180
toţi, (-e) 22, 23, 55, 181, 185, 186, 280
(cu) toţii 24, 185
tra 56
trag(u) 37, 231, 357
trametendu 208
trametia 38, 229
trametiu 38, 229
trametiendu 208, 418
tramitiundu 208
trasu 231
traş 37, 231
tră(-) 37, 43, 249, 251
trămesu 37, 231
trămeş 37, 231
trămetu 37, 43, 231, 249
trămisu 231
trămit(u) 231, 249, 357
trămîndu 249
trămuru 121
trăvălescu 249
tre 136
trebuie 240, 368
trebuiesc 368
treci 38, 229
trecu 37, 228
trecut 361
trei 20—22, 24, 158, 179, 181, 182, 186, 267, 288, 319, 320
(a) treia 22, 23
(al) treile(a) 22, 54, 319, 320
treili 55
treiloru 55
treisprăzece 179
treisprezece 179
treizeci 20, 22, 179
trele 21, 22, 24, 179, 181, 186, 319
trelesprăzece 179
tremuru 90, 121
trifoiu 165
trimeată 38
trimeaţă 38, 229
trimesu 231
trimete(re) 211
trimetu 211, 228, 231, 249
trimetiu 36, 211
trimeţu 38, 211, 229, 231
trimisu 231
trimiş 231
trimitu 189, 231, 249
trimiţîndu 208
trimiţu 231
tristu 20, 42, 177, 178, 427, 428
Trîmboaiele 287
tru (oară) 56, 251
trunchiu 15, 98, 165
tsesu 104
tu 3, 4, 6, 7, 24, 25, 31, 55, 83, 97, 106, 133, 151, 174, 188, 190, 192, 199, 200, 266, 278, 281, 289, 294, 328, 330 — 332, 338, 339, 342, 345, 347
-tu, (-ă) 24, 28, 30, 36—38, 168, 198, 206, 207, 213, 230, 231, 426
tuă 133
tua 191, 192
tuale 191
tucine 54
Tudora 289
tui 191
tulbure 119
tună 266, 362
tundui 228, 425
tunetu, (-e) 17, 96, 168
tunsu 231
tunş 37, 230
tunzu 37, 96, 227, 228, 230
tupseca 425
tupsecu, (-i) 111
-tură 208, 243
turbu 30
(mă) turbur 361
turbure 20, 119, 178
turc, (-oaică) 285
turcoaie 285
Turcia 289
turmă 11, 14, 159
turturea 14, 161
tus 24, 95, 186
tuspatru 24, 186
tustrei 22, 95, 181, 186
tustrele 22, 24, 181
tuse 18, 171
tute 55, 95, 186, 341
tutetrele 22, 24, 95
tuti 55, 186
tutindenea 254
tutindenele 254
tutororu 24
tutoru 133
tutulor(u), (-a) 23, 24, 55, 133, 184—186, 351
tututrele 186
tuţi (patru) 24, 95, 341
tuu, (-a) 97, 133, 190—193, 200, 418, 422
tu̧ui 193
tyinyé 105

ţarăi 317
-ţă 162
ţăsu 90, 150
ţeară 125
ţearăi 176
ţene 125

ţestu 17, 125, 169
ţesu 37, 90, 125, 150, 228
ţeşi 106
(-)ţi(-) 7, 8, 30, 40, 100, 103, 137, 188, 189, 194, 204, 211, 278, 280, 309, 329, 340, 341, 348, 366
-ţi(re) *210*
ţido 127
ţie 7, 35, 110, 125, 148, 150 188, 189, 340
(să) ţie 116, 135, 215, 224, 225
(să) ţii 116, 211, 215, 222, 224
(să) ţiie 215, 216
ţiindu 116, 135, 225
ţiitoriu 135
ţiiu 35, 211, 215, 222, 223
(să) ţină 35, 135, 207, 216, 224, 225
ţinătoriu 207
ţine 35, 107, 116, 125, 205, 206, 209—210, 222—225, 252
ţinea 209, 210, 212, 214, 222
ţineai 212, 222
ţineam 212, 213, 222
ţineamu 212, 213, 222
ţineare 135
ţineaţi 212, 222
ţineau 212, 222
(să) ţinem(u) 211, 215, 224, 240
ţinendu 208
ţinere 205, 206, 209, 210, 215, 223, 224, 242
ţinereţi 209, 224
(să) ţineţi 209, 211, 215, 222, 224, 240, 359
ţini 116
ţinià 116, 135
ţiniîndu 116
ţinitoriu 116
ţiniu 92, 116
ţinîndu 135, 224
ţinu 205—207, 211—213, 222
ţinui 34, 212, 222
ţinumu 212, 222
ţinundu 209
ţinură 212, 222
ţinurăm 212, 222
ţinurămu 212, 222
ţinurăşi 212, 222
ţinurăţi 212, 222
(să) ţinure 215, 222, 224
(să) ţinurem(u) 215, 224
(să) ţinureşi 215, 224
(să) ţinuretu 224
(să) ţinureţi 215
ţinuru, (-e) 212, 222
ţinuse 213, 222
ţinusem 213, 222
ţinusemu 213, 222
ţinuseră 214
ţinuseşi 213, 222
ţinuseţi 213, 222
ţinuşi 212, 222
ţinutoriu, (-e) 207, 209, 224
ţinutu, (-ă) 207, 209, 212, 216, 222, 224, 225
(să) ţiu 211, 224, 225
ţive 110
-ţoru 125
-ţu 37, 167, 231
-ţune 125

-u 5, 16, 17, 19, 20, 24, 28, 30, 55, 153—156, 162, 164—169, 175—178, 181, 183—185, 191, 198, 205—207, 211, 212, 218, 225, 235, 244, 246, 251, 252, 285, 295, 296, 302, 315, 320, 331, 411
ua 132
uare 421
ucidu 37, 94, 96, 129, 230, 231, 249
ucigaşu 129
ucigă 231
ucigătoriu 129, 231
ucigîndu 129
ucigu 129, 231
ucis(u) 231, 360
uciş 37, 231
ugeru 129
-ui 36, 137, 174, 183, 228, 230, 232
uit(u) 92, 94, 96, 104, 119, 249, 356
-uiu 244
ulcea 14, 93, 242, 417
ulicea 242
ulitu, (-are) 92, 104, 119, 120, 149, 422
ulmu 165
ultu 92, 94
umăru 154, 165
umblat 323, 361
umbletu, (-e) 168, 244
umblu 51, 88, 97, 100, 106, 145, 218, 240, 361, 411, 417
umbrariu, (-e) 16, 167
umbră, (-e) 14, 159, 162
umedi 426
umediune 147, 427
umedu, (-ă) 20, 90, 126, 138, 147, 178, 243, 245, 417
umegiune 126, 147
umejune 129, 171, 243
umerariu, (-e) 167
umere, (-i) 154
umeru 417
umezire 246
umflu 51
(să) umplă 225
(să) umple 210, 223, 225
umplere 210, 223
umplu 51, *92, 97, 106,* 145, 223, 225, 417
umplui 223
umplutură 243
un(u), (-ă) 20—23, 48, 51, 55, 95, 133, 145, 158, 178—180, 182—184, 193, 197, 267, 280, 288, 318, 319, 327, 330, 348—350, 411, 417
una 21, 170, 180, 348, 349, 417
ună-altă 180
ună sută, mie 21
unăsprăzece 179
unăsprezece 179
unchiu 88, 98, 192
undă 14, 159, 162
unde 47, 82, 83, 95, 248, 251, 382, 383, 385, 396
undeva 248
-undu 56, 208, 209, 225
une 21, 179
-une 243, 412
unei(a) 21, 55, 161, 179, 180, 348
unele 21, 179, 180
uneloru 21, 180
uneoare 247
uneori 21, 180, 273, 331
unflu 92, 97, 106, 145, 218, 417
unghe 129
unghetiu 417
unghi(u) 51, 88, 97, 98, 118, 145, 163, 242, 417, 424
unghia 149, 161
unghiă 120
unghie(le) 98, 160, 163, 242
ungu 37, 231
ungur, (-oaică) 285
unguroaie 285
uni 21, 179
unia 179, 180
unic 349
uniciune 171, 243
unii, (-le) 21, 179, 180, 280
unili 179
uniloru 21, 180
-uniu 244
unor(u) 21, 175, 179, 280, 348
unora 21, 137, 179, 180
unsoare 208
unsoru 97

unsprăzeace 98
unsprăzece 179, 249
(a) unsprăzecea 183
unsu 37, 231
unsură 243
unș 37, 231
untru 51
unt(u) 37, 231, 293
untură 37, 231
unui(a) 21, 55, 175, 179, 180, 183, 280, 348, 349
unul(u) 20—22, 179, 180, 183, 319, 348, 349
unulu D-zeu 21, 180
unului 21
unusprăzece 20, 22, 179
unusprezece 20, 179
uoaspe 93
uoaste 93
uochiu 422
uomo 111
uomu 49, 52, 93, 105, 106, 415, 419, 422
uorbu 52, 419
uou 93, 422
(a) ura 96
uraște 88
-ură 198, 208, 243, 380
urătoriu 245
urcioru, (-oare) 121, 168, 242
-ure 96
ureache 98
ureachiă 120
ureche 88
urechi 28, 163
ureclia 424
urechie 163, 242
urezu 96
urgia 161
urí 418
-uri 96
uritu 418
urlu 98, 118
urma(re) 210, 212
urmatoria 421
urmă, (-e) 14, 114, 159, 212
urmează 212, 218
(se) urmezi 427
urmezi 212, 218
urmezu 30, 212, 218, 427
urmi 212
urmu 212
ursu 15, 164, 241
ursoanie 241
-uru 165
urzescu 96
urzite 244
uscatu 3
usciori 125
usia 159, 427
usîre 428
ustia 147
ustioru, (-i) 427
ușă 94, 96, 125, 147, 159, 162
ușe 161, 162
uși 161, 162
ușoru, (-l) 17, 168
-ușu, (-ă) 242, 244
-ute 171
-utoriu 51
-utu 225, 230
-uțu, (-ă) 242

va 11, 27, 55, 56, 95, 136, 197, 204, 309, 366, 416
và 418, 430
-va 318
va (+inf.) 30, 34, 95
va (+conj.) 220
va si calcu 56
va fi (+conj.) 220
va fi (+ger.) 218, 223
va fi (+part.) 218, 223
vacă 12, 161, 162
vacăei 161
vacăi 161
vace 161
vaci(le) 161
vaciei 161, 162
vacii 161, 162
vacî 161
(să) vadă 225
vadia 415
vadu 17, 38, 42, 169, 210, 229
vài 424
vai 4, 151, 216, 241, 252, 268, 370, 382, 390, 422, 425
valcea 161
vale 18, 85, 118, 119, 171, 172, 413, 422, 424, 430
vali 18, 172, 422, 424, 430
vara 331
vară¹ 88, 101, 192, 284
vară² 182
vare 204
vargă 162
vasa 279
vasă 153, 167, 279
vas(u) 11, 12, 16, 153, 164, 167, 279
(să) vază 44, 48, 49, 51, 82, 83, 143, 244
vă (pron.) 7, 42, 91, 136, 188, 190, 193, 280, 330, 339, 340
vă (vb.) 38, 210, 229, 240, 359
văcariu 164
Văcărescul 289
vădu 49, 51, 89, 90, 98, 131, 146
văduă 14, 90, 159, 162
văduăi 161, 176, 317
văduu 105, 133, 192
văduvă 162
văduvăi 175
văduvu 15, 192
văi 18, 119, 172
văierare 241
văietare 241
văli 85, 119
vălicea 242
vănă 99
văncui 231
văncutu 231
văratecu 245
văr(u) 20, 82, 89—91, 95, 109, 121, 182, 192, 284
vărsatu 17
vărsu 30, 91, 218
vărtutei 172
vărzare 244
vărzariu, (-e) 16, 167, 244
văscu 37
văstu 237
vătămare 111, 125, 127
văz(u) 8, 34, 48, 98, 129, 148, 151, 211, 223
văzătoriu 225
văzînd(u) 51, 151, 225 273
văzu 50, 106, 139
văzutu 8, 48, 151, 225, 237
ve 7, 190, 280, 339
-ve 34, 223
-vea 34
veache 135
veachiă 135
veade 48, 49, 51, 89, 98, 148, 414
veaghe-te 248
veară 88, 101
veare 89, 101, 113, 136
veargă 118
vează 48, 49, 83, 143
vechi(u), (-e) 98, 119, 135, 163, 178, 242
vecine 165
vecinu 54, 92
(se) vede 51, 148, 151, 196, 210, 211, 223, 356, 360, 362
vede 414, 420, 429
(a) vedea 51, 52, 132, 139, 148, 414, 419, 420
vedeam 132, 202, 203
vedemu 83, 89, 98, 149, 416
vedendu 208
vedere(a) 51, 122, 199, 210, 211, 223, 267
vedeti 83
vedeți 82
vedi 51, 83, 425, 426
(să) vedia 51, 143, 145, 161, 225, 415, 416
vediendu 51, 225, 418
vediu 51, 148, 425, 426, 429
vediutoriu 225
vediutu 225

vedu 51, 90, 131, 146, 418, 425
veduu, (-a) 90, 414, 418, 422, 425
veglia-te 248
veglie-te 54
vei (+inf.) 27, 30, 34, 100, 103, 120, 136, 157, 204, 309, 366, 414, 425
vei fi (+ger.) 218
vei fi (+part.) 200
vele(re) 366
veli 120
vena 99, 418
(a) vena 418
venatoria 159, 418
venatoriu 418
venátu 418
vénatu 418
vende 51, 89, 145, 417
vendecarei 317
vendemu 417
vendi 51, 417
vendiendu 208
vendiu 228
vendiundu 208
vendu 48, 83, 146, 418
vene 42, 89, 147, 237, 417
veneam 237
venemu 237, 417
veneră 237
veneru, (-e) 42, 237
venetu 237
(a) veni 40, 42, 47, 51, 83, 92, 103, 139, 147, 148, 197, 204, 206, 210, 237, 417, 422, 425
(să) venia 42, 52, 91, 237, 416
veniam 42
veniendu 209
venii 42, 237
veniindu 209
venimu 42
venind(u) 25, 42, 209, 273
veninu 89, 117, 122
venirăm 42, 237
venire 24, 42, 103, 210, 236, 267
venisem 42, 237
veniși 42, 237
venit(u) 9, 42, 205, 237, 323, 361
venitoriu, (-oare) 24, 42, 207, 237
veniţi 210
veniu 40, 42, 235—237, 417, 422, 425
vente 89
ventu 83, 145, 146, 418, 425
venzi 89
veptemare 111
ver(re) 39, 113, 136, 165, 204, 309
vera 416, 420, 425
verde 3, 19, 52, 177, 178, 246, 425
verdi 52, 426
vergea 14, 118, 133, 138, 155, 159 — 161, 178
vergeală 133, 138, 160
vergeaua 160
vergeauă 160
vergela, (-e) 159, 160
vergură, (-e) 162
veri (+inf.) 11, 27, 82, 89, 100, 109, 120, 121, 136, 183, 204, 254, 262, 309, 318, 366, 425
veri fi (+part.) 218, 223
veri fi (+ger.) 223
vericare 11, 197, 204, 318
verice 11
vericine 11
vericîtu 11, 184
verinu 117, 122
verme 52, 173
Veronica 14
Veronicăi 14
versu 91
vertegiu 418
vertosu 418
vertute 418
veru, (-a) 425
verunu, (-a) 52, 55, 180
veruță 242
verzi 177
vescedi 426
ve-se 417
vespe 425
vestiare 244
vestiariu 16, 86, 124, 167, 244
vestieariu 86
vestimentu, (-e) 104, 147, 149, 417, 418
vestimîntu 123
veșmentu, (-e) 168
veșmîntu 17, 83, 104, 123, 125, 147, 244
veștedu, (-ă) 245
veșteji 126
(se) veștezește 25
(a) veștezi 126
veți (+inf.) 27, 30, 34, 136, 204, 309, 366
veți fi (+part.) 219
vezi 48, 49, 51, 82, 89, 98, 146, 151, 210, 252
vezi bine 252
vi(-) 91, 280
via 91, 147, 159, 161, 177, 415, 416, 421
viatia 87
viață 87
viă 20, 48, 81, 84, 135, 177
vicinu 54
vidiandu 56
videmu 149
vidiui 56
vie, (-i) 14, 48, 54, 81, 84, 91, 113, 135, 159, 160, 162, 163, 177, 417, 425
vie 116
viearíu 86
viearme 49
Viena 289
vierme 19, 52, 147, 150, 425
viersu 52, 91, 103, 109, 423, 425
vieru 164, 425, 427
viespe 18, 171
vietia 87
vietoriu 417
vieţi 87
vii (vb.) 42, 116, 237
viiaței 87
viiă 113
viie 49, 52, 54
(să) viie 42, 237
viili 165
viindu 42, 237
viinti 179
viitoare 266
viitoriu 36, 42, 237, 381
viiu 116, 235, 236
vin(u) 89, 361
(să) vină 42, 210, 236, 237
vincu 228, 231
vinde 48, 51, 83, 89, 145
vindec(u) 30, 218, 244, 357
vindecareei 172
vindecarei 172
vindecăciune 243
vindemu 83
vindeti 83
vindi 83
vine 48, 54, 89, 116, 162, 362
vinerea 172, 331
vineri 154, 172, 280
vini 116, 148
vinia 49, 91, 147, 159, 161, 425
viniariu 86
viniă 116, 135
viniele 160
viniu 116
vino 42, 210, 236, 237, 251, 332
vinte 16, 169
vintre(le) 19, 116, 173, 174
vintreloru 174
vintrelui 173
vintu 42, 237
vinu 17, 50, 54, 92, 100, 169
vinu(lu) 54, 92, 108, 109
vinzi 48, 51, 89
vioară, (-e) 162
viorea 14, 161
viperă, (-e) 162
viptu, (-ure) 17, 54, 168, 169

visă 167
vi-se 190
visezu 30, 218
visu, (-ure) 16, 37, 167, 411
visuri 16
viș 37
vișinu 165
vită 14, 159, 162
vitia 161
vitregu 90, 128
viță, (-e) 99, 135, 160, 162
vițea 242
vițelariu 164
vițelu 15, 165, 241
viu, (-e) 15, 20, 41, 54, 81, 87, 105, 113, 135, 162, 163, 165, 177, 178, 360, 414, 416, 422, 425
viu 37, 40, 42, 205, 231, 234—237
vî-se 190
vîlcea 14, 242
Vîlcele 287
vîltoare 97
vîlturu 97
vîna, (-tu) 89
vînă 14, 48, 89, 91, 99, 100, 159, 162
vînătare 243
vînătoare 159, 243
vînătoriu 243
vînătu, (-ă) 89, 138
vînd(u) 37, 47, 48, 89, 100, 145, 146, 228, 243, 357
vîndui 37
vîntu, (-ure) 16, 17, 47, 89, 117, 145, 146, 168, 169
vînzîndu 208
vînzare 243
vînzu 228
vîrteju 90
vîrtosu, (-ă) 20, 90, 178
vîrtute(a) 18, 90, 138, 171, 173
vlah, (-i) 446
vlasi 446
voa 55
voaă 81
voae 81, 93
voao 99
voare 204
voastră, (-e) 20, 96, 188
voastrei 193
voauă 89, 110
voavă 110
voeaște 102
vodă 326
voi 7, 25, 55, 56, 104, 136, 188, 190, 199, 339, 341, 375, 422
voi(u) (+inf.) 25—28, 30, 31, 34, 36, 39, 40, 52, 95, 120, 136, 137, 199, 201, 204, 206, 214, 220, 233, 256, 278, 281, 289, 301, 303, 305, 308, 309, 331, 336, 365, 367, 370
voi(u) (+conj.) 31, 201, 215, 225, 365
voi(u) fi (+ger.) 30, 218, 223, 301, 303, 370
voi(u) fi fost (+ger.) 301
voi(u) fi (+part.) 30, 31, 199, 218, 220, 223, 296, 301, 303, 363, 365, 370
voi(u) fi fost (+part.) 296, 301
voi(u) fi (+conj.) 31, 225
voiam 204
voiaște 102
voie 93, 366
voiesc(u) 27, 39, 204, 308, 309, 365, 366
voiește 309
voiești 309
voii 204, 309
voim 309
voind(u) 204, 309
vointe 379
voință 366, 379
voios 366
voire 39, 204, 206, 309
voit(u) 204, 309
voitoriu 204, 309, 366
voiți 309
volbu, (-e) 97
volia 161, 416
voliele 160
volientia 161
voliesci, (-e) 427
voliosi 427
voliu (-asiu) 52, 56, 119, 120, 136, 419, 425, 429
volohi 446
volosi 446
vom(u) (+inf.) 27, 30, 34, 36, 40, 136, 204, 215, 309, 366
vomu fi (+ger.) 218, 223
vomu fi (+part.) 218, 223
vor(u) (+inf.) 27, 30, 34, 56, 95, 120, 204, 309, 366
voru fi (+ger.) 218, 223
voru fi (+part.) 223
vorbă 93, 267
vorbesc 355, 361
vorbire(a) 267
vorbitoria 104
vore 204
vori 204
voriu 120, 204, 309
vosti 428
(a) vostre 55
(a) vostrei 55
(a) vostri 55, 428
(a) vostroru 55, 193
vostru, (-ă) 6, 7, 20, 43, 55, 96, 122, 125, 191, 193, 338
vostu 122, 426
voști 125
voștri 125
vouă 7, 188, 190, 280, 340
voue 415, 418, 422
vre 39, 113, 134, 136, 180, 204, 233, 309, 365, 420
(să) vrea 9, 27, 31, 39, 90, 101, 113, 120, 136, 204—206, 233, 309, 365, 371, 420
vrea (+inf.) 27, 31, 204, 206, 216, 219, 224
vreai (+inf.) 27, 31, 90, 101, 113, 204, 219, 224, 233
vream (+inf.) 27, 28, 31, 35, 38, 39, 56, 136, 204—206, 216, 219, 224, 233, 301, 305, 308, 309, 371, 375
vream fi (+part.) 205, 208, 296, 297, 301
vreamu (+inf.) 27, 31, 204, 219, 224, 233
vreare 136, 204
vreați (+inf.) 27, 31, 204, 219, 224, 233
vrea(u) (+inf.) 27, 31, 90, 101, 113, 136, 204, 219, 224, 233
vrée 39
vrei 39, 56, 204, 233, 309, 365
vremu 39, 56, 215, 233
vrendu 39, 233
vreo 180, 184, 320, 349, 352
vrere 27, 39, 56, 204, 233, 309, 365, 366
vreți 27, 39, 56, 204, 233, 309
vreți fi (+part.) 218, 223
vreți fi (+ger.) 218, 223
(să) vreu 38, 39, 56, 204, 233, 308, 309, 365, 371
vreun(u), (-ă) 52, 180, 349
vreuna 349
vreunele 349
vreunii 180
vreunul 349
vrînd(u) 39, 204, 309
vro 180
vroi 366
vroiescu 204
vroiește 204
vroiești 204
vroimu 204
vroiți 204
vroiu 204, 309
vrom(u) 204, 309

vrui 39, 56, 136, 204, 216, 233, 309
vrundu 233
vrundualui 56
vrunu 180
vrurăm 233
vrurem 204
(si) vrurim 56
vrusem 204, 233
vrut(u), (-ă) 39, 56, 204,, 205, 219, 224, 233, 301, 309, 371
(am) vrut fi (+ger.) 301
(am, ai, a etc.) vrut(u) (+inf.) 219, 224, 301, 371
(am, ai, a etc.) vrut(u) (+part.) 205, 301
vrute 233
vrutoriu 309
vulpe 18, 107, 108, 112, 171
vultoare 97
vultoria 51, 97, 419
vulture 19, 51, 164, 173
vultur(u) 19, 48, 97, 164, 173, 198, 419, 425

z- 123
za 135
zac(u) 34, 52, 130, **147** 223, 360, 427
zală, (-e) 135
zaua 135
zauă 135
-ză 35, 162
zăbală 135
zăcătoriu 225
zăce(re) 223
zăcut 323
zău 82, 90, 150, 153, 248, 252, 339
zăului-D-zău 248
zbiară 88
zboru 123, 429
zdrumicu 123
zece, (-i) 20—22, 24, 54, 179, 181, 183, 319, 350
(a) zecea 22
(alu) zecele 22
zeru 425
zeu 90, 95, 106, 107, 126, 150
zgaiba 429
zgura 429
zgură 123
zi 12—14, 38, 50, 103, 107, 125, 126, 139, 148, 150, 175, 247
zi ! 210, 229
-zi(re) 40, 210, 211
ziană 128
zic(u) 37, 38, 45, 51, 92, 124, 126, 139, 210, 229, 230, 254, 402
zice(re) 37, 45, 107, 211, 230, 254, 295, 402
(se) zice 360
zice-voi 302
zice-vream 302
ziceam 51
zicere-aș 302
ziceți 146
zici 9
zicînd aș fi 302
zicînd am vrut fi 302
zicînd eram 302
zicînd voi fi 302
zicîndu 230
zicundu 208
zicutoriu 207
zii 135
zilă 135
zile(le) 14, 22, 175
zilei 175
zinzie 128
zioa 106
zioei 156
zis-am 302
zis-aș fi 302
zis eram 302
zis(u), (-ă) 28, 37, **124**, 207, 230, 244, 302
zisa 380
zise 37, 127, 207, 213, 230
zisei 37, 230
zisemu 37, 230
zisendălui 208
zisendu 208
ziseră 230
ziserăm 37, 230
ziserămu 37, 230
ziserăți 230
ziserem 230
ziseru, (-e) 37, 230
zisesem 37, 230
ziseși 37, 230
zisetu 37, 230
zisîndu 208
ziș 37, 230
ziși 28, 37, 124
ziua 12, 106, 152, **273**, 331, 414
ziua bună 331
ziuă 105, 106, 135
ziuăi 175
ziuo 332
zî 82, 146, 150
zî (vb.) 82
zîce 82
zîle 82
zmulgu 124
Zmyrna 124
zo 95, 252, 339
zosu 108, 126
zu 35
-zu 34, 37, 167, 223, 230
zumătate 123
zvîntu 123

INDICE DE AUTORI

Adamantius Martyrius 28
Alecsandri, V. XLVII
Anastasiu(s) Bibliotecar 407
Appel, E. 473
Arneth, J. 439, 457
Arnobiu(s), A. 170
Arvinte, V. XXXII, 481
Attiu(s), L. 164
Auer 464
Avram, A. XI, XIII, XVII, XIX, XXXIII, XXXIV
Avram, Mioara VI, VII, VIII, XVI, XXVIII, XXX, XXXI, XL, XLIII, 467, 476, 478

Bahner, W. XLVI
Balacciu, Jana IX, XXX
Barbu, Violeta XXXI
Bariţiu, G. 73
Basarab, N. 446
Bălăşescu, N. XXX
Benveniste, E. 478
Bianchi, F. 444
Blazeviciu, T. XLVI
Boiagi, M. XXVI, XXX, 216, 449
Boldetti 130, 134, 439, 460
Brîncuş, Gr. XXX
Brøndal, V. 478
Budai-Deleanu, I. XXX, XXXIII, 410, 473, 479
Bunea, A. VIII
Burlă, V. IX
Buteanu, I. XLVI

Candrea, I. A. XXIII, 471
Cantemir, D. XXI, 408, 443
Capella, M. 170, 437
Capidan, Th. XXV
Caragaţă, C. 473
Caragiale, I. L. XLII
Caragiani, I. 73
Caragiu-Marioţeanu, Matilda 478
Cassiodor(us), M. A. XXX, 110, 440
Catul(lus), C. V. 112, 471
Cavallioti, Th. A. 444, 449, 464
Câmpeanu, P. 467, 468, 473
Cetăţanu, I. XLVI
Charisiu, F. S. XXX, 96, 117, 119, 159, 164, 169, 413, 438
Chiriacescu, Rodica IX, XXX
Cicero, M. I. (Cicerone, Cic.) 115, 164, 403, 437, 471
Cihac, A. XXIII
Cinnam 446
Cioranescu, Al. (Ciorănescu) XX, XXIII, XXIV, 471
Cledoniu(s) 127
Com(m)odian(us) 126
Coresi 448, 450
Corsen 439
Costin, M. 408
Costinescu, Mariana VII, XXVII, XXIX
Coteanu, I. IX, X, XIX, XXX
Crişan (Körösi), S. XXX, 410
Cuciureanu, Şt. XXXIII, XXXIV, XXXV, XXXVI
Çirca, I. XXXVII, XLVI, 478

Dante, A. 142
Dascălu, Laurenţia VII
David, Doina XXVIII, XXIX, XXXV
Densusianu, O. VII, XXII, XLI, XLII, XLVI
Diaconovich, C. VIII
Diaconovici-Loga, C. 473
Diaconu, Paul 190, 437
Diez, Fr. X, XLV, XLVI, 468, 471, 473, 474
Dimitriu, C. XLV, 477, 478
Diocleas 446
Dioscoride 443
Dogiel, M. 408, 446
Donatus, Ae. XXX, 206, 438
Dosoftei (Dosot(h)eiu) 367, 450, 451
Drăganu, N. 476
Du Cange, Ch. (Dufresne) 447, 462

Eminescu, M. VI, VIII, XLVII
Enniu(s), Q. 165, 170, 172
Eutropiu(s) 439

Faifer, F. 479
Fassel, Luminiţa 473
Festu(s), S. P. XXX, 133, 190, 192, 413, 436, 437
Fotino, D. XXI, 443
Frisch, H. VI, XXX, XXXI, XXXVIII
Fuchs XLV

Găldi, L. XXIII
Gaster, M. 481
Gelliu(s), A. 441
Georgescu, Al. XXXVII
Ghenadie (Ghenadiu) 448
Gheție, I, VII, XXVII, XXXIII, XLII, 481
Giosu, Șt. XXV
Goar, J. 407
Golescu, I. XIX
Golopenția-Eretescu, Sanda XLV
Gradea, Pia VI, VII, XX
Graur, Al. XI, XXI, XXII, XXXVII
Greceanu (R., Ș.) 450, 451
Grotefend, G. F. 100
Gröber, G. 476
Gruter(us), J. 439
Guerike, H. 439
Guțu-Romalo, Valeria XXXIII, 467

Hahn, J. 444
Hamp, E. P. XXI
Hasdeu, B. P. VII, XI, XXXIII, XXXIV
Havránek, B. XI
Herder, J. G. XXXI
Hodoș, Ios. 73
Horatiu(s) F. Q. 381, 436

Ianoviciu, V. XXXVII
Ibrăileanu, G. 481
Ionașcu, R. V, VII, IX, X, XXXII, XLVI, 467
Ionescu, N. 73
Ionescu-Ruxăndoiu, Liliana, XXV
Iordan, I. V, VII, IX, X, XI, XIII, XVIII, XLV
Iorga, N. XLVI
Isidoru(s) 436, 437
Istrate, G. VIII, X, XXI, XXIII, XXXII, XXXVIII, XLV, XLVI
Ivănescu, G. 472, 473, 475, 476, 477, 481

Jakobson, R. 478
Jalbă, C. IX, XXXII

Kopitar, B. XLVI

Lactantiu, C. F. 112
Lambrior, A. X, XI, XIII, XVIII, XXXVII
Larramendi, M. 157
Laurian, A. T. XV, XLV, 73, 74
Leake, W. M. 444, 465
Lucan(us) M. A. 164
Lucilius, C. 164
Luciu(s), J. 446
Lucretiu(s), T. C. (Lucr.) 96, 128, 164, 200, 202, 213, 360, 438
Lydu, J. 443

Macrea, D. V, VII, VIII, IX, XIII, XLV
Magisser, H. 464
Maior, P. XXX, 148, 149
Maiorescu, I. 449
Maiorescu, T. VIII, XV, XXXVIII, XLII, XLV, XLVI, 73
Malecki, M. XI
Manliu, I. XI, XXXII, XXXVII, XLVI, 478
Marini, G. 407, 439, 443, 460, 461
Massim, I. C. XV, XLV, XLVI, 73, 472
Massmann, J. F. 439, 459, 478
Mărdărescu, Maria VII
Meyer-Lübke, W. XXIII, 474
Micu (Klein), S. XXX, 147, 410, 473
Miheltanu, N. XLVI
Miklosich, Fr. XXI, XXIII, XLVI, 444, 446, 449, 472
Molnar (Piuariu), I. X, XXX
Mommsen, Th. 439, 453, 454, 478
Morariu, Leca 475
Munteanu, (I.), G. XXXIV, XLVI
Munteanu, Șt. XXXII, 481
Muratori, L. A. 445
Murgu, E. 449
Mussafia, A. X, XVIII, XXIII, 471, 473
Müller, M. XLVI

Naum, Th. 471
Nădejde, I. XLVI
Neagoe, Șt. XXXIV, XLVI
Negraru, Maria VII
Negruzzi, C. XXX, XLII
Nestor, S. V, XLVII, 446
Nicolescu, A. VII, VIII, IX, XXV, XLVI
Niculescu, Al. XVIII
Nithard 447, 461
Nițu, V. VI, VIII, XXXI
Nonniu(s) XXX, 160, 177, 197, 309, 439
Nuță, I. X, XVIII

Olsen, H. XVIII
Orelli, J. K. 110, 192, 407. 408, 439
Ovidiu(s), P. N. 164, 259, 304

Pamfil, Carmen-Gabriela VI, VII, VIII, IX, X, XI, XII, XIV, XVI, XX, XXI, XXIII, XXIV, XXV, XXVI, XXX, XLVI
Petrovici, E. XI
Philippide, A. IX, XII, XXIII, XXXVII, 469, 470, 471, 473, 475
Plaut(us), T. M. 87, 96, 170, 174, 294
Pleșoianu, Gr. 467
Polybiu(s) 436
Popescu-Sireteanu, I. XXV
Porfirogenetul, C. 443, 449, 462
Polt, A. Fr. XLV
Prale(a), I. XXX, 409, 479
Priscian(us), C. XXX, 96, 111, 124, 126, 170, 413, 438, 439
Pumnul, A. X, XXX, XXXIII, XLVI
Pușcariu, I. XLVI
Pușcariu, S. XI, XXIII, XXVIII, 471

Quintilian(us), M. F. XXX, 67, 75, 78, 90, 110, 111, 112, 114, 159, 160, 164, 436, 437, 438, 439, 469, 470, 471

Rădulescu, I. E. XVII, XXV, XXXI, XXXII, XXXIII, 74, 467, 473, 481
Reisig, 472
Renzi, L. X, XVIII
Roja, C. XXX
Roman, Al. 73
Romanescu, I. XLVI
Roquefort, F. 447, 462
Rosetti, Al. XI
Rösler, E. R. (Roesler) XXI, XXIII
Ruffini, M. 479
Rusu, V. XXV

Săulescu, Gh. XXXIII, 473
Schinagl, M. V
Schleicher, A. 472
Schmidt, W. XXI
Schuchardt, H. XLV
Scriban, A. XXVIII
Seche, M. XX
Sechehaye, A. 477
Serviu(s), M. H. XXX, 113, 114, 206, 439
Simenschy, Th. 476
Slavici, I. XLVI, 478
Sophocles (Sophocl.) 297
Sternhielm 464
Stîngescu, I. 73
Stoian, I. IX, XXXII, XXXVIII
Strabo(n) 436
Străjan, M. XXXVII
Suetoniu(s), T. C. 112, 133, 441
Sulzer, Fr. XXX

Şăineanu, L. VII, IX, XLVI
Şiadbei, I. XX, XXI
Şincai, Gh. XXX, XXXIII, 147, 473
Şuteu, Flora VII, X, XV

Tacitu(s), C. 133, 440
Tcaciuc, O. XXXIII, XXXIV, XXXV, XXXVI
Tempea, R. XXX
Teodorescu, Ecaterina 478
Terentiu(s), A. P. 96, 438
Tertulian(us), Q. S. F. 112
Theophane(s), Confesor 407, 442, 449
Theophylactos, Simocata 407
Thunmann, J. 444, 465
Tiktin, H. IX, XI, XXIII, XXXIII, XXXIV, 471, 474, 477, 481
Titus, L. (L. Tit.) 441
Todoran, R. XXV

Ţâra, V. XXXII, 481

Ulici, Aurelia VII

Varlaam (Barlaam) 448
Varro, T. XXX, 97, 114, 117, 164, 436, 438, 439, 453
Vasiliu, E. XLV
Văcărescu, I. XXX, 213, 214, 467, 473
Vedinaş, T. VI, VIII, XXXI
Vellius, L. XXX, 437
Victorinu(s), M. 127
Virgiliu(s), P. M. 113, 164, 206, 245

Xenoph(on) 267

Zumpt, A. W. 441

Wilkins, J. 464

TABLA DE MATERII

	Pagina
Gramaticile lui Timotei Cipariu (Mioara Avram)	V
Notă asupra ediției	XLVII

COMPENDIU DE GRAMATECA LIMBEI ROMÂNE

(Tabla cuprinsului)

	Pagina din ediția originală	
Preliminare	3	2
Partea I. Etimologică	4	3
Cap. I Articlul	7	4
II Pronumele	11	6
III Numele sustantiv	20	11
a) Declinațiunea I	21	13
b) Declinațiunea a II-a	27	15
c) Declinațiunea a III-a	32	17
IV. Numele adiective	35	19
Adiectivele numerare	37	20
Comparațiunea	44	24
Participiul	45	24
V Verbul	46	25
Ausiliare	48	26
Patru cojugațiuni	50	27
A. Cojugațiunea I	53	29
B. Cojugațiunea a II-a	61	33
C. Cojugațiunea a III-a	65	36
D. Cojugațiunea a IV-a	72	39
VI Adverbiu, prepus., cojunțiune	77	42
VII Regule sintactice	80	44
Partea a II-a. Ortografică	84	46
Cap. I Natura sunetelor	84	46
A. De vocali	85	47
B De cosunătoare	90	49
Cap. II. De litere	91	50
Cap. III. De dialecte	98	53
Partea a III-a. Lectură	106	57
Proverbie rom.	119	64

Pagina din ediţia originală — Pagina

GRAMATECA LIMBEI ROMÂNE. PARTEA I. ANALITICĂ

(Cospectul cartei)

Prefaţiune etc. VII—XIV 71

Testul gramatecei

Introducţiune § 1.2. 1 77

Partea I. Analitică

§ 3 Părţile ei 7 79

Secţiunea I. Fonologia
Cap. I. Fonetică

§ 4—5 Sunetele elementare 8 80

A. De vocali

§ 6—7 Originare şi derivate 12 82
§ 8—23 *a—u* 17 84

B. De cosunanti

§ 24—25 Originare şi derivate 67 106
§ 26—31 Aspre 73 109
§ 32—36 Muioase 85 114
§ 37—43 Şuierătoare 105 123
§ 44 Causele schimbarei 124 131
§ 45 Eufonice 126 131
§ 46 Analogice 132 134
§ 47—50 Tonice 142 136

Cap. II. Grafică

§ 51 Literele 143 139
§ 52 Sistema ortografică 147 141
§ 53 Regule generali 150 142
§ 54—60 Speciali 155 144

Secţiunea a II-a. Etimologia

§ 61 Cuvintele 168 151

Cap. I. Formali

§ 62 Formele 170 152

I. Flesiunea
A. Declinaţiunea

§ 63 Numelor 172 153

Aa. Generică

§ 64 Cu articlu şi fără articlu 176 155
§ 65— 7 Declinaţiunea I 183 158
§ 68—73 Declinaţiunea a II-a 194 163
§ 74— 7 Declinaţiunea a III-a 208 169

Ab. Specifică (§ 78)
Clasea I. Numele
a. Sustantive

§ 79 Anomale 219 175
§ 80 Proprie 221 176

b. Adiective

§ 81— 2 Declinaţiunea lor 223 177

			Pagina din ediţia originală	Pagina
§	83— 9	Numeralile	227	178
§	90— 5	Nedefinite	236	183
§	96	Comparaţiunea lor	242	186

Clasea a II-a. Pronumele

§	97—100	Personali	245	187
§	101	Relative	257—	193

Clasea a III-a. Participie

§	109	Declinaţiunea	266	198

B. Cojugaţiunea

§	110	Verbelor	268	199
§	111—4	Simplă şi compusă	273	201

Ba. Generică

§	115	Patru cojugaţiuni	281	205
§	116—9	Modul infinitiv şi imperativ	282	205
§	120—2	Modul indicativ	293	210
§	123—4	Modul cojuntiv	302	215
		Bb. Specifică (§ 124)	305	217
§	125—9	Cojugaţiunea I	306	217
§	130—3	Cojugaţiunea a II-a	314	222
§	134—9	Cojugaţiunea a III-a	322	226
§	140—5	Cojugaţiunea a IV-a	335	233
§	146—7	Defective etc.	346	239

II. Derivaţiunea

§	148	Preste tot	348	240
§	149—154	Nominale	348	241
§	155	Verbale	359	245
§	156	Adverbiale	361	246

Cap. al II-lea. Neformali

§	157—8	Adverbie	362	247
§	159—161	Prepusețiuni	366	249
§	162	Cojunţiuni	372	251
§	163	Întreiecţiuni	374	252

Cap. al III-lea. Noţiuni sintactice

§	164	Cuvîntarea	376	253
§	165	Compusețiunea	378	253
§	166	Concordaţiunea	379	254
§	167—9	Regimea	380	255
§	170	Conclusiune	383	256

GRAMATECA LIMBEI ROMÂNE. PARTEA a II-a. SINTETICĂ

(Conspectul operei)

		Prefaţiune şi programă	III—IV	258
§	1— 3	Introducţiune	3—6	260

Secţiunea I. Sintetică

§	4— 5	Noţiuni generali	7—10	262
§	6—18	Propusețiunea şi părţile ei	11—36	264

Pagina din ediția originală — Pagina

Titlul I. Concordațiunea

§ 19— 36 Concordațiunea nominale 36—69 277
§ 37— 53 Concordațiunea verbale 70—100 293
§ 54— 62 Concordațiunea apositelor etc. 109—125 313

Titlul II. Recțiunea

§ 63 Speciele recțiunei 125 320
§ 64— 80 Cap. I. Recțiunea nominale 127—161 332
§ 81— 94 Cap. al II-lea Recțiunea pronominale 161—193 338
§ 95—116 Cap. al III-lea Recțiunea verbale 194—252 353
§ 117—125 Cap. al IV-lea Recțiunea particlelor 252—270 382

Secțiunea a II-a. *Sintactică*

§ 126 Afecțiunele cuvîntarei 271—272 391
§ 127—133 Cap. I. Locațiunea (topica) 273—290 392
§ 134—139 Cap. al II-lea Formele dicțiunei 290—303 400
§ 140—155 Cap. al III-lea. Ortografia 304—354 407
§ 154—155 Semnele grafice și întrepunțiunea 348—354 429

DESPRE LIMBA ROMÂNĂ. SUPLEMENT LA SINTACTICĂ 433

§ 1 Începutul dialectului vulgare 3—10 435
§ 2 Dialectul dacic 10—15 439
§ 3 Formarea lui 15—21 441
§ 4 Evul mediu 21—26 444
§ 5 Aparițiunea limbei românești 26—30 447
§ 6 Dezvoltarea ei 30—35 449

Apendice de documente limbistice romane

§ 7 Monumente latine antice 35—40 452
§ 8 Diplome militari 40—44 454
§ 9 Tabie cerate 44—47 457
§ 10 Inscripțiuni creștine 47—49 459
§ 11 Documente ravenate 49—51 460
§ 12 Jurăminte din secl. al IX-lea 51—52 461
§ 13 Bizantine, din secl. al X-lea 52—54 462
§ 14 Dialecte neolatine în paralel 54—56 463
§ 15 În dialecte românești 56—58 464

Note și traduceri 467

Abrevieri
Indice 483

— *de cuvinte, forme gramaticale și elemente derivative* 485
— *de autori* 527

Redactor : DOINA POPESCU
Tehnoredactor : MELUȘ TUREAC

Bun de tipar : 27.X.1992
Coli de tipar : 36,5. Format 16/70x100
C.Z. pentru biblioteci mari { 859 (c.3.01)
4 (081)
C.Z. pentru biblioteci mici : 4

Tiparul executat sub cd. 153,
la S.C. „Dosoftei“ S.A. Iași,
Str. Sf. Lazăr nr. 49